

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

Јована Б. Јовановић

**Лексика погрдног значења у именовану
човека у српском језику**

докторска дисертација

Београд, 2018

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF PHILOLOGY

Jovana B. Jovanović

**PEJORATIVE LEXEMES DENOTING MAN
IN SERBIAN LANGUAGE**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2018

УНИВЕРСИТЕТ В БЕЛГРАДЕ
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Јована Б. Јованович

**ПЕЙОРАТИВНЫЕ НАЗВАНИЯ ЛИЦ В
СЕРБСКОМ ЯЗЫКЕ**

Докторская диссертация

Белград, 2018

ПОДАЦИ О МЕНТОРУ И ЧЛАНОВИМА КОМИСИЈЕ:

Ментор:

проф. др Рајна Драгићевић, редовни професор

Филолошки факултет Универзитета у Београду

Чланови комисије:

проф. др Драгана Вељковић Станковић, ванредни професор

Филолошки факултет Универзитета у Београду

др Стана Ристић, научни саветник

Институт за српски језик САНУ

Датум одбране: _____

Посебну захвалност дугујем свом ментору, проф. др Рајни Драгићевић, која ме је својом посвећеношћу, ангажовањем, стрпљењем, те бројним корисним саветима, сугестијама, похвалама и критикама увек подстицала и изнова мотивисала током писања овог рада.

Изузетну подршку и разумевање у сваком тренутку пружили су ми чланови породице, драги пријатељи, као и колеге из Института за српски језик САНУ, на чему им срдачно захваљујем.

Јована Јовановић

ЛЕКСИКА ПОГРДНОГ ЗНАЧЕЊА У ИМЕНОВАЊУ ЧОВЕКА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Резиме

Предмет истраживања у овом раду представљају лексеме погрдног значења којима се у савременом српском језику именује и квалификује човек. Посреди су номинационе јединице негативне експресивне тоналности, у чијој семској структури, осим компонената денотације, значајну функцију у формирању лексичког значења чине конотативне семантичке компоненте – евалутивне, експресивне и емотивне семе. Анализом су, дакле, обухваћене једнолексемне јединице којима се реферише на човека и чијом се употребом у номинацији остварује негативна конотација, која може бити пејоративна, презрива, подругљива или иронична.

Истраживање је спроведено на корпусу од укупно 2130 таквих лексема, ексцерпираних из трију описних речника српског језика и двају речника жаргона, а то су: 1) *Речник српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* (грађа је системски, према одговарајућим лексикографским квалификаторима, прикупљена из 19 објављених томова речника, до одреднице *петогласник*, а посебно су уврштене и поједине лексеме које ће се наћи у 20. тому), 2) *Речник српскохрватскога књижевног језика* Матице српске, 3) *Речник српскога језика* Матице српске, 4) *Двосмерни речник српског жаргона* Драгослава Андрића и 5) *Речник савременог београдског жаргона* Боривоја и Наташе Герзић. Грађа је затим допуњена примерима из 15-ак савремених књижевних дела српских писаца, која нису уврштена међу изворе поменутих речника. Са циљем да се добије што потпунији преглед пејоратива у сфери 'човек', карактеристичних за савремену колоквијалну комуникацију, корпус је употпуњен јединицама из тематски одабраних публицистичких текстова неколиких дневних листова у штампаној и електронској форми. Коначно, имајући у виду да је лексика која је предмет интересовања превасходно обележје разговорног језика и стила, како би резултати студије били релевантни, одлучено је да овај идиом у раду буде репрезентован примерима регистрованим у коментарима читалаца на прегледане интернет-вести.

Именице погрдног значења чији је денотат човек у раду су анализирани са лексичко-семантичког, лингвокултуролошког, дериватолошког, прагматичког и лексикографског становишта. Примарни циљ био је утврдити на основу којих се све параметара појединци и друштвене групе у српској културно-језичкој заједници оцењују негативно, те каква колективна уверења, предрасуде и генерализације мотивишу презрив емотивни однос субјекта именовања и његову намеру да избором пејоративног имена у номинацији човека изрази став неодобравања, успостављајући одређени систем вредности као општеприхваћен. Утврђено је, дакле, да погрдно име које субјекат номинације додељује некој особи најчешће није производ његове индивидуалне оцене, већ формиране, лексикализоване оцене, која је уграђена у семантичку структуру пејоративне лексеме. Таква колективна негативна оцена заснована је на различитим асоцијацијама, стереотипима и еталонима који постоје у српској друштвено-језичкој заједници и представљају културалне слојеве значења лексичких јединица овог типа. Језичка слика света коју репрезентују пејоративи у сфери 'човек' показатељ је негативних колективних ставова према многим видовима различитости појединих чланова заједнице. Избором номинативне јединице којом експлицира нечију етничку или верску припадност, старосно доба, сексуалну оријентацију и склоности, друштвени или материјални статус, физички или интелектуални недостатак, поремећај у менталном развоју, духовну особину и сл. – говорник заправо указује на негативан став и презрив емотивни однос припадника језичке заједнице према носиоцима наведених обележја.

Такође, у раду се указује на различита језичка средства – творбене и лексичке механизме продуктивне у формирању пејоративних јединица којима се именује човек. Утврђено је да погрдно значење може бити производ семантичке и афиксалне деривације. Отуда је у оквиру семантичке анализе посебна пажња посвећена механизмима полисемије који омогућавају развијање погрдног значења лексема у сфери 'човек' – метафори, метонимији и синегдохи. Показало се да су метафоричке асоцијације засноване на семама колективне експресије најубичајенији тип метафоричког преноса. Међу осталим типовима метафоричних асоцијација којима се остварује погрдно значење у сфери 'човек' уочавају се и оне засноване на

трансформацији семе облика (изгледа уопште), као и метафорички преноси типа конкретно → апстрактно.

Традиционални приступ проучавању лексичког значења у раду се повезује са когнитивним приступом, уз комбиновање методе компоненцијалне и концептуалне анализе у тумачењу феномена пејорације са дескриптивном методом. Испоставиће се током истраживања и то да су у опису погрдне лексике из сфере 'човек' нарочито примењиве поставке теорије језичке личности и њен појмовно-терминолошки апарат.

Творбеном анализом погрдних назива за човека утврђено је да је суфиксална деривација најубичајенији начин творбе лексема овог типа у српском језику, те да је чак 77% укупног броја анализираних пејоратива производ суфиксације. Око 10% грађе чине сложенице, добијене композицијом или сложено-суфиксалном творбом, док је изведеница са префиксима и префиксално-суфиксалних твореница регистровано свега око 3%.

У раду је указано и на нека питања у вези са лексикографским описом лексема погрдног значења у сфери 'човек', са циљем да се допринесе унапређењу њиховог дефинисања и представљања у дескриптивном речнику.

Анализа лексике погрдног значења којом се именује и квалификује човек довела је до релевантних и занимљивих запажања о систему вредности и језичкој слици света говорника српског језика, као и до сазнања о неким когнитивним и психолошким цртама језичке личности српског језика. Отуда се допринос овог рада може посматрати и изван оквира лексикологије и лингвистике уопште, будући да су добијени резултати, осим у сфери лексичке семантике, примењиви у различитим културолошким, етнолошким, етнопсихолошким и социолошким студијама.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: лингвокултурологија, лексема, пејоратив, погрдно значење, негативна оцена, конотација, експресивност, метафора, суфиксација, колективна експресија

НАУЧНА ОБЛАСТ: СРПСКИ ЈЕЗИК

УЖА НАУЧНА ОБЛАСТ: ЛЕКСИКОЛОГИЈА, СЕМАНТИКА,
ЛИНГВОКУЛТУРОЛОГИЈА

PEJORATIVE LEXEMES DENOTING MAN IN SERBIAN LANGUAGE

Summary

The objective of this research is the pejorative connotation of the lexemes denoting and qualifying people in contemporary Serbian language. It implicits the nominal units of negative expressive tonality with its semantic structure where, apart from the denotational components, the significant function in the forming of their lexical meaning play the connotational semantic components – evaluative, expressive and emotional semes. However, the analysis involves monolexemes referring to the person in order to achieve the negative connotation in its nomination which might be pejorative, contemptuous, despising or ironical.

The research was conducted on the syllabus of 2130 above mentioned lexemes in total. They were taken from three descriptive Serbian Language Dictionaries and two Slang Dictionaries additionally. They are:

- 1) The Dictionary of Serbo-Croatian Literary and Vernacular Language of the Serbian Academy of Sciences and Arts – the syllabus is shaped into system according to the suitable lexical qualifiers collected from nineteen published dictionaries up to the unit *petoglasnik*. In addition, the individual lexemes from the 20th edition yet to be published are specially introduced.
- 2) The Matica srpska six-volume Dictionary
- 3) The Matica srpska one-volume Dictionary
- 4) Two-Way Dictionary of Serbian Slang by Dragoslav Andrić
- 5) Contemporary Belgrade Slang Dictionary by Borivoje and Nataša Gerzić

The syllabus was then refreshed by more examples taken from about fifteen contemporary Serbian fiction books which have not been defined as sources of above mentioned dictionaries. Subsequently the syllabus was completed with the units taken from the several daily newspapers in order to get better review of pejorative denoting people in everyday communication. The newspaper articles were in printed or e-form. Finally, in order to get the results of this research as relevant as possible and bearing in mind that observed

lexis is primary the matter of conversation and style, a decision was made to introduce the registered online comments of readers as a reaction to daily news.

The nouns with pejorative connotation denoting man have been analysed from different points of view such as lexical-semantic, linguocultural, derivative, pragmatic and lexicographic. The main goal was to establish the parameters causing the negative impact towards certain individuals or social group within Serbian cultural and linguistic background. As a matter of fact the goal was to reveal the kind of collective beliefs, prejudice and generalisation contributing to contemptuous emotional attitude towards the subject of nomination. Anyway, this attitude of disapproval is closely connected to the choice of pejorative name in the nomination of the man and moreover results into specific, widespread, generally accepted system of values. However, it has been decided that the pejorative name of the subject of nomination is not so much the product of individual assessment as it is the product of lexical assessment which has already been implanted in semantic structure of pejorative lexeme. Thus, the collective negative assessment is based on different associations stereotypes and styles incorporated in Serbian linguistic and social community and consequently representing the cultural layers within the meaning of lexical units of this type. Linguistic image of the world represented by pejoratives denoting man is the indicator of negative collective attitudes to the number of varieties individual community members. The choice of speaker's nomination units used to explicit someone's ethnical or religious beliefs, age, sexual orientation, social or financial status, physical or intellectual shortcomings, mental handicap, personal characteristics etc. is the index of person's negative and contemptuous emotional attitude to the members of linguistic community within above mentioned marks. Therefore, the classification of lexemes in this research is primarily based on semantic criterion, where we have defined 8 thematic groups of pejoratives. On the other hand, we have also been interested in some structural (derivatological) characteristics of derogative nouns referring to people in Serbian language.

However, the research defines different linguistic tools – morphological and lexical mechanisms being productive in forming the pejorative units nominating man. It has been established that pejorative meaning might be the product of semantic and affixation derivation. Thus the semantic analysis is specially focused on different polysemic mechanisms enabling a

development of pejorative meaning of the lexeme denoting man. These mechanisms are the metaphor, metonymy and synecdoche. It has been decided that metaphoric association based on collective expressions are the most common type of metaphorical transition.

The traditional approach to studying lexical meaning in this research is connected to cognitive approach combining componential and conceptual methods of analysis in order to define phenomena of pejoration with descriptive method. This research will prove the applicable theory of lingual character with its baseline – terminology apparatus.

The analysis of forming the pejoratives denoting people has proved suffixal derivation as the most common way of forming lexemes of this type in Serbian. In addition, 77% of analysed lexemes are the product of suffixation, 10% of corpus are compounds derived by composition or compound-suffixal forming and only 3% are derived words with prefixes and prefixal-suffixal compounds.

The research involves some questions about lexicographic description of the lexemes with pejorative meaning in order to contribute to progress in their defining and presentation in descriptive vocabulary.

The analysis of the words with pejorative meaning denoting and qualifying people has led to some relevant and interesting observations about the system of values and linguistic image of the Serbian speaker world. In addition, there are some revelations about cognitive and psychological characteristic of linguistic person speaking Serbian. Thus the contribution of this research exceeds the limits of lexicology and linguistic in general. Its benefits can be applied in different cultural, ethnical, ethno-psychological and social studies.

KEY WORDS: linguoculturology, lexeme, pejorative, pejorative meaning, negative assessment, connotation, expressivity, metaphor, suffixation, collective expression

SCIENTIFIC FIELD:

Linguistics, Serbian language

SPECIFIC SCIENTIFIC FIELD:

Lexicology, Semantics, Linguoculturology

ПЕЙОРАТИВНЫЕ НАЗВАНИЯ ЛИЦ В СЕРБСКОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

Предметом исследования в диссертации являются лексемы с оскорбительным значением, которыми в современном сербском языке может именоваться человек. Речь идет о единицах номинации с отрицательной экспрессивностью, где в их семантической структуре наряду с компонентами денотации, значительную роль в формировании лексического значения играют и коннотативные семантические компоненты: оценочные, экспрессивные и эмоциональные семы. Отрицательная коннотация в этих лексических единицах может быть пейоративная, презрительная, оскорбительная и ироничная.

Материал для исследования – 2130 таких лексем – взят из следующих словарей:

1) *Речник српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* (из первых 19 опубликованных томов этого большого академического словаря, до лексемы *петогласник*, собраны лексикографические единицы с соответствующими пометами; отдельно собраны и лексические единицы из готовившегося к публикации двадцатого тома); 2) *Речник српскохрватскога књижевног језика* в издании Матицы сербской; 3) *Речник српскога језика*, тоже в издании Матицы сербской; 4) *Двосмерни речник српског жаргона* автора Драгослава Андрича и 5) *Речник савременог београдског жаргона* авторов Боривоя и Наташи Герзич. Собранный материал потом пополнен лексемами (из пятнадцати современных литературных произведений) не зафиксированными в перечисленных словарях. Кроме того, корпус пополнен лексическими единицами из публицистических текстов нескольких ежедневных журналов – электронных и печатных. Также, учитывая, что лексика, которая является предметом исследования, в первую очередь характерна для разговорного функционального стиля, релевантным показалось взять иллюстративный материал из комментариев к некоторым новостям из сети интернет.

Имена существительные, которые обозначают человека проанализированы с лексико-семантического, лингвокультурологического, словообразовательного,

прагматического и лексикографического аспектов. Цель исследования: утвердить параметры, на основе которых человек или социальная группа в сербской культурно-языковой среде оцениваются отрицательно, а также коллективные взгляды, предрассудки и генерализации мотивирующие презрительное эмоциональное отношение именуемого и его намерение выразить неодобрительность выбором пейоратива для обозначения человека, таким образом создавая определенную оценочную систему как общепринятую. Известно, что оскорбительное название, которое человек употребляет называя другого человека – в большинстве случаев продукт не его индивидуальной, а уже сформированной, лексикализованной оценки вложенной в семантическую структуру пейоративной лексической единицы. Коллективная отрицательная оценка основана на различных ассоциациях, стереотипах и эталонах, которые существуют в сербском социально-языковом коллективе. Языковая картина мира, которую представляют пейоративы в сфере „человек” показывает отрицательные коллективные взгляды на многие виды различий отдельных членов общества. Данные единицы номинации эксплицируют этническую и религиозную принадлежность, возраст, сексуальную ориентацию и наклонности, социальные и материальные статусы, физические и интеллектуальные недостатки, нарушения и отставания в развитии и т. п. Употребляя их в своей речи говорящий указывает на отрицательный взгляд и презрительное эмоциональное отношение члена языкового общества к носителями перечисленных характеристик.

В работе, также, указывается на различные словообразовательные и лексические способы формирования пейоративных единиц номинации человека. Утверждается, что оскорбительное значение может быть продуктом семантического и аффиксального способов словообразования. Поэтому в рамках семантического анализа особое внимание уделено механизмам полисемии, которые приводят к развитию оскорбительных значений в сфере „человек” – метафоре, метонимии и синекдохе. Выявлено, что метафорические ассоциации основанные на семах коллективной экспрессии самый обычный вид метафорического переноса. Также есть и метафорические ассоциации основанные на трансформации семы формы (вообще внешнего вида) и метафорические переносы типа конкретное → абстрактное.

Традиционное изучение лексического значения соединяется в работе с когнитивным анализом, наряду с методами компонентного и концептуального анализов и дескрипции. Исследование выявило также и то, что в описании оскорбительной лексики из сферы „человек” особенно применимы теории языковой личности и концептуально-терминологический аппарат этой дисциплины.

Словообразовательный анализ показал, что самый обычный способ формирования данных лексических единиц в сербском языке суффиксальное словообразование (77%). Десять процентов составляют сложные лексемы сформированные сложением или сложно-суффиксальным словообразованием, тогда как приставочное и приставочно-суффиксальное словообразование присутствует всего в трех процентах случаев.

В работе указывается и на некоторые лексикографические решения в описании данных пейоративов с целью их лучшей лексикографической обработки в толковых словарях.

Анализ лексических единиц номинации человека с оскорбительным значением выявил интересные и релевантные факты о системе ценностей и языковой картине мира носителей сербского языка, а также и знания о некоторых когнитивных и психологических свойствах сербской языковой личности. Таким образом, ценность этой диссертации лежит и за пределами лексикологии и, вообще лингвистики, поскольку его результаты применимы не только в сфере лексической семантики, но и в различных культурологических, этнологических и социологических исследованиях.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: лингвокультурология, лексема, пейоратив, оскорбительное значение, отрицательная оценка, конотация, экспрессивность, метафора, суффиксальное словообразование, коллективная экспрессия

НАУЧНОЕ ПОЛЕ:

ЛИНГВИСТИКА, СЕРБСКИЙ ЯЗЫК

СПЕЦИАЛЬНОСТЬ:

ЛЕКСИКОЛОГИЯ, СЕМАНТИКА, ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЯ

Садржај

1. Уводне напомене.....	1
1.1. Предмет истраживања.....	1
1.2. Дефинисање термилошког апарата. О појмовима <i>пејоратив</i> , <i>пејоративно значење</i> , <i>пејорација</i> и синонимима у лингвистичкој литератури.....	4
1.3. Извори за прикупљање пејоративних лексема. Критеријуми и фазе у ексцерпирању грађе и коначно формирање корпуса истраживања	10
1.4. Методе и циљеви истраживања.....	17
2. Досадашња истраживања пејорације у лингвистици	22
2.1. Преглед литературе о пејоративима у српској лингвистици.....	24
2.2. Преглед литературе о пејоративима у другим јужнословенским језицима.....	50
2.3. Преглед литературе о пејоративима у руској лингвистици.....	58
2.4. Проучавање категорије пејоративности у англосаксонској лингвистици. Пејоративи у светлу филозофије језика	73
3. Теоријско-методолошки оквир истраживања	97
3.1. Типови семантичких компонената у структури лексичког значења пејоративних лексема.....	97
3.1.1. <i>Пејоративност и категорија оцене у лингвистици</i>	97
3.1.2. <i>Пејоративност и конотација</i>	117
3.1.3. <i>Емотивно значење и пејорација као вид изражавања емотивне оцене</i>	123
3.1.4. <i>Пејоративност као вид експресивног значења</i>	132
3.1.5. <i>Осврт на досадашња разматрања о односу пејоративног значења и појмова конотација, оцена, експресивност, емоционалност</i>	138
4. Семантичка анализа лексема погрдног значења у сфери 'човек'	143
4.1. Механизми полисемије као индуктори погрдног значења лексема којима се именује 'човек'	144
4.1.1. <i>Метафора као механизам за развијање погрдног значења лексема којима се именује човек</i>	145
4.1.2. <i>Метонимија као механизам за развијање погрдног значења лексема којима се именује човек</i>	194
4.1.3. <i>Синегдоха као механизам за развијање погрдног значења лексема којима се именује човек</i>	215

5.	<u>Лексичко-семантичке групе пејоратива у сфери 'човек'</u>	231
5.1.	<u>Погрдно именовање човека према етничкој припадности</u>	236
5.2.	<u>Погрдно именовање човека према старосном добу</u>	259
5.3.	<u>Погрдно именовање човека на основу верске припадности или односа према религији и цркви</u>	280
5.4.	<u>Пејорација и сексуалност. Погрдно именовање човека на основу сексуалног опредељења/склоности</u>	291
5.5.	<u>Пејоративи којима се именује човек као носилац неке физичке особине/телесне мане, недостатка</u>	304
5.6.	<u>Пејорација у домену друштвених односа. Погрдно именовање човека према друштвеном слоју/положају, материјалном статусу, занимању, друштвеној улози/позицији која доноси моћ</u>	327
5.7.	<u>Погрдно именовање припадника друштвених покрета, политичких партија и организација, поборника какве идеологије</u>	365
5.8.	<u>Погрдно именовање човека на основу карактерних особина, интелектуалних способности и начина понашања</u>	374
5.8.1.	<u>Негативне духовне особине као мотивација за погрдно именовање човека</u>	381
5.8.2.	<u>Непожељни облици понашања као мотивација за погрдно именовање човека</u> ..	438
5.8.3.	<u>Пејоративи опште негативне оцене личности</u>	445
6.	<u>Творбена анализа лексема погрдног значења у сфери 'човек'</u>	449
6.1.	<u>Пејоративност као пратилац деминуције. Компонента величине 'мали' као индуктор погрдног значења лексема којима се именује човек</u>	451
6.1.1.	<u>Класификација пејоративних деминутива према суфиксима</u>	462
6.2.	<u>Пејоративност као пратилац аугментације</u>	464
6.2.1.	<u>Класификација пејоративних аугментатива према суфиксима</u>	467
6.2.2.	<u>Аугментативни облици карактеристични за погрдно номинацију жена</u>	469
6.2.3.	<u>Збирност и пејорација</u>	486
6.2.4.	<u>Погрдни називи за мушкарце</u>	487
6.2.5.	<u>Погрдни називи за жене</u>	528
6.2.6.	<u>Жаргонски суфикси</u>	562
6.2.7.	<u>Закључна разматрања о пејоративима добијеним суфиксацијом</u>	563
6.3.	<u>Сложено-суфиксална творба и слагање</u>	567

6.3.1. <u>Сложено-суфиксална творба</u>	568
6.3.2. <u>Слагање (композиција)</u>	570
6.4. <u>Префиксација</u>	571
6.5. <u>Префиксално-суфиксална творба</u>	576
6.6. <u>Закључна разматрања о пејоративима добијеним у процесу композиције, сложено-суфиксалне творбе и изведеницама са префиксима</u>	578
7. <u>Нека запажања о лексикографској обради погрдних назива за човека у описним речницима српског језика</u>	580
7.1. <u>Опште напомене о обради пејоратива</u>	580
7.2. <u>Обрада деминутивних и аугментативних пејоратива којима се именује човек</u> ...	586
7.2.1. <u>Аугментативи који више нису пејоративи</u>	590
7.2.2. <u>Аугментативи који никада нису ни били пејоративи</u>	593
7.2.3. <u>Аугментативи који могу бити и хипокористици и пејоративи</u>	596
7.2.4. <u>Још неки предлози за уједначавање обраде пејоратива у сфери 'човек'</u>	597
8. <u>Закључна разматрања</u>	603
8.1. <u>Резултати семантичке анализе погрдних назива за човека у српском језику</u>	606
8.2. <u>Закључна разматрања о резултатима творбене анализе лексема погрдног значења којима се именује човек</u>	635
8.3. <u>Закључна разматрања о лексикографској обради пејоратива у сфери 'човек'</u>	639
8.4. <u>Допринос анализе погрдних назива за човека у српском језику и могућност примене добијених резултата у даљим истраживањима</u>	641
<u>Извори</u>	643
<u>Теоријска литература и допунски извори и речници</u>	644
<u>Распоред табела у раду</u>	660
<u>Распоред графикана у раду</u>	663

1. Уводне напомене

1.1. Предмет истраживања

Предмет истраживања у овом раду представљају лексеме погрдног значења којима се у савременом српском језику именује и квалификује човек. Под лексиком погрдног значења чији је денотат човек подразумеваћемо једнолексемне номинационе јединице које у својој семској структури поседују компоненту негативне конотације, која се може реализовати као пејоративна, презрива, подругљива, иронична и сл. експресивна тоналност. У раду ћемо, из стилских разлога, ради прегледности и лакшег праћења садржаја који се износи, користити термин *пејоратив* као синониман синтагми *лексема погрдног значења*, третирајући при томе пејоративну семантичку компоненту као хипероним компонентама увредљивог, презривог, подругљивог, ироничног и других типова негативног експресивног значења.

Будући да је у фокусу пажње истраживача пејоративна номинација човека, наша анализа обухватаће искључиво именичке лексеме, које се, у зависности од начина на који се формира погрдно значење, начелно могу поделити у две велике скупине – *творбене* и *семантичке пејоративе*.

- Међу тзв. *творбеним пејоративима* разликујемо именице суфиксалне деривације, у литератури одређене као изведенице (Ћорић 2008: 18) – нпр. *бабетина*, *дедускера*, *старкеља*, *генералчина*, *официрчић*, *капларица*, *Босанчерос*, *Циганчура*, *Црногорчина*; именице добијене у процесу композиције или сложено-суфиксалне творбе, које се у литератури сматрају сложеницама – нпр. *водолок*, *дебелогуза*, *лукождер*, *мажичизма*, *малограђанин*, *набипара*, *тариздела*, као и именице које су производ префиксације односно префиксално-суфиксалне творбе, које у складу са новијим тенденцијама у дериватологији такође третирамо као изведенице – нпр. *надрилекар*, *назовиписац*, *полусвет*, *обермагарац*; *безбанкић*, *допузица*, *нехлебовић*.

Погрдно, презриво, подругљиво или иронично значење обично представља једину семантичку реализацију у структури лексичког значења већине таквих именица.

Код номинативних јединица овог типа пејорација се постиже додавањем различитих препозитивних форманата и наставака за облик на основе мотивних лексема, као и комбиновањем основа двеју пунозначних речи. Међу творбеним формантима нарочито су продуктивни суфикси субјективне оцене, карактеристични по томе што модификују основну реч, трансформишући је у смеру аугментације или деминуције. Као резултат творбеног процеса од стилски неутралних речи добијају се емотивно обојени деривати, а од већ афективних основинских речи – деривати појачаног степена пејоративности. У оба случаја посредни су аугментативне и деминутивне лексеме погрдне конотације, код којих се квантитативне компоненте ('који је мале величине, малих димензија', уопште 'који је физички мали / мањи од прототипичног представника исте класе', односно, 'који је великих димензија / физички велики / већи од прототипичног представника исте класе') трансформишу у квалитативне ('који је лош/непожељан', 'који изазива презир као недостојан представник своје врсте' и сл.). Другим речима, значење величине модификује се у евалутивно значење, значење негативне оцене, при чему се предмет номинације (у овом случају особа) ниподаштава, омаловажава, извргава погрди. Међу лексемама чије се погрдно значење остварује суфиксалном деривацијом у раду ће бити посебно представљени и други нарочито продуктивни творбени модели – нпр. изведенице са суфиксима *-оња*, *-атор*, *-арош*, којима се погрдно именују особе мушког пола, односно, деривати са суфиксима *-ача*, *-уша*, уобичајени у погрдној номинацији жена у српском језику. Даље, показаћемо да афиксални деривати којима се реферише на човека могу бити производ других, мање продуктивних творбених начина, настојећи да у скупинама пејоратива добијених слагањем, префиксацијом, сложено-суфиксалном и префиксално-суфиксалном творбом уочимо и опишемо све подтипове и моделе.

- Другу велику скупину чине тзв. *семантички пејоративи*, односно, *именице семантичке деривације*, које својим примарним значењем обично припадају неутралној лексици, а секундарно развијају погрдно, презриво, подругљиво значење захваљујући неком од механизма полисемије – метафори, метонимији, синегдохи. Код лексема

овог типа пејорација се остварује активирањем и трансформацијом појединих сема из семске структуре, при чему долази до дисперзије њиховог примарног значења и формирања погрдног експресивног значења. Утврђивањем компонентне структуре примарног значења већине посматраних пејоратива из ове подскупине, показаћемо да је развијање погрдног секундарног значења често последица активирања сема колективне експресије, које представљају културолошки сегмент, односно афективни слој значења дате лексеме и неретко су носиоци различитих националних културних стереотипа.

Ипак, класификацију пејоратива у сфери 'човек' на *творбене* и *семантичке* треба схватити условно – посредни несумњиво јесу два уобичајена механизма којима се реализује погрдно значење, али овим двома скупинама лексема нипошто нису обухваћени сви типови пејоративних јединица номинације које су ушле у корпус за ово истраживање. Уз то је важно нагласити да поменути механизми не искључују један други, односно да их је немогуће раздвојити, те су стотине пејоратива уврштених у наш корпус заправо добијени садејством семантичких трансформација и деривационих процеса. Такав је, видећемо, случај са низом синегдохски мотивисаних погрдних значења, и то нпр. лексемâ у чијој творбеној основи препознајемо соматизме (исп. *дупетара, језичара, носоња, пичкетина, трбарош* и др.). Такође, у појединим случајевима остаћемо у недоумици у вези са начином на који се формира дерогативно значење, будући да се подједнако могућим индуктором пејорације чине механизам метафоре, којим се реализује секундарно значење одређене лексеме, с једне стране и варирање истог творбеног модела које омогућава усложњавање њене полисемантичке структуре, с друге стране. Тако, рецимо, остављамо отвореним питање мотивације погрдног значења лексеме *лајавица* '2. погрд. а. женска особа зла, лајава језика, брбљивица, торокуша' (РСАНУ), за које је једнако вероватно да је развијено зоонимском метафориком – 'женка пса која много лаје' → 'брбљива жена' (исп. Новокмет 2016: 438), као и понављањем једног творбеног модела (додавањем моционог суфикса на основу придева *лајав*, једном у значењу 'који много лаје (о псу)', а други пут у значењу 'погрд. који много и свашта прича, брбљив, говорљив', при чему су

лајавица керуша и *лајавица* жена добијене независно једна од друге (исп. Гортан-Премк 2004: 133)

Многе лексеме су, показале се, немотивисане са аспекта нашег лексичког система, будући да су у својим пејоративним реализацијама преузете из језика са којима је српски дуже био у контакту услед различитих историјских околности. Овде пре свега мислимо на велики број пејоратива преузетих из турског језика (*будала*, *билмез*, *муфљуз*, *фукара*, *ћифта*), али и на лексеме позајмљене из мађарског (*битанга*, *ћилкош*, *лопов*, *мамлаз*) односно немачког језика (*мустра*, *рита*, *фукса*, *шљам*, *имизла*), при чему је облик пејоратива или једнак као у језику даваоцу или, евентуално, фонетско-морфолошки модификован на нашем терену.

1.2. Дефинисање термиолошког апарата. О појмовима *пејоратив*, *пејоративно значење*, *пејорација* и синонимима у лингвистичкој литератури

1.2.1. У „Енциклопедијском рјечнику лингвистичких назива” Р. Симеона под *пејоративом* се подразумева „pejorativna riječ, izraz ili element; naziv za pogrdna imena koja se izvode od pridjevne osnove osobitim nastavcima; oblik riječi koji znači preziranje, koji ima pogrdno značenje, npr. da je nešto nezgrapno, ružno i sl.”. У речничком чланку ове одреднице указује се и на порекло термина *пејоратив*, у чијем је корену латински компаратив – „peiorativus < peior »gori«”, затим се наводи синониман термин *детириоратив*, а аутор даје и прототипичне примере за овај тип лексема: „Takvi su mnogi augmentativi, npr. *glavurda* – ili deminutivi, npr. *čovečuljak*” (Симеон, 1969). У истом речнику дефинисан је и придев *пејоративан*, у значењу: „pogrdan, prijeziran, pokudan; deprecijativan, deteriorativan; izraz kojemu je svrha da prikaže neki pojam u perovoljnom (lat. peius) svijetlu”, а у оквиру речничког чланка наводе се и дефинишу и неколике термиолошке синтагме: *пејоративни суфикс* „sufiks koji riječi daje pogrdno značenje”, *пејоративна промена* „takva kojom se stvara pejorativna riječ ili p. oblik riječi” и *пејоративно значење* „značenje pogrdnosti”. Коначно, за наше истраживање релевантна је и одредница *пејорација*, која је у Симеоновом речнику регистрована у два реализацијама: „1. semantička promjena koja nastaje u nekih riječi i kojom se pogoršava

značenje riječi; davanje ružnijeg smisla nekoj riječi” и „2. dodavanje pogrđnih (pejorativnih) sufiksa”.

Већ на основу Симеонових одређења кључних појмова који се тичу пејорације и пејоративних јединица у речничком фонду српског језика, сусрећемо се са једним од проблема који ће пратити проучавање ове лексичко-семантичке појаве на неколиким нивоима – почевши од лексикографског, па до лингвокултуролошког и прагматичког. Чини се, наиме, да аутор посматра пејорацију превасходно кроз призму деривације, и то суфиксације, наводећи речи субјективне оцене као уобичајене репрезентанте пејоративних лексема и указујући на то да је „давање ружнијег смисла некој ријечи” обично пратилац додавања „погрđних (пејоративних) суфикса”. Такав приступ лексичкој пејорацији нимало не изненађује, будући да је заступљен и у настави српског језика, односно у школским уџбеницима, у којима се пејоративи традиционално помињу скупа с аугментативима, односно, деминутивима и хипокористицима – с друге стране. Као да се пренебрегава далеко шира примарна дефиниција, по којој је пејоратив „гјеџ, izraz ili element [...] koji znači preziranje, koji ima pogrđno značenje” (исп. Симеон, 1969). Отуда ћемо настојати да испитивањем лексике погрđног значења у овом раду покажемо да је пејоративност превасходно семантичка појава, те да пејоративе треба посматрати уопштеније – као лексичко-семантичку, а не превасходно као творбено-семантичку категорију, јер је погрđно значење готово подједнако често производ семантичке колико афиксалне деривације.

1.2.2. На сличан начин *пејоратив* је дефинисан и у лингвистичком појмовнику „Српскохрватски језик”, који је публикован као први том едиције „Енциклопедијски лексикон – Мозаик знања”. И у овом приручнику *пејоратив* се посматра превасходно као продукт афиксалне деривације и дефинише као „руžна, pogrđna геџ која се izvodi dodavanjem posebnih nastavaka na opšti deo druge геџи”. У оквиру одреднице наводе се затим примери пејоративних лексема, и то: „*glavurda, nožurda, ručurda; nožina, volina; ručetina; ručurina, zgradurina, ženturina* и сл.”, на основу којих аутори констатују да „sve геџи ovoga tipa, isto kao i deminutivi, augmentativi i hipokoristici [...] pripadaju grupi izvedenih геџи subjektivne ocene”. У истом приручнику регистрован је и придев *пејоративан* и такође објашњен са творбеног аспекта: „koji daje ružan smisao, koji

modifikuje osnovno značenje u pogrdnom smislu”. Међу терминима релевантним за наше истраживање лексике погрдног значења у „Мозаику” је забележен и придев *детериоративан*, упућен на придев *пејоративан*, а занимљиво је да у овом појмовнику налазимо и одредницу *погрдна реч*, која се очигледно третира као терминолошка синтагма и дефинише уобичајенијим синонимним једнолексемним термином *пејоратив*. Коначно, у везу са погрдним значењем у „Мозаику” је доведен и појам *аугментатив*, дефинисан као „izvedena reč koja označava nešto uvećano”, након чега следи објашњење да „ovo značenje često prati i nijansa pejorativnosti”. Сходно томе, аутори овог приручника су, тумачећи *изведене именице субјективне оцене*, констатовали између осталог и да „njima pripadaju [...] augmentativi i pejorativi, sa najproduktivnijim nastavcima: -inal/-čina, -etina, -urina, -urda”.

Дакле, у сербокроатистичким појмовницима лингвистичких термина, *пејоратив* се доследно третира као суфиксална изведеница субјективне оцене.

1.2.3. Дејвид Кристал у „Кембричкој енциклопедији језика” говори о семантичким променама и условљености лексичког значења „животом, литературом и културом одређене заједнице”. Као један од типова семантичке промене, аутор наводи и *пејорацију*, при чему даје кратко објашњење овог појма: „A word develops a sense of disapproval” [у Нолитовом преводу – „Реч стиће негативно значење”] и као одговарајући пример наводи промену значења енглеског придева *notorious* [notoran], који се некада користио у значењу „widely known” [„општепознат”], а данас значи „widely and unfavourably known” [„озлоглашен”] (Кристал 1987: 332). У појмовном регистру на крају књиге аутор дефинише и појам *пејоратив* – „linguistic form that express a disparaging meaning”, а семантичку појаву *детериорације* одређује као лингвистички појам синониман *пејорацији*, а супротан *амелиорацији* и даје следеће објашњење: „A change of meaning in which a word acquires a negative evaluation” [Семантичка промена у којој реч стиче значење негативне оцене].

У Кристаловом Речнику лингвистике и фонетике (A Dictionary of Linguistics and Phonetics) одредница *пејорација* (*pejoration*) упућена је на синониман појам *детериорација* (*deterioration*), уз који стоји објашњење да се ради о типу семантичке промене која подразумева да лексичка јединица развије значење неодобравања,

негативне оцене;¹ у речничком чланку ове одреднице као антоним је регистрован појам *амелиорација* (Кристал 2008: 140).

1.2.4. У „Кратком оксфордском лингвистичком речнику” („The Concise Oxford Dictionary of Linguistics”, Peter Matthews) (ОРЛ 2014) налазимо да се употребом *пејоратива* (*pejorative*) неко или нешто представља на неповољан начин, у негативном светлу, а *пејоративном променом* назива се семантичка промена која подразумева померање значења речи у таквом смеру. Као пример промене значења према пејоративном наводи се енгл. лексема *beast* (*звер*), чије је раније значење било неутрално 'large animal' ('велика животиња'), а данас је и погрдно (отуда нпр. Та *звер* ме је ударила)².

1.2.5. Руски „Речник лингвистичких термина” О. С. Ахманове (1966) бележи придев *пејоративан* (*пейоративный*), у двама значењима: '1. који има негативну експресивно-емоционално-вредносну конотацију', нпр. *пејоративна* реч, *пејоративно* значење; '2. који речи даје негативну конотацију', нпр. *пејоративни* суфикс. Као синоними овог термина наводе се придеви *погрдан*, *депрецијативан*, *детериоративан*, *неодобравајући*.³

1.2.6. У Бусмановом *Лексикону лингвистике* (Hadumod Bussmann, Lexikon der Sprachwissenschaft), тачније у публикацији коју је приредила лондонска издавачка кућа Ратлиц⁴ (2006) *пејоратив* се дефинише као језички израз којим се реферише на нешто са негативном конотацијом, уз објашњење да дерогативне семантичке компоненте могу бити производ употребе нове речи у именовању одређеног појма, затим, могу

¹ У енглеском оригиналу стоји: „*deterioration* (n.) a term used in the classification of types of semantic change referring to the development of a sense of disapproval in a lexical item; also called *pejoration*, and opposed to *amelioration*”.

² У оригиналу налазимо објашњење: „Used to refer to someone or something unfavourably. Thus the earlier sense of *beast* 'large animal' has been virtually replaced by the pejorative sense, e. g. *The beast hit me!* Also of a change by which a word etc. comes to be used in such a way: e. g. it is possible that *animal* might in the future undergo a similar pejorative change”

³ Превела Ј. Ј. У руском тексту стоји: „ПЕЙОРАТИВНЫЙ (уничижительный, depreciативный, детериоративный, неодобрительный) *англ.* pejorative, deteriorative. 1. Обладающий отрицательной экспресивно-эмоционально-оценочной коннотацией. *Пейоративное слово.* 2. Сообщающий (придающий) слову отрицательную коннотацию. *Пейоративный суффикс.*” (Ахманова, 1966)

⁴ Посреди је издање „Routledge Dictionary of Language and Linguistics”, на чијем је преводу са немачког на енглески језик, као и допунама у складу са разликама у двама језичким системима радио тим од преко 70 европских и америчких стручњака, уз консултације са аутором оригинала, немачким лингвистом Х. Бусманом.

проистацати из промене у значењу већ постојеће речи и, коначно, могу бити продукт афиксације, нпр. употребе префикса *псеудо-*.⁵

1.2.7. У „Великом речнику страних речи и израза” И. Клајна и М. Шипке⁶ *пејоратив* је маркиран као лингвистички термин и дефинисан као ’реч или израз с погрдним значењем’. Исти речник региструје и придев *пејоративан*, у значењу ’погрдан, ниподаштавајући; који даје ружан смисао, који нагрђује’, односно именицу *пејорација*, дефинисану синонским низом ’погоршавање; нагрђивање, ружење’, при чему се оба деривата упућују на претходно забележен и описан научни термин.

1.2.8. Лексему *пејоратив* налазимо и у 19. тому Речника САНУ, где је такође обележена квалификатором *лингв.* и дефинисана као ’реч са погрдним значењем’, а за њом следе придевска одредница *пејоративан* ’који има погрдан, ружан смисао, који има погрдно значење’, прилог *пејоративно* ’са пејоративним значењем, погрдно [...]: ~ употребљена реч’, те именице *пејоративност* и *пејорација* – прва у значењу ’особина онога што је пејоративно, пејоративно значење, пејоративан смисао’, а друга у два семантичким реализацијама: ’1. погоршавање, погоршање’ и ’2. давање пејоративног смисла, значења нечему’. Оваква одређења појмова везаних за пејоративе и погрдно значење, која доноси РСАНУ показале се као најрелевантнија.

1.2.9. Полазећи од неколиких семантичких реализација које термину *пејоратив* приписују специјализовани речници лингвистичких појмова, али имајући у виду и значења које бележе један речник страних речи и израза односно један дескриптивни речник српског језика, чини се да је неопходно експлицирати шта ћемо у овом раду подразумевати под појмом *пејоратив*. Наиме, *пејоративом* ћемо сматрати сваку лексему погрдног значења која је уврштена у наш корпус – било да је посредни моносемантичка реч, тј. да је погрдно значење једино значење у коме се она може реализовати у нашем језику, независно од контекста (нпр. *алапача*, *курветина*), било да се ради о једној погрдној реализацији примарно семантички неутралне лексеме (нпр.

⁵ У оригиналу су дати одговарајући примери за сваки од начина реализације погрдног значења у енглеском језику. Први модел остваривања пејорације репрезентује тзв. етнички пејоратив *wet-back* (буквално – ’мокра леђа’), који се од 20-их година XX века користи у САД као погрдан назив за мексичке мигранте који су илегално улазили на америчку територију прелазећи (обично препливавајући) Рио Гранде (алузија на поквашеност је јасна).

⁶ Даље у раду К–Ш.

баба, у значењу 'плашљива особа, кукавица, плашљивац' или *животиња*, у значењу 'груба, сурова, некултурна особа'). Такође, важно је истаћи и да ћемо под *пејоративним значењем* подразумевати сваку нијансу негативне експресивности, тј. погрдно/презриву/подругљиву/увредљиву/ироничну семантичку компоненту, било да се она развија услед афиксалне деривације (као у случају *жена : жентурача*), било да је негативна конотација производ семантичке деривације, односно неког од механизма полисемије (нпр. *жена*, у значењу 'плашљив човек, кукавица, страшљивац, слабић'). Термин *пејоративност* биће употребљаван да укаже на семантичку особину анализираних лексеми – на њено погрдно значење, односно погрдно, презриво, подругљиво или ироничну конотативну компоненту која постоји у њеној семској структури, а као синоними користиће се синтагме *негативна експресивност*, *негативна тоналност*, *негативна конотација*. Коначно, под *пејорацијом* ћемо у раду примарно подразумевати процес формирања погрдног значења – како творбени, тако и семантички, а каткад ћемо овако називати и сам говорни чин којим се остварује погрдно именовање.

1.2.10. У појединим случајевима, махом из стилских разлога, прибегаваћемо употреби синонимних, али мање уобичајених терминолошких варијаната, те ћемо уместо о *пејорацији* каткад говорити о *дерогацији*, *детериорацији* или *депрецијацији*, а као истозначне са терминима *пејоратив* и *пејоративно/погрдно значење* користићемо лексеми *детериоратив*, *дисфемизам*, односно синтагме *детериоративно/депрецијативно значење* (исп. Симеон, 1969).

1.2.11. На крају дефинисања појмовно-терминолошког апарата важно је напоменути и какви типови погрдног значења неће бити предмет истраживања у овом раду. У томе полазимо од поговора „Баварско-аустријског речника псовки”, у коме немачки лингвиста Р. Аман (1972: 165–166) запажа да „свака реч може бити увредљива уколико се употреби агресивно”, истичући да се пејоративност семантички неутралне речи може постићи одговарајућом интонацијом, околностима дате комуникативне ситуације, те гестовима и мимиком, а као најважније вербално средство за формирање погрдног значења овај аутор истиче **тон** којим се реч изговара (истакла Ј. Ј). Захваљујући интонацији, употребљена лексема може звучати иронично, подругљиво,

увредљиво, погрдно, ниподаштавајуће – једном речју „снижено”. Такође, Аман указује и на различите синтаксичке конструкције, те устаљене спојеве који могу дати призвук пејоративности речима у контексту у немачком језику. У нашем истраживању, међутим, нећемо анализирати свеукупан потенцијал пејорације на нивоу језика као система, већ ћемо погрдно значењу приступати искључиво из угла лексичке пејоративности. При томе, интересоваће нас превасходно лексеме из сфере 'човек' у чијој семантичкој структури постоје конотативне компоненте негативне оцене, биле оне међу семама вишег ранга или међу имплицитним, потенцијалним семама. Дакле, околионални пејоративи, чије је погрдно значење увек контекстуално условљено или је резултат вербалног понашања говорног лица (интонације, мимике, гестова и сл.), неће бити предмет анализе у овом раду. Отуда проистиче и да се нећемо бавити произведеном, већ само инхерентном лексичком пејоративношћу (исп. Белер 2013).

1.3. Извори за прикупљање пејоративних лексема. Критеријуми и фазе у ексцерпирању грађе и коначно формирање корпуса истраживања

1.3.1. Грађа на којој је спроведено ово истраживање ексцерпирана је из неколиких типова извора, са циљем да се обухвати лексика погрдног значења у сфери 'човек' карактеристична за различите функционалне стилове. Лексикографски корпус састоји се из трију дескриптивних речника српског језика и двају речника жаргона, а то су: 1) *Речник српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* (грађа је системски, према одговарајућим квалификаторима, прикупљена из 19 објављених томова речника, до одреднице *петогласник*, а посебно су уврштене и поједине лексеме које ће се наћи у 20. тому), 2) *Речник српскохрватскога књижевног језика Матице српске*, 3) *Речник српскога језика Матице српске*, 4) *Двосмерни речник српског жаргона Драгослава Андрића* и 5) *Речник савременог београдског жаргона Боривоја и Наташе Герзић*.⁷ Будући да су предмет истраживања лексеме погрдног значења којима се у савременом српском језику именује човек, из корпуса је изостављена лексика која је у описним речницима квалификована као *покрајинска, дијалекатска, застарела* или *архаична*.

⁷ Даље у раду за наведена лексикографска дела користићемо скраћене форме – РСАНУ, РМС, РСЈ, Андрић, Герзић.

Као контролни корпус биће коришћен *Електронски корпус српског језика*,⁸ у коме ћемо по потреби проверавати погрдна значења регистрована у дескриптивним и жаргонским речницима, те који ће послужити и као допунски извор, пре свега у случајевима када контексти у примерима сугеришу пејоративне реализације лексема које нису забележене у наведеним речницима.

1.3.2. У намери да корпусу на коме је заснована наша анализа обезбедимо актуелност, те да га учинимо релевантним са аспекта савременог језика, грађу за потребе овог рада ексцерпирали смо и из књижевних дела савремених српских писаца, која нису на списку извора коришћених у наведеним речницима. У договору са ментором, проф. др Рајном Драгићевић и уз консултације са књижевником и критичаром Васом Павковићем, а у појединим случајевима и нашим личним избором, будући да се ради о књижевним делима чији су писци лауреати престижних литерарних награда, корпус је допуњен следећим насловима: 1) збирка приповедака *Периферијски змајеви* (1978) и роман *Тестамент* (1986) Видосава Стевановића, 2) роман *Ада* Моме Капора (1980), 3) збирка приповедака *Новобеоградске приче* Михајла Пантића (1994), 4) роман *Убиство с предумишљајем* Слободана Селенића (1995), 5) роман *Уклета земља* Светислава Басаре (1996), 5) роман *Ожиљци тишине* Милисава Савића (1997), 6) роман *Хобо* Зорана Ћирића (2001), 7) збирка приповедака *Страх од звона* Радослава Братића (2004), 8) роман *Руски прозор* Драгана Великића (2008), 9) роман *Испод таванице која се љуспа* Горана Петровића (2010), 10) документарна проза *Голи оток* Драгослава Михаиловића, књ. 4 (2011) и књ. 5 (2012), 11) роман *Српска трилогија* Вулета Журића (2012), 12) збирка приповедака *Пристаништа* Владана Матијевића (2014), 13) збирка приповедака *Квадрат на црном квадрату (приче о контролисаном хаосу)* Ивана Потића (2015) и 14) збирка приповедака *Приче с дијагнозом* Марка Видојковића (2015).

1.3.3. Због природе истраживања и жеље да дамо што потпунији преглед пејоратива у сфери човек који су карактеристични за савремену колоквијалну комуникацију и део су активног лексичког фонда, речничка грађа и грађа из савремених књижевних дела допуњена је погрдним номинативно-квалификативним

⁸ Посреди је анотирани корпус са изворима, који се израђује на Математичком факултету у Београду, под руководством проф. Душка Витаса – <http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/korpus/>

јединицама из тематски одабраних публицистичких текстова, као и примерима из разговорног језика. У првом случају, посредни су текстови из штампаних издања дневних листова *Информер*, *Курир* и *Таблоид*, као и из електронских вести на њиховим интернет-страницама, у којима смо грађу за потребе овог истраживања прикупљали од јануара 2015. до марта 2016. године. Када је пак посредни употреба пејоратива у разговорном језику, одредили смо се да овај идиом у раду репрезентујемо коментарима читалаца на прегледане интернет-вести. Овакав приступ прикупљању грађе и одабир релевантних извора заслужује неколико коментара и објашњења, превасходно у вези са узорком из публицистике. Наиме, изабрани су листови које одликује специфичан новински језик и стил, те који се могу сматрати репрезентативним примерима тзв. жуте штампе. Текстови у овим гласилима углавном не претендују да имају информативни карактер, већ да својим сензационалним садржајем подстакну интересовање шире читалачке публике и обезбеде већи тираж. Очекивали смо да ће новински чланци у листовима овога типа бити богат извор за ексцерпирани лексема негативне експресивне тоналности чији је денотат човек, будући да је циљ њихових аутора да побуде пажњу читалаца и утичу на формирање јавног мњења о појединим личностима из света политике, музике, филма, спорта и сл. Такође, осим у наведеним трима дневним листовима, пратили смо и информативно-забавни садржај на интернет-страницама других новинских кућа, и то превасходно вести на основу чије се тематике могло претпоставити да ће садржати циљану лексику. Отуда смо се приликом прегледања штампе освртали на текстове у којима долазе до изражаја опозиције *ми–они*, *добро–лоше*, *пожељно–непожељно*, односно, у којима је осликана намера новинара и уредништва да фаворизују нпр. српску националну припадност, православну веру, хетеросексуалност, приврженост одређеној политичкој партији и сл. При томе је било очекивано да ће новински садржаји овога типа узроковати и различите реакције читалачке публике, услед чега ће доћи до изражаја поларизација која постоји унутар друштвене заједнице и супротни ставови њених чланова у вези са националним, верским, политичким и другим питањима.

Претпоставили смо да ће жута штампа, уместо софистициранијих гласила које одликује квалитетан информативни садржај, објективност и репрезентативан

публицистички стил, бити богатије извориште за прикупљање пејоратива. Такође, пошли смо од уверења да ће се показати како се новинарски језик и стил у листовима овога типа на плану лексике приближава разговорном језику и стилу њихових читалаца. Испоставило се, међутим, да није тако, јер полазна претпоставка о контаминираности дневне штампе и интернет-вести вулгаризмима и лексемама погрдног значења у номинацији људи – ипак није потврђена. Пејоративи се у текстовима новинара углавном појављују у секвенцама у којима аутори цитирају изјаве политичара, јавних личности или грађана. Спорадично их бележимо и у ауторским новинским чланцима, и то преваходно у насловима, одакле је, по свој прилици, и проистекло уверење о презасићености модерне штампе и интернета експресивном лексиком овог типа. С друге стране, ексцерпирајући грађу из књижевних дела савремених писаца (нпр. Зорана Ћирића, Марка Видојковића) стекли смо утисак да се модеран књижевноуметнички стил у многоме разликује од еталона који се традиционално сматрао „језиком и стилем доброг писца”. Савремени српски књижевници, у чијој су прози осликани наше модерно друштво, животна свакодневица и проблеми обичних људи, прилагођавају дијалоге својих јунака савременом разговорном језику и стилу. Отуда не изненађује обиље пејоратива и вулгаризама у нашој новијој књижевности, будући да се говор литерарних јунака неретко може поистоветити са вулгарним коментарима читалаца на интернету, који су нам послужили као репрезентативни узорак разговорног језика.

На основу ових увида до којих смо дошли прикупљајући грађу, одлучили смо да лексику погрдног значења у именовању човека не анализирамо засебно према функционалним стилевима, већ да представимо глобално стање у овом делу лексичког фонда нашег савременог језика. Испитивање лексике у различитим стилским регистрима захтева далеко сложенији приступ – како у ексцерпирању грађе, тако и у њеном опису, при чему би било неопходно применити и посве другачију методологију и тумачити грађу са аспекта стилистике, анализе дискурса, теорије говорних чинова и сл. Наше истраживање, ипак, остаје у оквирима лексикологије и лексичке семантике.

1.3.4. Прикупљање грађе и формирање корпуса на коме је засновано истраживање погрдне номинације човека у српском језику одвијало се у неколико фаза.

Најпре је ексцерпирана грађа из трију наведених описних речника, према неколиким формалним критеријумима, те је овај део корпуса обухватио следеће типове јединица: 1) лексеме у чијој је полисемантичкој структури барем једно значење обележено неким од квалификатора *пеј.* (*пејоративно*), *погрд.* (*погрдно*), *подр.* (*подругљиво*), *презр.* (*презриво*) и *ир.* (*иронично*); 2) лексеме у чијим се лексикографским дефиницијама појављују описне квалификације типа „обично погрдно”, „погрдан/подругљив назив за...”, „са пејоративним призвуком” и сл. 3) Показало се већ приликом ишчитавања првих неколико десетина страна *Речника српскога језика* Матице српске (одакле је најпре прикупљана грађа) да нису све лексеме погрдног значења у сфери ’човек’ маркиране неким од наведених квалификатора, тј. да је у многим случајевима квалификација изостала (чини се неоправдано)⁹ или су реализације обележене као *фигуративне* (*фиг.*) односно, *ређе*, *експресивне* (*експр.*). Исто важи и за лексикографску обраду лексема које су предмет наше анализе у РСАНУ и РМС.¹⁰ Отуда смо одлучили да речнички корпус допунимо и примерима овога типа, али треба напоменути да смо их бележили спорадично, уколико су нам „запали за око” током системске претраге извора према неком од наведених пет квалификатора. Полазећи од оваквих параметара, у Речнику САНУ регистровани смо 515 лексема чије је барем једно значење маркирано квалификатором *пеј.* (*пејоративно*), 364 лексеме обележене у некој реализацији квалификатором *погрд.* (*погрдно*), 55 лексема означених са *презр.* (*презриво*), 53 чија је једна (или једина) реализација означена са *подр.* (*подругљиво*), 221 лексему квалификовану у неком значењу ознаком *ир.* (*иронично*) и 46 лексема које остварују погрдно значење, али оно није квалификовано као такво или се уместо наведених маркера у лексикографској дефиницији употребљавају квалификатори *фиг.* (*фигуративно*) односно *експр.* (*експресивно*). Укупно је тако из овог речника ексцерпирано 1254 лексичке јединице, односно 1293 различите семантичке реализације

⁹ Тако је у РСЈ лексема *торокуша* регистрована у значењу ’она која много прича, тороче, брбљивица’, без стилског маркера *пеј.* или *погрд.* То сматрамо лексикографским пропустом, посебно имајући у виду да је управо изведеницом *торокуша* синонимски дефинисана лексема *алапача*, која је у РСЈ квалификована као *пејоративна*: ’пеј. брбљивица, торокуша.’

¹⁰ Примера ради, у речничком чланку чија је одредничка лексема *опанчина* у РМС, под тачком 2. налазимо следећу дефиницију ’фиг. простак, сељачина’. У истом речнику регистрована је и лексема *рђа*, а једна од реализација у њеној полисемантичкој структури јесте и ’4. фиг. а. неваљалац, нитков, бедник’. Обе лексеме у наведеним значењима уврштене су у корпус за ово истраживање, будући да су несумњиво посредни погрдне семантичке реализације у сфери ’човек’.

које су ушле у корпус. На исти начин прикупљали смо грађу и у РМС, односно РСЈ, дошавши до следећих резултата: РМС доноси у корпус за ово истраживање 953 лексеме које се остварују у 965 семантичких реализација (397. *пеј.*, 325 *погрд.*, 66 *подр.*, 16 *презр.*, 118 *ип.* и 31 јединицу неквалификовану или маркирану као *фиг.*); у РСЈ је применом истог поступка претраге регистровано 528 лексема чији је денотат човек (411 *пеј.*, 11 *погрд.*, 14 *презр.*, 22 *подр.*, 70 *ип.*), односно 531 различита семантичка реализација коју сматрамо пејоративном. Чини се да не постоји критеријум на основу којег се у лексикографској обради диференцирају семантичке квалификације *пеј.* и *погрд.* Увидом у грађу закључујемо да се приликом описа лексема у РСАНУ и РМС ови стилски маркери употребљавају да обележе исти тип негативног експресивног значења, док су у РСЈ очигледно системски уједначени у корист квалификатора *пеј.*

4) У следећој фази грађа је прикупљана из двају поменутих речника жаргона и у њу су уврштени пејоративни жаргонизми. При томе смо, услед изостанка формалног критеријума, односно квалификатора у овом типу речника, бележили искључиво оне лексеме чија нежаргонска семантичка парафраза указује на погрдно, презриво или подругљиво именовање/квалификовање човека. На тај начин регистровани смо 1019 лексема у Андрићевом речнику, које је аутор означио као јединице карактеристичне за општу жаргонску употребу или омладински жаргон. Нисмо узимали у обзир жаргонизме који су квалификовани као одлика шатровачког, војног, наркоманског или неког другог специјализованог жаргона. Герзићев речник, с друге стране, донео је 726 жаргонских лексема чија је употреба, чини се, углавном уобичајена у савременом београдском жаргону.

5) Затим су ексцерпирани пејоративи из наведених књижевних дела, а приликом бележења одређене јединице, осим њеног системског лексичког значења, водили смо рачуна и о ситуационој, контекстуалној условљености погрдног/подругљивог/презривог значења.

6) У последњој фази прикупљања грађе, бележили смо пејоративе у одабраним новинским текстовима и текстовима репрезентативним за разговорни језик, и то на основу критеријума које смо истакли у претходној тачки. Упоредивши грађу из ових извора са грађом ексцерпираном из дескриптивних односно жаргонских речника и

књижевних дела, корпусу смо придодали још 44 нове лексичке јединице погрдне експресивне тоналности.

1.3.5. Сравнивање појединачних корпуса формианих у описаним фазама прикупљања грађе довело је до броја од укупно 3.723 различите лексеме и преко 4.000 семантичких реализација које се могу квалификовати као пејоративне у сфери 'човек'. Приликом ексцерпирања грађе из дескриптивних речника увидели смо да постоји позамашан број лексема за које се чини да су неуобичајене, нераспрострањене или застареле са становишта савременог језика, премда нису тако маркиране. Исто се показало и за многобројне лексеме које су у Андрићевом речнику регистроване као јединице опште жаргонске употребе. Имајући све то у виду, као и чињеницу да би лексичко-семантичка и творбена анализа корпуса од готово 4000 лексема и још више значењских реализација била технички отежана, иницијално прикупљену грађу ревидирали смо према критеријуму реалне заступљености у савременој комуникацији и потврђености у одговарајућим контекстима. Проверавали смо да ли су лексеме регистроване у *Електронском корпусу савременог српског језика* или у корпусу на интернету и каква је фреквенција њихове употребе, изостављајући притом оне мање уобичајене. Такође, анализом нису обухваћене јединице из описних и жаргонских речника за које нису пронађени одговарајући примери реализације у контекстима, као ни поједине лексеме за које су речничке потврде сугерисале територијалну ограниченост.¹¹ Нису разматране ни неке именице за које нам је субјективно језичко осећање указивало на застарелост, неуобичајеност или се на основу извора у речницима испостављало да су индивидуално обележје лексике одређеног писца. Након друге фазе прегледања и „пречишћавања” корпуса, остало је 2130 јединица, што је уједно и коначан број лексема погрдног значења у именовању човека које су анализирани у овом раду.

1.3.6. Премда смо настојали да прикупимо грађу из најразличитијих типова извора, те да дамо што је могуће свеобухватнији опис и класификацију пејоратива у сфери човек, јасно је да наш корпус није могао исцрпети све лексеме овог типа, нити је претендовано на тако нешто. Лексички фонд у овом сегменту непрестано се обнавља и

¹¹ Овде пре свега мислимо на лексеме чије потврде указују на то да је посредни јединица карактеристична за западну варијанту некадашњег српскохрватског језика.

допуњује новим, креативним жаргонизмима и другим семантичким и афиксалним дериватима, док се други губе из употребе или потискују. Сматрамо да није ни могуће пописати све пејоративе у именовању човека који у одређеном тренутку постоје у неком живом језику, посебно имајући у виду да је посредни тип експресивних јединица номинације, чија је употреба условљена формом језика и карактеристичнија је за усмени него за писани језик (исп. Ристић 2004: 19). Из истих разлога нећемо бити у могућности да дамо прецизне статистичке податке о броју пејоративних јединица реализованих механизмима полисемије или оних добијених афиксалном деривацијом, као ни прецизну фреквенцију употребе одређених суфикса или продуктивност творбених модела. Информације овога типа биће оквирне и апроксимативне, будући да ћемо их направити на мањем узорку од иницијално ексцерпираног, и то више са циљем да илуструјемо неке тенденције у формирању пејоративног значења него да изведемо јасне, коначне закључке. Напомињемо стога још једном да треба имати у виду релативност бројчаних показатеља и запажања у вези са њима у овом раду, између осталог и зато што је истраживање спроведено на корпусу писаних извора, а употреба лексике овог типа уобичајенија је у колоквијалном, разговорном језику.

1.4 Методе и циљеви истраживања

1.4.1. Истраживању погрдне лексике у именовању човека у српском језику приступићемо са лексичко-семантичког, лингвокултуролошког, дериватолошког, прагматичког и лексикографског становишта, настојећи да испитамо како се различити видови дискриминације, изопштавања и омаловажавања, који су присутни у нашем друштву и националној култури, те са којима се махом сусрећемо у неформалној, али каткад и у јавној комуникацији и језику медија – манифестују на плану лексике српског језика. Указаћемо на језичка средства којима се постиже пејорација у номинацији и апострофирању представника одређених социјалних група, која у комуникативном чину има експресивну и евалутивну функцију и одраз је индивидуалног става говорника или различитих колективних (националних) културних стереотипа.

Са аспекта лингвокултурологије испитаћемо како избором номинативне јединице, којом се експлицира физички или интелектуални недостатак, поремећај у

менталном развоју, етничка или верска припадност, друштвени или материјални статус или сексуални афинитет, говорник заправо указује на негативан став и презрив емотивни однос припадника језичке заједнице према носиоцима наведених обележја. Примера ради, на основу великог броја лексичких јединица којима се у разговорном језику погрдно именују особе на основу њиховог сексуалног опредељења – претпоставићемо да се у систему вредности српске културно-језичке заједнице као посебно негативна особина оцењује сексуална склоност према истом полу. Пејоративи који се користе у именовању, апострофирању и квалификовању особа хомосексуалне оријентације, као и контексти у којима се они употребљавају, требало би да покажу да наше друштво гаји извесне предрасуде према хомосексуалцима као мањинској групи. Лексичко-семантичком анализом погрдних назива за човека у нашем језику показаћемо да српска културно-језичка заједница има унеколико стереотипан однос и према припадницима других етничких или верских група. Језичка слика света коју репрезентују пејоративи у сфери 'човек' послужиће нам и као показатељ негативних колективних ставова према многим видовима различитости појединих чланова заједнице – како у домену њиховог физичког изгледа, тако и у духовној сфери. Лексички систем пејоратива чији је денотат човек посведочиће и да се друштвено непожељним или барем мање прихватљивим сматра било какво „излажање” појединца из оквира имплицитних норми, односно, превазилажење или недосезање пожељне мере у испољавању неке карактеристике. Дакле, циљ нам је да испитивањем пејоративних лексема овог типа потврдимо нека досадашња запажања аутора о језичкој личности говорника српског језика. Објаснићемо да се кроз погрдну номинацију у сфери 'етничка/верска припадност' односно 'сексуална оријентација' – још једном манифестује „опозиција *ми – они*”, која сугерише да постоји потреба културне заједнице да се и на нивоу лексике дистанцира од припадника друштвене групе чији идентитет или особине сматра непожељним (исп. нпр. Ристић 2004, Поповић 2006).

1.4.2. У истраживању ћемо такође настојати да истакнемо прагматичке елементе пејоративне лексике која се користи у именовању човека. С тим у вези, указаћемо на улогу говорног лица у процесу пејоративног именовања, тј. на његов однос према стварности, према садржају исказа и према примаоцу поруке. Циљ нам је

да покажемо да се погрдно име које субјекат номинације додељује некој особи најчешће не заснива на његовој индивидуалној оцени, већ на готовој лексикализованој оцени, уграђеној у семантичку структуру пејоративне лексеме у виду различитих асоцијација, стереотипа и еталона који постоје у нашој језичкој заједници и представљају културалне слојеве значења. Испитаћемо како субјекат именовања избором одговарајућег језичког средства – погрдног назива – исказује своје недопадање, тј. негативан емотивни став према објекту номинације, те како пејоративним именом делује на реципијента. Хипотеза коју желимо да докажемо јесте да постоји изванјезичко знање, претпоставке, уверења, ставови и сл., које поседују и субјекат номинације и реципијент, као припадници исте културне заједнице. Препознавање тог стереотипа омогућава говорнику да употреби пејоратив у именовању неке особе, чиме настоји да код адресата постигне одређени ефекат и успостави свој систем вредности и своју субјективну оцену као општеважеће. На основу свега наведеног, као један од циљева у истраживању пејоратива у именовању човека намеће се издвајање и уочавање конотативних семантичких компонената у структури њиховог лексичког значења, и то експресивних, емотивних и евалуативних компонената.

Такође, један од предмета интересовања у оквиру лингвокултуролошког приступа лексемама погрдног значења у номинацији човека биће и концептуализација рода, односно стереотипна перцепција полова у нашем друштву. Циљ нам је да издвајањем пејоративних назива за особе мушког и женског пола, тј. њиховом семантичком анализом, утврдимо које физичке и духовне особине колектив сматра непожељним за представнике двају полова. На основу тога моћи ћемо да идентификујемо неке негативне стереотипе о мушкарцима и женама у српском друштву и националној култури.

1.4.3. Намера нам је да у раду укажемо на сложену семантику пејоратива у сфери 'човек', будући да у структури њиховог лексичког значења, уз објективно-појмовни садржај (денотат) издвајамо и субјективне конотативне компоненте. Имајући то у виду, посебну пажњу посветићемо управо испитивању конотације као дела системског значења који допуњава основни појмовни садржај пејоратива из сфере 'човек'. Циљ нам је да покажемо да конотативна компонента лексема погрдног значења

којима се именује човек „проширује” денотативну компоненту смислом у коме су одражене друштвено-психолошке оцене и асоцијације.

1.4.4. Централни део истраживања обухватаће семантичку анализу пејоратива којима се у српском језику именује или квалификује човек. У раду ћемо настојати да повежемо традиционални приступ проучавању лексичког значења са когнитивним приступом, комбинујући методе компоненцијалне и концептуалне анализе у тумачењу феномена пејорације. Током истраживања показаћемо да су у опису погрдне лексике из сфере 'човек' нарочито примењиве поставке теорије језичке личности и њен појмовно-термиолошки апарат, који ћемо користити како бисмо представили социолошке, културолошке и национално-језичке специфичности конотативне семантике пејоратива. Указаћемо на то да се у језику, у складу са потребама језичке личности, стално повећава број пејоративних јединица којима се именује човек, као и да оне одражавају неке психолошке и когнитивне особности језичке личности српског језика, због чега их је важно системски бележити и описивати.

У овом централном делу рада класификоваћемо погрдне називе за човека у лексичко-семантичке групе. Будући да све јединице које улазе у наш корпус имају заједничку архисему ('особа'), разврстаћемо их на основу денотативних структурних компонената које, уз архисему, чине семантичко језгро дате лексеме. На тај начин издвојићемо следеће тематске скупине: 1) погрдне називе за особе према старосном добу; 2) погрдне називе за припаднике етничких скупина; 3) погрдне називе за особе према верској припадности или односу према религији и цркви; 4) погрдне називе за особе на основу сексуалног опредељења и понашања у сфери сексуалности; 5) погрдне називе за припаднике друштвених покрета, политичких партија, поборнике неке идеологије и сл.; 6) погрдне називе за човека као припадника друштвене хијерархије, представника професије, сталежа или материјалног статуса и сл.; 7) погрдне називе за човека као носиоца непожељне физичке особине; 8) погрдне називе за човека на основу негативних духовних особина.

Свакој од издвојених лексичко-семантичких подгрупа посветићемо посебан сегмент рада, у оквиру кога ћемо примењивати дескриптивну методу и аналитичку методу, тј. методу компоненцијалне анализе. Унутар сваке тематске скупине

указиваћемо и на творбене карактеристике јединица које су у њој класификоване, посебно уколико је пејорација производ садејства семантичке и афиксалне деривације.

У оквиру семантичке анализе посебну пажњу посветићемо механизмима полисемије који омогућавају развијање погрдног значења. Настојаћемо да покажемо који су типови метафоричких трансформација најубичајенији у пејоративним реализацијама, те да укажемо на продуктивност лексичких механизма метонимије и синегдохе у формирању негативног експресивног значења.

1.4.5. С обзиром на то да наш корпус великим делом чине творбени пејоративи, односно јединице настале различитим процесима морфолошке творбе, истраживању ћемо приступити и са дериватолошког аспекта. Настојаћемо, између осталог, да испитамо: 1) којим све творбеним начинима у српском језику настају лексичке јединице којима се погрдно именује човек (префиксација, суфиксација, композиција, сложено-суфиксална творба, универбација); 2) који је творбени начин најпродуктивнији у деривацији именичких пејоратива (у истраживању ћемо поћи од хипотезе да је највећи број пејоративних лексема из сфере 'човек' добијен суфиксацијом); 3) који типови творбених форманата учествују у грађењу пејоративних номинативних јединица из сфере 'човек' (на основу спроведених прелиминарних истраживања претпостављамо да су у деривацији пејоративних лексема нарочито продуктивни суфикси субјективне оцене и граматички моциони суфикси); 4) који су суфикси продуктивни у творби именичких пејоратива за особе мушког, а који за особе женског пола.

На творбене карактеристике пејоратива у сфери човек указиваћемо и паралелно са семантичком анализом, јер ће се показати да су лексички механизми који учествују у формирању погрдног значења често неодвојиви од деривационог процеса у коме је лексема добијена. У засебном делу рада посвећеном афиксалној деривацији пејоратива чији је денотат човек представимо опсежније, уз више примера и објашњења, неке од најпродуктивнијих творбених модела, а остале ћемо настојати да опишемо, укажемо на њихову структуру и илуструјемо их репрезентативним примерима из грађе.

Имајући у виду да велики део грађе представљају изведенице добијене суфиксацијом, један од параметара у њиховој класификацији биће и категоријална

припадност основинске речи. Указаћемо на то да су поједине пејоративне лексеме добијене у творбеном процесу мутације (именице настале суфиксацијом именичке, придевске или глаголске основе – нпр. *аљкавуша*, *главоња*, *старкеља*, *замерало*, *зврндало*), док су друге добијене у творбеном процесу модификације (именице настале од именичке основе додавањем суфикса субјективне оцене – нпр. *бабурина*, *докторчина*; *официрчић*, *створчуљак*).

2. Досадашња истраживања пејорације у лингвистици

На самим почецима проучавања лексичке пејоративности и речи погрдног значења у номинацији човека у српском језику нашли смо се у недоумици у вези са избором релевантне литературе о пејоративима и представљањем досадашњих истраживања посвећених овом проблему. Осим радова српских лингвиста, који су се бавили пејоративима са различитих аспеката – углавном у појединачним научним чланцима краћег обима или у оквиру обимнијих студија о другим језичким феноменима, где су се аутори више узгредно дотицали феномена пејорације, било је неопходно проучити и страну литературу о овој теми. Показало се, међутим, да је приступ анализи пејоратива, и то управо лексема погрдног значења у номинацији човека, у потпуности различит у славистици у односу на англосаксонску лингвистику. За наше истраживање били су најкориснији и изузетно подстицајни резултати до којих су проучавајући пејоративе дошли руски лингвисти. У њиховим радовима проучаване су, између осталог, творбене и семантичке карактеристике пејоратива, однос денотативних и конотативних компонената у структури лексичког значења, експресивност и емоционалност пејоративне лексике, њене прагматичке и стилске особености, механизми који омогућавају развијање погрдног значења, нагativна оцена као лингвистички феномен и евалутивно значење пејоратива, комуникацијска улога субјекта именовања и његова намера да избором погрдног имена делује на адресата итд. Бавећи се овим и низом других питања која се тичу пејорације, руски аутори полазе са становишта различитих лингвистичких теорија и користе разноврсне методе у тумачењу овог типа лексема. Начелно, традиционални приступ анализи лексичког значења издвајањем компонената из семске структуре допуњује се у новијим студијама

применом когнитивистичких теорија, теорије језичке личности, теорије говорних чинова и других. Бројни су радови и запажања руских лингвиста о пејоративима, али и експресивима уопште, у многоме утицали на наше виђење лексичке пејорације и посветићемо им пажњу у прегледу литературе о овом проблему.

Настојећи да се упознамо са резултатима до којих су у проучавању пејоратива дошли лингвисти са англосаксонског говорног подручја, сусрели смо се са великим проблемом. Испоставило се да је приступ анализи погрдне номинације човека у студијама америчких и британских аутора, али и других који су публиковали своје радове у релевантним зборницима и часописима на том терену – сасвим другачији у односу на русистику и славистику уопште. Западни лингвисти углавном се баве пејорацијом са становишта филозофије језика, те смо трагајући за литературом о лексици погрдног значења у именовању човека наишли на неколико десетина, па можда и више од стотине библиографских јединица у којима се пејоративи посматрају не само као језички већ и као логички, филозофски и социолошки феномен. Упознавши се са овим за нас потпуно новим и посве другачијим начином проучавања лексике и прочитавши многобројне студије и чланке који су од 70-их година 20. века до данас посвећени лингво-филозофском тумачењу пејоратива, било је готово извесно да их тек спорадично можемо применити у нашем раду. Запажања њихових аутора превасходно су релевантна за теорију логичких судова и закључивања, а у лингвистичким истраживањима далеко интересантнија за теорију говорних чинова него за лексиколошку студију и лексичко-семантичку анализу коју смо намеравали да спроведемо. Ипак, неопходно је указати на најзначајније ауторе, радове и правце у проучавању пејоратива у оквиру филозофије језика, јер је такво становиште, чини се, у савременој лингвистици доминантно када је реч о овој тематици и ту чињеницу не можемо игнорисати у раду. Настојаћемо да представимо резултате истраживања која су имала нарочит утицај на развој лингво-филозофског приступа пејорацији и многим његовим следбеницима послужила као полазиште у анализи.

2.1. Преглед литературе о пејоративима у српској лингвистици

Према нашем увиду у литературу, у српској лингвистици до сада није било свеобухватног истраживања чији је предмет погрдна номинација човека, премда су се бројни проучаваоци у својим радовима дотицали пејоратива, посвећујући им пажњу са различитих аспеката. Тако М. Дешић (1982), у раду који се бави експресивном лексиком у српском језику, на грађи из Речника САНУ, истиче да постоје два типа емоционалних речи – једнима се означавају одређене емоције (нпр. *радост, туга, мржња, волети* и сл.), док се другима изражава „однос говорника према ономе што је речено, према садржају реченог” (Дешић 1982: 71). Аутор истиче још једну значајну разлику између ових двеју лексичких скупина – у првој су речи које „нису обојене одређеним емоцијама, него само упућују, указују на њих” – посреди су, дакле, лексеме којима се именују разна осећања, стања, расположења; у другој скупини су „емоционално обојене” речи, чија се обојеност, како запажа аутор, или постиже творбеним средствима (посреди су разне изведенице и сложенице) или је већ садржана у основном лексичком значењу неизведене речи. Ову другу групу М. Дешић сматра експресивном лексиком и у оквиру ње разликује неколико лексичко-семантичких типова, међу којима су три значајна за наше истраживање. То су:

1) пејоративне (погрдне) речи, где аутор сврстава погрдне називе за људска бића који су постали од имена домаћих и других животиња, делова њиховог тела или су пак у некој вези са тим називима – нпр. *коњ* ’2. фиг. погрд. незграпан и глуп, ограничен човек’, *комарац* ’2. фиг. пеј. онај који је слаб, мршав, ситан; незгодна, досадна особа’, *крдо* ’2. погрд. а. већи, обично неорганизовани скуп људи, гомила, руља’ итд., као и погрдне називе за особе од којих су настали надимци и презимена – нпр. *главоња* ’1. а. (често пејоративно) онај који има велику главу; 2. пеј. ограничен или тврдоглав човек’, *кркало* ’особа која много једе, ждера’ итд.), при чему аутор напомиње да презимена (нпр. *Главоња*) „још подсјећају на своје поријекло, али она више не припадају емоционалној него неутралној лексици” (Дешић 1982: 74). С тим у вези, полазећи од чињенице да је експресивност типична особина пејоратива, М. Дешић примећује да погрдне речи, поред емоционалних, имају и неемоционална, неутрална значења. За

наше проучавање пејоративних лексема чији је денотат човек, посебно је занимљив Дешићев пример именице *куга*, која се примарно употребљава као медицински термин ('мед. 1. а. тешка заразна болест која у првом реду захвата жлезде и плућа и која се у прошлости јављала у виду великих епидемија и помора; *pestis*'), док се у једној од својих секундарних реализација користи као погрдно име за човека одређених карактерних особина (исп. у РСАНУ *куга* '3. фиг. пеј. незгодна, зла, обично језичава особа; напаст, гад'). Такође, М. Дешић даје и извесне напомене у вези са овом првом, пејоративном скупином експресивних речи. Посебно издвајамо ауторово запажање да група „састављена од именица [...] обухвата изведене и неизведене ријечи, домаће и стране”, као и примедбу да би се детаљнијом анализом изведених речи могло доћи до тачног списка наставака који уносе пејоративно (погрдно) значење (Дешић 1982: 75). Следећу категорију емоционалних речи у класификацији М. Дешића чине **2) презриве и подругљиве речи** (нпр. *креатура* 'презр. 1. особа, створење, биће без квалитета, без вредности, ништавило; наказа, грдоба; 2. онај који слепо заступа нечије интересе, који послушно ради по нечијем налогу, по нечијој вољи, експонент', *баба*¹ '3. в. фиг. презр. кукавица, плашљивац' итд.), међу којима такође, како истиче аутор, има домаћих и страних, те неизведених, изведених и сложених. М. Дешић издваја **и 3) ироничне речи** (нпр. *кравословац* 'онај који се дружи и разговара са кравама, прост, примитиван човек, говедар') (Дешић 1982: 76–77). Коначно, након опсежне анализе свих подгрупа речи у оквиру велике скупине експресивних лексема, као и навођења илустративних примера из Речника САНУ за сваку од њих,¹² овај аутор изводи неколико важних закључака о експресивној лексици. Неколике напомене су посебно корисне и релевантне за наше истраживање погрдне лексике у именовању човека, која представља део експресивног лексичког фонда српског језика. Тако аутор запажа да се нарочито истицање, појачавање експресивног значења постиже додавањем одређених наставака на неизведену или изведену реч; затим, указује на однос између експресивности и појава полисемије и моносемије, истичући притом да неке речи имају само једно, и то емоционално значење, друге пак развијају више емоционалних

¹² Овде су укратко представљене само оне категорије „емоционално обојених” речи у Дешићевој класификацији које се тичу теме нашег рада, тј. погрдне лексике у именовању човека у српском језику.

значења, док многе од њих имају и експресивне и неутралне семантичке реализације (Дешић 1982: 84).

2.1.2. Стана Ристић проучавала је лексику погрдног, пејоративног, подругљивог и презривог значења у оквиру вишегодишњег испитивања феномена лексичке експресивности у српском језику (Ристић 1994, 1996, 2000, 2001, 2002, 2004), на корпусу дескриптивних речника српској језика – Речника САНУ и Речника МС. За наше истраживање погрдне лексике која се користи у номинацији човека посебно су значајни резултати до којих је ауторка дошла у домену именичких експресива. Она тако разликује именице семантичке деривације којима се именују особе (нпр. *ђубре, крава, месар, мешина, мрцина*),¹³ именице афиксално-семантичке деривације, универбизације и композиције (нпр. *гадура, килавац, мудросер, џабалебар*), те неизведене именице, често необичног гласовног склопа (нпр. *олош, хохитаплер, гегула*) (Ристић 2004: 13). Дакле, нарочиту пажњу у проучавању експресива у наведеној студији С. Ристић посвећује творбеном аспекту, те разликује *јединице инхерентне експресивности*, које се одликују формалним показатељима – афиксима, као и *јединице адхерентне експресивности*, код којих се именовање реализује као семантичка деривација – преношењем имена са једног садржаја на друге. Исти типови номинације постоје и код пејоратива, као субординиране категорије у односу на експресивну лексику. Пренос имена код другог типа експресива остварује се на основу аналогije, преко тропа и фигура, односно, метафором, метонимијом и поређењем. Ауторка објашњава да су јединице адхерентне експресивности „усмерене на екстензионале поређења – квазистереотипе језичке слике света”, истичући да је функција квазистереотипа у номинацији „да на скалу оцене уведе нетипична обележја која се емоционално вреднују као прихватљива или неприхватљива према објективно утврђеним еталонима о „добром” и „лошем” (Ристић 2004: 49–50).

Ауторка запажа да експресиви (а самим тип и пејоративи као њихова поткатегорија) представљају стилски маркиран слој, чији семантички садржај и комуникативна функција указују на специфичан тип значења, које се у типологији

¹³ Класификацију именичких експресива коју Стана Ристић даје илуструјемо искључиво примерима лексема чије је неко од значења у полисемантичкој структури погрдно, јер су првенствено ауторкина запажања о овом типу експресивних јединица релевантна за наше истраживање.

лексичких значења издваја као емотивно лексичко значење (Ристић 2004: 45–46). У семантичкој структури таквих јединица издваја се емотивно од денотативног значења и чини конотативни део значења, конотацију. Испитивање ове макрокомпоненте, које је у својој студији о експресивној лексици спровела С. Ристић, биће нам од неизмерне користи у проучавању пејоратива којима се у српском језику именује човек. Ауторка показује да је конотативна компонента значења сложенија од денотативне, јер садржи комплексну информацију – репрезентативну, вредносну, емотивну и стилску, као и информације о најважнијим елементима комуникације – о субјекту оцене, објекту оцене, критеријумима оцењивања, тачки вредновања и о самој оцени (Ристић 2004: 50). Такође, са ономасиолошког аспекта, С. Ристић истиче да је у основи значења експресивне (па и пејоративне) лексике – емоционално стање субјекта говора, које се реализује актом вербализације – номинације, избором експресивног (у овом случају погрдног) имена. На тај начин, како објашњава ауторка, изражава се емоционални однос према издвојеном објекту, тј. неком његовом својству, са циљем да се постигне одговарајуће деловање на адресата, при чему се јасно испољава субјективност таквог односа, у случају пејоратива – неодобравање субјекта говора (Ристић 2004: 47). На основу опсежне анализе експресивних лексема у српском језику, међу којима су и оне маркиране квалификаторима *пеј.*, *погрд.*, *презр.* и *ипр.* чији је денотат човек, С. Ристић показује да њихов сложени семантички садржај није могуће свести искључиво на лексичко-семантички план. То значи да је приликом проучавања и описа овог дела лексичког фонда неопходно имати у виду и друге планове: комуникативни (који подразумева учеснике у комуникацији и тип комуникативне ситуације), когнитивни и прагматички (који обухвата сазнајне и мотивационе карактеристике учесника у комуникацији), као и функционално-стилски (који се тиче примерености употребе одређених лексема у различитим типовима комуникативних ситуација).

Будући да су у нашем фокусу експресивне лексеме погрдног значења у номинацији човека, посебан значај завређује поглавље у коме С. Ристић анализира експресиве којима се именују лица чије се понашање и поступци оцењују као одређене психичке и моралне особине (Ристић 2004: 53–56). Ауторка констатује да је за све јединице из ове лексичко-семантичке групе карактеристично јединствено лексичко

значење, које се може представити денотативним компонентама 'особа' + 'психичка или морална (карактерна) особина'. Овде се уочава велики број пејоративних лексема, при чему треба разликовати примарне експресиве (нпр. *намигуша*, *мудроња*) од секундарних експресива (нпр. *медвед* 'неотесана, ограничена, глупа мушка особа', *жена* 'плашљива мушка особа, кукавица, слабић'). У вези са јединицама овог типа С. Ристић истиче да интерпретација њихове лексичке семантике, као и лексикографски опис захтевају веома сложену процедуру и посебне поступке, „како у начину представљања другостепености и субјективности експресивне номинације тако и у идентификовању и представљању релевантних емотивно-експресивних – конотативних и денотативних сема које организују њихово лексичко значење” (Ристић 2004: 59). Наиме, ауторка објашњава да се лексичко значење анализираних експресива типа 'особа + психичка или морална (карактерна) особина' – не базира на денотативним семантичким компонентама, већ да у организацији значења кључну улогу имају емотивно-експресивне семе. Категоријалне семе у структури значења јединица из ове лексичко-семантичке групе „јављају се у опозицији позитивна – негативна експресивност”, док диференцијалне семе „указују на степен експресивности: снижена, повишена и висока експресивност” (Ристић 2004: 60). За наше проучавање пејоратива у номинацији човека занимљива је класификација именица негативне експресивности, у оквиру које Стана Ристић издваја јединице високог степена (нпр. *ђубре*, *гад*, *дандара*, *јајара*, *кретен*, *дебил*, *магарац*, *крвник*, *гуликожа* и др.), јединице повишеног степена (*жена*, *млакоња*, *килавац*, *блесан*, *клипан*, *ждероња*, *намигуша* и др.), као и јединице сниженог степена експресивности (нпр. *секаперса*, *надувенко*, *мудроња*, *потрчало* и др.). У свакој од ових категорија (а исто важи и за јединице позитивне експресивности) ауторка констатује доминацију експресивних компонената и компонената оцене, те потврђује да је основна функција оваквих лексема – функција деловања. Она се, према ауторкиним речима, остварује као намера да се „нарочитим избором јединице именовања исказе емоција и лични став [...] према објекту именовања” (у случају пејоратива – негативан став, покуда), при чему се „делује на реципијенте одређеном илокуцијском снагом” која је примерена комуникативној ситуацији (Ристић 2004: 64). Такође, за наше испитивање погрдног именовања човека важна су запажања С. Ристић

о постојању дво-modalне оцене (денотативне и емотивне) која је садржана у значењу експресивних јединица. Та оцена се код пејоратива манифестује у виду емотивно-експресивних компонената 'лоше је што особа X има особину Y' и 'то је у овој ситуацији неприхватљиво' (исп. Ристић 2004: 64).

Посебну пажњу С. Ристић посвећује и експресивним именицама чије се заједничко значење може представити компоненатама 'особа + спољашна особина или особина неког дела тела', а као корпус користила је Андрићев *Двосмерни речник српског жаргона и жаргону сличних речи*. Осим наведених двеју денотативних компонената ауторка у семској структури именица овога типа констатује и компоненте конотативне семантике, које одражавају мотивационо-прагматичке и когнитивне карактеристике учесника у комуникацији. Оне се заснивају на оцени, ставу, суду субјекта именована према објекту именовања, који су, како грађа показује, махом негативни, те самим тиме нарочито интересантни за нашу анализу лексике погрдног значења у именовању човека. Ауторка запажа да се негативна експресивност готово увек изражава код номинативних јединица са значењем 'особа која по спољашњем изгледу или по изгледу неког дела тела одступа од стереотипа о нормалном, уобичајеном изгледу, што је, као што се зна, углавном лоше [...] и што се, с обзиром на пол (мушки/женски), сматра [...] ружним или [...] непожељним'¹⁴ (према Ристић 2004: 89). Анализа Стане Ристић показује да су погрдном именовању изложене особе мушког и женског пола чије су димензије тела (висина, дебљина) или развијеност појединих делова тела прекомерне или испод пожељног нивоа, које имају неку физичку ману, те чији се изглед перципира као ружан, непривлачан запуштен. Примери које С. Ристић наводи (2004: 89–92) показују да се пејорација постиже емотивно-експресивним компоненатама, које се из визуре субјекта именовања могу представити на следећи начин: 'изглед особе оставља неповољан утисак (ружноће, несклада и сл.)', 'отворено исказујем своје недопадање, презир, ниподаштавање и сл.', као и функционалностилском компонентом типа 'у овој ситуацији ја себи дајем за право да своје недопадање искажем на подругљив / увредљив, груб, вулгаран и сл. начин'.

¹⁴ Изостављене су компоненте лексичког значења експресива позитивне конотације, које сугеришу повољну оцену и став одобравања говорног лица, будући да су у нашем фокусу искључиво лексеме погрдног значења у именовању човека (исп. Ристић 2004: 89).

Запажања Стане Ристић о језичкој личности говорника српског језика, до којих долази подробном анализом експресивних именица била су нам од непроцењиве користи приликом разматрања и семантичке анализе лексике погрдног значења у именовану човека.

2.1.3. Д. Вељковић Станковић (2011) испитивала је пејоративност у оквиру обимне монографије о речима субјективне оцене у настави српског језика и књижевности. Она истиче да именице субјективне оцене имају изразит семантички и прагматички потенцијал, као и да „контекстуални омотач” има значајну улогу у њиховој додатној семантизацији, односно, при формирању конотативног значења (Вељковић Станковић 2011: 32). У поменутој студији ауторка паралелно разматра семантику и творбу именица субјективне оцене, уз осврт на евалутивне модусе и подтипове оцене, сугеришући да деноминалне аугментативне и деминутивне творенице неретко развијају значење несимпатије и одбојности. Притом, напомиње да се квалитативно пејоративно значење јавља као последица трансформације семе квантитета у структури значења лексема које припадају овој творбено-семантичкој категорији. Као илустративан пример Д. Вељковић Станковић наводи деминутивни облик *књижица* и указује на потенцијалне семантичке реализације које ова именица може имати, у зависности од контекстуалног окружења. Тако облик *књижица* развија уобичајено квантитативно значење ’мала књига’, као и квалитативно хипокористично значење ’драга књига’, „а могуће је и обједињавање семантике квантитета и квалитета” – ’мала и драга књига’. Ауторка, међутим, објашњава и да реч *књижица*, у специфичном контексту, може имати различите нијансе презривог, пејоративног значења: „књига сумњиве, мале вредности, безначајна, лоша, неуспела књига”. Слично томе, аугментативни облици *књижетина* и *књижурда* уобичајено развијају пејоративно значење, али у неким контекстима могу имати афирмативно значење. На основу низа сличних примера употребе речи субјективне оцене, ауторка закључује да „које ће од ових значења бити актуализовано, зависи од контекстуалног тумачења става говорног лица у сваком посебном случају” (Вељковић Станковић 2011: 31–32).

Запажања о семантичким и прагматичким карактеристикама речи субјективне оцене, која у овој обимној студији, као и неколиким тематски повезаним чланцима

(2007, 2008) износи Д. Вељковић Станковић, била су изузетно подстицајна за наше истраживање лексике погрдног значења у именовању човека. Резултате до којих је ауторка дошла можемо пре свега применити у анализи оних пејоратива чије се евалутивно значење и емоционално-експресивна конотација постижу творбеним средствима.¹⁵ Махом су у питању деноминалне аугментативне и деминутивне изведенице са модификационим творбеним значењем¹⁶ из нашег корпуса, које настају у процесу суфиксације, додавањем суфикса субјективне оцене на мотивну основу (нпр. *бабускара, интелектуалчић, официрчина*), али и мањи број пејоративних твореница деривираних неким другим интензификаторским и дезинтензификаторским афиксима¹⁷ (нпр. *архилопов, хиперпродукциониста, обербудала*). Будући да су у фокусу Д. Вељковић Станковић искључиво речи субјективне оцене¹⁸, ауторка није разматрала именичке лексеме које секундарно развијају експресивно погрдно значење, а примарно су семантички неутралне (нпр. *кретен, медвед, змија*), као ни пејоративе који су резултат грађења речи творбеним формантима чија функција није модификација квантитета (нпр. *богаљуша, капларица, пискарало*). Отуда проистиче да је категорија

¹⁵ Грађа ексцерпирана за потребе овог рада, осим бројних пејоративних изведеница добијених суфиксалном творбом, као и мањег броја пејоратива насталих у процесу префиксације и композиције, обухвата и семантичке пејоративе (в. поглавље о предмету, циљевима истраживања и корпусу), тј. именице семантичке деривације, којима се Д. Вељковић Станковић није бавила у свом истраживању. Термином *семантичка деривација* овде обухватамо различите механизме полисемије (нпр. метафору, метонимију, синегдоху), који омогућавају семантичко варирање у оквиру једне лексеме (према Гортан-Премк 2004: 138).

¹⁶ Чешки дериватолог Милош Докулил сачинио је 1962. године обимну класификацију творбених значења и, према његовим закључцима, разликују се три појмовне категорије – модификациона, мутациона и транспозициона. Б. Ћорић (2008: 20) објашњава природу наведених трију категорија и даје одговарајуће примере за сваку од њих. У вези са *модификационом појмовном категоријом* аутор објашњава да се садржај основног појма, за разлику од мутационе категорије – суштински не мења, већ му се у творбеном процесу „само даје неко додатно обележје”. Овом типу појмовних категорија припадају именички деривати добијени деминуцијом, аугментацијом, моцијом или формирањем збирних облика од јединских. За наше истраживање релевантни су деривати субјективне оцене, којима се, како је речено, само модификује, допуњује садржај основинске лексеме (нпр. *новинарчић* је и даље *новинар*, само лош, безначајан, недостојан представник свог занимања и сл.)

¹⁷ Под интензификаторским и дезинтензификаторским афиксима Д. Вељковић Станковић (2011: 29) подразумева све творбене форманте (суфиксе и префиксе) којима се граде аугментативи и деминутиви, као и хипокористици и пејоративи. Такође, ауторка истиче да су све врсте речи субјективне оцене грађене интензификаторским и дезинтензификаторским афиксима, као и да они у творбеном акту узрокују мање или веће семантичке помаке (Вељковић Станковић 2011: 32)

¹⁸ Поред деноминалних твореница добијених додавањем аугментативних и деминутивних суфикса, ауторка разматра и изведенице настале префиксацијом, и то додавањем афикса који указују на промену квантитета и/или квалитета, какви су нпр. *супер-, хипер-, архи-, ултра-, екстра-, веле-, полу-* и сл. (Вељковић Станковић 2011: 28).

пејоративних лексема чији је денотат човек суперординирана у односу на категорију речи субјективне оцене којима се погрдно именују људи, што значи да аугментативи и деминутиви овог типа представљају само један део корпуса формираног за потребе нашег истраживања. Ипак, семантичке карактеристике пејоратива који се употребљавају у номинацији човека у српском језику, као словенском језику флективног типа, немогуће је проучавати одвојено од њихове творбе. С тим у вези, ни пејорација, као лингвистички, социолошки и културолошки феномен, не може се посматрати независно од појава деминуције и аугментације, будући да се управо умањеницама и увећаницама, тј. творбеним формантима који учествују у њиховој деривацији, у језику неретко изражава антипатија, презир, неодобравање, одбојност и други типови негативне оцене. Стога су закључци и напомене Д. Вељковић Станковић о овим двама типовима речи субјективне оцене непроцењиви за проучавање лексике погрдног значења. Наиме, пејоративност (као и хипокористичност), како ауторка истиче, обично се везује за деноминалне деминутивне и аугментативне изведенице, јер је именовање овом врстом речи „усмерено на физичке, димензионирању подложне реалије” (што човек, као физичко биће, свакако јесте), али и због „психолошки заснованих, чврсто устројених каузалних релација димензија ↔ осећање” (Вељковић Станковић 2007: 389). Ауторка даље објашњава да се додавањем деминутивних и аугментативних суфикса примарно сугерише квантитет, тј. величина, димензије појма (објективна оцена), те добијамо изведенице којима се именује ’мало X’ (дем.) или ’велико X’ (аугм.). Међутим, истим творбеним формантима деривирају се и лексеме у којима се истовремено реализују деминутивна и хипокористична, као и аугментативна и пејоративна значења, али и други потенцијални смер обличко-значењске везе: деминутивно и пејоративно, као и аугментативно и афирмативно-лаудативно значење, блиско хипокористичном. Другим речима, уз примарно квантитативно значење реализује се и значење квалитета, те компоненте које указују на став, емоције и вредносни суд говорног лица у вези са именованим појмом (субјективна оцена).

О бројним занимљивим запажањима и резултатима истраживања Д. Вељковић Станковић о варирању семантике квантитета и квалитета деноминалних деминутива и аугментатива, те о значењу негативне оцене, говорићемо подробније у поглављима

посвећеним деривационој и семантичкој анализи погрдних лексема у именовану човека. Овде ћемо стога указати још на неколико важних ауторкиних напомена о пејоративним реализацијама речи субјективне оцене. Тако она констатује да облици деминутива могу постати „обличка љуштура” мање или више изражене пејорације (Вељковић Станковић 2007: 394), односно, да „коришћење умањенице са циљем истицања ниског (или нижег од пожељног) квалитета по правилу индукује иронично значење, став потцењивања, презрив тон и различите степене детериорације, све до наглашене пејоративности” (Вељковић Станковић 2011: 40–41). Дакле, на негативном делу скале субјективне оцене, пејоративи показују изразит семантички распон – од ироничног до изразито погрдног значења. Ауторка то потврђује примерима из књижевних дела и описних речника српског језика, при чему су за наше истраживање релевантне оне деминутивне лексеме којима се реферише на човека – *официрчић*, *писарчић*, *сликарчић*, *командирчић*, *интелектуалчић*, *новинарчић* и др.¹⁹ Такође, запажа да су иронична значења умањеница обично „маркери некомпетенције, посебно код вршилаца одређених занимања и носилаца (често високих) звања” (Вељковић Станковић 2011: 64). Приметно је, међутим, да деминутивни облици именица по правилу кореспондирају са хипокористичним значењем, као и да аугментативи регуларно развијају пејоративност, о чему сведоче и дефиниције у дескриптивним речницима српског језика, РСАНУ, РМС и РСЈ. С тим у вези, ауторка објашњава да је „погрдно значење најчешће израз негативне оцене у вези са прекорачењем мере”, односно са „одступањем од оних параметара и вредносних еталона [...] који се, од стране субјекта оцене, схватају као пожељни или (опште)прихваћени” (Вељковић Станковић 2011: 67). Притом, ауторка напомиње и да постоји велики број именичких пејоратива који се формално не подударају са аугментативима, али такође сугеришу извесно „прекорачење квантитетских параметара”. У ову скупину, она убраја бројне деривате са суфиксом *-оња* од именичких и придевских основа (нпр. *главоња*, *носоња*,

¹⁹ Ауторка примећује да деминутиви имају далеко шира семантичка поља, изразит спектар конотативних значења, те да је код њих енантосемија, као и поларизација оцене знатно наглашенија него код аугментатива.

грдоња), као и лексеме изведене суфиксима *-ло*²⁰, *-уша*, *-уља*, *-ара*,²¹ које такође указују на негативан став. Генерално, ауторка истиче да се пејоративно значење готово по правилу реализује уколико постоји некакав искорак из поља уобичајеног и пожељног – било да је у питању физичка предимензионираност (нпр. *главоња*), прекомерно присуство неке непожељне особине (*млакоња*), било да је посреди претеривање у вршењу одређене радње (нпр. *торокуша*, *цангрисало*, *брбљивац* и сл.). Исто тако, Д. Вељковић Станковић запажа и да негативан став према објекту именовања неретко проистиче из семантике мотивне речи (нпр. *грдоња*, *грдуља* : *грд*, *грдан* = 'ружан', 'наказан' и сл.). Наведене именице о којима ауторка говори нису грађене аугментативно-пејоративним суфиксима (нпр. *-ина*, *-етина*, *-урина* и другим), већ се творбено разликују, одакле произилази да детериорација, пејорација и други видови ниподаштавања нису строго омеђени облицима деминутива и аугментатива, што ћемо у нашем раду о погрдној лексици у именовању човека настојати да покажемо.

2.1.4. Проучавајући деминутивне и аугментативне именице у српском језику, В. Јовановић (2010) дошао је до сличних запажања као Д. Вељковић Станковић о пејоративним реализацијама ових двеју творбено-семантичких категорија. Аутор анализира деминутивне и аугментативне суфиксе којима се творе умањенице и увећанице и притом истиче да се компоненте 'умањења' и 'увећања' често реализују као негативна оцена, критика, презир, антипатија, поруга и сл. За наше истраживање погрдне лексике у именовању људи у српском језику нарочито су интересантни закључци које В. Јовановић износи у вези са деминутивима из сфере 'човек'. Наиме, према ауторовим речима, ова скупина лексема се по својим семантичким карактеристикама разликује од деминутива са другим значењима, јер у семантици људских односа нису примарни садржаји размере, 'мало, умањујуће' него садржаји односа, нпр. 'негативна оцена' (Јовановић В. 2010: 44). Аутор објашњава да нпр. деминутивни суфикс *-ић (-чић)* у споју са одговарајућим основама од именица мушког

²⁰ Према ауторкиним речима, негативна квалификација именица *nomina agentis* деривираних суфиксом *-ло* везује се за неуобичајено дуго трајање, које се сматра непожељним и у складу са тим оцењује негативно (Вељковић Станковић 2011: 68).

²¹ За суфиксе *-уља*, *-уша* и *-ура* (нпр. *клепетуша*, *орцуља*) ауторка констатује да нису баш плодни у грађењу пејоратива, као и да су посебно ретке деноминалне творенице (*клинџура*, *паоруша*, *трбуља*).

рода може резултирати твореницом негативног значења типа „незнатан, никакав, безвредан” и сл., које се на комуникативном плану доживљава као однос неуважавања, презира. Посреди су деминуирани облици именица мушког рода које означавају одраслог мушкарца као представника професије, друштвеног статуса и сл., нпр. *владарчић, глумчић, докторчић, учитељчић* = „незнатан, никакав владар, глумац, доктор, учитељ” (Јовановић В. 2010: 40). Он запажа да се у домену друштвених односа размера ’умањујуће’ концептуализује као параметар вредновања, оцене, који се код деминутива са значењем занимања, статуса, особине и сл. реализује путем неке од компонената ’лош’, ’безначајан’, ’никакав’, ’који не завређује поштовање’. Отуда проистиче да у сфери људских односа феномен размере индукује низ прагматичких садржаја, при чему су у категорији лексема чији је денотат човек значајни параметри ’драг, мио, симпатичан, близак’ (позитивна оцена субјекта именована), односно ’мрзак, недопадљив’ (негативна оцена субјекта именована). В. Јовановић објашњава да је актуализација негативних семантичких компонената код деминутивних облика готово увек контекстуално условљена, као и да се у дескриптивним речницима српског језика на овакав тип погрдног значења обично указује употребом двоструких квалификатора: *дем. и пеј., дем. и ир., дем. и презр.* (Јовановић В. 2010: 45; Ристић и др. 2005: 604).

Приликом творбено-семантичке анализе пејоративних лексема чији је денотат ’човек’ ослонићемо се и на ауторова запажања о твореницама изведеним деминутивним суфиксом *-ица*. Посреди су именице које означавају мушке особе као представнике занимања, носиоце титуле, друштвеног статуса и сл., нпр. *докторица, капларица, пандурица, писарица*. В. Јовановић објашњава да је у наведеним случајевима дошло до преношења моционог суфикса *-ица* од именица женског на именице мушког рода, те да се као последица таквог преноса код деривата овог типа развија деминутивно-пејоративно значење. Посебно је интересно ауторово запажање да је квалитативна оцена деминутива у категорији лица родно условљена, те да „у сфери занимања, друштвеног статуса и сл. углавном нема деминутива са суфиксом *-ица* којима би се означиле особе женског пола” (Јовановић В. 2010: 59). Са аспекта пејорације, тј. негативне оцене, која је у нашем фокусу, то је веома важно, јер указује на стереотипну перцепцију пола, у оквиру које се превасходно мушкарци валоризују према

друштвеном статусу, занимању и сл., што за жене нису релевантни параметри оцене.²² Деминуцијом именица из творбено-семантичких категорија *nomina agentis* и *nomina actoris* којима се означавају особе мушког пола као представници одређеног занимања или друштвеног статуса – на комуникативном плану постиже се негативан став, те изражава презрив однос, непоштовање, подсмех, поруга. Велики број таквих деривата у грађи ексцерпираној за потребе нашег истраживања указаће нам на неке културолошке и социолошке феномене. Наиме, лексичка појава да се деминутивни творбени форманти додају искључиво основама именица са значењем 'мушка особа као представник занимања, друштвеног слоја и сл.', при чему настају именице погрдног, презривог значења, сведочи о негативном односу културно-језичке заједнице према мушкарцима који се задовољавају ниским социјалним и материјалним статусом. Сва је прилика да је таква језичка слика света проистекла из патријархалног друштвеног модела, у коме мушкарцу припадају друштвене привилегије, те се, следствено томе, од њега очекује да буде финансијски стуб породице и ауторитет.

Студија В. Јовановића показује да и сема 'велико/увећавајуће' код именица из сфере 'лице, особа' може подстаћи метафоричко пејоративно значење, будући да се аугментативом, поред квантитета који је изнад апроксимативне вредности, може указати и на квалитет именованог појма. Тако се употребом аугментатива углавном сугерише емотивно-експресивни став субјекта, и то најчешће негативан, што аутор представља моделом АУГМ. (X) = неприхватљив X, тј. 'X које изазива презир, гнушање, неодобравање' (Јовановић В. 2010: 91). Посебно је важно запажање В. Јовановића да су бројне пејоративне именице са значењем лица (нпр. *будалина*, *геачина*, *дрипчина*, *скотина*, *сељачина* и др.) настале додавањем аугментативног суфикса *-(ч)ина* на основе именица субјективне оцене које су и саме негативног значења. При томе је, према ауторовим речима, „додатно наглашена негативна семантика основне именице” (Јовановић В. 2010: 93).²³

²² Аутор запажа да су за концепт жене у српском језику као критеријум оцене и вредновања важне естетске и етичке карактеристике, те се деминутивним обликом *женица* по правилу изражавају наклоност, нежност и симпатија (Јовановић В. 2010: 59).

²³ Ову творбено-семантичку специфичност В. Јовановић сликовито илуструје примером пејоратива *пандурина*, који у основи има негативно маркирану експресивну лексему *пандур* (исп. *пандур* у РСЈ '2. жарг. (често у пеј. значењу, презр.) полицајац. 3. фиг. онај који грубом силом, насиљем проводи своју власт'). Аутор објашњава да се „уношењем аугментативног суфикса *-ина* додатно наглашава

У творбено-семантичкој класификацији аугментатива В. Јовановић посебно се осврће и на облике изведене од зоонима којима се пејоративно реферише на људе, при чему деривате овог типа посматра кроз концепт поларизације односа мушко–женско. Аутор тако констатује да аугментативи којима се означава мушка особа, типа *волина*, *коњина*, *сомина* по правилу реферишу на грубог, припростог, бездушног мушкарца, док ће увећанице којима се погрдно именује одрасла женска особа, нпр. *гускетина*, *кобилетина*, *краветина* углавном „реализовати значења у вези са параметрима релевантним за концепт жене” (Јовановић В. 2010: 108–110).

Анализирајући аугментативне суфиксе, аутор указује на још један значајан социолошки параметар, који се тиче перцепције пола у језичкој слици света. Наиме, он запажа да постоји велики број суфикса овог типа којима се од именица са неутралним значењем женске особе творе именице високог степена пејоративности, нпр. *бабурда*, *девојчура*, *женетина*, *мајчурина* и др. Као најпродуктивније аугментативно-пејоративне суфиксе В. Јовановић издваја форманте *-ина/-чина*, *-етина*, и *-урина*, а анализира и лексеме изведене суфиксима *-ерина*, *-есина*, *-ешина*, *-уљина*, *-ушина*, *-енда*, *-ескара*, *-иште*, *-уга*, *-уља*, *-ура*, *-урда*, *-ускара*, *-уша*, *-чуга* (Јовановић В. 2010: 104).

2.1.5. У српској лингвистици истраживачи су се махом бавили лексиком погрдног значења са дериватолошког становишта, при чему су се неки тек дотицали пејоратива у оквиру синтетичких студија о творби речи у српском језику (нпр. Стевановић 1986⁵; Клајн 2002, 2003), неки су се у појединачним радовима усредсредили на одређене творбено-семантичке типове пејоратива (нпр. Ристић 1996), док су неки посвећивали пажњу творби погрдних назива за човека у неким српским говорима (нпр. Станић–Јанковић 2013; Жугић 2009, 2010а, 2010б, 2014). Тако је И. Клајн, анализирајући творбене форманте којима се граде именице, између осталог указао и на пејоративне семантичке нијансе неких типова сложеница, изведеница, сраслица, универбата и других именичких деривата. Аутор је нпр. истакао употребу суфикса *-ентина*, *-ерос*, *-ина*, *-чина*, *-ура*, *-урина* у деривацији погрдних назива за етнике (в. у Клајн 2003 код тих суфикса). У вези са пејорацијом, занимљиво је Клајново запажање о суфиксима који се јављају само у по једној речи, где аутор напомиње да је

негативан став према полицијској професији” (Јовановић В. 2010: 93). Сличне семантичке трансформације у смеру пејорације уочавају се и код аугментатива *сељачина*, *штијунчина* и др.

значење суфикса могуће дефинисати само у мањем броју изведеница субјективне оцене (углавном пејоративних као у *стар-кеља*, *пијан-дура*), док је већина јединачних суфикса семантички празна (Клајн 2003: 15).

Погрдно експресивно именовање човека било је, између осталог, предмет анализе С. Ристић у раду посвећеном значењу и стилској употреби збирних именица изведених суфиксом *-ија* (в. у Ристић 2004: 95–105). Упркос чињеници да овај творбени модел није продуктиван у савременом српском језику, ауторка показује да се именички деривати са суфиксом *-ија* неретко јављају у неформалној комуникацији, нпр. у жаргонском или фамилијарном дискурсу, и то у експресивној номинацији припадника неких друштвених скупова. Посреди су именице са негативном, пејоративном конотацијом, којима се означавају особе по узрасту (нпр. *балавурдуја*, *дечурлија*), по полу (нпр. *женскадија*), по понашању, статусу или занимању (нпр. *поганија*, *пандурија*, *практикантерија*), као и по етничкој или верској припадности (нпр. *Циганија*, *Швабурија*, *шокадија*). С. Ристић истиче да употреба збирних именица на *-ија* у сфери 'човек, особа' указује на „конвенционално установљене дистанце по узрасту, полу, занимању, етничкој или верској припадности, социјалном статусу и сл.” (Ристић 2004: 100). Са лингвокултуролошког и социолингвистичког аспекта нарочито су занимљиви етноними на *-ија* који у контекстима најчешће развијају погрдно значење, засновано на постојању опозиције „ми” – „они”. Наиме, ауторка објашњава да експресивна употреба пејоративног типа одражава ситуацију у којој се из „ми” позиције, услед личних или друштвено-историјских околности, исказују нетрпељивост, презир, ниподаштавање. Такође, констатује и да се именовање скупе људи збирним уместо регуларним множинских облика „интерпретира као увредљив поступак обезличавања, дезиндивидуализације” (Ристић 2004: 100). Пејоративна употребе именица на *-ија*, према овој ауторки, илустративна је за политичко-идеолошке прилике у одређеном периоду, што потврђују примери из прошлог времена карактеристичног по сукобима српског народа са припадницима других народа и конфесија (нпр. *Турадија*, *Швабурија*, *Мађарија*, *Бугарија*). На пејоративност као семантичку појаву која неретко прати категорију збирности указала је и Д. Цвијовић (2017) у својој докторској дисертацији посвећеној збирним именицама у српском језику, а за наше истраживање

биће посебно корисна ауторкина запажања о збирним именицама у семантичком пољу 'човек'.

2.1.6. Погрдна лексика у номинацији човека била је у србистици предмет интересовања неколико аутора који су овом проблему приступили са дијалектолошког аспекта, осврћући се на творбено-семантичка својства лексема пејоративног значења у појединим српским говорима. Р. Жугић је посветила пажњу аспекту пола у анализи пејоратива, пишући о погрдним називима за жене и мушкарце у јабланичком говору призренско-јужноморавског дијалекта. У двама радовима (Жугић 2010а, 2010б) ауторка се бавила пејоративним називима за мушка лица, указујући на продуктивне и нископродуктивне творбене типове који се уочавају у деривацији ове групе лексема. С тим у вези, она запажа да су суфикси *-ко*, *-ља*, *-оња* и *-ча* најзаступљенији у творби мушких пејоратива југозападно од Лесковца, те да је њиховим додавањем на творбену основу образовано чак 186 лексема погрдног значења којима се именују особе мушког пола (Жугић 2010а: 97–98). Као нископродуктивне творбене типове када је посреди погрдно именовање мушкараца, Р. Жугић издваја оне код којих се, у процесу суфиксације, на мотивну основу додаје неки од следећих 11 наставака: *-ан*, *-ник*, *-ар*, *-ач*, *-(j)ак/-ољак*, *-џија*, *-лија*, *-аш*, *-арош*, *-ез*, *-ина*. Анализа коју је ауторка спровела показује да сви набројани суфикси учествују у деривацији 88 забележених пејоратива за мушка лица. Такође, она запажа да је погрдна семантичка вредност деривата обично последица контакта суфикса са пејоративном творбеном основом, напомињући притом да се у деривацији високопродуктивним суфиксима као најубичајенија мотивна реч јавља придев негативне конотације (Жугић 2010а: 110–111), док су пејоративи за мушке особе настали од наведених нископродуктивних суфикса претежно глаголског или именичког порекла (Жугић 2010б: 234). Посебан рад (Жугић 2009) ова ауторка посвећује и семантичко-творбеној анализи пејоратива за женска лица у јабланичком говору. Истраживање спроведено на корпусу од 243 дијалекатске лексеме показује да је далеко већи број погрдних назива за жене образован примарно неутралним суфиксима *-ка*, *-ла*, *-ица* (чак 196 лексема), док је знатно мањи број (47 лексема) деривиран помоћу неког од 8 пејоративних суфикса *-етина*, *-уља*, *-ача*, *-чина*, *-отиња*, *-иња*, *-ојла*, *-уша*. Слично као и код пејоративних назива за мушка лица, ауторка запажа да неутрални

моциони суфикси тек у контакту са пејоративном творбеном основом попримају погрдно значење. Анализа пејоратива у именовану мушкараца и жена на мањем, дијалекатском узорку показује да је суфиксација доминантан творбени начин када је реч о образовању овог типа јединица, што ће наше истраживање лексике погрдног значења у именовану човека у српском стандардном језику убедљиво потврдити. Управо из тог разлога, деривати настали другим творбеним поступцима, попут сложено-суфиксалног или префиксално-суфиксалног начина творбе, у радовима Р. Жугић не издвајају се у посебне подтипове, већ су укључени у анализу појединачних моционих суфикса које она разматра. У оквиру сваког творбеног типа, како при класификацији мушких (Жугић 2010б: 220–233), тако и приликом тумачења женских погрдних имена (Жугић 2009: 82–102), ауторка разврстава пејоративе и према категоријалној припадности мотивне лексеме, а уочава и да постоји конкуренција суфикса у процесу деривације од исте творбене основе. С тим у вези, у радовима је указано и на појаву синонимије једнокоренских или разнокоренских пејоратива образованих помоћу истих или различитих суфикса, као и на могућност формирања синонимских редова (Жугић 2009: 103; 2010б: 234–235). На основу свега тога, ауторка закључује да се једна негативна особина у дијалекту може исказати већим бројем истозначних или блискозначних лексема, што ће посведочити и наша анализа пејоратива у српском књижевном језику.

Проучавајући пејоративе за мушка и женска лица на дијалекатској грађи, Р. Жугић дошла је до занимљивих запажања о неким културолошким и социолошким особеностима једне уже географске области. Ауторкина творбено-семантичка анализа показује које се све физичке и карактерне особине, те различите навике, активности и облици понашања у јабланичкој говорној заједници сматрају непожељним за особе мушког и женског пола. Такође, запажа се и да осуди заједнице подлежу неке карактеристике на које носилац објективно не може да утиче, а које су последица генетског наслеђа, природних и физиолошких процеса, склоности ка различитим болестима и сл. Имајући све ово у виду, можемо претпоставити да ће и наша студија о лексемама погрдног значења у именовану човека на ширем корпусу стандардног језика довести до сличних резултата.

Уз Р. Жугић, дијалекатска лексика погрдног значења у именовану човека била је такође предмет интересовања Д. Станић и Ј. Јанковић, које су у два радова (Јанковић–Станић 2011 и 2013) проучавале пејоративне називе за особе мушког односно женског пола у војвођанским говорима. Ауторке су из десет свезака *Речника српских говора Војводине* ексцерпирале 360 лексичких јединица којима се погрдно именују жене и 450 пејоративних лексема чији је денотат особа мушког пола, а прикупљена грађа анализирана је са семантичког и творбеног аспекта. Пејоративи за мушка и женска лица класификовани су у лексичко-семантичке скупине, према значењској компоненти која носи информацију о специфичној карактеристици (нпр. физичком изгледу, начину понашања, психичким и моралним особинама) због које се жена или мушкарац погрдно именују, односно критикују и омаловажавају. Захваљујући оваквој класификацији, ауторке долазе до релевантних података о стереотипима који се везују за жене у Војводини, а подаци се махом преклапају са резултатима до којих је дошла Р. Жугић проучавајући погрдне називе за жене у призренско-јужноморавској зони. На основу закључака ових трију ауторки сазнајемо да се женама, независно од географске регије, највише замерају неморалност, промискуитетно понашање, склоност ка претераном дотеривању, говорљивост и потреба за оговарањем, изостанак стереотипних атрибута женствености, али и њихово прекомерно присуство (исп. Станић–Јанковић 2013: 32–34). Анализом семантичких вредности ексцерпираних пејоратива којима се именују мушка лица, Д. Станић и Ј. Јанковић показују која су својства непожељна за мушкарце у Војводини, што је такође умногоме у сагласности са закључцима Р. Жугић о језичкој слици света говорника околине Лесковца. Како Станић–Јанковић истичу, „на лествици негативних особина најстроже се кажњава неморал”, а интересантно је да се с већим неодобравањем гледа „на глупост, нерад и неспособност него на грубост и насилништво” (Станић–Јанковић 2011: 86). Нарочито је занимљиво једно запажање до којег ове две ауторке долазе поређењем семантичког садржаја пејоративних експресива за мушка и женска лица, а то је да у језичкој заједници постоји оштар критички однос према женском промискуитету и честој промени сексуалног партнера, док се исто понашање код мушкараца позитивно конотира, као „одавање признања и дивљења” (Станић–Јанковић 2013: 36). Коначно,

творбена анализа пејоратива за мушка и женска лица у војвођанским говорима, коју су ауторке спровеле у својим истраживањима, показује да је суфиксација доминантан творбени начин у деривацији овог типа лексема, док је творба слагањем далеко мање заступљена. Пејоративи су разврстани према продуктивним творбеним типовима и показано је да се погрдни називи за жене махом граде помоћу домаћих суфикса *-ица*, *-уша*, *-ка*, *-ара*, *-ура*, *-иња*, *-урда*, *-ла* (Станић–Јанковић 2013: 38–42), а у творби погрдних имена за мушкарце као најфреквентнији уочени су суфикси *-а*, *-о*, *-ло*, *-ко*, *-ац*, *-ош*, *-оња*, *-ан*, *-ар* (Станић–Јанковић 2011: 77–85). Такође, указано је и на присуство страних творбених наставака у деривацији мушких пејоратива (нпр. *-ер*, *-ор*, *-ант*, *-ез*, *-оза*, *-ос* и још неких).

Указујући на значај српске дијалекатске лексикографије за чување старих слојева народне лексике словенског порекла, као и на могућности системског богаћења лексичког фонда књижевног језика речима из народних говора, Р. Драгићевић (2018: 160–165) заинтересовала се за лексику која се односи на људске особине и емоције у „Речнику косовско-метохиског дијалекта” Глише Елезовића. Ауторкино истраживање обухватило је културолошко-семантичку и творбено-семантичку анализу изабраних лексема, а један од постављених циљева био је да покаже како се проучавањем лексике неког места или краја (у овом случају Косова и Метохије у 19. веку) може доћи до бројних запажања о животу, култури и систему вредности српског становништва у тој области. Као једну од доминантних семантичких карактеристика посматране скупине лексема, Р. Драгићевић истиче управо њихово пејоративно значење, чиме се на корпусу из народних говора само потврђују ранија ауторкина запажања о томе да у језику „постоји упадљиво више лексема којима се означавају непожељне емоције, особине, радње, појаве од оних којима се исказују пожељне” (Драгићевић 2018: 162). Увидом у одабрани део корпуса из Елезовићевог речника, ауторка долази до закључка да су две особине које говорници овога краја нарочито негативно оцењују – ПРОЖДРЉИВОСТ и ЛЕЊОСТ, а за наше истраживање пејоратива у номинацији човека интересантне су именице погрдног значења за особе које поседују те особине. Показаће се да су неки од регистрованих погрдних назива у употреби на далеко ширем ареалу од Косова и Метохије, а поједини уједно припадају фонду српског књижевног језика, те смо их

забележили прикупљајући грађу за ово истраживање у трима описним речницима. Пада у очи низ лексема пејоративног значења којима се именује прождрљива особа (*аждаја, аждер, аждерајка, алосија, буздук, изелица, изешник, изешница, рупуља*), а њихову многобројност ауторка тумачи чињеницом да је народ у време Елезовићевог прикупљања лексике тешко и оскудно живео, услед чега су људи, када би се за то пружила прилика, често испољавали ову особину. Будући да смо до резултата истраживања пејоративних дијалектизама које је спровела Р. Драгићевић дошли након уобличене семантичке анализе погрдних назива за носиоце непожељних духовних особина у овом раду, могли смо упоредити резултате добијене на различитим корпусима. Како је и очекивано, испоставило се да се ПРОЖДРЉИВОСТ на исти начин концептуализује међу савременим српским говорницима урбаних средина као и међу живљем Косова и Метохије у 19. веку. Наиме, дефиниције већине посматраних лексема којима се именује 'незасит човек, изјелица' указују на то да се ПРОЖДРЉИВОСТ појмовно доводи у везу са другим непожељним особинама – ГРАМЖЛИВОШЋУ, ПОХЛЕПОМ, ЛЕЊОШЋУ и НЕУМЕРЕНОШЋУ у разним стварима. Очигледно су човекове склоности и понашање у исхрани, тј. начин на који једе – и у дијалекту и у књижевном фонду послужили као изворни домен за разумевање неких апстрактнијих духовних особина. Даље, Р. Драгићевић (2018: 163) констатује да у Елезовићевом речнику има доста погрдних назива за представнике оба пола, „али је број лексема са непожељним значењима које се односе само на жене упадљиво већи”. И њихова анализа доводи до сличних резултата до којих смо дошли посматрајући пејоративе за жене у савременом језику – постоји потреба говорника да се лексички обележе женске особе које се не укапају у имплицитни идеал жене у патријархалном друштву, а та пожељна слика жене говори много тога о српском колективном систему вредности. Од жене се очекује да буде физички складна (ни одвећ крупна ни мршава), пријатне спољашњости, уредна, да буде вредна и окретна, да се понаша у складу са моралним нормама, да је озбиљна спрам својих година и да има племениту нарав. О томе у косовско-метохијском говору сведоче бројне лексеме: за дебелу, незграпну али и сакату жену (*дебелгуза, друсла, дунда, масногуза; кривка*), за алкаву, неуредну жену (*гадњача, дрљавица, смрдљивица, смрдуља*), за жену горопадне нарави и ону која чини „разне грехе” или се понаша

недолично (*душедавица, душегубница; чепаја, трагача* итд.). Исте духовне особине, како се показало, инспиришу и данас погрдно номинацију жене, што значи да је културни систем вредности умногоме постојан и превазилази временске и географске оквире.

Рад Мата Пижурице „Из дијалектске творбе пејоратива” својим насловом сугерисао нам је још једно у низу дериватолошких истраживања лексике погрдног значења у дијалекту, у говору једног врло уског подручја, а то је племе Ровца, у Црној Гори. Испоставило се, међутим, да је посреди изузетно значајна лексичко-семантичка анализа, која, према ауторовим речима, указује на неке „семантичке и творбене карактеристике пејоративне карактеризације личности номиналним формама” (Пижурица 1984: 129). На основу увида у литературу посвећену пејоративима у српском језику, усуђујемо се запазити да је овај рад, у погледу методологије и приступа који аутор у њему примењује, на неки начин пионирски, будући да представља изузетан допринос лингвокултуролошким истраживањима, и то средином 80-их година 20. века, у тренутку када су лингвокултурологија и антропоцентризам у лингвистици били тек у повоју.²⁴ О неопходности културолошког приступа проучавању пејоратива и начина на који се погрдно значење може формирати, најбоље сведочи једно запажање М. Пижурице у овом раду, које се превасходно тиче ауторовог погледа на фигуративност и метафоричност лексема и отуда је проистекло: „Мислим да грешимо када (скоро по аутоматизму) у сваком појединачном случају претпостављамо „механизам” поређивања. Наиме, сматрам да се конотација пејоративности [...] заснива и на једном броју универзалних (класичних) опозиција, као на пример: *човек – ђаво, човек – животиња, човек – ствар, мушкарац – жена, ми – они* (други, сви остали) итд. Унутар ових опозиција, на принципима семантичке парадигме, у зависности од многих екстралингвистичких момената (типа културе односно типа цивилизације) – делују аутономни механизми који не захтевају у сваком појединачном случају увођење „у игру” емпиријске и перцептивне компоненте” (Пижурица 1984: 130). Ово ауторово тумачење пејоративности са лингвокултуролошког, па и антрополошког, те

²⁴ Како напомиње Р. Драгићевић (2010: 9) лингвокултурологија као научна дисциплина осамосталила се 90-их година 20. века. О антропоцентричкој парадигми у лингвистици, у оквиру које се језик посматра и као феномен културе, те о предмету, задацима и важним теоријским појмовима у домену лингвокултурологије в. у Драгићевић 2010 (7–14).

социолошког аспекта – веома је оригинално, посебно за време у коме је рад написан. За наше истраживање лексике погрдног значења у именовању човека инспиративна је и класификација пејоратива коју даје М. Пижурца. Наиме, аутор је прикупљени дијалекатски материјал најпре груписао у три категорије: 1) „речи пејоративног лексичког значења”, за које констатује да представљају врло хетерогену скупину, а као најбројније међу њима издваја лексеме из категорије *nomina attributiva*; 2) „речи код којих се пејоративна конотација заснива на фигуративној основи (у неутралном контексту стилски и емотивно необележене речи)” и 3) „речи чији се пејоративни карактер обележава творбеним средствима”. Ипак, након семантичке анализе примера из ових трију подгрупа пејоратива, Пижурца увиђа несигурност полазног класификационог критеријума, јер се испоставило да је каткад веома тешко раздвојити синхрони опис значења од историјских, односно етимолошких знања о тим лексемама, те је уједно тешко и разлучити да ли је посредни пејоратив првог или другог типа.

Као посебно занимљиве са становишта лингвокултурологије, у овој анализи издвајају се појмовно-семантике опозиције на којима се, како аутор запажа, базира погрдно значење лексема из сфере 'човек'. С тим у вези, он објашњава да опозиција *човек – ђаво* „служи као образац да се изрази зао карактер, зла намера и жеља” (Пижурца 1984: 130).²⁵ Разматрајући опозицију *човек – животиња*, аутор истиче да употреба зоонима у пејоративној функцији заузима посебно место у лексичком систему, при чему значајног удела у именовању људи према животињама имају естетски критеријуми, вишевековна народна емпирија о неким животињским врстама, као и аспект корисности односно штетности појединих животиња за човека. Отуда, рецимо, гмизавци и инсекти имају изразито негативну конотацију – нпр. *змија, гњида, уш* и сл., а од птица ту су *кукавица, јејина, сврака, врана* и др.²⁶ Како Пижурца (1984: 131) запажа, „зооним употребљен за човека показује наглашен негативан, пејоративан, погрдан и омаловажавајући став”. Даље у анализи, аутор објашњава негативну

²⁵ Уз неколико покрајинских речи, међу пејоративима за које аутор тврди да су семантички утемељени у овој опозицији, у стандардном речничком фонду треба свакако истаћи лексему *ђаво*, која је у једној од својих секундарних, фигуративних реализација регистрованих у РСАНУ уврштена и у наш корпус (исп. под *ђаво*, 2. фиг. в. рђаво, зло створење).

²⁶ Наводимо само Пижурчине примере из дијалекатске грађе који су део општег лексичког фонда и у основи нису покрајинизми, те смо их регистровали и у нашем корпусу.

квалификацију на релацији *човек – ствар*, која је заснована на специфичним естетским и вредносним критеријумима. С тим у вези, он показује да се човек обично погрдно именује називима за безвредне, ситне, дотрајале ствари (нпр. *прња*). У домену односа *мушкарац – жена*, и у дијалекту се уочава иста појава која постоји у стандардном језику, а то је да се недовољно храбра мушка особа, кукавица именује *женом*. Коначно, опозиција *ми – остали* огледа се у пејоративним етнонимима типа *циганин* или *гурбет*, који су, према ауторовом запажању, „највише удаљени од етничке номинације па се скоро искључиво употребљавају за негативно квалификовање личности” (Пижурица 1984: 132).

Аутор се даље у раду посебно осврће на трећу скупину погрдних назива за човека, тј. оне лексеме чији се пејоративни карактер обележава творбеним средствима. Међу наставцима којима се деривирају пејоративне изведенице, осим аугментативних, аутор издваја и суфиксе *-аљ*, *-аш*, *-ош*, *-ије*, *-ица*, *-ић*, *-иште*, а уочава и низ „сликовитих сложеница у истој функцији”, које припадају типу императивних сложеница (нпр. *вртирен*, *набигузица*).

Лексичко-семантичка анализа коју је М. Пижурица спровео у овом раду веома је важна за проучавање пејоративности уопште, а ауторови закључци о семантици пејоративних лексема из сфере 'човек', премда донети на основу дијалекатске грађе, имају далеко ширу примену и универзални су, тачније важећи за целокупан лексички подсистем пејоратива у српском језику, што ће показати наше истраживање.

2.1.7. Контрастивна когнитивна анализа погрдних назива за мушкарце и жене у српском и норвешком језику, коју је спровела Н. Ристивојевић Рајковић (2014: 133–142), представља прилог проучавању концептуализације рода. Ауторка запажа да мушки и женски пејоративи махом припадају нестандартним језичким варијететима, као и да су изразито маркирани вредносно и афективно. Циљ овога рада био је да се семантичком анализом посматраних лексема утврде непожељне особине мушкараца и жена означених погрдним називима, те да се на основу тога идентификују негативни стереотипи о мушкарцима и женама у српском и норвешком друштву. Анализа је спроведена на корпусу који чине: погрдни називи ексцерпирани из речника жаргона, односно описних једнојезичних речника ових двају језика; затим – примери добијени

анкетом спроведеном међу студентима Групе за скандинавистику Универзитета у Београду, којима је српски матерњи језик, као и међу студентима нордистике Универзитета у Ослу, којима је норвешки матерњи језик; коначно, добијени материјал ауторка је допуњавала примерима са интернета.

Укратко ћемо представити резултате до којих је дошла Н. Ристивојевић Рајковић, осврћући се притом само на ауторкина запажања у вези са погрдним именовањем мушкараца и жена у српском језику, пошто је то предмет нашег истраживања. Анализа прикупљених пејоратива показала је да се жене и мушкарци у српском језику далеко ређе негативно карактеришу по физичком изгледу него по понашању и духовним особинама које поседују. У том семантичком пољу уочљиво је да се представници оба пола погрдно именују због претеране дебљине или мршавости – нпр. *свиња, крмак/крмача, трска, комарац* и сл.), при чему се као непожељна својства за жене издвајају ружноћа и старост, док се негативном физичком особином мушкараца сматра ситна телесна грађа – нпр. *тикавац, чварак, прцољак, цврцандер, кикирез, брабоњак, патицврк*. Грађа је показала да се жена сматра ружном не само уколико нема лепе црте лица, већ и уколико не поседује облине као атрибуте женствености – нпр. *лопата, даска, даскетина* (Ристивојевић Рајковић 2014: 137–138). Када је реч о духовним особинама мушкараца и жена, ауторка истиче да се глупост налази у основи највећег броја погрдних назива за оба пола, те ова карактеристика није релевантна за даљу анализу о разликама у конструкцији рода. Код мушкараца се у највећој мери негативно вреднују лењост (*цабалебарош, ладолеж, луфтигуз, згубидан, дангуба, готован, лезилебовић, глуварош, доколичар*), кукавичлук (*пичка, сиса, тетка, жена, стрина, баба, мекушац, цвикатор, кењац, безмудаи*) и немање части (*гњида, бедник, муфљуз, љига, хуља, слина, сероња, пизда*), док се жене најчешће погрдно именују због брбљивости, која је каткад нераскидиво повезана са глупошћу (*торокуша, кокошка, ћурка*), те злобе и цангризавости (*вештица, оштроконђа, аспида, кучка*). Н. Ристивојевић Рајковић (2014: 139) посебну пажњу посвећује сексуалности као карактеристици својственој представницима оба пола. С тим у вези се, како ауторка запажа, може истаћи и најраширенији негативни стереотип о жени, а то је сексуално активна жена (*курва, курвештија, фуфа, фуфица, фукса, дроља*), а приметно је и да се о

жени говори као о сексуалном објекту, и то погрдним терминима којима се примарно именују полни органи и храна (*пичка, пичкица, месо, парче, пица, пичетина*). У сфери сексуалности уједно је и најизраженија поларизација између стереотипизације жена и мушкараца, те се мушка сексуалност и често мењање партнера посматрају као пожељне особине. Коначно, бројни погрдни називи у именовању мушкараца показују и да се у српском друштву изразито негативно оцењује мушка хомосексуалност, док се мали број пејоратива употребљава у номинацији хомосексуалне жене, што показује да је ова карактеристика далеко битнија у конструкцији мушког рода (Ристивојевић Рајковић 2014: 140). На основу свих изнетих запажања о погрдним називима за представнике оба пола, који указују на негативне стереотипе о мушкарцима и женама, карактеристичне за друштво у коме се посматрани пејоративи употребљавају, ауторка је покушала да путем уоченог „антиидеала” допре до његове супротности, тј. до идеала мушкарца и жене у српском друштву. С тим у вези, Н. Ристивојевић Рајковић закључује да идеал мушкости у нашој говорној заједници подразумева одлучног, храброг и часног мушкарца, који је висок, снажне телесне грађе и хетеросексуалан, а идеална жена је млада, лепа, благе нарави, која не говори превише и чије је сексуално понашање у складу са друштвеним нормама.

2.1.8. Увидом у србистичку литературу посвећену лексичко-семантичким и творбеним питањима која се тичу пејоративности, запазили смо да је пажња домаћих лингвиста махом била усмерена на однос између плана форме и садржаја, тачније, на условљеност погрдног значења творбеним и морфолошким карактеристикама лексема. У неколиким студијама (исп. Јовановић В. 2010, Вељковић Станковић 2011) истраживачи су указали на пејоративне семантичке реализације деминутивних и аугментативних именица у сфери 'човек', истичући да је њихово погрдно значење производ трансформације семе квантитета (мали/велики) у сему негативне оцене (лош, безначајан, нестручан, недостојан представник своје класе, професије и сл.). С тим у вези, за проучавање лексике погрдног значења у именовању човека посебно су значајна и инспиративна била запажања лингвиста о односу између деминуције и пејорације, те ћемо и ми у раду показати нарочито интересовање за широк потенцијал деминутивних

облика у изражавању негативног значења, од подругљиво-ироничног до изразито афективног и увредљивог.

Имајући у виду мотивисаност лексичког значења формом, србисти су се такође неретко бавили творбеним формантима и моделима посредством којих се уобичајено остварује пејоративна семантика – како у дијалектима, тако и у стандардном језику (исп. Пижурца 1984; Жугић 2009, 2010а, 2010б; Станић–Јанковић 2011, 2013; Клајн 2003). Пажња им је најчешће била усмерена на суфиксе чије додавање на мотивну основу обично резултује погрдним значењем, при чему су се посебно освртали на творбене типове продуктивне у деривацији номинационих јединица за мушкараце и жене. Такав приступ анализи омогућио је лингвистима да пејоративе за мушка и женска лица сагледају и са лингвокултуролошког аспекта. Погрдни називи разврставани су у лексичко-семантичке скупине, према семама које носе информацију о физичким и духовним особинама због којих се жена или мушкарац у нашој културној заједници критикују и омаловажавају. Захваљујући таквој класификацији, аутори су дошли до релевантних података о стереотипној перцепцији пола у језичкој слици света говорника српског језика (исп. и Ристивојевић Рајковић 2014).

Пејоративи су, као једна од субординираних категорија, такође били у фокусу истраживача који су се бавили експресивном лексиком (исп. Дешић 1982; Ристић 1994, 1996, 2000, 2001, 2002, 2004) и чини се да су највећи доприноси досадашњој анализи лексема погрдног значења у сфери 'човек' у србистици остварени управо проучавањем именичких експресива. Посебно су важна запажања С. Ристић о семантичкој структури таквих јединица, у оквиру које се издвајају емотивне и евалутивне од денотативних компонената значења и чине конотацију. Ауторка указује на сложеност конотативних семантичких компонента у односу на денотативне, истичући да оне у лексички садржај уносе комплексне информације – репрезентативне, вредносне, емотивне и стилске. Готово сви закључци које С. Ристић доноси у вези са лексемама негативне експресивности релевантна су и за пејоративе чији је денотат човек. Један од најважнијих тиче се комуникативне ситуације у којој се пејоративи употребљавају и улоге субјекта именовања у формирању дерогативног значења. Избором погрдног имена изражава се презрив емоционални однос говорника према одређеном појединцу,

неодобравање његових особина и понашања, и то са циљем да се постигне одговарајуће деловање на адресата. Посебно корисна за нашу анализу била је семска структура коју С. Ристић уочава када је реч о два типа именичких експресива – 1) 'особа + психичка или морална (карактерна) особина' и 2) 'особа + спољашна особина'. Модел компонентијалне анализе који ауторка успоставља, по угледу на руске лексикологе Телију и Шаховског, биће често примењиван и у овом раду.

2.2. Преглед литературе о пејоративима у другим јужнословенским језицима

2.2.1. Пејоративност као једна од поткатогија субјективне оцене била је предмет лексичко-семантичке анализе именица субјективне оцене у македонском језику, коју је у свом раду спровела Елена Јованова-Грујовска. Под речима субјективне оцене ауторка је подразумевала деминутиве, хипокористике, аугментативе и пејоративе, које је најпре класификовала према творбеним формантима продуктивним у њиховој деривацији, да би их затим, на основу компонента у семској структури, разврстала у 16 семантичких скупова. Као корпус коришћени су сви постојећи дескриптивни речници македонског језика, допуњени грађом из савремене македонске књижевности (романи, драме, поезија и сл.), као и грађом из разговорног језика. Ауторка је укупно ексцерпирала 3640 именица субјективне оцене, од чега 2837 деминутива и хипокористика, а 803 аугментатива и пејоратива, при чему су у корпус уврштене и оне лексеме које формално нису деривирани деминутивним и аугментативним суфиксима, али семантички припадају категорији именица субјективне оцене. Према је посредни обимна, садржајна студија о творбено-семантичким особеностима евалуативних твореница, чини нам се да извесну њену мањкавост може представљати чињеница да је ауторка деминутивне и аугментативне изведенице, као творбене категорије, готово доследно изједначавала са хипокористикама и пејоративима као њиховим семантичким реализацијама. Тек узгред, позивајући се на Д. Гортан-Премк (1997) и Б. Конеског (1981), она констатује да се код деминутивних деривата, осим позитивне оцене, може реализовати и компонента пејоративности, уколико се иронично указује на слабост, неразвијеност или изостанак квалитета именованог појма (Јованова-Грујовска 2012: 22), као и да се аугментативним облицима

„понекад изражава усхићење, одушевљење” субјекта именовања (Јованова-Грујовска 2012: 22).

Овде ћемо укратко представити превасходно резултате истраживања Е. Јованове-Грујовске који се тичу пејоратива у македонском језику. Ауторка најпре запажа да аугментативно-пејоративни деривати махом настају у оквиру творбеног процеса модификације, док су ређе производ мутацијских процеса. Анализа показује да је суфикс *-иште* најчешћи формант којим се изводе аугментативи погрдног значења у македонском језику (Јованова-Грујовска 2012: 58–63), што је занимљиво са аспекта компаративне словенске дериватологије и представља диференцијацију у односу на српски, будући да В. Јовановић (2010: 104) истиче да је ово један од непродуктивних творбених модела када су посредни аугментативне изведенице у нашем језику. У погледу фреквентности употребе у деривацији аугментатива и пејоратива у македонском језику следи суфикс *-ина* (са проширеним варијантама *-урина*, *-етина*, *-итина*, *-ушина*, *-уштина*).²⁷ Такође, Е. Јованова-Грујовска (2012: 54) констатује и да се пејоративне лексеме образоване варијантним формантима *-етана/-атана* у македонском језику јављају тек спорадично, у колоквијалном језику и дијалекту, те да имају архаичан призвук. Коначно, ауторка се осврнула и на лексеме погрдног значења које нису аугментативи у формалном смислу, јер су добијене у творбеном процесу мутације, а међу формантима који се често јављају у њиховој деривацији она истиче суфиксе *-ко*, *-ло/-ле*, *-ало/-ило*, *-чо* и *-уш*. У неколико наврата приликом анализе ауторка инсистира на разлици између ових двају типова пејоратива, сматрајући именицама субјективне оцене само деривате добијене додавањем аугментативних суфикса, док оне који су производ творбеног процеса мутације смешта у ширу скупину експресивних лексема.

У оквиру лексичко-семантичке анализе аугментативно-пејоративних лексема, Е. Јованова-Грујовска класификовала је ексцерпирану грађу према семантичким пољима, при чему се издваја 16 значењских скупина. То су: 1) лексеме којима се именују делови човековог тела; с тим у вези, ауторка запажа да спољашњи делови тела – глава са

²⁷ До запажања о изразитој продуктивности творбених модела са формантом *-ина/-чина*, као и проширеним варијантама *-етина*, *-урина* дошао је и В. Јовановић анализом аугментатива на материјалу српског језика (Јовановић В. 2010: 88–104).

лицем, као и екстремитети, имају далеко шире деривационо гнездо од именица са значењем унутрашњих органа (Јованова-Грујовска 2012: 129–131); 2) лексеме којима се погрдно именује човек према физичким и психичким особинама; ауторка констатује да ове аугментативне именице имају изразито негативну конотацију, што проистиче из негативног односа говорника према именованој особи, било да је она у улози примаоца поруке или трећег лица; обично су посредни говорни чинови и комуникативне ситуације у којима долази до изражаја непријатељски, нетрпељив однос на релацији пошиљалац ↔ прималац поруке; ауторка у овом семантичком пољу издваја скупину лексема које се односе на човеков физички изглед – нпр. *краветина*, *свињетина* и скупину којима се погрдно именују носиоци психичких особина – нпр. *будалетинка*, *курвиште*, *магаритина*, *пијаничиште*, *дртина*, *дрндало*, *лакомиште* и др. (Јованова-Грујовска 2012: 131–135); 3) семантичко поље родбинских односа, у оквиру кога ауторка раздваја аугментативно-пејоративне лексеме којима се именују „природни родбински односи”, дакле, крвни сродници – нпр. *бабетина*, *внучениште* од лексема којима се именују „вештачки родбински односи” – *жеништина*, *мажиште*, *свекрвиште* и др., а посебну подгрупу, којој, како нам се чини, није место у овом семантичком пољу, представљају аугментативно-пејоративне именице којима се експлицира старосно доба особе – *дедиште*, *дечиште*, *момиште*, *старчиште* (Јованова-Грујовска 2012: 135–137); 4) аугментативно-пејоративне лексеме којима се именује храна; 5) аугментативно-пејоративне лексеме у вези са вером, обичајима, социјалним статусом и субјективним односом говорне заједнице према особи као носиоцу друштвене улоге – *дервишина*, *попиште*; *вдовчиште*; *курветина*, *копилиште*; *интелектуалиштина*; *нечовештина*, *свињштина* и др. (Јованова-Грујовска 2012: 138–140)²⁸; 6) семантичко поље ’болести и лечење’; 7) семантичко поље ’одевни предмети, накит, обућа’; 8) семантичко поље ’кућа, покућство, башта’; 9) семантичко поље ’оруђе и предмети из човековог окружења’; 10) аугментативно-пејоративне лексеме којима се именују занати, професије и њихови носиоци – нпр. *докториште*, *коцкариште*, *попетана*, *курвичка*,

²⁸ Ова скупина именица захвата толико широк семантички опсег да су се ауторки поткрале многе лексеме којима се заправо погрдно именују људи као носиоци физичких и духовних особина, те које је, чини се, требало сврстати у друго семантичко поље. Наравно, недоследности и пропусти овога типа сасвим су очекивани приликом семантичких класификација спроведених на изузетно великом корпусу лексема.

мајсторштина; ауторка запажа да се оваквим аугментативима изражава негативан став говорног лица према неком занимању уопште или конкретној особи која се нечим бави (Јованова-Грујовска 2012: 147–148); 11) аугментативно-пејоративне лексеме из семантичке сфере 'биљни свет'; 12) аугментативно-пејоративне лексеме из семантичке сфере 'животињски свет'; 13) семантичко поље 'рељеф и хидрографија'; 14) семантичко поље 'метеорологија'; 15) семантичко поље 'саобраћај' и 16) остале лексеме.

Будући да је Е. Јованова-Грујовска у овој студији тежила свеобухватном опису именица субјективне оцене у македонском језику, чини нам се да су недовољно осветљени односи између деминуције и пејорације с једне стране, те аугментације и афирмативног, лаудативног значења, с друге стране. Имајући у виду да је ауторка у великој мери користила србистичку литературу која се тиче предмета истраживања, цитирајући студије И. Грицкат и Р. Бошковића, те монографије и радове Д. Гортан-Премк, Р. Драгићевић, С. Ристић, Б. Ћорића и В. Јовановића, усуђујемо се запазити да у овом раду није смела изостати обимна студија Д. Вељковић Станковић о речима субјективне оцене у српском језику. Запажања и закључци које Д. Вељковић Станковић доноси о аугментативима и деминутивима, тј. њиховом семантичком потенцијалу да у одговарајућим контекстима развијају и погрдно и афирмативно значење несумњиво би веома користили Е. Јовановој-Грујовској и употпунили би њено истраживање. У домену пејорације, која је предмет нашег интересовања, то би вероватно резултирало потпунијим описом семантичких трансформација по моделу деминуција → пејорација.

Творбено-семантичка повезаност аугментативних форми и погрдног значења и раније је била инспиративна македонским лингвистима, о чему сведочи истраживање Б. Маркова (1973), спроведено на ширем корпусу словенских језика, посвећено именичким наставцима чијим се додавањем на основу мотивне реч остварује аугментативно-пејоративно значење. Аутор се преваходно усредсређује на јужнословенску групу језика, разматрајући појединачне суфиксе који у српско(хрватско)м, словеначком, македонском и бугарском модификују именичке основе у смеру аугментације, уносећи у изведеницу погрдно значење. На примерима из руског, с једне, односно чешког и пољског, с друге стране, Б. Марков показује да исти

тип везе постоји у источнословенским и западнословенским језицима и закључује да је посредни општесловенска творбено-семантичка појава.

2.2.2. Лексици погрдног значења у номинацији припадника одређених друштвених група пажњу је посветио и словеначки лингвиста В. Горјанц (2007), проучавајући креирање дискурсног идентитета на плану лексикографије. Аутор је настојао да покаже како описни речници, будући да настају на основу података у дискурсу, неретко могу одражавати различите друштвене контрадикције и конфликте. Истраживање је засновано на методама анализе дискурса и доноси резултате који су занимљиви не само са лексикографског већ превасходно са лингвокултуролошког и социолошког аспекта. За нашу студију о пејоративима у сфери 'човек' важна су ауторова запажања о томе како различити стереотипи и предрасуде друштвено-језичке заједнице (у конкретном случају – словеначке) утичу на лексички систем и креирање значења јединица којима се именују припадници мањинских скупина, што се затим одражава и на њихово дефинисање у речницима. Истраживање је спроведено на *Korpusu slovenskoga jezika FIDA* и примерима из различитих речника словеначког језика, а В. Горјанца посебно интересују решења примењена у лексикографским делима приликом описа лексема које репрезентују опозиције на плану пола (мушкарац : жена), сексуалне оријентације (нехетеросексуалци : хетеросексуалци) и националне припадности (несловеначка : словеначка националност, где је акценат на лексичким јединицама као „огледалима” културних специфичности које Словенци приписују другим народима). Аутор истиче да би за исти тип анализе биле занимљиве и опозиције засноване на вероисповести (нехришћани : хришћани), затим на стереотипима према хендикепираним особама (хендикепирани : нехендикепирани), као и на старосном добу именоване особе (стари : млади).

В. Горјанц полази од чињенице да су различити стереотипи раширени у одређеној дискурсној заједници и отуда неретко одражени у лексичком фонду, што посебно долази до изражаја у фразеологизмима: у словеначком се, као и у српском, каже да *неко пуши као Турчин – kaditi kot Turek*, а међу културно-стереотипним изразима у словеначком, који сугеришу међунационалне предрасуде, аутор наводи и слов. *kleti/preklinjati kot Madžar* ('клети, проклињати некога као Мађар'), *biti cigan*

(‘безвредан човек’), *biti žid* (‘бити претерано штедљив, шкрт’), од којих су неки, очигледно, уобичајени и у нашем језику. Такође, у раду се констатује и да припадници већинских, утицајнијих друштвених група креирају низ израза за означавање мањинских скупина, односно, њихових појединачних припадника, који су често погрдни (нпр. slov. *zamorec* – срп. *црнчуга* или *недер* за хомосексуалца – у оба језика). Аутор показује да савремени словеначки речници често не региструју објективно постојеће културне стереотипе при дефинисању лексема којима се именују припадници етничких скупина, те истиче да „kada bi nas zanimalo kojim izrazima Slovenci u suvremenome jeziku negativno označuju pripadnike naroda bivše Jugoslavije, to u rječnicima ne bismo našli usprkos tomu što takvi izrazi naravno postoje, npr. *bosan(e)c*, *čefur*, *čapec*, а u rječniku ih nema (*čefur*, *čapec*), odnosno kod značenja nećemo naći ono koje je povezano s negativnom ocjenom (*bosan(e)c*)”. В. Горјанц наводи бројне примере из словеначког електронског корпуса који показују колико су у друштву објективно распрострањене неке предрасуде према мањинским групама, што речници не наводе у опису конкретних лексема, већ дају нпр. само њихово неутрално значење, а за јединице које имају само погрдно значење констатује да их лексикографи неретко уопште и не региструју (пример је лексема *čefur*, која се употребљава при реферисању на припаднике других балканских народа, обично бивших Југословена, који живе у Словенији). Аутор говори и о лексичким потврдама колективне нетрпељивости према хомосексуалцима – уистину – не у дефинисању саме лексеме којом се именује мушка особа хомосексуалне оријентације у словеначким речницима, већ у лексикографским дефиницијама и примерима других речи (нпр. у чланку одреднице *перверзија* налазимо контекст „ekshibicionizam, fetišizam, homoseksualnost in druge perverzije”, а међу примерима за лексему *sprevrženec*, у значењу ‘изопаченик’ овакву потврду: „homoseksualci in drugi sprevrženci” итд.). Свим овим питањима пажњу ћемо посветити и у нашем истраживању погрдне номинације припадника мањинских друштвених група, полазећи притом од хипотезе да су колективни стереотипи који живе у српском друштву и националној култури умногоме слични словеначким.

2.2.3. Ни у кroatистици, колико знамо, нема свеобухватнијег истраживања, у виду монографске публикације или зборника чија су тематика пејоративност и лексика погрдног значења у номинацији човека. Пејоративима је посвећена незнатна пажња у

хрватским граматикама, и то обично у деловима који се баве творбом речи и суфиксима субјективне оцене. Тако нпр. Е. Барић и др. (1997: 303), тумачећи неке дериватолошке појмове, попут *творбеног значења* и *творбено-семантичких категорија*, наводе да међу суфиксалним именицама „Posebnu značenjsku skupinu čine pogrdnice (pejorativi)”. Погрдницама се аутори баве и приликом разматрања појединачних творбених модела продуктивних у деривацији именица за мушке и женске особе, при чему се посебно осврћу на пејоративност увећаница и умањеница, наводећи низ примера деминутивних и аугментативних суфикса који резултују пејоративним значењем. На крају, ипак, констатују да „posebnih sufikasa za tvorbu pogrdnica nema” (Барић и др. 1997: 304). И С. Бабић (1986), у обимној студији о творби речи, неретко се дотиче пејоратива као уобичајених семантичких реализација појединих суфиксалних изведеница.

Будући да ће наше истраживање лексике погрдног значења у номинацији човека превасходно бити посвећено семантичким и лингвокултуролошким карактеристикама овог типа лексема, инспиративни су били радови хрватског лингвисте Г. Милића о зоонимским метафорама и инвективној употреби лексема којима се примарно именују животиње у именовању људи као носилаца одређених физичких или духовних особина. О резултатима до којих је аутор дошао биће више речи у поглављу посвећеном метафори заснованој на семама колективне експресије као једном од уобичајених механизма за формирање погрдног значења.

Посебан осврт заслужује дипломски рад „Родне посебности лексичких пејоратива на интернетским порталима”, који је хрватска студенткиња Хелена Павковић одбранила на Катедри за хрватски језик Филозофског факултета Свеучилишта у Загребу 2015. године. Ауторка је у раду посветила пажњу творбено-семантичким аспектима погрдних назива за мушкарце и жене, а целокупно истраживање инспирисано је запажањима проучавалаца који се баве феминистичком критиком језика и тврде да лексички систем одражава и потврђује различите врсте друштвене неједнакости, посебно неравноправности полова. Хелена Павковић (2015: 3) полази од констатација америчких феминисткиња, које језику приписују улогу „diskriminirajućeg čimbenika u kojemu postoje mnogi mehanizmi deprecijacije žena, a posebno su uočljivi oni leksički”. Циљ јој је био да испита има ли у хрватском језику

доиста више пејоратива за жене него оних за мушкарце, те да ли су разноврснији и учесталији у употреби како се тврди у феминистичкој литератури. Истраживање је спроведено на корпусу погрдних назива за представнике оба пола које је ауторка прикупљала у неформалним жанровима на интернет-порталима, посебно се осврћући на коментаре читалаца испод чланака, који су се показали као изузетно богат извор грађе. Павковићева је детаљно описала творбене карактеристике и моделе прикупљених пејоратива, а у семантичкој анализи служила се и лексикографским дефиницијама оних лексема које су забележене у Анићевом „Великом рјечнику хрватскога језика”. Ауторка је запазила да су пејоративи за мушкарце далеко бројнији у коментарима читалаца на вести из спорта, као и да су за формирање креативних погрдних назива за жене посебно инспиративни чланци везани за активности актуелних хрватских јавних личности. Међутим, супротно полазној хипотези да је погрдна номинација жена уобичајенија у језичкој пракси, те да је и репертоар погрдних назива за припаднице женског пола богатији и разноврснији, ауторка је приликом формирања корпуса прикупила већи број пејоративних назива за мушкарце – 138 јединица, наспрам 96 оних чији је денотат жена (Павковић 2015: 16). Према је пејоратива за мушкарце пронађено више, семантичком анализом утврђено је, ипак, да су „pejorativi za žene maštovitiji, raznolikiji i postoji više sinonima za isti pojam. Tako će primjerice *prostitutka* imati čitav niz sinonima (*fufa, fuca, fuksara, fufulja, drolja, kurva...*), dok kod pejorativa za muškarce nema tako razvijenih sinonimnih nizova” (Павковић 2015: 39). Проверићемо такве налазе на корпусу српског језика.

Творбена анализа показала је да су суфикси чијим се додавањем на мотивну основу добијају деривати погрдне конотације углавном изворно жаргонски или у мањој или већој мери жаргонизовани и међусобно се разликују по значењу и стилској вредности, степену експресивности, раширености, продуктивности и сл.²⁹. Даље, ауторка је утврдила да се погрдно значење у неким случајевима постиже полисемијом већ постојећих лексичких јединица (нпр. зоонимске метафоре: *крава, коза, кокошка* и сл. као инвективи за жене), док се у другим случајевима пејоративи добијају додавањем жаргонских, експресивних суфикса на постојеће основе. Према њеном мишљењу

²⁹ Исте критеријуме за диференцирање жаргонских суфикса наводи и Р. Бугарски (2006: 90).

(Павковић 2015: 38), „upravo ti sufiksi, često više nego same osnove, presudno utječu na ekspresivnost leksema”, што ћемо испитати у овом раду, али се на основу досадашњих истраживања експресивне лексике (исп. Ристић 2004), као и резултата до којих смо сами дошли анализирајући погрдне називе за припаднике појединих друштвених група (исп. Јовановић 2014а) – чини да се такви налази могу проблематизовати. Очекивано, класификација пејоратива према творбеним начинима указала је на суфиксацију као убедљиво најпродуктивнији механизам, при чему је у раду извојено 37 различитих суфикса за деривацију мушких пејоратива и 22 чијим се додавањем изводе погрдни називи за жене (Павковић 2015: 39). Други део ауторкиног истраживања доноси речник погрдних назива, у чији су састав ушле јединице дефинисане према значењима која имају у речницима хрватског књижевног језика (Анић, Шоња), као и на основу лексикографских описа у жаргонским речницима (Сабљак, Сарачевић), а налазимо и примере реализације регистрованих пејоратива (Павковић 2015: 42–107).

2.3. Преглед литературе о пејоративима у руској лингвистици

Феномен пејорације у језику био је један од проблема који је 70-их и 80-их година 20. века посебно привлачио пажњу руских лингвиста, али и слависта уопште, те управо из тог периода потичу најзначајније, пионирске студије о овој лексичко-семантичкој појави. Пејоративношћу су се у својим радовима са различитих аспеката бавили руски лингвисти В. Д. Девкин (1987), Н. П. Шибajeва (1988), И. И. Кремих (1985, 1986, 1987), Л. В. Сафонова (1985), Е. В. Коваленко (2006), А. В. Ковалевска (2008), О. Н. Крилова (2009), С. В. Лескина (2010), М. Љ. Куљешова (2015) и други.

2.3.1. Према О. Н. Криловој (2009: 10), термин *пејорација* у науци о језику појавио се отприлике истовремено са термином *мелиорација* и овим два терминалошким јединицама означавају се међусобно супротни лексичко-семантички процеси, чија је функција модификација значења речи, и то у смеру позитивне односно негативне оцене појма који се њоме именује. Под *пејорацијом* се, као што је већ напоменуто, подразумева „снижавање” значења лексеме, односно „наруживање”, представљање у ружнијем светлу њеног денотата, док се *мелиорацијом* у лингвистици назива „semantičko romicanje u nekih riječi, koje dovodi do poboljšanja značenja” (Симеон,

1969). Посреди су, дакле, супротни полови на вредносној скали експресивно-емоционалне оцене појма именованог одређеном речју. Ауторка наводи да се, за разлику од свог антонима,³⁰ термин *пејорација* као и истокоренске лексеме *пејоратив* и *пејоративан*, које припадају овом терминосистему, брзо усталио и постао доминантан у употреби у руској лингвистици, али и шире, на целокупном славистичком подручју, упркос томе што су им испрва конкурентни били термини *дерогација*, *депрецијација*, иначе боље прихваћени у англосаксонској литератури.

О. Н. Крилова, проучавала је погрдне називе за мушка и женска лица у немачком језику са аспекта полних стереотипа. Она под пејоративним лексемама подразумева номинациона средства која су стилски маркирана и садрже негативну оцену човекових етичких и естетских карактеристика, као и утилитарно-прагматичких особина које се испољавају у понашању мушкараца и жена (Крилова 2009: 18).

2.3.2. О појму пејорације у лингвистици може се говорити у ширем и ужем смислу, а у првом случају он се практично изједначава са појмом негативне оцене. В. Д. Девкин (1973: 93–94) тумачи механизам *пејорације* (и његову супротност – *мелиорацију*) прилично широко и, по његовом мишљењу, дате појаве неопходно је разматрати са стилистичког, колективно вредносног и ситуационо-комуникативног становишта. Комбиновањем првих двају параметара, аутор долази до 8 комбинација њиховог семантичког саодношења, од којих се пет тиче формирања погрдног значења лексема. Пејоративи могу настати: а) избором стилски снижене јединице која носи информацију о колективно негативно оцењеном појму; б) снижењем у стилском регистру, које резултује привидним појмовно-вредносним „порастом”; в) стилским снижавањем које се не одражава на вредносни параметар; г) избором јединице која припада вишем регистру, али њена употреба имплицира иронију и негативну оцену и, коначно, д) избором увредљиве лексеме која уноси негативну оцену и не одражава се на стилском плану. Према Девкиновом мишљењу, комбинације ових параметара при формирању погрдног значења додатно се усложњавају увођењем прагматичких

³⁰ Како Крилова напомиње (према Шувалов 1978), термин *мелиорација* није добро прихваћен у руској лингвистици, будући да је претходно већ био у употреби у пољопривредном дискурсу, где се истом речју означава процес побољшања плодности земљишта сушењем или наводњавањем.

параметара (природа комуникативне ситуације, однос између говорника и адресата и сл.).

2.3.3. Л. В. Сафонова, попут Девкина, дефинише појам *пејоративност* у ширем смислу, истичући да се пејоративним лексичким јединицама могу сматрати оне у чијем је значењу одражен негативан однос чланова друштвене заједнице према предметима и појавама у стварности које се тим лексемама именују (Сафонова 1985: 52).

2.3.4. По мишљењу руског лингвисте И. И. Кремиха, који је у неколиким радовима и једној обимној студији подробно проучавао пејорацију и компоненте негативне оцене у семантичкој структури речи, дефиниција придева *пејоративан* у „Речнику лингвистичких термина” О. С. Ахманове (1. који има негативну експресивно-емоционално-вредносну конотацију³¹; 2. који речи даје негативну конотацију) – има извесне мањкавости. Наиме, Кремих сматра да наведено тумечење није довољно прецизно, јер не објашњава суштину лексичке пејоративности, а сумња и у његову тачност, будући да дефиниција почива на тврдњи да је компонента негативне оцене увек структурно конотативна, а не денотативна, иако је, како овај аутор запажа, сема негативне оцене неретко део семантичког језгра пејоративних лексема (Кремих 1987: 8–9). Као алтернативу, Кремих предлаже своју дефиницију пејорације, тачније, појаве коју назива „пејоративним преосмишљавањем значења”. Аутор објашњава да се „под пејоративним преосмишљавањем [...] подразумева еволуција идентификатора³¹, чији је резултат укључивање семе негативне оцене (пејоративне семе) у семантичку структуру лексеме, услед чега њен денотат стиче статус пејоративног појма и тако се заправо специјализује у функцији негативне оцене” (Кремих 1987: 11).³²

³¹ Термин *идентификатор* преузимамо од аутора цитата, а са њиме се, како истиче Р. Драгићевић, можемо сусрести и у радовима домаћих аутора, чија се истраживања ослањају на традицију руске лексикологије и приступа теорији лексичког значења. Чини нам се да под *идентификатором* Кремих подразумева управо оно на шта указује Р. Драгићевић – то је „семски комплекс” или семантичко језгро лексеме, а чине га архисема и најважније семе које „помажу идентификацији лексеме” (Драгићевић 2007: 71).

³² Превела Ј. Ј. Нисмо у потпуности сигурни у тачност превода, али се на основу увида у радове И. И. Кремиха чини да је овај руски лингвиста овако разумео и објаснио појам пејоративног преосмишљавања значења. Ради прецизности, навешћемо и оригиналан руски текст: „Под пейоративным переосмыслением [...] понимается эволюция идентифицирующего номинанта, в результате которой в семантическую структуру внедряется отрицательно-оценочная (пейоративная) сема, что способствует приобретению номинантом статуса пейоративного предиката и его специализации в негативно-оценочной функции” (Кремих 1987: 11).

2.3.5. Поједини проучаваоци инсистирају на разграничењу *пејоративности* и *негативности* када је посреди лексичко значење. Тако руска ауторка Н. Б. Савинкина, чија је докторска дисертација посвећена деривацији пејоративних именица у немачком језику (1987) сматра да појам *пејоративност* треба разумети уже у односу на појам *негативност*.³³ По њеном мишљењу, *пејоративност* обавезно подразумева критику, тј. негативну оцену субјекта именована, те зато речи којима се само именују негативне појаве (нпр. нем. *Missglück*, срп. *неуспех*) остају стилски неутралне, тј. не сматрају се пејоративима (Савинкина 1987, наведено према Криловој 2009: 14). Слично запажање износи и лингвиста В. И. Карасик, који прави диференцијацију између *негативног значења* и *значења негативне оцене*.³⁴ Овај аутор каже да је негативно значење логичке природе, те да се у лексичкој семантици формира захваљујући знању о логичким опозицијама и објективном искуству у процени ентитета на скали чији су супротни крајеви *добро – лоше*, тј. *позитивно – негативно*. Негативна оцена, с друге стране, утемељена је на индивидуалном, личном или колективном, друштвеном суду о одређеном ентитету, што у лексици резултује формирањем експресивно-емоционалне семантичке компоненте, односно, пејоративног значења (Карасик 1991: 268).

2.3.6. Посебно занимљивим и оригиналним чини се тумачење пејоративности у радовима Н. П. Шибајеве, која ову лексичко-семантичку појаву разуме као врсту експресивности. Под пејорацијом се, како објашњава ова ауторка, подразумева „изражавање негативне емоционалне оцене путем креирања образаца који се у датој друштвено-језичкој заједници сматрају у мањој или већој мери негативнима, а све то узимајући у обзир морално-етичке норме језичке употребе”. Даље у раду, Шибајева даје још једно тумачење пејорације, које унеколико употпуњује и појашњава претходно запажање: „Пејорација – то је изражавање негативног емотивног односа субјекта номинације према објекту именована, у намери да се изазове аналогна реакција (одобравање) примаоца поруке” (Шибајева 1988: 151).

2.3.7. С. В. Лескина (2010) бавила се категоријом пејоративности у руском и енглеском језику са лингвокултуролошког становишта, користећи као грађу

³³ У оригиналу: „... понятия *пейоративность* и *негативность*” (Крилова 2009: 14).

³⁴ У оригиналу: „В языке разграничивается отрицательное и отрицательно-оценочное значение” (Карасик 1991: 268).

фразеолошке јединице погрдног значења у овим двама језицима. Ауторка је на самом почетку рада констатовала да фразеологизми са пејоративном конотацијом нису довољно проучавани у компаративним лингвистичким студијама, као и да појам *пејорација* није јасно дефинисан у лингвистици, нити прецизно диференциран у односу на појмове *негативна оцена*, *емоционалност* и *експресивност*. Отуда је као примарни циљ свог истраживања поставила анализу категорије пејоративности и улоге руских и енглеских пејоративних фразеологизама у уобличавању универзалне језичке слике света, али и контрастивних елемената који су последица културолошких и социолошких разлика међу матерњим говорницима тих двају језика. Неки од постављених и успешно реализованих задатака у раду били су и следећи: 1) да се пејоративност подробно истражи као семантичка појава, те да се укаже на њен прагмалингвистички карактер; 2) да се аргументује хипотеза о узајамном односу пејорације и других релевантних значењских категорија, попут експресивности, емоционалности, оцене, те да се, с тим у вези, 3) омеђи опсег пејоративне конотације унутар дихотомије позитивно (добро) – негативно (лоше), уопште и појединачно, у руској и енглеској фразеологији; 4) да се спроведе компаративно-контрастивна анализа традиционалних руских и енглеских фразеолошких јединица у оквиру различитих семантичких поља и, коначно, 5) да се представе неки руски и енглески неофразеологизми пејоративне семантике, који су настали контаминацијом традиционалних фразеолошких јединица у различитим функционалним стилевима (нпр. новинарском или разговорном), а захваљујући којима је могуће пратити језичке и културолошке промене у савременом друштву. С. В. Лескина у раду вешто комбинује различите истраживачке поступке и лингвистичке методе: дескриптивни, контрастивни и дистрибутивни метод, уз примену компоненцијалне анализе и статистичке обраде добијених резултата. Ауторка тако долази до релевантних закључака, од којих се као најзначајнији истиче то да су руски и енглески фразеологизми заправо лексички рефлектори националних представа о аморалном и асоцијалном понашању чланова двају друштава, као и показатељи културолошких разлика међу њима.

Коначно, за наше истраживање посебно је значајно прецизно одређење појма *пејоративности*, које С. В. Лескина (2010: 33–34) даје након увида у низ речника

лингвистичких термина (руских, енглеских, немачких, француских) у којима се дефинише ова појава, а затим и ауторкине допуне тих објашњења сопственим, емпиријски потврђеним запажањима. Она под пејоративношћу подразумева „својство језичких јединица које се огледа у њиховој могућности да реализују семантику неодобравања, критике, презрења или осуде појединих чланова заједнице чији поступци и карактерне особине нису у складу са постојећим моралним и друштвеним нормама; то се манифестује кроз њихово девијантно понашање којим нарушавају јавни ред и општеприхваћена правила владања, а самим тим проузрокују непријатност и наносе физичку, духовну или моралну штету другим представницима датог друштва”. Ауторка закључује констатацијом да се „језичке јединице које имају потенцијал развијања таквог значења називају пејоративима”.³⁵

2.3.8. Погрдно именоване човека са фразеолошког становишта било је предмет интересовања још једне руске ауторке – А. В. Ковалевске (2009), која је механизме пејорације и могућности изражавања негативне оцене проучавала на корпусу именичких фразеолошких конструкција у немачком језику. Она истиче антропоцентричан карактер категорије оцене, који се у сфери номинације лица у фразеологизмима огледа у потреби за експлицирањем широког спектра човекових недостатака, како негативних карактерних особина, тако и непожељних облика понашања. На основу ауторкиних запажања закључујемо да су многа питања у вези са компонентама негативне оцене, пејоративним значењем и механизмима којима се оно остварује на лексичком нивоу – универзална, тј да нису условљена природом корпуса. Према је истраживање погрдног именоване човека које је спровела А. В. Ковалевска засновано на специфичној, фразеолошкој грађи – показало се да пејоративне номинационе јединице и у овом делу лексичког фонда почивају на истим семантичким трансформацијама, а то су метафора, метонимија, иронија, асоцијативно повезивање

³⁵ Превела Ј. Ј. Услед несигурности аутора у егзактност превода, навешћемо оригиналну дефиницију појма *пејоративности* коју даје Лескина: „*Пејоративност* – својство језикових јединица, пројављујуће се у способности реализовивати семантику неодобрения, критике, презренија и порицања у адрес представитеља социума, чији поступци или личностне квалитета не соотвештвују моралним и социјалним нормам общества, што пројављује се у девијантном поведенију, нарушавајућем общественно спокоејствие и .общественные правила, принјате в социуме, доставляејт неудобство и наносит етичешкий, моралний или физический ушерб другим представитељам социума. Единице језыка, обладающие подобной семантикой, называються *пейоративами*”.

појмова, преосмишљавање њиховог значења и сл. Такође, и лексичко-семантичка класификација фразеолошких јединица погрдног значења чији је денотат човек доноси сличне резултате као анализа једнолексемних пејоратива у истом семантичком пољу – у фокусу критике, покуде и презривог емотивног односа субјекта именована налази се човек као биолошка јединка – тј. његов физиолошки, духовни и психолошко-емотивни склоп, с једне стране, али и човек као социјално биће – његово занимање, друштвени и материјални статус, међуљудски односи и сл., с друге стране. Дакле, негативан став и пејоративна номинација усмерени су увек према естетским, друштвеним или етичким категоријама.

У семантичкој анализи и груписању фразеолошких конструкција Ковалевска полази од природе и значења именичких компонената које чине језгро ових јединица и на основу тог критеријума идентификује два основна типа пејоративних фразеологизама. У саставу једних препознаје се именичка компонента са значењем негативне оцене у сфери 'човек', која утиче на формирање глобалног фразеолошког значења. Код другог типа проучаваних идиома пејоративно значење није карактеристика ниједне од појединачних компонената израза, већ оно проистиче из метафоричке семантичке трансформације целокупне синтагме, тј. њеног глобалног преосмишљавања.

Коначно, ауторкин покушај да кроз анализу и опис фразеологизама којима се погрдно именује човек одговори на нека питања о суштини пејорације, а пре свега да овај појам семантички јасно разграничи од појмова негативне оцене и негативне конотације – остаје без успеха. Показаће се да на иста ограничења наилазимо и приликом покушаја диференцијације ових појмова на нивоу једнолексемских јединица лексикона.

2.3.9. Е. В. Коваленко (2006) проучавала је могућности актуализације пејоративне оцене на материјалу енглеског језика, истакавши такође антропоцентричност као главну карактеристику категорије оцене у лингвистици. Ауторка је у својој докторској дисертацији указала на различите начине језичке манифестације негативне оцене, као и на укупан потенцијал пејоративног значења, који се испољава на свим језичким нивоима – на морфолошком плану, кроз јединице

лексичког система, синтаксичким конструкцијама, као и стилским средствима. За наше истраживање посебно је занимљиво поглавље „Семантика и прагматика пејоративне оцене”, у оквиру којег ауторка разматра средства за изражавање евалутивног значења, спроводи структурну анализу семантичког поља пејоративности, класификује лексичке јединице којима се изриче негативна оцена и, коначно, истиче прагматички и комуникативни значај и функцију пејоративних језичких средстава – како лексичких, тако и синтаксичких.

Коваленко је настојала да поброји и објасни све видове изражавања пејоративне оцене неког појма/ситуације/особе и утврдила да се погрдно значење у језику може изразити на следеће начине:

- 1) лексичким јединицама које у примарном садржају поседују неку негативну семантичку компоненту;
- 2) лексичким јединицама код којих се погрдна сема реализује у процесу семантичке деривације;
- 3) лексичким јединицама добијеним афиксалном деривацијом, тј. додавањем пејоративних творбених форманата;
- 4) фразеолошким јединицама;
- 5) граматичким конструкцијама;
- 6) стилским средствима.

Анализом на обимној грађи, прикупљеној из речника, разговорног језика, књижевно-уметничких и публицистичких текстова, Е. В. Коваленко долази до закључка да се погрдно значење прототипично реализује на плану лексике, како јединицама са унутрашњим значењем негативне оцене, тако и дериватима са пејоративним афиксима.

Коначно, ауторка указује и на прагматички потенцијал лексема погрдног значења, а он се огледа у широком спектру аloseма, тј. типова негативне тоналности који се манифестују њиховом употребом: нпр. презир, вређање, унижавање, гађење, неодобравање, осуда, огорчење и сл.

2.3.10. На, крају, посебну пажњу међу радовима посвећеним лексичкој пејорацији код руских истраживача, али и шире, у целокупној домаћој и страниј

литератури коју смо прегледали – завређује докторска дисертација М. Љ. Куљешове „Пејоративни називи за лица као компонента лексичко-семантичке категорије персоналости у словеначком и српском језику” (2015). Неуобичајено је, а самим тим и веома интересантно за наше бављење погрдном лексиком у именовању човека у српском језику – то што је једино истраживање већег обима чији су предмет пејоративи овог типа спровела руска ауторка, док у србистици досад није било сличних покушаја. М. Љ. Куљешова одбранила је докторску дисертацију посвећену компаративној анализи погрдних назива за човека у српском и словеначком језику, као кандидат на Катедри за славистику Филолошког факултета Универзитета М. В. Ломоносов у Москви, 2015. године. Своје интересовање за проучавање пејоратива управо у овим двама словенским језицима ауторка објашњава у уводном делу студије, наводећи неколике лингвистичке и ванлингвистичке разлоге: на првом месту – чињеницу да оба језика припадају западној подгрупи јужнословенске гране, али су се самостално и умногоме другачије развијали, услед различитих културно-историјских прилика. Куљешова је била инспирисана широким дијапазоном лексичких средстава за изражавање негативне оцене у српском и словеначком језику, пре свега великом продуктивношћу разноврсних творбених и семантичких модела по којима се формирају пејоративни називи за човека у овим двама језицима. Такође, приметила је и бројне специфичности двају лексикона у домену пејоративног именовања и вешто их објашњавала управо неким значајним ванјезичким факторима – контактима српског народа са Турцима, а словеначког с Аустријанцима и Италијанима, као и њиховом различитом верском припадношћу – православном наслеђу, с једне и католичком, с друге стране. Представићемо укратко анализу српског дела корпуса и најважније закључке М. Љ. Куљешове о пејоративним називима за лица у нашем језику, које ће и наше истраживање умногоме потврдити.

Грађу за своју студију ауторка је прикупила у двама описним речницима – РМС и РСАНУ, допунивши је примерима из електронских извора, који репрезентују новије пејоративне јединице, актуелне у разговорном језику. У те сврхе коришћен је интернет-сајт *Vukajlija* (<https://vukajlija.com/>), као и електронски *Речник народних погрдних назива* (<http://ndragan.com/langsr/pogrde.html>) и тако је забележено укупно 850

лексичких јединица. Такође, истраживање се базира и на примерима контекстуалне употребе пејоратива у књижевноуметничким и публицистичким текстовима, а њих је Куљешова узимала из *Електронског корпуса савременог српског језика*, који се израђује на Математичком факултету Универзитета у Београду, као и у изворима на Гуглу који се налазе у оквиру српског домена. Неки од циљева које је ауторка поставила и успешно спровела у својој студији били су следећи (такође се осврћемо превасходно на истраживање пејоратива у српском језику): да се одреди место и функција пејоративних назива за лица у оквиру лексичко-семантичке категорије персоналности; да се формулишу критеријуми за утврђивање пејоративности номинативних јединица, узимајући у обзир лексикографске изворе и дефинисање овог типа лексема у описним речницима; да се одреде начини и средства експлицирања пејоративне конотације у српском језику; да се разграниче једнолексемске јединице погрдне номинације од пејоративних фразеологизама у оквиру категорије персоналности; да се укаже на неке контекстуалне показатеље пејоративности и могућности реализације пејоративне конотације у широј синтаксичкој конструкцији. Имајући у виду све циљеве и задатке које је М. Љ. Куљешова поставила у својој тези, као посебно важна и занимљива за наше истраживање издвојићемо два: (I) ауторкин покушај да класификује све погрдне називе за човека у три категорије, а то су: а) идентификациони пејоративи („идентифицирующие пейоративы”), којима се особа не именује на основу неког духовног или спољашњег својства које говорник оцењује негативно, већ је у основи погрдне номинације „нейтральный идентифицирующий признак, не подразумевающий какую-либо оценку (пол, возраст, национальность, род занятий и т. д.)”, б) пејоративи за исказивање делимичне оцене („частнооценочные пейоративы”), у чијој се семској структури експлицира конкретна особина (физичка или духовна) која мотивише негативну оцену и погрдно именовање (нпр. *глупак*, *носоња*) и в) пејоративи за изражавање опште оцене („общеоценочные пейоративы”), којима се изриче глобална негативна оцена о именованој особи, а не конкретизује се мотив такве карактеризације: нпр. *гнида*, *љубре* и сл. (Куљешова 2015: 28); (II) поделу свих пејоратива на лексичко-семантичке групе, према значењу које реализују. Први

модел класификације размотрићемо приликом описа и тумачења лексема погрдног значења и у нашем раду.

Ауторка посматра јединице погрдног значења у номинацији човека у српском језику као репрезентанте лексичко-семантичке категорије персоналости. Анализирајући их и посебно притом имајући у виду њихово дефинисање у описним речницима српског језика, она долази до закључка који се и нама наметнуо као запажање већ приликом првих корака учињених у прикупљању грађе за потребе овог истраживања, а то је да лексикографски квалификатори (*пеј.* и *погрд.*) нису једини релевантни показатељи пејоративности и не можемо се само њима водити у избору погрдних назива у сфери 'човек'. Отуда је, како запажа Куљешова (2015: 9) „необходим тщательный корпусный анализ материала, а также введение дополнительных критериев пейоративности”. Такође, ауторка покушава да успостави некакав систем у односу између творбених и семантичких показатеља погрдног значења у српском језику, те сугерише да су творбене карактеристике пејоративних лексема у корелацији са њиховом припадношћу трима поменутиим категоријама. Тако је, сматра она, идентификационим пејоративима својствена суфиксална деривација, и то аугментативним суфиксима, нпр. *-(ч)ина*, *-етина* и др. (нпр. *Аустријанчина*, *бабетина*), док је за пејоративе са значењем делимичне и опште оцене карактеристична како афиксална деривација (различитим суфиксима, нпр. *-ло*, *-оња*, *-овић*: *пискарало*, *главоња*, *паментњакловић*), тако и семантичка деривација, тј. метафоризација (*бандера*, *ћурка*).³⁶ Премда је ово интересантан покушај диференцијације двају великих класа погрдних назива за човека – и по семантичким и по творбеним критеријумима, чини се ипак да је немогуће успоставити тако јасан систем у формирању ових номинационих јединица. Уистину, и наша грађа показује да се тзв. идентификациони пејоративи чешће формирају у процесу суфиксације неутралне мотивне основе аугментативним суфиксима, о чему најбоље сведоче погрдни називи за човека као припадника етничке групе или представника старосног доба (нпр. *Бошњачина*, *Циганитина*,

³⁶ Примери које овде дајемо нису преузети директно од ауторке, тј. она их не наводи при објашњењу семантичких разлика међу трима категоријама погрдних назива, већ бележи само релевантне суфиксе. Ипак, чини нам се да је у самој класификацији Куљешове неопходно навести што репрезентативније представнике сваке категорије, како би се стекао прецизан увид у разлике које ауторка уочава међу њима.

Мађаричетина, Швабурина, Туркесина, Србенда; бабетина, бабурина, бабурда, бабускера, дедетина, дедурина, дедускара итд.). Ипак, велики број пејоратива којима се изриче негативна оцена о именованој особи према њеном полу, старосном добу, етницитету и другим идентификационим карактеристикама настају и семантичком деривацијом, пре свега метафором (исп. нпр. *гробље, леш, мрцина, метузалем* и сл. за старог човека; *жабар, макаронџија* за Италијана). Исто тако, и пејоративи којима се изражава вредносни суд општег карактера о некој особи, односно, лексеме чија је функција оцена неке конкретне физичке или духовне особине – неретко се изводе суфиксима субјективне оцене (нпр. *гадетина, пиздурина*, односно, *краветина, глуперда* и сл.). Све нас то наводи на закључак да ипак не постоји никаква правилност у дистрибуцији форманата коју је М. Љ. Куљешова покушала да успостави на основу категоријалне припадности пејоративне лексеме трима наведеним скупинама.

Такође, руска ауторка покушала је у својој студији и што прецизније да дефинише појам „пејоративног форманта”, под којим подразумева „емоционално обојен суфикс, продуктиван у деривацији *nomina personalia*, у које искључиво или углавном уноси значење негативне оцене” (Куљешова 2015: 42). На основу творбене анализе српских пејоратива, ауторка износи бројна занимљива запажања о суфиксима који учествују у творби лексема овог типа, а навешћемо само нека од њих: а) суфикс *-ло* примарно се користи у деривацији назива разних ’предмета, оруђа, инструмената’, који не припадају семантичком пољу персоналности; када се, међутим, употреби у творби лексеме којом се именује човек, овај формант уноси експресивно-емоционалну компоненту; б) међу пејоративним суфиксима разликују се они који искључиво уносе погрдно значење: „*-уља (шеврдуља), -(ч)ура (Циганчура), -урина (бабурина), -екања (Србекања), -ескара/ускара (попускара)*”; в) бројни су аугментативни и деминутивни суфикси чијим се додавањем, осим квантитативног може, али и не мора реализовати значење пејоративности (Куљешова 2015: 42–43); будући да је ауторкино истраживање контрастивне природе, она посебну пажњу обраћа на заједничке одлике творбе пејоратива у двама језицима – српском и словеначком, али и на посебности једног у односу на други на овом плану; с тим у вези, налази да су за оба језика карактеристични суфикси *-ан, -(ч)ина, -ло, -ух, -уља, -ун, -(ч)ура, -уша*, а само за српски

-ара, -адија, -екања, -енда, -ескара/-ускара, -етина, -ештина, -ија,-иште, -ов, - оња, -урија, -урлија (И., 43–47).

У оквиру семантичке анализе коју спроводи у свом истраживању, М. Љ. Куљешова посебно издваја лексичко-семантичке групе пејоративних назива за човека на нивоу сваке од уочених трију категорија. Коначно, ауторка указује и на неке стереотипе у перцепцији полова у српској друштвено-језичкој заједници, при чему посебно истиче особине које се изразито негативно вреднују код жена: похотљивост, развратно понашање; глупост, (уз то и лакомисленост/непромишљеност); брбљивост; ружноћа, тј. физичка непривлачност – најчешће дебљина). На крају, посебно поглавље студије посвећено је и фразеолошким конструкцијама којима се погрдно именује човек, и то су, очекивано, претежно устаљени синтагматски спојеви са именичким конституентом (нпр. *букова глава* 'глуп човек', *ружно паче* 'ружан човек', *лења буба* 'лењ човек', *везана врећа* 'неспособан човек' и др.).

Упркос неким мањкавостима које се огледају у помало „натегнутим”, тј. пренаглашеним покушајима творбено-семантичке диференцијације пејоратива, као и класификације према значењима у случајевима који су видно гранични и могу припадати неколиким лексичко-семантичким групама, можемо приметити да је студија М. Љ. Куљешове најсвеобухватније и методолошки најуспешније истраживање пејоратива у сфери 'човек' у српском језику. То уједно изненађује и задивљује читаоца, али унеколико узрокује нелагодност, будући да се испоставља да је једина потпуна анализа погрдних назива за човека у нашем језику спроведена изван оквира србистике, и то од стране ауторке којој српски није матерњи језик.

2.3.11. Осим проблема који се тичу дефинисања пејорације као језичке појаве, како запажа О. Н. Крилова (2009: 16), у руској лексикологији и лексикографији јавља се још један проблем у вези са описом пејоратива и њиховим издвајањем као посебне лексичко-семантичке категорије. Наиме, ауторка истиче да до тренутка када је завршила писање своје студије о пејоративности (2009) у русистици није објављен ниједан речник пејоратива, премда су се многи лингвисти бавили овом лексичком појавом са различитих аспеката. Узрок томе лежи у чињеници да није лако утврдити поуздане критеријуме на основу којих би се лексеме могле сврстати у скупину

пејоратива.³⁷ Као један од могућих параметара могао би послужити њихов лексикографски опис у дескриптивним речницима, на првом месту функционалностилски квалификатори којима се указује на различите нијансе негативног значења – од шаљиво-подругљивог, преко ироничног, презривог до изразито погрдног, увредљивог. Примећујемо, међутим, мањкавост оваквог приступа, јер ни у једном једнојезичном речнику српског језика (а такав је углавном случај и са другим језицима) није свака лексема погрдног значења маркирана одговарајућим квалификатором. Слично примећује и С. С. Хидекел у свом раду о компоненти оцене у структури лексичког значења речи, истичући да нису све речи субјективне оцене квалификоване као такве и да је, примера ради, у речницима енглеског језика свега 18% лексема којима се негативно именују особе добило адекватан квалификатор. Овај недостатак надомешта се у речничкој дефиницији, и то употребом описних придева или конструкција са квалификативним значењем, у којима је садржана компонента позитивне или негативне оцене појма (Хидекел 1981: 9). Отуда проучаваоци каткад као показатељ пејоративности узимају саму лексикографску дефиницију, у случајевима када се у њој експлицирају негативне семантичке компоненте које постоје у структури лексеме.

Поједини руски лингвисти сматрају да критеријум за одређивање неке речи као пејоративне може бити и домен њене примене, тј. чињеница да се јавља пре свега у колоквијалном језику и неформалној комуникацији, као и то да ли у књижевном језику постоји синонимна лексема која није негативно обојена (исп. Кремих 1985: 31). Последњи критеријум чини нам се, ипак, као проблематичан, будући да немају сви пејоративи семантички неутралне синониме. Наиме, нека истраживања показују да у руском језику чак 25% експресивних лексема којима се изражава субјективна оцена референтног појма – немају истозначне једнолексемне јединице неутралног значења (Крилова 2009: 16).

Коначно, било је у русистици и покушаја да се пејорацији приступи не само са лексичког, већ и са морфолошког и синтаксичког становишта, те да се опишу комуникативне технике којима се постиже ефекат погрдног значења. Такав приступ у

³⁷ Са истим проблемом сусрели смо се и сами приликом одабира извора за ексерпцију грађе, о чему је било речи приликом представљања корпуса.

својој студији примењује Н. П. Шибајева (1988), те говори о „функционално-семантичком пољу пејоративности”, у оквиру којег разматра средства пејорације на различитим језичким нивоима.

2.3.12. Да резимирамо. За разлику од српских лингвиста, који су се пејорацијом најчешће бавили са творбеног становишта, указујући на продуктивне творбене моделе и афиксе који учествују у деривацији лексема погрдног значења, у радовима руских лингвиста пејорација као семантички феномен углавном се проучава са становишта лексикологије и лексикографије. Погрдно значење третира се најчешће као унутрашње својство лексема, на првом месту именица, које имају номинативну функцију квалитативне карактеризације бића, предмета и појава, али се пажња посвећује и пејоративним придевима и глаголима.

У фокусу руских истраживача често су, видели смо, била теоријска питања у вези са номинативним јединицама погрдног значења, при чему су настојали да прецизно дефинишу појам *пејоратива* и објасне *пејоративност* као лексичко-семантичку категорију. С тим у вези неретко су се освртали на разграничавање *пејоративности* и *негативности* у домену лексичког значења, разликујући притом *негативно значење* од *значења негативне оцене*. Такође, поједини истраживачи указивали су на то да погрдно значење представља једну од реализација експресивног значења, покушавајући да диференцирају *пејоративност* од појмова који су у тесној вези са овом семантичком појавом, а то су *негативна (субјективна) оцена*, *емоционалност* и *експресивност*. И упркос томе што често остају без успеха покушаји руских аутора да терминолошки и суштински разграниче категорију *погрдне семантике* у односу на *негативну конотацију*, сматрамо да они дају највећи допринос истраживању лексичке пејорације у светској лингвистици. Увидом у бројне радове који су у руској лексикологији од 80-их година 20. века до данас били посвећени лексичко-семантичком пољу пејоративности, а у оквиру њега механизмима пејорације и могућностима изражавања пејоративне оцене различитим типовима лексичких средстава, дошли смо до неколиких дефиниција *пејоратива* и *пејоративности*. За наше истраживање нарочито су важне оне које се тичу јединица погрдне номинације чији је денотат 'човек'. Русисти се углавном слажу у погледу тога да пејоративна

номинациона средства изражавају негативан однос и емоционалну оцену колектива према појединим члановима заједнице чији поступци и карактерне особине нису у складу са постојећим моралним и друштвеним нормама и културним обрасцима (исп. Сафонова 1985; Шибајева 1988; Лескина 2010; Крилова 2009 и др.). Такође, већина аутора истиче да је у питању стилски маркирана лексика (Крилова 2009; Ковалевска 2009; Куљешова 2015), којом се реализује семантика неодобравања, критике, презрења или осуде.

2.4. Проучавање категорије пејоративности у англосаксонској лингвистици. Пејоративи у светлу филозофије језика

Почеци аналитичког приступа пејорацији, у оквиру филозофије језика, везују се за истраживања оксфордског професора филозофије Мајкла Дамета (Michael Dummett), чија се теорија заснива на идејама немачког филозофа Фрегеа. Насупрот раном Витгенштајну, који је језик сматрао аутономним, Фреге је истицао његову везу са нелингвистичком делатношћу, дошавши до закључка да је само уз помоћ језика могуће проучавати мишљење (Узелац 2011: 121). Полазећи од Фрегеових тумачења језика, Дамет (1973: 453) запажа да употреба одређених типова исказа у датим комуникативним околностима подразумева познавање двају аспеката: услова под којима је исказ оправдано употребити и могућих последица које проистичу из формулисања и прихватања таквог исказа. „Последице” овде, како Дамет истиче, обухватају сав дедуктивни потенцијал дате тврдње, односно, све што произлази из прихватања њене истинитости и поступања у складу са тиме. Аутор износи пример енглеског пејоратива *Boche* (приближни еквиваленти у српском су погрдне реализације лексема *Шваба* или *Швабов*) и објашњава да је неопходан услов за упућивање овог погрдног имена некој особи то да је она немачке националности, а последица такве употребе јесте изношење уверења да су Немци сурови и склонији окрутном понашању од осталих Европљана. По Даметовом мишљењу (1973: 454), неопходно је имати у виду (уочити/предвидети) оба правца семантичког преноса (*Boche* → German, German → barbarous, prone to cruelty), јер управо на овако чврстој вези почива значење

употребљене погрдне лексеме: ниједан сегмент преноса не може бити изостављен а да се не преиначи значење речи.³⁸

У оквиру лингво-филозофског истраживања пејорације упознајемо се са двама основним становиштима, односно погледима на ову језичку појаву, а њихови заступници обично полазе од наведеног Даметовог тумачења и поткрепљују своја запажања користећи као пример управо поменуте погрдне називе за припаднике немачке нације (*Boche, Hun*). Најпре ћемо објаснити експресивистички правац, у оквиру којег аутори истичу да је једина компонента чији се садржај у семантичкој структури пејоратива може сматрати „објективним” – она којом се неутрално реферише на представника одређене групе. Такво виђење објашњава се следећом премисом: „Huns are just Germans” (*Швабе су само Немци*), при чему је акценат на томе да негативна компонента није семантичка – није у вези са „истинитошћу” појма означеног лексемом, односно, са њеним семантичким језгром. Овакво тумачење пејоративности у литератури се каткад назива и „не-семантичким”.

Заступници супротног становишта, међу којима се издваја Н. Мишчевић, чију ћемо теорију посебно представити, сматрају да су негативна валенца и неодобравање – инхерентан сегмент семантичке структуре пејоратива и представљају, директно или индиректно, услов истинитости њиме означеног појма и исказа у којима се погрдна лексема употребљава. Овакво виђење пејорације илуструје следећа премиса: „That Germans are bad is part of the meaning of *Hun*, and contributes, or almost contributes, to truth-conditions of *Helga is a Hun (woman)*” (Мишчевић 2012а: 47).

2.4.1. Међу заступницима експресивистичког (не-семантичког) тумачења пејоратива издвојићемо Џ. Каргила (1991: 21–50), који полази од претпоставке да употреба пејоратива *Boche* имплицира да говорник прихвата извесне негативне стереотипе о Немцима, те да погрдним именом изражава непријатељство и презир према припадницима ове етничке групе. Ове компоненте, међутим, према Каргиловом мишљењу, нису чињеничне, денотативне, већ конотативне када је посреди значење појма *Boche*. Из употребе пејоратива не проистиче нужно да је именована особа

³⁸ „The condition for applying the term to someone is that he is of German nationality; the consequences of its application are that he is barbarous and more prone to cruelty than other Europeans. We should envisage the connections in both directions as sufficiently tight as to be involved in the very meaning of the word: neither could be severed without altering its meaning” (Дамет 1973: 454).

агресивна, склона окрутном понашању, већ само да је посредни особа немачке националности. Негативна компонента унутар лексичког садржаја не носи информацију о објективним карактеристикама именованог појма (особе), дакле – није семантичка, денотативна, већ експресивна, прагматичка. Каргил објашњава да енглески војник може употребити пејоратив *Boche* у именовању немачког војника, имајући притом заиста у свести идеју о неком конкретном окрутном и агресивном Немцу. У датим околностима могли бисмо говорити о истинитости дедуктивног закључка *Boche* → *cruel and barbarous person*. Није, дакле, напомиње Каргил, проблематична употреба пејоратива *Boche* у значењу „окрутна и агресивна особа”. Међутим, аутор у наставку покушава да одговори на питање како је могуће да се погрдна лексема *Boche* употребљава у значењу „Немац уопште” и шта све употреба датог пејоратива у различитим контекстима може подразумевати. Чињеница да нпр. неуки, острашћени енглески војник сваког Немца погрдно именује лексемом *Boche*, верујући притом да су Немци сурови и агресивни, не значи да је то заиста истина и не имплицира смисао појма.

Са становишта етике и политичке коректности, Каргил (1991) сматра да је, примера ради, у енглеском језику природно разматрати „неприхватање” погрдних номинационих лексема попут *Boche* (за Немце), *Dago* (за Италијане), *Gringo* (за Американце из САД) и сличних, јер њихова употреба имплицира прихватање одређених ставова. Према ауторовим речима, апострофирати Немца пејоративом *Boche* или Италијана пејоративом *Dago* истовремено значи изражавати у извесној мери непријатељски став, презир и непоштовање према припадницима наведених етничких група – барем у примарној употреби³⁹.

Каргил разрађује употребу погрдних назива за етнике у различитим комуникативним ситуацијама, користећи као пример енгл. лексему *Gringo* (срп. *гринго*⁴⁰). Када Мексиканац каже „Двоје *грингоса* је управо ушло”, он заправо тврди да

³⁹ Аутор наговештава да је примарна употреба управо она која подразумева вређање, истичући да се лексеме овог типа могу каткад користити и у „пријатељским” шалама, односно да не изражавају нужно у сваком контексту негативне ставове и ниподаштавање (Каргил 1991: 21–50)

⁴⁰ Ова лексема се у истом значењу употребљава и у српском језику; исп. у *Великом речнику страних речи и израза* И. Клајна и М. Шипке, под *гринго*: ’у Латинској Америци назив за странца, у првом реду Американца или Енглеца’.

су у просторију управо ушле две особе америчке националности. Будући да је и сâм рођен, те да живи и ради у САД, Каргил објашњава да би сасвим природно себе могао назвати *Американцем*, али би било посве необично уколико би за себе рекао да је *гринго*. Та „необичност”, како аутор напомиње, проистиче из конвенционалне употребе ове лексеме, из њених прагматичких особености, као и из уобичајених конверзационих и контекстуалних услова у којима се она јавља, те импликација које њена употреба носи. Даље у раду, Каргил запажа да говорник који за некога каже „Он је *гринго*”, несумњиво тврди да је особа на коју реферише *Американац*, али у исто време, употребом експресивне лексеме *гринго*, говорник имплицира да он сам није *Американац* и да вероватно поседује извесне стереотипе, односно има одређени став према припадницима групе чији је именована особа представник. Аутор претпоставља да би се као нека врста „правила о употреби и значењу” лексеме *гринго* могло успоставити то да говорник (који није Американац) одабира баш ову именицу онда када реферише на особу америчке националности коју сматра арогантном и себичном. Није, међутим, немогуће, сматра Каргил, да чак и он себе самог, у одређеној говорној ситуацији, назове *грингом* или пак да га тако апострофира Норвежанин који никада није напустио Осло и нема познанике међу Латиноамериканцима. Лексема *гринго* нужно подразумева само то да је особа на коју реферишемо америчке националности, а све остале компоненте нису семантички инхерентне, условљене су контекстом и говорном ситуацијом, дакле – експресивне су, а не детерминативне. Отуда Каргил закључује да треба бити обазрив при дефинисању семантике појма и одређивању његових карактеристика. Аутор сматра да је неопходно правити разлику између (1) значења речи које се може имплицирати у одређеном контексту и везано је за индивидуалну употребу и (2) системског значења, које је уобичајено за дату реч, тј. независно је од контекста. Међутим, када су посредни експресивне лексеме попут *Boche*, *Dago*, *Gringo* (овде можемо додати српске примере *Шваба*, *Шинтар*, *жабар* и сл.), Каргил напомиње да је непоуздано говорити о њиховом „правом” значењу, јер им је употреба ограничена, условљена говорном ситуацијом и њеним учесницима. Аутор то и илуструје у наставку рада, користећи још једном као пример лексему *гринго*: у појединим случајевима, говорник за одређену особу може тврдити „Он је прави

гринго”, имајући притом на уму да је онај на кога реферише арогантан, те бисмо у датим околностима, овако употребљену лексему *гринго* могли дефинисати са ’арогантан и себичан Американац’. Ипак, оваква дефиниција би, по Каргиловом мишљењу, била неуобичајена и контекстуално условљена. Коначно, узимајући опет у обзир употребу лексеме *гринго*, аутор истиче да је у различитим комуникативним ситуацијама тешко разлучити да ли говорник *тврди* да је ароганција инхерентна особина одређене особе америчке народности или се пак само *имплицира* као њена потенцијална карактеристика. Другим речима, када је посредни дефинисање значења, неопходно је одредити детерминативна, конститутивна својства одређеног појма, а то се постиже утврђивањем „могућности отуђивања/укидања/порицања” појединих својстава. Аутор такав тест спроводи управо на примеру лексеме *гринго*, истичући да је сасвим могуће формулисати исказ типа „Џорџ је *гринго*, али да знаш – уопште није арогантан”, док је немогуће замислити ситуацију у којој би била адекватна тврдња типа: „Џорџ је *гринго*, али да знаш – он није Американац”. Отуда проистиче да уколико су информације о одређеном појму (у наведеном случају особи) засноване на колективним ставовима, генерализацијама, стереотипима – оне су експресивне, прагматичке, нису објективне, чињеничне, а самим тим ни релевантне за дефинисање значења тог појма. Каргил закључује следеће: „Из исказа *He is a Boche* не следи логички да је именована мушка особа окрутна и агресивна. Следи само да је особа немачке националности и имплицира се да је говорник стога сматра окрутном и агресивном. Ово се може закључити прагматички, не логички. А термин *Boche* је део његовог (*говорничковог*, J. J.) „језика”, али не и мог, зато што ја не употребљавам такве речи”.

2.4.2. Међу заступницима семантичког приступа пејоративности издваја се најпре Т. Вилијамсон, који је своја запажања о погрдној лексици изложио у раду „Reference, Inference and the Semantics of Pejoratives” (Вилијамсон 2009). Овај аутор сматра да негативне семантичке компоненте пејоратива не условљавају у потпуности истинитост садржаја исказа у коме се таква реч налази, већ се погрдно значење конвенционално имплицира, употребом пејоратива.

Софистициранијим и за лексиколошко истраживање релевантнијим чини се Шленкеров семантички приступ пејорацији, који се заснива на идеји о постојању одређене семантичке пресупозиције када је посреди употреба експресивних лексичких јединица уопште. Узимајући као пример именицу *honky*⁴¹, која се у енглеском језику користи као увредљив и презрив назив за припадника беле расе (обично у говору црнаца), Шленкер (2007: 237) износи хипотезу да експресиви као лексичке јединице, а самим тим и пејоративи, као њихова прототипична скупина – садрже у својој семантичкој структури специфичне претпоставке, које учествују у формирању значења овог типа лексема. Наиме, овај аутор запажа да је значење експресивних лексичких јединица по правилу условљено контекстом, затим психолошким стањем говорног лица у тренутку обраћања/именовања, као и да може бити променљиво, односно, може зависити од конкретне говорне ситуације у којој се дата лексема употребљава. Семантичка пресупозиција, коју Шленкер помиње, заправо је ванлингвистички елемент, али она представља неизоставну компоненту у формирању лексичког значења, као и услов истинитости за тврдњу типа „He is a honky”. На основу Шленкеровог модела проистиче да је употреба погрдних назива за припаднике одређених друштвених група – условљена везом између денотата именованог појма (објективног семантичког садржаја) и различитих говорникових уверења, ставова, предрасуда о том појму, а не обрнуто. Дакле, денотативни садржај лексеме остаје исти без обзира на контекст употребе и став говорног лица. Узимајући као пример лексему *honky*, аутор изводи следећи логички закључак:

a. $[[\text{honky}]]$ (c)(w) $\neq \#$ iff the agent of c believes in the world of c that white people are despicable. If $\neq \#$, $[[\text{honky}]]$ (c)(w) = $[[\text{white}]]$ (c)(w) (Шленкер 2007: 237).

Другим речима, употреба лексеме *honky* у одређеном контексту претпоставља да субјекат именовања верује да су припадници беле расе достојни презира. Искључиво таква пресупозиција омогућава повлачење једнакости између појмова HONKY и WHITE RACE, а уколико она изостаје – нужно проистиче да су посреди два различита појма, именована двема различитим лексемама.

⁴¹ *honky*, offensive – used as an insulting and contemptuous term for a white person, <https://www.merriam-webster.com/dictionary/honky> .

2.4.3. Велики допринос проучавању пејоративности, превасходно са становишта филозофије језика, дали су амерички теоретичари, а за наше истраживање посебно су значајни радови К. Хома (2008, 2010, 2012) и А. Крума (2008, 2011, 2013, 2014а, 2014б). Категорија пејоратива у радовима ове двојице истраживача обухвата широк спектар лексичких средстава, а међу њима су псовке (енгл. *swear words*, нпр. *damn, shit, fuck*) и разни увредљиви називи којима се одређена особа омаловажава и према њој се изражавају непоштовање и презир (енгл. *insults*, нпр. *jerk, bastard*). Како објашњава Хом (2010: 165), у ужем смислу пејоративи подразумевају погрдне називе засноване на негативном ставу према одређеним друштвеним групама, односно њиховим припадницима (енгл. *slurs*), а пејорација је најчешће усмерена према следећим обележјима: етничитету, полу, верској припадности, сексуалној оријентацији и социјално-економском статусу. Аутор истиче да примарна функција пејоратива јесте да пренесу негативан емотивни садржај, односно да изразе негативан став, мишљење, однос говорника према именованој особи и његову потребу да дату особу понизи, омаловажи и сл. Другим речима, њихова функција није дескриптивна, већ искључиво експресивна (в. и Хеџер 2012; Каплан 1999). Са становишта теорије говорних чинова, Хом запажа да пејоративне лексеме имају негативан перлокуторни ефекат на слушаоца (2010: 165–166). У својим радовима о пејоративима, аутор разматра семантичке карактеристике ове групе лексема, али и њихово понашање у различитим типовима синтаксичких конструкција.

2.4.3.1. Проучавајући пејоративност са аспекта филозофије језика, и Хом је, попут Шленкера, такође дошао до закључка да је значење пејоратива појмовно, односно, да су дескриптивне карактеристике појма (денотативна компонента лексичког значења) „испреплетене” са емотивно-вредносним конотативним компонентама, тј. негативним ставом (на примеру погрдног имена *Boche* та испреплетаност се може представити формулом: „лош” < „зато што је округан” < „зато што је Немац”). Овај аутор свој приступ пејорацији назива *комбинаторним екстернализмом* (Хом 2008: 430), објашњавајући притом да *семантички екстернализам* подразумева становиште по коме семантичка вредност, односно значење речи није у потпуности детерминисано унутрашњом семантичком структуром, нити менталним стањем појединачних

говорника. Значења појединих лексичких јединица (као што су нпр. лична имена или термини којима се означавају биљне и животињске врсте) јесу, сматра Хом, условљена конвенцијом, односно, спољном, друштвеном праксом говорникове језичке заједнице.⁴² Индивидуална уверења и интенције говорника нису сами по себи довољни за формирање, дефинисање лексичког значења. Поред тога што може имати одређене личне ставове, мишљење или намере и испољавати их у различитим комуникативним ситуацијама, говорник мора имати одговарајући однос према свету у коме живи и сопственој говорној заједници, што значи да су и његови индивидуални назови неретко обојени утицајем средине у којој живи. Стога су и значења речи делимично детерминисана спољним факторима, која каткада говорнику могу чак бити и непозната (Хом 2008: 430; Хом 2012: 384).

Како Хом објашњава, дерогативан садржај пејоративних лексичких јединица семантички је детерминисан спољним извором. Тако су, према мишљењу овог аутора, различити расистички ставови који постоје у друштву условили значење и употребу пејоратива којима се погрдно именују припадници различитих раса, а као пример наводи лексему *Chink*⁴³, која се у енглеском језику користи као увредљив, презрив назив за особу кинеског порекла или етничке припадности, али и за припаднике жуте расе уопште.⁴⁴ Како објашњава Хом (2012: 390), погрдно значење речи *Chink* продукт је расистичких тенденција и негативног става усмереног према Кинезима и припадницима расно сродних скупина. Аутор говори о „институцији расизма” као о спољном фактору који утиче на формирање расних пејоратива овог типа, подразумевајући под овом синтагмом два чиниоца – расистичку идеологију, тј. скуп негативних уверења о одређеној расној групи, као и друштвену праксу која из таквог става проистиче.⁴⁵ Када је посредни презрив однос према Кинезима и припадницима

⁴² „*Semantic externalism* is the view that the meaning of a linguistic expression may supervene on more than the internal, psychological states of the speaker that uttered it, and hence, can also depend on external facts about the speaker’s linguistic community; facts that the speaker may be entirely unaware of” (Хом 2012: 384).

⁴³ *Chink*, noun or adjective, *offensive* – used as an insulting and contemptuous term for a person of Chinese birth or descent, <https://www.merriam-webster.com/dictionary/chink>.

⁴⁴ Као семантички еквиваленти у српском језику употребљавају се лексеме *Жути*, *Жутаћ* (Андрић), *косооки* (ЕК).

⁴⁵ „On my view, the derogatory content of an epithet is semantically determined by an external source. The plausible candidates for the relevant external social practices that ground the meanings of racial epithets are social institutions of racism” (Хом 2008: 431).

жуте расе уопште, Хом истиче да расистичка идеологија може укључивати уверења попут следећих: Кинези имају косе очи; Кинези су непоштени; Кинези треба да се баве чишћењем и сл. (2010: 168–169). Начелно, напомиње даље аутор, друштвена пракса, у случајевима овог типа, може обухватати различите расистичке поступке и опхођење – од некоректног, непристојног вербалног третирања припадника циљне групе у неком друштву, до геноцида. Идеологија и пракса, као два ентитета која чине институцију расизма, нераскидиво су повезане, о чему сведочи чињеница да расисти своје непримерено понашање, дискриминаторске поступке и погрдно именовање – махом оправдавају управо одговарајућим идеолошким уверењима. Коначно, Хом у виду формуле наводи прецизно објашњење о томе како се формира значење пејоратива:

„особа би требало да буде предмет дискриминације” + „зато што поседује следеће негативне карактеристике ($x^1 + x^2 + \dots + x^n$), а све то зато што је припадник дате друштвене групе”.⁴⁶

Такође, за лексичко-семантичку анализу пејоратива чији је денотат човек у српском језику занимљив је појам *конвенционалне импликације* који Хом уводи (2012: 389–393). Разматрајући семантичку структуру пејоративних лексема, овај аутор под *конвенционално имплицитним значењем* подразумева компоненту која би се у традиционалној семантици и лексикологији могла поистоветити са конотацијом. Конвенционална импликација представља „одвојиву” компоненту, која је у структури лексичког значења пејоратива – периферна, односно, не чини семантичко језгро појма именованог датом лексемом. Према ауторовом запажању, исти појмовни садржај могуће је именовати другом јединицом, која је семантички неутрална, односно, не „носи” конвенционално имплицитну компоненту.

2.4.3.2. До значајних резултата у истраживању лексичке пејоративности са становишта филозофије језика дошао је и амерички теоретичар Адам Крум, у чијим се радовима разматрају експресивне номинационе јединице погрдног значења, којима се

⁴⁶ „Ought to be subject to $p^*_1 + \dots + p^*_n$ because of being $d^*_1 + \dots + d^*_n$ all because of being NPC*, where p^*_1, \dots, p^*_n are deontic prescriptions derived from the set of racist practices, d^*_1, \dots, d^*_n are the negative properties derived from the racist ideology, and NPC* is the semantic value of the appropriate non-pejorative correlate of the epithet (Хом 2008: 431).

особа (обично припадник одређене друштвене групе) омаловажава, ниподаштава и према њој се изражавају непоштовање и презир (енгл. *slurs*).⁴⁷

А. Крум посебну пажњу посвећује пејоративима који су мотивисани расном и етничком нетрпељивошћу, као и омаловажавањем на основу пола и сексуалног опредељења. Овај аутор (2013: 177) указује на тројаку функцију поменутих типова пејоратива, а то су: а) парадигматска функција ниподаштавања; б) непарадигматска функција ниподаштавања; в) употреба унутар одређене друштвене групе, када лексема губи функцију депрецијације. За разлику од осталих теоретичара, Крум (2014а, 2014б) истиче да ипак постоје одређени контексти и аспекти употребе у оквиру којих лексеме овог типа не морају нужно имати депрецијативну функцију, већ их чланови одређене групе могу користити у међусобној комуникацији, пре свега да би се разликовали од оних изван групе.

2.4.4. Даље у раду, представимо детаљније појмовно-семантичку теорију Н. Мишчевића о условној истинитости пејоратива и исказа у којима се лексеме овог типа употребљавају.

Аутор анализира семантичке карактеристике пејоратива полазећи са становишта филозофије језика, конкретно, њене темељне гране – теорије значења, у оквиру које разматра и брани претпоставку да је веза између језика и реалности од кључне важности за успостављање погрдног значења. Такође, он се у својим радовима бави и прагматиком пејоративних лексема којима се именује човек, при чему разматра њихову употребу из перспективе теорије говорних чинова.

Мишчевић (2012а: 45) објашњава да се семантичка структура пејоратива чији је денотат човек заснива на постојању стереотипа, оличеног у негативном ставу говорника према одређеној друштвеној групи. Према његовом мишљењу, такав став је утрађен у значење пејоратива, чинећи тако његову инхерентну семантичку, а не само експресивну компоненту. Негативан став, неодобравање, депрецијација и сл. заснивају се на негативним карактеристикама које се приписују референтном појму (овде особи),

⁴⁷ Енглески термин *slur* распрострањен је у употреби у радовима америчких лингвиста и теоретичара, који под овим појмом обично подразумевају ужу категорију пејоративних лексема, чији су денотат припадници мањинских друштвених скупова. Посреди су разни увредљиви називи, најчешће усмерени према неком од следећих обележја чланова групе: етничкој припадности, раси, вери, полу и сексуалној оријентацији.

на основу чега се затим тврди да је предмет именовања (човек) лош/зао/достојан презира само зато што поседује те карактеристике.

Аутор запажа да се пејоративи начелно, у зависности од врсте референта и сфере употребе, могу поделити у три скупине: у прву спадају погрдни називи за човека засновани на његовој етничкој/националној припадности, полу или сексуалној оријентацији и такве пејоративе назива *генеричким* („generic, firmly associated with a specific genus”) – нпр. срп. *усташа*, *четник*, енг. *Nigger*, *Hun*, *Boche*, *bugger*; другој скупини припадају погрдни називи којима се реферише на чланове неке друштвене групе, односно носиоце занимања – нпр. срп. *кер* за полицајца, енг. *sheister* за адвоката, *pig* за полицајца) и Мишчевић их третира као *субгенеричке* пејоративе („sub-genetic”), чије је погрдно значење засновано на уверењу да се чланови групе понашају на одређени начин; трећу групу чине тзв. *неспецификовани* пејоративи – нпр. срп. *будала*, *кретен*, енгл. *asshole*) (Мишчевић 2012а: 46).

Разматрајући прагматику пејоратива којима се погрдно именују чланови одређених група (нпр. националне/расне мањине), аутор указује на то да међу њима постоји занимљива скупина лексема које се понашају амбивалентно, у зависности од комуникативних околности у којима се употребљавају. Примарно, уколико их изговарају појединци који нису чланови дате друштвене групе, такве лексеме претпостављају вређање и омаловажавање референата и имају пејоративну функцију. Међутим, Мишчевић примећује да исте речи могу имати позитивну конотацију када их изговарају сами припадници групе – нпр. Афроамериканци у САД међусобно се каткад ословљавају са *Nigger*, имајући за циљ постизање узајамне солидарности, осећања заједништва и припадности засебној групи у односу на белце (Мишчевић 2012а: 46).

Своја запажања о погрдним речима Н. Мишчевић заснива на Даметовој тврдњи да пејоративи типа *Boche* имају јединствено значење, односно специфичан појмовни садржај. Премда полази од Даметовог инференцијализма, Мишчевић се не слаже у потпуности са теоријом овог аутора, по којој се погрдна семантика именица типа *Boche* просто може „извести” на основу теорије логичког закључивања. Он сматра да су појмови именовани тзв. генеричким пејоративима, којима се особе погрдно називају према етничкој припадности, раси, полу или сексуалном опредељењу – различити од

појмова именованих неутралним лексемама, који такође реферишу на припаднике датих скупина. Наиме, енглеско *Boche* (или српско *Шваба*), према запажањима овог аутора, не значи само „Немац” са конотативним компонентама неодобравања, осуде, презира и сл., већ употреба пејоратива подразумева да се у концепт „бити Немац” читавају својства суровости, агресивног карактера и сл. Отуда закључује да постоји појмовна веза НЕМАЦ ↔ СУРОВ, која чини инхерентну конститутивну компоненту значења пејоратива којима се погрдно именују Немци (*Boche, Hun, Nazi, Шваба* и сл.). Другим речима, семантика оваквих „антинемачких” пејоратива, према Мишчевићевим речима, почива на стереотипу који повезује појмовни домен НЕМАЧКА ЕТНИЧКА ПРИПАДНОСТ са доменима СУРОВОСТ и АГРЕСИВНОСТ (Мишчевић 2012а: 47).

У неколико радова (Мишчевић 2011, 2012а, 2012б) овај аутор објашњава како се формира пејоративно значење, полазећи од теорије инференцијализма у филозофији језика и резултата до којих је дошао њен најзначајнији заступник – М. Дамет. Његове увиде Мишчевић користи као темељ на коме заснива своју појмовно-семантичку теорију о пејоративима и услову истинитости који мора бити задовољен како би говорни чин пејорације, вређања, ниподаштавања референта био задовољен. Аутор узима Даметов пример употребе погрдних лексема којима се именују Немци, уобличен у већ поменутих двама логичким закључцима:

(1) <u>Hans is a German</u>	(2) <u>Hans is a Hun</u>
Hans is a Hun	Hans is cruel and barbarous

- (1) Ханс је Немац → Ханс је Шваба (2) Ханс је Шваба → Ханс је окрутан и агресиван

Како Мишчевић истиче, инференцијалисти сматрају да овакви закључци представљају основ од којег треба поћи приликом проучавања семантике пејоративних појмова. Аутор, међутим, исправно запажа да нам је за проучавање погрдног значења неопходна додатна премиса, која омогућава асоцијативну везу између појмова НЕМАЦ ↔ ШВАБА ↔ ОКРУТАН и АГРЕСИВАН. По Мишчевићевом мишљењу, та премиса је имплицитна, тј. садржана у самој структури пејоративних појмова и до ње се долази

њиховом семантичком анализом. Мишчевић продубљује Даметово истраживање, указујући на чињеницу да прагматику и употребу пејоратива није могуће разматрати искључиво са аспекта теорије логичког закључивања, већ је неопходно имати у виду и различите расистичке, хомофобичне, сексистичке и друге негативне ставове према референту. Аутор сматра да се пејорација управо и заснива на поменутиим негативним ставовима, те да су они, на неку начин инкорпорирани у имплицитну дефиницију и мотивишу настајање новог појма, који је различит од свог неекспресивног, неутралног семантичког корелатива. Најкраће речено, пејоративни појам, према ауторовим речима, представља концептуализацију негативног стереотипа. У процесу концептуализације, кључна негативна својства изворног стереотипног домена преносе се на циљни домен, односно, само есецијалне, конститутивне компоненте полазног стереотипа постају денотативне карактеристике добијеног пејоративног појма.

Мишчевић се осврће и на експресивистичку теорију пејорације, по којој пејоративне лексеме имају своје неутралне еквиваленте, а погрдно значење није производ појмовно-семантичког повезивања стереотипног и циљног домена, већ оно проистиче из експресивног „тона” субјекта именовања (Мишчевић 2012а: 52). Као што је већ речено, заступници експресивистичке теорије сматрају да семантика пејоратива не почива на објективним, унутрашњим карактеристикама именованог појма, већ је мотивисана спољним факторима и заснива се на евалутивно-експресивним компонентама. Н. Мишчевић критикује такво полазиште, објашњавајући да би из полазне тврдње „Ханс је агресиван” или „Хелга је округна према подређенима” било немогуће извести закључак типа „Па, наравно, он/она је Шваба/Швабица” уколико употреба пејоратива *Шваба/Швабица* не би била когнитивно мотивисана, односно, утемељена у појмовној вези НЕМАЦ ↔ ШВАБА ↔ ОКРУТНОСТ, СКЛОНОСТ КА АГРЕСИВНОМ ПОНАШАЊУ, већ само експресивна. Када би типична употреба пејоративних лексема у исказима била мотивисана спољним факторима и заснована на ситуационом карактеру разговора, дакле – експресивна – ниподаштавалац Немаца, онај ко поседује негативан стереотип у вези са припадницима ове етничке скупине, не би могао закључити да својство ’агресивност’ проистиче из својства ’немачка национална припадност’. Управо на томе Н. Мишчевић заснива идеју да је употреба пејоратива

когнитивно мотивисана, односно, утемељена на повезивању двају појмовних домена. Пошто је мишљење нераскидиво повезано са доношењем суда о истинитости/неистинитости исказа и будући да је когнитивни аспект индикатор семантичке структуре, аутор закључује да негативне карактеристике које се приписују циљном појму „припадају” значењу самог пејоратива. Аутор даље у раду запажа да семантичка компонента негативности варира у зависности од типа пејоративне лексеме, тј. од њеног денотата, али све оне садрже евалутивну компоненту 'треба да буде презрен јер је X', која се именовањем приписује одређеном појму (особи). Типични пејоративи „носе” у својој семантичкој структури већи број информација, које могу проистацати из појмовне везе циљног појма са полазним стереотипом, тј. негативним ставовима говорног лица или се могу заснивати на фигуративном преносу тек понеких негативних својстава са полазног на циљни појам. Дакле, како истиче Мишчевић, погрдно значење није перформативног, експресивног карактера, већ је производ унутрашње семантичке структуре и инхерентно је пејоративној лексеми (Мишчевић 2012а: 52).

Нарочиту пажњу Н. Мишчевић посвећује анализи тзв. фигуративних пејоратива, односно погрдних метафора (2012а: 54–59). Са циљем да објасни како се формира њихово значење, аутор узима као примере пејоративе *усташа* и *четник*,⁴⁸ који се користе у српском и хрватском језику као увредљиви називи за све припаднике ових двеју етничких скупина; даље, аутор разматра генеричке пејоративе *Hun* и *Boche*, којим се у енглеском језику погрдно именују Немци, затим лексему *bugger*, којом се у енглеском језику презриво именује особа хомосексуалне оријентације, као и зооним *bitch* (српски еквивалент *кучка*), којим се погрдно именује женска особа сумњивог морала, склона промискуитету (исп. *кучка*, РСАНУ, РМС, РСЈ).

Посебан осврт заслужује Мишчевићево истраживање метафоричких пејоратива и фигуративности у домену пејорације. Аутор примећује да фигуративно значење није код свих погрдних лексема развијено на исти начин, односно да је метафора у појединим случајевима „жива”, што значи да спознајна интеракција изворног и циљног домена метафоричког преноса још увек траје, док је каткада метафора „мртва”,

⁴⁸ Детаљније ће о ауторовом тумачењу ових лексема бити речи у поглављу посвећеном пејоративима у именовању припадника етничких скупина.

„окамењена” (Мишчевић 2012а: 54–59). Премда напомиње да је у основи преноса каткад заиста метафора, а каткад пак метонимија или синегдоха, аутор све пејоративе добијене неким од наведених механизма назива м-пејоративима. За разлику од традиционалног приступа полисемији, Мишчевић под метафором и метонимијом не подразумева само пренос имена с једног појма на други, на основу сличности или логичке везе која између тих појмова постоји. Аутор објашњава да приликом формирања погрдног значења долази до семантичког преноса, будући да се одређене компоненте из семантичке структуре носиоца „уграђују” у циљни, пејоративни појам, те тако настаје потпуно нови појмовни концепт. Међу примерима фигуративних пејоратива, код којих се временом изгубила веза са полазним мотивним појмом, те је метафора окамењена, Мишчевић наводи и енглеске лексеме *Hun* и *Kike*. Генерички пејоратив *Hun*, према његовим речима, представља најстарији и најубичајенији погрдни назив за Немце у енглеском језику, а води порекло из једног ратоборног, подстрекачког говора немачког цара Вилхелма II, одржаног током Боксерског устанка у Кини 1900. године.⁴⁹ Том приликом, цар је наредио својим сународницима да у борби против кинеских побуњеника буду одлучни и немилосрдни, те да не узимају таоце и заробљенике, већ да непријатеље потуку до колена. Вилхелм II је у свом чувеном говору позвао немачке борце да буду попут старих Хуна, предвођених великим краљем Атилом, те да, као и ови стари ратници, обезбеде у историји херојско име и славу немачким борцима, тако да се ниједан Кинез никада више не усуди да попреко погледа Немца.⁵⁰ Именица Хун (енгл. *Hun*) постала је за време Првог светског рата уобичајен

⁴⁹ Боксерски устанак (1899–1901) је назив оружаног сукоба који је избио на подручју северне Кине 1899. године, када су припадници кинеског националистичког покрета Друштво праведне хармоније (познатог под именом *Боксери* у Европи) отпочели са масовним нападима на не-Кинезе, пре свега на хришћанске мисионаре, сматрајући их представницима европских империјалистичких сила. Устаници су се 1900. године почели у великом броју груписати у Пекингу, захтевајући од царске владе да се сви странци ликвидирају или протерају из Кине. Царица Циси је, под притиском боксерских снага, објавила рат европским државама, а као одговор на тај чин, формиран је Савез осам држава (Британије, Русије, Француске, САД, Аустроугарске, Јапана, Италије и Немачке). Савезнички експедициони корпус је 1900. пристигао у Кину и након жестоких борби заузео Пекинг и још неке кинеске градове, угушивши тако устанак и присиливши царицу Циси да отпочне преговоре о миру. Након побуне, Кина је била приморана да плати великим силама огромну ратну одштету (Престон, 2000).

⁵⁰ „Should you encounter the enemy, he will be defeated! No quarter will be given! Prisoners will not be taken! Whoever falls into your hands is forfeited. Just as a thousand years ago the *Huns* (истакла J. J.) under their King Attila made a name for themselves, one that even today makes them seem mighty in history and legend, may the name German be affirmed by you in such a way in China that no Chinese will ever again dare to

погрдни назив за Немце у енглеском пропагандном дискурсу,⁵¹ а Мишчевић је користи да објасни метафорички пренос HUN → GERMAN, на коме почива значење овог пејоратива. Наиме, аутор истиче да изворни домен метафоричке трансформације представљају историјски ратници Хуни, чије се негативне карактеристике (окрутност, немилосрдност, мржња према непријатељу и сл.) преносе на циљни домен, који чине сви припадници немачке етничке скупине. У нови, циљни пејоративни појам HUN, тј. НЕМАЦ УОПШТЕ, уграђена је тако дескриптивна база, као и евалутивна надградња – НЕМЦИ се концептуализују као лоши, јер поседују наведене негативне особине – окрутни су, нецивилизовани, немилосрдни, невоспитани итд. Према Мишчевићевој теорији, пејоратив *Hun* је у првој фази употребе у енглеском језику представљао живу метафору, будући да се погрдним именовањем активирала појмовна веза Атилини Хуни → Немци, која је омогућавала пренос семантичких компонената с изворног на циљни појам. Говорник је, напомиње аутор, називајући Немце *Хунима* заиста у свести имао представу о овом ратничком племену, те је доминантну улогу у преносу имао изворни домен. Временом је, међутим, метафора постала „окамењена”, при чему је формиран нови појам – пејоративни појам HUN, чија се асоцијативна веза са историјским Хунима изгубила. Отуда Мишчевић (2012а: 57–58) закључује да пејоративи овог типа нису само експресивни, већ појмовно утемељени, а њихова је употреба когнитивно мотивисана и захтева низ појмовних преноса.⁵² Према ауторовом запажању, пејоративна лексема *Hun* у савременој употреби представља пример окамењене, мртве метафоре, а нови појам HUN је стереотипан и подразумева компоненте 'особа' + 'немачка национална припадност' + 'сматрам да су Немци немилосрдни, окрутни, невоспитани, агресивни и сл. и зато лоши' + 'то ми даје за право да их називам погрдним именом и изражавам свој презир'. Негативна валенца је, закључује аутор, конститутивна компонента значења пејоратива и припада семантичком језгру лексеме.

look cross-eyed at a German” (http://germanhistorydocs.ghi-dc.org/sub_document.cfm?document_id=755&language=english).

⁵¹ http://germanhistorydocs.ghi-dc.org/sub_image.cfm?image_id=2178

⁵² The Germans-hater takes the vehicle “Hun” and projects some descriptive features (real or imagined) of ancient Huns upon contemporary Germans. Then, he transmits the negative evaluation: Germans are as bad as Huns were (Мишчевић 2012а: 57).

Мишчевић, дакле, значајан део свог истраживања поклања фигуративним пејоративима, настојећи да реконструише хипотетичке фазе у развоју метафоре када је посреди употреба овог типа лексема. Наиме, према његовима речима (Мишчевић 2012а: 55–56) у почетној фази употребе сусрећемо се са оригиналном, „живом” метафором, која се може третирати као фигура – нпр. употреба лексеме *Хуни* за Немце у британској пропаганди, током Првог светског рата, као алузија на употребу ове речи у поменутом говору немачког цара Вилхелма II. На првом подступњу у развоју метафоре уочавају се појмовне везе, тј. заједничке компоненте између изворног и циљног домена (стари ратници Хуни – савремени Немци), а затим се скуп негативних карактеристика K^1, K^2, \dots, K^n преноси са полазног на циљни појам. При томе је, напомиње Мишчевић, у свести говорника да циљни појам (особа), који је предмет погрдног именовања „има типичне карактеристике” изворног појма. Аутор истиче да у овој прелазној фази метафоричког преноса говорници негативну конотацију на неки начин „придружују” значењу речи, по свој прилици – конвенционалним укључивањем (немилосрдност, окрутност, нецивилизованост старих Хуна узимају се као типичне карактеристике савремених Немаца). Та конвенционална веза и претпоставка о типичности се потом, у формирању пејоратива, „уграђују” у ново значење, но и даље у говорничковој свести доминира представа о изворном појму.⁵³ Метафора се, дакле, на другом ступњу конвенционализује, али је, како запажа аутор, још увек „жива”, продуктивна. Веза са изворним доменом, тј. носиоцем метафоричког преноса, постоји и у следећој фази, али примат на когнитивном плану овде преузимају сама негативна својства и употреба пејоратива постаје фиксирана, стереотипизирана. Према Мишчевићевом мишљењу, ова фаза је кључна када је у питању развој метафоре, будући да се на негативне карактеристике више не алудира имплицитно, већ се оне директно приписују циљном, пејоративном појму. Другим речима, скуп негативних својстава постаје семантичко језгро пејоративног значења. У последњој, трећој фази – метафора је „мртва”, „окамењена”, те се сусрећемо са пејоративима који су лишени фигуративности. Наиме, некадашњи метафорички пејоратив се појмовно, а самим тим

⁵³ The network of concepts standing for various qualities, Q_i^1, \dots, Q_j^n , is being transferred to the target; speaker thinks of it as “having typical vehicle-qualities”. So, the vehicle dominates: [...] look at Atilla’s *Huns* the speaker suggests (Мишчевић 2012а: 55).

и семантички, одвојио од изворног домена, што значи да је ишчезла спознајна интеракција између изворног и циљног појма, а одређене негативне карактеристике остале су као примарне компоненте у структури пејоративног значења. Дobar пример окамењене метафоре, према овом аутору, представља лексема *Kike*, којом се у енглеском језику погрдно именују Јевреји. Овај пејоратив примарно су употребљавали добро ситуирани, богати Јевреји да означе сиромашне дошљаке. Облик *Kike* добијен је скраћивањем мотивне лексеме *kikel*, у значењу „круг”, која је асоцијативно употребљена у погрдном именовану, будући да су се придошли Јевреји, нижег социјалног и економског сталежа, те махом неписмени – потписивали цртањем круга. У савременом енглеском језику та појмовна веза је у потпуности прекинута и неписменост није уопште део негативне стереотипизације Јевреја, али се облик очувао као „окамењена” метафора и у његово значење је уткана негативна компонента евалуације ове етничке групе. На сличан начин развијало се, по нашем мишљењу, погрдно значење лексеме *жабар* у српском језику (исп. *жабар*, у РСАНУ: „1. б. погрд. онај који једе жабе, назив за Талијане (негде и за Далматинце) због обичаја да једу жабе”; у РМС: „2. пеј. а. назив за Талијана”). Чини нам се да је асоцијативна веза *Италијани* ↔ *који једу жабе* „избледела”, односно да ова семантичка компонента, која носи информацију о начину живота – није активна у свести говорника приликом погрдног именовања припадника наведене етничке групе. Метафора је окамењена, односно, прекинута је спознајна интеракција између изворног и циљног домена метафоричког преноса.

Сличан процес „прекидања” појмовне везе између изворног и циљног домена, те „окамењеност” метафоре, као последица тог процеса, могу се, према Мишчевићевом мишљењу (2012а: 57) уочити код тзв. неспецификованих метафоричких пејоратива религијског порекла. Аутор узима као пример лексему *ђаво* (можемо јој придружити и синонимну лексему *сатана*)⁵⁴ и објашњава да је њена секундарна семантичка реализација била првобитно индукована метафоричком трансформацијом, али да у савременој употреби, приликом формулисања и декодирања значења исказа типа „Тај човек је прави *ђаво!*” или „Каква је то *сатана* од жене!” – ни говорник ни слушалац

⁵⁴ Исп. у РМС: *ђаво* '2. фиг. а. *опака, зла особа*'; *сатана* 'фиг. зао човек'.

немају у свести представу о религијском појму ЂАВО, односно САТАНА. Важно је, дакле, уочити да губљење везе циљног са изворним доменом (носиоцем метафоричког преноса) код пејоратива овог типа уједно подразумева „задржавање” негативне семантичке компоненте у структури циљног појма, и то као основне компоненте његовог лексичког значења.

Мишчевић истиче да управо фигуративни пејоративи и идеја о различитим фазама у формирању погрдног метафоричког значења – представљају неку врсту потврде његове теорије о појмовном значењу пејоратива и условној тачности исказа у којима се они употребљавају. Наиме, фигуративна употреба пејоратива захтева когнитивни напор, појмовно повезивање и концептуализацију. Аутор полази од чињенице да говорник који мрзи/презира/ниподаштава Немце користи пејоративну лексему *Hun* и пројектује одређене дескриптивне (денотативне) карактеристике (реалне или измишљене, стереотипизирани) са старих Хуна на савремене Немце. При томе се са изворног на циљни појам преноси и негативна евалуација: „Немци су лоши као што су били лоши Атилини Хуни”; налик томе, хрватски шовиниста полази од негативних карактеристика српских четника из Другог светског рата (или припадника паравојних злочиначких јединица из ратова 90-их на простору СФРЈ) и преноси их на све Србе, при чему се са негативним карактеристикама преноси и негативна евалуација; када сексистички настројени говорници погрдно називају жену *кучком* (енгл. *bitch*), они преносе на особу (стварне или измишљене) карактеристике женке пса. Аутор, дакле, објашњава да приликом употребе наведених и сличних пејоратива, говорник у именовани појам (особу) „учитава”, „енкодира” одговарајуће особине – нпр. ’промискуитетна’ за жену (употребом лексеме *кучка*), опасни и сурови за Немце (употребом енглеске лексеме *Hun*). Будући да је за разумевање, тј. кодирање и декодирање метафоричног пејоративног значења неопходан когнитивни напор и појмовно повезивање – како за говорника, који учитава у циљни појам одређена негативна својства, тако и за слушаоца, који разумева метафорички пренос – аутор закључује да уобичајена употреба пејоратива није само експресивна, већ појмовна, когнитивно мотивисана. Другим речима, појам ШВАБА (HUN) различит је од појма НЕМАЦ. Шваба \neq Немац + негативне карактеристике K^1, K^2, \dots, K^n , већ је у основи

погрдног значења негативна евалуација и претпоставка да је особа лоша / сурова / агресивна / склона окрутном поступању зато што је припадник немачке етничке скупине. Компонента негативне евалуације није само „придодата” дескриптивном, денотативном садржају као нека врста експресивне конотације, „надградње”, већ је постала кључни конституент у семантичком језгру, тј. услов истинитости за посве успешно реализован говорни чин вређања (Мишчевић 2012а: 58). Постоји, по ауторовом мишљењу, још једна потврда за то да је негативна валенца саставни део појмовног, денотативног значења пејоратива, а она се тиче управо намере говорног лица да употребом погрдне речи утиче на саговорника, тј. да произведе одређени утисак и створи код њега жељену, стереотипну слику/мишљење/представу о именованој особи. Тај стереотип подразумева семантичку компоненту 'особа репрезентује негативне особине K^1, K^2, \dots, K^n и зато је лоша'.

Када су посредни значење и употреба пејоратива, Мишчевић (2012а: 61–62) запажа једну необичну семантичку карактеристику појединих лексема овог типа. У питању су тзв. двосмислени пејоративи, којима се примарно погрдно именују чланови неке друштвене групе (националне мањине, жене, хомосексуалци и сл.), али у одређеним контекстима, када их употребљавају сами чланови дате групе у међусобном ословљавању, они су неутрални или могу развијати лаудативно значење. С тим у вези, аутор запажа да енглеска лексема *Nigger* (срп. *црња*) функционише као расни пејоратив уколико је употреби говорник беле расе, док се компонента негативног значења трансформише у позитивну конотативну сему када ову реч изговарају сами Афроамериканци. Перлокуторни учинак примарног пејоратива није више вређање, већ подстицање солидарности унутар чланова дате друштвене групе.⁵⁵ Нашу пажњу посебно привлачи Мишковићево објашњење двојаке употребе лексеме *усташа* у хрватском језику, која, према ауторовим речима (Мишчевић 2012а: 61) може имати позитивну конотацију уколико је у међусобном обраћању и апострофирању користе хрватски националисти, док има негативну конотацију и развија типично пејоративно

⁵⁵ И Г. Хјуз износи слично запажање у вези са погрдним називима за жене који се појављују у енглеском сексистичком дискурсу, али имају посве другачији призвук када их изговарају феминисткиње. Аутор као пример наводи лексеме *witch* (вештица), *bitch* (кучка), *dyke* (пеј. лезбијка) и указује на то да се ови примарни пејоративи семантички трансформисали у одговарајућим говорним ситуацијама – „turned up in the brave names of small feminist groups” (Хјуз 2006: 382).

значење у случајевима када је говорник Хрват који није присталица екстремног национализма или је пак припадник мањинске етничке групе у Хрватској (нпр. Србин).

Коначно, у својим истраживањима о погрдној лексици, Н. Мишчевић посвећује посебну пажњу прагматичким карактеристикама пејоратива, те њиховој употреби и улози у различитим типовима говорних чинова. Он се, дакле, бави односом илокуторног акта озбиљног и дословног изрицања пејоратива и његове типичне канонске последице, тј. перлокуторног акта који му је уобичајени пратилац. Аутор запажа (2012а: 61) да негативно значење пејоратива носи са собом отворену или имплицитну намеру вређања или понижавања референта. Другачије речено, погрдан семантички садржај подразумева одговарајући контекст, који аутор назива канонским прагматичким контекстом, уобичајеним када је посредни изрицање пејоратива. У тако одабраном контексту, озбиљна, искрена и дословна употреба пејоративних лексема у 2. лицу упућује на стандардну сврху која се жели постићи, а то је, пре свега, вређање. Наиме, вређање је, како истиче Мишковић, канонски перлокуторни учинак везан за употребу пејоратива у другом лицу. Аутор се, међутим, осврће и на случајеве погрдног именовања у 3. лицу, односно, у таквом контексту у коме циљна особа није присутна и запажа да таква употреба може имати различите перлокуторне последице. Непосредни и најближи перлокуторни учинак говорника у случају када употребљава пејоратив у 3. лицу јесте обезвређивање референта (3. особе о којој је реч) у очима саговорника. Аутор примећује да код пејорације у 3. лицу може постојати и посредни перлокуторни чин, а то је говорничко прећутно, имплицитно позивање на слагање и солидарност (једног или више саговорника) против референта.

2.4.5. На крају овог исцрпног прегледа лингво-филозофских истраживања посвећених пејоративима, указаћемо и на рад о произведеној и инхерентној пејоративности Ч. Белера (2013).⁵⁶ Разматрајући семантичке карактеристике пејоратива *jerk* (срп. *кретен*), овај аутор формулисао је типологију именица с компонентом 'човек' и притом указао на дистинкције у природи лексичког значења између пејоративних

⁵⁶ На ову студију указала нам је проф. Д. Вељковић Станковић и сматрамо је веома инспиративном и примењивом на лексички систем нашег језика. Ипак, истраживање лексике погрдног значења у овој дисертацији неће се заснивати на Белеровим закључцима, али остављамо отвореном могућност да пејорацији приступимо са тог аспекта у неком од будућих истраживања.

лексема типа *кретен* и семантички неутралних лексема типа *лекар*. Анализа доноси три важна запажања о пејоративним именицама овога типа: а) њихова употреба мотивисана је различитим стереотипима и генерализацијама у вези са карактеристичним понашањем именованог лица, б) њима се изражава субјективна оцена говорног лица и в) та оцена, тј. евалуација субјекта именовања подложна је градирању. Са циљем да истакне разлике у типологији лексичког значења између пејоративних и семантички неутралних именица, Белер полази од двеју једноставних копулативних конструкција: а) *Џон је кретен* и б) *Џон је лекар* и указује на два најзначајнија дистинктивна својства лексеме у првој односу на ону у другој конструкцији (Белер 2013: 137). Прво, аутор тврди да су значење и употреба именица типа *кретен* из сфере 'човек' специфични по томе што су „условљени понашањем” именоване особе, односно говорниковим ставом/судом о датој особи, те евалуацијом њеног начина понашања. Тако исказ *Џон је кретен* заправо значи *Џон се понаша као кретен* (за пејоративе овог типа аутор користи атрибуте *behavior-dependent* и *behavior-based*). Друга специфичност пејоратива *кретен* проистиче из прве. Наиме, према Белеровом запажању, експресивне лексеме погрдног значења, попут ове именице, преносе субјективну оцену говорног лица о одређеном облику понашања. Отуда следи да је индивидуална евалуација субјекта именовања довољна да би се исказ под а) могао сматрати тачним. Насупрот томе, у семантичкој структури лексема типа *лекар* из сфере 'човек' постоје компоненте које носе информацију о неким објективним, проверљивим карактеристикама именоване особе. Да би се неко могао назвати *лекаром* неопходно је да стекне одговарајуће образовање и диплому – дакле, није довољно да се „понаша као лекар”.⁵⁷ Даље у раду, Белер (2013: 137–140) разматра синтаксичко-прагматичке специфичности исказа у којима се појављују пејоративи, истичући да се лексеме попут *кретен*, будући да подразумевају карактеристичан вид понашања именоване особе, не могу јавити у контексту којим се пориче или негира да субјекат испољава претпостављени начин понашања. С друге стране, именице типа *лекар* могу се појавити у таквом лексичком

⁵⁷ Разлике у структури лексичког значења ових двеју лексема, чија је заједничка архисема 'човек', произилазе из другачијих појмовних садржаја који су именовани њима, што аутор објашњава следећим речима: „[...] there are no globally agreed upon standards for what constitutes grounds for labeling someone a *jerk*, but it is uncontroversial to call someone a *doctor* provided they have an appropriate certification” (Белер 2013: 137).

окружењу, без опасности да исказ буде контрадикторан, што аутор поткрепљује одговарајућим примерима:

1) *Џон је кретен, али се уопште не понаша као кретен.* (исказ је контрадикторан и неприкладан са аспекта компетенције комуникације, због природе лексичког значења пејоративне именице)

2) *Џон је лекар, али се уопште не понаша као лекар.*⁵⁸ (исказ је могућ)

Белер затим (2013: 139) истиче још једну важну разлику између предикатива у којима фигурирају именице субјективна оцене, каква је пејоратив *кретен* и предикативних конструкција у којима се појављују именице објективног, денотативног садржаја, каква је именица *лекар*. Аутор полази од две кратке дијалогске форме: у првој особа А изриче тврдњу *Адам је кретен*, а особа Б исказује своје неслагање *Не, Адам није кретен*, док у другој особа А констатује *Адам је лекар*, док особа Б негира дату тврдњу *Не, Адам није лекар*. Како Белер запажа, за исказе са пејоративом *кретен* карактеристично је да ниједан од актера дијалога не мора нужно износити неистиниту тврдњу, будући да је у оба случаја посреди изражавање субјективне оцене о именованој особи. Насупрот томе, у другом дијалогу, где се у предикативним конструкцијама јавља именица типа *лекар*, која има дескриптивно значење и носи информацију у вези са објективним карактеристикама именоване особе – један од учесника нужно изриче нетачну тврдњу. Ово својство дијалогских форми са пејоративима (али и евалутивима уопште) Белер назива „неслагањем без нужне грешке неког од актера” (*faultless disagreement*).

Посебну пажњу завређује ауторово тумачење пејоратива из сфере ’човек’ којима се апострофира етничка/верска/расна припадност, социјални статус, сексуална оријентација именоване особе и изражава негативан став према тој особи само зато што

⁵⁸ Класификујући именице из сфере ’човек’, Белер запажа да су пејоративи типа *кретен*, којима се погрдно именује особа на основу субјективне оцене, става говорног лица, сличне неким девербативним именицама из семантичких категорија *nomina actoris* и *nomina agentis*, а та сличност се огледа у својству које аутор назива „условљеношћу понашањем именоване особе”. Као пример наводи именице типа *пушач* или *сликар* и објашњава да се ни оне не могу семантички адекватно реализовати у контекстима у којима се негира глагол чије значење указује на радњу уобичајену за именовану особу – у наведеним примерима посреди су пушење и сликање. Дакле, искази типа *Џон је пушач, али он не пуши* или *Џон је сликар, али он не слика* контрадикторни су као и исказ *Џон је кретен, али се не понаша као кретен* (Белер 2013: 138). С друге стране, за разлику од пејоратива *кретен*, којим се изриче субјективна оцена говорног лица, лексеме типа *сликар* нису експресивно-евалутивне именице.

припада одређеној друштвеној групи. Посреди су пејоративи (енгл. *slurs*⁵⁹) типа *Шваба* (енгл. *kraut*⁶⁰), који се, према Белеровом објашњењу, разликују од лексема погрдног значења типа *кретен* по томе што у својој семантичкој структури истовремено поседују денотативну компоненту, тј. објективну информацију о именованој особи, али и субјективну оцену говорног лица, тј. експресивно-евалутивну компоненту. Тако констатацијом *Џон је Шваба* субјекат именована саопштава чињеницу да је Џон немачке народности и у исти мах изражава негативан став у вези са том чињеницом, усмерен како према Џону самом, тако и према припадницима немачког народа уопште (Белер 2013: 140).

Белер се такође осврће и на могућност градирања именица из сфере 'човек', указујући на специфичну модификацију лексичког значења пејоративних именица у синтагматским конструкцијама са придевом *велик*. Аутор још једном користи као пример исказе са пејоративом *кретен* и лексемом неутралног значења *лекар*: а) Џон је велики кретен и б) Џон је велики лекар, те констатује да атрибут *велик* у конструкцији са пејоративом појачава негативну евалуацију субјекта именована, при чему се модификује конотативна компонента која чини срж лексичког значења експресива овога типа. Оваква промена односи се на сâм појмовни садржај пејоративне лексеме – „John is more of a Jerk than is standard” (Белер 2013: 141). У другом примеру пак атрибут *велик* не утиче на промену у семантичкој структури лексеме *лекар*, већ је посреди „екстерна модификација” – конотација се реализује на нивоу исказа, а не на нивоу лексичког значења, те констатација *Џон је велики лекар* заправо значи *Џон је познат и уважен лекар*. Аутор то сликовито објашњава: „He is not, in other words, more of a doctor than might be expected” (Белер 2013: 141). Имајући ово у виду, аутор закључује да је могућност семантичке градације, тј. промене унутар самог лексичког значења оно што одликује пејоративне именице од именица неутралног значења.⁶¹

⁵⁹ Ауторова дефиниција овог појма слична је већ наведеној Крумовој: „Slurs are pejorative terms for a class of people defined by ethnic, racial, or social groups which can evoke intense negativity” (Белер 2013: 140).

⁶⁰ Користећи као пример лексему *kraut* којом се у енглеском језику погрдно именује особа немачке националности, Белер објашњава разлику између етничких пејоратива и погрдних назива типа *кретен*.

⁶¹ Белерова запажања која смо овде изнели тичу се искључиво инхерентне, лексичке пејоративности. Аутор у раду посвећује пажњу и тзв. „произведеној” пејоративности, односно

3. Теоријско-методолошки оквир истраживања

3.1. Типови семантичких компонената у структури лексичког значења пејоративних лексема

3.1.1. Пејоративност и категорија оцене у лингвистици

Пејоративност као семантичка категорија нераскидиво је повезана са лингвистичким појмовима *оцене, конотације, експресивности и емоционалности*, те је лексику погрдног значења у именовању човека готово немогуће проучавати независно од ових језичких појава. Пејоративно значење, на семасиолошком плану, реализује се у спрези са аксиолошким семантичким компонентама, те је и погрдна номинација одређене особе, на ономасиолошком плану, условљена вредносним критеријумима говорног лица, тј. његовом субјективном оценом о тој особи и емотивним односом према њој. Стога ћемо у овом поглављу објаснити природу категорије оцене у семантици и указати на релевантна запажања најзначајнијих проучавалаца ове теме међу лингвистима и филозофима.

Категорија оцене одувек је привлачила пажњу истраживача, који су је, услед њене свеобухватности и универзалности, одређивали као примарно филозофску категорију. Несумњиво је, међутим, да је посредни феномен чија је природа изузетно сложена, а домен примене може бити веома широк, те је појам оцене, осим у филозофији, разматран из визуре још неколиких наука – логике, психологије, социологије, лингвистике. Највећи допринос осветљавању појма оцене са становишта језика дали су 80-их и 90-их година 20. века руски семантичари, пре свих Н. Д. Арутјунова и Е. М. Вољф, а овом проблему пажњу су посветили и В. Н. Телија, Т. В. Маркелова, Ј. Д. Апријан, О. В. Гускова. Велико интересовање за категорију оцене и њене манифестације у језику у руској лингвистици не престаје ни до данашњих дана, о

контекстуално условљеном погрдном значењу неутралних лексема типа *лекар*. Он испитује ефекат модификатора *such* у енглеском језику на контекст у коме се појављује именица из лексичко-семантичке категорије *nomina actoris* и показује да у одговарајућем лексичком окружењу семантички неутрална именица овога типа развија погрдно значење (нпр. *Don't be such a doctor!*). Сличан ефекат произведене пејоративности неутралних именица у енглеском језику имају и контексти типа *Stop being a doctor!* Ова ауторова разматрања изузетно су занимљива, али излазе из оквира лексичке пејорације која је предмет истраживања у нашем раду (за више о томе в. Белер 2013: 142–148).

чему сведочи низ докторских дисертација одбрањених у последњих 10-ак година на универзитетима широм Русије, чији су аутори били мотивисани овом лингво-филозофском темом и приступали јој са различитих позиција и на материјалу разних језика – нпр. С. Г. Воркачев (2006), Т. Б. Заграевска (2006), Е. В. Луганска (2005), А. М. Заморјева (2007) и многи други.

С тим у вези, занимљиво је запажање руске ауторке Т. В. Маркелове (1995: 67) да „ниједан појам није у језику класификован на толико разноврсних начина, ниједном проблему и његовој анализи није се приступало са више различитих аспеката, ниједну тему не карактерише такво мноштво оригиналних интерпретација, нити блиставија плејада проучавалаца, као што је случај са оценом – кроз историју науке о језику, од античког до савременог доба”. Ова констатација Маркелове оставља још јачи утисак на савременог читаоца будући да је забележена пре више од две деценије, а од тог тренутка написано је још мноштво радова, студија и монографија посвећених овој теми, како у русистици и славистици уопште, тако и у англосаксонској лингвистици. Сва та дела показују колики је значај лингвистичког аспекта у разматрању оцене као логичко-филозофске категорије. Њено проучавање у науци о језику подразумева опис и класификацију најразличитијих језичких средстава и метода којима се оцена може изразити – на фонетском, морфолошком, лексичком и синтаксичком плану. Пејоративи из сфере 'човек' које проучавамо у овом раду само су једна карика у дугом ланцу лексичких манифестација категорије оцене, путем којих се може реализовати евалутивно значење.

Изузетну заинтересованост проучавалаца за појам оцене покушаћемо објаснити речима Н. Д. Арутјунове (1984: 5): „Оценка относится к числу собственно человеческих категорий. Она задана физической и психической природой человека, его бытием и чувствованием; она задает его мышление и деятельность, его отношение к другим людям и предметам действительности, его восприятие искусства. Человек [...] твердо делит всё [...] на хорошее и плохое: добро и зло, счастье и несчастье, благо и беду, полезное и вредное, добродетель и порок, успех и провал, везенье и невезенье, выигрыш и проигрыш, приятное и противное, соответствующее его интересам или мешающее ему достигнуть цели”. Отуда проистиче и да су категорија оцене, односно

параметри вредновања – неизоставни у директној комуникацији међу људима, у њиховом узајамном ословљавању и именовању, али и приликом говорења о другим људима, у трећем лицу. Управо из човекове природе да предмете и појаве око себе дели на добре и лоше, да разликује пожељно од непожељног, корисно од бескорисног, пријатност од непријатности – неретко проистиче и потреба за позитивном односно негативном номинацијом другог човека. Како запажа Н. Д. Арутјунова (1988: 5–6), семантика оцене најбољи је представник прагматичког значења, а прагматички аспект немогуће је изоставити у анализи пејорације. Разлог томе представља чињеница да комуникативна функција пејоратива из сфере 'човек' није само обавештајно-дескриптивна,⁶² односно, њима се не саопштавају искључиво чињенице о одређеној особи и њеним квалитетима (чак се, неретко, њима уопште и не експлицирају реална својства именованог појма), већ се употребом лексеме овог типа изражавају став, мишљење и емотивни однос субјекта именовања о тој особи. Арутјунова објашњава да се јединице евалутивне семантике умногоме разликују од оних којима је својствено дескриптивно значење, премда је и оно унеколико субјективно, будући да лексички опис заправо увек подразумева човекову перцепцију објективне стварности и физичког света, тј. његово виђење и разумевање појмова који га окружују. Аксиолошки концепти, према ауторкиним речима, „у исто време зависе од човековог унутрашњег света и постоје независно од њега. Управо је у томе садржан парадокс категорије оцене” (Арутјунова 1988: 57).

Према Е. М. Вољф (1985: 47) евалутивно значење остварује се захваљујући квалификативно-вредносној структури оцене, у који су укључене следеће компоненте – субјекат оцене, објекат оцене, скала оцене, стереотип у односу на који се оцењује неки појам, аспект оцене, евалутивни модус, као и мотивација за оцењивање ентитета. Ова

⁶² Н. Д. Арутјунова (1988: 6) говори о два типа речи, чија је семантика условљена природом појма који именују, а назива их *дескриптивним* и *недескриптивним* речима, односно, значењима. Разлику међу њима ауторка објашњава на следећи начин: „Анализ значения дескриптивных слов ”тянет” в сторону семантики, а определение недескриптивных значений – в сторону прагматики [...] Понимание значения дескриптивных предикатов опирается на семантическую компетенцию говорящих. Для того, чтобы понять недескриптивные значения, необходима прагматическая компетенция”. Ауторка објашњава да је за правилно разумевање и интерпретацију значења нпр. личних заменица *ја* или *ти* (када их употребљавају различите особе) или за разумевање квалификација *добро* и *лоше* (када се припишу различитим појмовима –нпр. *добро вино* и *добар човек*) – нужно знање о условима под којима се води комуникација.

ауторка разматрала је категорију оцене у језику као специфичан облик аксиолошке модалности и развила теорију о функционалној семантици оцене, посветивши своје истраживање изучавању односа између евалутивног значења речи и говорног лица који дату реч употребљава. Посматрана кроз ту призму, оцена заправо подразумева вредносни аспект значења језичког израза (нпр. пејоративне лексеме) и може се интерпретирати на следећи начин: „А (субјекат оцене) сматра да је Б (објекат који се оцењује) *добар* или *лош*”, при чему се евалуација одвија на скали између двају полова – позитивне и негативне оцене (Вољф 1985: 18). Под *објектом оцене* подразумева се појам који се евалуира, тј. појам према коме је усмерена оцена. Као што је већ напоменуто, евалуацији су подложни сви предмети и појаве из човековог окружења, али најчешће се оцењује сам човек као физичко, духовно, друштвено биће, према разноликим параметрима културне заједнице чији је члан. Човек као објекат евалуације са лингвокултуролошког аспекта представља предмет истраживања и у овом раду, а с тим у вези занимљиво је запажање И. И. Кремиха да у номинацији човека постоји посебна поткатегорија лексема којима се изриче негативна оцена, а аутор их назива „антропоцентричним пејоративима” (Кремих 1986: 71). О антропоцентричности оцене и евалутивног значења писала је и Н. Д. Арутјунова, истакавши да природа оцене одговара човековој природи, односно, да су оцењивању преваходно подложне оне компоненте стварности које су неопходне за човека и човечанство у целости. Арутјунова (1988: 58) о томе износи следеће запажање: „Для того, чтобы оценить объект, человек должен ”пропустить” его через себя [...] Оценка представляет Человека как цель, на которую обращен мир. Её принцип: ”Мир существует для человека, а не человек для мира” [...] Она не может быть независима от человека, и если жизнь Человечества имеет цель, оценка явно или неявно подчинена этой цели”. Ауторка се даље осврће на функцију оцене и евалуативних јединица номинације у креирању идеализоване слике света, напомињући да се највише и најтачније од свега оцењују оне компоненте стварности и средства која су човеку неопходна за достизање практичних циљева. Идеализована слика света посве је антропоцентрична и обухвата све оно што човек сматра добрим и пожељним. Према речима Арутјунове (1988: 59), лингвистика не може директно одговорити на питање „Шта је добро?”, али анализом

лексичких јединица евалутивне семантике заправо можемо посредно утврдити да се „*добрим* сматра оно што одговара идеализованом моделу макро- или микросвета, који представља циљ човековог постојања и, следствено томе, његових активности; као *лоше* се пак доживљава оно што одступа од тог идеалног модела по неком од параметара који су му својствени и важни”. Ово ауторкино запажање веома је важно за наше истраживање пејорације, конкретно – лексема погрдног значења којима се именује човек. Једну од компонената идеалне слике света несумњиво чини и идеал човека, тј. човек који својим духовним и физичким особинама, понашањем, делатношћу, те односом према другим људима испуњава критеријуме захваљујући којима се може назвати *добрим* човеком. Полазећи од претпоставке да свака друштвено-језичка заједница креира сопствену идеалну слику света, чији је важан сегмент појединац који се може сматрати идеалним представником те заједнице, анализа пејоратива из сфере ’човек’ требало би да покаже какви се све појединци оцењују као лоши, непожељни припадници заједнице, према којима друштво осећа нетрпељивост и изражава негативан став. Сходно томе, посредно ћемо, проучавањем језичке слике света⁶³ и „антиидеала” човека са аспекта српске говорне заједнице, назрети неке карактеристике идеалног модела мушкарца и жене, тј. човека ког наше друштво оцењује као доброг и пожељног члана.⁶⁴

Следећи кључни елемент у структури оцене у лингвистици јесте *субјекат оцене*,⁶⁵ под којим се подразумева особа као члан друштвене заједнице или пак друштвена заједница у целости, са чије се тачке гледишта спроводи акт оцене (Вољф 2006: 66). У вези са субјектом оцене постоји неусаглашеност међу лингвистима о томе да ли је природа самог процеса евалуације субјективна или објективна. Како запажа О. Н. Крилова, истраживачи који се баве евалутивном лексиком неретко у први план истичу субјективност оцене, објашњавајући такав њен карактер чињеницом да оцена није природно својство ентитета, већ својство које му људи приписују у зависности од

⁶³ Како истиче Р. Драгићевић (2010: 12), језичка слика света представља „израз човекове способности да моделује и структурише слику стварности у одређеној лингвокултуралној заједници”.

⁶⁴ Термин „антиидеал” преузимамо од Н. Ристивојевић Рајковић (2014).

⁶⁵ Д. Вељковић Станковић (2011: 33) објашњава да се под субјектом оцене може подразумевати говорно лице у ширем смислу речи, те да у свакодневној комуникацији то могу бити говорник или сви учесници у комуникативном чину, док у књижевном делу функцију субјекта оцене могу имати књижевни лик или приповедач.

односа који имају према њему, тј. тога колико им је користан, допадљив, те какве емоције код њих побуђује. Субјективност оцене огледа се и у начину на који се она обично дефинише у лингвистици, будући да проучаваоци овог појма, приликом његовог описивања, неретко користе конструкције попут „мишљење/суд/став/однос говорног лица” према некоме или нечему (Крилова 2009: 30). Постоје и другачија тумачења, према којима оцена има објективни, тачније – друштвени карактер, јер је укључена у систем колективних вредности, условљених друштвених активностима и праксом (Кремх 1986: 20). О друштвеном карактеру оцене говори и С. Ристић, позивајући се на запажања Е. В. Кузњецове, према којој је оцена условљена друштвеним нормама – „оцени су подложни људи, њихови поступци, производи њихове делатности, социјалне појаве и сл.” Ипак, С. Ристић (2004: 18) констатује и да је оцена, која може бити позитивна или негативна, „тесно повезана са емоционалношћу”, чиме јој ауторка, чини се, признаје делимичну субјективност. Наше је мишљење слично овоме. Анализа пејоратива из сфере ’човек’ показује да је готово немогуће дати универзалан одговор на питање да ли је семантичка компонента оцене субјективна или објективна, јер је њихова употреба условљена различитим факторима – лингвистичким и екстралингвистичким. Уколико је негативна оцена заснована на реалним својствима особе која се оцењује – нпр. на њеним физичким манама или етничкој припадности (*богаљуша, носоња, Циганштура* и сл.), чини се да је постала општеважећа, тј. прихваћена на нивоу колектива. Уколико је пак посреди оцазионална оцена, везана за контекст комуникативне ситуације, верујемо да она може бити посве индивидуална и краткорочна.⁶⁶ Отуда проистиче да се у решавању недоумице везане за субјективност/објективност категорије оцене на плану лексике морају узети у обзир различити параметри.⁶⁷ С тим у вези, као исправно чини нам се запажање руске ауторке

⁶⁶ Замислимо овакав дијалог двојице пријатеља, у коме други изриче оцену о првом: — *Синоћ сам изгубио 10.000 динара у кладоници! — Е, баш си кретен, бацаш паре на коцку!* Негативна оцена у датој комуникативној ситуацији производ је тренутног расположења, тј. експресивне реакције саговорника на примљену поруку, те отуда сматрамо да оваква оцена нема карактер објективности, већ је оцазионална.

⁶⁷ Лексеме негативне оцене којима се именује човек заправо се понашају као поткатегорија експресива, чија је употреба, како истиче С. Ристић (2004: 19), условљена следећим факторима: формом језика (пејоративи су уобичајенији у разговорном него у писаном језику), сфером општења (карактеристични су за неформалну комуникацију), карактером говора (јављају се чешће у емотивно

J. C. Старостине, која се појмом оцене у лингвистици бави са аспекта аксиологије и аксиолошких судова, те пише о двојаком карактеру језичке оцене, тј. о њеној потенцијалној субјективности или објективности, односно емоционалној или рационалној обојености. Ево шта ова ауторка о томе закључује: „... выражение оценки, с одной стороны, подготовлено социолингвистическим фоном высказывания (различием между положительным и отрицательным, релевантным для носителей данной культуры), а с другой стороны, индивидуальными экстралингвистическими характеристиками субъекта (собственным отношением к объекту, социальным статусом, психическими особенностями, образованием, воспитанием, профессией, возрастом, даже настроением в конкретный момент вербализации оценки)” (Старостина 2007: 236).

С обзиром на чињеницу да истраживању погрдне номинације човека приступамо са лексикографског аспекта, полазећи од уверења да једнојезични речници, а самим тим и опис пејоративне лексике у њима, представљају одраз акумулираног знања и искуства једног друштва, његове традиције, културе и система вредности, субјектом оцене у овом раду сматрамо српску друштвено-језичку заједницу у целости, односно, речено терминологијом Е. М. Вольф, „общее мнение” српске говорне заједнице. Отуда проистиче да негативну оцену у структури лексичког значења анализираних пејоратива посматрамо као објективну и општеприхваћену.

Даље, акт лексичке оцене подразумева поређење датог појма са стереотипом у односу на који се врши евалуација, при чему се објекат оцене лоцира на аксиолошкој скали. Аксиолошка скала састоји се из зоне позитивног и негативног, као и стереотипа према коме се објекат оцењује. Сâм стереотип представља ентитет који поседује скуп идеалних (пожељних) особина и квалитета (Крилова 2009: 31). По мишљењу Е. М. Вольф (2006: 58–59), „стереотипи укључују дескриптивна својства објекта који се оцењује + њихово вредновање на скали оцене”. Као синонимне термину *сiтереотипи* у лингвистичкој литератури срећу се и лексеме *еџалон* и *норма*, а поједини истраживачи најпогоднијим сматрају термин *идеал*, посебно уколико нарочиту пажњу посвећују стереотипној перцепцији пола и њеном одразу у језику, настојећи заправо да

обојеним него у неутралним контекстима), као и социјалним обележјима актера у комуникацији (узрасом, степеном образовања, културе, васпитањем и сл.).

лингвистичким истраживањима утврде које особине културно-језичка заједница сматра облигаторним за представнике двају полова, односно шта карактерише идеалног мушкарца и жену са становишта одређеног друштва (исп. нпр. Н. Ристивојевић Рајковић 2014; О. Н. Крилова 2009).

У зависности од тога да ли су карактеристике евалуираног појма (у нашем случају особе) у складу са постојећим стереотипом или од њега одступају у извесној мери, субјекат оцене одређује му место на позитивном или негативном делу аксиолошке скале. С тим у вези, занимљиво је запажање О. Н. Крилове (2009: 32) да стереотип у односу на који оцењујемо одређени појам није позициониран на средини вредносне скале, како би било логично и очекивано, већ у њеном позитивном делу. Ауторка одлично примећује да у човековој перцепцији оно што је неутрално, осредње, просечно – заправо тежи негативном и закључује да је „склоност тумачењу неутралног, тј. средњег као негативног производ асоцијативне везе између појмова средњи и медиокритетски, просечан, шаблонизован, а све се то несумњиво разумева као негативно својство”.⁶⁸ Слично је запазила и Н. Д. Арутјунова, која је, разматрајући категорију оцене у лингвистици, писала о појму норме, истакавши да карактеристике онога што је у складу са нормом у језику често не бивају експлицитане, тј. лексикализоване. Ево једног ауторкиног занимљивог размишљања о норми и скали оцене: „Прежде всего, норма имеет слабый выход в лексику. Этой серединой части шкалы соответствуют прилагательные типа *обычный, средний, нормальный, стандартный* [...] Эти прилагательные не окружены экспрессивными синонимами. Стандарт не возбуждает ни интереса, ни эмоций. О том, что не отходит от нормы, обычно не делается сообщений” (Арутјунова 1988: 234). Слично запажа и О. Н. Крилова, напомињући да су зоне позитивне и негативне оцене на вредносној скали

⁶⁸ О томе у српском језику сведоче нпр. синтагме *човек осредњих способности, осредња плата*, као и лексикографски опис придева *осредњи*, те примери који потврђују поједине његове реализације у РСАНУ: исп. под 1. г. 'који је просечних интелектуалних, стручних, моралних и сл. вредности, квалитета, способности, просечан; који постиже просечан успех у школи' — *Свако друштво које воде осредњи људи мора се распасти; Несравњено је боље бити користан човек но осредњи писац*; или, под 1. д. 'који је просечне уметничке вредности, просечног квалитета (о производима људског духа, интелекта)' — *Кад је музика рђава, или тек осредња; ту вам је права мука; Са ... отрцаном пјесничком дикцијом он је дао врло осредњи приевод*; коначно, оцењивање *осредњег* као негативног најбоље долази до изражаја у значењу које РСАНУ региструје под 1. ђ. 'уопште просечан, невелик по вредности' — *Стаса је доста незграпна, лепоте осредње; Ја сам човек миран и осредњих способности*.

неједнаке по обиму, а будући да се сама норма приближава позитивном полу, значајно се сужава део скале који обухвата лексеме позитивне оцене. Еталон према коме се неки предмет или особа оцењује обично је јединствен, универзалан, док одступања од норме има много и она су разноврсна, услед чега је негативни део аксиолошке скале знатно дужи од позитивног (Крилова 2009: 33). Отуда и у српском језику, у делу лексичког фонда који обухвата јединице чија је функција номинација и/или квалификација човека, односно јединице којима се изражава оцена, постоји далеко више лексема којима се сугерише оно по чему човек одступа од норме, стандарда, стереотипа него лексема којима се указује на његову просечност. Упадљиво удаљавање појединца од пожељног стереотипа у било ком смеру – говорна заједница обележава одговарајућим именовањем. Наше истраживање ставља у фокус негативну зону аксиолошке скале, односно лексеме негативне оцене, чија је функција пејорација, дерогација, покуда човека због одређеног понашања, изгледа и духовних особина којима излази из оквира норме. О томе колико је лексички фонд српског језика богат када је посредни изрицање негативне оцене сведоче синонимски низови пејоратива којима се могу именовати носиоци исте непожељне особине – нпр. глупа или непромишљена особа (*балван, безмозгаш, буква, волоња, глупан, глуперда, дудук, магарац, мазгов, мајмун, опанак, пањ, тикван* и др. – за мушкарца; *глупача, гуска, коза, овца, ћурка* – за жену), лења особа (*готован, дембел, клада, лезилебовић, ленгуза, ленитина, луфтигуз, мрцина, трут* и др.), женска особа неморалног, промискуитетног понашања (*дроља, женскетина, камењарка, курва, профукњача, тротоарка, фаћкалица, фукса* и др.) и многа друга семантичка поља.⁶⁹ Што је већи број блискозначних лексема погрдног

⁶⁹ Р. Драгићевић је у више својих истраживања показала да различите групе лексема повезаних неком парадигматском везом садрже далеко више јединица са негативном него оних са позитивном конотацијом (нпр. Драгићевић 2001, 2010). Ауторка је тако, анализирајући придеве који се односе на људске особине утврдила да у српском језику постоји много више придевских лексема којима се изражавају негативне особине – како духовне, тако и физичке – него оних којима се истичу позитивна карактерна и естетска својства (Драгићевић 2001: 251). С тим у вези занимљиво је ауторкино запажање да у српском језику не постоје придеви којима се означава неко пожељно физичко својство у апсолутном присуству, док међу придевима са значењем непожељних физичких карактеристика – има таквих (нпр. *глув, нем, слеп*). До сличних запажања дошла је и Г. Штасни (2013) анализирајући именице се значењем људских особина, посебно у делу студије посвећеном номинацији човека према негативним карактерним особинама (исп. Штасни 2013: 65–91), а ауторка ово потврђује и бавећи се номинацијом човека са умањеним интелектуалним способностима. Имајући све ово у виду, као и наше запажање о богатству синонима међу пејоративима којима се човек погрдно именује према некој негативној физичкој и

значења којима се изражава негативна оцена о некој особини, то је већи потенцијал за њено нијансирање и диференцијацију. Отуда проистиче да говорно лице може у мањој или већој мери експлицитно изјавити негативан став према некоме, одабирајући из синонимског низа номинационих јединица различитог степена пејорације ону која одговара његовом емотивном стању, али и околностима у датој комуникативној ситуацији.

Као што је већ речено, оцена подразумева сравњивање, тј. поређење неког ентитета са стереотипом у односу на који се врши евалуација. При томе, како истиче Крилова (2009: 34), неопходан услов за поређење двају појмова (објекта оцене и стереотипа у односу на који се он евалуира) представља њихова истородност – они морају имати барем једну заједничку карактеристику, а она чини основу на којој се гради оцена. Посреди је аспект евалуације, под којим ауторка подразумева становиште субјекта оцене при самом акту оцене. С тим у вези, Крилова разликује појмове *ојшће* и *јојединачне, делимичне оцене*. Наиме, у зависности од тога какав тип оцене постоји у семској структури лексеме, њоме се може реализовати опште или делимично евалутивно значење.⁷⁰ Посматрано у домену пејорације, први семантички тип одликује се уопштеношћу, неконкретношћу денотата – посреди су пејоративне лексеме којима се изражава општа негативна оцена, а не негативан став према некој конкретној човековој особини – нпр. *бараба, будала, гадура, говно, ђубре, крејџен* и др. Други семантички тип подразумева евалутивне лексеме којима се указује на нека конкретна својства објекта оцене, при чему се она одређују као пожељна, позитивна односно непожељна, негативна. У корпусу лексема погрдног значења из сфере 'човек' доминира други тип евалутива, те налазимо далеко више номинативних јединица којима се именују и апострофирају конкретне духовне или физичке особине, као и облици понашања, навике и сл. које говорна заједница сматра непожељнима и то експлицитно пејоративном номинацијом појединца коме су својствени – нпр. *алапача, бубалица, гоља, жгољица, комуњара, крмача, млакоња, наочарка, носоња, пијандура* и др. Разлог

духовној особини, намеће се закључак да се у српској друштвено-језичкој заједници далеко чешће уочава и истиче оно што је негативно код човека.

⁷⁰ Н. Д. Арутјунова (1999: 198) констатује да је компонента опште оцене обично део семантичке структуре евалутивних придева – нпр. *добар, лош, леп, ружан* и сл., док се ређе среће код именичких лексема. Такви придеви, напомиње ова ауторка, „...выражают холистическую оценку, аксиологический итог”.

за превладавање пејоративних лексема којима се исказује делимична, тј. конкретизована негативна оцена о неком појму (у нашем случају – особи) несумњиво је ванлингвистички и треба га тражити у психологији човека, тачније у људској потреби да оно што је негативно, непожељно, лоше даље темељно диференцира, експлицирајући појединачне негативне карактеристике датог ентитета и тиме образлажући сопствени став нетрпељивости, неодобравања, презрења, усмерен према објекту оцене.

Комуникативна ситуација у којој се одвија акт оцене подразумева вербализовање вредносних судова, чији је циљ да говорно лице „изрази емоције, однос и став према неком предмету или појави, да похвали или покуди, да наговори или увреди некога...” (Серл 1976: 183). Слично запажа и Е. В. Коваленко (2006: 58–65), истичући да је функција оцене да субјекат именована својим ставом утиче на примаоца поруке – на његово мишљење или деловање, као и да код адресата произведе одређено психичко стање, расположење. Према Н. Е. Кузњецовој (2004: 71) оцена се разуме као процес у коме субјекат евалуације одређује колико је неки ентитет (објекат оцене) значајан, узимајући у обзир његову способност да задовољи одређене потребе и интересовања субјекта оцене. Другим речима, закључује ауторка, субјекат оцене у процесу евалуације одређује прагматичку вредност објекта оцене.

Са становишта филозофије, основни концепт на коме се заснива категорија оцене јесте појам *вредности*, који се изучава у оквиру засебне филозофске дисциплине – аксиологије. Познати руски филозоф и логичар А. А. Ивин у студији посвећеној проблематици оцене објашњава да се *вредношћу* може сматрати било какав конкретан или апстрактан ентитет који се оцењује као нешто добро, позитивно, те отуда постаје предмет човековог интересовања, стремљења, жеље (Ивин 1970: 12). Концепт вредности и категорију оцене у филозофији, али и у језику било је готово немогуће проучавати независно од разматрања појмова добра и зла, позитивног и негативног, пожељног и непожељног. О томе сведочи Н. Д. Арутјунова, која је неколико поглавља своје студије о оцени као лингвистичком феномену посветила управо филозофским истраживањима човекове представе о опозицијама *добро – зло*, *добро – лоше* и његовом разумевању тих дихотомија. Посебно занимљивим чине се идеје Т. Хобса, Џ. Лока, И.

Канта, Б. Спинозе и других филозофа, које Арутјунова (1988: 16–28) разрађује са циљем да укаже на значај категорије оцене у лингвистици, па самим тим и у формирању лексичког значења речи. За проучавање лексичке пејорације нарочито су корисна ауторкина запажања о Хобсовом разумевању основних аксиолошких појмова *добра* и *зла*. Разматрајући природу човека, овај филозоф говори о његовој емоционалној сфери, коју чине базични нагони и осећања: жеља, љубав, гађење, мржња, радост, туга. Кроз њих Хобс тумачи и наведена два аксиолошка концепта, те се тако *добро* и *лоше* могу, између осталог, одредити и путем модуса жеље, у оквиру којег се *добро* изједначава са *пожељним*, а *лоше* с *непожељним* (Арутјунова 1988: 16). Управо отуда проистиче релативност, односно субјективност концепата *добра* и *зла*, јер категорије *пожељно* – *непожељно*, *погрдно* – *афирмативно* заправо и не постоје саме по себи, независно од човековог поимања вредности. Условљеност етичких и естетских концепата човековим поимањем стварности сугерише да и проучавање пејорације као лексичке појаве захтева антропоцентричан приступ, будући да је негативна оцена каквог предмета или бића у великој мери субјективна – било да је посреди индивидуална евалуација једног човека као јединке, било да је та негативна евалуација својствена целокупној друштвено-језичкој заједници.⁷¹

Појма вредности дотакао се и Ј. Бартмињски, разматрајући однос између језика и културе и настојећи да укаже на међузависност ових друштвених чинилаца. Према његовим речима, језик заправо условљава културу, јер човек без овладавања језиком не може учествовати у култури, као ни у друштвеном животу (Бартмињски 2011: 22). Надовезујући се на запажање Клода Леви-Строса да језик представља „најсавршенији од свих видова културног поретка” и Едварда Сапира да је савршенство језика „почетни услов развоја културе”, овај аутор истиче да однос језик–култура „није двочлан већ трочлан, да је његов трећи, неодвојиви елемент – човек као субјекат који доживљава и дела, посматран и као појединац, и као друштво, колективни субјекат

⁷¹ Субјективност појма *вредности* и његову условљеност човековим доживљајем света који га окружује увидео је и амерички филозоф и теоретичар језика Џон Серл, који се у својој студији о говорним чиновима на једном месту осврће и на ову лингвофилозофску категорију: „One of the oldest of metaphysical distinctions is that between fact and value. Underlying the belief in this distinction is the perception that values somehow derive from persons and cannot lie in the world, at least not in the world of stones, rivers, trees, and brute facts. For if they did, they would cease to be values and would become simply another part of that world” (Серл 1969: 175).

(етнос)”. Управо с тим у вези, Бартмињски (2011: 23–24) објашњава појмове вредности и субјективности, тј. субјективне оцене у језику, констатујући да са човеком „у поље културе ступају вредности, јер он је носилац вредности и као појединац и – што је још битније као друштво”. Вредности су отуда увек субјективне, тј. представљају вредности за некога, у њима се одсликавају назори, циљеви и начела појединаца и целокупних друштвених скупина. „Група људи”, закључује Бартмињски, „ако конституише заједницу, чини то на основу вредности (виталних, културних, моралних)”. Посреди су тзв. „задате вредности”, под којима овај аутор подразумева оне вредности „у чије име одређено друштво дела са идејом да оствари своје циљеве, постаје то што јесте, гради и подржава свој идентитет”. Проучавањем семантичког поља пејоративности, а посебно лексичких јединица погрдног значења у српском језику чији је денотат човек – могуће је доћи до сазнања о неким вредностима које се налазе високо на аксиолошкој скали припадника српског друштва, и то не појединаца, већ целокупне заједнице као колективног субјекта именована.

Како запажа О. Н. Крилова (2009: 19) *вредност* је обавезна карактеристика свих предмета, појава и процеса – она је одраз субјективно-објективних односа у стварности. Све што се налази у човековом окружењу подложно је евалуацији – дакле, вредности не постоје изван човека, тј. независно од његове оцене. Свако људско биће има сопствени систем вредности и етичко-естетске норме према којима евалуира свет око себе, али се ипак мерила и критеријуми оцене предмета и појава неретко подударују код већег броја људи, што указује на истоветност њихових вредносних еталона. Отуда следе и сличне реакције различитих појединаца на одређене стимулусе, било да су посредни предмети и појаве, збивања или пак други људи, услед чега они у свом говору употребљавају исту лексику субјективне оцене. Без других људи, тј. без друштвене заједнице – нема ни критеријума за оцењивање, па самим тим ни евалуативних лексема, одакле проистиче да оцена готово никада није индивидуална, већ по правилу колективна, условљена социјалним збивањима, друштвеном праксом и уређењем, те начином живота чланова колектива.

Стога пејоративна номинација човека у једној говорној заједници, као вид негативне оцене, има и екстралингвистички карактер, односно, истовремено је и

језичка и друштвена категорија и мора јој се приступити са више аспеката. У лексици негативног експресивно-евалутивног значења, која чини део лексичког фонда сваког, па и нашег језика, одражава се колективно национално искуство. Лексичко-семантичка и лингвокултуролошка анализа лексема погрдног значења омогућава да се угради један делић у велики мозаик језичке слике света српског језика, те да се истражи систем вредности говорне заједнице, етичко-естетски еталони по којима друштво оцењује појединца, његово понашање и узајаман однос с другим људима.

Радови истраживача који су се бавили категоријом оцене доносе мање-више слично објашњење овог појма, при чему се у фокус обично ставља функција оцене у процесу номинације, а указује се и на процесуалност акта оцене у језику, односно, на процес успостављања позитивног или негативног става према појму који се оцењује. О. Н. Крилова (2009: 20) на следећи начин тумачи процес оцењивања: „Субјекат оцене пореди евалуирани објекат са еталоном на основу којег се одвија оцењивање, додељујући му одређено место на вредносној скали, које може бити испод или изнад прописане норме, а затим га своди на ниво језичког знака и он постаје средство номинације у лексичком систему. Оцена се тако кодира у семантичкој структури дате номинативне јединице, као и друге, дескриптивне компоненте денотата” (истакла Ј. Ј.).

Међу лексиколозима постоји неусаглашено мишљење у вези са тиме ком делу лексичког значења припада евалутивна семантичка компонента – недоумица се јавља око тога да ли је сема оцене део денотативног⁷² или конотативног⁷³ значења лексеме.

⁷² Денотација представља компоненту предметно-појавне макрокомпоненте лексичког значења, која се заснива на односу између језика и стварности (Драгићевић 2007: 58). У овом раду под денотатом, према Д. Гортан-Премк подразумевамо „појам на који се односи номинација одређене лексеме уопште” (Гортан-Премк 2004: 46). Дакле, денотатом лексема погрдног значења из сфере ’човек’ сматрамо било коју особу која може бити именована конкретном пејоративном лексемом. Полазећи од објашњења Р. Драгићевић (2007: 58) да се у нашем сазнању денотати „изражавају у виду представе”, при чему је обично посредни представа типичног појма названог неком речју, запазили смо да је код пејоратива чији је денотат човек каткад веома нејасно шта чини представу типичног појма – нпр. *будале, идиота, џукеле*. Јасно је само да се денотат „састоји” из низа потенцијалних негативних особина које се могу приписати особи названој пејоративним именом. Такође, имајући у виду две практично супротне интерпретације односа између денотата и референта у савременој семантици (исп. Драгићевић 2007: 59), важно је истаћи да, уопште узевши, под референтом сматрамо конкретан предмет, односно, у нашем случају – особу која се именује одређеним пејоративом. Ипак, будући да анализи пејоратива из сфере ’човек’ у овом раду приступамо првенствено са лексичко-семантичког аспекта, те да овај лексички подсистем, према Д. Гортан-Премк (2004: 46), посматрамо као „апстракцију сведену на семантичке реализације”, а конкретним примерима у којима се погрдно значење остварује само потврђујемо резултате анализе,

Иста дилема јавља се и када је посреди проучавање лексике погрдног значења у номинацији човека у српском језику, будући да је таква семантика увек производ компоненте негативне оцене у структури значења пејоративне лексеме. Стога ћемо у овом раду, између осталог, покушати и да одговоримо на питање да ли евалутивна компонента пејоративних лексема чини део њихове денотације или конотације. Такође, настојаћемо и да утврдимо постоји ли уопште универзалан одговор на то питање, будући да ову групу лексема, као што ћемо показати, сачињавају именице које се међу собом умногоме разликују у погледу начина на који се формира погрдно значење.

У вези са тиме којој макрокомпоненти лексичког значења припада сема оцене – денотацији или конотацији – немачки лексиколог Т. Шипан (1992: 146) запажа следеће: „Денотативно значење чине и оне карактеристике које су производ субјективног односа људи према означеном појму. Они могу нешто сматрати лепим или ружним, корисним или штетним, значајним или безначајним. Такви колективни ставови, емоције, оцене и уверења такође обликују денотативно значење неке лексеме”. Тезу да је оцена саставни део предметно-појавне макрокомпоненте значења евалутивних лексема заступа и руски лингвиста И. И. Кремих (1987), који при одређивању места семе оцене у структури значења ставља акценат на сигнификат⁷⁴ лексеме. Аутор притом сигнификат објашњава као идеални денотат који постоји у човековој свести и одражава реална својства предмета и појава, а материјализује се у конкретној лексичкој јединици. Оцена је, по његовом мишљењу, когнитивни акт, који подразумева анализу и синтезу, приписивање вредности неком појму који постоји у стварности, у зависности од човекове потребе и

одлучујемо се да не правимо разлику између денотата и референта, јер она није суштински важна за истраживање овога типа и, према речима Д. Гортан-Премк, „ово разликовање не чини нам се битним” (Ibid.). Отуда ће се неретко дешавати да ове термине користимо као синониме, премда смо, у начелу, свесни теоријске разлике међу њима, према којој је денотат „оно на шта се односи лексема у језику, а референт оно на шта се односи лексема у говору” (Ibid.).

⁷³ Конотативној макрокомпоненти лексичког значења посветићемо посебно пажњу у оквиру следећег поглавља.

⁷⁴ Према Р. Драгићевић (2007: 59), десигнација или сигнификација, уз денотацију, чини другу компоненту предметно-појавне макрокомпоненте лексичког значења и представља однос између језика и мишљења. Разлика између ових двеју компонената огледа се у томе што се денотат разуме „као представа о појавама и предметима”, док је сигнификат сам „појам о њима”. Како ауторка објашњава, „разлика између представе и појма лежи у томе што се појам састоји из знатно мање обележја него представа” (Ibid.), али за сваки појам постоје нека критеријска обележја, тачније репрезентативне особине, без којих тај појам не би био препознатљив. Управо таква својства чине сигнификацију појма именованог неком лексемом, док денотат може обухватати низ других обележја, која су променљива и „у директној вези са животним искуством говорника” (Ibid.).

интересовања за њега” (Кремих 1987: 36). Аутор констатује да је „оцена условљена вредносним стереотипом и као таква постаје саставни део сигнификата”.⁷⁵ Процес формирања евалутивног значења лексеме Кремих представља шематски: оцена → сигнификат → денотат, напомињући притом да место семе оцене у структури денотативне или конотативне компоненте значења зависи и од тога да ли је реч о примарној или секундарној семантичкој реализацији лексеме. С тим у вези, аутор се посебно осврће управо на пејоративну оцену: „Оценочная сема распределяется по денотативной линии в случае вторичных номинаций, в первичных номинациях пейоративная оценочность является коннотатом слова” (Кремих 1987: 40).

Сему оцене као део денотативног значења види и А. Ф. Филипов, који у раду посвећеном проблему лексичке конотације констатује да конотативну семантичку компоненту, чија су својства емоционалност и стилска обојеност, не треба изједначавати са другим компонентама лексичког значења – „посебно не са евалутивном и експресивном семом” (Филипов 1978: 61). Отуда, претпостављамо, следи да овај аутор сему оцене одређује као део денотативног значења.

Занимљиво је запажање које у свом раду о лексичко-семантичком пољу оцене у руском разговорном језику износи М. А. Јагубова (1992). Ова ауторка место евалутивне семе у структури значења неке лексеме одређује у односу на њен лексикографски опис у дескриптивном речнику, при чему констатује да компонента оцене може бити садржана у денотату лексеме (у случајевима када је оцена експлицирана у самој речничкој дефиницији), а може се тумачити и као конотативна компонента (у случајевима када је оцена такође експлицитно изражена, али не у дефиницији, већ посредством емоционално-стилских квалификатора). Не можемо се сложити са оваквим приступом евалутивној лексици и семи оцене, и то из више разлога. Најпре ћемо, са циљем да илуструјемо ауторкино запажање, узети једну семантичку реализацију из нашег корпуса која није обележена одговарајућим квалификатором (*ијej.*, *ијогрд.*, *ијрезр.*, *ијодр.*) – на пример секундарно значење лексеме *мућак* у РМС ’2. фиг. а. *покварен, превртљив човек*. Погрдно значење овде је експлицирано употребом одговарајућих придева негативне оцене, којима се човеку приписују непожељне

⁷⁵ Како истиче Кремих (1987: 40), „под сигнификатом понимается совокупность дифференциальных и интегральных признаков денотата”.

духовне особине. На основу диференцијације коју прави Јагубова закључили бисмо да је сема негативне оцене део денотативног значења лексеме *мућак*. Затим ћемо се, поређења ради, осврнути на лексикографски опис лексеме *сџрвина* у РМС, која је у једној од секундарних реализација дефинисана на следећи начин: '2. фиг. в. **пеј.** неваљао, подао, покварен човек'. Будући да је наведено значење у речнику маркирано функционалностилским квалификатором *џеј.*, на основу разлике коју сугерише М. А. Јагубова, проистиче да је компонента негативне оцене део конотације лексеме *сџрвина*. Када резимирамо, имајући у виду критеријуме које ова ауторка наводи, намеће се закључак да је пејоративна семантичка компонента у структури значења лексеме *мућак* – денотативна, док је у семском саставу лексеме *сџрвина* та иста пејоративна компонента – конотативна. При томе је, уверили смо се, посредни готово синонимно значење двеју лексема – и *мућком* и *сџрвином* секундарно именујемо 'поквареног човека'. Све нам то сугерише да параметри по којима Јагубова диференцира евалутивну сему као компоненту лексичке денотације или конотације – нису одговарајући. Наиме, ауторка полази од претпоставке да су лексикографске парафразе и квалификатори којима се јединице маркирају у речнику нешто што представља датост, тј. необориву чињеницу о семантици описаних лексема. Наше је мишљење другачије, те речнички опис лексема видимо преваходно као покушај дефинисања, одређења, објашњења њима именованих појмова. Отуда сматрамо да компонента пејоративне оцене и њено место у структури лексичког значења не може зависити од речничке дефиниције, јер је начин дефинисања лексема обично производ лексикографске конвенције, правилника о раду на речнику, а неретко и индивидуалних решења лексикографа.

С. Ристић се, анализирајући експресивну лексику у српском језику, а у оквиру ње и лексеме маркиране квалификаторима *џејоративно*, *џогрдно*, *џрезриво*, *џодругљиво*, *џронично*, позива на закључке Е. В. Кузњецове, Ј. Д. Апресјана и В. Н. Телије, који сложеност експресивног значења објашњавају тиме да оно „осим објективно-појмовног садржаја обухвата и субјективне конотативне компоненте” (Ристић 2004: 17, истакла Ј. Ј.). Сва четири аутора велику пажњу посвећују појму конотације и тумачењу конотативних семантичких компонената у структури лексичког значења експресивних, па самим тим и пејоративних лексема. Приликом тумачења конотације, они су се неизбежно морали осврнути и на компоненту оцене као део значења експресивних

номинационих јединица и сложни су у уверењу да је евалутивна семантичка компонента заправо један од најважнијих чинилаца конотативне семантичке макрокомпоненте. Кузњецова (1989: 184) истиче да оцена, уз експресивност, емоционалност и фигуративност/сликовитост, чини један од кључних елемената конотативне семантике. Евалутивно значење тесно је повезано са емоционалношћу, а разликовање позитивних и негативних емоција заправо је условљено оценом појмова и појава које их узрокују. Према речима ове ауторке, оцена има друштвени карактер и условљена је нормом као скупом правила која одређују оптимално функционисање друштвеног живота. Оцени, пре свега, подлежу људи и њихово понашање, а затим и производи човекових делатности, резултати његових активности, као и разне друштвене појаве. Све се то евалуира према имплицитној општеприхваћеној норми, при чему позитивна или негативна оцена појма подразумева његово лоцирање на вредносној скали, где се он позиционира у складу са тиме колико је својим карактеристикама усклађен са пожељним просеком или одступа од њега (Кузњецова 1989: 185–186). Блискост евалутивног и емотивног значења се, како запажа Кузњецова, огледа и на плану лексикографије, будући да се у речницима не употребљавају евалутивни квалификатори (нпр. позитивно/негативно), већ је вредносни аспект значења евалутивних номинационих јединица изражен путем квалификатора који указују на емоционалан однос субјекта именовања (нпр. презриво, подругљиво и сл.).

И Ј. Д. Апријан, разматрајући прагматику језичког знака, те могућности изражавања прагматичких информација и њихову функцију у описном речнику, осврнуо се на појам оцене и евалутивно значење лексичких јединица. Аутор објашњава да је семантика оцене условљена односом говорника према стварности, према садржају исказа и према адресату, напомињући притом да у његовом фокусу није индивидуална оцена, коју субјекат именовања слободно реализује у говору, већ је посредни лексикализована или граматикализована оцена, која је неотуђиви део појмовно-садржајне компоненте језичких јединица и, самим тим, има постојан статус у лексичком систему (Апријан 1995: 136). Говорник може посматрати и оцењивати стварност са различитих тачака гледишта и притом узимати у обзир разне њене параметре. Имајући у виду однос говорника према стварности, Апријан као најзначајније и најинтересантније за лексикографско-лексиколошка разматрања издваја три типа оцене, а то су: општа оцена, оцена заснована на параметру количине и оцена

заснована на параметру пожељности/непожељности. Општа оцена односи се на свеукупан однос говорника према појму именованом одређеном лексичком јединицом, а тај однос може бити позитиван, негативан или неутралан. Аутор илуструје овај вид оцене указујући на прагматичку диференцијацију трију блискозначних лексема: рус. *иницијатор* – *зачиницик* – *застрелџицик*, срп. (приближно) *иницијатор* – *виновник* – *вођа/предводник*. Прагматичко-евалутивни аспект наведених лексема умногоме се разликује у овим језицима, премда је њихов појмовни садржај сличан и унеколико би се могло рећи да стоје у односу синонимије. Лексема *иницијатор* одликује се нултом прагматичком вредношћу и семантички је наутрална када је посредни евалутивно значење;⁷⁶ лексема *зачиницик* у руском језику развија погрдно значење, а као њен српски еквивалент могла би се узети именица *виновник*, чији колокативни потенцијал и контексти у којима се јавља показују да се њоме претежно изражава негативна оцена;⁷⁷ коначно, лексема *застрелџицик* у руском језику увек развија позитивну евалутивну семантику и њоме се изражава одобравање, којим субјекат именована оцењује поступке иницијатора каквог догађаја, идеје и сл., са циљем да код адресата произведе исти такав став.⁷⁸

Разматрајући евалутивно значење у оквиру теорије о прагматичким и конотативним компонентама језичког знака, Ј. Д. Апресјан говори и о оцени по

⁷⁶ У Електронском корпусу српског језика лексему *иницијатор* налазимо у врло разноврсним контекстима, у којима се реализује у спектру нијансираних значења, од позитивног, преко неутралног, ка негативном: *културни радник и иницијатор напретка* – *иницијатор скупа* – *саучесник и иницијатор злочина*. У руском је, како налазимо код Апресјана, готово увек посредни неутрални контекст, а семантику коју ова лексема реализује аутор објашњава на следећи начин: „А – *иницијатор*; особа А је учинила нешто што је проузроковало догађај Х”, при чему се очигледно не експлицира став субјекта именована о поступку именоване особе, нити се оцењује његова последица (Апресјан 1995: 136).

⁷⁷ Интересантно је да у Електронском корпусу српског језика, међу 127 примера са именицом *виновник* забележеном у њеном основном облику (ном. јд.), нема ниједнога у коме се реализује значење позитивне оцене, па готово да никада није посредни неутрално значење: исп. нпр. *виновник рата*, *виновник разарања*, *виновник масакра*, *виновник инцидента*, *виновник скандала*, *виновник злочина*, *виновник тешке саобраћајне несреће*, *виновник убиства*, *виновник вероломства*, *виновник удеса* итд. *Виновником* се очигледно у српском језику по правилу именује иницијатор догађаја које говорно лице оцењује као негативне, непожељне, лоше. У вези са семантиком блискозначне именице *зачиницик* у руском језику, Апресјан (1995: 136–137) констатује да говорно лице, називајући особу А *зачинициком* догађаја Х, изражава негативан однос према том догађају и његовом иницијатору, а у исто време има за циљ и да код саговорника произведе такву негативну оцену.

⁷⁸ У низу блискозначних лексема које смо навели као приближне еквиваленте наведеним трима руским именицама заправо нема сасвим одговарајућег пандана лексеми *застрелџицик*, али чини се, на основу увида у описне речнике и Електронски корпус српског језика, да се у контекстима где говорник изражава позитивну оцену о одређеном догађају и његовом иницијатору често јавља лексема *вођа*: нпр. *вођа народног устанка за слободу*, *вођа револуције*, *духовни вођа*, *вођа покрета за људска права* итд.

параметру количине. С тим у вези, аутор закључује да се језичким јединицама, ако имамо у виду квантитативне семантичке компоненте, може реализовати значење неутралности, прекомерности и недовољности (Апресјан 1995: 137). Примери које наводи за овај тип оцене нису релевантни за истраживање лексичке пејорације, која је предмет овог рада, будући да подразумевају квантитативну оцену на једном ширем плану – на плану исказа.⁷⁹ Ипак, чини нам се да међу погрдним лексемама којима се у српском језику именује човек постоје оне чије је евалутивно значење засновано на параметру количине (или некакве величине/интензитета), односно, на присутности одређене човекове особине у недовољној или одвећ великој мери, што говорна заједница оцењује као негативно и непожељно. Примера ради, говорно лице које именује одређену особу *носоњом* ('мушкарац великог носа'), *трбоњом* ('човек с великим трбухом') или *главоњом* ('човек с великом главом') констатује да је код тог човека „упадљиво велико оно што означава основна именица” (Стевановић 1986⁵: 506) и тако лексема реализује пејоративно значење које је истовремено индуковано негативном оценом заснованом на параметру количине/величине, али и на параметру непожељности.

Коначно, и код В. Телије (1986: 5) налазимо да емотивно-аксиолошка семантичка компонента чини део конотативног значења експресивних (па самим тим и пејоративних) лексема. Како истиче ова ауторка, у семантичкој структури евалутивних лексичких средстава издваја се компонента субјективне оцене, која може бити 1) општа, тј. заснована на параметру 'добро/лоше' и 2) емоционална, тј. заснована на параметру 'волим/не волим', односно, 'допада ми се/не допада ми се' (Телија 1986: 29–35). Оцена је когнитивно заснована на еталонима и стереотипима једне језичке заједнице, који представљају културалне информације уткане у лексичко значење евалутивних лексема (Ibid., 39). И В. Телија указује на важност појмова вредности и норме за разумевање евалутивне семантике и запажа да смисао оцене у конотативном значењу експресивних јединица (нпр. пејоратива) лежи у знању говорника о вредности

⁷⁹ Оцену по параметру количине Апресјан објашњава користећи три исказа, којима ћемо навести еквиваленте у српском језику. Наиме, исказом *Пера је појео 5 јабука* говорник само констатује објективно, чињенично стање ствари; с друге стране, исказима *Пера је појео чак 5 јабука* или *Пера је појео само 5 јабука* говорник оцењује количину поједених јабука као прекомерну или недовољну, што даље може бити позитивно или негативно на његовој аксиолошкој скали (Апресјан 1995: 137).

означеног. Попут Апресјана, и ова ауторка говори о оцени по квалитету, која се креће на скали 'добро' → 'неутрално' → 'лоше' и оцени по квантитету, која подразумева да субјекат именована перципира неки појам као 'већи' или 'мањи од нормe'. Будући да је оцена везана за простор мишљења, она подразумева креирање ставова и вредносних судова о некоме или нечему, које В. Телија (1986: 110) формулише на следећи начин: 'говорник мисли/сматра да је појам X добар или лош по својим карактеристикама $X_{1...n}$, издвојеним на основу параметра Q'. У случају пејоратива из сфере 'човек', одређена карактеристика коју именовано лице поседује оцењује се као негативна, јер се налази ниско у систему вредности субјекта именована, одакле проистиче да је евалутивно значење, премда субјективно и засновано на емотивном доживљају, ипак условљено „денотативним блоком информација”.⁸⁰

3.1.2. Пејоративност и конотација

Напоменули смо да у семантичкој структури лексема погрдног значења које су предмет нашег истраживања централна компонента није предметно-појавна, денотативна, већ пејорација почива на сложеној конотативној макрокомпоненти, у којој су „садржани подаци о семантичкој маркираности лексеме, експресивни однос говорне заједнице према ономе што значи нека лексема” (Драгићевић 2007: 60). У случају пејоратива чији је денотат човек, конотативне семе носе информацију о негативном ставу и емотивном односу субјекта именована према одређеном типу особе, при чему је важно имати у виду да је увек посреди став целокупне друштвено-језичке заједнице, а не неког конкретног говорника као појединца.⁸¹ Будући да конотација чини срж пејоративне семантике, осврнућемо се укратко на историјат проучавања лексичке конотације (I), а затим и на нека важна запажања домаћих и руских лингвиста о овој семантичкој компоненти (II).

(I) У раду „Историја развоја лексичке конотације” (2010) руска ауторка Л. В. Кропотова извештава да је реч *конотација* први пут употребљена још давне 1200.

⁸⁰ Формулацију „денотативни (или дескриптивни) блок информација” преузимамо од С. Ристић (2004: 30).

⁸¹ Како истиче Р. Драгићевић (2007: 60), „конотација спада у заједнички део кодне компетенције” и отуда је треба разликовати од појаве да нека реч код појединца побуђује личне осећаје.

године, након чега се усталила у схоластичкој логици, а од 14. века почела интензивније појављивати у филозофско-теолошким расправама о смислу речи у оквиру филозофије језика, где су је теоретичари користили с циљем да укажу на разлике између конкретних и апстрактних речи и појмова. Од 19. века наовамо у лингвистици се под појмом конотације подразумевају све емотивно обојене компоненте језичког израза, које су повезане са прагматичким аспектом говора (Кропотова 2010: 33). Тако се о конотацији у науци о језику почиње говорити као о „допунском, претећем значењу језичке јединице, чија је функција изражавање експресивно-емоционалних нијанси исказа”. Затим, у семиотици, конотација постаје посебан, индиректан модус значења, ниво секундарних семантичких компонената којима се допуњује примарно денотативно значење речи. Како сазнајемо из истраживања Кропотове, конотација у лингвистици постаје предмет системске анализе у оквиру теорије конотативне семиологије, чији је зачетник дански лингвиста Л. Јелмслев.

Значајан тренутак у проучавању лекичке конотације догодио се 1962. године, када је Т. Павел први пут указао на могућност да се посредством конотације анализира метафоричка семантичка структура, будући да метафора, према његовом мишљењу подразумева „замену денотативног значења контекстуалним, ’пренесеним’, конотативним” (Говердовски 1979, цитирано према – Кропотова 2010: 37). Почевши од тог времена, у науци о језику све се више учвршћује уверење проучавалаца да конотација представља неодвојиву компоненту јединица лексичког система, те да не може бити ограничена само на ниво стилистике.

За теоријски развој појма конотације веома су важна и запажања Л. Блумфилда (2006: 156–164), који је први конотативну компоненту значења довео у везу са вањезичким, и то првенствено социолошким факторима. Овај аутор разликује чисто семантичку конотацију, која је у непосредној вези са сфером мишљења од конотације која се тиче сфере емоционалности. Полазећи од односа између конотације и когниције, Блумфилд указује на то да је разумевање значења заправо неретко условљено разним социолошким, културолошким, историјским и др. факторима који се тичу одређене друштвено-језичке заједнице. Укључивање екстралингвистичких фактора у разумевање и дефинисање појма конотације довело је до тога да поједини

лингвисти ову компоненту значења посматрају далеко шире од плана лексике, јер је несумњиво неодвојива од сфере прагматике и семиотике.⁸²

(II) Како констатује В. И. Шаховски (1983: 13–14), конотација подразумева компоненту значења лексичке јединице у којој је садржана информацију о емоционалном стању субјекта говора, његовом односу према адресату, према садржају говора и конкретној комуникативној ситуацији у којој се дата лексичка јединица употребљава.

Д. Н. Шмелев разматра конотацију са становишта стилистике и истиче да се избором речи и начином на који се оне комбинују у исказу не преноси само одређени семантички садржај, порука, информација, већ захваљујући конотативним компонентама сазнајемо штошта о самој комуникативној ситуацији, условима у којима се она одвија, њеним учесницима, па чак и о циљу самог слања поруке, немарама пошиљаоца (Шмелев 2008: 250–251). Као синонимне термину конотација, Шмелев користи синтагме „емоционални нанос” („эмоциональные наслоения”) и „експресивна обојеност” („экспрессивная окраска”). Посреди је, како запажа аутор (И., 254–255), специфична информација о односу говорника према садржају исказа, тј. према елементима стварности на које се односе употребљене речи; такође, конотација сигнализира у каквим се условима одвија комуникативни чин, карактерише говорника са различитих аспеката – дакле, под конотацијом се подразумева свеукупна „експресивно-стилистичка обојеност”. Ова Шмелевљева запажања посебно су важна за наше разумевање пејоративне конотативне семантике и на њих се смисаоно надовезују неки од најзначајнијих закључака руских и српских лингвиста о конотацији, експресивности, асоцијативном значењу и другим сродним појмовима.

⁸² До релевантне литературе о појму конотације у лингвистичким истраживањима, али и шире, у, схоластичкој филозофији, логици и филозофији језика, те социолошким и теолошким студијама долазимо захваљујући поменутом раду руске ауторке Л. В. Кропотова. Упознавши се са најзначајнијим теоријским одређењима овог појма и иновацијама до којих су у вези са његовим смислом и значењем долазили лингвисти од 19. века надаље, те стекавши увид у нераскидиву повезаност теме којом се бавимо са питањима конотативне семантике, одлучили смо да дамо кратак осврт на историју проучавања конотације. Циљ нам је био да унеколико појаснимо и појам пејорације, као једног типа конотације, те смо посегли за појединим радовима и монографијама на које указује Кропотова. Отуда већину проучавалаца цитирамо директно, али се у вези са неким запажања ослањамо на ауторкин чланак и отуда се на поједине студије позивамо посредно, јер нисмо имали прилике да их читамо.

Крајем 19. века, упоредо са развојем психоллингвистике, појачано је интересовање за експериментална истраживања и тада је проучавање допунских компонената значења кренуло у смеру интересовања за афективни лексички слој (Кропотова 2010: 39).

Тако крајем 60-их година 20. века у руском „Речнику лингвистичких термина” конотација бива дефинисана као лингвистички појам, и то као компонента лексичког значења – „додатно/допунско значење, боја, обојеност”. Под конотацијом се у овом речнику примарно подразумева „допунски садржај речи (или израза), њена пратећа семантичка или стилистичка нијанса, која се надовезује на основно значење и служи за изражавање различитих експресивно-емотивно-вредносних тонова, који исказу дају призивок свечаности, неформалности, фамилијарности и сл.” (Ахманова 1966). Секундарно, у истом речнику, конотација се одређује као „екстензионално, асоцијативно значење, насупрот денотацији”.

И Стернин (1973: 112) сматра да је конотација део системског значења лексеме, који у исказ уноси информацију о условима у којима се одвија комуникација, односу говорника према садржају и према осталим актерима комуникативног акта. Под конотацијом овај аутор подразумева емотивни однос субјекта према именованом референту и оцену, тј. вредносни суд о њему.

Разматрајући лексичко-семантичке особености експресивне лексике, у односу на коју пејоративи у сфери човек представљају субординисану категорију, В. Н. Телија долази до закључка да су у семантичкој структури експресивних номинационих јединица од посебне важности управо конотативне компоненте значења, које се јављају као примарни садржај десигната овог типа лексема. Према овој ауторки, конотација одражава емотивно-аксиолошки однос говорника према стварности, тачније према одређеном појму (када је реч о пејоративима које проучавамо у овом раду – посредни је однос према особи). Са аспекта структуре лексичког значења, конотација излази из оквира реалних информација о именованом појму и заправо допуњава денотативни део значења номинационих јединица (Телија 1986: 10–11). Према Телијиним запажањима, конотација је све до 80-их година 20. века остала изван интересовања лексиколога, из барем два разлога – један је чињеница да је значење самог појма било недовољно

прецизно и оделито од појма експресивности; други разлог лежи у томе што је конотација необавезна семантичка компонента када је у питању укупан инвентар речи у језику: не садрже све лексичке јединице конотацију, што је ову компоненту померило на периферију лексиколошких истраживања. Такође, првобитни изостанак интересовања проучавалаца за конотацију последица је недовољних сазнања о прагматичкој вредности језичког знака, будући да конотативне компоненте нису релевантне само за семантику лексеме, која одражава однос између језичког знака и стварности, него и за њену прагматичку вредност, оличену у односу говорника према лексичким средствима којима се именују предмети из стварности, тј. у његовом избору таквих средстава чијом употребом може произвести жељени комуникативни ефекат (Телија 1986: 7).

Слична запажања о конотацији износи у својој *Лексикологији* и руска ауторка Е. В. Кузњецова (1989: 183). Она под конотативном компонентом подразумева део системског лексичког значења речи, којим се њен основни појмовни садржај допуњава смислом у коме су одражене социјално-психолошке оцене и асоцијације говорне заједнице. Ауторка објашњава да конотација представља сложену макрокомпоненту у семантичкој структури лексеме, а чине је следећи елементи: експресивност, емоционалност, оцена и сликовитост⁸³ (Кузњецова 1989: 183).

За семантичку анализу пејоратива који се користе у именовану човека од нарочитог су значаја запажања Ј. Д. Апријана о прагматичким елементима значења у експресивној лексици. По његовом мишљењу, прагматички елементи улазе у састав примарног значења експресивних лексема, па самим тим и пејоратива, и обухватају однос говорника према стварности. И овај аутор посебну пажњу поклања конотацији као врсти прагматичке информације, објашњавајући је као оцену објекта именованог одређеном лексемом, при чему је та оцена прихваћена од свих говорника једне заједнице и у вези је са културним представама (стереотипима) и традицијом те заједнице (Апријан 1995: 159). Апријан о конотацији говори превасходно са лексикографског становишта, сугеришући да би засебан део речничког чланка требало

⁸³ Термин сликовитост употребљава у својим радовима и монографији о експресивној лексици С. Ристић, интерпретирајући запажања Кузњецове о компонентама конотације, те га и ми преузимамо. Посреди је еквивалент руском „образность”, који налазимо код руске ауторке.

да буде „фиксиран као прагматичка или конотативна зона”, где се наводе информације о семантичким асоцијацијама – конотативним компонентама значења у којима су одражена разна сазнања и уверења говорника једног језика и многи други нејезички фактори.⁸⁴

Значајан допринос проучавању лексичке конотације у србистици дао је Т. Прћић, који запажа да конотативно значење лексема „проистиче из сплета различитих субјективних реаговања на објективну стварност, условљених најчешће ранијим индивидуалним или колективним искуством комуникатора, али и [...] трајнијом повезаношћу неке лексеме с извесним појавама или појмовима”. Дакле, конотативно значење „одређено је конотативним асоцијативним обележјима, која су често емотивно обојена” (Прћић 1997: 24). Та емотивна обојеност, да подсетимо, не односи се на индивидуални већ на колективни емотивни доживљај, будући да је конотација, како напомиње Р. Драгићевић (2010: 56), „заједничка за све говорнике српског језика и на њу не може утицати разлика у годинама, занимању, полу, социјалном статусу или животном искуству говорника”. Отуда проистиче и ауторкин закључак да је конотација као сегмент лексичког значења заправо лексички факт и као таква остварује се у лексичком систему.

И С. Ристић посветила је велику пажњу конотацији у бројним радовима и монографијама посвећеним експресивној лексици. Конотативно значење ауторка доводи у везу са емотивним значењем и супротставља га денотативном значењу, у односу на које је сложеније. Она истиче да конотативна семантика садржи „комплексну информацију: репрезентативну (издвајање објекта – неког његовог својства), вредносну (оцењивање тог својства као доброг или лошег), емотивну (исказивање емоционалног односа [...] у смислу одобравања или неодобравања) и стилску (употребна вредност лексичке јединице)” (Ристић 2004: 46).

⁸⁴ Функцију тзв. „конотативне зоне речничког чланка”, о чијој неопходности говори Апресјан – заправо имају лексикографски маркери, квалификатори. Они, како истиче Р. Драгићевић (2010: 57–58), у описним речницима српског језика откривају различите типове конотације једне лексеме, а конотација није само позитивна или негативна, већ може бити нпр. и „архаична, дијалекатска, песничка, вулгарна, бирократска, свечана, жаргонска, формална и неформална, научна итд.”

Да резимирамо и осврнемо се још једном на однос пејорације и конотације. Наиме, имајући у виду сва наведена запажања лингвиста о овом појму, пејоративну конотацију разумемо као *негативну експресивну обојеност, компоненту негативне оцене и емоционалну компоненту презира*, које су израз *негативног односа говорника према именованом појму (особи)* и њиме узроковане потребе за погрдом, покудом и сл.

3.1.3. *Емотивно значење и пејорација као вид изражавања емотивне оцене*

Емотивне семантичке компоненте, како показује А. Вјежбицка (1996: 82) на примерима неких лексема у руском језику, представљају стожер значења експресивних номинационих јединица уопште, па самим тим и пејоратива из сфере 'човек', чија је анализа предмет нашег интересовања. У њима су садржане прагматичке информације које се тичу емотивног стања, осећања и расположења говорног лица према именованом појму (особи), те његове намере да употребом погрдног назива делује на остале учеснике у комуникацији и произведе код њих сличну емотивну реакцију. Са становишта теорије говорних чинова, погрдни називи за човека, на комуникативном плану, имају илокутивну функцију, која се огледа у томе да субјекат именовања изражава објективну оцену одређених човекових карактеристика, али на начин који експлицира његов субјективни емотивни доживљај тих негативних својстава и унутрашња осећања која она побуђују, а циљ погрдне номинације јесте да се остави утисак на реципијента.

Проучавајући типове емотивног значења, руски лингвиста В. И. Шаховски истиче да емоционалност „прожима” целокупну говорну делатност човека и фиксирана је у семантици речи као показатељ његових различитих емотивних стања и расположења. Због тога је, напомиње аутор, приликом лексичке анализе, поред дескриптивних, предметно-појмовних компонената значења – неопходно узети у обзир и емотивне семе. Уопште узевши, емотивна семантика лексема може се одредити као посредством језика изражен човеков емотивно-социолошки однос према предметима и појавама у свету који га окружује (Шаховски 1994: 20). У разматрању емотивности као семантичке компоненте неких речи, овај аутор полази од идеје да најмање јединице емотивног значења, емотивне семе – објективно постоје у лексичко-семантичком

систему, тј. у структури лексичког значења неких јединица, баш као и други типови сема. Интерпретација емотивног значења посредством компоненцијалне анализе, тј. у терминима семантичких компонената, сема – јесте ствар методолошког одабира, док је утврђивање семантичког статуса емотивности као регуларне значењске компоненте – онтолошка категорија. Компоненцијални приступ, према мишљењу Шаховског (1994: 20), представља основ за проучавање емотивности као лингвистичке и онтолошке категорије, односно полазиште за лексичко-семантичку категоризацију емоција у различитим типовима семантичких компонената речи, као и у разноврсним типовима лексичких јединица којима се означавају, изражавају и описују емоције. Аутор указује на појам *емосеме* – емотивне семантичке компоненте која у структури лексичког значења конотатива има функцију да одрази промену у емоцијама субјекта именована. Отуда се намеће да у проучавању погрдних назива за човека у српском језику, као номинационих средстава за које је несумњиво карактеристично и емотивно значење, користимо методу компоненцијалне анализе, те да пођемо од претпоставке да емосеме чине један од стожера лексичког значења пејоратива. Емотивне семе су, како истиче Шаховски, са дијахронијског аспекта – обично секундарне, будући да се по правилу активирају као семантичка „надградња” дескриптивних (предметно-појавних) и експресивних компонената значења речи. Говорећи о емосемама, аутор објашњава да су посредни специфичне семантичке микрокомпоненте, које стоје у корелацији са емоционалним стањем говорног лица и у структури лексичког значења представљене су као „свеукупност општег семантичког својства ’емотивност’, реализованог путем сема-конкретизатора (нпр. ’љубав’, ’презир’, ’понижење’ и сл.), чији је број неисцрпан и услед којих поменута семантичка компонента у различитим типовима лексема варира на разне начине” (Шаховски 1994: 20). У случају пејоратива из сфере ’човек’ емотивно значење утемељено је на негативном ставу субјекта именована према одређеној особи као носиоцу физичких и духовних особина, вршиоцу непожељних активности или представнику неке друштвене групе. Став неодобравања истовремено побуђује негативне емоције говорника – његов презир, антипатију, непоштовање и сл., које резултирају свесним одабиром погрдног имена у одређеној комуникативној ситуацији.

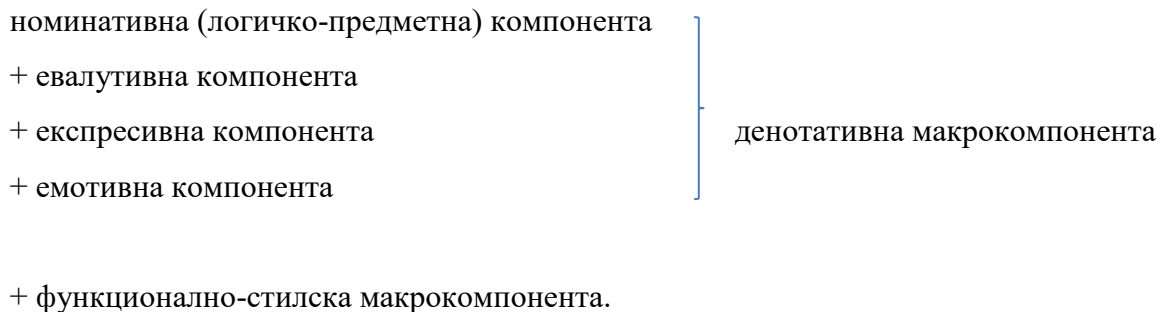
При самом процесу номинације, запажа даље Шаховски, емотивне семе одражавају субјективну (емоционалну) стварност, која, међутим, за семантички садржај дате лексеме представља објективну датост. Компненте емоционалности супротстављене су осталим семама у структури лексичког значења и, попут осталих врста сема, могу бити интегралне или диференцијалне. С тим у вези, овај аутор напомиње да емотивне семе могу чинити део денотативне макрокомпоненте лексичког значења и тада су оне примарне, облигаторне у семском саставу афективне лексеме. С друге стране, ове микросеме неретко улазе у састав конотације и у таквим случајевима налазе се на периферији лексичког значења, тј. изван опсега предметно-појавне макрокомпоненте, а самим тим се перципирају као секундарне, тј. као семе нижег ранга. Такве конотативне емосеме могу бити асоцијативно повезане са неким компонентама из основног лексичког садржаја, тј. са предметно-појмовним семама унутар семантичког језгра. Коначно, овај руски аутор указује на још један статус емотивности, а то је статус потенцијалног значења, које може бити инхерентно или адхерентно у односу на остале семантичке компоненте у структури лексичког значења (Шаховски 1994: 20–21). Шаховски истиче да су резултати остварени у проучавању емотивне семантике умногоме допринели осветљавању семантичке структуре различитих типова лексема и посматра емотивност као једну од трију основних компонената које учествују у моделирању значења речи. Осим емотивне семе, он у лексичком садржају издваја још логичко-предметну компоненту, која конструише денотативно значење и има номинативно-идентификаторску функцију и функционално-стилиску компоненту, која регулише и подразумева избор речи у говорном акту, чија семантика у највећој мери одговара конкретной комуникативној ситуацији.⁸⁵ Емотивна компонента, према Шаховском, може се реализовати на два лексичка нивоа – основосемантичком, значењском (денотативном), с једне и конотативном, с друге стране. Функција емотивног значења на плану денотације јесте

⁸⁵ Та ситуација условљена је неколиким чиниоцима, а то су сфера општења, узајамни однос говорника и реципијента, њихове емоционалне позиције, интенције и др. О овој компоненти Шаховски (1994: 21) запажа следеће: „Функционально-стилистический компонент регулирует соотносённость употребления слова с ситуацией общения, с линейным и вертикальным стиливым контекстом, т.е. этот компонент относит определенное название объекта (с эмоциональной или нейтральной семантикой) к соответствующей типизированной речевой ситуации”.

да одрази емоционално стање или однос говорника према свету који га окружује (такво значење реализује се у псовкама, узвицима, те различитим типовима експресивних и афективних лексема), док се емотивна конотација јавља као „пратећи” елемент предметно-појмовне семантичке компоненте, у коме је садржан емотивни став говорног лица према објекту именовања у целости или према појединим његовим особинама (Шаховски 1994: 21). Семантичка структура различитих типова емотивних лексема условљена је комбинацијом поменутих трију значењских компонената (предметно-појавне, емотивне и функционално-стилске).⁸⁶ Имајући то у виду, Шаховски разликује две основне класе емотивних лексема – афективе и конотативе. Структуру емотивног значења афективних лексема (нпр. псовки или узвика) чине две макрокомпоненте – емотивна и функционално-стилска, при чему је прва примарна у лексичком садржају ове класе речи и у непосредној је вези са одређеном емоцијом која се изражава у говору и јавља се у функцији његовог специфичног денотата. Отуда проистиче да емотивна макрокомпонента код афективних лексема улази у састав денотативног значења. Другачији распоред сема карактеристичан је за други тип емотивних речи, чије се емотивно-конотативно значење темељи на постојању све три наведене компоненте у семској структури. Шаховски овај тип емотивних речи назива конотативима, представљајући на следећи начин, схематски, структуру њиховог лексичког значења⁸⁷:

⁸⁶ Разлике између ових трију семантичких компонената огледају се, између осталог, и у њиховим изворним доменима, тј. у сегментима стварности у односу на које се те семе формирају. Логичко-предметна, денотативна компонента неке лексеме одражава карактеристике које њоме именован ентитет поседује у објективној или идеализованој реалности. Емотивна компонента лежи у сфери емоција и човековог унутрашњег доживљаја света који га окружује. Посреди је сфера човекове субјективне, емотивне оцене различитих ентитета објективне стварности. Извориште за формирање функционално-стилске семантичке компоненте није ни објективна реалност ни човекова субјективна, емотивно обојена перцепција света. Ова компонента у семантици лексеме указује на социјалну функцију језика, као и на одговарајућу сферу употребе појединих речи – уопште на стварно функционисање језика у различитим комуникативним ситуацијама. Све што је у вези са социјалном функцијом језика одражено је у функционално-стилским маркерима речи у његовом лексикону (Шаховски 1994: 22).

⁸⁷ На сличан начин, С. Ристић описала је семантичку структуру експресивних лексема у српском језику (исп. Ристић 2004: 246).

Како је видљиво на основу приказане схеме, у формирању емотивне конотације учествују денотативна и стилска макрокомпонента, док се емотивност јавља пре свега као пратећа компонента, а не као стожер емотивног значења, што је био случај код афективних лексема. Отуда проистиче да се семантичка структура афективних и конотативних лексема разликује управо у месту емосеме и њеној функцији у формирању значења.

Наша лексичко-семантичка анализа погрдних назива за човека у српском језику показаће да се неки пејоративи из ове сфере, ако имамо у виду њихов семски састав и класификацију Шаховског, могу посматрати као класа емотивно-конотативних лексема, док су други ближи типу афективних лексема. Емотивна компонента у структури конотатива, а самим тим и неких пејоратива, заправо само даје емоционалну тоналност логичко-предметној (денотативној) макрокомпоненти одређене номинативне јединице (такав је нпр. случај са секундарним, метафоричким пејоративима чије је примарно значење зоонимско) и овде не можемо говорити о глобалном емотивном значењу (какав је нпр. случај код псовки, пејоратива-инвектива типа *будала*, *ђубре* и сл., те разних узвика и евалутивно-емоционалних придева). Емотивно-конотативна сема, како запажа Шаховски (1994: 23), представља једну од компонената у структури лексема метафоричког значења, без обзира на њихову категоријалну припадност, а обавезна је и у семском саставу деривата добијених додавањем афикса субјективне оцене. Компаративна анализа емотивно-конотативних лексема добијених метафоризацијом с једне, односно, афиксалном деривацијом с друге стране, коју је спровео овај аутор, показује да компонента емотивности увек има исту функцију. Као

што је већ речено, захваљујући емосемама, у семантичком садржају оба типа лексема одражава се емотивни однос и став говорника према предметима и појавама у свету који га окружује. Када су посредни пејоративи из сфере 'човек', циљ је да говорник експлицирањем субјективног става о некој особи предочи адресату свој емотивни доживљај те особе, али у исто време и да утиче на емоције и однос адресата према именованој особи. Емотивна компонента, како напомиње Шаховски (1994: 23), представља део конотативног значења пејоратива, било да су посредни лексеме добијене афиксалном било семантичком деривацијом. Тако, нпр. *поглаварчић* = *поглавар* 'онај који је на челу' (логичко-предметна, денотативна макрокомпонента, која повезује лексичку јединицу са изванјезичком реалијом) + *-чић* 'лош', 'недостојан' (евалутивна компонента) + **'који због тога изазива презир, недопадање и сл.'** (емотивна компонента) + 'разговорна, колоквијална комуникација (функционално-стилска макрокомпонента); или: *магарац* (о човеку) 'глуп; тврдоглав' (денотативна макрокомпонента) + 'то је лоше' (евалутивна компонента) + **'који због тога изазива презир'** (емотивна компонента) + разговорна компонента (функционално-стилска макрокомпонента) (исп. Шаховски 1994: 23–24). Полазећи од закључка да се код конотатива емотивност јавља као пратећа семантичка компонента, док је код афектива она део денотативног значења, Шаховски настоји да појасни како се развија полисемантичка структура лексеме *магарац* (рус. *осел*), тј. како се остварује конотативна емотивност у њеном секундарном, пејоративном значењу. Наиме, за зоонимску лексему *магарац* карактеристичне су у српском (баш као и у руском) језику две семантичке реализације, при чему је архисема примарне 'животиња', а секундарна је добијена метафоричком трансформацијом заснованом на семама колективне експресије и односи се на 'глупог и/или тврдоглавог човека'. Поставља се питање како се формира погрдно значење, односно, да ли је конотативна компонента локализована у првој реализацији, чији је денотат 'животиња' или пак у другој, чији је денотат 'човек'. Шаховски сматра да одговор на ово питање дају контексти и комуникативне ситуације у којима се та два значења остварују, те да се, „при употреби лексеме у примарном, код комуниканата могу јавити асоцијативне везе са секундарним значењем”, из разлога што су ове различите семантичке вредности блиске и повезане у човековом менталном

лексикону. Када говорник погрдно именује другог човека *магарцем*, он „истовремено у свести редукује целокупну семантичку структуру ове лексеме, осим симболичке компоненте 'глуп' или 'тврдоглав', при чему се глобално лексичко значење 'животиња' заправо уопште не реализује” (Шаховски 1994: 24). Сема емотивности има важну функцију у реализацији пејоративне семантике именице *магарац* у значењу 'човек'. Њено лексичко значење може се представити специфичном модалном структуром, у којој су фиксирани социјалне емоције, односно дата је емотивна оцена колектива о особинама као што су 'глупост' и 'тврдоглавост', посредно изражена реализацијом лексеме *магарац* у секундарном значењу. Полазећи од модела који је поставила В. Телија, ту структуру можемо приказати овако: *магарац* = 'особа која се понаша глупо и тврдоглаво' (компонента објективне оцене) + 'као да је магарац' (поређење које интензификује оцену и формира експресивну слику глупости, тврдоглавости – компонента експресивности) + **'то код свих говорника, па и код мене, изазива негативан став, неодобравање и изражавам презир према тој особи'** (емотивна компонента) + 'желим да саговорници и та особа знају за моја осећања и став, а то постижем употребом погрдног имена' (компонента прагматике) + 'разговорно', 'неформално' (функционално-стилска макрокомпонента).⁸⁸ Емотивне семе, очигледно, на сличан начин формирају конотативну семантичку макрокомпоненту – како афиксалних твореница (нпр. пејоратив *поглаварчић*), тако и семантичких деривата, тј. секундарних семантичких реализација добијених механизмом лексичке метафоре (нпр. пејоратив *магарац*). Коначно, у истраживању посвећеном емосемама, Шаховски констатује следеће: „...конкретная эмотивная сема представляет собой комбинацию семантического (инвариантного) признака 'эмотивность', соотносящегося с психическим феноменом внутреннего мира человека – эмоцией, и одного из огромного числа семных конкретизаторов, соотносящихся с определенной эмоцией или ее оттенком.” На основу тога аутор закључује да је број потенцијалних емотивних сема у структури лексичког значења различитих лексема практично неограничен, што је у

⁸⁸ На основу овог Телијиног модела, Шаховски (1994: 24) на примеру пејоратива *магарац* износи закључке о месту конотације у структури лексичког значења лексема – „она је пратилац метафоричког значења, базираног на емотивној семантичкој компоненти, у којој су одражене емоције говорног лица проузроковане одређеним предметима и појавама из стварности која га окружује”.

складу са великом разноврсношћу емоција и емотивних стања говорника (Шаховски 1994: 24)

До важних закључака о емотивној оцени и емотивним семантичким компонентама у структури конотативног значења дошла је С. Ристић, анализирајући именичке експресиве типа 'особа + психичка или морална особина'. Наша студија показује да се ауторкина запажања у великој мери могу применити и на пејоративне лексеме из ове сфере којима се именује човек, те ћемо их у овој тачки укратко представити. Како С. Ристић напомиње, експресивно обојене лексеме (а међу њима и оне погрдног значења чији је денотат човек) представљају посебан слој лексике којом се не исказује нити именује сама емоција, већ јој је задатак да подстакне емоционални доживљај реципијента. Емотивна оцена⁸⁹ побуђује субјективан, емоционални однос говорног лица према означеном појму (особи) „посредством стимулативног деловања на адресата”. Отуда проистиче да емотивна оцена има илокутивну снагу, чији су ефекти: изазивање емотивног односа, исказивање одређене намере и постизање одговарајућег перлокутивног учинка,⁹⁰ то јест одобравања или неодобравања реципијента (Ристић 2004: 30–31).

Емотивна оцена пејоративних лексема из сфере 'човек', које су предмет нашег истраживања, посве је субјективна и неретко уопште није заснована на реалним

⁸⁹ Полазећи од резултата до којих је дошла В. Телија разматрајући компоненту емотивног значења (1996), С. Ристић указује на постојање дистинкције између *емотивне* и *емоционалне* оцене. Ауторка ту разлику објашњава на два примера, у којима се исто емотивно стање говорног лица, побуђено на исти начин, изражава најпре неекспресивном, а затим експресивном лексемом: 1. *Он је издајник, а ја презирем издајника* – пример емоционалне оцене; 2. *Он је Јуда, а ја презирем Јуду* – пример емотивне оцене. Емоционалном оценом она назива врсту „психолошке оцене која је такође везана за емоционалну сферу и којом се описује емоција” и истиче да је она „сагласна са рационалном [оценом] и сједињује се са њом, док се емотивна оцена не сједињује са рационалном него се наслојава на њу” (Ристић 2004: 30–31). Премда смо начелно свесни разлике између две нијансе емотивног значења о којима говоре С. Ристић и В. Телија, сматрамо да она није релевантна за проучавање лексема погрдног значења којима се именује човек. Будући да су пејоративи овог типа класа експресива, у њиховој семској структури присутна је увек иста компонента која носи информацију о емоцијама, а која би, према терминологији С. Ристић, представљала сему *емотивне* оцене. Опредeљујемо се стога да термине *емотивна* и *емоционална оцена* користимо као синониме, сматрајући при томе компоненту емотивности и емоционалности као исту лексичко-семантичку појаву.

⁹⁰ О перлокутивном ефекту говорног чина, који је једна од функција и последица погрдне номинације, Џ. Остин још 60-их година 20. века констатује следеће: „Saying something will often, or even normally, produce certain consequential effects upon the feelings, thoughts, or actions of the audience, or of the speaker, or of other persons: and it may be done with the design, intention, or purpose of producing them; [...] We shall call the performance of an act of this kind the performance of a *perlocutionary* act or *perlocution*” (Остин 1975²: 101).

карактеристикама именоване особе, већ има „личносни карактер”⁹¹ и функција јој је да произведе емотивни доживљај. Како запажа С. Ристић (2004: 31), емотивна оцена „не апелује на разум, него на осећање”, она се „не односи на означено него на мотивациону основу исказа”, која се код пејоратива овог типа огледа у намери говорника да реципијент осети емоцију неодобравања, презира и сл. То посебно долази до изражаја код номинативних јединица чије је погрдно значење индуковано метафоричким трансформацијама заснованим на продуктивности сема колективне експресије. Примера ради, негативна емотивна оцена човека незавидне интелигенције има далеко јачу илокутивну снагу у исказу *X је магарац* него у исказу *X је глуп*. Избор погрдног имена овде није мотивисан само објективном оценом неке особине коју конкретна особа поседује. Дакле, негативна евалуација није искључиво оријентисана на денотативне компоненте појма, већ има и прагматичку функцију, која се огледа у намери говорног лица да код адресата изазове одређени ефекат, тј. да побуди емоције неодобравања и презира. Он то постиже употребом метафоричког погрдног имена чија је илокутивна снага утемељена на сликовитој представи и експресивној асоцијативној вези 'магарац' ↔ 'глуп'. Таква емотивна оцена, изражена фигуративним именом као именом другостепене номинације, надовезује се на објективну, рационалну оцену и интензивира је (исп. Ристић 2004: 31).

Имајући у виду закључке В. Телије о различитим типовима оцене, до којих је дошла проучавајући конотативну семантику, запажамо да се и код пејоративних номинативних јединица из сфере 'човек' оцена пребацује из регистра „Реално” (денотативно, предметно-појавно) на прагматички план. Ту долази до изражаја илокутивна снага пејоративног имена, базирана на рационалној оцени денотативног аспекта значења – у случају лексеме *магарац* посредни је рационална оцена глупости и тврдоглавости као непожељних духовних особина. Како Телија истиче (1996: 121), емотивна оцена се надовезује на „денотативно-аксиолошки амалгам”, што се у погрдном значењу зоонима *магарац* одражава кроз двоструки однос субјекта именовања: први има форму суда, мишљења ('Знај да је X глуп/тврдоглав'; 'Сматрај да је то лоше'), а други форму емотивног доживљаја ('Осети/доживи емоцију неодобравања, презира').

⁹¹ Синтагму узимамо према Ристић 2004.

3.1.4. Пејоративност као вид експресивног значења

Лексеме погрдног, презривог, подругљивог, ироничног значења, у овом раду обједињене хиперонимом *пејоративи*, представљају стилски маркирану лексику, која се у описној лексикографији обележава различитим квалификаторима, а у науци о језику обухваћена је ширим термином *експресивна лексика* (Ристић 2004: 45). Отуда проистиче да је проблем пејорације као семантичке категорије уопште, па самим тим и проучавање пејоратива којима се у српском језику именује човек – нераскидиво повезано са анализирањем компоненте експресивности у семском саставу наведених типова лексема. Овој компоненти значења пажњу су посветили бројни истраживачи, како у српској лингвистици тако и у славистици уопште (нпр. Грепл⁹² 1967, Дешић 1982; Телија 1986; Кузњецова 1989; Апресјан 1995; Ристић 1994, 2000, 2004; Гортан-Премк 2011 и др.), те ћемо се осврнути на најзначајнија запажања у вези са експресивношћу у семантичкој структури пејоративних лексема.

Проучавајући емоционална језичка средства на синтаксичком нивоу, чешки лингвиста М. Грепл бавио се и проблемом експресивности и под овим појмом подразумевао сваку намеру говорника да нечему у свом исказу да значај, обично посебним начином изражавања, са циљем да побуди пажњу и интересовање адресата. Дакле, овај аутор експресивност тумачи као испољавање личности говорника у синтаксичкој структури његовог говора. Он овај појам разматра паралелно са лингвистичким појмом емоционалности (афективности), али констатује да је експресивност шира, свеобухватнија семантичка појава, док је емоционалност само једна њених манифестација. Грепл истиче да се изражавање емоционалности у језику остварује актуализацијом емоционално неутралних језичких средстава, што се на лексичком нивоу постиже променом формалне или семантичке структуре речи. С тим у вези, аутор разликује јединице инхерентне експресивности, код којих се емоционалност остварује модификацијом лексеме на фонетском или творбеном плану, као и јединице адхерентне експресивности, чија је афективност производ промена у значењу лексеме, индукованих трансформацијом компонената њене семантичке структуре (Грепл 1967,

⁹² До резултата истраживања М. Грепла долазимо захваљујући исцрпном прегледу литературе о проблему експресивности, који у својој студији доноси С. Ристић (2004). Аутор овог рада, упркос намери, сам није био у прилици да чита монографију овог чешког лингвисте.

према Ристић 2004: 16–17). Ова ауторова запажања о експресивним лексичким јединицама потврдиће и наша грађа, чија је анализа показала да је основни критеријум за класификацију пејоративних експресива из сфере 'човек' управо начин на који се формира погрдно значење лексеме. Показаћемо у раду да се пејоративност као тип експресивне семантике може, с једне стране, остварити променом на плану форме лексеме, тј. афиксалном деривацијом (нпр. *жена* → *женетина*, *новинар* → *новинарчић* и сл.), при чему настају експресивне јединице инхерентне пејоративне вредности. С друге стране, погрдно значење може бити резултат семантичке деривације, тј. деловања неког од механизма полисемије (нпр. лексичке метафоре – *ђубре*, *кретен*, *псето* и др., метонимије – *брука*, *жабар*, *варјачара* и др. или синегдохе – *зуба*, *главоња*, *пизда*), а варирањем у оквиру исте полисемантичке структуре настају експресивне лексеме адхерентне пејоративности.

О експресивности као лексичко-семантичкој појави писала је и Е. В. Кузњецова, приликом разматрања конотативне и стилски маркиране лексике у руском језику, коју истиче као специфичан део речничког фонда, чије се значење умногоме разликује од неутралне лексике. С тим у вези, ауторка запажа да се стилски маркиране лексеме одликују сложенијом семантичком структуром, будући да у њиховом семском саставу, осим објективно-појмовног садржаја, постоје и конотативне компоненте, које имају субјективни карактер. Семе конотације у семантичком садржају стилски обележених лексема одражавају емотивни однос и различите вредносне ставове говорне заједнице према појмовима који су њима именовани. Такве речи у језику и говору имају специфичну, експресивну функцију, а она је оријентисана на изражавање субјективних аспеката реалног света, тј. стварности пропуштене кроз призму човекове субјективне перцепције. Премда експресивност представља семантичку карактеристику уског дела речничког фонда једног језика,⁹³ ауторка констатује да је посредни изузетно важан лексички слој, јер лексеме овог типа представљају неопходна средства за постизање гipкости говорне културе. Захваљујући њима се, „у објективну информацију о одређеној реалији именованој датом лексемом уплиће субјективни људски фактор” (Кузњецова 1989: 182).

⁹³ Према подацима које налазимо код Е. В. Кузњецове (1989: 182), стилски и конотативно маркиране лексеме чине у просеку око 10% целокупног лексичког фонда књижевног језика.

Кузњецова одређује експресиве као лексичке јединице секундарне номинације, које стоје у синонимском односу са стилски неутралним лексемама у делу појмовног садржаја, при чему је маркиран члан синонимског пара „увек информативно богатији од неутралног средства номинације” (нпр. *украсти* – *здити*, *умрети* – *цапнути* и сл.). Ипак, разматрање погрдних назива за човека као једне од категорија функционално-стилски и конотативно обележених лексема, показује да се пејоративи одликују једном специфичношћу у односу на неке друге типове експресивних речи, на које се односи ово ауторкино запажање. То је, наиме, чињеница да они готово никада не могу имати семантички сасвим неутралне еквиваленте, јер садрже компоненту негативне оцене и емотивну компоненту, које лексеми „гарантују” експресивност. То потврђују парови пејоративних синонима чији је један члан добијен метафоричком трансформацијом заснованом на семи колективне експресије: нпр. *глупача* – *ћурка*, *леђивац* – *трут*, *магарац/мајмун* – *глупак*, *будада* и сл. Лексеме синонимне метафоричким зоонимима такође су пејоративи и у својој семској структури задржавају компоненту експресивности и емоционалности, као и сему негативне оцене, а разликују се само у делу конотативног значења које Кузњецова (1989: 183) одређује као ’образност’, а С. Ристић (2004: 18) као ’сликовитост’. Погрдни метафорички зооними одликују се и овом значењском компонентом, док она изостаје у структури лексичког значења другог члана пара.

Кузњецова напомиње да је експресивност изузетно сложена компонента лексичког значења, коју су истраживачи тумачили на више начина, полазећи са различитих становишта и из визуре разних семантичких теорија. Најопштије говорећи, експресивност лексеме може се одредити као њена „појачана изражајност”, која се манифестује или кроз необичну фонетску структуру или кроз присуство специфичних конотативних компонената у семантичкој структури. Оне носе информацију о томе у којој је мери, односно степену одређена особина присутна у неком предмету или појави, при чему се тај интензитет оцењује као „одступање од нормалне/уобичајене мере” (Кузњецова 1989: 184). Компонента ’интензитета’ у семантици експресива није део предметно-појавне макрокомпоненте, дакле, њоме се не изражава објективна мера

у којој се одређено својство испољава, већ субјективна представа о тој мери као о нечему што излази из оквира пожељне норме (Ibid.).

Истраживања В. Н. Телије показују да је експресивност неизоставна компонента конотативног значења номинативних јединица, одакле следи да се ове лексичко-семантичке појаве и не могу тумачити независно једна од друге.⁹⁴ Експресивни ефекат, како запажа ова ауторка (1986: 5–6), остварује се тако што се денотативни део значења лексеме допуњује емотивно-аксиолошким односом субјекта именовања према стварности, који се одражава на плану исказа употребом стилски маркираних лексичких средстава. Телија (1986: 10) даље објашњава да јединице експресивне номинације, уз дескриптивно и евалутивно значење, у својој семантичкој структури садрже и емоционалну компоненту, која носи информацију о емотивном односу говорног лица према означеном појму који именује (у случају пејоратива које проучавамо у овом раду посреди је однос субјекта именовања према одређеној особи). Ауторка сматра да се експресивни ефекат номинације (у нашем случају – пејорације) заснива управо на том психолошком фактору, тј. на личном, субјективном доживљају именованог појма (особе) и емоцијама које она побуђује код говорног лица. Отуда би проистицало и да експресивна лексичка средства којима се постиже погрдна номинација човека заправо уопште не претендују да објективно представе некакву карактеристику особе на коју реферишу, нити да неутрално оцене њену физичку/духовну особину, активност или облик понашања као непожељан. Прагматички циљ посезања за пејоративним именом огледа се у свесној намери субјекта номинације да употребом такве јединице у говору изазове ефекат експресивности, тј. да изражавањем свог личног емотивног односа (антипатије, презира и сл.) делује сугестивно и на примаоца поруке, те да посредно утиче на његов емотивни доживљај и систем вредности (Телија 1986: 11–12).

⁹⁴ На основу увида у дотадашња истраживања посвећена конотацији, В. Телија указује на изостанак јасне границе између овог појма, с једне и семантичких компонената експресивности, емоционалности и оцене, с друге стране, те у својој студији о конотативном аспекту значења номинативних јединица тумачи и засебно дефинише сваку од ових лексичких појава. Дуго су, како констатује ова ауторка, „појмови експресивност и конотативност у лингвистичким радовима употребљавани као синоними, премда се још од првих студија могло назрети да експресивност подразумева *ефекат* који се јавља као резултат активирања посебних семантичких компонената – компоненатов, создающих этот эффект” (Телија 1986: 5–6). Посреди су компоненте конотације.

Према В. Телији, експресивност номинативних јединица уопште, па и оних погрдног значења, почива на компоненти оцене, коју ауторка подробно разматра као један од елемената конотације (в. Телија 1986: 21–64). Полазећи са становишта типологије лексичких значења и притом имајући у виду присуство компонената објективне и субјективне оцене у семантичкој структури експресива, ауторка констатује да лексеме овог типа представљају аксиолошка, евалутивна средства номинације. Отуда закључујемо да и пејоративни експресиви представљају посебан тип номинационих средстава, која имају емотивно-квалификативну функцију (исп. Телија 1986: 37–38).

Како наводи Телија (1986: 22), насупротив објективно-темпоралној модалности, као елементу дескриптивног плана садржаја номинативних јединица којима се одражава реална слика света, стоји евалутивна модалност експресивних лексема, у којима је заправо изражен лични однос говорног лица према свему што постоји у стварности, премда се чини да дата реч носи информацију о нечему што постоји објективно, независно од субјекта именована. Тако, примера ради, констатацијом да је *неко глупак* (*трапавко*, *жгоља* и сл.) не саопштавамо само информацију о објективним особинама именоване особе (иако несумњиво постоје глупи, трапави, одвећ мршави људи), већ исказ значи и да је поседовање таквог интелектуалног/физичког својства, са тачке гледишта говорног лица 'лоше' – у односу на неку имплицитно нормирану представу о томе да је 'нормално' не бити глуп, имати координиране покрете и бити складан, бити ухрањен у одговарајућеј мери и сл. (исп. Телија 1986: 22). Та визура, тј. мишљење говорног лица о именованој особи и њеним карактеристикама немају функцију додатне идентификације, већ само изражавају оцену и вредносне ставове субјекта именована. Компонента оцене експресивном значењу даје „додатни смисао”, „наслојава се” на предметно-појавну компоненту значења, тј. на објективни лексички садржај, што резултира тиме да евалутивна модалност „уоквирује” денотативно значење, уносећи имплицитно у њега свој субјективни статус (Телија 1986: 24). У погрдном експресивном имену, осим објективних информација о датој реалији (у нашем случају – о човеку), сусрећемо се са општом оценом, заснованом на

параметрима 'добро/лоше' и емоционалном оценом, заснованом на параметрима 'волим/не волим', 'допада ми се/не допада ми се'.⁹⁵

Изузетан допринос проучавању лексичке експресивности у српској лингвистици дала је С. Ристић, која, попут В. Телије, третира експресиве као посебан функционално-стилски слој лексема чије је значење засновано на конотацији као специфичној семантичкој макрокомпоненти. Већ на основу представљеног корпуса из Речника САНУ, на коме је базирано ауторкино истраживање, односно, на основу пописа квалификаторâ који су јој послужили као критеријум за ексцерпцију грађе, показало се да компонента 'експресивно' функционише као хипероним за широк спектар семантичких нијанси, међу којима су и семе 'пејоративно', 'погрдно', 'презриво', 'подругљиво', 'иронично'. Имајући то у виду, указаћемо на неке од најважнијих ауторкиних запажања у вези са експресивном лексиком, која се истовремено односе и на пејоративе из сфере 'човек', што ћемо у овом раду и потврдити њиховом лексичко-семантичком анализом. Прво, пејоративни експресиви чији је денотат човек на лексичком плану функционишу као номинативне јединице којима говорно лице исказује негативну субјективну оцену и емотивни став неодобравања, презира. Друго, на основу налаза С. Ристић о структурно-семантичким карактеристикама експресива уопште, у проучавању пејоративних назива за човека полазимо од претпоставке да они у свом семском саставу садрже следеће типове компонената: денотативне компоненте које указују на нека реална својства погрдно именоване особе, евалутивне компоненте (и то компоненте објективне оцене неке човекове особине или активности као лоше и компоненте негативне субјективне оцене), експресивно-прагматичке компоненте које изражавају намеру говорног лица да употребом погрдног имена увреди особу и остави утисак на адресата, емотивне компоненте које одражавају емоције, унутрашњи доживљај субјекта погрдног именовања и стилске компоненте, које указују на функционални регистар, тј. на употребу погрдног имена у одређеној комуникативној

⁹⁵ За наше истраживање пејоративне експресивности врло је подстицајан пример лексеме *медвед*, који налазимо код Телије, а чију семантичку структуру ауторка представља на следећи начин: „говорник/субјекат номинације сматра да је 'лоше' то што особа Х има троме и нескладне покрете (у односу на пожељну норму – кретати се складно, лако), а при томе је 'лоше' и што се особа Х креће попут медведа, што код субјекта именовања изазива неодобравање и презрив однос према тој карактеристици особе Х” (Телија 1986: 24).

ситуацији (исп. Ристић 2004: 59–64). Треће, пејоративни експресиви којима се именује човек одражавају неке социјалне, психичке и когнитивне особине језичке личности српског језика – субјекта погрдног именованја (Ристић 2004: 242). Пејоративна номинација у сфери 'човек' заснована је на оцени, коју конституишу стандарди и стереотипи једне језичке заједнице, а њиховом лингвокултуролошком анализом могуће је доћи до релевантних података о националним и културним стереотипима и традиционалном систему вредности који постоје у српском друштву.

3.1.5. *Осврт на досадашња разматрања о односу пејоративног значења и појмова конотација, оцена, експресивност, емоционалност*

У претходних неколико поглавља овог рада циљ нам је био да укажемо на дубоку повезаност која постоји између *пејоративности* као семантичке категорије и лингвистичких појмова *конотације, оцене, експресивности и емоционалности*. Дефинисање ових компонената лексичког значења, те њихова међусобна испреплетеност, али и разграничење односно разумевање сваке понаособ – представљају неопходан предуслов за проучавање и анализу лексема погрдног значења у номинацији човека.

Већ на почетку теоријског разматрања наведених појмова напоменули смо да централна компонента у семантичкој структури пејоратива којима се реферише на човека није предметно-појавна, денотативна, већ се погрдно значење заснива на сложеној конотативној макрокомпоненти. Након што смо се укратко осврнули на историју развитка лексичке конотације, навели смо релевантна запажања лингвиста о овој компоненти – како домаћих проучавалаца који су се бавили конотативном семантиком, тако и руских лингвиста који су дали највећи допринос проучавању ове макрокомпоненте. Још једном ваља напоменути да конотација представља део системског значења појединих лексема, који садржи податке о њиховој семантичкој маркираности и експресивном односу говорне заједнице према ономе што значи та лексема (Драгићевић 2007: 60). За проучавање и разумевање пејоративне конотације посебно нам је било значајно тумачење Е. В. Кузњецове (1989: 183) да се захваљујући овој компоненти основни појмовни садржај лексеме допуњава смислом у коме су

одражене социјално-психолошке оцене и асоцијације говорне заједнице. Иста ауторка указује и на сложеност конотативне макрокомпоненте, односно, на њене неколике чиниоце, а то су евалутивна, емотивна и експресивна сема, које улазе и у састав пејоратива које проучавамо у овом раду.

Полазећи од запажања и резултата до којих су истраживачи – на првом месту руски лексиколози и семантичари дошли разматрајући појам оцене, истакли смо колики је значај лингвистичког аспекта у разматрању ове логичко-филозофске категорије. Њено проучавање у науци о језику подразумева опис различитих језичких средстава којима се може реализовати евалутивно значење, а његову репрезентативну лексичку манифестацију представљају управо пејоративи у сфери 'човек' које проучавамо у овом раду. Рекли смо да евалутивна семантика проистиче из квалификативно-вредносне структуре оцене, чије су најзначајније компоненте следеће: субјекат оцене, објекат оцене, скала оцене, стереотип у односу на који се оцењује неки појам, аспект оцене, евалутивни модус и мотивација за вредновање. У вези са овом структуром као посебно значајна издвајају се запажања руске ауторке Е. М. Вољф, која под оценом подразумева вредносни аспект значења језичког израза (нпр. пејоративне лексеме) и интерпретира је на следећи начин: „А (субјекат оцене) сматра да је Б (објекат који се оцењује) *добар* или *лош*”, при чему се евалуација одвија на скали између двају полова – позитивног и негативног (Вољф 1985: 18). Лоцирање неког појма (у нашем случају – особе) на аксиолошкој скали подразумева поређење датог појма са стереотипом у односу на који се врши евалуација. а стереотип, како је речено, представља ентитет који поседује скуп идеалних (пожељних) особина и квалитета. И премда вредновању подлежу сви предмети и појаве из човековог окружења, најчешће се оцењује сам човек као физичко, духовно, емотивно друштвено биће, према различитим параметрима културне заједнице чији је члан. Отуда човек као објекат евалуације представља предмет истраживања и у овом раду, при чему нам је у фокусу лексички изражена *негативна оцена* човека. Такође, указали смо и на двојаку природу језичке оцене, тј. на њену потенцијалну субјективност или објективност, односно емоционалну или рационалну обојеност. Субјективност оцене, с једне стране, огледа се у чињеници да она није природно својство ентитета, већ својство које му људи

приписују у зависности од односа који имају према њему. Објективност оцене, с друге стране, проистиче из њеног друштвеног карактера – она је укључена у систем колективних вредности и условљена је друштвеним нормама. Проучавање погрдних називи за човека у лексичком фонду српског језика омогућава нам да откријемо понешто о систему вредности његових говорника, будући да су у речима и језику акумулирани колективно знање, искуство, традиција и култура једног народа. С тим у вези дотакли смо се и тумачења појма *вредности*, те његовог значаја за лингво-филозофско одређење категорије оцене. Указано је и на различита тумачења места евалутивне семе у семантичкој структури пејоратива која заступају поједини лингвисти, у оквиру чега је пажња усмерена превасходно на разрешење недоумице у вези са тиме да ли оцена припада денотативној или конотативној макрокомпоненти лексичког значења. Коначно, истакнута су и нека прагматичка својства евалутивних лексема које су предмет овог истраживања, а она се тичу комуникативне ситуације у којој се одвија акт оцене. Овде је важно још једном нагласити да оцена подразумева вербализовање вредносних судова којима говорно лице изражава емоције, однос и став према неком предмету, појави или особи. У случају пејоратива, циљ је да се одређена особа критикује, осуди, увреди због неких објективних или приписаних карактеристика, што се постиже избором погрдног имена. Функција оцене и негативне номинације јесте да субјекат именована утиче на примаоца поруке, креирајући његово мишљење, као и емотивни однос према појединцу на којег реферише.

Управо се на емотивном односу говорника и адресата заснива још један тип семантичких компонената које смо препознали у структури лексичког значења пејоратива из сфере 'човек', о чему је такође било речи у ранијим поглављима. Посреди су емотивне семе које, да поновимо, садрже информације о емотивном стању, осећањима и расположењу говорног лица према именованом појму (особи), те о његовој намери да делује на остале учеснике у комуникацији и произведе код њих сличну емотивну реакцију. Као посебно занимљива и значајна за проучавање лексичке емоционалности истакли смо запажања руског лингвисте В. И. Шаховског, који истиче да емоционалност „прожима” целокупну говорну делатност човека и фиксирана је у семантици речи као показатељ његових различитих емотивних стања. Овај аутор

полази од идеје да најмање јединице емотивног значења, емотивне семе (емосеме) – објективно постоје у лексичко-семантичком систему, тј. у структури лексичког значења неких јединица, баш као и други типови сема, те да се обично активирају као семантичка „надградња” дескриптивних (предметно-појавних) и експресивних компонената значења речи. Емоционална семантика незаобилазан је пратилац пејоративности, те је важна и за проучавање лексике погрдног значења коју анализирамо у овом раду. Наиме, у случају пејоратива из сфере ’човек’ емотивно значење утемељено је на негативном ставу субјекта именована према одређеној особи као носиоцу физичких и духовних особина, вршиоцу непожељних активности или представнику неке друштвене групе. Показали смо да управо тај став неодобравања побуђује негативне емоције говорника – његов презир, антипатију, непоштовање и сл., те интенцију да употребом погрдног имена произведе слична осећања адресата. Такође, осврнули смо се и на запажање Шаховског о постојању двају типова емотивних лексема, а то су афективи и конотативи, чија се семантичка структура разликује управо у месту емосеме и њеној функцији у формирању значења. За први тип јединица аутор истиче да емосеме улазе у састав денотативне, предметно-појавне макрокомпоненте, док је другом типу лексема својствена емотивна информација као део конотације. Међу пејоративима којима се именује човек уочили смо оба тима емотивних лексема и објаснили на основу чега се оне могу диференцирати. Коначно, издвојени су и релевантни закључци које о емотивној оцени доноси С. Ристић проучавајући експресиве, а они се могу применити и на лексеме погрдног значења које проучавамо у овом раду. С тим у вези, закључили смо да је емотивна оцена пејоративних лексема из сфере ’човек’ најчешће субјективна и уопште није заснована на реалним карактеристикама именоване особе, већ на емотивном доживљају субјекта номинације. Отуда С. Ристић (2004: 31) и констатује да емотивна оцена као семантичка компонента има „личности карактер”, те да „не апелује на разум, него на осећање”.

Истакли смо затим да је проблем пејорације као семантичке категорије, па самим тим и проучавање пејоратива којима се у српском језику именује човек – нераскидиво повезано са анализирањем *компоненте експресивности* у семском саставу овог типа лексема. У односу на лексику погрдног, презривог, подругљивог и ироничног

значења, која је предмет нашег интересовања, експресиви представљају суперординирану категорију. Посреди су лексеме негативне експресивне тоналности. У уводном, теоријском делу рада само смо наговестили, а у емпиријском ћемо на богатој грађи показати да се пејоративност као тип експресивне семантике може остварити променом на плану форме лексеме, тј. афиксацијом, а може бити и производ семантичке деривације, односно деловања неког од механизма полисемије. Напоменуто је да истраживачи третирају експресиве као јединице секундарне номинације (исп. Телија 1986, Кузњецова 1989, Ристић 2004), за које запажају да стоје у односу синонимије са стилски неутралним лексемама у делу појмовног садржаја, као и да је експресивни члан синонимског пара увек семантички богатији од неутралног (исп. *украсти – мазнути, умрети – одапети* и сл.). У вези са пејоративима у сфери 'човек' запазили смо једну специфичност у односу на остале типове експресивних лексема на које се односе ове напомене, а она се огледа у чињеници да ниједан члан синонимског пара није семантички неутрална лексема. Лексема погрдног значења увек поседује компоненту негативне оцене, односно емотивну сему, услед чега су пејоративни називи за људе увек експресивни, а могу се разликовати у степену негативне експресивности коју реализују. Било да мушкарца назовемо *глупаном* или *магарцем*, а жену *глупачом* или *ћурком* – у номинацији употребљавамо експресиве, у виду атрибутивне именице добијене суфиксацијом или зоонимске лексеме чије је погрдно значење индуковано метафором. Истакли смо да овакве парове пејоратива диференцира само једна компонента у структури лексичког значења, коју Кузњецова (1989: 183) одређује као 'образност', а С. Ристић као 'сликовитост' (2004: 18). Такође, на основу запажања која о експресивима износи руска ауторка В. Н. Телија (1986: 5–6), дошли смо до закључка да се експресивни ефекат остварује тако што се денотативни део значења лексеме допуњује емотивно-аксиолошким односом субјекта именовања према стварности. У случају пејоративних назива за човека увек је посреди негативан вредносни суд и презрив емотивни однос говорника према појединцу који је предмет номинације. Коначно, за наше истраживање односа између експресивности и пејоративности занимљиви су закључци до којих је дошла С. Ристић бавећи се именичким експресивима. У даљем, емпиријском делу рада, у анализи експресива погрдног

значења којима се именује човек, често ћемо се позивати на ауторкина запажања о томе да лексеме овог типа одражавају неке особине језичке личности српског језика (Ристић 2004: 242).

4. Семантичка анализа лексема погрдног значења у сфери 'човек'

Наш приступ истраживању лексике погрдног значења у именовању човека у српском језику превасходно је семантички. Намера аутора била је да у емпиријском делу рада класификује пејоративне називе за људе према диференцијалним компонентама које уз архисему 'човек' чине семантичко језгро ових лексема. Тежили смо да опишемо лексичко-семантичке групе пејоратива како бисмо дошли до релевантних лингвокултуролошких запажања о томе шта српска друштвено-језичка заједница сматра непожељним, лошим, достојним презрења и осуде када су у питању човекове особине и понашање. Такође, желели смо да укажемо и на неке колективне предрасуде, генерализације, стереотипе о појединим друштвеним групама и склоност ка маргинализацији и дискриминацији њихових припадника. Укратко, можемо рећи да је један од примарних циљева проучавања лексичке пејорације у сфери 'човек' био да се угради још један делић у мозаик језичке слике света говорника српског језика. Отуда се неретко у раду посебно осврћемо на систем вредности који постоји у нашем друштву и националној култури, са којим се упознајемо посредством социолошких, културолошких и психолошких информација садржаних у јединицама номинације регистрованим у овом делу лексичког фонда нашег језика. Стога је семантичка анализа у начелу замишљена као класификација пејоратива према тематским групама, при чему смо у том делу рада намеравали и да се усредсредимо на механизме полисемије који омогућавају реализацију погрдног значења. У другом делу истраживања требало је да испитамо творбене карактеристике ових лексема – продуктивне деривационе моделе и форманте који учествују у грађењу пејоратива чији је денотат човек у српском језику. Увидом у грађу, међутим, показало се да је семантику и творбу практично немогуће проучавати независно, будући да је значење лексеме неретко условљено њеном формом, тј. типом или начином творбе. Зато ће семантичка анализа и издвајање

компонената које чине семску структуру пејоративних лексема бити обилато пропраћени коментарима који се тичу њихове деривације. Слично ћемо поступати и приликом творбене анализе, те ће разврставање пејоратива према начину творбе, типовима мотивације, продуктивним моделима и афиксима на многим местима бити допуњено запажањима у вези са њиховим значењем.

Грађа на којој је спроведено ово истраживање обухвата 2130 јединица номинације чији је денотат човек и преко 2400 пејоративних семантичких реализација у тој сфери. Емпиријски део рада, који следи, састоји се из двеју већих целина – прва у начелу подразумева класификацију ових лексема према тематским групама, а друга опис њихових деривационих карактеристика, али ће се, као што је наговештено, анализа значења и творбе у обема целинама умногоме прожимати. Пре него што пређемо на опис лексичко-семантичких скупина пејоратива којима се у српском језику реферише на човека представићемо уобичајене механизме полисемије којима се остварује погрдно значење. Посреди су метафора, метонимија и синегдоха, а сваком од механизма посветићемо пажњу у засебном поглављу, где ћемо се осврнути на подтипове трансформација које уочавамо за сваки од њих и илустровати их одговарајућим примерима из грађе. Истаћи ћемо да се у неким случајевима пејоративно значење реализује заједничким деловањем двају механизма – нпр. метафоре и метонимије или метафоре и синегдохе. Такође, анализа грађе показате да се семантичко варирање не остварује само у оквиру једне полисемантичке структуре, већ и између двеју лексема од којих је једна дериват друге. Коначно, указаћемо и на бројне случајеве да се погрдно значење остварује у садејству семантичке и афиксалне деривације.

4.1. Механизми полисемије као индуктори погрдног значења лексема у сфери 'човек'

4.1.1. *Метафора као механизам за развијање погрдног значења лексема којима се именује човек*

Традиционална реторика, а касније и стилистика, односно теорија књижевности, посматрале су метафору искључиво као језичко-стилски украс, тачније као стилско-изражајно средство чија је функција онеобичавање књижевноуметничког текста, са циљем да се постигне нарочит ефекат⁹⁶ код реципијента (Кликовац 2004: 10). У традиционалној семантици и лингвистици под *метафором* се обично подразумева један од најчешћих механизма полисемије⁹⁷, захваљујући коме се индукује велики број нових значења речи у лексикону једног језика. Тако према Д. Гортан-Премк (2004: 86), лексичка метафора подразумева пренос номинације с једног појма (референта) на други, односно с једног семантичког садржаја на други, мотивисан аналошким повезивањем семантичких компонената (сема) нижег ранга, уз обавезно замењивање архисеме полазног семантичког садржаја архисемом циљног садржаја. Дакле, лексичка метафора представља пренос имена с једног појма на други на основу некакве сличности међу њима. Ауторка даље истиче да метафора као језички механизам почива на идентичности неких компонената (сема) нижег ранга из семантичких садржаја тих двају појмова⁹⁸. Њиховим асоцијативним повезивањем заправо се омогућава

⁹⁶ Овакво схватање метафоре као стилске фигуре датира још из античке књижевности, а његовим темељем сматра се Аристотелово учење, изложено у делу *Поетика*.

⁹⁷ У науци о језику полисемија у ширем смислу подразумева способност лексеме да се остварује у више различитих значења, тј. да има више семантичких реализација (Гортан-Премк 2004: 38). У лексиколошкој терминологији, такође, овај термин представља заједнички назив за четири уобичајена механизма којима се вишезначност остварује, а то су метафора, метонимија, синегдоха и платисемија (Драгићевић 2007: 129).

⁹⁸ Узмимо нпр. примарну реализацију лексеме *нога* у РМС: 'крајњи, доњи део тела човека и животиње (од бока наниже) који служи за ходање' и једну од секундарних реализација лексеме *нога*, коју овај речник бележи под 3: 'доњи, у више кракова одвојени део неког предмета (обично намештаја) на коме стоји' (нпр. *нога столице*). Компоненцијалном анализом, тј. разлагањем примарног семантичког садржаја лексеме *нога* могу се уочити следеће семантичке компоненте: нога (човекова) = део људског тела (архисема) + доњи (сема положаја) + издужен (сема облика) + који служи за кретање и као ослонац (сема функције) + који је од крви и меса, прошаран мишићима, венама (сема састава). С друге стране, разлагање на компоненте семантичког садржаја који РМС бележи под 3. може се представити овако: нога (столице) = део столице (архисема) + доњи (сема положаја) + издужен (сема облика) + који служи као ослонац (сема функције). Компоненцијална анализа показује да се двема наведеним семантичким реализацијама лексеме *нога* разликују архисеме, али су им заједничке неколике семе нижег ранга (сема положаја, сема облика и сема функције). Оне омогућавају асоцијативно повезивање двају семантичких садржаја, чији је резултат пренос имена с полазног појма (*нога као део тела*) на циљни појам (нога као део предмета). Дакле, секундарно значење лексеме *нога* мотивисано је метафоричким асоцијацијама заснованим на трансформацији трију сема из примарног садржаја лексеме *нога*.

метафоричка трансформација, тачније пренос имена са једног појма на други. Д. Гортан-Премк наводи (2004: 90–109) неколико врста метафоричких асоцијација, које се међусобно разликују по типу семантичке компоненте нижег ранга чијом трансформацијом долази до преноса номинације са полазног на циљни појам. То су: 1. метафоричке асоцијације по месту/положају (нпр. глава човека → глава ексера); 2. метафоричке асоцијације по функцији (нпр. крило птице → крило авиона); 3. метафоричке асоцијације по облику (нпр. врат човека → врат секире); 4. метафоричке асоцијације по боји (нпр. *зелен* плод → *зелена* младост); 5. метафоричке асоцијације типа конкретно → апстрактно (нпр. *оштар* нож → *оштар* човек); 6. метафоричке асоцијације типа апстрактно → конкретно (нпр. добар човек → добар провод). Свим овим типовима трансформација заједничко је постојање неке реалне сличности између семантичких садржаја двају појмова који учествују у метафоричком преносу.

С друге стране, модерна лингвистика, пре свега она која се заснива на когнитивистичком приступу, третира метафору као механизам мишљења који лежи у основи човековог појмовног система и представља његов основни организациони принцип.⁹⁹ Одавде проистиче да се о метафори данас може говорити са трију различитих аспеката, који се на први поглед међусобно супротстављају, али заправо сваки од њих само осветљава различите манифестације истог процеса. Док се о метафори као о стилској фигури увек говори у оквирима стилистике и теорије књижевности, она се у науци о језику тумачи двојако, при чему јој се у једном случају даје статус лексичког процеса и назив *лексичка метафора*, а у другом случају статус когнитивног процеса и назив *појмовна метафора*. Рајна Драгићевић (2007: 150–151) истиче да се међу лингвистима ретко сусрећу истраживачи који прихватају оба становишта, премда је веома важно регистровати и појмовни и лексички ниво

⁹⁹ Когнитивисти сматрају да човек свет око себе разуме на два начина. Када је реч о *конкретним појавама*, човек их разумева непосредно чулима, те тако има чулну представу о простору, предметима и различитим односима међу њима. Међутим, човек је способан да разуме и апстрактне појаве и појмове, а њихово разумевање није произвољно и независно од појединца до појединца, већ је дубоко укорењено у човековом искуству. Када је реч о апстрактним појавама, човек их заправо разумева као конкретне појмове и помоћу конкретних појмова – оно што је невидљиво, разумевамо као видљиво, оно што је неопипљиво, као опипљиво итд. У оквиру когнитивне лингвистике значење се изједначава са концептуализацијом – концептуализација подразумева образовање и разумевање појмова на основу човековог „физичког, чулног, емоционалног и интелектуалног искуства са светом који га окружује” (Кликовац 2004: 9).

метафоре, будући да и један и други показују да је начин на који човек разуме стварност у великој мери заснован на метафоричкој спознаји. Полазећи од објашњења које ауторка нуди, закључујемо да је појмовну и лексичку метафору у лингвистици нужно посматрати као различите реализације истог процеса, које су начелно равноправне и само се манифестују на различитим нивоима. Отуда ћемо и приликом анализе лексема чије погрдно значење у сфери 'човек' у српском језику почива на метафоричким трансформацијама користити оба ова теоријска приступа – пре свега зато што такво методолошко решење намеће грађа која је прикупљена за потребе овог истраживања. Код неких пејоратива сасвим је прозирно да је асоцијативно повезивање двају појмова засновано на некој семантичкој компоненти која им је заједничка, односно на идентичности која је реална или као таква перципирана од стране субјекта именовања. У таквим случајевима је пренос номинације погодно објаснити посредством компоненцијалне анализе, тј. издвајањем продуктивних сема из структуре лексичког значења полазног појма и указивањем на тип метафоричке трансформације коју оне индукују. Примера ради, уколико је мотивација за пејоративну номинацију човеков физички изглед, метафоризација се може остварити на основу некакве реалне сличности коју субјекат именовања увиђа између циљног појма – одређене особе и полазног појма – обично некаквог предмета или животиње, чије се име преноси на човека у процесу семантичке или афиксалне деривације. Најчешће је асоцијативно повезивање подстакнуто компонентом значења која носи информацију о облику и димензијама полазног предмета, а односи се на висину или дебљину именоване особе. Тако је нпр. продуктивност сема облика из примарног садржаја мотивне речи условила развијање бројних погрдних жаргонских назива за женску особу недопадљивог изгледа: исп. у Герзићевом речнику: *даскара*, *даскара* 'жена с врло малим грудима' (сема 'равна': равна даска → равне груди, без облина), *бандера*, *бандеруша* 'висока мршава девојка' (сема 'висока', 'издужена': висока, танка бандера → висока, мршава жена), *крстарица* 'огромна жена' (сема 'велики': велики брод → велика жена; исп. у РСАНУ *крстарица* '1. вој. пом. велики и брзи ратни брод с јаким артиљеријским наоружањем и великим радијусом кретања') итд.

С друге стране, за тумачење појединих метафоричких трансформација које препознајемо у основи погрдног именовања човека погодан је појмовно-методолошки апарат когнитивне лингвистике, тј. примена теорије појмовне метафоре. Обично су посредни пејоративи који се односе на неку апстрактнију сферу него што је физички изглед – нпр. старосно доба или карактер човека. Примера ради, погрдно именовање старије особе *руином* мотивисано је начином на који концептуализујемо апстрактан појам СТАРОСТ, тачније појмовном метафором СТАРОСТ ЈЕ ПРОПАДАЊЕ, УРУШАВАЊЕ. Или – пејоративну семантичку реализацију лексеме *ђубре*, коју РСЈ бележи под тачком 4. '(и зб. ђубрад) рђава, неморална особа, односно рђаве, неморалне особе, олош' можемо објаснити појмовним изједначавањем духовне, моралне нечистоће, односно покварености са физичком (исп. у РСЈ *ђубре* под 1. смеће, нечистоћа, отпаци'). Отуда ћемо концептуализацију апстрактног концепта МОРАЛНОСТИ тумачити појмовном метафором ДУХОВНО ЈЕ ФИЗИЧКО и њеном конкретизацијом НЕМОРАЛНОСТ ЈЕ НЕЧИСТОЋА, ПРЉАВШТИНА.

Даље у раду представићемо неке механизме лексичке и појмовне метафоре које смо уочили као продуктивне у формирању погрдног значења анализираних лексема из сфере 'човек' у ексцерпираној грађи.¹⁰⁰

Метафоричке трансформације мотивисане човековим физичким изгледом засноване на семи облика

Све лексеме из ове скупине остварују погрдно значење у сфери човек индуковањем семе облика, димензија, величине, положаја или какве сличне компоненте која носи информацију о физичким карактеристикама особе на коју субјекат именовања реферише. При томе, избор пејоративног имена може бити мотивисан некаквим реалним својством појединца који је предмет номинације или пак

¹⁰⁰ Репрезентативан узорак за тумачење погрдних семантичких реализација заснованих на механизму лексичке метафоре чине погрдни називи за човека мотивисани физичким изгледом (обликом и величином тела и његових делова, дебљином и висином – дакле особинама које су лако уочљиве, конкретне и, самим тим, захвалне за примену методе компоненцијалне анализе). Стога ћемо њих најдетаљније описати у овом поглављу, док ћемо за неке друге типове лексичке метафоре наводити свега по неколико примера. Циљ нам није да напишемо све метафоричке пејоративе у именовању човека, већ да укажемо на разноврсност механизма асоцијативног повезивања, тј. на широк спектар лексичко-семантичких и когнитивних модела метафоре.

само утиском који говорник о тој особи формира на основу неких њених спољашњих обележја. У фокусу погрдне номинације каткада је човеков изглед у целости – по правилу уколико је од стране друштвено-језичке заједнице оцењен као непријатан, непожељан, ружан, а каткада се појединац извргава подсмеху због необичне физиономије одређеног дела тела или каквог другог упечатљивог естетског обележја. Семантичка анализа метафорички заснованих јединица из наше грађе показује да је у српском језику нарочито продуктивно погрдно именовање женске особе мотивисано непожељним физичким изгледом.¹⁰¹ При томе запажамо да велики број лексема индукованих метафоричким трансформацијама које су мотивисане изгледом / обликом / димензијама / величином тела – реализују међусобно блиско денотативно значење. Тако се у овом делу корпуса издвајају синонимски низови пејоративних назива за претерано мршаву (обично уједно и високу) девојку или жену, без облина – с једне стране (*бандера, бандеруша, глиста, даска, даскара, жирафа, летва, метла, мотка, оклагија, сврака, чапља, чачкалица*), али и за женску особа која има вишак килограма – с друге стране (*бедевија, крава, крстарица, лађа, мечка, оклопњача, прасица*). Полазећи од скупине метафоричких пејоратива, запажамо да се превелика мршавост и дебљина изразито негативно вреднују код представника оба пола. Отуда за премршаву особу нездравог физичког изгледа, без обзира на пол, у грађи бележимо метафоричке реализације лексема *авет, аветиња, бијафра, зомби, костур*, док се одвећ угојен мушкарац или жена могу назвати *буретом* или *свињом*. Исто тако, упркос чињеници да физичка снага и издржљивост представљају неке од кључних параметара за вредновање мушкарца у стереотипној перцепцији пола коју има наша друштвена заједница (исп. Поповић 2006, Јовановић В. 2010), међу семантичким дериватима у чијој је основи овај тип метафоре региструјемо и низ блискозначних подругљивих имена за претерано крупну, корпулентну мушку особу (*горила – киклоп – медвед – носорог – шифоњер*).

Такође, показало се и да су метафоричка значења зоонима у сфери 'човеков физички изглед' неретко производ индуковања сема облика, величине или начина кретања, које носе информацију о реалним физичким карактеристикама полазног појма.

¹⁰¹ До истог запажања о метафоричким семантичким дериватима чији је денотат женска особа дошла је и Г. Штасни (2013: 132), уочивши да у домену жаргона мршаве/дебеле односно ружне жене бивају именоване зоонимима, називима за предмете, па чак и називима болести (нпр. *гонореја*).

Пренос имена са животиња на људе у таквим је случајевима, дакле, мотивисан реалним искуством које човек има са представницима животињског света. Отуда се као тачно показује запажање Н. Бечеве (2002: 113) да је приликом номинације човека зоонимском лексемом заправо често на делу сликовна метафора: 'човек окарактерисан по одређеној особини, која се приписује одређеној животињи'. Овакве секундарне метафоричке реализације примарних зоонима неопходно је разликовати од значења добијених искључиво продуктивношћу сема колективне експресије, које представљају имплицитне, објективно непровериве компоненте значења, а резултат су колективног уверења да неке животиње поседују одређене особине својствене човеку.¹⁰² Овом другом типу секундарних реализација зоонимских лексема посветићемо пажњу у наредној тачки, где ћемо се бавити пејоративима из сфере 'човек' чије је значење засновано на семама колективне експресије и остварује се у семантичком пољу 'духовне особине / карактер / понашање'.

Каткада је, међутим, готово немогуће одвојити сферу реалног од сфере афективног када је у питању погрдно именовање човека према животињи, а еклатантан пример за то представљају лексеме *свиња, крмак, крмача, крме, прасица, прасе*, које реализују иста метафоричка значења, и то у двама семантичким доменима. Једна реализација односи се увек на човеков физички изглед и у таквим случајевима наведени зооними функционишу као погрдни називи за 'дебелу особу', при чему је на делу сликовна метафора. Вероватно је, затим, да се захваљујући човековом конвенционалном знању и искуству о изгледу станишта свиње и њеном начину живота, у полисемантичкој структури наведених лексема остварује још једно погрдно значење у сфери спољашњег изгледа, а то је 'аљкава, неуредна, прљава особа'. Коначно, сваком од ових лексема може се секундарно именовати и 'безобзирна, нечасна, лоша, рђава

¹⁰² Слично запажање износи и Г. Штасни (2013: 85), наглашавајући да су антропоцентричне секундарне реализације зоонима често последица човековог реалног искуства са животињама. Ауторка објашњава да постоје три типа семантичких компонената које индукују таква значења, а базирају се на: 1) објективној опасности одређене животиње по човека (нпр. *астида*: 'змија отровница' → 'зла, опака жена'); 2) нашем знању о одсуству неких органа код одређене класе животиња, што их разликује од човека и условљава њихов начин живота (*бескичмењак, гмизавац*), 3) начину исхране одређене животиње (нпр. *глодар*). „Издвојене компоненте значења указују на то да именовање човека именима наведених животиња није условљено семом колективне експресије, што је уобичајен индуктор метафоричког преноса [...], већ су то реалне компоненте које се тичу изгледа и начина живота ових животиња” (Штасни 2013: 86).

особа', што показује да је појам свиње културно стереотипан у нашој друштвено-језичкој заједници, односно да говорници приписују овој животињи и неке особине која нису утемељене у самом искуству. Сва је прилика да на основу овакве полисемантичке дисперзије Р. Драгићевић (2010: 101) закључује да „говорници српског језика верују [...] да је свиња прљава, и то не само физички, већ и духовно”¹⁰³.

Метафоричке пејоративне реализације у сфери 'физички изглед' представићемо табеларно, настојећи да издвојимо продуктивне компоненте из семантичке структуре полазних лексема, којима се обично означавају предмети и животиње.

Табела бр. 1: *Метафоричне пејоративне реализације индуковане семом физичког изгледа*

лексичка јединица	погрдна семантичка реализација (извор)	полазна/мотивна семантичка реализација (извор)	сема која је индуктор метафоричког преноса (+ имплицитне семе које могу бити мотивациона база за повезивање двају садржаја)	коментар о типу асоцијативне везе која се остварује, тј. о путањи преноса номинације
<i>авет</i> (<i>аветиња</i>)	1. фиг. б) болешћу или патњом исцеђена и унакажена особа, ругоба (РСАНУ)	1. језиво привиђење обично покојника или натприродних бића; зао дух који изазива страх и наноси зло (РСАНУ)	сема игледа: 'језив', 'који изазива страх' (дакле, 'који је непријатног изгледа', 'који одаје утисак неживог')	неживо биће → човек
<i>базед</i>	особа са буљавим очима (Герзић)	Базедовљева болест мед. обољење штитне жлезде, чији су симптоми гушавост, буљаве очи, лупање срца, знојење, мршављење и др. (К–III)	сема изгледа: 'буљав'	болесник → било који човек који изгледом подсећа на њега (квазиденотат: 'који изгледа као да болује од те болести')
<i>балван</i>	2. фиг. пеј. незграпан, прост и приглуп човек, букван, глупан (РСЈ)	одсечено стабло, дебло или већи комад стабла,	сема квантитета, димензија: 'велик' + имплицитна сема колективне експресије	

¹⁰³ Р. Драгићевић је у неколиким истраживањима објашњавала да се стереотипи о животињама, били они утемељени на реалним својствима или на непостојећим особинама – одражавају на лексички систем, те да се колективна експресија о животињама нарочито огледа у секундарним значењима зоонима која се односе на људе (исп. нпр. Драгићевић 2010: 100–101).

		трупац (PCJ)		
<i>бандера, бандеруша</i>	висока мршава девојка (Герзић)	дрвени, бетонски или метални телефонски или електрични стуб	имплицитне семе изгледа: 'висок', 'танак' (исп. <i>бандера</i> у К–Ш: 'висок дрвени или гвоздени стуб за који су везане жице, телеграфски, телефонски стуб; стуб на коме је улична светиљка)	висок, танак стуб → висока, мршава жена (сликовна метафора)
<i>барбика</i>	извештачена, афектирана девојка (Андрић); каћиперка, плавуша луткастог изгледа (К–Ш)	популарна лутка која има облик и изглед савремене младе девојке, дугачке, обично плаве косе, опремљена модерном гардеробом, обућом, накитом и др. (К–Ш)	имплицитне семе изгледа: 'извештачена, неприродна лепота', 'помодарство' + сема колективне експресија (такав изглед је, као што се зна, непожељан)	предмет → човек; лутка која је лепа али нежива, неприродна → извештачена девојка, каћиперка; барбика симболише модерну девојку, савременог изгледа и понашања, што се конотира као антиидеал традиционалној, природно лепој жени
<i>бедевија</i>	фиг. пеј. крупна, незграпна и лења жена (PCJ)	кобила добре пасмине; уопште кобила (PCJ)	сема изгледа, физиономије тела: 'крупан', 'гломазан'; имплицитна сема колективне експресије: непожељан изглед за жену	крупна женка животиње → незграпна жена
<i>бијафра</i>	врло мршава особа (Герзић)	Бијафра – бивша сецесионистичка држава на територији данашње југоисточне Нигерије (1967–1970): грађански рат (страдање, дефицит у храни, масовно умирање од глади)	сема изгледа: 'претерано мршав'	Метафора у садејству са метонимијом: 'мршав као да је из Бијафре' + метонимијски пренос: подручје на коме влада глад → особа која изгледа као да је из тог подручја (егзистенцијална веза: гладан, изгладнео → мршав)
<i>буре</i>	ниска и дебела особа (Андрић)	обао већи суд, обично дрвен [...] испупчених бокова и са два	сема изгледа: 'обао', 'испупчених бокова' (дакле, 'широк'); имплицитна	предмет → човек

		дна (РСЈ)	сема изгледа: 'низак'	
<i>висибабих</i>	импотентан мушкарац (Андрић)	асоц. висибабa < <i>висити</i> бити опуштен, олабављен; падати опуштено низ тело	сема изгледа, облика: 'недовољно чврст', 'опуштен', 'олабављен' + имплицитна сема колективне експресије (лоше, непожељно)	који није чврст, опуштен → импотентан (о полном органу и сексуалној моћи мушкараца)
<i>глиста</i>	мршава девојка (Андрић)	врста мекушца дугог и (обично) ваљкастог тела који живи у земљи или у цревима човека и животиња	сема изгледа, облика тела: издужено + имплицитна сема 'танко' (конвенционално знање о изгледу глисте)	животиња → човек
<i>горила</i>	телохранитељ (Андрић); фиг. примитиван, груб, осион човек (РСАНУ)	човеколики мајмун тропских крајева Африке, који достиже до 2 м висине и до 250 кг тежине (РСАНУ)	сема изгледа, величине: 'велики', 'тежак', 'незграпан' + експресивна сема	животиња → човек
<i>дамбо</i>	клемпава особа (Андрић); дете с великим ушима (Герзић)	Дамбо је беба- слонче изузетно великих ушију из истоименог Дизнијевог анимираног филма, кога због те физичке карактеристике многи задиркују	сема изгледа: облик, величина ушију (Андрић); + сема 'младо' (Дамбо је слоновска беба (исп. значење код Герзића)	приликом метафоричког преноса долази до апелативизације примарног онима и формирања епонима: Дамбо – конкретан јунак из цртаног филма → било која особа са великим/клемпавим ушима
<i>даска, даскара</i>	девојка/жена с врло малим грудима (Герзић); девојка без облина (Андрић)	равно отесан комад дрвета, пљоснат, најчешће правоугаоног облика, који служи у грађевинске сврхе, за израду намештаја и сл. (РСАНУ)	сема изгледа, облика, величине: 'раван', 'пљоснат'	равна даска → жена равних груди, без облина
<i>жирафа</i>	висока, мршава девојка/жена (Герзић)	афрички дуговрати преживар <i>Giraffa camelopardalis</i> из ф. <i>Giraffidae</i> дугих ногу и шарене длаке	сема изгледа, облика: 'дугачак', 'издужен'	животиња → човек

<i>зомби</i>	човек аветињског изгледа (Герзић); особа необичног понашања, која се креће као у бунилу, трома и безизразна; особа којој је испран мозак (К–Ш)	живи леш, човек који је изгубио слободну вољу и способност самосталног деловања под дејством магије (К–Ш)	сема изгледа, начина кретања: 'тромост', 'изнемоглост', 'неживост'	неживо биће → човек
<i>јарац, јароња</i>	фиг. погрд. а. човек који брадом личи на јарца, ружан, неугледан човек (РСАНУ)	мужјак козе Сарег (РСАНУ)	сема изгледа: неуредне маље на бради + сема колективне експресије (то је, као што се зна, лоше, ружно, непожељно)	животиња → човек
<i>квазимодо</i>	ружна особа, ругоба (Андрић)	Квазимодо – јунак романа „Звонар Богородичине цркве у Паризу” В. Игоа, симбол наказног изгледа (грбав, хром, имао је говорну ману и био слеп на једно око)	сема изгледа: 'веома ружан'	приликом метафоричког преноса долази до апелативизације примарног онима и формирања епонима: Квазимодо – конкретан јунак из романа → било која особа
<i>киклоп</i>	кршан човек, грмаљ; будала, блесан (Андрић)	у грчкој митологији, див с једним оком на сред чела	сема изгледа: 'натприродна величина', 'горостасност', ¹⁰⁴	
<i>костур</i>	мршава особа (Герзић)	скуп свих костију, коштани систем неког кичмењака, скелет	сема физичког изгледа: 'претерана естетска израженост костију' → претерана мршавост + сема колективне експресије (то је, као што се зна, лоше, непожељно)	неживи ентитет → људско биће
<i>крава</i>	фиг. погрд. 1) гломазна и незграпна, трапава женска особа; трома, лења женска особа (РСАНУ)	одрасло женско говече; женка говечета (РСАНУ)	имплицитна квантитативна сема (конвенционално знање о полазном појму): 'велика', 'гломазна', 'трома'	животиња → човек
<i>лађа</i>	погрд. крупна, дебела жена (РСАНУ)	веће пловно средство коритастог облика, које служи за превоз људи и терета,	квантитативна сема: 'велика' + сема колективне експресије (то је, као што се зна, лоша, непожељна особина за жену)	велики, теретни брод → тешка, дебела жена

¹⁰⁴ Лезичка слика света показује да међу лексемама којима се именује мушка особа са наведеним физичким карактеристикама има и оних са сасвим другачијом, позитивном конотацијом – нпр. *див*, а неке се могу конотирати двојако, у зависности од контекста – нпр. *људина*, *гигант*, *горостас*, *џин*.

		брод		
<i>летва</i>	мршава девојка (Андрић)	подужа, уска даска (РСАНУ)	сема облика, изгледа: уска, дугачка даска → танка, издужена женска фигура	неживи ентитет, предмет → људско биће
<i>лорфа</i>	пеј. а. она која је претерано, упадљиво нашминкана (РСЈ)	маска, образина, кринка (К–Ш)	сема изгледа: неприродан, извештачен + сема колективне експресије (то је, као што се зна, непожељно за жену)	неживи ентитет, предмет → људско биће
<i>лутак</i>	ир. упадљиво дотеран, нагиздан мушкарац (РМС); кицош, фићфирић, помодар (РСАНУ)	дечја играчка, лутка која представља мушкарца	сема изгледа: неприродно леп, дотеран + сема колективне експресије (то је, као што се зна, лоше, непожељно за мушкарца)	неживи ентитет, предмет → људско биће
<i>машкара</i>	фиг. пеј. ружна, неукусно обучена особа; накинђурена, нападно одевена особа.	особа с маском на лицу; маскирана или прерушена особа уопште	сема изгледа: неприродност, извештаченост, лице прекривено шминком + сема колективне експресије (то је, као што се зна, непожељно за жену)	неживи ентитет, предмет → људско биће
<i>медвед</i>	2. фиг. презр. незграпан, трапав [...] човек (РСАНУ)	крупне звери здепастиг, незграпног тела [...]	семе изгледа: 'велик', 'незграпан' + семе начина кретања: 'тромост', 'трапавост'	животиња → човек
<i>метла</i>	мршава висока девојка (Андрић)	направа за метење, брисање, чишћење направљена од шибљикастих гранчица истоимених биљака из рода <i>Kochia</i> , учвршћених за дршку; слична направа исте или сличне намене од брезовог прућа, вештачких влакана и др. (РСЈ)	семе изгледа, облика, које су очигледно доминантне у свести говорника српског језика (у овом случају представника жаргонског дискурса) – не експлицирају се у лексикографским дефиницијама примарног значења лексеме <i>метла</i> у описним речницима (исп. и РМС; РСАНУ), То су семе 'издужена', 'танка', које носе информацију о изгледу дршке метле и индукују метафорички пренос метла – мршава жена.	сликовна метафора – метла изгледом асоцира на мршаву женску особу (дугачка, танка дршка → издужено, мршаво тело; сноп шибљикастих гранчица на врху → глава са косом); погрдно експресивно значење утемељено је у преносу: неживи ентитет, предмет → људско биће

<i>мотка</i>	фиг. (обично пеј. и шаљ.) сувише висока и мршава особа (РСАНУ, РМС); висока девојка или жена (Андрић)	1. а. подуже тање дрво за различиту употребу, претка, штап; батина (РМС)	семе изгледа: 'издужена', 'танка'	неживи ентитет, предмет → људско биће
<i>оклагија</i>	3. погрд. мршава, танка жена (РСАНУ)	дугуљасто, ваљкасто, глатко дрво којим се тањи и развија тесто (РСАНУ)	семе изгледа: 'издужена', 'танка'	неживи ентитет, предмет → људско биће
<i>носорог</i>	фиг. погрд. а. незграпан и глуп, ограничен човек (РСАНУ)	крупни сисар с једним или два рожна израштаја на носној или чеоној кости, биљојед који живи у Азији и Африци, Rhinoceros (РСЈ)	сема изгледа, величине: 'крупан', 'велики'	животиња → човек
<i>оклопњача</i>	2. фиг. погрд. веома дебела женска особа, дебелуша (РСАНУ)	брод ратне морнарице велике тонаже, заштићен јаким оклопом, наоружан моћном артиљеријом (Енци. Просв.)	сема изгледа, димензија: 'велик', 'велике тонаже', 'тежак' → дебео	неживи ентитет, предмет → људско биће
<i>патуљак</i>	особа неприродно ниског раста, веома ситна, закржљала особа, кепец (РСАНУ)	митолошко биће људског лика, веома ниског раста (РСАНУ)	сема изгледа, висине: 'низак', 'закржљао', 'неразвијен'	митолошко биће → човек
<i>прасица</i>	дебела девојка, жена (Герзић); 2. фиг. пеј. а. замазана, прљава, неуредна особа (РСЈ)	крмача, женка свиње (домаћа животиња [...]) која се гаји због меса, масти, длаке, коже (РСЈ)	сема изгледа, димензија: 'велика', 'тешка' + сема намене (гаји се због масти; мастан → дебео); + сема начина живота + сема колективне експресије	животиња → човек
<i>свиња</i>	в. под <i>прасица</i>			
<i>сврака</i>	девојка, жена са мршавим ногама (Андрић)	птица из пор. врана, дугог, шареног репа (РСЈ)	имплицитна сема изгледа (иконографско пресликавање)	животиња → човек
<i>сурлаш</i>	мушкарац са великим носем (Герзић)	< сурла – издужени меснати део њушке у слона и неких других животиња (РСЈ)	сема изгледа: издужен, неправилног облика	животиња → човек (конкретизација: животињска њушка → нос у човека)
<i>чапља</i>	висока, мршава девојка (Герзић)	у мн.: породица птица штакара високих	сема изгледа: висока, дуге, танке ноге	животиња → човек

		ногу и јаког кљуна, слична родама		
<i>чачкалица</i>	мршава девојка (Герзић)	танко дрвце за уклањање остатака хране између зуба	сема изгледа: 'изузетно танак' (иконографско пресликавање)	неживи ентитет, предмет → људско биће
<i>чивилук</i>	мршав а висок младић, мушкарац; мршава а висока девојка, жена (Андрић)	направа, даска или дрвени стуб с кукама за вешање одела и др., вешалица, вешало (РСЈ)	(асоцијативна веза је утемељена на конкретној представи о одређеној врсти чивилука, а то је комад намештаја у виду издуженог дрвеног стуба, са кукама на врху) сема облика, изгледа: издужен, танак (иконографско пресликавање)	неживи ентитет, предмет → људско биће
<i>шифоњер</i>	крупан мушкарац широких рамена (Герзић)	орман за рубље и одело (РМС)		неживи ентитет, предмет → људско биће

Метафоричке асоцијације пејоративних лексема засноване на боји

Овај тип семантичких трансформација није продуктиван у номинационим реализацијама погрдног значења у сфери 'човек' и запажамо га у свега неколико лексема у анализираној грађи, од чега ћемо пажњу посветити двама погрдним називима за припаднике црне расе. Први је жаргонизам *угљеша*, регистрован у Герзићевом речнику у значењу 'погрд. црнац', где је извориште метафоричког значења сема боје у семантичкој структури мотивне речи, на коју се затим додаје ономастички суфикс -*еша*.¹⁰⁵ Према је за лексеме које смо класификовали у тематску групу 'расна припадност' махом карактеристичан повишен степен пејоративног значења, у вези са именицом *угљеша* у овој сфери можемо приметити блажу, подругљиво-ироничну експресивну тоналност, па можда чак и шалив призвук, што је вероватно последица

¹⁰⁵ М. Грковић сматра да је антропоним *Угљеша* највероватније настао од именице *угљен*, услед чега садржи семантичку компоненту 'црн', 'мрк', 'таман' и функционисао је као заштитно име (Грковић, према Клајн 2003: 79). Ипак, у вези са ауторкиним објашњењем остајемо у недоумици да ли је у основи мушког имена *Угљеша* заиста лексема *угљен* или је мотивна реч *угаљ*.

чињенице да у српском ономастикону постоји формално идентичан антропоним – *Угљеша*, чија је конотација неутрална, односно, који је семантички „празан”.¹⁰⁶

Асоцијативно повезивање засновано на боји мотивисало је и деривацију синонимне жаргонске лексеме *чамуга*, коју карактерише изразито висок степен пејоративног значења у сфери ’расна припадност’. Метафоричке трансформације индуковане асоцијацијом према боји препознајемо и у шаљиво-подругљивом жаргонизму *лејкерс*, у значењу ’ђубретар’ односно *итрумф*, у значењу ’полицајац’.

Метафоричке асоцијације лексема погрдног значења засноване на семама колективне експресије

Као што је речено, под лексичком метафором подразумева се пренос имена с једног појма на други на основу њихове међусобне сличности. При томе је важно имати у виду да сличност двају појмова, полазног и циљног, никада није апсолутна, потпуна, него заснована на некој компоненти која им је заједничка, као што су нпр. облик, функција, положај, боја, порекло итд. (Драгићевић 2007: 148). У сваком језику, међутим, постоје бројне лексеме чија секундарна значења немају логичко утемељење и не заснивају се на некаквој објективној сличности секундарно именованог семантичког садржаја са полазним садржајем. Метафоричке асоцијације у полисемантичкој структури, тј. пренос номинације с једног на други појам, код лексема овог типа обично су мотивисани извесним стереотипима једног народа о свету који га окружује. Лексиколози истичу да су у оваквим случајевима посредни метафоричке трансформације засноване на семама колективне експресије (Гортан-Премк 2004; Драгићевић 2007). Под семама колективне експресије подразумевају се експресивне семантичке компоненте у структури лексичког значења, мотивисане представама и уверењима целе језичке заједнице о појму који је именован датом лексемом. Како истиче Р. Драгићевић (2007: 72–73), семе колективне експресије представљају имплицитне компоненте семске структуре једне лексеме и остварују се увек у одређеном контексту, у позицији

¹⁰⁶ Р. Драгићевић (2007: 23) објашњава да се посебност онима као слоја лексике огледа у томе што имају искључиво способност номинације, а не и означавања појма. Говорећи о семантичкој специфичности онима, Д. Шипка (2006: 143) такође истиче да се мушким личним именом само упућује на мушку особу, док је већина других елемената арбитрарна. Тако се, објашњава аутор, „најгора особа” може звати *Добрица*, а „доживотни робијаш” – *Слободан*. Отуда проистиче да ни облик *Угљеша* у својој основној функцији онима нема способност означавања.

са неким лексичким или синтаксичким детерминатором.¹⁰⁷ Полазна лексема, нпр. зооним или фитоним, у својој семантичкој структури има потенцијалну семантичку компоненту која је резултат колективне експресије, колективног схватања да одређена животиња или биљка има какву особину која је својствена човеку или се може приписати човеку (Гортан-Премк 2004: 107). Потенцијална компонента експресивности овде заправо почива на наивној слици света говорника одређеног језика, тачније на њиховој представи о одређеним појмовима, а не на реалним, постојећим карактеристикама тих појмова. То потврђују и дескриптивни речници српског језика, који у највећем броју случајева не бележе колективну експресију у дефиницијама примарног значења оних лексема за које су карактеристични културни стереотипи.¹⁰⁸ Да у свести говорника српског језика заиста постоје предрасуде према одређеним појмовима, сазнајемо тек на основу дефиниција секундарних значења појединих лексема којима се ти појмови именују. Такве семантичке реализације најчешће су у

¹⁰⁷ Д. Гортан-Премк (2011: 28–29) објашњава да је детерминатор заправо врста „лексичког партнера”, тј. реч или група речи које у датом контексту указују на то каква је семантичка трансформација посреди. Ауторка указује на чињеницу да је за остваривање експресивног значења неопходно да се лексема реализује у семантичкој позицији са детерминатором (исп. и Гортан-Премк 1992: 15–18).

¹⁰⁸ Поставља се, наиме, питање како би требало поступати приликом обраде културно стереотипних лексема у дескриптивним речницима српског језика, па самим тим и оних које реализују пејоративна значења. Проблем који стоји пред лексикографима заправо се тиче обраде примарног значења ових лексема, у оквиру којег се по правилу наводе најзначајнија својства појма који се описује и именује одредничком лексемом. Поједини лексиколози, међу њима и Д. Гортан-Премк (2004: 108), сматрају да у оквиру дефиниције основног значења лексеме треба бележити и податак о колективној експресији, „јер је и он релевантан елемент семантичког садржаја” (као пример добре лексикографске праксе ауторка наводи обраду лексеме *лисица* у РСАНУ: 1. а. ’грабљива, опрезна и **по народном веровању лукава** звер’ → ’1. б. лукава, препредена особа; подмукла, зла, злобна особа’). Имајући, дакле, у виду да индуковање имплицитних компонената из семске структуре може довести до дисперзије примарног значења лексеме, односно до метафоричког преноса, ауторка објашњава да основна дефиниција дате лексеме у дескриптивном речнику мора бити што је могуће транспарентнија. Под транспарентношћу овде подразумевамо настојање да се у лексикографској дефиницији забележе све семе чија трансформација омогућава дисперзију значења, тј. развијање полусемантичке структуре посматране лексеме. Тако би нпр. ваљало да дефиниција лексеме *гуска* у описном речнику на неки начин указује на колективно уверење говорника српског језика да је гуска глупа (Гортан-Премк 2004: 66). Постојање оваквог стереотипа потврђује чињеница да *гуском* у српском језику, осим пернате птице, можемо назвати и глупу женску особу. Ово погрдно значење лексеме *гуска* ушло је у општи лексички фонд и региструју га сви релевантни дескриптивни речници српског језика. Уколико, међутим, имамо у виду чињеницу да колективно-афективни слој лексичког значења неког појма није заснован на његовим реалним, постојећим својствима, већ на представама, уверењима, предрасудама које деле говорници једног језика, веома је проблематично уносити га у дефиницију основног значења. Семе колективне експресије заправо представљају само потенцијални лексички слој, који је имплицитан, обично објективно непроверив (тешко је нпр. утврдити колико су гуска или магарац глупи) и разликује се од народа до народа (Драгићевић 2007: 72–73).

речнику маркиране као фигуративне (квалификатором *фиг.*), чиме се указује на то да је посредни експресивни лексички слој српског језика. Компоненцијална анализа примарног и фигуративног значења лексемâ овог типа показује да не постоји никакво објективно утемељење на основу којег циљни појам добија име полазног појма, као што је случај са осталим типовима метафоричких трансформација у лексикону српског језика.

Међу лексемама погрдног значења којима се именује човек, а добијене су семантичком деривацијом, и то метафором заснованом на семама колективне експресије – највише је оних којима се истичу негативне карактерне особине, као и различити облици понашања и активности које друштвено-језичка заједница оцењује као непожељне. Самим тим, њиховом анализом може се стећи увид у неке психичке и когнитивне особености језичке личности српског језика. Према мишљењу С. Ристић, која је посебну пажњу приликом проучавања експресива посветила управо именицама типа 'особа + психичка или морална особина', чији су пејоративи у сфери човек део, „лична емоционалност, субјективна оцена и намере субјекта именована одражене у значењу експресивне лексике налазе своје упориште у типским представама и изванјезичкој и језичкој реалности, које као јединице знања – психоглосе одређују структуру језичке личности српског језика” (Ристић 2004: 55–56). С тим у вези, представљањем метафоричких пејоратива мотивисаних семама колективне експресије, показаћемо да је за говорнике нашег језика карактеристична потреба за изражавањем критике, осуде и негативних афективних стања, посебно изазваних човековом глупошћу и непромишљеношћу, као и владањем које се оцењује као зло, непромерно неморално.

За проучавање пејоративних реализација у сфери 'човек' од посебног су нам значаја запажања Д. Гортан-Премк о полисемантичким дисперзијама експресивног типа, односно о асоцијативном повезивању двају семантичких садржаја које је резултат колективне експресије. Наиме, како ауторка констатује, постоји два основна типа метафоричких асоцијација којима је извориште нека експресивна сема. Први тип експресивне асоцијативне везе јесте онај у коме је полазна лексема зооним или фитоним, а циљна човек, док је други тип онај у коме се и полазном и циљном

лексемом именује човек (Гортан-Премк 2004: 107). Овај диференцијални критеријум само донекле можемо применити при класификацији номинационих јединица негативне експресивне тоналности чији је денотат човек, а засноване су на продуктивности сема колективне експресије. Разлог томе лежи у чињеници да лексеме које представљају извориште метафоричких трансформација каткад излазе из оквира семантичких поља 'зооним', 'фитоним', 'човек' и њима се означавају нпр. натприродна, митолошка бића (*аждаја, бабарога, вампир, вештица, чудовиште*), те различита бића и појмови из сфере религије, и то махом хришћанског наслеђа (нпр. *антихрист, искариот, сотона*). Њих ћемо класификовати у засебну подскупину пејоратива чије је метафоричко значење индуковано семама колективне експресије.¹⁰⁹

Имајући у виду две врсте метафоричких асоцијација чије је извориште нека експресивна сема, о којима говори Д. Гортан-Премк, разликујемо неколико типова лексема погрдног значења:

1. Фитонимске метафоре

Првој скупини припадају лексеме којима се примарно именује нека биљка, а секундарно човек, при чему овде подразумевамо и деривате полазних фитонима у номинацији човека (нпр. *буква, букван, буквина, буквоња*), као и погрдне реализације лексема којима се примарно именују делови биљака или различити појмови везани за обраду дрвета (нпр. *балван, влада, пањ*).

И у неким ранијим истраживањима показали смо да посебну лексичко-семантичку групу културно стереотипних речи у српском језику чине оне које примарно означавају неку биљну врсту, што значи да говорници нашег језика имају извесне предрасуде у вези са појединим биљкама (исп. Јовановић 2012). С тим у вези дотакли смо се и неких метафоричких погрдних назива за човека, чије је извориште у фитонимима, односно, у имплицитним семама колективне експресије које они поседују у својој семантичкој структури.¹¹⁰ Тако смо, увидом у целокупан лексички фонд који

¹⁰⁹ Поједини истраживачи међу зоонимима који индукују метафоричка секундарна значења у сфери 'човек' као засебну скупину издвајају и митолошка бића, тј. митолошке животиње, попут *але, аждаје, змаја* (исп. Новокмет 2016).

¹¹⁰ И Р. Драгићевић (2010: 101–104) посвећује пажњу културално стереотипним појмовима у српском језику, при чему констатује да као говорници имамо различите предрасуде и уверења о животињама,

пописују речници Матице српске,¹¹¹ утврдили да, без обзира на то што су све биљке објективно лишене интелигенције, има индиција да „неке од њих сматрамо ’нарочито глупима’ – на пример букву и тикву” (Јовановић 2016: 108–109). Негативну колективну експресију према овим двома биљним врстама и продуктивност експресивних компонената у семској структури тих лексема – потврђују и њихова деривациона гнезда. Наиме, у грађи ексцерпираној за потребе овог истраживања региструјемо низ изведеница погрдног значења којима се именује ’глуп, непромишљен, ограничен, неук човек’, а чије су мотивне лексеме фитоними *буква* и *тиква*. То се може видети у следећој табели:

Табела бр. 2: *Метафоричне пејоративне реализације засноване на колективној експресији према биљкама*

лексичка јединица	погрдна семантичка реализација (извор)	полазна/мотивна семантичка реализација (извор)	пример
<i>балван</i>	2. фиг. пеј. незграпан, прост и приглуп човек, букван, глупан (РСЈ); сељак, глупак; неотесанко (Андрић)	1. одсечено стабло, дебло или већи комад стабла, трупац (РСЈ)	Руски и наши <i>балвани</i> , натерани да ставе кравате, ходе по Palais de Luxembourg као да су им омче намакнуте око врата, [...] не знају ни један језик (Селенић, 204); Шта је, тиквани, буквани, <i>балвани</i> божји, шта сте зинули? (РМС)
<i>боранија</i>	2. подр. б. (често са придевом „ситна”)	1. а. <i>зелене махуне пасуља Phaseolus</i>	Прве трговачке жене, а да осталу <i>боранију</i> и не

етницима, сродницима, а „ни према биљкама нисмо равнодушни. Неке изазивају наше дивљење (као, на пример, јела, бор, храст), а неке презир (као буква, банана)” (И., 102). Ауторкино запажање о позитивном вредновању појединих биљних врста потврђује и фитоним *ружа*, међу чијим семантичким реализацијама у РМС налазимо и једну која је експресивна и односи на лепу женску особу: *ружа* ’4.фиг. лепотица’ — О *Хајкуна*, *ружа тек развита* (РМС, Б. Радичевић). Наведено значење показује да се *ружа* у колективној свести говорника српског језика доживљава као најлепши од свих цветова, што мотивише симболичку фигуративну семантику коју ова лексема развија у специфичној семантичкој позицији, у којој се име *ружа* употребљава као атрибут за жену. РМС бележи и деминутивну варијанту *ружица*, која се у овом речнику, између осталог, дефинише и као ’мила, драга женска особа, лепотица’.

¹¹¹ Примећујемо да дескриптивни речници српског језика (РСАНУ, РМС и РСЈ) ипак ретко потврђују експресивност фитонимских лексема – далеко ређе него када је реч о зоонимима. Колективна експресија нашег народа према некој биљци тек спорадично се региструје као посебна семантичка вредност у структури речничког чланка фитонима и такав је управо случај са пејоративним реализацијама лексема *буква* и *тиква* у сфери човек, као и са хипокористичким значењем лексеме *ружа* у истом семантичком пољу.

	безначајни људи (РСАНУ)	(РСАНУ)	спомињем, удостојиле су посетом својом госпођу Кристину; Добио сам место испод галерије са осталом „ситном <i>боранијом</i> ” (РСАНУ)
<i>буква</i>	3. фиг. ир. глуп, туп човек, букван, тикван (РМС)	бот. 1. врста листопадног дрвета <i>Fagus silvatica</i> (РМС)	Па шта ћу му де кад је <i>буква</i> , па не зна ништа?; А ја, во и <i>буква</i> босанска буљим у каплара к’о [...] теле у шарена врата (РСАНУ)
<i>букван</i>	пеј. глуп човек, глупак, незналица (РСАНУ)	< буква	Зазорно [му је] да говори с таквим <i>букваном</i> , који чак ни Собањејева не зна; Шта је, тиквани, <i>буквани</i> , балвани божји, шта сте зинули? (РМС)
<i>букварац</i>	б. фиг. почетник (у било чему); недоучен човек, незналица	а. онај који учи буквар, почетник у читању и писању	Ми, и ако смо <i>букварци</i> у политици [...] могли би [...] доста рећи (РСАНУ) Да зависи [...] од начелника <i>букварца</i> [...] Да не да Бог! (РМС)
<i>буквоња</i>	пеј. в. букван (РСАНУ)	< буква	Amerikanci organizuju hapšenje Milorada Dodika predsednika Republike Srpske! (наслов вести на интернету) Bukvonja! (у коментарима читалаца)
<i>клада</i>	2. фиг. погрд. лењ, глуп, неотесан човек, глупак, простак; ленштина (РСАНУ)	1. одсечен, неотесан комад стабла, балван, трупац, пањ; цепаница (РСАНУ)	Ти си [...] једна <i>клада</i> , један буздован; Свет се жури, зарађује, ужива и страда ... а шта вас двојица? Две <i>кладе</i> , трунете, ништа немате од свег тог живота (РСАНУ)
<i>пањ</i>	глупак (Андрић)	1. а. доњи краћи део стабла који остаје с кореном у земљи после одсецања, сечења, тестерисања или преламања горњег дела стабла. в. повећи комад необрађеног дрвета који служи као подлога, постоље на коме се	

		нешто сече, кује и сл. (РСАНУ)	
<i>пањина</i>	2. погрд. б. ограничена, неспособна, тупа особа (РСАНУ)	< пањ	Ова ћелава <i>пањина</i> , како је глуп, неће ништа да посумња; Али каква корист од њега? То је права <i>пањина</i> (РСАНУ)
<i>тиква</i> ¹¹²	2. фиг. фам. и пеј. тикван (РМС); глупак, глупача (Андрић)	1. бот. а. једногодишња баштенска биљка из истоимене породице, са више врста, и плод такве биљке, који служи као храна стоци и људима, а семенке за добивање уља и у народном лекарству <i>Cucurbita (melo)</i> pero (РМС);	
<i>тикван</i>	пеј. ограничен, глуп човек, будала, глупак (РСЈ)	< тиква	Често који <i>тикван</i> , најгори ђак, који не зна ни срицати, бубне ма какву глупост; Шта је, <i>тиквани</i> , буквани, балвани божји, шта сте зинули? (РМС)
<i>тиквача</i>	женска особа тикван	< тиква	из грађе за РСАНУ
<i>тиквељ</i>	2. фиг. пеј. в. тикван (РМС)	< тиква	Шта заправо пешњају <i>тиквељи</i> када баљезгају о „течном стилу” (РМС)
<i>тиквоња</i>	глуп човек	< тиква	из грађе за РСАНУ

¹¹² Ову лексему у РМС и РСЈ региструјемо у још једном значењу које је индуковано продуктивношћу сема колективне експресије. Наиме, *тиквом* се фигуративно, у фамилијарном контексту може назвати и човекова 'глава', и то обично онда када јој се приписује непромишљеност, тврдоглавост, слабоумност, недостатак интелигенције, односно она у којој нема довољно памети. Ово значење речи *тиква* Матичини речници бележе као једно од њених секундарних значења. Недостатак интелигенције, глупост и непромишљеност неретко се језички изражавају и различитим фразеолошким конструкцијама, а у вези са колективном експресијом и погрдним именовањем човека према биљкама нашу пажњу нарочито привлаче синтагматски фразеологизми у којима се као управни члан синтагме појављује именица *глава*, а зависну атрибутску компоненту представља придев изведен од неке фитонимске лексеме: нпр. *букова глава*, *дубова глава*, *храстова глава*. Примећујемо да је у сваком од поменутих израза *глава* „направљена” од неке биљке, тачније од неке врсте дрвета, а као посебан израз Речник САНУ доноси и израз *дрвена глава*. Поставља се необично питање – Зашто су дрвене главе глупе?, а одговор на њега можемо само наслутити на основу нашег свакодневног знања и искуства које имамо о човеку и његовој глави. Наиме, пошто се у глави налази мозак, она представља централни део нашег когнитивног система, седиште мишљења, рација, интелигенције и захваљујући њој се као људи одликујемо способношћу мишљења и закључивања (исп. Јовановић 2014б). Човекова глава је део тела – и да би у њој било памети – мора бити сачињена од крви и меса, док је дрвена глава – глава лутке, кипа, фигуре – нечег неживог, немислећег.

<i>цепаница</i>	2. фиг. погрд. неотесана, проста особа, простак (РМС)	1. комад, део расцепљеног дрвета (РМС)	Баш си права геачка <i>цепаница</i> : нећеш се никада истесати (РМС)
-----------------	---	--	--

Већ се на основу летимичног прегледа пејоратива у овој табели може запазити да један од уобичајених изворних домена у погрдном именовању човека смањених интелектуалних способности, уз фитонимске термине, чине и називи за комаде необрађеног дрвета. Сва је прилика да се недостатак интелигенције појмовно повезује са ПРИМИТИВИЗМОМ, НЕУГЛАЂЕНОШЋУ, НЕКУЛТУРОМ, који се пак уобичајено концептуализују посредством ПЕРЕРАДЕ СИРОВИНА као изворног домена (исп. *неотесан* у РСАНУ 'који је лошег, неуглађеног понашања, груб, прост, невоспитан, лишен отмености, профињености, примитиван').

2. Зоонимске метафоре

Другом типу припадају пејоративне метафоричке реализације примарних зоонима¹¹³ и њихових деривата у именовању човека (нпр. *крава*, *краветина*, *кравуља*, *кравурина*). Будући да су семантичке трансформације индуковане компонентама колективне експресије у семској структури зоонимских лексема мотивисале више од две стотине реализација чији је денотат човек, а конотација погрдна, презрива, подругљива, овом типу пејоратива посветићемо нешто више пажње.

Проучавање зоонима, првенствено метафоричких и метонимијских трансформација у полисемантичкој структури зоонимских лексема – заузима значајно место у лингвистичким студијама. Бројна англосаксонска, славистичка, па у новије време и србистичка лингвокултуролошка истраживања посвећена су метафорама чији је изворни домен животиња, а циљни човек. Њихови резултати доприносе

¹¹³ Термин *зооним* у лингвистици се обично употребљава у два значења: 1) ширем, које се везује за различита лексиколошка, семантичка, когнитивистичка и лингвокултуролошка истраживања, при чему се под *зоонимом* подразумева 'именица која означава неку животињу' (К–Ш) и 2) ужем, које се односи на ономастичка, дијалекатско-лексиколошка проучавања, где се *зоонимима* сматрају искључиво „властита имена животиња” (Шћепановић 2002: 322). С тим у вези, М. Шћепановић сматра да термин зооним треба употребљавати као део ономастикона, тј. као засебно, лично име животиње, како би се направила дистикција између оних, с једне и апелатива као општег номенклатурног назива за представнике одређене животињске врсте, с друге стране. У овом раду термин *зооним* употребљаваћемо у ширем значењу, као општи, апелативни назив за животињску врсту, будући да се као такав, упркос напоменама ономастичара, већ усталио у лингвистичкој литератури. Искрпније о овом терминолошком проблему в. Новокмет 2016 (19–23).

употпуњавању знања о неким социјалним, психичким и когнитивним карактеристикама језичке личности сваког језика, односно, омогућавају реконструкцију језичке слике света одређене лингвокултуралне заједнице (Бугарски 2005: 17).

Даћемо кратак преглед досадашњих радова посвећених зоонимским метафорама чије је исходиште човек, уз посебан осврт на поједина запажања аутора која се тичу пејорације, будући да су у наш корпус уврштене само семантичке реализације зоонимских лексема квалификоване у описним речницима српског језика као *пејоративне, погрдне, подругливе, презриве, ироничне* (само у једном случају) и, спорадично, *фигуративне*.¹¹⁴

Метафоризацију зоонимске лексике на корпусу српског језика исцрпно је, са различитих аспеката, а превасходно лингвокултуролошког, проучио и описао С. Новокмет (2016), у докторској дисертацији посвећеној семантичкој анализи лексема које означавају животиње. Настојећи да објасни разлоге услед којих долази до дисперзије значења и развијања богате полисемантичке структуре овог типа лексема, аутор је нужно морао напуштати оквире лингвистичке анализе и тражити одговоре у сферама културологије, етнологије, фолклористике, антропологије, психологије и других дисциплина. Међу тематским групама које је издвојио на основу денотата секундарних значења зоонимских лексема, нашу пажњу посебно привлаче оне семантичке реализације које се односе на људе као носиоце одређених особина или својстава – физичких и духовних. И наше истраживање показаће да су животиње изузетно инспиративан и садржајан изворни домен метафоричких трансформација чије је исходиште човек у случајевима када друштвено-језичка заједница његов изглед, карактер, понашање, навике и сл. оцењује као негативне и непожељне. Поставља се питање због чега је то тако, а ефектан и концизан одговор на њега налазимо у једном од запажања С. Новокмета (2016: 26): „Људски и животињски свет испреплетани су на различим нивоима, од емпиријског који подразумева њихову међусобну зависност и

¹¹⁴ Напомињемо да део корпуса који обухвата пејоративна секундарна значења зоонима маркирана квалификатором *фиг.* наместо неког од пет наведених (*пеј.*, *погрд.*, *презр.*, *подр.*, *ир.*) – није потпун. Тако је, да подсетимо, са целокупном грађом која је ексцерпирана из описних речника, а разлог томе лежи у чињеници да смо фигуративне реализације узимали спорадично, уколико су нам погрдна значења појединачних лексема била позната, те уколико смо на њих наилазили у потрази за квалификаторима који су уско везани за тему коју обрађујемо.

узајамну упућеност (човек животиње узгаја и чува као извор хране и одеће, заштите, помоћи у послу, друштва за разоноду) до симболичког који укључује њихову митологизацију, фолклоризацију, и чак литераризацију од стране човека (басне као кратке животне поруке са животињама као главним ликовима датирају још из VI в. пре н. е и Езопа)”. Слично примећује и И. Видовић Болт у својој обимној компаративној студији о фразеологизмима у хрватском и пољском језику чије су компоненте зоонимске лексеме. Ауторка констатује да фразеолошке конструкције овог типа представљају одраз човековог субјективног доживљаја животињског света, односно чињенице да су му животиње на неки начин подређене, а из таквог искуства проистичу различити колективни стереотипи, који често уопште нису утемељени у објективној стварности (исп. Видовић Болт 2011: 20). Б. Барчот (2014: 483–484) такође је, проучавајући зооморфизам и антропоморфизам у хрватским, руским и немачким фразеологизмима, истакла да је човек од најранијих времена приписивао животињама различите особине које су каткад одговарале њиховој снази и улози у животињском свету, а каткад биле посве субјективне и производ суживота људских и животињских заједница. Под антропоморфизмом, како објашњава ауторка, подразумева се приписивање људских особина животињама (нпр. у баснама, бајкама, дечјој књижевности), док се зооморфизам схвата као приписивање животињских особина људима и присутан је у извесној мери у лексичком фонду сваког живог језика (Барчот 2014: 482). Међутим, сваки покушај проучавања зоонимских метафора указаће на то да је заправо веома тешко утврдити јасну границу између ових двеју појава, што је последица већ наговештене човекове субјективности у перципирању животињског света и приписивању појединих особина одређеним врстама животиња. Другим речима, каткада је готово немогуће направити диференцијацију између реалних животињских карактеристика, које човек спознаје заједничким бивствовањем и интеракцијом са њима, с једне стране и неких својстава које им човек учитава на основу различитих колективних стереотипа. представа, уверења, фолклорног наслеђа и сл., с друге стране. На ту испреплетеност указује и А. Ранђеловић приликом анализе експресивних значења лексема којима се примарно именују животиње, тј. оних секундарних реализација у полисемантичкој структури зоонима чији је денотат човек. Ауторка објашњава да

метафоризацији зоонимске лексике претходи то што одређену животињу најпре персонификујемо, тј. приписујемо јој особине људи, а затим, „уочавајући сличност између понашања и особина одређених животиња и човека, новим метафоричким преношењем називе тих животиња поново усмеравамо на особе одређеног карактера или физичког изгледа” (Ранђеловић 2012: 90). Дошавши до закључка да се зоонимским метафорама најчешће истичу човекове духовне особине, и то првенствено оне негативне (рђавост, односно злоба и глупост), А. Ранђеловић покушава да утврди „зашто одређеној животињи ’учитавамо’ баш ту особину”. С тим у вези, и ова ауторка запажа да човек духовне особине везује за одређене животиње на основу колективне експресије, односно, констатује да би одговор на ово питање „могао имати везе са нашом перцепцијом понашања појединих животиња”.

Као што је већ речено, на неке негативне стереотипе о животињама, оличене у имплицитним семама колективне експресије у семантичком садржају зоонимских лексемама, указала је и Д. Гортан-Премк, проучавајући механизам лексичке метафоре. Овде је важно још једном истаћи ауторкина запажања о полисемантичким дисперзијама експресивног типа чија је полазна лексема зооним. С тим у вези, она констатује да зооним као полазна лексема у својој семској структури може имати „и какву сему која је резултат колективне експресије, колективног схватања да неке животиње [...] имају какве особине које су својствене човеку или се могу приписати човеку. Нпр. [...] гуска *Anser domesticus* → *глуџа, ограничена женска особа*” (Гортан-Премк 2004: 107).

О стереотипима који се односе на животиње писала је у неколико наврата и Р. Драгићевић, напомињући да се колективна експресија огледа у секундарним значењима зоонимских лексема, „нарочито онда када се оне односе на људе”. За наше истраживање пејорације у сфери ’човек’ у нашем језику занимљиво је следеће ауторкино запажање: „Говорници српског језика верују, на пример, да су ћурка, гуска и кокошка глупе птице, да је лисица лукава, да је свиња прљава, и то не само физички, већ и духовно” (Драгићевић 2010: 101; исп. и Драгићевић 2007: 73).

Зоонимска метафорика о мушкарцима и женама била је предмет интересовања и Н. Ристивојевић Рајковић (2008), која је овом проблему приступила са гендерног аспекта, анализирајући разлике у концептуализацији мушкараца и жена, и то компаративно – у српском и норвешком језику. Ауторка је анализирала 44 зоонимске

лексема у српском језику и дошла до закључака који су посебно важни за проучавање лексике погрдног значења у номинацији човека, а тичу се непожељних особина представника двају полова. Као доминантне негативне духовне карактеристике она уочава глупост и примитивизам, док се посебно негативно у домену физичког изгледа човека, без обзира на пол, оцењују дебљина и незграпност (Ристивојевић Рајковић 2008: 52).

Премда се зоонимским лексемама у номинацији човека може изразити и његова позитивна карактеризација, може му се тепати или испољавати неко позитивно осећање, попут симпатије, благонаклоности, ганућа, љубави и сл., семантичка анализа лексема којима се именују животиње показује да је негативна, пејоративна конотација далеко уобичајенија. Наша грађа потврдиће досадашња запажања аутора који су се бавили зоосемијом на корпусу српског језика да се зоонимским метафорама нарочито негативно оцењује човек у домену ДУХОВНИХ ОСОБИНА (злоба, рђавост, неморалност), КАРАКТЕРА И ПОНАШАЊА (критикују се различита негативна емотивна стања) и ИНТЕЛИГЕНЦИЈЕ (знатан је број пејоративних зоонимских реализација којима се реферише на глупог човека) (исп. Новокмет 2016: 507–511, Ранђеловић 2012: 103–104). Зооними у сфери 'човек' показале да су нарочито непожељне спољашње карактеристике ПРЕТЕРАНА ДЕБЉИНА (И МРШАВОСТ), НЕПРИВЛАЧАН ФИЗИЧКИ ИЗГЛЕД, ТЕЛЕСНИ НЕДОСТАЦИ, те УСПОРЕНО, ТРОМО И НЕСПРЕТНО КРЕТАЊЕ (исп. Новокмет 2016: 506–507; Ранђеловић 2012: 102).

Животињски свет као изворни домен за концептуализацију различитих аспеката човекове личности био је, између осталог, и предмет интересовања когнитивиста, који су зоониме проучавали са становишта теорије о појмовној метафори и метонимији. Пажња им је притом неретко била усмерена и на појаву пејорације, односно, на употребу зоонимских лексема у номинацији човека која резултира социјалном дерогацијом, тј. друштвеним ниподаштавањем мушкараца и жена (исп. Хајнс 1999: 12–14; Новокмет 2016: 298). Будући да је и наше истраживање посвећено лексци погрдног значења у именовану људи, те да значајан део грађе коју анализирамо чине управо зооними, сматрамо да је неопходно указати на најзначајнија запажања когнитивиста о зоонимским метафорама.

У оквирима когнитивистике, од краја 80-их година 20. века анализа лексичких јединица и синтаксичких конструкција које репрезентују зоосемију¹¹⁵ почива на културно-лингвистичком моделу Великог ланца постојања и појмовној метафори ЧОВЕК ЈЕ ЖИВОТИЊА, као централном чиниоцу овог културног концепта (*The Great chain of being metaphor*). Овај модел подразумева хијерархијски организовану лествицу и може бити основни и проширен. Први се односи на „нижа” бића (човек – животиња – биљка) и, будући да се појављује у различитим културама, могао би бити универзалан, док проширени модел Великог ланца подразумева однос људских бића према друштву, богу и свемиру (бог – човек – животиња – биљка – неживи ентитети) и карактеристичан је за западну цивилизацију (Лејкоф–Тарнер 1989: 161–213). Како прецизније истиче Кевечеш (2010: 152–154), ова народна теорија (*folk theory*) о односу међу појмовима у свету типична је за јудео-хришћанску традицију и утемељена још у Библији (пре свега у Старом завету). Дакле, модел Великог ланца постојања (или *Великог ланца бића*) јесте хијерархија ентитета и концепата који су структурирани од врха према дну тако да појам на сваком нивоу има својства оног на нижем и још неку додатну карактеристику. У исто време, овај појмовни модел подразумева и тзв. *теорију о природи ствари* (*Nature of things*), у складу са којом ентитет на сваком нивоу има своју суштину, тачније – карактеристику која одређује како ће се „понашати”. Према овој теорији, ланац је дефинисан типичним особинама појмова који га сачињавају и њиховим очекиваним понашањем: човеку је тако својствен разум и рационално размишљање, који воде до понашања вишег реда; животиње су дефинисане инстинктом, који условљава инстинктивно понашање; за биљке су карактеристична одређена биолошка својства, која воде до биолошког понашања итд.¹¹⁶

¹¹⁵ Како наводи Г. Милић (2013: 197–198), термин *зоосемија* усвојили су пољски лингвисти Кјелтика и Клепарски и у науци о језику користи се да означи метафоричке трансформације чији је изворни домен животиња, а циљни човек. Аутори га преузимају од Рајевске (Rayevska, *English lexicology*, 1979), која *зоосемију* дефинише као „*nicknaming from animals which means that names of animals are often used to denote human qualities*” (према Милић 2013: 198). Милић објашњава да „*za pojedinačna ostvarenja ovoga fenomena, dakle za slučajeve tradicionalno shvaćene kao metaforičke ekstenzije leksema za životinje (na čovjeka)*” у својим радовима употребљава термин *зоосем*, са циљем да тај појам разликује „*od termina zoonima kao imena životinje s onomastičkog stajališta*”.

¹¹⁶ Лејкоф и Тарнер објашњавају да типична својства одређују место одређеног ентитета на лествици, при чему се сваки ниво дели на поднивое, такође структурно организоване, те су тако нпр. сисари на вишем нивоу од инсеката и сл. Последња два нивоа о којима аутори говоре јесу СЛОЖЕНИ

Важно је имати на уму да сâм модел Великог ланца није метафора, већ структура постаје метафорична онда када један ентитет у ланцу користимо као изворни домен за разумевање појма на другом нивоу (Кевечеш 2010: 152). Овај процес, како објашњава Кевечеш, може се одвијати у два смера – нижи ентитети могу постати изворни домени за разумевање виших, што нпр. осликавају појмовне метафоре ЧОВЕК ЈЕ ЖИВОТИЊА или ЧОВЕК ЈЕ НЕЖИВА СТВАР, ПРЕДМЕТ и овај тип преноса је уобичајенији. У обратном случају пак – ентитети на нижем нивоу концептуализују се помоћу оних на вишем (појмовна метафора ЖИВОТИЊА ЈЕ ЧОВЕК). Ово је веома значајно за проучавање и разумевање пејорације, будући да се погрдно именовање човека у великом броју случајева темељи управо на појмовној деградацији људског бића, односно, на изједначавању човека као хијерархијски вишег појма са животињама, биљкама и неживим стварима, као нижим појмовима (исп. нпр. лексеме *гуска*, *буква*, *буздован* у значењу 'глупа особа').¹¹⁷ Слично запажање износи и И. Родригез (2009: 81), која констатује да идентификовање људи са животињама заправо имплицира деградацију човека, услед чега зоонимске метафоре постају језичко средство за изражавање непожељних људских особина. Ауторка полази од модела Великог ланца постојања, на основу кога се човеку као вишем бићу на лествици приписују „узвишенији” облици понашања, те се од њега очекује рационално резонување, промишљено владање и суздржавање од инстинктивних, нагонских реакција и поступака, својствених нижим бићима – животињама. Родригезова (2009: 81) закључује да свака уређена друштвена

ПРЕДМЕТИ, чија структурна својства воде до функционалног понашања и ПРИРОДНЕ ФИЗИЧКЕ СТВАРИ, чије је понашање одређено природним физичким особеностима.

¹¹⁷ С овим је повезан још један чинилац о коме говоре Лејкоф и Тарнер, а који је важан за разумевање концепта Великог ланца постојања. Посреди је тзв. *максима квантитета* (*Maxim of Quantity*), која поставља додатна ограничења приликом метафоричких пресликавања, а аутори је објашњавају на следећи начин: „The Great Chain model is used in concert with the Maxim of Quantity to pick out the highest relevant level of attributes and behavior within a source-domain schema. The effect is to pick those aspects of the schema that are relevant to metaphorical understanding” (Лејкоф–Тарнер 1989: 179). Из овога даље проистиче да за културни модел Великог ланца нису важна само својства ентитета и њихово понашање, већ и појам доминације. Људи доминирају животињама и биљкама, надређени су им и отуда деградација на лексичком плану (ЧОВЕК ЈЕ ЖИВОТИЊА, ЧОВЕК ЈЕ БИЉКА, ЧОВЕК ЈЕ НЕЖИВА СТВАР) често подразумева и појмовну дерогацију и ниподаштавање. Управо су на моделу Великог ланца постојања Лејкоф и Џонсон (2003: 15–18) утемељили и оријентациону метафору КОНТРОЛА (МОЋ) ЈЕ ГОРЕ, објашњавајући је између осталог тиме да људи у западним, јудео-хришћанским културама доживљавају себе као доминантну врсту, као оне који контролишу остали живи и неживи свет (животиње, биљке, околину, неживе ствари). Отуда је јасно да метафоричко „спуштање” човека на нижи ступањ далеко чешће резултира пејоративним него лаудативним значењем.

заједница од људи захтева цивилизовано понашање, а човека који није кадар да испуни таква очекивања деградира на лексичком нивоу. То се постиже употребом назива за животиње у погрдној номинацији људи, чији је циљ критика појединца који не користи здрав разум и интелектуалне капацитете, те се не дистанцира и не разликује од животиња, премда је доминантан у појмовном ланцу.

Од 80-их година прошлог века, те Лејкофових и Тарнерових запажања о улози Великог ланца постојања у концептуализацији животињског и човековог света, бројна су лингвистичка истраживања посвећена управо појмовној метафори ЧОВЕК ЈЕ ЖИВОТИЊА. На основу увида у литературу, чини се да је пажња аутора често била усредсређена на концептуализацију жена, при чему су посебно истицани неки аспекти женске сексуалности. Премда студије посвећене овом проблему потичу из различитих језика и културних окружења – англосаксонског, словенског, романског, истраживачи се углавном слажу у погледу закључака: језичке слике света на сличан начин указују да се особе женског пола путем језика често дискриминишу, представљају као сексуални објекти или се указује на недостатак интелигенције, претерану говорљивост и непромишљеност (исп. нпр. Бајдер-Ђезуато 2003, Кјелтика 2005). Дерогација жена била је нарочито инспиративна за К. Хајнс (1999), која је на корпусу енглеског језика испитивала како се о жени са ниподаштавањем говори у зоонимској терминологији (нпр. енгл. *foxy chicks*, *Playboy bunnies*, *tigresses*; исп. срп. *мачка*, *риба*, *тигрица* и др.).¹¹⁸ На дисфемизацију женских особа употребом метафора чији су изворни домен животиње указује и компаративно истраживање И. Родригез (2009), која је проучавала зоосемију у енглеском и шпанском језику, а контрастивно-когнитивни приступ такође примењују А. Фернандез Фонтека и Р. М. Хименез Каталан (2003) приликом анализе употребе парова речи *лисац/лисица* и *бик/крава* у енглеском и шпанском језику. Погрдном номинацијом жена у домену зоосемије и неким гендерним стереотипима који се читавају у зоонимским метафорама бавила се, између осталог, и Н. Силашки (2013).

¹¹⁸ Иста ауторка (Хајнс 2000) истраживала је и жене као дезерт, напоменувши у закључку рада да већ само постојање овакве метафоре указује на то како се концептуализују женске особе, превасходно из позиције мушког говорног лица.

За проучавање односа између лексичко-семантичких механизма зоосемије и пејорације релевантни су и изузетно корисна истраживања Г. Милића (2011, 2013). Овај аутор је зоонимским метафорама такође приступио са когнитивистичког аспекта, показавши да су у хрватском и енглеском језику нарочито продуктивни зоосеми чији изворни домен представљају домаће животиње. При томе је у радовима користио Тејлорову класификацију по функционалним категоријама – домаће животиње, живина, стока и теглећа марва, са циљем да покаже да су неки стереотипи о животињама заправо искуствено утемељени и проистичу из човекове интеракције са животињама, те чињенице да их експлоатише у раду и узгаја ради исхране и других производа (в. Милић 2011: 77–82). Аутор запажа да су међујезична поклапања зоосема управо последица сличног искуства припадника различитих културно-језичких заједница са појединим животињским врстама. Тако се нпр. у двама анализираним језицима (хрватском и енглеском) уочава тенденција ка коришћењу поједних представника категорија живине и стоке за реферисање на људску глупост (Милић 2013: 205). Као посебно продуктиван поддомен када су у питању исходишта зоонимских метафора показало се семантичко поље МЕЂУЉУДСКИ ОДНОСИ. Милић констатује и да се се погрдно значење у номинацији људи према животињама неретко реализује у сферама ИЗГЛЕДА, КАРАКТЕРА, ИНТЕЛЕКТА И МОРАЛА, што објашњава човековим метафоричким „*spružtanjem na nižu razinu*”. Такође, и овај аутор примећује да је при употреби зоонимских лексема уобичајенија дерогација жена (Милић 2013: 207), што у радовима и поткрепљује одговарајућим примерима из оба језика.

Анализа пејоративних зоонима

Грађа ексцерпирана за потребе овог рада обухватила је 144 зоонимске лексеме којима се готово доследно именује човек као носилац какве непожељне физичке или духовне карактеристике, а њиховом семантичком анализом укупно је издвојено 155 метафоричких реализација.¹¹⁹ Кажемо „готово доследно”, будући да је свега 6

¹¹⁹ Осим номенклатурних зоонимских лексема, у грађу су уврштени и сви деривати (махом аугментативни облици) чија је мотивна реч зооним, а примери у корпусу показују да се изведеницом може погрдно именовати човек. Такође, под зоонимом подразумевамо и општи назив за целокупну ову врсту живих бића – лексему *животиња*, као и апелативне форме којима се не именују животињске врсте,

номинационих јединица којима се не реферише на позитивне или негативне људске особине, већ су класификоване у другим лексичко-семантичким скупинама пејоратива. Посреди су две зоонимске лексеме којима се у жаргону именује човек као представник занимања (*булдог* и *горила* – обе у значењу 'телохранитељ'), једна којом се сугерише човеков друштвени положај, тј. материјални статус (*голаћ*¹²⁰) и три лексеме чија је функција презриво-подругљива номинација особе према полу (*мужјак*, *женка*, *сојка*).

Анализа грађе у семантичком пољу ОСОБИНЕ показује да је далеко већи број пејоративних значења зоонима којима се реферише на човека као носиоца неке духовне особине, односно, као репрезентанта одређеног карактерног типа или начина понашања, него реализација која се односе на његове физичке особине. Од укупно 168 негативно обојених метафоричких значења чији је денотат 'човек', у првој скупини нашло се чак 106 реализација, а у другој свега 43. Притом је важно напоменути да 10 зоонимских лексема представља граничне случајеве, што значи да се на основу дефиниције коју бележи неки од трију описних или двају речника жаргона, могу разврстати и међу оне који се односе на духовне особине и међу оне којима се реферише на физички изглед. Занимљиво је да од издвојених 10 граничних случајева зоонимских метафора – чак 8 пута изворни домен у концептуализацији и негативној

већ су посредни називи за животиње према полу – *мужјак* и *женка*. Показало се да и ове две именице реализују секундарно значење у сфери човек које је неретко обојено негативном конотацијом.

¹²⁰ Сва је прилика да овде уопште није посредни метафоричка екстензија примарног зоонимског значења, већ да је *голаћ* у значењу које РСАНУ региструје под тачком 1. б. '(понекад пеј.) онај који нема никакве имовине, пуки сиромаш; бескућник, скитница' добијено метафоричком трансформацијом примарног значења које је забележено под 1. а. 'онај који је потпуно неодевен или врло оскудно одевен'. У прилог томе говори и поступак у лексикографској обради ове лексеме, тј. чињеница да је терминолошко значење у сфери зоологије у речничком чланку одреднице *голаћ* у РСАНУ дато тек под тачком 4. 'зоол. назив за сувоземне пужеве плућаше закржљале љуштуре, из ф. *Limacidae*'. Претпостављамо да је до оваквог развијања полисемантичке структуре заправо дошло понављањем истог творбеног модела, те да су семантичке реализације 'голаћ – човек' и 'голаћ – пуж' настале независно једна од друге, новим актом варирања. Другачији је пак поступак примењен у обради лексеме *голаћ* у РМС, где је значење које се односи на материјално стање човека дато под 2. б. 'фиг. онај који нема ништа, сиромаш; исп. гоља', а под 2. а. у речничком чланку налазимо терминолошко зоолошко значење 'зоол. обично у изразу: *пуж* ~ голи пуж, пуж без кућице: *Agion emrigisogum*'. Из оваквог лексикографског описа могло би се закључити да је *голаћ* – човек ипак метафоричка реализација зоонимске лексеме у сфери човек. Нисмо сигурни који је поступак исправнији и како се заправо усложњавала полисемантичка структура ове лексеме, али нам се унеколико вероватнијим чини први случај, карактеристичан за РСАНУ. Такво мишљење темељимо на запажањима Д. Гортан-Премк о понављању истог творбеног модела као начину настајања деривата (в. поглавље *О структури и семантици деривата* у Гортан-Премк 2004: 133–134). Но, без обзира на то како је пејоративна реализација у сфери 'човек' добијена, лексема је уврштена у грађу – због обличке једнакости са зоонимом и чињенице да оба значења несумњиво припадају истој полисемантичкој структури.

карактеризацији особе представља практично иста животињска врста, и то животиња из породице свиња: *крмак*, *крмача*, *крмачетина*, *крмачина*, *крме*, *крмковић*, *прасица*, *свиња*. Као што видимо, чак је 6 творбених и морфолошких варијаната једног зоонима, што само потврђује изразиту афективност и колективну експресију говорника српског језика према свињи. Дефиниције наведених лексема сугеришу да се свињи у нашој културној заједници приписују физичка и морална нечистоћа¹²¹ (исп. у РМС *свиња* '2. фиг. а. прљав човек; морално пропала особа. б. у љутњи као псовка' и у РСАНУ *крмак* 'фиг. погрд. прљав, неуредан или безобзиран, нечастан човек; уопште као погрдан назив, у љутњи, псовању и сл.'; идентично је у секундарном значењу описана и лексема *крмача*, с тим што је денотат 'женска особа'). Користећи свињу као изворни домен,¹²² на експресиван начин критикујемо човекову алкавост и неуредност као непожељне физичке особине, односно неморалност, безобзирност и нечасно владање у духовно-моралној сфери.¹²³ Сва је прилика да колективна експресија, која мотивише развијање секундарних пејоративних значења зоонима *крмак*, *крмача*, *свиња* и др. у сфери 'човек' почива на искуству које имамо са овим животињама, а које је везано за изглед њиховог станишта, начин исхране и сл. (исп. Новокмет 2016: 494). Затим се, метафоричком трансформацијом заснованом на преносу типа конкретно → апстрактно, из значења које се односи на физичку прљавштину развија значење моралне нечистоће. Коначно, *свињом* се у жаргону погрдно именује превише крупна, дебела особа, обично жена (исп. Герзић), што се са становишта друштвено-језичке заједнице оцењује негативно и сматра непожељном физичком особином (више о томе у поглављу 5.5. овог рада).

Анализа грађе у којој се сублимирају лексичко-семантичке појаве зоосемије и пејорације махом потврђује досадашња запажања аутора који су проучавали зоонимске

¹²¹ Да поновимо – и Р. Драгићевић је, бавећи се стереотипима о животињама и биљкама, истакла уверење говорника српског језика да је свиња физички и морално прљав животиња (Драгићевић 2010: 101).

¹²² Колективна нетрпељивост према свињама својствена је многим друштвено-језичким заједницама, што потврђују Кјелтика и Клипарски (2005: 27), објашњавајући да се свиња у разним културама сматра прљавом и прождрљивом. Аутори наводе да се у пољском језику за неморалан поступак користи лексема *świństwo*, изведена од зоонима *świnia*.

¹²³ С. Новокмет (2016: 221–222) показује да се у деривационим гнездима зоонимских лексема неретко јављају апстрактне именице са значењем особине, својства, осећања, поступка, ситуације (нпр. *мајмунлук*, *пасјалук*, *свињарија*). С тим у вези аутор констатује: „Негативна конотација ових изведеница и њихово упућивање на поступке обележене повишеним степеном негативног осећања, потичу од негативне обојености примарног значења мотивних лексема”.

метафоре на корпусу српског језика (Новокмет 2016, Ранђеловић 2012, Ристивојевић Рајковић 2008). Као доминантне непожељне духовне особине које се човеку приписују појмовним изједначавањем са животињама можемо издвојити ГЛУПОСТ – у сфери ИНТЕЛЕКТУАЛНОСТИ и једну општу негативну карактерну црту која припада сфери МОРАЛНОСТИ и могла би се подвести под ЗЛОБУ/РЂАВОСТ/БЕЗОБЗИРНОСТ/НЕМОРАЛНОСТ.

У трима описним речницима (РСАНУ, РМС, РСЈ) и двама речницима жаргона (Андрић, Герзић) забележено је 37 зоонима који развијају пејоративно метафоричко значење чији је денотат особа умањених интелектуалних способности. Међу њима је 14 номинационих јединица којима се реферише на глупу жену, док за именовање глупог мушкарца постоји чак 23 зоонимске лексеме. Њихов прецизан лексикографски опис и примере којима су значења потврђена у корпусу представимо у следећој табели:

Табела бр. 3: *Погрдни називи за глупог човека мотивисани зоонимским метафорама*

ГЛУПОСТ			
	лексема	значење	пример
жене	гуска (+ гускетина)	1. фиг. пеј. глупа, ограничена женска особа, глупача (РСАНУ)	Па ова је <i>гуска</i> оставила и некаква писма за собом (РСАНУ)
	коза (+ козетина/козурина)	2. фиг. погрд. неспретна, глупа особа (РМС); глупача (Андрић)	Измешала сам онај јаки лек са алкохолом, која сам ја <i>коза</i> (Потић, 12)
	кокошка	торокуша, глупача (Андрић)	Лаже као кучка [...] А ви му, <i>кокошке</i> , поверовале! (РМС)
	крава (+ краветина)	2. фиг. погрд. глупа женска особа (РМС)	Објесио би се онога дана када бих се морао оженити том [...] <i>кравом</i> , том тупом масом меса (РМС)
	магарица (+ магаричина)	2. фиг. пеј. а. глупава женска особа, глупача (РСЈ)	Дохвативши своју бољу половину за раме, избаци је вичући: – Напоље, <i>магарице</i> , не њачи више! (РСАНУ)
	овца/овчина/овчурина	2. фиг. пеј. глупа женска особа (РСЈ)	
	ћурка	глупача (Герзић)	Нису баш све мисице <i>ћурке</i> (Герзић)
мушкарци	биволчина	фиг. погрд. глупачина (РМС)	[Он је] једна пијана <i>биволчина</i> (РМС)
	брав	3. фиг. пеј. ограничена, глупа особа, глупак (РСЈ)	
	во + волина; волоња	б. фиг. глупак (РСАНУ); 2. фиг. пеј. тром човек; глуп човек (РСЈ)	Кажите том швапском <i>волу</i> да држи језик за зубе (РСАНУ)
	говедо	2. погрд. глуп човек (РМС)	

јунац	фиг. глупак, будала (РСЈ)	
коњ (+ коњина)	2. фиг. погрд. незграпан и глуп, ограничен човек	Не бој се, није ово ни први ни последњи <i>коњ</i> који улази у министарство (РСАНУ)
магарац (+ магарчина)	2. фиг. погрд. а. онај који чини глупости, будалаштине, глуп, умно ограничен човек, глупак (РСАНУ)	Ја [се] не дам преварити од сваког <i>магарца</i> (РМС)
магаре	2. фиг. а. погрд. онај који тешко схвата, глупак, тупавко (РСАНУ)	Знао [би] које дијете назвати <i>магаретом</i> , буквом (РСАНУ)
мајмун + мајмунчина	2. фиг. пеј. б. блесав, будаласт, умно ограничен човек, глупак, будала (РСЈ)	Рекао је [то] некакав академски образован <i>мајмун</i> (РМС)
мулац	глупан (Андрић)	Преваљен је један колоритан и типичан пут варошког <i>мулица</i> (РМС)
муфлон	тупавац, будала, глупак (Андрић)	Klinac iz obesti išao auto jednom od gostiju – tata kao <i>muflon</i> kaže da je on mali (интернет)
носорог	2. фиг. погрд. а. незграпан и глуп, ограничен човек (РСАНУ)	Онај кмет је прави <i>носорог</i> (РСАНУ)
ован	2. фиг. погрд. глуп, неразуман човек	Ама ја, брате, нисам <i>ован</i> да чекам да ме Турчин коље! (РСАНУ)
парип	2. погрд. а. немаран, површан, приглуп (а често физички јак) човек	Нисмо ни ми, да кажемо, <i>парипи</i> , па да то не знамо (РСАНУ)
сом	глупак, будала (Андрић)	Имате ли ви нешто конкретно или само [...] Чекате да се улови неки <i>сом</i> , било који? (Герзић)
теле, телац	тупавко, глупак	Рођак Жорж није пропустио [...] шапнути [...] да ћу ја вазда остати право [...] <i>теле</i> .
ћуран	будала, глупак (РСЈ)	

Занимљиво је које су животиње постале уобичајени изворни домен за негативну карактеризацију човека смањених интелектуалних способности, као и то да се у извесном смислу разликују зоонимске метафоричке трансформације чије је циљни домен глупа жена у односу на оне које се односе на глупог мушкарца. Мушкарцима се глупост најчешће приписује посредством зоонима којима се именују крупне домаће животиње, обично оне чије месо човек користи у исхрани (*брав, во, волина, волоња, говедо, јунац, муфлон, ован, теле*). Такође, анализа грађе показује да се у номинацији глупог човека неретко користе имена животиња из реда теглеће марве (*коњ, магарац, мулац, парип*). Примећујемо да су увек посредни крупне, незграпне, троме животиње (исп. и *носорог*). С друге пак стране, у именовању непромишљене, неинтелигентне женске особе уобичајени су зоолошки називи за пернату живину (*гуска/гускетина,*

кокошка, ћурка),¹²⁴ али и овде као изворни домен често служе женке животиња из реда крупне стоке (коза, крава, овца и деривати).

Како је већ напоменуто, као друга доминантна непожељна духовна особина, апострофирана зоонимским лексемама, у анализираној грађи издваја се ЗЛОБА/РЂАВОСТ/БЕЗОБЗИРНОСТ – дакле нека из спектра негативних особина којима се даје општа оцена о човеку у домену моралности. Забележили смо 29 зоонима којима се реферише на злу, подмуклу, неморалну особу, од чега је 11 лексема резервисано за погрдну номинацију жене, у 8 случајева пејорација је усмерена искључиво према мушкарцу, док се 10 зоонима може употребити у погрдном именовану представника оба пола. Све семантичке реализације добијене су метафоричким трансформацијама заснованим на семама колективне експресије. Представићемо их табеларно, наводећи лексикографске дефиниције у којима се општа негативна оцена именоване особе конкретизује као ЗЛОБА / РЂАВОСТ / БЕЗОБЗИРНОСТ/ ПОКВАРЕНОСТ / НЕМОРАЛНОСТ и сл., као и контексте који то значење потврђују.

Табела бр. 4: Погрдни називи за злу/рђаву/неморалну особу мотивисани зоонимским метафорама

ЗЛОБА / РЂАВОСТ / НЕМОРАЛНОСТ / БЕЗОБЗИРНОСТ			
	лексема	значење	пример
ЖЕНЕ	аспида	фиг. разг. зла, опака жена, оштроконђа, наџак-баба (РСЈ)	Кад бих знала нигде на свету службе да нема, не бих такву <i>аспиду</i> служила (РМС)
	бестија	2. пеј. особа са животињским особинама, инстинктима, нечовек, звер-човек; будала (РСЈ)	Ви сте заћорили у прву женску <i>бестију</i> која вам је испред носа прошла (РСАНУ)
	гуја/гујетина	2. фиг. а. зла, подмукла, пакосна особа, гад (РСАНУ)	Пашће на њу [...] не као сестра, него као љута <i>гуја</i> , која ће јој [...] душу испијати (РСАНУ)
	змија/змијетина	зла, покварена особа (РСАНУ)	Како си могао да ме обрукаш? Како си могао да одбегнеш с једном малом <i>змијом</i> [...] и са мојој кућном помоћницом? (Стевановић: Змајеви, 179).
	крмача/крмачетина	2. фиг. погрд. прљава, неуредна или	

¹²⁴ Слично запажа и Н. Ристивојић Рајковић (2008: 50), наводећи „да је код жена глупост повезана пре свега са брбљивошћу (асоцијација на гласање живине), док је код мушкараца везана за извесну тромост и спорост”.

		безобзирна, нечасна женска особа (РСАНУ)	
	куја/кујетина	2. пеј. зла, рђава женска особа; покварена, неморална женска особа (РСЈ)	Зашто жентураче [...] по нашем логору. Молим те, најури те кује (РСАНУ)
	кучка	2. фиг. погрд. рђава, зла жена; неморална, бескарактерна особа уопште (РСАНУ)	Одједном, стриц скочи увријеђено, из све снаге удари стрину по лицу. „ Кучко , значи није ти жао што идем на онај свијет!” (Братић, 102)
мушкарци	гмаз	фиг. погрд. гад (РМС)	Том свему крив је тај каурски гмаз (РМС)
	кер	2. фиг. погрд. онај који својим поступцима изазива презир, гнушање, лоша, покварена особа (РСАНУ)	Нека иде, блудни кер ! Нека иде, проклет био! (РСАНУ)
	крмак	безобзиран, нечастан човек (РСАНУ)	Крмак живио – крмак умро. Пхи! Таки не треба да живе, јок! (РСАНУ)
	пацов	2. погрд. лоша, неморална особа, особа која наноси штету, нитков (РСАНУ)	У грудима [...] расте револт и рађа се мржња на те олињале, надуте и покондирене пацове који својим поступцима убијају сваку наду на правичност (РСАНУ)
	пашче/пашчетина	2. погрд. а. веома лоша, рђава особа (РСАНУ)	Видим, ви сте пашчад . Одох од вас мом народу (РСАНУ)
	цукац, цукела	б. фиг. пеј. нитков, неваљац, хуља (РСЈ)	„Мани ме се, господине. Нађи неког ко више личи на тебе, ако овде има такве цукеле ” (Стевановић, 171)
оба пола	буба	2. а. погрд. гад, рђа (РМС)	Она буба , батеријски наредник увукао се у њену кућу (РМС)
	гњида/гњидетина	2. фиг. пеј. особа лошег карактера, безвредна одвратна особа, гад, ништарија (РСЈ)	То нисам учинио, јер сам гњида , јер нисам човјек (РМС)
	животиња	никакав, гадан човек (РСАНУ)	Не знају таки да помогну [...] Животиње су то били каке се не памте (Селенић, 190).
	свиња	2. фиг. а. морално пропала особа (РМС)	Смрдљива мушка сељачка пандурска свиња . Сви су они исти (Видојковић, 239).
	скот/скотина	2. фиг. зла, немилосрдна, подла особа (РМС)	Мајка га оставила чим се родио [...] Скот , а не мајка! (РМС)
	уштва	пеј. никакав човек, неваљац, ништарија (РМС)	Буни поштен свет! О, уштве једне! (РМС)
	хијена	2. фиг. безобзирни грабљивац, злобник, крволок (РСЈ)	Lupeži, nitkovi, bitange, hijene [...] sve bih vas sa zadovoljstvom oterao u buvaru (ЕК)

Као следећа особина у погледу учесталости појављивања међу погрдним семантичким реализацијама зоонима издваја се БЕСКАРАКТЕРНОСТ, СЛАБОСТ, која се, како сведочи лексикографски опис обично истовремено доводи у везу са ПОЛТРОНСТВОМ и КУКАВИЧЛУКОМ. У грађи је регистровано пет зоонимских лексема којима се погрдно именују носиоци ових карактерних црта и то су *гмизавац*, *инсекат*, *мекушац*, *миш*, *црв*. Примећујемо да су обично посредни ситне животиње, чији се изостанак физичке снаге и развијености по свој прилици појмовно повезује са slabим карактером, а могуће је и да се начин кретања појединих врста (гмизање, повлачење тела по земљи) асоцијативно повезује са снисходљивошћу, полтронством. Интересантно је, али, може се рећи, и донекле очекивано то што је у свим наведеним случајевима осуда друштвено-језичке заједнице усмерена према мушкарцима, будући да и нека ранија истраживања (исп. Поповић 2006, Јовановић В. 2010, Ристивојевић Рајковић 2014), као и наша грађа, генерално, сведоче о стереотипној перцепцији пола у српском друштву. У складу са тзв. принципом гендерне диференцијације (Поповић 2006: 73) од мушкарца се очекује да буде снажан, храбар и издржљив, те се одступање од таквог идеала истиче и у сфери зоонимске метафорике и резултира низом погрдних назива за припаднике јачег пола код којих изостају пожељни атрибути мушкости.

Нпр. Да би се живело у Етрасцији [...] потребна су надљудска снага и челични нерви. То заиста није земља за *мекушице* (Басара, 113); *Mislio sam da je Odisej strašan div, a ne tako ništavan crv kao što si ti* (ЕК); Знај да Шумановићи нису ни подлаци, ни подмићеници, ни *гмизавци* (РМС); Овај презрени *инсекат* научио ме је истрајности (РСАНУ).

Премда се од мушкарца, као заштитника и стуба породице у патријархалном друштву, захтева издржљивост и физичка снага, подразумева се ипак извесна умереност и суптилност у њеном испољавању. О томе сведоче зооними *горила*, *звер*, *животиња*, *орангутан*, чији лексикографски опис указује на то да је колективна нетрпељивост усмерена и према одвећ грубим, суровим особама, и то увек мушкарцима.

Даље, прегледом зоонимским лексема у чијој се полисемантичкој структури реализују погрдна метафоричка значења у сфери 'човек', запажамо да друштвено-језичка заједница нарочито осуђује ЛЕЊОСТ (исп. *крава*, *краветина*, *морж*, *трут*,

трутина), а с тим је у вези и критика појединаца који живе на рачун другог, те им се могу приписати непожељне особине попут КОРИСТОЉУБЉА, ГРАБЕЖЉИВОСТИ и сл. На то у грађи указују зооними *глодар* 'онај који отима туђе; грабљивац, отимач, пљачкаш' (РСЈ), *крпељ* 'човек који жели живети на рачун другог, паразит' (РМС), *паразит* '2. погрд. особа која живи на туђ рачун, готован, ленштина, нерадник' (РСАНУ), *пијавица* 'фиг. изабљивач, зеленаш; онај који се наврзе на некога и не пушта га, онај кога се човек не може лако решити' (РСЈ):

Пр. Крилов исмева феудалног спахију ленштину и *паразита* који пљачка народ (РСАНУ); Тек тада је схватио да су његови пословни пријатељи обичне варалице, *пијавице* и грамзљивци (РСАНУ, 20. том, у штампи); Дође један председник општине, па оде; дође други, па оде, а овог *крпеља* никако да се отресеш (РМС); Он [капиталиста] је *глодар*, грабљивац у људском роду (РСАНУ).

Примери у корпусу показују да се досад представљене негативне духовне особине, посредством зоонимских метафора, нешто чешће везују за мушкарце. С друге стране, зооними само потврђују општу језичку слику света, према којој се претерана ГОВОРЉИВОСТ, БРБЉИВОСТ у нашој културној заједници углавном замера жени – исп. *гакуша* '2. пеј. торокуша, брбљивица' (РСЈ), *крекетуша* 'б. фиг. пеј. брбљива, причљива жена' (РСАНУ), *чавка* 'причалица, брбљивица' (Герзић), а тек покаткад мушкарцу – нпр. *папагај* 'б. фиг. онај који много и којешта прича, само понавља оно што други говоре' (РСЈ).¹²⁵ Према би се реализација погрдног метафоричног значења лексема *гакуша* и *крекетуша* у сфери женске говорљивости могла објаснити и продуктивношћу семантичких компонената које носе информацију о звучању, начину оглашавања животиње чије се име преноси на човека, верујемо ипак да је и овде „кључ” у индуковању сема колективне експресије.

Пр. Гломазна *крекетуша* [је] гунђала сад на ову сад на ону помоћницу (РСАНУ); Очи су му севнуле као огањ, а из грла је трештало [...] *Папагаји*, фразери (РСАНУ); Sve *čavke* u čaršiji zanoćivale su na sudskim tavanima (ЕК).

¹²⁵ И С. Новокмет истиче претерану говорљивост као непожељну особину која се човеку приписује путем зоонимских метафора. Аутор, међутим, на далеко богатијој грађи од оне коју је обухватио наш корпус, запажа да су „у категорији БРБЉИВОСТИ, ПРИЧЉИВОСТИ примери за мушкарце (*крештавац*, *лајавац*, *орао*, *кокошар*) и жене (*гакуша*, *кокошка*, *крекетуша*, *лајавица*) равномерно распоређени” (Новокмет 2016: 438). Зоонимске лексеме чији је денотат мушкарац у нашој су грађи вероватно изостали јер нам је фокус при ексцерпирању био на квалификаторима који сугеришу пејоративност, а остале лексеме узимали смо спорадично и несистемски.

Када су у питању физичке особине, анализа лексема којима се примарно именују животиње међу пејоративима у прикупљеној грађи потврђује закључке А. Ранђеловић у вези са зоонимском метафоризацијом мушкараца и жена. Овде првенствено имамо на уму ауторкина запажања о карактеризацији жена употребом зоонима, и то констатацију да „нам је веома важан њихов физички изглед, односно да ли су жене крупне и дебеле [...] или витке и згодне” (Ранђеловић 2012: 103). Уопште посматрано, нешто је више погрдних зоонимских назива мотивисано изгледом жена него мушкараца (23 наспрам 20), при чему је чак 11 семантичких реализација којима се реферише на женску дебљину, крупноћу односно мршавост (*бедевија, кобила, кобилчина, крава, кравурина, крмача, мечка, свиња; глиста, жирафа, сврака, чапља*). Мушка особа је у само двама примерима денотат погрдног метафоричког значења које се односи на телесну (не)развијеност. То су зооними *комарац* ’мршавко’ (Андрић) и *медвед* ’фиг. (обично пеј.) незграпан, трапав (ређе неотесан или глуп) човек’ (РСЈ). Прилично смо сигурни да зоонимске лексеме забележене у нашем корпусу не доносе реалну језичку слику света када је у питању физички изглед мушкараца. На основу свега два наведена примера може се стећи утисак да телесна развијеност није релевантан параметар за оцену спољашњег изгледа представника мушког пола, што није тачно.¹²⁶

Затим, грађа у овом сегменту потврђује досадашња запажања лингвиста који су се бавили зоонимским метафорама у вези са тиме да су тромост, незграпност и трапавост у кретању уобичајени пратиоци претеране телесне развијености, дебљине, корпуленције, и то код представника оба пола (исп. нпр. Ристивојевић Рајковић 2008: 52; Ранђеловић 2012: 102; Новокмет 2016: 380). О томе нпр. сведоче дефиниције лексема: *бедевија* ’фиг. пеј. крупна, незграпна и лења жена’ (РСЈ), *кобила* ’висока, крупна девојка или жена; трапава девојка или жена’ (Андрић) и *крава* ’2. фиг. погрдни назив: а. за гломазну, незграпну, трапаву и трому, лењу женску особу’.

¹²⁶ Већ смо рекли да се од мушкараца у нашој средини очекује да буде снажан, што имплицира и физичку развијеност, крупну грађу. Мали број зоонима који се односе на мушку корпуленцију последица је начина на који је прикупљана грађа за ово истраживање и отуда резултати нису сасвим поуздани. Циљ нам је у овом поглављу био превасходно да укажемо да је колективну експресија продуктиван механизам развијања погрдног метафоричког значења и у сфери зоонима. Подаци које наводимо више су илустративни, а релевантнијим сматрамо оне до којих је дошао С. Новокмет (2016).

Такође, овде ваља још једном истаћи да зоонимска грађа показује извесна преклапања, односно, интерференцију у сферама физичког и духовног. Наиме, као што смо утврдили да се физичка нечистоћа и аљкавост често доводе у везу са моралном посрнулошћу (*крмак, крмача, прасица, свиња*), тако уочавамо и да постоји укрштање семантичког поља интелигенције, с једне и поља физичких карактеристика, с друге стране. Отуда крупна грађа, незграпност и успорено, тромо кретање често имплицирају умну ограниченост, глупост, што потврђује нпр. лексема *волоња*, којом се погрдно метафорички именује 'тром, незграпан', али и 'глуп' човек. Могуће је да се таква колективна експресија темељи на појмовном повезивању физичке спорости, непокретности са успореним разумевањем, расуђивањем, што наводи на закључак да бисмо овакве зоонимске реализације могли тумачити појмовним апаратом когнитивне лингвистике, те их сматрати лексичком манифестацијом појмовне метафоре ДУХОВНО ЈЕ ФИЗИЧКО. Потврду да се ИНТЕЛИГЕНЦИЈА, односно КОГНИТИВНА РАЗВИЈЕНОСТ концептуализује посредством телесне доносе дефиниције још неколиких зоонима у нашој грађи: *крава* '2. фиг. погрдни назив: а. за гломазну, незграпну, трапаву и трому, леђу женску особу. б. за глупу женску особу, за глупачу'; *медвед* 'фиг. (обично пеј.) незграпан, трапав (ређе неотесан или глуп) човек'; *носорог* '2. фиг. погрд. а. незграпан и глуп, ограничен човек'.¹²⁷

Зоонимске метафоре којима се реферише на женске особе потврђују оно што ћемо показати у поглављу посвећеном пејорацији на основу физичког изгледа, а то је да се од жене у нашој друштвено-језичкој заједници очекује да буде витка – не претерано мршава, али ни дебела (исп. нпр. *бедевија, крмача* наспрам *глиста, сврака*); затим – да поседује пожељне атрибуте сексуалности и женствености, али да и њене облине буду умерено развијене, јер се свако одступање од имплицитне пожељне норме санкционише погрдним именом. Тако међу зоономским метафорама региструјемо пејоративна значења чији је денотат жена са одвећ великим грудима – нпр. *кравуља* (Герзић) и *музара* (РСЈ). Овде можемо додати и лексеми *вимара*,¹²⁸ забележену у Андрићевом речнику, иако мотивна лексема у овом случају није назив животињске

¹²⁷ На укрштање семантичког поља ИНТЕЛИГЕНЦИЈЕ (глупост) и ФИЗИЧКИХ КАРАКТЕРИСТИКА (незграпност, тромост, неспретност) указује и С. Новокмет (2016: 380).

¹²⁸ Исп. у РСЈ *вима* 'анат. зоол. жлездасти орган са сисама у женки неких сисара (преживара) који лучи млеко'.

врсте, већ анатомски термин из области зоологије, којим се именује део тела неких животиња.¹²⁹

Међу зоонимским лексемама чија се погрдна метафорична значења односе на физички изглед човека забележено је 5 јединица којима се реферише на ружну особу, од чега су три резервисане искључиво за дерогацију жена (*жаба*, *мајмуница*, *крокодилка*), а преостале две могу се употребити у номинацији представника оба пола (*акреп*, *пас*):¹³⁰

Пр. Једног трена је погледао у њу, малтене са мучнином. Шта ће ми ова *жаба* као да се упитао (Матијевић, 94); Кад би таква *мајмуница* [жена] била бар и мало налик на људско биће, али то ти је плунута рода (РСАНУ); Снајка Верка мазни кад говори, пући усне, измотава се [...] прави *акреп*! (Ивановић, 234); Марију Šerifović изврџали на Instagramu, написали су јој да је као мушко (у наслову вести на интернету) Ljudi budimo realni ružna је као *pas* (у коментарима читалаца).

3. Семе колективне експресије као индуктори метафоричких трансформација чији је и изворни и циљни домен ЧОВЕК

Трећи тип пејоративних реализација у сфери 'човек', заснованих на продуктивности имплицитних компонената колективне експресије, препознајемо у полисемантичкој структури лексема чије се примарно значење такође односи на човека. Притом, у зависности од лексичко-семантичке категорије речи која је изворни домен метафоричке трансформације, издвајамо следеће подтипове значења:

а) погрдне семантичке реализације лексема којима се примарно именује човек на основу етничке припадности (нпр. *Азијат*, *Балканац*, *Циганин*, *усташа*, *есесовац* и др.). Овде ћемо табеларно представити само неке етничке лексеме забележене у

¹²⁹ Дерогација жене употребом овакве номинативне јединице додатно је појачана у односу на остале примере. Именовање жене *вимаром* не подразумева само деградацију на нижи ступањ у хијерархији Великог ланца бића, тј. метафоричким пренос ЧОВЕК ЈЕ ЖИВОТИЊА, већ овде препознајемо и синегдохску трансформацију ЧОВЕК → ДЕО ЖИВОТИЊСКОГ ТЕЛА, која имплицира појмовно изједначавање људског бића са нечим неживим, што припада сфери нижег, животињског света. На истом типу трансформација заснива се и погрдно значење жаргонске лексеме *сурлаш* у значењу 'мушкарац са великим носем' (Герзић).

¹³⁰ Анализа коју је спровео С. Новокмет (2016: 337) доноси још више зоонимских лексема којима се може погрдно именовати ружна жена, а које су из већ наговештених разлога изостале у нашем корпусу (нпр. *ахтапод*, *гуштер*, *квочка*, *корњача*). Аутор овој скупини придружује и лексему *акреп*, али је ми ипак сматрамо пејоративним именом за представнике оба пола, будући да налазимо примере у којима се њоме несумњиво реферише на ружног мушкараца: нпр. Који *акреп* је lud да šalje своје слике једној таквој ribи; „Predavao mi је један mator *акреп*. Nikada nisam išla на његове часове” (ЕК).

ексцерпираној грађи за које је карактеристично развијање метафоричких погрдних значења чији је денотат 'човек уопште', мотивисано продуктивношћу сема колективне експресије. У табели издвајамо два типа преноса – 1) случајеве где се полазним садржајем указује на тачно одређену етничку припадност, а циљним на човека било којег етничитета (нпр. *Циганин*) и 2) случајеве где метафора заснована на колективној експресији делује у спрези са синегдохом, те се сви припадници неке етничке скупине именују лексемом којом се примарно означава само одређена група унутар те скупине (нпр. *есесовац*, *усташа*).¹³¹

Табела бр. 5: *Метафорични погрдни називи за припаднике етничких скупина засновани на семама колективне експресије*

лексичка јединица	етничко значење (извор)	метафоричко значење индуковано семама колективне експресије (извор)
1)		
<i>Азијат</i>	1. (обично пеј.) Азијац (РСЈ)	2. (<i>азијат</i>) фиг. пеј. суров, некултуран човек, варварин, дивљак (РСЈ)
<i>Африканац</i>	онај који је из Африке (РМС)	погрд. Циганин (Герзић)
<i>Балканац</i>	човек с Балканског полуострва (РМС)	<i>балканац</i> (лексикализовано) погрд. сиров, примитиван човек (РМС)
<i>Балканка</i>	женска особа с Балканског полуострва (РМС)	<i>балканка</i> (лексикализовано) погрд. сирова, примитивна женска особа (РМС)
<i>Влах</i>	1. а. становник румунске покрајине Влашке, онај који је пореклом из Влашке. б. припадник румунске националне мањине у североисточној Србији која говори посебним дијалектом старорумунског језика; човек румунске народности уопште (РСЈ)	2. (<i>влах</i>) погрдан назив за припадника друге вере или човека из другог краја: а. припадник православне вере, обично Србин (за католике и муслимане у Хрватској и Босни и Херцеговини, односно на територији бивше Аустроугарске). б. хришћанин (за муслимане у Босни и Херцеговини). в. сељак из суседног залеђа (за приморце и становнике далматинских острва) (РСЈ)

¹³¹ Овде ћемо узимати у обзир како секундарне семантичке реализације примарних етнонима, регистриване у истом речничком чланку, дакле, у оквиру једне полисемантичке структуре – тако и лексикализоване апелативне форме, које су у описном речнику добиле статус засебне одреднице. Детаљнија анализа свих пејоратива у сфери етничка припадност (и метафоричких и оних добијених афиксалном деривацијом) спроведена је у засебном поглављу (в. 5.1.)

<i>Влахиња</i>	1. а. становница румунске покрајине Влашке, она која је пореклом из Влашке. б. припадница румунске националне мањине у североисточној Србији; жена румунске националности уопште	2. (<i>влахиња</i>) женска особа влах (2).
<i>Циганин</i>	1. в. Ром (РСЈ)	б. пеј. покварен, неморалан, користољубив човек који своје поступке подешава према приликама, непоштен, рђав човек (РСЈ)
<i>Циганка</i>	1. в. Ромкиња (РСЈ)	2. (циганка) пеј. а. покварена женска особа која мољакањем и упорним наваљивањем и лажима настоји извући неку корист. б. свадљива женска особа, свађалица. в. алкава, неуредна жена, алкавица (РСЈ)
2)		
<i>усташа</i>	припадник претежно хрватске фашистичке организације Анте Павелића и хрватских и муслиманских фашистичких оружаних снага у Другом светском рату (РМС)	Хрват уопште (Андрић)
<i>есесовац</i>	припадник зголасне полицијско-војне организације SS у фашистичкој Немачкој за време Другог светског рата (РСЈ)	Немац уопште (Андрић)
<i>Шваба</i>	а. становник Швапске (РСЈ)	б. нар. (често пеј.) припадник немачког народа, Немац (РСЈ)

б) погрдне семантичке реализације лексема којима се примарно именује човек на основу сексуалног опредељења – нпр. у РСЈ: *недер* 'през. а. хомосексуалац. б. фиг. безвредна, презрења достојна особа (о мушкарцу);¹³²

в) погрдне семантичке реализације засноване на стереотипној перцепцији пола – нпр.: *баба*, *жена*, *тетка*, *стрина* и др. – у именовану мушкарца који је од стране колектива перципиран као недовољно снажан, одважан, мужеван и сл. (в. табелу). У патријархалној друштвеној заједници женски пол сматра се 'слабијим', 'нежнијим', 'осетљивијим', 'бојажљивијим', те ове компоненте представљају имплицитне семе колективне експресије у структури значења лексема којима се примарно означавају

¹³² О томе в. поглавље 5.4. овог рада.

женске особе. Несумњиво је да се управо оне индукују и постају продуктивне приликом погрдне номинације мушке особе чије понашање није у складу са гендерним стереотипом, односно, излази из оквира имплицтне друштвено прихваћене норме која подразумева храброг и снажног мушкарца.

Табела бр. 6: *Метафорични погрдни називи за мушкарца засновани на стереотипној перцепцији пола*

лексичка јединица	полазна/мотивна семантичка реализација (извор)	погрдна семантичка реализација заснована на стереотипној перцепцији пола (извор)	пример
<i>баба</i>	1. стара жена, старица (РМС)	б. презр. мушкарац са женским особинама; плашљивац, кукавица (РМС).	Војници су војници! Не воле они млакоња ни баба да им командују; Овамо, бабо! [...] На мејдан! [...] Ако ми се ни један не јави, ето ме тамо да вас дланом рашћерам (РСАНУ)
<i>бабетина</i>	< баба ¹ (1 и 3) [баба 1. стара жена, старица; 3. в. фиг. презр. кукавица, плачљивац]	пеј. од баба ¹ (1 и 3)	Оно ти је нека бабетина . Да га нисам очима изјурio из заседе, не би смео ни изићи на пут; „Не успијај устима [...]” – кажем јој ја. – „Шоњо, брљивко, бабетино! ”, крешти она (РСАНУ)
<i>девојка</i>	1. а. млада неударна женска особа	1. г. фиг. подр. мушкарац женских особина и женског понашања (слабић, срамежљивац или сл.)	За неваљала човјека се каже [...] да је: жена [...] брука [...] девојка , баба итд.
<i>жена</i>	1. а. лице по полу супротно мушкарцу, женско. б. одрасла особа женског пола (РМС)	3. фиг. пеј. (о мушкарцу) онај који нема мушке одважности, плашљивац, кукавица, слабић (РМС)	То мужеви? То су жене! (РСАНУ); Ви сте жене! [...] Зар немате човјека да ми на мејдан изиде? (РСАНУ)
<i>женетина</i>	аугм. и пеј. од жена (РМС)	< жена (3) (РМС)	фиг. Види се да си изрод: и глас ти је женски. Цio си жена. Женетина! (РМС); Женетина – каже се за човјека који није храбар (РСАНУ)
<i>женица</i>	1. дем. и хип. од жена (РСАНУ)	ир. (о мушкарцу) (РСАНУ)	ир. Знам, да нијеси женица [тј.] слаботиња, кукавица (РСАНУ)

<i>женскоња</i>	< женско	пеј. 1. онај који воли да се меша у женске послове, да се дружи са женама, онај који се понаша као жена. 2. страшљивац, кукавица (РМС)	Не јунак но <i>женскоња</i> , не витез но шушњар; Гријех би био голем, када би' пошла за онакога <i>женскоњу</i> (РСАНУ)
<i>мама</i>	1. хип. од мајка и мати; мајка, мати уопште (РСЈ) < женско	фиг. пеј. слабић, кукавица, плашљивац (РСЈ)	Зар да стојим пред њом као <i>мама</i> ? Ја сам је само одгурнуо (РСАНУ); Довољно је било да му тамничар напуни уши [...] па да [...] покаже робијашима како он није „ <i>мама</i> ” (РМС)
<i>музикрава</i>	< женско	2. пеј. човек који није способан да обавља теже, мушке послове (РСАНУ)	
<i>секаперса</i>	< женско	недостојан мушкарац, слабић (Видојковић)	– Гле, гле, шта је оно? Мамина девојчица? Мамина маза? Мамина <i>секаперса</i> ? Шта си ти? – Ја сам миран тих и повучен дечко (Видојковић, 63).
<i>стрина</i>	1. стричева жена, жена очевог брата. 2. постарија жена (у ословљавању) (РСЈ) < женско	3. фиг. нар. кукавица, плашљивац, плашљивица (РСЈ); слабић, кукавица (Герзић)	Понашамо се с непријатељима као <i>стрине</i> . Нема ту енергичности (РМС)
<i>тетка</i>	очева или мајчина сестра < женско	слабић, кукавица, плашљивац (Пантић)	Илићу – окренуо се [Живковић] према десетару. – Извол'те, друже старији водниче. – Шта извол'те, јеси ли ти келнер, или десетар? – Десетар, друже старији водниче. – Ма, ти си, бре, <i>тетка</i> , а не десетар (Пантић, 28).

г) погрдне семантичке реализације засноване на негативној колективној експресији према људима са различитим здравственим проблемима, психо-физичким инвалидитетом, особама ометеним у развоју и сл. (у табели ћемо представити само неке од њих, ради илустрације метафоричког преноса заснованог на сеама колективне експресије);

Табела бр. 7: *Метафорични погрдни називи за човека мотивисани колективним предрасудама према особама са здравственим проблемом / психо-физичким инвалидитетом*

лексичка јединица	полазна/мотивна семантичка реализација (извор)	метафоричко значење индуковано семама колективне експресије (извор)	пример
<i>болесник</i>	онај који је болестан (РСАНУ)	особа која испољава претерану наклоност према нечему или претерује у нечему; чудак; лудак, будала (Герзић)	Како тај <i>болесник</i> може да прича тако нешто кад су то ствари које сам ја компоновао?; Шта то прича тај <i>болесник</i> ? (Герзић)
<i>дебил</i>	1. мед. онај који болује од дебилности, слабоумник (К–Ш)	2. фам. будала, глупак (К–Ш)	Тирнанић мисли да су навијачи <i>дебил</i> и да неко може њима да манипулише (Герзић); Пороци су наставили да се множе, <i>дебил</i> су и даље управљали нашим бедним животима (Потић, 148)
<i>дегенерик</i>	1. телесно или умно дегенерисана (неразвијена или закржљала особа (наказа или глупак) (РСЈ)	2. пеј. особа са изопаченим особинама, изрод (РСЈ)	Заробили су два члана четничког [...] суда [...] Код првог је нађен дневник на француском, у коме овај блазирани <i>дегенерик</i> описује [...] и своје успутне љубавне авантуре (РСАНУ); Прво много грешиш, блудиш и прави си <i>дегенерик</i> , а онда се покајеш, одеш на врх планине и навучеш монашку одору (Потић, 100)
<i>идиот</i>	а. мед. особа која пати од идиотизма, кретен (РСАНУ)	б. погрд. незналица, глупак, блесан (РСАНУ)	Један наш млади пјесник назвао је ... једног доброг француског парнасовца <i>идиотом</i> што се служио правилним стихом (РСАНУ); Све проклете државе овог света настањују сподобе сумњиве прошлости, пропалице, [...], свакакви <i>идиоти</i> (Басара, 71)
<i>имбецил</i>	1. мед. онај који пати од имбецилности, малоумник (К–Ш)	2. пеј. глупак, тупан, блесавко (К–Ш)	Сви [смо] ми <i>имбецили</i> што нисмо слушали [...] њихове омиљене бендове (Герзић)

<i>кретен</i>	а. мед. особа која болује од кретенизма, идиот (РСЈ)	б. пеј. глупа, блесава особа, глупак, блесан, тупоглавац (РСЈ)	Закључих да сам се понео као кретен (РСАНУ); Ја сам кретену рекла: ако поново оде да се бори за српство [...] – мени нека се не враћа (Селенић, 37)
<i>ментол</i>	< ментална заосталост	будала, глупак (Герзић)	Сигурно је неки ментол , пуна их је земља. Нашао мој улаз, ушао и почео да лупа по вратима лифта (Видојковић, 94)
<i>пацијент</i>	а. мед. онај који се лечи код одређеног лекара или у одређеној здравственој установи. (РСАНУ)	будала; чудац, особењак (Герзић)	И прексиноћ је на концерту било доста пацијената који нису искључили своје мобилне телефоне; СКЦ је био генијално место за све пацијенте (Герзић)
<i>ретард</i>	скраћ. 1. заостала, ретардирана особа (Герзић)	2. будала, глупак (Герзић)	Петнаестак pripadnika te organizacije je upalo na skup i vredalo prisutne povicima „komunistički retardi “ [...], a jedan od učesnika skupa je dobio šamar (Политика, ЕК)

Примећујемо да су лексеме погрдног значења из сфере 'човек' неретко мотивисане некаквим физичким, психичким или интелектуалним недостатком особе која је предмет номинације. Било да је реч о погрдним називима које бележе дескриптивни речници и који су са функционално-стилског аспекта постали део лексичког стандарда или пак о жаргонизмима и колоквијалним лексемама које се употребљавају у разговорном језику и сличним регистрима, ова подгрупа сведочи о негативној оцени и презривом емотивном односу друштвене заједнице према наведеним обележјима. То се у компоненцијалној структури лексичког значења може представити евалутивним и емоционалним семантичким компонентама типа 'лоше је', 'не допада ми се', 'не волим', које чине конотативни сегмент значења одређене лексеме, утемељен у стереотипима и вредностима културно-језичке заједнице.

Са циљем да објаснимо метафоричке трансформације индуковане семама колективне експресије у овој семантичкој сфери, усредсредимо се на лексеме чије је

пејоративно значење мотивисано нетрпељивошћу и изостанком друштвене емпатије према особама са некаквим поремећајем у менталном развоју. Анализом полисемантичких структура ових јединица лексикона долазимо до закључка да се недостатак интелигенције, непромишљеност, као и разни видови незрелог, неозбиљног, блескастог понашања, у колективној свести говорника асоцијативно доводе у везу са менталном заосталошћу.¹³³ У грађи ексцерпираној из дескриптивних речника о томе сведоче именице *дебил*, *дегенерик*, *идиот*, *инвалид*, *кретен*, док у речницима жаргона, Електронском корпусу и корпусу на интернету налазимо различите разговорне варијанте ових лексема, добијене семантичко-морфолошком деривацијом: нпр. *дебос*, *дебилчина*, *крелац*, *креле*, *кретенчина*, као и пејоративе добијене асоцијативно-метафоричким путем: нпр. *ментол* (< ментални поремећај), *ретард* (< особа која пати од менталне ретардације).

Лексеме из ове групе илуструју једну функционално-семантичку специфичност. Она се огледа у чињеници да се номинативним јединицама које примарно функционишу као медицински термини за именовање особа ометених у развоју секундарно погрдно именују ментално здраве особе, чије се понашање асоцијативно повезује са понашањем болесне особе. Тако је према РСАНУ *кретен* примарно 'мед. особа која пати од кретенизма, идиот', а секундарно 'погрд. глупак, блесан, тупоглавац', при чему је погрдно значење индуковано имплицитним семантичким компонентама, заснованим на емотивном односу говорне заједнице према ментално поремећеним особама. У основи метафоричког преноса јесте сема колективне експресије, која носи информацију о томе како се у српској култури и систему вредности евалуирају, оцењују и доживљавају особе за које су карактеристични поремећаји у психо-физичком или менталном развоју. Овде је заправо посредни сложен процес двоструке пејоративизације: говорник употребљава лексему која у једном регистру (научном језику) функционише као медицински термин за особу ометену у развоју да у другом регистру (колоквијалном, разговорном језику) погрдно именује

¹³³ Анализирајући номинацију човека са умањеним умним способностима, Г. Штасни (2013: 94) такође региструје употребу лексема *идиот* и *кретен* у значењу 'глупа, блесава особа, глупак, блесан, тупоглавац'. Ауторка објашњава да се опсег значења лексема које „заузимају место у термилошком медицинском систему [...] проширио и на особе које се не могу сматрати оболелим, али се у појединим ситуацијама понашају недовољно разумно”.

особу која се понаша или резонује на одређени начин. Премда пејоративном лексемом није директно именована ментално заостала особа, она се апострофирањем посредно омаловажава, маргинализује и обележава као „мање вредна” у односу на остале припаднике друштвене заједнице (секундарна, индиректна функција пејоратива). С друге стране, директно се погрдно именује особа која показује интелектуалне недостатке или се понаша на начин који говорна заједница оцењује као лош, неприхватљив и сл. Овде је реч о номинативним јединицама високог степена пејоративности.

Уколико покушамо да анализирамо семантички садржај лексеме *кретен*, уочићемо више имплицитних компонената, које чине њену конотацију и сведоче о месту именованог појма у систему вредности културно-језичке заједнице: *кретен* = [ментално заостала особа + то је, као што знамо, лоше + осећам презир и гнушање према болесним и неспособним особама + не поштујем такве особе + допуштам себи да своје непоштовање и антипатије искажем тако што ћу име болесне и неспособне особе употребити као погрдно име за здраву и способну особу чије ми се понашање не допада].

4. Митолошка бића и личности из сфере религије као изворни домен метафоричких трансформација заснованих на семама колективне експресије

Четврти тип метафоричких пејоративних реализација чији је денотат човек, а индуковане су семама колективне експресије проналазимо у полисемантичкој структури лексема којима се примарно именују различита натприродна бића, односно личности из сфере религије, народног предања, митологије. Циљни домен у метафоричкој трансформацији увек је особа коју карактеришу негативне духовне особине, и то су обично злоба, неморалност, бескрупулозност или пак горопадна, тешка нарав и сл.¹³⁴

¹³⁴ Постојала је недоумица у вези са тиме да ли су метафоричке трансформације које препознајемо у полисемантичкој структури лексема из ове подгрупе индуковане семама колективне експресије или неким другим типом семантичке компоненте. Чини се да примарне и секундарне реализације лексема попут *вештица* или *ђаво* садрже у семском саставу заједничке компоненте које носе информацију о неким „објективним” карактеристикама појмова на које реферишу, услед чега и долазо до њиховог асоцијативног повезивања (исп. нпр. у РСЈ: *зла* вештица → *зла*, рђава жена; *ђаво* (*зао* дух) → *зла*, опака,

Табела бр. 8: *Метафорични погрдни називи за човека према натприродним/митолошким бићима*

лексичка јединица	полазна/мотивна семантичка реализација (извор)	метафоричко значење индуковано семама колективне експресије (извор)	пример
<i>аждаја</i>	празн. огромна неман, обично водена, понекад вишеглава и крилата, која прождире људе и животиње (РСАНУ)	фиг. б) погрд. зла, опака жена; горопадница (РСАНУ)	У кући ме држала одлучна воља домаћина, који ме је жељезном снагом бранио пред својом <i>аждајом</i> (РМС); Тај мирни [...] човек [...] вуче ову своју <i>аждају</i> од жене већ двадесет година (РСАНУ)
<i>ала</i>	1. (по народном веровању) крилата прождрљива неман; исп. аждаја (РСАНУ)	3. фиг. а. онај који је прождрљив, грамжљив (РСАНУ)	<i>Але</i> једне! Не знате шта вам је доста. Никада се не можете заситити (РСАНУ)
<i>антихрист</i>	1. рлг. према учењу хришћанске вере главни и последњи непријатељ Христов, који ће се јавити пред други долазак Христов (РСАНУ)	3. фиг. онај који је самовољан пуст, разуздан	Онда ме ознојише [ђаци] својим безобразним питањима. Прави <i>антихристи</i> ! (РСАНУ); On je doživotni predsednik odeljenske zajednice, a njegov opozit je <i>antihrist</i> koji lako upada u nevolje i još lakše u njih uvlači sve i svakoga (Politika ЕК)
<i>баук</i>	1. а. (по народном веровању) замишљено зло биће које улива страх, страшило	б. фиг. онај који улива страх, оно што задаје страх	Сама чињеница да га је плашљиви Андрић посетио говорила је да Црњанског у Југославији и не држе за неког <i>баука</i> (Савић, 144)
<i>веиџац</i>	а. празн. по народном веровању човек натприродне моћи који је у дослуху са злим дусима и чини зло људима, злодух (РСЈ)	б. пеј. зао, рђав човек (РСЈ)	Шта гунђа тај стари <i>веиџац</i> ? Шта сам му ја скривио? (РСАНУ)

рђава особа; ала (прождрљива неман → прождрљив човек). Међутим, уколико мало дубље размислимо, намеће се закључак да семе које издвајамо из примарних садржаја оваквих вишезначних именица заправо не могу носити информације о „објективним” својствима појма, будући да ни бића о којима је реч не постоје у реалности. Посреди су, дакле, експресивне семе које садрже податак о религијским уверењима или празноверицама припадника друштвено-језичке заједнице, што значи да смо у сфери афективног, те да повезујемо појмовне садржаје на основу неких културолошких, колективних знања, која су непроверива. Отуда и сматрамо да су овакве метафоричке трансформације индуковане семама колективне експресије, што се у структури значења лексема *ала*, *веиџац* и сл. може представити компонентом ’за коју се верује да је прождрљива/зла и сл.’

<i>вештица</i>	1. по народном веровању жена чаробница (обично стара и ружна) која је у дослуху с ђаволом, има натприродне моћи и наноси људима зло (РСЈ)	б. фиг. пеј. зла, рђава жена, оштроконђа; ружна, обично стара жена (РСЈ)	Први час је био француски. <i>Вештица</i> задавала глаголе на „етр” (РСАНУ); У моју добро уређену кућу [...] уселио се, заједно са том малом <i>вештицом</i> , наред и општи непослух (Стевановић: Змајеви, 162)
<i>ђаво</i>	1. а. рлг. и празн. по религиозном учењу и народном веровању натприродно биће, зли дух који заводи људе и наводи их на грех, сотона, враг, нечастиви (РСЈ)	2. фиг. в. зла, опака, рђава особа (РСЈ)	
<i>искариот</i>		погрд. издајник, неверник (према библијској личности Јуди Искариоту који је за тридесет сребрњака издао Христа) (РСАНУ)	Како вас, <i>искариоте</i> , земља подноси! (РСАНУ)

4.1.2. Метонимија као механизам за развијање погрдног значења лексема којима се именује човек

Као један од уобичајених механизма полисемије, лексичка метонимија продуктивна је и у формирању пејоративног значења лексема којима се именује човек. Под метонимијом се у науци о језику подразумева употреба једног лексичког знака (имена) уместо другог знака у номинацији предмета или појава који припадају истом појмовном домену и повезани су неким логичким изванјезичким односом (Ковачевић 1999: 175). Другим речима, назив једног ентитета употребљава се да означи други који му је близак у концептуалном простору, тј. са њиме је у некаквој логичкој вези (Драгићевић 2007: 167; Расулић 2010: 51). Логичка веза која индукује метонимијски пренос заснива се на некој врсти појмовне блискости, тј. додиривања ентитета чији се назив преноси и оног који добија ново име. Аутори говоре о различитим типовима логичке везе међу појмовима захваћеним метонимијским трансформацијама, те најчешће указују на просторну, временску и узрочно-последичну везу (исп. нпр.

Расулић 2010: 51), а најисцрпнију типологију метонимијских односа даје М. Ковачевић (1999: 178), који наведеним трима придружује још посесивну и партитивну везу.

Лексиколози обично наглашавају постојање системности метонимијских дисперзија, односно, регуларност овог механизма полисемије,¹³⁵ а она се огледа у способности многих лексема из једне лексичко-семантичке групе да преносе своје називе на предмете и појаве са којима су логички повезани. Како примећује Р. Драгићевић (2007: 169), лексичка метонимија највише се испитивала на именицама, те се и у србистичкој литератури среће највећи број примера у оквиру именичких метонимијских модела. Такође, треба нагласити и то да су обично у фокусу истраживача били метонимијски преноси имена с једног појма на други унутар исте полисемантичке структуре, што значи да је посредни семантичка деривација, тј. семантичко варирање у оквиру једне лексеме.¹³⁶ Међутим, за наше истраживање лексике погрдног значења у номинацији човека посебно су важни и далеко уобичајенији случајеви метонимијског преноса до којег долази семантичким варирањем између двеју лексема. У питању су, дакле, лексеме добијене афиксалном деривацијом, чија пејоративност почива на семантичком односу између мотивне речи и деривата, тј. на постојећој логичкој вези између именоване особе и одређеног предмета, појаве, стања, особине, места боравка и сл. који се на неки начин тичу те особе.¹³⁷

¹³⁵ Детаљније о регуларности метонимијских трансформација и метонимијским формулама које су примењиве на лексеме унутар једне тематске групе в. Гортан-Премк 2004: 67–76; Драгићевић 2007: 169–172; Ковачевић 1999: 178–188.

¹³⁶ Исп. нпр. ПОСУДА → КОЛИЧИНА МАТЕРИЈЕ КОЈА СТАЈЕ У ТУ ПОСУДУ; НАСЕЉЕНО МЕСТО → СТАНОВНИЦИ ТОГ МЕСТА; УСТАНОВА, ЗГРАДА → ЉУДИ У ЊОЈ; ПРОИЗВОЂАЧ, АУТОР → ПРОИЗВОД (више у Гортан-Премк, Драгићевић, Ковачевић, наведена дела).

¹³⁷ На такве примере регуларног семантичког варирања у лексичком систему указује Д. Гортан-Премк (2004:137–138), која објашњава да је однос између мотивне именице *град*, у значењу 'велико, добро изграђено људско насеље' и изведенице *грађанин*, у значењу 'становник града' – метонимијски заснован. Основно значење се мутацијом архисеме може развијати унутар једне полисемантичке структуре, а истом метонимијском трансформацијом добија се и нова лексема. Пошто су евидентирани „све, или готово све лексичко-семантичке група у којима се индукује метонимија”, ауторка констатује да је могуће прогнозирати и циљну лексичку јединицу (*град* је леп → *град* спава → *грађанин*). Ипак, колико је нама познато, у србистици досад није било покушаја да се направи системски попис метонимијских деривационих модела овога типа, већ проучавања овог лексичког механизма углавном остају у оквирима семантичке деривације. Чини се да би такво истраживање било занимљиво.

Метонимијске трансформације по моделу ДЕО ОДЕЋЕ → ЧОВЕК КОЈИ НОСИ ТАЈ ДЕО ОДЕЋЕ

Примери изведеница погрдног значења у сфери 'човек' наводе нас на закључак да у домену пејорације, када су у питању метонимијске трансформације, није довољна само блискост, тј. логичка веза између полазног и циљног појма (основинске и деривирани лексеме), већ је неопходно да постоји нека врста негативне оцене субјекта именовања о тој вези. То можемо показати на примеру пејоратива *мантијаши*, који је регистрован у РСАНУ и дефинисан на следећи начин: '1. (у експресивнијем казивању, обично подр. или погрд.) свештено лице, свештеник; симпатизер, присталица цркве, свештенства'. Посезању за оваквом лексичком јединицом у номинацији свештеника нужно претходи негативан став, оцена и презрив емотивни однос говорног лица према свештеничком позиву уопште. То му омогућава да представнике цркве, црквена лица назива према одећи коју уобичајено носе. Погрдно значење овде се заснива и на некој врсти појмовне деградације, будући да се човек као хијерархијски виши појам назива по одевном предмету који облачи, чиме се „своди” на неживу ствар, односно, дехуманизује се и омаловажава као личност. Исти тип преноса међу пејоративима из сфере 'човек' постоји и у оквиру једне полисемантике структуре, односно, у случајевима лексема чије се значење развија метонимијском трансформацијом по формули ДЕО ОДЕЋЕ → ЧОВЕК КОЈИ НОСИ ТАЈ ДЕО ОДЕЋЕ.¹³⁸ На такав се начин, примера ради, усложњава полисемантичка структура лексеме *фрак*, забележене у РМС и РСЈ у значењу '2. фиг. ир. човек у фраку, припадник горњих слојева друштва, господин', које је развијено из примарног значења '1. свечани мушки црни капут са скутовима спреда изрезаним до појаса, а позади са дугачким уским пешевима у виду ластавичјег репа'. Као што видимо, иста метонимијска веза индукује и полисемантичку дисперзију у оквиру једне лексеме презриво-ироничног значења, којом се именује човек као припадник друштвеног слоја (*фрак*), као и деривацију другог пејоратива, чији је денотат човек као представник цркве, тј. црквено лице (*мантијаши*).

У следећим два табелама представљене су лексеме из анализиране грађе чије се погрдно значење формира метонимијским преносом по моделу ДЕО ОДЕЋЕ → ЧОВЕК

¹³⁸ Овај модел именичке метонимије, колико знамо, први је представио Ј. Д. Апријан (1995: 202): 'предмет одежды' – 'человек который в данный момент носит этот предмет'.

КОЛИ НОСИ ТАЈ ДЕО ОДЕЋЕ. У првој су дата метонимијска значења пејоратива која су добијена семантичком деривацијом, а у другој су метонимијске реализације производ афиксалне деривације.

Табела бр. 9: Пејоративне метонимијске реализације настале по моделу ДЕО ОДЕЋЕ → ЧОВЕК КОЛИ НОСИ ТАЈ ДЕО ОДЕЋЕ (семантичко варирање у оквиру једне полисемантичке структуре)

лексичка јединица	пејоративна метонимијска семантичка реализација (извор)	полазна/мотивна семантичка реализација (извор)	пример
<i>дроња</i> ¹³⁹	презр. и погрд. а. мушка особа у дроњавом, подераном оделу, дроњав човек, одрпанац; аљкаво одевен човек, аљкавац. б. сиромаш, сиромашак, бедник (РСАНУ)	< дроња 'дроњак' [= а. подеран, похабан, потпуно или делимично отцепљен комад неке тканине, рита, крпа; безвредан остатак неке хаљине, изанђао, поцепан део одеће, прња] (РСАНУ)	А ти, <i>дроњо</i> један [...] само ми изиђи сутра пред командантом такав! (РСАНУ)
<i>опанак</i>	2. фиг. презр. човек сељачког порекла (РСЈ)	< опанак 1. сељачка лака плитка обућа, обично од испреплетених кожних каишева и с повинутим врхом (РСЈ)	Што <i>опанак</i> не полуди? Нема кад. Ради земљу (РСАНУ)
<i>прња</i>	(обично мн.) 2. фиг. а. сиромаси, сиротиња (РМС)	< прња 1. а. дроњак, изношена одећа, изношено рубље, стареж, старудија. б. пеј. одећа (РМС)	Видје <i>прње</i> и дроње скапавају од глада (РМС)
<i>рита</i> ¹⁴⁰	2. пеј. одрпанац, одрпанко; безвредна особа, ништарија, бедник (РМС)	< рита 1. а. поцепан комад одеће, дроњак, крпа; подерана одећа, прња (РМС)	Пушком прети та <i>рита</i> , молим вас! (РМС)
<i>сукња</i> ¹⁴¹	2. фиг. а. женска особа	< сукња 1. а. део	Све се слегло пред

¹³⁹ Полисемантичка структура лексеме *дроња* даље се усложњава у садејству метонимије са метафором заснованом на трансформацији типа конкретно → апстрактно (онај који је дроњавог, никаквог, бедног физичког изгледа → духовно никакав, безвредан човек; исп. у РСАНУ *дроња* '1. в. никакав човек, ништавило, слаботиња, млакоња, млитавко'). Исти тип метонимијских и метафоричких трансформација, које омогућавају развијање погрдног значења у сфери 'човек' препознајемо у полисемантичкој структури још двеју лексема које региструје РСАНУ: *дроњак* '1. а. подеран, похабан, потпуно или делимично отцепљен комад неке тканине, рита, крпа; безвредан остатак неке хаљине, изанђао, поцепан део одеће, прња' → '2. фиг. погрд. безвредна особа, ништарија, крпа' (нпр. Ти, Ферјане, ти си улизица! Ти си *дроњак*!) и *дроњевић* 'погрд. удворица, слугерања, потркуша' (нпр. Да, дичан народ! [...] Свачији *дроњевићи* и гладне бекрије).

¹⁴⁰ Као што видимо, полисемантичка структура лексема *рита*, *ритаковић* усложњава се на исти начин као структура лексеме *дроња* и њених дервата којима се погрдно именује човек – садејством метафоре и метонимије; в. фусноту 139.

	(PMS)	женске одеће од појаса, од струка надоле (PMS)	цркву. Али куд погледити сама <i>сукња</i> и опрегача (PMS)
<i>фрак</i>	2. фиг. ир. онај који је у фраку; човек из горњих слојева друштва (PСJ)	< фрак 1. свечани мушки црни капут са скутовима спреда изрезаним до појаса, а позади са дугачким уским пешевима у виду ластавичјег репа' (PСJ)	Створи цијелу забуну међу [...] <i>фраковима</i> [...] моја „рапинска” појава (PMS)

Табела бр. 10: *Пејоративне метонимијске реализације настале по моделу ДЕО ОДЕЋЕ → ЧОВЕК КОЈИ НОСИ ТАЈ ДЕО ОДЕЋЕ (семантичко варирање између двеју лексема)*

лексичка јединица	значење	тип творбе	пример
<i>белогаћа, белогаћан</i>	онај који носи беле гаће или чакшире (обично презриво за Арбанасе или муслимане)	сложено-суфиксална твореница: тип По ^с + Ио + суфикс (-а; -ан)	Црногорцима [би се] можда и предао, но Васојевићима, <i>белогаћанима</i> као и Арнаути што су – никад ни до века (PСАНУ)
<i>белогуњац</i>	онај који носи бели гуњ (обично презриво за Арбанаса).	сложено-суфиксална твореница: тип По ^с + Ио + суфикс (-ац)	Ене крмскога <i>бјелогуња</i> шта ми учини? Опогани ми камиш као да нијесам Турчин (PСАНУ)
<i>белокапа, белокапац, белокапић</i>	онај који носи белу капу (обично презриво за Арбанаса)	сложено-суфиксална твореница: тип По ^с + Ио + суфикс (-а, -ац, -ић)	Чујеш ти, <i>бјелокапићу</i> , није ово твоја Малесија (PСАНУ)
<i>дроњара</i>	погрд. дроњава, никаква особа (PСАНУ)	суфиксална изведеница: тип Ио + суфикс -ара	Он је за мене једна обична <i>дроњара!</i> (PСАНУ)
<i>капоња</i> ¹⁴²	пеј. 2. онај који има капу на глави (PСАНУ)	суфиксална изведеница: тип Ио + суфикс -оња	Тривун скоро налети на некаква човјека у кожној капи [...] Онај <i>капоња</i> [...] неколико тренутака уплашено поигра зеленим очима
<i>капуташ</i>	пеј. човек који носи капут, грађанин, господин (у супротности према сељаку) (PMS)	суфиксална изведеница: тип Ио + суфикс -аш	За Бачванина, земљорадника [...] није увек у питању само хасна, већ и таштина [...] само да му се не

¹⁴¹ Нисмо сигурни да ли ова именица припада корпусу лексема погрдног значења у номинацији човека. PMS и PСJ је не маркирају другим квалификатором осим *фиг.*, али чини се да поједини примери сугеришу компоненту негативне оцене, презрив, ироничан тон, те смо је отуда овде уврстили.

¹⁴² Примарно значење лексеме *капоња* које региструје PСАНУ такође припада нашем корпусу: пеј. 1. важна, утицајна личност, главешина; вођа, а индуковано је метафором заснованом на семи положаја ('горе', 'на врху'. Речено језиком когнитивне лингвистике, посреди је метафоричко разумевање вертикалне димензије и апстрактних појмова као што су ДРУШТВЕНИ ПОЛОЖАЈ и МОЋ. Овде препознајемо појмовну метафору МОЋ ЈЕ ГОРЕ.

			наругају ти капуташии (РМС)
<i>капутлија</i>	пеј. капуташ (РМС)	суфиксална изведеница: тип Ио + суфикс <i>-лија</i>	У изласку народ се помијеша за трен, пак се одмах разграна: сељачка рука на по се, а на по се капутлије (РСАНУ)
<i>мантијаши</i>	подр. или пеј. свештено лице, свештеник (поп, калуђер) (РСЈ)	суфиксална изведеница: тип Ио + суфикс <i>-аши</i>	Нећу, Милунка, да савијем шију пред мантијашима (РСАНУ)
<i>мундирџија</i>	пеј. онај који је у мундиру, униформисан човек (полицајац, жандар и др.) (РСЈ)	суфиксална изведеница: тип Ио + суфикс <i>-џија</i>	Зар да дозволи да један полицијски зликовац мундирџија саслушава њега (РМС)
<i>одрпанац</i>	пеј. а. онај који је у одрпаном, похабаном, подераном оделу, подрпанац, дроњавац	< <i>одрпан</i> 'који носи на себи изанђало, исцепано одело' суфиксална изведеница: тип По + суфикс <i>-ац</i>	Ти полуголи одрпаници [су се] сваке друге минуте пењали на површину (РСАНУ)
<i>опанчина</i> ¹⁴³	2. фиг. погрд. проста, примитивна особа, сељачина, простак (РСАНУ)	суфиксална изведеница: тип Ио + суфикс <i>-ина</i>	Тако, Шими, тако, опанчино сељачка, тако узвраћаш своје добротвору! (РСАНУ)
<i>ритаковић</i>	пеј. рита (2) (РМС)	суфиксална изведеница: тип Ио + суфикс <i>-аковић</i>	Зна ли он, ритаковић један, ко сам ја? (РМС)
<i>црномантијаши</i>	погрд. човек ноји носи црну мантију (РМС)	сложено-суфиксална твореница: тип По ^с + Ио + суфикс <i>-аши</i>	Ви сте реакционарац, црномантијаши (РМС)

Семантички врло блиску групу метонимијски индукованих номинативних јединица чине лексема којима се човек погрдно именује на основу неког другог спољашњег обележја, обично важног за његов свеукупан физички изглед, односно утисак који оставља својом појавом. Посреди су пејоративи мотивисани метонимијским трансформацијама које бисмо могли представити моделима ПРЕДМЕТ НАМЕЊЕН НОШЕЊУ НА ЛИЦУ ИЛИ ТЕЛУ → ОСОБА КОЈА ГА (НЕ) НОСИ ОДНОСНО ЕСТЕТСКО ОБЕЛЕЖЈЕ НА ЛИЦУ ИЛИ ТЕЛУ → ОСОБА КОЈА ГА ПОСЕДУЈЕ.¹⁴⁴

¹⁴³ Претпостављамо да се погрдно значење лексема *опанак* и *опанчина* у номинацији човека заснива на садејству метонимије и метафоре засноване на семама колективне експресије, тј. на колективном стереотипном уверењу да је човек са села примитиван, прост, неотесан и сл.

¹⁴⁴ Постојала је недоумица у вези са тиме јесу ли овакве лексема, односно, њихове семантичке реализације метонимијски мотивисане. Свесни смо да је овако узет и интерпретиран механизам лексичке метонимије можда незнатно шири у односу на уобичајена тумачења у литератури, а додатно га онеобичава чињеница да је посредује семантичко варирање између двеју лексема, а не у оквиру исте полисемантичке структуре. Ипак, опредељујемо се да ове и сличне лексема и њихова значења

Табела бр. 11: *Пејоративне метонимијске реализације настале по моделу ПРЕДМЕТ НАМЕЋЕН НОШЕЊУ НА ЛИЦУ ИЛИ ТЕЛУ → ОСОБА КОЈА ГА (НЕ) НОСИ ИЛИ ЕСТЕТСКО ОБЕЛЕЖЈЕ НА ЛИЦУ ИЛИ ТЕЛУ → ОСОБА КОЈА ГА ПОСЕДУЈЕ*

лексичка јединица	значење	тип творбе	пример
<i>бескапчина</i>	погрд. онај који ни капе нема, бескућник, гоља	префиксално-суфиксална изведеница: префикс <i>без-</i> + Ио + суфикс <i>-чина</i>	Сад им и најгора <i>бескапчина</i> [...] бречи и говори (РСАНУ)
<i>крастоња</i>	(обично пеј.) онај који има красте, који је крастав (РСЈ)	суфиксална изведеница: тип Ио + суфикс <i>-оња</i>	И тај је <i>крастоња</i> био роб султанов (РМС)
<i>наочарац</i>	особа која носи наочаре (Герзић)	суфиксална изведеница: тип Ио + суфикс <i>-ац</i>	Nije mogao da se uklopi u društvo kao Supermen, pa je izmislio lik prikladniji američkom društvu – tunjavog <i>naočarca</i> Klarka Kenta (интернет)
<i>наочарка</i>	2. погрд. женска особа која носи наочаре (РСАНУ)	суфиксална изведеница: тип Ио + суфикс <i>-ка</i>	<i>Naočarka</i> na portirnici ih nije ni pogledala (ЕК)
<i>сузана</i>	плачљивица (Андрић)	суфиксална изведеница: тип Ио + суфикс <i>-ана</i> (асоцијација: женско име)	
<i>цвикераш</i>	младић, мушкарац који носи наочаре (Андрић)	суфиксална изведеница: тип Ио + суфикс <i>-аш</i>	Двојица <i>цвикераша</i> [су] један другом шутирали лопту (Журић, 140).
<i>цвикерашица</i>	девојка, жена која носи наочаре (Андрић)	суфиксална изведеница: тип Ио (цвикераш-) + суфикс <i>-ица</i>	Tu i tamo mu zapadne poneka <i>cvikerašica</i> која, doduše, kada skine dozluke i raspusti kosu izgleda kao najrasnija seks bomba (интернет)

Међу пејоративима у сфери 'човек' који су анализирани у овом раду, метонимију препознајемо у основи још неколико подтипова лексема, углавном добијених

посматрамо као резултат метонимијског преноса, јер испуњавају основни критеријум за то: један ентитет – човек именује се према неком предмету/обележју са којим је у блиском односу, у логичкој вези (носи га на себи). Додатно нас на такву одлуку подстиче тумачење Д. Гортан-Премк (2004: 137–138) о метонимијској заснованости лексеме *грађанин* (исп. фусноту 137). Ако метонимијом тумачимо однос између мотивне именице са значењем 'насељено место' (*град*) и деривата са значењем 'особа као становник тог насељеног места' (*грађанин*) чини се да на сличан начин можемо објаснити однос *цвикери* → *цвикераш*. Или, несумњиво је метонимијски индуквана синтагма *бели мантили* (у значењу 'лекари') у примеру *Бели мантили штрајкују* (исто би било у примеру *Црне мантије СПЦ возе се у скупим колима*, односно, *Црномантијаши СПЦ возе се у скупим колима*). Чини нам се сасвим могућим исказ *Цвикери су ме гледали претећим погледом*, у значењу *Човек са цвикерима гледао ме је претећим погледом*, те бисмо по аналогији метонимијски тумачили и дериват *Цвикераш ме је гледао претећим погледом*.

афиксалном деривацијом, чије се погрдно значење заснива на асоцијативном односу између мотивне речи и укупног значења изведенице. Наиме, махом су посредни пејоративни називи за особу на основу неких обележја карактеристичних за њен начин живота, а то могу бити нпр. место где уобичајено борави, занимање које обавља, предмети са којима долази у додир или њима рукује у раду, храна коју конзумира и сл. (*кабинетлија, аршинлија, варјачара, кромпируша* итд.).¹⁴⁵ Обично се као производ метонимијске трансформације и деривације добијају дерогативна имена чија је функција истицање у први план неких минорних компонента човекове личности, и то оних које указују на његов непрестижан начин живота, неповољан друштвени положај, скроман материјални статус и сл. Субјекат именована посеже за таквом лексемом у номинацији одређене особе са циљем да је критикује, извргне подсмеху, порузи, те да изрази свој негативан став и презрив емотивни однос према нечему што је у вези са њеним начином живота.

Метонимијски пренос по моделу ПИЋЕ, ЈЕЛО → ОСОБА КОЈА ГА ОБИЧНО КОНЗУМИРА

Код већине лексема овог типа пејорација заправо почива на садејству метонимије и метафоре засноване на семама колективне експресије, односно, на колективним предрасудама друштвено-језичке заједнице о уобичајеном начину исхране припадника одређених друштвених слојева, етничких скупина и сл.¹⁴⁶ Тек у појединим случајевима погрдна семантика заснована је само на метонимијској вези, и то онда када је негативна оцена субјекта именована усмерена према некој непожељној навици или облику понашања особе на коју реферише (исп. нпр. *алкос, џиброња, пивопија*).

Табела бр. 12: *Пејоративне метонимијске реализације настале по моделу ПИЋЕ, ЈЕЛО → ОСОБА КОЈА ГА ОБИЧНО КОНЗУМИРА*

¹⁴⁵ И овакве изведенице третирамо као производе метонимије, будући да се особа као представник професије, занимања односно друштвеног слоја појмовно доводи у везу са предметом којим уобичајено рукује у раду или простором на коме борави – посредни је, дакле, егзистенцијална, логичка веза између двају појмова. Нпр. уместо *домаћицом, куварицом* и сл. жену погрдно називамо *варјачаром, кромпирушом*. В. и табелу бр. 14.

¹⁴⁶ Стога овде у табели само наводимо лексеме чије је погрдно значење развијено метонимијски, по овом моделу, уз објашњење њихових творбених карактеристика, а више о номинацији припадника етничких скупина према навикама у исхрани биће речи у поглављу посвећеном овој тематској групи пејоратива.

лексичка јединица	значење	тип творбе	пример
<i>алкос</i>	алкохоличар, пијанац (Герзић)	деривација скраћивањем карактеристична за жаргон	Strahovito je pljuštalo i mi smo bili napolju [...] kad se najednom pojavio taj <i>alkos</i> za koga je njena majka bila udata (ЕК)
<i>бурекњача</i>	погрд. проста жена, масна од бурека (РМС)	суфиксална изведеница: тип Ио + суфикс <i>-њача</i>	Подмигујући један другоме, још више подбадаху Вићка да се не да „премокрити“ од такве „ <i>бурекњаче</i> једне”
<i>гибаничар</i>	онај који радо једе гибаницу; онај који се радо намеће као гост и гости на туђ рачун; погрдан назив за четнике у другом светском рату (РСАНУ)	суфиксална изведеница: тип Ио + суфикс <i>-ар</i>	Наши људи мрзе Дражиновце, називају их <i>гибаничарима</i> (РСАНУ)
<i>гљивождер</i>	пеј. онај који се храни гљивама (РСАНУ)	сложено-суфиксална твореница: тип Ио ^с + Го + суфикс (<i>-ø</i>)	
<i>жабар</i>	б. погрд. онај који једе жабе, назив за Талијане (негде и за Далматинце) због обичаја да једу жабе	суфиксална изведеница: тип Ио + суфикс <i>-ар</i>	Ноћу заглуши пуцњава стражара. Тада заробљеници нападају са трапова не знајући да је то тактика „ <i>жабара</i> ” да заплаше (РСАНУ)
<i>конзерваш</i>	погрд. онај који се хранио конзервама, конзервираном храном примљеном као следовање од окупаторских власти (РСАНУ)	суфиксална изведеница: тип Ио + суфикс <i>-аш</i>	Улази бре, <i>конзервашу</i> погани, шта се кочиш! (РСАНУ)
<i>кромпирача</i>	проста, примитивна жена (Герзић)	суфиксална изведеница: тип Ио + суфикс <i>-ача</i>	
<i>кромпираш</i>	б. шаљ. и ир. онај који је из краја где се много гаји кромпир	суфиксална изведеница, тип Ио + суфикс <i>-аш</i>	
<i>крумпирождер</i>	погрд. крумпираш [= кромпираш 'шаљ. који радо једе кромпир; којему је кромпир главна храна; којему је дужност да љушти кромпир' (РМС)	сложено-суфиксална твореница: тип Ио ^с + Го + суфикс (<i>-ø</i>)	Мене су исмијавали да сам <i>крумпирождер</i> (РМС)
<i>лукождер</i>	пеј. човек који једе много лука (РМС)	сложено-суфиксална твореница: тип Ио ^с + Го + суфикс (<i>-ø</i>)	Богу ћу одговарати, а не теби, ти, ниткове и <i>лукождеру!</i> (РМС)
<i>макаронац, макаронаш, макаронџија</i>	погрдан назив за Талијана (по националном јелу макаронима) (РСАНУ)	суфиксалнеа изведенице: тип Ио + суфикс <i>-ац, -аш, -џија</i>	Не љутим се ја на ове <i>макаронаше</i> , који изводе комедију, као да

			су нас на бојном пољу заробили, него на ове наше (РСАНУ)
<i>мачкар</i>	2. онај који једе мачје месо; назив за Талијана (због Талијанима својственог обичаја да једу мачје месо) (РСАНУ)	суфиксална изведеница: тип Ио + суфикс -ар	Онака наша војска, онаки дјечаци, па да пред <i>мачкарима</i> положи оружје? Шта Талијан има посла у нашој кући? (РСАНУ)
<i>мачкојед</i>	презр. онај који једе мачје месо (РСАНУ)	сложено-суфиксална твореница: тип Ио ^с + Го + суфикс -ø	И тај ти <i>мачкојед</i> стругну! зацерека се ћосави контролор (РСАНУ)
<i>пивопија</i> ¹⁴⁷	онај који радо пије пиво (РСЈ)	сложено-суфиксална твореница: тип Ио ^с + Го + суфикс -а	Na šta sutra liči taj prostor posle noćnog baškarenja <i>pivopija</i> nije teško naslutiti (Политика, ЕК)
<i>свињождер</i>	пеј. онај који воли да једе свињетину (РСЈ)	сложено-суфиксална твореница: тип Ио ^с + Го + суфикс -ø	Kada sve Nemce paušalno nazivaju <i>svinjožderima</i> i nevernicima, to nikako ne ide u prilog poštovanju muslimanske manjine prema hrišćanskoj većini (интернет)
<i>џиброња</i>	нар. погрд. онај који радо пије ракију (РМС)	суфиксална изведеница: тип Ио + суфикс -оња	Није за козу сено ни за <i>џиброњу</i> ресторација (РМС)

Метонимијски пренос по моделу ОСОБИНА, РАДЊА, СТАЊЕ → ЧОВЕК КАО НОСИЛАЦ ОСОБИНЕ, РЕПРЕЗЕНТАНТ РАДЊЕ, СТАЊА

У посебну подскупину метонимијски заснованих лексема у нашој грађи класификоване су оне којима се у номиницији човека апострофирају неке непожељне духовне (ређе физичке) особине које поседује, те различита (обично негативна) стања и апстрактни положаји у којима се налази. Овај метонимијски модел најопштије би се могао представити формулом ОСОБИНА, РАДЊА, СТАЊЕ → ЧОВЕК КАО НОСИЛАЦ ОСОБИНЕ, РЕПРЕЗЕНТАНТ РАДЊЕ, СТАЊА. За разлику од претходно описаних типова лексема, за које је било карактеристично садејство метонимије и деривације у формирању погрдног значења, овде је у готово свим случајевима посредни семантичко варирање у оквиру

¹⁴⁷ Ова лексема у РСЈ није маркирана ниједним квалификатором који би указивао на њену негативну експресивност. На основу увида у Електронски корпус, чини се да је такав лексикографски поступак исправан, будући да она углавном нема негативну конотацију. Ипак, уврстили смо је у корпус због неколиких примера који сугеришу да у контексту може остварити презриво-погрдно значење.

исте полисемантичке структуре. Дакле, лексемом се примарно именује особина или стање (односно нека слична апстрактна појава – нпр. положај, емоција и сл.), а затим се, метонимијском дисперзијом, развија секундарно пејоративно значење у сфери 'човек'. Пејоративне реализације које се остварују као производ метонимијских трансформација припадају различитим тематским групама погрдних назива за човека које смо идентификовали у лексичко-семантичкој анализи. Једне се односе на човекове физичке особине, друге на духовне, а неким се човек именује као представник друштвеног/материјалног статуса. Ипак, у табели их све наводимо скупа, јер нам овде није циљ семантичка диференцијација самих продуката метонимијског преноса, већ пре свега настојимо да опишемо различите моделе метонимије који учествују у формирању погрдног значења.

Табела бр. 13: *Пејоративне метонимијске реализације настале по моделу ОСОБИНА, РАДЊА, СТАЊЕ → ЧОВЕК КАО НОСИЛАЦ ОСОБИНЕ, РЕПРЕЗЕНТАНТ РАДЊЕ, СТАЊА*

лексема	погрдна семантичка реализација чији је денотат 'човек'	полазна/мотивна семантичка реализација из сфере особине, стања, појаве и сл.	пример
<i>беда</i>	3. оно што је за презир, човек или ствар која заслужује презир (РСЈ)	1. велико сиромаштво, сиротиња, немаштина. 2. а. стање, положај који изазива презир. б. духовно сиромаштво, нискост, ништавило (РСЈ)	Никако не могу да прокљувим [...] какав је он човек. <i>Беда</i> од човека (РСАНУ); „Друже ислѣднице, как'а сам ја мизерија и <i>биједа</i> [...] Као дјечак, док сам чувао козе, јебавао сам козе” (Михаиловић, 175)
<i>брука</i> ¹⁴⁸	3. погрд. а. онај који је учинио нешто што је за велику осуду. б. кукавица (РМС); погрд. човек којему се пориче вредност; плашљивац, кукавица (РСАНУ)	1. оно што је за велику осуду или подсмех, срамота (РМС); 1. а. нешто што изазива стид, што заслужује ругање или покуду, што се сматра недоличним; срамота; ругање, подсмевање; стид (РСАНУ)	Куку оној души задовијек [...] те је дала Ружу за Касана, [...] јер је Касан <i>брука</i> неваљала.

¹⁴⁸ За поједине изворне домене метонимијског преноса нисмо сигурни као који тип појма бисмо их најпре категоризовали. Тако нпр. не бисмо могли са сигурношћу рећи шта је *брука* – да ли је у питању стање, емоција или, по свој прилици, какав други апстрактан ентитет. Такве изворне домене оквирно ћемо називати *појавама*.

<i>гадеж</i> ¹⁴⁹	2. зб. а. в. гадија (1) [= зб. погрд. људи који заслужују презир, према којима се осећа мржња, одвратност, гадови]	1. а. нечистоћа, прљавштина	Крвљу својом натапали [су] ... ову несретну земљу само да је ослободе од онога азијатскога <i>гадежа</i> (РСАНУ)
<i>гњаважа</i>	пеј. 2. в. гњаватор [= онај који гњави, досађује] (РМС)	1. мучан, досадан посао; досада, досађивање, досадни тренуци	
<i>грдоба</i>	2. ругоба, наказа (РСАНУ; Герзић)	1. а. ружноћа, наказност (РСАНУ)	Јанкеља [...] је највећа <i>грдоба</i> од свих, спадало, шепарац, згрбљен у оба плећа (Братић, 201).
<i>грдило</i>	2. ружна особа, грдоба (РСЈ)	1. брука, срамота, ругло (РСЈ)	Мало после почеше се о несретбој старој дјевојци разговарати: „Шта ћемо по Богу брате! какво <i>грдило</i> водимо у нашу кућу?” (РСАНУ)
<i>губа</i>	1. б. фиг. 3) погрд. неваљаца, гад (РСАНУ)	1. б. фиг. 1) пакост, злоћа, грешност. 2) невоља, беда (РСАНУ)	А кад би им се рекло да су све то застарјели појмови патријархалног морала који нестаје, рекли би да је покварењак, муњак, изрод, <i>губа</i> и друго (РСАНУ)
<i>депра</i>	депресивна особа (Герзић)	депресија, депресивно стање (Герзић)	
<i>каљуга</i> ¹⁵⁰	б. морално пропао човек, покварењак, нитков ¹⁵¹ (РСАНУ)	2. фиг. а. беда, духовна, морална прљавштина, гадост; одвратност (РСАНУ)	То је људска рђа, одрод, <i>каљуга</i> (РСАНУ)

¹⁴⁹ Будући да је посреди именица која реализује значење збирности, исти пример и тип метонимијског преноса КОЛЕКТИВНА ОСОБИНА ИЛИ СТАЊЕ → ОСОБЕ КОЈЕ СУ НОСИОЦИ ТИХ ОСОБИНА у погрдном именовану људи уочава и Д. Цвијовић (2017: 91).

¹⁵⁰ Метонимијски је, из значења 'духовна особина' – 'морална/духовна прљавштина', развијено значење 'човек као носилац те особине' – 'морално посрнуо човек'. Треба ипак напоменути да је и полазна семантичка реализација у овом случају секундарна, тј. индукована је метафором заснованом на трансформацији типа конкретно → апстрактно (исп. у РСАНУ *каљуга* 1. расквашена земља, глиб; блатњава бара, локва; дакле, посреди је метафорички пренос 'физичка прљавштина' → 'духовна прљавштина').

¹⁵¹ И РСАНУ и РМС у речничком чланку одреднице *каљуга* региструју фигуративно погрдно значење из сфере 'човек' и дефинишу га на исти начин ('морално пропао човек'). Нама се пак, на основу прегледа реализација ове лексеме у примерима из ЕК и двама примерима из наше грађе, чини да значење којим се реферише на човека готово увек подразумева множину и да је то требало напоменути у лексикографском опису. Отуда нам се и пример наведен у табели чини мање уобичајеним – исп. нпр. код Селенића: Ја нисам волео четнике из сличних разлога из којих нисам волео ни партизане [...] с две стране долазећи као бујица, са Козаре и са Равне горе, *каљуга* је преплавила Србију (Убиство с предумишљајем, 123); из ЕК: То је најнижа *каљуга* која постоји, то је дно које не можете да замислите. Propalice, bitange, mentalni bolesnici [...] sve na jednoj gomili.

<i>љига</i>	б. фиг. погрд. љигавац [=1. пеј. онај који је љигав, бескарактеран]	а. љигава, слузава материја, ткиво и др. (РСЈ)	Немој да ми срамотиш друштво, <i>љиго</i> једна! (РМС)
<i>мађарштина</i>	(обично пеј.) 3. (Мађарштина) зб. Мађари (РСАНУ)	(обично пеј.) 1. утицај мађарског језика; мађарски језик. 2. мађарски утицај, мађарство (РСАНУ)	Таково политично устроєнѣ народа тогѣ сматрала е [...] <i>Мађарштина</i> феудалистична <i>Мађарштина</i> као трњ у оку (РСАНУ)
<i>малограђанштина</i> ¹⁵²	2. зб. пеј. в. малограђанство (1) [= <i>малограђански</i> сталеж, <i>малограђани</i> (ситни поседници, трговци, власници малих занатских радњи, (ситни) чиновници и сл.) (РСАНУ)	1. <i>малограђански</i> поглед на живот и свет, <i>малограђанско</i> схватање и поступање, <i>малограђански</i> дух и менталитет (РСАНУ)	Горки је дубоко мрзео <i>малограђанштину</i> [...] <i>указујући</i> на ругобу [...] <i>овог</i> друштвеног слоја (РСАНУ)
<i>мизерија</i>	2. безвредна особа, ништарија, бедник, хуља, нитков (РСАНУ)	1. а. бедно, мизерно стање, бедан положај; оно што је без вредности, смисла, ништавност, бесмисленост, испразност (РСАНУ)	Већ сам вам рекао, да ту <i>мизерију</i> не пуштате унутра! (РСАНУ)
<i>мукица</i>	мученик, трудбеник (Андрић);	метонимија (< мука, РСАНУ: 1. а. велико физичко напрезање, напор б. (обично у мн.) тешке физичке патње, болови) + деривација деривација (суфиксална изведеница, тип Ио + суфикс -ица)	
<i>мутљавина</i>	непоуздана особа, ситан преварант (Герзић)	< мутљавина (РСАНУ) 4. потајан, смишљен поступак ради извлачења неке користи	Fondacija supruge predsednika Srbije [...] <i>уручила</i> је 183 <i>laptopa</i> <i>najboljim učenicima</i> (у

¹⁵² За именице изведене суфиксом *-штина*, које у својој полисемантичкој структури реализују значења збирности, карактеристични су неколики типови метонимијских преноса. Као што видимо из табеле, на основу лексема *малограђанштина* и *мађарштина*, код овог типа именица могућа је транспозиција по моделу ОСОБИНА, НАЧИН ЖИВОТА, ПОЈАВА → НАРОД, ЉУДИ КОЈИ ИХ РЕПРЕЗЕНТУЈУ. Исти пренос запажа и Д. Цвијовић (2017: 128–129), која региструје метонимију КОЛЕКТИВНО СТАЊЕ, ОСОБИНА → ОСОБЕ КОЈЕ ИСКАЗУЈУ ТО СТАЊЕ. С друге стране, за збирне именице на *-штина* карактеристичан је и обрнут модел, ЕТНИЧКА СКУПИНА, КОЛЕКТИВ → КОЛЕКТИВНА ОСОБИНА, НАЧИН ЖИВОТА, ПОГЛЕД НА СВЕТ (исп. Цвијовић 2017: 133–134): нпр. *Немштина*: (често пеј.) '1. (Немштина) зб. немачки живаљ, немачки народ, Немци' → '2. оно што је својствено Немцима, немачка култура, немачки дух, начин живота и др.' (РСАНУ); или: *Циганштина*: '2. зб. пеј. Цигани → '3. (циганштина) фиг. цигански, скитнички живот' (РМС). Овај други тип метонимијског преноса није био предмет нашег интересовања, будући да денотат циљне семантичке реализације није 'човек'. Више о томе в. у Цвијовић 2017. Ипак, на основу усамљеног примера из старије фазе књижевног језика који је наведен као потврда за реализацију лексеме *Мађарштина* у сфери 'човек', закључујемо да је овај први модел метонимије по свој прилици мање уобичајен.

		одн. наношења штете некоме, сплетка, смутња	новинској вести); Valjda ćemo jednoga dana saznati odakle su dolazile pare ovim mutljinama! ? Od kazana za rakiju sigurno nisu! (у коментарима читалаца)
<i>напаст</i>	2. а. (обично у зб. значењу) онај који напада, они који нападају на некога угрожавајући му живот, онај који угњетава, тлачи, убија, чини зла дела, одн. они који то раде. в. досадна, настрљива, наметљива особа, напасник, напасница, настрљивац, настрљивица (РСАНУ)	1. оно што се (обично изненада) јавља као неповољно за човека, што оптерећује, што чини живот тешко подношљивим, невоља, недаћа, зло (РСАНУ)	Мартине, паклена напаст , не прави нам срамоте (РСАНУ)
<i>невоља</i>	1. б. пеј. бедник, несрећник (РМС)	1. а. зло, несрећа, неприлика, беда (РМС)	Враћај се натраг, невољо једна! (РМС)
<i>несрећа</i>	3. б. погрд. неваљалац, неваљалица, хуља, бедник, бедница (РМС)	1. зла срећа, незгода, напаст; зло, невоља (РМС)	У очи ми гледај, несрећо погана! (РМС)
<i>патологија</i>	неурачунљива особа (Герзић)	2. скуп појава везаних за болест и њених последича; стање болестног организма (К–Ш)	
<i>подсмех</i>	2. погрд. онај који је за подсмех, који је као ругло, срамота (РМС)	1. нарочит осмех, пун злобе, пакости, праћен често подругљивом и увредљивом речју (РМС)	Одлази даље [...] подсмеху моје старости! (РМС)
<i>распад</i>	оронуо, пропао човек (Герзић)	растављање на саставне делове, елементе, распадање, раслојавање; пропаст (РСЈ)	
<i>ругоба</i>	б. ружна особа, наказа	а. ружноћа (РМС)	Је ли могуће да је она ову [...] ругобу [...] волела? (РМС)

Семантичка анализа полазних и циљних реализација показује да је у највећем броју случајева метонимијски пренос заснован се постојању узрочно-последичне везе између двају појмова, што значи да је посредни неки од подтипова каузалне метонимије (исп. Ковачевић 1999: 181–184). Природа повезаности полазног и супституисаног појма

може бити различита, али су махом посреди примери погрдног/презривог/подругљивог именованја човека према одређеном стању или особини чији је носилац (нпр. *беда*, *невоља*, *несрећа*, *ругоба*). Каткада пак таква номинација проистиче из узрочно-последичног односа у коме је човек изазивач, мотиватор одређене радње, стања, појаве (нпр. *гњаважја*, *патологија*, *мутљавина*).

Навешћемо још неколико мање продуктивних подтипова каузалне метонимије, које препознајемо међу лексемама погрдног значења у номинацији човека. Посреди су заправо конкретизоване варијанте претходно описаног метонимијског модела ОСОБИНА, РАДЊА, СТАЊЕ → ЧОВЕК КАО НОСИЛАЦ ОСОБИНЕ, РЕПРЕЗЕНТАНТ РАДЊЕ, СТАЊА.

Каузалну метонимију тако препознајемо и у случајевима када човек добија име према каквом предмету којим рукује при обављању посла, те такав тип преноса можемо представити формулом НАЗИВ ПРЕДМЕТА → КОРИСНИК КОМЕ ЈЕ ТАЈ ПРЕДМЕТ ОСНОВНО СРЕДСТВО У РАДУ.¹⁵³ Оваквих је примера много, будући да је ова метонимијска транспозиција уобичајена у деривацији именица у творбено-семантичким категоријама *nomina actoris* и *nomina agentis*,¹⁵⁴ те овде наводимо само неке, ради илустрације модела:

Табела бр. 14: *Пејоративне метонимијске реализације настале по моделу НАЗИВ ПРЕДМЕТА → КОРИСНИК КОМЕ ЈЕ ТАЈ ПРЕДМЕТ ОСНОВНО СРЕДСТВО У РАДУ*

лексема	значење	тип творбе	пример
<i>аршинлија</i>	пеј. онај који мери аршином, трговчић: ћифта	суфиксална изведеница: Ио + суфикс <i>-лија</i>	Па кога ће нам врага [...] универзитет [...] кад се школовани [...] чиновници терају и

¹⁵³ Исту формулу уочава и М. Ковачевић (1999: 183), с тим што сви примери именичке метонимије овог типа, које аутор наводи, репрезентују семантичко варирање лексеме у оквиру исте полисемантичке структуре, а у нашем корпусу уобичајеније је да метонимија лежи у основи деривације, што значи да имамо семантичко варирање између двеју лексема (исп. Гортан-Премк 2004: 136–139). То је, разуме се, последица чињенице да Ковачевић даје примере поетске метонимије – као стилске фигуре у књижевности (нпр. Јавор о коме причају *гусле* [→ гуслар]; Сва је Призрен отворио врата / кад јавише *трубе* [→ трубачи, гласници] да из Авињона стижу поклисари), док наша грађа репрезентује како овај метонимијски модел, као системска појава – заправо омогућује богаћење лексичког фонда српског језика.

¹⁵⁴ Још Д. Гортан-Премк (2004: 74) показује да неке лексеме типа „*nomina agentis* имају могућност развијања метонимијске релације *онај који врши глаголску радњу* ↔ *оно чиме се врши глаголска радња*”, при чему ауторка наводи пре свега примере за метонимију којом се усложњава полисемантичка структура једне лексеме (*бријач* = нож за бријање и берберин; *бројач* = справа за бројање и онај који броји) и др. Један је пример који региструјемо и у нашој грађи – *мазало* = рђав, лош сликар и оруђе за мазање).

			замењују аршинлијама (РСАНУ)
<i>батинаш</i>	2. погрд. назив који се даје припадницима владајућих реакционарних странака (најчешће у вези са старом Југославијом)	суфиксална изведеница: Ио + суфикс <i>-аш</i>	И гле, четири краљевска министра (батинаши Драшковић и Прибићевић) састају се и стварају овај закључак (РСАНУ)
<i>бријачић</i>	дем. и презр. од бријач (РСАНУ)	суфиксална изведеница: Ио + суфикс <i>-ић</i>	Бријачић поцрвени као рак, и спремао се ковачу својски одрезати (РСАНУ)
<i>варјачара</i>	2. погрд. домаћица (РСАНУ)	суфиксална изведеница: Ио + суфикс <i>-ара</i>	Кадар [...] који има главну команду у лицу неколико пресамићених исцеђених варјачара , којима дошаптавање иде боље од руке него справљање сарме и папазјаније (РСАНУ)
<i>вуциметла</i>	погрд. слуга, слугерања (РСАНУ)	императивна сложеница добијена композицијом: Г + И (гл. део + им. у функцији објекта)	Испичутуро, изједипогачо [...] господска вуциметло! (РСАНУ)
<i>зделоноша</i>	погрд. онај који носи зделе, слуга, лакеј (РМС)	сложено-суфиксална твореница: тип Ио ^с + Го + суфикс <i>-ја</i>	Па он је прави зделоноша и тариздјела (РМС)
<i>кобасичарка</i>	пеј. а. жена кобасичар (РСАНУ)	суфиксална изведеница: Ио (кобасичар-) + суфикс <i>-ка</i> (другостепени дериват)	Спази она наједаред газдарицу. — Зар и ти, кобасичарко , тврдиш да је она крала, ти подла пруска ного (РСАНУ)
<i>купусар</i>	2. а. онај који гаји и продаје купус (РСАНУ)	суфиксална изведеница: Ио + суфикс <i>-ар</i>	Мирослав, стари, искусни војвода, и један купусар да га скучи! (РСАНУ)
<i>мазало</i>	2. а. пеј. рђав сликар (РМС)	суфиксална изведеница: Го + суфикс <i>-ло</i> < <i>мазало</i> 'оруђе за мазање, предмет којим се маже (четка и сл.)'	Хеј, мислио је, спремају се наша мазала на пут да препороче сликарство у Европи (РМС)
<i>мастилар/мастиловић</i>	погрд. пискарало, шкрабало (РМС)	суфиксална изведеница Ио + суфикс <i>-ар / -овић</i>	Верујем! [...] рече капетан с пуно проније, то не удара какав мастилар , што дневно десет рапората шаље министру [...]

			Јунак је то! (РСАНУ)
<i>оргуљало</i>	пеј. оргуљаш (РСАНУ)	суфиксална изведеница Го + суфикс <i>-ло</i>	Поповско оргуљало! (РСАНУ)
<i>травуљар</i>	пеј. онај који се бави траварством; ботаничар (РМС)	< травуљага ¹⁵⁵ суфиксална изведеница Ио + суфикс <i>-ар</i>	У вину је истина! — викну онај професор „ <i>травуљар</i> ”, дижући од стола занесену главу.

У појединим случајевима човек се презриво именује према неком предмету који са собом носи, али који не бисмо могли одредити као средство за рад, већ пре као обележје његове припадности одређеном друштвеном сталежу (а није посредни део одеће) или као симбол неке човекове навике, начина понашања, карактерне црте и сл. Први од ових двају подтипова метонимијског преноса по моделу ПРЕДМЕТ → ЧОВЕК КОЈИ ТАЈ ПРЕДМЕТ ЧЕСТО НОСИ/КОРИСТИ репрезентује лексема *кофераши*, коју региструју сва три описна речника, у значењу 'пеј. онај који у потрази за зарадом и послом с мало ствари дође у неко место': нпр. Међу њима је [...] било много [...] авантуриста [...] Они су на југ долазили с по једним лаким кофером [...] Њих су и прозвали „*кофераши*” (РСАНУ); Долазе [у творнице] [...] инострани *кофераши* (РМС).

Други случај, када се особа именује према некој ствари са којом је обично у контакту, коју поседује или настоји да добије, а друштвено-језичка заједница такву навику оцењује као непожељну, препознајемо у неколико лексема погрдног значења из сфере 'човек' у анализираној грађи. Само лексема *чутура* у значењу 'фиг. погрд. човек који много пије, пијаница, испичура' < 'округла пљосната посуда за ношење пића (обично од дрвета или метала)' (РМС) представља пример метонимијског преноса унутар исте полисемантичке структуре, док је у свим осталим случајевима метонимија пратилац деривације.

Табела бр. 15: Пејоративне метонимијске реализације настале по моделу ПРЕДМЕТ → ЧОВЕК КОЈИ ТАЈ ПРЕДМЕТ ЧЕСТО НОСИ/КОРИСТИ

лексема	значење	тип творбе	пример
<i>чутураши</i>	пеј. онај који радо пије, који је склон пићу, испичура (РСЈ)	суфиксална изведеница: Ио + суфикс <i>-аши</i>	А Чоколин је <i>чутураши</i> , коцкаш, разбијач (РМС)

¹⁵⁵ Клајн (2003: 22) наводи сложени суфикс *-уљага*, нпр. у *совуљага*, „где је донекле изгубило пејоративни призивок” и у *травуљага* = *травуљина*.

<i>испичутура</i> ¹⁵⁶	особа склона пићу, пијаница	императивна сложеница добијена композицијом: Г + И (гл. део + им. у функцији објекта)	Нису они од оне сорте [...] <i>испичутура</i> првених лица, које алкохол дебилизује до крајњих граница (Басара, 149).
<i>коцкарчина</i>	аугм. и пеј. од коцкар (а. онај који се радо коцка, карта, који игра хазардне игре, карташ (РСАНУ)	< <i>коцкар</i> < <i>коцка</i> другостепена суфиксална изведеница: тип Ио + суфикс <i>-чина</i>	Радикални листови и листићи просули су пљусак погрдних имена на Милана: пијанчура, <i>коцкарчина</i> (РСАНУ)
<i>долараш</i>	подр. човек који је стекао много долара, којему су долари једина вредност (РМС)	суфиксална изведеница: Ио + суфикс <i>-аш</i>	Трли <i>dolaraš</i> se vratio, sa starim glupostima (интернет)
<i>ловатор</i>	богаташ, имућан мушкарац (Герзић)	суфиксална изведеница: Ио + суфикс <i>-атор</i>	<i>Ловатори</i> [су се] са свих страна такмичили у количини разбацаних, крупних новчаница (Герзић)
<i>млатипара</i>	погрд. онај који зарађује много новаца (обично на лак начин) (РМС)	императивна сложеница добијена композицијом: Г + И (гл. део + им. у функцији објекта)	Он је и „лажац” и „хвалисавац” [...] и „ <i>млатипара</i> ” (РМС)
<i>набинпара</i>	пеј. богата особа (РМС)	императивна сложеница добијена композицијом: Г + И (гл. део + им. у функцији објекта)	[Сељаци] су му, па макар били и <i>набинаре</i> , више смрдјели него акта њихових парница (РМС)
<i>кешован</i>	богаташ (Андрић)	суфиксална изведеница Ио + суфикс <i>-ован</i>	Тако је и са новом pesmom [...] repera који је и до сада [...] „reagovao” na то што се многе девојке „muvaju” и „vrzmaju” око lovatora, <i>kešovana</i> , који ih не obasiraju ljubavlju, već skupocenim poklonima (интернет, у новинској вести)
<i>кешоловац</i>	девојка/жена која је заинтересована	сложено-суфиксална твореница; ¹⁵⁷ тип: Ио ^c +	Да сам <i>кешоловац</i> , и овде бих брзо могла да

¹⁵⁶ У трима описним речницима из којих смо ексцерпирали грађу за ово истраживање лексема *испичутура* није маркирана ниједним квалификатором, те је првобитно изостављена из корпуса. Ипак, након што смо у Матичиним речницима регистровали синонимне лексеме *чутура* и *чутураши*, које су квалификоване као пејоративне, а уз то и припадају истом деривационом гнезду, осврнули смо се и на ову одредницу и утврдили да у контекстима доследно реализује значење негативне експресивне тоналности. Слично запажа и И. Клајн (2002: 85), бавећи се императивним сложеницама, међу којима као доминантну групу издваја оне са прелазним глаголом у првом и именицом у функцији објекта у другом делу (једна од наведених је и *испичутура*) и у вези са њима констатује да су најчешћи „афективни изрази за људска бића, углавном пејоративни”, односно да „стилски неутралних ознака за људска бића готово да и нема”. Све нам то сугерише да је у лексикографском опису ове лексеме неоправдано изостављен одговарајући стилски маркер – *пеј.*, *погрд.*, *подр.* или *експр.*

	искључиво за богате мушкарце (Герзић)	Го + суфикс <i>-ац</i>	нађем замену с истоветним банковним контом (Герзић)
<i>фотељаши</i>	полит. функционер коме је стало само до фотеље, до власти и каријере (Герзић)	суфиксална изведеница: Ио + суфикс <i>-аши</i>	Поделили се <i>фотељаши</i> , а не народ (наслов) (Герзић)

Као што видимо, у већини примера добијених овим типом метонимијске трансформације пејорација је заснована на негативном вредновању материјалног статуса особе на коју се реферише, тачније, њеног односа према новцу, док у појединим примерима погрдно значење мотивисано негативном оценом порочног човека, склоног коцки или пићу.

Грађа анализирана у овом раду показује да се погрдно значење лексема чији је денотат човек неретко реализује посредством метонимије засноване на локационој вези између полазног и циљног појма. Имајући у виду да постоје два основна типа просторног метонимијског преношења (исп. Ковачевић 1999: 178), можемо констатовати да је међу лексемама које су предмет нашег интересовања увек посреди трансформација по моделу ПРОСТОР → ЧОВЕК КОЈИ СЕ НАЛАЗИ У/НА ТОМ ПРОСТОРУ. Притом, запажамо неколико подврста просторних метонимија које индукују погрдно значење, а оне се разликују у природи везе између полазне лексеме, којом се означава простор и пејоратива, којим се реферише на човека. То су:

1) метонимијски преноси по моделу МЕСТО, ПРОСТОРИЈА ГДЕ ЧОВЕК БОРАВИ/РАДИ → ЧОВЕК: нпр. *апсов, кабинетлија, дућанџијица, камењарка, прашинар, ћошкаш, уличарка, клуподер, обипражина, тезгарош, тротоарка, шалтеруша*. Лингвокултуролошка анализа лексема чије је погрдно значење индуковано овим типом метонимије показује да се један од могућих начина изражавања негативне оцене припадника појединих друштвених слојева огледа у њиховој номинацији изведеним лексемама презривог, погрдног значења чија мотивна реч сугерише простор на коме се

¹⁵⁷ Деривате овог типа (*стихотворац, баснописац, законодавац, стаклорезац, послодавац, морепловац* и др.) сматрамо сложеницама добијеним сложено-суфиксалном творбом (исп. Клајн 2002: 56–58). Премда се у појединим случајевима други део деривата поклапа са неким самосталним именицама (нпр. *ловац, творац, писац*), Клајн и њих убраја у именичко-глаголске сложенице са суфиксом *-ац*, јер региструје низ оних у којима је „самосталност другог дела само привидна” (нпр. *давац, резац, пловац* итд.). Свесни смо ипак да је пејоративни жаргонизам *кешоловац* могуће тумачити и као двоименичку сложеницу са спојним вокалом.

човек налази, по коме се креће, где обавља посао и сл. Обично се одабира таква номинативна јединица којом се апострофира човеково бављење непрестижним занимањем (*дућанџиџица, тезгарош, шалтеруша*), неповољно материјално стање (*мензаиш*), боравак на сумњивим местима или неморално владање које се противи друштвеним нормама. Посебно долази до изражаја колективна нетрпељивост према носиоцима нижих полицијских чинова (*прашинар, ћошкаш*), као и осуда женског промискуитета који се испољава у бављењу проституцијом (*камењарка, тротоарка, уличарка*).¹⁵⁸

2) метонимијски преноси по моделу ПРОСТОР ЗА КОЛИ ЈЕ КАРАКТЕРИСТИЧНА НЕКА ОСОБИНА, СТАЊЕ, ОКОЛНОСТИ И СЛ. → ЧОВЕК КОЛИ БОРАВИ У/НА ТАКВОМ ПРОСТОРУ КАО НОСИЛАЦ ТЕ ОСОБИНЕ, СТАЊА: нпр. *Београчић, бијафра, грађанчић, малограђанин, провинџијалац, салонац, сељак, паркетар* и др. Семантичка анализа лексема у овој скупини показује да наведени тип метонимије обично делује у садејству са метафором заснованом на семама колективне експресије. Обично су у питању компоненте које носе информацију о неким колективним предрасудама везаним за начин живота, особине, понашање и сл. припадника одређених друштвених слојева, а могу се тицати и стереотипа везаних за опозицију СЕЛО – ГРАД, односно становнике тих двеју области.¹⁵⁹ Отуда бисмо овај метонимијски модел могли потпуније представити формулом ПРОСТОР ЗА КОЛИ ЈЕ, ПРЕМА КОЛЕКТИВНОМ СТЕРЕОТИПУ, КАРАКТЕРИСТИЧНА НЕКА ОСОБИНА, СТАЊЕ, ОКОЛНОСТИ И СЛ. → ЧОВЕК КОЛИ БОРАВИ У/НА ТАКВОМ ПРОСТОРУ КАО НОСИЛАЦ ТЕ ОСОБИНЕ, СТАЊА и сл.

Табела бр. 16: *Пејоративне метонимијске реализације настале по моделу ПРОСТОР ЗА КОЛИ ЈЕ, ПРЕМА КОЛЕКТИВНОМ СТЕРЕОТИПУ, КАРАКТЕРИСТИЧНА НЕКА ОСОБИНА, СТАЊЕ, ОКОЛНОСТИ И СЛ. → ЧОВЕК КОЛИ БОРАВИ У/НА ТАКВОМ ПРОСТОРУ КАО НОСИЛАЦ ТЕ ОСОБИНЕ, СТАЊА И СЛ.*

¹⁵⁸ Више ћемо о значењским специфичностима лексема које репрезентују овај метонимијски модел говорити у поглављима посвећеним појединачним лексичко-семантичким групама пејоратива у сфери човек (в. тачке 5.4. и 5.6. о погрдном именовању припадника друштвених слојева, представника занимања, као и о пејоративима мотивисаним човековом сексуалношћу). На тим местима у раду наводићемо и одговарајуће примере за све лексеме и њихове реализације, а овде само региструјемо врсту метонимијске трансформације, са циљем да избегнемо понављање.

¹⁵⁹ У табели ћемо представити значења и примере само за поједине лексеме које репрезентују овај тип метонимијског преноса. Имајући у виду да се њихова погрдна значења углавном реализују у семантичком пољу 'друштвени односи', више о њима говорићемо у поглављу посвећеном тој лексичко-семантичкој групи пејоратива.

лексема	значење	механизам	пример
<i>Београчић</i>	1. ир. в. Београђанин (1).	метонимија (< Београд) + деривација (суфиксална изведеница Ио + суфикс -чић) + колективна експресија према становницима великог града из позиције представника мање средине	Племић си ти, београчић . Ви само пиво пијете (РСАНУ)
<i>грађанчић</i>	дем. и ир. од грађанин (РСАНУ)	метонимија (< град) + деривација (суфиксална изведеница Ио (грађанин) + суфикс -чић) + колективна експресија према становницима града (обично из позиције представника другог члана опозитног пара село–град)	Има ту и грађанчића свакаквих [РСАНУ]
<i>салонац</i>	ир. онај који се много креће по салонима	метонимија (< салон) + деривација (суфиксална изведеница Ио + суфикс -ац) + колективна експресија према представницима друштвених слојева који претендују да остваре углед, престиж и сл.	Задише се претјераним [...] одушевљењем градскога салонца .
<i>сељак</i> ¹⁶⁰	2. пеј. невоспитан човек, простак.	метонимија (< сељак '1. становник села; онај коме је основно занимање обрађивање земље, земљорадник, ратар, тежак') + колективно уверење о становницима сеоских подручја као о примитивним, простим и сл.	Што пљујеш толико прсте кад преврћеш лист? Сељак! (РМС)

¹⁶⁰ Исти метонимијски модел (ПРОСТОР/МЕСТО → ЧОВЕК КОЈИ БОРАВИ/ЖИВИ НА ЊЕМУ), у садејству са метафором индукованом колективном експресијом (конкретно, предрасудама које друштвена заједница има о становницима сеоских крајева), продуктиван је и у формирању пејоративног значења свих осталих лексема које припадају деривационом гнезду именице *сељак* (исп. *сељачина*, *сељанка*, *сељанчура*, *сељобер*, *сељоберка*).

<p><i>паркетар</i></p>	<p>2. погрд. човек који се креће по паркетима (PMS)</p>	<p>метонимија (< паркет) + деривација (суфиксална изведеница Ио + суфикс -ар) + колективна експресија према припадницима „виших” друштвених слојева</p>	<p>Ви <i>паркетари</i> проклети! Чисти, свјежи као са шетње (PMS)</p>
------------------------	---	--	---

Као један од уобичајених подтипова просторне метонимије обично се наводи модел НАЗИВ УСТАНОВЕ / ОРГАНИЗАЦИЈЕ / ОРГАНА УПРАВЉАЊА → ЉУДИ КОЛИ ЧИНЕ ТУ УСТАНОВУ / ОРГАНИЗАЦИЈУ / ОРГАН (исп. Ковачевић 1999: 179; Гортан-Премк 2004: 71, 77; Драгићевић 2007: 169). Међу лексемама погрдног значења у сфери 'човек' подврсту ове метонимијске формуле препознајемо у преносима типа ПАРТИЈА/ОРГАНИЗАЦИЈА/ПОКРЕТ, ИДЕОЛОГИЈА → ОСОБА КАО ПРИПАДНИК ПАРТИЈЕ/ОРГАНИЗАЦИЈЕ/ПОКРЕТА, ЗАСТУПНИК ИДЕОЛОГИЈЕ. Ипак, у грађи су ретки примери за овај подтип метонимије и можемо га констатовати тек за неколике лексеме: нпр. *информбировитина* '1. политика и идеологија Информбироа' → '2. зб. информбировци' (РСАНУ) — Клевете [...] немоћна *информбировитина* неуморно просипа; *мафија* 'организована разбојничка, криминална, лоповска и сл. организација, дружина, група, банда' (РСЈ) → 'момак на лошем гласу; мафијаш, криминалац' (Герзић) — Ја сам се за вријеме рата дружио с том *мафијом* (Михаиловић, 178).

4.1.3. Синегдоха као механизам за развијање погрдног значења лексема којима се именује човек

Међу пејоративима из сфере 'човек' чије се погрдно значење реализује као резултат семантичке деривације, деловањем неког од механизма полисемије, налазимо и оне у чијој је основи лексичка синегдоха.¹⁶¹ Под синегдохом се у лексикологији и

¹⁶¹ Поједини лингвисти синегдоху не сматрају засебним механизмом полисемије, већ је третирају само као врсту метонимије, будући да је веза међу денотатима супститутивних лексема у оба случаја егзистенцијална, тј. посредни је нека врста близине, суседности. Тако је махом у радовима когнитивиста, који каткад уопште и не помињу синегдоху, али под примерима за метонимију наводе и оне утемељене на појмовној вези ДЕО – ЦЕЛИНА (исп. нпр. Барселона 2003). Код М. Ковачевића (1999: 189), ипак, налазимо врло убедљива објашњења која говоре у прилог томе да би синегдоху требало сматрати посебним лексичким механизмом. Наиме, овај аутор истиче да код метонимије *близина* подразумева *искључивање* („однос ексклузије”) денотираних предмета и појава – оне постоје самостално, оделито

семантици подразумева пренос имена с једног појма на други на основу логичке везе ДЕО – ЦЕЛИНА, те се лексемом која означава део може именовати целина којој тај део припада,¹⁶² или обрнуто и ређе – лексемом којом се означава целина могуће је назвати један њен интегрални део¹⁶³ (Гортан-Премк 2004: 80; Драгићевић 2007: 175; Ковачевић 1999: 188).

Примери који се за синегдоху као лексички механизам наводе у србистичким граматикама и научним радовима, као и у уџбеницима за српски језик, готово искључиво обухватају оне где је посредни семантичко варирање у оквиру једне, најчешће именичке лексеме (нпр. *глава* део тела човека или животиње → човек или животиња: *глава породице*; део предмета или објекта (*огњиште*, место у кући) → предмет или објекат у целисти: *Усред рата морали смо напустити своја огњишта* (= *куће, домове*)). У таквим случајевима на делу је синегдоху као механизам полисемије, што значи да се номинација исте лексеме преноси са једног појма на други, захваљујући постојању односа ДЕО ↔ ЦЕЛИНА међу њима.

једна од друге, док се код синегдохе тај однос близине, суседности увек темељи на укључивању једног појма у други (један од појмова је увек саставни део другог), тј. „подразумијева ... инклузију”. Несумњиво је, слажу се Д. Гортан-Премк (2004: 80) и Р. Драгићевић (2007: 175), да су посредни два механизма полисемије, од којих је један регуларан и захвата све чланове једне лексичко-семантичке групе, а други само појединачне лексеме. Имајући то у виду, чини нам се сасвим оправданом сумња Р. Драгићевић (2007: 177–178) у вези са тиме да ли су неки подтипови преноса имена са целине на део синегдохски, како се често наводи у литератури, или пак метонимијски. Такав је, рецимо, случај са трансформацијама по моделу БИЉКА → ПЛОД ТЕ БИЉКЕ → СИРУП/СОК ОД ПЛОДА ТЕ БИЉКЕ, које су регуларне и захватају све лексеме ове тематске групе. Упитним ова ауторка сматра и поједине примере за синегдоху по моделу ЖИВОТИЊА → КРЗНО ИЛИ МЕСО ТЕ ЖИВОТИЊЕ, које неки лингвисти (нпр. Шмељев 1977) третирају као метонимијске преносе. Поставља се тако питање да ли у реченици *Ставила је лисицу око врата* лексема *лисица* означава само 'крзно од лисичје длаке' (део животињског тела), што би говорило да је на делу синегдохе или се пак *лисица* овде односи на сасвим нови појам – производ, тј. 'врсту оковратника од лисичјег крзна', што би значило да је на делу метонимија (исп. Драгићевић 2007: 177–178).

¹⁶² М. Ковачевић (1999: 191–194) наводи 5 подмодела за синегдохску трансформацију типа ДЕО → ЦЕЛИНА: 1. део тела човека или животиње → човек или животиња; 2. део предмета или објекта → предмет или објекат у целини; 3. назив намирнице, пића или новца → храна, пиће или новац уопште; 4. једнина → множина; 5. сингуларни назив биљке или животиње → породица или врста те биљке или животиње. Аутор сваки од модела поткрепљује низом одговарајућих примера за лексичку и поетску синегдоху.

¹⁶³ Истраживачи обично констатују да се модел синегдохе ЦЕЛИНА → ДЕО далеко ређе реализује у језику. Према је синегдоху у свим приручницима дефинисана као пренос имена дела какве целине на саму целину и обрнуто, Д. Гортан-Премк (2004: 82) сматра да „тога обрнутог нема”, те „да је могућ само пренос имена дела какве целине на саму целину. Ипак, М. Ковачевић на бројним примерима из књижевности објашњава да овај модел синегдохе „није теоријски конструкт него реалност српскога језика”, наводећи такође 5 подтипова у којима се он остварује: 1. назив животиње → део (месо или крзно) те животиње; 2. назив растиња → плод или цвет тог растиња; 3. назив општег појма → посебни појам; 4. име групе лица → појединац из те групе; 5. множина → једнина (Ковачевић 1999: 195–198).

Синегдоха овог типа индукује значење следећих лексема из наше грађе: *брада* 'брадоња' (Андрић); *буља* 'непоуздана особа, преварант' (Герзић); *мудо* 'утицајан човек, човек на високом положају' (Андрић); *њушка* '2. б. пеј. особа која заслужује презир, одвратна особа, гад' (РСЈ), '3. погрд. гад, нитков, протува; непријатна, одвратна, ружна особа' (РСАНУ); *низда* 'погрд. особа без карактера, особа без морала; бедник, бедница, нитков, гад; слабић, кукавица, млакоња (обично за мушкарца)' (РСАНУ, 20. том, у штампи); *йичка* '2. експр. згодна, привлачна женска особа. 3. погрд. мушка особа која се не одликује мужевношћу, слабић, млакоња, шоња' (РСАНУ, 20. том, у штампи); *сиса* '1. кукавица, слабић 2. покварен, бескарактеран човек, подлац, нитков 3. жена, девојка' (Герзић); *чмар* 'лош човек, покварењак, подлац, гад' (Герзић); *шуџак* 'безначајна особа; неспособњак; глупак, тупан; непоуздан човек; покварењак, подлац, гад' (Андрић).

Пр. Кашљући, улазим у бифе... У огледалу преко десног зида комешају се бубуљичаве *њушке* (Стевановић: Змајеви, 36); То је највиша *низда* коју сам срио, мож му свашта рић (РСАНУ); Ја сам као последња *низда* почео да тражим гарсона да му платим [...] кафу (Капор, 133); Позваће на свечано отварање [...] најбоље *ничке*, ловане и мафијаше (РСАНУ, 20. том, у штампи); Сложио сам се са шанкером да се те вечери скупило *ничака* за два шлепера (Ћирић, 162); Добро, бре, *ничко* једна, ти би изгледа волео да он мене што пре убије (Видојковић, 50); Као последња *сиса*, постидео сам се мајчиног вриштања (Ћирић, 79); Комунистички и капиталистички *шуџици* [се] закаче (Герзић).

У свим наведеним случајевима сусрећемо се са синегдохским преносом по моделу ДЕО ТЕЛА ЧОВЕКА ИЛИ ЖИВОТИЊЕ → ЧОВЕК, који је индукован губљењем партитивног значења у архисеми, услед чега „део тела постаје целокупна особа” (Драгићевић 2007: 178). Махом су посредни жаргонски вулгаризми, забележени у Андрићевом и Герзићевом речнику, који представљају лексичко обележје разговорног, колоквијалног дискурса, те их неретко налазимо и у књижевним текстовима савремених писаца, где имају стилску функцију, у дијалозима јунака модерног доба, становника урбаних средина и представника одређених друштвених слојева.

Чини се да је погрдно значење, које је базирано на механизму синегдохе, код неких лексема из ове групе реализовано у садејству са метафором. У таквим случајевима, пејорација је резултат симултаног одвијања двају семантичких процеса – полазна мотивација је синегдохска (особа се именује према делу тела), а напредо се у

свести субјекта именовања и адресата јављају метафоричке асоцијације засноване на семама колективне експресије. Ове потенцијалне, експресивне семантичке компоненте производ су стереотипне перцепције пола у патријархалном друштву, која се манифестује у доживљају мушкараца и жена као јачег и слабијег/нежнијег пола. Од мушкарца, предодређеног да буде глава породице, њен материјални стожер и заштитник, очекује се храбро и одважно понашање, а одступање од таквог модела колектив санкционише погрдним називима којима се примарно вулгарно именују делови женског тела – полни орган или физички атрибути жена: нпр. *пичка/пизда, сиса*.¹⁶⁴ Дакле, у основи погрдне номинације несумњиво је синегдохски пренос 'део тела човека' → 'човек', али је суштина пејорације у асоцијативном повезивању двају супротстављених појмова (концепата) – мушкарца и жене, које резултира „свођењем” целокупне мушке особе на део женског тела.¹⁶⁵ Услед оваквих трансформација у семантичкој структури погрдног имена индукују се конотативне компоненте – евалутивна и емотивна сема, те се нпр. лексички садржај пејоратива *сиса*, у значењу 'кукавица, слабић' може разложити на следеће компоненте: 'особа' + 'мушко' + 'који није храбар и одважан какав мушкарац треба да буде, него се понаша попут жене' + 'то је, као што се зна, лоше' + 'избором погрдног имена изражавам своје неодобравање, презир и непоштовање' (исп. Телија 1986; Ристић 2004). Лексеме из ове скупине развијају појачану пејоративну тоналност у комбинацији са суфиксима субјективне оцене, односно, у модификационом процесу аугментације или деминуције. Мотивна именица и у деривату задржава све поменуте семантичке компоненте, а твореница бива обогаћена новим значењским елементом, израженим суфиксом. Занимљиво је да деминуиране и аугментирани форми, упркос уобичајеној семантичкој супротстављености, овде реализују практично идентично погрдно значење: *џиздурина* '1. нитков, подлац, гад 2. погрд. жена, девојка' (Герзић); *џичкеџина* 'слабић, кукавица' (Герзић) и 'велики покварењак, велики гад, велики подлац, велика битанга; велика

¹⁶⁴ Н. Ристивојевић Рајковић (2014: 138–139) утврдила је да српска културно-језичка заједница код мушкараца у највећој мери негативно вреднује кукавичлук, што потврђују пејоративи које ауторка бележи у свом корпусу, а налазимо их и у нашој грађи: нпр. *пичка, сиса, тетка, жена, стрина, баба, мекушац, цвикатор, кењац, безмудаш*.

¹⁶⁵ И Д. Горган-Премк указује на негативну експресивност метафора којима је полазна лексема жена, а циљна човек (нпр. особа женског пола → плашљивац, кукавица: Пера је права *жена*).

вучибатина; велика кукавица' (Андрић); *йичкица* '1. кукавица, слабић 2. подлац, нитков' (Герзић).

Пр. Vuković izgubio živce: *Pizdurine* jedne! (Курир, наслов) Selektor rukometne reprezentacije Srbije Veselin Vuković zamerio igračima na nezalaganju u finišu meča protiv Hrvatske (поднаслов); У ствари он и није био неки кримос већ *пичкетина* (Герзић); Та *pičketina* od doktora ne da nije zaslužila titulu doktora nego bi ga ja na robiju poslao do kraja života (ЕК); „Шта сте се стисли? Ајде, један по један, срамежљиве *пичкице*” (Тирић, 224).

Саму синегдоху препознајемо у вулгаризму *йичка* и његовим варијантама *йица*, *йиздуља*, *йиздуша* онда када се реализују у значењу 'девојка, жена', а пејорација је утемељена на појмовном изједначавању ЖЕНА = ЖЕНСКИ ПОЛНИ ОРГАН.

И у 20. тому РСАНУ (у штампи) регистровани су вулгаризми *пизда* и *пичка* (у значењу 'женски полни орган'), који секундарно, у садејству синегдохе са метафором, постају погрдни називи за човека. Исти речник бележи и дериват изведен суфиксом -*етина* (*пичкетина*), чијим се додавањем на мотивну реч у сфери 'човек' само додатно појачава компонента погрдног значења, те се као производ творбе добијају лексеме изразито високог степена пејорације.

Табела бр. 17: Вулгаризми са значењем 'женски полни орган' којима се секундарно погрдно именује човек у РСАНУ

лексичка јединица	примарно значење	секундарно пејоративно значење
<i>пизда</i>	женски полни орган	погрд. особа без карактера, особа без морала; бедник, бедница, нитков, гад; слабић, кукавица, млакоња (обично за мушкарца)
<i>пичка</i>	женски полни орган, вагина	2. згодна, привлачна женска. 3. погрд. мушка особа која се не одликује мужевношћу, слабић, млакоња, шоња
<i>пичкетина</i>	вулг. аугм. и пеј. од пичка	погрд. мушка особа која се не одликује мужевношћу, слабић, млакоња, шоња

Премда се о синегдохи обично говори као о механизму полисемије, несумњива је и њена продуктивност на нивоу деривације,¹⁶⁶ што показује Д. Гортан-Премк (2004: 137–138), говорећи о деривацији као о типу семантичког варирања између двеју лексема. Ауторкина запажања била су нам изузетно подстицајна приликом проучавања погрдне номинације човека у српском језику, јер смо управо захваљујући њеним налазима уочили да грађа ексцерпирана за потребе овог рада обухвата и више десетина примера тзв. творбених пејоратива чија се семантика заснива на синегдохској трансформацији по моделу ДЕО → ЦЕЛИНА (нпр. *буљаш*, *вратоња*, *језичара* и др.). Разлика у односу на претходно описану групу пејоративних лексема је очигледна – у овим примерима синегдоха се реализује у творбеном процесу суфиксације, а погрдно име резултат је спајања семантичког садржаја мотивне лексеме, која означава део лица или тела и суфикса, који у твореницу уноси компоненту 'особа мушког/женског пола'. За разумевање начина на који се формира пејоративно значење важно је имати у виду природу деривације као типа семантичког варирања. Наиме, како објашњава Д. Гортан-Премк (2004: 137), посматрано са ономасиолошког становишта – и код деривата се сусрећемо са секундарном номинацијом, с тим што је у питању нова лексичка јединица, добијена као резултат творбеног процеса спајања основе полазне лексеме и неког форманта. „Са семасиолошког аспекта и овде имамо процес аналошког повезивања двају семантичких садржаја”, с тим што се значење изведенице обогаћује новим семантичким елементом, садржаним у суфиксу.

Лексичко значење суфиксалних деривата из сфере 'човек' чија је основинска реч именица којом се означава део тела човека или животиње (нпр. *грбоња*, *зуба*, *њушкало* и др.), могуће је представити уопштеном семском структуром: 'особа' + 'за коју је карактеристично нешто у вези са лексемом у основи' + 'то је, као што се зна, лоше' +

¹⁶⁶ И Р. Драгићевић истиче значај деривационог критеријума за идентификацију лексичке синегдохе. С тим у вези, ауторка објашњава да је значење добијено лексичком синегдохом (за разлику од оног које је развијено ситуационом синегдохом) „способно за даљи семантички резултат у оквиру деривације”, те ће тако лексема у том значењу развити деривате. О томе сведочи нпр. деривационо гнездо лексеме *глава*, у коме налазимо бројне изведенице чија се семантика заснива на синегдохској трансформацији по моделу ДЕО ЧОВЕКОВОГ ТЕЛА → САМ ЧОВЕК: нпр. *главар* (заповедник, старешина), *главарица* (жена главар), *главарина* (порез који се плаћао на личност), *главарити се* (понашати се као главар). Такође, ауторка напомиње да су поједине семантичке реализације у деривационом гнезду лексеме *глава* настале као резултат садејства синегдохе са метафором или метонимијом (Драгићевић 2007: 176).

'избором номинативног средства којим експлицирам негативност дате карактеристике исказујем презир и непоштовање према именованој особи'. У основи семантичког варирања између двеју лексема од којих је друга (именица са архисемом 'особа') дериват прве (именица са архисемом 'део тела') стоји синегдохска трансформација: архисема полазне лексеме (нпр. именице *грба*, *зуб* и сл.) – губи партитивну семантику и у изведеници (пејоративна имена *грбоња*, *зуба*) – постаје сема нижег ранга ('особа која има грбу', 'особа која има велике зубе').

Синегдоху препознајемо у основи неколико подтипова пејоративних твореница из наше грађе, а разлика међу њима огледа се у семантичкој компоненти 'део тела', односно у значењу које она, у споју са одговарајућим суфиксом, уноси у изведеницу. Другим речима, подтипови синегдохских пејоратива могу се класификовати у односу на то како се архисема мотивне речи трансформише у значењу изведенице. Уколико пођемо од наведене уопштене семске структуре деривата из сфере 'човек' у чијој је основи именица са значењем 'део тела човека или животиње', намеће се закључак да је диференцијална сема коју смо издвојили у семантичком језгру: 'особа' + 'за коју је карактеристично нешто у вези са лексемом у основи'. Имајући то у виду, издвајамо следеће групе изведеница погрдног значења индукованих синегдохом:

1. пејоративи мотивисани предимензионираношћу делова лица или тела, чиме особа излази из оквира уобичајеног и пожељног у домену физичког изгледа:¹⁶⁷ *главоња* '1. пеј. човек велике главе' (РМС), *главурдан* 'пеј. в. главоња (1)' (РСАНУ), *гузара* 'жена/девојка са великом стражњицом' (Герзић), *гузоња* 'подр. онај који има велике гузове, велику стражњицу' (РМС), *дупетара* 'пеј. жена с великим дупетом' (РСЈ), *зуба* '1. подр. она која има велике зубе' (РСАНУ), *зубан* '1. погрд. човек великих зуба' (РМС), *зубача* 'жена великих зуба' (РСЈ), *носке* 'особа с великим носем' (Герзић), *носоња* 'погрд. човек велика носа' (РМС), *сисара* 'пеј. женска особа с великим сисама, грудима', *трбарош*, *трбоња* 'човек са великим стомаком' (Андрић), *трта* 'човек са већом задњицом' (Андрић), *трто* и *тртов* 'пеј. дебео и незграпан човек (обично са

¹⁶⁷ Д. Вељковић Станковић (2011: 67), анализирајући семантику аугментативних именица у српском језику, запажа да је њихово погрдно значење обично резултат негативне оцене колектива у вези са прекорачењем мере, односно са „одступањем од оних параметара и вредносних еталона [...] који се, од стране субјекта оцене, схватају као пожељни или (опште)прихваћени”.

великом, дебелом задњицом); клипан, шмокљан, суклата' (PMS), *устоња* 'пеј. онај који има велика уста' (PSJ), *шкембо* и *шкембоња* 'пеј. човек с великим трбухом, трбоња' (PSJ). Погрдно значење свих наведених лексема заснива се на прекорачењу квантитетских параметара спољашњих атрибута именоване особе, чиме се нарушава њен складан физички изглед, те она престаје да задовољава пожељан естетски еталон културно-језичке заједнице. Лексемом у основи увек се именује део лица или тела који је иманентан сваком људском бићу.¹⁶⁸ Од ових случајева треба разликовати пејоративне јединице у номинацији човека индиковане метафоричким трансформацијама – нпр. *кљунаш* '1. пеј. човек дуга и повијена, кљунаста носа' (PSАНУ), *сурлаш* 'мушкарац са великим носем' и *сурлашица* 'жена са великим носем' (Герзић). У основи трију наведених изведеница препознајемо именице којима се означава део животињског тела чији положај на глави и (делимично) функција – одговарају човековом носу. Погрдно значење ових деривата заснива на појмовној деградацији човека, који се услед непожељног физичког обележја на лицу (велики/неправилан нос) именује према делу животињског тела.

Пр. Погледај га какав је! Три дана је стар, а *главоња*, какву вратину има! (PMS); Овај његов „*главурдан*” хоће силом да иде у војнике, па [...] му се то не може избити из главе; А Вера Матовић је дама у поређењу са данашњим прангијама и *гузарама* које мешају бело месо посред екрана малих ТВ пријемника (Герзић); Његова партнерица у салонским комадима била је она висока, сува глумица, нека *зуба*, без прсију (PMS), Спусти [се] крај једнога човјека, који је [...] имао [...] нос као кљун. Знаш ли ти, гдје је птица срећоперка [...] упита он тога кљунаша (PSАНУ); Некакав усукан *носоња* читао им новине (PSАНУ); У амфитеатру дремљива атмосфера. Мало револуционара... Неки матори *трбоња* зажвалио микрофон (Селенић, 68); Говорио сам ја с министрима. То су [...] *тртови* ко и ми (PMS).

2. пејоративни суфиксални деривати којима се именује човек као ималац/носилац одређеног физичког обележја на лицу или телу, именованог мотивном лексемом; за разлику од претходне скупине, где је основинска реч доследно означавала део лица или тела својствен сваком човеку, овде је у основи пејоративне изведенице именица која означава неко индивидуално естетско обележје, случајно присутно на лицу или телу

¹⁶⁸ Овој скупини условно се може придружити и један поименичени придев који бележимо у грађи – *жутозуби* ('који има жуте зубе'), будући да се њиме погрдно именује особа као носилац непожељне физичке особине, а речју у другом делу сложенице такође се означава део тела који поседује сваки човек; нпр. „Добро вече, Нови Београде”, рече *жутозуби* још промуклије (Журић, 184).

појединца: *брадара* (Андрић), *брадекања*, *брадоња* 'човек који носи (велику) браду' (РМС); *брканлија* 'ир. ћосав човек' (РСАНУ), *бркетина* 'аугм. и пеј. од брка¹' [= човек великих бркова; бркат човек] (РСАНУ); *бркица* 'дем. и подр. од брка¹' (РСАНУ); *грбавац*, 'грбава особа' (Андрић); *грбоња* 'грбавац (обично презр.)' (РСАНУ); *гребонца* 'пеј. в. грбоња' (РМС); *гривоња* '2. фиг. пеј. човек дуге косе и браде' (РСАНУ); *грпке* 'грбава особа' (Герзић).

Пр. Добро јутро, јарекањо, добро јутро, *брадекањо* (РМС); Хајд' одлази, стара *бркетино* (РСАНУ); Оклан то? – запита [...] кривошијаста *бркица* (РСАНУ); Са стране су стајале наше жене и девојке, понеке тек девојчице [...]; около су се смуцали *грбавци*, наказе, малоумници (Стевановић, Тестамент); Убиство је имао извршити ... Јован Марић ... једним перорезом, који му је набавио Атанасије Ненадовић, један мали *грбоња* (РСАНУ); Ех, где баш сад да наиђе овај *гривоња* [ђакон] (РСАНУ).

3. Посебну групу пејоративних деривата индукованих синегдохским преносом 'део лица/тела човека или животиње' → 'човек' чине оне лексеме у чијој семској структури, уз архисему 'особа' и сему пола, препознајемо компоненту 'за коју је карактеристично нешто у вези са делом тела именованим лексемом у основи'. Ови деривати семантички су разноврснији, тј. не могу се објединити заједничким творбеним значењем, какав је био случај са претходним двама скупинама. Разлог томе јесте чињеница да мотивна реч, којом се апострофира део лица или тела, у изведеницу по правилу не уноси целокупну семску структуру, већ само неку од компонената из примарног семантичког садржаја, и то обично метафорички или метонимијски трансформисану тако да се приликом погрдног именовања успоставља асоцијативна веза по моделу 'део тела' → 'његова функција'/'место на телу' и сл. Самим тим, посредни су семантички сложенији пејоративи, јер и сама полазна лексема у синегдохском преносу учествује у некој од својих секундарних реализација, што значи да реципијент, у процесу декомпозиције и композиције полазне и циљне семеме, дешифрира поруку и на тај начин идентификује именовани појам (особу). Репрезентативни пример оваквих семантичких трансформација представља лексема *главоња*, у значењу 'б. пеј. главешина, старешина, руководилац' (РСЈ, исп. и РМС, РСАНУ). Мотивна лексема *глава* уноси у изведеницу једну од својих семантичких реализација, индукованих у садејству синегдохе са метафором: *глава* у РСАНУ '5. а. личност која руководи, управља; старешина,

руководилац, вођа првак’ – ово значење мотивисано је, с једне стране, синегдохским преносом ’део човековог тела’ → ’цео човек’ и, с друге, метафоричком трансформацијом семе из полазног садржаја, која носи информацију о месту/положају главе на телу – глава је ’горњи и део човечијег тела’ (исп. Гортан-Премк 2004: 81). У процесу деривације изведенице *главоња* мотивна лексема учествује у овој својој реализацији, а творбени формант *-оња* уноси компоненту негативне оцене (исп. изведенице добијене истим суфиксом које реализују погрдно значење, без обзира на категоријалну припадност основинске лексеме: нпр. *килоња*, *млийоња*, *носоња*, *усйоња* и др.). И још једну метафору препознајемо у овој семантичкој реализацији лексеме *глава*, као и њеног дериварта *главоња* – посреди је појмовна метафора МОЋ ЈЕ ГОРЕ, заснована на концептуализацији вертикалне димензије и апстрактних појмова као што су ДРУШТВЕНИ ПОЛОЖАЈ и МОЋ.

Навешћемо још неке лексеме овог типа мотивисане удруженим деловањем механизма синегдохе са метафором или метонимијом и покушати да објаснимо како се остварује њихово погрдно значење у сфери ’човек’:

- *вратоња* ’2. погрд. нерадник, дембел’ (РСАНУ) – имајући у виду да се изведеницама са суфиксом *-оња* често сугерише физичка предимензионираност, претпостављамо да је погрдно значење овог пејоратива индуковано метафоричким преносом: превелика дебљина (велики / дебео врат) → тромост, непокретност → неактивност, нерад;

- *грлоња* ’пеј. грлат човек’ (РСАНУ) – мотивна лексема *грло* у ову изведеницу уноси компоненту функције: ’у коме су смештени говорни органи, у коме се формира глас’, а пејорација се постиже метонимијским преносом велико/јакко грло → јак глас, бучност;¹⁶⁹ пр. Бога ми, опричник је! викну некакав *грлоња*.

- *језичар* ’2. пеј. причљивац, брбљивац; онај који оговара друге’ – пр. Autor savetuje da se „ne treba ugledati na takve *jezičare* iz skupština i sa sastanaka koji samo blebeću: blabla, i opet blabla” (Басара, ЕК); *језичара* ’пеј. женска особа која оговара другог; брбљивица, лајавица – пр. U to vreme dolazila je u kuću jedna vesela žena, izazovna, *jezičara*, koja je pomagala u domaćinstvu i znala da iz

¹⁶⁹ Исп. у РСАНУ *грлат*: ’1. а. који има јак, снажан глас; који много и гласно виче, који диже дреку, галаму’ → ’2. пеј. који на сав глас, бучно износи своје мишљење, став; који се без мере размеће, хвали’.

karata čita budućnost (ЕК); *језичина* '2. пеј. особа која много брбља, лаже, оговара' – пр. Отац му забранио да пређе преко прага оне „*језичине*” (РСАНУ); погрдно значење ових трију деривата остварује се индуковањем компоненте 'говорни орган' из примарног семантичког садржаја основинске лексеме *језик*; дакле, на основу конвенционалног знања које имамо о функцији језика у говорењу и синегдохске трансформације 'језик (део усне дупље) → човек који говори', у процесу деривације формира се пејоративна изведеница којом се изражава негативан став субјекта именованга према претераној говорљивости;

- *мозган* 'пеј. онај који се прави паметан, паметњаковић' (РСАНУ) – пејорација се заснива на метонимијском преносу 'мозак' → 'седиште мишљења, памети, ума' и иронији: пошто је човек по природи мисаоно, интелигентно биће, његово именовање изведеницом у чијој је основи лексема *мозак* сугерише некакву претераност у истицању интелектуалних способности, коју дата особа својим понашањем репрезентује, те због тога трпи осуду друштвене заједнице – пр. Мисли *мозган*, да ћу ја тамо, – упираше прстом у неодређену даљину;

- *њушкало* '2. фиг. пеј. а. особа која о свему и о свакоме жели све да зна. б. ухода, шпијун, доушник' – пејоративност ове номинационе јединице мотивисана је у садејству синегдохе са метафором; лексемом *њушка* у основи изведенице примарно се именује 'део животињске главе на коме су уста и ноздрве', те је синегдохски пренос део → целина очигледан; напореда се одвија метафоричка трансформација, чију базу чини асоцијативно повезивање човековог понашања са животињским; погрдна експресивна компонента потиче од тога што се човек именује према делу тела животиње, а животиња је појам нижег ранга у лексичкој хијерархији.¹⁷⁰ Другим речима, пејорација је производ „снижавања” циљног појма у метафоричком преносу номинације, а то се у запису семантичке структуре експресивних јединица, који успоставља В. Телија (1986)

¹⁷⁰ Говорећи о метафоричким асоцијацијама заснованим на семама колективне експресије, Д. Гортан-Премк (2004: 107–108) истиче да је најубичајенији тип оваквих метафоричких асоцијација „онај у коме је полазна лексема зооним (њих је више) или фитоним а циљна човек”. С тим у вези, ауторка објашњава да експресивност секундарних реализација зоонима потиче од тога што је „полазни појам у лексичкој хијерархији нижега ранга; појам човека највиши је лексички ранг [...] и све метафоре које полазе од ствари, биљака и животиња и завршавају се на именовану човека експресивне су”. Отуда је за такве семантичке реализације неретко карактеристична негативна експресивна тоналност, тј. пејоративност, јер се човек због специфичног изгледа или понашања асоцијативно повезује са хијерархијски нижим појмом, односно, унижава се.

и преузима С. Ристић може представити следећим компонентама: 'особа која испољава превелику, неумесну радозналост у понашању' + 'која се понаша као пас (има њушку, тј. њухом, чулом мириса тражи, претражује, осећа нешто – њуши, њушка)',¹⁷¹ + 'то је, као што је опште познато – лоше' + 'љубопитљивост овог типа не одобравам' + зато у датој комуникативној ситуацији исказујем своје непоштовање, презир' + 'избором погрдног имена стављам то до знања именованој особи или другим адресатима' (исп. Ристић 2004: 61, код *мачак*) – пр. Ово ти је прави *њушкало*, не може се од тога ништа сакрити (РСАНУ).

• У засебну тематску подскупину синегдохских пејоратива којима се именује човек могу се сврстати жаргонски вулгаризми изведени од колоквијалних назива за гениталне органе, задњицу или анус. Два су подтипа оваквих лексема, а њихово погрдно значење у оба случаја формира се удруженим деловањем синегдохе и метафоре. 1) За први подтип карактеристично је да се архисема мотивне лексеме ('део тела') у значењу деривата трансформише у сему функције, при чему се успоставља асоцијативна веза 'део тела' / 'полни орган' → 'његова функција у сексуалним активностима именоване особе'.¹⁷² У комбинацији са одговарајућим суфиксом, као новим семантичким елементом у значењу изведенице, који носи информацију о полу референта, изводи се лексема појачаног афективног, погрдног значења. Њоме се изражава неодобравање и негативан став субјекта номинације према особи одређених сексуалних склоности, које културно-језичка заједница не одобрава, те које су и даље табуиране – за особе мушког пола пејорација је обично усмерена према хомосексуализму, док се код жена изразито негативно вреднује промискуитет или одвећ слободно сексуално понашање. О томе у нашој грађи сведоче следећи пејоративи из Андрићевог и Герзићевог речника жаргона: *буљар*, *буљаш*, *гузатор*, *гузичар*, *дупетар*, *задњичар*, *чмарољуб* – сви у значењу 'хомосексуалац', као и женски пејоративи: *гузаљка*, *чмаруља* – у значењу 'девојка, жена склона аналном сексу';

¹⁷¹ Исп. у РМС *њушити*, *њушкало*.

¹⁷² Имајући у виду уопштену семску структуру коју смо навели за 3. тип синегдохских пејоратива – 'особа' + 'за коју је карактеристично нешто у вези са лексемом у основи', овај подтип лексема може се прецизније структурно разложити на компоненте 'особа' + 'склона сексуалним активностима у вези са мотивном именицом, којом се означава полни/генитални орган'.

нагузача исто значење и 'девојка или жена склона промискуитету'.¹⁷³ 2) Другом подтипу припадају искључиво изведенице чији је денотат мушка особа и као основинску реч такође имају називе за мушке гениталне органе, али се погрдно значење деривата не заснива на трансформацији архисеме мотивне лексеме ('део тела') у сему функције, као у претходној скупини, па се самим тим ни погрда не усмерава на сферу сексуалности. Посреди су жаргонски вулгаризми *куроња* 'дрчан, арогантан мушкарац, мушкарац пун себе' (Герзић), 'уображенко, разметљивац' (Андрић) и *мудоња* 'пеј. погрдан назив за човека (често за некога које на високом положају)' (РСЈ), 'фиг. ир. богат, моћан, утицајан човек; човек који се истиче одважношћу, прегалаштвом (РСАНУ). Очигледно је на основу дефиниција у описним и жаргонским речницима да се обема пејоративним лексемама изражава негативан став према мушкој ароганцији, надмености, дрчности, разметљивости, али не можемо поуздано утврдити механизме којима се то значење индукује. Могуће је, с једне стране, да је изведеница *мудоња* мотивисана конвенционалним знањем о појму именованом лексемом у основи: *мудо* 'вулг. (обично у мн.) анат. мушка полна жлезда, парни орган јајастог облика, смештен у мошницама, који ствара мушке полне ћелије и хормоне' (РСАНУ) → место синтезе мушког полног хормона, тестостерона → тестостерон подиже и појачава агресију. Претпостављамо да је синегдохски пренос 'део мушких гениталија' → 'целокупна мушка особа' овде унеколико утемељен и на стереотипној перцепцији пола, тј. на асоцијативном повезивању мушкости са моћи, утицајношћу, одважношћу – исп. *мудоња* у РСАНУ: 'богат, моћан, утицајан човек; човек који се истиче одважношћу, прегалаштвом'. Чини се да бисмо када је посреду погрдно значење лексема *куроња* и *мудоња* могли говорити о садејству синегдохе са метонимијом.

Пр. Ти си један обичан *куроња*, иди и не враћај се (Герзић); Џабе изиграваш сфингу, *куроњо*. Даница те је издала. Рекла ми је да си је одбио (Тирић, 251); Prvi put dobro osmotrivši Holideja, *kuronja* se najednom oraspoloži, uveren da ima posla s bankarskim činovnikom (ЕК); То ти је велики *мудоња* до њег немо'ш лако (РСАНУ).

¹⁷³ Треба напоменути да су овде издвојени само пејоративни називи за хомосексуалце и промискуитетне жене деривирани од лексема којима се у жаргону именује 'задњица' – дакле, погрдни називи индуковани синегдохом, и то искључиво они за које налазимо потврде у грађи анализираној за потребе овог рада и у Електронском корпусу. Првобитно је, након прве фазе ексцерпирања грађе из Андрићевог и Герзићевог речника, оваквих вулгаризама било далеко више, али је њихов број редукован због неуобичајености и нераспрострањености у употреби.

Коначно, у грађи бележимо и неколике лексеме чије се погрдно значење заснива на синегдохском преносу типа ЦЕЛИНА → ДЕО, који „није тако фреквентан у употреби као претходни” (Ковачевић 1999: 194). Притом, разликујемо два подтипа синегдохе ЦЕЛИНА → ДЕО:

1) Пејоративи *банда* и *багра*, с једне стране, мотивисани су синегдохском трансформацијом по моделу „име групе лица → појединац/лице из те групе” (Ibid., 197). Тако је у РСАНУ, као примарна семантичка реализација лексеме *банда*, под тачком 1. а. дато ’група разбојника; разбојничка, лоповска дружина’, а под 1. в. у речничком чланку налазимо синегдохом реализовано значење ’појединац из такве групе, бандит’. По истом принципу, РСЈ у оквиру одреднице *багра* наводи као примарно значење ’1. пеј. а. зб. људи који заслужују презир, олош, шљам’, док је реализација под 1. б. ’човек који заслужује презир, шљам’ мотивисана синегдохом. Овај модел синегдохског преноса имена са целине на део представља заправо конкретизацију подтипа синегдохе која се остварује по моделу НАЗИВ ОПШТЕГ ПОЈМА → ПОСЕБАН ПОЈАМ.¹⁷⁴

Треба напоменути да лексема *банда* у описним речницима српског језика ни у једној реализацији није обележена квалификаторима *пеј.*, *погрд.*, *презр.*, *подр.*, *ир.*,¹⁷⁵ који су послужили као полазни критеријум за прикупљање грађе, али је у корпус уврштена на основу примера ексцерпираних из савремених књижевних дела, у којима контексти сугеришу њено погрдно значење:

Пр. *банда*: Мандићко, спреми дјецу у кревет и не дери се! [...] Шта, *бандо*, дјецу плашиш? (РСАНУ); Мумљаш нешто, је ли *бандо* пљашкашка! (РМС); Нудили су ми морфиј. Ја сам рек’о: „Не треба ми морфиј. Молим цигарету”. „Нема, *бандо*, цигарете!” Осјећ’о сам се увријеђен кад ми је рек’о *бандо* (Михаиловић, 27). Мали водар је тада био Јово Самарцић [...] И кад сам дош’о, кажем: „Рек’о је Ново да ми даш воде.” „Марш, *бандо*”, рекао је. И није ми дао воде (Михаиловић, 33). Начелник Кастратовић га је тог јутра дочекао лепо расположен, понудио га је кафом [...] А онда су почели да

¹⁷⁴ Како истиче М. Ковачевић (1999: 196), овај синегдохски модел заснован је на лексичком односу хиперонима и хипонима, где се хипероним, као шири појам, користи за именовање хипонима – ужег појма, иако и он има засебан назив.

¹⁷⁵ У РСАНУ је синегдохска реализација ’појединац из такве групе [банде], бандит’ маркирана као *фигуративна*, а исто значење у РСЈ обележено је квалификатором *разг.* Најзад, и РМС као секундарно значење у полисемантичкој структури одреднице *банда* региструје значење ’лопов, пљачкаш, бандит’, које није квалификовано ниједним стилским маркером.

прскају прозори од начелниковог гласа. Бандо проклета, разговараш ли о политици и са Аном Жежељ?
(Матијевић, 136).¹⁷⁶

багра: On pogleda oštro Huju u oči i odgurnuvši ga ulete u razred. – Kuš , *bagro* prljava! (Б. Тосић, ЕК); Posle, na suvu, neće ta *bagra* ni da te pogleda. Kao da si ti kriv što se on, smrdoš, davio (Б. Пекић, ЕК).

2) Други подтип трансформације ЦЕЛИНА → ДЕО репрезентују зоонимске лексеме *марва* и *стока*, чије се погрдно значење развија у садејству синегдохе са метафором заснованом на семама колективне експресије. Овај синегдохски модел можемо представити формулом ХИПЕРОНИМСКИ НАЗИВ ЖИВОТИЊСКЕ КЛАСЕ → ЧОВЕК КАО ПОЈЕДИНАЦ, што значи да је посреди још једна конкретизација преноса који се остварује по моделу НАЗИВ ОПШТЕГ ПОЈМА → ПОСЕБАН ПОЈАМ. Тако је у полисемантичкој структури лексеме *марва* у РСАНУ под 1. а. дато зоонимско значење 'зб. четвороножне домаће животиње (овце, козе, говеда, коњи), стока; ретко појединачно сточно грло, марвинче'. Затим је, под 1. б. регистровано збирно значење у сфери 'човек', индуковано метафоричко трансформацијом заснованом на семама колективне експресије: 'фиг. погрд. недисциплинована, неуређена, некултурна маса људи, руља' — Ова *марва*, ови урођеници, не знају што је то осећање захвалности. Коначно, под 1. в. у речничком чланку налазимо пејоративну метафоричко-синегдохску реализацију: 'фиг. погрд. припроста, некултурна особа, простак, простакуша, глупак, глупача' — Ти си *марва*, кењчино жандарска! – викаше једна [...] жена.

На сличан начин усложњава се и полисемантичка структура зоонимске лексеме *стока* у РСЈ: 'зб. а. домаће животиње, марва, благо' → 'б. фиг. пеј. припроста, некултурна, глупа особа; недисциплинована, неуређена, некултурна маса људи, руља', а у корпусу из разговорног језика и књижевности налазимо бројне потврде за оба значења:

нпр. синг. значење: Он се разљути и назове га *стоком* пијаном (РМС); „*Стока*, кад само помислим да је и тебе саватао, припадне ми мука” (Видојковић, 80); зб. значење: Какав народ? Стока! – осуди једним потезом Дуле своју родну грудву (Капор, 187). Из станова је допирала грмљавина најавне

¹⁷⁶ Сви контексти у којима региструјемо именицу *банда* у значењу 'бандит' потврђују запажање М. Ковачевића (1999: 197) да је овај тип синегдохе и формално, тј. морфолошки блокиран, односно, употребљава се искључиво у вокативу.

шпице вечерњих ТВ вести. *Стока* је равномерно дисала, очекујући да главоње саопште када ће рат бити завршен (Пантић, 58).

Пејоративни деривати којима се именује човек, а мотивисани су синегдохом махом представљају суфиксалне творенице добијене у процесу мутације. Овакав начин развијања погрдног значења је са творбеног аспекта сложенији у односу на случајеве који репрезентују пејорацију као резултат модификационих творбених процеса, будући да се у изведеницу уноси и семантички садржај речи која је у творбеној основи и апстрактан семантичко-категоријални појам носиоца особине, изражен суфиксом. Посреди су, дакле, двореферентни деривати (*главоња* < глава + -оња, *језичара* < језик + -ара и сл.).¹⁷⁷ С друге стране, у науци постоји сумња у двореферентност деривата добијених модификационим творбеним процесима деминуције и аугментације, јер „у резултату творбене анализе ... не видимо два различита референта, већ један референт”. Тако нпр. анализа деминутива *кљунић* на творбене морфеме *кљун* + *-ић* не доноси два различита референтна, већ исти референт *кљун*, само модификован, конкретизован – ’мали кљун’ (Гортан-Премк 2004: 127–130).

У случајевима деминутива и аугментатива из сфере ’човек’ ситуација је нешто комплекснија са становишта семантике – значење мотивне лексеме се у комбинацији са суфиксом усложњава, односно семантички садржај бива обогаћен новом семантичком компонентом – семом субјективне оцене, која у дериват уноси значење пејоративности или хипокористичности. Разматрајући пејоративност деминутивних и аугментативних именица чији је денотат човек (нпр. *адвокатић*, *мајчетина*), долазимо до закључка да су и оне, упркос сложенијој семантичкој структури, на плану творбе једнореферентни деривати (*адвокатић* је и даље ’адвокат’, само ’лош’, ’безначајан’, ’који не обавља свој посао како ваља’, као што је *мајчетина* и даље мајка, само ’лоша’, ’недовољно брижна’, ’непосвећена’ и сл.).

Дакле, са творбеног аспекта, изведенице попут *брка*, *главоња*, *носке* и др. сложеније су у односу на оне субјективне оцене попут *капларица*, *писарчић*, *бабетина*, *девојчурина*: прве су двореферентни, а друге једнореферентни деривати. Са становишта

¹⁷⁷ О двореферентним дериватима и семантичком односу творбене основе према деривату в. Гортан-Премк 1987: 104–106.

семантике, и то пејоративности као семантичке нијансе, посреди су лексеме истог ранга, чије се погрдно значење увек формира на исти начин – суфиксацијом.

Као што је показано, синегдохске трансформације заузимају важно место у формирању погрдног значења лексема у сфери 'човек'. Важно је, ипак, имати у виду да смо у овом раду синегдоху посматрали унеколико шире и свеобухватније него што је уобичајено у литератури посвећеној овом типу лексичког механизма. Као критеријум за тумачење семантичких реализација посредством синегдохе узимали смо сваки вид постојања појмовне везе ДЕО–ЦЕЛИНА између двају ентитета који резултује преносом номинације једног на други. Отуда смо синегдохом, с једне стране, тумачили случајеве семантичког варирања у оквиру једне лексеме – нпр. *пичка* 'женски полни орган' → *пичка* 'мушкарац слабић, млакоња', али, с друге стране, и све трансформације мотивисане односом ДЕО–ЦЕЛИНА које се јављају као пратилац суфиксације, што значи да је посреди семантичко варирање између двеју лексема – нпр. *носоња* – човек се именује према делу тела (нос > носоња), с тим што се номинација остварује „новом лексичком јединицом добијеном у процесу спајања творбене основе прве [...] и каквог творбеног форманта” (исп. Гортан-Премк 2004: 137). Први тип преноса можемо одредити као „чисту” синегдоху, али будући да веза ДЕО–ЦЕЛИНА и у другом случају мотивише погрдно именовање – и такве случајеве третирамо као примере за механизам синегдохе. Коначно, уочили смо и пејоративне лексеме у којима је синегдохски однос ДЕО–ЦЕЛИНА само формална, полазна мотивација за пренос номинације, а трансформација је заправо метонимијска или метафоричка, будући да лексема која означава део тела уноси у пејоративну јединицу део свог семантичког садржаја – обично сему функције (нпр. *језичара* < *језик* она која много говори и сл.).

5. Лексичко-семантичке групе пејоратива у сфери 'човек'

При класификацији ексцерпираних грађе најпре смо се осврнули на денотативне структурне компоненте које чине основни појмовни садржај посматраних лексема и повезују пејоративну номинативну јединицу са ванјезичком реалијом – човеком који се

њоме именује. Будући да све именице које су ушле у наш корпус имају заједничку архисему ('особа'), класификација је извршена на основу структурних компонената које, уз архисему и сему пола, чине семантичко језгро дате лексеме. Тако су уочене следеће лексичко-семантичке групе:

1) пејоративи чије се заједничко лексичко значење може представити компонентама 'особа' + 'старосно доба': нпр. *бабетина, бабурина, дедина, дедурина, старкеља, старчина* (РМС, РСЈ, РСАНУ), *бакутанер, маторац, маторка, Метузалем, чилагер, гробље, леш, мрцина, фосил* (Андрић, Герзић);

2) пејоративи чије се заједничко лексичко значење може представити компонентама 'особа' + 'етничка припадност': нпр. *Ерцов, жабар, лаџман, Циганчура, Цигаништина, Швабов, Швабурина* (РМС), *Азијат, мачкар, Циганија, Циганчина, Црногорчина* (РСЈ), *Аустријанчина, Бошњачина, Бугарчина, Грчина, Жидов, Мађарентина* (РСАНУ), *Жути, Жутаћ, Босанчерос, Грекос* (Андрић, Герзић);

3) пејоративи чије се лексичко значење може представити компонентама 'особа' + 'верска припадност/опредељење/обележје', односно 'особа' + 'припадност цркви'/'однос према цркви'/'црквено лице': нпр. *попекања, попенда, попина* (РМС), *балија, калуђерштина* (РСЈ), *безбожњачина, језуит, бабунија, мантијаши* (РСАНУ), *муслица, муџара, црквењак* (Андрић);

4) пејоративи чије се заједничко лексичко значење може представити компонентама 'особа' + 'друштвени/материјални статус': *малограђанин, одрпуља, провинцијалац, сељак, сељачина* (РМС), *гологуз, рита* (РСЈ), *гоља, капутаиш, кокошар, никоговић, дроњак, одрпанац* (РСАНУ), *дроња, јадник, клошар* (Андрић, Герзић); у тематску групу ДРУШТВЕНИ ОДНОСИ класификовали смо и пејоративне лексеме у чијем се семантичком језгру, уз архисему 'особа' издваја компонента која носи информацију о 'занимању', 'професији', односно 'радним активностима' именованог лица, при чему је презрива/погрдна номинација производ уверења говорног лица да је појединац о коме је реч 'недостојан', 'лош' представник одређене професије, а неретко је пејорација усмерена и према самој професији, будући да се конотира као непрестижна: нпр. *адвокатић, калфица, пискарало* (РМС), *многописац, певаљка, пекаруша* (РСАНУ), *комедијант, филмација, цртало* (РСЈ);

5) пејоративи чије се заједничко лексичко значење може представити компонентама 'особа' + 'представник друштвеног покрета, политичке партије, поборник идеологије': нпр. *жути, задругаш, комуњара, напредњачина, радикалчић* и др.

6) пејоративи чије се заједничко лексичко значење може представити компонентама 'особа' + 'сексуалност', при чему се диференцијална компонента сексуалности конкретизује или као сексуално опредељење или, уопштеније, кроз експлицирање сексуалних склоности именоване особе: нпр. *задњичар, лезбејка, педер, хомић* (РСЈ), *дроља, курва* (РСАНУ), *женска* (РМС), *дворупац, полегуша* (Андрић, Герзић);

7) лексеме чије се заједничко значење може представити компонентама 'особа' + 'спољашња особина / 'општи физички изглед' / 'мана', 'недостатак', 'инвалидитет': *грдов, грдоња, грмаљ, дебелигуза, богаљ, ћелавац* (РМС), *богаљуша, крмача, муцало* (РСАНУ); *ћора, ушке, цвикераш* (Андрић, Герзић);

8) пејоративи чије се заједничко лексичко значење може представити компонентама 'особа' + 'духовна особина'/'карактер'/'начин понашања'/'навике': *глупак, гњида, љигавац* (РМС); *алапача, безобразничина, намћор; закерало, зевзечина, колебљивац* (РСАНУ).

Примећујемо да су унутар сваке наведене групе пејоративне номинативне јединице повезане заједничким денотативним значењем, али се разликују у погледу начина на који се формира погрдно значење, степен пејоративности коју изражавају, као и природе емотивног односа говорника¹⁷⁸ према именованом појму, у оквиру чега разликујемо нијансе непријатних емоција попут презира, гађења, анимозитета, ниподаштавања и сл. Како бисмо разумели процес реализације погрдног значења одређене лексеме, важно је пре свега да имамо у виду да денотативна семантичка компонента, која пејоративну јединицу на појмовно-аксиолошком плану повезује са

¹⁷⁸ Истичући у први план улогу говорника у формирању експресивног значења, С. Ристић (2004: 24; 56–57) објашњава да субјекат именовања у значење новоизабраног имена уноси информације о свом емотивном односу према означеном појму. Притом, сматра ауторка, циљ говорника није да комуникативним актом „одрази реалитет света”, већ да, исказујући емоционални однос према некој реалитији (своје допадање или недопадање) – постигне одређено деловање на адресата (Ристић 2004: 24).

конкретном особом – у семској структури анализираних лексема заправо није централна семантичка компонента, будући да ни функција пејоратива није идентификација особе која је предмет номинације, већ њена квалификација и, надасве, експлицирање става субјекта именовања и целокупне културно-језичке заједнице према тој особи. Отуда проистиче да у семском саставу лексема погрдног, презривог, подругљивог значења и сличних нијанси негативне тоналности, као и код других типова експресива, кључне компоненте лексичког значења представљају евалутивна и емотивна сема, које скупа чине конотативну макрокомпоненту, (исп. Телија 1986: 5–20, Кузњецова 1989: 184–186; Ристић 1994: 538). Евалутивна компонента у структури пејоративног лексичког значења утемељена је у становишту језичке заједнице о томе шта је добро/нормално/задовољавајуће, а шта лоше/ненормално/незадовољавајуће, док се емотивна компонента заснива на емоционалној оцени говорника и носи информацију о томе да ли му се нека особа допада или не, тј. одобрава ли или не одређене њене особине и понашање.

Семантичка анализа ексцерпираних грађе показује да практично све лексеме које су ушле у наш корпус, без обзира на диференцијалну сему у семантичком језгру, према којој је извршена подела на лексичко-семантичке групе – имају заједничко конотативно значење. Оно проистиче из емотивног стања говорног лица, које, избором пејоративне лексеме у именовању човека као носиоца какве особине, репрезентанта одређеног облика понашања или припадника неке друштвене групе – изражава свој негативни став и емотивни однос према датом појединцу или групи чији је он представник, тј. исказује да не одобрава неко својство особе на коју пејоратив реферише. Притом, бирајући јединицу погрдног, презривог, подругљивог или ироничног значења, говорник делује и на реципијента, односно настоји да успостави свој систем вредности као општеприхваћен.

Погрдна номинација и идентитет

Лексичко-семантичку анализу пејоратива у номинацији човека, посебно оних скупина које обухватају погрдне називе на основу етничке, расне и верске припадности, сексуалне оријентације или друштвеног статуса, готово је немогуће

спровести без освртања на појам идентитета.¹⁷⁹ Под идентитетом у овом истраживању подразумевамо, у најширем смислу, „скуп обележја по којима се једна особа разликује од свих других” (К–Ш), али и њену свест о сопственом континуираном постојању као истоветне личности у времену и простору (Жужек 2016: 46). Такво осећање личног/индивидуалног идентитета у исти мах претпоставља и подразумева свесност субјекта о другим појединцима, тј. о сличностима које их зближавају и разликама на основу којих се удаљују. Отуда проистиче и осећање заједништва, тј. припадности индивидуе друштвеној групи чији су чланови међусобно повезани истоветношћу према одређеним параметрима у односу на које се затим идентификују.

Појединци и друштвене групе имају потребу за самоидентификацијом и баш као што је процес сазревања појединца праћен изграђивањем личног идентитета, тако и друштвене скупине, у групној социо-културној динамици, кроз социјалну интеракцију и историјски развој изграђују свој колективни идентитет (Митровић 2005: 5). С тим у вези, занимљиво је и запажање М. Жужек (2016: 47) да се лични идентитет једне особе манифестује кроз припадност различитим друштвеним групама, те да га „*čini mnoštvo kolektivnih/grupnih identiteta kao što su verski, politički, nacionalni, rodni, socijalni, kulturni, profesionalni*”. Постојање низа различитих нивоа и оквира идентификације у свакој друштвеној заједници оставља трага и у језику којим се њени припадници служе у комуникацији, при чему се тај утицај може пратити шире – на плану дискурса, али и уже – у лексичком систему, што је неизмерно значајно за ово истраживање.

¹⁷⁹ Појам *идентитета* у савременој социологији дефинише се на различите начине, при чему се теоретичари углавном интересују за одређење термина *колективни идентитет*. Њихова запажања о овој сложеној психолошко-социолошкој категорији важна су и за проучавање језика, а самим тим и лексике помоћу којих чланови колектива опште и неретко се управо кроз комуникацију међусобно идентификују и диференцирају од других група. Навешћемо стога неколико занимљивих погледа на феномен идентитета, на основу којих ће се јасније назрети веза између овог појма и погрдне номинације човека. М. Кастелс (2002: 16) дефинише идентитет као „*izvor smisla i iskustva naroda*” и истиче да под њиме подразумевамо „*proces stvaranja smisla na temelju kulturnih atributa koji omogućuju razlikovanje između sebe i ostalih, tj. individualnu i grupnu identifikaciju*”. С тим у вези, овај аутор разматра друштвено изграђивање идентитета, напомињући да се то изграђивање готово увек одвија у околностима и контексту који су оличени не само културом него и односима моћи. М. Годорова одређује идентитет као сложену конструкцију узајамних утицаја спољних и унутрашњих фактора, историјских и актуелних, при чему потенцира заједнички положај, перспективу и очекивања друштвених група које живе на једном простору као значајне чиниоце у процесу формирања идентитета. Она се притом критички осврће и на стереотипе које чланови друштвених група (етничких, верских, социјалних, политичких, идеолошких и др.) имају једни о другима (М. Годорова, према Митровић 2005).

Будући да предмет интересовања аутора у овом раду чине погрдни називи за човека у лексичком фонду српског језика, лингвистичкој анализи мора претходити увид и начелно разумевање различитих историјских, културолошких и друштвено-политичких збивања која су утицала на развој српског друштва. Проучавање пејоратива у номинацији човека, посебно у домену етничке или верске припадности, те социјалног статуса, немогуће је без свести о историјским приликама на нашим просторима – нпр. о вишевековној потлачености српског народа под Турцима; о периодима аустроугарске превласти током 17. и 18. века; о животу у окупираној Србији за време Другог светског рата, као и о актерима симултано вођеног грађанског рата, тј. идеолошкој подељености унутар самог народа; о стварању заједничке југословенске државе, друштвеном уређењу и структурама власти у њој и, коначно, о њеном распаду крајем 20. века, те сукобима до којих је дошло међу бившим сународницима, услед политичких интереса, али и етничких односно конфесионалних разлика. Сва су та збивања утицала на формирање колективног идентитета нашег народа, на систем вредности и обрасце мишљења у савременом српском друштву, али и на постојање различитих видова дискриминације и изопштавања појединаца и читавих друштвених група.¹⁸⁰

5.1. Погрдно именовање човека према етничкој припадности

Семантичка анализа лексема којима се особе погрдно именују и ословљавају на основу припадности некој етничкој скупуни¹⁸¹ показала је да у овој подгрупи постоје

¹⁸⁰ Норвешки професор филозофије Л. Свенсен у својој студији „Филозофија зла” дотиче се и феномена идентитета, истичући да суштинско полазиште за његово формирање представља човекова потреба да свет и појаве у њему структурира помоћу супротстављених појмовних парова, као што су хришћанин–паганин, мушкарац–жена, аријевац–Јеврејин, Хелен–варварин, белац–црнац итд. Аутор објашњава да се овим појмовним опозицијама прави разлика између „нас” и „њих”, а то које ћемо парове користити условљено је историјским, географским и социјалним контекстом (Свенсен 2006: 125)

¹⁸¹ Проучавајући појмове нације, етничитета и национализма, А. Смит, у једној од бројних књига посвећених овим феноменима – „Национални идентитет” истиче важност историјских и симболичко-културолошких чинилаца у одређењу етничке групе као колектива који своју различитост у односу на друге изграђује на историјском сећању и митологизацији историје, сопственом језику, традицији, вери и обичајима. Аутор издваја шест основних карактеристика које су заједничке за сваку етничку скупину и чине њене конститутивне елементе. То су: 1) име, 2) историјска сећања (митска или чињенична), 3) митови о прецима који доприносе осећању етничке идентификације, 4) јединствени културни обрасци и различитост, 5) везаност за некакву територију – отаџбину или света места и 6) осећање блискости, солидарности, привржености код већег дела заједнице. Наводећи одговарајуће аргументе, аутор инсистира на разграничавању етничког идентитета од концепта национализма. При томе, А. Смит наглашава значај наведених шест карактеристика за формирање етничке заједнице, чији колективни дух

два типа пејоративних номинативних јединица – творбени пејоративи (нпр. *Босанчерос*, *Мађарентина*, *Циганија*, *Циганитина*, *Црногорчина*, *Швабурина*) и пејоративи семантичке деривације, обично добијени асоцијативно-метафоричким трансформацијама (нпр. *азијат*, *жабар*, *лацман*, *мачкар*, *усташа*). Међу овим двама типовима примећујемо очигледне структурне и семантичке разлике. Погрдно значење лексема из прве подгрупе формира се у процесу суфиксације етнонимске основе аугментативно-пејоративним творбеним наставцима.¹⁸² Код другог типа лексема пејорација је последица семантичких трансформација заснованих на различитим ванјезичким факторима – на објективном знању или представама, уверењима које говорник има о именованом појму (овде особи), односно на његовом субјективном ставу, емотивном односу и вредновању неких особина које приписује припадницима конкретне етничке скупине. Показаћемо на бројним примерима да је метафоричко повезивање појма ПРИПАДНИК ЕТНИЧКЕ СКУПИНЕ са појмом ЧОВЕК УОПШТЕ мотивисано конотативним семантичким садржајем етничке лексеме, који је често објективно непроверив, а увек афективан и културолошки обојен.

Термином „етник” у србистици се означава „назив за становника неког насељеног места, области или државе” (Симеон 1969). Етничке лексеме, као и остале ониме, карактерише одсуство десигната у семантичком садржају (Гортан-Премк 2004: 21–22), што значи да немају способност означавања, већ искључиво способност номинације појма (Драгићевић 2010: 102–103).¹⁸³ Међутим, под утицајем спољашних, ванјезичких околности, имена етника у српском језику могу се „пунити значењем”, и то обично онда када су „њихови носиоци у суседским и културалним везама са нашим народом” (Ibid.: 102), односно, када су им историјске прилике наметале заједнички

проистиче из осећаја заједништва међу њеним припадницима и развија се кроз односе са другим етничким скупинама. Управо тај субјективни доживљај самих припадника групе, утемељен на културно-историјским чиниоцима и заједничком памћењу, према Смитовом мишљењу надјачава све атрибуте објективног карактера, попут језика, вере или обичаја по којима се етничке заједнице међусобно разликују (Смит 1998: 38–44).

¹⁸² О употреби суфикса *-ентина*, *-ерос*, *-ина*, *-чина*, *-ура*, *-урина* у деривацији погрдних назива за етнике в. у Клајн 2003 код тих суфикса. О пејоративном значењу и стилској употреби збирних етнонима изведених суфиксом *-ија* в. у Ристић 2004: 95–105.

¹⁸³ С тим у вези, Р. Драгићевић (2010: 102) наводи да „именица *Војвођанин* именује човека из Војводине, али ништа не означава”.

живот и развој.¹⁸⁴ Тако, примера ради, М. Марјановић (2007: 111) указује на то да су се значења етника *Влах* мењала у зависности од времена и краја у којем се ова лексема употребљавала, што показује и значење које у семантичкој структури ове лекеме бележи РСАНУ: „назив (често погрдан) за припадника друге вере, човека из другог краја и сл.”¹⁸⁵

Класификација лексема којима се погрдно именују припадници етничких скупина може се извршити и према критеријуму њихове формалне повезаности са обликом етника, те у анализираној грађи разликујемо три скупине пејоратива: 1) апелативне форме које су облички идентичне етничкој лексеми и обично представљају секундарне семантичке реализације примарних онима, у чијој је лексикографској обради приметна двојака пракса. Обрађивачи најчешће бележе пејоративни апелатив у полисемантичкој структури етничке одреднице (пишући га притом у загради, иза редног броја значења, малим словом)¹⁸⁶, а каткад лексема погрдног значења добија у речнику статус самосталне одреднице.¹⁸⁷ Овој скупини припадају нпр. пејоративи *балканац*, *влах*, *циганка*. 2) Другој групи припадају тзв. творбени пејоративи, чија је формална блискост са етничким лексемама производ чињенице да представљају њихове деривате, обично добијене у процесу суфиксације етнонимске основе аугментативним или каквим другим наставком који даје изведеници негативну експресивну тоналност (нпр. *Босанчерос*, *Циганитура*, *Црногорчина*). 3) Пејоративне лексеми у трећој скупини формално су сасвим различите од облика етника, а њима се именују општи појмови који су у некаквој асоцијативно-метафоричкој или метонимијској вези са одређеном нацијом, етничком особеношћу и сл. (нпр. *жабар*, *макаронџија*, *усташи*).

¹⁸⁴ Анализирајући творбене процесе којима настају нове речи од властитих именица, С. Ристић уочава да су значења са негативном конотацијом често мотивисана потребом говорника за националном идентификацијом у „условима националне хомогенизације”, као и њиховим осећањем националне угрожености (в. Ристић 2009: 309).

¹⁸⁵ Ауторка ову лексичку појаву објашњава историјским околностима, тј. чињеницом да су Турци, по доласку на Балкан, окупирану немуслимански народ погрдно називали *власима*, чиме су правили „конфесионалну и социјалну баријеру између себе и својих вазала” (Марјановић 2007: 112).

¹⁸⁶ Исп. нпр. у РСМ: *Азијат* ’1. в. Азијац [...] 3. ’(азијат) фиг. пеј. суров и некултуран човек, варварин, дивљак’.

¹⁸⁷ Исп. нпр. у РСМ: *Балканац* ’човек с Балканског полуострва’ и *балканац* ’погрд. сиров, примитиван човек’.

1) Епоними

И. Маринковић и Ј. Јовановић (2012) разматрале су проблем полисемантичке структуре лексема из класе етника у описним речницима српског језика и приметиле да се њихова секундарна значења готово увек односе на опште појмове. Отуда је, како запажају ове ауторке, могуће говорити о процесу апелативизације примарних онима, а његова последица јесте настанак епонима.¹⁸⁸ Пошавши од етничких лексема, чије је примарно значење 'становник насељеног места, државе, географске области и сл.' или 'припадник етничке скупине', ауторке показују да се у њиховој полисемантичкој структури може развити значење 'особа која се понаша на начин за који се верује да је својствен становнику датог места, државе, области или припаднику одређене етничке скупине', као и значење 'особа која поседује какву заједничку карактеристику са припадником одређене етничке скупине' (Маринковић–Јовановић 2012: 463). Међу секундарним значењима у полисемантичкој структури етничких одредница чији је денотат општи појам из сфере 'човек', ауторке посебну пажњу посвећују лексемама код којих је то опште значење развијено неким од механизма полисемије. Другим речима, секундарна апелативна реализација има са примарним значењем етника неку заједничку семантичку компоненту. Обично се ради о значајној семи у структури лексичког значења, која може носити информацију о физичким карактеристикама именоване особе (нпр. о изгледу, боји коже итд.) или о каквом другом својству (карактерној особини, обичајима, начину живота и сл.). Нека од ових сема активира се и постаје продуктивна, што омогућава пренос властитог имена етника на општи појам, тј. на 'особу уопште'. Тако нпр. продуктивност семантичке компоненте која носи информацију о особини ентитета омогућава да се од примарног значења лексеме

¹⁸⁸ Термин *епоним* је вишезначан и може се односити на: 1. именодаваоца, тј. особу према којој се именује одређени појам; 2. само властито име, тј. језички знак који се додељује појму и 3. именопримаоца, тј. предмет, појаву, особу, временско раздобље или какав други општи појам коме се додељује име одређене особе, произвољно или на основу какве каузално-детерминативне везе са њоме (Маринковић–Јовановић 2012: 463). Ауторке напомињу да се у лингвистичкој литератури јављају и одређења епонима која се не односе на језичке појаве (за више о могућим значењима овог термина в. Симеон 1969: 317; Мршић 2000: 5–6). Епоними, дакле, настају апелативизацијом властитих имена, као последица пуњења онима семантичким садржајем, услед чега долази до губљења „индивидуалне референције и идентификацијске функције” онима (Зника 2003–2004: 575) и они прелазе у категорију апелатива. У процесу апелативизације појмови означени онима губе својство „одјелитости од свега осталог” и постају „припадници одређене категорије” (Шипка 2006: 142).

амазонка 'припадница ратничког народа жена које су на коњима ратовале' развију три секундарна значења: 'храбра жена', 'ратоборна жена, мушкобања', 'свадљива жена, горопадница' и 'смела јахачица' (в. РСАНУ). По сличном принципу, активирањем семе изгледа, у полисемантичкој структури лексеме *лилипутанац* развија се значење 'особа веома ниског раста, кепец, патуљак', а сва је прилика да је треће значење регистровано у речничком чланку, које такође има негативну експресивну тоналност – 'духовно безвредна, безначајна, ништавна особа', добијено метафоричком трансформацијом типа конкретно → апстрактно, тј. преносом имена *лилипутанац* са човека ниског раста на неморалног, нечасног, подлог човека коме су својствени ниски поступци. У основи преноса је асоцијативна веза ФИЗИЧКИ МАЛО → МОРАЛНО, ДУХОВНО МАЛО (исп. Гортан–Премк 2004: 106).

Конечно, у вези са полисемантичком структуром лексема којима се у српском језику именују етници, И. Маринковић и Ј. Јовановић (2012: 468) запажају да су „семантичка проширења примарног етничког значења обично пејоративног карактера”. Погрдне секундарне реализације етничких лексема, развијене у процесу апелативизације примарних онима, у највећем броју случајева добијене су захваљујући продуктивности сема колективне експресије – дакле, активацијом потенцијалног садржаја из семске структуре етничког значења.¹⁸⁹ Дакле, метафором заснованом на продуктивности сема колективне експресије (исп. Драгићевић 2007: 72–73; Гортан–Премк 2004: 66), од примарног значења етника развијају се секундарна значења која се односе на човека уопште, без обзира на његову етничку и националну припадност.¹⁹⁰

¹⁸⁹ Да поновимо – посреди су потенцијалне, имплицитне семе, које се по правилу не бележе у оквиру дефиниције примарног значења етника, али су говорницима српског језика познате и утиснуте су у њихову језичку слику света (исп. Маринковић–Јовановић 2012: 465).

¹⁹⁰ И. Маринковић и Ј. Јовановић (2012: 469) напомињу да у полисемантичкој структури етничких лексема треба разликовати апелативизована значења заснована на семама колективне експресије од значења која су се развила захваљујући продуктивности неке друге семе из структуре етничког значења. Тако се нпр. етнонимом *Цигани* примарно означава 'народ пореклом из Индије који у номадским и полуномадским групама живи у Европи и Африци'. У процесу полисемије, тачније механизмом лексичке метафоре засноване на продуктивности семе која носи информацију о обичајима / начину живота дате етничке скупине, развија се секундарно значење у полисемантичкој структури ове лексеме: 'људи који се непрестано селе, који немају сталног боравишта, чергаши, номади'. О јакој асоцијативној вези између појмова ромског етничитета и номадског начина живота сведоче и подаци из Асоцијативног речника српског језика, у коме налазимо да су неке од најфреквентнијих асоцијација испитаника на стимулус *Цигани* биле *черга* (50), *чергари*, *черге* (11), а слично је и са одговорима на стимулус *Роми*: *черга*, *-е* (12), *чергари* (4). Међу реакцијама из истог појмовног домена у АР бележимо и *селидба*, *бескућници*, *сеоба*, *путовање*, *луталице*, *лутање*, *номади*.

Међу апелативним значењима етничких лексема добијеним метафором заснованом на семама колективне експресије, у грађи бележимо следеће: *азијат* '3. фиг. пеј. суров и некултуран човек, варварин, дивљак'; *балканац* 'погрд. сиров, примитиван човек'; *балканка* 'погрд. сирова, примитивна женска особа'; *влах* '2. погрдан назив за припадника друге вере или човека из другог краја: а. припадник православне вере, обично Србин (за католике и муслимане у Хрватској и Босни и Херцеговини, односно на територији бивше Аустроугарске). б. хришћанин (за муслимане у Босни и Херцеговини). в. сељак из суседног залеђа (за приморце и становнике далматинских острва)'; *Јенки*¹⁹¹ 'енгл. подр. типични, прави Американац'; *Турчин* '2. фиг. округан, свиреп, немио човек'; *циганка* '2. пеј. а. покварена женска особа која мољакањем и упорним наваљивањем и лажима настоји извући неку корист. б. свадљива женска особа, свађалица. в. алкава, неуредна жена, алкавица'; *цинцар(ин)* 2. 'онај који закида на цени, грамжљив трговац, тврдица, шкртац, циција'.¹⁹²

Ова негативно обојена секундарна значења етника заснована су на колективним представама и уверењима које српска језичка заједница има о припадницима одређене етничке скупине.¹⁹³ С тим у вези, Р. Драгићевић (2007: 73) истиче да се уверења и

¹⁹¹ У раду посвећеном употреби колоквијалних, разговорних имена за припаднике разних етничких скупина у савременом хрватском језику, Г. Благус Бартолец објашњава да је мотивација за настанак таквих имена разнолика, а значење се протеже од шаљивог до погрдног, увредљивог или потцењујућег. Она запажа да су ти колоквијални, жаргонски називи за становнике неког краја, града, државе или представника етничке групе у великом броју случајева мотивисани „*kakvim povijesnim, političkim ili kulturnim kontaktom s drugim jezicima*”. Као један од примера ауторка наводи и лексему *Јенки* (енгл. *Yankee*) у значењу 'Американац' и констатује да постоји неколико објашњења за њену употребу, „а најпроширеније је тумачење о низоземскоме подријетлу ријечи од имена *Jan* (Ivan) i *Kees* (Kornelije) te da je ona prvotno označivala nizozemske doseljenike, a potom se proširila i na sve Amerikance (Благус Бартолец 2015: 32). Сва је прилика да је мотивација овог облика у српском и хрватском језику иста.

¹⁹² И Г. Благус Бартолец (2015: 33) указује на то да су се у хрватском језику нека имена етника, службена или колоквијална, уопштила и почела употребљавати у жаргону и разговорном језику, „и prenesenome značenju, најчешће као *disfemizam, odnosno kao pogrđnica* којом се означаје *kakva osobina* које је *nositelj* појединас или *čitava skupina*”. Ауторка констатује да су таква апелативна имена најчешће „*motivirana sviješću naroda ili stanovnika o ponašanju ili mentalitetu kojega drugog naroda, pripadnika etničkih skupina ili stanovnika*”.

¹⁹³ Проучавајући културне стереотипе у лексичком фонду српског језика и лексикографски опис колективно експресивних лексема у описним речницима, Ј. Јовановић утврдила је да постоје четири лексичко-семантичке групе речи којима се у нашем језику именују стереотипни појмови. Уз лексеме којима се именују припадници етничких скупина, ауторка говори још о лексемама којима се примарно именују животиње, биљке и сродници и показује да се експресивна значења културно стереотипних речи у српском језику увек односе на човека, првенствено на његову физичку и духовну карактеризацију, што сведочи о антропоцентричности у лексичком систему и, уопште, у нашем односу према језику. За

представе које имамо о припадницима појединих народа често базирају на „објективно непостојећим својствима”, те се семе колективне експресије налазе на „периферији семске структуре лексема”.¹⁹⁴

Пр. Теби говорим, теби, *азујате*, крвопијо, теби! (РСАНУ); Помишљао је и да је сирови *Балканац*, с којим она живи, открио њихову везу и присилио је да напише такву реченицу (Матијевић, 160); Мухамедовцу је свако *влах*, ко није мухамедовац (РСАНУ); Нашу младеж [...] одгајају као младе *јенкије* (РСАНУ); Прави је *Турчин* – пожали се пријатељици покоја наша жена (РМС); Сеса је *izgledala* [...] *nakaradno, nafrakano, prljavo...* као *prava pravcata Ciganka* (интернет); Лепо мени вели Живана: Не свраћај, море, оном *цинцару* (РМС).

2) Творбени пејоративи у сфери 'етничка припадност'

Увидом у лексичко-семантичку групу пејоратива којима се именују припадници етничких скупина, запажамо да се погрдно значење великог броја ових лексема реализује као производ суфиксације етнонимске основе, а као нарочито продуктивни модели уочавају се именички деривати са аугментативно-пејоративним суфиксима, као и они са суфиксом *-ија*, који реализују значење збирности.

У творбеном процесу аугментације етнонимске мотивне основе остварује се пејоративна семантика следећим суфиксима:¹⁹⁵

-ина (и проширена варијанта *-чина*): *Аустријанчина, Бошњачина, Бугарчина, Буњевчина, Влашина, Грчина, Маџарина, Немчина* (РСАНУ), *Талијанчина, Хрватина*¹⁹⁶, *Циганчина, Црногорчина* (РМС);

истраживање погрдне номинације човека важно је ауторкино запажање да су експресивне секундарне реализације стереотипних речи махом пејоративне (Јовановић 2012: 92–93).

¹⁹⁴ До интересантних налаза у вези са колективним представама припадника српске културно-језичке заједнице о припадницима појединих етничких скупина могуће је доћи проучавањем вербалних асоцијација говорника српског језика. Навешћемо неке уобичајене негативне реакције испитаника на стимулусе из сфере 'етничитет' у АР: *Американци* (*глути, глупост, глуп* 23 + 15 + 5; *дебели* 17; *будале, лудаци* 5); *Енглези* (*хладноћа, хладни, хладно, хладнокрвност* 28 + 25 + 20 + 5; *уштогљеност, уштогљени* 22 + 11), *Немци* (*Швабе* 23; *фашисти, фашизам* 22 + 12; *нацисти, нацизам* 15 + 10), *Турци* (*јањичари/јаничари* 79; *освајачи, рат* 15), *Црногорци* (*лењост, лењи, лењ, лењивци, леништине* 94 + 38 + 10 + 5 + 4; *нерад, нерадници* 7 + 5).

¹⁹⁵ Не наводимо дефиниције погрдног значења аугментираних облика етничких лексема, будући да оне у речницима српског језика нису описне, већ махом дефинисане по формули 'аугм. и пеј. од X' (ређе само 'пеј од X'), где X представља основни облик етника и, уједно, мотивну лексему од које је изведен аугментатив.

-итина¹⁹⁷: *Бугаритина, Латинитина, Циганитина*

-етина: *Влахњетина, Мађаричетина, Швабичетина*

-урина: *Циганчурина, Швабурина*

-есина: *Туркесина*

-ура, -штура: *Циганчура, Циганштура*

-уша: *Бошњакуша, Цигањуша*

-уга: *ерчуга, црнчуга, чамуга*

-енда: *Бугаренда, Мађаренда, Србенда*

-екања: *Србекања*.¹⁹⁸

Пр. Обасут ће те увредама: Швабе, *Аустријанчине*, издајници; Еј, *Бугарендо*, зашто да дајемо паре московима?; Што будалиш, једна *Бошњачино*; Раскрстио сам за срећу пре две године с оном *Мађаричетином*; А ко вас удари, чико? — Па ко? — *маџарина* нека; *Маџарончина* стара огавна! Није њему наша народна ствар никада к срцу прирасла!; Зашто би мајка имала обзира према гуликожама, као што је Трипало, та *немчина*, тај народни непријатељ (РСАНУ); Кад сретне свећеника, уместо „хваљен Исус“, *Србенда* се због урока вата „за доњи дио полног органа“! (Селенић,160); Да понесеш и своју виолину! Оне *Циганчуре* не могу да слушам; Откако се памти, одувик је била тако понека *Циганчурина* и посусталица, знало јој се мјесто с аскером по парковима; Говори, *Влашино* шта ти је на језику; Није она наша, не дао бог [...] *Швабичетина* ко *Швабичетина*!; Да видите, *Швабурине*, како бију пролетери! (РМС); Perović је изјавио да му је okrivljeni Goran Davidović рекао „*Crnogorčino* odvratna, idi kod (Mila) Đukanovića“ (интернет).

¹⁹⁶ У РСЈ је, иза формулативног дела 'аугм. и пеј. од Хрват', у дефиницији ове лексеме наведено и описно погрдно значење: 'задрти Хрват, хрватски националиста, шовиниста'.

¹⁹⁷ Овде наводимо само изведенице овим суфиксом за које је карактеристично индивидуално пејоративно значење 'појединац као представник етничке скупине' (исп. у РСАНУ *Бугаритина* 'пеј. задрти Бугарин', *Латинитина* 'пеј. од Латин' и у РСЈ *Циганитина* '1. аугм. и пеј. од Циганка и Циганин'). О творбеном форманту *-итина* биће речи и код пејоратива који реализују значење збирности у сфери 'етничка припадност', што ћемо и тамо илустровати одговарајућим примерима из корпуса.

¹⁹⁸ Клајн указује на пејоративно значење изведеница добијених додавањем аугментативних суфикса *-ина*, *-чина*, *-ерина*, *-етина*, *-есина*, *-урина*, *-штина*, *-екања*, *-енда* (в. у Клајн 2003, код тих суфикса).

У мањем броју примера забележених у нашем корпусу пејоративно-иронично значење у семантичком пољу 'етничка припадност' реализује се као пратилац деминуције.¹⁹⁹ Махом су посредни лексеме погрдног значења које се са становишта савременог језика осећају као застареле, при чему деминуција може бити показатељ презривог односа према припадницима дате етничке скупине уопште, а каткад је пејоративна номинација резервисана превасходно за 'младо лице'. Међу творбеним формантима који учествују у деривацији уочавамо суфиксе субјективне оцене *-е*, *-че*, *-(ч)ић*: *Београчић*, *Влаше/Влашче*, *Влашић/Влашчић*, *Енглезић*, *жабар(ч)ић*, *Јерменчић*, *лацманчић*, *макарончић*, *Црногорчић*, *Чивуче*.²⁰⁰ Имајући у виду семантику основинских лексема наведених деминутива, запажамо да је суфиксом субјективне оцене у већини случајева само појачана нијанса погрдног, презривог значења, која је већ била присутна у семској структури мотивне именице (исп. у РСАНУ и РМС: *Влах*, *жабар*, *лацман*, *макарон*, *Чивут(ин)*).

Пр. Племић си ти, *београчић*. Ви само пиво пијете; Гдје су она времена, кад је достајало, да било каквом *Енглезићу* избијете из уста лулу, па да вам његова домовина навијести рат; Свему су криви ови неспособни *жабарчићи*, [...] гори од жена, ова никаква војска што јој треба обући сукње да не срамоти гаће!; Добро су те притегли *жабарчићи*, мора да си неки опасан тип; Ови наши – налажаху свој идеал [...] или код *грчића* или код којих *јерменчића*, који им експлоатисаху [...] средства и здравље; Мој Владо [...] јуриша на *лацманчиће*; Није ли смијешно то *Талијанче*?! [...] Чупавац, *макарончић* (РСАНУ); Šто се тиће Коштунце, бар је Србијанац и није неки *Црногорčić*-poluhrvat, па ćу uvek бити пре за Коштунцу него за неке vucibatine које немају никакве veze са Србијом (интернет).

У вези са деминутивима из сфере 'човек' којима се погрдно именују етници, Ј. Јовановић (2016а: 125) запажа да деминуирана форма не носи информацију о

¹⁹⁹ Ј. Јовановић анализира је деминутивне лексеме којима се у српском језику именују људи, а које показују тенденцију да у одређеним семантичким позицијама реализују погрдно, презриво или подругливо значење. Ауторка показује како се квантитативна компонента у семској структури деминутива може трансформисати у сему негативне оцене, односно, како сема величине из примарног семантичког садржаја, метафоричким преносом типа *конкретно* → *апстрактно*, реализује евалутивно значење. Циљ њеног истраживања био је да утврди у којим се лексичко-семантичким класама деминутива из сфере 'човек' у одређеним контекстима и говорним ситуацијама развија пејоративно значење. Као једну од тематских група, Ј. Јовановић (2016а: 124–125) издваја и деминутиве којима се погрдно именују представници одређених етничких скупина.

²⁰⁰ Као и у случају аугментативних облика назива за припаднике етничких скупина, тако ни код деминутива не наводимо дефиниције погрдног значења, јер оне у речницима српског језика по правилу нису дескриптивне, већ типске, по формули 'дем. и ир. од X' (ређе 'дем. и пеј. од X' или само 'ир. од X').

старосном добу именоване особе, односно не сугерише компоненту 'младо' у њеној семантичкој структури²⁰¹, која је знак хипокористичности, нежности, ганућа, већ деминутивним обликом говорник омаловажава, ниподаштава конкретног појединца, истовремено посредно изричући свој негативан суд и мишљење о целокупној етничкој групи коју тај појединац представља. Тако се у семској структури лексеме *Црногорчић* могу издвојити следеће компоненте: [особа + мушкарац + који је (пореклом) из Црне Горе + не волим Црногорце + избором деминутивне форме изражавам свој презир и антипатије према целој етничкој скупини].

Осим деривацијом суфиксима субјективне оцене, пејоративно значење лексема којима се именују припадници етничких скупина остварује се и додавањем неких других творбених форманата на етнонимску мотивну основу – пуну, а каткад и окрњену или модификовану неким другим начином: нпр. -а/-о (*Бошња/Бошњо* < *Босанац*), -ерос (*Босанчерос* < *Босанац*), -ов (*Жидов, Ерцов, Швабов*), -ош (*Далмош* < *Далматинац*), -ул (*Грекул* < *Грк*); тек по изузетку, суфикс се додаје на основу лексеме којом се именује географска област: нпр. -а/-о (*Шваба/Швабо* < *Швабија*), -ота (*Ликота* < *Лика*). У оба случаја посредни су непродуктивни творбени модели, а добијене изведенице нису широко распрострањене у употреби.

Пр. Blažević [je] rekao da ima još jedna bitna stvar u vezi njegovih identiteta. „Ja sam i Bosanac i ponosan sam što sam Bosanac. Neka oni viču *Ćiro Bosančeros*, ali da nije bilo tog *Ćire*, ne bi oni imali tolike radosti”; „Blic” je objavio ekskluzivni intervju sa Oliverom Dragojevićem. Reklo bi se, prema intrevjuu, da ostareлом *Dalmošu* nije mnogo stalo do Beograda; Mi (tu računam Hrvate, *Bosančeroše* i nas) verovatno imamo najgoru i najsiromašnju kuhinju u Evropi. *Dalmoši* su nešto pokupili od *Žabara*, mi i *Bosančerosi* od Turaka (интернет); Све ми се чини да тај *Ерцов* нешто врда и да није светац и невинашце како изгледа (интернет); Не презири своју колевку! Разгони те *Швабове* од себе (PMS); Ха, *Жидов*! викну презирно граматик; Одгојен у сјени Курелчевој, њему је Петим Еванђељем све, што је онај мало на страни *Ликота* икада изустио; Помишљај на то како ће лицемерно испошћени *Грекули* да се диве овако витим роговима [овнова] из дивљих страна (РСАНУ); Јесу ли вама у јаму за један дан побацали све, и дијете у колевци – или нама? Јесу ли вама или нама *Швабе* стријељале и последњег ђака? (Братић, 78).

Такође, за колоквијални и жаргонски дискурс карактеристични су специфични творбени поступци – нпр. инверзија, скраћивање, уметање слогова, блендирање и сл.,

²⁰¹ Исп. нпр. у РСАНУ *Македонче* 'дем. и хип. од Македонац; дете македонске народности, млад Македонац', *Циганчић* (PMS) 'дем. и хип. од Циганин; циганско дете, Циганче' и сл.

услед којих долази до формалног онеобичавања лексеме карактеристичне за номинацију етника у стандардном језику, а циљ је увек дисфемизација особе због припадности одређеној етничкој скупуни. Тако нпр. у Андрићевом и Герзићевом речнику налазимо палету презривих жаргонских назива за Роме: *ганци, ганка, ганфер(ка), гараган, Ганчестер, Цига, Цигојнер*, као и за Албанце: *Птарши, Птаркаши, Шипац, Шипос*, а занимљиво је да се и у жаргону срећу неколике експресивне лексеме којима се погрдно/презриво/подругљиво именује особа хрватске националности – исп. нпр. код Герзића: *уја* (< *усташа*), *Хрвоје* и необичну сливеницу *Крват*, за коју претпостављамо да је добијена сажимањем, контаминацијом имена етника (*Хрват*) и апелатива *крв*. Сва је прилика да је асоцијативна веза *Хрвати* ↔ *крв* производ колективне експресије и стереотипне перцепције хрватског народа као непријатељског, утемељених у реалним историјским приликама, тј. у колективном искуству српског народа са хрватским током двају ратова у 20. веку.

Категорија збирности и пејоративни називи за припаднике етничких скупуна

О експресивности и стилско-прагматичкој функцији твореница са суфиксом *-ија* у савременом српском језику писала је С. Ристић (2004: 95–105), учивши међу изведеницама са денотатом 'човек' подгрупу оних којима се именују особе по етничкој или верској припадности. Ауторка истиче да именички деривати са збирним суфиксом *-ија* (и проширеним варијантама *-адија, -(j)арија, -урија, -урдија, -урлија, -ерија*) углавном развијају негативну конотацију,²⁰² а у семантичкој сфери 'етничка/верска припадност' таква експресивност углавном се реализује као омаловажавање, презирање, подсмехање и ругање (исп. Ристић 2004: 99–100). Међу примерима збирних пејоратива овог типа С. Ристић наводи лексеме *Бугарија, Влашчадија/Влашадија, Мађарија, Циганија*²⁰³, *Швабурија* и одговарајућим контекстима поткрепљује њихову

²⁰² На основу речничког корпуса ауторка утврђује да се неутрална употреба именица овог типа углавном среће у примерима из старијих извора, народног језика и покрајинских говора, те се у савременом језику може сматрати застарелом или покрајинском (Ристић 2004: 98).

²⁰³ Како запажа С. Ристић (2004: 101), пејоративност етника *Циганија* садржана је већ у основинској лексеми, а збирни суфикс овде само додатно појачава негативну тоналност. Ауторка такође истиче да фигуративна апелативна употреба ове лексеме (*циганија*) у значењу 'непоштен/неваљао/лош

погрдну семантику. Посебно је инспиративно ауторкино запажање да „једнородност, свеукупност, недељивост мноштва људских јединки јесте квалитативна карактеристика која субјективно може бити оцењена као позитивна или негативна”, и реализује се кроз опозицију „ми” – „они”. Ова констатација је, у домену погрдног значења, потврђена и на нашој грађи, те примери експресивне употребе изведеница на *-ија* и у нашем корпусу „одражавају ситуацију у којој се из „ми” позиције, због личних или друштвено-историјских околности исказују нетрпељивост, ривалство, презирање, ниподаштавање, игнорисање и сл.” (Ристић 2004: 100). Разлог таквим семантичким трансформацијама треба тражити у чињеници да се номинација скупине људских јединки збирним уместо регуларним множинским обликом интерпретира као увредљив поступак обезличавања, дезиндивидуализације (Ibid.).

У оквиру обимног истраживања о збирним именицама у савременом српском језику, Д. Цвијовић (2017) посвећује пажњу и изведеницама са творбеним формантом *-ија*, као и његовим проширеним варијантама *-адија*, *-арија*, *-ерија*, *-урија*. Међу именичким дериватима са овим суфиксима који припадају семантичком пољу ’биће/лице’, ауторка издваја скупину лексема којима се особе именују према етничкој и верској припадности (в. Цвијовић 2017: 107–126) и показује да се њима обично исказује збирно пејоративно или иронично значење. Запажања у вези са овом творбено-семантичком категоријом, која у својој докторској дисертацији износи Д. Цвијовић, потврдиће и наше истраживање лексике погрдног значења у именовању човека. С тим у вези, посебно је значајна ауторкина констатација да је пејоративност изведеница на *-ија* производ одређених друштвено-историјских прилика, те присуства или одсуства емпатије говорног лица према некој етничкој групи у датом временском тренутку (Цвијовић 2017: 118). Такође, примери из наше грађе потврдиће и напомену „да се збирна образовања из ове тематске скупине употребљавају уместо неутралних плуралских облика [...] онда када говорник жели да исказе одређени емотивно-експресивни став”, о припадницима неке нације/вере (Цвијовић 2017: 119). Овде треба додати да се по правилу ради о колективном односу презира, нетрпељивости и

поступак или понашање’ „одражава традиционалне предрасуде према Ромима присутне до данас не само код припадника српског народа него и код припадника других народа”.

анимозитета, заснованом на заједничком историјском искуству српског народа са другим етничким скупинама.

У грађи анализираној у овом раду региструјемо следеће пејоративне деривате са значењем збирности (оствареним додавањем суфикса *-ија*) којима се именују припадници етничких скупина: *Арнауитија* 'зб. и пеј. Арнаутин и Арнаути' (РМС), *Бугарија*, *Бугаритија* 'зб. пеј. Бугари', *Немчадија* 'зб. (понекад ир.) немачка младеж, млади Немци'; *немчарија* 'зб. пеј. нераспр. немачко становништво, Немци' (РСАНУ); *Циганија* '1. зб. пеј. а. Цигани, Роми. б. (циганија) фиг. некултурни, примитивни људи'; *Чивутарија* 'зб. пеј. Чивути, Јевреји, Жидови'; *Швабурија* 'зб. пеј. Швабе, Немци' (РСЈ).

Пр. Из презрења Срби зову Арбанасе још *арнауитијом*; Све сама *Бугаритија* (РСАНУ); А засједе силна *Бугарија*, | *Бугарија* с оном *Влашчадијом* (РСАНУ); Газдинска деца и мангупчићи [...] хитали би у махалу са краденим стварима [...] да са *Циганијом* све то страће (РМС); *Bavite se šizofreničarima, nakazama, ciganijom, kriminalcima i kurvama, i uživajte u njihovim tučama* (интернет); Викао [је] и хулио на Нијемце и на све своје земљаке из царства аустријскога, називајући их: Швабама и *Швабуријом* (РМС); *Ugarski Srbi koji su bili prešli u Srbiju [...], oni koje je on u ljutini nazivao „Švaburijom”*, били су лјуди противници Карadžићеви (ЕК); *Vidi se da smo bili pod turadijom 500 leta. Samo pusta kuknjava* [о музичкој композицији] *ništa posebno* (интернет).

Употреба збирних именица негативне експресивне тоналности у номинацији припадника етничких скупина занимљива је са друштвено-историјског и културолошког аспекта.²⁰⁴ Њихова анализа и увид у контексте употребе ових лексема показују да је погрдно именовање увек усмерено према народима који су територијално или услед различитих историјских околности били у контакту са српским народом. Обично је посреди некакво непријатно историјско искуство, те међунационална и/или верска нетрпељивост, што резултира избором погрдног имена у номинацији припадника тих нација.

²⁰⁴ С. Ристић (2004: 101) истиче да су примери пејоративне употребе збирних именица попут *Турадија*, *Швабурија*, *Мађарија*, *Бугарија*, уместо неутралних множинских форми, углавном сачувани из времена сукоба српског са припадницима тих народа. Овакви збирни облици данас се осећају као застарели, а њихову функцију изражавања негативног става према другим народима у савременом политичко-идеолошком дискурсу преузимају другачији деривациони модели (исп. *албанство*, *хрватство*, *католичанство* и сл.).

Осим изведеницама са творбеним формантом *-ија* и његовим сложеним варијантама, збирност се у домену погрдне номинације припадника етничких скупина у српском језику може постићи и примарно аугментативним суфиксом *-итина*: нпр. у *италијанитина* '(обично пеј.) 1. италијанство; Италијани' (РСАНУ), *мађарштина* '(обично пеј.) 3. (Мађарштина) зб. Мађари' (РСАНУ), *немиштина* '(често пеј.) 1. (Немштина) зб. немачки живаљ, немачки народ, Немци' (РСАНУ), *Циганитина* '2. зб. пеј. Цигани' (РМС). Пејоративна семантика у категорији *nomina collectiva* спорадично се остварује и суфиксом *-лук*: *Арнаутлук* '1. земља или крај насељен Арнаутима 2. зб. и пеј. људи из таквог краја'. Деривациони модел 'етничка/етнонимска основа' + *-лук* резултира пејоративним значењем и у збирним именицама *Латинлук* '1. (и латинлук) нар. Латини (латини), Латинија (латинија), латински свет; латински (католички) живаљ' и *Влахалук* '1. зб. в. Влашчадија [= зб. Власи; млади Власи]' (РСАНУ).²⁰⁵ Са синхроног аспекта, посреди је мање продуктиван модел творбе збирних именица, а и оне наслеђене из ранијих епоха у савременом језику се осећају као застареле (Клајн 2003: 152–153; Цвијовић 2017: 213). Како истиче Стевановић (1986⁵: 493), именице с наставком *-лук* означавају земљу, област или крај „заједно са становништвом које их насељава”, а за истраживање пејоративне номинације човека значајна је ауторова констатација да ове изведенице „имају колективан карактер и [...] унеколико погрдно значење”.²⁰⁶ Слично запажање износи и Д. Цвијовић (2017: 214) и напомиње да је садржај већине збирних именица којима се означавају етници „маркиран негативном оценом говорника у смислу ниподаштавања, погрде, омаловажавања и непризнавања”.

²⁰⁵ Последње две изведенице у првој фази прикупљања грађе нису ушле у корпус за ово истраживање, јер у њиховој лексикографској обради у РСАНУ изостаје одговарајући функционално-стилски квалификатор (*пеј.*, *погрд.*, *презр.*, *подр.* или *ир.*). Ипак, накнадно смо их уврстили међу лексеме којима се именују припадници етничких скупина, будући да је несумњива њихова пејоративна семантика и стилска маркираност. До сазнања о употреби ових двају збирних облика на *-лук* у погрдној номинацији етника долазимо захваљујући резултатима творбено-семантичке анализе збирних именица коју је у својој докторској дисертацији спровела Д. Цвијовић (2017: 213–215).

²⁰⁶ Стевановић (1986⁵: 493) добро уочава да нијанса пејоративног значења код збирних етничких лексема обично потиче већ од основинске речи (исп. нпр. *Влах* у *Влахалук*), а не од самог суфикса *-лук*. С тим у вези, аутор објашњава да „Албанци (Шиптари) и сам назив *Арнаутин* сматрају погрдним, и да су називом *Латини* [...] припадници нашег народа означавали оне који храброшћу и човечношћу нису на висини”. Отуда проистиче да и пејоративност облика *Арнаутлук* и *Латинлук* потиче од мотивне лексеме, а суфикс је само појачава.

Пр. И ви сте једна више жртва *италијаништине*; Наш народ у овој покрајини нема бића, јер је угњетен од *италијаништине*; Таково политично устроене народа тогъ сматрала е [...] феудалистична *Мађарштина* као трњ у оку; Свима је овим народностима већ дозлогрдила обест и тираније незајажљиве *немшине*; Мађари, *Немштина*, све је то противник нам (РСАНУ); Искупе [ратни забушанти] свираче, па им она *Цигаништина* по целе ноћи шкрипи и урличе (РМС); [Чета] је три дана одолијевала бијесним нападима пијаног *Арнаутлука* организованог [...] од Талијана (РМС); А *влахалук* све-за-све диг'о уши, па се рогуши (РСАНУ); Мутно гледају на тај напредак *латинлука* (РСАНУ).

3) Као што је речено, трећој групи припадају лексеме чије је пејоративно значење у сфери 'етничка припадност' производ семантичке деривације, тј. метафоричких трансформација и асоцијативног повезивања различитих појмова везаних за културу и историјски развој одређене етничке скупине. Објаснићемо како се формира погрдно значење лексеме *жабар*, коју бележи РСАНУ и дефинише је на следећи начин: 'б. погрд. онај који једе жабе, назив за Талијане (негде и за Далматинце) због обичаја да једу жабе'. Наиме, семантичка компонента која индукује метафорички пренос *човек који једе жабе* → *Италијан* заснива се на стереотипној представи целокупне говорне заједнице о датој националној групи и у структури значења лексеме *жабар* представља сему колективне експресије. Конотативна компонента на којој се заснива пејорација производ је говорниковог вредновања једне особине приписане Италијанима, тачније обичаја везаног за свакодневни живот и исхрану припадника ове етничке скупине.²⁰⁷ Негативна евалуација дате особине проузрокује емоционални однос презира према њеним носиоцима, што се у компонентној анализи структуре лексичког значења може представити на следећи начин: *жабар* = [Италијан + конзумирање жабљег меса у исхрани + то је, као што знамо, лоше + нервирају ме Италијани + избором пејоративне номинативне јединице изражавам своје антипатије према целој етничкој скупини].²⁰⁸ Исти колективни

²⁰⁷ Г. Благус Бартолец (2015: 32–33) примећује да су се и у хрватском језику, обично у погрдном значењу, колоквијално усталила имена становника појединих крајева или припадника етничких скупина с обзиром на њихове прехранбене навике и начин живота (нпр. *Блитвари* за Далматинце, *Пастари* или *Паитари* за Италијане, *Жабари* за Италијане или Французе).

²⁰⁸ Компаративна истраживања показују да се *жабарима* у неким крајевима називају Италијани, а понегде и Французи. Тако се нпр. у енглеском сленгу лексема *Frog* употребљава са изразито увредљивом интенцијом, као пејоративан назив за особу француске националности (исп. *Frog*, у: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/frog>). Тумачења овог експресивног назива су различита, али најприхваћеније је да су се француско становништво и војници хранили жабљим батацима (исп. Благус Бартолец 2015: 33).

стереотипи према овој етничкој групи активирају компоненту негативне конотације и у семантичкој структури следећих лексема погрдног значења које бележе описни речници:

мачкар '1. разг. презр. онај који држи, гаји мачке, љубитељ мачака. 2. онај који једе мачје месо; назив за Талијана (због Талијанима својственог обичаја да једу мачје месо)'; *мачкојед* 'презр. онај који једе мачје месо; исп. мачкар (2)'; *макарон* '3. фиг. погрд. в. макаронац'; *макаронац* и *макаронаш* 'погрдан назив за Талијана (по националном јелу макаронима)'; *макарончић* 'дем. и ир. од макаронац' (РСАНУ); *макаронџија* 'пеј. макаронац, макаронаш; симпатизер макаронаца, Италијана' (РСЈ).

Пр. Пођу ли одоздо *жабари* [Талијани] с тенковима, смјестиће њима браћа ову једну глувару [цементну бомбу] (РСАНУ); Одржао [...] жив говор пун сочних псовки на рачун „*жабара*” у улози освајача (РСАНУ); Показао сам ја стотину пута *мачкарима* [Талијанима] ко сам ја (РСАНУ); Онака наша војска, онаки дјечаци, па да пред *мачкарима* положи оружје? Шта Талијан има посла у нашој кући? (РСАНУ); Латинске варалице! [...] Жабодери и *мачкоједи* (РСАНУ); К'о да није Илија и сам мислио на то; потребна му је ваљда она тамо памет од *макарона* [Талијана], што ли? (РСАНУ); Јесте ли дошли, *макаронџи*, да покажете јунаштво (РСАНУ); Деца се узмувала, хтела би да изиђу на улицу и виде „*макаронаше*” (РСАНУ); Растјераћемо *макаронџије* и довече спавамо у селу! (РСАНУ); Ја сам онај што га ви [...] зовете „талијански шпијун”. *Макаронџија* сам ја (РСАНУ).

У номинацији припадника етничких скупина према нутритивним навикама препознајемо механизам лексичке метонимије, која се код свих наведених лексема реализује по моделу: НАЗИВ ЈЕЛА → ОСОБА КОЈА КОНЗУМИРА ТО ЈЕЛО. Пренос имена са јела на особу остварује се захваљујући блискости ових двају ентитета у концептуалном простору, тј. њихове повезаности у оквиру истог појмовног домена, који би се могао одредити као домен ИСХРАНЕ. Дакле, метонимијска трансформација код пејоративних назива типа *жабар*, *мачкар* и др. почива на блискости која у свести говорног лица постоји између одређене врсте хране и њеног уобичајеног конзумента. Та блискост, с једне стране, може бити мотивисана објективним знањем говорника о обележјима нечије националне кухиње и, с друге стране, може почивати на различитим стереотипима и предрасудама говорника у вези са обичајима у исхрани неког народа.

Метонимијски су мотивисана и значења следећих лексема из сфере 'етничка припадност', којима се у српском језику презриво/подругљиво именују Албанци, према

обичајима везаним за начин одевања: *белогаћа(н)* 'онај који носи беле гаће или чакшире (обично презриво за Арбанасе или муслимане)', *белогуњац* 'онај који носи бели гуњ (обично презриво за Арбанаса)', *белокапац* и *белокапић* 'онај који носи белу капу (обично презриво за Арбанаса)' (РСАНУ, РСЈ).²⁰⁹

Код свих наведених пејоратива механизам лексичке метонимије остварује се по формули ОДЕВНИ ПРЕДМЕТ → ОСОБА КОЈА ОБИЧНО НОСИ ТАЈ ДЕО ОДЕЋЕ. Такође, лексеме из ове семантичке подскупине интересантне су и са дериватолошког аспекта, будући да представљају далеко малобројније сложенице међу пејоративима у сфери 'човек' добијене као производ сложено-суфиксалне творбе.

Пр. А зар не виђе и *бјелогаћу* међу њима? Ове карауле и нијесу за друго овђе, но да се њима помажу Арбанаси, кад се с нама бију; Црногорцима [би се] можда и предао, но Васојевићима, *белогаћанима* као и Арнаути што су – никад ни до века; Ене крмскога *бјелогуњаца* шта ми учини? Опогани ми камиш као да нијесам Турчин; Види *бјелокапаца* крмскога!; Чујеш ти, *бјелокапићу*, није ово твоја Малесија (РСАНУ).

Евалутивна и емотивна компонента посебно долазе до изражаја приликом употребе пејоративне лексеме *усташа* у значењу 'Хрват уопште'. Претпостављамо да је асоцијативна веза индукована активирањем денотативне компоненте из структуре примарног значења лексеме *усташа*: 'припадник претежно хрватске фашистичке организације Анте Павелића и хрватских и муслиманских фашистичких оружаних снага у Другом светском рату' (РСЈ, истакла Ј. Ј.). У семантичкој структури пејоратива *усташа* тако препознајемо културолошки нанос који је само делимично последица реалног историјског искуства, а махом увреженог колективног става, генерализације и негативног емотивног односа говорника према припадницима именоване етничке групе.²¹⁰ Компоненцијална анализа пејоратива *усташа* може се тако приказати на

²⁰⁹ Посреди су лексеме које у савременом српском језику нису распрострањене у употреби и осећају се као застареле, премда их региструје и Матичин једнотомни речник из 2011. године. Ипак, уврстили смо их у корпус за ово истраживање због занимљивог начина реализације пејоративног значења – метонимијским преносом ДЕО ОДЕЋЕ → ЧОВЕК КОЈИ НОСИ ТАЈ ДЕО ОДЕЋЕ (исп. Ковачевић 1999: 185; Драгићевић 2007: 170). Више о овом типу метонимије у развијању погрдног значења лексема у сфери човек в. у тачки 4.1.2. овог рада.

²¹⁰ О изразито стереотипном поимању хрватске етничке скупине у српској култури и колективном ставу говорника српског језика који одише нетрпељивошћу, неодобравањем, анимозитетом и сличним негативним ставовима проистеклим из историјских околности, ратова и непријатељских односа двеју нација током 20. века – сведочи и *Асоцијативни речник српског језика*, у коме се као

следећи начин: [Хрват + међу Хрватима је, као што знамо, било усташа + усташтво је, као што се зна, лоше, зло + сви Хрвати су усташе + избором пејоративне номинационе јединице изражавам свој презир, антипатије и то на груб и увредљив начин]. У основи преноса номинације препознајемо механизам синегдохе: лексемом која је примарно означавала само део етничке скупине, чије се активности везују за одређен историјски тренутак – почиње се именовати нација у целости, односно, сваки њен припадник. У преносу имена се архисема 'припадник' трансформише, тј. губи се њена партитивна семантика, а остале компоненте из семске структуре основног значења ('организација', 'Анте Павелић', 'Други светски рат') – десемантизују се.

Са циљем да објасни како се формира значење тзв. фигуративних пејоратива (погрдних метафора), Н. Мишчевић (2012а: 54–59) узима као примере пејоративе *Усташа* и *Четник*,²¹¹ који се користе у српском и хрватском језику као увредљиви називи за све припаднике ових двеју етничких скупина. Разматрајући погрдне реализације наведених лексема у двама језицима, Мишчевић (2012а: 45–46, 53–55; 2012б: 49) полази од примарних, неутралних значења ових именица, која су иста у оба језика. *Речник српскога језика* Матице српске бележи одредницу *четник* и дефинише је на следећи начин: 'ист. а. члан добровољне нерегуларне војне организације у борби за национално ослобођење од турског ропства на Балкану, комита. б. припадник десно оријентисане српске националистичке политичке групације у бившој Југославији (1918–1941) под вођством Косте Пећанца. в. припадник углавном српских, монархистички, антикомунистички и првобитно антифашистички оријентисаних оружаних формација у Другом светском рату (1941–1945) под вођством генерала Драже Михаиловића'. Исти речник региструје и лексему *усташа*, у значењу: ист. 'припадник претежно хрватске фашистичке организације Анте Павелића и хрватских и муслиманских фашистичких оружаних снага у Другом светском рату'. Пејоративне

одговори испитаника на стимулус *Хрвати* појављују асоцијације *усташе* (39), *рат* (31), *мржња* (23), *убице* (6), *непријатељи*, *непријатељ*, *неоријатељство* (5 + 3 + 2), *зло* (6).

²¹¹ Правописни манир у даљем објашњењу преузимамо од аутора, који ове две лексеме пише великим словом онда када се оне употребљавају у својим секундарним, метафоричким семантичким реализацијама – дакле, када развијају пејоративно значење, док их пише малим почетним словом онда када има у виду њихово примарно, историјско значење.

секундарне реализације лексема *усташа* и *четник* настале су семантичком деривацијом од првобитних историзама, али их описни речници српског језика не бележе.

Мишчевић објашњава појмовно-семантичке трансформације које у српском језику омогућавају пренос имена с појма ПАВЕЛИЋЕВЕ УСТАШЕ на појам ХРВАТИ УОПШТЕ, истичући да је у основи преноса механизам синегдохе, утемељен у логичкој вези ДЕО – ЦЕЛИНА. Семантичко језгро пејоративне реализације лексеме *Усташа* обухвата компоненте 'хрватска национална припадност' + 'окрутност/неморалност/зло', при чему је за говорника српске националне припадности уобичајена, али не и обавезна прагматичка компонента оличена у претпоставци 'Хрвати мрзе нас Србе'. Дакле, негативне карактеристике једног дела нације, тачније једне милитантне формације хрватских нациста, која је постојала у одређеном историјском тренутку – преносе се на нацију уопште и све њене припаднике, без обзира на време у којем живе (Мишчевић 2012а: 55). Безобзирност, окрутност, бруталност, немилосрдност, мржња према Србима и др. својства карактеристична за Павелићеве усташе преносе се на све Хрвате, одакле проистиче да је појам ИСТОРИЈСКИХ УСТАША изворни домен семантичког преноса, а наведене особине, као историјске чињенице, постају база на којој „супервенира негативна евалуација усташа”. Циљни домен семантичког преноса чини, дакле, целокупна ХРВАТСКА НАЦИЈА, ХРВАТИ УОПШТЕ, при чему се, како аутор истиче, „детална схема описне базе и њене вредносне надградње” преноси с изворног на циљни домен – с Павелићевих усташа на све Хрвате. Мишчевић лексеме попут *Усташа* у значењу 'Хрват уопште' сматра фигуративним пејоративима, запажајући да пренос имена подразумева и семантичку трансформацију појма, те управо на томе заснива своју теорију о појмовном значењу пејоратива. Аутор објашњава како долази до формирања новог, пејоративног појма. Он, наиме, полази од чињенице да Срби из објективних, историјских разлога, доживљавају усташе као крајње негативне, те је појам ЗЛО конвенционално повезан са појмом ПАВЕЛИЋЕВОГ УСТАШЕ. У следећем ступњу преноса доминантну улогу има генерализација, односно негативна стереотипизација целокупног народа чије су усташе из НДХ биле представници, те Срби који гаје извесне предрасуде и нетрпељивост према Хрватима виде усташтво, са инхерентном компонентом 'зла' као нешто што је типично за све

Хрвате. Тако, према Мишчевићевом тумачењу, настаје пејоратив *Усташа*, при чему се претпоставка о типичности „уграђује” у ново значење. Наиме, Срби склони генерализацији заправо ту конвенционалну везу појма ПАВЕЛИЋЕВОГ УСТАШЕ са компонентом ’зло’ – преносе на нови, пејоративни појам *Усташа* (за сваког Хрвата), односно, појам ЗЛО уграђују у новодобијени погрдни појам. Коначно, закључује аутор, „opisna osnova i vrijednosni sud sad su čvrsto ujedinjeni u novom značenju, pod pokroviteljstvom (sulude) uzročne pretpostavke, naime da su Hrvati zli zato jer su Hrvati”.²¹²

Пр. *Ustaše* dale 1.000.000 € da Stepinac postane svetac (наслов новинског текста); BORIS TADIĆ NAPAO SRBIJU ZBOG *USTASHA!* Bivši predsednik Srbije Boris Tadić [...] stao u odbranu *ustaše* Zorana Milanovića (наслов и поднаслов новинског текста); EU VOLI *USTASHE?!* Niko od evropskih zvaničnika [...] nije osudio podizanje spomenika [...] u Hrvatskoj (наслов и поднаслов новинског текста).

Примери из дневне штампе, као и они из разговорног језика (у коментарима читалаца вести на интернету) – сведоче о томе да се *усташиом* неретко погрдно назива и Србин, и то онда када субјекат именована оцени да је посреди особа која је присталица Хрвата и/или показује симпатије према припадницима ове етничке скупине, а каткад је за пејоративну номинацију довољно и само то што именована особа не показује отворено анимозитет према Хрватима:

Пр. Na spomen Tadićevog imena, njihove pristalice viču „*Ustaša, ustaša!*”; Kada radikali kažu za Tadića da je *ustaša*, to njihove pristalice i prihvataju jer isto misle. Njima ne smeta to etiketiranje ljudi; Neka kažu meni da sam *ustaša*, ja ću da se nasmejem, jer ja sam političar, sve moram da primim na svoja leđa; To [...]

²¹² На сличан начин аутор тумачи синегдохско пејоративно значење лексеме *Четник*, која се у хрватском разговорном дискурсу употребљава као погрдан назив за Србина уопште (Мишчевић 2012а: 55). Носилац, тј. изворни домен семантичког преноса, представљају српски четници који су се у Другом светском рату борили под вођством генерала Драже Михаиловића, али и тзв. „Шешељеви четници”, чије се активности везују за ратове вођене на простору СФРЈ 90-их година 20. века. Мишчевић објашњава да се карактеристике историјских „Дражиних четника” – „примитивност, окрутност и злочиначка ћуд” преносе на циљни домен „сви или скоро сви Срби”, при чему се додаје узрочна претпоставка „зао јер је Србин”. Интересантно је, напомиње аутор, да се у нови пејоративни појам „уграђују” само релевантне негативне карактеристике полазног појма, које омогућују и „оправдавају” погрдно именовање припадника етничке скупине према којој се осећа нетрпељивост. Тако у семантичкој структури лексеме *Четник*, у значењу ’Србин уопште’ у хрватском језику – изостају компоненте ’ратовање за национално ослобођење од турског ропства’, ’припадност војној формацији – чети’ и друге које би сугерисале лаудативно значење (Мишчевић 2012а: 46). Ова десемантизација компонената из структуре полазне лексеме посве је уобичајена у трансформацијама синегдохског типа (исп. Гортан-Премк 2004: 79–85, Ковачевић 1999: 188–198).

su bolje shvatili oni što su vikali da je Pajtić *ustaša* od onih koji bi trebalo da obezbede regularnost i demokratičnost postupka (EK).

Синегдоху препознајемо и у називу *Шваба*, који се у српском језику употребљава у значењу '(често пеј.) припадник немачког народа, Немац; Аустријанац' (РСЈ), где је трансформација ДЕО → ЦЕЛИНА реализована кроз пренос имена становника једног немачког географског подручја, покрајине Швабије на све припаднике немачке етничке скупине.²¹³ Синегдохске трансформације мотивишу и неколике реализације у полисемантичкој структури лексеме *Јуда* у РСАНУ: 1. јеврејско име које се често употребљава у разним фигуративним значењима (у писању и: јуда), према Јуди Искариоту, који је по Библији за тридесет сребрњака издао Христа, а затим извршио самоубиство → 2. а. (обично пеј., као израз антисемитских расположења) Јеврејин, Жидов. б. (јуда) (у социјално-сталешком смислу) трговац, ћифта. Дакле, име појединца као представника етничке скупине (Јуда Искариотски) почиње се употребљавати у двама апелативним значењима обојеним негативном експресивном тоналношћу. Пејоративне реализације које су у РСАНУ дате под 2. а. и б. индуковане су у садејству синегдохе и метафоре засноване на семама колективне експресије као имплицитним семантичким компонентама у којима је очувано колективно искуство српске културно-језичке заједнице о припадницима јеврејске етничке скупине.²¹⁴ Културно-историјске чињенице о Јеврејима као имућним трговцима накнадно су „допуњене” асоцијативним представама и стереотипима, те су се припадници ове етничке скупине почели перципирати као шкрти и претерано штедљиви, што је у лексичком подсистему пејоратива из сфере 'човек' резултурало новим номинативним средствима. Такав афективан и објективно непроверив културолошки нанос препознајемо у семантичком садржају жаргонизма *јеша*, који Андрићев речник бележи и у значењу 'тврдица, шкртац'.

²¹³ Исти тип трансформације карактеристичан је и за деривате: *Швабов*, *Швабица*, *Швабичетина*, *Швабурина*, *Швабурија*.

²¹⁴ Трговина и занатство представљали су основне делатности Јевреја на нашим просторима још од 17. века и масовног досељавања сефарда на српску територију, те су јеврејски трговци чинили имућнији део становништва у већим градовима. Отуда проистиче да су на колективну народну представу Срба о припадницима јеврејске заједнице у овом случају утицали објективни историјски фактори и културни контакти. Више о историји јеврејске заједнице у Београду в. нпр. у Баришић 2006.

Негативну колективну експресију према јеврејској етничкој припадности такође одражава лексема *Жидов*²¹⁵ и моциона изведеница *Жидовка*, које РСАНУ маркира одговарајућим квалификатором и дефинише: 'понекад презр. Јеврејин/Јеврејка'.

Посебну семантичку подгрупу пејоратива у сфери 'човек' представљају лексеме којима се погрдно именују представници раса, различитих од доминанте беле расе у српској друштвено-језичкој заједници. Етикетирањем људи на основу боје коже или каквих других физичких специфичности на плану лексике одражавају се извесне расистичке тенденције и ксенофобичност које су присутне у српском друштву, као и мање или више изражена колективна нетрпељивост према другачијим, далеким културама. Лексеме овог типа углавном су резервисане за неформалну комуникацију и непрестижне идиоме, попут разговорног језика и жаргона, а у делима савремене књижевности имају стилску функцију и обележје су говора припадника различитих друштвених кругова и социјалних слојева. Номинативна средства којима се човек етикетира према боји коже и припадности одређеној раси у зависности од контекста могу се реализовати као јединице високог степена пејорације, уколико субјекат именована њиховом употребом сугерише изразито негативан став, нетрпељивост, анимозитет, али каткад имају и блажи шаљиво-подругљив тон.

Овој групи пејоратива припадају следеће лексеме из нашег корпуса: жаргонске именице *Жутаћ* и *Жућа*, које Андрићев и Герзићев речник бележе у значењу, 'Кинез; Јапанац; Азијат' / 'човек с Далеког истока'; поименичени придеви *Жути* и *косооки*, у значењу 'Јапанац, Кинез' (Герзић); жаргонизми *угљеша*, *чамуга*, *чамуганер* 'погрд. црнац' (Герзић, Андрић, Бугарски); *црнчина* 'аугм. и пеј. од црнац' (РСЈ), *црнчуга*, *црња* 'пеј. од црнац' (РСЈ; исп. Герзић, Андрић).

Пр. Идем да укокам *Жутаћа!* дрекнуо је; Сад се често дешава да их псују, да им добацују, или вичу: *Жути*, идите назад!; Најтеже је било с *угљешом* из Британије, црним братом Ронијем Сајзом кога су после [...] свирке вијали по шанковима; Ја сам власник оних *црнчуга* са којима сте причали (Герзић); „Не игра Стоктон као црнац, него Мелоун игра као белац [...] Мелоун је сувише интеллигентан за *црњу*. Он зна да игра (Ћирић, 113); Да li знаш да ми се твој пијаниста удварао? Не želim да ijedan *црња* stavi ruku na

²¹⁵ Исти стереотипи о Јеврејима присутни су и у хрватском језику, о чему сведочи податак Г. Благус Бартолец (2015: 33) да се у номинацији 'шкрте или прорачунате особе' колоквијално употребљава апелативна именица *жидов*.

мене (ЕК); У Кошаркашком клубу Црвена звезда играло је највише тамнопутих играча [...] Нједан од њих се није жалио да је у Србији имао проблема са расизмом, изузев нигеријског репрезентативца Тундзија Аводџобиа који је [...] запретио да ће „убити судију Мрдака ако га опет буде назвао *crnčugom*”. Мрдак је демантовао да је Аводџобиа вредао на расној основи (ЕК, Политика); Мама, шта је то *čamuga*? (наслов новинског текста) С мноштвом питања [...], али и расистичких доскочица и безочних измишљотина, сусрела се Београданка Ивана Делић (31), када је [...] са вереником из Анголе, добила кћерку Сару; Јамажанин у Србији (наслов новинског текста) Београд ће му ипак недостajати, а нарочито та смешна српска рећ „*čamuga*” како су га често звали, али нису успевали да га наљуте.

Да резимирамо. Семантичка анализа лексема којима се особе погрдно именују на основу припадности некој етничкој скубини указује на постојање двају типова пејоративних номинативних јединица, а то су творбени пејоративи (нпр. *Босанчерос*, *Циганитина*, *Црногорчина*, *Швабурина*) и пејоративи семантичке деривације, обично добијени асоцијативно-метафоричким трансформацијама (нпр. *азијат*, *жабар*, *усташа*). Утврђено је затим да се погрдно значење лексема из прве подгрупе обично формира у процесу суфиксације етнонимске основе, при чему су најпродуктивнији аугментативно-пејоративни творбени наставци (*-ина/-чина*, *-етина*, *-урина*, *-ура*, *-уга*, *-енда*), а неретко је пејорација и последица формирања збирних именица (суфиксом *-ија* и проширеним варијантма *-адија*, *-урија*, као и формантом *-итина*). Код пејоратива добијених семантичком деривацијом погрдно значење производ је семантичких трансформација заснованих на различитим ванјезичким факторима, и то 1) на објективном знању или представама, уверењима које говорник има о именованој особи или 2) на говорниковом субјективном ставу, емотивном односу и вредновању неких особина које приписује припадницима конкретне етничке скубине. Даље у раду, класификација пејоратива у сфери ’етничка припадност’ извршена је на основу њихове формалне повезаности са облицима етничких лексема, при чему је утврђено да постоје три скубине пејоратива: 1) апелативне форме које су облички идентичне етничкој лексеми и обично су производ метафоричких трансформација заснованих на семама колективне експресије (нпр. *балканац*, *циганка*), 2) творбени пејоративи добијени суфиксацијом етнонимске основе аугментативним или каквим другим наставком који даје изведеници негативну експресивну тоналност (нпр. *Босанчерос*, *Циганитура*, *Црногорчина*) и 3) пејоративи формално сасвим различити од етнонимских лексема са

истим денотатом, чије је погрдно значење такође производ механизма полисемије, нпр. метонимије (нпр. *жабар*, *белогуњац*) или синегдохе (нпр. *усташа*).

5.2. Погрдно именоване човека према старосном добу

Када су посредни лексеме којима се погрдно именују и ословљавају особе на основу старосног доба, конотативна семантичка компонента у највећем броју случајева заснована је на говорничковој субјективној оцени старости као нечег непожељног, негативног, што затим утиче на формирање његовог емотивног става према старијим особама, односно на избор речи које користи у њиховом именовану и апострофирању. О томе нпр. сведоче пејоративне лексеме *бабетина*, *дедурина*, *старкеља*, *маторац*, *метузалем*, *чилагер*, *фосил* итд. С друге стране, и младост као животно доба именоване особе може резултирати презривом конотативном семантиком, будући да се неретко доводи у везу са неозбиљношћу, незрелошћу, незнањем или неискуством, што у ексцерпираној грађи потврђују пејоративне лексеме *балавац*, *дериште*, *жутокљунац* и др., као и фигуративне реализације именица *беба*, *дете* и сл. Стога је семантичка класификација овог дела корпуса, који обухвата погрдне јединице номинације мотивисане старосном доби именоване особе, најпре извршена на основу присуства једне од диференцијалних сема 'млад' или 'стар' у структури њиховог лексичког значења. Од укупно 92 пејоратива, колико их у анализираној грађи припада овом семантичком пољу, чак је 67 лексема чији је денотат 'старија особа', а свега 25 оних којима се погрдно именује 'младо лице'. Оваква језичка слика света сугерише да је нетрпељивост говорне заједнице далеко израженија према старим људима, а разлози за доминацију пејоратива у тој сфери су, како се чини, вишеструки и махом ванлингвистички. Могуће је да је далеко већи број погрдних назива за старије особе производ колективног психолошког фактора, тј. човеку иманентног страха од смрти, која му се старењем, те нарушавањем здравља и физичке снаге – несумњиво приближава. Дакле, негативан став заједнице према старости може се, с једне стране, објаснити асоцијативним везивањем старости за болест, телесну слабост и, коначно, смрт. С друге стране, разлог за постојање великог броја пејоратива у именовану старог човека у српском језику може се сагледавати и кроз неке социолошке факторе, као што

су модернизација друштва, тј. промене у систему вредности културно-језичке заједнице, у којој се у данашње време цене радна способност и продуктивност, а старост оцењује као непожељно доба, будући да подразумева престанак таквих активности. Тековине савременог друштва донеле су и другачији начин васпитања омладине, те се чини да изостаје поштовање у опхођењу према старијим људима.²¹⁶ Коначно, једно од објашњења за убедљиву бројчану превагу лексема негативног експресивног значења у номинацији старијег човека у односу на оне којима се именују младе особе, треба тражити у природи нашег корпуса, односно, у чињеници да готово трећину пејоратива у сфери 'старосно доба' чине жаргонизми. Треба зато још једном истаћи да су, уз општу жаргонску лексику, у корпус уврштене и друге јединице које су распрострањене и фреквентне у употреби, а у Андрићевом и Герзићевом речнику неретко су маркиране као карактеристика омладинског жаргона. Отуда и не изненађује што у лексичког фонду млађег дела говорне заједнице постоји читав палета презриво-подругљивих имена за старе људе.

Све лексеме којима се особе погрдно именују на основу старосног доба, а које смо за потребе овог истраживања ексцерпирани из описних и жаргонских речника – имају негативну конотацију, али се међусобно разликују по степену негативне експресивности коју изражавају, те уочавамо разлике између пејоратива високог степена – нпр. *бабетина*, *бабускара*, *дедетина* (РМС, РСАНУ), *старчекања*, *старчуљина* (РМС, РСЈ), *гробље*, *леш*, *мрцина* (Андрић, Герзић) и пејоратива сниженог степена – нпр. *бакутанер*, *маторац* (Андрић, Герзић). Запажамо да се погрдно/презриво/подругљиво значење већине лексема из ове групе реализује додавањем аугментативно-пејоративних суфикса²¹⁷ на творбену основу семантички неутралне мотивне именице, што значи да је пејорација унутар семантичког поља

²¹⁶ Проучавање утицаја друштвених фактора на језик уопште, па и на богаћење лексичког фонда у домену именовања старијих људи, захтева шири приступ теми, са аспекта социоллингвистике и анализе дискурса, што није предмет нашег истраживања. Ипак, као неку врсту потврде оваквих размишљања и покушаја објашњења мотивације за пејоративну номинацију старијих особа навешћемо само неколике примере контекста забележених у корпусу на интернету (форуми и коментари читалаца), који сугеришу нетрпељивост према старијима, непоштовање, па чак и колективан став да би стари људи требало да прилагоде своје активности потребама млађих или запослених: *Vozač treba da sačeka da svi putnici izađu i uđu, upravo tim redosledom, a ne da se matori metuzalem od sto godina seti da izađe iz autobusa tek kad su svi putnici ušli*; Иду ми на живце ти *лешеву* од 80 година који се гурају по дому здравља (интернет).

²¹⁷ О аугментативно-пејоративним суфиксима *-екања*, *-еља*, *-етина*, *-ура*, *-урда*, *-ускара* (*-ускара*), *-урина* в. нпр. Клајн 2003: 75–78; 196–197; 103.

'старосно доба' производ афиксалне деривације. Махом су, дакле, посреди изведенице субјективне оцене, чије основинске лексеме такође означавају особу према старосном добу. Најбројнија су деривациона гнезда именица *баба* (*бака*) и *деда*: *бабац*, *бабетина*, *бабурда*, *бабурина*, *бабускара/бабускера*, *бакетина* (РСАНУ, РМС, РСЈ), *бакут*, *бакута*, *бакутан*, *бакутанер* (Андрић); *дедетина*, *дедина*, *дедурина*, *дедускара*, *дедушина* (РСАНУ, РМС, РСЈ), *декута*, *декутан*, *декутанер* (Андрић, Герзић). Оне међу њима које региструју дескриптивни речници углавном су дефинисане формулом 'аугм. и пеј од X', ређе само 'пеј./погрд. X', а каткад се и упућују једна на другу.

Пр. Зар ћу ја још слушати што ми којекакви *бапци* причају – каже у шали, као љутећи се, онај коме баба што саветује (РСАНУ); Наталија је скочила на бабу и шчепала је за врат: „Смрдљива *бабетино!*” (Видојковић, 246); Да ми је она *бабускара* била ближе, не знам што бих урадила (РСАНУ); Док ју угледају слуге, кажу му, да је опет она *бакетина* дошла (РСАНУ); Још у чекаоници ми неки *бакут* из прошлог века ували једног тршавог клињу (Стевановић: Змајеви, 113); Клупе у парку се нису виделе, али сам знао да тамо седе пензионери, [...] њихови *бакутанери* већ сипају врелу супу и љутито погледају на врата (Стевановић: Змајеви, 94); Ја нисам лице одгојила, | Да га љуби стара *ђедетина* (РСАНУ); Ма ја каpirам да ова млада женска хоће живот на високој ноzi, voli pare [...] али бити са *dedurinom* од 90 година ма ко он да је, је више него одвратно (интернет); Менi је ово огавно i никада не биh била са маторим *dedurinom* да би njему било лепо! (интернет); Mrkonjić: Voleli biste da mi vidite lisice на rukama, али то се неће догодити (наслов новинског текста); *Deduskera* raspali [...] на све liči samo не на ministra! (у коментарима читалаца).

Грађа анализирана за потребе овог истраживања у семантичком пољу 'старосно доба' доноси и низ пејоративних изведеница у чијој су основи придеви *стар* и *матор*,²¹⁸ а које се разликују у погледу начина реализације погрдног значења – код деривата придева *стар* пејорација је производ суфиксације, док код именица деривираних од придева *матор* пејоративно значење проистиче из семантичких карактеристика основинске лексеме. Стилске особености мотивних речи такође се рефлектују у њиховим изведеницама, те лексеме из деривационог гнезда експресивног придева

²¹⁸ Посреди су синонимне придевске лексеме које се подударају у погледу појмовног садржаја, али придев *матор* припада експресивној лексици, стилски је маркиран и резервисан за употребу у неформалној комуникацији, тј. обележје је разговорног, колоквијалног функционалног стила, док је придев *стар* семантички неутрална лексема. Исп. *матор* '1. а. фам. и често погрд. који има доста година, који је зашао у године, стар (о човеку)' (РСАНУ), *стар* '1. а. који је доживео много година, који је прошао доба највећих физичких способности; супр. млад' (РМС).

матор махом представљају обележје разговорног језика, те их налазимо у речницима жаргона и у дијалозима књижевних јунака у делима савремених писаца. Са придевом *стар* у основи забележене су следеће лексеме погрдног значења: деминутивне форме ироничног призвука *старељак* и *старичак*,²¹⁹ затим облици *старина*, *старкеља*, *старчекања*, које речници дефинишу по моделу 'пеј. од старац' (РМС, РСЈ), као и изведенице *старчина*, *старчуљина* ('аугм. и пеј. од старац', у РМС и РСЈ). Придев *матор* у грађи ексцерпираној из речникâ жаргона мотивише моционе изведенице *маторац* ('старији мушкарац') и *маторка* ('старија жена'), а каткад се и сам појављује у именичкој функцији – исп. *матори* у значењу 'старији мушкарац' (Герзић, Андрић):

Пр. Са том утицајном *старином* из Српске академије никад није био [Црњански] у неким претерано срдачним односима (Савић, 133); Једно псето лане [...] чангрисаво као *старкеља* (РМС); А и куда би [...] *старчекања* него за својим дјечацима? Сваки сеоски пољар у ствари живи од немирне дјечурлије (Б. Ћопић); Шта сам ја? Гломоратна *старчуљина* [...] која не може стићи и утећи (РМС); Znamo da su [Украјинци] angažovali i zapadne vojne instruktore i pse rata i ona zla *starčina* Мекејн sa svojom pratnjom malo malo pa je тамо (интернет); И ту ти се они, незнано како и незнано зашто, смувају [...] Онако, из његове пукe досаде [...] и из њене знатижеље како то изгледа са *маторцима* (Пантић, 86). Da li vam više smeta što je bio sa *matorkom* ili klinkom (наслов новинског текста).

Пејоративно значење лексема којима се именују особе на основу старосног доба може се остварити и облицима збирних именица, при чему се као најпродуктивнији уочава творбени модел са суфиксом *-ија* и његовим проширеним варијантама: *балавадија* 'зб. погрд. неозбиљан, млад свет' (РМС), *геријатрија* 'скуп старијих особа, пензионера' (Герзић), *дечурлија* 'зб. аугм. и пеј. од деца; неваљала, распуштена деца' (РСЈ), *дерладија* 'зб. балавурдија, дечурлија, дерлад' (РСАНУ); *старудија* 'старе, оронуте особе; пензионери' (Герзић).²²⁰

Пр. Куш, *балавадијо*, ја ћу вам већ показати (РМС); [Ћир-Моша] само се тада нашао увређен и изостао [из кафане] неколико дана тужећи се на безобразну *дечурлију* која не поштују старост (РСАНУ); Зар ја да изгубим два месеца са овом *дерладијом* узалуд? (РСАНУ); Ujutru je došla *gerijatrija*, solunci od preko 80 godina, jedva idu, ali vole da glasaju (интернет).

²¹⁹ У Матичином речнику ове лексеме су дефинисане по формули 'дем. и ир. од старац'.

²²⁰ О негативној експресивној тоналности изведеница овог типа в. Ристић 2004: 95–105, Цвијовић 2017: 107–127.

Имајући у виду емотивни однос говорног лица према именованој особи, представимо схематски, методом компоненцијалне анализе, лексичко значење двеју пејоративних јединица из наше грађе – *старкеља* и *балавац*, чија се семантичка структура разликује у семи која носи информацију о старосном добу референта.

старкеља 'пеј. од старац' (РМС): ['особа' + 'мушко' + 'стара' + 'то што је особа стара у мени изазива презир, гнушање' + 'нервирају ме старе особе' + 'избором ове номинативне јединице изражавам непоштовање према групи чија је особа представник'].

Пр. Он [Раде] је био озбиљан као какав *старкеља* (РМС); Са Српском књижевном задругом свађао се [Црњански] и пре рата [...] те излапеле *старкеље* су му одбиле једну од његових најлепших путописних књига (Савић, 106); Два стола даље – мангупи су зезали неког пијаног *старкељу*, десетерачког песника што [...] вуцара се по биртијама (Стевановић: Змајеви, 68).

балавац 'погрд. незрео и неискусан младић' (РМС): 'особа' + 'мушко' + 'млада' + 'младост подразумева незрелост, незнање' + 'то је, као што се зна, лоше' + 'нервирају ме незреле, младе особе' + 'избором ове номинативне јединице изражавам нетрпељивост према именованој особи'.

Пр. Да је бар неки момчић, него *балавац*! (РМС); Нисам ни *балавац* ни *старкеља*, па да сам сентименталан (РСАНУ); И док је он већ увелико обављао многе партијске задатке [...], Прле је [...] био тек *балавац* (Журић, 225); „Имам да ти поставим нека питања, Лука” [...] „Ко си ти да мени постављаш питања, *балавче*?” (Стевановић: Змајеви, 32).

У првим трима семантичким компонентама у структури значења обеју анализираних лексема ('особа', 'мушко', 'млада'/'стара') садржане су информације о објективним, чињеничним својствима лица која су предмет номинације и те компоненте скупа чине денотацију ових лексема. Преостале семе носе информацију о говорниковој евалуацији старих/младих особа, односно одражавају његово емотивно стање и вредносни став према таквим особама, те у структури лексичког значења чине конотативну макрокомпоненту. Исто тако, у вези са семантичким карактеристикама изведеница *старкеља* и *балавац*, неопходно је истаћи и разлику у начину на који се реализује погрдно значење. За прву је већ констатовано да је пејоративна компонента

производ афиксалне деривације, тј. суфиксације основе придева *стар*, који је семантички неутрална јединица у лексичком систему српског језика. Другачији је пак случај са изведеницом *балавац*, будући да пејоративно значење овде није садржано у суфиксу, већ у мотивном придеву, тачније, у асоцијативном повезивању појмовних садржаја – особине изражене придевом и експресивне, сликовне представе о појединцу који је носилац те особине.

Покушаћемо да објаснимо семантичке трансформације које у структури лексеме *балавац* индукују погрдно значење 'незreo, неискусан младић' (PMS), користећи Телијин когнитивни приступ лексичком значењу (исп. Телија 1996: 100–102). Као што видимо, посреди је јединица другостепене номинације, за чији је начин организовања значења важан појам квазиденотације.²²¹ Наиме, у семској структури погрдног имена није садржана објективна информација о неком својству именованог појма, што чини суштину денотата (нпр. денотативна компонента 'који је стар' у *старкеља*), већ представа, асоцијација која заправо није у директној вези са ванјезичком реалијом. Квазиденотација почива на сличности двају ентитета, коју субјекат именовања успоставља њиховим поређењем по моделу 'X је као да је Y', са циљем да изазове емоционалну реакцију примаоца поруке (исп. Телија 1996: 111–112). У случају погрдне номинације млађе мушке особе *балавцем*, говорник, на основу понашања или особина појединца којег именује, успоставља асоцијативно-сликовну везу између појмова НЕЗРЕЛОСТ, НЕОЗБИЉНОСТ, с једне и БАЛАВО МАЛО ДЕТЕ, с друге стране. Ради се, дакле, о врсти метафоричке трансформације засноване на сличности двају ентитета, при чему та сличност није објективна, већ утемељена на говорниковој представи о неком објекту из света „Реално” и његовом доживљају тог објекта. Тако компонента 'који је као да је балав' постаје квазиденотат у семантичкој структури пејоративне лексеме *балавац*, односно нека врста имплицитне семе, у којој је садржано колективно знање говорне заједнице о малом (= 'балавом') детету као прототипичном представнику незрелог,

²²¹ Према нашем увиду у литературу, термин *квазиденотација* осмислила је В. Н. Телија, а у српску лексикологију уводи га С. Ристић (2004), проучавајући семантичке особености експресивне лексике. Телија (1996: 111) објашњава да квазиденотат подразумева асоцијативно-сликовне информације о именованом појму, чији је задатак да укажу на његову сличност са неким/нечим што припада свету „Реално”. Ту сличност успоставља субјекат именовања и она се заснива на његовом „знању о својствима екстензионала поређења [...] који се сагласно концепцији метафоре уводи модусом фиктивности *као да је*” (Ристић 2004: 28).

непромишљеног понашања. Чини нам се да у случају пејоратива *балавац* метафора делује у садејству са метонимијом, будући да назив појма везаног за доба најранијег детињства користимо у номинацији човека чије понашање асоцијативно доводимо у везу са тим добом. Блискост појмова МАЛО ДЕТЕ – НЕОНАТАЛНО ДОБА / ДОБА БАЛАВОСТИ – НЕЗРЕЛОСТ/НЕИСКУСТВО у нашем концептуалном простору омогућава нам да незрелог, непромишљеног младића назовемо *балавцем*.²²² На овај начин може се тумачити пејоративно значење свих лексема из сфере старосно доба човека које припадају истом деривационом гнезду – *балавадија* 'зб. погрд. неозбиљан, млад свет' (РМС); *балавандер* 'погрд. в. балавац' (РМС) и 'балавац, жутокљунац' (Андрић), *балавица* '2. фиг. пеј. млада и незрела, неискусна девојка' (РСЈ), *балавче* '2. фиг. пеј. разг. неваљало дете, дериште' (РСЈ), *балавчина* 'аугм. и пеј. од балавац' (РСАНУ).

Пр. У њихове главе није улазило да један зрео човек [...] може њиховом друштву да представи неколико [...] *балавандера* (РМС); Дипломирани хемичар, оженио се *балавицом*, двоје мале деце, ради ко профа, [...] не мож да накрми довољно часова за пуно радно, а животна му сапутница на маскирање троши имања (Селенић, 107). Brat [...] dobro izudara ženu. Vatine ne pomogoše. Posle nekoliko dana, zatekosmo je na gomili s nekim *balavanderom* (Савић, ЕК).

По сличном моделу, у садејству метафоре са метонимијом, реализује се значење још неких лексема из наше грађе којима се погрдно именују младе особе: нпр. *голобрад* 'подр. 2. фиг. сасвим млад човек; незрео, неискусан младић, жутокљунац' (РСАНУ); *голобрадић* и *голобрадовић* 'ир. в. голобрадац [= а. голобрад младић; жутокљунац] (РМС), *голуждравац* '3. фиг. пеј. незрео, недорастао, неискусан младић, жутокљунац, балавац', *голуждравица* '3. фиг. пеј. незрела, недорасла женска особа; балавица' (РСЈ), *жутокљунац* '2. фиг. (обично пеј.) онај који је неискусан, незрео, наиван; балавац, дериште' (РСАНУ), *жутокљунка* '2. фиг. (обично пеј.) она која је неискусна, незрела, наивна; балавица' (РСАНУ), *шиљокуран* 'пеј. млад и неискусан мушкарац, жутокљунац'. Приликом формирања погрдног значења успоставља се асоцијативна веза између особе чије понашање говорно лице оцењује као незрело, наивно и

²²² Истим типом семантичких трансформација, на идентичан начин, реализује се и погрдно значење лексеме *слинавко*, у значењу 'онај који је недорастао, незрео, жутокљунац', чију семску структуру можемо представити на следећи начин: особа + мушко + која је незрела, недорасла + која се понаша као мало дете (а деца су, као што се зна, слинава) + то је лоше и непожељно + избором погрдног имена изражавам презрив, подругљив став.

старосног доба за које је карактеристично такво понашање. Затим се младост као старосно доба у свести субјекта именована изједначава са физичком особином која је карактеристична за тај период живота, што омогућава метонимију по моделу: особина → носилац особине. Експресивна презриво-подругљива тоналност изведеница *голуждравац*, *голуждравица* и *жутокљунац жутокљунка* појачана је чињеницом да се као обележје младости људског бића узима физичка карактеристика својствена птицама, као хијерархијски нижим бићима. Важно је притом имати у виду да метафорички пренос није заснован на реалној сличности младе особе и нпр. голуждравог птичета, будући да птиче не може бити (не)зрело, (не)искусно, наивно и сл., већ једна заједничка компонента ('млад') омогућава да субјекат именована успостави низ сличности између двају ентитета, те да 'голуждравост' постане нека врста квазиденотата у структури значења 'пеј. незрео, недорастао, неискусан младић, жутокљунац, балавац', које ова лексема реализује.

Пр. Не мисли ти, *голобраче*, да смо ми стари заостали у свијету! (РСАНУ); Доказа нема, сведоци неки *голуждравци* који не памте ни шта је било пре пет година (РМС); Сваких [...] тридесет година појављује се тако по једно ново покољење, *жутокљунци* што ни о чему немају појма (РСАНУ); Шта си ти паметно могла да чујеш од Бошка? Он је дершпте, *жутокљунац*. Не види даље од носа (РСАНУ); Јутрос је [...] стигло писмо којим ме обавештавају да сам смењен. Донео га је један *жутокљунац*, пун енергије и амбиције, видно задовољан што је напредовао у служби (Басара, 138); А зар она [...] *жутокљунка* да мене старију учи? (РСАНУ); Pravila igre oko privatizacije napravili [su] „*šiljokuranī*” bez ikakvog proizvodnog iskustva (интернет).

Мањи број лексема регистрованих у нашем корпусу и организованих унутар семантичког поља 'старосно доба' чине оне којима се погрдно именује дете, а пејорација се махом остварује у творбеном процесу суфиксације: *деран* '1. (често пеј.) старије мушко дете (уопште или у односу на родитеље), дечак, младић; дечак или младић спреман на несташлуке, обешењак, мангуп' (РСАНУ); *деришиџе* 'пеј. 1. несташно, неваљало, неваспитано самовољно дете' (РСЈ); *дерле* 'погрд. немиран, безобразан деранчић, деришпте' (РМС); с друге стране, пејоративност лексеме *шиџене* '2. фиг. пеј. дете, дечак; неваљало, рђаво дете' (РСЈ) индуковано је зоонимском метафором.

Пр. Занимала [су га] два писарчића, *дерани* његових година, који су [...] нешто преписивали; Никад, ма ни у сну не би он био помислио, да би му *дерани* могли толи дрзовити бити (РСАНУ); Понеси [се] што је газдински син; понашање му је као у размаженог *дериштета* (РСАНУ); „Нисам знао да је Гиздави Гиле толики развратник да му требају чак две малолетнице” [...] „Па шта ће му [...] оно *дериште*?” (Ћирић, 123); Одлази, *дерле* погано! (РМС); Моја усвојеница је, наоко, била сасвим исправна... Од дивљачког *дерлета* преобразила се у шећерлему (Стевановић: Змајеви, 165). Гимназијалац [...] почео га ударати [...] Сељак му је презриво рекао: – Гле и ти, *итене* једно! (РМС).

Пејоративне реализације лексема чији је денотат 'дете', те којима се у конкретној комуникативној ситуацији (у првом или трећем лицу) изражава афективни и емотивни однос говорног лица према одређеном детету као 'људском бићу у доба раног развоја'²²³ – разликујемо од оних којима се погрдно именује 'млада, незрела, недорасла особа уопште', а које такође региструјемо у грађи: нпр. *дериште*, у РСАНУ 'пеј. 2. млада, недорасла, незрела особа, балавац, балавица' (Ти велиш да је г. Драгићевић *дериште*; Могу сасвим добро да га [студента] замислим, типично [...] француско *дериште*); *дете* у РМС '5. наивни, неискусни људи' (Сад буд'те људи, ил' остајмо *деца*), *беба*, у РСЈ 'в. разг. незрела, неозбиљна особа' (*Беба* једна!). Овој другој скупини припадају лексеме којима се уопште не реферише на *дете* као 'биће у раној животној доби', већ субјекат именованња, употребом такве јединице у номинацији, исказује негативан став према одређеној особи, а њено понашање оцењује као незрело, неозбиљно, дечје, што се са становишта колектива у начелу не одобрава. У таквим случајевима, дакле, погрдно именованње човека заправо и није мотивисано његовим реалним животним добом, већ је посредни метафоричка реализација лексеме која примарно припада семантичком пољу 'старосно доба', а у конкретној комуникативној ситуацији има експресивну функцију. Њеном употребом говорно лице изражава мишљење о духовним особинама, понашању, карактеру особе која је предмет номинације, са циљем да остави утисак на реципијента.

Негативну експресивну тоналност, која варира од подругљиве ка пејоративној, у контекстима неретко реализују лексеме *клинац* и *клинка*.²²⁴ Чини се да је номинација

²²³ Исп. примарно значење лексеме *дете* у РСАНУ: '1. а. људско биће у доба свог раног развоја, од рођења до времена полног сазревања; људско биће које ће се тек родити, заметак'.

²²⁴ Дескриптивни речници српског језика не региструју уочену семантичку компоненту. Приметно је да лексикографски опис лексема *клинац* и *клинка* у РСАНУ и РМС не одговара у потпуности савременом стању у језику, што је несумњиво последица застарелости корпуса на основу којег су обрађене, о чему сведочи и квалификатор *шатр.* у њиховим дефиницијама у овим двама речницима – у

мушког или женског лица у млађој животној доби *клинцем* односно *клинком* у таквим примерима мотивисана говорниковом негативном оценом неке особине, понашања или начина размишљања који су тој особи својствени. Лексичко окружење ових експресива по правилу сугерише да субјекат именована имплицира незрелост и непромишљеност појединца на кога реферише, те његову недораслост ситуацији у којој се нашао, односно поступке који нису у складу са његовим годинама.

Пр. Поред мене – два чупава *клинца* и две намазане *клинке* [...] Пушили су и бленули, ћутећи (Стевановић: Змајеви, 68); На питање да објасни зашто се понашао тако хладнокрвно, Илић је рекао: – Nisam ja „*klinac*”, imam 30 godina, odigrao sam u karijeri mnogo težih i značajnijih utakmica nego što je bila ova (EK); Da li se danas sa Titom sprda svaki napaljeni *klinac* ili je nostalgija bolest (EK); Kako je sam rekao, želeo je da pronade *klinku* sa kojom će moći da manipuliše (EK).

Међу лексемама погрдног значења у сфери 'старосно доба', посебну пажњу завређују пејоративи чији је денотат старија особа, а добијени су семантичком деривацијом тј. деловањем неког од механизма полисемије. У појединим случајевима посредни су лексеме изразито високог степена пејорације, чије се депрецијативно, увредљиво значење темељи на асоцијативном повезивању различитих појмовних садржаја, који су каткад заиста везани за позне године живота људског бића, али неретко се односе и на истрошеност, пропадљивост неживих предмета, њихово старење и губљење употребне вредности. Појачана негативна експресивност лексема овога типа проистиче управо из деградације човека као хијерархијски највишег бића, тј. заснива се на његовом метафоричком, лексичком изједначавању са супротним појмом унутар опозиције *човек–ствар*.²²⁵ Погрдна конотативна семантика јавља се, дакле, као последица појмовног повезивања и свођења људског бића на потрошни предмет, ствар. У ову групу пејоратива у сфери 'старосно доба' сврстали смо следеће лексеме: *дртина*

РСАНУ *клинац* '3. шатр. а. дечак, малишан' (нпр. Моји другови варошани, *клинци* у кратким гаћицама [...] ругају ми се иза ћошкова), 'б. будала, глупак' и *клинка* '1. шатр. а. девојчица; девојка', б. улична девојка (исп. и РМС). Нешто другачије и унеколико боље решење доноси РСЈ, будући да је лексема *клинац* у секундарном значењу 'дечак, малишан' уместо као шатровачка квалификована као експресивна, премда под истом тачком, чини се без основа, налазимо и квалификатор *фиг.*, те је вероватно најтачнија обрада лексема *клинка* у истом речнику: 'експр. девојчица, цурица'. Више о употреби квалификатора *фиг.* у српској дескриптивној лексикографији в. у Гортан-Премк 2004, 2011 и Радовић-Тешић 1984.

²²⁵ Како запажа М. Пижурница (1984: 130) конотација пејоративности у лексички често се заснива на једној од универзалних (класичних) опозиција, као што су човек – ђаво, човек – животиња, човек – ствар, мушкарац – жена, ми – они.

'пеј. а. стара, изнемогла, немоћна особа' (РСЈ), *икебана*, *ископина* 'старија жена, жена у годинама' (Герзић), *кљусина* '2. фиг. пеј. стар, оронуо човек' (РСЈ), *кречана* 'излапела одн. сенилна особа' (Андрић), *крнтија* 'б. фиг. пеј. стара, изнемогла, оронула особа' (РСАНУ), *крнтијетина*, *леш* 'стара особа' (Андрић), *метузале*/*метузале**мка* 'старија особа', *мрцина* 'старија особа' (Андрић), *мумија* 'стара особа', *одртина* '2. б. фиг. погрд. стара, изнурена, пропала особа, дртина' (РСАНУ), *одртотина* 'погрд. остарела и онемоћала, изнемогла особа, дртина' (РСАНУ), *олупина* 'старија особа' (Герзић), *трулеж* 'старац', *фосил* 'старији мушкарац, мушкарац у годинама' (Герзић), *фосилка* 'старица' (Андрић).

Очигледно је да се махом ради о стилски обележеним лексичким јединицама које су карактеристичне за колоквијалну, неформалну комуникацију, тј. за разне типове идиолеката и социоеката. Употреба оваквих пејоративних средстава у номинацији старијих особа условљена је и формом језика, те је готово искључиво ограничена на разговорни језик, а ретко је срећемо у писаном језику. Као што је показано, замашан број лексема из ове групе представља обележје жаргона, одакле и проистиче њихова изразита експлицитност и сликовитост. Самим тим, можемо закључити да је посезање за оваквим погрдним називима умногоме условљено социјалним карактеристикама учесника у комуникацији – њиховим узрастом, образовањем, васпитањем и степеном културе.²²⁶

Објаснићемо лексичке механизме који омогућавају реализацију погрдног значења у полисемантичкој структури неких наведених лексема у описним реченицама (нпр. *кљусина*, *крнтија*, *метузале*, *одртина*), а покушаћемо и да одгонетнемо које семантичке трансформације и појмовне асоцијације омогућавају да именице типа *фосил*, *леш*, *икебана* и сл. у жаргону развију погрдно значење у сфери 'старосно доба'.

а) Мотивациону базу полисемантичке дисперзије неких лексема из ове подгрупе чини управо сема која у структури примарног (неутралног) значења носи

²²⁶ Будући да називи за старије људе типа *метузале*, *мумија*, *фосил* и други, као пејоративне лексеме, представљају поткатогију експресива, у разматрању њихових комуникативних карактеристика и сфере употребе ослањамо се на запажања до којих је дошла С. Ристић вишегодишњим проучавањем феномена експресивности и експресивне лексике у српском језику (исп. нпр. Ристић 2004: 19–20).

информацију о старости датог појма. Тако се нпр. погрдно жаргонско значење лексеме *метузале* ('старија особа') реализује метафоричком трансформацијом денотативне семантичке компоненте 'стар' из семске структуре њеног примарног значења – исп. у РСАНУ: *Метузалем* '1. према библијској причи човек који је доживео највећу старост (969 година)'. Под тачком два у речничком чланку ове одреднице дато је значење 'човек који доживи дубоку старост, врло стар човек', које је квалификовано као фигуративно, а процес уопштавања примарног антропонимског значења и формирања апелатива сугерисан је бележењем именице у загради, малим словом. Овакво усложњавање полисемантичке структуре могуће је објаснити на следећи начин: најпре се из примарног семантичког садржаја лексеме *Метузалем* активирају компоненте 'човек' + 'који је доживео највећу старост', које потом постају продуктивне у формирању метафоричног секундарног значења ове лексеме. Дакле, захваљујући асоцијативном повезивању двају појмовних садржаја, у полисемантичкој структури ове одреднице долази до трансформације по моделу библијски човек који је живео дуго → било који стар човек / човек који дуго живи, а затим неутрално фигуративно значење накнадно развија експресивну, пејоративну компоненту, коју РСАНУ не региструје, али о чему сведоче неки контексти из разговорног језика у којима налазимо ову лексему.²²⁷ Погрдна семантичка компонента представља конотацију у структури секундарног значења, а индукована је говорниковом оценом именоване особе и емотивним односом – не само према њој као појединцу, већ и шире, према групи старијих људи чији је он представник.

На сличан начин развија се и полисемантичка структура лексеме *фосил*, која примарно, у стандардном језику, функционише као термин из области геологије, у значењу 'окамењени остаци биљних или животињских организама из ранијих геолошких периода, окаменина' (РСЈ). Затим, индуковањем семантичких компонената

²²⁷ Допуњујући грађу за подгрупу пејоративних именица које се користе у именовању и квалификовању старијих особа – у *Електронском корпусу српског језика* и коментарима читалаца на интернет-страницама забележили смо лексему *метузале* у следећим примерима: Ноћеš да ме убедиš како си залjublјена у једног *Metuzalema* који је, сем што изгледа као да ти је деда, и страшно ружан? (ЕК); Koga је још брига за *metuzaleme*, који су [...] уверени да тек имају шта да кажу овом животу; Земља гваранија [...] није успела да се опорави ни после [...] диктатуре Алфреда Стреснера, о њим се злочинима и везама са нацистичким *metuzalemima* и данас у великој мери прича; Да ли и овај матори *metuzalem* дели судбину осталих пензионера и осећа кризу?; Konačno да овај матори *metuzalem* каже нешто рационално и паметно.

које садрже информацију о старости именованог појма ('организам' + 'из ранијих периода') и њиховом метафоричком трансформацијом, у жаргонској и колоквијалној комуникацији реализује се погрдно секундарно значење 'стара, оранула особа; старовременска особа' (РСЈ; исп. и Герзић: 'старији мушкарац, мушкарац у годинама'). Негативна експресивност почива, с једне стране, на томе што је полазни појам ('биљни или животињски организам') на хијерархијски нижем ступњу од циљног појма ('човек'). С друге стране, пејорација као вид експресивног значења производ је асоцијативног повезивања и изједначавања двају супротстављених појмова: људског бића које је остарило, а самим тим и физички ослабило, те постало слабије покретљиво – са не-бићем, тј. нечим неживим, окамењеним. Сличност, на којој се метафора уобичајено заснива, овде не постоји објективно, а асоцијативна веза не проистиче из заједничких својстава двају ентитета, већ субјекат именована ту везу конструише на основу стереотипне колективне перцепције старости као непожељног животног доба, блиског смрти. На појмовном плану изједначава се СТАРОСТ са ОКАМЕЊЕНОШЋУ, СПАРУШЕНОШЋУ. Чини се да базу метафоричког преноса и овде чини квазиденотација – асоцијативна представа говорног лица о својствима појмова који се пореде и између којих се успоставља фиктивна сличност. Погрдном номинацијом 'старе, орануле особе' *фосилом* субјекат именована заправо уводи у процес преноса имена „модус фиктивности *као да је*” (исп. Ристић 2004: 28), са циљем да произведе емотивну реакцију адресата. Дакле, пејорација се заснива на поређењу двају супротстављених појмовних садржаја: 'старији човек је *спарушен, окамењен, „нежив*” као да је фосил'.

Пр. Цијели свијет је испуњен *фосилима*, који се једва помјерају и вуку по овој врућини. Али ни њима нико не може одузети право на свједочење и подношење патње (Братић, 147); У 60. послатној години – гласали за неонацистичке странке нису старци, „*fosili*” [...] из доба Трећег рајха – него млада генерација (ЕК); Труднице, да ли вам устају у превозу? (назив анкете) *Kad bi se i desilo da se neko sam seti da ustane, to su bile mlađe osobe a matori fosili nikada nisu ustali* (интернет).

Исти тип семантичких трансформација, тј. асоцијативно повезивање старости са смрћу и физичким пропадањем, карактеристичан је и за жаргонско, погрдно значење лексема *ископина* 'старија жена, жена у годинама', *трулеж* 'старац', *леш* 'стара особа'. Анализирајући пејоративе у именовану човека према старосном добу, покушали смо

схематски да представимо семантичку структуру лексеме *леш* на следећи начин: 'особа' + 'старија' + 'то што је особа стара у мени изазива презир и гнушање' + 'не поштујем и не волим старије људе' + 'старији људи ме нервирају и зато исказујем своје антипатије према њима' + 'чиним то тако да буде очигледно на основу избора номинативне јединице' + 'избором речи показујем да асоцијативно повезујем СТАРОСТ са СМРЋУ,²²⁸ и то на следећи начин: [СТАРОСТ (стар човек) = БОЛЕСТ, неспособност функционисања, пропадање организма; БОЛЕСТ = СМРТ; смрт = човек постаје леш; дакле, стар човек = леш] (Јовановић 2014а: 150).²²⁹

Пр. Još jedna stvar koja tera mlade ljude da idu iz zemlje. Matori *leševi* sede po sudovima i ne rade ništa!; Matori iskompleksirani *leševi* ubeđeni da su premet interesovanja javnosti; Arapi paze svoju porodicu, žene se mladi, složni su međusobno, ne dozvoljavaju da im kćerke budu seksualno roblje raspalih matorih *leševa* sa parama.

Бројни наведени примери из *Електронског корпуса српског језика* и корпуса на интернету, у којима су забележене лексеме *фосил*, *метузале* и *леш*, сведоче о томе да се њихово погрдно секундарно значење чији је денотат човек ('старији човек', 'стара, оронула особа') по правилу реализује у семантичкој позицији са детерминатором²³⁰ атрибутског типа, а то је придев *матор*. Овакав колокативни потенцијал наведених пејоратива посве је очекиван, будући да и придев *матор*, како је раније речено, припада експресивној лексици пејоративне тоналности, стилски је маркиран и

²²⁸ Асоцијативну везу између појмова СТАРОСТ – БОЛЕСТ/НЕМОЋ – СМРТ потврђује и *Асоцијативни речник српског језика*, у коме међу фреквентнијим одговорима испитаника на вербални стимулус *стар* (уз доминантну антонимску реакцију *млад* и уобичајене колокате – *деда*, *човек*) налазимо и *смрт*, *штап*, *немоћан*, *болестан*. Сходно томе, једна од честих реакција говорника српског језика на реч-драж *смрт* јесте *болест*.

²²⁹ Процес преношења имена са полазног на циљни појам (*леш* → *стар човек*) овде је сложенији него у случајевима када је посредни типична метафоричка трансформација, јер се не заснива на објективним сличностима двају појмова, већ на говорниковој субјективној евалуацији тих појмова, асоцијацијама и емоцијама које има у вези са њима.

²³⁰ Анализа наше грађе тиме још једном потврђује запажања Д. Гортан Премк о условљености секундарних семантичких реализација контекстом. Наиме, проучавајући полисемију и семантичку позицију лексеме у линеарном поретку речи, ова ауторка долази до закључка да се основна значења лексема реализују слободно, а секундарна синтагматски, те да је услов за реализацију свих секундарних значења (без обзира на то да ли су она индукована метафором, метонимијом или синегдохом) – постојање семантичке позиције са детерминатором, семантичким или синтаксичким (Гортан-Премк 2004: 110–112). Детерминатор је заправо врста „лексичког партнера”, тј. реч или група речи која у датом контексту указује на то каква је семантичка трансформација посредни (Гортан-Премк 2011: 28–29).

представља обележје разговорног, колоквијалног функционалног стила – исп. у РСАНУ *матор* 'фам. и често погрд. који има доста година, који је зашао у године, стар (о човеку)'.

Несумњиво је да је активирање семантичких компонената 'мртво' и 'сасушено' из структуре примарног значења лексеме *мумија*²³¹ омогућило њену полисемантичку дисперзију и развијање двају метафоричких секундарних значења која региструје РСАНУ: 'а. особа, обично старија, без полета, енергије; особа застарелих, преживелих схватања' и 'б. врло стара особа (обично мршава, слаба)'.²³² Индуктор преноса номинације јесте сема која носи информацију о изгледу полазног и циљног појма, те његовој физичкој функционалности, покретљивости и сл., при чему још једном треба имати у виду да сличност међу њима није сасвим реална, већ субјекат именована успоставља асоцијацијативну везу путем поређења по моделу 'X је као да је Y: 'старији човек је сасушен, слаб, непокретан као да је *мумија*'.

Пр. Не осврћем [се] на старачка и беспосличарска причања разних филолошких *мумија*; Очитао [ми је] лекцију. Мени! Она стара *мумија*! (РСАНУ)

Претпостављамо да су компоненте 'спарушеност', 'сасушеност', које препознајемо у структури примарног семантичког садржаја лексеме *икебана* индуковале метафорички пренос и експресивно значење које се реализује у жаргону, њеном употребом у номинацији 'старије жене, жене у годинама' (Герзић).²³³

б) У посебној семантичкој подскупини у сфери 'старосно доба' издвојиле су се лексеме чије је погрдно значење у номинацији човека мотивисано асоцијативним повезивањем 'старости' са 'оронулошћу', 'дотрајалошћу', 'истрошеношћу', а пејорација је резултат посредне деградације људског бића, односно његовог поистовећивања са неживим стварима, за које су карактеристичне ове особине. Центар

²³¹ Исп. у РСАНУ *мумија* '1. мртво, угнуло тело препарирањем, балсмовањем одн. самим сушењем у погодном тлу сачувано од распадања'.

²³² Премда наведене семантичке реализације у РСАНУ нису маркиране неким од квалификатора *пеј.*, *погрд.*, *презр.*, *подр.*, већ су обележе као фигуративне, уврстили смо их у корпус будући да је несумњива њихова изразито негативна експресивна тоналност у контекстима у којима реферишу на старијег човека.

²³³ Занимљиво је да Драгослав Андрић, у чијем је речнику такође потврђен жаргонизам *икебана* у значењу 'старија жена', у загради код ове одреднице даје објашњење мотивације: „асоц. сасушено цвеће”.

овог семантичког поља чини лексема *дртина*, у значењу '1. погрд. а. стара, изнурена особа (мушка или женска)' – према РСАНУ, односно, уопштеније, 'погрд. а. оно што је старо, слабо, оронуло, онемоћало, одртина (о човеку или животињи)' – према РМС.

Пр. Ко је тебе звао, *дртино* матора?! – дрекну [командант старцу]; Е, стара *дртино*, ма ко тебе тако уреди (РСАНУ); А кад би такав матори претерано сецао војнике [...] онда би већ добио име – матора *дртина* (РМС); Mora da je rijan kao i uvek – *drтина* matora! (ЕК).²³⁴

Индуковањем и метафоричком трансформацијом неке од компонената 'оронуло', 'физичка пропалост', 'дотрајалост', 'похабаност', 'истрошеност' реализују се и погрдна секундарна значења лексема *крнтија*, *одртина*, *олупина*, *старудија*, *сурунтија*. Пејорација се заснива на појмовно-лексичком преносу ствар → човек, који имплицира дисфемизацију и унижавање, а појачану нијансу негативне експресивности даје чињеница да се стар човек именује лексом која примарно означава неупотребљив, дотрајао предмет:

крнтија а. стара, од дуге употребе дотрајала и неупотребљива ствар, старудија; олупина → б. фиг. пеј. стара, изнемогла, оронула особа (у метафоричком преносу учествују семе изгледа и функције – 'стара', 'дотрајала', 'неупотребљива', које се активирају из примарног садржаја ове лексеме и продуктивне су у развијању секундарног значења, по моделу: СТАР, ПОТРОШЕН, НЕУПОТРЕБЉИВ ПРЕДМЕТ → СТАРА, ГОДИНАМА „ПОТРОШЕНА” ОСОБА; пр. Ми [...] предложимо за председника [...] кабинета Филипа Христића, нашта је краљ одговорио: „где нађосте ову *крнтију*?”; Ову пандурску *крнтију* треба поставити негде пред канцеларију [...] да прекрсти руке и [...] чека кад онај изнутра наручи каву (РСАНУ);

одртина (одротина) 1. а. стара, поцепана, похабана, изношена одећа (ређе обућа); крпа, рита, дроњак → 2. б. фиг. погрд. стара, изнурена, пропала особа, дртина; семантичка реализација дата под тачком 2. индукована је семама 'стар' и 'похабан' из основног семантичког садржаја; депрецијативност и овде почива на поистовећивању времешног човека са ствари која је похабана ношењем (метафорички – трајањем) и више нема пређашњу употребну вредност; пр. Ти си парче мене, али не од ове траљаве *одртинe*

²³⁴ Контексти у којима региструјемо лексему *дртина* показују да се и њено погрдно значење обично реализује у специфичној семантичкој позицији – са придевским детерминатором *матор* (ређе *стар*).

... нег парче моје душе, која се није дала побједити; Неће да иде у пензију, а не види да је *одртотина* (РСАНУ);

олупина 1. а. олупана, оштећена (обично неупотребљива) направа, машина и сл.; крнтија (нпр, аутомобил, брод и сл.). б. уопште стара, дотрајала, оштећена ствар' → 2. фиг. а. стара, оронула, изнемогла, физички пропала особа; мотивациону базу полисемантичке дисперзије чине семе које се односе на изглед изворног и циљног појма: 'олупана', 'оштећена' (ствар) → 'физички пропала' (особа), али и на његову (не)функционалност, што је оличено у асоцијативном повезивању појмова НЕУПОТРЕБЉИВОСТ → СТАРОСТ: пр. Против [митрополита] почео је да ради и грчки консул [...] древна *олупина* [...] свађалица и глупак; Платићемо ми то цревима, – одобрава крупним гласом једна стара фронташка *олупина* (РСАНУ);

старудија 1. старе, употребљаване, половне ствари, стареж → 2. фиг. а. стар човек (РМС) и у мн. старе, оронуте особе; пензионери (Герзић); негативна експресивност утемељена је у преносу имена са појма нижег ранга (предмет) на виши појам (људско биће), а метафоричку трансформацију и развијање полисемантичке структуре омогућава сема 'стар' из примарног семантичког садржаја; пр. Нема пустоловине за *старудију* попут мене; Професори [на матури] изгледају врло стари и овештали, али имаш [...] осам заједничких година са тим *старудијама* (РМС).

Коначно, споменућемо и неколико жаргонских изведеница подругљиво-презриве експресивне тоналности, којима се именује заборавна, сенилна старија особа: *кречана, лапендус, лапонац, лапонка, излапетис, сенилко*. Негативна конотативна компонента у структури значења жаргонизма *кречана* производ је асоцијативног повезивања старости са смањењем способности рационалног размишљања, закључивања, расуђивања и сл., док подругљиво-шаљив тон деривата мотивисаних глаголом *лапити* проистиче из појмовно-асоцијативне везе СТАРОСТ → ГУБИТАК ПАМЋЕЊА, ЗАБОРАВНОСТ. Чини нам се да мотивациону базу за реализацију подругљиво-презривог значења свих наведених лексема можемо пронаћи у начину на који концептуализујемо апстрактне појмове МИШЉЕЊЕ, ПАМЋЕЊЕ, РАСУЂИВАЊЕ. Приликом одгонетања појмовних метафора које омогућавају њихово разумевање у српском језику треба поћи од семантике основинских лексема које мотивишу набројане изведенице – на првом месту од значења глагола *лапити*. У речничком чланку ове глаголске

одреднице у РСАНУ регистрована су два значења и, у оквиру њих, неколико семантичких реализација, чији лексикографски опис помаже у реконструисању когнитивних механизма који структурирају човеково поимање апстрактних домена РАЗМИШЉАЊА и ПАМЋЕЊА. Навешћемо само оне релевантне за објашњење метафоричког значења погрдних жаргонских назива за старог човека –*лапонац*, *лапендус*, *излапетис*:

лапити 1. а. прелазити у гасовито стање, ветрити, испаравати (се). б. испуштати из себе корисне састојке (јачину, мирис и сл.), губити у вредности. → 2. слабити, губити се, нестајати (обично услед старости, о памети); губити памет (о човеку).

На основу дефиниције секундарног значења глагола *лапити*, односно лексичког апарата који користимо када говоримо о 'губитку памети' карактеристичном за старост, можемо закључити да разумевање апстрактних менталних активности попут ПАМЋЕЊА и ЗАБОРАВЉАЊА омогућава појмовна метафора ПАМЋЕЊЕ ЈЕ ОСТАЈАЊЕ, ЗАДРЖАВАЊЕ КОГНИТИВНИХ САДРЖАЈА У МЕНТАЛНОМ ПРОСТОРУ.²³⁵ Дакле, памћење се на когнитивном нивоу изједначава са похрањивањем, задржавањем мисли, идеја, теорија и сл. у менталном простору, што имплицира да се ЗАБОРАВЉАЊЕ концептуализује као ИЗЛАЖЕЊЕ, ИШЧЕЗАВАЊЕ, ГУБЉЕЊЕ КОГНИТИВНОГ САДРЖАЈА ИЗ МЕНТАЛНОГ ПРОСТОРА – исп. *лапити* '2. слабити, губити се, нестајати (обично услед старости, о памети); губити памет (о човеку)'

Отуда проистиче да се ПАМЕТ односно ПАМЋЕЊЕ метафорички разумевају као МЕТЕРИЈА која приликом заборављања ИСПАРАВА, ГУБИ СЕ ИЗ МЕНТАЛНОГ ПРОСТОРА. Исти когнитивни механизам омогућава даље семантичке трансформације унутар деривационог гнезда глагола *лапити*, тј. творбу експресивних изведеница презриво-

²³⁵ До сличног закључка дошли смо анализирајући са когнитивносемантичког аспекта фразеолошке конструкције у чијем се саставу у српском језику налази лексема *глава*. Уочили смо да се ГЛАВА најчешће концептуализује као МЕНТАЛНИ ПРОСТОР, тј. САДРЖАТЕЉ ЗА МОЗАК И ЧУЛА, а метонимијским повезивањем по формули ГЛАВА СТОИ ЗА МОЗАК соматизам *глава* у саставу фразеологизама даље се конкретизује као САДРЖАТЕЉ ЗА ПАМЕТ, ИНТЕЛИГЕНЦИЈУ, УМ, МИСЛИ и сл. Даље смо, појмовном анализом фразеологизама с компонентом *глава* показали да су у сценарију САДРЖАВАЊА активне и појмовне метафоре којима се концептуализују апстрактне менталне активности, попут РАЗМИШЉАЊА, РАЗУМЕВАЊА, ПАМЋЕЊА (Јовановић 2014б: 75–76). Управо та запажања била су нам од нарочитог значаја за тумачење жаргонских пејоратива *лапендус*, *лапонац/лапонка*, *излапетис*.

подругљиве тоналности *лапонац*, *лапонка*, *лапендус*, *излапетис*, којима се у жаргону именује заборавна старија особа.

На сличан начин могуће је протумачити и погрдно значење жаргонизма *кречана*, који је синониман претходно описаним лексемама и регистрован у Герзићевом и Андрићевом речнику. Мотивациону базу за формирање овакве лексичке јединице у номинацији 'заборавне, сенилне (обично старије) особе' у колоквијалној комуникацији такође чине појмовне метафоре које су активне у концептуализацији апстрактних менталних активности, попут РАЗМИШЉАЊА и РАСУЂИВАЊА. Чини се да је у случају жаргонске изведенице *кречана* на делу појмовна метафора РАЗМИШЉАЊЕ, ПРОМИШЉАЊЕ ЈЕ АКТИВИРАЊЕ КОГНИТИВНИХ ФУНКЦИЈА, односно ПОКРЕТАЊЕ САДРЖАЈА У МЕНТАЛНОМ ПРОСТОРУ.²³⁶ За разлику од ПАМЋЕЊА, које се на когнитивном нивоу изједначава са СКЛАДИШТЕЊЕМ, задржавањем мисли у менталном простору, што имплицира њихово мировање, МИШЉЕЊЕ/РАЗМИШЉАЊЕ се, због својства променљивости, концептуализује као КРЕТАЊЕ КОГНИТИВНОГ САДРЖАЈА. За објашњење метафоричке асоцијације на којој почива семантика изведенице *кречана* неопходно је уз то имати у виду и нека конвенционална знања о појмовном домену израженом основинском речју. Већ нам увид у то каква је природа *креча* као материје, те какве здравствене проблеме може проузроковати његово таложење у ткивима, сугерише да изведеница којом се означава човек са овом лексемом у основи има негативну конотацију.²³⁷ *Закречење* неког простора (нпр. крвних судова) подразумева накупљеност креча и непроходност, тј. отежано кретање материје кроз тај простор. Овај изворни домен послужио је да се у жаргону, за који је иначе карактеристична изразита лексичка експресивност и креативност у творби речи, начини изведеница којом се сликовито сугерише стање, особина менталног простора старије особе – често заборавне, сенилне, умањених когнитивних способности. Полазећи од начина на који је утврђено да се концептуализује РАЗМИШЉАЊЕ и РАСУЂИВАЊЕ (као ПОКРЕТАЊЕ КОГНИТИВНОГ САДРЖАЈА У МЕНТАЛНОМ ПРОСТОРУ), можемо претпоставити да је

²³⁶ И ову метафору уочили смо приликом појмовне анализе неких фразеологизама са компонентом *глава* у српском језику, међу којима су нпр. *пролазити/пролетети кроз главу*, *врзмати се/мотати се (коме) по глави*, *мућнути главом* (Јовановић 2014б: 76).

²³⁷ Исп. у РСАНУ *закреченост* и *закречење* 'стање, особина онога што је закречено, накупљеност креча, кречних соли (обично у ткивима)'.

деривација именице *кречана* мотивисана асоцијативним повезивањем менталног простора старијег, заборавног човека, који не расуђује и не размишља пуним капацитетом, са простором који је закречен, непроходан. Подругљиво-презрива конотација овог жаргонизма заправо почива на имплицитном поређењу отежаног протока когнитивних садржаја (мисли, идеја, сећања) кроз ментални простор старијег човека са отежаним кретањем материје кроз закречен простор.

Коначно, подругљива експресивна обојеност карактеристична је за још две жаргонске изведенице које се у разговорном, колоквијалном стилу често употребљавају у номинацији старије (обично мушке) особе. То су лексеме *пензос* 'пензионер' (Андрић, Герзић) и *чилагер*²³⁸ 'жарг. пеј. старији човек' (РСЈ, Андрић, Герзић).

Пр. Мајка ме је носила у подрум у којем су ужасно смрдели неки *пензоси* (Потић, 18); Орунули *пензоси* [...] беже од досадних баба и керова у пензионерско удружење (Потић, 63); „Ајде онда да убијемо неког *пензоса*. За њих и није нека штета” (Видојковић, 170); Купио сам карту, заденуо је у мали џеп сакоа и сместио се на седишту [...] *Чилагери* и бапци – што су држали цегере међу ногама [...] и не погледаше ме (Стевановић: Змајеви, 92); Сутрадан на ноћ неки *чилагер* Словенац [...] за три сома ме је превео преко границе (Герзић).

Сумирајући резултате анализе погрдних назива за човека на основу животног доба, запажамо веома изражену нетрпељивост друштвено-језичке заједнице према старијим особама. О томе сведочи велики број лексема негативне експресивне обојености, у чијој се семској структури уочавају евалутивне и емотивне компоненте које указују на говорникову субјективну оцену старости као нечег непожељног и намеру да избором пејоративног имена у номинацији старијег човека утиче на адресата, успостављајући свој систем вредности као општеприхваћен. Издвојено је чак 67 од укупно 92 лексичке јединице у овом семантичком пољу којима се реферише на старију особу, а свега 25 оних којима се погрдно именује 'младо лице'. Таква језичка слика света у овом делу речничког фонда навела нас је да се упитамо чиме је мотивисан изразито негативан став и презрив емотивни однос колектива према

²³⁸ Претпостављамо да је мотивна реч од које је начињена ова изведеница именица *чича*. Жаргонизам *чилагер* није једини дериват овог типа, али је свакако најубичајенији, а осим њега у речницима жаргона забележили смо и варијанте *чилац*, *чилос*, као и аугментативно-пејоративну изведеницу *чичекања*, у значењу 'непријатан старији човек који стално нешто приговара' – Како сте могли с *чичекањом* да се упустите у авантуру? (Герзић).

старијим људима. Сва је прилика да одговор на то питање излази из лингвистичких оквира и залази у сферу психологије, тј. да лежи у асоцијативном повезивању старости са смрћу, болешћу, физичким пропадањем, умањеном радном способношћу и другим непожељним пратиоцима овог животног доба (исп. пејоративе *леш*, *мрцина*, *гробље*, *ископина*, *фосил*, *мумија*).

Све лексеме којима се особе погрдно именују на основу старосног доба имају негативну конотацију, али увидом у примере њихове реализације у контекстима запажамо разлике у степену негативне експресивности коју изражавају, те смо их поделили на пејоративе високог степена – нпр. *бабетина*, *дедускара*, *старчуљина*, *леш*, *мрцина*, *олупина* и пејоратива сниженог степена – нпр. *бакутанер*, *маторац*, *чилагер*. Такође, класификовали смо грађу и према начину на који се реализује погрдно значење, истакавши да је пејоративност већине лексема производ додавања аугментативно-пејоративних суфикса на творбену основу семантички неутралне мотивне именице, а нарочито су богата деривациона гнезда именица *баба* (*бака*) и *деда*. Затим смо посебну пажњу у анализи посветили лексемама чије се погрдно значење у сфери 'старосно доба' остварује семантичком деривацијом, тј. деловањем неког од механизма полисемије. Показало се да је депрецијативно, увредљиво значење често засновано на асоцијативном повезивању 'старости' са 'оронулошћу', 'дотрајалошћу', 'истрошеношћу', 'спарушеношћу', при чему је пејорација резултат посредне деградације људског бића, односно његовог поистовећивања са неживим стварима, за које су карактеристичне ове особине (исп. нпр. *икебана*, *крнтија*, *одртина*, *олупина*, *старудија*).

Коначно, утврдили смо да и младост као животно доба именоване особе може резултирати презривом конотативном семантиком, будући да се доводи у везу са неозбиљношћу, незрелошћу, незнањем или неискуством. Као посебно занимљива издвојила се скупина лексема чије погрдно значење почива на садејству метафоре са метонимијом – нпр. *балавац*, *слинавко*, *голуждравац*, *голобрадић*, *жутокљунац*. У таквим случајевима, најпре се успоставља асоцијативна веза између особе чије се понашање оцењује као незрело и старосног доба за које је карактеристично такво понашање. Затим се младост као старосно доба у свести субјекта именовања

изједначава са физичком особином која је карактеристична за тај период живота (мало дете је 'балаво', 'слинаво' и сл.), што омогућава метонимију по моделу: особина → носилац особине. На крају, указали смо и на то да у сфери 'старосно доба' постоје пејоративи којима се уопште не реферише на особу на основу реалних година живота, већ искључиво на основу њеног понашања које се конотира као непримерено, незрело, дечје (нпр. *дете*, *деришите* и сл.).

5.3. Погрдно именовање човека на основу верске припадности или односа према религији и цркви

Номинативне јединице којима се погрдно именују особе на основу припадности некој конфесији, цркви или пак на основу односа према религији, те упражњавања верских обреда показују да српска културно-језичка заједница, чију већину чине православци, каткад има негативан став према мањинским верским групама. О томе у грађи анализираној за потребе овог рада сведоче бројне лексеми, на основу којих долазе до изражаја различити стереотипи и предрасуде које се у српском друштву везују за припаднике појединих конфесија. Тако, примера ради, колективну нетрпељивост према исламској вероисповести у РСАНУ потврђује лексема *балија*, забележена у значењу 'погрдан назив за босанско-херцеговачког муслимана; назив за сирова, неотесана, силовита човека уопште', а широка је и палета експресивних јединица у погрдној номинацији исламских верника које региструју речници жаргона и корпус са интернета: нпр. *муслица*, *муџос*, *муџахедин*; *муслиманчина*, *муслиманчуга*. Пејоративно значење ових лексема остварује се суфиксалном деривацијом, при чему се као мотивна реч појављује или неутрална лексема *муслиман* или лексема негативне конотације *муџахедин*.²³⁹ Насупрот овим изразито негативно обојеним изведеницама у номинацији

²³⁹ Ниједан описни речник српског језика не региструје лексеми *муџахедин*, иако је она у савременом српском језику врло жива у употреби, посебно од деведесетих година 20. века и ратова на простору бивше Југославије, у којима су се муџахединима називале јединице босанских муслимана, помогнуте снагама из других исламских земаља. Отуда посебно изненађује изостанак ове одреднице у Матицином једнотомном речнику, као најсавременијем лексикографском делу које описује лексику српског књижевног језика. Ипак, у „Великом речнику страних речи и израза” И. Клајна и М. Шипке налазимо да је *муџахедин* 'фанатични борца за ислам; пред крај XX века, назив за добровољце у грађанским ратовима, об. шиите из Ирана, који се често служе терористичким методима'. Оваквим лексикографским описом посредно се потврђује негативна конотација лексеми у српском језику, будући да се *фанатичност* у изражавању верских осећања начелно не одобрава ни у једној друштвеној

мушке особе муслиманске вероисповести стоји лексема сниженог степена пејорације *муја* (*мујо*), коју региструје РСАНУ у значењу 'нар. (понекад погрд.) особа муслиманске, мухамеданске вере, муслиман, мухамеданац', те која, зависно од контекста и интенције говорног лица, може реализовати широк спектар значења – од презриво-погрдног, преко подругљивог, па све до хипокористичног.²⁴⁰ Осим лексема којима се погрдно именују муслимански мушкарци, описни речници српског језика региструју и два погрдна назива за жене ове вероисповести: *балинкуша* 'погрд. назив за муслиманку' (РМС) / 'погрд. жена балија' (РСАНУ) и *булетина* 'пеј. од була' ['була = 1. муслиманска жена'] (РСАНУ). Пејоративно значење у оба случаја формира се у процесу суфиксације творбене основе аугментативно-пејоративним наставцима (-*уша* и -*етина*), с тим што се код изведенице *балинкуша* суфиксом само појачава постојећа негативна експресивност основинске речи, док је код именице *булетина* пејорација производ аугментације семантички неутралне основе.

Пр. Narodni poslanik Meho Omerović potvrdio je juče da ga je u Skupštini Srbije vređao poslanik Srpske radikalne stranke [...] i nazivao ga *balijom* (ЕК); Tompsonov nastup praćen je sa tribina skandiranjem: „Gazi, gazi *baliju*”, „Ubij, ubij Srbina” (ЕК); Аћим је био и остао *балија*: иде одрпан и умашћен и размеће се газдалуком, а у [...] магази и једе и спава и живи као ужирено свињче (РСАНУ); Вала, фра Лука, слушај: или ми се скидај с врата са твојим махнитим *балинкушама* или ја да бјезим у шуму (РСАНУ); Најгоре је прошао Јанис Јанотас, ком је помоћни тренер босанске репрезентације [...] ударцем избио зуб. Свој удео су имали и навијачи, који су Грке гађали док је трајао инцидент (из новинске вести) Primitivne *muslimančine!* (коментар читаоца); Организатор експлозије у Санкт Петербургу снимљен је сигурносним камерама, тврде руске новинске агенције (из новинске вести) Samo da nađu tog smrada i njegove *muslimančuge* i potamane ih (коментар читаоца); Preovlađaće nam *muslidže* ovde [...] Може то да се заустави, а то могу само Руси (интернет).

заједници, а *тероризам* строго осуђује и санкционише. РСАНУ бележи старију и данас мање уобичајену форму *муџахид*, која је маркирана као покрајинска реч, у неутралном значењу 'код муслимана: онај који се бори за своју (исламску) веру'. Међу муслиманима, такође, лексема *муџахедин* нема негативан експресивни призвук – управо супротно, имајући у виду да сугерише аутентичног верника; исп. у речнику К–Ш: 'ар. муџāhid борац у цихаду, тј. борац на Алаховом путу, борац за ислам'.

²⁴⁰ Презриво-подругљив став говорног лица према муслиманским верницима потврђује и изведеница *окројша* 'пеј. в. обрезањак (онај који је обрезањак, код којег је извршено обрезање)', која се у савременом језику ретко употребљава, премда у РСАНУ није маркирана квалификатором временске ограничености (нпр. *заст.*, *арх.*), нити неким од маркера нестандартне лексике (нпр. *необ.*, *неуб.*, *нераспр.*) (исп. Ристић 2006а: 189, 81).

Чињеница да су пејоративно значење развиле лексеме *муслиман* и *жидов*,²⁴¹ које су иницијално само именовале припаднике двеју вера, казује понешто о емотивном односу говорника српског језика према представницима других конфесија. Наиме, чини се да су једнородност и, како истиче С. Ристић (2004: 100), „недељивост мноштва људских јединки” – квалитативне карактеристике које се са аспекта чланова већинске групе оцењују као позитивне и пожељне. С друге стране, индивидуалност и излажење из групе по било ком обележју (у овом случају верском) процењују се као нешто негативно у систему вредности културне заједнице. На тај начин на лексичком нивоу манифестује се опозиција *ми–они*, која одражава дистанцу, уздржаност и негативан емотивни став субјекта говора према мањинској верској (или етничкој) скупини. То у грађи ексцерпираној из описних речника потврђују и погрдни називи за особе католичке вероисповести: *крањац*²⁴² ’погрд. онај који исповеда католичку веру, католик’ (РСАНУ); *шокац* ’подругљив назив који православци дају католицима икавцима и католицима уопште’ и *шокица* ’подругљив назив који православци дају католицима икавског говора и католицима уопште’ (РСЈ), *Шокадија* ’зб. (обично подр.) Шокци’ (РМС). Премда ове лексеме данас нису уобичајене у употреби, могу бити од великог значаја за различита (лингво)културолошка, социолошка, етнолошка и историографска истраживања, будући да сведоче о недостатку толеранције према верској различитости на нашим просторима, што је несумњиво допринело ратним сукобима и масовном страдању становништва током 20. века:

Пр. У селу је *крањац* Штефанчић и *чифут* Краус (РСАНУ); Други [су] рогоборили што он »*крањац*« у њихову селу хоће да заповиједа (РМС); Нема ти у четничкој чети [...] ни *шокаца* ни Турчина (РМС); Има и у *шокаца* много прекрасних дјевојака, али се неће да турче (РМС); Наша истокрвна и истојезична браћа, Буњевци и *Шокци*, нису могли да имају [...] удео у националном животу (РМС).

²⁴¹ У појединим случајевима тешко је раздвојити верску од националне/етничке припадности – исп. нпр. у РСАНУ апелативну форму *жидов*, у значењу ’Јеврејин (понекад презр.)’.

²⁴² РМС региструје и деминутивну форму *Крањчић*, у чијој обради (’2. (крањчић) дем од крањац’) изостаје неки од квалификатора *пеј.*, *ир.*, *погрд.*, *презр.* или *подр.*, а пример наведен као потврда значења у речничком чланку указује на то да би ову одредницу требало обележити и једним од наведених стилских маркера: [Селјаци] су се на сваком кораку ругали »*крањчићу*«, како су га подругљиво звали гдје је био католик.

Језичка слика света у делу лексичког фонда српског језика који обухвата погрдне називе за човека на основу верске припадности показује да нетрпељивост једне говорне заједнице према различитости у сфери идентитета није карактеристична само за српско друштво и националну културу. Наиме, у анализираној грађи регистровано је још неколико именица које се данас изнимно ретко употребљавају и припадају пасивној лексици, али потврђују да је негативан став колективног субјекта именовања према припадницима других конфесија карактеристичан за многе народе. Погрдна номинација групе верски различите од оне којој припада говорно лице представља неку врсту социо-културолошке универзалије, посебно у одређеним историјским периодима и околностима када су две конфесионалне скупине упућене на заједнички живот. О томе у ексцерпираној грађи сведоче лексеме *Влах*, *ђаурин*, *ђаурка/ђауркиња*, *каур(ин)*, *крмковић* које описни речници бележе на основу старијих извора, сугеришући да су посредни погрдни називи за припаднике друге вере или становнике других крајева (из перспективе субјекта именовања). Обично је, показало се, реч о пејоративним именима које су Турци, као муслимански освајачи, на нашим просторима давали припадницима других конфесија, махом Србима. С тим у вези, занимљиво је и запажање М. Марјановић (2007: 112) да су реч *влах* Турци преузели од Срба који су прешли у ислам и који су таквом погрдном номинацијом изражавали презир према сународницима који су остали у својој вери.²⁴³

Будући да нас у овом поглављу интересују пејоративи у номинацији човека према конфесији, навешћемо само оне семантичке реализације из развијеније полисемантичке структуре наведених лексема које се односе на сферу 'верска припадност'.²⁴⁴

²⁴³ Истраживање које је спровела М. Марјановић доноси значајне етнографске податке на основу којих се може проучавати и тумачити полисемантичка структура етнонима *Влах* у српском језику. Иако се на основу речничког чланка ове одреднице у РСАНУ стиче утисак да су муслимани све хришћане равноправно називали *власима*, желећи „да истакну свој презир према њима”, ауторка налази да се ова реч, ипак, „на просторима где има доста муслимана: на Косову и у Босни” – употребљавала селективно, махом за православне Србе. Даље у тексту М. Марјановић наводи бележења Г. Елезовића да „на Косову Турци зову рисјане Србе Власима”, као и да „Муслимани у Босни власима називају само православце, осим у травничком округу где су мухамеданцима власи католици, а православце једноставно зову *рисјани*” (према Марјановић 2007: 112–113).

²⁴⁴ За више о ширењу полисемантичке структуре лексеме *Влах* у сфери 'етничка припадност' и 'друштвени статус' – в. Марјановић 2007 (110–114) и претходно поглавље овог рада.

*Влах*²⁴⁵ (РСАНУ) '2. нар. назив (често погрдан) за припадника друге вере':

а. припадник православне вере, обично Србин (за католике и муслимане на територији бивше Аустроугарске). — Срби закона Турскога у Босни и у Херцеговини, а тако и они закона Римскога зову, и то као за поругу, *Власима* браћу своју закона грчкога.

б. хришћанин (за муслимане). — А Турчина ако још имаде | гдјегод кога, тер се *влаха* боји, | попет ћу га небу под облаке.

в. католик (за травничке муслимане). — У Босни у травничком округу „*Влах*” је мухамеданцима католик, а православни „*Ришћанин*”.

г. католик који говори као Србин тј. новоштокавски (за подравске старинце)'. — У Подравини хрватски „*мужи*” зову „*Власима*” оне католике, који српски говоре.

каури = *каурин* (РСАНУ) 1. онај који не верује, неверник (погрдно о немуслиманима у изражавању муслимана), *ћаур*. — Бог убио свакога Турчина, | Који више *каурину* дође, | Кад *каурин* крсно име служи!; Царска тараба [је] на границама посрнула и [...] Босна постаје разграђена земља по којој газе не само Османлије него и *каури* из бела света.

ћаур(ин) (РСЈ) тур. пеј. презрив назив који муслимани дају ономе који не припада муслиманској вери, неверник, хришћанин, каурин. — Бери војску што год више можеш [...] јер се *ћаур* на оружје диже; Нек' се диже тући *ћаурина*: *ћаури* нам тешко дојадише (РМС).

ћаурка и *ћауркиња* пеј. женска особа немуслиманске вере, неверница (за муслимане), хришћанка, каурка. — Ова ме *ћаурка* избежуми (РМС).

крмковић 'погрдан назив за иноверце (у муслиманском жаргону)' (РСЈ).

Међу лексемама погдног значења које су обухваћене семантичким пољем 'верски идентитет' у посебну скупину издвојили смо оне којима се именују црквена и свештена лица. Посреди су махом аугментативни, ређе деминутивни деривати именице *поп*, која у творбеном процесу модификације, у комбинацији са суфиксима субјективне оцене, остварује изразито пејоративно значење и сугерише негативан став субјекта именована – исп. у РМС облике *попекања*, *попенда*, *попесина*, *попескара*, *попускара*, *попина*, *попоња* (све описане по формули 'аугм. и пеј. од поп'), као и лексеме *попић*,

²⁴⁵ Исп. у РСАНУ *Влашче* 'у деминутивном или презривом значењу: Влах; млад Влах' и у РМС *Влашчић* 'дем. и ир. од Влах'.

попица, *попичак* (’дем. од поп, мали, безначајан поп’/ ’дем. од поп’ / ’ир. дем. од поп’).²⁴⁶

Пр. Имају једног *попенду* који је [...] притиснуо пола села; *Ова* попина чангрља са звонима и дању и ноћу; *Попоња*, чим кући дође [...] мантију о клин; Догађај у калуђеровој соби ждерао му је мозак [...] Да мене увриједи једна *попускара!*; Гдје је покојни прото кога су се и владике прибојавале, а камоли јадне *попице* сеоске (РМС); Zla ste istorija – mirno je odgovorio prota. Izbuljio sam se, hteo sam mu reći: da je *porina* malovaroška (А. Исаковић, ЕК); Vaše Veličanstvo bi od njega načinilo čuvara državnog pečata, kao što je onu *porinu* postavilo za nastojnika manastira (ЕК).

Истој скупуни припадају и изведенице од других лексема којима се именују свештена лица као представници хришћанске цркве: *игуманчић* ’дем. и ир. од игуман’ (РСАНУ), *калуђерчина* ’аугм. и пеј. од калуђер’ (РСЈ), *калуђеритина*²⁴⁷ ’пеј. а. калуђер. б. зб. калуђерски сталеж, калуђерство’ (РСАНУ), *капеланчић* ’(обично ир.) дем. од капелан’ [= цркв. свештеник нижег реда, парохов, жупников помоћник] (РСАНУ), *фратрина* ’аугм. и пеј. од фратар’ (РМС). У грађи бележимо и погрдне називе за чланове неког од исламских верских редова – *дервишина* ’аугм. и пеј. од дервиш’ (РСАНУ) и *хоџица* ’дем. и ир. од хоџа; бедан, неугледан хоџа’ (РСЈ).

Пр. Луда једна *калуђерчина* опадне мирнога философа код Свете Инквизиције у Риму (РСАНУ); *Калуђерчина* се најела ракије (РМС); Њима је ауторитет једна *калуђеритина* незналица (РСАНУ); Руски владика понашао се као какав пијан мужик [...] Руској влади с правом се замера што [...] пушта ван границе Русије тако невоспитане *калуђеритине* (у значењу ’пеј. а. калуђер’ у РСАНУ); [Енглеска] ... је пређе сматрала као животну задаћу: борбу против римске *калуђеритине*; Византијом владаше деморалисана *калуђеритина*; у њој није више било ни војничког духа, ни храбрости (у значењу ’б. зб. калуђерски сталеж, калуђерство’ у РСАНУ); Подговоре једног суманутог *дервишину* да га [великог везира] убије (РСАНУ); Враћам рукопис не Гршковићу, како је тај *капеланчић* желео, већ Рачкому

²⁴⁶ Овој групи погрдних назива за црквена лица треба придружити још две синонимне лексеме страног порекла, које региструју описни речници српског језика РСАНУ и РМС, али се оне у савременом језику веома ретко употребљавају – посреди је грецизам *папаз*, у значењу ’погрд. свештеник, православни поп’ и пејоративно-аугментативна изведеница *папазина* – нпр. То ће све пре изгинути, но се истурчити. Ваши црни *папази* јаде чине по нас (РСАНУ); Све је обријао. Само се још *папаз* одупире, али ни он неће дуго ако останемо овдје (РСАНУ); Игумане, један *папазино!* (НП Вук, РСАНУ). Будући да оне нису квалификоване као застареле, архаичне или покрајинске, уврштене су у корпус за ово истраживање, премда смо свесни њихове неуобичајености.

²⁴⁷ Дефиниција лексеме *калуђеритина* у РСАНУ показује да се и код пејоратива у сфери ’верски идентитет’, као што је био случај и са погрдним називима за припаднике етничких скупуна, примарно аугментативним суфиксом *-итина* метонимијском трансформацијом остварује значење збирности (исп. Цвијовић 2017: 128–129).

(PCAHY); Ta je fratrina [...] одвратна креатура (PMC); Neki podozrevaju da između ove dvojice [Vučića i Zukorlića] ima i konkretnijih i znatno sumnjivijih „dilova”, čim se tako olako pušta pretvaranje Pazara u Divlji zapad [...] Gde je jedan „*hodžica* maltene bez obrazovanja, na mestu šerifa”.

Постојање оваквих јединица номинације у лексичком систему српског језика може се, с једне стране, тумачити негативним, презривим односом субјекта именована према свештеничком позиву уопште, без обзира на конфесију коју црквено лице представља. Тиме се, каткад, посредно сугерише и нетрпељивост говорника према цркви као организованој институцији религије или према упражњавању верских обичаја које спроводе представници црквене хијерархије. У прилог таквом тумачењу може говорити чињеница да највећи број лексема у овој подгрупи реферише управо на хришћанско, православно свештенство, а не, како бисмо очекивали, на црквена лица која представљају друге, мањинске верске скупине.²⁴⁸

Имајући у виду да је пејоративно значење свих наведених изведеница производ аугментације или деминуције семантички неутралне мотивне лексеме, као и чињеницу да се сема квантитета (’мали’/’велики’) неретко трансформише у сему негативне оцене (исп. Вељковић-Станковић 2011, Јовановић 2016а), закључујемо да другу могућу мотивацију за употребу оваквих номинативних јединица чини уверење говорног лица да именована особа (у овом случају црквено лице) није достојан представник професије коју обавља, тј. свештеничког позива.²⁴⁹ У прилог томе говоре контексти у којима бележимо деривате овог типа, али и лексикографске дефиниције, у којима обрађивачи, уз уобичајени формулативни део ’аугм. и пеј. од X’ / ’дем. и пеј. од X’ / ’дем. и ир. од

²⁴⁸ То значи да овде не можемо говорити о изражавању негативног емотивног става субјекта именована путем успостављања опозиције *ми – они*, чије супротстављене половине чине представници већинске и мањинске конфесије. На таквом односу се, видели смо, темељи пејорација код лексема *балија* или *муслиманчина*, при чему је носилац МИ-позиције говорно лице, као припадник бројније (обично православне) верске групе, док је носилац ОНИ-позиције особа којој се додељује погрдно име, а која готово увек припада мањинској верској групи (у датим примерима – муслиманској). Код погрдних назива за црквена лица разлика је у томе што субјекат именована и особа на коју се реферише могу бити и исте и различите верске припадности, будући да се негативан став не заснива на нетрпељивости према припадницима друге конфесије, већ према припадницима цркве уопште или пак према конкретном појединцу који није достојан представник црквене хијерархије.

²⁴⁹ Проучавајући како компонента величине ’мали’ / ’мањи од уобичајеног представника своје врсте’ може индуковати погрдно значење лексема у сфери ’човек’, Ј. Јовановић (2016а: 122–123) у посебну скупину издваја деминутиве којима се именује човек као представник професије/занимања.

X' / 'дем. од X', неретко посежу за атрибутима *бедан*, *неугледан*, *безначајан* и сл. – исп. нпр. *попић* (PMS) и *хоџица* (PCJ).

Дакле, запажамо да се деминутивне и аугментативне лексеме у скупини погрдних назива за црквена лица могу разликовати по улози коју субјекат именована остварује у комуникативном процесу, односно, по његовом аксиолошком ставу и емотивном односу према именованој особи. Чини се да говорникове критика, погрда, покуда, изречене на рачун представника цркве путем деминуиране форме – могу, с једне стране, бити мотивисане презривим односом према самом свештеничком позиву који именована особа обавља, али исто тако, с друге стране, могу сугерисати говорникове антипатије према конкретном црквеном достојнику, при чему се имплицира да именовани није дорастао позиву који обавља (исп. Јовановић 2016а: 122). У зависности од значења које се у датој комуникативној ситуацији реализује, иста лексема погрдног значења може се компоненцијално анализирати на два различита начина, што ћемо показати на примеру деминутива *попић/попица*. Уколико је негативан став субјекта именована изазван нетрпељивошћу према цркви и свештенству уопште, семска структура лексеме *попић* или *попица* изгледала би овако: [особа + мушкарац + свештено лице + не волим и не поштујем попове и свештенички позив, као ни цркву као институцију религије + избором деминутивне лексеме изражавам презир према свим представницима овог занимања]. Уколико пак субјекат именована начелно има афирмативан став према цркви и свештеним лицима, те погрдним именом сугерише да конкретан појединац не испуњава свештеничке дужности како доликује, у семској структури деминутива *попић/попица* издвајамо следеће компоненте: [особа + мушкарац + свештено лице + то је, као што се зна, добро и вредно поштовања + конкретни појединац обавља своје послове лоше / на неодговарајући начин + то каља углед професије која је вредна поштовања + избором деминутивне форме изражавам презир и непоштовање конкретне особе као представника цркве].

Осим претходно описаних деминутивних и аугментативних лексема, чије се погрдно значење реализује у процесу деривације, додавањем суфикса субјективне оцене, међу погрдним називима за црквена лица наша грађа региструје и две занимљиве именице добијене метонимијским преносом по моделу: ОДЕВНИ ПРЕДМЕТ →

ОСОБА КОЈА ОБИЧНО НОСИ ТАЈ ДЕО ОДЕЋЕ.²⁵⁰ Прва је изведеница *мантијаши*, коју региструје РСАНУ у значењу 'свештено лице, свештеник; симпатизер, присталица цркве, свештенства', уз напомену да се употребљава 'у експресивнијем казивању, обично подр. или погрд.', а друга сложеница *црномантијаши*, коју бележи РСЈ и дефинише на следећи начин: 'пеј. човек који носи црну мантију'. Подругљиво-погрдна тоналност ових експресивних лексема у номинацији свештених лица заснива се на појмовној дехуманизацији, односно на изједначавању човека са комадом одеће коју носи. Пејоративно значење остварује се на исти начин и употребом лексеме *црномантијаши* у именовању свештеника/калуђера, која је посебно интересантна са дериватолошког аспекта, будући да је добијена сложено-суфиксалном творбом:

Пр. Сперански [је] био свећенички син, којег су могли људи [...] презирати као *мантијаши* и поповића (РСАНУ); Док дође оно свето време [...] људи [ће] живети по науци Христовој, без *мантијаши* и зиданих богомоља (РСАНУ); Морао је [episkop Jovan] [...] да бежи у Beograd, да га не би обријали [...] Oni su ujutri došli i urlali: „Gde je onaj *crnomantijaš*, izdajnik i lopov” (ЕК).

У засебну лексичко-семантичку подгрупу у сфери 'верски идентитет' сврстали смо лексеме чије је погрдно значење мотивисано негативном колективном евалуацијом и презривим односом културне заједнице према особама које не припадају ниједној цркви или пак нису верници, немају развијена религиозна осећања и не поштују светиње: нпр. *антихрист* 'непријатељ хришћанске вере, безбожник' (РСАНУ), *бабунија* 'погрд. неверник' (РМС), *безбожњачина*²⁵¹ 'аугм. и пеј. од безбожњак, безбожник' (РСАНУ), *богомрзац* и *богомрзник* 'пеј. богомрзак²⁵² човек' (РСАНУ), *богосовац* 'рлг. пеј. онај који псује бога, богохулник' (РСАНУ), *неверник*²⁵³ 'онај који

²⁵⁰ У питању је исти тип трансформације као у случају лексема *белогуњац*, *белокапац*, *белокатић*, које смо сврстали у лексичко-семантичку групу погрдних назива за припаднике етничких скупина. Њима се, као што је показано, у српском језику презриво именују Арбанаси, према одевним предметима које уобичајено носе. Будући да се лексемом *Арбанаси* осим етничке истовремено сугерише и верска припадност, наведене сложенице могле би се условно сврстати и међу пејоративе који припадају сфери 'верски идентитет'. Више о овом типу метонимијског преноса в. у поглављу посвећеном метонимији као механизму за развијање погрдног значења.

²⁵¹ Исп. у РСАНУ: *безбожник* 'онај који не верује у бога, атеист(а)'.
²⁵² Исп. у РСАНУ: *богомрзак*, *-рска*, *-рско* 'пеј. који је противан богу и религиозним схватањима; нечовечан, одвратан'.

²⁵³ Ова лексема првобитно није ушла у наш корпус, јер није маркирана ниједним од квалификатора на основу којих је иницијално прикупљана грађа из описних речника, али смо је накнадно

се отуђио од вере, отпадник од вере; онај који није религиозан, који не верује у бога, атеиста' (РСАНУ), *попождер* 'погрд. необ. велики непријатељ попова' (РМС). Велики број блискозначних лексема у овој скупини указује на изражену потребу колективног субјекта именовања да осуди чланове заједнице који не поштују веру и њене симболе. Претпостављамо да разлог таквом ставу треба тражити у традиционалном систему вредности српског друштва, у оквиру којег се веровање и живот у складу са хришћанским постулатима поистовећују са исправним, моралним владањем, усклађеним са патријархалном етиком. Отуда се отуђење и отпадништво од вере, а самим тим и Бога који је симболизује,²⁵⁴ асоцијативно доводе у везу са неморалношћу и с аспекта колектива оцењују као нешто непожељно, негативно.²⁵⁵

Пр. Ти си, бре, [...] један Јуда и *антихрист* какав [...] није постојао (Ивановић, 202); Да буду [...] опадачи, *богомрци*, силеције (РСАНУ); Добро, добро! Чут ћеш тек о светој Кати! – Што, *богомрзнице*? (РСАНУ); Био један јако злогворан [...] чојек, *богосовац* (РСАНУ); Облаци [...] се намрштише, као да ће сасути стријеле [...] на *богосовца* (РСАНУ); Немамо сумњалица и *неверника*; они одавно не постоје, протерани су негде (Стевановић, 128); Рекоше да је и учитељ *некрст* и највећи *невјерник* (Братић, 18); Тај стари јакобинац [...] тај *попождер* повезао је на колима и свога попу (РМС).

С друге стране, слика света коју репрезентују погрдни називи за човека у сфери 'верски идентитет' / 'однос према вери' наводи на закључак да друштвено-језичка заједница има подједнако негативан став и презрив емотивни однос према одвећ експлицитном испољавању побожности, те изразитом показивању афинитета према религији и цркви. То у анализираном корпусу потврђују следеће лексеме: у РСАНУ –

уврстили међу лексеме погрдног значења, будући да контексти у којима се реализује сугеришу изразито негативну оцену, презрив емотивни однос према референту и осуду субјекта именовања.

²⁵⁴ Асоцијативни речник српскога језика показује да је најфреквентнија асоцијација испитаника на реч-стимулус *вера* управо *Бог*. Премда је од укупно 800 учесника асоцијативног теста њих 120 као реч-реакцију навело именицу *нада*, те се она у овом речнику наводи као најфреквентнија асоцијација, испред одговора *Бог*, који се појављује 117 пута, треба имати у виду да се *Бог* као реакција јавља још 38 пута, али у предлошко-падежној конструкцији у *Бога*. Такође, испитивање вербалних асоцијација говорника српског језика на стимулус *вера* сведочи о томе да су појмови ВЕРА и ЦРКВА у чврстој вези у човековом менталном лексикону (реч *црква* је као реакција на драж *вера* наведена чак 104 пута), што посредно потврђује да се веровање обично концептуализује кроз припадност цркви као организованог верској институцији.

²⁵⁵ У прилог томе да се вера у Бога, религиозност и припадност цркви појмовно повезују са моралношћу говори, између осталог, и лексикографски опис двају придева помоћу којих се у РСАНУ дефинишу неки од наведених пејоратива: *богомрзак*, у значењу 'нечовечан', 'одвратан', 'неморалан' и *богоугодан*, у значењу 'који је у облику моралне придике, моралан'.

богомољац 'побожан човек, онај који се много моли богу, обично са претераним испољавањем своје побожности' (исп. и *богомолка*), *молибог* 'пеј. побожан, биготан човек, богомољац'; у РМС – *побожњаковић* 'пеј. побожњак' [= онај који је побожан, побожник], *светоња* 'пеј. богомољац; лицемер'; у Андрићевом речнику – *црквењак* 'верник'.

Пр. Од свију непријатеља највише су викали на њ лажни *богомолци* (РСАНУ); У старом Шартру вам показују где је становао Луј XI, препредени и шармантни Краљ *богомољац* (РСАНУ); Зека [...] је почео да руши иконе са зидова. Једном од њих ударио је Марицу по глави. „Смрдљива *богомолко*” (Видојковић, 163); Ваша кћи није за онаког *молибога* (РСАНУ).

Изнета запажања о погрдним називима за човека на основу припадности верској скупини или односу према вери/цркви показују да овој групи махом припадају лексичке јединице високог степена пејоративности, чијом употребом у номинацији особе субјекат именована одражава дистанцу, уздржаност и негативан емотивни став према мањинској конфесији. Тиме се на лексичком плану манифестује опозиција *ми* – *они*, на основу које је друштво поларизовано у многим доменима (етничка припадност, верски идентитет, социјални статус, сексуална оријентација и сл.). Посебно су изражени стереотипи и нетрпељивост према исламској конфесији, за чије представнике постоји највећи број погрдних јединица номинације, а разлог томе по свој прилици треба тражити у историјским околностима и вишевековним сукобима српског народа са муслиманима – било турским, босанско-херцеговачким или албанским: исп. *балија*, *балинкуша*, *булетина*; *муслица*, *муџос*, *муџахедин*; *муслиманчина*, *муслиманчуга*; *шиптар(чина)*. Негативан став и презрив емотивни однос постоје и према представницима других конфесија – католицима (нпр. *крањац*, *шокац*, *Шокадија*) и јеврејима (*јуда*, *жидов*, *јеша*, *чивутин*).

Бројни су, уверили смо се и пејоративи којима се именују црквена лица, при чему се погрдним именом или експлицира негативан став говорног лица према цркви и/или религији уопште или сугерише да је конкретни појединац недорастао свом позиву. Такође, увидом у овај део корпуса и семантичком анализом грађе показали смо да нетрпељивост друштвено-језичке заједнице није усмерена само према другим конфесијама и црквеним достојницима, већ су критици и порузи изложени и појединци

чији се однос према религији, цркви и верским обичајима оцењује као неодговарајући – било да је посредни њихово отуђење од вере или прекомерно испољавање побожности.

5.4. Пејорација и сексуалност. Погрдно именовање човека на основу сексуалног опредељења/склоности

Семантичка анализа лексема из ове групе показује да је погрдно именовање и апострофирање на основу сексуалног опредељења углавном усмерено према особама хомосексуалне оријентације, и то далеко чешће према мушкарцима.²⁵⁶ Од укупно 165 лексема, колико их у сфери 'сексуалност' обухвата анализирана грађа, регистровано је чак 40 јединица којима се погрдно именује мушка особа хомосексуалног опредељења и оне су веома разноврсне, како са семантичког тако и са дериватолошког становишта.²⁵⁷ Махом су посредни жаргонизми и околионализми мотивисани вулгарним називима за задњицу и међу њима је највише изведеница добијених суфиксацијом творбене основе: *буљар*, *буљаш*, *буљарош*, *буљатор* (< буља), *гузатор*, *гузичар*, *нагузар* (< гузица), *дупетар* (< дупе), *задњичар* (< задњица), али бележимо и бројне сложенице, деривирани у процесу композиције и сложено-суфиксалне творбе. У њиховом саставу, осим назива за задњицу и, ређе, за мушки полни орган – препознајемо и одговарајући глагол, чијом комбинацијом са именичком основом настају експресивне лексеме изразито презриве тоналности, којима се алудира на хомосексуални однос: *гузодавац*, *гузоловац*, *гузољуб*, *дајгуз*, *јебигуз*, *дупедавац*, *дупејебац*, *карољуб*, *китоловац*, *чмарољуб*. Сличну вулгарно-погрдну асоцијативну везу илуструју и изведенице *отпозадичар*, *отраглија*, *позадинац*, а алузија на полни чин постоји и код трију

²⁵⁶ Овим се потврђује запажање Н. Ристивојевић Рајковић (2014: 139–140) да је хомосексуалност један од најзначајнијих аспеката у стварању негативних стереотипа о мушкарцима у српском језику. Ауторка до таквог закључка долази на основу семантичке анализе погрдних назива за мушкарце и жене у српском и норвешком језику и с тим у вези констатује да у оба језика постоји далеко већи број пејоратива којима се именује мушкарац хомосексуалац него жена истополне сексуалне оријентације. Она то потврђује примерима из корпуса: нпр. *недер*, *недерчина*, *нешкир*, *дупејебац*, *фурунција*, *китоловац*, *гузичар*. Слично констатује и руска ауторка М. Куљешова у компаративној студији о пејоративним називима за лица у словеначком и српском језику, наводећи 15 лексема којима се именује мушка особа хомосексуалне оријентације у српском и 8 таквих јединица у словеначком језику (2015: 79–81).

²⁵⁷ Неопходно је напоменути да је број номинативних јединица погрдног значења чији је денотат хомосексуалац био далеко већи, али смо из анализе искључили оне који су у савременом разговорном језику потпуно неуобичајени, тј. представљају застареле жаргонизме или су пак потпуно околионалног карактера. С тим у вези, интересантан је и податак да З. Кнежевић у књизи „Човек у жаргону” региструје чак 77 жаргонских пејоратива у номинацији мушке особе хомосексуалне оријентације.

метафорички мотивисаних изведеница – *тобџија*, *фурунаш*, *фурунција*, где основинске лексеме означавају предмет чија примарна намена асоцира на активну и пасивну улогу у хомосексуалном односу (*топ*: артиљеријско оруђе → *избацује* муницију; *фуруна*: пећ у коју се *убацују* дрва за ложење или намирнице за спремање).

Све номинативне јединице у семантичкој сфери 'сексуално опредељење' које бележи наш корпус имају негативну конотацију, али се међусобно разликују у погледу степена погрдног значења које реализују, а оно варира од подругљиво-шаљиве експресивне тоналности до високог степена пејоративности. Чак ни лексеме којима се примарно само именује мушка и женска особа хомосексуалне оријентације – *педер* (< грч. *paiderastia*, *педерастиа* 'мед. полна, сексуална наклоност мушкарца према мушкарцу', према РСАНУ) и *лезбејка* – нису лишене компоненте негативне оцене, о чему сведочи њихов лексикографски опис²⁵⁸ и контексти у којима их налазимо у корпусу. Исто важи и за англицизам *геј*, којим се у језику даваоцу, обично без негативне конотације, именују 'истополно оријентисани мушкарац, хомосексуалац' или, ређе, истополно оријентисана жена, *лезбијка*' (К–Ш). Нижи степен погрдног значења остварују поједини жаргонизми и лексеме карактеристичне за разговорни стил, добијени семантичко-морфолошким варирањем примарно неутралних именица *хомосексуалац* и *лезбејка*, као и неки деривати лексеме *педер*: нпр. *хомић*, *хомос*, *лезбос*, *педершика*, *петко*, *пешко*, *пешкир*, *пешован*, *дерпе* (последња у низу илуструје творбени модел који је иначе уобичајен за жаргонску комуникацију – инверзија слогова) (Андрић, Герзић). Изразито висок степен пејорације карактеристичан је за изведенице добијене афиксацијом основе наведених мотивних именица аугментативно-пејоративним суфиксима – нпр. *гејчина* (интернет), *педерчина* 'разг. пеј. од *педер*' (РСАНУ) и *лезбача* (Андрић), као и за вулгарне жаргонизме и окационализме чије је

²⁵⁸ Лексема *педер* је у примарном значењу 'хомосексуалац' у РСЈ маркирана квалификатором *презриво*. Такође, и Р. Драгићевић (2010: 18–19), проучавајући културне стереотипе и предрасуде друштвене заједнице на основу лексикографског описа лексема у дескриптивним речницима, показује како се негативна евалуација хомосексуалних склоности и презрив однос према припадницима друштвене заједнице који имају такве склоности манифестују у дефиницији именице *лезбијка* у РСАНУ: 'жена ненормалних сексуалних склоности, усмерених према другим женама' (истакла Ј. Ј.). Нека слична запажања изнео је и В. Горјанц (2007), проучавајући креирање дискурсног идентитета на плану лексикографије. Аутор је настојао да покаже како описни речници словеначког језика – лексикографске дефиниције и примери реализације појединих лексема – одражавају стереотипно виђење хомосексуалаца и нетрпељивост према овој мањинској групи у словеначкој друштвеној заједници.

погрдно значење реализовано асоцијативним путем, а у основи семантичке трансформације таквих твореница обично препознајемо синегдоху: нпр. *буљар*, *гузатор*, *дупедавац*, *задњичар* (Андрић, Герзић).

Пејоративно значење лексема из ове подгрупе заснива се на имплицитним семантичким компонентама – семама колективне експресије, које не носе информацију о објективним карактеристикама именованог појма (у овом случају особе), већ о начину на који се тај појам евалуира у друштву. Експлицирањем сексуалних афинитета особе приликом избора лексеме којом се та особа именује или апострофира, обично се указује на негативан став и презрив емотивни однос говорника према датој карактеристици. На основу великог броја номинативних јединица којима се у разговорном језику погрдно именују особе на основу њиховог сексуалног опредељења – закључујемо да се у систему вредности српске културно-језичке заједнице као посебно негативна особина оцењује сексуална склоност према истом полу. Пејоративи који се користе у именовању, апострофирању и квалификовању особа хомосексуалне оријентације показују да наше друштво гаји извесне предрасуде према хомосексуалцима као мањинској групи, што се у структури лексичког значења може представити евалутивно-емотивним компонентама типа 'лоше је', 'не толерише се', 'не допада ми се', 'не волим'. Тиме се још једном манифестује опозиција *ми* – *они*, која сугерише да постоји потреба културне заједнице да се и на нивоу лексике дистанцира од припадника друштвене групе чије особине сматра неприхватљивим.

Пр. „*Буљашу*, да чујем шта ти имаш”. „Имам поздрав од Данице. За тебе”. Сјурио сам му песницу у напућену фацу (Ћирић, 240); Није волео да буде у друштву феминизраних мушкараца, јер је [...] један злобни колега ширио гласине да је професор Цацић *геј* (Матијевић, 104); Шта ћу кад су све остало *гејовци* и ожењени (Герзић); Пења је дошао на идеју да поведемо појачање – Летећег Тршу који је професионално тртио и спреда и отпозади [...] набацујући се тренди *гузичарима* (Ћирић, 193); Онда је и други *дерне* почео да ме пипа (Герзић); Знао сам да оцењују да ли сам њихов или туђ, смрдим ли или миришем, јесам ли крелац или *дупедавац* (Стевановић: Змајеви, 96); Повраћало ми се што та дебела *лезбача* додирује моју девојку (Герзић); Нервирало га је што је писац користио сексуално опредељење главних јунака не би ли некако прикрио сопствени антиталенат. Народу је, као, требало да буде занимљиво то што су главне јунакиње *лезбоси* (Видојковић, 93); Овде коло воде неки модни креатори, *отпозадичари* (Герзић); Да ли да примим у аудијенцију тог штркљавог *педера*, представника гордог Албиона (Басара, 65); Тог дана су на улици били нереди, трајала је битка између десничара и полиције

због одржавања параде поноса. Затвори су били пуни оних што су викали доле *педери* (Матијевић, 48); Ако ће *pederi* da nas uvode u Evropu, bolje da čuvamo ovce (ЕК); Нису хтели да буду у истој групи са, како су проценили, *педерашима* (Герзић); Кафански клуподери, римске *педерчине* [...] цео тај [...] олош гледао је како каплару грлом шета јабучица (РСАНУ); Два *педера* [...] заказују састанак у књижари (РСАНУ); Нисам желео да ми масни *пешко* цеди бубуљице (Герзић); Ти момци који су претукли „*хомуће*” потпуно су у праву (Герзић); Оштро се полемисе са инсинуацијама да је Енди био *хомос* (Герзић).

У вези са лексемом *педер* вредан је пажње и начин на који се усложњава њена полисемантичка структура – јединице којима се примарно именују особе на основу хомосексуалних склоности секундарно функционишу као погрдна имена за особе које не поседују такве склоности. Конотативне семантичке компоненте које у структури лексичког значења носе информацију о негативном колективном вредновању и презривом односу друштвено-језичке заједнице према особама хомосексуалне оријентације – омогућавају и развијање секундарне, метафоричке реализације лексеме *педер* у РСЈ: 'презр. а. хомосексуалац. → б. фиг. безвредна, презрења достојна особа (о мушкарцу)'.²⁵⁹ Семе колективне експресије представљају имплицитне компоненте појма 'хомосексуалац', а њихово индуковање омогућава пренос имена са 'мушкараца полно наклоњеног другом мушкарцу' на 'безвредног мушкараца достојног презрења'. На основу компоненцијалне анализе примарног садржаја лексеме *педер* стичемо увид у то о којим је конотативним семама реч: ['мушкарац полно наклоњен другом мушкарцу' + 'то је, као што се зна, лоше' + 'не волим хомосексуалце' + 'осећам презир према истополно оријентисаним особама' + 'то показујем тако што употребљавам погрдно име'].

Овде, дакле, можемо говорити о сложенем процесу двоструке пејорације: субјекат именована употребљава јединицу којом се презриво експлицира сексуално опредељење особе приликом номинације човека који се понаша на одређени начин или испољава неке карактерне црте које говорна заједница оцењује као непожељне.

²⁵⁹ Речник САНУ такође региструје лексему *педер* у два наведена реализацијама, али их другачије квалификује: разг. '1. мушкарац полно наклоњен другом мушкарцу; хомосексуалац' → '2. вулг. млакоња, слабић; некарактерна особа, покварењак'. У лексикографском опису примарног значења, чини се неоправдано, изостаје информација о негативној експресивности лексеме у разговорном језику (било би боље *разг. пеј.* или *разг. погрд.*), а секундарно значење, маркирано као вулгарно, имплицира пејоративну компоненту.

Мотивација за погрдно именовање, као што видимо, није хомосексуална оријентација особе, већ негативна оцена коју говорно лице креира о њој на основу одређених духовних особина. Будући да посеже за погрдним називом из сфере сексуалности, субјекат именовања заправо посредно апострофира и омаловажава хомосексуалце као „мање вредне” у односу на остале припаднике друштвене заједнице, а директно вређа конкретног појединца чије понашање сматра лошим, неприхватљивим и осуђује га.

Исти метафорички пренос и семантичка трансформација карактеристични су и за изведенице добијене модификацијом лексеме *педер* суфиксима субјективне оцене – *педерчић*, *педерчина*, о чему такође сведоче неколики примери у корпусу.

Пр. Он мене гадно удесио? Он мене! *Педер* мали, не зна ни да удари како треба! (Герзић); Имам велику, неодољиву жељу да то урадим [...] оном [...] *педеру* (РСАНУ); Он је говнар, *педерчина*, видео сам то малочас (Герзић); Она misli da je on pošten, hrabar i pametan, a on ispadne fukara, *peder* i govno (ЕК); Е, jeste *pederi*, svi kolko vas ima! (ЕК); Ja radim svoj posao. Muvam se satima na ovom gadnom mestu. A oni će da otimaju, *pederi* jedni! (ЕК); Kad zvezda tima postigne gol, viču: „Bravo majstore!”, kad promaši: „Ua , *pederu!*”; Ušao je posle u taj taksu, na zadnje sedište, *pederčina* nije htela da ga primi napred (ЕК); RUSI IM OČITALI LEKCIJU: Migranti maltretirali Ruskinje (наслов новинског текста) Ovako bi i u Srbiji popili batine kad bi smarali devojke. Nismo mi *pederčići* iz eu pa da ih pustimo da se iživljavaju (у коментарима читалаца).

Међу лексемама у семантичкој сфери ’сексуалност’ посебну скупину представљају погрдни називи за особе према сексуалним активностима, учесталости њиховог упражњавања или пак навикама/склоностима у полним односима. За разлику од хомосексуалности, која се изразито негативно квалификује као сексуална оријентација мушкараца, а врло је мали број погрдних назива за жену истополног опредељења, анализа грађе показује да се претерана сексуална активност, која излази из оквира друштвених норми, углавном замера женама.²⁶⁰ Бројни су погрдни називи за женску особу која одвећ лако или често пристаје на сексуални однос, а посебно негативно и противно патријархалном моралу, културно-језичка заједница оцењује жену која је склона честом мењању партнера: *брзодајка*, *даваљка*, *јебаљка*, *јебуља*,

²⁶⁰ Овим наша грађа потврђује запажање Н. Ристивојевић Рајковић да се сматра „перожељним да жена буде сексуално активна и да има више партнера”, које ауторка поткрепљује пејоративима *курва*, *курвеитија*, *фуфа*, *фуфица*, *фукса*, *дроља*, *дропља*. Такође, компаративном анализом погрдних назива за жене и мушкарце у српском и норвешком језику, она у раду показује да је овакав став јавног мњења заједнички за оба друштва (Ристивојевић Рајковић 2014: 138).

трпуља, *шевалка* 'девојка, жена склона промискуитету; полегуша; проститутка' (Андрић), *дада* 'женска особа која лако пристаје на секс, лака жена' (Герзић), *дроља* 'пеј. неморална жена, блудница, развратница; јавна жена, проститутка' (РСЈ), *дрољетина* 'аугм. и пеј. од дроља' (РСЈ, РСАНУ), *дрокса*, *дрољица*, *дромфуља*, *дропља* 'проститутка, жена лаког морала', *дроца* 'пеј. разг. хип. и ир. од дроља' (РСЈ); *женетина* 'развратна, блудна жена' (РСАНУ); *женска* 'пеј. женска особа лаког морала' (РМС); *женскетина* 'аугм. и пеј. од женска' (РМС); *калаштура* 'раскалашна, разуздана жена' (РСЈ); *курва* 'проститутка; девојка, жена склона промискуитету' (Андрић, Герзић), *курава*, *курвештија*, *курвештина*, *курветина*, *курвица* 'развратница, проститутка' (Герзић), *курцоломка*, *курождерка*, *ломикурка*, *милокурка* 'нимфоманка, жена опседнута сексом' (Герзић); *нимфос* 'нимфоманка' (Стевановић, Периферијски змајеви), *полегуша*, *радодајка* 'жена која радо пристаје на сексуални однос; лака жена' (Герзић), *профукњача* 'пеј. жена лаког морала, курва' (РСЈ); *рашченуља* 'лака девојка, жена' (Андрић), *спермуша* 'жена склона сексуалним контактима' (Герзић), *фукса*, *фуксара*, *фуксетина* 'проститутка, женска особа сумњивог морала' (Герзић, Андрић); *успаљеница*, *успаљенуша* 'девојка или жена слободног сексуалног понашања' (Герзић); *фанфуља*, *фаћкалица* 'проститутка, лака жена' (Андрић); *фуфа*, *фуфица*, *фуфара* 'девојка лаког морала, лака жена' (Герзић).

Пр. Како да будеш начисто са таквом *дрољом*. Дете може да буде Пајино, Звонково, може да буде свачије (Потић, 21); Жено, припази ти на оног твога, нешто се он мота око оне *дрољетине* (РСАНУ); Увече неки клуб са добрим народњацима. Узмемо сепаре, неку *дрољицу* и опуштамо се (Потић, 20); Како је ноћ одмицала гомила се полако осипала [...] Титус се упустио у више него присан разговор са једном од преосталих *дромфуља* (Ћирић, 100); Није ти било доста што си спопадао којекакве *дронфуље*, него си силовао и моју најбољу другарицу (Видојковић, 82); Тресу му се руке [...] зарадио у рату болест од *женскетине* (РМС); Испочетка се нешто колебала и покушавала одхрвати грубостима које су вршили према њој „извиканој *женскурини*” (РСАНУ); Избегавао сам је у то време, стално је тражила лекове [...] Јебеш ти тај андерграунд, па све и да је најбоља *јebачица* из блокова (Потић, 19); Поспани оркестар на подијуму [...] Неколико голишавих *курава* – намазаних, испалих сиса, утегнутих стражњица (Стевановић: Змајеви, 81); Видиш како сам лепо васпитао ову *курву*? Мислиш да ће јој некад пасти на памет да ме превари с инструктором вожње? Неће та прићи волану (Видојковић, 57); Чујем ја добро шта све около о мени говоре. Ништа ново. Да сам *курва* (Великић, 112); „Де су оне две *курветине*?” „Немам појма”, кажем (Стевановић: Змајеви, 47); Тамо су се окупљали све сами

пробисвети, деликвенти и *курвице* (Видојковић, 112); Те две *кучке* се нимало не разликују. Миљана је прво била Пајина девојка, па Звонкова, па Немањина, па моја. А Марија [...] је живела са бабом и курвала се покрају још од своје 13. године (Потић, 18); Нијс за тебе оно девојче с миразом већ *профукњача* која ће ти као сву спрему донети триста презимена својих будућих швалера (РМС); На естради нема проститутки, већ само *радодајки* (Герзић); Ноге анонимне *рашченуље* су задовољавајуће, али све друго је тихи очај. Очи су јој ситне, усне танке, сисе опуштене, брадавице мале (Матијевић, 190); А, то је та *успаљеница* коју он успут туца (Герзић); Имала је око четрдесет година, права *фанфуља* (Герзић); Дречећи одјевене *фаћкалице* очима [су] звале иза осамљених столова (РМС); Тата каже да због женске каква је тета Вида вреди пролетети кроз излог Центротекстила. Мама кратко каже *фукса* (Матијевић, 21); Долазе младе *фуксетине*, све их је више, спремне су на све, олош прави (Потић, 16); Иди се жали оној твојој плавој *фуфици* са тринаестога (Герзић).

Већ на основу лексикографског описа ових лексема у жаргонским и дескриптивним речницима српског језика стиче се занимљив увид у то како наша друштвена заједница доживљава и оцењује женску особу која често има сексуалне односе или мења партнере. Језичка слика света оличена у дефиницијама већине наведених лексема показује да се слободно сексуално понашање, тј. женски промискуитет асоцијативно повезује са проституцијом. Тако запажамо да се 'женска особа која радо ступа у интимне односе и ужива у њима' на појмовном, а затим и лексичком плану поистовећује са 'женом лаког морала, блудницом, проститутком'. То, наима, наводи на закључак да је колектив креирао некакву имплицитну норму када је у питању пожељно сексуално владање жене, те се она осуђује и погрдно именује уколико одступа од те норме. Чини се да је женско уживање у сексуалном односу и даље табуизирано у патријархалном друштву и сматра се неморалним. Свега је неколико пејоративних лексема у нашем корпусу чији је денотат искључиво 'проститутка', 'јавна жена', тј. женска особа којој је проституција професија и то су именице *камењарка*, *тротоарка*, *ћошкарка*, *уличарка*, *штајгара*. Остале које смо регистровали по правилу проширују свој семантички опсег и, осим на 'проститутку', могу реферисати на 'сексуално активну жену уопште'. Експресивно значење наведених пет лексема којима се у жаргону именује проститутка заснива се на метонимијском преносу по моделу ПРОСТОР / МЕСТО / КРАЈ ГРАДА ГДЕ СЕ ОКУПЉАЈУ ПРОСТИТУТКЕ → ПРОСТИТУТКА.

Пр. У јебежљивом времену све више смо патили од нејебице [...] – купили смо отпатке, шкарт робу, гарагаборе [...] и *тротоарке* без зуба (Стевановић: Змајеви, 101); У Београду има регистровано

око хиљаду *уличарки*; Можда су све те *хошикаре* и половњаче биле само изговор, а табажа оно главно због чега смо дизали тегове (Стевановић: Змајеви, 102); Не помињи да си ме нашао код Кинки [...] Измисли неку приручну *камењарку* (Ћирић, 246).

На основу слике света коју презентују погрдни називи за женска лица у сфери 'сексуалност' запажа се да српска друштвено-језичка заједница, осим учесталих сексуалних односа и прекомерног броја партнера, жени замера и друге видове испољавања сексуалне слободе. Овде је превасходно реч о сексуалним навикама и активностима које упражњава, а шта се све сматра прекорачењем моралне норме показују следећи вулгарни жаргонизми изразито високог степена пејорације: *гузалака*, *гузојебица* 'девојка, жена склона аналном сексу' (Андрић), *двоцевка* 'жена која пристаје и на вагинални и на анални однос' (Герзић), *дудлашица* 'девојка, жена која практикује фелацио' (Андрић), *чмаруља* 'девојка, жена која упражњава анални секс' (Андрић). С друге стране, међутим, погрдна номинација не изостаје ни уколико је жена сасвим неискусна у погледу интимних односа, о чему сведоче неколики жаргонски називи за невину девојку, више подругљиво обојени: *вирџинијана* (< енгл. virgin, 'девица'), *ђана*, *јунферица*, *јунферка* (< нем. Jungfer, невин дечак или младић који није имао полне односе, К–Ш), *невенка* (Андрић, Герзић).

Као што извори показују, међу лексемама у сфери 'женска сексуалност' најбројнији су жаргомизми, који су најчешће изразито вулгарно обојени и добијени у творбеном процесу суфиксације. Притом, запажамо да је погрдно значење изведенице готово увек садржано већ у основинској речи и потом је само модификовано суфиксом (исп. нпр. палету деривата именица *дроља*, *курва*, као и изведенице од вулгарних глагола којима се у жаргону именује сексуална активност), док је тек у појединим случајевима пејорација производ суфиксације семантички неутралне основинске лексеме (*женска*, *женетина*, *женскетина*). Од укупно 165 номинативних јединица у сфери сексуалност, колико их је анализирано у овом раду, свега је 27 сложеница, добијених у процесу композиције или сложено-суфиксалне творбе.

Семантичка анализа женских пејоративних лексема у пољу 'сексуалност' које бележе описни речници српског језика, тј. контексти из књижевних дела од прве половине 19. века наовамо, у којима су оне потврђене – показују да се у нашем

друштву и националној култури, независно од временског раздобља и социолошких фактора, традиционално доводе у питање женски морал, смерност, чедност и различити облици понашања, пре свега у односу према мушкарцима. До сада је било речи махом о новијој, жаргонској лексици, чије су творбено-семантичке специфичности указале на негативан став савремене заједнице према сексуално активној жени која је склона честом мењању партнера и није инхибирана у интимним односима. Погрдни називи које смо издвојили у ову скупину излазе из семантичког поља 'сексуални односи и опредељење', али такође имплицирају прекорачење норме укусног и моралног владања жене, тј. њену превелику слободу у опхођењу према мушкарцима, која се углавном огледа у кокетном, изазовном понашању. Тако РСЈ бележи пејоративе *вртиренка* 'ветропираста, нестална женска особа' и *онајдара* 'покварена, неморална женска особа' (исп. и син. *онајгора* у РСАНУ), а наведена значења потврђују следећи примери:

Тако дакле мислила жена да сам умро и да ме нема [...] Мислила да је удовица, а? Ха, ха ха! *Вртиренка* је то! (РСАНУ); Кумство [...] се највише поштује. Али код овакве *вртиренке* чак и то – отпада (РСАНУ); Такве *онајдаре* као што је Круна нема у целом Банату (РСАНУ); Još se usuđuje takva matora upaljenica – *opajdara* da sa vojnikom ulazi u neka bliža poznanstva! (ЕК); Испроси ти он једну *онајгору* [...] Да се жени, да се жени, а не зна јадник каквога ће врага довести под кров (РСАНУ).

Даље, према РСАНУ, лексемом *намигуша* именује се у српском језику '(обично погрд.) она која намигивањем скреће на себе пажњу, намигљива женска особа; кокета, каћиперка; жена слободног понашања, жена лаког морала', а у истом речнику забележена је и изведеница *кокетуша*, у значењу 'пеј. од кокета' [*кокета* = 'женска особа која настоји да се својом спољашношћу, држањем и понашањем допадне, нарочито мушкарцима; каћиперка, намигуша'].²⁶¹ Подругљиву нијансу значења има лексема *чена*, коју РМС региструје у значењу 'подр. женска особа упадљива држања и понашања, кокета; каћиперка':

²⁶¹ Чини нам се да у лексикографској обради лексеме *кокета* у сва три дескриптивна речника неоправдано изостаје квалификатор *пеј.* или *погрд.*, будући да контексти у којима се она реализује недвосмислено потврђују компоненту негативне оцене. Такво значење потврђује и именица *намигуша* у синонимском делу дефиниције ове лексеме у РСАНУ, која је, као што је показано, исправно маркирана квалификатором *погрд.*

Пр. Мој синко! чувај своје срце од жена уобште, а нарочито од они *намигуша* (кокета); Играју јој очи као по зејтину. Кажу да је страшна *намигуша*; многима је завртела мозак (РСАНУ); Лепотица коју ја откривам [...] није нацифрана и накинђурена као какова *чета* (РМС).

У савременом разговорном језику уобичајена је синонимна жаргонска лексема *флертуша*, коју региструју Андрићев и Герзићев речник у значењу 'девојка или жена склона флертовању, намигуша, кокета'.

Споменућемо у овој скупини још једну занимљиву лексему, чије присуство у лексичком фонду српског језика потврђује потребу наше културне заједнице да критикује и осуђује претерану женску склоност ка дотеривању, шминкању, кинђурењу. Посреди је именица *лорфа*, која се у савременом језику умногоме осећа као неуобичајена, али је ипак забележена у РСЈ, у значењу 'пеј. а. она која је претерано, упадљиво нашминкана. б. жарг. курва':²⁶²

пр. Кад ће се она њина *лорфа* удати за оног гољу? (РСАНУ); То све она, Медењарка, гура и удешава [...] вештица и *лорфа* једна (РСАНУ).

Премда се на основу дефиниција у описним речницима стиче утисак да именица *лорфа* заправо припада скупини лексема погрдног значења којима се реферише на физички изглед женске особе, а не на њену сексуалност, учинило нам се да је треба уврстити у ову подскупину, пре свега због начина на који се развија и усложњава њена полисемантичка структура. Наиме, са лингвокултуролошког аспекта занимљиво је да је лексема којом се примарно именовала 'претерано нашминкана женска особа' секундарно, метафорички, почела означавати 'женску особу која живи неморално, која се одаје блуду, блудницу; проститутку' (исп. *курва* у РСЈ). Асоцијативно везивање упадљивог дотеривања са неморалношћу и промискуитетом указује на неке колективне стереотипе који постоје у српском друштву, а односе се на пожељно женско понашање, односно, на физичке и духовне особине које би узорна жена требало да поседује. Будући да традиционално креиран образац идеалне жене у нашој културно-језичкој заједници претпоставља патријархално васпитану, смерну, чедну, стидљиву

²⁶² Исп. у РСАНУ *лорфа* '2. фиг. пеј. она која је претерано нашминкана, она чије упадљиво нашминкано лице подсећа на лорфу, маску'. Значење је добијено у процесу метонимије, трансформацијом по моделу: НАЗИВ ПРЕДМЕТА КОЈИ СЕ НОСИ ПРЕКО ЛИЦА → ОСОБА КОЈА НОСИ ТАКАВ ПРЕДМЕТ (исп. у РСАНУ *лорфа* '1. в. ларва¹ (2)' [ларва¹ 2. заст. маска, образина, кринка]).

девојку/жену, коју одликује природна лепота,²⁶³ не чуди колективно уврежен став да одвећ нашминкана женска особа, како физичким изгледом тако и духовно – одступа од таквог идеала. Удаљавањем од колективно афирмисаног модела, жена се заправо приближава антиидеалу – уместо природне лепоте својствена јој је извештаченост, што имплицира супротности и на духовном плану. Претпостављамо да се отуда 'претерано нашминкана жена' концептуализује као 'она која није стидљива', а самим тим се доводи у питање и њена смерност, патријархална моралност. Дакле, лексема *лорфа* примарно заиста припада групи пејоратива у семантичком пољу 'физички изглед', али својом полисемантичком структуром и секундарном реализацијом коју региструју описни речници указује на неке стереотипе које српска културно-језичка заједница има у вези са женском сексуалношћу и моралним владањем. Исти тип семантичке трансформације – од значења које реферише на изглед жене, тј. на претерано дотеривање и помодарство ка семантици из сфере сексуалности и моралног владања – илуструје и лексема *шмизла* у РМС 'помодарка, каћиперка, кокета; жена лаког морала'. Овакву концептуализацију жене потврђују и одговарајући контексти:

Ваљда имаш *шмизлу* [...] љубазницу [...] То не! Имам драгану, поштену девојку (РМС); Не волим [...] уфитиљену женску, [...] *шмизлу*, [...] од таки мож само трипер да зарадиш (Селенић, 32); Био је у друштву две нафракане *шмизле* танких ногу и великих уста (Видојковић, 113).

Међу погрдним називима за женска лица издвојиле су се четири јединице које на основу семантичких компонената у структури лексичког значења такође могу бити распоређене у поље 'сексуалност и морално владање', а занимљиве су нам са лингвокултуролошког аспекта, пошто указују на колективно стереотипно виђење жене у патријархалном друштву. Посреди су лексеме *ландара* 'погрд. особа која много скита' (РСАНУ), *потркуша* 'пеј. 1. жена сумњивог морала склона скитњи' (РСЈ), *скитара* девојка односно жена-скитница; проститутка' (Андрић), *смуцара* 'погрд. жена која се смуца, скита' (РМС). Њихов облик и значење употпуњују стереотип жене у српској језичкој слици стварности, који се огледа у изузетно позитивном вредновању

²⁶³ Епитете идеалне женске особе налазимо у нашој усменој књижевности, нпр. у лирској народној песми „Српска девојка“ („У Милице дуге трепавице“).

жене-домаћице.²⁶⁴ Од смерне жене, чије је понашање у складу са патријархалним моралом, друштво очекује да буде домаћица и „чуварка куће и огњишта” (исп. Поповић 2006), те се ’склоност ка скитњи и смуцању’ појмовно доводи у везу са неморалношћу, а самим тим и промискуитетом.

Пр. Невелика тамносива оканца [...] кисело су висила испод [...] крова; гдјекоје старе *смуцаре* имају такове очи (РМС); Ти са фрајером не можеш одмах у крпе, треба бре мало да му се заврти мозак, да он помисли да ниси ти класична *ландара*, него мало ниво (Потић, 14).

Грађа анализирана за потребе овог истраживања углавном потврђује досадашња запажања аутора који су на основу погрдних назива за мушкарце и жене у нашем лексичком фонду проучавали стереотипну перцепцију пола у српској култури (исп. Поповић 2006, Ристивојевић Рајковић 2014). Овде пре свега имамо у виду подударне закључке који се тичу нешто другачијег става друштвено-језичке заједнице према сексуално активном, промискуитетном мушкарцу. Као што смо видели, лексеме којима се именује жена на основу сексуалних склоности потврђују изразито негативну оцену и презрив емотивни однос говорника према жени која је слободног сексуалног понашања и склона честој промени партнера. Насупрот томе, лексеме погрдног значења којима се именује мушка особа таквих склоности немају подједнако негативну конотативну семантику, што значи да се изражена мушка сексуалност у лексичком систему региструје, оцењује као нешто што излази из оквира патријархалног морала, али се ипак не третира као изразито негативна особина.²⁶⁵ О томе сведоче следећи пејоративи за мушкарце у сфери ’сексуалност’: *ајгур* ’фиг. пеј. похотљив, путен човек’ (РСАНУ), *женскарош* ’(често пеј.) онај који се претерано удвара женама и забавља са њима, онај који трчи за женама’, *курвар* ’женскарош, блудник, развратник’, *развраӣник* ’онај који се одао разврату, блудник, распусник’ (РСЈ); *ӣицоловац*, *ӣичкар* ’женскарош, заводник’, *ӣичкољуб* ’мушкарац склон честим сексуалним контактима’, *сваштојѐб* ’мушкарац који не бира сексуалне партнерке’ (Андрић, Герзић):

²⁶⁴ Више о тополошкој шеми развоја стереотипа „Жена” на линији мушкарача (-) → жена-мајка → домаћица (+), в. Поповић 2006: 79.

²⁶⁵ Н. Ристивојевић Рајковић (2014: 138) констатује да и у српском и у норвешком језику постоји извештан број пејоратива за мушкарце који су превише сексуално активни, али „они нису у потпуности негативно вредновани и углавном се не доживљавају као увреда”. Ауторка као пример наводи лексеме *курвар* и *јѐбач*.

Пр. Млади је Гањон ... фићфирић и *женскарои*; О Петру глас растао ... од гласа гласитог претседника општине, чувеног *женскароиша* и заводника (РСАНУ); И твој отац је, као Зевс, био велики *женскарои*. Претворио би се у сваку животињу, само да дође до оне женске ствари (Братић, 197); Мој *сваштојеб* од друга већ [је] заустио предлог да им се придружимо (Герзић); Đakomo Kazanova – *sirovi svaštojeb* i varalica. Verovatno najpoznatiji [...] među muvačima [...], muvao je sve što ide na dve noge (интернет); Био је прави *razvratnik* [...], ali žene su bukvalno ludele za njim (ЕК); Ти, заправо, од сродне душе бежиш... Знам ја добро какви су *распусници*, Они немају свој пут, јер су сви путеву њихови (Великић, 288). Путин се развео (наслов новинског чланка) Meni je Putin bio sumnjiv čim se роћео privatno družiti sa onim italijanskim *kurvarom* Berlusconiјем (у коментарима читалаца); Вожић је у младости био и *ријаница*, и *kurvar*, и *kockar*, има сто порока у пјему (Црњански, ЕК).

Коначно, погрдни називи за мушке особе мотивисани неком компонентом из сфере сексуалности показују изразито подругљив однос друштвено-језичке заједнице према мушкарцима чија потенција, сексуална способност и сл. нису на нивоу који се сматра пожељним, задовољавајућим. То су нпр. лексеме *брзојебац*, *висибабих*, *зец*, *йалидрвце* (Андрић):

Пр. Brz je kao *zec*: Ti nisi ni роčela, a on je завршио – ово је лек! (наслов новинског текста).

Да резимирамо. Семантичка анализа лексема из ове групе показала је да се мушкарци и жене у српској друштвеној заједници различито вреднују на основу сексуалног опредељења, односно склоности и навика у сексуалним односима, одакле проистичу и разлике у њиховом погрдном именовању и апострофирању. Када је посреди хомосексуално опредељење, језичка слика света указује на то да су негативан став и презрив емотивни однос колектива далеко чешће усмерени према мушкарцима него према женама (издвојено је преко 40 пејоратива којима се реферише на мушкарца полно наклоњеног другом мушкарцу, наспрам свега неколико таквих назива за жену). Углавном су посреди вулгаризми и жаргонизми, који се разликују у степену негативне експресивности (при чему реализовано значење варира од подругљиво-шљиве експресивне тоналности до високог степена пејоративности), као и према творбеним карактеристикама. Дакле, на основу великог броја номинативних јединица којима се у разговорном језику погрдно именују особе на основу сексуалног опредељења – закључујемо да се у систему вредности српске културно-језичке заједнице као посебно негативна особина оцењује сексуална склоност према истом полу. С тим у вези,

истакли смо необичну појаву у полисемантичкој структури лексема чији је примарни денотат хомосексуални мушкарац, а то је да неке од њих секундарно функционишу као погрдна имена за особе које не поседују такве склоности.

У посебну скупину издвојени су погрдни називи за особе према сексуалним активностима, учесталости њиховог упражњавања или навикама које имају у интимним односима. Овај део корпуса потврдио је запажања појединих аутора да се претерана сексуална активност, која излази из оквира друштвених норми, углавном замера женама, а посебно се негативно оцењује женска особа склона честом мењању партнера. Жени се у патријархалном друштву замера слобода у испољавању сексуалности, а табуизирано је и њено уживање у полним односима, будући да се доводи у везу са неморалношћу и промискуитетом. На другој страни, лексеме погрдног значења којима се именује мушка особа на основу слободног сексуалног понашања – немају подједнако негативну конотативну семантику. Изражена мушка сексуалност само се региструје на плану лексике, али се ипак не третира као изразито негативна особина, нити као владање које излази из оквира моралних норми. Језичка слика света у сфери 'сексуалност' можда најбоље потврђује стереотипну перцепцију полова која несумњиво постоји у српском друштву.

5.5. Пејоративи којима се именује човек као носилац неке физичке особине/телесне мане, недостатка

Номинација човека према физичком изгледу била је предмет нарочитог интересовања Г. Штасни у монографији „Речи о човеку” (2013), где ауторка разматра како се људска перцепција основних естетских категорија – лепог и ружног – манифестује у лексичком систему. Полазећи од антонимског пара прототипичних придева којима се човек квалификује као носилац одређених физичких карактеристика, а то су лексеме *леп* и *ружан*, Г. Штасни (2013: 114) запажа да се категорија „спољашњег лепог” процењује „на основу сразмерности, пропорционалности, складности тела”, одакле произлази и да се све што је несразмерно, непропорционално обично сврстава у домен *спољашњег ружног*. Будући да се диспропорција (умањеност или увећаност) обично односи на делове тела, окосницу ауторкиног истраживања посвећеног атрибутивним именицама чији је денотат човек представља класификација

према соматизмима који се препознају у њиховој основи.²⁶⁶ Резултати творбено-семантичке анализе коју је спровела показују да је у језику већи број јединица овог типа које реализују пејоративно значење или се у њиховој семантичкој структури препознаје нека слична компонента негативне конотације.

У грађи која је анализирана за потребе овог рада посебну лексичко-семантичку скупину представљају погрдни називи за човека мотивисани неком његовом физичком (спољашњом) карактеристиком, изгледом уопште или каквом телесном маном, недостатком. Ова група пејоратива у формираном корпусу трећа је по реду у погледу бројности јединица које обухвата и чини је 262 лексеме.²⁶⁷ Свима њима заједничка је архисма 'особа' и идентификациона сема 'физичка особина' / 'изглед' у семантичком језгру и оне чине денотативно значење на основу којег су све ове јединице организоване унутар једне парадигматски уређене скупине. Заједничке су им и конотативне семе у структури лексичког значења, пре свега компонента негативне оцене и емотивна компонента која указује на презрив емотивни однос говорног лица према особи која поседује одређену особину. Ипак, на основу диференцијалних сема у семском саставу, које носе прецизну информацију о конкретном телесном обележју – иманентном или отуђивом за човека (нпр. дебљина, мршавост, велики нос, наочаре, фризура итд.), односно, о укупном утиску субјекта именовања у вези са нечијом спољашњошћу – све номинационе јединице погрдног значења у сфери 'физички изглед' могуће је класификовати у мање подгрупе. Стога ћемо у даљем тексту настојати да укажемо на најважније диференцијалне семантичке компоненте погрдних назива за човека мотивисаних његовим изгледом, тј. да у великој лексичко-семантичкој групи јединица чије језгро чине архисема 'особа' и идентификациона компонента 'физичка/спољашња особина' издвојимо мање тематске подскупине.

I. У прву групу издвојени су пејоративи засновани на општем утиску субјекта именовања о физичком изгледу особе, тј. лексеме у чијој семској структури

²⁶⁶ Под *соматизмима* се у лингвистици подразумевају именице које означавају делове људског тела и чине организовану целину, тј. језгро лексичког система и основни неутуђиви фонд сваког језика (Раздобудко 2003: 9).

²⁶⁷ Најбројнију лексичко-семантичку групу чине погрдни називи засновани на духовној особини, или неком облику понашања/активностима/навикама именоване особе, док су други по бројности пејоративи у сфери 'друштвени односи'.

препознајемо компоненту 'ружан'. Оне се даље могу класификовати према семи пола, те разликујемо:

1) погрдне називе за ружног мушкарца: *грдан, грдов, грдоња, Франкештајн*:

Пр. Људи су грдили и проклињали тога *грдана*, да заслужије смрт, да му лоповлук из очију вири (РСАНУ); Грде вам матере, а *грдани* ћаће, – љутила се она (РСАНУ); Наши и ваши [су] заратили због једне дјевојке ваше, коју наши уграбише и вјенчаше за једнога празнова и *грдова* (РСАНУ); Тај *грдоња* [је] сио покрај младе госпе (РМС); Videla sam *Frankenštajna*, Stevu Žigona. Žickala sam pare na Senjaku, kad eto ti njega (ЕК).

2) погрдне називе за ружну жену: *ашов, вештица, габорка, гадура, грабуља, грда, грдуља, грдуљина, грдуљица, гроб, гробарка, казана, кри, лопата, мајмуница, метларка, ружњача, скрнавуша, скрндељ, стрнцовка*:

Пр. Šešelj је, nastavljaјући u istom, uvredljivom tonu, novinarima rekao da se iznaniadio kada је video „koliko је Staša Zajović gužna, prava *veštica*” (интернет, у новинској вести); Ти 'ватај зазубице, *гадуро* изанђала! Страшило си (РСАНУ); Milica Dabović okačila najtužniju fotku posle hapšenja brata (наслов новинског чланка); Vidi ovu *grabulju* [...] Devojko draga, pametni ljudi sa takvom njuškom ne prave selfije (у коментарима читалаца); *Грда!* – довикиваху [...] – *Грде* вам матере, а грдани ћаће, – љутила се она (РСАНУ); Зар ниједна од оних *кријева* на које се Птица пентрао [...] није могла да прочита Политику и појави се (Герзић); Ено, она убава богата Марија, што се онако кочи и шепури, преда мном ништа друго до – *мајмуница* (РСАНУ); Ноће је lova: Bivša farmerka izvukla novčić iz česnice (наслов новинског чланка) Обична спонзоруша i plastična *ружњаца* (у коментарима читалаца); У јебежљивом времену све више смо патили од нејебице [...] – купили смо отпатке, шкарт робу, гарагаборе [...], *стрнцовке* (Стевановић: Змајеви, 101).

3) погрдне називе за особу уопште, без обзира на пол: *акреп, габор, гарагабор, гном, грдоба, грдобина, гробина, квазимодо, караконцула, креатура, крндељ, монструм, наказа, ругоба, сподоба, утвара, чудовиште*:

Пр. Снајка Верка мазни кад говори, пући усне, измотава се, [...] прави *акреп!* Јелица је за њу лађа! (Ивановић, 234); Otišli [smo] na prostor za igru. Ona dva *gabora* samo što nisu dobila histeričan napad (ЕК); Јанкеља [...] је највећа *грдоба* од свих, спадало, шепарац, згрбљен у оба плећа (Братић, 201); Šta žene misle o muškom telu? (наслов новинског чланка) I *kvazimodo* im је dobar, ako su nedeljama imale „sušnu godinu”. Izvinite, ali tako је (у коментарима читалаца); Šešelj је potom Sandu Rašković Ivić uporedio s „*karakondžulom* s Plavog mosta” (интернет); Јууу, види на шта личим, *монструм*... Одох у купатило да се средим, дете ће да се шокира кроз (Потић, 12); Убрзо сам се заситио сцена секса, пошто су га [...] упражњавале све саме *наказе*. Нигде добрих риба (Видојковић, 84); Па комадантица каже: „Ето, каква си! Видиш, сиједа си, коса ти опала, зуби ти испали! [...] „Как'а си *ругоба!*” (Михаиловић, 82);

Погледајте за последњи сто – онај између шанка и споредног излаза. Ону крезубу *сподобу* (Стевановић: Змајеви, 128). Био је то Аполон, права супротност свим крезубим, ћоравим, осушеним, предебелим, перутавим *чудовиштима* с којима сам се сусретала (Видојковић, 70).

Број идентификованих јединица у свакој од ових скупина, као и контексти у којима су регистроване, сведоче о томе да српска друштвено-језичка заједница изразито негативно оцењује непријатан, непожељан изглед жена, док за мушкарце лепота није пресудан параметар физичког изгледа.²⁶⁸ Такође, на основу појединих лексема забележених у корпусу којима се именује женска особа запажамо да се као релевантан параметар у вредновању физичког изгледа жене јавља и компонента 'природност', 'неизвештаченост'. Дакле, лепота као примарно обележје женске спољашности у српској друштвено-језичкој заједници није довољна за општу позитивну оцену у сфери 'физички изглед', већ је важно да жена оставља утисак природно лепе – исп. нпр. *барбика* 'извештачена, афектирана девојка', *нафракуља* 'претерано нашминкана девојка или жена', *пицанка* 'каћиперка, превише дотерана, односно елегантна девојка или жена' (Андрић). Посебно је занимљив жаргонизам *караконцула*, чија двојака семантичка реализација упућује на то да се у свести говорника српског језика извештачен женски изглед (пренаглашена шминка и неукусна, нападна одећа) асоцијативно повезују са ружним изгледом: 'ружна девојка, жена; претерано нашминкана и неукусно а упадљиво одевена жена' (Андрић).²⁶⁹ Иста је мотивација индуковала и метафорички пренос у полисемантичкој структури лексеме *машкара*, којом се према РСЈ примарно означава 'особа с маском на лицу, маскирана или прерушена особа уопште', док се секундарно њоме пејоративно именује 'ружна, неукусно обучена особа; накинђурена, нападно одевена особа'. Овакав пренос номинације такође сугерише да српска културно-језичка заједница сваку

²⁶⁸ Овим наша грађа потврђује неке закључке до којих је дошла С. Ристић анализирајући експресивне именице типа 'особа + спољашња особина' на корпусу Андрићевог речника. Ауторка запажа да се у жаргону „маркирају углавном носиоци негативних спољашњих особина и то експресивима високог степена негативне тоналности” а, имајући у виду пол именоване особе, констатује да је „избор експресива за ружну жену знатно богатији и инвентивнији” (исп. и Јовановић В. 2010).

²⁶⁹ Лексема *караконцула* остварује се у жаргону и у значењу ружна особа уопште (исп. Андрић). Овде је такође посредни метафоричка трансформација, будући да је *караконцула* (< тур. *karakoncolos*) примарно 'авет, вештица, која по народном веровању ноћу напада и јаше људе' (К-Ш).

извештаченост и прекорачење мере у шминкању и дотеривању доводи асоцијативно у везу са ружноћом и неукусом.

Потврду за колективну нетрпељивост према утицају тековина савременог друштва на понашање и изглед жена, на њихово отуђење од духовних вредности и оптерећеност физичким изгледом, тј. пренаглашавање неких атрибута сексуалности, чак и по цену неприродног, извештаченог изгледа који излази из оквира лепог – доносе и примери из разговорног језика, модерне књижевности и жуте штампе. Посреди су неологизми типа *пластиканка*, *силиконуша*, *силиконка*:

Пр. Сад су на сплаву само ове пластичне и спортисти, фудбалери углавном... Понекад измалтретирамо некога од њих, а ове *пластиканке* одведемо иза (Потић, 20); Kristijan objašnjava Staniјino ponašanje: Она је *silikonuša* i sve radi smisleno! (наслов новинског чланка); Skandal: *Silikonka* i fudbaler u dečјim udžbenicima, roditelјi u neverici! (интернет, наслов вести).

Језичка слика света презентована кроз погрдне називе за особу на основу неке спољашње особине показује још једну занимљивост. Наиме, анализирана грађа у семантичком пољу 'физички изглед' доноси и неколико лексема презриво-подругљиве тоналности чији је денотат леп и углађен мушкарац: нпр. *лутак* '2. ир. упадљиво дотеран, нагиздан мушкарац' (РМС), *лепотанчић* 'дем. и ир. од лепотан' (РСАНУ), *липицанер* 'кицош, дотеран, елегантан младић или мушкарац, уображенко' (Андрић), *пицан* 'онај који се претерано удешава, дотерује, кицош' (РСАНУ, 20. том, у штампи), *пицован* 'мушкарац који се претерано дотерује, кицош', *фићфирић* 'дотеран, елегантан младић, мушкарац, кицош' (Андрић):

Пр. Је ли, *лепотанчићу*, што нас чамцима ниси снабдео, срам те било? (РСАНУ); Краљ [...] око себе [има] хиљаде младих властелинских синова [...] Хиљаде оних мазних, меких господичића, ласкаваца и *пицана* (РСАНУ, 20. том, у штампи); Била је то групаца *пицана* који су матурирали са мнош у Челзију (Герзић); То је шупљоглав паланачки *фићфирић* (РМС); „*Fićfirić* iz Sent Luisa [...] је uobrazio da se ne znam kako носи i da је неко vajno plemstvo (ЕК).

Мотивацију за постојање оваквих номинационих јединица у лексичком фонду српског језика треба тражити у стереотипној перцепцији пола у нашем друштву, тј. у општеприхваћеном „принципу гендерне диференцијације”, који се огледа у „традиционалном схватању мушкарца као снажног и издржљивог, а жене као нежне и

кротке” (Поповић 2006: 73), при чему се свака сличност мушкарца са женом и обрнуто – изразито негативно вреднује у српској језичкој слици стварности.²⁷⁰ За мушкарца је, када је у питању физички изглед, пожељно да буде снажан, висок, те да има развијену мускулатуру, док се претерана склоност ка улепшавању и дотеривању концептуализује као наликовање жени и, самим тим, оцењује као непожељна особина, будући да нарушава принцип родне различитости.

Конечно, у вези са лепотом као критеријумом за вредновање женског изгледа занимљив је још један колективни стереотип, који у нашој грађи илуструје лексема *лутка* – исп. у РСАНУ ’3. фиг. а. лепа, дотерана женска особа; у пеј. значењу: уопште особа без правих, обично духовних вредности, празна, испразна особа’. Запажамо да у полисемантичкој структури лексеме *лутка* долази до метафоричке трансформације типа физичко → духовно, која је индукована семама колективне експресије (’лепа’ → ’духовно празна, глупа и сл.’) – нпр. Што се мене тиче, ја волим такве људе, него салонске *лутке*, у којих је празно срце, много пута и мозак (РСАНУ); Има и мржње и омаловажавања за ту насмејану бечку *лутку* (РМС). Каткад се пејоративна семантика додатно потенцира употребом деминуиране форме, при чему се компонента величине трансформише у сему негативне субјективне оцене. Тако се презриво значење у контексту може остварити и обликом *луткица*: нпр. Где ће своју дечицу, све оне помодне *луткице*, васпитати (РСАНУ).

II. Другу групу пејоратива заснованих на општем утиску о изгледу именоване особе чине оне лексеме у чијој семској структури препознајемо компоненту димензионалности, која се може конкретизовати као дебљина или висина, путем неке од сема ’дебео’ / ’мршав’ / ’(не)разијен’, односно, ’висок’ / ’низак’. Грађа показује да је пејорација у сфери изгледа обично усмерена према особама које на неки начин одступају од онога што је уобичајено,²⁷¹ просечно – било да је реч о глобалном

²⁷⁰ О „принципу гендерне диференцијације” у својим лингвокултуролошким истраживањима говори Љ. Поповић, која на основу неких појава у нашем лексичком систему закључује да се и у савременом српском друштву, у складу са традиционалним моделом, диференцијација између полова сматра пожељном, а укидање гендерних разлика – негативно вреднује. О томе, између осталог, сведоче пејоративни називи за жену изведени од именице *мушкарац*, нпр. лексеме *мушкара*, *мушкарача*, *мушкобања*, *мушкобарача* и сл., чије је заједничко лексичко значење ’женска особа која се понаша као мушкарац’ (Поповић 2006: 73).

²⁷¹ Анализирајући погрдне називе за мушкарце и жене у српском и норвешком језику, са циљем да утврди основне елементе концептуализације рода у овим двома говорним заједницама, Н. Ристивојевић Рајковић (2014: 137) констатује да претерана дебљина и мршавост нису релевантни

естетском утиску субјекта именована о некој особи, било да је реч о појединим њеним деловима тела или другим спољашњим карактеристикама.²⁷²

Имајући ово у виду, међу пејоративима у сфери 'физички изглед' могу се издвојити следеће лексичко-семантичке подскупине:

1) погрдни називи за превише крупну / незграпну / дебелу и сл. женску особу: *бедевија, гица, дропља, дунда, дундача, крава, краветина, крмача, крмачетина, крстарица, лађа, мечка, мечкетина, оклопњача, прасица, стокилашица, торпедњача.*

Пр. Katarina Ostojić је tokom dopisivanja s prijateljicom, која се žalila da debele девојке имају момке, а vitke немају, otkrila svoju najveću tajnu: [...] ja sam sve muževe nahvatala dok sam bila *gica!* (интернет, новинска вест); Миле се најзад поче вртети око [...] једне тупоуме *дунде* пиргавих образа (PМС); Објесио бих се онога часа када бих се морао оженити том грозном цуром, том *кравом*, том тупом масом меса (PСАНУ); Гурну је ногом и вели јој напрасито: — Што си се, *краветино*, извалила! (PСАНУ); Retko која [је] mogla da vidi svoj trbuh *krmače* i svoju stražnjicu, као u *mečke* (Црњански, ЕК); У купеу *оклопњача* се ширила и на тек напуштено мјесто до прозора (PСАНУ); „S којом izlaziš? S Ficdžeraldovom?” „Ni u ludilu! Otkao sam tu *prasicu*” (ЕК); Присуствовала сам ексклузивном соареу [...] са једном Црнкињом *стокилашицом* (Стевановић: Змајеви, 166).

2) погрдни називи за одвећ крупног / гојазног / незграпног / трмог мушкарца: *балван, балон, волоња, грмаљ, дебељко, дебељчина, здепњаковић, киклоп, килоња, људескара, медвед, медведина, набуџенко, носорог, орман, парип, разбацанко, рмпалија, сивоња, стокилаш, товљеник, токмак, тускоња, шифоњер.*

Пр. *Грмаљ* нам се приближи, онако нарогушен изгледао је још крупнији [...] Имао сам у шта да ударим (Ћирић, 138); Наш леви сусед у сидришту, неки *дебељко* [...] само се окрену према Попу (Капор, 251); Баш нијесмо дошли у згуду [...] исприваваше се *дебељчина* (PСАНУ); Газда локала [...] није дозволио полицијском доушнику Ђоркану да уђе у његов локал. Рекао му је бежи напоље, *киклоне* одвратни (Матијевић, 127); Тај је павиљон био на гласу као најгори, јер је собни старешина био Марко Бјекић [...] То је била *људескара*, једним ударцем је обар'о људе (Михаиловић, 28); „И овај анђео да припадне оном *медведу!*” – пролете му кроз главу (PСАНУ); За њима се љуља тешка *медведина*, сва

параметри за испитивање разлика у конструкцији рода, јер се ове особине сматрају непожељним и за жене и за мушкарце у обе заједнице.

²⁷² До истог закључка дошла је С. Ристић анализирајући експресивне именице типа 'особа + спољашња особина'. Ауторкина запажања тичу се како јединица позитивне тако и јединица негативне експресивности, а овде ћемо навести само она која су релевантна за испитивање пејоратива. У вези са њима, С. Ристић (2004: 89) констатује: „Когнитивно-мотивациона заснованост заједничког значења ових именичких експресива може се представити на следећи начин: особа која по спољашњем изгледу или по изгледу неког дела тела одступа од стереотипа о нормалном, уобичајеном изгледу, што је, као што се зна, углавном лоше [...] и што се, с обзиром на пол (мушки/женски), сматра [...] ружним или [...] непожељним”.

раскопчана, прсију знојавих (PMS); Шта ради [...] онај *рмпалија* Лука? (PMS); Taman sam je smirio, kad se neki *sivonja* odonud zaletео – i on obilazio! – i krknuo u njen auto (Политика, ЕК); У савршено дизајнираној пловилици угледа [...] два *стокилаша* под којима се чамац [...] уопште и не примећује (Капор, 186); Поред нас, за спојеним столовима, запило се друштванце *товљеника*, задриглих сподоба и цикотавих плавуша (PMS); Смешно је чисто казати како се те *тускоње* наоблаче најгорим једом [...] кад год виде нашу (PMS).

3) погрдни називи за гојазну особу уопште, без обзира на пол: *буре*, *месина*, *свиња*, *крме*, *труп*.

Издазак из оквира уобичајеног када је у питању дебљина тела имплицира отежану покретљивост особе, што се асоцијативно доводи у везу са лењошћу, нерадношћу. Будући да је лењост непожељна особина, код неких пејоратива из ове скупине примећујемо да оцена физичког изгледа истовремено подразумева и карактерну, етичку оцену, о чему у прегледаној грађи сведоче нпр. лексеме *бедевија* 'фиг. пеј. крупна, незграпна и лења жена' (РСЈ); *бизгов* 'погрд. развијен а нерадан дечак или младић' (РСАНУ), *крава* '2. фиг. погрдни назив: а. за гломазну, незграпну, трапаву и трому, лењу женску особу' (РСЈ),²⁷³ *тромања* 'пеј. онај који је тром, слабо покретан, лењ' (РСЈ); *тускоња* 'пеј. лен и угојен човек, готован, дембел(ан)' (PMS).²⁷⁴ Речничке дефиниције потврђују тако следеће метафоричке преносе: крупан, незграпан → лењ; развијен → нерадан; гломазан, незграпан → тром → лењ; угојен → готован.

Са лингвокултуролошког аспекта занимљиво је да се у свести говорника српског језика претерана дебљина, корпуленција, а самим тим и физичка тромост неретко концептуализују као глупост или неки вид интелектуалне ограничености – посебно када је реч о мушкарцима. Претпостављамо да таква семантичка трансформација почива на метафоричком разумевању апстрактних појмова попут мишљења, интелигенције, који се разумевају као материја у покрету.²⁷⁵ Сва је прилика да се отуда, посредно, отежана физичка покретљивост доводи у везу са интелектуалном тромошћу,

²⁷³ Подразумева се да исто асоцијативно повезивање важи и за аугментативни облик *краветина*.

²⁷⁴ Слично примећује и С. Ристић анализирајући експресиве типа 'особа + спољашња особина'. Полазећи од тога да се неуобичајена, нестандартна дебљина и телесна развијеност углавном доживљавају као естетски неповољан утисак, она у вези са мушким особама констатује да „оцена наведених особина није само естетска него и етичка, јер у многим ситуацијама оне условљавају и нарочито понашање њихових носилаца” (Ристић 2004: 90).

²⁷⁵ Проучавајући метафоричку концептуализацију МИСЛИ, Д. Кликовац (2004: 85–100) показује да се овај апстрактан појам може разумети као ПРЕДМЕТ У ПОКРЕТУ (мисли *лете*, *смењују се*, *долазе* и *пролазе*), односно као МАТЕРИЈА КОЈА ПРОТИЧЕ (*ток мисли*, *бујица мисли* и сл.).

ограниченошћу. О томе сведоче речничке дефиниције бројних погрдних назива за претерано крупну, дебелу особу: *балван* (РСЈ) '2. фиг. пеј. незграпан, прост и приглуп човек, букван, глупан' (незграпан → приглуп); *грмаљ* (РСАНУ) 1. (обично погрд.) а. веома крупан, снажан и незграпан човек, људескара. б. припрост или приглуп човек, клипан, звекан (крупан, незграпан → приглуп); *зинзов* (РСАНУ) 'погрд. физички развијен а незрео, притуп дечак или младић, клипан' (физички развијен → притуп); *клипан* (РСАНУ) 'а. пеј. неотесан, неспретан, приглуп мушкарац, заврзан, сметењак; простак, глупак. б. фам. добро израстао дечак; неотесан и приглуп дечак' (добро израстао → приглуп); *коњ* (РСЈ) '2. фиг. пеј. незграпан, глуп, ограничен човек' (незграпан → глуп, ограничен); *крава* (РСАНУ) '2. фиг. погрд. 1) гломазна и незграпна, трапава женска особа → 2) глупа, ограничена женска особа, глупача'; *медвед* (РСАНУ) '2. фиг. презр. незграпан, трапав, одн. неотесан, ограничен, глуп човек' (незграпан → ограничен, глуп); *носорог* '2. фиг. погрд. а. незграпан и глуп, ограничен човек'; *парип* (РМС) '2. фиг. погрд. здрав, снажан, а глуп, тврдоглав човек' (снажан → глуп); *ѿокмак* (РМС) '2. здепаст човек. 3. блесав човек, глупан' (здепаст → глуп).

4) погрдни називи за неукусно мршаву женску особу: *глиста*, *жгољавица*, *летва*, *оклагија*, *офингер*, *чачкалица*. У појединим случајевима, семантичка компонента 'мршава' имплицирана је постојањем компоненте 'висока' у структури лексичког значења пејоративног имена, тј. једна без друге не могу се реализовати. О томе сведоче лексеме *жирафа*, *метла*, *мотка*, *пракљача*, *сврака*, *чапља*, *итркља*, које бележе речници жаргона и углавном дефинишу типски: 'висока, мршава девојка, жена' / 'висока мршавица' и сл.

Пр. Амерички магазин „Bust” недавно је представio пет modela који се разликују од *žgoljavica* које данас виђамо на pistaма (новински текст); Manekenka ko manekenka [...] она је просто hodajući *ofinger* i nema tu šta da se kaže više (интернет); У detinjstvu су је звали „*čackalica*” – Zvuči neverovatno, ali Sofija је u detinjstvu bila jako stidljiva i izuzetno mršava (новински текст).

5) погрдни називи за мршавог, телесно неразвијеног, немужевно грађеног мушкарца: *жгољавко*, *комарац*, *метиљавко*, *млитоња*, *мршавац*, *мршоња*, *мришуљак*, *итркљан*.

Пр. Врата ми је отворио *жгољавко* са глаукомом на десном оку (Стевановић: Змајеви, 62); Ра тај put не може да издржи војник [...] nekmoli [...] usukani *metiljavko* kakav је Jan (ЕК); Она [заносна мелодија] рађа мекушце и *млитоње* (РСАНУ); На све стране нападају плакати, што су их излепили цигљави

мршавци из студентских сервиса (Стевановић: Змајеви, 54); Овај ту, *мршљак* од човјека, смрад под ноктом (РСАНУ).

б) Међу пејоративима мотивисаним физичком неразвијеношћу мушке особе најбројнији су погрдни називи за мушкарца ниског раста: *камичак*, *кекец*, *кепец*, *кепецало*, *патицврк*, *патуљак*, *никавац*, *пицопевац*, *привољак*, *цврцан*, *цривољак*.

Пр. *Čudnovato* je kako čovek mesecima može da živi u miru, da skoro zaboravi da je ružan, bogaljast, *керес* (ЕК); Друштво оскудно одевених девојака, дугоских убрелелих типова, дебелјушкасте госпође и некаквих *кереса*. У пригушеној светлости приказ је деловао сабласно (Басара, ЕК); Овај *патуљак* телом, кога је природа пакосно умесила [...] калио се под васпитним окриљем вољене партије (РСАНУ); За тобом трчи оно бедно жгепче, онај *патицврк* Чивери (РСАНУ); *Picopovac* је, Бог свети зна како, смандрљао лопту која се једва откоtrlжала поред голмана (ЕК); Права прослава се догодила одмах након доделе признанја [...] и завршила се општом маклјажом између наших чланова екипе и неких француских *picopovaca*, којима је хоби да, по мраку, пирају туђе женске (ЕК); „Одакле он може бити незнани јунак?!” „А зашто да не може?” интересовао се Пеко Дапчевић, све време гледајући Милића, који се једва суздржавао да [...] не сможди тог *пицопевца* (Журић, 70); Ја не мрзим ни Америку ни Европу, ценим њихов филм и писце али не и gangstersku vlast Буша. Пи *prevoljka* Саркозија који је амерички шегрт (интернет).

Имајући у виду запажања Љ. Поповић (2006: 73–74) о принципу гендерне диференцијације, по коме се као релевантни параметри физичког изгледа мушкараца узимају телесна снага и развијеност, можемо констатовати да погрдни називи из ове подгрупе потврђују подругљив негативан став и презрив емотивни однос српске говорне заједнице према одвећ мршавим, телесно неразвијеним мушким особама.²⁷⁶ Одсуство мужевности на плану физичког изгледа одражава се и на концептуализацију мушкарца као духовног бића, што показује нпр. пејоратив *метиљавко*, који се реализује у значењу 'слабић, жгољавко', али може носити и ширу, етичку оцену субјекта именована – 'неспособњак'. Слична асоцијативно-метафоричка веза, заснована на преносу физичко → духовно карактеристична је и за лексему *пицопевац*, којом се у разговорном језику презриво именује 'ситан, неразвијен мушкарац'

²⁷⁶ И Н. Ристивојевић Рајковић (2014: 137–138) долази до закључка да међу погрдним називима за мушкарце у сфери 'физички изглед' највише има оних који се односе на мушкарце ситне телесне грађе. На основу ауторкине компаративне анализе запажамо да је стереотип о мушкарцу као снажном и телесно развијеном карактеристичан и за норвешку друштвено-језичку заједницу, а међу примерима у српском који потврђују такво виђење она наводи лексеме *никавац*, *чварак*, *прцољак*, *цврцандер*, *кикирез*, *брабоњак*, *патицврк*.

(Андрић), али и 'онај који се прави важан, који је уображен, уображенко' (РСАНУ).²⁷⁷ Исти тип семантичког преноса важи и за лексему *слабић*, регистровану у РМС у значењу 'слаб човек (нарочито морално)', која није маркирана као пејоратив, али је очигледна негативна експресивна тоналност,²⁷⁸ као и за лексему *млитоња*, коју бележи РСАНУ у значењу 'погрд. млитавац, млитавко'. Сви наведени примери говоре у прилог запажању С. Ристић о експресивним именицама типа 'особа + спољашња особина' које поседују идентификациону сему 'мушко' и односе се на неубичајену, нестандартну висину, развијеност именоване особе. Ауторка запажа да у вези са мушким особама „оцена наведених особина није само естетка него и етичка, јер у многим ситуацијама ове особине условљавају и нарочито понашање њихових носилаца” (Ристић 2004: 90). Када су посреди лексеме којима се погрдно именује мушкарац на основу физичког изгледа, видели смо да се компоменте 'мали', 'низак', 'ситан', 'неразвијен' неретко трансформишу у семе безвредан, безначајан, морално недорастао и сл. Претпостављамо да мотивација за такав пренос лежи у колективном, стереотипном доживљају мушкараца у патријархалном друштву, од кога се очекује да буде глава породице, њен заштитник и хранилац. Чини се да друштвено-језичка заједница има презрив став према мушкој особи која стасом не испуњава имплицитну норму мужевности, па употребом подругљивог имена у номинацији истовремено изражава сумњу у духовне вредности и моралну јачину такве особе. На основу објашњења С. Ристић (2004: 90) у вези са овим типом експресивних јединица, налазимо да се структура лексичког значења пејоратива којима се именује неразвијен мушкарац може представити на следећи начин: 'мушка особа која се одликује мањом висином (развијеношћу) од убичајене, нормалне + то је, као што се зна, лоше + такав мушкарац оставља утисак ништавности, слабости и сл. + избором погрдног/подругљивог имена за ту особу изражавам своје недопадање, презир'.

7) погрдни називи за мршаву особу уопште, без обзира на пол: *авет, аветиња, бијафра, жгоља/жгољо, жгољица, костур, костурина, костурчић*.

²⁷⁷ Ово секундарно значење, које излази из оквира семантичког поља физички изглед у РСАНУ је потврђено примером: *Неће њему којекакви ницопевци солити памет*.

²⁷⁸ Исто важи и за друге синонимне именичке лексеме типа *nomina attributiva* у чијој је основи придев *слаб* (исп. у РМС: *слабица, слабичак, слаботиња*).

Пр. Радници и раднице (који раде на акорд) после неколико година постану живе *авети* (РМС); Билдовали смо и шљакали гимнастику да бисмо били шири и четвртастији, а цуре су већ почињале да воле мршаве, да љубе *аветиње* и суварке (Стевановић: Змајеви, 101); Мали су, *жгоље*, ал' пуни мара, пуни добре воље (РМС); Што ми се ту неки *жгољо* долази да мијеша у моју службу? (РСАНУ); Нисам га ја зато хранила ни чувала да га *жгољица* ко ти улови и одвуче (РМС); Krišom smo počeli da im dajemo lakšu hranu, jer su prethodno dugo gladovali. Bili su to živi *kosturi* na kojima je visila koža (ЕК); За воланом, нагнут напред, седи црвенокожи албино [...] Поред њега је згрчени *костурчић* у танкој хаљиници (Стевановић: Змајеви, 50).

8) погрдни називи за женску особу ниског раста: *пекинезерка*, *пичорак*, *цврца*. На основу малог броја лексема овог подтипа можемо констатовати да компонента 'висина' није релевантан параметар за оцену физичког изгледа жена, односно за изражавање свеукупног утиска субјекта именована о женској особи на коју реферише.

III. До сада је било речи о погрдним називима за човека који су мотивисани оценом његовог општег физичког изгледа као 'ружног', а затим и о пејоративним јединицама номинације у чијој семантичкој структури препознајемо компоненту глобалне димензионалности. Под глобалном димензионалношћу подразумевали смо општи утисак субјекта именована о дебљини, висини и телесној грађи особе на коју реферише, при чему су лексеме у посебне подскупине издвојене према диференцијалној семи пола, као и према томе да ли својим значењем сугеришу прекомерну или недовољну физичку развијеност. У даљој класификацији остајемо у сфери димензионалности, с тим што ће предмет интересовања бити номинативна средства којима се указује на предимензионираност, неразвијеност или неправилан облик неког човековог дела тела. Лексеме из ове групе указују на негативан став и презрив емотивни однос колектива према особама које одређеним спољашњим атрибутом излазе из оквира уобичајеног физичког изгледа. Чини се притом да постоје некакви имплицитни критеријуми друштвено-језичке заједнице у оцени нечије спољашњости као „нормалне” и свако одступање од њих санкционише се избором подругливог имена у номинацији те особе.

Свим лексемама из ове подскупине заједничка је семантичка компонента експресивности, негативне оцене, као и сема емоционалности, којом се сугерише презрив емотивни однос говорног лица према именованој особи. Разликују се према денотативној компоненти која у структури лексичког значења носи информацију о

реалним физичким карактеристикама те особе, као и према степену пејоративног значења које реализују. Класификација је извршена према диференцијалној семи изгледа одређеног дела човековог лица или тела, који прекорачењем норме у погледу димензија мотивише погрдно номинацију. Тако се у анализираној грађи издвајају лексеме којима се погрдно именује:

1) 'мушкарац који има велику главу': *главоња*, *главаиш*, *главурдан* (исп. прва 4 примера), што се каткад даље метафорички разуме као тврдоглавост или ограниченост (исп. 5. и 6. пример);

Пр. *Главаиш* [...] је и војводи Станоју придато било за главатост његову (РСАНУ); [Беше] мален са врло развијеном главом те га зато зваху *главоња* (РСАНУ); Нечије грубе руке су ме вукле и тресле... Нада мном је био онај *главоња* – бркат, косат, ушат, носат (Стевановић: Змајеви, 85); Време је да почнемо са снимањем. *Главоња*, организуј! (Видојковић); Не знају они ништа. *Главоње* прзничаве су они (РСАНУ); Ti ustade i viknu, jako: „*Glavonje!* Glupave i tupave *glavonje!*” (Савић, ЕК); Овај његов „*главурдан*” хоће силом да иде у војнике, па [...] му се то не може избити из главе (РСАНУ).

2) 'мушкарац који има велики трбух': *трбарош* (Андрић), *трбоња* (РМС), *шкембо*, *шкембоња* (РСЈ):

Пр. У амфитеатру дремљива атмосфера. Мало револуционара... Неки матори *трбоња* зажвалио микрофон (Селенић, 68); На aerodromu sam baš video nekog Engleza, *škembonju* od 50 godina i neku Vijetnamku od 16 otprilike (интернет).

3) 'особа која има велику/дебелу задњицу', при чему је уобичајенија сема пола 'женско': *буљара* (Андрић), *гузара* (РСЈ), *гузичарка* (Герзић), *дебел(о)гуза* (РМС), *дупетара* (РСЈ), *кривогуза* (РСАНУ), *тртогуза* (Андрић), али, бележимо и пејоративе са идентификационом семом 'мушко': *гузоња* (РМС),²⁷⁹ *дебелогуз* (РМС), *трто* и *тртов* (РМС). За експлицирање ове физичке особине, независно од пола, у жаргонском дискурсу функционише и лексема *трта* (исп. у Герзић: 'гузата особа' и Андрић: 'човек са већом задњицом'):

Пр. А Вера Матовић је дама у поређењу са данашњим прангијама и *гузарама* које мешају бело месо посред екрана малих ТВ пријемника (Герзић); Šta ti mene učiš? Idi pa uči svoju *debelguzu!* U svojoj kući zapovedaj! Нећу ја оне дебеле *кривогузе* ни данас ни сјутра узети (РСАНУ); Ne znam zašto se

²⁷⁹ Овде мислимо на семантичку реализацију у РМС 'подр. онај који има велике гузове, велику стражњицу'. О истој пејоративној јединици биће речи и у класификацији погрдних назива за човека као представника друштвеног статуса, носиоца моћи, положаја, угледа и сл.

ženstvenost brka sa razmaženom lenjivom *dupetarom* koja se razvlači na minderlucima i ne radi ništa (интернет); Говорио сам ја с министрима. То су [...] *тртови* ко и ми (РМС).

4) 'жена на основу величине груди', при чему разликујемо вулгаризме којима се сугерише претерана развијеност груди, нпр. *вимара* (Андрић), *краветина* и *кравуља* (Герзић), *млекара* (Андрић), *млекуља* (Герзић), *музара*, *сисара* (РСЈ) од лексема чија је функција поруга због изостанка овог атрибута женствености и сексуалности: *даска*, *даскара* (Андрић, Герзић), *лопата* (Андрић).²⁸⁰

Пр. Polomićeš kičmu, a i dalje ćeš biti *daskara*: Anastasiju isprozivali toliko da boli! (интернет); Kad nemaš sve na izvolte, nečim moraš da skreneš pažnju. Zbog toga *daske* blebeću k'o sumanute, trude se da koriste „pametne” геџи (интернет).

Упркос чињеници да се обрине сматрају пожељном карактеристиком у креирању стереотипа о женској лепоти и сексипилности, ексцерпирана грађа показује да се свако прекорачење мере и одступање од уобичајеног, чак и када су у питању атрибути женственог изгледа – оцењује као негативно, лоше. Отуда и жаргонске лексеме којима се реферише на женску особу са превеликим грудима садрже компоненту изразите вулгарности у својој семантичкој структури. Употребом такве јединице у номинацији жене, субјекат именована заправо на увредљив начин изражава поругу, подсмех због дате особине, а не позитиван утисак о њеном изгледу.²⁸¹

5) 'особа која има велики, неправилан (обично повијен) нос', што се конотира као непожељна физичка особина код представника оба пола, али далеко већи број пејоратива бележимо за мушкарца као њеног носиоца: *кљунаш* (РСАНУ), *носке* (Андрић, Герзић), *носоња* (РСАНУ, РМС, РСЈ), *носорог* (РСАНУ), *сурлаш* (Андрић,

²⁸⁰ И Н. Ристивојевић Рајковић (2014: 138) уочава да међу погрдним називима заснованим на физичком изгледу жене у српском језику постоји група примера којима се именује жена без облина, а као примере ауторка наводи лексеме *лопата*, *даска*, *даскетина*.

²⁸¹ Разматрајући именице типа 'особа + спољашња особина', С. Ристић (2004: 91–92) такође уочава да се у говору припадника српске друштвено-језичке заједнице „маркирају углавном негативне спољашње особине, мане неких делова тела”. Зато не чуди што се и експресивне јединице којима се именују „женске особе са изразито великим грудима и задњицом” одликују вулгарношћу и негативном конотацијом. Као потврду ауторка наводи жаргонизме које бележимо и у нашој грађи: *сименталка*, *музара*, *вимара*, *гузичарка*.

Герзић); за женску особу са истим физичким обележјем региструјемо само лексему *сурлашица* (Андрић, Герзић).²⁸²

Пр. Спусти [се] ... крај једнога човјека, који је [...] имао [...] нос као кљун. Знаш ли ти, гдје је птица срећоперка [...] упита он тога *кљунаша* (РСАНУ); Некакав усукан *носоња* читао им новине (РСАНУ); Не хтједе да остане сам с *носоњом* (РМС); Шета нос, – не, то је носина, још кака! | Крај тог *носорога* [Сирана] кад год прође неко, | Он узвикне: „Тај баш отера далеко!” (РСАНУ); Може вам да се не свиди то што је рекао, али то је жива истина. *Noske* је glodarima napravio medvedu uslugu (интернет); Nikola Đuričko на „Greb greb” žurci (наслов новинске вести) Јао, vidi koliki је nos ovom *surlašu* sa slike (у коментарима читалаца).

6) ’особа са великим или кривим, неправилним зубима’, односно ’особа која нема зубе’ – како мушкарац: *зубан* (РМС, РСЈ), *крезо* (РСЈ), *крљо* (РМС), тако и жена: *зубача*, *крезуба* (РСЈ), *крезубача* (РСАНУ), *крља* (РМС), а региструјемо и погрдне називе који функционишу у номинацији представника оба пола: *зуба*, *креза* (РСАНУ, РМС):

Пр. Његова партнерица у салонским комадима била је она висока [...] глумица, нека *зуба*, без прсију (РМС).

7) ’особа са великим или клемпавим ушима’, што изазива поругу говорне заједнице без обзира на пол: *дамбо* (Андрић), *клемпа* (Герзић), а ређе се у лексикографском опису експлицира да је посреди мушка особа: *ушке* ’клемпави дечак или младић’ (Герзић):

Пр. Долазе родитељи са децом [...] која су већ добила надимке *Клемпо* и *Дамбо* (Герзић); Сећате ли се *Ušketa* iz nekada popularne domaće serije „Sivi dom”? (ЕК); *Uške* Sarkozy је našao себе i sada puca на neku grandioznu titulu која bi од njega napravila, ако не sveca, оно bar legendu (интернет).

8) ’особа са великим/дебелим устима или уснама’ – нпр. *устоња*, за мушкарца (РСЈ) и *чубоња*, у именовану представника оба пола (РМС); погрдну номинацију женске особе мотивисану овим делом лица у прегледаној грађи репрезентује лексема *успијуша*, која је занимљива по томе што не сугерише само изглед и облик усана, већ и

²⁸² Анализирајући атрибутивне именице мотивисане лексемом *нос*, Г. Штасни (2013: 122) констатује да сви деривати који су изведени различитим суфиксима (нпр. у РМС *нос-ак*, *нос-ан*, *нос-оња*, сва три облика у значењу ’човек велика носа’) представљају „погрдне речи за човека с великим носем”. Пејорација, како примећује ауторка, почива на чињеници да се човек назива по делу тела, тј. да се „цео концепт човека своди на једну димензију”, а каткад је појачана семантичком вредношћу суфикса који се додаје на основу соматизма.

специфичну гестикулацију жене чија је намера да покретима усана изазове одређени утисак, да кокетира.²⁸³

Пр. Помодарски се крevelји неколико шминком унакажених *успијуша* (РМС); Девојке које су са њима седеле биле су све саме *успијуше*, без сиса, без дупета, без ичег због чега би их неко могао назвати женама (Видојковић, 112).

9) особа која величином очију или каквим недостатком у вези са њима (буљавост, разроност, врљавост, зрикавост, жмиркавост, крмељивост) одступа од пожељног, уобичајеног изгледа, при чему су далеко бројније лексеме са идентификационом семом 'мушко': *базед* (Герзић), *врља* (РМС), *жмиравац*, *жмиркало*, *крмељивац* (РСАНУ), *зриле*, *зрика* (Герзић), *шкиљавац* (РСЈ), док је са семом пола 'женско' у овој сфери забележен само жаргонизам *совуљага* (Герзић):

Пр. Неки *жмиравац* је проси (РСАНУ); „Но сад сте добили новог учитеља, је ли чему?“ „А јест жалост, неки кукави *жмиркало*“ (РСАНУ); Сељак га видео својим рођеним очима [...] Ко зна кога је, *крмељивац*, видео (РСАНУ); Не допуштам никому да ме вријеђа, *шкиљавче* биједни! (РМС).

10) Са колективно-психолошког и социолошког становишта, а на лингвистичком нивоу из визуре теорије језичке личности, нашу пажњу посебно привлачи колико је српска друштвено-језичка заједница каткад неосетљива на неке физичке особине које излазе из сфере естетских и залазе у сферу медицинских аномалија. Тако су погрдни називи за човека засновани на изгледу његових очију у највећем броју случајева заправо мотивисани једним здравственим недостатком – смањеном видном способношћу, која се на физички изглед манифестује кроз ношење наочара. Анализирана грађа доноси велики број пејоративних јединица чији је денотат слабовида особа, при чему запажамо да се порузи подједнако извргавају представници оба пола. Идентификациону сему 'мушко' препознајемо у структури лексичког значења именица *наочарац*, *наочарко* (Андрић, Герзић), *ћора*² и *ћоро* (у значењу 'хип. и ир. од ћоравац' [= онај који је ћорав]), *ћореша*, *ћорча* (РМС), *ћороскоп* (Андрић), *цвикераш* (Герзић), а сему пола 'женско' у семантичком језгру лексема *наочарка* (РСАНУ), *ћора*¹ (у значењу 'хип. и ир. од ћоравица' [= она која је ћорав]) (РМС),

²⁸³ Исп. у РМС *успијати* 'често у изразима: ~ уснама, устима, усне, уста) стезати усне и притом их увлачити да би се оставио, изазвао утисак префињености, кокетовати'.

цвикерашица (Андрић, Герзић). Подругљива номинација мушке и женске особе које носе наочари остварује се у жаргону и поимениченим придевом *четворооки*, -а:

Пр. Сада се [ту] продају карте за добротворну томболу, а ја их купујем и плаћам четири лире старој баби *наочарки* (РСАНУ); Njihova nastavnica је, naravno, stroga *naočarka*, zakeralo, nije odviše zla (Политика, ЕК); Sada mi se ovaj *naočaras* uneo u lice i чекао мој одговор (Данас, ЕК); Кад би прошли мимо каквог [...] *ћоравка* или *ћоравице* [...] само би му рекли његово име (РМС); Јавно [је] вредала једног свог колегу са којим је нешто била у свади и називала га „*ћором*” (Политика, ЕК); Мани ме се, *ћореша*, јер ћеш зубе и то друго око сада тражити по прабини (РМС); Куд сте бре нагли, *ћорче* ниједне? (РМС); Два ћелава *цвикерашиа* у карираним кошуљама [...] смешили су се густом саобраћају (Журић, 142).

Међу лексемама обједињеним унутар велике скупине погрдних назива за човека на основу физичког изгледа посебну групу чине оне мотивисане неком карактеристиком која је искључиво естетске природе и отуда је релативно лако променљива. Посреди су, дакле, јединице номинације чије пејоративно значење не почива на негативној оцени опште телесне грађе нити облика и величине одређеног дела тела, већ на оцени неке компоненте човекове спољашњости која му није иманентна. Имена овог типа неретко се односе на утисак говорног лица о коси (или фризури) особе на коју реферише, а уколико садрже денотативну компоненту 'мушкарац' – у највећем броју примера значење је мотивисано изгледом његове браде односно бркова. Занимљиво је да се, осим физичког изгледа мушкараца, лексемама погрдног значења које су мотивисане (не)поседовањем или изгледом браде могу сугерисати и неке његове духовне особине, нпр. незрелост, неискуство или недораслост одређеним животним ситуацијама.²⁸⁴ У таквим случајевима пејорација је индукована у садејству метафоре са метонимијом: најпре се асоцијативно повезује човеково понашање (незрело, недорасло) са старосним добом за које се оно сматра уобичајеним (метафора заснована на колективној експресији: млад → незрео, недорастао), а затим се

²⁸⁴ Г. Штасни (2013: 124–125) такође уочава да су бројне атрибутивне именице чији је референт човек мотивисане лексемама *брада* и *брк*. Ауторка запажа да међу њима, уз првостепене деривате (нпр. *брадоња*, *брадекања*), који сугеришу да су именованој особи својствене 'длаке испод уста и са стране лица', постоји и „низ деривата којима се истиче особина недораслог, младог, незрелог мушкараца (*голобрадац*, *голобрадић*, *голобрадовић*, *голобраче*)”.

остварује метонимијски пренос по моделу старосно доба → особина карактеристична за њега.²⁸⁵

У овој лексичко-семантичкој подскубини махом бележимо именице сниженог степена пејорације, чија је експресивна тоналност ближа подругљиво-презривој, ироничној, него увредљивој: нпр. *безбрковић* 'ир. безбрк човек; исп. безбрк, безбркаћ, безбркац, безбркиле, безбркуљак' (РСАНУ); *белогривац* '2. подр. онај који је седе или светлоплаве косе' (РСАНУ); *брада* и *брадара* 'брадоња' (Андрић); *брадекања* 'пеј. в. брадоња (1)' [= човек који носи (велику) браду] (РМС); *брканлија* 'ир. ћосав човек' (РСАНУ); *бркеџина* 'аугм. и пеј. од брка¹' [= човек великих бркова; бркат човек] (РСАНУ); *бркица* 'дем. и подр. од брка¹' (РСАНУ); *голобрад* 'подр. в. голобрадац¹' [= 1. онај који је голобрад, који нема браде]; *гривоња* '2. фиг. пеј. човек дуге косе и браде' (РСАНУ); *јарац* '2. фиг. погрд. а. човек који брадом личи на јарца (1а), ружан, неугледан човек' (РСАНУ); *јароња* 'фиг. подр. човек с брадом' (РМС); *кушиџравац* '1. онај који има бујну, коврцаву или рашчупану косу (често као погрдан или назив одмила таквој особи)' (РСАНУ); *кушиџров* 'куштравац (1) (као погрдан назив, надимак)'; *чуна* '1. хип. и ир. од чупавица' [= чупава, разбарушена женска особа]; *чуџо* 'хип. и ир. од чупавац' [1. онај који је чупав, разбарушен, чупав мушкарац] (РСЈ); *чупавац* 'младић с дугом косом' (Андрић):

Пр. (РСАНУ) Сусрели се на политичком мегдану *бркалије* и *безбрковићи*, старији и млађи; Ако [...] оћелави, добије одма поспрдно име [...] *ћело* [...] *бјелогривац*, који има биле власе; Добро јутро, *јарекањо*, добро јутро, *брадекањо*; Кад ми је у подне мој *брканлија* (тј. онај без бркова) донео ручак, он се извињавао што се задоцнио; Хајд' одлази, стара *бркеџино*, | Зар не видиш да си погинуо!; Оклен то? – запита [...] кривошијасти *бркица*; Да нијесу комите, побогу браћо – побожно уздахну један *бркица*; Је ли, ти *брадоњо*, јарче, колико си речи хтео да кажеш?; Насмијехну се старац, погледао постранце неопраног *куштраваца*; (ЕК) U poslednjih 10 godina u SAD su se najviše prodavali albumi reperа Eminema i „*ћираваса*” iz Liverpula „Bitlsa”; Na platou Filozofskog fakulteta, skupljala se – intelektualna elita – *ћираваса* који су носевима парали nebo.

²⁸⁵ Израстање маља на доњем делу вилице, испод уста, карактеристично је за сваког мушкараца и старијег младића, од пубертетског доба надаље. Овакво временско одређење, тј. старосно доба у коме се јављају маље на лицу сугерисано је и у лексикографским дефиницијама лексеме *брада* у описним речницима – исп. нпр. у РСЈ 'б. подручје доње вилице обрасло маљама; длаке, маље на томе делу вилице (код одраслог мушкараца)' – истакла Ј. Ј. Управо је ово конвенционално знање о појму брада омогућило да се у лексичком систему српског језика формирају творенице типа *голобрадац*, код којих препознајемо метонимијски пренос СТАРОСНО ДОБА → ОСОБИНА СВОЈСТВЕНА МУШКАРЦУ У ТОМ ДОБУ (одрастао мушкарац → има маље на бради, односно, млад мушкарац → има голу браду).

Нешто виши степен пејорације и презрив став говорног лица реализује се у случају неколиких лексема којима се именују ћелав мушкарац или жена, будући да мотивацију за именовање представља физичка особина која је особи иманентна, односно, обележје његове спољашности које је непроменљиво. Ову денотативну компоненту препознајемо у следећим лексемама које бележе Матичини и жаргонски речници: *ћелавац*, *ћела* и *ћело*, *ћелавко*, *ћелоња*, *ћелупача*:

Пр. После двадесетак минута [...] појавио се један *ћелавко* са наочарима (Савић, 134); Попе се [Славко] уз стрме металне степенице, на чијем се врху једва мимоишао са здепастим *ћелавком* који је изнад чела носио црни штит (Журић, 115); А ти [...] мислиш да преживиш револуцију! – прекиде га Никола, меснат *ћелоња* средњег раста (РМС); Службени дио вечери отпоче неки одрјешити стармали *ћелоња* (РМС); А јетрве [су] *ћелупаче* (РМС); Ја sam ga video nekoliko puta, uvek u pratnji ovog razrokog *ćelavca* za koga se ispostavilo da je muž madam Arnu (ЕК); Verujem da se radilo o nesporazumu, da su me Vaši *ćelavci* pobrkali sa nekim od akcionara sa kojima sam ostao pred vratima (ЕК).

Изразито висок степен негативне експресивности међу лексемама у семантичком пољу 'изглед' реализују оне којима се именује човек на основу неке физичке мане, односно мањег или већег телесног недостатка, хендикеп, инвалидитета.²⁸⁶ Неретко се таква спољашња карактеристика манифестује у начину на који се човек креће.²⁸⁷ Лексичка пејорација се у таквим случајевима јавља као последица психолошких и социолошких фактора, тј. изостанка емпатије – како субјекта именовања као појединца, тако и целокупне друштвене заједнице. Дакле, проучавањем погрдних назива за физички хендикепираног човека долазимо до занимљивих запажања и закључака о томе како се на плану лексике, тј. речничког фонда српског језика манифестују различити видови дискриминације и изопштавања који су присутни

²⁸⁶ И С. Ристић (2004: 94) констатује да се особама са појединим манама у жаргонској комуникацији често дају груба, увредљива и подругљива имена, „што се у пристојном говору нарочито избегава”. Ауторка овде наводи примере за особе које носе наочаре (*снајперка*, *окац*, *сова*, *совуљага*), као и за оне са лошим зубима (*креза*, *крња*), али је несумњиво да се њена запажања односе и на ову нашу скупину погрдних назива.

²⁸⁷ Бавећи се именовањем човека према физичком изгледу, Г. Штасни посвећује пажњу и атрибутивним именицама мотивисаним називима за горње и доње удове и констатује да таква мотивација „није продуктивна у творби персоналних *nomina attributiva*” (ауторка бележи само 3 лексеме изведене од соматизма *нога*: *довоножац*, *довоножник*, *белонога*). И она, међутим, истиче да у лексичком систему постоји велики број назива за човека који је без руке или ноге, односно, за човека који начином кретања „на неки начин одступа од нормалног хода” (Штасни 2013: 130–131). Ову појаву у лексичком систему констатују и Глумбић и др. (2017: 81), истичући да „jedno od najupadljivijih telesnih obeležja jeste način hoda, te ne čudi što se za označavanje hrome osobe koristi na desetine različitih termina u srpskom i hrvatskom jeziku”.

у нашем друштву и националној култури. У ову подгрупу сврстали смо следеће лексеме: *бангавка* 'хрома жена' (Андрић); *богалуша* 'пеј. богаљаста женска особа' (РМС); *гегавец* '1. пеј. онај који је гегав, спор' (РМС) / 'онај који се гегав, љуља при ходу' (РСАНУ); *гегаш* 'хром човек' (Андрић); *глувак* и *глуваћ* '(често погрд.) глуп човек; онај који слабо чује' (РСАНУ), *грбавац* 'грбава особа' (Андрић); *грбоња* 'грбавац (обично презр.)' (РСАНУ); *грбонца* 'пеј. в. грбоња' (РМС); *грбоњица* 'дем. и ир. од грбоња' (РСЈ); *грпке* 'грбава особа' (Андрић, Герзић); *гуравче* 'дем. и презр. од гуравац [= грбавац]; гураво дете' (РСЈ); *кљако* 'пеј. в. кљакавац'²⁸⁸ [= кљаст, сакат човек] (РСЈ); *шена*¹ = *шено* 'хип. и ир. од шепавец' [= шепав мушкарац, хромац, ћопавац] (РМС); *шена*² 'хип. и ир. од шепавица; шепав женска особа, шепавица' (РМС). Ређе се физички недостатак на основу којег се особа погрдно именује односи на изглед коже лица: нпр. *бубуљичавко* (Андрић), *крастоња* '(обично пеј.) онај који је крастав, који је оболео од краста' (РСАНУ); *храпоња* 'пеј. онај који има храпаву кожу' (РМС). Овом низу додали смо још три лексеме из категорије *nomina attributiva*: *ћопавац* 'онај који ћопа, шепавец', *ћопавица* 'ћопава жена' и *ћопавко* 'ћопавац', које РМС не маркира као јединице погрдног значења, али је на основу примера у нашем корпусу несумњива њихова негативна експресивност, заснована на експлицитном, сликовитом истицању физичког хендикепа. Посреди су називи за хрому особу пореклом из персијског језика – према основама *čul*, у значењу 'крив' и *pa*, у значењу 'нога' (Глумбић и др. 2017: 81).

Пр. Са стране су стајале наше жене и девојке [...], везане конопцима или затворене у кавезима. Биле су изложене на продају; около су се смуцали *грбавци*, наказе, малоумници (Стевановић, Тестамент); U toku nastave obično sam bio zadužen za nekoliko težih slučajeva „akademskih *šepavaca*” koji nisu mogli biti „izlečeni” tokom leta i koji su morali biti pažljivo „lečeni” kroz celu školsku godinu (Пупин,

²⁸⁸ Анализирајући придеве са значењем непожељних физичких особина, Р. Драгићевић (2001: 170) наводи низ лексема којима се означавају особине телесног деформитета људи: *кљаст*, *хром*, *кљакав*, *грбав*, *гегав*, од којих су прва два прости, неизведени придеви ЛО прасловенског порекла, а преостала три секундарни прости придеви, добијени додавањем суфикса *-ав* (посреди је најпродуктивнији формант у деривацији секундарних изведених придева у српском језику). Даљим развојем деривационог гнезда, од придева *кљакав* и уобичајених суфикса *-ац*, *-ица*, *-ко* добијају се именичке лексеме са значењем мушке и женске особе као носилаца дате физичке особине – *кљакавац*, *кљакавица*, *кљакавко*, које смо такође додали корпусу, као лексеме негативне експресивне вредности у номинацији и квалификацији човека на основу телесног недостатка (исп. Драгићевић 2001: 58–59). Занимљиво је да су у језику далеко мање уобичајене *nomina attributiva* од двају наведених простих придева – *кљастаца* (женски облик нема корелатив мушког рода, исп. Драгићевић 2001: 46) и *хромац*, *хромица* (Драгићевић 2001: 48).

ЕК); U školi su vikala za njom da je *šepavica*. Noću ih je sanjala kao kojote sa zlim njuškama koji podlo obilaze oko njene noge ne bi li je zagrizli (интернет); Posmatrao sam [...] čoveka koji je pojeo najviše batina na Balkanu. Spečenko na suncu, *grbonja*, i krnjavko ljudski (Исаковић, ЕК); Pred sobom ugleda *grbonju* odvratne njuške obasute čirevima, glave pokrivene retkim pramenovima krute kose (интернет); Takvi kao on [Mance] su bili majstori ove igre a ne ovi današnji *kljakavci* koji su mi ogadili fudbal (интернет).

На основу семантичке анализе лексема којима се човек погрдно именује према физичким особинама, односно, свеукупној спољашњости и утиску који оставља на говорно лице, намеће се закључак да српска друштвено-језичка заједница неретко извргава подсмеху и критици појединце чији се изглед може окарактерисати као 'запуштен', 'неугледан', 'изузетно лош'. Под 'лошим' овде не подразумевамо естетску категорију ружног (о томе је напред било речи), већ укупну спољашњу манифестацију човекове оронлости или пак запуштености, тј. небриге, немара који показује за сопствену хигијену и физички изглед. Подругљиво-презрив однос колектива према таквим особама у нашој грађи потврђују следеће именице: *аљкавица* 'аљкава женска особа' (РСЈ; исп. *аљкав* 'неуредан, немаран, небрижљив (у одевању или у послу)': ~ жена); *аљкавуша*, *аљкуша* 'пеј. в. аљкавица' (РСАНУ); *крмак* '2. фиг. пеј. а. прљав, неуредан човек'; *крмача* '2. фиг. пеј. а. прљава, неуредна женска особа'; *крме* '2. фиг. пеј. а. прљава, неуредна особа' (РСЈ); *лотиња* '1. б. пеј. нечиста, неуредна особа, прљавац, прљавуша, аљкавац, аљкавица' (РСАНУ); *номијара* '2. погрд. прљава жена' (РМС); *прасица* '2. фиг. пеј. а. замазана, прљава, неуредна особа' (РСЈ); *распад*, *руина* 'оронуо, пропао човек' (Герзић); *итрока*, *итрокавица* 'прљава, немарна, неуредна жена, аљкавица' (Андрић).

Пр. Аљкава је. А њему *аљкуша* не треба (РСАНУ); *Аљкавиша!* [...] Млада bloggerка Zorana Jovanović [...] је поделила фотографију на свом Instagramu са пет pari cipelica, али verovali или не, nijedne nisu čiste (у новинском тексту); Rezultati nedavno sprovedenog istraživanja pokazali su kako [...] tek 21 odsto žena odvaja vreme za svakodnevno tuširanje (у новинском тексту); Ja se tuširam 10 puta dnevno, nisu mi jasne *aljkavice* које се туширају само једном (у коментарима читалаца); Како си се замазала, баш си *крмача!* (РСАНУ); Чујеш ову *зрдуљу!* – Чујеш *лотињу!* (РСАНУ); Која му је то љепша? Је л' ова *номијара?* (РМС); *Štrokavica!* Учесница „Parova” priznala da menja gaće jednom nedeljno (Телеграф, у новинском тексту).

Лексичко-семантичка анализа и класификација пејоратива којима се именује човек на основу спољашњег изгледа доноси занимљива запажања о колективним

стереотипима који постоје у српској друштвено-језичкој заједници, а тичу се пожељних и непожељних физичких карактеристика жена и мушкараца. Показали смо да су свим номинационим јединицама погрдног значења у сфери 'физички изглед' заједничке конотативне семе у структури лексичког значења – компонента негативне оцене и емотивна компонента која указује на презрив емотивни однос говорног лица према особи која поседује одређену особину. Пејоративи су отуда класификовани у мање подгрупе на основу диференцијалних сема у семском саставу, које носе прецизну информацију о конкретном телесном обележју (оно може бити трајно или променљиво), односно, о укупном утиску субјекта именовања у вези са нечијом спољашњошћу (ружноћа). При томе је важну улогу у разврставању грађе имала и сема пола. Најпре смо издвојили пејоративе у чијој семској структури препознајемо компоненту 'ружан', разликујући називе за мушкараце, жене, као и оне који се користе у номинацији представника оба пола. На тај начин дошли смо до важног лингвокултуролошког запажања да српска друштвено-језичка заједница изразито негативно оцењује непријатан, непожељан изглед жена, док за мушкараце лепота није пресудан параметар физичког изгледа. Такође, запазили смо да се као релевантан параметар у вредновању физичког изгледа жене јавља и компонента 'природност', 'неизвештаченост'. С друге стране, језичка слика света презентована кроз погрдне називе за мушке особе на основу неке спољашње особине показала је да колектив негативно оцењује претерану склоност мушкараца ка улепшавању и дотеривању. Такво понашање концептуализује се као женско, а свака сличност мушкараца са женом и обрнуто – сматра се непожељним у српској културно-језичкој заједници.

Даље у анализи осврнули смо се на велику скупину лексема којима се именују особе на основу телесне развијености, пре свега дебљине и висине, а затим и на основу димензија појединих делова тела. Пејоративи из ове групе указују на негативан став и презрив емотивни однос колектива према особама које одређеним спољашњим атрибутом излазе из оквира уобичајеног физичког изгледа, било предимензионираношћу, било неразвијеношћу или неправилним обликом неког дела тела. Увидом у део речничког фонда који обухвата погрдне називе за човека према естетским особинама, могуће је креирати антиидеал мушке и женске особе када је

посреди њена спољашњост, а посредно се, самим тим, може формирати и прототип пожељног изгледа мушкарца и жене у нашем друштву. На тај начин долазимо до следећих запажања: жене се оцењују на основу атрибута сексуалности, те је неретко у фокусу изглед задњице и груди, при чему се негативно вреднује свако излагање из оквира уобичајеног, умереног. Отуда региструјемо велики број погрдних назива за жену са превеликим облинама, али и за ону код које изостају ови пожељни атрибути женствености. Позитивно се вреднује умерена телесна развијеност, те се ни одвећ мршава ни дебела жена не уклапају у имплицитни идеал колектива о женском изгледу. Висина, чини се, није релевантан параметар за оцену и именовање припадница женског пола. С друге стране, као релевантни параметри физичког изгледа мушкараца узимају се управо телесна снага и развијеност, те можемо констатовати да погрдни називи из ове подгрупе потврђују подругљив став и презрив однос говорне заједнице према мршавим, телесно неразвијеним мушким особама. Најбројнији су погрдни називи за мушкарца ниског раста, а неретко је у фокусу субјекта именовања и немужевна грађа – нпр. превелики трбух. Представници оба пола извргавају се подсмеху уколико имају велик, неправилан (обично повијен) нос; велике или криве, неправилне зубе, односно, ако немају зубе. И за мушкарце и за жене непожељне су велике или клемпаве уши, дебела или сувише танка уста, а погрдна имена додељују се и једнима и другима уколико величином очију или каквим недостатком у вези са њима (буљавошћу, разрокошћу, зрикавошћу и сл.) одступају од пожељног, уобичајеног изгледа. Видели смо затим да српска друштвено-језичка заједница неретко извргава подсмеху и критици мушкарца или жену чији се изглед може окарактерисати као 'запуштен', 'неугледан', 'аљкав', тј. онога ко одаје утисак небриге, немара који показује за сопствену хигијену и физички изглед.

Коначно, истакли смо да изразито висок степен негативне експресивности међу лексемама у семантичком пољу 'изглед' реализују и оне којима се именује човек на основу неке физичке мане, односно мањег или већег телесног недостатка, хендикепа, инвалидитета. Постојање овакве лексике у речничком фонду српског језика још нас једном уверава да у српској говорној заједници каткад изостаје емпатија према појединцима и његовим проблемима, а кроз употребу пејоратива овог типа у

номинацији људи и комуникацији уопште манифестују се и различити видови дискриминације и изопштавања који су присутни у нашем друштву и националној култури.

5.6. Пејорација у домену друштвених односа. Погрдно именовање човека према друштвеном слоју/положају, материјалном статусу, занимању, друштвеној улози/позицији која доноси моћ

Пејоративи којима се реферише на човека као друштвено биће, и то представника социјалног/материјалног статуса, носиоца каквог занимања или репрезентанта одређеног положаја на друштвеној лествици представљају позамашан део грађе која је прикупљена и анализирана за потребе овог истраживања. Посреди је друга по реду лексичко-семантичка скупина у погледу бројности и обухвата чак 538 номинативних јединица, чије се погрдно значење у највећем броју случајева формира мутационим и модификационим творбеним процесима, а далеко ређе семантичком деривацијом. Увидом у целокупан корпус пејоратива формиран за ово истраживање долазимо до неких занимљивих запажања у вези са деривацијом погрдних назива за човека као представника друштвене хијерархије. На првом месту вредна је пажње појава да чак трећину лексема у овој семантичкој групи (177 јединица) чине деминутивне и аугментативне изведенице,²⁸⁹ што значи да је пејоративна конотација најчешће производ метафоричке трансформације компоненте квантитета 'мали'/'велики' у компоненту негативне оцене 'безвредан', 'безначајан', 'лош', 'никакав', 'достојан презира'.²⁹⁰ На ову појаву дисперзије значења деминутива и аугментатива међу лексемама којима се именује 'човек' већ је указано у србистичкој литератури, посебно када је реч о деминутивима (исп. нпр. Бошковић 2000; Грицкат 1995; Ристић и др. 2005; Вељковић Станковић 2007, 2008, 2011; Јовановић В. 2010; Јовановић 2016а). За истраживање пејорације у сфери друштвених односа посебно је

²⁸⁹ Анализирајући деминутивне и аугментативне именице у српском језику, В. Јовановић посебну пажњу поклања лексемама којима се означава човек. Аутор примећује широк дијапазон семантичких нијанси које се јављају као последица укрштања у пољима квантитета и квалитета и показује да се пејоративно значење у сфери односа и занимања остварује и код деминутива и код аугментатива од исте основе, нпр. *келнерчић – келнерчина, професорчић – професорчина, шпијунчић – шпијунчина* (Јовановић В. 2010: 114–115).

²⁹⁰ Више о овом типу семантичких трансформација в. у поглављима о деминуцији и аугментацији као механизмима реализације погрдног значења лексема у сфери 'човек'.

занимљиво запажање В. Јовановића (2010: 109) о томе да се различита перцепција улога мушкарца и жене у друштву огледа и у домену занимања и статуса и сл., те се у овој сфери вреднују превасходно особе мушког пола. Ову констатацију потврдила је и наша грађа, будући да од поменутих 177 деминутива и аугментатива којима се погрдно именује особа као представник друштвеног слоја/статуса/занимања бележимо само 5 лексема чији је денотат жена (*дамица, наставничкица, сељанчура, слушкињичетина, фрајлица*). Аутор узрок таквом стању у лексичком фонду види „у језичкој слици света према којој мушкарцу примарно припада социолошка улога у друштву, док се жена оцењује на основу других параметара (И., 114).

Међу деминутивним и аугментативним номинативним јединицама у семантичком пољу 'друштвени односи' разликујемо два типа:

1) Прву групу чине лексеме чије се пејоративно значење формира управо додавањем творбеног наставка на основу семантички неутралне мотивне именице и оне су далеко бројније: нпр. *адвокатић, архиварчић, баронић/барончић, берберица, бирокрачина, бријачић, владарчић, вођица, војводица, газдељак, газдурина, генералина, главарчић, грађанчић, директорчић, докторина, интелектуалчина, капларчина, конзулица, новинарчић, официрчина, писарица, професорчина, професорчић* и др.²⁹¹

Пр. (РСАНУ): Онда ћу ја да се дигнем да браним достојанство човека, па нек се смеје цео свет, нека кажу: у Срба се чак и бивши *архиварчићи* дигли да бране човека; Првом класом ретко ко путује, ван врло велика „господа”, као на прилику: грофови, барони, „*барончићи*”; Море, ти си једна *бирокрачина*, видим ја; Колико племена толико државица, колико државица толико *владарчића*; Само да су те наше *газдурина* друкчије, све би боље ишло; Он није *интелектуалчина* [...] он је весељак филмског [...] типа; Гледала је у њему пуну *официрчину*, полусељака.

2) Другу групу представљају деминутиви и аугментативи приликом чије деривације се суфиксом субјективне оцене само додатно наглашава већ постојећа пејоративна семантика основинске лексеме.²⁹² Оваквих изведеница у грађи је

²⁹¹ Наводимо само неке примере деминутива и аугментатива којима се погрдно именују представници друштвених слојева, занимања и сл., а ограничавамо и број контекста у којима се они реализују, ради прегледности и обима рада. Наш корпус обухвата више хиљада оваквих примера, ексцерпираних из описних речника, савремених књижевних дела и разговорног језика.

²⁹² И В. Јовановић (2010: 93) истиче да се додавањем аугментативног суфикса на основе негативног значења додатно наглашава негативна семантика основне именице.

забележено далеко мање (29 од 177 облика): нпр. *буржујчић*, *геачина*, *дошља*, *кулачина*, *мукица*, *опанчина*, *пандурица*, *сељачина*, *ћатица*, *фрајлица*, *шпијунчина* и др.

Пр. Мораћемо негде да неко време држимо све те предратне *буржујчиће* десних скретања, те реакционаре у белим рукавицама (Журић, 72); Нашли *дошљу* да вас учи како се ради наша земља! – подсмевали су се задругарима сељаци ван задруге (РМС); Подмукле гује су ти ове сељачке газде, *кулачине* (РМС); *Опанчино* сељачка, тако узвраћаш своме добротвору (РСАНУ); Њему су навукли робијашки гуњ [...], ударили му матични број и сад је свакој *пандурици* слободно да га назива лоповом (РСАНУ); Крсман Јакшић! Бандит с Копаоника! Ко ме ће тај да помогне! Ознаш! *Сељачина!* (Селенић, 40); [Он је] обична швапска *шпијунчина* (РМС).

Међу деминутивним и аугментативним облицима пејоратива којима се именују носиоци занимања посебно су нам занимљиви примери типа *писарица*, *капларица*, *жандарица* и други којима се означавају мушке особе као представници занимања или друштвеног слоја. Њихова необичност огледа се у томе да су изведени суфиксом *-ица*, којим се начелно граде деминутивне изведенице од основа женског рода 3. врсте и, у неким случајевима, деминутивни облици именица које су природног мушког, али граматичког женског рода на *-а*, типа *војвода* – *војводица* или *деда* – *дедица* (исп. Јовановић В. 2010: 56–57). Код лексема типа *докторица*, *конзулица* и др. посреди је преношење моционога суфикса *-ица* од именица женског на именице мушког рода, што у сфери друштвених односа и улога резултује пејоративно-подругљивом семантиком.²⁹³

У групи пејоратива чији је денотат човек као представник професије, друштвеног сталежа, материјалног статуса и сл., осим деминутивних и аугментативних изведеница, добијених у процесу модификације, деривацијом суфиксима субјективне оцене, бележимо и велики број изведеница које су резултат мутационих творбених процеса. Део корпуса који је анализиран за потребе овог истраживања обухвата 174 такве пејоративне номинационе јединице, а класификоваћемо их према суфиксима које препознајемо у њиховој творбеној структури, и то на основу продуктивности творбених модела:

1) Погрдни називи за особе мушког пола:

²⁹³ На ову значењску специфичност изведеница са суфиксом *-ица* указао је још Бошковић (1966).

- Изведенице са суфиксом *-аш*

Табела бр. 18: Пејоративи са суфиксом *-аш* у семантичком пољу 'друштвени односи'

лексичка јединица	значење	пример
<i>батинаш</i>	2. погрд. назив који се даје припадницима владајућих реакционарних странака (најчешће у вези са старом Југославијом) (РСАНУ)	И гле, четири краљевска министра (<i>батинаши</i> Драшковић и Прибићевић) састају се и стварају овај закључак (РСАНУ)
<i>елиташ</i>	ир. онај који припада елити (РСАНУ)	Када <i>елиташи</i> шетају по кругу, поздрављају само једни друге (РСАНУ)
<i>капуташ</i>	пеј. човек који носи капут, грађанин, господин (у супротности према сељаку) (РМС)	За Бачванина, земљорадника [...] није увек у питању само хасна, већ и таштина [...] само да му се не наругају ти <i>капуташи</i> (РМС)
<i>комедијаш</i>	1. б. погрд. глумац без уметничких квалитета, слаб глумац; глумац уопште (РСАНУ)	Улоге [се у] ... многим казалиштима мијешају [...]; то раде најизврснији умјетници; или опет пусти <i>комедијашу</i> (РСАНУ)
<i>костураш</i>	подр. сеоски племић (РСАНУ)	Кмет је смет, а <i>костураши</i> и шљивари, ма имали сто грбова [...] нису ми браћа (РСАНУ)
<i>кофераш</i>	разг. (обично пеј.) онај који у потрази за зарадом и послом с мало ствари дође у неко место; уп. дошљак	Међу њима је [...] било много [...] авантуриста [...] Они су на југ долазили с по једним лаким кофером [...] Њих су и прозвали „ <i>кофераши</i> ” (РСАНУ)
<i>мафијаш</i>	припадник мафије (РСЈ)	Убице, модерне убице се више не скривају. Попут <i>мафијаша</i> који убијају усред бела дана (Савић, 208)
<i>мензаш</i>	онај који се храни у мензи (1), претплатник, абонент мензе (РСАНУ)	„Јеси ли ти само због Мензе комуниста, <i>мензашу</i> ?” (РСАНУ)
<i>паораш</i>	у пеј. значењу: паор (1) [= онај коме је основно занимање пољопривреда, сељак] (РСАНУ)	Стари су граничари говорили, да се не жене с <i>паорашима</i> , јер они имају други живот и обичаје (РСАНУ)
<i>рекеташ</i>	особа која изнуђује новац (Герзић)	U Srbiju su tada pristigli profesionalne ubice, otimači, <i>reketaši</i> , batinaši, dileri. Sa njihovim dolaskom se poklapa i ekspanzija kriminala kod nas (Политика, ЕК)
<i>табанаш</i>	линијски милиционер, полицајац, позорник (Андрић)	
<i>ћошкаш</i>	улични полицајац, позорник (Герзић)	
<i>фотељаш</i>	функционер коме је стало само до фотеље, до власти и каријере (Герзић)	Поделили се <i>фотељашу</i> , а не народ (Герзић)

Суфикс најчешће долази на именичке основе, при чему мотивна лексема може означавати различите предмете, појаве, активности и сл. које се доводе у асоцијативну везу са занимањем именоване особе, односно са сталежом коме припада и начином живота који је карактеристичан за представнике одређеног друштвеног слоја. У готово свим дериватима препознајемо метонимију. Тако се нпр. изведеницама *кромпираши* и *мензаши* алудира на начин исхране у непрестижним друштвеним круговима, за чије је представнике уобичајен низак материјални статус и скроман живот. Лексемама *табанаши* и *ћошкаши* погрдно се именује полицајац нижег ранга, и то на основу метонимијске појмовне везе, при чему се подругљива алузија на којој је заснован семантички пренос односи на начин обављања конкретног посла (табан → ићи пешке (табанати) → улични полицајац који тако обавља своје дужности). Метонимија може почивати и на трансформацији 'одевни предмет или неки део асесоара' → 'припадник друштвеног сталежа који га обично носи' (нпр. *капуташи*, *кофераши*).

- Изведенице са суфиксом -ло

Табела бр. 19: Пејоративи са суфиксом -ло у семантичком пољу 'друштвени односи'

лексичка јединица	значење	пример
<i>бубњало</i>	пеј. бубњар (РСЈ)	
<i>дрљало</i>	погрд. онај који дрља, који лоше, нечисто пише, шкрабало, пискарало; лош сликар или цртач, мазало (РМС)	Па шта ће, забога, бити од немачког језика, ако којекаква мазала и новинарска дрљала задрже [...] моћ да са немачким језиком раде шта хоће (РСАНУ)
<i>мазало</i>	а. пеј. рђав, лош сликар; сликар уопште. б. пеј. лош писац, шкрабало, пискарало (РСАНУ)	а. Хеј, мислио је, спремају се наша мазала на пут да препороче сликарство у Европи (РМС); б. в. пр. под <i>дрљало</i>
<i>оргуљало</i>	пеј. оргуљаш (РСАНУ)	Поповско оргуљало (РСАНУ)
<i>пискарало</i>	погрд. лош писац; који свашта и свакако пише за новац, писац без обдарености и без моралних обзира, шкрабало (РМС)	Сви [су] ти људи [...] плаћена пискарала (РМС); Чкиљава светла Дунума гасила су се једно по једно. Једино неколило прозора остаде осветљено. [...] Пискарала из опозиције састављају памфлете (Басара, 55)
<i>пацкало</i>	погрд. рђав, лош сликар, мазало; лош писац, пискарало (РСАНУ)	Загребачке каване врве од сликара, сликарчића, пацкала , пацкара и пацкарчића (РСАНУ)

<i>цртало</i>	2. подр. слаб, рђав цртач (PMS)	
<i>чрчало</i>	погрд. рђав, слаб писац, пискарало, шкрабало (PMS)	Чрчкала [...] силимице језик разбијају.
<i>шарабатало</i>	пеј. шкрабало, пискарало (PCJ)	
<i>шкрабало</i>	пеј. особа која шкраба; лош писац, пискарало (PCJ)	Тај алкохолизам [...] сада се поново јавља код младих шкрабала који [...] сами себе проглашавају песницима
<i>шкрипало</i>	пеј. невешт свирач, слаб музикант (PMS)	Највише четири шкрипала два у виолину гуде, а два у зурну дувају (PMS)

Суфикс се обично додаје основама глагола негативне експресивне тоналности, којима се на подругљив начин именује радња карактеристична за одређено занимање. Употреба деривата овог типа у номинацији представника неке професије може сугерисати или презрив однос субјекта именовања према самој професији или пак негативну оцену конкретног појединца, који тај посао обавља лоше, нестручно, на начин недостојан иначе угледног занимања и сл. Падају у очи синонимски низови погрдних назива за лошег писца, сликара и музичара.²⁹⁴

- Изведенице са суфиксом *-лија*

Табела бр. 20: Пејоративи са суфиксом *-лија* у семантичком пољу 'друштвени односи'

лексичка јединица	значење	пример
<i>аршинлија</i>	пеј. онај који мери аршином, трговчић: ћифта (РСАНУ)	Па кога ће нам врага [...] универзитет [...] кад се школовани [...] чиновници терају и замењују аршинлијама (РСАНУ)
<i>дустабанлија</i>	улични полицајац, позорник (Герзић); безвезњак	Шта се још могло очекивати од неколико дунстера и дустабанлија , [...] који су [...] сви скупа, дали онолико кошева колико добар играч [...] да за пола полувремена (Пантић, 39).
<i>западлија</i>	ир. в. западњак (1в) [= онај који је образован у духу западноевропске културе; присталица западноевропског начина живота, мишљења и сл.] (РСАНУ)	Не дајте се! Шуберт има обичај и да успава! – умеша се „ западлија ” (РСАНУ)
<i>кабинетлија</i>	пеј. онај који ради само у	То духовно држање и та форма

²⁹⁴ Више о изведеницама са суфиксом *-ло* в. у поглављу 6, посвећеном творбеним карактеристикама пејоратива у сфери 'човек' у српском језику (т. 6.2.4).

	кабинету, који нема додира са животном стварношћу, кабинетски човек (РСАНУ)	образовања уопште нису ништа друго до избледели продукти теорија које су измислили кабинетлије (РСАНУ)
<i>капутлија</i>	пеј. капуташ (РМС)	Они су смрдљиве капутлије што живе од сељачког зноја (РМС)
<i>параграфлија</i>	правн. погрд. онај који се бави параграфима, уредбама, прописима, правник, судија (РСАНУ)	Драга децо, угледајте се на овога чичу [...] не велим да сви будете оцачари, него да бегате од госпде, [...] параграфлија , као од ђавола (РСАНУ)
<i>престижлија</i>	пеј. носилац престижа (РМС)	Аукторитет [се] мора [...] послужити тактиком престижлија у извесној мери (РМС)
<i>универзитетлија</i>	ир. онај који је на универзитету; онај који има универзитетско образовање (РМС)	Vaši univerzitetlije su i u izbeglištvu dobijali lepe plate [...] Univerzitetski velikani samo su šetali od jedne školske svečanosti do druge (Данас, ЕК)

- Изведенице са суфиксом *-арош*: *ваћарош*, *дрмарош*, *жицкарош*, *мућкарош*, *муфтарош*, *тезгарош*, *ћошкаррош*;²⁹⁵
- Изведенице са суфиксом *-овић/-евић*

Табела бр. 21: *Пејоративи са суфиксом -овић/-евић у семантичком пољу 'друштвени односи'*

лексичка јединица	значење	пример
<i>дроњевић</i>	погрд. удворица, слугерања, потркуша (РСАНУ)	Да, дичан народ! [...] све аламани, Свачији дроњевићи и гладне бекрије
<i>мастиловић</i>	погрд. пискарало, шкрабало (РМС)	Ви смрдљиви мастиловићу! (РМС)
<i>никаковић</i>	пеј. човек без угледа, значаја, никоговић (РМС)	Заповеди нам, као да смо голавери или никаковићи , да се оданде чистимо (РМС)
<i>никоговић</i>	пеј. а. човек из породице без друштвеног угледа, потомак неугледних, безначајних, рђавих предака (РСАНУ)	Одвојили су се јунаци од кукавица, поштени од рђавих, „кућићи” од „ никоговића ” (РСАНУ)
<i>отмењаковић</i>	ир. онај који опонаша отменост, који се прави да је отмен (РСАНУ)	Овај отмењаковић жели [...] да подражава језик Паризлија (РСАНУ)
<i>скоројевић</i>	пеј. онај који се одскора обогатио или доспео на виши друштвени положај; онај који опонаша стил друштвеног слоја у који је доспео а којем не	Сремац је у Вукадину дао веран лик скоројевића [и] друштвеног живота у Србији (РМС)

²⁹⁵ Више о творбено-семантичким карактеристикама изведеница са суфиксом *-арош* в. у тачки 6.2.4. овог рада.

	припада (РСЈ)	
<i>сиротановић</i>	сиромах, сиротан (Андрић)	

На афективност изведеница са овим примарно патронимским суфиксом,²⁹⁶ у случајевима када долази на основе заједничких именица, указује и Клајн (2003: 112–113). За нашу анализу лексема погрдног значења у номинацији човека као представника друштвеног слоја или носиоца материјалног статуса занимљиво је ауторово запажање да су из књижевности познати примери типа *коленовић* и *оцаковић*, „као називи за човека из старе и угледне породице”. По угледу на њих могли су постати пејоративи типа *сиротановић* (дословно би значило ’потомак сиротана’, односно, представник нижих, недовољно материјално ситуираних социјалних сталежа), као и изведеница *никоговић* са заменицом у основи, коју наводи и Клајн и објашњава да се њоме исказује „неповољан суд о нечијем пореклу или особинама”. Према његовим речима, *никоговић* би буквално значило ’потомак никога’ > ’човек из лоше породице’ > ’лош човек, нитков’ (Клајн 2003: 113).²⁹⁷ За семантичко поље ’друштвени односи’/’материјални статус’, које је предмет интересовања у овом поглављу, вредна је пажње и лексема *бесхлебовић*, добијена префиксално-суфиксалном творбом, а Клајн је наводи у значењу ’сиромах’.

- Изведенице са суфиксом *-ер*

Табела бр. 22: Пејоративи са суфиксом *-ер* у семантичком пољу ’друштвени односи’

лексичка јединица	значење	пример
<i>профитер</i> ²⁹⁸	онај који из свега жели да извуче, избије профит, корист, добитак, зараду (РМС); исп. у К–Ш ’који жели да се обогати <u>на рачун неког другог</u> ’ и у РСЈ онај који је остварио профит, обично	Све најружније и најгоре сам изговорио о њеном дечку: убица, криминалац, <i>профитер</i> , простачина (Савић, 195)

²⁹⁶ Суфикс *-овић/-евић* састављен је од присвојног придевског суфикса *-ов/-ев* и деминутивног *-ић*, услед чега деривати имају значење сина, односно потомка, те је отуда и наставак најраспрострањенији у презименима (Клајн 2003: 111).

²⁹⁷ Необично је како се развија полисемантичка структура ове изведенице, тј. појава да се значење везано за сферу духовних особина, моралности развија из примарног значења друштвеног/материјалног статуса. У овој другој семантичкој реализацији (в. у РСАНУ пеј. б. ништарија, нитков) лексему *никоговић* уврстићемо у скупину лексема којима се погрдно именује човек као носилац негативне духовне особине.

²⁹⁸ Ова лексема ни у једном речнику није маркирана одговарајућим квалификатором, али је уврштена у корпус на основу очигледне негативне експресивне тоналности, која је сугерисана и приликом лексикографског описа.

	брзо, <u>нелегално, нечасно</u>	
<i>фенсер</i>	мушкарац/жена који се облаче модерно, који се дотерују, који превише пажње поклањају моди; сноб (Андрић)	Nerazumevanje i mržnja prema „emovcima” džiklaju i u tinejdžerskim grupacijama, poput pankera, skejtera, metalaca, <i>fensera</i> (Политика, ЕК)
<i>фушер</i>	онај који ради површно и неквалитетно (Герзић)	Караџић је Хацића проглашавао за „ <i>фушера</i> и шарлатана”, и стављао га у гомилу српских писаца који чим почну да говоре о језику и књижевности изгледају као да су „избегли из луднице” (Скерлић, ЕК)
<i>шворцер</i>	онај ко је без новца (Андрић)	Digla mu žena svu lovu i pobegla s nekim u Luksemburg! [...] Preko noći od imućnog švercera postade <i>švorcer!</i> (интернет)

- Изведенице са суфиксом *-(н)ик*

Табела бр. 23: Пејоративи са суфиксом *-(н)ик* у семантичком пољу 'друштвени односи'

лексичка јединица	значење	пример
<i>бедник</i>	2. онај који живи у беди, сиромаштву, сиромашак (РСЈ)	Долазио је и неки <i>бедник</i> са искрзаним оковратником и уврнутом машном, представљао се као социјални радник (Стевановић: Змајеви, 164)
<i>зубитник</i>	б. особа којој не иде у животу, која често доживљава неуспех (РСЈ)	Свима [је] писано да су <i>зубитници</i> , само свако другачије распоређује горки укус промашаја (Великић, 79).
<i>јадник</i>	2. презр. онај који је у оскудици, сиромашак, бедник (РМС)	Дошао <i>јадник</i> са седмеро чељади. Путем потрошио, шта је понио, а мислио да ће овдје добити све готово (РСАНУ)
<i>моћник</i>	онај који има велику политичку, финансијску и др. моћ, власт и сл., онај који има велики, одлучујући утицај у нечему, моћан, утицајан човек (РСАНУ)	Цанкар је јасно видео [...] то драматично пропадање радног сељаштва, похлепну отимачину новца и имања коју су вршили сеоски <i>моћници</i> и насилници (РСАНУ)
<i>расипник</i>	онај који расипа, много троши, разбацује (новац, имовину), распикућа	Године 1909, капитал од 236.000 динара био је и велики и мали. Мали за <i>расипника</i> и нерадника (Селенић, 60)
<i>силник</i>	2. који има велико богатство и силу, неограничену моћ (РМС)	Бијаше [...] дочуо да имаде [...] гавана <i>силника</i> , што живе у сласти иласти (РМС)

Као што показују значења и примери у табели, овај творбени модел у сфери 'друштвени односи' превасходно је „резервисан” за деривацију именица којима се

експлицира материјални статус и положај именоване особе на друштвеној лествици, односно социјална улога која јој припада. Насупрот *беднику*, *јаднику*, *губитнику*, чији је економски положај неповољан, те отуда изазивају презир и поругу колективног субјекта именована, стоје *моћник* и *силник*, на врху друштвене хијерархије, према којима је такође усмерена осуда и негативан став, обично као последица оцене говорног лица да конкретан појединац ту друштвену улогу не заслужује, злоупотребљава је и сл.

- Изведенице са суфиксом *-оња*: *бицоња*, *главоња*, *гузоња*, *капоња*, *мудоња*, *куроња*, *рогоња*. У основи готово свих изведеница препознајемо синегдоху, а са аспекта семантике интересантно је и запажање да су махом посредни погрдни називи за мушку особу на високом положају;²⁹⁹

- Изведенице са суфиксом *-ко*

Табела бр. 24: *Пејоративи са суфиксом -ко у семантичком пољу 'друштвени односи'*

лексичка јединица	значење	пример
<i>јеленко</i>	мушкарац кога vara жена (Герзић)	
<i>мастиљавко</i>	ир. в. мастиљар [= ир. пискарало, шкрабало] (РСАНУ); нижи чиновник (Андрић)	Рекосмо да је [службеник Мића] мрљавко, сметењак и <i>мастиљавко</i> (РСАНУ)
<i>призетко</i>	подр. човек који се приженио (РМС); мушкарац који се после женидбе уселио у кућу/стан жениних родитеља (Андрић)	Све му пребацује што за толико година [...] седи код таста, и зато и носи то мало ласкаво име „ <i>призетко</i> ” (РМС)
<i>одрпанко</i>	в. одрпанац [= а. онај који је у одрпаном, похабаном, подераном оделу, подрпанац, дроњавац. б. фиг. сиромах, бедник, гоља] (РСАНУ)	Беспарић, људи, видите га какав је <i>одрпанко</i> (РСАНУ)

Изведенице које репрезентују овај творбени модел су, као што показује табела, веома семантички издиференциране, а у различитом степену реализује се и њихово погрдно значење. Лексемама *јеленко* и *призетко* у сфери друштвених односа заправо се на подругљиво-шалив начин сугерише статус ожењеног мушкараца у браку, при чему

²⁹⁹ Више о творбено-семантичким карактеристикама изведеница са суфиксом *-оња* в. у тачки 6.2.4. овог рада.

долазе до изражаја неке колективне предрасуде везане за мушко–женске и супружничке односе. Патријархална заједница очекује да мушкарац има доминантну улогу у породици, као њен хранитељ, те се подсмева ономе ко излази из оквира пожељног стереотипа – дакле, ономе ко се мири са тиме да не може бити глава у својој кући (*призетко*). Метафорички је заснована лексема *јеленко*, чија подругљива експресивна тоналност почива на асоцијативној вези *јелен – рогови – рогоња* (преварени муж). Именицом *мастиљавко* указује се на презрив однос субјекта именована према професији мушке особе која је предмет номинације, а пејоративно значење је најизраженије у случају лексеме *одрпанко*, којом се експлицира негативан став говорника према представницима нижих, сиромашних друштвених слојева.³⁰⁰

- Изведенице са суфиксом *-џија*

Табела бр. 25: *Пејоративи са суфиксом -џија у семантичком пољу 'друштвени односи'*

лексичка јединица	значење	пример
<i>мундиџија</i>	пеј. онај који је у мундиру, униформисан човек; полицајац, жандар (РСАНУ)	Зар да дозволи да један полицајски зликовац <i>мундиџија</i> , саслушава њега који је овој земљи законе и уставе кројио (РСАНУ)
<i>романџија</i>	пеј. писац романа (РМС)	Стерија [...] се мршти на ону хрпу творевина разних [...] <i>романџија</i> који су лиферовали томове фантастичних романа (РМС)
<i>филмаџија</i>	(често подр.) човек који се бави филмом, снимањем и приказивањем филмова, филмски радник, филмски уметник, синеаста (РСЈ)	Зашто <i>филмаџије</i> снимају такве блезгарије? (РМС)

У складу са основном функцијом суфикса *-џија* (како у српском тако и у турском језику, из кога је позајмљен),³⁰¹ све лексеме овог творбеног типа које региструјемо у семантичком пољу 'друштвени односи' представљају подругљиве називе за вршиоце занимања. У основи трију наведених изведеница препознајемо метонимијске трансформације: особа као представник занимања именује се према

³⁰⁰ Слично запажа и Клајн (2003: 141), истичући да је највише изведеница са суфиксом *-ко* од придевских основа, „и то од придева који значе неку лошу особину, али укупни тон изведенице је пре шаљив него пејоративан”. Више о семантици изведеница овог творбеног типа в. тачку 6.2.4. овог рада.

³⁰¹ О значењу и употреби суфикса *-џија* (*-чија*) в. у Радић 1998.

неком предмету који је у вези са датим послом (нпр. лексема у основи може означавати производ који настаје као резултат радног процеса – нпр. филм или роман, а може означавати и део одеће који обично носи вршилац тог занимања – нпр. мундир). Притом се чини да је пејоративност лексеме *мундирџија* производ колективне нетрпељивости српске друштвено-језичке заједнице према полицијском занимању начелно, док је погрдно значење именица *романџија* и *филмаџија* пре мотивисано негативном оценом коју субјекат именована доноси о конкретном појединцу као лошем, нестручном, недостојном представнику своје професије.

- Изведенице са суфиксом *-(j)а̋к* и *-ак*

Табела бр. 26: Пејоративи са суфиксом *-ак/-ја̋к* у семантичком пољу 'друштвени односи'

лексичка јединица	значење	пример
<i>дивља̋к</i>	1. таксисата који ради без дозволе за таксирање 2. особа која послује нелегално (Герзић)	У плану је увођење нових таблица предвиђених само за таксисте како би се смањило број „ <i>дивљака</i> ” (Герзић)
<i>дошља̋к</i>	в. фиг. погрд. бескућник, скитница, протува (РСАНУ)	Ми [...] <i>дошљаци</i> [...] крадемо немилосрдно, алапљиво и бесрамно (РСАНУ)
<i>жандарак</i>	дем. и ир. од жандар (РСАНУ)	Чемерни <i>жандарак</i> само клецну и подиже уздрхтале руке (РСАНУ)
<i>ништа̋к</i>	в. ништавац [= а. ништаван, безвредан, безначајан човек, ништаван створ; јадник, бедник, кукавац]	Хтео сам да будем ово или оно, све док ме мој учитељ Попо [...] не научи да је најтеже [...] бити <i>ништак</i> , сам међу људима, без жеље да те воле, да ти се диве или препознају на улици (Капор, 150).
<i>официрак</i>	дем. и ир. од официр; млад официр (РСАНУ)	У пресеку са мном беше само један млад <i>официрак</i> , момче још голобрадо (РСАНУ)
<i>проста̋к</i>	б. припрост, необразован, нешколован човек (РМС)	<i>Простаци</i> би могли помислити да вежбамо неку племениту композицију за хор, парфеме и марамике (Стевановић: Змајеви, 173)
<i>сеља̋к</i>	2. пеј. невоспитан човек, простак [< 1. становник села; онај коме је основно занимање обрађивање земље, земљорадник, ратар, тежак] (РМС)	Имали смо прилике да видимо младе Паризлије, који су се вратили из Париза исти онакви <i>сељаци</i> какви су и отишли (РМС)

Разликујемо лексеме деривирание суфиксом *-āk/-jāk*, од оних са непостојаним *-a*, које је у наставку *-(a)k* увек кратко. Ова фонетско-етимолошка разлика међу двама формантима одражава се и на семантичком плану, те су суфиксом *-(a)k* изведене само именице *жандарак* и *официрак*, у којима наставак додат именичким основама има функцију деминуције,³⁰² а лексема реализује иронично-подругљиво значење. Таква семантика деривата производ је трансформације компоненте величине 'мали' у компоненту негативне оцене 'који изазива презир', 'лош', 'никакав', 'безначајан' и сл., што посебно долази до изражаја у сфери занимања и друштвених улога (*жандарак* и *официрак* су на неки начин недостојни представници својих професија, тј. чинова).

С друге стране, пејоративност изведеница са семантички неутралним суфиксом *-āk/-jāk*, којима се именује човек према друштвеном положају или материјалном статусу – углавном потиче од негативне компоненте у семској структури мотивне лексеме (нпр. *дивљак*, *ништак*, *простак*) или је производ семантичке деривације, као у случају погрдне реализације лексеме *сељак*. Сва је прилика да је метафора која индукује полисемантичку дисперзију мотивисана имплицитним сеама колективне експресије, које носе информацију о подругљиво-презривом односу културне заједнице према једном друштвеном сталежу – сељацима.

- Изведенице са суфиксом *-атор*: *ваљатор*, *дрматор*, *ловатор*,³⁰³
- Изведенице са суфиксом *-ар*

Табела бр. 27: Пејоративи са суфиксом *-ар* у семантичком пољу 'друштвени односи'

лексичка јединица	значење	пример
<i>глобар</i>	2. погрд. пљачкаш, гуликожа, угњетач; зеленаш, каишар (РСАНУ)	Ти си била навалила да одем оном <i>глобару</i> , да пазарим на вересију. Па ето шта би. У мало не остасмо и без крова (РСАНУ)
<i>месар</i>	2. фиг. пеј. а. оператор, хирург (РСЈ)	У болницама, око операционих столова господа <i>месари</i> у бијелим прегачама исто су тако ташти као глумице у казалишту (РСАНУ)
<i>надничар</i>	2. подр. физички радник који се изнајмљује, ангажује за грубље, теже послове (РСАНУ)	погрд. Јесмо ли чим год надвисили свој век и свакидашње мисли обичних интелектуалних <i>надничара</i> ? (РСАНУ)

³⁰² Више о значењима изведеница са суфиксом *-(a)k* в. у Клајн 2003 (25–27).

³⁰³ В. тачку 6.2.4. овог рада.

<i>пилићар</i>	1. улични полицајац, позорник 2. ситан преварант (Герзић)	Има пуно <i>пилићара</i> који мисле да су звезде и џет сет (Герзић)
<i>прашинар</i>	полицајац најнижег чина (Андрић)	Хоћеш ли целог живота да будеш бедни гуштер, редов, <i>прашинар</i> ? (Герзић)
<i>сваштар</i>	2. пеј. онај који сваштари, бави се разним пословима, али нестручно, површно (РСЈ)	То је био [...] предузимач и зидар, каменорезац и сликар; укратко <i>сваштар</i> (РСАНУ)
<i>сточар</i>	простак, примитивац, сељак (Андрић)	
<i>тезгар</i>	пеј. тезгарош (РМС)	Осети да их мрзи [...] те [...] себичњаке, пијанице, <i>тезгаре</i> , згртације (РМС)
<i>травуљар</i>	пеј. онај који се бави траварством; ботаничар (РМС)	У вину је истина! – викну онај професор „ <i>травуљар</i> ”, дижући од стола занесену главу (РМС)

Будући да је суфикс *-ар* семантички неутралан и један је од најубичајенијих форманата у деривацији лексема којима се именује човек као представник занимања (исп. Клајн 2003: 44–46), логично је да пејоративност изведеница које наводимо у овој семантичкој скупини потиче од основинске лексеме. Притом, ваља имати на уму да се у појединим случајевима погрдно значење уопште не реализује као производ афиксалне него семантичке деривације (исп. нпр. метафоричку трансформацију у полисемантичкој структури лексеме *месар*: 1. онај коме је занимање клање стоке, припрема меса за продају и сама продаја меса; уп. касапин → 2. фиг. пеј. а. оператор, хирург (РСЈ); или: жаргонско значење лексеме *сточар* 'простак, примитивац, сељак' (Андрић) ← 'онај који се бави гајењем стоке, сточарењем као главним занимањем; стручњак за сточарство' (РСЈ), које је вероватно мотивисано метафором заснованом на семама колективне експресије, тј. колективним предрасудама према припадницима необразованих друштвених слојева – сељацима, земљорадницима, мајсторима, физичким радницима и сл.; слична асоцијативна веза, заснована на колективној експресији, мотивише и полисемантичку дисперзију лексеме *пилићар*: одгајивач пилића → ситан преварант).

Изведенице суфиксом *-ар* којима се погрдно именују представници неких непрестижних професија углавном су добијене од именичких основа, при чему мотивна лексема може означавати: 1) производ или сировину са којом се ради – нпр. *травуљар*, затим, 2) нешто што је у блиској вези са послом; то може бити место на коме се посао

обавља / радно окружење: нпр. *тезгар* (онај који продаје на тезги), *прашинар* 'полицајац најнижег ранга' (овде се чини да долази до удруженог деловања метонимије и метафоре, будући да се асоцијативно повезује простор на коме се посао обично обавља, *улица*, са неким својством карактеристичним за тај простор – улице су обично нечисте, *прашњаве*); 3) ентитет који је у блиској вези са одређеним послом може бити и новац, и то у виду надокнаде за рад – исп. *надничар* или пак некакве материјалне казне коју вршилац тог посла наплаћује – исп. *глобар*.

Коначно, и са тврбоеног и са семантичког аспекта интересантна је изведеница *сваштар*, будући да је једина добијена од заменичке основе, а пејорација почива на асоцијативној вези 'бавити се свачим' → 'не бити ничему посвећен на одговарајући начин' / 'све радити нестручно, површно'). Експресивна негативна тоналност овог заменичког деривата најбоље долази до изражаја у поређењу са изведеницама од именица са значењем предмета на коме се ради, који се производи или продаје (нпр. *столар*, *часовничар*, *месар*, *млекар*; исп. Клајн 2003: 44). Када се у сличном творбеном моделу наместо именице са значењем нечега што је у конкретној вези са радним процесом употреби општа именичка заменица *свашта*, иронично се имплицира изостанак квалитета у обављању посла, површност и сл. Употребом такве лексеме у номинацији човека као представника занимања/друштвеног слоја и сл. говорно лице заправо изражава негативан став и суд о тој особи као о друштвено бескорисној.

Готово све лексеме овог творбеног типа припадају истој скупини у оквиру семантичког поља 'друштвени односи' – њима се погрдно именују представници различитих занимања, која су обично непrestiжна, недовољно плаћена и не пружају могућност за напредовање у друштвеној хијерархији и материјалном статусу.

- Изведенице са суфиксом *-ант* (*-ент*)

Табела бр. 28: *Пејоративи са суфиксом -ант/-ент у семантичком пољу 'друштвени односи'*

лексичка јединица	значење	пример
<i>комедијант</i>	1. глумац, комичар (обично слаб); клоун; ир. глумац уопште (РСЈ)	Она лепа глумица, то је нафракана баба [...] они јунаци, сами маскирани <i>комедијанти</i> (РСАНУ)
<i>политикант</i>	човек који се бави политиком не држећи се никаквих принципа и не бирајући средства да постигне	Паметан си човјек, ето, сад идеш на слободу, Чувај се [...] <i>политиканата</i> (Михаиловић,

	и оствари своје циљеве; сплеткар, демагог (РМС)	196).
<i>музикант</i> и <i>полумузикант</i>	лош, слаб, неталентован музичар	Нико из бенда није имао ништа против да се растуре [...] Знам поуздано, био сам на неколико проба [...] Типични градски <i>полумузиканти</i> (Ћирић, 60)
<i>шкрибент</i>	пеј. скрибент, пискарало, шкрабало (РМС)	Хоће да диригирају [...] књижевним животом. Одгајају <i>шкрибенте</i> и сервилне мислиоце (РМС)

Све лексеме у чијој творбеној структури препознајемо латински партиципски суфикс *-ант* (*-ент*) у семантичком пољу 'друштвени односи' означавају представника одређеног занимања, и то оног који свој посао обавља лоше, слабо, невешто и сл. У вези са наставком *-ант*, И. Клајн (2003: 225) констатује да у српском језику учествује у творби изведеница „са шаљивим призвуком” (нпр. *преварант*, *забушант*, *зафркант*, *зајебант* и сл.), а посебно издваја два деривата од именичких основа које региструјемо у нашој грађи: „*музикант*, *политикант* (с пејоративним значењем у поређењу са *музичар* односно *политичар*)”. У префиксалној изведеници *полумузикант*, коју не бележе описни речници, али је у наш корпус ушла на основу грађе из књижевних дела, погрдно значење само је појачано префиксом *полу-*, који уноси додатну компоненту негативне оцене.³⁰⁴ Пејоративност изведеница *комедијант* и *шкрибент* потиче од основинске лексеме, при чему се мотивна именица, у случају прве, асоцијативно доводи у везу са тривијалношћу, неозбиљношћу, док је мотивни глагол, у случају друге, фонетски модификован, што уноси подруглив призвук (скриб- (< scribere) → шкриб-).

- Изведенице са суфиксом *-ац* и проширеним варијантама

Табела бр. 29: Пејоративи са суфиксом *-ац* у семантичком пољу 'друштвени односи'

лексичка јединица	значење	пример
<i>адраповац</i> ³⁰⁵	1. човек рђаво одевен и поцепан,	Официри [...] иду врло аљкаво

³⁰⁴ Исп. у РСЈ под *полу-*: „...значи нешто што је напола или једним делом оно што значи други део или је по величини, вредности итд. половина онога што значи други део” (истакла Ј. Ј.).

³⁰⁵ На синхронијском плану ову изведеницу осећамо као немотивисану, премда је, према Скоку (1971, 9–10), деривирана на нашем терену, *sufiksima -ac, -ovac* и то од пејоративног немачког назива за

	одрпанац; скитница, пробисвет	обучени, управо као <i>адраповци</i>
<i>одрпанац</i>	а. онај који је у одрпаном, похабаном, подераном оделу, подрпанац, дроњавац. б. фиг. сиромах, бедник, гоља.	а. Сад сам сличан Французу, који се враћао год. 1812. деморализиран, слаб, прави <i>одрпанац</i> , готово без ципела (РСАНУ); б. Скупило се много разне и свакојаке сорте, „мајстора” и <i>одрпанаца</i> (РСАНУ)
<i>физикалац</i>	физички радник (Герзић)	Траже се и неквалификовани радници – спремачице, чистачи улица, <i>физикалци</i> (Герзић)
<i>провинцијалац</i>	2. пеј. човек с навикама и особинама становника провинције; човек с ограниченим интересовањима и уским видицима, малограђанин.	Зар су ти [...] духовни <i>провинцијалци</i> били људи?

Лексеме овог творбеног типа потврђују презрив однос друштвено-језичке заједнице према припадницима нижих друштвених слојева, незавидног материјалног статуса, што каткад долази до изражаја и на основу неугледног спољашњег изгледа, нпр. похабане, поцепане одеће. Пејоративно значење изведенице *провинцијалац* сведочи и о стеротипном односу друштвено-језичке заједнице према појмовној опозицији СЕЛО – ГРАД, тј. о колективним предрасудама везаним за духовну ограниченост становника мањих, неразвијених средина.

Конечно, жаргонска изведеница *физикалац* реализује погрдно значење у сфери занимања и добијена је творбеним процесом универбације, карактеристичним за овај неформални регистар, од именичке синтагме *физички радник*.³⁰⁶

Као мање продуктивне творбене моделе у деривацији лексема погрдног значења за мушкарце у семантичком пољу 'друштвени односи' ('друштвени и материјални статус') региструјемо неке типове изведеница карактеристичне за жаргон, и то са

војника „*Haderlump* 'čovjek odrpane odjeće', prekrojen prema našem glagolu *drapati*, *drpati*, ili < njem. *Trabant*". Значење се од првобитног 'подеран, одрпан војник' пренело на 'одрпан човек, младић'. РСАНУ и Скок наводе и облике *адран*, *адрана*, а исти аутор констатује да су посреди „pejorativne riječi koje se govore u Vojvodini, Banatu, Baniji i Bosanskom Novom [...] zacijelo ušle u narodni jezik spomenutih krajeva iz graničarskog njemačkog jezika” (Скок 1971, 10).

³⁰⁶ Како напомиње Б. Ћорић (2008: 162), закон језичке економије условљава творбене процесе чији је циљ стварање нових речи, и то скраћивањем двочланих, синтагматских назива применом модела суфиксалног типа. Аутор напомиње да је значење краће и дуже номинативне форме идентично, али је разлика, осим на плану израза, уочљива и на плану раширености у сфери комуникативне употребе, те „сложени назив припада стандарднојезичкој сфери, док је универбизована форма карактеристична, пре свега, за разговорни и професионални говор”.

суфиксима: *-ован* (*геџован, кешован*), *-оза* (*мафиоза, џанкоза*), *-ос* (*гастос, декинтос, кримос*), *-ош* (*дођош, ђилкош*):

Пр. Нађе се и неки кретен без пара, али 80% су *кешовани* којима висина казне у принципу и не игра неку улогу (интернет); Ђелић: Вojводини власништво над делом путева (наслов новинског текста) Ко је овај *геђован* да нам на кашичицу враћа оно што нам је други *геђован* отео 1988. и да одређује Вojводини шта је њено?! (у коментарима читалаца); Мислиш да си *мафиоза*, а ја мислим да си најобичнија пичкица (Герзић); „*Gastosi*” у проблему ако не замене пасоше (интернет); Фирму држе неки бивши *кримоси* повезани са муријом, државна безбедност, како ли се зове (Потић, 19); Обичан свет, једнако као и бијурократски апарат, гаји значајне предрасуде према *дођошима* (ЕК); Што се тиче курви које засеђене дипломатским сјајем и парама хрле у наручје првог иностраног *ђилкоша*, није ми их ни најмање жао (Басара, 103).

2) Погрдни називи за особе женског пола³⁰⁷

- Изведенице са суфиксом *-уша*: *аристократуша, банкрутуша, геакуша, дошљакуша, жандаруша, кадетуша, копиуша, кромпируша, мајсторуша, официруша, паоруша, пекаруша, сељакуша, спонзоруша, фолкуша, шалтеруша*;³⁰⁸

- Изведенице са суфиксом *-ача/-њача*: *бурекњача, кромпирача*; метонимијски су засноване, појмовном трансформацијом по моделу 'назив јела' → 'особа као представник друштвеног слоја који то јело уобичајено конзумира у исхрани',³⁰⁹

- Изведенице са суфиксом *-ка*: *глобарка, јадунка, копијанка, никоговићка, одрпанка, отмењаковићка, сељанка, скоројевићка, фенсерка, чобанка, џиберка*; посредни су моционе изведенице од мушких облика различитих творбених модела, те отуда пејоративно значење ни у једном од наведених примера није производ првостепене деривације, већ погрдне семантике мотивне лексеме којом се означава особа мушког пола.

³⁰⁷ У скупини лексема погрдног значења којима се именују женске особе као припаднице друштвених слојева, представнице професија и сл. уочавамо четири творбена модела: им. основа + *-уша*, им. основа + *-ача*, им. основа + *-ара* и основа + *-ка* од чега су прва три као изузетно продуктивна детаљно обрађена у делу рада посвећеном творбеној анализи пејоратива, а четврти представља само моционе изведенице од мушких облика које смо претходно описали. Зато женске пејоративе у сфери 'друштвени односи' овде не приказујемо табеларно, већ само дајемо по неколико примера, како бисмо избегли понављање у раду.

³⁰⁸ Више о продуктивности овог творбеног модела у деривацији погрдних назива за жене в. тачку 6.2.5.

³⁰⁹ Више о творбено-семантичким карактеристикама изведеницама са суфиксом *-ача* в. у тачки 6.2.5. овог рада.

• Изведенице са суфиксом *-ара*: *варјачара*, *помијара* (искључиво у пејоративном именовану женске особе), *везара*, *дроњара*, *муљара*, *мућкара*, *муфтар* (погрдни називи и за мушку и за женску особу);³¹⁰

Пр. Они [су] нешто сасвим друго него те којекакве *геакуше* (РСАНУ); Melaniја u kratkoј crvenoj halјini govorila „Oће naš” (у наслову новинског текста) Mогу samo da је mrze [...] sada имају ameri pravu prvu damu, a ne one *selјakuše* пре (у коментарима читалаца); Крије преда мном, стиди се, грабљиви створ, *глобарка* (РСАНУ); Око ње су се ројили момци, што је изазвало завист другарица, па онда увреде, грубе, маловарошке [...] „диже нос” а вамо [...] „*никоговихка*”; Неколико пута недељно одлазим на то проклето место [факултет]. Видим исте досадне дегене, видим исте досадне *сељанке* (Видојковић, 67); У такву једну кућу не долази каква год [...] *скоројевихка* (РМС); Која му је то љепша? Је л' ова *помијара*? (РМС); Има главну команду у лицу неколико пресамићених исцеђених *варјачара*, којима дошаптавање иде боље од руке него справљање сарме и папазјаније (РСАНУ).

3) Збирни погрдни називи за припаднике друштвених слојева, носиоце материјалног статуса и сл. изведени суфиксом *-ија* (и проширеним варијантама *-арија*, *-ерија*, *-урија*):³¹¹ *бараберија*, *гологузија* 'зб. пеј. сиромашан, бедан свет, сиротиња', *голотурија* 'зб. подр. сиротиња, голаћи', *гуланферија*, *жабарија* 'зб. погрд. малограђани; глупаци', *жгадија* 'зб. погрд. 2. а. они који изазивају презир и гађење, неваљалци, покварењаци, олош, шљам' [...] '2. в. гладнице, изјелице', *капуташија* 'зб. пеј. капуташа, грађани, господа; грађанство', *пандурација*, *пандурија*, *практикантерија*, *студентарија*.³¹²

Пр.: Напољу – ни дан ни ноћ... Оно време кад се женске тек шминкају за излазак [...], а *бараберија* још није измилела (Стевановић: Змајеви, 92); Сви смо ми трудбеници [...] али *голотурија*, понављај господине, *голотурија* – сада је дошло такво време; Све ти је то гола раја и *гуланферија*; Дошао је [...] газда и зеленаш, банкар и трговчић и остала којекаква *жгадија* (значење 2. а.); Кад навали *жгадија*, може да поједе пун казан (значење 2. в.); Науку слободе, заборављену у народу и поплувану у *капуташији*, бесједи; А шта би било с толиком нашом *пандуријом*? (РСАНУ); Тако [...] се *пандурација* није много мотала туда (Герзић); Не знаш ни сокаком прећи, исмева те и она *практикантерија* што је истом јуче добила службу; У вагонима се натрпали ... регрути, *студентарија* наша мршава (РМС).

³¹⁰ Више о изведеницама са суфиксом *-ара* в. у тачки 6.2.5.

³¹¹ И Д. Цвијовић (2017: 109–113), међу збирним именицама са суфиксом *-ија* (и сложеним суфиксима *-адија*, *-арија*, *-ерија*, *-урија*), као најбројнију скупину у семантичком пољу „биће/лице” издваја лексема којима се именује особа по друштвеном, социјалном статусу, понашању, стаљежу и сл.

³¹² Наводимо само значења оних лексема које нису дефинисане уобичајеном лексикографском граматичком формулом 'зб. (им. од) X', већ су описане семантички, а из дефиниције се називу културни стереотипи о пожељним/непожељним карактеристикама представника различитих друштвених слојева у домену материјалног статуса, образовања и сл.

Пејоративно значење лексема из ове групе двоструко је засновано – збирним обликом, тј. суфиксом *-ија*, с једне и семантиком основинске речи, с друге стране. У семској структури мотивне именице у готово свим наведеним случајевима (изузев облика *студентарија* < *студент*) уочавају се конотативне компоненте негативне оцене, те презривог емотивног односа ниподаштавања, неуважавања и сл., који колективни субјекат именована има према одређеном друштвеном слоју односно материјалном статусу његових припадника. О томе сведочи ексцерпирана грађа, тј. једински облици који у лексичком систему постоје према збирним множинским формама, а у описним реченицама су маркирани квалификаторима *пеј.*, *погрд.*, *презр.*, *подр.* или пејоративна семантичка компонента проистиче из лексикографског описа, односно контекста у коме се лексема реализује:

Табела бр. 30: Пејоративи са збирним суфиксима у семантичком пољу 'друштвени односи'

збирни облик	једински облик	значење јединског облика	пример за облик једине
<i>бараберија</i>	<i>бараба</i>	пеј. (према разбојнику Бараби – Варави који је, према јеванђељу, ослобођен уместо Христа) неваљао човек, пропалица; скитница, пробисвет (РСАНУ)	Недељом пуни сокаци пијаних <i>бараба</i> (РСАНУ); Иза прозора, иза невидљивих решетака које деле пристојне и <i>барабе</i> , горе топла светла (Стевановић: Змајеви, 54)
<i>гологузија</i>	<i>гологуз, гологузан</i>	пеј. човек голог, подераног тура; слабо, оскудно одевен човек; одрпанац; фиг. сиромаш (РМС)	Кад <i>гологузани</i> хоће да мењају поредак, то ми је још и разумљиво (РМС)
<i>голотурија</i>	<i>голотуран</i>	подр. сиромаш, гоља	Било је много [...] сеоских <i>голотурана</i> , бадавација и пијаница (РСАНУ)
<i>гуланферија</i>	<i>гуланфер</i>	бескућник, скитница, пробисвет; спадало, мангуп (РСАНУ) сиромаш, гоља (Андрић)	Човек има и радњу, није неки <i>гуланфер</i> (РСАНУ); Гољи и <i>гуланферу</i> Миши [...] пала мисао (РМС).
<i>капуташчија</i>	<i>капуташ</i>	пеј. човек који носи капут, грађанин, господин (у	Народ се поделио с једне стране у гуњ и опанак а с друге – у <i>капуташе</i>

		супротности према сељаку) (РМС)	(РСАНУ); За Бачванина, [...] није увек у питању само хасна, већ и таштина [...] само да му се не наругају ти капуташии
<i>пандурација, пандурија</i>	<i>пандур</i>	1. г. погрд. извршилац грубог насиља и самовоље представника нечије (често туђе) власти. 3. разг. погрд. полицајац, милиционер (РСАНУ)	1. Мањи дио [чаршије] тајно и мучке прилазио [је] усташтву и кришом храбрио и потстицао неславне пандуре новог поретка (РСАНУ); 3. Ваља дрогу, јуре га пандури (РСАНУ)
<i>практикантерија</i>	<i>практикант</i>	а. онај који почиње радити у каквом надлештву или установи, приправик. б. онај који врши праксу, који је на пракси, на практичном раду, који почиње радити неке послове, који се у њих уводи (имплицитна сема: нестручан, неискусан у послу)	Пртљањем филолошких практиканата [...] потре се подријетло ријечи.

Након увида у значења основинских лексема и примере њихове контекстуалне реализације, који су дати у табели, можемо закључити да суфикс *-ија* углавном само појачава већ присутно погрдно значење мотивне именице. Употребом збирног уместо регуларног множинског облика додатно се наглашава говорников негативан став, неодобравање и презир према именованој друштвеној групи, будући да се њени чланови на неки начин обезличавају и стављају у позицију „они”, која је у опозицији са говорниковим „ја/ми” (исп. Ристић 2004: 100).³¹³

Са творбеног аспекта, међу лексемама којима се погрдно именују представници професија или припадници нижих, сиромашнијих друштвених слојева, вредне су

³¹³ Исто примећује и Д. Цвијовић, која истиче да збирне именице деривирани суфиксом *-ија* (и сложеним варијантама) које припадају семантичком пољу 'биће/лице' и именују човека према друштвеном, социјалном статусу, положају, понашању – садрже компоненте „омаловажавања, ниподаштавања, оспоравања, непризнавања, потцењивања. Чини се као да се чланови групе намерно третирају само као група, и то као неодређен збир чиме им се на неки начин одузима идентитет јер су само део обезличене масе” (Цвијовић 2017: 110).

пажње и изведенице добијене префиксацијом или префиксално-суфиксалном творбом. У првом делу творенице може се наћи префикс *надри-* (*надривојник, надрикњигописац, надрипискарало, надриадвокат, надрилекар*),³¹⁴ који у споју са називом занимања уноси значење „тобожњи, такозвани, лажни” (РМС) или формант *назови-* (*назовиболничар, назовидоктор, назовимајстор, назовипевац, назовипесник*),³¹⁵ „који казује да оно што значи основна реч није у суштини тако, да је лажно, привидно, тобожње” (РСЈ). Чини се да је семантички опсег ових форманата унеколико проширен, те деривати који се односе на занимања, у чијем се првом делу налазе, могу означавати и нестручног, лошег (дакле – не нужно *лажног*) представника дате професије. О томе сведоче дефиниције ових лексема у описним речницима: *назовипесник, назовипевац* је ’ир. лош, неталентован песник’ (РСАНУ), *назовимајстор* ’мајстор без одговарајућег стручног знања, вештине, лош мајстор’ (РСАНУ), *надривојник* ’ир. неспособно, нестручно војно лице, лаик у војним стварима’ (РСАНУ), *надрипискарало* ’презр. лош, безвредан писац, пискарало’ (РСАНУ).

Још један творбени формант око чије категоријалне припадности постоји неусаглашеност међу дериватолозима учествује у деривацији пејоратива у нашој грађи, од чега су неке регистроване и у семантичком пољу ’друштвени односи’. Посреди је формант *полу-*, а налазимо га у лексемама *полумузикант, полупрофесор, полугосподин, полуинтелектуалац* и *полусвет*, где је управо ова препозитивна творбена компонента носилац погрдне семантике. Наиме, када се нађе у комбинацији са именицом из сфере ’занимање’, нпр. *полумузикант, полупрофесор*, формант *полу-* реализује се у значењу које му приписују описни речници, те производ деривације „значи нешто што је напола или једним делом оно што значи други део”, односно нешто што је „по величини, вредности итд. половина онога што значи други део” (РСЈ). Будући да ниједну од ове

³¹⁴ Према код Скока (1971: 436, под *drijeti*) налазимо да је формант *надри-* пореклом глагол (*надрети*), и то први део императивних *сложеница* („као *zamjena od pseudo-: nadriliječnik, -pjesnik, -pisač*”), сматрамо га префиксом, будући да је, како запажа Клајн (2002: 85 и 192) „*надри-* данас потпуно непрозирно за језичко осећање и да је изгубило сваку везу с глаголом *надр(и)јети*”.

³¹⁵ Нисмо сигурни како треба третирати формант *назови-*. У нашем језичком осећању посреди је творбена компонента синонимна префиксу *надри-* (што потврђују и РМС, РСЈ, испоређујући их и дефинишући један помоћу другог), те бисмо га, следствено томе, такође сматрали префиксом. Међутим, Клајн (2002: 86) објашњава да је „веза *назови-* с глаголом назвати и данас јасна”, те деривате типа *назовипесник* сматра *сложеницама*. Исто тврде и савремени лексикографи, те у РСЈ под *назови-* стоји „први део именичких и придевских сложеница” (истакла Ј. Ј.). Нама је пак ближе мишљење Е. Барић и др. (1997: 290; 295), који формант *назови-*, као и *надри-*, сматрају префиксом.

две творенице не региструју описни речници, значење тумачимо на основу контекста из књижевности и са интернета, у којима их бележимо у нашем корпусу:

Типични градски *полумузиканти*: мало би свирали а онда мало више разговарали о свирању (Ђирић, 60); То је онај исти *poluprofesor* који је zajedno sa svojim kolegama [...] prihvatio bolonjski program studiranja. Који се позива на част и культуру а продао је исто (интернет).

Као што видимо, у оба случаја значење другог дела творенице модификује се у смеру снижавања вредности, изостанка квалитета, стручности и сл., те се у семском саставу лексема *полумузикант* и *полупрофесор* уочава компонента 'лош' / 'безначајан' / 'никакав'.³¹⁶ Иста семантичка компонента пејоративности, тј. негативне оцене, присутна је и у структури лексема којима се човек именује према друштвеном статусу, образовању: *полугосподин* 'сељак који није у потпуности усвојио градске навике' – нпр. Бијаше нека [...] смјеса од здрава сељака до полугосподина (РМС); *полуинтелигенција* 'делимично и површно образовани људи' – нпр. Грађанске школе су непотребне јер одгајају полуинтелигенцију (РМС); *полуинтелигент* 'непотпуно образован човек' – нпр. У хуморескама [...] цртао је малограђане, интелектуалце и полуинтелигенте (РМС). У анализираној грађи бележимо и синонимну лексему *полуинтелектуалац*, коју не налазимо у описним речницима, али бројни су контексти у Електронском корпусу и корпусу на интернету који потврђују њено пејоративно значење:

Пр. То га само још више utvrdi u uverenju da је прави jalovi *poluintelektualac* i slabić који ni na jednom poslu nije do kraja izdržao (Д. Михаиловић, ЕК); *Полуинтелектуалац* је човек који је уредно, па можда, чак, и с врло добрим успехом свршио школу, али у погледу културног образовања и моралног васпитања није стекао скоро ништа [...] У друштвеној утакмици тај дипломирани примитивац бори се без скрупула [...] Он је добар „лакташ” – израз који је продро у општу употребу једновремено с појавом *полуинтелектуалаца* (С. Јовановић, ЕК); Tek kad *poluintelektualac* izbije na vrhunac političkog uspeha, vidi se kako је on moralno zakrљlјао (М. Матић, ЕК).

Коначно, међу лексемама којима се погрдно именују представници непрестижних друштвених кругова, необразовани, примитивни људи и сл. посебно

³¹⁶ Будући да се „реч половина у свакодневном говору не употребљава увек строго математички”, и Клајн (2002: 81) указује на то да творенице са формантом *полу-* у првом делу реализују значење непотпуности, што „примењено на људе, обично значи нижи или прелазни степен оне квалификације која је исказана именицом”.

занимљива и фреквентна у употреби јесте изведеница *полусвет*,³¹⁷ коју РСЈ бележи у значењу 'људи са дна друштва обично сумњивог морала':

Пр. На бину потрча цео онај литерарни *полусвет* што се креће између „Москве” и Позоришне кафане (РМС); Sigurno је pomislila da smo neki nekulturni *polusvet* koji ne zna šta је рафинирана кухиња (Политика, ЕК); Svojim prvim pripovedačkim knjigama Тишма је у српску прозу увео *polusvet* novosadske периферије; Тако је, ето, могло доћи до тога да у свој стан пусте ту измоždenu прљавицу са дна *polusveta* (Тишма, ЕК); Mnoge stvari су ми се откриле у сеоској крчми крцатој *polusvetom* (Басара, ЕК).

Негативну експресивну тоналност реализују још неколике префиксално-суфиксалне творенице којима се погрдно именује човек ниског материјалног статуса, сиромашан човек. Прва је жаргонска лексема *безбанкић*, регистрована у Герзићевом речнику, у значењу 'особа која је често без новца'. Добијена је додавањем префикса *без-* и суфикса *-ић* на основу именице *банка* – жаргонског назива за 'новчаницу' (исп. у РСЈ *банка* '2. жарг. новчаница од 10 динара; новчаница уопште (обично папирна): *немати ни банке*'), а као производ деривације добијамо семантички прозирну твореницу, чије се пејоративна експресивност заснива на експлицитном, сликовитом представљању сиромаштва особе која је предмет номинације: *безбанкић* је у жаргону 'онај који је без банке / који нема ни банке' (тј. 'који је без новца').

Пр. Duvaо svećice iza rešetaka: Evo kako је Kristijan proslavio rođendan u zatvoru! (наслов новинске вести) Ovaj brate ko Mendela. 30 god. na mardelju. Prvi postade predsednik i nobelovac, a ovaj ostade ono što је i bio [...] ništa [...] *bezbankić* (у коментарима читалаца).

Друга префиксално-суфиксална изведеница блиског значења јесте *нехлебовић*, образована додавањем префикса *не-* и суфикса *-овић* на основу именице *хлеб*. Експресивност творенице производ је експлицитног, сликовитог описа човека коме недостају основна средства за живот, а имајући у виду патронимску семантику суфикса *-овић*³¹⁸ буквално је разумемо као 'потомак оног који нема хлеба'. Ова лексема обележена је у РСАНУ квалификатором *презриво* и дефинисана као 'онај који не зарађује средства за живот, онај који живи од туђег рада, лењивац, нерадник':

³¹⁷ Клајн (2002: 83) указује на то да је лексема *полусвет* настала калкирањем, према немачком *Halbwelt* или француском *demi-monde*.

³¹⁸ В. Клајн 2003: 111–113.

Пр. Уз њихову породицу [се] накупила многобројна гомила [...] рођака неизвесног и неодређеног степена сродства, чанколиза и *нехљебовића* сваке врсте (РСАНУ); Устај беспослењаче! Протари те крмеље, *нехљебовићу!* (РСАНУ).

Коначно, на основу неколиких деривата добијених префиксално-суфиксалном творбом, долази до изражаја негативан став и презрив емотивни однос друштвено-језичке заједнице према избеглицама и досељеницима, који се подругљивим именима *допуз*, *допузица*, *припуз* обележавају као узурпатори, нежељени гости на одређеном простору. Пејоративна обојеност изведеница производ је негативне експресивне тоналности мотивног глагола *пузити*, који се уобичајено не употребљава да означи кретање одраслог, здравог човека.

Табела бр. 31: Пејоративи у номинацији досељеника, избеглица, припадника туђинског народа на некој територији

лексема	значење	пример	творбени модел
<i>допуз</i>	погрд. непожељан досељеник, уљез, придошлица (РСАНУ)	Сви <i>допузи</i> уживају, што у њој [Далмацији] бољега има, а нама оглобине (РСАНУ)	до- + пуз- (<пузати) + -ø
<i>допузица</i>	погрд. в. допуз (РСАНУ)	Талијанске <i>допузице</i> развише талијански барјак по свем хрватском приморју (РСАНУ)	до- + пуз- (<пузати) + -ица
<i>припуз</i>	подр. б. човек који се доселио из другог места (РМС)	Ти си [...] одрастао у нашем селу, ал' отац ти је <i>припуз</i> (РМС)	при- + пуз- (<пузати) + -ø

Погрдна номинација човека као представника професије или припадника друштвеног staleжа према ком се одређује и његов материјални статус – у домену творбе илуструје још једну занимљивост. Пореди је лексичко-семантичко поље у оквиру којег региструјемо велики број сложеница, иначе далеко ређих у односу на изведенице у ексцерпираној грађи. Њихова пејоративност заснива се управо на експлицитном опису неких активности, навика, особина или облика понашања везаних за представнике одређеног друштвеног слоја. Конотативне компоненте негативне оцене и презривог емотивног односа субјекта именована у лексемама типа *вуциметла*, *газиблато*, *гологузан*, *стихоклепац* и других резултат су алузије која проистиче из узајамног односа и значења саставних делова оваквих сложеница. У наредној табели

представићемо ову творбено-семантичку групу лексема, настојећи да објаснимо неколике начине творбе који резултирају сложеним номинативним јединицама погрдног значења у семантичком пољу 'друштвени односи'.

Табела бр. 32: *Сложенице погрдног значења у именовању представника друштвених слојева и занимања*

лексема	значење (извор)	творбени начин, тип деривата ³¹⁹	пример (извор)
<i>властодржац</i>	онај који има, који држи власт (обично погрдно) (РСАНУ)	сложено-суфиксална твореница; тип Ио ^c + Го + суфикс (-ац)	<i>Властодршци</i> су нас измождали и десетковали (РСАНУ); Црњански је добро одмерио шта ће да исприча новинару [...], није се удварао [...] <i>властодршцима</i> у Југославији (Савић, 105)
<i>вуциметла</i>	погрд. слуга, слугерања (РСАНУ)	императивна сложеница ³²⁰ добијена композицијом; Г + И (гл. део + им. у функцији објекта) ³²¹	Испичугуро, изједипогачо [...] господска <i>вуциметло</i> , смрдљиви Мартине! (РСАНУ)
<i>газиблато</i>	подр. мали човек, мали чиновник који се прави важан; исп. калогажа (РМС)	императивна сложеница добијена композицијом; Г + И (гл. део + им. у функцији објекта)	
<i>гологуз</i>	пеј. човек голог, подераног тура; слабо,	сложено-суфиксална твореница; тип По ^c +	

³¹⁹ Типове именичких сложеница у табели одређујемо према Клајновој класификацији (2002: 39–92). Аутор полази од Стевановићеве поделе сложеница на: 1) напоредне (копулативне), 2) детерминативне (одредбене) и 3) допунске (рекцијске), у које спадају и императивне сложенице (глагол + именица), али констатује да је граница између 2. и 3. типа често „врло мутна”, јер „између речи у синтагматском низу постоји и превише разних врста односа (детерминације, модификације, зависности, кохезије, валенције, рекције итд.)” (Клајн 2002: 36). Отуда предлаже да се одредбене и рекцијске сложенице споје у јединствену категорију субординативних сложеница, „у којима је однос делова неравноправан, ма које природе био”. Такве су све сложенице које овде наводимо, а њихова пејоративност заснива се управо на зависном синтаксичко-семантичком односу саставних делова. У табели користимо Клајнове скраћенице: Ио = именичка основа; с = спојни вокал; Го = глаголска основа; По = придевска основа.

³²⁰ Имајући у виду Стевановићеву класификацију сложеница према синтаксичком односу њихових делова, овај тип могли бисмо одредити и као допунску (рекцијску) сложеницу. Како Стевановић истиче (1986⁵: 411), „допунским зовемо сложенице постале од делова који су један с другим стајали у зависном односу као управни члан и његова допуна – најчешће од неког прелазног глагола и његова објекта”. Аутор затим међу допунским посебно издваја велику групу императивних сложеница, које су „и објекатске у исто време, јер је одредба уз њих била ближи објекат управног глагола који стоји у облику императива” (Стевановић 1986⁵: 412).

³²¹ Раздвојивши императивне сложенице на две групе – прву (далеко бројнију), коју чине сложенице са прелазним глаголом и именицом у функцији његовог објекта и другу (знатно мање бројну), у којој су сложенице састављене од непрелазног глагола и именице као субјекта, Клајн (2002: 85) истиче да су у првој скупини најчешћи „афективни изрази за људска бића, углавном пејоративни”.

	оскудно одевен човек; одрпанац; фиг. сиромах (РСЈ)	Ио + суфикс (-ø)	
<i>гологузан</i>	в. гологуз	сложено-суфиксална твореница; тип По ^с + Ио + суфикс (-ан)	Кад <i>гологузани</i> хоће да мењају поредак, то ми је још и разумљиво (РСАНУ)
<i>голотуран</i>	подр. сиромах, гоља (РСАНУ)	сложено-суфиксална твореница; тип По ^с + Ио + суфикс (-ан)	Било је [...] и много сеоских <i>голотурана</i> , бадавација и пијаница (РСАНУ)
<i>калогажа</i>	2. б. пеј. нижи чиновник који се шепури, прави важан, чиновнички, газиблато (РСАНУ)	сложено-суфиксална твореница; тип Ио ^с + Го + суфикс (-ја)	
<i>кешоловац</i>	девојка/жена која је заинтересована искључиво за богате мушкарце (Герзић)	сложено-суфиксална твореница; тип Ио ^с + Го + суфикс (-ац) ³²²	Да сам <i>кешоловац</i> , и овде бих брзо могла да нађем замену с истоветним банковним контом (Герзић)
<i>клуподер</i>	погрд. кафански беспосличар, нерадник, дангуба (РСАНУ)	сложено-суфиксална твореница; тип Ио ^с + Го + суфикс (-ø)	Ти си за мене пре рекла да сам кафански <i>клуподер</i> и лопужа (РМС)
<i>крумпирождер</i>	погрд. крумпираш [= кромпираш 'шаљ. који радо једе кромпир; којему је кромпир главна храна; којему је дужност да љушти кромпир' (РМС)	сложено-суфиксална твореница; тип Ио ^с + Го + суфикс (-ø)	Мене су исмијавали да сам <i>крумпирождер</i> (РМС)
<i>крухоборац</i>	онај који се, обично безобзирно, бори за властиту егзистенцију, онај који трчи за зарадом, који се из користољубља грчевито држи нечега (често са пеј. или ир. призвуком) (РСАНУ)	сложено-суфиксална твореница; тип Ио ^с + Го + суфикс (-ац)	Није додуше одмах стекао жељено мјесто као глумац, јер се ангажована шачица јадника бранила, да се њихова невоља повећа још за једног <i>крухоборца</i> (РСАНУ)
<i>малограђанин</i> ³²³	2. пеј. човек с навикама и особинама становника малих, провинцијских градова, ускогруд и ограничен човек, човек с ограниченим интересовањем, с уским видицима и лицемерним	сложено-суфиксална твореница; тип По ^с + Го + суфикс (-ан)	Хајде сад скочи у воду тако обучен! [...] Али, не! У теби, баћо, живи <i>малограђанин</i> , [...] како ћеш мокар кроз град, шта ће људи мислити кад те виде таквог (Капор, 134); Већ

³²² Лексема *кешоловац* може се интерпретирати и као композит, састављен од двеју именица повезаних спојним вокалом. Оба начина творбе ове сложенице чине се једнако могућим.

³²³ Именица у другом делу сложенице постоји и самостално, али на основу дефиниције значења закључујемо да је до суфиксације дошло напредо са слагањем (исп. Клајн 2002: 68).

	понашањем, ћифта, филистар (РСАНУ)		годинама живи он животом кога се малограђанин просто ужасава (РСАНУ)
<i>метичизма</i>	ков. пеј. чистач чизама (РМС)	императивна сложеница добијена композицијом; Г + И (гл. део + им. у функцији објекта)	Поносно погледа [...], подсмјешкујући се лукаво кумординару, кано да ће рећи: Дедер, градска метичизмо , нити бекнути не ћеш сада! (РСАНУ)
<i>многописац</i>	(најчешће презр.) писац са много написаних дела, обично из различитих области, плодан и често просечан писац (РСАНУ)	сложеница добијена композицијом; тип прилог + именица ³²⁴	Милан Јовановић [...] Многописац , објавио је медицинске књиге, трагедије, комедије, приповетке (РСАНУ)
<i>набипара</i>	пеј. богата особа (РМС)	императивна сложеница добијена композицијом; Г + И (гл. део + им. у функцији објекта)	[Сељаци] су му, па макар били и набипаре , више смрдјели него акта њихових парница (РМС)
<i>обипражина</i>	погрд. особа која обија, обилази туђе прагове (РСАНУ)	сложено-суфиксална твореница; тип Го + Ио + суфикс (-ина)	Ко тражи Ивана? [...] Пудљивци подли, пашчад лајава [...] Потрагуше и обипражине!
<i>празногуз</i>	изгладнео човек; сиромашак (Андрић)	сложено-суфиксална твореница; тип По ^с + Ио + суфикс (-ø)	
<i>пробисвет</i>	протува, скитница, пустолов (РМС)	императивна сложеница добијена композицијом; Г + И (гл. део + им. у функцији објекта)	Тамо су се окупљали све сами пробисвети , деликвенти и курвице (Видојковић, 112)
<i>сеџикеса</i>	крадљивац новца (који крадући сече кесе), депар(ош) (РМС); лопов (Герзић)	императивна сложеница добијена композицијом; Г + И (гл. део + им. у функцији објекта)	Већину сачињавају [...] обијачи , сеџикесе [...] механски разбијачи и укољице (РМС); Нису то опскурне личности танког досијеа, шанери и сеџикесе [...] већ бивши шефови тајне полиције (Герзић)
<i>скоростек</i>	погрд. онај који се брзо, одскора обогатио; скоројевић (РМС)	сложено-суфиксална твореница; тип прилог + Го + суфикс (-ø)	Викендице социјалистичких скоростека преселиле [су се] из републичке границе (РМС)
<i>скутоноша</i>	2. подр. онај који слепо	сложено-суфиксална	Очеви су нам били

³²⁴ Могуће је тумачити сложеницу *многописац* и као производ сложено-суфиксалне творбе (тип Прил + Го + -ац), али због семантичке парафраза (писац са много написаних дела, просечан писац) предност дајемо композицији.

	слуша и извршује жеље и захтеве каквог моћника, улизица, удворица (РМС)	твореница; тип Ио ^с + Го + суфикс (-ја)	љигаве Титове <i>скутоноше</i> (Савић, 191)
<i>стихоклепац;</i> <i>стихотворац</i>	ир. рђав песник (РМС); (обично подр.) онај који прави, ствара стихове (РМС)	сложено-суфиксална твореница; тип Ио ^с + Го + суфикс (-ац)	Милан Ракић је [...] умео да [...] одскочи од [...] бедне гомиле распеваних <i>стихотвораца</i> (РМС); „Вође правде” nije smatrana domoljubnim ostvarenjem već prigodnom, udvoričkom pesmom dvorskog <i>stihokleпca</i> (Политика, ЕК)
<i>ускогаћа</i>	нар. презр. онај који носи уске варошке панталоне, градско одело	сложено-суфиксална твореница; тип По ^с + Ио + суфикс (-а)	То је мржња на „лацмане”, на „ <i>ускогаће</i> ”, на буржоаско друштво (РМС); [Кад] спомену оне што носе те хаљине [европско одело], они ће кадшто рећи: „ <i>Ускогаће</i> ” (РМС)

Већ на основу начина на који смо насловили потпоглавље посвећено пејорацији у сфери друштвених односа назире се да међу јединицама класификованим у овој лексичко-семантичкој групи постоји извесна издиференцираност у погледу значења, али и повезаност, тј. условљеност компонената у њиховој семској структури које се тичу домена занимања и статуса. Каткада је, наиме, изузетно тешко утврдити да ли је погрда субјекта именована примарно усмерена према одређеном занимању, које се са становишта друштвене заједнице оцењује као непристижно или пак према чињеници да бављење њиме имплицира низак материјални статус, а по правилу и низак степен образовања. Отуда је важно напоменути да класификацију коју овде наводимо треба посматрати условно, будући да су многи пејоративи могли бити распоређени и у неку другу скупину обухваћену семантичким пољем 'друштвени односи'. Подела је извршена према неким компонентама које препознајемо у семантичкој структури ових лексема и на основу језичког осећања аутора, више са циљем да укажемо на различите типове мотивације за погрдну номинацију човека као припадника друштвене хијерархије него у намери да прецизно разграничимо социолошке појмове типа

„друштвени слој”, „друштвена улога”, „друштвени статус/положај”, „материјални статус”, „занимање/професија” и сл.

1) Представници власти и високих друштвених положаја, тј. позиција на друштвеној лествици које доносе новац и моћ: *баронић/барончић, буџа, буџован, владаочић/владарчић, властодржац, вођица, војводићић, газдекања, газдељак, газдетина, газдина, газдић, газдина, газдурина, главарчић, главешина, главоња, гузоња, деспотић, диктатор, диктаторчић, директорчић, дрматор, жупанић/жупанчић, зverka, јајце, кабадахија, капоња, кнежић/кнезић/кнешчић, конзулица, конзулчић, краљић/краљчић, моћник, мудроња, поглаварчић, председничић, силник, султанић/султанчић, фотелјаши, функционерчић.*

Именице у овој лексичко-семантичкој групи показују да је пејорација у семантичком пољу 'друштвени односи' неретко усмерена према представницима моћи, власти и високих позиција у друштвеној хијерархији, који се обично извргавају подсмеху, порузи, критици и трпе негативну оцену колектива јер нису дорасли својим положајима или своје дужности не обављају на одговарајући начин. То се на формалном плану углавном постиже употребом деминутивних облика у њиховом именовану, при чему се квантитативна компонента 'мали' / 'мањи од уобичајеног' трансформише у сему квалитета 'лош', 'безначајан', 'достојан презира' и сл. (исп. *владарчић, вођица, председничић, функционерчић* и др.). Каткада пак погрдно име може сугерисати и да особа на коју субјекат номинације реферише у извесној мери злоупотребљава функцију коју заузима, те се понаша непримерено, недолично, осионо, бахато и сл. (нпр. *главоња, гузоња, мудроња, фотелјаши*). Примећујемо такође да културна заједница оштро критикује и сваки покушај демонстрације силе и насиља појединаца на челној позицији (*диктатор, кабадахија, силник*).

2) Представници занимања/професија: *адвокатић, архиварчић, аришинлија, баба-сера, батинаши, берберица, бријачић, брица/брицо, бубњало, булдог, ваљатор, варјачара, вуциметла, глумчина, глумчић, говедарина/говедарчина, горила, гусларина, детективчина, детективчић, докторица, докторчина, докторчић, доушник, дрљало, дрот, дунстер, душтабанлија, дућанџијица, жандарак, жандарало, жандарина/жандарчина, жаца/жацо, жацман, жбир, зделоноша, кабинетлија,*

калфетина, калфић, калфица, касатин, кваршиа, кер, кобасичарка, ковачина, ковачић, комедијант, комедијаши, комесарчић, крамарче, крамарчић, кројачић, лејкерс, либелиста, литератић, мазало, мајсторац, мајсторчић, мастилар/мастиљар, мастиљара, мастиловић, мастиљавко/мастиљарко, месар, месарина/месарчина, метичизма, многописац, молерчић, морнарина/морнарчина, морнарчић, надрикњигописац, надрипискарало, назовипевац, назовипесник, наставничица, новинарчић, оргуљало, пандур, пандурација, пандуретина, пандурина/пандурчина, пандурица, пандурче, параграфлија, пацкало, певаљка, пекаруша, песничић, писарица, писарчић, писач, пискарало, пицолог, подводачица, полицијот, полумузикант, прашинар, професорчић, професоритина, репортерчић, романија, сликарчић, слуга, слуган, слугерања, слугица, служекања, служинче, слушкињичетина, стихоклепац, стихотворац, стихотворка, стражарчић, табанаши, терзијица, травуљар, трговчина, ћатица, ћифта, учитељетина, учитељчић, филмација, фолкуша, фушер, цртало, чрчкало, шалтеруша, шарабатало, шкрабало, шкрибент, шкрипало, шлосер, инајца, шоферчина, шоферчић, шпијунчина, штрумф.

У лексичко-семантичкој групи погрдних назива за човека као представника професије/занимања уочавамо два подтипа лексема, а оне се разликују по улози коју субјекат именована остварује у комуникативном процесу. Наиме, та разлика огледа се у његовим аксиолошким ставовима према одређеном занимању, као и у емоционалном односу према особи која га обавља, тј. намери да је избором пејоративног имена унизи, омаловажи, оспори њену стручност и сл. Говорникова негативна оцена и неодобровање могу, с једне стране, бити мотивисани презривим односом према самом занимању чији је конкретни појединац репрезентант – нпр. *ариинлија, баба-сера, брица, пандур, певаљка, слуга, ћатица, шалтеруша, шоферчина* и др. или пак, с друге стране, могу сугерисати антипатију према конкретној особи као представнику одређене професије, при чему се имплицира да она заправо није дорасла свом послу, тј. да га лоше, нестручно, непосвећено обавља – нпр. *адвокатић, дрљало, мастиловић, оргуљало, стихоклепац, филмација* и др. У првом случају обично су посредни непрестижна занимања која подразумевају низак социјални и материјални статус, а неретко и низак степен образовања, услед чега, са становишта друштвено-језичке заједнице, њихови

вршиоци не завређују поштовање. У вези са другом подгрупом пејоратива у овој лексичко-семантичкој скупини, чини се да субјекат номинације начелно има афирмативан став према самом занимању, а његова је критика усмерена према тачно одређеном појединцу као његовом недостојном представнику. Отуда не чуди што се погрдно значење овог другог типа лексема у највећем броју случајева остварује као производ деминуције и аугментације лексема којима се неутрално именују вршиоци занимања, при чему долази до метафоричке трансформације семе квантитета у сему квалитета, односно негативне оцене.³²⁵ Уз то је занимљиво запазити да се често од исте мотивне именице изводи и деминутивни и аугментативни облик, који, упркос начелно супротној семантици, у сфери 'човек као представник занимања' реализују готово синонимно значење (исп. нпр. *докторчић* – *докторчина*, *жандарак/жаца* – *жандарчина*, *професорчић* – *професоритина*). Уколико бисмо покушали да направимо семантичку диференцијацију између двеју форми лексема субјективне оцене, деминутивно значење могли бисмо приближно одредити као иронично, подругљиво, презриво, док би се аугментативом можда пре наглашавао негативан емотивни став, тј. намера говорног лица да нанесе именованој особи тежу увреду. Ипак, овакве семантичке нијансе које препознајемо код појединих деминутива и аугментатива у сфери 'занимања' тешко да је могуће генерализовати, будући да су углавном условљене контекстима, што потврђују и примери које бележимо у корпусу:

Пр. Удавале [су] се најпослије уморно и разочарано за каква биједног инжењера или *докторчића* (РСАНУ); Потужи [се] самом лијечнику, Саленију, *докторчини* горој од покојног Тавуса (РМС); Чемерни *жандарак* само клецну и подиже уздрхтале руке (РСАНУ); Проклети *жаца!* — промрмља Радекић ... који је и сам био збуњен разговором са овим тврдоглавим и мрачним наредником (РСАНУ); Нико ме од нас није падало на памет да спори с пијаном *жандарчином* (РСАНУ); Гимназија и те куће [...] наша су прва младост. Пререзане Миљацком, оне су резале и двојство тог живота: исхлапљеле *професорчиће* са [...] тресавим рукама (РМС); Где год је могућно треба се људски очешати [...] о [...] надуте ђенералине и оне бандоглаве *професоритине* (РМС).

Такође, увидом у део корпуса у коме смо издвојили лексеме погрдног значења у номинацији човека као представника занимања, долазимо и до неких занимљивих

³²⁵ Детаљније ће о погрдним значењима деминутива у сфери 'занимање/професија' бити речи у поглављу посвећеном творби пејоратива, тачније – деминуцији и аугментацији као модификационим процесима који резултирају изведеницама погрдног значења.

лингвокултуролошких запажања, која се тичу односа друштвене заједнице према неким професијама или пак колективних предрасуда везаних за њихове прототипичне представнике. Језичка слика света показује да говорници српског језика имају изразито негативан став и презрив емотивни однос према полицијској професији, посебно према носиоцима нижих полицијских звања/чинова, о чему сведочи велики број синонимних лексема у овој сфери, које се употребљавају у различитим регистрима: *дрот, дустабанлија, жандарак, жандарало, жандарина, жандарица, жандарчина, жаца/жацо, жацман, кер, комесарчић, мундирџија, наредничкић, пандур, пандурентина, пандурија, пандурина/пандурчина, пандурица, пилићар, полицијот, прашинар, табанаш, ћошкаш, итрумф*.³²⁶ Нарочито су, као што видимо, богата деривациона гнезда именица *жандар(м)* и *пандур*, од којих је друга у савременом језику далеко уобичајенија, премда је углавном постала резервисана за колоквијални разговорни стил и жаргонску комуникацију – исп. у РСАНУ *пандур* '3. разг. погрд. полицајац, милиционер'.³²⁷ Различитим (обично деминутивним и аугментативним) суфиксима само се наглашава погрдна семантика основинске лексеме, а творенице добијене у процесу модификације, у зависности од контекста, могу се остварити у широком спектру негативних експресивних значења – од шаљиво-подругљивог и ироничног, преко презривог до изразито увредљивог, пејоративног:

Пр. Ваља дрогу, јуре га *пандури* (РСАНУ); Прави се луда. То је само глупи *пандур* (Видојковић, 233); *Пандури* су спремни на примену силе (Герзић); Сада, где год дођем, нико ни да се помакне; само се питају [сељаци]: што је дошла та *пандурентина*? (РСАНУ); За њим [иде] брката једна *пандурина* од два

³²⁶ Такође, примећујемо и да је употреба неких од наведених лексема у именовању представника полицијских/безбедносних снага територијално или временски ограничена – исп. изведенице од именице *жандар(м)*, у значењу које региструје РМС – 'припадник жандармерије' [жандармерија = 'државна полиција, војнички организована'], односно РСЈ – 'полицајац, милиционар (у неким земљама)'.
³²⁷ Развијена полисемантичка структура ове именице у Академијином речнику, међутим, показује да није увек било тако – исп. под *пандур*: **1.** ист. **а.** наоружани стражар, чувар јавног реда и сигурности у насељеним местима, на путевима и др. **б.** наоружани униформисани општински или судски стражар, служитељ. **в.** наоружани слуга који је обављао и послове обезбеђења хрватских и славонских племића у 17. и 18. веку. **г.** погрд. извршилац грубог насиља и самовоље представника нечије (често туђе) власти. Сва су ова значења у мањем или већем степену негативно експресивно обојена, а последње, које је најопштије вероватно је и одредило правац развоја употребе лексеме *пандур* у савременом разговорном језику. И В. Јовановић, разматрајући аугментативне изведенице са суфиксима *-ина/-чина* које означавају лица, констатује да се код неких пејоративност суфиксом само додатно појачава, будући да је већ присутна у мотивној речи, а као један од примера наводи облик *пандурина*. Аутор објашњава: „Употреба именице *пандур* обично се реализује као фигуративно значење 'груби насилник у служби нечије самовоље, диктатуре и сл.', тако да се уношењем аугментативног суфикса *-ина* додатно наглашава негативан став према полицијској професији” (Јовановић В. 2010: 93).

метра (РМС); Мајаковски, назвавши стражара *пандурчином*, стао је да се дере по ходнику (РСАНУ); У собу су ушла двојица с носилима [...] Уфурана *пандурчина* им даде знак и момци приђоше мом непомичном брату (Ћирић, 77); Њему су навукли робијашки гуњ [...] и сад је свакој *пандурици* слободно да га назива лоповом (РСАНУ); Докле ће све неотесане *пандурице* са својим буцама да прете нашој слободи! (РМС).

Необично је и вредно пажње при одређивању неких карактеристика језичке личности српског језика да у лексичком систему постоји поприличан број презриво-подругљивих назива за писца и сликара, и то обично оног који је невешт, лош, тј. чија дела немају вредност. Отуда, с једне стране, можемо закључити да српска културно-језичка заједница високо вреднује уметност, те негативно оцењује и погрдно именује појединца који се бави њоме упркос недостатку талента, јер је као такав недостојан представник своје професије. У појединим случајевима, међутим, контексти на које наилазимо сугеришу да поруга не мора нужно бити усмерена према ненадареном писцу, песнику или сликару, већ према књижевним и ликовним ствараоцима уопште. Такви примери показују да субјекат именовања заправо не разуме или презире уметност, да је сматра бескорисном, непотребном, односно, бављење њоме не перципира као занимање, већ пре као губљење времена.

Табела бр. 33: *Синонимски низови погрдних назива за писце и сликаре*

погрдни називи за рђавог, ненадареног писца, песника / књижевног уметника уопште	погрдни називи за рђавог, ненадареног сликара / ликовног уметника уопште
дрљало	
либелиста	мазало
литератић	сликарчић
мастиљар, мастиљарко, мастиловић	цртало
пацкало	
чрчкало	
многописац	
надрикњигописац	

назовипесник
песничкић
писач
пискарало
романција
стихоклепац, стихотворац
шарабатало
шкрабало
шкрибент

Уопште узевши, поруга колективног субјекта именована често је усмерена према занимањима чија делатност подразумева некакво писање, бављење папирологијом и сл., те у овој лексичко-семантичкој скупини налазимо и погрдне називе за новинаре, као и за разне ниже чиновнике, писаре и бирократске, канцеларијске раднике: исп. нпр. *кабинетлија*, *новинарчић*, *параграфлија*, *писарица*, *писарчић*, *ћатица*:

Пр. То духовно држање и та форма образовања уопште нису ништа друго до избледели продукти теорија које су измислили *кабинетлије* (РСАНУ); Рачунски наредник [...] раздао је веома благонаклоно двојици *писарица* по пуну прегршт шећерлема (РМС); Мисао да од сада мора рачунати и са тим *новинарчићем*, једила га је (РМС); У EPS-у има превише *ćata* i *ćatica* (интернет).

Каткада чак наилазимо и на случајеве да исти пејоратив (или фонетско-морфолошка варијанта) функционише у номинацији књижевника, новинара или представника неке друге од споменутих професија чији се делатници баве писањем – нпр. *мастиљавко* 'ир. в. мастиљар' [= ир. *пискарало* 'погрд. лош писац; који свашта и свакако пише за новац, писац без обдарености и без моралних обзира, шкрабало']; 'нижи чиновник': пр. А ми као не vidimo kakva je situacija, nego verujemo nekom *mastiljavku* kvazistatističaru iz fotelje (интернет); *Mastiljari* koji pišu za onog ko ih plati, a želeli bi da se zovu nezavisni novinari (интернет); Рекосмо да је [службеник Мића] мрљавко, сметењак и *мастиљавко* (РСАНУ). Корпус показује да и лексемом *дрљало* можемо реферисати како на лошег писца, тако и на новинара чије се писање оцењује као лоше, безвредно, несувисло и сл.: пр. Рђав писац

и није писац већ *дрљало* (РСАНУ); Којекаква *мазала* и новинарска *дрљала* задрже и даље дискретну моћ да са немачким језиком раде шта хоће (РСАНУ). Такође, и *пискаралима* се погрдно називају књижевници, с једне, и новинари, с друге стране: пр. Оно *пискарало* [...] Салман Басри [...] благи мој лик у најновијем роману (Басара, 122); Прелистао сам јутрос опозициону штампу [...] Гомиле бљувотина [...] Ево, неко *пискарало* пише да сам почео да опонашам покојног председника Јоана Амброза (Басара, 90); Живе по градовима мудраци и *пискарала* што свјесно или несвјесно и лажу и мажу (РМС).

3) Представници друштвених слојева, сталежа и репрезентатни материјалног статуса: *аграмер, адраповац, аристократа, аристократић, аристократуша, безбанкић, банкротуша, банкротчина, бараба, башибозук, бедник, бескапчина, бировчина, бирократић, бирокрачина, битанга, бица, бицоња, боранија, бурекњача, буржујчина, буржујчић, везара, гаван, гаванка, гастос, геак, геакуша, геачина, гегула, геца/гецо, гецован, гилиптер, гладница, гладничина, голавер, голаћ, гологуз, гологуза, гологузан, гологузија, голотуран, голотурија, гоља, горштачина, госа/госо, господарчић, господичић, госпоче, грађанчић, губитник, гуланфер, гуњаиш, дамица, дођош, долараиш, допуз, допузица, доспелица, доша/дошо, дошља/дошљо, дошљак, дошљакуша, дрипац, дроња/дроњо, дроњак, дроњара, дроњевић, ђилкош, ђубретар, елитаиш, емигранитина, енглезанер/енглезер, еснафић, жабарија, жгадија, жицар, жицкарош, западлија, зељов, зобљеник, интелектуалчина, интелектуалчић, јада/јадо, јадунка, јеленко, кадетуша, капутаиш, капутаишија, капутлија, каубој, кешован, кешоловка, класоловац, клика, клуподер, козачина, контејнерка, контраћ, контрација, копиан, копиле, копианка/копилача/копилуша, кофераиш, кримос, кромпирача/кромпируша, кромпираиш, крпа, крумпирождер, крухоборац, кулачина, кулов, куловка, куловчина, културтрегер, купусар, курта, лацман, лиценцијатић, ловатор, ловарош, љаксе, љаксон, љаксонка, љанкасе, љаца, мајсторуша, малограђанин, малограђанка, мангаиш, мангун, матрона, мафија, мафијаиш, мафиоза, мензаш, мукица, муљара, мундирчија, мућкара, мућкарош, муфтара, најамник, немачкар, несрећник, нехлебовић, никаковић, никоговић, никоговићка, ништак, обипражина, одрпанац, одрпаница/одрпанка/одрпуља, одрпанко, олош, опанак, опанчарица/опанчарка, опанчина, отмењаковић, отмењаковићка, официруша, офуцотина, паор, паораиш, паоренда, паоруша, папак, паразит, пепељуга, пилићар,*

позер, политикант, полусвет, празногуз, практикантерија, престижлија, призетко, призетковица, припуз, прња, пробисвет, провинцијалац, пропалитет, пропалица, просјачина, простак, простачина, профитер, пуниша, пунишић, пургер, пуићеница, рајетина, расипник, распуштеница, рекеташ, рита, ритаковић, рогоња, руља, сељак, салонац, самозванац, светиња, сељак, сељакуша/сељанка/сељанчура, сељачина, сељобер, сељоберка, сировина, сиротановић, скоројевић, скоројевићка, скоростек, скоростечник, скутоноша, слепац, сноб, социјала, спонзор, спонзоруша, сточар, студентарија, студентић, тежачина, тезгар, тезгарош, ћошкарош/ћошкаш, удовчина, уличар, уличарка, универзитетлија, уседелица, ускогаћа, фенсић, фенсер, фенсерка, физикалац, фирмашица, фрајла, фрајлица, фрак, фурда, хулиган, хусарчина, хусарчић, цилиндраш, чарапан, чобан, чобанка, чобанчина, џибер, џибос, џуца, џуцован, шабан, шабанка, шворцер, шљам, шминкер, шминкерај, шудра, шумадинац, шуша.

4) Носиоци војног/полицијског чина: *буљубашица, војводица, војничак, генералина, генералчина, кадетић, капетанчина, капетанчић, капларина/капларчина, капларица, капларчић, колонелчић, командирчић, комасарчић, лајтнантић, мајорчина, мајорчић, наредничкић, официјалчина, официјалчић, официрак, официрче, официрчина, официрчић, подофицирчић, сераскерчић, солдатина/солдачина, суплентић.* Као што видимо, сви пејоративи у овој лексичко-семантичкој скупини резултат су афиксалне деривације модификационог типа, односно добијени су додавањем суфикса субјективне оцене на основе неутралних мотивних лексема којима се именују представници одређеног војног или полицијског чина. Најбројније су деминутивне изведенице, а творба таквих подругљиво-ироничних јединица у номинацији може бити двојачко мотивисана: говорниковом оценом недораслости појединца датој позицији или пак презиrom према целокупној класи коју тај појединац представља.³²⁸

Да резимирамо. Пејоративи којима се реферише на човека као представника социјалног/материјалног статуса, носиоца каквог занимања или репрезентанта одређеног положаја на друштвеној лествици, у погледу бројности, представљају другу по реду лексичко-семантичку скупину пејоратива у нашој грађи. Забележили смо их

³²⁸ Будући да највећи број погрдних назива за представнике друштвених staleжа / материјалног статуса односно носиоце војног/полицијског чина представљају речи субјективне оцене, више ће о овим скупинама бити речи у поглављу о деминуцији као творбено-семантичком механизму који мотивише пејоративно значење.

преко пет стотина и класификовали према семантичким и творбеним карактеристикама, показавши да се у великом семантичком пољу 'друштвени односи' погрдно значење у највећем броју случајева формира мутационим и модификационим творбеним процесима, а далеко ређе семантичком деривацијом. Убедљиво најбројнију скупину чине изведенице субјективне оцене (грађа бележи чак 177 деминутива и аугментатива), а у вези са њима као важно запажање издвајамо податак да се свега 5 именица употребљава у номинацији жене као представнице друштвеног слоја/статуса/занимања. То нас наводи на закључак да друштвени параметри, попут статусне припадности и материјалног стања – нису пресудни у вредновању жена у српској друштвено-језичкој заједници. Такође, међу деминутивима и аугментативима у овој семантичкој сфери издвојили смо 1) лексеме чије се пејоративно значење формира додавањем наставка на основу неутралне мотивне именице и 2) лексеме приликом чије деривације се суфиксом субјективне оцене само додатно наглашава већ постојећа пејоративна семантика основинске речи. Пејоративе добијене мутационим творбеним процесима класификовали смо на мушке и женске, издвајајући притом продуктивне моделе у обе скупине (изведенице на *-аш*, *-ло*, *-оња*, *-ер*, *-(ник)*, *-ко*, *-ија*, *-(ј)ак*, *-атор*, *-ак*, *-ар* у номинацији мушкараца и оне на *-уша*, *-ача*, *-ара*, *-ка* у номинацији жена). Утврдили смо и да се у пољу 'друштвени односи' чешће него у другим скупинама погрдно значење постиже творбом префиксално-суфиксалних и сложено-суфиксалних твореница, као и композитних сложеница. Пејоративност таквих деривата заснива се на експлицитном опису неких активности, навика, особина или облика понашања везаних за представнике одређеног друштвеног слоја. Семе негативне оцене и презривог емотивног односа субјекта именована резултат су алузије која проистиче из узајамног односа и значења саставних делова оваквих твореница.

Коначно, у великој скупини пејоратива којима се реферише на човека као друштвено биће, издвојене су 4 лексичко-семантичке подскупине: 1) погрдни називи за представнике власти и високих друштвених положаја, тј. позиција на друштвеној лествици које доносе новац и моћ; 2) погрдни називи за представнике занимања; 3) погрдни називи за представнике друштвених слојева, сталежа и репрезентатне материјалног статуса и 4) погрдни називи за носиоце војног/полицијског чина. Њихова

анализа донела је занимљива лингвокултуролошка запажања, која могу допринети одређивању неких карактеристика језичке личности српског језика. Утврђено је тако да говорници српског језика имају изразито негативан став и презрив емотивни однос према полицијској професији. Такође, показало се и да у нашем лексичком ситему постоји поприличан број презриво-подругљивих назива за писца и сликара. С тим у вези, закључили смо да колектив најчешће осуђује невештог, лошег, неталентованог представника ових двају занимања, чија дела немају вредност, али каткад и писце, сликаре уопште, што имплицира да субјекат именована не разуме или презире уметност, те да је не сматра корисном за друштво у целости.

5.7. Погрдно именованье припадника друштвених покрета, политичких партија и организација, поборника какве идеологије

Ова тематска група лексема погрдног значења обухватила је 32 номинационе јединице, што је чини најмањом успостављеном скупином пејоратива у грађи анализираној у овом раду. Ипак, вредна је пажње и инспиративна за проучавање са лингвокултуролошког и социолингвистичког аспекта, будући да се у њој огледају неке социолошке појаве и процеси, политичка ситуација у различитим периодима, те неке тековине културно-историјског развоја српског друштва.

Лексичко-семантичка анализа именица у овој групи указује на негативан став и презрив емотивни однос субјекта именована према члановима политичких партија, и то најчешће према онима који су носиоци власти и представници моћи, те који заузимају високе друштвене позиције. Таква језичка слика света може се сматрати универзалном, општеважећом, у прилог чему говори временски раслојена лексика која је издвојена у овом делу корпуса, а која сведочи о томе да је нетрпељивост заједнице према владајућим круговима – константна. Другим речима, настанак погрдних назива за припаднике политичких организација и заступнике различитих идеолошких уверења није био условљен ни типом друштвеног уређења, ни неким одређеним историјским тренутком, ни социјално-економским приликама у земљи, већ су се такве јединице формирале у свим периодима и политичким ерама. Разлози томе посве су ванлингвистички и вероватно у великој мери скопчани са чињеницом да свакодневни живот припадника друштвено-језичке заједнице неретко зависи управо од мишљења,

одлука и потеза представника власти и субјеката друштвене моћи. Свака епоха у развоју савременог српског друштва³²⁹ обележена је одређеним историјским чиниоцима, политичким идеалима, сукобљеним странама, опречним мишљењима и све се то одразило на лексички систем српског језика – генерално, па и у делу речничког фонда који је предмет нашег интересовања. Ипак, на основу пажљиве анализе и прегледа грађе, показало се да су неки историјски периоди били нарочито подстицајни за креирање погрдних назива за представнике владајућих структура, те ћемо покушати да одговоримо на питање шта је условило такву језичку слику света.

Имајући у виду изворе на којима је оформљен корпус, треба напоменути да већи део ове лексичко-семантичке скупине пејоратива чине историзми регистровани у описним речницима српског језика, пре свих у РСАНУ. Отуда се грађа може чинити донекле застарелом, премда је допуњавана савременом лексиком из разговорног језика и књижевних дела модерних писаца. Ипак, када је ова тематска група у питању, чинило се занимљивим и неопходним за проучавање пејорације да покажемо негативну колективну експресију језичке заједнице према политичким и идеолошким струјама начелно, а не само у актуелном тренутку. Дакле, циљ нам није био да напишемо све погрдне називе за припаднике савремених партија, друштвених покрета, организација и сл., већ пре свега да укажемо на неке културолошке и социолошке чиниоце који утичу на развој лексике.

Међу пејоративима у овој лексичко-семантичкој подгрупи бројношћу се убедљиво издвајају погрдни називи за припаднике или приврженике, подржаваоце комунистичке политичке партије. Таква језичка слика света нимало не изненађује уколико узмемо у обзир историјске околности и чињеницу да је посреди политичка странка која је увела једнопартијски систем и била на власти у земљи готово пола века, од завршетка Другог светског рата 1945. године, па све до 1990. године.³³⁰ Неколико

³²⁹ Под савременим српским друштвом подразумевамо овде период од прве половине 19. века и обнове српске државности за време владавине кнеза Милоша Обреновића, до савременог тренутка. Сматрамо да је управо то релевантно време чије политичко-идеолошке прилике осликавју анализирани пејоративне лексеме, јер велики део нашег корпуса чини грађа експерпирана из РСАНУ, а она управо обухвата лексику књижевног и народног језика у распону од Доситеја и Вука до данас (дакле, од почетка 19. века до данас).

³³⁰ Комунистичка партија Југославије (касније Савез комуниста Југославије) током Другог светског рата предводила је народноослободилачки покрет, да би се након ослобођења 1945. и увођења

пејоративних назива за комунисте и њихове симпатизере добијено је деривацијом од придева *црвен*, којим се означава боја партијске заставе, што показује да је творбеном процесу претходило асоцијативно повезивање појмовних садржаја, односно да је погрдно именовање засновано на метафори: исп. нпр. *црвендаћ*, *црвењак*, као и поименичени облик придева одређеног вида *црвени*. Друга могућност када је посредни изражавање негативног става према припадницима ове политичке партије јесте посезање за изведеницом *комуњара*, добијеном суфиксацијом скраћене неутралне основе формантом *-(j)ара*, која има изразито пејоративан призвук.³³¹ У вези са пејорацијом усмереном према комунистима интересантно је запажање да у новије време, од 90-их година прошлог века и распада СФРЈ односно дезинтеграције КПЈ/СКЈ ове лексеме функционишу као погрдни називи за припаднике и присталице странке која се сматра наследницом – Социјалистичке партије Србије. То се посебно односи на неформалну, колоквијалну комуникацију, тј. на разговорни језик и жаргон, те у корпусу налазимо бројне примере који потврђују да се *комуњарама* називају присталице политике и владајућег режима Слободана Милошевића. Тако у Герзићевом речнику региструјемо одредницу *црвени*, уз коју стоји да се употребљава „поименичено”, и то у два значења: ’полит. комунисти; јуловци, еспесовци’. Полисемантичност пејоратива овог типа вероватно је инспиративна и вредна пажње за проучавање и са социолошко-политичког, односно, историографског аспекта, будући да се странке чије присталице носе исто погрдно име заправо умногоме разликују у погледу идеологије и разних других елемената. Но, нама није циљ да указујемо на те разлике, већ само региструјемо семантички развој ових пејоративних имена, као занимљиву лексичку појаву и још једну манифестацију колективне експресије према одређеним друштвеним групама.

Ваља указати на још неке лексичке показатеље нетрпељивости колективног субјекта именовања према комунистичкој партији, њеним члановима, присталицама и

социјалистичког уређења учврстила на власти, успоставивши једнопартијски систем. Партија се дезинтегрисала 1990. године, изласком најпре словеначких, а затим и хрватских представника из Савеза комуниста, а убрзо после тога уследио је и распад заједничке државе.

³³¹ Клајн (2003: 49) констатује да је суфикс *-ара* мање плодан у грађењу назива живих бића, као и да је значење изведеница често погрдно, при чему посебно истиче управо облик *комуњара*, добијен „од *комунист(а)* са изостављањем страног суфикса и јотовањем”.

политичким структурама које су представљале део партијске организације у бившој СФРЈ. Прво, занимљиво је да у РСАНУ, уз неутрално дефинисану одредницу *партијац* ('а. члан неке политичке партије'; 'б. члан Комунистичке партије Југославије, касније Савеза комуниста Југославије'), региструје и квалификује као пејоративну и лексему *партијаши*, у значењу '(обично пеј.) члан или приврженик неке (обично комунистичке) политичке партије'. Овакав лексикографски поступак, с једне стране, потврда је стереотипног односа колектива према припадницима политичких партија уопште, али, с друге стране, посебно истицање да се погрдно значење превасходно односи на чланове КПЈ – у речничкој дефиницији сведочи о негативном емотивном ставу колективног субјекта именовања према вишедеценијском једнопартијском систему. Ова пејоративна јединица номинације заправо представља лексички израз друштвене критике једноумља и политичке неслободе.

Другу, посредну потврду нетрпељивости колектива према тековинама комунистичког система, односно, према високим партијским функционерима – представља употреба лексема *ознаш* и *удбаш* у књижевности и разговорном језику. Прву, изведену од скраћенице *Озна* (у РСАНУ и РМС: 'ист. Одељење за заштиту народа') не бележи ниједан речник српског језика, а другу, у чијој је основи лексикализовани скраћени назив за 'Управу државне безбедности' (*Удба*) региструје РМС и дефинише неутрално 'службеник Удбе'. Примери у нашем корпусу, међутим, сведоче о негативној експресивној тоналности којом су обојени називи за представнике ових двеју организација, а у прилог томе говори и чињеница да се углавном срећу у говору антикомуниста (в. табелу).

Табела бр. 34: Погрдни називи за припаднике/симпатизере КПЈ и високе представнике политичких структура карактеристичних за комунистички режим

лексема	значење	примери
<i>комуњара</i>	пеј. (у говору антикомуниста) комунист(а) (РСЈ)	Ја би најбо, да нисам гледо у земљу, али не и газда Ставра. Ове будале <i>комуњаре</i> , кажу – сви смо исти (Селенић, 189); Odnos prema nama koji smo došli iz JNA bio je jako loš. Govorili su da smo <i>komunjare</i> , crveni (EK); Mladići odeveni u crno psovali su učesnike antifašističkog skupa u

		Novom Sadu, nazivajući ih komunjarama (ЕК)
<i>ознаш</i>		Ставри се пуковник, партизански, ознаш , еј, бог те [...] обраћа са ви! (Селенић, 189); Крсман Јакшић! Бандит с Копаоника! Ко ме ће тај да помогне! Ознаш ! Сељачина! (Селенић, 40)
<i>партијааш</i>	(обично пеј.) члан или приврженик неке (обично комунистичке) политичке партије (РСАНУ)	Ваши су партијаашу распушћена банда (РСАНУ); Бољи је Никола Бурсаћ од пола тих ваших партијааша (РМС)
<i>удбааш</i>	службеник Удбе (РМС)	И једно и друго убиство се савршено уклапало у слику о младом, безосећајном удбаашу који с људским животима поступа као с говнима (Савић, 222); <i>Osudivali [su] očeve i dedove što puštaju da ih jaše pandur, a sami se posle podmetali da ih jaše udbaš</i> (ЕК); <i>Udbaši</i> su mi sve uzeli, oca, detinjstvo, rasturili čitavu porodicu. Do smrti ću pamtiti zlotvore (ЕК)
<i>црвендаћ</i>	подр. и погрд. социјалист(а), комунист(а) (РМС)	Читао је књиге [...] српског црвендаћа и бунције Светозара Марковића (РМС); Тамо сам ја хватао комунисте. Било их је тамо читав пук, све сами црвендаћи (РМС)
<i>црвени</i>	полит. комунисти; јуловци, еспесовци (Герзић)	„Драги мој Црњански, [...] Колико познајете политичку ситуацију у Југославији?” „Шта ту има посебно да се зна. Црвени су на власти” (Савић, 145); <i>Govorili su da smo komunjare, crveni</i> (ЕК)
<i>црвењак</i>	припадник странке која има црвену заставу; погрд. комунист(а), социјалист(а) (РМС)	Не могу [се] са овим занесеним црвењацима слагати [...] Они траже одговорност [...] чиновника (РМС); Он [кнез Милан] је видео у Марковићу једнога опасног црвењака (РМС)

Међу погрдним називима у овој тематској скупини издвојили смо још две лексеме којима се реферише на неке друштвене и економске појаве карактеристичне за епоху комунизма и социјалистичко уређење. То су именице *задругаш* 'пеј. члан

задруге'³³² — нпр. Разабрао [је] да се између *задругаша* збио опет нови сукоб (РСАНУ) и *комитетлија* '(обично ир.) члан комитета'³³³ — Огорчени [...] слијепим пркосом, *комитетлије* [...] измислише причу о још три тешке батерије (РСАНУ). Постојање и употреба ових презриво-подругљивих јединица у лексичком систему срског језика заправо имплицирају неодобравање, критику колективног субјекта номинације, односно, подрезумевају незадовољство различитим тековинама социјалистичког уређења, које су се одражавале на свакодневни живот друштвене заједнице.

Уопште узевши, анализа овог дела корпуса лексема погрдног значења у именовану човека, показује како су неке историјске прилике, пре свега околности везане за Други светски рат и грађански рат у Југославији у периоду 1941–1945. године, оставиле значајан траг у речничком фонду срског језика. Дубоке поделе унутар срског народа условиле су формирање погрдних назива за представнике неколиких политичких покрета и организација, односно оружаних формација, који су потом ширили семантички опсег и преносили се на припаднике народа уопште, односно, на присталице појединих струја и новијих странака, чија се политичка делатност и ангажовање везују за Србију и Хрватску 90-их година 20. века. Еклатантан пример за то навели смо у делу рада посвећеном пејоративима у номинацији припадника етничких скупина, показавши како се временом модификовало и проширило значење лексема *усташа*, те се почела употребљавати да реферише на било коју особу хрватске народности. Новије историјске прилике и грађански рат на простору бивше СФРЈ опет су донеле ресемантизацију појмова усташтва и четништва, иницијално везаних за период током и по завршетку Другог светског рата. Тако лексема *усташа* у

³³² Како сазнајемо у релевантној литератури из области привредне историје, земљорадничке задруге су у послератном периоду представљале важан пројекат аграрне политике СФРЈ и одиграле значајну улогу у интензификацији и модернизацији пољопривреде, а самим тим и умногоме допринеле стабилном развоју целокупне југословенске привреде. О томе В. Угринчић (1971: 48–49) каже следеће: „Основу наше аграрне политике чини концепт социјалистичког преобраћаја пољопривреде, који подразумева развој крупне пољопривредне производње уз истовремено успостављање социјалистичких односа на селу [...] Земљорадничке задруге представљају основну организациону форму, а кооперација, односно производно-економска сарадња између земљорадничких задруга (као и других социјалистичких газдинстава) и индивидуалних пољопривредних газдинстава представља основни метод у реализацији наше аграрне политике на селу”. Више о улози и значају земљорадничких задруга у социјализму в. Угринчић 1971: 48–64.

³³³ Исп. у РСАНУ *комитет* 'а. изборни орган, одбор који делује у име неке заједнице, организације и сл.; руководећи орган с функцијом посебне установе, образован ради извршења одређених задатака. б. руководеће тело, форум политичке организације (нпр. Савеза комуниста, раније Комунистичке партије Југославије)' (истакла Ј. Ј.).

новонасталим друштвено-политичким околностима и односима добија нови денотат и постаје погрдан назив који говорници српског језика користе за припаднике хрватских јединица ЈНА, те наилазимо на спојеве *Туђманове усташе* и сл.³³⁴ Семантичка дисперзија овог типа карактеристична је и за збирну именицу *домобранитина*, коју РСЈ региструје у значењу 'домобранство' [= ист. домобранске војне формације, домобранска војска, домобрани] и квалификује је као пејоративну: пр. Тај трећи стих, у хрватској *домобранитини*, не пјева нитко (Крлежа, РМС). Имајући у виду значење појма *домобран* ('ист. припадник квислиншких оружаних војних снага у тзв. Независној Држави Хрватској и Словенији за време Другог светског рата'), односно, историјски период за који је карактеристично деловање домобранских снага, не чуди што је дошло до сличне семантичке трансформације као у случају лексеме *усташа*. Посреди су колективно стереотипни појмови, чија се негативна конотација темељи на вековној међунационалној нетрпељивости између српског и хрватског народа, односно, последица је неких политичких одлука и медијске пропаганде, говора мржње, што је утицало на формирање јавног мњења. Отуда и лексема *домобран*, као и збирни облик *домобранитина* у разговорном дискурсу проширују значење током 90-их година и ратова у којима су се сукобиле српске и хрватске јединице југословенске војске. Премда примарно везани за Други светски рат и злочине у Павелићевој НДХ, *домобрани* после распада СФРЈ и новог грађанског рата „оживљавају” у српској друштвено-језичкој заједници – најпре у политичком и пропагандном медијском дискурсу, а убрзо и у разговорном српском језику. О томе сведоче неки контексти из Електронског корпуса и са интернета, премда их је далеко мање него примера употребе лексеме *усташа* у измењеном значењу: U Tuđmanovoj Hrvatskoj u istoj koloni na paradi marširaju *domobrani*, ustaše i partizani (EK); Vrlo je logično što su se protiv ćirilice u Vukovaru pobunili baš *domobrani* (интернет).

На сличан начин усложњава се и полисемантичка структура лексеме *фашиста*, којом се примарно искључиво реферисало на 'присталицу, следбеника фашизма', односно, 'члана фашистичке странке', што су уједно једине реализације које региструју

³³⁴ Иста семантичка дисперзија карактеристична је за лексему *четник* у хрватском језику, на шта указује Н. Мишчевић (2012а).

описни речници српског језика РСМ и РСЈ.³³⁵ У нашем корпусу, међутим, налазимо низ примера у којима се ова лексема употребљава у проширеном значењу, и то у говору политичара и заступника левичарских идеја у различитим периодима, који тако погрдно називају своје идеолошке противнике на десници:

Пр. Povodom izjave predsednika Skupštine Vojvodine Nenada Čanka da je jugoslovenski predsednik „salonski *fašista*” i da se DOS raspada, Koštunica je rekao da se DOS neće raspasti (ЕК); Шетали смо свакодневно, чак и кад су нас бомбардовали НАТО *фашисти* (Видојковић, 105); Већина посланика јуче тврдила да у Србији нема *fašista*, dok su LDP i LSV optuživali vlast da zatvara очи pred delovanjem fašističkih organizacija (Политика, ЕК); Називање радикала *fašistima* i nacistima produžilo se čak i onda kada su ovi, после 2003. godine, pokušali da se upristoje (ЕК).³³⁶

Коначно, када су посреди пејоративи у именовану припадника политичких партија, покрета и организација везаних за период током и након Другог светског рата, употпуњавању језичке слике света на нивоу лексике доприносе и погрдни називи за припаднике четничког покрета, њихове присталице и симпатизере, те све који су у некаквом контакту са четницима. У грађи анализираној у овом раду, а ексцерпираној из описних речника српског језика, бележимо лексему *гибаничар*, у значењу ’фиг. погрдан назив за четника у Другом светском рату’ (РСЈ) — нпр. Наши људи мрзе Дражиновце, називају их *гибаничарима* (РСАНУ); Niti je partizanski pokret bio samo herojska epopeja „po šumama i gorama naše zemlje ponosne”, niti su četnici bili samo zadržigli i zamazani *gibaničari*, koji bazde na rakiju (Политика, ЕК); Za razliku od Tadića, koji tek nudi istorijsko pomirenje, tvrdi spomeničari već su se izmirili sa četničkim *gibaničarima* koji su im jedini „prirodni saveznici”! (Политика, ЕК). Матичин једнотомни речник региструје и одредницу *четникуша*, маркира је као пејоратив и дефинише на

³³⁵ Исп. у РСЈ *фашизам* ’идеолошко-политички покрет и пракса суровог и насилног укидања демократије, грађанских, политичких и националних права и слободе појединца и појединих народа у циљу остварења супремације властите државе и нације и владавине уског круга људи који представљају руководство и приврженике тога покрета’.

³³⁶ Ово семантичко проширење које се односи на опсег појма *фашизам* бележи „Речник страних речи и израза” И. Клајна и М. Шипке, у коме под овом одредницом налазимо два значења: ’1. ист. пол. идеолошко-политички покрет са националистичким и империјалистичким обележјима и систем владавине са диктаторским режимом (настао 20-тих година XX века у Италији да би се доцније проширио на Немачку и Јапан; фашизмом је отпочет Други светски рат у коме је и сломљен 1945). 2. пол. диктаторска власт, покрет уопште; партија с радикално националистичким тежњама.’ Ипак, аналогија није примењена при дефинисању лексеме *фашиста* у истом речнику (’пол. 1. присталица, следбеник фашизма. 2. припадник фашистичког покрета у Италији’), па и овде изостаје значењска екстензија о којој смо говорили.

следећи начин: ’(у говору партизана, комуниста и њихових присталица) жена четник; четникова жена; жена из четничке породице’ — Била се чврсто повезала с неким својим рођакама *четникушама* (Лалић, РМС).

Да закључимо. Колективно негативан став и презрив емотивни однос друштвено-језичке заједнице према политичким странкама, њиховим представницима и следбеницима, те партијским главешинама и опортунистима несумњиво се најбоље огледа у низу пејоратива којима се алудира на комунистички режим. Таква језичка слика света, претпоставили смо, последица је историјских прилика, односно, чињенице да је готово половину 20. столећа обележила управо владавина те партије, на челу са једним доживотним председником. Ипак, пажљивим прегледом грађе у овој тематској скупини, уверили смо се да нетрпељивост колектива према политици и њеним делатницима увелико надилази комунизам и социјалистичку идеологију и односи се на све страначке представнике, у свим периодима развоја српске и/или југословенске државе. О томе сведоче нпр. лексеме *жути*, *мађарон*, *мађаронка*, *напредњачић*, *напредњачина*, *радикалчић*, *слобиста* и друге, од којих су неке маркиране као историзми и данас говорницима непрозирне, али свакако занимљиве за лингвокултуролошка проучавања, јер представљају одраз друштвено-историјских околности једне епохе и колективних уверења њених савременика.

Табела бр. 35: Погрдни називи за представнике разних политичких странака, покрета, идеологије

лексема	значење	пример
<i>жути</i> (поименичени придев)	полит. чланови Демократске странке (Герзић)	Страшно је што <i>жути</i> чак и српског принца престолонаследника држе као свог таоца (Герзић); Javio [se] za reč da bi rekao kako „SPS nikako ne sme u koaliciju sa <i>žitima</i> , da je tako nešto neprihvatljivo” (ЕК)
<i>мађарон</i>	ист. пеј. припадник некадашње Хрватско-угарске странке промађарске оријентације; уопште следбеник, присталица промађарске политике (РСЈ)	Демократски листови српских народних странака жигосали су Игњатовића као „ <i>мађарона</i> ”, због тога што је заступао политичке циљеве и интересе Мађара (РСАНУ); Ево вам Хрватске! Што тамо не раде тзв. <i>мађарони</i> ! (РМС)

<i>напредњачина</i>	аугм. и експр. од напредњак ³³⁷ (РСАНУ)	Председник [...] некаква напредњачина , у дослуху са среском влашћу, забрањује држање овога збора (РСАНУ)
<i>напредњачић</i>	дем. и ир. од напредњак (РСАНУ)	Помилеше [из] скривених кутова напредњаци и напредњачићи (РСАНУ)
<i>радикалчић</i>	дем. и пеј. од радикал (16). [= припадник, присталица Радикалне странке] (РМС)	Он ће наследити моје име у странци [...] биће са именом, а не неки тазе радикалчић [...] репа без корена (РМС)
<i>слобиста (слобов)</i>	полит. присталица политике Слободана Милошевића, бившег председника СРЈ (Герзић)	Гледам како ми у сусрет долази Бранислав Ивковић Бане, неформални шеф формално преживелих слобиста (Герзић)

5.8. Погрдно именовање човека на основу карактерних особина, интелектуалних способности и начина понашања

Испитивање човекових особина – како оних карактерних, моралних, које га дефинишу као духовно биће и одређују његов унутрашњи свет, тако и оних физичких, спољашњих, које подразумевају естетске параметаре – одавно је изашло из оквира психологије и постало предмет интересовања истраживача у различитим научним дисциплинама, па и у лингвистици. О томе и у србистици сведоче бројни радови и неколико обимних студија посвећених лексици којом се именује или квалификује човек. Посебно се својом свеобухватношћу, богатством грађе, разноврсношћу аспеката у приступу проблему, као и релевантним закључцима инспиративним за даља лингвокултуролошка истраживања – издвајају 3 монографије: 1) „Придеви са значењем људских особина у савременом српском језику (творбена и семантичка анализа)” – Рајне Драгићевић, 2) „Експресивна лексика у српском језику” – Стане Ристић, и то поглавља „Именице типа ’особа + психичка или морална особина”” и „Именице типа ’особа + спољашња особина”” и 3) „Речи о човеку (номинација човека у српском језику)” – Гордане Штасни. Наведена дела била су изузетно подстицајна приликом анализе пејоратива у именовању човека и неизмерно значајна у избору методологије и

³³⁷ Исп. у РСАНУ *напредњак* ’2. ист. а. припадник Напредне странке у Србији, која је основана 1881. године и, с мањим и дужим прекидима, остала на власти до краја 1896. године, када је распуштена, а обнављана је у два маха: 1906. и 1920. године [...] в. уопште назив за припаднике разних покрета и странака који су себе истицали као поборнике напредних идеја, напретка’.

класификацији грађе. Наше истраживање у претходним поглављима потврдило је нека запажања ових трију ауторки у вези са физичким особинама човека као мотивационом базом за његову погрдну номинацију.

Имајући у виду резултате које доносе студије Р. Драгићевић (2001) и Г. Штасни (2013), у овом поглављу показаћемо још једном да слична критика човековог карактера и унутрашњег света, тј. негативних духовних особина – проистиче из методолошки различитих лексиколошких студија, заснованих на грађи која је не само стилски врло разноврсна (регистрована у жаргону, те публицистичким и књижевноуметничким текстовима), већ је чине и речи различите категоријалне припадности (придеви и именице).

Већ на самом почетку проучавања пејоративних назива за човека чије се духовне особине оцењују као негативне, а самим тим и непожељне, аутор овог рада наишао је на проблем. Грађа ексцерпирана за потребе истраживања лексичке пејоративности у сфери 'човек' обухватила је чак 1464 номинативне јединице чија се барем једна семантичка реализација односи на духовне људске особине. Њиховим прегледањем, те увидом у значења која региструју описни речници и речници жаргона, али и у нека значења која лексикографски приручници не бележе, а корпус показује да се итекако често реализују у контекстима – дошли смо до преко 2600 семантичких реализација. Уверени смо да би само делић те грађе био садржајна база за обимне студије у областима лексикологије и лексикографије, семантике, прагматике, па и шире – за културолошка, етнологска, социолошка, психолошка проучавања. Отуда је проистекла одлука да у овом поглављу не анализирамо све прикупљене пејоративе и њихова значења, већ смо корпус сузили на 830 јединица, изостављајући притом лексеме чија је употреба мање уобичајена у савременом језику, затим творбено-морфолошке варијанте неких пејоратива,³³⁸ као и поједине лексеме за које нисмо сигурни да их треба класификовати у сфери духовних особина, премда лексикографски опис и

³³⁸ Тако, рецимо, нисмо узимали све облике којима се реферише на исту карактерну особину (нпр. жаргонске лексеме *гребара/гребарош/гребатор/гребач*, у значењу 'особа која стално узима од других мање вредне ствари или новац' или именице *глунак/глупан*, које РМС одређује као стандардне облике), већ смо углавном одабирали једну од варијаната. Премда наш рад подразумева и творбenu анализу пејоратива, то се не односи на испитивање конкуренције творбених модела и суфикса, нити нам је циљ да попишемо све постојеће творбене типове, већ нас специфичности у погледу деривације интересују у оној мери у којој утичу на значење и условљавају неке семантичке карактеристике лексема.

квалификатор сугеришу да би и то било исправно. Стога је, наиме, изостављена нпр. лексема *аристократа* (и њен деминуирани облик *аристократић*), коју РСАНУ, између осталог, бележи и у значењу '1. в. ир. онај који себе у односу на друге ставља у изузетан положај сматрајући себе вишим, бољим'. Очигледно је подругљиво-иронично значење заиста мотивисано карактерном особином или, прецизније, начином понашања особе која је предмет номинације, али реч примарно припада лексичко-семантичкој групи пејоратива којима се именује човек као представник социјалног сталежа, тј. носилац друштвене улоге. Нисмо узимали у обзир ни све жаргонске реализације појединих пејоратива, пре свега у случајевима када дефиниција покрива невероватно широк спектар негативних значења. Тако у Андрићевом речнику стоји да *лелемуд* у жаргону може бити 'брбљивац, причалица, трућалица; гњаватор, досадан човек; бадавација, нерадник, беспосличар, ленштина; лажов, обмањивач, преварант, варалица; симулант; непоуздана особа'. У таквим ситуацијама опредељивали смо се за значење које сматрамо репрезентативним и у корпусу налазимо потврде за њега (*лелемудом*, према нашем увиду, пре свега називамо 'нерадника, беспосличара, ленштину', те смо само ову реализацију уврстили у грађу).

Још неке недоумице претходиле су анализи и класификацији погрдних назива за човека према духовним особинама, а највећа је управо скопчана с питањем шта се заправо подразумева под „духовном” особином. Нисмо били сигурни да ли овој скупини пејоратива треба придружити оне којима се реферише на непожељне интелектуалне карактеристике појединца (нпр. на ГЛУПОСТ или НЕПРОМИШЉЕНОСТ) или оне припадају посебној категорији. Стога смо се осврнули на релевантне узорне, тј. на студије које се баве номинацијом и квалификацијом човека на основу особина и утврдили да је овај проблем могуће решити двојако. Тако Г. Штасни (2013) у поменутој монографији разматра именовање човека према 1) карактеру (45–92), 2) интелектуалним својствима (92–114) и физичком изгледу (114–134), а Р. Драгићевић (2001: 169–180), анализирајући придеве са значењем људских особина, говори о пожељним и непожељним „физичким” и „духовним” особинама, при чему међу онима који су класификовану у другој групи налазимо и придеве *йамейтан* и *глуџав*. Ауторка, дакле, и интелигенцију третира као део човекове духовне сфере који је подложен квалификацији. Коначно, С. Ристић, бавећи се експресивима, описује именовање особе

на основу „психичких или моралних особина”, а многе јединице које ова ауторка наводи – Г. Штасни касније ће третирати као *nomina attributiva* у сфери човековог „карактера”. Имајући све ово у виду, питамо се да ли су појмови ДУХОВНА, КАРАКТЕРНА, МОРАЛНА или ПСИХИЧКА ОСОБИНА заправо синонимни, тј. представљају различите називе за исту појаву и остајемо у дилеми како сами да назовемо лексичко-семантичку групу пејоратива којима се реферише на те човекове „унутрашње” особине или њима подстакнуте облике понашања.

Пре него што понудимо некакво решење коме је било нужно прибећи у анализи, треба напоменути и да ово није једина недоумица са којом се сусреће лексиколог као проучавалац људских особина које излазе из оквира физичког, спољашњег изгледа. Након што смо издвојили више од 2500 семантичких реализација у овој сфери и разматрали их са разних аспеката, учинило нам се да је немогуће увек за њихов денотат прогласити ’човека као носиоца неке особине’. Сва је прилика да појам ОСОБИНА (била она духовна, карактерна, морална, психичка, интелектуална) уопште не покрива све оно што доноси корпус лексема погрдног значења у овој тематској скупуни. Навешћемо једно поређење двеју јединица из наше грађе, са циљем да илуструјемо дилему коју смо имали при њеној анализи и класификацији. С једне стране, несумњиво је да се *аспидом* у српском језику може погрдно назвати жена коју одликује негативна духовна особина – ЗЛОБА, о чему сведоче и сви наши описни речници (исп. *аспида*, у РМС: ’фиг. зла и опака жена’; у РСАНУ ’б. фиг. љута, зла, опака жена’; у РСЈ ’фиг. разг. зла, опака жена, оштроконђа, наџак-баба’). С друге пак стране, у грађи је регистрована и лексема *геакуша*, у значењу ’пеј. неваспитана женска особа, простакуша; сељанчура’ (РСЈ), а с њом у вези поставља се питање можемо ли на основу лексикографског описа утврдити којом се то негативном особином одликује именована женска особа и да ли је уопште посреди особина. Слично је и са лексемом *гњаватор*, чије је пејоративно значење ’онај који гњави, досађује’. У оваквим је случајевима можда прецизније говорити о неком непожељном начину понашања, односно о негативним навикама које се испољавају у човековим поступцима него о „духовној особини”. Тешко бисмо на лексеме попут наведених или још неких сличних у ексцерпираној грађи (нпр. *џабалебарош*, *мудросер*, *досадњаковић*) могли применити и

терминологију С. Ристић, те рећи да су у питању погрдни називи за носиоце „психичких или моралних особина”,³³⁹ јер њихов семантички садржај у ствари најпре упућује на неке устаљене облике понашања.

Јасно је на основу неколико недоумица које смо навели да проблеми у вези са терминологијом и класификацијом не-физичких људских особина посве надилазе оквира лингвистике и тичу се дефинисања неких појмова који припадају сферама психологије и филозофије. Покушаћемо укратко да осветлимо категоријална одређења човекових „унутрашњих” особина као карактерних, моралних, психичких или духовних. Разматрајући могућност да опишемо погрдно именовање човека према негативним КАРАКТЕРНИМ особинама, настојали смо да одговоримо на питање шта се заправо подразумева под карактером. Према РСАНУ, *карактер* је ’скуп битних, изразитих и сталних морално-психичких и интелектуалних особина појединца или заједнице, које се испољавају у погледима и поступцима, у односу према средини, морално-психички лик; природа, ћуд’. Научна психолошка литература нуди неколико варијаната дефиниције *карактера*, а према Ж. Требјешанину (2008) посреди је ’особен склоп изразитих црта личности, превасходно емоционално-мотивационих, социјалних, моралних и конативних, по којем се она разликује од свих других’. У „Развојној психологији” А. Брковића (2011) под одредницом *карактер* налазимо овакво објашњење: ’вреднована личност, аспект личности којим се означавају моралне и конативне особине; интегрисан систем црта личности које човеку омогућавају да се понаша, упркос препрекама, на релативно доследан начин’. У „Речнику психологије” А. Ребера (2010) *карактер* означава ’збир или интеграцију свих оних обележја (црта) из којих настаје јединствена целина и која откривају природу човека’. Дакле, појам *карактера* очигледно је немогуће посматрати независно од појма *црта личности* или *карактерна црта*, те смо и његово одређење потражили у наведеним приручницима. Под *цртама личности* Ж. Требјешанин (2008) подразумева ’основне градивне јединице

³³⁹ Чини се да ауторкино опредељење да човекова „унутрашња” својства, која мотивишу експресивну номинацију, назове ’психичким или моралним особинама’ представља добро решење. Овакав спој одликује се свеобухватношћу и може укључивати практично све карактерне и интелектуалне људске особине. У прилог томе говори и чињеница да се управо повезивањем психичког и моралног одређује појам *карактера* у РСАНУ (исп. под *карактер* ’скуп битних, изразитих и сталних морално-психичких [...] особина појединца [...]').

структуре личности', тј. 'релативно трајне и релативно опште особине личности, одговорне за доследност понашања у сличним ситуацијама'. А. Брковић (2011) дефинише *цртне личности* на готово исти начин, као 'релативно трајне диспозиције или особине личности које омогућавају да се објасни/предвиди релативна доследност у понашању'. У „Речнику психологије” *црта* се објашњава као 'трајна карактеристика особе, која може имати експланаторну улогу у утврђивању правилности и доследности у понашању' (Ребер 2010). За наше одређење и класификацију негативних особина, тј. црта личности на основу којих се човек погрдно именује важна је напомена А. Брковића да се термин *црта* „чешће користи за афективно-конативну област, а за когнитивну – способности”. Сублимацијом свих наведених тумачења, долазимо до закључка да су *карактерне црте* обавезно „трајне” особине личности заслужне за релативну доследност у човековом понашању, а њиховом интеграцијом формира се *карактер* као јединствена целина коју можемо сматрати човековом природом. У стручној литератури, очигледно, углавном се под карактером и карактерним цртама подразумевају сфере афективности, емоционалности, конације (вољно-намерног у понашању), док се сфера когниције обично посматра независно од тога. Ипак, ове дефиниције и дистинкције когнитивног и психичког – превасходно имају смисла у психологији, док за лингвистичка истраживања нису толико релеватне, те их је могуће класификовати заједно, што су и показале неке наведене лексиколошке студије.

Премда смо указали на дивергентност неких појмова са којима се сусрећемо у испитивању негативне карактеризације човековог унутрашњег света (*карактер, личност, црта личности*) и свесни смо да је свака класификација особина у тој сфери можда недовољно егзактна, ради лексичке класификације погрдних назива за њихове носиоце, било је потребно одредити се за некакве категорије. Најпре смо одлучили да сферу интелектуалности посматрамо скупа са сфером човековог карактера, те смо *глупост* третирали као једну у низу особина које квалификују човека „изнутра”. Чинило се нерационалним и неоправданим да успоставимо као посебну категорију погрдне називе за људе на основу њихових умних способности, јер наша грађа покрива

само један крај скале на којој се оцењује човекова интелигенција.³⁴⁰ Све лексеме којима се погрдно именује човек на основу умне развијености заправо указују на интелектуалну ограниченост, тј. на ГЛУПОСТ као доминантну особину која га карактерише. Отуда је одлучено да се ГЛУПОСТ третира скупа са ЗЛОБОМ, *неморалношћу*, КУКАВИЧЛУКОМ, ЛЕЊОШЋУ, БРЉИВОШЋУ и другим уоченим нефизичким особинама. Овакво опредељење практично је условило још један корак у нашој категоризацији особина на основу којих се погрдно именује и квалификује човек, а које у литератури срећемо под називом ДУХОВНЕ, КАРАКТЕРНЕ, МОРАЛНЕ и ПСИХИЧКЕ ОСОБИНЕ. Имајући у виду запажања поменутих психолога о засебности когнитивне сфере у односу на морално-конативну сферу, која чини суштину карактера личности, као логично термилошко решење за наш рад наметнула се категорија ДУХОВНЕ ОСОБИНЕ. Придев *духовни* у склопу термина сматрамо општијим и погоднијим у односу на придев *карактерни*, јер под човековим *духовним светом* подразумевамо и моралност, и емоционалност (афективност), и интелигенцију. Отуда појам ДУХОВНЕ ОСОБИНЕ видимо као погодан хипероним који подразумева све остале човекове „унутрашње” особине (когнитивне, моралне, конативне).

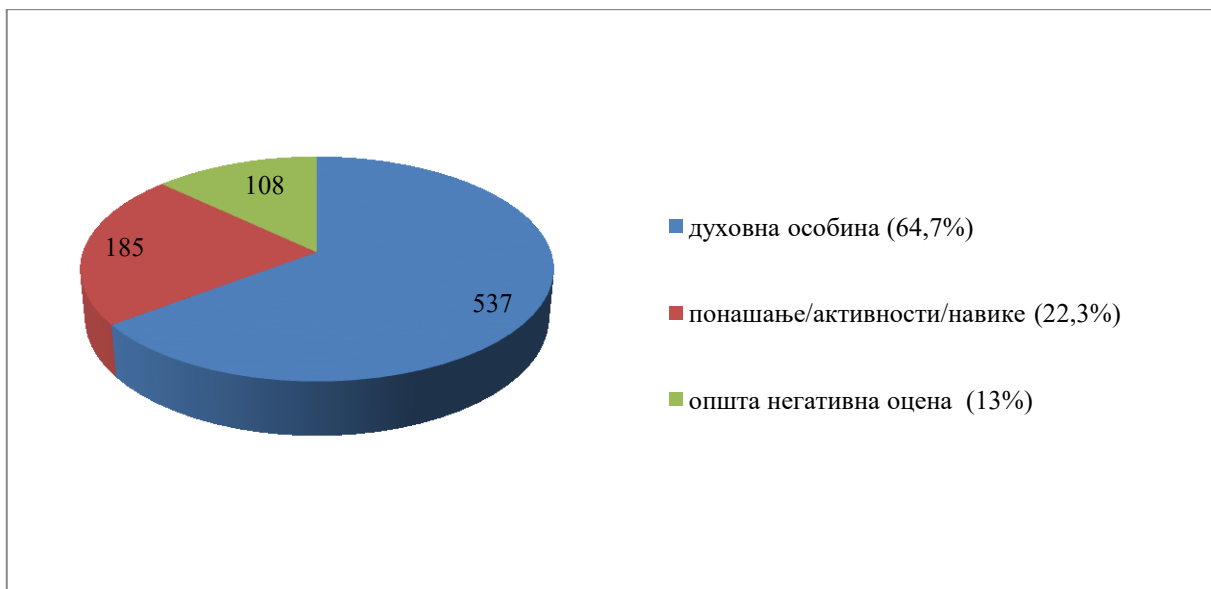
Указали смо, међутим, на то да је за поједине пејоративе у сакупљеној грађи било готово немогуће утврдити која „духовна особина” мотивише погрдно именовање човека (исп. нпр. *гњаватор*, *мудросер*, као и *испичатура*, *лакрдџиаш*, *хушкач* и др.). Определили смо се отуда да у таквим случајевима, уместо о негативним ОСОБИНАМА појединца на кога се реферише, говоримо о НЕПОЖЕЉНОМ НАЧИНУ ПОНАШАЊА ИЛИ О АКТИВНОСТИМА / НАВИКАМА које друштвено-језичка заједница сматра лошим, не одобрава их и санкционише управо избором номинативне јединице погрдне конотације. Такође, семантичка анализа овог дела корпуса показаће да постоји још једна скупина лексема којима се човек погрдно именује, али се притом не апострофира конкретна негативна карактеристика која мотивише пејорацију. Овакве јединице

³⁴⁰ Насупрот томе, Г. Штасни (2013) разматра номинацију човека према интелектуалним својствима независно од номинације према његовим карактерним и физичким особинама, те издваја две подгрупе – називе за људе са умањеним односно развијеним умним способностима. Таква ауторкина методологија је исправна и могућа отуда што она проучава именовање човека на нивоу целокупног лексичког фонда. У нашем пак случају никакво груписање у сфери интелектуалности није могуће, јер све номинативне јединице које бележимо реферишу на глупог, непромишљеног човека.

назваћемо пејоративима са значењем ОПШТЕ НЕГАТИВНЕ ОЦЕНЕ ЛИЧНОСТИ, а посреди су нпр. лексеме *гад, ђубре, мизерија, олош, пизда, смрад, скот* итд.

Дакле, након разрешења неких терминолошких и методолошких недоумица у вези са класификовањем лексема погрдног значења којима се реферише на човека као духовно биће, на његов „унутрашњи свет” (карактерне црте, емоције, интелигенцију, нагоне, навике и сл.), долазимо до трочлане поделе: 1) пејоративи чији је денотат човек као носилац негативне духовне особине, 2) пејоративи чији је денотат човек као репрезентант непожељног понашања/активности/навика и 3) пејоративи опште негативне оцене личности. У овим трима скупинама анализирано је укупно 830 лексичких јединица.

Пејоративи којима се именује човек као духовно биће

Графикон 1: Погрдна номинација човека на основу различитих карактерних својстава

5.8.1. Негативне духовне особине као мотивација за погрдно именованье човека

Пре него што поклонимо пажњу конкретним особинама које се у систему вредности српске културно-језичке заједнице оцењују као негативне и непожељне, даћемо неколико општих напомена о пејоративној номинацији људи на основу

духовних обележја. Најпре треба истаћи да је посреди лексичко-семантичка група која броји убедљиво највише негативно обојених номинационих јединица чији је денотат човек. То не чуди, будући да су и многа досадашња истраживања посвећена именовању и квалификовању људи донела сличне резултате.³⁴¹ Оно, међутим, што је ипак проузроковало изненађење аутору овог рада јесте податак да пејоративи мотивисани негативним духовним особинама чине преко 40% укупног броја анализираних јединица – дакле има их готово као у свим осталим лексичко-семантичким групама заједно и чак три пута више него погрдних назива мотивисаних човековим физичким изгледом. Неверица између осталог потиче и отуда што је карактеризација човека на основу физичког изгледа могућа већ на први поглед, те бисмо очекивали да уобичајеније мотивише погрдну номинацију него што ово истраживање показује. Чини се да је ипак далеко јачи утисак који на нас оставља одступање од пожељног или прототипичног у сфери духовних особина, нарочито онда када објекат именовања нагиње негативном полу скале оцене.

Такође, важно је нагласити и на основу којих параметара као чланови друштвено-језичког колектива оцењујемо духовне особине и владање појединца у том колективу као негативне. Верујемо да је одговор на њега дала Р. Драгићевић анализирајући придеве са значењем људских особина и да он лежи у постојању прототипа у нашој свеси о некаквој просечној особи, и то у овом случају – о просечном карактеру, понашању, моралним начелима, интелигенцији. У сфери физичког изгледа, видели смо, оцењивање се врши у односу на поимање естетских категорија лепог и ружног. Овде нас пак интересује како се на лексички систем одражава људска перцепција основних етичких категорија: добро–лоше, добро–зло. Када су у питању пејоративи, та лексичка манифестација базичних аксиолошких параметара може бити заснована на индивидуалним нормама субјекта именовања или, што је за наше

³⁴¹ Углавном се, додуше, та истраживања тичу односа између физичког и духовног у сфери 'човек'. Тако Р. Драгићевић (2001: 170) констатује да „придева који означавају физичке особине има мање у односу на придеве који означавају духовне особине”. С друге стране, у монографији Г. Штасни посвећеној номинацији човека у српском језику, убедљиву доминацију сфере духовног у односу на сферу физичког изгледа потврђује и формални податак да су поглавља о пејоративима мотивисаним човековим карактером и интелектом, заједно посматрана – више него троструко обимнија од поглавља о именовању човека на основу спољашњих особина. Прегледањем ауторкиног регистра који обухвата 950 лексема типа *nomina attributiva* констатујемо да је и број јединица у сфери 'карактер + интелект' неколико пута већи у односу на оне којима се реферше на изглед.

истраживање важније, на стандардима и стереотипима целокупне културно-језичке заједнице, која неку личност или обележје оцењује као лоше.³⁴² Другим речима – особу коју именујемо као носиоца непожељне духовне особине ми заправо одређујемо као негативну након што проценимо да се дата особина у њеном понашању испољава израженије или мање изражено у односу на прототип.

Занимљиво је да је прототип у свим сферама, па и када је реч о духовним особинама, изгледа, ближи позитивном крају скале оцене. Језичка слика света, тј. бројност пејоратива којима се указује на претерану или недовољну испољеност неке особине у понашању појединца – наговештавају да је у нашем поимању прототипичан човек, изгледа – добар и позитиван, тј. тежи некаквом имплицитном идеалу. Такво запажање потврђују резултати истраживача који су проучавали номинацију и квалификацију човека на нивоу целог лексичког фонда, што је самим тим релевантније за утврђивање прототипа. Тако Г. Штасни (2013: 66) констатује да је далеко већа бројност номинационих средстава којима се указује на негативно вредновање човека заправо последица тога што се добро, лепо и сл. подразумева.³⁴³

5.8.1.1. ГЛУПОСТ као духовна особина која мотивише погрдну номинацију човека

Семантичка анализа лексема погрдног значења којима се у српском језику именују људи као носиоци негативних духовних особина, односно, репрезентанти неког непожељног облика понашања показује да друштвено-језичка заједница нарочито негативно оцењује људску глупост. Наша грађа доноси чак 164 пејоратива чији је денотат човек умањених умних способности, а на основу тако великог броја номинативних јединица негативне експресивности можемо закључити да се човекова интелигенција и проницљивост налазе веома високо у систему вредности говорника

³⁴² Разматрајући придеве са значењем људских особина, Р. Драгићевић (2001: 174) поставила је структуру непожељне духовне особине као **који је – (вредносно минус) у ситуацији**. Ауторка при томе истиче да је наша негативна процена „заснована на индивидуалним или колективним нормама условљеним животом у одређеној заједници, животним добом, начином васпитања, степеном образовања, личним проценама, моралним начелима”.

³⁴³ Посебно је значајно следеће ауторкино запажање: „Изгледа да на субјективном, па и на општедруштвеном плану препознајемо бројније узроке или изворе на основу којих одређену особу негативно процењујемо (карактеризујемо) [...] Позитивне особине су особине прототипа, тј. оне су нормалне за човека” (Штасни 2013: 65–66).

српског језика. Колективна нетрпељивост у сфери интелектуалности подједнако је изражена и према мушкарцима и према женама.

Полазећи од структурног модела лексичког значења експресива, који успоставља В. Телија (1986), а примењује и С. Ристић у анализи именица типа 'особа + психичка или морална особина', можемо на следећи начин декомпоновати семантички садржај лексеме *глупоња*: особа + мушко + глупа + то је, као што се зна лоше, непожељно + зато изражавам презир према особи која поседује такву особину + чиним то избором погрдног имена у њеној номинацији и тиме отворено изражавам своју негативну оцену.

Увид у грађу обухваћену овим делом корпуса потврђује још једном оно што је наговештено приликом анализе зоонимских метафора заснованих на семама изгледа и колективне експресије, а то је да јединице погрдне номинације којима се реферише на глупост, непромишљеност неретко имају сложенију семантичку структуру, те се смањена умна способност јавља напореда са физичком тромошћу, лењошћу, о чему сведоче лексеме *бивољчина, волина, краветина, парип, парипина, тука*.³⁴⁴ И називи неких других животиња могу послужити у погрдној номинацији глупог човека, посебно у случајевима када су посредни животињске врсте које човек експлоатише у раду или чијим се месом храни (нпр. теглећа марва – *магарац, мула, мулац, коњ, коњина*, затим домаће животиње – *коза, овца* или перната живина – *гуска, ћурка*).³⁴⁵

Велики је број пејоратива у овој тематској групи метафорички индукован. Изворни домен за концептуализацију умне ограничености неретко представља некакав предмет, дакле – нежива ствар, те у таквим случајевима можемо говорити о лексичкој метафори заснованој на трансформацијама типа конкретно → апстрактно (исп. Штасни 2013: 94). Глупог човека отуда погрдно називамо *балконом, батиним, бетоном, болидом, буздованом, буздованчином, дудуком, дудучином, ћоном, тоцилом, топином, ћускијом*. За неке од њих покушаћемо да протумачимо семантичку трансформацију на којој почива погрдно значење и илустроваћемо их примерима.

³⁴⁴ До истог запажања дошла је и Г. Штасни (2013: 94), која констатује да се компонента значења која носи информацију о умним способностима „доводи у везу и са физичким изгледом и са човековим односом према раду (*глуп – гломазан – лењ*).

³⁴⁵ Више о томе в. у тачки 4.1.1. овог рада, у делу посвећеном метафоричким трансформацијама заснованим на семама колективне експресије.

Табела бр. 36: Пејоративи којима се реферише на глупог човека индуковани метафоричним трансформацијама типа конкретно → апстрактно

лексема	погрдна семантичка реализација у сфери човекове интелигенције	полазна семантичка реализација чији је денотат неживи предмет, ствар	пример
<i>батина</i>	3. фиг. подр. глупак, будала (РМС)	1. дужи комад дрвета који обично служи за ударање, штап.	
<i>буздован (и буздованчина)</i>	2. фиг. погрд. ограничен човек, глупак, протак (РСАНУ)	1. а. ист. батина, кијача са гвозденом главом која је служила као оружје за борбу изблиза; оружје истог облика изливено од каквог метала (РСАНУ)	У [...] чланку [...] изнето је како се и најнеспособнији буздован промеће кроз класе зато што је „наш човек“; „Шта ту запиткујеш, буздованчино “, одговори дугачки човек (РСАНУ)
<i>дудук (и дудучина)</i>	2. фиг. а. глуп, ограничен човек, глупак, блесан (РСАНУ)	1. оно што је издуженог, округластог, цевастог облика а уз то шупље а. муз. нар. свирала, фрула, зурла (РСАНУ)	Могоа сам тражити да ти да пет рубаља на месец, али, ето, био сам дудук ; Дудучино једна, ћу те [лупити] овим [...] по тој ћелавици (РСАНУ)
<i>ћускија</i>	глупак, глупача (Андрић)	гвоздени алат у облику полуге за бушење рупа у земљи, за подизање терета и др. (РМС)	Dodeš iz sela kao ćuskija , samo što si došao u kuću, a cikne ti oficirka: „Nemoj da mi trapaš po parketima“ (ЕК)

Мотивација метафоричког преноса најпрозирнија је у случају лексеме *дудук*, чије је секундарно пејоративно значење реализовано активацијом двеју компонената из примарног семантичког садржаја, и то семе облика – ‘округласта’ и семе која носи информацију о некаквој структури, саставу – ‘шупља’. У процесу преноса номинације долази до асоцијативног повезивања двају појмова, при чему се истовремено активира конвенционално знање које имамо о појму ГЛАВЕ као САДРЖАТЕЉА ЗА ПАМЕТ, УМ, ИНТЕЛИГЕНЦИЈУ. Тако се, наиме, ‘округласт, шупаљ предмет’ аналошки доводи у везу са главом човека смањених умних способности, за коју се претпоставља изостанак одговарајућег интелектуалног садржаја.³⁴⁶ Исту мотивацију (празна глава = глава без

³⁴⁶ Могућа су и тумачења Г. Штасни (2013: 94), која претпоставља да је до полисемантичке дисперзије лексеме *дудук* могло доћи успостављањем појмовне везе по моделу „свирала – производи

памети, ума) препознајемо и у сложено-суфиксалним односно префиксално-суфиксалним твореницама *празноглавац*, *шупљоглавица*, *шумиглавић* односно *безмозгаи*, *безмозговић* (РСАНУ), као и у суфиксалној изведеници *празнуља* (РМС).

Пр. Потрудићемо се [...] да се види какви су *шупљоглавци* представљали власт у нашем крају (РМС); Ал за такве ветрењаковиће, за таквога *шумиглавића* (РМС); Њему никако није ишло у главу, откуд овакав *празноглавац* [...] да се домогне [...] тако уносног положаја (РМС); Нађе ли брашна, старко? [...] Чујеш ли, *празнуља*, што те питам? (РМС); [Гадови] као што је полицијски писар Стева [...] и сва она [...] клика *безмозгаи* (РМС); Кад силазиш у село, немој, молим те, да пијеш [...] — Нисам [...] толики *безмозговић* (РСАНУ).

Метафоричан пренос имена трију конкретних предмета – *буздован*, *батина*, *ћускија* – на интелектуално ограниченог човека није сасвим јасан, али пада у очи да је изворни домен у свим наведеним случајевима некакво оруђе издуженог облика са проширењем на крају, које би изгледом могло подсећати на човеково тело са главом на врху (сликовна метафора). Није искључено ни учешће семантичких компонената које носе информацију о структури и намени поменутих предмета, те је у случају *батине* или *буздована* трансформација можда индукована функцијом ових оруђа – она служе некаквом ударању (аналошко повезивање са човеком који „удара главом” – чини нешто непромишљено, за шта се накнадно каје?). Погрдно значење жаргонских лексема *бетон*, *болид*, *тоцило* могло би бити мотивисано ’тврдоћом’ ентитета који стоје као изворни домени, а која се асоцијативно доводи у везу са тврдоћом дрвета у пејоративним изведеницама типа *буква*, *букван*, *пањ*. Ипак, чини се да је у жаргону често практично немогуће поуздано утврдити појмовну везу на којој почива пејорација, јер је посредни регистар који на творбено-лексичком плану одликује изразита експресивност.

Као што је раније речено, погрдна експресивна номинација човека умањене интелигенције може бити мотивисана и колективним стереотипима које гајимо према одређеним биљкама – *буква*, *букван*, *тиква*, *тикван*, али и особама са менталним недостацима и дегенеративним поремећајима у развоју – *дебил*, *деген*, *кретен*, *морон*,

свирку, а не говор”, а могуће је и да је метафоричан пренос имена индукован семантичком компонентом која се тиче величине: „мали инструмент – мала памет”.

ментол, *ретард* (исп. и све творбено-морфолошке варијанте).³⁴⁷ ГЛУПОСТ и НЕПРОМИШЉЕНОСТ неретко се доводе у везу са неразумним, блесавим, луцкастим неразборитим понашањем – *блента*, *будала* (*будалетина*, *будалчина*), *дијабола*, *дилеја*, *дилдика*, *зврдов(чина)*, *звекан(чина)*,³⁴⁸ а значајно место у овој скупини пејоратива припада и именичким дериватима са придевима *глуп* и *туп/тунав*³⁴⁹ у творбеној основи – *глупак*, *глупан*, *глупандер*, *глуперда*, *глупоња*, *глупача*, *глупачина*; *тунавац*, *тупан*, *тупација*,³⁵⁰ *тупсон*. Коначно, погрдним називима за глупог човека додајемо и сложено-суфиксалну твореницу са придевом *туп* у првом и именицом *глава* у другом делу – *тупоглавац*.

Пр. Симо је стара *будалетина* (РСАНУ); Какав ли је ово опет *будалина*? Ништа му се не може да разуме (РСАНУ); Е, знам мушке *dileje* које су pale и на zube, и на sise, и на dupe, и на još stotine besmislenih stvari (ЕК); Јадан ти, Асо sine, keva ti је kreten, ал' имаш твоју tetka *dijabolu* на коју можеш uvek да се osloniš (ЕК); Огромна *звеканчина* [...] тај Мијан није смио ући у собу (РСАНУ); Ко је то? [...] — Она *зврдовчина* (РСАНУ); Којекакви неспособњаци и *глупани* добијају групе (РСАНУ); Уместо да потражим новац у другој торби, код неке друге *глупаче*, [...] ја сам, као блесава, кренула за њима (Матијевић, 53); Nisam ја на нју povisio ton а kamoli dig'o ruku [...] — Eто видиш [...] А ја, *gluperda*, ubеdеna да је то pomoglo (ЕК); Назвао је новац трицама. Мора да је велика *глупачина*! (РСАНУ); Од таквих је међу Мрачајцима предњачио [у пљачки] *тунавац* зјакало Кркан (РМС); Мој Михо је *глупан* и *тупан* (РМС); Давао је кондиције, подучавао туђе мазе и *тупоглавце* (РМС); „Све ће то Бог средити, пријатељу”, смирено је одговорио Никифор и сео. „Доста с тим Богом, каква ти је то прича? То је за *тупације*!” (Видојковић, 199); Мој јунак није *тупсон*. Мој јунак има мишљење (Протић, 103).

Разматрајући погрдну номинацију човека на основу умних (не)способности, издвојили смо и подгрупу лексема подругљиво-ироничне експресивности, којима се изражава негативан став друштвено-језичке заједнице према квазиинтелигентним појединцима, односно, онима који се „праве паметнима”, а то заправо обично нису.

³⁴⁷ Више о томе в. у тачки 4.1.1. овог рада.

³⁴⁸ Исп. Штасни 2013: 95–100.

³⁴⁹ Нису све лексеме које овде наводимо у описним речницима маркиране као пејоративне, али су уврштене у грађу за ово истраживање на основу негативне експресивне тоналности која долази до изражаја у примерима, као и чињенице да граде синонимски низ са неким изведеницама које јесу обележене квалификаторима *пеј.* или *погрд.*

³⁵⁰ Клајн (2003: 207) третира изведеницу *тупација* као дериват са сложеним суфиксом *-ација* од глагола *тупити* који се среће „у новијем фамилијарном говору”. Аутор овде доноси закључак на основу етимолошких објашњења П. Скока о аналошком пореклу облика са *а-* који су код глагола на *-ити* добијени по угледу на изведенице од глагола на *-ати*. Наводећи низ несумњивих деривата од глагола – нпр. *трошација*, *проводеација* и др., Клајн им придружује и облик *тупација*, премда се чини да је овде ипак посреди придевски дериват, на шта указује и Р. Драгићевић (2001: 48).

Посреди је 6 суфиксалних изведеница од придева *мудар* и *паметан*, којима се примарно квалификује човек развијених интелектуалних способности. Међутим, у одговарајућим контекстима и у додиру са творбеним наставцима продуктивним у деривацији лексема негативне експресивне тоналности (нпр. *-оња*, *-уља*, *-овић*)³⁵¹ – придевске лексеме у основи семантички се трансформишу, посредством ироније, а творенице реализују пејоративно значење: *мудријаш* '1. ир. онај који се прави да све зна, који себе сматра мудрим' (РМС); *мудрица* 'б. ир. особа која воли да мудрује, паметује, мудријаш, мудријашица' (РСЈ); *мудроња* 'пеј. мудријаш' (РСАНУ); *мудруља* 'ир. она која воли да мудрује'; *йамейћак* '2. ир. мудријаш, паметњак' (РМС); *йамейћак'овић* 'ир. разг. онај који се представља да је паметан, који се прави паметним, који много паметује, мудријаш'³⁵².

Пр. Варошке *мудрице* и оклијевала изгледали [су усташама] као људи који [...] још не виде да је на теразијама њемачко-усташки тас [...] претегнуо (РСАНУ); Долазиле сеоске дангубе и *мудријашии*, наклапали о свему, те испитујући „господара“ дивили се његовој памети (РСАНУ); Мућни главом, кад си такав *мудроња!* (РСАНУ); Секретар Марић презирао је Јовића зато што је он, Марић, био факултетлија, а Јовић тек матурант који се уз то правио неки *паметњак'овић* (РСАНУ).

5.8.1.2. ЗЛОБА, РЂАВОСТ, ПОДМУКЛОСТ као духовне особине које мотивишу погрдну номинацију човека

Семантичка анализа пејоратива којима се погрдно именују људи као носиоци непожељних духовних особина показала је да друштвено-језичка заједница изразито негативно оцењује појединце који се одликују ЗЛОБОМ, РЂАВОШЋУ, ОХОЛОШЋУ, ПОДМУКЛОШЋУ, ПОКВАРЕНОШЋУ или неком другом из спектра сличних негативних црта личности. Прегледана грађа доноси 52 номинационе јединице чији је денотат човек квалификован као *зао*, *лош*, *рђав*, *подмукао*, а имајући у виду семантику ових придева, оличену у речничкој дефиницији њиховог примарног значења – сазнајемо какво

³⁵¹ О пејоративном значењу изведеница са овим формантима в. у Клајн 2003, код сваког од наведених суфикса.

³⁵² Овом низу можемо додати још две синонимне изведенице које су у савременом језику мање уобичајене, али њихово постојање у лексичком систему потврђује потребу колективног субјекта именовања да извргне порузи појединца који није свестан својих лимитираних интелектуалних способности. Од именице *памет* изведена је лексема *паметар* (у РСАНУ: 3. ир. в. паметњак'овић' — Дај ми чојка обичне памети и ријечи, а код Петра је све нешто наголемо, надугачко, препаметно – не миришем ти таке *паметаре*), а од придева *паметовати* региструјемо у РМС дериват *паметовалац* 'ир. необ. в. паметњак'.

владање појединца колектив осуђује, јер одступа од онога што се може сматрати за добро, тј. усклађено са позитивним моралним нормама. Дакле, српска културно-језичка заједница изражава негативан став према човеку:

- 'који је у супротности са уобичајеним мерилима појма доброг, племенитог, пожртвованог, који се својим поступцима, држањем, односом, карактером и сл. противи уобичајеним, одређеним нормама доброг, позитивног' (исп. *лош* под 1. а. у РСАНУ)
- 'који жели и наноси непријатност, бол, штету другима, суров, opak' (исп. *зао* под 1. а. у РСАНУ)
- 'који потајно чини зло, који крије под спољном добродушношћу зле намере, злонамеран' (исп. *подмукао* под 1. у РМС).

Језичка слика света српског друштва показује да се ЗЛОБА као негативно духовно својство, изгледа, уобичајеније приписује женама него мушкарцима. О томе сведочи чињеница да међу 52 лексеме погрдног значења класификоване у овој тематској групи налазимо 27 номинационих јединица којима се искључиво може реферисати на особу женског пола (нпр. *аспида, вештица, злбница, змија, кучка, роспија* и др.), 11 оних чији денотат могу бити представници оба пола (нпр. *баварога, губа, зличина, злотвор, охолчина, покваренитина, рђа*) и свега 14 назива резервисаних само за мушкарце (нпр. *вештац, злбник, копиан, покварењак*).

Семантичка анализа лексема и у овој тематској скупини потврђује да значајно место у структури погрдног значења представљају конотативне компоненте – експресивна, емотивна и евалутивна сема. Отуда би декомпонован семски састав нпр. пејоратива *вештица* могао бити представљен на следећи начин: особа + женско + зла, рђава + то је, као што се зна веома лоше, непожељно + осуђујем људе који поседују ову негативну духовну особину + избором експресивног погрдног имена отворено изражавам свој суд о тој особи. Даље, лексичко-семантичка анализа ових јединица указује на то да се погрдно значење далеко уобичајеније реализује деловањем неког од механизма полисемије (дакле, семантичком деривацијом) него афиксалном деривацијом. Свега је 10 пејоратива у овој другој скупини и махом су производ суфиксације творбених основа придева *зао, злбан, охол, пакостан, покварен, подмукао*

(зличина, злобник, злобница, охолчина, пакосник, пакосница, подмуклаћ, покваренитина, покварењак)³⁵³, што значи да се негативна експресивна тоналност ни у тим случајевима заправо не формира деривацијом, већ потиче од мотивне лексеме. Међу поменутих 10 деривата регистрована је само једна сложеница – лексема *злотвор*, добијена сложено-суфиксалном творбом, по моделу Ио + Го + Ø.

Пр. Реци ми [...] где си се потезо, *злично!* (РСАНУ); Завадише *злобници* ова два нераздвојна човјека, гурнуше једног на другог, онако изненадаи крвнички (Братић, 148); Није ни молио ни кукао, с крста је псовао и претио занемелим бугарским војницима [...] Шкргутао је зубима и ломио их, пљувао је крв у правцу својих *злотвора* (Матијевић, 139); *Злобница* [...] скратила је свекрвине дане (РСАНУ); Несрећан човек на све стране види само непријатеље и *пакоснике* (РМС); Знам да сте гадови и *подмуклаћи*, знамо и вас, латинска лисице! (РМС); *Živimo u vremenu vladavine budala i pokvarenjaka* (ЕК);

Погрдно значење свих осталих лексема регистрованих у номинацији злог, лошег, рђавог човека производ је семантичке деривације, и то најчешће метафоричних трансформација у полисемантичкој структури лексема којима се примарно именују животиње (нпр. *асида*, *гуја*, *змија*, *кер*, *куја*, *кучка*, *смрдибуба* и др.) или натприродна бића из народног предања, религије, митологије (*аждаја*, *бабарога*, *вештица*, *демон*, *ђаво* и др.).³⁵⁴ Метонимијски су индуковане само две пејоративне реализације чији је денотат човек. Једну уочавамо у полисемантичкој структури лексеме *зуба* у РСЈ – '1. а. мед. тешка, хронична, заразна кожна болест' → '1. б. фиг. 1) зло, пакост, поквареност' → '2) пеј. лош, зао, покварен човек, гад, неваљалац'. Овде најпре долази до метафоричког преноса заснованог на трансформацији типа конкретно → апстрактно (болест као нешто физички негативно, непријатно → духовна негативност), да би се затим реализовало значење у сфери човек, индуковано метонимијом по моделу ДУХОВНА ОСОБИНА → ЧОВЕК КАО НОСИЛАЦ ТЕ ОСОБИНЕ – нпр. Кад би им се рекло да су све то

³⁵³ Пада у очи да међу мотивним придевима нема придева *лош*, премда је посреди најубичајени квалификатив који се употребљава при лексикографском опису јединица из ове лексичко-семантичке групе. Поларизација света унутар опозиције *добро–лоше* / *добро–зло* има и лексичку манифестацију у изведеницама чији је денотат човек, а мотивне лексеме придеви *добар* и *зао*. Придев *лош*, међутим, нема одговарајућу именицу у категорији *nomina attributiva* (исп. Штасни 2013: 68).

³⁵⁴ Детаљније о метафоричким трансформацијама индукованим семама колективне експресије у структури зоонимских лексема и лексема којима се примарно означавају натприродна бића – в. поглавље 4.1.1. овог рада. Будући да на тим местима у раду наводимо и одговарајуће примере, овде их нећемо понављати.

застарјели појмови патријархалног морала који нестаје, рекли би да је покварењак, мућак, изрод, *губа* и друго (РСАНУ). По истом моделу, у садејству метафоре и метонимије усложњавања се и полисемантичке структуре лексеме *рђа* у РМС, чије се једно значење такође односи на човека: '1. производ корозије гвожђа' → '3. фиг. мука, невоља, беда, зло' → '4. фиг. а. неваљалац, нитков; бедник' – нпр. Ниси у стању да пронађеш која [...] то *рђа* [...] везирски посао квари.

Пажњу завређују још изведеница *онаковац*, коју региструје РМС у значењу 'погрд. рђав човек, неваљалац (обично у обраћању, при грдњи)' и моциона варијанта *онаковица*, у остром значењу, за женску особу. Интересантне су са творбеног аспекта, будући да представљају малобројне пејоративне изведенице са заменицом у основи у нашој грађи, али и са становишта семантике, јер нас остављају у недоумици у погледу начина на који се формира погрдно значење. Претпостављамо да је до деривације дошло посредством израза *бити овакав, онакав*, који РМС бележи у значењу 'бити рђав човек', одакле су се накнадно лексикализовале и ове необичне једнолексемне јединице.

5.8.1.3. ЛЕЊОСТ И СКЛОНОСТ НЕРАДУ као духовне особине које мотививишу погрдну номинацију човека

Лезичка слика света коју репрезентују лексеме погрдног значења у номинацији човека показује да се ВРЕДНОЋА и ПРЕГАЛАШТВО налазе високо у систему вредности наше друштвене заједнице. У прилог томе говори чак 48 пејоративних јединица којима се именује лењ, нерадан човек. Пажљивим прегледом грађе уочава се једна необичност – свега пет лексема у овој тематској групи реферишу искључиво на лењу жену – *бедевија, крава*,³⁵⁵ *крмељивица, ленгуза, лењивица*, док је у чак 25 случајева денотат увек мушкарац склон нераду (нпр. *беспосличар, бизгов, блејач, доколичар, лезилебовић, трут, џабалебарош* и др.). Преосталим лексемама могуће је погрдно назвати представнике оба пола (нпр. *вуџибатина, дангуба, клада, паразит* и др.). Оваква расподела пејоративних назива према полу и мали број јединица резервисаних за лењу жену у лексичком фонду српског језика у први мах изненађује, будући да смо свесни

³⁵⁵ У грађи региструјемо и две изведенице субјективне оцене од ове зоонимске лексеме – *краветина* и *кравурина*, за које примери у корпусу потврђују да такође реализују погрдно значење чији је денотат жена (исп. у РСЈ, *крава* '2. фиг. погрдни назив: а. за гломазну, незграпну, трапаву и трому, лењу женску особу').

важности концепта жене-домаћице у српској култури (исп. Поповић 2006: 79), а та улога имплицира да жена треба да буде вредна, радна, ангажована око породице, куће, огњишта. Очекивали бисмо шири дијапазон лексичких средстава којима би колектив санкционисао одступање од концепта пожртвоване и предузимљиве жене, предане раду и бризи о домаћинству. Отуда се намеће питање шта је утицало на креирање лексичке слике света у којој постоји далеко већи број пејоратива за лење мушкарце, а потенцијални одговор на њега можемо потражити у неким запажањима В. Јовановића о стереотипној перцепцији пола. Наиме, аутор је, анализирајући деминутивне и аугментативне именице у сфери 'човек' и њихову дистрибуцију према роду у различитим тематским групама, дошао до закључка да „мушкарцу примарно припада социолошка улога у друштву, док се жена оцењује на основу других параметара” (Јовановић В. 2010: 114). Дакле, претпостављамо да патријархална друштвено-језичка заједница очекује од мушкарца да буде стуб породице, њен заштитник, али и хранилац, издржавалац, што претпоставља да мора бити марљив радник, прегалац. Великим бројем погрдних имена које креира за конформисту, лењивца – колектив заправо осуђује мушкарца који одступа од пожељног стереотипа.

И у овој тематској групи разликујемо лексеме код којих је погрдно значење производ афиксалне деривације од оних чија је пејоративна реализација индукована лексичком метафором. Уобичајена је зоонимска метафорика, заснована на семама колективне експресије, при чему региструјемо основне облике животињских назива у номинацији лењог човека и њихове аугментативне изведенице којима се само појачава негативно експресивно значење мотивне лексеме: нпр. *бедевија*, *крава*, *краветина*, *морж*, *паразит*, *трут*, *трутина*. Метафору препознајемо и у пејоративним секундарним значењима лексема *клада* и *цркотина*, којима се реферише на трому, лењу особу. Извориште трансформације чине семе из примарног семантичког садржаја које носе информацију о неживости, непокретности онога што је предмет именовања, али и имплицитне компоненте колективне експресије, присутне увек када је полазни појам у лексичкој хијерархији нижег ранга.³⁵⁶ Притом, у случају пејоратива *цркотина*, негативно експресивно значење додатно је појачано тиме што се у номинацији човека

³⁵⁶ Поновићемо запажање Д. Гортан-Премк (2004: 108) да „све метафоре које полазе од ствари, биљака и животиња и завршавају се на именовању човека експресивне су”.

употребљава назив за животињу која је (или „само што није”) угинула – исп. у РСМ: *цркотина* 1. цркнута, угинула животиња, стрвина → 2. јако изнемогла, болесна животиња која само што није цркла → 3. фиг. лена особа, ленштина.

Пр. Свет се жури, зарађује, ужива и страда [...] а шта вас двојица? Две кладе, трунете, ништа немате од свег тог живота (РСАНУ); Не спавај, *цркотино!* (РСМ).

Далеко је већи број лексема чије се погрдно значење реализује у процесу деривације, при чему пејоративну семантичку компоненту може уносити суфикс, обично додат на мотивну основу придева *лењ* – нпр. *ленчуга/ленчура, ленчурина, леништина*. Ипак, прототипични облици у номинацији представника оба пола, *лењивац* и *лењивица* (деривати проширеног облика поменутог придева – *лењив*) показују заправо да пејоративност може почивати већ на негативној конотацији основинске лексеме. Таква конотација мотивне именице, у случају пејоратива *нерадничина* (РСАНУ), само је појачана суфиксом субјективне оцене.

Пр. И јесу *лењуге* горе од трутова. А у кога је све погледала и на кога је мислила кад је то говорила, само она [Стеванија] зна (Братић, 92); Сложисмо [се] ... да не плаћамо [...] својим крвавим знојем, агама и беговима, *ленчуринама* [...] вране кобиле (РСАНУ); Показало се [...] да прилично вешто забушавам, да сам рођени *лењивац* (Капор, 261); Njen muž sedi kao neki persijski šah i posmatra kišu, pošto i nije ništa drugo nego jedan *lenština*, čovek koga izdržava žena, ništarija, *lenja buba* (Маркес, ЕК); Ponekad biva ovako: padne ti pod ruku *lenština* ili nespretnjaković, pa ga onda pritegneš i kao starešina kao sekretar (Островски, ЕК); она ме нагна да се закунем да нећу себе упропастити као *lenština* и *besposličar* (Достојевски, ЕК).³⁵⁷

У грађи из описних речника региструјемо и неколико лексема добијених суфиксацијом глаголске основе наставком *-ло*,³⁵⁸ што у овом творбеном моделу (Го + суфикс) готово увек резултира афективном изведеницом са значењем вршиоца радње. Посреди су нпр. именице *засјавало* 'погрд. онај који засјава, блене, беспосличар, нерадник' (РСАНУ), *зевало* '1. погрд. онај који много зева; беспосличар, ленчуга, засјавало', *ландарало* 'погрд. онај који тумара, шврља, трчкарало; скитница, нерадник' Како је за низ деривата овог творбеног типа констатовао Клајн (2003: 150), тако и у

³⁵⁷ Примери из преводне књижевности у *Електронском корпусу* (Маркес, Островски, Достојевски) указују на то да се лењост и склоност нерадничеству, посебно код мушкараца, изразито негативно оцењују и код других народа и култура.

³⁵⁸ Више о пејоративности именица типа *nomina agentis* и условљености њиховог значења семантиком основинског глагола в. Бабић-Вујанић (1967: 84–92), Клајн 2003 (149–150).

случају наведених трију изведеница, „пејоративност је поткрепљена значењем самог глагола”.

Пр. Скупило се у хладу [...] неколико *ззјавала* и гледало како се коље свиња; Било је ту умних глава и озбиљне чељади, а исто тако бена и *ззјавала* какве ћеш срести иза сваког плота (РСАНУ); Накуваш теста с месом рече [...] један од *зевала* смејући се (РСАНУ).

Неколики пејоративи којима се именује лењ човек деривирани су од жаргонских глаголских лексема, одакле и потиче њихова негативна експресивна обојеност. Посреди су суфиксалне изведенице од глагола којима се колоквијално именује радња, односно, стање карактеристично за начин живота субјекта именовања – нпр. *блејач* < *блејати* ’не радити ништа, беспосличити, дангубити’ (Андрић), *глуварош* < *глуварити* ’беспосличити; траћити време’ (Андрић), *џабалебарош*³⁵⁹ < *џабалебарити* ’настојати да се нешто постигне без рада, труда, ленствовати’ (РСЈ). Дакле, погрдно значење у сва три случаја долази од мотивне лексеме, при чему је, са творбено-семантичког аспекта, посебно креативна и сликовита последња глаголска сложеница, чија експресивност почива на значењу проистеклом из комбинације двеју компонената од којих је сложена – исп. у РСЈ: *џаба* ’прил. тур. разг. 1. бесплатно, бадава; по ниској цени, врло јефтино, готово бесплатно: добити нешто ~’ + (х)леб + гл. суфикс (буквално – ’желети хлеба џаба’, што се сматра непожељним у свакој друштвеној заједници чији појединци треба да доприносе њеном напретку).³⁶⁰ Сва је прилика да је по истом творбеном моделу, суфиксацијом глаголске основе наставком *-а* добијена и лексема *дангуба*,³⁶¹ коју региструју сви описни речници у значењу ’особа која ништа не ради, бадавација, беспосличар, беспосличарка ленштина’ (РСЈ).³⁶²

³⁵⁹ РМС не региструје облик *џабалебарош*, већ само варијанту *џабалебовић*, у значењу ’онај који хоће све џаба, бадава, онај који хоће да живи на туђ рачун, готован’. Данас је, ипак, изведеница са суфиксом *-арош* далеко уобичајенија, о чему сведочи корпус на интернету.

³⁶⁰ Могуће је двојако тумачити творбу лексеме *џабалебарош*. Будући да у лексичком систему постоји и функционише глагол *џабалебарити* (исп. Андрић, РСЈ), сматрамо је продуктом суфиксације глаголске основе наставком *-ош*. Друга могућност јесте да је тумачимо као сложеницу, добијену сложено-суфиксалном творбом, са прилогом *џаба* у првом и именицом *(х)леб* у другом делу, уз додавање наставка *-арош*.

³⁶¹ Више о томе в. Клајн 2003: 17, Бабић 1991²: 67.

³⁶² Обративши пажњу на полисемантичку структуру одреднице *дангуба* у РСЈ, запазили смо да је експресивно значење чији је денотат ’човек’ наведено под тачком 3. у речничком чланку, иза следећих двеју реализација: ’1. узалудно трошење, губљење времена, провођење времена у нераду, беспослица; беспосличење, нерад’ и ’2. оно што непотребно, бекорисно одузима време; беспослица, тричарија’. Овакав распоред значења могао би указивати на то да је реализација у сфери ’човек’ заправо добијено семантичком, а не афиксалном деривацијом, тј. да је индукована метонимијом по моделу РАДЊА →

Пр. Тај Мароје је неки богат трговац, али стипса, а син му градски *blejač* (Политика, ЕК); [Он је прави] градски *глуварош* (Герзић); Ђоганијеви крију да им се ќерка развела! (наслов) Сви причају да је њен муш *džabalebaroš* и да није способан да издржава породицу, па је вероватно због тога све puklo (Ало, у новинском тексту); Није ни слушао како га отац грди и назива *дангубом* и нерадником који на готов ручак не може на време да стигне (РСАНУ).

Семантички и, донекле, творбено близак лексеми *џабалебарош* у нашој је грађи и синониман облик *лезилебовић* 'лења, неактивна особа која најчешће живи на туђ рачун, лењивац' (Герзић), с тим што је у овом случају несумњиво посредни сложено-суфиксална твореница, и то императивног типа. Чини се, наиме, да је ова сложеница, заправо, проистекла из формално-смисаоног сажимања вишелексемног фразеолошког споја *лези (х)лебу да те једем*, који РМС региструје у значењу 'ленштина'. Према су различити по начину творбе, облицима *џабалебарош* и *лезилебовић*, осим значења, заједничка је и творбена основа именице *(х)леб*, на којој управо и почива шаљиво-подругљиво значење двају деривата. *Хлеб* се појављује као симбол егзистенцијалне потребе, при чему се имплицира да је човеку неопходно да ради и зарађује како би се самостално издржавао. За номинацију појединаца који те везе нису свесни или је пак свесно пренебрегавају друштвено-језичка заједница креирала је лексеме сниженог степена пејоративности, али ипак подругљиво-презриво обојене, са циљем да изрази негативан став, неодобравање.

Уопште узевши, анализа погрдних назива за лењу особу показује да је слагање врло уобичајен начин деривације лексема у овој тематској групи – уобичајенији, барем, него што је случај у већини других скупова пејоратива. Разлог томе видимо у креативном потенцијалу који пружају композиција и сложено-суфиксална творба, тј. у чињеници да погрдно/презриво/шаљиво-подругљиво значење почива управо на смисаоном споју компонената у саставу сложенице. То у нашој грађи потврђују и следеће лексеме, које су пре шаљиво-подругљиве него погрдне тоналности и често их одликује вулгарна конотација: *вуцибатина*, *вуциметла*, *јџиветар*, *клатимуда*, *ладолеж*, *лелемуд*, *ленгуза*, *луфтигуз*.

ВРШИЛАЦ РАДЊЕ (значење под тачком 2. несумњиво је метонимијски засновано). Ми ипак сматрамо да је полисемантичка структура усложњена понављањем истог творбеног модела, тј. да значења 1. и 3. нису метонимијски везана, већ су настала независно једно од другог.

Пр. Па шта ја могу кад таква поднаредничка *вуцибатина* [...] не шаље бројно стање свога вода? (РСАНУ); Испичутуро, изједипогачо [...] господска *вуциметло!* (РСАНУ); У „Шеви” су се налазили само њих двоје, [...] – госпођа Бомболи и Кира Цинцарин, познати адацијски заводник и *јебиветар* (Капор, 229); То су лењи, докони *лезилебовићи* (Герзић); Јаој друго! Да ли смо ми биле овакве *лењгузе*, кад бесмо младе (РСАНУ); Toni reče da će se ispruži još za stotku ako nađemo i onog drugog *lelemuda* (ЕК); Nada [me] nikada nije zavređivala, jer je, budimo iskreni, obična koketa i *luftiguz*, која је остала на nivou emotivne zrelosti jedne srednjoškolke.

Недоумицу у вези са категоријалном припадношћу основинске лексеме побуђују именице *беспосличар* (према РСАНУ 'онај који беспосличи, који не воли да ради, нерадник, залудничар') и *доколичар* (према РСАНУ 'онај који доколичи, који проводи време у нераду, беспосличар'). Клајн (2003: 45) обе наводи међу изведеницама у којима суфикс *-ар* означава људска бића „по разним особинама, склоностима или начину живота”. Међутим, у низу са њима налазимо још именице *слободар*, *паничар*, *опсенар*, *сплеткар*, иза којих аутор додаје и: „*женскар* [од поимениченог придева], *курвар*, *коцкар* [ова два би могла бити и од глагола]”. На основу цитираних напомена стиче се утисак да Клајн облике *беспосличар* и *доколичар* сматра изведеницама од именица *беспослица*, *доколица* (ако би само *курвар* и *коцкар* од наведених могле „бити и од глагола”). Дилему не отклања ни низ у коме *беспосличар* и *доколичар* стоје, јер је само за облике *слободар* и *опсенар* несумњиво да су добијене од именица, док би *паничар* и *сплеткар*, сматрамо, могли бити и од глагола *паничити* односно *сплеткарити*. Полазећи од лексикографске дефиниције као семантичке парафразе ових двеју изведеница, чини нам се подједнако вероватно да су посредни деривати глагола *беспосличити* и *доколичити*. Било како било, реч је о још две експресивне лексеме нижег степена пејоративности којима се у српском језику може именовати и оценити лењ човек.

Пр. Ништа [...] не радиш, туђу муку једеш [...] па што си онда, ако не дангуба и *беспосличар* (РСАНУ). Као и обично, обишао сам све кафане до центра. Редом. Свуда – пустиња. *Доколичари* и дежурни пијанци, нагнути над чашама (Стевановић: Змајеви, 60).

На крају, споменућемо и два пејоратива која су са синхронијског аспекта у српском језику немотивисана: први је турцизам *дембел*, забележен у РСАНУ у значењу

'пеј. 1. ленштина, лењивац, нерадник, готован', а други именица *бизгов*,³⁶³ коју региструје РМС, маркира је квалификатором *погрд.* и такође дефинише синонимским низом 'нерадник, ленштина, ленчуга'.

Пр. Па ти се само излежаваш као оно, што причају, царски *дембели* (РСАНУ); Од овог мог *бизгова* [...] да направиш човека (РМС).

5.8.1.4. КУКАВИЧЛУК И СЛАБОСТ као духовне особине које мотивишу погрдно именоване човека

Ова лексичко-семантичка скупина пејоративних јединица у сфери 'човек' најбоље репрезентује стереотипну перцепцију мушкараца и жена која је осликана у језичкој слици света носилаца српског језика. Од 46 регистрованих лексема у анализираној грађи којима се погрдно именује кукавица, слабић нема ниједне резервисане искључиво за особу женског пола, а свега их је неколико које уопште могу бити родно неутралне – нпр. *зентара*, *кукавица*, *тичка* (и деривати субјективне оцене), *цава* и још неке. Контексти, међутим, показују да се и њима сасвим ретко реферише на жену. Овим наш корпус потврђује досадашња запажања аутора који су, на различитој грађи и постављајући посве другачије истраживачке циљеве, уочавали неке стереотипе нашег народа о представницима двају полова (исп. нпр. Поповић 2006, Јовановић В. 2010, Ристивојевић Рајковић 2014).

Језичка слика света показује да српска културна заједница од мушкараца очекује да буде храбар, физички снажан и јаког карактера, јер му припада улога заштитника куће и породице.³⁶⁴ Колико је, с друге стране, невелико очекивање од жена када је посредни испољавање храбрости, одважности, најбоље сведочи чињеница да се управо лексемом *жена*, која примарно означава 'особу полно супротну мушкарцу', секундарно може погрдно именувати мушка кукавица, слабић. Тако у полисемантичкој структури

³⁶³ Према РСАНУ *бизгов* је 'погрд. развијен а нерадан дечак или младић', а слично налазимо и код Скока („čovjek mlad, zdrav i jak, a lijen”), који региструје и именицу женског рода *бизгуља* у истом значењу. Аутор констатује необичну моцију двају облика – мађарски суфикс *-ов* у мушком, односно домаћи *-уља* у женском роду, али остаје неразјашњена њихова етимологија.

³⁶⁴ В. Јовановић то убедљиво показује анализом аугментатива *мушкарчина*, истичући да семантичка компонента 'велико/увећавајуће' у овом случају модификује основни садржај именице ('биће полно супротно жени') у смеру физичке карактеризације – 'велики, снажан', али се обично реализује и значење психичке особине – 'храбар, одважан'. На тај начин се, констатује аутор, „наглашава особина која истиче социолошку улогу мушкараца као што је покровитељско место у породици и друштву уопште” (Јовановић В. 2010: 94).

одреднице *жена* у РМС, под тачком 3. налазимо значење 'фиг. пеј. (о мушкарцу) онај који нема мушке одважности, плашљивац, кукавица, слабић'. Такође, мушкарца који у погледу храбрости, одважности не испуњава стереотипни императив постављен пред припаднике јачег пола – можемо у српском језику назвати *бабом, мамом, мицом, секаперсом, стрином*. Све наведене лексеме примарно означавају особу женског пола – у питању су или називи за рођачке односе у којима се може наћи жена, или називи којима се именује женска особа у одређеној животној доби, или чак прототипична лична женска имена (исп. *мица* 'слабић, кукавица' у Герзићевом речнику).³⁶⁵

Као што је већ речено у поглављу посвећеном синегдохи као механизму за равијање погрдног значења у сфери 'човек', мушка особа која одступа од стереотипа храброг, снажног мушкарца може се погрдно именовати вулгарним називима за женски полни орган – *пизда, пичка*, жарг. *ђана* (Герзић) + све изведенице субјективне оцене. Исти механизам полисемије препознајемо и у жаргонизму *сиса*, у значењу 'кукавица, слабић', којим се примарно именује део женског тела, и то онај који представља изразити атрибут сексуалности. Посреди су увредљиве лексеме изразито високог степена пејоративности, за разлику од претходне скупине погрдних назива за мушкарца слабића (*баба, мама, стрина* и сл.), који, у зависности од контекста, осим погрдног, могу реализивати и шаљиво-подругљиво значење.

Скупини вулгарних синегдохски мотивисаних пејоратива у номинацији мушкарца-слабића припада у нашој грађи и префиксално-суфиксална изведеница *безмудаши* (Герзић), чије се погрдно значење заснива на формално-семантичком „одузимању” атрибута мушкости појединцу којег субјекат именована оцени као недостојног представника свог пола.

Вулгарно значење карактеристично је и за групу пејоратива мотивисаних жаргонским глаголима *упишати се, усрати се, (у)троњати се* (или жаргонским изразом *усрати се од страха*), у значењу 'много се уплашити, показивати страх' (Герзић). Такав је нпр. случај са сложеницом *серигаћа* (Андрић) и суфиксалним

³⁶⁵ Детаљније су погрдни називи за мушкарце којима се примарно означавају особе женског пола представљени у поглављу о метафори заснованој на семама колективне експресије као механизму пејорације (в. тачку 4.1.1.). Овде их понављамо, будући да репрезентују кукавичлук, слабост као негативну духовну особину која мотивише погрдну номинацију човека, али нећемо наводити значења и примере да бисмо избегли понављање.

дериватима типа *nomina agentis* изведеним од синонимних глагола који припадају тим деривационим гнездима: нпр. *пишоња, попишанко, усер, усранко, троња, троњара, троњавко* (све у Андрићевом речнику). Чини се да су овакве семантичке реализације мотивних глагола, којима се примарно именују физиолошке радње – мокрење, односно, пражњење дебелог црева³⁶⁶ – метонимијски мотивисане. У њима препознајемо метонимију по моделу НАЗИВ ПОСЛЕДИЦЕ → УЗРОК, односно њену варијанту НАЗИВ РЕЗУЛТАТА СТАЊА → СТАЊЕ.³⁶⁷

Каузална метонимија, засована на узрочно-последичној вези између метонимијског и супституисаног појма, по свој прилици индукује и једно од секундарних, погрдних значења лексеме *брука*, чији је денотат човек. Тако у РМС под тачком 3. у речничком чланку налазимо две реализације обележене квалификатором *погрд.*: 'а. онај који је учинио нешто што је за велику осуду' и 'б. кукавица'. Оба значења добијена су од примарног 'оно што је за велику осуду или подсмех, срамота', при чему остајемо у недоумици шта се тачно подразумева под „оним”, али наслућујемо да се ради или о каквом ЧИНУ, ДЕЛУ које је за осуду или подсмех или пак о некаквом ОСЕЋАЊУ/СТАЊУ/ОСОБИНИ који су за осуду или подсмех. Ову другу могућност сугерише лексема наведена у синонимском делу лексикографске дефиниције – *срамота*.³⁶⁸ За наше истраживање погрдне номинације човека интересантно је значење дефинисано под 3. б. – *бруком се*, дакле, може погрдно именовати човек који је кукавица, што наводи на закључак да је кукавичлук особина/стање/осећање за осуду, односно подсмех. Посреди је узрочно-последична метонимијска трансформација, коју М. Ковачевић (1999: 183) представља моделом СТАЊЕ → НОСИЛАЦ СТАЊА.

Овај тип преноса препознајемо код још неколиких лексема у анализираној грађи чији је денотат плашљивац, кукавица, слабић, с тим што се погрдно значење реализује посредством деривације. У питању су изведенице од жаргонских назива за страх (*зент,*

³⁶⁶ Исп. у РМС *срати* '1. вулг. избацивати из себе садржај дебелог црева'.

³⁶⁷ Посреди је тип каузалне (узрочно-последичне) метонимије (исп. Ковачевић 1999: 182–184), која заправо проистиче из значења целокупне жаргонске фразеолошке конструкције (*усрати се од страха*).

³⁶⁸ Исп. у РСЈ *срамота* 1. нешто што изазива презир, осуду, што се сматра недоличним. — То што су учинили је срамота за све нас. 2. дубоко, јако осећање срама, стида. — *Срамота* ме је због њега.

зорт, прпа, фрка): *зентара, зортара, прпарош, прпаџија, фркарош/фркатор, фркаџија*, а пејоративност се заснива на метонимијској вези СТРАХ → ОСОБА КОЈА ОСЕЋА СТРАХ.

Коначно, нетрпељивост друштвено-језичке заједнице према појединцима који се не уклапају у стереотипни модел јаког, храброг, одважног мушкарца-заштитника репрезентују и лексеме *мекушац* '1. а. онај који је слабе воље, слабе одлучности, енергије, слабић, *страшљивац*' (РСАНУ), *смоља* и *смољавко* 'подр. млакоња, слаботиња' (РМС).³⁶⁹ Погрдно значење у сфери човекових духовних особина, карактера овде је мотивисано метафором заснованом на преносу типа конкретно → апстрактно (физичка чврстина → духовна/карактерна чврстина). Захваљујући овим пејоративним називима за мушкарца слабића, кукавицу долазимо до сазнања о начину на који се у српском језику концептуализују апстрактни појмови ХРАБРОСТ и КУКАВИЧЛУК. Њихово разумевање омогућавају појмовне метафоре ФИЗИЧКО ЈЕ ДУХОВНО; НЕДОСТАТАК ФИЗИЧКЕ ЧВРСТИНЕ И СНАГЕ ЈЕ НЕДОСТАТАК КАРАКТЕРНЕ ЧВРСТИНЕ; ХРАБРОСТ ЈЕ ЧВРСТИНА; КУКАВИЧЛУК ЈЕ МЕКАНОСТ. Оне структурирају и човеково поимање апстрактних ентитета ЧАСТИ, МОРАЛНЕ СНАГЕ, што ће показати следећа скупина пејоратива, семантички врло блиска овој.

5.8.1.5. БЕСКАРАКТЕРНОСТ, БЕЗЛИЧНОСТ, МОРАЛНА СЛАБОСТ И БЕЗВРЕДНОСТ као духовне особине које мотивишу погрдно номинацију човека

Поједини примери из ове лексичко-семантичке скупине могли би бити класификовани и у претходној, а исто важи и у обратном случају. Разлог томе, претпостављамо, треба тражити у блискости концепата ХРАБРОСТИ, ОДВАЖНОСТИ, ЧАСТИ, карактерне јачине и моралности у човековом појмовном систему, односно, у њиховој међусобној условљености, испреплетености у нашој свести и разумевању једног посредством другог. Ипак, 20-ак лексема издојено је у засебну групу, као погрдни називи за човека који не испуњава очекивања културно-језичке заједнице у домену етике, те чије понашање репрезентује изостанак части и моралне снаге, недостатак самоиницијативе и спремности за индивидуално одлучивање у неким

³⁶⁹ За разумевање метафоричког преноса овде је неопходно прозрети етимологију лексеме *смоља*, која услед фонетске промене није очигледна на први поглед. Посреди је, наиме, изведеница од *придева смољав < смола*, чија се полисемантичка структура такође развијала деловањем метафоре – исп. у РМС *смољав* 1. који је намазан смолом → 2. фиг. мек, неотпоран, који је слабе воље, без енергије.

ситуацијама. Као и у претходном случају, тако се и пејоративи у овој скупини готово доследно употребљавају у номинацији особе мушког пола, чиме наша грађа на ширем корпусу потврђује резултате истраживања Н. Ристивојевић Рајковић. Испитујући погрдне називе за мушка и женска лица у српском и норвешком језику, ауторка је показала да је, уз кукавичлук и лењост, управо немање части духовна карактеристика која се у највећој мери негативно вреднује код мушкараца (исп. Ристивојевић Рајковић 2014: 140).

Поједини погрдни називи за бескарактерног мушкараца добијени су као производ семантичке деривације, и то метафоричних трансформација: нпр. *амеба* 'безлична, бескарактерна особа; кукавица, слабић' (Андрић) – овде препознајемо метафорички пренос типа конкретно → апстрактно (физичка аморфност → изостанак карактерне чврстине); човек од којег се очекује да је карактерно очврснуо, те да се изградио као духовно биће, деградира се именовањем према најједноставнијем, неразвијеном организму, чији је облик непостојан, променљив; *лутка* '3. пеј. особа без личне вредности која само фигурира на неком месту; особа којом други управља' (РМС) – негативна експресивност заснива се на појмовном изједначавању човека као мислећег бића са неживим предметом, при чему се имплицира духовна слабост, неспособност самосталног мишљења и одлучивања; *мућак* '2. фиг. пеј. а. бескарактерна, морално покварена особа, покварењак' (РСАНУ) – погрдно значење производ је метафоричне асоцијације засноване на транспорацији типа конкретно → апстрактно; имајући у виду да *мућак* примарно означава 'покварено јаје' јасно је да се морална, карактерна „поквареност” когнитивно и лексички изједначава са кварљивим производом; *љига* 'фиг. погрд. љигавац' (РМС) (и изведеница *љигавац* '1. пеј. онај који је љигав, бескарактеран' (РМС) – посредни су још два пејоратива заснована на асоцијативном повезивању конкретног са апстрактним; човек недовољно чврстог карактера, који нема поноса и достојанства, именује се према љигавој, слузавој, безобличној, растегљивој материји, са којом је непријатно бити у контакту.³⁷⁰ Исти тип метафоричког преноса и

³⁷⁰ Исп. у РМС *љигав* (обично пеј.) 1. који клизи кад се ухвати рукама, непријатно, неугодно, склизак (влажан или слузав) → 2. фиг. који нема поноса, достојанства, чврстине карактера; који изазива презир, гађење, гадан, одвратан.

значење врло блиско последњим двама описаним лексемама карактеристично је и за пејоратив *слина* 'бескарактеран човек, слабић' (Герзић).

Пр. Ослободимо се свега што од нас чини безвољне *лутке* (РМС); „Ћут”, дрекну Борачић. „Немој да ми срамотиш друштво, *љиго* једна!” (РМС); Онда се, с једног од ближих кревета, јави пискав глас плашљивог *љигаваца* који изрази жељу да коље комунисте (РМС); Остао је увијек онај *мућак* на кога нитко није могао рачунати (РСАНУ).

Лексеме којима се погрдно именује бескарактеран, морално слаб мушкарац неретко реализују негативно експресивно значење у процесу афиксалне деривације. Притом је пејоративна семантичка компонента обично садржана већ у основинској лексеми (придевској или глаголској), од које се затим суфиксацијом изводе *potina attributiva*. Осим наведеног пејоратива *љигавац*, навешћемо још неколико лексема из грађе које припадају овој подгрупи. Нпр. придевски деривати *безначајник* (< *безначајан* 'а. који је без значаја, без вредности') 'пеј. бескарактеран човек' (РМС) и *јадник*³⁷¹ (< *јадан* '2. а. који нема никаква значења, никакве вредности, безначајан; који изазива презир својим поступцима) 'презр. морално слаб човек, слабић, бедник' (РМС), као и изведенице од глагола – нпр. *климач*³⁷² 'подр. човек који на све клима главом, који све одобрава' (РМС), *мољакало* 'пеј. онај који стално мољака, који досађује мољакањем' (РМС). Пејоративност ове последње изведенице делимично је само производ негативне експресивности суфикса *-ло*, а заправо потиче већ од основе глагола *мољакати*, који носи фреквентативни суфикс и сугерише радњу која се врши пречесто, претерано, а непожељна је са становишта колектива.³⁷³

Пр. Ако је Колачек *безначајник*, ако он данас лиже пете [...] зато не ћу очајавати (РСАНУ); Ви *јадници*, што изгубисте образ и поштење удварајући се силнима (РМС); Г. Милаковић је једно досадно *мољакало!* (РСАНУ).

По богатству нијансираних погрдних значења која се тичу одсуства човекове одлучности, храбрости, односно недовољно чврстог карактера издваја се лексема

³⁷¹ Нема сумње да је и овде секундарно значење придева индуковала метафора заснована на трансформацији типа конкретно → апстрактно: физички или материјално јадан, бедан → духовно безвредан, бескарактеран.

³⁷² У РСАНУ региструјемо и истозначну сложено-суфиксалну твореницу *климоглавац* — нпр. Сваки од ових *климоглаваца* могао би бити шпијун.

³⁷³ Како истиче М. Бабић-Вујанић (1967: 84), изведенице са суфиксом *-ло* чији је денотат човек увек су афективне и „означавају сталног или претераног вршиоца радње с пејоративном нијансом”. Више о творбено-семантичким карактеристикама овог типа деривата в. у тачки 6.2.4.

колебљивац у РСЈ: '(обично у пеј. или презр. значењу) а. онај који је без чврстог опредељења, јасног става, убеђења и сл. (у нечему) — нпр. *Колебљивци* ће се осећати [...] као да су добили инјекцију армираног бетона у кичму; б. онај који се, услед сумње, подозрења, страха и сл. тешко одлучује, решава на нешто, оклевало — нпр. Чинило [ми се] чудовишно кад су неки *колебљивци*, позвани да пођу у борбу говорили: Ја бих, али како ћу, имам кућу, породицу; в. фиг. превртљив, непоуздан човек, слаб карактер, плашљивац' — нпр. *Колебљивцима* [...] и лукавцима не треба никад повјеровати.

Чини се да је у лексикографској дефиницији пејоратива *колебљивац* заправо описано прототипично значење свих лексема класификованих у ову семантичку скупину ('бескарактеран човек'). Широки дијапазон значења сублимираних у овим трима тачкама у речничком чланку потврђује још једном да се у нашем когнитивном систему, изгледа, преплићу концепти ХРАБРОСТИ, ОДВАЖНОСТИ, ЧАСТИ, ЈАКЕ ВОЉЕ и ЧВРСТОГ КАРАКТЕРА. Одступање од таквих принципа изазива осуду колективног субјекта именована.

Коначно, међу лексемама којима се погрдно именује човек слабог карактера, који нема чврста начела, већ је снисходљив и покоран пред ауторитетом, посебан коментар завређује лексема *папучар* (и варијанта *папучић*), забележена у РСАНУ у значењу 'презр. мушкарац (обично муж) који је потчињен, покоран (својој) жени'. Занимљива је са лингвокултуролошког аспекта, будући да показује негативан став и презрив емотивни однос друштвено-језичке заједнице према мушкарцу који повлађује жени и препушта јој да доноси крупне одлуке које се тичу породице, односа, материјалних вредности и сл. Ова лексема презривог значења на прави начин осликава „принцип гендерне диференцијације” у језичкој слици света носилаца српског језика, по коме се од мушкараца захтева да буде издржљив, снажан и физички и карактерно, а од жене да буде кротка (исп. Поповић 2006: 73). Постојање изведенице *папучар/папучић* у лексичком систему српског језика констатује и на занимљив начин разматра Љ. Поповић. Она најпре цитира М. Лалевића (1974: 724), по чијем је тумачењу *папучић* „човек подложен жени који у породици нема не само свога ја, већ и било које одређености, одрешитости, смелости, кога је жена ставила под папучу, прегазила га”. Имајући у виду овакво Лалевићево објашњење појма *папучић*, ауторка поставља необично питање: „како се на српском зове жена која „у породици нема свога

ја”, коју је „муж прегазио”? И даје упечатљив одговор на њега, посебно инспиративан за лингвокултуролошки аспект овог истраживања: „Изгледа, само *жена*” (Поповић 2006: 73).

5.8.1.6. ПОЛТРОНСТВО као духовна особина која мотивише погрдну номинацију човека

Грађа анализирана у овом раду указује на то да се бескарактерност, МОРАЛНА СЛАБОСТ и НЕМАЊЕ ЧАСТИ, као непожељне духовне особине, најчешће манифестују кроз ПОЛТРОНСТВО, услед чега су лексеме којима се негативно оцењује и погрдно именује овакав тип личности и издвојене у засебну тематску скупину пејоратива.

Забележили смо 40-ак лексичких јединица које се у различитим функционалним регистрима и са различитим степеном пејоративног значења користе у номинацији човека чије понашање одликује ова негативна карактерна црта. У њиховом лексикографском опису, у синонимском делу дефиниције, обично региструјемо неку од три прототипичне лексеме негативне експресивне тоналности којима се сугерише бескарактерно, нечасно владање ове врсте. Посреди су именице *полтрон*, *пузавац* и *улизица*, а њихове семантичке парафразе помажу нам да прецизније реконструирамо поступке које колективни субјекат именовања не одобрава и сматра недостојним човека. Према РМС *полтрон* је ’бескарактеран човек, улизица, пузавац’, а *улизица* ’онај који се радо улизује, удворица’. Прецизнији опис понашања које друштвено-језичка заједница дочекује с презрењем доноси одређење значења лексеме *пузавац*, коју РМС дефинише као ’онај који је пузав (3)’, што – имајући у виду фигуративну семантичку реализацију придева *пузав* – значи ’онај који се улагује, додворава (из страха или користољубља)’. Етимолошка реконструкција неколиких лексема којима се описује полтронски карактер – указује на то да је разумевање ове непожељне духовне особине и понашања својственог њеним носиоцима – метафоричко. Полтронство се концептуализује посредством оријентационих појмовних метафора НЕПОЖЕЉНО, ЛОШЕ ЈЕ ДОЛЕ односно НЕМОЋ / ЕНТИТЕТ У ОДНОСУ НА КОЈИ СЕ ИСПОЉАВА МОЋ ЈЕ ДОЛЕ,³⁷⁴ као и

³⁷⁴ Више о значењу вертикалне димензије и апстрактним ентитетима које концептуализујемо помоћу нивоа на вертикалној скали видети у Расулић (2004). Конкретно, о оријентационим појмовним метафорама МОЋ ЈЕ ГОРЕ, НЕМОЋ/ЕНТИТЕТ У ОДНОСУ НА КОЈИ СЕ ИСПОЉАВА МОЋ ЈЕ ДОЛЕ в. Расулић 2004: 212–216) и Кликовац 2004: 23.

још неких које уочавамо њиховом конкретизацијом, а припадају истом метафоричком сценарију. Поћи ћемо од значења двају глагола које уочавамо у дефиницијама пејоратива *полтрон*, *пузавац*, *улизица* (или у дефиницијама лексема из истог деривационог гнезда – *пузав*, *улизивати се* и још неких које нуде лексикографске парафразе). Посреди су глаголи *пузати* и *улагивати се*, чија семантичко-етимолошка анализа указује на то да међу њима постоји једна заједничка, на први поглед непрозирна компонента значења. Једна од примарних реализација у речничком чланку глагола *пузати* у РМС јесте '1. б. на коленима, четвороношке или потрбушке помицати се, вући се полако, бауљати, г(а)мизати'. Положај тела онога који пузи подразумева физичку спуштеност, приљубљеност уз доњу површину, помицање помоћу сва четири екстремитета или, чак, посредством трбушних мишића, што је све противно уобичајеном, усправљеном људском ходању. Лексикографски опис лексеме *улагивати се* – 'додворавати се улагивањем, ласкањем' – није довољан за етимолошко одгонетање њеног појмовног значења. Овде је, наиме, неопходно имати у виду да је посреди једна од глаголских изведеница добијених додавањем префикса на фонетски модификовану основу глагола *лећи* (*лег-* : *лаг-*)³⁷⁵, а сви глаголски деривати из ове творбено-етимолошке породице (*залећи/залегнути*, *налегнути*, *полегнути*, *прилећи/прилегнути*, *улегнути* и др.) повезани су истом семантичком нити. Ради се о семи положаја – субјекат радње у сваком од наведених случајева 'заузима водораван положај', настојећи да се 'испружи, опружи на одређеној површини или уз њу', при чему се неретко 'савија према нечему', 'наслања, належа на нешто, приљубљује уз нешто' или чини некакав сличан покрет телом, обично према доле. Тако и глагол *улагивати се*³⁷⁶ поседује ову семантичку компоненту – метафорички трансформисану и нетранспарентну са синхронијског аспекта, односно, невидљиву у значењу овог глагола

³⁷⁵ Етимолошка основа глагола *лећи* још у прасловенској епохи модификовала се у одређеним фонетским условима, те су тако настали многобројни чланови велике лексичке породице глагола *лећи* – неки од њих са основом *лег-*, нпр. *лећи*, *лежати*, *прилећи*, *прилегнути*, *залегнути*, *излећи се*, *разлегати се*; други – са основом *лаг-* нпр. *лагати*, *облагати*, *залагати се*, *предлагати*, *улагати*, *улагивати*; коначно, код многих припадника ове велике етимолошке породице још у прасловенској епохи развила се основа *лог-*: нпр. *изложити*, *предложити*, *приложити*, *разложити*, *заложити* (исп. Скок 2, под *лећи*).

³⁷⁶ У РМС је регистрована и изведеница *улагивач*, у значењу 'онај који се улагује, улизица, полтрон', која није квалификована као пејоратив, али смо је накнадно уврстили у корпус, опазивши је у речнику разматрајући значење и етимологију глагола од којег је изведена.

које наводе описни речници. Увидом у историјску семантику и развој лексичке породице глагола *лећи*, долазимо до сазнања о томе да се УЛАГИВАЊЕ, у значењу 'полтронско, удворичко понашање' појмовно и етимолошки доводи у везу са спуштањем надоле, приближавањем тела тлу. Самим тим, можемо говорити о појмовној метафори БЕСКАРАКТЕРНОСТ/ ПОЛТРОНСТВО ЈЕ ДОЛЕ. Чини се да је овде посредни још један когнитивни механизам који говори у прилог запажањима когнитивиста да човеков појмовни систем и метафоричко разумевање стварности у великој мери почива на искуству о сопственом телу.³⁷⁷

Начин кретања који подразумева вучење, повлачење тела по тлу и самим тим се супротставља људском, усправљеном ходању мотивисао је и метафоризацију зоонимских лексема *змизавац* (РМС) 'фиг. погрд. човек који се понижава, који је без поноса, полтрон' [*z(a)mizaiti*] и *црв* (РСЈ) '2. фиг. б. понизна особа, улизица, полтрон).

Пр. Поклоника и *пузаваца* вазда ћеш наћи кад ти је кеса пуна (РМС); Ти људи постали су *полтрони* и градске *улизице* (РМС); [Краљеви] радо слушају ласкање улизица (РМС); Знај да Шумановићи нису ни подлаци, ни подмићеници, ни *змизавци* (РМС); Сео ovaj narod је postao miš, mali *crv*, kukavica, *poltron* [...] strah ga је od svega i свачега i svakoga (ЕК).

Несумњиво је, дакле, да је зоонимску метафору и усложњавање полисемантичке структуре лексема *змизавац* и *црв* индуковала семантичка компонента која носи информацију о начину кретања, и то о 'вучењу', 'повлачењу тела приликом померања'. Могуће је само претпоставити да је притом, посредством оријентационих метафора ЛОШЕ ЈЕ ДОЛЕ, НЕМОЋ ЈЕ ДОЛЕ, БЕСКАРАКТЕРНОСТ/ПОЛТРОНСТВО ЈЕ ДОЛЕ, дошло до

³⁷⁷ Као један од уобичајених изворних домена помоћу којих човек концептуализује апстрактне појмове, Кевечеш (2010: 18) наводи и људско тело, истичући да се многе појмовне метафоре и метонимије заснивају управо на корелацијама у човековом телесном искуству. Према овом аутору, „утеловљеност” значења (енгл. *embodiment*) може се сматрати централном идејом когнитивнолингвистичке теорије појмовне метафоре и, уопште, когнитивистичког погледа на природу лексичког значења. То потврђује К. Расулић (2004) у обимној студији о сликовној схеми вертикалности (горе–доле) као једном од основних менталних образаца физичког искуства. Ауторка говори о томе да разумевање многих апстрактних ентитета почива управо на човековом доживљају вертикалне оријентације сопственог тела, односно, перцепције усправног положаја (положаја *горе*) као повољног – оног који симболише живот, свесност, здравље, а хоризонталног (положаја *доле*) као непожељног – оног који значи смрт, болест (лежање) или сан као простор несвесног. Такође, и С. Ристић и М. Радић-Дугоњић (1999: 169–180) истичу да концептуализација садржаја појединих речи из семантичке сфере ЧОВЕК показује „наивну слику о уникалности човека у свету који га окружује”, пре свега зато што се човекове интелектуалне и душевне карактеристике повезују са деловима његовог тела, односно са органима његове телесне грађе.

асоцијативног повезивања семе вучења, повлачења уопште са недостојанственим, полтронским понашањем. Имајући уз то у виду да у српском фразеолошком систему постоји израз *увући се коме под кожу* у значењу 'додворити се, умилити се коме', размишљали смо о томе због чега се полтронско понашање доводи у везу баш са радњама именованим глаголским лексемама из деривационог гнезда глагола *вући*. Верујемо да је такво појмовно повезивање у вези са суптилношћу помицања приликом вучења, са притајеним кретањем које може подразумевати намеру субјекта да неопажено доспе негде (на пример, фигуративно, *некоме под кожу*).

Ипак, све су ово претпоставке и није могуће сасвим поуздано утврдити шта мотивише семантички развој израза и деривата окупљених око глагола *вући*. Сигурно је само да зоонимске лексеме *гмизавац* и *црв* нису једини пејоративи у номинацији полтрона, улизице у којима препознајемо семантику овог типа. У грађи је регистровано неколико лексема са значењем 'полтрон' у чији састав улази префиксална изведеница *увући (се)*. Ради се о жаргонским вулгаризмима, чији смисао вероватно почива на изразу *увући се под кожу*, с тим што је дошло до његове контаминације и замене локационе компоненте (*под кожу*) неким соматизмом који колоквијално означава задњицу. Такав је нпр. случај са сложено-суфиксалним жаргонизмима *буљоувлакач*, *дупеувлакач* и изведеницама *чмариша*, *чмароња*, *увлака*, *увлакач(а)*, које Андрићев речник бележи у значењу 'улизица, полтрон'. Вулгарна асоцијација допушта и формално изостављање глаголске компоненте у творбеној структури деривата, при чему погрдно значење проистиче из локационог – из споја префикса/предлога са именичком соматском основом. Тако у грађи налазимо префиксално-суфиксалне изведенице: *погузијаш* 'погрд. чанколиз, улизица, паразит' (РМС), *погузијашица* 'жена погузијаш' (РМС), *подрепаци* и *подрепаш* 'погрд. улизица, удворица' (РМС), *подрепина* '2. погрд. подрепаци, подрепаш' (РМС); *прирепак* '2. погрд. ласкавац, улизица, удворица' (РМС).

Пр. Та „логичност” и „природност” дубоко [су се] уврежиле у фашисте и њихове *прирепке* (РМС); Лакоумник [је] и ласкавац, превртљивац и *подрепаци*, удворица и улагуш (РМС); С друге му стране опет драго што му се пружила ето сјајна прилика да напакости онима горе, главоњама и њиховим *подрепинама* (РМС); Морам да кажем да знам како су ти његови [Титови] *подрепашу* из [...] партије [...] често погађали његове мисли и предлагали ствари за које су претпостављали да би му се могле

допасти (Михаиловић, 77); Mislim da je to pukо zamajavanje [...] onih koji će u svakom režimu biti snishodljivi **uvlakači** (ЕК); Volimo da budemo u pravu, da držimo duge i glupe govore i govorancije. I još smo prevrtljivci, mitomani, **dupеuvlakači**, bukači (ЕК). Stanislava Pak tvrdi da joj je pretio analitičar Dragomir Anđelković, on negira (тема на форуму) Nadam se da će svi zajedно da propadnu, smradikal Pak i **buljouvlaкаč** Dragomir (коментар читаоца).

И анализа осталих лексема погрдног значења у именовану улици, полтрона, инспиративна је за когнитивистича истраживања. Језичка слика света открива у овом делу нашег корпуса још неке асоцијативне везе између недостојанственог, удворичког понашања и конкретних, физичких (физиолошких) радњи. ПОЛТРОНСТВО се концептуализује и као ЛИЗАЊЕ, о чему, уз прототипичну лексему *улизица*, сведочи још низ сложеница, неретко вулгарне конотације, у чијем саставу препознајемо мотивну основу глагола *лизати*: *гузолизац*, *дупелизац*, *зделолиз*, *лижилонац*, *лижисахан*, *лизогуз*, *мажлизац*, *пицолизац*, *чанколиз*.³⁷⁸ Углавном су лексикографске дефиниције ових сложеница синонимске, при чему се као истозначнице наводе лексеме *полтрон*, *удворица*, као и она која представља центар деривационог гнезда – *улизица*. Ипак, речнички опис лексема *лижилонац* и *лижисахан* у РСМ експлицитније показује какво понашање човека друштвена заједница сматра непожељним: 'презр. човек који се понижава да би стекао нечију наклоност и користи од тога, улизица, удворица, чанколиз'. Поставља се питање каква асоцијативна веза омогућава разумевање ПОЛТРОНСТВА посредством појмовног домена ЛИЗАЊА, а одговор на њега треба тражити у семантичкој структури глагола *лизати*, који је примарно у РСАНУ дефинисан овако: I. 1. а. додиривати, гладити језиком; језиком одстрањивати сувишни део нечега, нечистоћу и сл. односно гладити језиком чинити чистим, чистити (о људима и животињама); **додирујући, гладити језиком изражавати наклоност (о животињама)**. Као што показује истакнути део у лексикографској дефиницији – веза између ЛИЗАЊА и ИЗРАЖАВАЊА НАКЛОНОСТИ заправо је биолошка, али својствена животињском свету, тј. бићима која су на нижем ступњу развоја у односу на човека, те су отуда лимитирана у погледу могућности испољавања осећања / чулних сензација. Говорење о човековом понашању у терминологији која се превасходно односи на животиње често имплицира

³⁷⁸ Разликујемо императивне сложенице добијене композицијом – нпр. *лижилонац*, *лижисахан* и др. од сложено-суфиксалних твореница – нпр. *дупелизац*, *лизогуз*, *чанколиз* и др.

унижавање, деградацију. За разумевање метафоричке мотивације лексема *лижилонац*, *лижисахан*, *зделолиз*, *чанколиз*, важно је имати на уму и секундарну реализацију глагола *лизати* у РСАНУ: '2. а. додирујући, превлачећи језиком по каквој материји узимати је као храну, јести односно превлачећи језиком по каквом суду узимати из њега храну (о животињама и људима)'. Премда је у загради наговештено да се узимање хране лизањем може односити и на људе, јасно је да су у питању изузетне ситуације, тј. специфичне врсте намирница (нпр. *сладолед*, *лилихип* и сл.), док у типичном случају „превлачење језиком по каквом суду” подразумева да субјекат радње није човек. Отуда је јасно да погрдно значење сложеница чија је једна од мотивних лексема глагол *лизати*, а друга именица којом се означава каква посуда (*лонац*, *здела*, *чанак*,³⁷⁹ *сахан*³⁸⁰) потиче управо од појмовне деградације људског бића: лизање је недостојно човека јер је својствено животињама.

Пр. Не клањаш се ти мекушаста *мажлизац* олтару Јурићу, него пуној здјели на његовим рукама (РСАНУ); И сви градски мажичизме и *лижилонци* сад ће плесати! (РСАНУ); Око себе си окупио улицице и *лижисахане* (РМС); Замишљао сам себе у положају полтрона продане душе, *чанколиза* (РМС).

Метафорична трансформација заснована на семи функције индукује пејоративно значење жаргонских назива за полтрона у примерима *пампур*, *чеп*, *чепуља* – асоцијативно се повезује функција чепа, запушача (увлачи се у грло флаше) са полтронским „увлачењем”.

У грађи региструјемо и лексему *измећар*, чије је погрдно значење у српском језику немотивисано – посреди је позајмљеница из турског, којом се примарно погрдно означава 'слуга, послужитељ' (РСЈ), а секундарно 'полтрон, улицица' (РСЈ) (< тур. *hizmet*, служба, дворење); асоцијативна веза почива на разумевању статуса подређености у друштвеном односу, где онај ко је доле мора бити снисходљив – нпр. Замишљао сам се у положају полтрона [...] чанколиза, реакционарног *измећара*, бирократског трута (РМС). На истом хијерархијском разумевању друштвених улога и расподеле моћи на вертикалној скали заснива се и погрдно значење сложенице *скутоноша* '2. подр. онај

³⁷⁹ Објашњавајући етимологију и турско порекло лексеме *чанак*, у значењу 'здела', П. Скок наводи и сложеницу *чанколиз* и парафразира њено погрдно значење у сфери човек – „koji liže zdjele” (Скок 1, под *чанак*).

³⁸⁰ У питању је балкански турцизам арапског порекла којим се означава врста бакарне посуде, здела (Скок 3, под *сахан*).

који слепо слуша и извршује жеље и захтеве каквог моћника, улизица, удворица' (PMS) – нпр. Од поносних својих отаца [...] бијаху се изродили у *скутоноше* обласника (PMS).

Коначно, уобичајен жаргонски назив за улизицу јесте и *шлихтара*, али не можемо поуздано утврдити њено порекло. Суфикс је несумњиво домаћи (-ара), а основинска лексема, по неким тумачењима, потиче из немачког језика, али семантичка веза са полтронским понашањем није прозирна – нпр. *Ako se ne složite s tezom da je „sve isto, u stvari gore, samo njega nema”*, onda ste *šlihtara* i provladina marioneta (EK).³⁸¹

5.8.1.7. БРБЉИВОСТ као духовна особина која мотивише погрдно номинацију човека

Друштвено-језичка заједница негативно оцењује претерану ГОВОРЉИВОСТ, доводећи је, вероватно, асоцијативно у везу са глупошћу, непромишљеношћу. Досадашња истраживања аутора који су се бавили погрдном номинацијом мушкараца и жена (исп. Н. Ристивојевић Рајковић 2014, Жугић 2009) или су се, полазећи од другачијих циљева, дотицали пејорације у сфери 'човек' (нпр. Новокмет 2016) – такође су показала да се БРБЉИВОСТ сматра изразито непожељном особином за припаднике оба пола. Н. Ристивојевић Рајковић (2014: 138) тврди, ипак, да се ово негативно карактерно својство чешће приписује женама, док С. Новокмет (2016: 438) анализом зоонимских метафора долази до закључка да су у категорији БРБЉИВОСТИ, ПРИЧЉИВОСТИ „примери за мушкарце (*крештавац, лајавац, орао, кокошар*) и жене (*гакуша, кокошка, крекетуша, лајавица*) равномерно распоређени”. Ова запажања не оповргавају једно друго, већ су донекле различити резултати последица другачијег типа типа корпуса на којима су истраживања спроведена.

Наша грађа доноси 46 лексема којима се погрдно именује превише брбљива особа, од чега их је 13 резервисано за номинацију жена (нпр. *алапача, арлакача, гакуша, језичара, клепетуша, крекетуша, лајавица* и др.), 27 недвосмислено реферише

³⁸¹ Занимљиво објашњење, у чију аутентичност нисмо сигурни, може се наћи на сајту <http://www.dw.com/sr/moderni-srpsko-nema%C4%8Dki-%C5%A1lihtare-i-paceri/a-14975806>. Према речима аутора чланка, „у немачком језику *Schlichtung* значи нешто sasvim drugo – то је вансудско поравнање које подразумева джентлменски договор две стране, без посредства судских органа. Мирење, измиривање”, а у тексту се може прочитати када је и за кога први пут употребљена: „Kada su u Štutgartu građani nedeljama protestovali protiv odluke o izgradnji moderne železničke stanice [...], dr Hajnler Gajsler, 80-godišnji političar [...] proglašen je za zvaničnu *šlihtaru* koja treba da izmiri sukobljene strane i nađe kompromis”. Ипак, веза са српским *шлихтањем* у значењу 'улизирања, улагивања' није прозирна.

на мушкарца (нпр. *брбљивац, жвалавко, језичар, кењатор, лајавац, мудросер, олајавач* и др.), а остале се могу односити на представнике оба пола,³⁸² с тим што контексти за већину њих ипак показују да су уобичајеније као називи за мушкараце (нпр. *баљезгало, лапарало, лапрдало*). Пада у очи да је број погрдних назива за брбљивог мушкарца више него двоструко већи, што јако изненађује, будући да смо стекли утисак да се у нашој културно-језичкој заједници ова негативна карактерна особина ипак чешће везује за жене. Поставља се питање да ли грађа овде даје сасвим реалну језичку слику света, а на такву недоумицу наводи чињеница да су лексеме класификоване у овој тематској групи у највећем броју регистроване у описним речницима, али се у савременом језику тек спорадично употребљавају у комуникацији, што смо утврдили проверавањем њихове фреквенције у Електронском корпусу српског језика. Од преко 30 лексема у прегледаној грађи чији је денотат 'брбљив мушкарац', у Електронском корпусу потврђено је свега њих 6 – *брбљивац, кењатор, лајавац, мудросер, оговарач, сератор*, при чему је важно истаћи и то да само именице *брбљивац* и *лајавац* налазимо у већем броју примера (прва је у ЕК потврђена 48, а друга 7 пута). С друге стране, премда малобројније, лексеме којима се погрдно именује 'брбљива жена' очигледно су фреквентније у употреби, посебно именица *алапача* (регистрована у ЕК 37 пута), али и *брбљивица* (14), *лајавица* (6), *торокуша* (12).

Иако у лексичком систему српског језика, очигледно, постоји већи број јединица којима се може негативно оценити претерана мушка говорљивост, чини се да оне обично остају у сфери пасивног лексичког знања, док се у живој употреби уобичајеније јављају погрдни називи за брбљиву жену. У прилог томе говори чињеница да за прототипичну лексему која се употребљава у номинацији жена у овој тематској скупини, а то је *алапача* – претраживач на Гуглу нуди чак 296.175 интернет-страница са српским доменом (рачунајући све облике падежа у једнини и множини). С друге

³⁸² Родна расподела пејоратива којима се изражава негативан став и презрив емотивни однос колектива према брбљивим особама учињена је на основу речи употребљених у лексикографском опису (нпр. „жена”, „женска особа”, „она која”, „мушкарац”, „мушка особа”, „онај који” и сл.), а у појединим случајевима ослањали смо се и на примере којима је погрдно значење потврђено у речничком чланку. Нисмо сигурни у релевантност оваквог критеријума, односно, несумњиво је да је теоријски примењив и оправдан, али чини се да примењен на грађи не даје сасвим реалну језичку слику света. Овде пре свега мислимо на фреквентну употребу речи „особа” у лексикографској дефиницији, што би требало да сугерише родну равноправност, а показује се да је конкретну лексему која се описује у контекстима готово немогуће пронаћи у значењу „женска особа”.

стране, најуобичајенији пејоратив овог типа чији је денотат мушкарац – *брбљивац* појављује се у више него десет пута мање контекста – 27.105, што може бити потврда претпоставке о већој потреби говорника српског језика да критикују превелику женску говорљивост.³⁸³

Лексеме којима се погрдно именују претерано причљиве, брбљиве особе интересантне су и са творбеног аспекта и претежно су производ суфиксације. Ипак, неколико пејоратива у овој тематској групи добијено је и семантичком деривацијом, и то или зоонимским метафорама (*гакуша, кокошка, крекетуша, папагај*),³⁸⁴ или метафоричким трансформацијама индукованим продуктивношћу семе звука (нпр. у РСАНУ *дромбуља* 'в. фиг. пеј. празноречива особа, наклапало, блебетало' ← 'а. примитивни музички инструменат (обично дечји), метална направа са еластичним језичком која се држи зубима, тако да треперење језичка резонира у устима' и *клепало* '2. фиг. онај који много и којешта прича, клепетало, наклапало, блебетало' ← '1. а. даска или метална плоча у коју се удара и тиме као звоном нешто оглашава, даје знак за нешто').

³⁸³ С овим је у вези још једно занимљиво запажање до којег смо дошли разматрајући БРБЉИВОСТ као непожељну духовну особину човека. Наиме, претпоставили смо да би уобичајена вербална асоцијација говорника српског језика на неку реч-драж у сфери БРБЉИВОСТ сугерисала да ову особину уобичајеније приписујемо женама. Међутим, међу стимулусима у Асоцијативном речнику српског језика нисмо пронашли ниједну лексему којом се именује брбљива особа, као ни придев којим се таква особа квалификује или пак глагол са значењем претераног вршења радње чији би прототипичан субјекат била особа женског пола. Ипак, пажњу нам је привукла реч-стимулус *трач*, чије значење у РМС показује да припада семантичком пољу БРБЉИВОСТ: 'оговарање, клеветање, клевета, лаж; брбљање'. Показало се да су најфреквентније асоцијације говорника српског језика на стимулус *трач* парадигматске, и то синоними *оговарање* (72) и *лаж* (60), односно антоним *истина* (36), али неке реакције испитаника наговештавају и синтагматске односе у које ступа лексема *трач*, односно, сугеришу прототипичну особу којој је својствено 'оговарање, клеветање, брбљање'. Очекивано – у питању је особа женског пола, па тако реакцију *жена* (у ном. јд. и мн. укупно) налазимо чак 36 пута, *другарица* (у ном. јд. и мн.) 15 пута, *баба* (у ном. јд. и мн.) 14 пута, *девојка* (у ном. јд. и мн.) 10 пута, *алапача* (у ном. јд. и мн.) 9 пута. Једина лексема која означава мушкараца међу реакцијама испитаника на стимулус *трач* јесте *комшија* и јавља се свега 2 пута. Сва је прилика да је управо оваква структура одговора у складу са стереотипном перцепцијом пола у српској друштвено-језичкој заједници.

³⁸⁴ Зоонимску метафорику С. Новокмет (2016: 438) препознаје и у полисемантичкој структури лексема *лајавац* (1. пас који много лаје → 2. погрд. онај који много и свашта говори, брбљивац, блебетало; онај који грди, куди, говори нешто љутито, пакосно, небираним, увредљивим речима, заједљивац) и *лајавица* (1. она која много лаје (обично о женки пса) → 2. погрд. а. женска особа зла, лајава језика, брбљивица, торокуша). Могуће је, такође, и да су секундарна значења ових двеју лексема добијена независно од примарних зоонимских реализација, понављањем истог творбеног модела, будући да се глагол *лајати* у систему остварује и у значењу '2. погрд. говорити, причати свашта, брбљати, блебетати; говорити пакосно, љутито (против некога, нечега), увредљиво грдити, кудити (некога, нешто)'.

Пр. Гломазна *крекетуша* [је] гуиђала сад на ову сад на ону помоћницу (РСАНУ); Што се тиче оне жене која се бави социологијом, она је само социолошки *папагај*. Заклињем се да она нема ниједну оригиналну мисао (РСАНУ).

Убедљиво је најпродуктивнији модел творбе изведеница од глаголских основа суфиксом *-ло*, при чему се најчешће добијају погрдни називи за мушкарца (неки од њих по изузетку могу бити употребљени и када је референт жена): *баљезгало, бенетало, блебетало, дрндало, зврјало, зврндало, казивало, кевкало, клепетало, кричало, лајало, лапарало, лапрдало, мандарало, муљало, нагваждало, наклапало, тандркало, трућало*. Погрдно значење изведеница двоструко је условљено – негативном експресивном семантиком глаголске лексеме,³⁸⁵ као и суфиксом *-ло* који у деривацији *nomina agentis* у сфери 'човек' увек сугерише афективно значење, тј. „сталног или претераног вршиоца радње с пејоративном нијансом” (Бабић-Вујанић 1967: 84). Негативна експресивност мотивних глагола најчешће почива на чињеници да се тим лексемама тек секундарно означава човеково говорење, а примарно припадају некој другој лексичко-семантичкој групи глагола у чијој се семској структури као доминантна издваја сема звука.³⁸⁶ Притом уочавамо неколико типова компонената које у семском саставу мотивне глаголске лексеме указују на карактеристике звука – посредни су семе које носе информацију о интензитету, боји (под којом обично подразумевамо висину звука), брзини, односно темпу звука, континуираности, затим о начину на који се звук производи (нпр. ударањем), те о степену разумљивости онога што је изговорено. Отуда и пејоративност лексеме са значењем 'особа која говори' није само производ негативне оцене субјекта именованга о прекомерности, тј. превеликој учесталости говорења, већ се може назрети и поруга због начина на који особа говори (брзине, интензитета, боје звука и сл.). Тако сема која носи информацију о висини или боји звука (говора) доприноси негативној семантици лексема изведених од ономотопејских глагола – било да они примарно означавају оглашавање животиња (нпр. *кевкало, кричало, лајало,*

³⁸⁵ Свим наведеним глаголима заједничка је денотативна архисема 'говорити/рећи/каз(ив)ати', док се у семантичкој структури уочавају конотативне диференцијалне семе. Како истиче С. Ристић (2004: 122) код експресива са значењем говорења актуализују се информације о мери, количини, интензитету, начину, циљу, намери, смислу итд., које имају значајну функцију у формирању конотативног експресивног значења датог глагола.

³⁸⁶ Посреди су тзв. квалификативни глаголи говорења којима се описује и вреднује садржај говорења, висина тона, начин говорења и сл. (Штрбац 2011: 153).

цвркулало), било да се односе на различите звукове из природе и човековог окружења (нпр. удар грома – *тандркало*, обртање или кретање неког тела – *зврјало*, *зврндало*, *клетало*, *клопотало* и сл.). Такође, звучни утисак који се региструје у свим наведеним примерима одступа од имплицитне норме каква је карактеристична за неутралан говор човека, а истовремено се подразумева и да је садржај изговореног бесмислен, глуп, неважан и сл. Ипак, све ове семантичке компоненте само додатно наглашавају негативну експресивност изведенице, а она је увек заснована на оцени субјекта именована о прекомерној причљивости особе на коју реферише.

Пр. А гдје су тек празнови и пјесничка *зврндала* (РМС); И теби, старо *клетало* [...] требаће једно збогом казати (РСАНУ); Миле је [...] по језику загрижљиво *клопотало* (РСАНУ); Он је као политичар само једно велико *лапарало* (РСАНУ); DODIK BEZ DLAKE NA JEZIKU: Lajon је *laprdalo* i smutljivac, који је uvek bio protiv srpskih interesa! (интернет); Кад би мање причали – не би било оваквог нереда [...] *Наклатала!* (РМС).

За деривацију пејоративних лексема у номинацији брбљиве жене карактеристична су два творбена модела – 1) глаголска основа + *-уша* и 2) глаголска основа + *-ача*. У првом случају афективност изведенице почива како на пејоративној вредности суфикса *-уша* у сфери 'човек', тако и на експресивној обојености глагола на чију мотивну основу се он додаје. У појединим случајевима посредни су ономатопејске глаголске лексеме којима се примарно именује произвођење животињских узвика – нпр. *гакуша*, *крекетуша*, те је пејоративна семантика заправо заснована на метафоричким трансформацијама. Значење осталих пејоратива на *-уша* проистиче директно из афиксалне деривације, где мотивна глаголска лексема уз обавезну погрдну конотацију реферише на људски говор: *блебетуша*, *брбљуша*, *торокуша*.

Пр. Та *блебетуша* својим блебетањем [...] напуниће ти уши, па не ћеш ни речце чути што ти добри људи узговоре (РСАНУ); Неког јутра дође између Стане и неке *брбљуше* на бунару до речкања (РСАНУ); Tu bi uveče pokatkad navraćao i otac Gerasim sa ženom, Akulinom Pamfilovnom, najvećom *torokušom* u čitavoj okolini (ЕК).

Други творбени модел (Го + *-ача*) специфичан је по томе што даје прототипичну лексему погрдног значења у именовању причљиве жене – *алапача*, али и лексеме *арлакача*, *баљезгача*, *лапарача*, *тандркача*. Овде је, ипак, неопходно нагласити да се

пејоратив *алапача* са синхронијског аспекта не осећа као мотивисана лексема, будући да јој је етимологија непрозирна.³⁸⁷

Као што је већ напоменуто, погрдно значење многих лексема у овој тематској групи двојачко је мотивисано: на првом месту – негативном оценом претеране говорљивости особе која је предмет номинације, а на другом – негативном оценом изговореног садржаја. О томе у РСАНУ сведоче нпр. лексеме *баљезгало*, *баљезгача* (< *баљезгати* 'несвр. вулг. говорити којешта, што не приличи'), *бенетало* (< *бенетати* 'говорити бесмислице, лупетати, наклапати'), *мандарало* 'пеј. онај који говори нешто без везе, ради свашта и којешта' (< *андара мандара*, у РСАНУ: 'израз за оцену празног и бесмисленог разговора: којешта'), *нагваждало* (< *нагваждати* 'причати којешта (обично незанимљиво и развучено), гњавити причањем, наклапати, наглабати'), *олајавач* (< *олајавати* 'погрд. ширити клевете о некоме, оговарати, пањкати, опадати; причати свашта, блебетати'), *трућало* (< *трућати* 'бесмислено, којешта говорити, булазнити, лупетати') и др. Исту двојаку мотивацију за погрдно именовање препознајемо и код неколиких жаргонизама, деривираних од вулгарних глагола којима се колоквијално, у жаргону именују неке физиолошке радње: нпр. *кењатор*, *сератор* (Герзић), *лапрдало*, *мудросер* (Андрић).

5.8.1.8. Тврдоглавост

Друштвено-језичка заједница негативно оцењује тврдоглавог човека, доводећи по свој прилици ову карактерну особину у везу са умањеним интелектуалним способностима. О томе сведочи неколико лексема у анализираној грађи којима се истовремено може именовати глупа, ограничена, непромишљена особа, али и онај ко је 'задрт', 'својеглав', ко по сваку цену 'остаје при своме', не уважавајући туђе разлоге и мишљење (исп. *тврдоглав* у РМС). Лексикографски опис пејоративних јединица у овој тематској групи потврда је да се ТВРДОГЛАВОСТ често асоцијативно повезује са ГЛУПОШЋУ: нпр. *главоња* '2. пеј. ограничен или тврдоглав човек' (РСАНУ); *магарац*, *магарчина* '2. фиг. погрд. а. човек слабе памети, будала, глупак. б. тврдоглав, јогунаст

³⁸⁷ Детаљније ће о пореклу и семантици лексеме *алапача* бити речи у поглављу посвећеном пејоративима са суфиксом *-ача*. Том приликом још једном ћемо се дотаћи БРЉИВОСТИ као непожељне особине за жену са становишта српске друштвено-језичке заједнице.

човек' (PMS); *мазгов, мазговчина* '2. фиг. пеј. а. тврдоглав, својеглав, задрт човек. б. неразуман човек; будала, глупак' (РСАНУ); *ован* '2. фиг. погрд. глуп, неразуман човек' (РСАНУ) → 'тврдоглавко' (Андрић); *парип* '2. фиг. погрд. здрав, снажан, а глуп, тврдоглав човек' (PMS); *тупсон* 'тупавац, глупак, тупавко; тврдоглав човек' (Андрић).

Као што видимо, погрдно значење већине лексема којима се погрдно именује задрт, својеглав човек реализује се посредством зоонимских метафора. Посреди су метафоричке трансформације засноване на семама колективне експресије – имплицитним компонентама значења у семској структури зоонима, које носе информацију о стереотипима друштвено-језичке заједнице према неким животињама. ТВРДОГЛАВОСТ и СМАЂЕНЕ ИНТЕЛЕКТУАЛНЕ СПОСОБНОСТИ обично се приписују домаћим товарним животињама, које човек експлоатише у раду. То потврђују још две лексеме које можемо придодати наведеном низу, премда се у њиховим речничким дефиницијама не експлицира појмовна веза између ТВРДОГЛАВОСТИ и ИНТЕЛИГЕНЦИЈЕ. Посреди су називи за животиње из породице магарца – прототипичног представника глупости у животињском свету, а то су *мазга* 'тврдоглава особа' (Андрић) и *кењац* '1. б. фиг. погрд. тврдоглав човек' (PMS).

Прегледана грађа доноси још неколико назива за тврдоглавог човека, који не сугеришу истовремено одсуство интелигенције: нпр. *задрибалда* 'погрд. 1. онај кога је тешко убедити у нешто, који је крајње својеглав, тврдоглав, задрт, бандоглав' (РСАНУ), *бандоглавац* 'настран, тврдоглав човек', *намћор* пеј. 1. онај који је на своју руку, задрт, својеглав, тврдоглавац; настран човек, особењак, чудац; уопште онај који је незгодне, непријатне нарави, набусит, мрзовољан човек (РСАНУ). На основу лексикографског описа последње лексеме можемо стећи увид у то колико се ТВРДОГЛАВОСТ, ЗАДРТОСТ негативно вреднују у нашој култури, будући да се поистовећују са ОСОБЕЊАШТВОМ, НАСТРАНОШЋУ – дакле са духовним особинама које наговештавају несоцијализованог човека – онога који одудара од других људи, те чије су мисли, схватања, ставови или поступци чудни, необични и неоправдани.

Необично је да ниједна лексема којом се погрдно именује тврдоглава, задрта особа не реферише на жену, упркос томе што многе подразумевају и глупост – негативну духовну особину која доноси највећи број пејоратива за представнике оба

пола. Имајући у виду да тврдоглавост уједно захтева и снажну вољу, постојаност мишљења и ставова, оваква језичка слика света може говорити понешто о томе како се у нашој културној заједници традиционално третира жена у контексту ових карактерних својстава.

Пр. Мајор Јоле [...] је грдан *бандоглавац* (РСАНУ); Не значи [...] да је ништа опростио [...] том упорном *мазгову* (РСАНУ); Киптело је у њему што једна тврдоглава *мазговчина* [...] омета тако важан посао (РСАНУ); Какво је то изненађење морало бити за онога *кењица* Пантагруела! (РМС); Данашњи сурови политички *задрибалде* нису ништа друго до права природа тарасконског ловца качкета (РСАНУ).

5.8.1.9. Тврдичлук

Грађа анализирана у овом раду показује да се и ТВРДИЧЛУК налази међу непожељним карактерним особинама, за коју је са лингвокултуролошког аспекта занимљиво да се стереотипно везује за Јевреје. Разлог томе треба тражити у историјском искуству српског народа са јеврејским, односно, у чињеници да су припадници ове етничке скупине на нашим просторима вековима уназад били присутни као имућни трговци. Сва је прилика да су се за њих отуда временом почеле везивати предрасуде о ШКРТОСТИ и ПРЕТЕРАНОЈ ШТЕДЉИВОСТИ. О томе у описним релацијама српског језика сведоче пејоративи *Жидов, јеша, језуита* у значењу 'тврдица, циција; трговац, ћифта'.³⁸⁸

Међу погрдним називима за тврдицу у грађи региструјемо и лексеме *стипса, шкртица, шкрчина, штедљивчина, штекара*.

Пр. Немас није *stipsa* onako kako mi to shvatamo. Он и те како voli да užива и да за то плати (Политика, ЕК). Та одвратна *шкрчина* [...] не допушта јој радост материнства (РСАНУ); Veliki umetnici neretko su bili čudaci, pijanci, zloće, pakosnici, *cicije*, sujetne budale, prevaranti, patološki ljubomorne osobe, kleptomani i šta sve ne još (Политика, ЕК); Goca Lazarević: Nikada nisam bila *štekara*, ali ni rasipnica (интернет, наслов новинског текста).

5.8.1.10. Грамжљивост, лакомост, користољубивост

Међу духовним особинама које се сматрају непожељним у свакој културно-језичкој заједници, па и нашој, налази се и ГРАМЖЉИВОСТ, а за лакомог, похлепног

³⁸⁸ Више о стереотипима везаним за Јевреје видети у поглављу посвећеном пејоративима у именовану припадника етничких скупина.

човека који безобзирно тежи себи нешто да приграби у лексичком систему забележили смо 14 погрдних назива. Све лексеме у овој тематској скупини одликује висок степен пејоративности, а разликују се у погледу начина на који се реализује погрдно значење. Поједине су добијене семантичком деривацијом – нпр. зоонимским метафорама, при чему се као изворни домен за концептуализацију грамжљивца обично узимају животиње чије нас понашање, превасходно начин на који лове и прибављају храну – подсећа на ову непожељну човекову особину. Посреди су птице грабљивице или опасне, крволочне звери – нпр. *кобац* 'б. фиг. погрд. грабљив човек' ← 'а. зоол. птица грабљивица из породице соколова' (РМС), *лешинар* '1. особа која је почела да се дружи с неким ради стицања (ситније) материјалне добити' (Герзић) ← '1. зоол. а. велика птица грабљивица' (РСАНУ); *пијавица* '2. фиг. а. онај који немилосрдно користи, материјално израбљује, искоришћава некога, израбљивач, експлоататор, зеленаш' ← '1. зоол. а. у мн.: класа чланковитих глиста [...] које живе у слатким водама и морима паразитски се хранећи крвљу кичмењака' (РСАНУ, 20. том, у штампи); *стрвинар* '3. фиг. човек који искоришћује и пљачка другога' ← 'зоол. а. птица грабљивица, јаког, повијеног горњег дела кљуна, снажних и оштрих канци, која се храни стрвином' (РМС); *хијена* '2. фиг. безобзирни грабљивац, крволоч' ← '1. зоол. животиња из реда зверова, која се храни стрвином и заудара'. Каткада је погрдна номинација заснована на садејству метафоре и метонимије или синегдохе, те тако грамжљивог, похлепног човека можемо назвати *нокташем*, при чему у творбеној основи изведенице препознајемо соматизам *нокат* који стоји за део тела којим људи нешто узимају, хватају, држе. У даљој семантичкој разради овог метафоричког сценарија долази до деривације лексема изразито негативне експресивне тоналности чије су мотивне речи глаголи којима се именује радња повезана са функцијом наведеног дела тела – грабљењем (хране канцама), гребањем (нечега ноктима): *грабежљивац*, *гребарош*, *гребатор*.

Пр. Онога старога *копца*, игумана, распорићу као мачку (РМС); Ново друштво, нова господа су носити *лешинари* (РСАНУ); Доцније су га растрезнили крупни губици и тек тада је схватио да су његови пословни партнери обичне варалице, *пијавице* и грамжљивци (РСАНУ, 20. том, у штампи); Калуђер, а *стрвинар*. Кокнућу га у мраку (РМС); Доцније се као зеленаш и бурзанска *хијена* дочепео блага (РМС);

Шта се још може видети напољу, мравињак у настајању [...] *грабежљивци*, покварењаци, содомити (Потић, 96); Има много *гребатора*, а ми морамо све да их хранимо! (Герзић).

Човекова незајажљивост и неумереност у узимању нечега за себе и сопствене потребе, обично без увида у то како се његови поступци одражавају на друге, концептуализује се и као ГУЉЕЊЕ, ДРАЊЕ. Појмовном метафором ГРАМЖЉИВОСТ ЈЕ ГУЉЕЊЕ/ДРАЊЕ ставља се на сликовит начин у фокус последица коју проузрокује ова човекова непожељна активност, тј. спремност да граби чак и у ситуацијама када нема објективно шта да се узме. Отуда се НЕМИЛОСРНО, БЕЗДУШНО ИСКОРИШЋАВАЊЕ некога или нечега метафорички назива ГУЉЕЊЕМ, при чему се предмет експлоатације сликовито, на појмовном плану, поистовећује са неким ОГУЉЕНИМ ентитетом (нпр. дрветом, воћем, поврћем и сл.). Отуда у лексичком систему за грабежљивца постоје и пејоративни синоними *гуљачина*, *гуљач*, *гуликожа*, *дерач*, *дерикожа*, у значењу 'онај који другог немилосрдно материјално искоришћава; зеленаш, лихвар' (исп. у РСАНУ *гуликожа*).

Пр. Мој брат [...] их [трговце] мрзи [...] Лопови, каже он [...] *Гуликоже* (РСАНУ); Није он *гуљач* ни отимало (РМС); Трошковник сам платио [...] па ако га [адвоката] назовем пљачком и *гуљачином* тек блиједу присподобу стављам од онога што [он] доиста јесте (РСАНУ); Тај *дерач* [адвокат] Лисјаковић и мене је запетљао у кривичну правду (РСАНУ); Скрећем ти само пажњу на то да су господари свих великих дућана и магазина лопови и *дерикоже* (РСАНУ).

ГРАМЖЉИВОСТ и ЛАКОМОСТ често се појмовно изједначавају са КОРИСТОЉУБИВОШЋУ и паразитским начином живота, што културно-језичка заједница осуђује, сматрајући такве представнике непожељним, бескорисним члановима друштва. То у нашој грађи потврђује и метафорички мотивисана лексема *паразит*, као и жаргонизам *чешатор*.³⁸⁹

Будући да је ГРАМЖЉИВОСТ као духовна особина апстрактан, чулно несазнатљив појам, неретко се асоцијативно доводи у везу са ПРОЖДРЉИВОШЋУ као нешто

³⁸⁹ Занимљиво је са лингвокултуролошког аспекта да се ова непожељна духовна особина готово доследно приписује мушкарцима. Претпостављамо да разлоге за постојање овакве језичке слике света треба тражити у стереотипној перцепцији полова и традиционалној расподели друштвених улога према половима. Колектив од мушкарца очекује да поштено ради, издражава породицу и материјално привређује друштву, те се узимање од других, њихова експлоатација и паразитски начин живота преваходно негативно оцењују као духовне особине представника мушког пола.

конкретнијом манифестацијом овог непожељног облика понашања. Отуда се значење и употреба неколиких пејоративних јединица чији је денотат грамжљив човек може тумачити појмовном метафором ГРАМЖЉИВОСТ ЈЕ ПРОЖДРЉИВОСТ: нпр. *гладник*, *гладница*, *гладничина*, *гладов* '1. б. фиг. грамжљива, лакома особа' ← '1. а. особа коју је тешко заситити, прождрљиво створење, ждера'; *изјелица* '2. онај који живи на рачун другог, који искоришћава, израбљује друге људе' ← '1. онај који много једе, прождрљивац, гладница'; *ненасит* '1. онај који се не може наситити, заситити, незаситник' (< *ненасит*, -а, -о '2. а. који не може задовољити, довољно испунити (неку своју жељу, тежњу), незајажљив, похлепан, грамзив' ← '1. који се не може лако наситити, који не може утолити глад, жеђ, прождрљив').

Пр. Главне паре има да узму ове грчке *гладнице*, ови што би Богородичин покров изнели на пазар (РСАНУ); Дошао овамо да једе туђ хљеб, *гладничина* (РСАНУ); Нећу да будем *изелица* народна, да му сисам срж и да се раним знојем његовим (РСАНУ).

Коначно, овој тематској скупу припадају и изведенице типа *nomina agentis* од глагола *зграти*, *отимати*, чије погрдно значење почива на пејоративности основинске лексеме: нпр. *згртало*, *згратица* 'пеј. онај који незајажљиво згрће, граби (новац)'; *отимач* 'онај који отима, који пљачка, пљачкаш, грабљивац'.

Пр. Миха, тај коњски трговчић и *згртало* новаца [...] хоће да наткрили гавана (РСАНУ); Осети да их мрзи [...] те [...] себичњаке, пијанице, тезгаре, *згратице* (РСАНУ); *Гуликожо*, народни *отимачу*, лоповчићу млади (РСАНУ).

5.8.1.11. Прождрљивост

Осим наведених лексема чије значење указује на преклапање семантичких поља ГРАМЖЉИВОСТИ и ПРОЖДРЉИВОСТИ, међу називима за прождрљивог, незаситог човека у грађи региструјемо још неколико пејоративних јединица, које се разликују у погледу начина на који се формира погрдно значење и степена негативне експресивности. Неке од њих добијене су семантичком деривацијом, и то зоонимским метафорама (нпр. *ала*, *алавац*, *прасе*, *свиња*, *стока*), док су неке производ афиксалне деривације – углавном суфиксације (нпр. *гурманчина*, *ждера*, *ждероњица*), а тек спорадично композиције (нпр. *мастибрк*, *мастигрло*). Пејоративи у овој тематској групи још једном потврђују

да друштвено-језичка заједница оштро критикује сваку неумереност и необузданост које човек испољава у понашању.

5.8.1.12. Аљкавост

Ова особина налази се на граници између физичке и карактерне, али смо је распоредили међу лексеме којима се описује човеков духовни свет, јер се чини да аљкав, запуштен изглед заправо можемо сматрати манифестацијом неке унутрашње немарности. Томе у прилог говори и семантика придева *аљкав*, односно његов лексикографски опис у РСАНУ: 'немаран у одевању или раду, неуредан, немарно урађен'.

У овој скупини пејоратива налазимо неколико лексема добијених механизмима полисемије, и то зоонимском метафориком, при чему су као изворни домен у концептуализацији човека послужиле животиње чији изглед станишта указује на неуредан начин живота. Углавном су посредни врсте из породице свиња: нпр. *крмак* '2. фиг. погрд. прљав, неуредан или безобзиран, нечастан човек', уп. и *крмача*, *крмачетина*, *крме* (РСАНУ); *прасица* '2. фиг. пеј. а. замазана, прљава, неуредна особа' (РСЈ); *свиња* '2. фиг. а. прљав човек; морално пропала особа'³⁹⁰

Осим пејоратива у сфери човек који су мотивисани стереотипним поимањем појединих животињских врста у нашој култури, међу лексемама којима се погрдно именује аљкава особа региструјемо низ оних у чијој су творбеној основи придеви *аљкав* – нпр. *аљкавац*, *аљкавица*, *аљкавко* (РСЈ), *аљкавуша*, *аљкуша* (РСАНУ) и *прљав*, у значењу '1. који на себи има мрља, нечист, упрљан' – *прљавац*, *прљавица*, *прљавко* (РМС). Контексти у којима се ове лексеме реализују као пејоративни називи за човека такође сведоче о преклапању семантичких поља физичко–духовно, односно о метафоричкој трансформацији ФИЗИЧКА АЉКАВОСТ → НЕУРЕЂЕНОСТ, НЕОРГАНИЗОВАНOST, НЕМАРНОСТ УОПШТЕ.

Нпр. Није ни *аљкавац*. У одијелу је уредан, чист (РСАНУ); С машином не може управљати ма какав *аљкавац* (РСАНУ); Она је, бато, *аљкавуша* (РСАНУ); И жене узавреше [...] све оне алапаче и

³⁹⁰ Више је о колективној експресији израженој према свињама и стереотипној перцепцији ове животиње у српској, али и другим културно-језичким заједницама било речи у поглављу посвећеном зоонимским метафорама као механизму пејорације. Том приликом навели смо и одговарајуће примере контекста који потврђују метафоричко значење чији је денотат 'човек'.

трчилаже, чупе и *алкуше* (РСАНУ); Живот [...] прави од небојше кукавицу, од чистунца *прљавца*; А он се, *прљавко* прождрљиви, слади мушјим точкицама (РМС).

5.8.1.13. Дволичност, лицемерје, превртљивост

Посреди су духовне особине које колективни субјекат именована негативно оцењује и чијим носиоцима додељује имена различитог степена негативне експресивности – од шалливо-подругљивих до изразито погрдних, увредљивих. Семантички врло блиске њима и отуда класификоване скупа јесу и лексеме којима се изражава презрив став друштвено-језичке заједнице према неморалном човеку спремном да изда и поткаже другу особу.

И у овој тематској групи пејоративно значење може се формирати као производ афиксалне или семантичке деривације. Првом типу припадају родно неутралне императивне сложенице подругљиве конотације – *вртигуз*, *вртирен*, у значењу '2. пеј. непоуздана, превртљива особа, превртљивац, превртљивица' (РСЈ), као и изведеница *вртиренка*, резервисану у истом значењу за особу женског пола. Женска превртљивост апострофира се и суфиксалном изведеницом *шеврдуља*, коју РМС региструје у значењу 'пеј. дволична женска особа' – нпр. *Шеврдуља* често би се увијала и претварала најбољијем чељадетом. Негативна експресивност у овом случају двоструко је условљена, тј. почива и на пејоративној компоненти основинске лексеме и на афективном значењу које суфикс *-уља* доноси дериватима. У творбеном процесу суфиксације добијене су у прегледаној грађи и лексеме *издајица*, *издајник*, *потказивач*, чија је погрдна конотација у потпуности потекла од негативне семантике мотивног глагола – нпр. Моја Марјам. Еталон верности у овом свету *издајица* и проданих душа (Басара, 92); Изазива ратове и пометњу међу људима, завађа браћу и спарује крвника са курвом, продану душу са *издајником* (Стевановић, 123). Ко зна како и на које начине су преживели? Можда су били *издајници* и *потказивачи*, целати својих рођених (Стевановић, 166). Додавањем суфикса на основе експресивних глагола настају и жаргонски деривати којима се у колоквијалној, разговорној комуникацији именује издајник, доушник, тужибаба: нпр. *друкара*, *друкатор*, *цинкара*, *цинкарош* – нпр. Научио [сам] да су издајници и *цинкаре* најгори људи (Герзић); Време врло капаво цури кад имаш петљанцију с цанкозама [...] Сматрао их је [Пења] малоумним цмиздравцима и урођеним *друкаторима* (Тирић, 110).

Другом типу припадају лексеме чије се пејоративно значење реализује деловањем механизма полисемије, и то лексичком метафором – нпр. *искаркот* 'погрд.

издајник, неверник (према библијској личности Јуди Искарјоту који је за тридесет сребрњака издао Христа)', *камелеон* '2. фиг. човек који мења своје мишљење и понашање према приликама, потреби, превртљивац' (РСАНУ), *курва* '2. погрд. лукава особа; особа непоузданог, превртљивог карактера уопште' (РСАНУ); *куче* '2. фиг. погрд. непоуздан човек, издајник' (РМС) – нпр. Како вас, *искариоте*, земља подноси! (РСАНУ); Радије ћу јести једном на дан, него ли *камелеонима* скидати шепир (РСАНУ); Све сам попушио, *курва* лоповска! Ни мрве карактера нема! (РСАНУ); Само тог Јевту да ухватимо! [...] — Е, паз' да нећете *кучићу!* (РМС).

Примећујемо да у погледу бројности и у овој групи пејоратива доминирају лексеме чији је денотат особа мушког пола.

5.8.1.14. Лажљивост, неискреност

Семантички врло блиске лексемама у претходној групи јесу номинативне јединице којима се погрдно именује неискрена, лажљива особа. Међу њима све су творбени пејоративи, добијени суфиксацијом основе глагола *лагати* или придева *лажљив* (*лажов*, *лажовчина*, *лажоња*, *лажљивац*, *лажљивчина*), осим метафорички мотивисане епонимске лексеме *барон*, која је производ апелативизације антропонима (према историјској личности – немачком барону Минхаузену, за којег постоји легенда да је био велики лажљивац). Од ње је затим у жаргону суфиксацијом изведен облик *баронџија*, у истом значењу.

Нпр. Наседали [смо] на приче старих *баронџија* из краја (Герзић); Мрзео је телевизију [...], али га је нешто упорно терало да је гледа. „*Лажови* и дрољетине!” (Видојковић, 196); У Ћопића кући никад није било *лажовчина*, али како се ти то изметну, не могу паметан бити (РСАНУ); Досад сам све лагао и *лажоња* лепезом машем, лепезом свезнања (РСАНУ).

5.8.1.15. Непоштење

Семантичка анализа грађе ексцерпиране за потребе овог истраживања доноси 40-ак лексема којима се негативно оцењује непоштен човек. Каткад их је тешко диференцирати од пејоратива описаних у претходним двама скупинама, јер су ДВОЛИЧНОСТ, ЛИЦЕМЕРЈЕ, ПРЕВРТЉИВОСТ и НЕИСКРЕНОСТ ништа друго до конкретизовани облици непоштеног понашања, које културна заједница препознаје и чије носиоце обележава погрдним именима. Ипак, определили смо се да у посебну

тематску скупину издвојимо пејоративне номинационе јединице којима се реферише на човека чије владање излази из оквира друштвено-обичајних норми. Чини се да су погрдни називи у овој групи значењски уопштенији, тј. да покривају шири спектар негативних особина које се приписују именованом појединцу него што је био случај са лексемама у тематским скупинама ДВОЛИЧНОСТ/ЛИЦЕМЕРЈЕ, односно, ЛАЖЉИВОСТ/НЕИСКРЕНОСТ. Такође, подробнијим увидом у грађу могли смо приметити и то да непоштени поступци и радње којима је склона именована особа у појединим случајевима нису противни само имплицитним моралним начелима колектива, већ се косе и са правним прописима, односно законима која важе у друштвеној заједници, те су неретко формално кажњиви и држава их санкционише.

Погрдно значење лексема у овој тематској групи у највећем броју случајева формира се афиксалном деривацијом. Компонента негативне експресивности обично је уочљива већ у семском саставу основинске лексеме, а суфиксима се у творбено значење само уноси сема 'човек', при чему најчешће добијамо изведенице у категоријама *nomina agentis* или *nomina attributiva*. Као мотивне речи неретко се јављају експресивни или жаргонски глаголи, којима се именују раличите непоштене радње и активности, а као производ деривације добијамо изведенице са значењем 'преварант', 'варалица', 'обмањивач', 'онај који се бави непоштеним пословима', 'онај ко не бира средства за остварење циљева' и сл.: нпр. *блефер* 'обмањивач, шарлатан, преварант' (< *блефирати*, Андрић); *ваћарош* 'човек који постиже свој циљ вештом причом; сналажљивко; ситан преварант' (< *ваћарити*, Андрић); *мешетар* '2. фиг. пеј. онај ко агитује за туђи рачун' (< *мешетарити*, РСАНУ); *муватор* 'ситан преварант, варалица' (< *мувати*, Герзић); *муљатор* 'преварант, непоштењак, мувара' (< *муљати*, Андрић); *петљанчина* 'аугм. и пеј. од петљанац' [= а. онај који петља, сплеткари, вара и лаже, непостојан човек, сплеткар, смутљивац] (< *петљати*, РСАНУ); *фолер*, *фолирант* 'варалица, лажов, симулант' (< *фолирати (се)*, Герзић). Када је посреди творба, недоумица се јавља у вези са жаргонизмом *мућкарош*, у значењу 'онај ко се сналази на полулегалан одн. сумњив начин; онај ко се користи рупама у закону, прописима' (Андрић). Премда би се и она најпре могла тумачити као изведеница суфиксом *-арош*

од глагола *мућкати*,³⁹¹ треба узети у обзир и другу могућност, а то је да се ради о деривату именице *мућка*³⁹² (*мућкарош* је према лексикографском опису у Андрићевом речнику ипак пре 'онај ко се користи мућкама, махинацијама', тј. 'онај ко је склон мућкама' него 'онај који мућка'; оба творбена модела делују једнако вероватна).³⁹³

Пр. Ми већ не разликујемо политички карактер од политичког *мешетара*, поштењака од поткупљене хуље (РСАНУ); Обићни *preduzimljivi muvator* [...] ne bira načine kako da što pre proda svoju robu (ЕК); Они нису *muljatori*. Они су [...] људи који имају неку врсту храбрости (ЕК); Има пик на тебе. Мисли да си тешки *фолер* (Герзић); Жене су опет падале на бездушне моћне мушкарце све каобајаги тражећи fine песничке душе. Била је то игра *фолираната*, у којој није било места за ненаметљиве и скромне (Потић, 141).

Осим пејоративних девербативних изведеница са значењем вршиоца недозвољене, непоштене радње, коју друштвено-језичка заједница не одобрава, у грађи бележимо и суфиксалне деривате од именица. Међу њима се у погледу бројности издвајају аугментативно-пејоративни називи за *лопова* – *лопина*, *лоповчина*, *лопужа*, *лопужина*, *лопурда*, чији денотат није нужно преступник закона, тј. починилац крађе као кривичног дела, већ било који 'преварант', 'лупеж', 'неваљалац', 'нитков' (исп. *лопов* у РСАНУ 1. а. онај који краде, крадљивац; отимач, пљачкаш; преварант, лупеж. б. неваљалац, подлац, нитков). Даље, нетрпељивост друштвено-језичке заједнице изражена је и према појединцима који настоје или успевају да стекну више него што им припада, тј. преко онога што заслужују својим трудом, радом и доприносима за колектив. О томе у прегледаној грађи сведочи императивна сложеница *набицепаши*, коју РСАНУ региструје у значењу 'пеј. онај који не бира средства да дође до новца' – нпр. Зашто и наши државнички пекмезари и *набицепаши* и себи-куће-градитељи не учине једнако?, као и галицизам *профитер*, који у РМС није квалификован, али лексикографски опис

³⁹¹ Исп. у РСАНУ *мућкати* '4. фиг. правити мућке, мутити, нпр. Синоћ сам [...] причао Ђурђу и свима сам говорио да ми је сумњив и да *мућка* нешто.

³⁹² Исп. у РСАНУ *мућка* '2. разг. пеј. потајно, лукаво поступање мимо прихваћених друштвених норми или закона, с циљем да се нешто постигне; исп. махинација' – нпр. Добио је посао мимо конкурса. Мора да је у питању нека *мућка*.

³⁹³ Клајн (2003: 184) међу именицама са суфиксом *-āroш* наводи и низ жаргонизама, разликујући притом изведенице од именичких основа (*тезгарош*, *тремарош*, *прпарош*, *кесарош*, *жицарош*) и изведенице од глаголских основа, међу које смешта и лексему *мућкарош* (уз *тапкарош*, *мунђарош*, *цвицарош*). Чини се, међутим, да у вези са лексемом *жицарош* нпр. аутор превиђа могућност да је посредни изведеница од жаргонског глагола *жицати*, те остајемо у недоумици и у вези са мотивном речју лексеме *мућкарош*.

сугеришше негативну експресивност 'онај који из свега жели да извуче, избије профит, корист, добитак, зараду' – нпр. Све најружније и најгоре сам изговорио о њеном дечку: убица, криминалац, *профитер*, простачина (Савић, 195).

Са творбено-семантичког аспекта вредни су пажње и жаргонизми *муфтара*, *муфтарош* и *муфтација*, којима се колоквијално назива 'ситан преварант'. Мотивну основу ових лексема представља прилог турског порекла *муфте* (*мукте*), у значењу 'бесплатно, без накнаде, бадава', а пејоративно значење заснива се вероватно на сплету асоцијативних веза, односно, појмовних метафора помоћу којих концептуализујемо НЕПОШТЕЊЕ, ПРЕВАРУ: НЕПОШТЕЊЕ ЈЕ УЗИМАЊЕ НЕЧЕГА НЕЗАСЛУЖЕНОГ, БЕЗ НАКНАДЕ односно ПРЕВАРИТИ ЈЕ ДОМОЋИ СЕ НЕЧЕГА НЕЗАСЛУЖЕНОГ БЕСПЛАТНО, БЕЗ НАКНАДЕ, ОЛАКО.

Међу лексемама у овој тематској групи, којима се реферише на човека склоног непоштеним радњама, пажњу привлаче још две изведенице засноване на метафоричким трансформацијама. Посреди су лексеме *намазанко* 'искусан и свакој ситуацији дорастао мушкарац који је спреман да превари или обмане мање способне особе' (Герзић) и *шминкер* 'варалица, преварант' (Андрић). Имајући уз њих у виду и израз који постоји у фразеолошком систему српског језика *бити намазан свима мастима* (*свим бојама*), у значењу 'бити лукав, препреден, превејан' (РСАНУ), као и секундарно значење глагола *фарбати* 'фиг. пеј. разг. варати, обмањивати; лагати', можемо закључити да се ВАРАЊЕ, ЛАГАЊЕ као апстрактне радње концептуализују помоћу метафоричког сценарија ПРЕМАЗИВАЊА, ФАРБАЊА. При томе, примећујемо двојак смер појмовног повезивања: у првом случају – преварант се сам премазује, маскира бојама да га не би приметио онај кога жели да превари, а у другом – преварант маскира реалну слику стварности, односно премазује (очи) лице онога кога покушава да вара, како не би могао објективно перципирати ситуацију. Дакле, према првом сценарију, онај ко је *намазан* заправо је маскиран, прикривен, не може му се видети право лице и тако успева да обмане оне из свог окружења, тј да се представи друкчијим него што јесте. У другом пак случају, преварант поставља маску између себе и жртве тако што маскира, фарба, шминка лице посматрача, са циљем да му замагли стварност.

Међу лексемама којима се именује непоштен човек региструјемо неколико изведеница са заменицом у основи, нарочито интересантних по начину на који се

формира погрдно значење: *нитков*, *нитковић*, *нитковица*, *ништура*.³⁹⁴ Очигледну мотивацију представља одрична заменица за лице (*нико* < *нитко*) и ствари (*ништа*), при чему претпостављамо метафоричку асоцијативну везу непоштен човек → *нико*, тј. непоштен човек → онај који није достојан да се назове човеком (*нитков* 'пеј. лош, подао човек, неваљалац, покварењак, хуља, подлац'). Суфикси *-овић* и *-овица*, који долазе на основу заменице *нитко*³⁹⁵ појачавају афективно значење на начин који је својствен изведеницама са овим формантима (модификује се првобитно патронимско значење – в. у РСАНУ под *нитковић* 'а. в. нитков. б. в. никоговић'; успоставља се, дакле, сононимски однос између облика *никоговић* 'потомак никога', тј. 'припадник неугледне породице' / 'онај који није доброг порекла' и *нитковић* 'лош човек, нитков' (исп. и Клајн 2003: 113).

Конечно, НЕПОШТЕНОСТ се као негативна духовна особина појмовно изједначава са НЕВАЉАЛСТВОМ, што је логичан семантички развој будући да носиоци обеју карактеристика излазе из оквира етички исправног владања. Ипак, на основу лексикографског описа анализираних лексема издвојили смо у посебну подскупину неколико пејоратива чији је денотат 'неваљао човек', и то су нпр.: *бараба* 'пеј. (према разбојнику Бараби – Варави који је, према јеванђељу, ослобођен уместо Христа) неваљао човек, пропалица; скитница, прописвет' (РСАНУ); *мангун* '1. погрд. особа слабих моралних и радних својстава, неваљалац, безобразник, прописвет, лола' (РСАНУ); *неваљалчина* 'аугм. и пеј. од неваљалац' [неваљалац = а. онај који је неваљао, рђав, нитков, покварењак]; *хуља* 'погрд. неваљао и нечастан човек, нитков, подлац' (РМС). НЕВАЉАЛСТВО се може разумети као нека врста хиперонима, пошто истовремено обухвата и НЕПОШТЕЊЕ и читав спектар непожељних карактерних црта, услед чега су лексеме у овој групи семантички врло блиске онима које смо одредили као пејоративе опште негативне оцене. Чини се да квалификовање човека као неваљалог подразумева пре свега НЕМОРАЛНОСТ и НЕПОШТЕЊЕ, али су границе између ових група лексема погрдног значења врло лабаве и свесни смо да би се неке од њих могле посматрати и у оквиру друге скупине.

³⁹⁴ Како запажа Клајн (2003: 113), „заменичку основу имају речи којима се изриче повољан или неповољан суд о нечијем пореклу или особинама”.

³⁹⁵ О префиксираном облику *нитко* < *тко* в. Скок 2, под *ко*.

5.8.1.16. Лукавост, препреденост

Лексичко-семантичка анализа погрдних назива за човека показује да се поједине духовне особине налазе на граници између позитивних и негативних. Тако се и ЛУКАВОСТ, у зависности од околности у којима се испољава и комуникативне ситуације може појмовно доводити у везу са позитивно конотираном СНАЛАЖЛИВОШЋУ, МУДРОШЋУ. Неретко је, међутим, ова карактерна црта изразито негативно оцењена, а њене носиоце друштвено-језичка заједница изједначава са препредењацима, неваљалим, непоштеним људима. ЛУКАВОСТ се притом може лексички изразити посредством метафоричких трансформација – нпр. зоонимским метафорама или пак негативно тонирани експресиви у номинацији лукавог, препреденог човека могу бити производ афиксалне деривације. Навешћемо неколико лексема које у анализираној грађи репрезентују негативан став колективног субјекта именовања према таквим људима: *лисац* фиг. лукав, превејан, препреден човек (РМС); *лисица*, *лисич(ет)ина* 'б. фиг. лукава, препредена особа; подмукла и злобна особа' (РСЈ); *премазанко* 'лукава особа' (Герзић); *префриганац* 'лукавац, препредењак; дволичњак, лицемер' (Андрић); *шпицлов* 'сналажљив човек; лукав човек, препредењак'.

Пр. Potcenjuješ starog *lisca!* *Namazanko* je to svetski! (ЕК); Знам ја добро, тајног зликовника; и отац му бејаше *лисица* (РСАНУ); Konduktier je podmukli zlikovac i *prefriganac* koji чека svoj trenutak ptice grabljivice (ЕК); Lukav, dovitljiv, protuva i *špiclov* [...], ali ipak, nije bio bez srca (ЕК).

5.8.1.17. Нескромност, препотентност, хвалисавост, разметљивост

Српска друштвено-језичка заједница традиционално оцењује СКРОМНОСТ као врлину и погрдним јединицама номинације осуђује одступање од таквог владања – било да се именована особа размеће материјалним стварима, било да је посреди ПРЕПОТЕНТНО, ОХОЛО ПОНАШАЊЕ и претерана ХВАЛИСАВОСТ. О томе у анализираној грађи углавном сведоче жаргонизми, од којих неке одликује изразито вулгарна конотација – нпр. *куроња*, *мудоња*, *прдоња*, *пуватор*, *пувандер*, али и пејоративи који припадају лексичком стандарду – нпр. *мегаломан*, *нарцис*, *охолчина*, *разметљивац*,

расипник, самозванац.³⁹⁶ И за ову тематску скупину пејоратива карактеристично је да готово доследно реферишу на мушкарце.

Пр. Ти си један обичан надмени *куроња*, иди и не враћај се (Герзић); Морам да [...] призивам кишу како бих прехранио овај народ *мегаломана* и нерадника (Басара, 65); *Разметљивци*, као Алимпије, говорили су да се од силне хвале и халапљивости задавио [мајстор] сопственим ријечима (Братић, 162); Године 1909, капитал од 236.000 динара био је и велики и мали. Мали за *расипника* и нерадника (Селенић, 60).

5.8.1.18. Свадљивост и џангризавост

Двадесетак негативно обојених номинационих јединица у анализираној грађи показује да се СВАДЉИВОСТ, обично праћена ЏАНГРИЗАВОШЋУ и вербалном агресивношћу, негативно оцењује код представника оба пола, нешто чешће код мушкараца. Махом су у овој тематској групи регистроване изведенице добијене суфиксацијом глаголских основа, при чему је погрдно значење двоструко мотивисано – на негативном експресивном обојеношћу мотивне лексеме, али и пејоративном вредношћу творбеног наставка. Као најпродуктивнији творбени модел уочава се деривација именица типа *nomina agentis* суфиксом *-ло*: нпр. *закерало* 'онај који закера, непрестано поставља неоправдане захтеве, зановетало' (РСАНУ), *замерало* 'пеј. онај који лако замера другоме' (РМС), *приговарало* 'погрд. онај који приговара, који износи замерке на чији рад или поступке' (РМС), *хушкало* 'пеј. особа која хушка, хушкач, подстрекач, подбадало' (РСЈ), *џангризало* 'особа која много џангриза, приговара, свадљива особа' (РМС).

Нпр. Жарко никад не пропушта прилику да пљује по комунистима, што мени као првоборцу НОБ-а није баш право, но, рачунам да је Жарко маторо губитничко *закерало* (Видојковић, 105); [Он је био] џандрљив и поган на језику [...] Осим тога, он је вјечито *замјерало* (РМС); Износила их [разлоге] редом [...] и показује их оном непознатом *приговаралу* (РМС); Завјеренике [...] подземна *хушкала* [...] сву ту багажу треба водити у евиденцији (РМС); Цар је био сумњичало, *џангризало* [...] груб и нељубазан (РМС).

³⁹⁶ У вези са овом другом скупином пејоратива неопходно је истаћи да су посредни лексеме које смо уврстили у корпус прегледајући књижевна дела савремених писаца. Оне у описним реченицама махом нису маркиране квалификаторима *пеј.* или *погрд.*, али су нам контексти сугерисали да се обично реализују са изразито негативном експресивном обојеношћу.

Међу лексемама којима се погрдно именује свадљивац, склон вербалним конфликтима и галамљењу региструјемо и неколике изведенице од експресивних глагола суфиксом *-ач*: *букач* 'онај који бучно виче против нечега или одвећ гласно нешто одобрава, лармација', *пљувач* 'особа која претерано критикује и оговара друге' (Герзић), *хушкач* 'пеј. онај који хушка, подбуњивач, подбадач' – нпр. Гомила најгрлатијих и најгорих *букача* и насилника отпласне у далеке махале (РСАНУ); Видим да он и сада наставља са пљувањем и вређањем, а ја са *пљувачима* не причам! (Герзић); Доћи [ће] час [...] када ће се расплинути занос штетне хајке која тера воду на млин [...] само ратним *хушкачима* (РМС). Овде, даље, спадају и лексеме пејоративног призвука са експресивним суфиксом *-ија*:³⁹⁷ нпр. *бунџија* 'в. бунтовник' ['онај који негодује, протестује против неког или нечег; онај који је увек готов на буну, букач'], *галамџија* 'онај који сувише гласно говори, који диже галаму; онај који се истиче, размеће', *кавгаџија* 'онај који изазива кавгу, тучу, убојица, свађалица', *лармаџија* 'онај који сувише гласно говори, који диже ларму, букач, галамџија' – нпр. Кад би се неко усудио да се буни, брзо би нестао; први *бунџија* међу нама [...] не дозвољава осталима да чине оно што је себи допустио (Стевановић, 128); Можда се она тројица *галамџија*, *букача* и *дрекаваца* мењају, као потршни делови машине (Стевановић: Змајеви, 197); Ја сам чуо [...] да вам жене бјеже од мужева ко ђаво од крста, јер сте пијанице, *кавгаџије* и никакви кумови (Братић, 81); Зар ту сад влада сме [...] да пусти [...] да нам вамо шаљу [...] којекакве *лармаџије* (РСАНУ).

Међу жаргонизмима уочавамо нпр. *контраш* 'онај ко се свему противи, ко свима противуречи' (Герзић) – *Njegov oprez je razumljiv, jer u srpskoj košarci su se poslednjih godina namnožili kontraši koji rađe glasaju protiv nekoga nego za nekoga* (ЕК).

За џангризаву женску особу уобичајени су нпр. пејоративи *кудибаба*, *кудилица* 'она која куди, налази замерке (неком), лоше говори (о неком)' (РСАНУ), *оштроконђа* 'пеј. љута, зла, свадљива женска особа' (РСЈ) – нпр. Нити хвалим Радојка, нит је добра дјевојка!

³⁹⁷ П. Радић (1998: 182) међу именицама са суфиксом *-ија* у посебну групу издваја „изведенице које значе особу са каквом доминантном особином” и као примере наводи управо именице *галамџија*, *лармаџија*, *бунџија*. За ове лексеме карактеристично је да могу бити изведене од именица (*галама*, *ларма*, *буна*), али и глагола (*галамити*, *лармати*, *бунити се*). Имајући у виду њихово лексичко значење, тј. лексикографску дефиницију у описним речницима, све наведене лексеме, осим *кавгаџија* (< *кавга*, глагол не постоји), сматрамо глаголским изведеницама (тако мисли и Радић). Занимљиво је да се, упркос томе што значење ових изведеница примарно упућује на глагол (*бунџија* = који *негодује*, *протестује*, *буни се*; *галамџија*, *лармаџија* = који *гласно говори*), „тежиште знатним делом померило према квалификативности” (Радић 1998: 184). Отуда се оне и у нашој грађи појављују на првом месту као погрдни називи за носиоца особине, а не вршиоца радње.

Веле *кудибабе* (РСАНУ); Све је то њега снашло тако, да је у својој млади познао *оштроконђу* и скарадну блудницу (РСАНУ).

5.8.1.19. Грубост и суровост

И ово су духовне особине које наилазе на неодобравање друштвено-језичке заједнице, јер њихови носиоци нарушавају социјалну хармонију и не понашају се у складу са постулатима хришћанске етике, која налаже благост и безазленост. Као и у осталим тематским групама, погрдно значење ових јединица такође може бити производ семантичке деривације, и то зоонимских метафоричких трансформација. Као изворни домен за разумевање суровости и грубости у људском опхођењу послужили су општи зоолошки појмови – 1) *животиња*, као биће на нижем ступњу у односу на човека у Великом ланцу постојања, од којег се, у складу са таквом хијерархијом и не очекује благост, суптилност и суздржавање негативних нагона: исп. у РСАНУ *животиња* '1. б. погрд. груба, сурова, некултурна особа; никакав, гадан човек'; нпр. Она је *животиња* још у Америци. Мој бивши муж. 2) Уобичајено извориште метафоричке трансформације које омогућава сликовито поимање суровог, грубог човека представља једна класа животиња, а то су *звери*. Искуство које имамо у интеракцији са појединачним врстама из овог реда сисара омогућава асоцијативно повезивање неких елемената карактеристичних за начин живота звери, с једне и суровог човека, с друге стране: исп. у РСАНУ *звер* '1. а. назив за сисаре [...] снажних челоусти и јаких канца, који се хране претежно месом и крвљу других кичмењака. б. уопште дивља, обично крупна и крволочна животиња' → '2. фиг. зао, суров, свиреп човек, зликовац'. Метафоричком преносу имена по свој прилици претходи индуковање сема 'дивљи' и 'крволочан' из примарног садржаја лексеме *звер*, које се трансформишу и у новој семантичкој реализацији чији је денотат човек постају његова карактерна обележја; нпр. Он је припадао оној врсти људи о којима се вели: *звери*! Био је преко мере суров према војницима. Коначно, као изворни домен за концептуализацију људске СУРОВОСТИ, ГРУБОСТИ послужила је животиња која је прототипични представник породице звери, а то је *вук*: исп. у РСАНУ '2. фиг. а. насилник, тиранин, звер-човек' – нпр. Упали су туђински *вуци* и плануло је рођено село.

Осим зоонимским метафорама, погрдно именовање грубог, суровог човека постиже се и деривационим процесима, и то обично суфиксацијом основа придевских лексема у чијој је семској структури доминантна сема негативне оцене; нпр. *грубијан*, *дивљак*, *суровњак*, *осионик* и др. – Та жена је заправо била сретна, да се ријешила свог *грубијана* мужа (РСАНУ); Potvrdu da je *divljak* silovao svoju stariju ćerku dali su i sudski veštaci (ЕК); Људи се туже да је главар постао *суровњак*; Запита се да ли и она, због прзнице и *осионика*, не пати (РМС).

5.8.1.20. Лакомисленост, неозбиљност, неодговорност

Грађа анализирана за потребе ове студије показује да се ОДГОВОРНОСТ и ОЗБИЉНОСТ које појединац испољава у односу према другим људима и сопственим обавезама – налазе високо у систему вредности културно-језичке заједнице. Отуда у лексичком систему региструјемо низ јединица негативне експресивне конотације којима се критикује неозбиљан, лакомислен човек. Готово све су производ афиксације, при чему највећи број чине суфиксални деривати: нпр. у РСАНУ – *зврка*, *звркан* 'онај који је звркаст, луда, бена', *зевзек*, *зевзечина* 'пеј. онај ко се зевзечи' [зевзечити се = чинити глупости, блесавити се, траћити време], *кревелеуша* 'презр. она која се кревелеи, пренемаже' – пр. Права [је] кукавица и уз то ветрењаст *зврндов*; Блесави Бакбук само што није памет изгубио на те гласе, *зевзечина* једна; Андрић – *зинзов* 'блесан, звекан', *клебецан* 'глупак, звекан, лудак', *луцпрда* 'блесавица, шашавица, луцкаста, одн. ексцентрична девојка, жена' – пр. *Зинзов* један, уместо да се забавља и проводи, отишао да се бије; Сваки је тај само једна *луцпрда*; РМС – *дандара* 'подр. лакомислена особа', *ззјавало*, *зјакало*, *зјакота* 'погрд. онај који зјака, ззјава, блене; неозбиљан, лакомислен човек', *луда* '2. пеј. особа која служи за увесељавање' – пр. Права [је] *дандара*, па зар је чудо што му нико не верује; Било је ту умних глава и озбиљне чељади, а исто тако бена и *ззјавала* какве ћеш срести иза сваког плота; Од таквих је међу Мрачајцима предњачио [...] *зјакало* Кркан; Никола Бундева [је] галамција и засукан *зјакота* који не зна шта треба рећи, а шта сакрити; Хоћеш да будеш тамо *луда* газдинских синова.

Међу пејоративима у овој тематској групи регистроване су три сложеннице: *ветропир*, *ветрогоња* 'лакомислен, непромишљен, несталан човек' (РСАНУ), *јебиветар* 'непоуздан, неодговоран мушкарац, бадавација' – пр. А тај лакомислени

ветропир сигурно ће добити разбијену главу (РСАНУ); То су мирни људи, а не *вјетрогоње*, они много размишљају (РСАНУ); Ја сам био неукротив и по мишљењу политичара *јебиветар* (Герзић).³⁹⁸

5.8.1.21. Неспретност, трапавост, неспособност, несналажљивост

Посреди су особине за које се чини да су на граници између физичких и духовних. Неретко ће примери показати да физичка неспретност резултира неспособношћу у активностима које бисмо ипак пре категоризовали у сфери човековог духовног света. У овој тематској групи углавном региструјемо изведенице од придева и глагола, карактеристичне за ниже регистре – жаргонску, колоквијалну комуникацију. Махом су подругљиво-шалавие конотације, а ређе реализују висок степен пејоративног значења: нпр. *бандрљивац*, *бламара/блamuша*, *дрвендек*, *замлата*, *неспособњаковић*, *неспретњаковић*, *петљарош*, *смотанко*, *шмокљан*, *шмоља*, *шупак*, *шуша*.

Пр. Морао сам да пронађем ту земуницу, иначе би себе сматрао за [...] *неспособњаковића* (Ивановић, 112); У наше одељење је ушао један скрушен човек, један муцави, несигурни, заљубљени *неспретњаковић* (Селенић, 34); Podstaknuti željom da isprave svetsku nepravdu, četiri *smotanka* otići će u kamp za obuku terorista (ЕК); Има [...] у мом Министарству [...] један *замлата* београдски (РСАНУ); *Blamara*: Srpska manekenka na Uskrs čestitala Božić (наслов вести на интернету); Гледајте *шмокљана*, боји се девојака! (РМС).

5.8.1.22. Радозналост

На осуду друштвено-језичке заједнице наилази и особа која је превише радознала, љубопитљива и меша се у туђе послове. Посреди је особина која се подједнако замера представницима оба пола, а пејоративи које региструјемо у овој тематској групи добијени су афиксалном деривацијом, од глагола или придева: нпр. *знатижељник* 'онај који је знатижељан, љубопитљивац, радозналац' (РСАНУ), *извируша* 'пеј. женска особа која често извирује, која воли све да види' (РСАНУ), *њушкало* '2. фиг. пеј. а. особа која о свему и о свакоме жели све да зна' (РСАНУ); *радозналац* 'онај који је радознао, знатижељник' (РМС), *радозналица* 'она која је радознала, знатижељна' (РМС) – пр. Млад офидир [...] подозриво и помало срдито погледава

³⁹⁸ Занимљиво је то што у основи неколико лексема којима се именује неозбиљан, лакомослен човек налазимо лексему *ветар*. Поставља се питање зашто говорници српског језика неозбиљност асоцијативно повезују са ветром, али на њега не можемо поуздано одговорити. Могуће је да се неозбиљност, лакомисленост појмовно доводе у везу са променљивошћу, несталношћу, што су нека од својстава ваздушних струја.

знатижељнике, као сувишне (РСАНУ); Какву си ми ћерку дала? | На вратима *извируша*, | У кашику пробируша (РСАНУ); Ово ти је прави *њушкало*, не може се од тога ништа сакрити (РСАНУ); Проби се [Воја] кроз гомилу *радозналица* окупљених да виде заробљенике (РМС); Она је била велика *радозналица*, и упитала је то само тако [...] иако је све знала (РМС).³⁹⁹

5.8.1.23. Порочност

Неколико десетина номинационих јединица у нашој грађи означене су као погрдни називи за човека који се одао пороку. Изузев једне лексеме чији је денотат *коцкар – коцкарчина*, сви остали пејоративи реферишу на особу која је склона алкохолизму и готово је увек посреди мушкарац. Будући да смо утврдили колико су социолошки параметри релевантни за концепт мушкараца у српској култури, не изненађује што лексички систем обилује речима којима се може именовати мушкарац склон пићу. Сва је прилика да друштвено-језичка заједница перципира алкохоличара као неодговорног, незбиљног, непосвећеног раду, те самим тим и неспособног да се оствари у социјалној улози која му је додељена – да буде стуб породице, њен заштитник и издржавалац. Таквог појединца колектив оцењује као штетног – не само за сопствену породицу и окружење, већ и за друштвени систем у целисти, те му отуда додељује неко из дугачког низа негативно конотираних имена. Лексеме у овој тематској скупини разликују се према степену пејоративног значења које реализују, при чему варирају од шаљиво-подругљивих до изразито погрдних, увредљивих. Махом су у питању суфиксалне изведенице, у чијој су творбеној основи најчешће експресивни, негативно обојени глаголи којима се именује непожељна радња – прекомерно испијање алкохола: *локало*, *локатор*, *локација*, *циркара*, *циркарош*, *цугарош*, *цугер*, *шљемара*, *шљокар*, *шљокара*, *шљокација* – пр. Учинило ми се да старац плаче, што му је била редовна тачка после шљивовице [...] А онда се некако придигао и одбаврљао низ улицу: сенка некадашњег *локације* и букача (Стевановић: Змајеви, 105); Јебеš земљу која šljivovicu нема! Треба нам 200.000 *lokarоша*! (интернет); Скупише [...] оне лезилебове [...] *шљокаре* (РМС); [То су] Идиоти, тртароши, отромбољени пробавници, *цугатори* (Герзић); Приметили смо неког маторог *шљокацију* (Герзић).

³⁹⁹ Лексеме *радозналац* и *радозналица* у РМС нису квалификоване као пејоративне или погрдне, али смо их уврстили у корпус као прототипичне представнике ове тематске групе, али и на основу увида у *Електронски корпус* и примере на интернету, који су малобројни, али доследно сугеришу негативну експресивну обојеност.

Пејоративне јединице у номинацији мушкарца који претерано конзумира алкохол у неколиким случајевима метонимијски су засноване, односно, мотивисане лексемом којом се означава 'пљосната посуда за ношење пића': нпр. *чутура*, *чутураш*, *испичутура*.⁴⁰⁰ Неретко је као основинска реч од које је деривиран погрдан назив послужила турска позајмљеница *бекрија* 'онај који воли пиће и ноћни живот, пијаница, лола', при чему разликујемо неколико суфиксалних изведеница (често добијених додавањем суфикса субјективне оцене): нпр. *бекријаш*, *бекријетина*, *бекријица*, *бекриштина* и две шаљиво-подругљиве сложенице, нпр. *бекримујо*, *бекрипаша* (РСАНУ).

Од осталих изведеница фреквентне су у употреби жаргонизам *алкос* и аугментативни пејоратив *нијандура* – пр. Matori *alkos* na stepeništu rimokatoličke katedrale, preko puta univerziteta. Matori *alkos*, histerik, oči mu žute a koža sva ispucala od drapanja (ЕК); Барун Петар [је] [...] стари блудник и *нијандура* (РСАНУ, 20. том, у штампи).

5.8.1.24. Закључна разматрања о погрдној номинацији човека као носиоца духовних особина

Резимирајући досадашња запажања о погрдној номинацији човека као носиоца негативних духовних особина, долазимо не само до значајних лексичко-семантичких запажања о пејорацији као језичком феномену, већ и до далеко ширих ванлингвистичких увида. Проучавање пејоратива у овој великој тематској скупини открива важан делић језичке слике света говорника српског језика – њихов културолошки систем вредности и, у оквиру њега, различите колективне стереотипе, генерализације, те сагледавање и одређивање људи кроз универзалне опозиције *добро–лоше*, *пожељно–непожељно*, *позитивно–негативно*. Нагласили смо на самом почетку једну важну чињеницу у вези са стандардима (еталонима) које друштвено-језичка заједница примењује приликом негативног оцењивања и квалификовања неке особе: именујући конкретног појединца као носиоца непожељне духовне особине, ми заправо констатујемо да се та особина у његовом понашању испољава израженије или мање

⁴⁰⁰ О овим лексемама било је речи у поглављу посвећеном метонимији као лексичком механизму за развијање погрдног значења. Том приликом наводили смо њихове творбено-семантичке карактеристике, као и примере који потврђују погрдно значење и употребу у сфери 'човек', те их овде нећемо понављати.

изражено у односу на прототип. Сâм прототип је, како се показало, у свим сферама, па и када је реч о духовним особинама – ближи позитивном крају скале оцене. Чини се да је замишљени еталон, тј. прототипичан човек – добар, паметан, моралан и махом поседује пожељне карактерне црте, те отуда колектив креира велики број погрдних назива различитог степена експресивности у номинацији оних чланова који својом природом и понашањем одступају од прототипа.

Анализа пејоратива чији је денотат човек као носилац духовне особине показује шта све српска културно-језичка заједница сматра непожељним, односно, одвећ другачијим од уобичајеног, прототипичног, у негативном смислу. Чак 164 од укупно 830 анализираних лексема сугерише да се у нашем културолошком систему вредности нарочито негативно оцењује ГЛУПОСТ, а нетрпељивост колектива, када је реч о интелигенцији, подједнако је изражена и према мушкарцима и према женама. Утврдили смо притом да се смањена умна способност неретко перципира напореда са физичком тромошћу, лењошћу, а као уобичајени изворни домени за концептуализацију ГЛУПОСТИ и НЕПРОМИШЉЕНОСТИ јављају се животињски свет и свет неживих предмета. Затим смо се, увидом у грађу, уверили да друштвено-језичка заједница изразито негативно оцењује појединце који се одликују ЗЛОБОМ, РЂАВОШЋУ, ОХОЛОШЋУ, ПОДМУКЛОШЋУ, ПОКВАРЕНОШЋУ или неком сличном негативном особином. Издвојене су 52 номинационе јединице чији је денотат човек квалификован као *зао*, *лош*, *рђав*, *подмукао*, *покварен*, при чему смо констатовали да се ове негативне особине далеко чешће приписују и мењају женама. Даље: да се ВРЕДНОЋА и ПРЕГАЛАШТВО налазе високо у систему вредности наше друштвене заједнице, сведочи чак 48 пејоративних јединица којима се именује лењ, нерадан човек. Њихова анализа показала је да свега пет лексема у овој тематској групи реферише искључиво на лењу жену, што нас је изнавело на закључак да патријархално друштво очекује од мушкарца да буде стуб породице, њен заштитник, али и хранилац, издржавалац, што претпоставља да мора бити марљив радник, прегалац, а не лењивац.

Лексичко-семантичка анализа пејоратива заснованих на духовним особинама указала је на то да се КУКАВИЧЛУК и СЛАБОСТ мењају искључиво мушкарцима, односно да се у нашој култури ХРАБРОСТ и ОДВАЖНОСТ третирају као релевантни

параметри за оцену јачег пола. Међу 46 пејоратива у овој сфери нисмо регистровали ниједан који је резервисан искључиво за номинацију женске особе. Слично запажање имали смо у вези са још неколиким блиским духовним особинама, попут БЕСКАРАКТЕРНОСТИ, БЕЗЛИЧНОСТИ, МОРАЛНЕ СЛАБОСТИ, које такође мотивишу 20-ак пејоративних лексема, резервисаних искључиво за номинацију мушкараца. Том приликом утврдили смо и да су концепти ХРАБРОСТИ, ОДВАЖНОСТИ, ЧАСТИ, ЈАКЕ ВОЉЕ И ЧВРСТОГ КАРАКТЕРА испреплетени у човековом појмовном систему, а свако одступање од таквих принципа изазива осуду колективног субјекта именовања. БЕСКАРАКТЕРНОСТ и НЕМАЊЕ ЧАСТИ, као непожељне духовне особине, најчешће се манифестују кроз ПОЛТРОНСТВО, услед чега је у посебну тематску скупину класификовано 40-ак лексема којима се погрдно именује улизица, полтрон, пузавац.

Затим смо истакли да друштвено-језичка заједница негативно оцењује и претерану ГОВОРЉИВОСТ, БРБЉИВОСТ – како мушкараца, тако и жена, и то вероватно отуда што се ове особине појмовно доводе у везу са глупошћу и непромишљеношћу. Изненађење је проузроковао податак да у лексичком систему постоји двоструко мање јединица којима се погрдно именује брбљива жена него оних чији је денотат мушкарац, али је анализа корпуса на интернету показала да су, премда малобројније, лексеме овог типа којима се реферише на жене далеко фреквентније у употреби.

Говорна заједница негативно вреднује и ТВРДОГЛАВОГ човека, изједначавајући често ову карактерну особину са умањеним интелектуалним способностима, о чему сведочи неколико лексема којима се истовремено може именовати глупа, ограничена, непромишљена особа, али и онај ко је задрт, својеглав. Анализирана грађа показала је да су међу негативним духовним особинама у српском систему вредности и ТВРДИЧЛУК, ГРАМЖЉИВОСТ, ЛАКОМОСТ, КОРИСТОЉУБИВОСТ, као и да се оне готово доследно приписују мушкарцима. Уочили смо такође да су поједине особине на граници између физичких и духовних – нпр. АЉКАВОСТ, ПРОЖДРЉИВОСТ, НЕСПРЕТНОСТ, ТРАПАВОСТ, али смо их овде разматрали јер се углавном манифестују у активностима и навикама које бисмо ипак пре категоризовали у сфери човековог духовног света. Све су оне једнако непожељне за представнике оба пола. Затим смо се уверили да се у нашем друштву изузетно цени ПОШТЕЊЕ, те да постоји преко 40 јединица којима се именују непоштене

особе, и то далеко уобичајеније – мушкарци. Исто важи и за ДВОЛИЧНОСТ, ЛИЦЕМЕРЈЕ, ПРЕВРТЉИВОСТ и НЕИСКРЕНОСТ, ЛАЖЉИВОСТ, које је каткад тешко диференцирати једну од друге, а све оне опет представљају некакву конкретизацију непоштеног владања. Женама се пре замерају СВАДЉИВОСТ, ЦАНГРИЗАВОСТ, ЛАКОМИСЛЕНОСТ и РАДОЗНАЛОСТ, док се мушкарац у српском језику чешће погрдно именује услед своје НЕСКРОМНОСТИ, ПРЕПОТЕНТНОСТИ, односно хвалисавог, разметљивог понашања. Такође, на неодобравање друштвено-језичке заједнице наилазе ГРУБОСТ и СУРОВОСТ, будући да нису у складу са хришћанском етиком, а и оне се по правилу уочавају и посебно негативно вреднују код представника јачег пола. Пошто смо утврдили колико су социолошки параметри релевантни за концепт мушкарца у српској култури, не изненађује што су погрдни називи за човека који се одао пороку углавном резервисани за мушке особе. У фокусу субјекта именовања готово увек је мушкарац склон пићу, алкохоличар, при чему се имплицира да такав појединац не може бити друштвено користан.

5.8.2. Непожељни облици понашања као мотивација за погрдно именовање човека

Као што је већ речено у уводном делу овог поглавља, каткада је на основу лексикографског описа посматраних лексема и примера у којима се реализује њихово погрдно значење било тешко издвојити једну конкретну особину личности која мотивише негативну номинацију. Учинило нам се да није могуће баш све сегменте човековог унутрашњег света назвати „духовним особинама”, односно да појам ОСОБИНА не покрива све оно што доноси корпус лексема погрдног значења у овој тематској скупини. У многим случајевима у фокусу субјекта именовања заправо је неки непожељан начин понашања човека који је предмет погрдне номинације, односно негативна навика која се испољава у његовим поступцима. Издвојили смо 4 подгрупе пејоратива чијим денотатом не сматрамо човека као носиоца негативне духовне особине, већ пре човека као представника одређеног облика понашања, активности и сл. које културна заједница оцењује као лоше, непожељне. Посреди су следећи начини понашања: 1) примитивно, сирово, неотесано, непристојно, дрско понашање; 2)

неморално, промискуитетно понашање; 3) иритантно понашање чији актер досађује људима, узнемирава их, нервира и сл.; 4) неурачунљиво, махнито, ексцентрично, будаласто понашање. Представићемо у табелама по неколико лексема из наведених подгрупа како бисмо илустровали механизме пејорације, стилску издиференцираност и творбене специфичности јединица унутар сваке од њих.

5.8.2.1. Примитивно, некултурно, непристојно, дрско понашање

Најбројнију скупину пејоратива у сфери 'понашање, навике' представљају лексема којима се именује човек као репрезентант примитивног, некултурног, сировог, неотесаног, непристојног, дрског понашања. У грађи анализираној у овом раду регистровано је 86 таквих номинационих јединица, различитих по степену негативне експресивности коју реализују и начину на који се формира погрдно значење: нпр. *азијат, балканац, геак, гегула, геџа, дрипац, зељов, клипан, кромањонац, кулов, љаксе, неандерталац, опанак, простачина, сељанчур, сировина, џибер, шабан* и др. Махом су посредни погрдни називи за мушкарце (чак 75 према свега 11 којима се реферише на жену), што може указивати на неке елементе језичке слике света говорника српског језика. Наиме, далеко шири дијапазон лексичких јединица овог типа чији је денотат мушка особа вероватно указује на то да у реалности постоји већа потреба за именовањем мушкарца који се понаша неотесано, некултурно, примитивно, непристојно. Другим речима, такви облици непристојног владања објективно су уобичајенији за мушкарце него за жене или их барем друштвено-језичка заједница интензивније опажа и осуђује када се јаве код мушкараца.

Табела бр. 37: *Погрдни називи за особу која репрезентује примитивно, некултурно, сирово, неотесано, непристојно, дрско понашање*

лексема	значење (извор)	творбени/лексички механизам којим се реализује погрдно значење	пример
<i>балканац</i>	погрд. сиров, примитиван човек	метафора заснована на семи колективне експресије	Помишљао је [Анри] и да је сирови <i>Балканац</i> , с којим она [Јока] живи, открио њихову везу и присилио је да

			напише такву реченицу (Матијевић, 160).
<i>дрипац</i>	погрд. човек неуглађеног понашања, одрпанац, простак, мангуп (РСАНУ)	суфиксација Го + -ац (историјски), у савременом језику се осећа као немотивисано (није очигледна веза са гл. дрпати)	Ви сте ... интелигентан човек, с вама би човек доиста могао да измјени мисли [...] Пред оним <i>дрипцима</i> то је немогуће (РСАНУ)
<i>кромањонац</i>	сиров, неотесан мушкарац (Герзић)	метафора < (према имену првог налазишта Cro-Magnon у Француској) прачовек из доба касног палеолита, представник европеидне расе, који по култури знатно надмашује неандерталца	Nemački ovčar [...] kroz beogradsko pozorište vuče <i>kromanjonca</i> u versaće odelu, dok se za njima gega ruska babuška s tuđim loknama na glavi (ЕК)
<i>неотесаница</i>	пеј. 1. неотесана, неуглађена, проста жена, простакуша (РСАНУ)	метафора (трансформација типа конкретно → апстрактно: физичка грубост, сиров, необрађеност → грубо, некултивисано понашање)	Ви се још тако понашате према мени, као да сам ја <i>неотесаница</i> која хоће да вас вређа намерно (РСАНУ)
<i>опаначина</i>	2. фиг. погрд. проста, примитивна особа, сељачина, простак (РСАНУ)	метонимија: одевни предмет → човек који га обично носи + метафора заснована на семама колективне експресије према друштвеном слоју сељака	Тако, Шими, тако <i>опанчино</i> сељачка, тако узвраћаш своје добротвору (РСАНУ)

5.8.2.2. Неморално, промискуитетно понашање

У посебну скупину класификовали смо пејоративне лексичке јединице којима се именује промискуитетна особа, односно, особа чије се сексуално понашање у патријархалној културној заједници третира као одвећ слободно, неморално: нпр. *ајгир*, *двизица*, *дроља*, *дромфуља*, *дропља*, *женскарочи*, *кокетуша*, *кучка*, *курвештина*, *намигуша*, *опајдара*, *потркуша*, *профукњача*, *распусник*, *фукса*, *швалерчина* и др.

Семантичка анализа грађе у овој тематској групи показала је да се слободно испољавање сексуалности обично негативно вреднује код особа женског пола, где се управо и доводи у везу са промискуитетом. Број погрдних назива за хетеросексуалног мушкарца који је склон честој промени партнера и слободан у изражавању либида веома је мали, јер се такво понашање у нашој култури очигледно афирмише и сматра пожељним за припаднике мушког пола.⁴⁰¹

Табела бр. 38: *Погрдни називи за особу која репрезентује промискуитетно, неморално понашање*

лексема	значење (извор)	творбени/лексички механизам којим се реализује погрдно значење	пример
<i>ваћкалица</i>	погрд. жена која облеће око мушкараца (РСАНУ)	суфиксација Го + суфикс <i>-лица</i>	Ваћкалице , тако ти 'оћеш сина Протићевог за мужа, да ти опере све мрље (РСАНУ)
<i>дроља</i>	погрд. а. неморална жена, развратница, блудница, проститутка (РСАНУ)	немотивисано	Моја жена ... не сме с дрољама имати посла (РСАНУ)
<i>женскарош</i>	(често пеј.) онај који се претерано удвара женама и забавља са њима, онај који трчи за женама.	суфиксација Ио + суфикс <i>-арош</i>	Увек исти! [...] Женскарош! Ама зар не видите да сте остарели? (РСАНУ)
<i>намигуша</i>	пеј. кокета, каћиперка; жена, девојка слободног понашања, лаког морала (РСЈ)	суфиксација Го + суфикс <i>-уша</i>	Намигушама би о пазарном дану [...] огледалца куповао и ђинђуве

5.8.2.3. Наметљиво, иритантно понашање

Семантичка анализа грађе показује да се у српској културно-језичкој заједници негативно оцењују сви облици понашања и навике које на неки начин угрожавају другог човека. Отуда региструјемо и неколико десетина пејоратива којима се погрдно именује досадна, наметљива особа, односно особа чије је понашање другим људима

⁴⁰¹ О лексемама овог типа било је више речи у поглављу о погрдној номинацији човека на основу сексуалног опредељења или склоности, а овде ћемо их само илустровати неколиким примерима, будући да се тичу негативног става који друштвено-језичка заједница изражава према једном типу човековог понашања.

иритантно, која говори превише и незанимљиво, узнемирава, нервира људе и сл. Посреди је понашање које колектив осуђује и дочекује с неодобравањем било да је карактеристично за жене или мушкараце: нпр. *гњаважа*, *гушитељка*, *давеж*, *досада*, *досадњаковић*, *крпељ*, *масер*, *пегла*, *прилепак*, *смарачица*, *уваљивач*, *шуга* и др. И у овој тематској скупини лексеме се разликују према степену негативне експресивности, при чему могу имати шаљиво-подругљиву, али и изразито увредљиву конотацију, а погрдно значење је производ афиксалне или семантичке деривације. Занимљиво је да чак 27 од 32 јединице које су класификоване у овој лексичко-семантичкој групи бележимо у речницима жаргона.

Табела бр. 39: *Погрдни називи за особу која својим понашањем досађује, иритира, узнемирава, нервира*

лексема	значење (извор)	творбени/лексички механизам којим се реализује погрдно значење	пример
<i>гњаважа</i>	пеј. в. гњаватор [онај који гњави, досађује] (РМС)	метонимијски пренос по моделу радња → вршилац радње	
<i>гушитељ</i>	досадан човек који много прича и замара, гњаватор (Герзић)	метафора ДОСАЂИВАТИ ЈЕ ГУШИТИ (ДУХОВНО ЗАМАРАЊЕ ЈЕ ФИЗИЧКО УГРОЖАВАЊЕ) + суфиксација Го + суфикс <i>-тељ</i>	Ноће ли ovaj <i>gušitelj</i> već jednom da prestane da blebeta? (интернет)
<i>крпељ</i>	онај којег се тешко ослободити, који стално некога прати и досађује му, досадна, несносна особа (РСЈ)	зоонимска метафора < 1. зоол. а. зглавкар из разреда паукова који <u>паразитски живи</u> на кожи животиње (и човека) тако што се упије у кожу и сише крв	Дође један председник општине, па оде; дође други, па оде, а овог <i>крпеља</i> никако да се отресеш (РМС)
<i>пегла</i>	гњаватор, досадна особа (Андрић)	метафора ДОСАЂИВАТИ ЈЕ ПРИТИСКАТИ (ДУХОВНО ОПТЕРЕЂЕЊЕ ЈЕ ФИЗИЧКИ ТЕРЕТ)	
<i>смарачица</i>	досадна девојка, жена, гњаваторка (Герзић)	суфиксација Го + <i>-ица</i>	Testirajte se: Da li ste zavodnica ili <i>smaračica</i> (наслов новинског чланка)

5.8.2.4. Неурачунљиво, махнито, будаласто понашање

Коначно, лексеме погрдног значења у номинацији човека и у сфери 'понашање, навике' показују да друштвено-језичка заједница изражава негативан став и презрив емотивни однос према свему чиме њени чланови излазе из оквира уобичајеног, умереног, просечног. Отуда се непожељном сматра свака манифестација ексцентричности у човековом владању, односно понашање које колектив оцењује као неурачунљиво, махнито, блесаво, будаласто. О томе у нашој грађи сведочи 20-ак углавном жаргонских лексема, које садрже компоненту негативне оцене, али се чини да не реализују висок степен пејоративног значења, већ пре имају подругљиву конотацију: *блентара, блесан, блесача, махнитуља, откачењак, откачишка, параноик, пацијент, психо, фрик, чудак* и др. У лексикографској дефиницији већине њих налазимо придев *блесав* 'умно неразвијен, сулуд, кретенаст; глуп' или неку именицу из категорије *nomina attributiva* са овом речју у основи, што сугерише да су лексеме из ове тематске групе семантички блиске погрдним називима за особу умањених интелектуалних способности. Ипак, чини се да у њиховој семској структури није доминантна семантичка компонента 'глуп, непромишљен', већ 'неурачунљив', чиме се сугерише пре свега неразумно понашање, поступање, а не глупо размишљање, те их отуда и издвајамо у засебну тематску групу.

Табела бр. 40: Погрдни називи за особу која се понаша ексцентрично, неурачунљиво, блесаво, будаласто

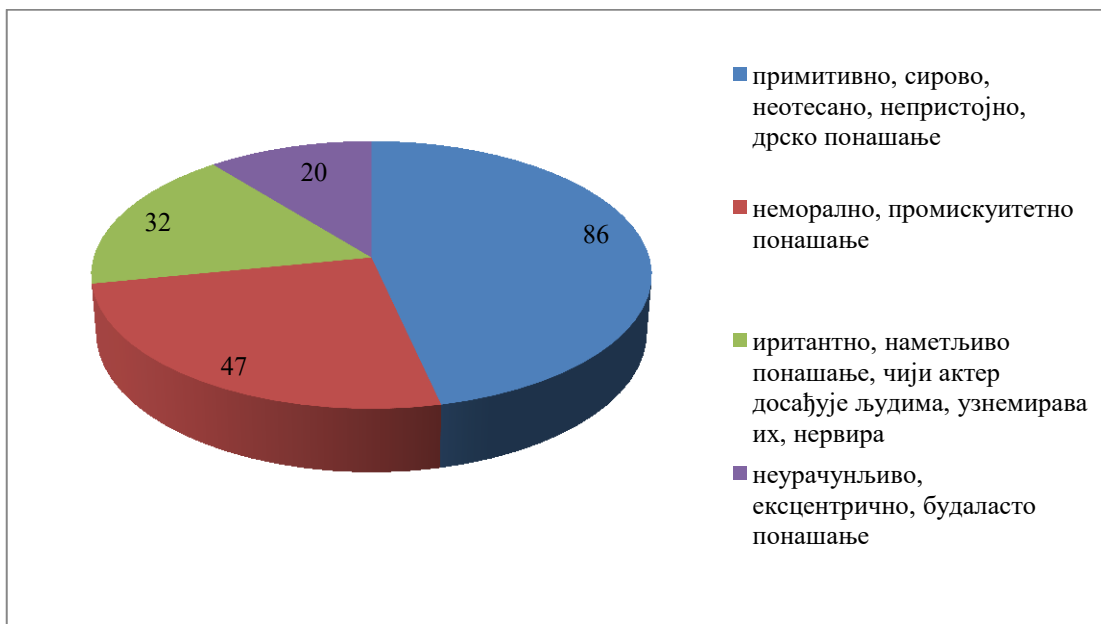
лексема	значење (извор)	творбени/лексички механизам којим се реализује погрдно значење	пример
<i>блеса</i>	блесави жена	суфиксација	Његов поглед испод густих црних обрва као да се питао да ли ова мала <i>блеса</i> зна куда идемо (Матијевић, 96).
<i>болесник</i>	особа која испољава претерану наклоност према нечему или претерује у нечему; чудак; лудак, будала	метафора заснована на семи колективне експресије, односно негативном колективном ставу према особама које пате	Како тај <i>болесник</i> може да прича тако нешто кад су то ствари које сам ја компоновао? (Герзић)

		од телесних или умних болести, недостатака ⁴⁰²	
<i>фијук</i>	блесава, луцкаста, ексцентрична, неуравнотежена особа (Андрић)	жаргонско скраћивање < фијукнути = побудалити, поблесавети, полудети (Андрић)	Који си ти <i>фијук!</i> (интернет)
<i>фрик</i> ⁴⁰³	особењак, чудак, ексцентрична особа (Герзић)	немотивисано (позајмљеница < енгл. freak)	Ja sam <i>frik</i> , a na Evroviziji vole ovakve kao što sam ja (EK)

Дакле, пажљивом семантичком анализом грађе дошли смо до закључка да појам ОСОБИНА не покрива све сегменте човековог унутрашњег света, те нам се учинило сврсисходним увести засебну категорију пејоратива чији је денотат човек као репрезентант одређеног облика понашања/активности/навика. Даљом класификацијом погрдних назива у овој скупини издвојене су 4 мање групе лексема, а диференцијалну компоненту у структури њиховог значења чини сема која носи информацију о типу понашања које друштвено-језичка заједница оцењује као непожеано. То су: 1) примитивно, сирово, неотесано, непристојно, дрско понашање; 2) неморално, промискуитетно понашање; 3) иритантно понашање чији актер досађује људима, узнемирава их, нервира и сл.; 4) неурачунљиво, махнито, ексцентрично, будаласто понашање. Језичка слика света коју презентују пејоративи у сфери 'човек' мотивисани људским понашањем/активностима/навикама показала је да српска друштвено-језичка заједница примитивно, неотесано, некултурно понашање обично замера мушкарцима, док се жена најчешће погрдно именује због активности и навика у табуираној сфери сексуалности, које сугеришу промискуитет.

⁴⁰² Исп. како се усложњава полисемантичка структура придева *болестан*: 1. а. који има неку болест, који пати од неке болести: ~ човек → 3. фиг. ненормалан, неприродан, поремећен; претеран: ~ амбиција, болесне идеје, ~ љубомора (РСЈ).

⁴⁰³ Н. Глумбић и др. (2017: 80), анализирајући пејоративне изразе за телесну инвалидност, региструју употребу англицизма *фрик* у погрдном именовану ружне особе којој може бити својствен и некакав физички недостатак. Аутори констатују да се ружна особа са телесном маном означава енглеском речју *фрик* (*freak* – наказа), као и да се, осим наведеног значења, ова лексема користи и за „означавање неsvakidašnje, čudne i pomalo zastrašujuće osobe, što se dodatno ističe korišćenjem augmentativne forme *frikčina*”. За српски омладински жаргон је, како показују примери на интернету, ипак уобичајеније ово друго значење ('чудак, особењак'), те је отуда нисмо разматрали међу пејоративима у сфери физички изглед.

Графикон 2: Типови понашања који мотивишу погрдну номинацију човека

5.8.3. Пејоративи опште негативне оцене личности

У прегледу радова посвећених теоријском одређењу појма оцене у лингвистици констатовали смо да су неколики руски аутори указали на разлику између *опште* и *појединачне/делимичне оцене* (исп. нпр. Крилова 2009, Куљешова 2015). Када је реч о номинационим јединицама у сфери 'човек', та диференцијација огледа се у начину реализације евалутивног значења, који је пак условљен типом евалутивне компоненте у семској структури одређене лексеме. Посматрано у домену негативне евалутивне семантике, можемо говорити о пејоративима којима се изражава *општа негативна оцена о човеку* и онима чије значење сугерише *делимичну оцену*, тј. *оцену појединачних човекових карактеристика* (исп. рус. „общеоценочные” и „частнооценочные пейоративы”, у Куљешова 2015). У досадашњем делу рада пажња је била посвећена другом типу јединица. Међутим, анализом грађе ексцерпираних за потребе овог истраживања запало нам је за око да се неке лексеме уврштене у корпус одликују уопштеношћу, неконкретношћу денотата. Посреди су пејоративи којима се изражава општа негативна оцена личности, а не негативан став према некој конкретној човековој особини. Њиховом употребом у номинацији или апострофирању појединца могуће је

„покрити” веома широк спектар негативних значења, о чему сведоче најразличитији контексти у којима се реализују, испољавајући изразит семантички потенцијал. Премда број таквих јединица у корпусу уопште није занемарљив – забележено их је 108, оне ипак чине свега 5 % анализираних пејоратива. Верујемо да је разлог за превладавање лексема којима се исказује делимична, конкретизована негативна оцена одређене особе – ванлингвистички и видимо га у људској потреби да оно што је негативно, непожељно, лоше даље конкретизује, експлицирајући појединачне особине појединца који је предмет номинације.

Лексеме класификоване у скупину пејоратива опште негативне оцене личности семантички је каткад тешко разликовати од лексема којима се погрдно именује злобан, рђав, подмукао човек – по свој прилици отуда што и ЗЛОБА/РЂАВОСТ као духовне особине остављају глобално негативан утисак, тј. имплицирају да је особа на коју се реферише – лоша.⁴⁰⁴ Свесни смо стога да би се неки пејоративи из једне скупине могли сврстати и у ову другу и обрнуто, што је сасвим природно, будући да класификација духовних особина овог типа и не може бити у потпуности егзактна, нити претендујемо на то. Издвајањем у посебну групу лексема погрдног значења које сугеришу општу негативну оцену личности заправо још једном потврђујемо констатацију дату на почетку поглавља о погрдној номинацији човека према духовним особинама. Чини се, наиме, да није увек могуће издвојити једну особину као мотивацију за погрдно именовање, јер појам ОСОБИНА, као што је напред речено, уопште не покрива све оно што доноси корпус лексема погрдног значења у сфери човековог унутрашњег света. Дакле, каткад је тешко утврдити семантичку компоненту која уз сему ’човек’/’људи’ чини денотативну макрокомпоненту лексичког значења – јасно је само да се ради о некаквом унутрашњем, карактерном својству именоване особе или групе појединаца.⁴⁰⁵ Циљ субјекта именовања у оваквим комуникативним ситуацијама јесте да одређену особу директно или посредно увреди и омаловажи употребом лексеме опште негативне оцене у њеној номинацији, апострофирању, односно у говору о тој особи у 3. лицу.

⁴⁰⁴ Многе духовне особине, с друге стране, карактеришу само један аспект личности, те номинација човека на основу ТВРДОГЛАВОСТИ, РАДОЗНАЛОСТИ, БРЂЛИВОСТИ и сл. не подразумева општи неповољан утисак субјекта именовања.

⁴⁰⁵ Показаће се да неки од пејоратива опште негативне оцене могу реферисати и на већи број људи – нпр. *багра*, *гадија*, *олош* и сл.

Дакле, пејоративи овог типа имају пре свега инвективну, а не квалификативну функцију, за разлику од претходно описаних типова у семантичким пољима ДУХОВНЕ ОСОБИНЕ И ПОНАШАЊЕ/НАВИКЕ.

Илустроваћемо значење и употребу неких пејоративних лексема опште негативне оцене, како бисмо указали на начин њиховог дефинисања, широк семантички опсег који могу остварити у контекстима, као и на то да је метафора најпродуктивнији механизам којим се реализује погрдно значење у сфери човек.

Табела бр. 41: Пејоративи опште негативне оцене личности

лексема	значење (извор)	механизам	пример
<i>багра</i>	пеј. б. човек који заслужује презир, шљам (РСЈ)	синеодоха (исп. у РСЈ) пеј. а. зб. људи који заслужују презир, олош, шљам)	
<i>безвезњак</i>	младић, мушкарац који је никакав, незанимљив, безначајан, безвредан, глуп; неупућен; неспособан, неумешан, неспретан; досадан, нетактичан; незналица (Андрић)	суфиксација По + суфикс -јак	Ako se budeš muvao naokolo sa <i>bezveznjacima</i> kao što su Veslijevi, ili Hagrid, to će ti se obiti o glavu (ЕК).
<i>брабоњак</i>	2. презр. безвредан човек, ништавило (РСАНУ)	метафора (< 1. измет неких животиња у облику лоптица)	Не излаз'те ми пред очи ни ти ни онај цигански <i>брабоњак</i> (РСАНУ)
<i>гад</i>	1. а. пеј. особа која заслужује презир, осуду или која изазива одвратност, гађење (РСЈ)		По њушци [му] се види какав је <i>гад</i> (РСАНУ)
<i>гњида</i>	фиг. погрд. човек слабог карактера, гад, ђубре (РСАНУ)	зоонимска метафора (< јаје од ваши, од уши)	То нисам учинио, јер немам карактера, јер сам <i>гњида</i> , јер нисам човек (РСАНУ)
<i>говнар</i>	пеј. 2. фиг. онај који поступа ружно, недолично, који чини недолична, ружна дела (РСЈ)	метафора (< пеј. 1. онај који чисти нужнике, заходе) имплицитна сема КЕ 'који није вредан', 'достојан презира'	„Какав <i>говнар</i> ! Полудим чим га се сетим!” (Видојковић, 80).
<i>ђубре</i>	4. (и зб.) фиг. пеј. а. (зб. ђубрад) рђава, неморална особа, односно рђаве, неморалне особе, олош (РСЈ)	метафора (< 1. смеће, нечистоћа, отпаци)	Наружиће [потпуковник] Јелену што се усуђује да пита за <i>ђубре</i> колаборационистичко, капиталистичко,

			издајничко, шта ти ја знам како све не! (Селенић, 109)
<i>кварњак</i>	нитков, подлац, гад (Герзић)	метафора (трансформације типа конкретно → апстрактно: кваран зуб → кваран човек)	И не би се могло рећи да су баш сви у полицији <i>кварњаки</i> (Герзић)
<i>којекаковић</i>	пеј. човек без вредности, без квалитета, никоговић (РСАНУ)	суфиксација Зо + суфикс –овић (< <i>којекаков</i> 2. а. било какав, свакакав, обично подразумевајући негативне особине појма уз који стоји)	На редарству [ће се] суочити с разним <i>којекаковићима</i> и никаковићима (РСАНУ)
<i>мешина</i>	4. фиг. пеј. одвратна особа без позитивних људских особина (РСАНУ)	метафора (< на нарочити начин одрта и обрађена овчија или козја кожа (ретко кожа других животиња) која служи за држање или преношење течности (вина, ракије, воде итд.) или житких и растреситих материја, намирница и сл. (човек се дехуманизује, обезвређује, изједначавањем са неживим предметом који служи као садржалац за храну и пиће)	Оно [сећање] је било спомен на прве дане брака с том <i>мјешином</i> , што ту до њега пуше и хрчи (РСАНУ)
<i>нула</i>	2. фиг. а. безначајан, ништаван човек (РМС)	метафора (број без вредности → човек без вредности)	За какву ме ви <i>нулу</i> држите? Да њушкам за прегаженим псима? (РМС)
<i>отпадак</i>	фиг. погрд. онај који је без икакве вредности; олош (РМС)	метафора (предмет који је без вредности, бескористан, који је за отпад → човек без вредности)	За старешину [је] . . . постављен један такав људски <i>отпадак</i> .
<i>пацов</i>	лоша, неморална особа, особа која наноси штету, нитков (РСАНУ)	зоонимска метафора	Док само оком макнеш, овакав један <i>пацов</i> арогантни у стању је и хиљаду динара да ти здипи
<i>педер</i>	безвредна, презрења достојна особа (о мушкарцу) (РСЈ)	метафора (колективна експресија)	Какав смо то бре народ, одвратан. Чиме се баве ови <i>педери</i> из новина (Потић, 17)
<i>поганац</i>	поган човек, неваљалац, зликовац (РМС)	метафора (конкретно → апстрактно: физички прљав → морално)	Због оваквих <i>поганаца</i> и јест зло на свијету (РМС)

		прљав)	
<i>псето</i>	2. фиг. човек који изазива презир својим поступцима; уопште као погрдна и увредљива реч (РМС)	зоонимска метафора	Јеси ли видео што је псето од човека! (РМС)
<i>смрад</i>	2. погрдан назив за човека (РСЈ)	метафора (конкретно → апстрактно: матерја која изазива гађење → човек достојан презира)	Хоћу да убијем овог овде <i>смрада</i> и хоћу да то види цела земља! (Видојковић, 49)
<i>фукара</i>	2. пеј. неваљалац, мангуп, пропалица (РМС)	немотивисано (позајмљеница из турског)	Твој лепо Ратко је неваљалац, хоштаплер и <i>фукара</i> (РМС)
<i>шљам</i>	2. фиг. најгори друштвени слој, олош, багра (РМС)		Најгоре је кад дође време [...] кад се убице и лопови уопште не крију. Кад <i>шљам</i> исплива на површину (Савић, 192)
<i>шугавац</i>	2. фиг. пеј. бедник, јадник; рђав, презрен човек, неваљалац, нитков (РСЈ)	суфиксација (< <i>шугав</i> , у метафоричном значењу 2. фиг. пеј. а. бедан, јадан, безвредан, кукаван (РМС)	Kakvi putnici ? – povikao je začuđen. – Milostivi gospodin je putnik, a oni su – sami <i>šugavci</i> (ЕК)

6. Творбена анализа лексема погрдног значења у сфери 'човек'

Као што је истакнуто у уводном поглављу рада, афиксална деривација представља један од два уобичајена механизма за развијање погрдног значења лексема чији је денотат човек. Анализа ексцерпираних грађе показује да су међу творбеним пејоративима најбројније изведенице добијене у процесу суфиксације и оне чине отприлике 77% грађе на којој је спроведено истраживање (око 1640 од 2130 јединица). Код лексема овог типа пејорација се постиже додавањем различитих наставака за облик, међу којима су нарочито продуктивни суфикси субјективне оцене, карактеристични по томе што модификују основинску реч, трансформишући је у смеру аугментације или деминуције. При томе, разликујемо изведенице чије погрдно значење проистиче директно из суфиксације семантички неутралне основе (нпр. *женетина*, *жандарица*, *Црногорчина*) од изведеница код којих се додавањем суфикса субјективне оцене само појачава пејоративна семантика мотивне лексеме (нпр. *будалетина*,

пандурица, Швабурина). У оба случаја посреди су аугментативне и деминутивне лексеме погрдне конотације, код којих се квантитативне компоненте ('мали' или 'велики') трансформишу у квалитативне ('лош', непожељан', 'који изазива презир', 'који није достојан представник своје врсте' и сл.). Другим речима, значење величине код лексема у сфери 'човек' које су анализиране у ово раду увек се модификује у смеру негативне оцене, при чему се евалутивно значење реализује као пејоративно.⁴⁰⁶

Будући да изведенице субјективне оцене чине највећи део творбених пејоратива у анализираној грађи, одлучили смо да им посветимо нарочиту пажњу у овом делу истраживања. Међутим, у средишту нашег интересовања неће бити појединачни творбени модели продуктивни у деривацији деминутивних и аугментативних пејоратива којима се именује човек,⁴⁰⁷ већ пре свега семантичке трансформације у сферама квантитета и квалитета које резултирају погрдним значењем.⁴⁰⁸ Такође, имајући у виду да је смер преноса аугментатив → пејоратив уобичајена појава у лексичком систему (као и трансформација деминутив → хипокористик),⁴⁰⁹ у нашој

⁴⁰⁶ Д. Вељковић Станковић анализирала је у својој обимној студији о речима субјективне оцене све типове семантичких реализација које се могу индуковати укрштањем у пољима квантитета и квалитета (деминутивно → хипокористично; деминутивно → пејоративно; аугментативно → пејоративно; аугментативно → лаудативно). Нас у овом раду интересују трансформације семе квантитета у сему негативне оцене.

⁴⁰⁷ Деривацијом деминутива и аугментатива бавили су се многи српски лингвисти и резултати њихових истраживања исцрпни су и релевантни, те смо их проучили за потребе анализе пејоратива у домену деминуције и аугментације (исп. нпр. Даничић 1860, Киршова 1988, Белић 2000, Јовановић В. 2010). Ипак, за наше истраживање посебно су интересантни радови аутора који су се превасходно бавили семантиком деминутивних и аугментативних лексема – исп. нпр. запажања И. Грицкат о деминуцији (1995), Д. Вељковић Станковић о речима субјективне оцене (2011), С. Ристић и др. о деминутивима са суфиксима *-че* и *-(ч)ић* (2005) и В. Јовановића о семантици деминутива и аугментатива у сфери 'човек' (2010).

⁴⁰⁸ Семантички потенцијал деминутивних и аугментативних евалутивних лексема чији је денотат човек у руском језику био је предмет интересовања Б. Волек у неколиким истраживањима. За наш рад посвећен лексичкој пејорацији у сфери 'човек' посебно је занимљиво ауторкино запажање о енантосемичности ових типова изведеница, која је карактеристична како за руски тако и за српски језик: „Both diminutives and augmentatives are highly enanthiosemic, i. e., they can express both positive and negative attitudes of the speaker in the same suffix, and in many cases it is context which resolves the ambiguity of the suffix” (Волек 1983: 481).

⁴⁰⁹ Д. Вељковић Станковић (2007: 389) на занимљив начин објашњава уобичајеност оваквих смерова преноса када су посреди речи субјективне оцене. Она истиче да су устројене каузалне релације димензија ↔ осећање заправо психолошки засноване, те „за поткатегорију квантитета 'мало' везују се осећања ганућа, симпатије нежности”. То је, закључује ауторка последица доживљавања 'малог' „као нејаког, безбедног, те потенцијално угроженог, што субјекту оцене дозвољава заузимање супериорне позиције и заштитничког односа”.

анализи лексике погрдног значења у именовању човека осврнућемо се подробније на однос између деминуције и пејорације.

6.1. Пејоративност као пратилац деминуције. Компонента величине 'мали' као индуктор погрдног значења лексема којима се именује човек

Предмет анализе у овом делу истраживања биће лексеме погрдног, презривог, подругљивог и ироничног значења у чијем се семантичком језгру, уз архисему 'човек', уочава компонента величине 'мали' / 'мањи од уобичајеног представника врсте'. Посреди су, дакле, деминутивне лексеме којима се у српском језику именују људи, а које показују тенденцију да у одређеним семантичким позицијама реализују пејоративно значење.

Овом проблему приступићемо са творбено-семантичког, лингвокултуролошког и прагматичког становишта, настојећи да покажемо који когнитивни и лексички механизми омогућавају да се од примарног квантитативног значења ('који је мале величине, димензија', 'који је физички мали/мањи од прототипичног представника исте врсте') у полисемантичкој структури деминутива развија квалитативно, евалутивно значење ('који је безвредан/безначајан/лош', 'према коме гајимо презир/антипатије' и сл.), при чему се предмет номинације (у овом случају – човек) ниподаштава, вређа, извргава подсмеху. До овакве трансформације семе величине по правилу долази у одговарајућем контекстуалном окружењу, обично уз наглашену интенцију говорног лица да својим исказом, односно, избором лексичке јединице којом именује одређену особу – делује на остале учеснике у датој комуникативној ситуацији, креирајући њихов вредносни став према именованој особи или целој класи чији је она представник. Притом се из семске структуре формалне умањенице активирају потенцијалне компоненте квалитета, а у процесу обраде примљене информације у свести саговорника јавља се вредносни суд о датој особи (или групи).

Посебно ћемо се усредсредити на испитивање тематских група лексема у којима се уочавају овакве семантичке трансформације, а с тим у вези покушаћемо да утврдимо од чега зависи да ли ће се значење одређеног деминутива у сфери 'човек' кретати у смеру пејоративности или пак уобичајеније хипокористичности.

Истраживање деминуције у српистичкој и страниј литератури

У српској лингвистици проблему деминуције именица истраживачи су махом приступали са формално-граматичког, дериватолошког аспекта, испитујући творбене морфеме које семантички модификују основну лексему. Један од првих и најзначајнијих радова у коме је творба деминутива испитивана са становишта дијахроније јесте Даничићев рад *Српска деминуција и аугментација*. Када је реч о деминутивним изведеницама, аутор их је поделио према сложености суфикса и према консонантском елементу у његовој структури. За наше истраживање, које се бави погрдном семантиком деминуираних лексема чији је денотат човек, важно је Даничићево запажање да су скоро све именице овог типа уједно и хипокористици. Након Даничића, проучавању ове категорије дијахронијски су приступили А. Белић и Р. Бошковић, који су пре свега испитивали формалне карактеристике деминутива на материјалу већег броја словенских, односно јужнословенских језика и поредили их са различитих аспеката: фонетског, морфолошког, деривационог и семантичког.⁴¹⁰

Истичући неке особености деминуције, подробније је о семантичкој структури и употреби именичких деминутива у различитим комуникативним ситуацијама у српском језику писала тек Ирена Грицкат (1995). Ауторка запажа да се деминутивима „примарно денотира умањење”, али и да из такве формалне карактеризације „израћају вишедимензионалне модификације”, које можемо сматрати лингвистичком чињеницом, а не нужно последицом контекстуалне (стилске) ситуације. И. Грицкат објашњава да је семантички спектар деминуираних именица велики, те да се протеже од објективне процене физичке величине денотираног појма, па до разних повољних и неповољних особености које га карактеришу – објективно или са становишта говорног лица. Полазећи од Даничићеве констатације да се сви „деминутиви говоре и одмила”, ауторка такође примећује да у већини случајева формалну деминуцију прати хипокористичност. Она, међутим, истиче и то да конотација умањенице може бити

⁴¹⁰ У студији „О историјском развоју деминутивних и ампликативних суфикса” Белић је, слично Даничићу, деминутивне и аугментативне творбене наставке поделио према сложености, наглашавајући такође функцију консонанта у њиховој структури. Проблемом деминуције и продуктивним деминутивним суфиксима у српском језику Р. Бошковић бавио се у оквиру обимне студије о развоју суфикса у јужнословенској језичкој заједници, при чему је посебну пажњу посветио суфиксима с елементима /к/ и /ц/.

еуфемистичка, при чему подразумева „атенуирање, ублажавање, мирење са недостацима” именованог појма. Коначно, и за нас најважније, И. Грицкат (1995: 1–2) констатује да се у случајевима афиксације неке неадекватне лексеме или пак налажења деминутива у неодговарајућем стилском окружењу – као резултат деминуције могу јавити ниподаштавање, презир, па чак и пејорација.

В. Јовановић у својој студији (2010) полази од граматичке ка семантичкој анализи, односно од анализе творбених средстава ка значењу, функцији и употребној вредности деминутива у комуникацији. Таквим приступом проблему деминуције именица, аутор указује на зависност творбено-морфолошких елемената овог типа лексема и њихових семантичких, односно прагматичких карактеристика. За наше истраживање биће посебно значајна запажања која В. Јовановић износи о деминутивима у сфери 'човек', стављајући акценат на погрдно значење оних деминутираних лексема којима се реферише на мушкарца као носиоца социјалне улоге.

Коначно, Д. Вељковић Станковић (2011: 43) констатује да се деминутивима изражава субјективна оцена објекта именована тако што се неутрализује семантика квантитета и творенице се реализују искључиво у пољу квалитета, развијајући притом значење „мило, добро, вредно / мрско, лоше, штетно”. Иста ауторка посветила је пажњу деминутивима као евалуативним твореницама и са когнитивистичког аспекта (Вељковић Станковић 2008), настојећи да утврди захваљујући којим појмовним метафорама разумевамо пејорацију ових изведеница. Она притом истиче да важну улогу у евалуацији појмова именованих деминутивним лексемама имају метафоре ИНТЕНЗИТЕТ ЈЕ ВЕЛИЧИНА, ВАЖНО/ВРЕДНО ЈЕ ВЕЛИКО, односно НЕВАЖНО/БЕЗВРЕДНО ЈЕ МАЛО, које структурирају човеково мишљење, обликују његов систем вредности и утичу на формирање емоционалних ставова (Вељковић Станковић 2008: 499).

Семантичком потенцијалу деминутива, а посебно њиховој прагматичкој и комуникативној функцији, пажњу су посветили и бројни страни лингвисти. Укрштајући синхронијски и дијахронијски приступ, Д. Јурафски (1996) проучавао је универзалне тенденције које се јављају у семантици деминутива и истакао да је посреди изузетно комплексна лексичко-семантичка категорија, односно да у погледу значења деминутиви показују неку врсту „контрадикторног распона”. Јурафски под тиме

подразумева да се деминутивне изведенице могу односити на појам мале величине, али да се њима неретко изражавају наклоност, симпатија, апроксимација, интензификација, па чак и пејорација (Јурафски 1996: 533; истакла Ј. Ј.).

Пољски истраживачи Аугустин и Гњечка испитивали су ироничну семантику деминутивних лексема са становишта когнитивне лингвистике, имајући пре свега у виду Фокоњеову и Тарнерову теорију појмовне интеграције и концептуалног блендирања. Аутори показују да се деминутиви одликују полисемијом, те да се, захваљујући когнитивним механизмима метафоре и метонимије, мала димензија може разумети као недостатак квалитета, те као нешто што је у вези са говорниковим системом вредности и емотивним односом према именованом појму (Аугустин–Гњечка 2011: 47).

Лексичко-семантичка класификација деминутива погрдног значења у именовању човека

Грађа анализирана у овом раду доноси чак 185 лексема код којих се пејоративно значење формира као пратилац деминуције, тј. додавањем деминутивних суфикса на основу мотивних (готово доследно именичких лексема). Деминутивне лексеме које у семантичкој сфери 'човек' реализују погрдно значење поделили смо у тематске групе, при чему је као критеријум за класификацију послужила компонента која, уз архисему 'човек' и сему величине (трансформисану у сему квалитета), чини семантичко језгро дате лексеме. На тај начин издвојили смо лексичко-семантичке групе деминутива који, употребљени у одговарајућим контекстима, наговештавају негативну оцену говорника, тачније, њихово ниподаштавање именоване особе, презир који осећају према њој, поругу или покуду нечега што је у тесној вези са њом.

Лексика погрдног значења анализирана у овом раду показала је да многе деминутивне именице које као архисему имају компоненту 'човек' не реферишу на физички малог човека, на оног ко је ситног раста, нити на човека према коме осећамо симпатију, наклоност, већ је њихов денотат човек према коме осећамо презир, који је недорастао професији чији је представник, друштвеној улози коју има, чину који поседује и сл. Формом деминутива, исто тако, можемо погрдно именовати човека

према некој физичкој карактеристици, махом недостатку, односно некој духовној особини или облику понашања које сматрамо непожељним. Деминутивно значење, како напомиње Јурафски, реализује се у зависности од семантичке категорије основне именице, па се зато сема величине 'мало' код лексема из сфере 'човек' реализује као позитивна или негативна оцена. Управо семантички садржај полазне именице која се модификује суфиксом у већини случајева утиче на то да деминутив реализује пејоративно значење 'безначајан', 'безвредан'.

Семантичка анализа ексцерпираних грађа показала је да сви деминутиви који су обухваћени нашим корпусом, без обзира на диференцијалну денотативну сему на основу које је извршена подела на подгрупе, имају заједничку конотацију. Пејоративна конотативна семантика производ је трансформације компоненте квантитета 'мало/умањујуће', при чему се формира субјективна оцена именованог појма (особе), која је заправо последица евалуације говорног лица, његовог вредносног суда о датој особи, као и субјективног емотивног односа према њој или целој класи коју она представља. Избор номинативне јединице, односно деминуиране лексеме, сведочи о говорничковој намери да делује на реципијента, те да утиче на његову евалуацију именоване особе. Имајући, дакле, у виду да све анализиране лексеме имају заједничку архисему 'човек', као и компоненту квантитета (којом се формално реферише на малу физичку величину, а која се затим трансформише у сему квалитета) – подела деминутива заправо је извршена према денотативној компоненти у семантичком језгру мотивне лексеме. Диференцијална денотативна сема у структури основне именице носи објективну, репрезентативну информацију о именованом појму – у овом случају особи – нпр. о њеној друштвеној улози, физичким/духовним карактеристикама које поседује и сл. и заједничка је мотивној и деминуираној лексеми. На тај начин у ексцерпираној грађи издвојило се шест већих лексичко-семантичких група деминутива пејоративног значења, којима се денотира човек као представник/носилац: 1) друштвеног слоја; 2) професије/занимања; 3) војног/полицијског чина; 4) етничке скупине; 5) духовне особине; 6) физичке особине/недостатка и сл.

1) У прву групу сврстали смо деминутиве којима се пејоративно одређује човек као припадник одређеног друштвеног слоја, при чему су у највећем броју случајева у

фокусу његов материјални статус или образовање – нпр. *газдић*, *газдица*, *дамица*, *интелектуалчић*, *јадничкић*, *сељачић*, *сиромашак*, *сиромашчић*, *слугица*, *тежачић*, *чиновничкић*, *шушица* итд. (нпр. у РСАНУ: Мигољи се живот и у својој куљавој утроби вуче [...] сувоњава *интелектуалчиће*; На тај би се начин [...] радничке породице избавиле од [...] влаге у ћумезима београдских газда и *газдица*; у РСМ: [Срески начелник] је сада [...] њемачка *слугица*; Остат ће заувјек биједник, ситни *чиновничкић*; у ЕК: Он nije ništa drugo do *siromašak* који нема novaca за automobile; Krleža је Ćosića, navodno, smatrao „partizanskim *seljačićem*” и др.). Пејорација је усмерена и према представницима моћи и високих позиција у друштву, који нису дорасли својим положајима: *владарчић*, *вођица*, *кнешичић*, *краљчић*, *поглаварчић* и др. (нпр. у РСАНУ: Он [брест] је надживео три велика цара [...] и десетак домаћих српских *краљчића* и *кнежића*, и ти [...] да га исечеш?; Немачка [...] је била подељена на много кнезова и *кнежића*; у РСМ: Ухваћена је маса вођа и *вођица* беле и плаве гарде). Конотативна семантика већине наведених деминутива реализује се у специфичном лексичком окружењу, које сугерише негативну евалуацију и емотивни став говорног лица према именованој особи. Пејоративно значење деминутива у датом контексту неретко је појачано и на плану форме – употребом у напоредном односу са неутралном мотивном именицом (нпр. *газда* и *газдица*; *кнезова* и *кнежића*; *вођа* и *вођица*). Ипак, контексти наведених и многих других примера из ексцерпираних извора сугеришу да је депрецијативна семантика деминутива у овој подгрупи двојачко условљена. Презрив, ироничан, омаловажавајући тон у појединим случајевима само је појачан деминуираном лексемом, а заправо је последица вредносног става и емотивног односа говорника према целокупној класи особа именованих мотивном речју. Обично се ради о представницима одређене друштвене групе, чији је материјални статус изразито низак: нпр. *слугица*, *сиромашак*, *сељачић*. С друге стране, пејоративно значење већине деминутива из ове групе последица је додавања творбеног наставка на основу семантички неутралне мотивне лексеме, при чему се формира субјективна оцена по којој је именована особа недостојан представник високог друштвеног положаја или незаслужено има висок материјални статус: нпр. *газдица*, *краљчић*, *кнежић*, *поглаварчић*. Имајући у виду вредносно-емотивни однос говорника према особи именованој деминутивом *сиромашак*, сматрамо да се компонентијалном анализом у семској структури ове лексеме издвајају следеће компоненте: [особа + мушкарац + сиромашан + сиромаштво у мени изазива презир +

избором деминутивне форме изражавам своје непоштовање, омаловажавање и ниподаштавање особе која је носилац дате особине]. На сличан начин, осврћући се притом на семантику мотивне лексеме, могуће је представити и компонентијалну анализу деминутива *поглаварић*: [особа + мушкарац + који је на челу власти, управе → који је главни + сматрам да би онај ко је главни, врховни управитељ требало да буде најбољи/најквалитетнији и сл. + сматрам да особа није достојна врховне позиције, моћи, власти које поседује + избором деминутивне форме изражавам своје непоштовање, презир и сл.].

2) Друга група обухвата деминутиве којима се пејоративизује човек као недостојан, лош представник одређене професије, занимања⁴¹¹, нпр. *адвокатић*, *бријачић*, *глумчић*, *калфица*, *келнерчић*, *новинарчић*, *професорчић*, *репортерчић* и др. (нпр. у РСАНУ: Сваки *литератић* усуђује се издати своје незреле продукте; Мисао да од сада мора рачунати и са тим *новинарчићем*, једила га је; у РСМ: Одмах би узео своје *адвокатиће* [...] и отели [би] старцу три тисуће; у ЕК: Плић је поткаћио i неке [...] *novinarčiće* који трчкају i праве incidente; Sve ove reklame su pravljene na osnovu jedne iste ideje: ubaciti nekog *voditeljčića/glumčića* sa „smislom za humor”; Šta zna *kelnerčić* glupi). Приметно је да се и у групи деминутива чији је денотат особа која представља одређену професију/занимање уочавају два подтипа лексема, а оне се разликују по улози коју субјекат именовања остварује у комуникативном процесу, односно по његовом аксиолошком ставу и емоционаланом односу према именованој особи. Чини се да говорникове критика, покуда, погрда, изречене на рачун одређеног појединца избором деминутивног имена – могу, с једне стране, бити мотивисане презривим односом према самом занимању које тај појединац обавља (нпр. *бријачић*, *калфица*, *келнерчић*⁴¹²), док, с друге стране, сугеришу недопадање конкретне особе као

⁴¹¹ Међу деминутивним лексемама на *-че* и *-(ч)ић* у РСАНУ, С. Ристић и др. издвојили су групу деминутива који се односе на човека, при чему посебно наглашавају деминутиве са значењем занимања, нпр. *детективчић*, *докторчић*, *кројачић*, *писарчић*, *келнерче* и др. Аутори објашњавају да су пејоративна значења типа презирања и ниподаштавања – код деминутива из сфере занимања, посебно престижнијих занимања – стилски маркирана, те да се „често употребљавају и као средства за експресивизацију и иронију” (Ристић и др. 2005: 604–605).

⁴¹² Од мотивне именице са значењем занимања *келнер* у РСАНУ забележена је само деминутивна изведеница *келнерче*, „дем. и хип. од келнер, млади келнер” (*Ако нема газде, а он се разговара са келнерчетом*). Уочавамо да се суфиксом *-че* постиже другачија семантичка модификација основе него суфиксом *-чић*, односно да је резултат деривације лексема другачијег конотативног значења. Примери које за облик *келнерчић* налазимо у ЕК потврђују висок степен пејорације, презира, ниподаштавања, док облик *келнерче* у РСАНУ и примери којима је он потврђен сугеришу хипокористичан, емпатичан тон, гануће. С. Ристић и др. (2005: 605) сматрају да у подгрупи деминутива са значењем занимања постоје они

представника тог занимања, при чему се имплицира да именовани том занимању није дорастао, тј. да га лоше обавља (нпр. *докторчић*, *литератић*, *професорчић*). У првом случају обично су посреди занимања која се везују за низак социјални и материјални статус, те се конкретна особа посредно ниподаштава на исти начин као у претходној скупуни деминутива. Отуда закључујемо да се нпр. у компонентној структури деминутива *келнерчић* уочавају следеће семантичке компоненте: [особа + мушкарац + који послужује госте у ресторану/кафићу и сл. + сматрам да је занимање келнера понижавајуће за сваког човека / не поштујем особе које обављају ово занимање + избором деминутивне лексеме изражавам презир према свим представницима овог занимања]. У вези са другим подтипом деминутива чији су денотат представници одређеног занимања/професије запажамо да субјекат именовања има начелно афирмативан став према датом занимању, а његове критика и покуда усмерене су према неком конкретном појединцу, по правилу недораслом професији коју обавља. У семском саставу уочавамо компоненте 'лош/лошији него што би требало да буде', 'никакав' и сл. Имајући тако у виду компоненте које чине семантичку структуру лексеме *доктор* [особа + мушкарац + стручњак + образован на медицинском факултету + који се бави лечењем, сузбијањем болести и сл. + то је, као што се зна, добро и вредно поштовања], претпостављамо да би се компонентијална анализа деминутива *докторчић* могла представити на следећи начин: [особа + мушкарац + образован на медицинском факултету + који се бави лечењем + лош, никакав, недовољно стручан + то је, као што се зна, лоше и каља углед професије која је вредна поштовања + избором деминутивне форме изражавам свој презир, непоштовање конкретне особе која је представник професије].

3) У трећој тематској скупуни нашли су се деминутиви пејоративног значења чији је денотат човек као носилац одређеног војног или полицијског чина, при чему у говорниковом фокусу може бити недораслост појединца датој позицији или пак презир

код којих се компонента величине „на прагматичком плану у складу са традицијом српске културе доживљава као хипокористичност типа ублажавања, сажалења, саосећања”. Овде би ваљало истаћи да су сви деминутиви код којих аутори запажају хипокористичну семантику без изузетка изведени суфиксом *-че*, попут поменуте лексеме *келнерче* (нпр. *млекарче*, *рибарче*, *говедарче*, *шегрче*), што говори о другачијем творбеном значењу облика деривираних овим наставком. Можемо закључити да су се деминутивни облици на *-че* са архисемом 'човек' и семом 'занимање' на неки начин специјализовали за хипокористичност, а не пејорацију.

према целокупној класи коју тај појединац представља: нпр. *војводица*, *војничкић*, *жандарица*, *капетанчић*, *капларица*, *мајорчић*, *официрчић*, *пуковничкић* (нпр. у РСАНУ: Муслиманско Дубово спалио је четнички *војводица* Тривун; у РМС: Докле ће све неотесане *пандурице* [...] да прете нашој слободи!; у ЕК: U ratu je bio obični *vojničić*, koji se nije pitao ni za šta). Анализа ексцерпираних грађе и контексти у којима се деминутиви овог типа појављују сугеришу да је пејорација у већини случајева усмерена према носиоцима високих војних чинова. Посреди су лексеме из сфере војне и полицијске хијерархије, чија је функција титулирање и апострофирање представника моћи и високог статуса који, из позиције субјекта именована, незаслужено поседују одређени чин/звање/титулу (нпр. *официрчић*, *пуковничкић*). С друге стране, у овој подгрупи уочавамо и деминутиве којима се презриво/подругљиво именују представници нижих војних чинова, чиме се имлицира изостанак способности, квалитета или неких одговарајућих личних особина, због чега конкретни појединац није дорастао вишем чину (*капларчић*, *капларица*, *капетанчић*, *наредничкић*). Имајући у виду семантику мотивне именице, контексте у којима се деминутив појављује, те двојак потенцијални емотивно-вредносни однос говорника према одређеном чину/титули, односно појединцу који их представља, сматрамо да се лексема *официрчић* може разложити на следеће компоненте: [особа + мушкарац + носилац једног од највиших чинова у војсци + сматрам да је конкретна особа недостојан, лош представник високог и поштовања вредног звања / не поштујем војску, војну хијерархију и особе које су носиоци војних чинова (могуће су обе варијанте сема) + избором деминуиране лексеме изражавам/наглашавам свој презир, непоштовање, покуду].

4) Међу ексцерпираним деминутивима издвојили смо групу оних којима се погрдно именују представници одређених етничких скупина: нпр. *Влашче*, *Влашчић*, *Хрватчић*, *Црногорчић*, *Шванчић* (у РСАНУ: Ово *Влашче* [кнез Милош] што је до јучер робовало нуди нам своје окриље; у РМС: Нашли су врело нектара и амброзије! У шпелунки некаква *Шванчића*; у корпусу на интернету: Sećam se ja jednog klipa u kome nekakav *hrvatčić* kaže da bi voleo da mu zemlja bude do Zemuna; Što se tiče Koštunice, bar je Srbijanac i nije neki *Crnogorčić*-poluhrvat; Umislio *crnogorčić* da je neko i nešto, treba ga staviti na tribine dok mu ugovor ne istekne). Премда је уобичајеније да се пејорација припадника етничких група постиже аугментацијом семантички неутралних етнонимских основа, анализа спроведена за потребе овог истраживања показује да се и

компонента величине 'мали' каткад трансформише у смеру негативне оцене одређеног етника. Чињеница да су примери за деминутиве овог типа махом бележени у корпусу на интернету, и то у контекстима из разговорног језика, показује да су посредни изразито стилски маркиране, експресивне лексеме.⁴¹³

5) Засебну скупину представљају деминутиви којима се погрдно, с презрењем именују носиоци непожељних духовних особина, односно човек као представник одређеног карактерног типа или облика понашања: нпр. *гадић*, *гњидица*, *дангубица*, *гушчица*, *пацовчић* итд. (нпр. у РСАНУ: Други [...] веле, да немаш никаква заната, да си шкрабало и *дангубица*; у РМС: У ту су *гњицицу* [човека] уперени сви окулари државне безбедности; У питању је била [...] *гушчица*, којој је тата, зеленаш [...] купио мужа; у корпусу на интернету: Iza tvog profila se krije totalni *debilčić*; Sami smo dopustili da nam sve to uradi jedan *kretenčić*). Пејоративна семантика деминутива из ове подгрупе може бити мотивисана различитим психичким, интелектуалним или етичким обележјима појединаца који су припадници друштва и као такви се извргавају критици, покуди и сл., а у основи погрдног именовања заправо је негативна оцена и емотивни однос културно-језичке заједнице према наведеним обележјима. Примећујемо да лексеме овог подтипа имају изразито негативну конотацију, упркос деминутивној форми, чија је једна од потенцијалних функција ублажавање, еуфемизација, атенуирање одређеног (у овом случају духовног) недостатка. С тим у вези, посебно имајући у виду лексичко окружење деминутива, као и емотивни однос говорника према именованој особи, запажамо да се деминуцијом у поменутих случајевима, супротно еуфемизму, заправо додатно истичу, потенцирају недостаци, мане и сл., те да се компонента величине 'мало/умањујуће' конотира као негативна субјективна оцена, при чему номинативна јединица реализује презрив, а неретко и увредљив⁴¹⁴ тон. У практично свим случајевима посредни су деминуирани облици именица које и саме имају негативно експресивно значење. Оно се у компонентној структури обеју лексема може представити конотативним семама типа

⁴¹³ О именовању етника и творбеним моделима продуктивним у развијању погрдног значења у овој сфери било је више речи у поглављу о пејоративима у номинацији припадника етничких скупова.

⁴¹⁴ Ово се посебно односи на именице *дебилчић*, *кретенчић*, тј. деминуиране облике лексема које примарно представљају медицинске термине за особе ометене у развоју, а секундарно се употребљавају у разговорном језику и њима се погрдно именују особе које немају менталне поремећаје, већ показују интелектуалне недостатке или се понашају на начин који говорна заједница оцењује као лош, неприхватљив и сл.

'лоше је', 'не допада ми се', 'не волим' и сл., које носе информацију о емотивно-вредносним ставовима говорног лица и целе културне заједнице. Тако бисмо нпр., ослањајући се на дефиницију лексеме *гњида* у РСАНУ, компонентијалну анализу деминутива *гњилица* могли представити на следећи начин: [особа + мушко/женско + која је безвредна, неморална, пакосна, одвратна + то је, као што се зна, лоше + особа са таквим особинама не завређује моје поштовање + избором деминутивне форме у номинацији особе додатно истичем свој презир, гнушање, антипатију].⁴¹⁵

б) У грађи бележимо и тематску групу деминутивних лексема којима се денотирају особе према физичком изгледу или каквом телесном недостатку, при чему постоји извесна презрива конотација: нпр. *богаљче*, *богаљчић*, *главоњица*, *жгољица*, *крмчић*, *ћора* (РСАНУ: Боље чедо и пређаволасто нег' *богаљче* и слепо и кљасто; РМС: Нисам га ја зато хранила ни чувала да га *жгољица* ко ти улови и одвуче; корпус са интернета: *Ako Ružić uspe ima da postane krmčić* као Даčić; *Atraktivan muškarac će pre odabrati neku lutkicu* за ženu, nego što će pred oltar odvesti skromnu devojku). Чини се, међутим, да је степен пејорације која се постиже деминутивима овог типа далеко нижи него у случају претходно описаних лексичко-семантичких скупина. Конотативна семантика умањенице истовремено је мање презрива у односу на конотацију мотивне лексеме. Деминуиране форме у именовану носилаца неких мање пожељних или непожељних естетских обележја у извесној мери имају функцију еуфемизације, ублажавања, што истовремено имплицира и нијансу емпатије, те би се, независно од контекста, могло говорити о подврсти хипокористичног значења ових облика. Ипак, лексичко окружење деминутива у примерима из корпуса најчешће сугерише презрив, подругљив тон, који сведочи о негативном вредносном и емотивном односу говорника према именованој особи. Пејоративна семантичка нијанса може бити производ индивидуалног односа/мишљења субјекта именовану према одређеној особи, а каткад је пак последица негативног колективног става, предрасуда које културна заједница гаји према неким физичким недостацима и особама које их поседују. Сматрамо да се у семској структури деминутива *жгољица* издвајају следеће компоненте [особа + мушко/женско + телесно неразвијена/веома мршава + то је, као што се зна, лоше + избором деминутивне форме

⁴¹⁵ Више о пејоративима у номинацији човека као носиоца негативне духовне особине в. у том поглављу.

у номинацији изражавам према тој особи антипатију/негодовање/ругање, али и сажаљење].⁴¹⁶

Да закључимо. Семантичко-прагматичка анализа пејоративних деминутива из сфере 'човек' које региструју описни речници српског језика, као и корпус на интернету, показала је да се компонента величине 'мало/умањујуће' често трансформише у квалитативну компоненту негативне оцене. Погрдна конотативна семантика ових лексема заправо је последица евалуације говорног лица, његовог вредносног суда о датој особи (неодобравања нечега у вези са њом), као и субјективног емотивног односа према њој или целој класи коју она представља.

Коначно, запажамо и да дата класификација деминутивних лексема погрдног значења чији је денотат човек готово да представља „слику у малом” целокупног корпуса пејоратива у именовању људи у српском језику.⁴¹⁷

6.1.1. Класификација пејоративних деминутива према суфиксима

1) **-ић/-чић**: *адвокатић, апостолић, апостолчић, аристократић, архиварчић, баронић, барончић, Београчић, бирократић, бријачић, буржујчић, владаочић, владарчић, Влашић, војводићић, газдић, гизделинчић, главарчић, глумчић, голобрадић, господарчић, господићић, грађанчић, деспотић, детективчић, диктаторчић, директорчић, докторчић, ђачић, Енглезић, жабарчић, жупанчић, зетић, игуманчић, илегалчић, интелектуалчић, Јерменчић, калфић, катедић, капеланчић, капетанчић, капларчић, кнежић, кнешчић, ковачић, колонелчић, командирчић, комесарчић, конзулчић, костурчић, краљчић, крамарчић, кројачић, кукавичић, курвић, лајтнантић, лацманчић, лепотанчић, литератић, лиценцијатић, мајорчић, мајсторчић, макарончић, молерчић, морнарчић, мужић, напредњачић, наредничић, новинарчић, официјалчић, официрчић, педерчић, песничић, писарчић, поглаварчић, подофицирчић, попић, председничић, професорчић, пузавић, пунишић, радикалчић, репортерчић, сведочић,*

⁴¹⁶ Више о погрдној номинацији човека према физичким особинама в. у том поглављу.

⁴¹⁷ Нисмо ипак издвојили баш све исте тематске групе деминутивних пејоратива као у претходно спроведеној семантичкој анализи лексема погрдног значења на нивоу целог корпуса. Разлог за то је мањи број примера за погрдне деминутиве у другим сферама (верски идентитет, сексуална оријентација, припадност организацији/покрету/партији и сл.), али и у тим пољима налазимо умањенице презриве семантике (*калуђерчић, попица, педерчић, напредњачић, радикалчић* и др.).

сераскерчић, слабић, сликарчић, смарачић, стражарчић, студентић, султанчић, суплентић, учитељчић, фенсић, функционерчић, хомић, хусарчић, шоферчић

2) **-ак** (и сложени суфикси **-уљак, -урак, -ољак**): *војничак, газдељак, жандарак, камичак, официрак, момчуљак, мртвуљак, мришуљак, пичурак, попичак, прцвољак, створчуљак, ирцвољак, сељачак, старељак, старичак*

3) **-ац**: *бабац, мајсторац*

4) **-е**: *Влаше, креле*

5) **-ке**: *грпке, знојке, носке, ушке*

6) **-ле**: *зриле, дерле*

7) **-че**:⁴¹⁸ *балавче, Влашче, госпоче, крамарче, метиљавче, официрче, пандурче, служинче, Чивуче*

8) **-ица**: *бркица, вођица, војводица, гњидица, грбоњица, грдуљица, гускица, гушчица, дамица, дрољица, дућанџица, жгољица, ждерињица, женица, калфица, курвица, мукица, наставничкица, опајдарица, особица, паткица, пичкица, попица, слугица, сподобица, терзијица, ћатица, усташица, фрајлица, фуфица, хојица*

⁴¹⁸ П. Радић (2018: 80–82) указује на високу продуктивност суфикса *-че* у деривацији деминутивних форми у категорији бића у јужним српским (и македонским и бугарским) говорима. У савременом књижевном језику он није толико плодан, али одређен број деривата овог творбеног модела доносе и Матичини описни речници, те неке региструјемо и у грађи ексцерпираној за потребе овог истраживања. Изведеница на *-че* је у деривацији деминутива далеко више него што сведочи наша анализа (исп. Јовановић 2010, Вељковић Станковић 2011, Ристић и др. 2005), будући да је за њих, по свој прилици, карактеристичнија трансформација 'мало' → 'мило' (хип.) него 'мало' → 'безвредно' (пеј.) (исп. и Радић 2018: 53), а ми смо, прикупљајући грађу, имали у фокусу искључиво трансформацију семе квантитета у сему негативне оцене. Овакав семантички развој суфикса *-че* у смеру хипокористичности П. Радић (2018: 85–87) објашњава његовим пореклом и дијахроном семантиком, истичући да је првобитна функција тог форманта била ограничена на означавање младунчади; затим је проширио значење и почео се везивати за „основе именица које означавају жива бића, али сада не само младунчад, већ мала бића уопште”. Имајући у виду ауторова запажања о психолошки мотивисаном односу мало → мило (исп. и Вељковић Станковић 2008: 389), не чуди што је за облике на *-че* „честа метафоризација у хипокористичном обраћању особама и бићима уопште” (Радић 2018: 86). Поређење свега неколико контекста у којима је забележена лексема *официрче* у корпусу на интернету са онима у којима налазимо истокоренски облик деминутива на *-ић, официрчић* у РСАНУ и РМС – указује на далеко већи степен негативне експресивности другог облика, који оправдано у речницима добија квалификатор *ијеј*: исп. *Официрче* мало! Рекла је мајка, весело і оћајно у исти маћ; Јенглеско *официрче* издајничко [...] Послали ову пијандуру и јевиветра да га издржавамо из буџета; Многи надувен аустро-угарски *официрчић* дође, пита [...]: да ли има какво ђенералско место упражњено; *Официрчић*! Официрчина! Зна их он добро [...] За багателу [...] може да их купи. То потврђује напред наведена запажања С. Ристић и др. (2005: 605). Коначно, у вези са суфиксом *-че* вредна је пажње и класификација коју наводи П. Радић анализирајући деминутивне називе за лица у српским говорима. Аутор показује да се овај наставак додаје основама именица сва три рода, док наша грађа доноси превасходно погрдне називе од основа мушког рода. То нас наводи на закључак да је творбени модел Ио ж. р. + *-че* потпуно непродуктиван у пејорацији женске особе у нашем језику.

9) **-ица:** *берберица, брица, докторица, жандарица, капларица, конзулица, пандурица, писарица*

10) **-ца:** *дроца, жаца, пица, инајца*

11) **-ка:** *зрика*

12) **-ашце:** *невинашце*

13) **-о:** *јадо, кљако, крљо, трто, шкембо*

6.2. Пејоративност као пратилац аугментације

Већ је истакнуто на неколико места у раду оно што је добро познато у вези са творбено-семантичким карактеристикама именичких пејоратива, па и њиховим лексикографским описом, а то је сложеност односа и честа међусобна условљеност двеју лексичких појава – аугментације и пејорације. Ту испреплетеност констатовали су сви аутори који су проучавали аугментативне именице: од Даничића (шездесетих година 19. века), преко Белића (у првим годинама 20. века) и Бошковића (тридесетих година 20. века) – у чијим је радовима акценат на формално-граматичким, пре свега фонетским и творбено-морфолошким особеностима аугментације, док је семантици пажња више узгред посвећена, па све до В. Јовановића и Д. Вељковић Станковић, који су у својим обимним студијама о речима субјективне оцене – и у другој деценији 21. века дошли до неких сличних закључака о значењу деноминалних аугментатива, посматрајући их са творбено-семантичког, али и прагматичког, комуникативног аспекта, примењујући уз традиционалне методе дериватолошке и компоненцијалне анализе – и теоријске поставке когнитивне семантике, односно теорије говорних чинова.

Углавном су у фокусу пажње истраживача били именички аугментативи и њихови евалутивни модуси, односно подтипови субјективне оцене која се реализује трансформацијом семе квантитета 'велики / већи од уобичајеног представника исте врсте' у сему квалитета. Код именица чији је денотат човек то квалитативно значење исказано аугментативом може се каткад реализовати као афирмација, похвала, али је далеко уобичајеније негативно експресивно значење, које сугерише говорниково неодобравање, презир, покуду и сл. И премда сви аутори уочавају могућност развијања

позитивног значења аугментираних облика у одговарајућем контексту и у зависности од семантике основинске лексеме,⁴¹⁹ запажа се да у прототипичном случају форма увећанице значи и пејорацију.

Колико је пејоративност уобичајен пратилац аугментативности сликовито је још 1956. године описао Ј. Радуловић: „Разграничавање [...] облика на аугментативне и пејоративне, па на оне у чијем значењу преовлађује аугментативност или пејоративност, или најзад на оне код којих је то двоје измешано, тешко би се могло извести по једном утврђеном, видљивом реду. Али ако је тешко и готово немогућно такво разграничавање, може се указати на то под којим се околностима једна нијанса у значењу истиче, постаје примарна, на рачун друге. То „преливање значења”, помицање семантичке „казалке” или према аугментативној или пејоративној белези, може се само осетити и на примеру, пуном и добро описаном, показати. Прелажење аугментативнога у пејоративно, и обратно, слично је уткивању хипокористичког у деминутивно. Тај процес преливања није од малог значаја, јер прожима читав наш језик, даје му богатство изражајне снаге и чини га способним за fine и танане дистинкције” (Радуловић 1956: 111).

То „преливање” аугментативног значења у пејоративно од нарочитог је значаја за проучавање лексике погрдног значења уопште, па и пејоратива у номинацији човека, који су предмет интересовања аутора у овом раду. Посматрано са творбеног становишта, убедљиво највећу скупину погрдних назива за човека у анализираној грађи представљају аугментативи. Регистровали смо око 320 лексичких јединица чије се пејоративно значење у сфери 'човек' реализује као производ творбеног процеса – додавањем аугментативних суфикса на основинску лексему. При томе, како је раније напоменуто, негативна експресивност може бити директан продукт аугментирања семантички неутралне мотивне речи (нпр. *бабетина*, *девојчурина*, *дедускара*) или се пак додавањем интензификаторског афикса може појачати већ постојећа пејоративна компонента основинске лексеме (нпр. *будалетина*, *кравурина*, *педерчина*). Готово све лексеме које су забележене у овој творбено-семантичкој скупуни представљају

⁴¹⁹ Тако В. Јовановић (2010: 87) на примерима неких аугментатива који означавају мушке особе, нпр. *војничина*, *људина* показује да се компонента 'велики' може остварити као „позитивно значење 'јак, снажан, одважан, храбар' и сл.”.

деноминалне аугментативе, а свега су неколики изузеци код којих, чини се, аугментативни суфикс долази на придевску основу – *дебелчина*, *махничина*, *охолчина*.

Пејоративи добијени аугментацијом јављају се у свим тематским групама лексема које смо описали у семантичкој анализи, али су творбени модели овог типа нарочито продуктивни у скупинама тзв. идентитетских пејоратива – међу називима за припаднике етничких скупина (нпр. *Аустријанчина*, *Мађаричетина*, *Србенда*, *Црногорчина*, *Цигаништина*, *Швабурина* и др.), затим међу називима за човека као представника друштвеног слоја, сталежа, професије или носиоца друштвене улоге (нпр. *буржујчина*, *газдурина*, *калуђерчина*, *официрчина*, *паорчина*, *попенда*, *професорчина* и др.),⁴²⁰ као и међу погрдним именима за старије особе и сроднике (нпр. *бабетина*, *бабурда*, *братина*, *дедурина*, *дедушкара*, *старчекања*, *мајчетина*, *сеструшина* и др.). Готово свака именица чији је денотат човек у споју са аугментативним суфиксом као протипично значење реализује негативну експресивност, пејоративност. Отуда је за истраживање лексике погрдног значења у именовању човека и тумачење огромног броја аугментатива у нашој грађи неопходно дати одговор на питање због чега се увећање квантитета концептуализује као нешто лоше, непожељно. Другим речима, питамо се шта на појмовном плану, код именица чији је денотат човек, претходи семантичкој трансформацији сема величине 'велики' / 'већи од прототипичног представника своје врсте' у неку од сема негативне оцене 'лош', 'зао', 'мрзак', 'према коме осећам нетрпељивост, гађење', 'чије понашање, особине, активности не одобравам' и сл. Одговор на ово питање свакако излази из оквира лингвистике и сва је прилика да га треба тражити у сферама психолошког, емоционалног, те да га је наговестила Д. Вељковић Станковић објашњавајући због чега се хипокористичност и пејоративност најчешће везују за деноминалне деминутивне и аугментативне деривате. Она сматра да је тако „због психолошки заснованих, чврсто устројених каузалних релација димензија ↔ осећање”, услед којих, како каже, „поткатегорија 'велико' [...] тј.

⁴²⁰ Семантичка анализа погрдних назива за представнике друштвених слојева показала је да су социолошка улога, професија и материјални статус релевантни параметри по којима се у српској друштвено-језичкој заједници вреднују мушкарци. Међу пејоративима у тој сфери навели смо и низ аугментативних облика и тумачили их са лингвокултуролошког аспекта, имајући у виду принцип гендерне диференцијације (Поповић 2006, Јовановић В. 2010). Будући да нас овде превасходно занима творба, нећемо понављати значењске особености аугментативних пејоратива – више о томе в. у поглављу посвећеном пејорацији у сфери 'друштвени односи'.

’/знатно/ веће од уобичајеног X’ сигнализира могућу опасност, девијацију, а то, логично, изазива одбојан став и активира читаву палету негативних емоција” (Вељковић Станковић 2007: 389).⁴²¹ Д. Вељковић Станковић (И., 396) каже да „пејоративи, на негативном делу скале, поседују завидан распон – од ироничног до изразито погрдног”. Ипак, чини нам се да је та изнијансираност код аугментатива мања у односу на деминутиве, о којима је било речи у претходном поглављу, те да ће се пејоративно значење аугментатива далеко ређе конкретизовати као иронично или подругљиво него што је био случај са деминутивима.

6.2.1. Класификација пејоративних аугментатива према суфиксима

1) **-ина/-чина:** *Аустријанчина, баксушчина, балавчина, банкротчина, баранчина, барончина, безбожњачина, безобразничина, биволчина, бизговчина, бировчина, бирокрачина, богословчина, бохемчина, Бошњачина, братина, брбљавчина, Бугарчина, будалина, буздованчина, буквина, Буњевчина, буржујчина, вештичина, Влашина, војничина, волина, вучина, гадина, газдина, геачина, генералина, генералчина, гладничина, гладњачина, глумчина, глупачина, глупчина, гнусничина, говедарина, говедарчина, горштакчина, грдобина, грбуљина, грдуљина, гробина, Грчина, гуљачина, гурманчина, гусларина, дебелјчина, дебилчина, девојчина, дегенчина, дедина, дембелина, дервишина, детективчина, дивљачина, докторчина, дремчина, дрипчина, дроњчина, дртина, дудучина, ђаволина, ђачина, жандарина, ждрепчина, звеканчина, зверина, зврндовчина, зврчина, зевзечина, зинзовчина, зликовчина, зличина, интелектуалчина, интриганчина, јајарчина, јарчина, језичина, јогунчина, каишарчина, калуђерчина, капетанчина, капларина, капларчина, кењчина, кинђурина, клипанчина, кљусина, кобилчина, ковачина, козачина, козарчина, коњина, костурина, коцкарчина, крепалина, крмачина, крмчина, кулачина, куловчина, курварчина, лажљивчина, лажовчина, лакомчина, лапрдачина, лежачина, ленчурина, лешина, лисичина, лолчина, лопина,*

⁴²¹ Ауторка (2007: 396) такође констатује да деминуцију и аугментацију, као и хипокористична и пејоративна значења треба схватити еластичније, као значења субјективне оцене у ширем смислу, при чему се истовремено подразумевају емотивна оцена и аксиолошки став. Када ова запажања применимо на међуоднос аугментатив ↔ пејоратив, који је у нашем фокусу, уочавамо да се аугментативном формом може изразити негативна емоција према именованој особи (’антипатична’, ’достојна презрења’, ’мрска’ и сл.), као и неповољан вредносни суд о њој (’лоша’, ’зла’, ’бескарактерна’ и сл.).

лоповчина, лопужина, људина, магаричина, магарчина, мазговчина, мајмунчина, мајорчина, мајчина, мајчурина, махнитичина, махничина, Мађарина, мађарончина, медведина, ментолчина, месарина, месарчина, месина, метиљавчина, мешина, мешинчина, морнарчина, морнарчина, морончина, мрљина, мудрачина, наивчина, намћорчина, напредњачина, наркоманчина, неваљалчина, Немчина, нерадничина, несретничина, ништавчина, овчина, одртина, олупина, оклапина, опанчина, орлина, отровничина, официјалчина, официрчина, охолчина, пандурина, пандурчина, пањина, папазина, парипина, пасторчина, паишчетина, педерчина, петљачина, подрепина, попина, просјачина, простачина, светина, сељачина, скотина, сморина, смрадина, солдатина, солдачина, старина, старчина, стеклишина, Талијанчина, тежачина, типчина, топина, трговчина, трпуљина, трутина, трутовчина, удовчина, факинчина, фрајерчина, фратрина, хајдучина, Хрватина, хусарчина, Циганчина, Циганчурина, Црногорчина, црнчина, чобанчина, човечина, Швабичина, швалерчина, шкрчина, шоверчина, шпијунчина, штедљивчина, шупчина

2) **-етина:** бабетина, бакетина, баксузетина, бекријетина, бестијетина, бркетина, буветина, будалетина, булетина, ваишчетина, веиштитетина, Влахњетина, гадетина, газдетина, гњидетина, гујетина, гускетина, девојчетина, дедетина, дрољетина, женетина, женскетина, змијетина, јајаретина, калфетина, кладетина, козетина, краветина, крмачетина, крнџијетина, кујетина, курветина, лисичетина, Мађаричетина, мајчетина, матеретина, мечкетина, момчетина, мужетина, пиздетина, пичкетина, рајетина, сестретина, сестричетина, слушкињичетина, учитељетина, фацетина, фуксетина, цуретина, Швабичетина

3) **-енда:** Бугаренда, грофенда, Мађаренда, паоренда, попенда, Србенда

4) **-ерда:** глуперда

5) **-есина:** будалесина, попесина, Туркесина

6) **-ескара:** људескара, попескара

7) **-екања:** брадекања, бубекања, газдекања, јарекања, попекања, служекања, Србекања, старчекања, чичекања

8) **-ешина:** главешина, матерешина

9) **-уга/-чуга:** Ерчуга, ленчуга, црнчуга, чамуга

- 10) **-уљага:** *совуљага*
- 11) **-уљина:** *старчуљина*
- 12) **-урда:** *лопурда, бабурда*
- 13) **-урина:** *бабурина, блесурина, братурина, газдурина, девојчурина, дедурина, женскурина, женурина, змијурина, козурина, кравурина, кујурина, мајчурина, момчурина, овчурина, паишчурина, пиздурина, Циганчурина, Швабурина*
- 14) **-усина:** *говнусина*
- 15) **-ускара/-ускера:** *бабускара, дедускара, попускара*
- 16) **-ушина:** *дедушина, орлушина, сеструшина*
- 17) **-штина:**⁴²² *бекриштина, Бугаритина* 'задрти Бугарин', *калуђеритина, курвештина, Латинитина* 'пеј. од Латин (латин) и Латинин (латинин)', *леништина, махништина, неотесаништина* 'неотесана, проста, примитивна особа', *погаништина* 'поган, зао човек, покварењак', *поквареништина* 'покварена/лоша особа; подлац, гад', *професоритина* 'професор', *Цигаништина* '1. и м аугм. и пеј. од Циганка и Циганин'
- 18) **-штура:** *Цигаништура.*

6.2.2. Аугментативни облици карактеристични за погрдну номинацију жена

Нарочиту пажњу посветићемо неколиким творбеним моделима аугментатива којима се уобичајено изводе погрдни називи за особе женског пола у српском језику, а за такав приступ у расветљавању односа између лексичких појава аугментације и пејорације определили смо се из више разлога. Прво, творбено-семантичка анализа деминутива у сфери 'човек' показала је да се овим типом изведеница у највећем броју случајева реферише на мушкарце, и то као на представнике друштвених слојева, занимања, социјалних улога и репрезентанте материјалног статуса. И међу деминутивима којима се погрдно именују носиоци негативних духовних особина такође је регистровано више номинативних јединица резервисаних за дерогацију

⁴²² Код појединих аугментативних облика на *-итина* наводимо семантичке реализације како би се отклонила евентуална сумња да је посредни збирни облик. Наиме, у поглављу посвећеном погрдним називима за припаднике етничких скупина, показали смо да је суфикс *-итина* продуктиван и у творби назива за појединце као носиоце етничкосте, али и за целе етничке групе. Исп. творбену класификацију пејоративних збирних назива у сфери 'човек', дату у следећем поглављу.

мушкараца него оних чији је денотат жена. Отуда нам се учинило да би у разматрању пејоративних аугментатива ваљало ставити фокус на негативну оцену и погрдну номинацију жена, како би се успоставила равнотежа у лексичкој анализи пејоратива за мушка и женска лица, а то је неопходно за објективно сагледавање родних стереотипа и различите перцепције полова у језичкој слици света говорника српског језика.

Други разлог који нас је мотивисао да се усредсредимо на аугментативе погрдног значења којима се именују жене јесте чињеница да су творбени модели са суфиксима *-етина* и *-урина*, које разматрамо, међу најпродуктивнијим моделима у деривацији аугментативних лексема.⁴²³ Од њих је у нашој грађи продуктивнији само творбени тип *Ио + -(ч)ина*,⁴²⁴ који се у највећем броју случајева додаје основама именица мушког рода.⁴²⁵

6.2.2.1. Пејоративи изведени суфиксом *-етина*⁴²⁶

Суфикс *-етина* учествује у деривацији 50 лексема погрдног значења анализираних за потребе овог истраживања (нпр. *бабетина*, *будалетина*, *вештичетина*, *газдетина*, *девојчетина*, *дролјетина*, *женетина*, *курветина*, *мужетина*, *сестретина*, *Швабичетина* и др.). Како истичу дериватолози, посреди је

⁴²³ Напомињемо да се аугментативним суфиксима *-етина* и *-урина* не изводе само погрдни називи за жене, већ и за мушкарце, али превасходно у случајевима именица које су граматичког женског рода (нпр. *будала–будалетина*, *газда–газдурина*, *деда–дедурина*, *калфа–калфетина* итд.). Ипак, ови форманти најчешће долазе на основе именица које означавају женске особе, те су зато и одабрани за анализу.

⁴²⁴ До истих закључака у вези са продуктивношћу суфикса *-(ч)ина*, *-етина* и *-урина* у деривацији аугментативних именица дошао је и В. Јовановић (2010) на далеко ширем корпусу.

⁴²⁵ Још је једна појава допринела томе да не анализирамо посебно творбени тип *Ио + -(ч)ина* у деривацији пејоратива, а то је чињеница да у неколико десетина случајева он долази на основе истих именица мушког рода чије смо деминутивне форме са суфиксом *-(ч)ић* обрађивали. Показало се да су у питању готово синонимни облици, којима се сугерише негативан став и презрив емотивни однос према особама мушког пола као представницима занимања, носиоцима чинова и сл. (исп. *генералчић–генералина*, *докторчић–докторчина*, *интелектуалчић–интелектуалчина*, *капларчић–капларина*, *официрчић–официрчина*, *пандурчић–пандурчина*, *штијунчић–штијунчина* итд.).

⁴²⁶ Клајн (2003: 77–78) посебно разматра суфикс *-етина*¹, који у српском језику препознајемо у именицама са значењем меса одређене животиње (нпр. *телетина*, *пилетина*, *прасетина* и др.), као и у неким именичким изведеницама од глаголских основа, типа *изгоретина*, *загоретина* и сл., у које уноси значење резултата или производа радње именоване мотивном речју. Аутор сматра да је овде реч о посебном форманту у односу на аугментативно-пејоративни суфикс *-етина*², који је релевантан за наше истраживање (исп. и Барић и др. 1997: 329), те да се разлика између ових двају наставака, осим у значењу, запажа и на плану прозодије: *-етина*¹ је увек ненаглашено, при чему је акценат изведенице краткоузлазни и лежи на слогу испред суфикса, док је код аугментативног суфикса *-етина*² нагласак на иницијалном /е/, што без изузетка потврђује и наша грађа.

аугментативни суфикс који се претежно додаје основама именица женског рода, а у зависности од семантике мотивне речи и контекста, код готово свих изведеница, поред аугментативног, може бити изражено и пејоративно значење (исп. Бабић 1986: 227; Барић и др. 1997: 328–329; Клајн 2003: 78; Јовановић В. 2010: 97). О овоме сведочи и наша грађа, будући да је забележено свега 10 лексема са формантом *-етина* које су добијене у процесу суфиксације основа именица мушког рода. Ипак, треба напоменути да је и међу тим мотивним именицама половина заправо граматичког женског рода, а само природног мушког, с обзиром на то да означавају особе мушког пола (*бекријетина* < *бекрија*, *бркетина* < *брка*, *газдетина* < *газда*, *дедетина* < *деда*, *калфетина* < *калфа*). Ово наводи на закључак да се суфикс *-етина* у деривацији пејоратива из сфере 'човек' тек спорадично додаје основама мушког рода, а уз то оне нису фреквентне у употреби и необичне су са аспекта савременог језичког осећања: *баксузетина* (РСАНУ), *гадетина* (РСАНУ), *момчетина* (РМС), *мужетина* (РСАНУ, РМС), *учитељетина* (РМС).⁴²⁷ И В. Јовановић је, анализирајући аугментативне именице са суфиксом *-етина* у српском језику, дошао до закључка да је мали број изведеница овог творбеног типа од именица мушког рода. С тим у вези, за лингвокултуролошка истраживања посебно је значајно ауторово запажање да се особе мушког пола, у складу са социолошким параметрима, вреднују према професији и друштвеном статусу. Отуда се, међу изведеницама на *-етина* посталим од именица које означавају представнике професија, друштвеног статуса и сл. налазе само аугментативи са значењем мушких особа, нпр. *газдетина*, *учитељетина* (Јовановић В. 2010: 98), као и лексема *калфетина* из наше грађе.

Деривати изведени овим аугментативним суфиксом разликују се према степену погрдног значења које реализују, као и у погледу тога да ли је пејорација производ творбеног процеса модификације неутралне мотивне именице или је пејоративна семантичка компонента већ била присутна у структури лексичког значења основинске лексеме. Наиме, у прегледаној грађи бележимо нешто мањи број лексема код којих се депрецијативно значење реализује као пратилац суфиксације, односно аугментације семантички неутралне основе и такав је нпр. случај са пејоративима *бабетина*,

⁴²⁷ Ни за једну од наведених пет именица нису забележени примери у *Електронском корпусу српског језика*.

газдетина, дедетина, девојчетина, женетина, Мађаричетина, мајчетина, рајетина, сестретина и др.⁴²⁸ С друге стране, регистровано је 30 од укупно 50 лексема са наставком *-етина* код којих се у деривацији овим аугментативним суфиксом само појачава већ постојећа негативна конотативна компонента мотивне речи. Међу изведеницама овог типа запажамо немали број аугментираних облика зоонимских лексема (нпр. *ваишчетина, гујетина, гускетина, змијетина, краветина, крмачетина* и др.), које су у својим секундарним реализацијама, као погрдни називи за човека, већ ушле у корпус за наше истраживање. Тако нпр. РСАНУ бележи зооним *гњида*, у значењу: '1. зоол. јаје од ваши, уши, ovum pediculi' (исп. и РМС, РСЈ). Из примарног зоонимског значења метафорички се развило секундарно значење, које описни речници маркирају квалификаторима *пеј.* или *погрд.* – *гњида* '2. фиг. погрд. безвредан, ситан човек, обично пакостан и одвратан; ништавило' — Ето од кога зависе мој положај и моја судбина, од ове презрене и слабоумне потурице Плевљака и од неразумљиве, окореле злобе и упорства ове рајинске *гњиде*; Ово [гвоздену шипку] ћу да олупим о тебе, *гњидо* портирска! (РСАНУ) / '2. фиг. пеј. особа лошег карактера, безвредна одвратна особа, гад, ништарија' (РСЈ). У двама речницима регистрована је и аугментативно-пејоративна изведеница *гњидетина* 'аугм. и пеј. од гњида' (РСАНУ, РСЈ).

На сличан начин поступило се и у лексикографској обради осталих аугментатива на *-етина* изведених од зоонимских лексема, с тим што секундарно, метафорично значење мотивних речи није увек квалификовано као *пејоративно* или *погрдно*, већ је каткад маркирано и као *фигуративно*⁴²⁹: нпр. у РСАНУ *змија* '2. фиг. а. у сликовитом изражавању, често у устаљеним обртима и фигурама а. љута, зла, опасна, одвратна особа' — „То је тај!” засикташе дражиновске *змије* (РСАНУ); Како си могао да ме обрукаш? Како си могао да одбегнеш с једном малом *змијом* [...] и са мојој кућном помоћником? (Стевановић: Змајеви, 179). Речник САНУ региструје и облик *змијетина*: 'аугм. и пеј. од

⁴²⁸ В. Јовановић (2010: 98–99) такође констатује да семантика изведеница са суфиксом *-етина* којима се означавају лица умногоне зависи од садржаја основне именице. Како аутор запажа, пејоративне семантичке реализације аугментатива који су постали од именица са неутралним значењем женске особе (нпр. *бабетина, девојчетина, женетина, сестретина*) – резултат су перцепције пола у језичкој слици света.

⁴²⁹ Овде се само указује на различита решења која су примењена у описним речницима српског језика приликом дефинисања неких зоонима чије деривате на *-етина* разматрамо. Лексикографској обради лексема погрдног значења у именовању човека посветићемо подробније пажњу у засебном поглављу.

змија' (без примера у речнику) — Ova zubata je odvratna! Gledao sam je u nekoliko filmova i ne odvajam se od utiska da je *zmijetina!* (интернет).

Дакле, пејорација и негативан став говорног лица у наведеним примерима реализују се већ приликом номинације мушкарца или жене основним обликом зоонима, док се у творбеном процесу суфиксације, додавањем форманта *-етина* остварује додатна нијанса погрдног значења, односно, као производ деривације добија се изведеница повишеног степена пејоративности.⁴³⁰

Осим изведеница од зоонима, интензификацију погрдног значења мотивне лексеме додавањем суфикса *-етина* на творбену основу примећујемо и код пејоратива *баксузетина, будалетина, вештичетина, гадетина, дрољетина, женскетина, јајаретина, кладетина, курветина, пиздетина, пичкетина, фуксетина, Швабичетина*. Већину именица у основама наведених лексема региструју као пејоративне/погрдне и описни речници српског језика, те су отуда већ уврштене у наш корпус (нпр. *вештица, гад, дроља, женска, јајара, курва, фукса*,⁴³¹ *Швабица*).

Пр. *курва* (РСЈ): 'пеј. 1. она која живи неморално, која се одаје блуду, блудница; проститутка. 2. особа непоузданог, превртљивог карактера; лукава особа. 3. (често с атрибутом „мушка“) а. женскарош, курвар. б. као ублажена или шаљива погрда: мангуп, неваљалац, обешењак' — Умачући коцку шећера у чашу воде, откри ми [Поп] да се осећа као *курва* преко које је прешла дивизија (Капор, 218); Чујем ја добро шта све около о мени говоре. Ништа ново. Да сам *курва*, то знам већ педесет година (Великић, 112).

курветина (РСЈ): 'аугм. и пеј. од *курва*' — Разбијала сам се од посла, али нисам могла да му донесем задовољавајућу суму, викао је, можеш ти више, можеш *курветино* (Матијевић, 57).

⁴³⁰ И В. Јовановић, разматрајући аугментативе који означавају животиње, констатује да сема 'велико/увећавајуће' у метафорични садржај основне именице у сфери 'лице, особа' може унети додатни пејоративно значење. При томе, аутор разликује изведенице на *-етина* постале од именица са семантичком компонентом 'младунче' (нпр. *гушчетина, ждребетина*), које реализују „значење недорасле или психички незреле особе" и изведенице на *-етина* од именица са значењем одрасле животиње (нпр. *гускетина, колбилетина, краветина*), које у секундарној номинацији лица реализују „значење грубе, припросте или лење женске особе" (Јовановић В. 2010: 101).

⁴³¹ РМС региструје ову лексему, маркирајући је квалификатором вулг., чиме се у случајевима када је денотат 'човек' на неки начин имплицира и пејоративна семантичка компонента: исп. *фукса* 'нем. вулг. јавна жена, блудница, дроља, курва, уличарка'.

Аугментативним суфиксом *-етина* појачава се погрдна семантика мотивне речи и код пејоратива *кладетина* и *крнтијетина*, који су забележене у РСАНУ и представљају једине изведенице од основа лексема којима се означавају неживи појмови. Номинација човека лексемом чији је денотат предмет/ствар по правилу резултира негативном експресивношћу, будући да се људско – мисаоно, интелектуално биће ниподаштава и дискредитује свођењем на ниво нечега неживог, лишеног когнитивних способности:

Пр. *клада* (РСАНУ) ’2. фиг. погрд. лењ, глуп, неотесан човек, глупак, простак; *ленштина*’ — Свет се жури, зарађује, ужива и страда [...] а шта вас двојица? Две *кладе*, трунете, ништа немате од свег тог живота; Ти си [...] једна *клада*, један буздован.

кладетина ’аугм. и пеј. од *клада*’ (РСАНУ, без примера у речнику) — Dovoljno je čuti ovog pacijenta i onda nije ni čudo zašto smo u ovakvoj situaciji. Kakav balvan, kakva *kladetina!* (интернет).

Са становишта творбе, међу изведеницама са суфиксом *-етина* интересантан је лексема *женскетина*, регистрована у РМС и РСАНУ, у значењу ’аугм. и пеј. од *женска*’ и потврђена истим примером у оба речника: Тресу му се руке [...] зарадио у рату болест од *женскетине*. У основи ове именице препознајемо поименичени придев *женска*, који је у РМС забележен и као засебна одредница, захваљујући чему је и уврштен у наш корпус и представља један од малобројних пејоратива добијених творбеним процесом конверзије: ’пеј. женска особа лаког морала’ — Знате како је, *женске* коштају; Хајдемо негде где има *женских*.

Коначно, осврнућемо се и на две изведенице из ексцерпираних грађе које су деривирани суфиксом *-етина* од основа лексема којима се именују етници. Прва је забележена у РСАНУ: *Мађаричетина* ’необ. пеј. од *Мађарица*’ — *Раскрстио сам за срећу пре две године с оном Мађаричетином*, а друга у РМС и РСЈ: *Швабичетина* ’пеј. Швабица’ — *Није она наша, не дао бог [...] Швабичетина ко Швабичетина!* (РМС). Према се обема лексемама погрдно именују представници етничких скупина, запажа се разлика у начину на који се пејоративно значење формира: у првом случају, код лексеме *Мађаричетина* пејорација је директна последица аугментације, односно, погрдна семантика пратилац је суфиксације неутралне основе етничке лексеме *Мађарица*. У

случају пејоратива *Швабичетина* пак суфикс *-етина* заправо само интензификује негативну конотативну компоненту коју препознајемо у семској структури мотивне лексеме *Швабица*, а потврђују је и оба Матичина речника одговарајућим квалификаторима датим уз ову одредницу (*Швабица*, према РСЈ: '(често пеј.) жена припадница немачког народа, Немица; Аустријанка'; према РМС: '(често презр.) жена припадница немачког народа; Аустријанка; Немица').

6.2.2.2. Пејоративи изведени суфиксом *-урина*

Суфикс *-урина* учествује у деривацији 39 лексема погрдног значења из сфере 'човек' које су анализирани за потребе овог истраживања, а међу њима су: *бабурина*, *блесурина*, *братурина*, *газдурина*, *девојчурина*, *дедурина*, *женскурина*, *женурина*, *змијурина*, *козурина*, *кравурина*, *кујурина*, *мајчурина*, *момчурина*, *овчурина*, *пашчурина*, *пиздурина*, *Циганчурина*, *Швабурина*.

Како истиче Клајн (2003: 103), *-урина* је веома плодан аугментативни суфикс, који се додаје искључиво именичким основама и има изразиту пејоративну нијансу (исп. и Бабић 1986: 229; Јовановић В. 2010: 102). Проучавајући аугментативно-пејоративна значења неких именица у српском језику, Ј. Радуловић запажа једну занимљивост у вези са погрдним значењем изведеница деривираних овим творбеним наставком. Наиме, аутор објашњава да творенице добијене аугментацијом исте творбене основе реализују различите нијансе погрдног значења, у зависности од суфикса који се додаје тој основи, те тако *дашчурина* значи „одбачена, чворугава и делимично трула даска” и, према његовом мишљењу, „има више пејоративности у себи” у односу на облик *дашчетина* (Радуловић 1957: 110).⁴³²

Са творбеног аспекта посебно су занимљиве творенице *девојчурина*, *мајчурина* и *Циганчурина*, у вези са којима постоји дилема да ли су посреди примарни аугментативни облици, изведени од именица *девојка*, *мајка* и *Циганка* додавањем суфикса *-урина* или је пак реч о секундарним аугментативима, деривираним суфиксом *-ина* од аугментатива на *-ура*: *девојчура*, *мајчура*, *Циганчура* (исп. Клајн 2003: 103).

⁴³² И В. Јовановић (2010: 102) слаже се са Радуловићевом констатацијом да је *-урина* аугментативни суфикс „са нешто изразитијом пејоративном компонентом значења” у поређењу са аугментативима на *-ина*, *-чина* и *-етина*.

Приликом утврђивања мотивације ових трију изведеница може помоћи њихова значењска парафраза, односно лексикографска дефиниција у описним речницима, која неретко указује на формално-семантичку структуру деривата.⁴³³ Такав поступак при издвајању основинског и формантског дела изведенице посебно је погодно применити управо код именица субјективне оцене, будући да су оне у речницима обично описане по моделу 'дем. од X' / 'дем. и хип. од X', односно 'аугм. од X' / 'аугм. и пеј. од X'. Ипак, када је посредни творбена мотивација лексема *девојчурина*, *мајчурина* и *Циганчурина*, ни лексикографски опис не решава сасвим недоумицу на коју наилазимо приликом одређења њихових основинских речи. Разлог за то је неуједначен третман ових трију изведеница у нашим дескриптивним речницима. Наиме, у РМС и РСЈ *девојчурина* је дефинисана као 'аугм. и пеј. од девојчура', што може указивати на то да је ова именица секундарни аугментатив од облика на *-ура* (*девојчурина* < *девојчура*), али у РСАНУ у дефиницији лексеме *девојчурина* стоји 'аугм. и пеј. од девојка, девојчура', те навођењем обе потенцијалне основинске речи и сам лексикограф оставља отвореним питање мотивације овог облика. Када је у питању лексема *мајчурина*, чини се да је мотивациони однос основинске и изведене речи нешто прозирнији, будући да у оба речника који региструју ову одредницу (РМС и РСАНУ; у РСЈ није забележена) наилазимо на дефиницију 'пеј. од мајка', на основу чега можемо претпоставити да је *мајчурина* примарни аугментатив, добијен додавањем суфикса *-урина* на творбену основу немотивисане именице *мајка*. Коначно, при утврђивању мотивације лексеме *Циганчурина* могли смо консултовати само Матичине речнике, у којима је ова изведеница очигледно третирана као секундарни аугментатив од примарног облика на *-ура*, о чему сведочи дефиниција 'аугм. и пеј. од Циганчура'. Дакле, на основу само ове три изведенице из наше грађе и њихове творбене структуре, показује се као несумњиво тачна констатација Б. Ћорића да „на путу прецизирања мотивационих односа, утврђивања основинске речи, па и облика самог суфикса, стоје многе препреке” (Ћорић

⁴³³ Како напомиње Б. Ћорић (2008: 26), мотивационе везе између изведеница и њихових основинских лексема усложњавају се онда када је изведеница мотивисана већ мотивисаном речи, а управо је такав случај са аугментативним облицима *девојчурина*, *мајчурина* и *Циганчурина*. Више о потешкоћама на које дериватолози наилазе приликом утврђивања мотивне речи деривата, односно издвајања основинског и формантског дела неке изведене лексеме, као и о појави вишеструке мотивације – в. у Ћорић 2008: 21–30.

2008: 27). Поставља се, наиме, питање због чега су у лексикографском опису у РМС неуједначено третиране изведенице *девојчурина*, односно, *Циганчурина* (као изведенице од аугментатива на *-ура*, суфиксом *-ина*) и *мајчурина*, с друге стране (као производ суфиксације основе именице *мајка* наставком *-урина*). Такође, постоји дилема и у вези са тиме зашто РСАНУ оставља могућност двојакe мотивације у творби изведенице *девојчурина* ('аугм. и пеј. од девојка, девојчура'), а у погледу облика *мајчурина*, како делује на основу дефиниције, нема такве недоумице ('пеј од мајка').⁴³⁴ Након увида у дефиниције ових трију изведеница у нашим описним речницима, остајемо у недоумици када је посредни њихова творбена основа, али смо ближи мишљењу да су у питању примарни аугментативи, изведени суфиксом *-урина*, због чега их и обрађујемо у поглављу посвећеном пејоративима са овим суфиксом (исп. и Клајн 2003: 103). Такође, чини нам се да би у лексикографском опису деривата истог творбеног типа у једном речнику требало примењивати уједначено, системско решење.

Са лексикографског становишта, нашу пажњу привлачи и појава да су готово све лексеме овог творбеног типа у описним речницима дефинисане на исти начин, типском конструкцијом 'аугм. и пеј. од X', која указује на њихове морфо-семантичке карактеристике. На основу оваквог системског описа изведеница са суфиксом *-урина* у свим семантичким сферама, В. Јовановић примећује да „у великом броју случајева пејоративност ових именица реализује се преко аугментативног значења 'велики X', тако да се аугментативно и пејоративно значење у тим случајевима не могу ни раздвојити”. Аутор такво запажање поткрепљује објашњењем употребе аугментатива *брадурина* у примеру којим је овај облик потврђен у РСАНУ (*На крилу му некаква књижурина, чађава као и његова брадурина*), при чему истиче да аугментирани облик именице *брада* овде „означава не само велику браду, већ и неуредну, зараслу, куждраву браду” (Јовановић В. 2010: 103). Овакво тумачење несумњиво је када је реч о изведеницама на *-урина* од именица којима се означавају неживи појмови, али је у сфери 'човек' ситуација нешто другачија, будући да се компонента величине у таквим случајевима

⁴³⁴ Напомињемо да РСАНУ, за разлику од РМС и РСЈ региструје и аугментативни облик *мајчура* ('пеј од мајка'), а сва три описна речника бележе и изведеницу *девојчура* ('аугм. и пеј. од девојка'). Такође, у РМС налазимо и лексему *Циганчура*, у значењу 'аугм. и пеј. од Циганка', на основу чега можда можемо извући закључак да у овом Матичином речнику начин дефинисања облика на *-урина* зависи управо од тога да ли је у речничком корпусу забележен аугментатив на *-ура*.

метафорички трансформише у компоненту негативне субјективне оцене. Стога нам се чини да би у дефинисању изведеница са суфиксом *-урина* којима се погрдно именује човек требало водити рачуна о њиховој семантици у сваком појединачном примеру пронађеном у лексикографској грађи или би пак ваљало имати у виду све потенцијалне семантичке реализације деривата овог творбеног типа. Пошавши од семантике коју суфикс *-урина* уноси у творбене основе лексема чији је денотат 'човек', приметили смо да је у речничкој дефиницији изведенице каткад било излишно, а у неким случајевима чак и недовољно смислено наводити да је посредни аугментативни облик мотивне лексеме. Отуда се као пример доброг лексикографског решења показују дефиниције лексема *газдурина* и *мајчурина* у РСАНУ – 'пеј. од газда' односно 'пеј. од мајка', без истицања аугментативности, јер се компонента величине уопште не реализује у семантичкој структури ових двеју изведеница и није релевантна за формирање њиховог значења. Наиме, контексти показују да се у семантичком језгру лексеме *газдурина* као кључна компонента јавља сема субјективне оцене говорног лица – нпр. 'који је лош', 'који је достојан презира', 'према коме гајим негативне емоције, нетрпељивост', 'који заслужује осуду, погрду' и сл.:

Пр. Та пијавица, тај лојави *газдурина* пождерао ми је цијелу љетину, кад сам оно војску служио; Буржови, *газдурина* – цеди мрзовољно, уједајући се за ћосаву усну; Само да су те наше *газдурина* друкчије, све би боље ишло (РСАНУ).

Јасно је на основу примера наведених у речничком чланку да *газдурина* није 'велики газда' нити 'газда који поседује велики иметак' или томе слично, већ 'газда који се опходи лоше према својим радницима', 'газда кога радници или познаници не воле / не цене / презиру / осуђују'.

Слично је и са изведеницом *мајчурина*, која је забележена у РМС и РСАНУ у значењу 'пеј. од мајка'. Премда ни у једном речнику не налазимо примере који потврђују ову лексему, није тешко претпоставити да се у структури њеног лексичког значења не реализује компонента величине (отуда и није дефинисана као *'аугм. и пеј. од мајка'), већ конотативна компонента негативне експресивности. Сва је прилика да би се *мајчурином* у српском језику назвала мајка која одступа од уобичајеног концепта, односно од пожељног модела нежне, благе, привржене, несебичне родитељке, пуне љубави, пажње и разумевања за своје дете. Друга потенцијална семантичка реализација

ове лексеме претпоставља негативну субјективну оцену, односно нетрпељивост говорног лица према женској особи која је нечија мајка, при чему такав став субјекта именована може и не мора бити заснован на објективним карактеристикама те особе. О томе сведоче и неколики примери забележени у корпусу на интернету:

Пр. Ja sam crkla od smeha kad sam našla pismo koje sam napisala u 2. razredu... 'Dragi tata, *majčurina* me tera da idem peške u školu i bila me je, predlažem ti da se razvedeš; Nije mi baš ni potrebno mišljenje od takvih „*majčurina*” koje verovatno i ostavljaju svoju decu da ih bilo ko čuva da bi mogle da idu u provod; Na njega je jako uticala njegova *majčurina*! Moram tako da kažem, jer ko još normalan navija da joj sin ostavi ženu sa malenom bebom od dva meseca (интернет).

Имајући у виду уобичајене реализације лексема са суфиксом *-урина* из сфере 'човек', у чијој је семској структури, као што видимо, доминантна конотативна компонента негативне оцене, осврнули бисмо се и на лексикографске дефиниције именица *бабурина*, *Циганчурина* и *Швабурина* у РМС, које су овом речнику описане по моделу 'аугм. и пеј. од X'. Остаје недоумица да ли оваква формулација одговара значењу које ове три изведенице на *-урина* реализују у примерима наведеним у речничком чланку ових одредница.⁴³⁵ Другим речима, питамо се да ли има смисла говорити о аугментацији, будући да *бабурином*⁴³⁶ можемо нпр. назвати и старију жену која је ситније грађе, мршаву, физички неразвијену, што јасно сугерише да компонента величине уопште не игра улогу у формирању значења ове лексеме, о чему сведоче следећи примери из нашег корпуса:

Бабурина – још увредљивије речено за бабу него ли је бабетина; Избави ме, богом те кумим, од ове *бабурине*, која ме већ четири године крадену држи (РСАНУ); Ti kažeš da su cure mlade, a ja kako gledam to su prave *baburine*! (Речник бачких Буњеваца); Peticiju mogu samo da potpišu ružne žene i *baburine*; Gde ne stavih Parmu već ovu mrtvu Čezenu, igraju ko *baburine* (интернет).

Са истом аргументацијом може се проблематизовати и дефинисање лексеме *Циганчурина* у РМС 'аугм. и пеј. од Циганка', с обзиром на то једини пример којим је

⁴³⁵ Пошто лексема *бабурина* није потврђена примерима у РМС, у овој анализи послужили смо се примерима које налазимо у речничком чланку исте одреднице у РСАНУ, као и одговарајућим контекстима са интернета. При томе, напомињемо да Академијин речник нуди лексикографско решење које нам се чини бољим за дефинисање ове лексеме: *бабурина* је у РСАНУ маркирана квалификатором погрд. и упућена на одредницу *бабетина*, која је дефинисана само као 'пеј. од баба', без информације о аугментативности.

⁴³⁶ Лексема *бабурина* дефинисана је у РМС као 'аугм. и пеј. од баба¹ (1–3)' [баба¹ = '1. стара жена, старица. 2. старија сродница а. мати родитеља (за њихову децу) или њихова баба (прабаба). б. тетка, стрина или ујна родитеља (њиховој деци). в. ташта, пуница; свекрва. 3. шаљ. супруга'].

она потврђена у Матичином речнику такође сугерише да у се структури лексичког значења ове лексеме остварује сема негативне оцене, а не сема величине: *Откако се памти, одувјек је била тако понека Циганчурина и посусталица, знало јој се мјесто с аскером по парковима* (РМС). Пејоратив *Циганчурина* бележимо и у неколиким примерима из Електронског корпуса, који показују да овом лексемом субјекат оцене заправо обично исказује негативан став, презрив, ниподаштавајући однос према припадницима ромске етничке скупине:

Пр. *Šta će ti ona cigančurina, pa napravila je idiota od tebe; Upečatljiviji deo večeri je bio kada se Zorica obratila rekavši da je Miloš u toku današnjeg dana udario (у новинској вести) [...] Laže cigančurina!* (у коментару читаоца); *Zabranjuju mi tu vezu jer je on Rom [...] brat i tata me svaki dan [...] nazivaju cigančurinom.*

Међу погрдним називима за представнике етничких скупина са суфиксом *-урина* у ексцерпираној грађи нашла се и лексема *Швабурина*, коју региструју РМС и РСЈ и дефинишу по уобичајеном моделу 'аугм. и пеј. од Шваба'.

Пр. Да видите, *Швабурине*, како бију пролетери! (РМС); *Taj podli Švaburina stalno se podsmeva Napoleonu (ЕК); Grci možda i vole da maznu lovnu, ali bar nikada im nije palo na pamet da poput Švaburina fabrikuju sapun od bioloških ostataka drugih naroda; Još u ono vreme Švaburine nisu davale garanciju na PVP i dizne kod Golfova jer su analize pokazale da nam je gorivo bilo lošeg kvaliteta (интернет).*

Уочавамо да постоји разлика између изведеница *Швабурина*, *бабурина* и *Циганчурина* у погледу начина на који се формира погрдно значење. Депрецијација је у случају лексеме *бабурина* несумњиво производ суфиксације неутралне именичке основе наставком који уноси изразиту пејоративну нијансу,⁴³⁷ док је код лексеме *Швабурина* компонента негативне оцене садржана већ у структури лексичког значења основинске речи – *Шваба*, у РСЈ: 'б. нар. (често пеј.) припадник немачког народа, Немац; Аустријанац (из доба Аустроугарске монархије)'. Отуда се чини да је у вези са овом лексемом оправданије говорити о аугментацији, будући да у њеном семском саставу заиста препознајемо компоненту „увећања”, тачније интензификације погрдног појмовног садржаја означеног мотивном именицом. С тим у вези, сматрамо да је исправно говорити о аугментативној компоненти и у семантичкој структури именице *циганчурина*, онда када је посреди изведеница од именице *циганка* у секундарном

⁴³⁷ Исто смо приметили и разматрајући изведенице са суфиксом *-етина* у нашој грађи (исп. *бабетина*), с тим што лексеме на *-урина*, како се истиче у литератури (в. Радуловић 1957; Јовановић В. 2010) реализују виши степен пејоративности.

(неетнонимском) значењу које региструју оба Матичина речника: '2. (циганка)⁴³⁸ пеј. а. покварена женска особа која мољакањем и упорним наваљивањем и лажима настоји извући неку корист. б. свадљива женска особа, свађалица. в. алкава, неуредна жена, алкавица' (РСЈ). У процесу суфиксације, формантом *-урина* додатно се наглашава конотативна компонента негативне оцене коју препознајемо у значењу мотивне лексеме, тачније у семској структури њене секундарне семантичке реализације.⁴³⁹ Чини се да у таквим случајевима изведеница са суфиксом *-урина* истовремено заиста представља и аугментатив и пејоратив. Уколико се пак ради о облику *Циганчурина* изведеном од етнонима *Циганка* (у РСМ '1. женска особа циганске народности, циганскога рода, циганска жена'; у РСЈ 'разг. 1. в. Ромкиња'), утврдили смо да је излишно говорити о аугментацији, будући да се додавањем суфикса *-урина* реализује искључиво конотативна компонента погрдног значења, а не и сема величине.

Мислимо да би о овим нијансама у значењу убудуће требало водити рачуна у лексикографској обради одговарајућих изведеница са аугментативно-пејоративним суфиксима којима се именује човек. Приликом дефинисања лексема са суфиксом -

⁴³⁸ На основу семантичке анализе лексема из класе етника у српском језику у чијој се полисемантичкој структури развијају значења која се односе на опште појмове, као и анализе апелативизованих лексема формално идентичних облицима етника које су у речницима добиле статус засебних одредница, И. Маринковић и Ј. Јовановић (2012: 463–464) запажају да постоји неколико типова таквих именица. Ауторке посебно интересују управо апелативи типа *циганка*, за које претпостављају да су настали у процесу полисемије, механизмом лексичке метафоре засноване на продуктивности сема колективне експресије, које се у семској структури лексичког значења могу сматрати имплицитним, тј. потенцијалним (исп. Драгићевић 2007: 72–73; Гортан-Премк 2004: 66). Продукте оваквих метафоричких трансформација (од примарних онима ка секундарнима апелативима) ауторке у свом раду сматрају епонимима. С тим у вези, оне објашњавају да се од примарног значења етника развијају секундарна значења која се односе на човека уопште, без обзира на његову етничку и националну припадност, као и да су та значења заснована на колективним представама и уверењима које језичка заједница има о припадницима одређене етничке скупине – исп. *циганка* 'свадљива женска особа, свађалица', 'алкава, неуредна жена, алкавица' итд. (Маринковић–Јовановић 2012: 468–469). Више о погрдним називима за припаднике етничких скупова в. у поглављу 5.1. овог рада.

⁴³⁹ Лексикографска пракса која је у појединим случајевима примењена у РСМ и РСЈ јесте да се секундарне реализације примарних етничких лексема, које се односе на опште појмове, пишу у загради, испред дефиниције, и то малим почетним словом, будући да су посредни апелативи. Такав поступак примењен је у речничком чланку и приликом обраде одреднице *Циганка*, те се одредничка реч (односно примарни етноним) обележавају у оба Матичина речника великим почетним словом (исп. у РСМ *Циганка* '1. женска особа циганске народности, циганскога рода, циганска жена'), док се за секундарно значење сугерише да је опште, апелативно, и то на следећи начин: '2. (циганка) погрд. а. жена која се воли свађати, свађалица' (РСМ). Примећујемо, међутим, да у овим речницима постоји недоследност у лексикографској обради апелатива погрдног значења који су облички једнаки етничким лексемама, те они у неким случајевима добијају статус засебне одреднице (нпр. у РСМ: *Балканац* 'човек с Балканског полуострва'; *балканац* 'погрд. сиров, примитиван човек' (више о томе в. у Маринковић–Јовановић 2012).

урина из ове семантичке сфере неопходно је најпре имати у виду расположиву грађу, односно примере из речничког корпуса који су обрађивачима доступни, а ваљало би следити и добру досадашњу праксу примењену у нашим дескриптивним речницима. Претходно смо показали да се као примери доброг лексикографског решења могу сматрати обраде одредница *мајчурина* и *газдурина* у РСАНУ, будући да се у речничком чланку истиче само пејоративност ових двеју лексема, а не и њихова аугментативност. То, међутим, не значи да се у семантичкој структури деривата овог типа из сфере 'човек' не могу истовремено реализовати и компонента величине и сема негативне оцене, што је утврђено при објашњењу именице *Швабурина* из наше грађе и њеног лексикографског описа. С тим у вези, међу изведеницама на *-урина* пажњу завређује и лексема *девојчурина*, за коју је, на основу примера наведених у речничком чланку, могуће егзактно утврдити да се у семској структури реализују и компонента величине и компонента негативне оцене:

Пр. Имали смо ... стару *дјевојчурину* три аршина високу а 7 широку; У нашем селу била некаква стара *дјевојчурина* (РСАНУ);⁴⁴⁰ *Koga ova devojčurina zavitlava?* (интернет).

Интензификација пејоративне компоненте значења присутне у семској структури мотивне именице постиже се и код свих изведеница суфиксом *-урина* од зоонимских лексема: *змијурина*, *козурина*, *кујурина*, *кравурина*, *овчурина*, *пашчурина*.⁴⁴¹ Компонента величине коју уноси аугментативни суфикс *-урина* овде се реализује као сема интензитета, чија је функција појачавање негативне експресивности основинске речи.⁴⁴² Тако је *змијурина*, према РСАНУ и РСЈ 'аугм. и пеј. од змија' [*змија*: '2. фиг. а. у сликовитом изражавању, често у устаљеним обртима и фигурама а. љута, зла, опасна,

⁴⁴⁰ В. Јовановић запажа да се аугментативи са суфиксом *-урина* често налазе у спојевима са другим речима изразито негативне експресивне тоналности, што додатно појачава пејоративно значење саме изведенице. Тако се именица *девојчурина* у примерима којима је потврђена у РСАНУ у оба случаја јавља у истој семантичкој позицији, у синтагми са атрибутом *стара*.

⁴⁴¹ Треба напоменути да су овде набројане изведенице од оних зоонимских лексема у чијој је полисемантичкој структури регистровано значење са денотатом 'човек', али међу примерима којима се у описним речницима потврђују аугментативи од зоонима на *-урина* често нема одговарајућих примера који би показали да и аугментирани облик лексеме реферише на човека. Ипак, имајући у виду творбено-семантички потенцијал основинске лексеме и продуктивност зоосемије као механизма за настајање нових значења, опредељујемо се да и деривате овог типа са суфиксом *-урина* уврстимо међу лексеме погрдног значења којима се може именовати човек. У прилог таквом решењу говоре и примери из корпуса са интернета, у којима изведенице на *-урина* од зоонима налазимо у значењима која се односе на човека.

⁴⁴² Исти тип трансформације уочили смо и у семантичкој структури аугментатива на *-етина* од зоонимских лексема (исп. у т. 6.2.2.1. *змијетина*, *гњидетина*, *краветина* и др.).

одвратна особа; скуп злих људи, злотвора, издајница], а реализацију овог облика у сфери 'човек' потврђују следећи примери:

„Не да, *змијурина*, видиш, ни цабе ни за паре”, рече Мило Обрадовић сасвим тужно. „Муке ћемо имати с том цафтаром, с том ценабетницом”; Ту су ископане очи азијској *змијурини* [Турцима] (РСАНУ); Verovatno ћете рећи: „Јао, па ти си бре била љубоморна на ту фину, мирну, [...] divnu девојку”, а она је у ствари, dragi моји, била једна препредена *змијурина*; Док медији брује о разводу Alberta и Мирне Нађ, прву suprugu nekadašnjeg фудбалера потресле су вести које је добила из туžилаштва (део новинске вести); Како је намазана ова Мирна. Ово је права „*змијурина*”! (из коментара читалаца); Има ту [у серији] super занимљивих momenata, као, на пример, свађе две *змијурине*, kakve су Grasiјela и Fabiola (интернет).

На исти начин, трансформацијом семе величине у сему интензитета, при чему се појачава степен негативне тоналности мотивне именице, реализује се и погрдно значење осталих лексема творбеног типа 'зоонимска основа + *-урина*'. У корпусу формираном за потребе овог истраживања налазимо следеће примере аугментираних облика зоонима суфиксом *-урина*:

Пр. Шта је, Пилипало, стара *козурино*? Ти си вазда био страшљив као коза! (РСАНУ); Uvek се јави нека *козурина* да паметује и учи нас да ли смо и да ли нисмо смеле нешто postaviti, рећи или uraditi!; Права balkanska *kravурина*. Metar 85, 90 kila, glavudžina, grozan глас; Nikolina је *kravурина* kakve нема! (интернет); Живана стала пред врата, па не сме у кућу... У тај мах се указа на капији Стеван [...] упаде у кућу и затвори врата ... Настаде лелек и кукњава. Кука Петрија, [...] а нана виче: Удри *кујурину*! Удри, посветила ти се! (из грађе за РСАНУ); Кад сам већ ишао у школу и читао неке књиге, било би много глупо да, као последња *овчурина*, прихватам здраво за готово све; Ја mislio pametni Rumuni, kad оно ispadaju будалетине. За koga да гинете *овчурине* једне! (интернет).

Све изведенице на *-урина* овог творбеног типа у описним речницима дефинисане су по истом моделу – 'аугм. и пеј. од X', где је X зоонимска лексема, те погрдно значење утврђујемо посредно, увидом у полисемантичку структуру зоонима у истом речнику. Каткад се, међутим, на основу контекста у коме налазимо ове аугментиране облике, стиче утисак да је семантички опсег изведенице на *-урина* шири у односу на значење које је регистровано у речничком чланку мотивне лексеме. Чини се, наиме, да се у структури лексичког значења зоонимских деривата овог типа, али и самих зоонима могу реализовати различите компоненте негативне оцене, односно спектар нијансираних погрдних значења, при чему је контекст тај који донекле сужава семантику употребљеног пејоратива.

Илустроваћемо ово запажање на примеру именице *кравурина* 'аугм. и пеј. од крава' (РСАНУ) и мотивне лексеме од које је аугментатив изведен, *крава* '2. фиг. погрд. 1) гломазна и незграпна, трапава женска особа; трома, лења женска особа. 2) глупа, ограничена женска особа, глупача'. Већ на основу лексикографског описа мотивне лексеме можемо стећи увид у широк дијапазон значења зоонима, а контексти у којима је региструјемо у нашем корпусу потврђују њену широку семантику:

1) Објесио бих се онога часа када бих се морао оженити том грозном цуром, том *кравом*, том тупом масом меса; 2) Наш [је] женски свет сулуд, брљив, суманут. *Краве, краве*, а не жене; Не могу да гледам мајмуне, не могу да гледам волове гигерлски обучене, ни *краве* у свили (РСАНУ); „Све моје преваре резултат су твог односа са њим [...] Глупа *краво!*” (Видојковић, 190); Не могу чудом да се начудим како тог јутра нисам баш никог убила. А требало је... Прво – *краву* са шалтера у Клиничком (Селенић, 64).

Аугментатив изведен суфиксом *-урина*⁴⁴³ такође може обухватити низ негативних значења, што показују примери забележени на интернету:

Пр. Prava balkanska *kravurina*. Metar 85, 90 kila, glavudžina, grozan glas; Ne podržavam Vendi, ali ona Zorana je stvarno *kravurina* dosadna koja samo [...] glumi pozitivku, a u stvari je zmija isfrustrirana; Zašto ova *kravurina* bolesna ne objasni zašto se više Amerikanaca plaši klempavog manekena nego Putina; Veliki Brat: Cela svađa – Maја i Aneta (у наслову) [...] Da li one znaju kolike su *kravurine*?! (у коментарима читалаца); Jel ima neko tamo u toj USA koji može da objasni toj *kravurini* [Anđelini Džoli] da mi nismo takvi kakvim nas ona vidi? Glupača!

Сматрамо да различите нијансе значења лексема *крава* и *кравурина* у наведеним групама примера нису последица полисемичности овог зоонима и његових деривата, већ производ семантичке истрошености, презасићености основинске речи, те да посреди може бити појава која се у лексикологији назива деплецијом.⁴⁴⁴ Наиме, показује се да лексеме *крава*, *краветина*, *кравурина* налазимо у најразличитијим контекстима, у којима се остварују у ширем спектру значења него што региструју описни речници. При томе је семантика зоонима, односно његовог деривата често

⁴⁴³ Исто важи и за аугментативне изведенице са другима суфиксима (нпр. *краветина*, *кравуљина*).

⁴⁴⁴ Како истиче Р. Драгићевић (2007: 139), *деплеција* или *семантичка истрошеност* јесте лексичка појава врло слична полисемији, а ауторка је објашњава на примерима придева *добар* и *леп* у српском језику. Посреди су речи нејасне, широке семантике, за које је карактеристична могућност употребе у најразличитијим колокацијама (*добра/лепа прилика*; *добар/леп провод*, *добра/лепа плата* и сл.) и управо на основу те колокативне презасићености стиче се утисак да су лексеме семантички истрошене.

нејасна, недовољно одређена, а несумњиво је само да се у свакој од реализација задржава компонента негативне оцене. Под *кравом/краветином/кравурином* субјекат именована не мора подразумевати само 'дебелу', 'трому', 'незграпну', 'лењу', 'трапаву' или 'глупу' женску особу (како потврђују речници), већ буквално сваку жену чије особине, понашање, поступке, изглед и сл. оцењује као негативне или пак само жели да је дискредитује, увреди и нагласи своју изразиту антипатију према тој особи.

Међу пејоративима са суфиксом *-урина* изведеним од зоонимских лексема једино је именица *овчурина* дефинисана описно, будући да је регистрована у двама речницима жаргона, и то као 'велики наивко, наивчина' (Андрић), односно као 'глупак, наивна особа' (Герзић). Занимљиво је да је у Герзићевом речнику на потпуно исти начин описана и мотивна именица *овца*, док је Д. Андрић осећао потребу да укаже на додатну нијансу погрдног значења коју у основинску лексему уноси аугментативни суфикс, наводећи управо компоненту величине у дефиницији жаргонизма *овчурина*: исп. *овца* 'наивко' : *овчурина* 'велики наивко, наивчина'.

Исти поступак у дефинисању аугментатива са суфиксом *-урина* примењен је у Андрићевом речнику и код вулгаризованог жаргонизма *пиздурина* 'велика в. пизда' (*пизда* 'покварена, подла особа; гад, гадура; битанга, себичњак, себичница; ситничава особа; циција, кукавица; издајница'), док Б. Герзић описно дефинише и мотивну именицу и њен дериват, при чему запажамо да се у процесу суфиксације реализује сасвим ново значење, које овај речник не бележи у дефиницији основинске жаргонске лексеме (исп. *пизда* '1. слабић, кукавица 2. нитков, подлац, гад'; *пиздурина* '1. нитков, подлац, гад 2. погрд. жена, девојка').

Коначно, осврнућемо се још једном на начин на који изведенице овог творбеног типа у сфери 'човек' остварују погрно значење. Запазили смо да је пејоративност деривираних лексема у појединим случајевима управо производ суфиксације неутралне мотивне основе аугментативним творбеним формантом *-урина* (исп. нпр. *бабурина*, *братурина*, *газдурина*, *дедурина*, *женурина*, *мајчурина*), док је у бројним случајевима функција суфикса не да унесе компоненту негативне оцене, већ да појача, интензификује конотативну сему коју препознајемо и у структури значења основинске лексеме (исп. нпр. *женскурина*, *змијурин*, *кравурина*, *пиздурина*,

Швабурина)⁴⁴⁵. У вези са семантиком лексема из прве групе, значајна је констатација В. Јовановића (2010: 103) да се пејоративна значења аугментатива са суфиксом *-урина* могу представити моделом АУГМ. (X) = неприхватљив X, тј. 'X које изазива презир, гнушање', будући да је значење мотивне речи X, из сфере 'човек', у тим случајевима неутрално (исп. *баба, брат, газда, деда, жена, мајка*). Чини се, међутим, да је за успостављање „формуле” лексичког значења изведеница из друге скупине неопходна незнатна модификација овог ауторовог модела, с обзиром на то да основинска реч X већ садржи компоненту негативне оцене ('који изазива презир, гнушање' / 'који је неприхватљив' / 'који заслужује осуду' и сл.). Значење именица типа *женскурина, кравурина, Швабурина* могли бисмо приказати моделом АУГМ. (X) = X са појачаном компонентом негативне оцене, тј. 'X које изазива појачан презир, које заслужује додатну осуду због нарочитог испољавања негативне особине'.

6.2.3. Збирност и пејорација

На више места у раду истицали смо да се пејоративно значење у сфери 'човек', посебно када је посредни номинација припадника етничких и верских скупова, односно представника друштвених слојева – неретко остварује и употребом збирних именица. Утврдили смо да се семантичке компоненте негативне оцене (омаловажавање, ниподаштавање, потцењивање) и презривог емотивног односа говорног лица могу реализовати збирним облицима јер се на тај начин особа дезиндивидуализује, одузима јој се лични идентитет на рачун колективног, односно, појединац се дехуманизује и постаје искључиво представник друштвене групе и носилац њених обележја. Приликом семантичке анализе погрдних назива за човека, на примерима из наше грађе, тумачени су и потврђени релевантни закључци лингвиста који су се бавили категоријом збирности и пејорацијом као њеним пратиоцем (исп. Ристић 1996, Цвијовић 2017). Отуда се у овој тачки нећемо изнова освртати на значење збирних

⁴⁴⁵ Већина именица које препознајемо у основама набројаних изведеница на *-урина* већ су регистроване у нашој грађи као лексеме погрдног значења у именовању човека. Оне су у описним речницима или маркиране неким од квалификатора *пеј.*, *погрд.*, *презр.*, *подр.* (ређе *ир.*, *фиг.*) или је у лексикографској дефиницији на неки начин експлицирана сема негативне конотације: нпр. *женскурина* (РМС) < *женска* [у РМС *женска* 'б. пеј. женска особа лаког морала'], *Швабурина* (РСЈ) < *Шваба* [у РСЈ *Шваба* и *Швабо* б. нар. (често пеј.) припадник немачког народа, Немац; Аустријанац (из доба Аустроугарске монархије)].

именица, већ ћемо обратити пажњу на њихове творбене карактеристике и набројати продуктивне форманте који учествују у деривацији лексема типа *nomina collectiva*. Посреди су следећи суфикси:

- 1) **-ија**: *бабунија, братија, гадија, гадурија, гологузија, жабарија, жгадија, капуташија, паламудија, пандурија, Циганија*
- 2) **-лук**: *Арнаутлук, поганлук*
- 3) **-ад**: *гамад*
- 4) **-адија**: *балавадија, Немчадија, Шокадија*
- 5) **-арија**: *напредњарија, Немчарија, студентарија, Чивутарија*
- 6) **-удија**: *старудија*
- 7) **-урија**: *Швабурија*
- 8) **-урлија**: *дечурлија*
- 9) **-штија**: *Арнауштија, Бугарштија*
- 10) **-штина**: *домобранштина, емигранштина, италијанштина, Мађарштина, Немштина, поганштина* 'припадници погане вере, поганлук', *Циганштина* '2. зб. пеј. Цигани'

Појединачни творбени модели

У даљем раду представићемо најпродуктивније творбене типове којима се у процесу суфиксације изводе погрдни називи за женске и мушке особе у српском језику.

6.2.4. Погрдни називи за мушкарце

6.2.4.1. Пејоративи изведени суфиксом *-оња*

Грађа анализирана за потребе овог истраживања доноси 45 лексема погрдног значења деривираних суфиксом *-оња*, којима се именују особе мушког пола: нпр. *волоња, главоња, грбоња, гузоња, млакоња, мудроња, носоња, рогоња, трбоња, ћелоња* и др.⁴⁴⁶ Посреди је наставак који се махом додаје именичким и придевским, ређе

⁴⁴⁶ Проучавајући изведенице са суфиксом *-оња* П. Радић (2018: 47) констатује да је посреди именички суфикс који је „међу јужнословенским језицима доминантно својство српског језика”. Аутор је

глаголским основама (Стевановић 1986⁵: 505–506; Клајн 2003: 177; Бабић 1986: 253–254; Радић 2018: 47–48), а, како запажа Р. Бугарски (2006: 98), „mada se javlja i u jednom broju manje-više standardnih reči, većinom negativno ekspresivnih, u žargonu je specijalizovan za označavanje fizički deformisanih ljudi⁴⁴⁷ i, naročito, metaforički izvedenih kvalifikacija njihovih psiholoških i moralnih svojstava”. Д. Вељковић Станковић (2016: 329–330) такође констатује да се евалутивни деривати изведени суфиксом *-оња* у категорији особа често јављају у разговорном језику, где реализују разне нијансе негативне оцене – од шаљиве, преко ироничне до пејоративне и вулгарне. Наша грађа показале да је, ако изузмемо деминутивне и аугментативне погрдне називе за човека, посреди најпродуктивнији творбени модел којим се изводе пејоративи за мушка лица у српском језику. То потврђује запажање П. Радића (2018: 56), који, цитирајући Т. Маретића констатује да „одавно су прошла времена када су за овај суфикс граматичари сматрали да се јавља тек ’у неколико именца мушког рода’, и то ’за volove’ и ’људима за porugu’ (Маретић 1963, према Радић 2018).

Међу изведеницама са суфиксом *-оња* од именичких основа у грађи бележимо: *бицоња, буквоња, волоња, вратоња, грдоња, гривоња, јароња, капоња, куроња, мудроња, носоња, попоња, репоња, трбоња, устоња, џиброња, шкембоња*; од придева су деривирани лексеми: *глупоња, грдоња, женскоња, жутоња, килоња, млакоња, млитоња, мршоња, мутоња, светоња, тромоња, храпоња*, док је глагол послужио као

деривате овог типа класификовао према семантичким категоријама у којима се јављају, издвојивши као прву скупину управо именице из класе особа мушког пола, међу којима разликује изведенице са значењем носилаца „спољних, физичких особина” од оних које значе носиоце „унутарњих, психичких и психофизичких особина (навике, склоности, болести, стања и сл.)” (Радић 2018: 49–51). Наша анализа погрдних назива за човека потврђује наведену поделу П. Радића, будући да смо изведенице на *-оња* у грађи на којој је спроведено ово истраживање регистровани и међу пејоративима у сфери ’физички изглед’ (нпр. *главоња, носоња, ћелоња, ушоња* и сл.) и међу пејоративима у сфери ’духовне особине/понашање’ (нпр. *глупоња, мутоња, лажоња, сероња*). Број деривата са суфиксом *-оња* које П. Радић наводи као атрибутивне именице са значењем негативне квалификације човека далеко је већи него што их региструјемо у овом раду, јер наша грађа не обухвата покрајинску и дијалекатску лексику, где је овај творбени модел очигледно врло продуктиван.

⁴⁴⁷ И М. Стевановић, разматрајући изведенице типа *грбоња, главоња, крстоња, носоња, ћелоња* и друге, истиче да оне „чешће означавају биће (човека) у кога је упадљиво велико оно што означава основна именица, а ређе човека с оним што значи општи део њим изведене именице”. Тако је, према овом аутору, *носоња* ’мушкарац великог носа’, *главоња* ’човек с великом главом’, *трбоња* ’човек с великим трбухом’, док је *ћелоња* „онај ко има ћелу, ма и не била ни велика”, на основу чега закључује да ако се реч односи на део човековог тела који свако људско биће има – „именица с овим наставком казује да је упадљиво велико оно што она означава; а ако је то случајно присутно, или индивидуално, ма и не било упадљиво велико, онда се ималац тога означава именицом на *-оња*” (Стевановић 1986⁵: 506)

мотивна реч именица: *лажоња, литоња, пишоња, прдоња, сероња, тртоња*. У појединим случајевима није могуће са сигурношћу утврдити категоријалну припадност основинске лексеме, будући да неке изведенице стоје у релацији према више мотивних речи. Могуће је тако да су лексеме *главоња, гладоња, грбоња, грлоња, крстоња, ћелоња* изведене суфиксацијом основâ именица *глава, глад, грба, грло, краста, ћела*, али је једнако могуће да су деривирани од скраћених основа придева *глават, гладан, грбав, грлат, крастав, ћелав*.⁴⁴⁸ Клајн је изведенице *главоња, носоња, брадоња* навео међу дериватима на *-оња* од именичких основа, напоменувши касније, у делу посвећеном придевским основама, да би за наведене лексеме било „подједнако оправдано и извођење од придева на *-ат* са скраћењем (*главоња* = *глават* човек итд.)” (исп. Клајн 2003: 177). И Б. Ћорић (2008: 27), говорећи о вишеструкој мотивацији деривата, међу бројним примерима наводи и поменуте три лексеме (*главоња, брадоња, носоња*) и објашњава да су мотивисане придевима на *-ат* (*глават, брадат, носат*), али и именицама *глава, брада, нос* јер изведеница значи човека кога карактерише величина онога што означава основинска именица. Уколико бисмо приликом одређивања основинске речи посегнули за лексикографским дефиницијама проблематичних примера у описним речницима, запазили бисмо да се у семантичким парафразама чешће јављају именице, што може сугерисати да су посредни изведенице од именичких основа (исп. *главоња* ’1. а. (обично пеј.) човек с великом главом’ (РСЈ) / ’1. пеј. човек велике главе’ (РМС) / ’1. а. (често пејоративно) онај који има велику главу’ (РСАНУ); *носоња* ’пеј. онај који има велики нос’ (РСЈ) / ’погрд. човек велика носа’ (РМС) / ’1. онај који има велики нос’ (РСАНУ) итд.). Неретко, међутим, и лексикографска дефиниција нуди више потенцијалних мотивних лексема (исп. нпр. *крстоња* ’(обично пеј.) онај који има красте, који је крастав’ (РСЈ); исто и у РСАНУ).

Са творбеног становишта, недоумица се јавља и у вези са мотивацијом именице *мудроња* (у РСАНУ: ’1. пеј. в. мудријаш (1)’ [= ’онај који мудријаш, који се представља да је mudar, да све зна, онај који себе сматра мудрим’]), за коју је могуће да

⁴⁴⁸ На вишеструку мотивацију појединих изведеница на *-оња* указао је и Стевановић. Он објашњава да је *грбоња* „онај који има грбу, грбавац”, *крстоња* „крстав мушкарац”, *главоња* „глават”, а *брадоња* „брадат” [мушкарац], али оставља отвореним „питање да ли су ове именице образоване преко овде означених придева, тј. од њихових окрњених основа, или непосредно од именица у општем делу” (Стевановић 1986²: 506).

представља изведеницу од глагола, што би произашло из првог дела лексикографске парафразе – ’онај који мудријаши’, али је можда посредни дериват од придева, што би се дало закључити из другог дела дефиниције – ’који се представља да је мудар’, тј. ’који себе сматра мудрим’.

Но, без обзира на врсту речи у творбеној основи, изведенице суфиксом *-оња* у сфери ’човек’, како је запазио још М. Стевановић (1986⁵: 506), по правилу „имају амплификативан, пејоративан карактер”.⁴⁴⁹ Погрдна семантика проистиче из суфиксације, при чему се пејоративност заснива на презривом односу и негативном ставу говорне заједнице према одређеним физичким или духовним особинама мушкарца или пак према неком облику понашања, односно активностима које су му својствене. Такође, у неколиким случајевима, изведеницама на *-оња* погрдно се именује мушка особа као представник одређеног друштвеног слоја или материјалног статуса, те носилац друштвене и политичке моћи. С тим у вези, Р. Бугарски (2006: 98) истиче да се именице овог творбеног типа употребљавају „i kad se s ironijom ili preziranjem govori o političkim i finansijskim moćnicima”. У овој семантичкој сфери региструјемо лексему *главоња*, у њеном секундарном, метафоричком значењу које бележе сва три описна речника – ’главешина, старешина, руководилац’ (РСЈ; исп. и РМС, РСАНУ), као и оба речника жаргона – ’утицајан човек, човек на положају’ (Герзић, исп. и Андрић). Истој тематској скупини међу изведеницама овог творбеног типа припада и лексема *капоња*, којом се, према РСАНУ, погрдно именује ’важна, утицајна личност, главешина; вођа’.⁴⁵⁰

Нетрпељивост културно-језичке заједнице према разметљивости и бахатом аутократском понашању представника квазиелите, који по правилу не заслужују висок друштвени статус, али уживају у њему, огледа се и у двама вулгаризмима изведеним суфиксом *-оња*: први је жаргонизам *гузоња*, у значењу ’мушкарац на важној функцији’ (Герзић), односно ’функционер који се размеће својим утицајним положајем’ (Андрић),

⁴⁴⁹ И Г. Штасни (2013:96) констатује да деривати са суфиксом *-оња* „имају пејоративно значење и када се комбинују са именичким основама (*носоња, главоња*) и када се комбинују са придевским основама (*лудоња*)”.

⁴⁵⁰ РСАНУ бележи још једно пејоративно значење лексеме *капоња* – ’пеј. 2. онај који има капу на глави’, али у овој реализацији класификовали смо је у тематску скупину пејоратива којима се именује човек према физичком изгледу или каквом другом спољашњем обележју.

а други лексема *мудоња*, коју осим речника жаргона региструју и описни речници српског језика, при чему се уочава неколико нијансираних пејоративних реализација, чији је денотат увек мушкарац високо позициониран на друштвеној лествици – у РСЈ: ’б. пеј. погрдан назив за човека (често за некога ко је на високом положају); у РСАНУ: ’2. фиг. ир. богат, моћан, утицајан човек; човек који се истиче одважношћу, прегалаштвом’;⁴⁵¹ у Герзићевом речнику: ’важна, утицајна особа’; код Андрића: ’човек који се прси, препотентан човек, човек на положају; аутократа’:

Пр. „Знаш — ушептрља мој пријатељ — он је Црногорац, а ти знаш како ове наше *главоње* на њих гледају!”; То су ти брате, све наше *капоње* и *главоње*, газде и господа, крупни и ситнији великаши; Данас скандалозна афера у Берну [...] под протекторатом *капоња* на највећим положајима, а сутра ко зна шта ће изаћи на видело (РСАНУ); Из станова је допирала грмљавина најавне шпиге вечерњих ТВ вести. Стока је равномерно дисала, очекујући да *главоње* саопште када ће рат бити завршен (Пантић, 58); Он је пратио највеће *главоње*, мајор Озне, еј, крупна зверка да крупнија бити не може (Селенић, 28); U školama [se] sprovodi nepisano pravilo da kćeri i sinovi *guzonja* imaju obavezno odličan uspijeh i bez znanja (EK); Taman smo stigli nadomak Sv. Stefana, kad ono [...] baš tada sve blokirano zbog nekog samita balkanskih zemalja... Tadić i ostale *guzonje!* (интернет); То ти је велики *мудоња* до њег немо’ш лако (РСАНУ); „Јесте ли видели како се постаје *мудоња*?”; тајанствени кез поново изрони из океана пренемагања (Ћирић, 221).

Међу изведеницама са суфиксом *-оња*, у грађи су регистроване још две жаргонске лексеме које су по значењу блиске претходно описаној скупини, али у њиховој семској структури уочавамо незнатно модификоване семантичке компоненте. Посреди су именице *бицоња* и *куроња*, које се у жаргону и разговорном језику такође користе као погрдни називи за бахатог, арогантног и препотентног мушкараца, а разлика у односу на изведенице *главоња*, *гузоња*, *капоња* и *мудоња* огледа се у томе што именована мушка особа у овом случају заправо не располаже никаквим објективним друштвеним утицајем нити нужно има завидан материјални статус. Пејоративност ових двеју изведеница производ је негативног става и презривог односа говорне заједнице према мушкој ароганцији, те разметљивом и обесном понашању уопште. При томе, осуда и поруга колектива утолико су снажније што именована мушка особа своју надменост и хвалисавост не базира ни на каквим објективним квалитетима, већ су оне

⁴⁵¹ Чини се да други део лексикографске дефиниције лексеме *мудоња* у РСАНУ не одговара сасвим значењу које потврђују примери у речничком чланку, а нисмо сасвим сигурни ни да је формулација ’човек који се истиче одважношћу, прегалаштвом’ добра у семантичком опису ове лексеме, будући да сугерише позитивну конотативну компоненту, коју именица *мудоња* ретко реализује.

производ њене искривљене перцепције о себи и свом месту у друштву. Ову диференцијалну семантичку нијансу запазио је и Р. Бугарски (2006: 98), те након тумачења значења речи *главоња* констатује само да „donekle је ovome nalik *bidžonja* (razbacan tip; prostačina)”.⁴⁵² Жаргонски вулгаризам *куроња* региструју оба речника жаргона, при чему код Андрића налазимо синонимску дефиницију ’уображенко, разметљивац’, док га Герзић тумачи описно, алудирајући на исте, непожељне, духовне карактеристике: ’дрчан, арогантан мушкарац, мушкарац пун себе’.⁴⁵³

Неколико изведеница суфиксом *-оња* од придевских основа потврђује закључке Н. Ристивојевић Рајковић у вези са негативним стереотипима о мушким особама који постоје у српском друштву. Проучавајући погрдне називе за мушка лица у нашем језику, она је, између осталог, запазила да се у говорној заједници негативно вреднује мушкарац уколико не испољава животну енергију и одлучност, те уколико није храбар и одважан, већ се понаша као кукавица. Уз све то, како истиче ова ауторка, „idealan muškarac mora biti visok, snažne telesne građe” (Ристивојевић Рајковић 2014: 138, 140). Изостанак наведених атрибута мушкости оцењује се као непожељан, будући да се од мушкарца у патријархалном друштву очекује да буде стуб породице, и то не само у материјалном смислу, као њен хранилац и издржавалац, већ и да својом физичком спремношћу, снагом и телесном развијеношћу доприноси домаћинству. О томе у нашој грађи сведоче како пејоративи из описних речника, нпр. *килоња*, у двама блиским значењима – ’пеј. килав човек, килавац; дебео, трбушаст човек’ (РСЈ) и ’погрд. спор, неспособан човек, неспретњаковић, шепртља’ (РСАНУ), *млакоња* ’презр. онај који је по природи пасиван, неборбен, без потребне одлучности, предузимљивости и сл., индолентан човек, слабић’ (РСАНУ), *мритоња* ’погрд. млитавац, млитавко’ (РСАНУ;

⁴⁵² Исту изведеницу, Д. Андрић у свом речнику упућује на жаргонизам *бица*, у значењу ’сељачина, простачина, примитивац’.

⁴⁵³ Веома је занимљиво једно запажање П. Радића о семантичком развоју неких лексема на *-оња* у српском језику, међу којима посебно истиче управо вулгаризме *куроња* и *мудоња*. Он полази од чињенице да је посредни формант уобичајен у именовању мужјака неких животиња, пре свега бика, који је „у балканском планинско-сточарском амбијенту рано морао доћи до изражаја”. Аутор констатује да је посредни нека врста творбено-семантичке специјализованости у нашем творбеном систему: суфикс *-оња* претежно се везује за бикова/волове као животињску врсту и за њихово именовање. Пошто је познато да овај зооним представља фалофорску метафору и јавља се као симбол плодности, П. Радић закључује да је разумљиво „што се ова творбена морфема у класи особа везала за речи с кореном *кур-*, *муд-*”, које могу реализовати и афирмативну семантику, с потенцирањем мужевности, телесне снаге мушкарца и сл. (исп. код Радића у грађи *куроња* ’одважан човјек’, *мудоња* ’моћан, утицајан човек’), али је чешће пејоративно значење (Радић 2018: 56).

исто у РСЈ), тако и жаргонска лексема *пишоња* у значењу 'неспособњак, безначајна особа; слабић, бескичмењак; плашљивац, кукавица' (Андрић). Видимо, дакле, да мушка плашљивост, неодлучност и недостатак физичке снаге наилазе на осуду културно-језичке заједнице, што резултира погрдним називима за носиоце непожељних особина:

Пр. Владало је предубеђење у селу да је овај момак *млакоња*, јер је дошљак; И новац гутају ... *млакоње*, мекушци, безочни пандури; Он није од оних покорних *млакоња* и улизица што само знају »разумем«; Немој претврдо [везати роба] да ми *млитоња* не скапа на путу (РМС); Од овије ђавола изиђу људи, а од оних *млакоња*, мртвуљака, чујеш, никад ништа; Она [заносна мелодија] рађа мекушце и *млитоње*; Овај *млитоња* је попут гуме: подаје се свакој кретњи, прионе уза сваки калуп (РСАНУ); *Nekada se znalo kako se edukuje politički kadar [...] Sada pišonje i slinavci [...] drmaју ovim brdima* (интернет).

Као посебно занимљива и вредна пажње из угла лингвокултурологије и теорије о стереотипној перцепцији пола учинила нам се лексема *женскоња*, тачније њена секундарна пејоративна семантичка реализација, забележена у РСАНУ: 'страшљивац, кукавица'. Постојање овакве номинативне јединице у лексичком систему говори у прилог запажању Љ. Поповић (2006: 73) да се „свака сличност мушкарца са женом и жене са мушкарцем негативно вреднује у српској језичкој слици стварности“.⁴⁵⁴ Наиме, према овој ауторки, важну компоненту стереотипа заснованог на поларизацији мушко–женско у патријархалном друштву чини и тзв. *принцип гендерне диференцијације*, који је садржан у „традиционалном схватању мушкарца као снажног и издржљивог“, а самим тим – супротстављеног нежној, крхкој жени. Одступање од традиционалног модела физички јаког мушкарца наилази на осуду друштвене заједнице, што се у језичкој слици света огледа у разним погрдним називима којима се алудира на изостанак уобичајених атрибута мушкости. Неретко се плашљив мушкарац, слабић, кукавица, као недостојан представник свог пола, у српском језику погрдно, метафорички, именује лексемама којима се примарно означава женска особа.⁴⁵⁵ У овом

⁴⁵⁴ Ауторка такав закључак изводи након анализе дела деривационог гнезда именице *мушкарац*, односно, оних изведеница од те речи којима се у српском језику негативно означава женска особа: нпр. у РСАНУ *мушкара, мушкарада, мушкарача, мушкобања, мушкобарача* – све у значењу 'женска особа која се понаша као мушкарац' (Поповић 2006: 73).

⁴⁵⁵ Исп. нпр. *баба*, под тачком б. у РМС: 'презр. мушкарац са женским особинама; плашљивац, кукавица' и, у истом речнику, *жена* '3. фиг. пеј. (о мушкарцу) онај који нема мушке одважности, плашљивац, кукавица, слабић'. О погрдном именовану особе мушког пола номинативним јединицама

случају, на творбену основу лексеме *женскоња*, у којој препознајемо придев *женски*, -а, -о, додаје се суфикс -оња, иначе продуктиван у деривацији пејоративних изведеница којима се именују мушка лица, а као резултат творбеног процеса добијамо именицу чије се метафоричко значење 'страшљивац, кукавица' заснива на асоцијативној вези – „онај који је као жена”.⁴⁵⁶

Полазећи од лексикографске дефиниције вулгаризма *сероња* у РМС 'вулг. и погрд. неспособан човек, слабић; плашљивац', и ову лексему могли бисмо придружити претходно описаној скупини пејоратива којима се именује слабашан, плашљив мушкарац. Овако описано значење потврђује и први пример који је наведен у речничком чланку: А кад букне рат, и то ми је неки вајни лајтнант. Није лајтнант – већ *сероња!*, док нам се у вези са другим примером чини да поменути именица показује семантички потенцијал да реализује неколико различитих значења: Гађа људе белутком и плаши пијане *сероње*. Сва је прилика да је лексичко окружење лексеме *сероња*, односно, глагол *плашити*, као чији објекат се она у овом случају јавља, навело лексикографа на помисао да се њоме погрдно именује искључиво плашљив човек, а заправо је њено значење овде врло нејасно и, могло би се рећи, уопштено. С тим у вези, запажамо да је семантички опсег који обухвата пејоратив *сероња* у савременом српском језику далеко шири него што сугерише дефиниција у РМС, те се *сероњом* може назвати практично свака мушка особа чије духовне или физичке особине, те понашање, активности, навике и сл. изазивају презир и негативан став говорног лица. Ову промену, односно проширење значења вулгаризма *сероња* потврђују примери из наше грађе и *Електронског корпуса српског језика*, те смо их поделили у две групе. У првој су контексти из књижевних дела написаних 70-их година 20. века, у којима се реализује значење забележено у РМС, док су у другој примери из домаће и преводне књижевности последње деценије 21. века, који сведоче о семантичкој дисперзији пејоратива *сероња*:

којима се примарно означава жена в. и поглавље о метафори заснованој на семама колективне експресије као механизму за развијање погрдног значења.

⁴⁵⁶ Н. Ристивојевић Рајковић (2014: 138) такође запажа да неке лексеме „које се метафориčki односе на slabog i preplašenog muškarca u svom primarnom značenju označavaju žensku osobu ili ženski polni organ”, а као потврду наводи именице *тетка, жена, стрина, баба*, као и вулгаризам *тичка*.

1. Štite se, čuvaju, gadovi, jedni druge. Ali ti bi, stari, da nijesi *seronja*, mogao da uzbuniš javno mnjenje (Б. Пекић, Одбрана и последњи дани); Nekako se i nisam mnogo uplašio. Mislim se: onaj *seronja* Stanić, ako ga budu pritisli, sigurno će priznati; Kaži Starome da dođe! Ovamo! Ovde se pravi boks, a ne u njegovoj policijskoj kancelariji! Nisam ja policajac nego bokser! I još mu kaži: ja sam šampion, a on je *seronja!* (Д. Михаиловић, Кад су цветале тикве);

2. Брат са италијанском брадицом, *сероња*, мисли да је све у парама (Потић, 10); Zurio је у реку људи која је текла кроз хол налик пећини. Већина тих *seronja* и не слуги каква их је незаслужена срећа баš јутрос снашла; Обућен у сиво одело, белу кошуљу, са пругастом плавом краватом – изгледао је попут свих осталих *seronja* које путују на посао; Divio [se] свом лукавству, с поносом размишљајући колико је паметнији од ових *seronja* које се строго држе усвојених навика и обичаја (ЕК).

Анализа грађе показује да се мушка плашљивост, неодлучност и непредузимљивост обично јављају као последица недостатка снаге, што је опет условљено физичким изгледом и телесном (не)развијеношћу мушкарца. Тако је, видели смо, *килоња* истовремено 'спор, неспособан човек, неспретњаковић, шепртља', али и 'дебео, трбушаст човек'. Дакле, способност и спремност за рад и излагање физичком напору на основу језичке слике света показују се као императив за концепт мушкости,⁴⁵⁷ а чини се да ова својства умногоне зависе од изгледа и грађе мушке особе. Неколики погрдни називи изведени суфиксом *-оња* указују на то да се у домену физичког изгледа осуђује свако одступање од неке пожељне имплицитне норме, коју средина намеће као узор за мушкарца. Од представника јачег пола очекује се да буде снажан и издржљив, што имплицира да не сме бити мршав и телесно неразвијен, али се с подједнаким неодобравањем дочекује и прекомерна дебљина или изражен стомак, јер се таква својства код мушкараца концептуализују као неспретност, тромост. О томе у анализираној грађи сведоче лексеме: *волоња* '2. фиг. погрд. тром човек' (РМС), *мршоња* 'аугм. и пеј. од мрша [= мршав човек]', *трбоња* 'онај који има велики трбух', *тромања* 'пеј. онај који је тром, слабо покретан, лењ' (РМС) и *шкембоња* 'дебелко' (Андрић). Такође, семантика појединих изведеница овог творбеног типа показује и да се тромост изазвана тежином, као физичком карактеристиком мушкарца, асоцијативно

⁴⁵⁷ Проучавајући деминутивне и аугментативне именице у српском језику, В. Јовановић је, видели смо, посветио пажњу и стереотипној перцепцији пола у српској култури. С тим у вези, и овај аутор је на богатој грађи показао да су за концепт мушкарца у нашем друштву веома важни физички параметри, који се заснивају на особинама 'велики', 'снажан', 'јак', док је међу психичким параметрима којима се вреднују мушке особе истакао ХРАБРОСТ и ОДВАЖНОСТ (Јовановић В. 2010: 108–109).

доводи у везу са његовом лењошћу – исп. нпр. *вратоња* '2. погрд. нерадник, дембел' (РСАНУ).

Пр. Намножили су се разноразни *трбоње*, лешинари, лезилебовићи, који само једу оно што сељак створи (Ивановић, 243)⁴⁵⁸; Срдачно се рукова с илегалцима, оштрим погледом прикова на пола корака неке газде *трбоње* који хтедоше да му приђу руци (Савић, ЕК); Ти [...] као кад оно коњи потегну напред, а неки *трмоња* се завали сав унатраг (РМС); *Platih, koliko se sećam dva meseca unapred. Gazda, neki škembonja seljačkih manira beše zadovoljan* (интернет).

Премда се на основу језичке слике света показало да се превасходно особе женског пола вреднују према естетским параметрима, те да су за вредновање мушкараца релевантнији други критеријуми, међу изведеницама са суфиксом *-оња* највише је оних којима се погрдно именује мушкарац непожељног физичког изгледа. Показало се да је негативан, подругљив однос говорног лица најчешће мотивисан предимензионираношћу⁴⁵⁹ делова лица или тела, тј. особинама којима одређена особа „излази” из оквира уобичајеног и пожељног у домену физичког изгледа. Уз именицу *главоња*, о којој је већ било речи, а чија је примарна семантичка реализација '1. а. (често пејоративно) онај који има велику главу', овој семантичкој скупу припадају и следеће лексеме: *грбоња* 'грбавац (обично презр.)' (РСАНУ), *грдоња* 'пеј. грд(ан), ружан човек' (РМС), *гривоња* '2. фиг. пеј. човек дуге косе и браде' (РСАНУ), *гузоња* 'подр. онај који има велике гузове, велику стражњицу' (РМС; исп. и Андрић: 'мушкарац са овећом задњицом'), *жутоња* '2. (обично пеј.) в. жутко (2)' [= а. онај који има жућкасту косу. б. онај који има жућкасто лице] (РСАНУ), *красоња* '(обично пеј.) онај који има красте, који је крастав' (РСЈ), *носоња* 'пеј. онај који има велики нос' (РСЈ), *ћелоња* 'ћелав човек, ћелавац', *устоња* 'пеј. онај који има велика уста' (РСЈ), *храпоња* 'пеј. онај који има храпаву кожу' (РМС):

⁴⁵⁸ Лексичко окружење изведенице *трбоња* у овом примеру (синонимски низ *трбоње* – *лешинари* – *лезилебовићи*) потврђује да се ПРЕКОМЕРНА ДЕБЉИНА и ТРОМОСТ мушкарца концептуализују као ЛЕЊОСТ, склоност ка нераду и експлоатисању туђег рада, што се сматра непожељним у патријархалној заједници, у којој мушкарац треба да привређује домаћинству, те да обавља тешке физичке послове и материјално обезбеди породицу.

⁴⁵⁹ Разматрајући пејоративност аугментатива, Д. Вељковић Станковић (2011: 67) истиче да је „погрдно значење најчешће израз негативне оцене у вези са прекорачењем мере”, односно са „одступањем од оних параметара и вредносних еталона [...] који се [...] схватају као пожељни или (опште)прихваћени”. Такође, ауторка запажа да пејоративи засновани на прекорачењу квантитетских параметара нису увек аугментативне изведенице, већ и деривати са суфиксом *-оња* од именичких и придевских основа (нпр. *главоња*, *носоња*, *грдоња*).

Пр. [Беше] омален са врло развијеном главом те га зато зваху *главоња* (РСАНУ); Убиство је имао извршити [...] једним перорезом, који му је набавио Атанасије Ненадовић, један мали *грбоња* (РСАНУ); Тај *грдоња* [је] сио покрај младе госпе (РМС); Имам ја [крајцар]! — дочека један *жутоња*, из прикрајка (РСАНУ); Некакав усукан *носоња* читао им новине (РСАНУ); А ти [...] мислиш да преживиш револуцију! — прекиде га Никола, меснат *ћелоња* средњег раста (РМС).

Семантичка анализа пејоративних именица са суфиксом *-оња* указала је још једном на то да се човекова интелигенција и проницљивост налазе веома високо у систему вредности говорника српског језика. И међу изведеницама овог творбеног типа бележимо погрдне називе за мушкарца који својим поступцима, те вербалним и невербалним порукама испољава недостатак интелигенције, глупост, непромишљеност, блесавост. Такве су нпр. лексеме *буквоња* 'пеј. в. букван' [= 'пеј. глуп човек, глупак, незналица'] (РСАНУ), *волоња* '2. фиг. пеј. глуп човек' (РСЈ), *глупоња* 'у пеј. значењу: глупак', *звизгоња* 'блесан, будала; лудак' (Андрић). Одговарајућим номинативним јединицама погрдне конотације говорна заједница критикује и различите облике понашања, као и активности које мушка особа упражњава, односно навике које има. На основу увида у скупину именица деривираних творбеним наставком *-оња* запажамо да друштво осуђује: *ЛАГАЊЕ* – *лажоња* 'пеј. лажљивац, лажац' (РМС), затим *ПРОЖДРЉИВОСТ*, која се метафорички разуме и као *ГРАМЗИВОСТ*, *ЛАКОМОСТ* – *глагоња* 'погрд. в. гладница (1)' [гладница (1) = (обично у пеј. значењу) 1. а. особа коју је тешко заситити, прождрљиво створење, ждера, изелица. б. фиг. грамжљива, лакома особа] (РСАНУ). На презир и неодобравање друштвене заједнице наилази и претерана *ГОВОРЉИВОСТ* мушкарца – *литоња* 'пеј. б. фиг. фам. онај који много и којешта прича, блебетало', као и неартикулисан говор, било да је посреди превелика јачина звука, викање било да је реч о каквој говорној мани, недостатку – нпр. *грлоња* 'пеј. грлат човек' (РСАНУ), *мутоња* 'пеј. муцавац (1)' [муцавац = 1. онај који муца] (РМС).

Међу изведеницама овог творбеног типа уочавамо и неколике којима се погрдно именује мушка особа на основу односа према цркви, при чему поруга може бити усмерена према црквеном лицу, нпр. *попоња* 'аугм. и пеј. од поп' (РМС) или се пак, са ироничним призвуком, може критиковати човеков однос према религији и веровању уопште – нпр. *светоња* 'пеј. богомољац; лицемер'.

Коначно, осврнућемо се и на изведеницу *рогоња*, коју РМС региструје у значењу 'б. фиг. ир. преварени муж', а Андрићев речник жаргона бележи проширење значења, до којег је дошло променом друштвених обичаја и конвенција у односима између жена и мушкараца, те се тако *рогоњом* у савременом колоквијалном језику може назвати и 'преварени момак'. У творбеној основи ове лексеме препознајемо именицу *рог*, чија је једна од примарних реализација које региструје РМС фигуративна и тада *рог* означава 'симбол превареног мужа' (пр. Муж [...] не види ништа [...] и поносно криви шешир на *роговима*, које му сви други виде). Чини се да је подругљива семантика лексеме *рогоња* производ деривације, приликом које творбена основа уноси у изведеницу само појмовну вредност, без релевантних елемената реализације, односно, без сема (исп. Гортан-Премк 1987: 105).⁴⁶⁰ С тим у вези, претпостављамо да је изведеница *рогоња*, у иронично-подругљивом значењу 'преварени муж, момак', као и наведена фигуративна реализација њене мотивне лексеме *рог* заправо проистекла из фразеологизма *наби(ја)ти, натаћи, натицати, натући рогове (мужу)*,⁴⁶¹ у значењу

⁴⁶⁰ Како истиче Д. Гортан-Премк, код двореферентних деривата, реч у творбеној основи може се реализовати или целокупним својим семантичким садржајем из основне семантичке реализације (нпр. глагол *писати* у именици *писац*, која означава вршиоца радње) или садржајем из неке реализације блиске основној; такође, дериват у свом садржају може имати и само једну од сема из семске структуре мотивне речи „или само појмовну референцијалну вредност без релевантних елемената реализације” (Гортан-Премк 1987: 105).

⁴⁶¹ Поставља се питање зашто је неверство жене повезано са *роговима* и како је настао израз *набити (набијати, натаћи, натицати) рогове*. Наиме, о томе постоји више анегдота, али несумњиво најмаштовитија објашњења налазимо код Милана Шипке. Једно говори о томе да је неки „француски краљ имао обичај да пошаље у лов мужа дворске даме која би му се посебно свидела, како би је у међувремену могао освојити. Преварени муж био је обавезан да, као доказ извршења краљевог налога, донесе јелење рогове. Зато су га они на двору који су знали о чему се ради подругљиво звали *рогоњом*, говорећи иза леђа како му је жена *набила рогове*” (Шипка М. 2008: 14). Аутор и сам примећује да ово објашњење, премда интересно, не може бити прави разлог настанка фразеологизма *набити рогове*, јер поуздани извори показују да је овај израз „постојао и много раније, давно пре владавине чувених француских Лујева, чак и оног најстаријег, из IX столећа”. Друго тумачење које налазимо код Шипке темељи се на једном чудном обичају који је, како се тврди, некада постојао у Француској. Аутор објашњава да су у средњовековној Француској ушкопљеним петловима (тзв. копунима) одсецали канце и усађивали их на кресту, како би се разликовали од осталих, „правих” мужјака у свом пернатом роду. Пошто су канце на крести личиле на рогове – јаловце и преварене мужеве почели су називати *рогоњама*. Оваквих или сличних објашњења има још, а највише их је навео и документовао оксфордски професор Дезмунд Морис, који, како сазнајемо од М. Шипке, тумачи израз *набити рогове* на чак 14 различитих начина. Већину Морисових тумачења о пореклу интернационалног фразеологизма *набити рогове* побија италијански лингвиста Отавио Лурати, у једној студији из 1983. године. Према његовој тврдњи, израз *набити рогове* заправо је само српска варијанта италијанског израза *fare le corna*, француског *faire, porter des cornes a son mari*, односно немачког *Hörner aufsetzen*. Лурати право порекло израза *набити рогове* „види у обичају забележеном још у старој Грчкој, да се за неморално понашање жена кажњавају мужеве тиме што су им на јавном месту стављали рогове на главу”, а примери за такав обичај, како тврди овај

'преварити, варати (мужа), (из)вршити прељубу', који региструју РМС и „Фразеолошки рјечник хрватскога или српскога језика” Јосипа Матешића (в. под *рог* у оба речника).

Пр. [Кажу] ... да сам *рогоња*, да ми је жена имала кућног пријатеља; Она чека њега, развратника [...] док муж-*рогоња* спава; Имала је част [...] да ме прикаже свијету као сажалења достојног *рогоњу* (РМС); Уважите, молим вас, да сам прекинуо са својом женом као *рогоња* коме се читав град ругао прије тога већ пуну годину (Крлежа, из грађе за РСАНУ); Mora da je bio zapanjen kada je [...] čuo da je šonja, *rogonja* i [...] da je gospa Hedviga već tri godine ljubavnica gerličkog lekara Herberta Majera (Басара, ЕК).

На крају, осврнућемо се на развијену полисемантичку структуру лексеме *главоња*, чије неколике пејоративно-ироничне реализације обухвата наш корпус – в. у РСАНУ, под *главоња*: 1. а. (често пејоративно) онај који има велику главу. б. ир. в. главар); 2. пеј. ограничен или тврдоглав човек. Најпре запажамо да је број семантичких реализација овог деривата већи него што је случај код осталих изведеница творбеног типа *основа именице која означава део лица/тела + -оња*, какве су нпр. *носоња*, *устоња* и др.⁴⁶² Дакле, поред погрдног значења 'човек у кога је упадљиво велико оно што означава основна именица' (према Стевановић 1986⁵: 506), а оно је за изведенице овог творбеног типа системско, у речничком чланку одреднице *главоња* налазимо још две пејоративне семантичке реализације. Овако развијена полисемантичка структура изведеница није баш уобичајена, будући да је број сема у семантичком садржају двореферентних деривата обично „веома мали, код неких готово да изостају или су десемантизоване” (Гортан-Премк 2004: 129). Сва је прилика да је дисперзија значења изведенице *главоња* заснована управо на продуктивности различитих семантичких компонената из лексичког садржаја мотивне именице *глава*. Дакле, лексема у творбеној основи, у процесу деривације именице *главоња*, унела је неколико различитих сема из свог богатог семантичког садржаја, те се отуда и јавља неколико различитих погрдних реализација овог деривата. Покушаћемо да објаснимо семантичко варирање⁴⁶³ између

аутор, срећу се и касније, у средњем веку, у медитеранским земљама (Италија, Француска, Шпанија). Рогови су, по Луратију, „фалусни симбол, баш као и рог од корала који се у многим деловима Европе користи као амајлија: два рога представљају два фалуса које је муж [...] трпео од своје жене” (Шипка М. 2008: 15).

⁴⁶² Уз наведена значења која се тичу нашег предмета интересовања РСАНУ региструје још две зоонимске реализације лексеме *главоња*.

⁴⁶³ Под семантичким варирањем, према Д. Гортан-Премк (2004: 136), подразумева се „трансформација полазног семантичког садржаја, полазне семеме и његово асоцијативно повезивање са циљним семантичким садржајем, са циљном семемом [...] у процесу преноса имена прве семеме на другу”. Деривација представља тип семантичког варирања између двеју лексема. У том процесу такође

мотивне лексеме *глава* и њеног деривата *главоња* у свакој од реализација које смо регистровали. У првом случају, погрдна номинација заснована је на физичком изгледу, те се *главоњом* назива 'онај који има велику главу', а у основи семантичког варирања препознајемо синегдоху – човек се именује према делу тела који је предимензиониран. При томе, архисема лексеме *глава* у творбеној основи губи партитивну семантику, а остале семе из њеног семантичког садржаја – десемантизују се (исп. Гортан-Премк 2004: 138). Метонимијом је, чини нам се, добијена секундарна реализација лексеме *главоња*, тј. значење 'главар' / 'онај који је по положају први у каквој заједници, старешина, управљач' / 'утицајан човек, човек на положају, руководилац'. При томе, метонимија у овој реализацији почива на конвенционалном знању о положају главе на телу (горњи део тела, тј. део тела који је код усправљеног човека на врху, горе), као и на метафоричком разумевању апстрактних појмова као што су МОЋ, УТИЦАЈ, ДРУШТВЕНИ ПОЛОЖАЈ, УГЛЕД. Они се асоцијативно доводе у везу са физичким положајем главе на телу (исп. у РСАНУ *глава* '1. а. горњи део човечијег [...] тела у коме се налази мозак и главна чула'). Са аспекта традиционалне семантике и теорије лексичког значења, рекли бисмо да је посреди метафора заснована на трансформацијама типа конкретно ↔ апстрактно, при чему се у деривату *главоња* индукује и трансформише сема положаја из структуре значења мотивне именице. Когнитивисти би, с друге стране, ово значење лексеме *главоња* тумачили појмовном метафором МОЋ ЈЕ ГОРЕ.⁴⁶⁴

Када је посреди секундарно значење деривата *главоња* које бележи РСАНУ – 'пеј. ограничен или тврдоглав човек' (пр. Не знају они ништа. *Главоње* празничаве су они), не можемо поуздано утврдити како је оно индуковано. Јасно је да је и у овом случају у основи номинације синегдоха, будући да се тврдоглава и не одвећ интелигентна особа назива *главоњом* – према делу тела, али није сасвим сигурно који је семантички

долази до секундарне номинације, али новом лексичком јединицом, добијеном у процесу спајања творбене основе и форманта, а самим тим долази и до процеса асоцијативног повезивања двају семантичких садржаја, уз укључивање нове семантичке компоненте, коју доноси формант (Гортан-Премк 2004: 137).

⁴⁶⁴ Проучавајући сликовну схему вертикалности, К. Расулић (2004: 212–216) указује на то да су МОЋ, ДРУШТВЕНИ ПОЛОЖАЈ/УГЛЕД, те друштвени односи ДОМИНАЦИЈЕ и ПОТЧИЊЕНОСТИ само неки од апстрактних појмова и односа структурираних помоћу вертикалне схеме. За ове односе, према ауторкином тумачењу, важна је оријентациона појмовна метафора МОЋ ЈЕ ГОРЕ.

механизам претходио синегдохском именовану. Могуће је да је ова реализација фигуративна, те да се заснива на иронији, тј. на неочекиваној појмовној вези ВЕЛИКА ГЛАВА ↔ ОГРАНИЧЕНЕ ИНТЕЛЕКТУАЛНЕ СПОСОБНОСТИ. Наиме, полазећи од конвенционалног знања које имамо о вези између главе и когнитивних способности,⁴⁶⁵ необично је што се *главоњом* у језику погрдно назива 'ограничен, глуп човек'. Чини се као да субјекат именовања пејоративом имплицира питање *чему именованој особи служи глава?*, али остаје недоумица да ли у овом случају приликом деривације долази до трансформације семантичких компонената из примарног садржаја мотивне лексеме *глава* и који је тип трансформације посреди. Оно пак што делује извесно јесте да три пејоративна значења изведенице *главоња* која региструје РСАНУ међусобно нису повезана, већ су развијена независно једно од другог, понављањем истог творбеног модела.

Коначно, у вези са творбом и значењем изведеница са суфиксом *-оња* у сфери 'човек' као занимљиво и важно за проучавање пејорације издвојили бисмо једно запажање П. Радића о семантичким карактеристикама лексема овог типа. Наиме, у ауторовој класификацији, уз категорије именица на *-оња* са значењем 'особа мушког пола' и оних са значењем 'животиња мушког пола', које се обично наводе у дериватолошкој литератури о овом творбеном моделу, налазимо и трећу семантичку категорију, коју „чине изведенице с тежиштем на аугментативном (тј. аугментативно-пејоративном) и, ређе, хипокористичном значењу” (Радић 2018: 53). Радић притом констатује да се у оваквим случајевима суфикс *-оња* „јавља као модификациона творбена морфема”. Овакво тумачење изведеница наставком *-оња* унеколико је необично и, колико знамо, ново у нашој науци о творби речи, премда су компоненту пејоративности и значења негативне оцене мотивисане прекорачењем мере код

⁴⁶⁵ Анализирајући како се концептуализује и шта све симболички може означавати ГЛАВА у фразеолошким конструкцијама у чијем се саставу налази ова лексема, Ј. Јовановић полази од лексикографских дефиниција у дескриптивним речницима. У РСЈ *глава* се под 1. а. дефинише као 'горњи део човечијег, односно предњи део животињског тела у коме су смештени мозак, главна чула и предњи део пробавног и дисајног система', а под 2. а. као 'памет, интелигенција, ум, разум; свест, мисли'. На основу наведених двеју дефиниција, које уз мале варијације, бележе сви дескриптивни речници, ауторка закључује да „ГЛАВА често метонимијски стоји за МОЗАК, јер човек има свест о смештености мозга (памети, ума) унутар главе”. Будући да је тако, „ГЛАВА представља централни део човековог когнитивног система, седиште мишљења, рација, интелигенције, те се захваљујући њој човек одликује способношћу мишљења, закључивања” (Јовановић 2014б: 73–74).

деривата на *-оња* у сфери 'човек' констатовали још неки аутори (исп. Д. Вељковић Станковић 2011: 67). Неспорно је, дакле, да у структури лексичког значења ових јединица постоји семантичка компонента квантитативности, што смо у анализи и показали – *главоња, носоња, трбоња, устоња, ушоња* и сл. доиста означавају човека чији део тела именован лексемом у основи одступа од пожељног еталона, тј. одликује се прекорачењем пожељне величине. Пејоративност овде јесте конотативна компонента изведеница са наставком *-оња* и она је уистину производ претеране величине неког дела тела именоване особе. То, међутим, по нашем мишљењу, не значи да изведеницу можемо сматрати аугментатином лексемом, нити да суфикс *-оња* овде има модификациону функцију.⁴⁶⁶ Пејоративи са овим наставком припадају творбено-семантичкој категорији *nomina attributiva* и изводе се додавањем форманта *-оња* на именичке и придевске основе, при чему долази до суштинске измене полазног појма и промене значења изведенице у односу на основинску реч, односно – до мутације (исп. Ћорић 2008: 20). Према томе, не бисмо се могли сложити са П. Радићем да се у случају пејоратива типа *главоња, тртоња, устоња* (и др., исп. Радић 2018: 54) – суфикс *-оња* јавља као модификациона морфема.⁴⁶⁷ Аутор је у праву када констатује значење прекорачења величине, али таква семантика не имплицира нужно аугментацију.⁴⁶⁸

⁴⁶⁶ И Д. Вељковић Станковић (2011: 67) истиче да пејоративи засновани на прекорачењу квантитетских параметара „нису увек аугментативне изведенице”, што поткрепљује управо примерима изведеница са суфиксом *-оња*.

⁴⁶⁷ Како објашњава Б. Ћорић (2008: 21), модификациона појмовна категорија „садржај основног појма, за разлику од мутационе категорије, суштински не мења, него му даје само додатно обележје”. Тако нпр. облик *главоњица* репрезентује модификацију појма *главоња* деминутивним суфиксом (*главоњица* = 'мали главоња', али и даље *главоња*). С друге стране, код деривата *главоња* у односу на полазни појам глава долази до потпуне промене појмовне вредности (*главоња* = човек велике главе; *главоња* ≠ глава), те отуда не можемо говорити о модификацији.

⁴⁶⁸ Сва је прилика да оваква интерпретација изведеница на *-оња* коју налазимо код П. Радића проистиче из грађе коју је аутор користио, а то су дијалекатски речници (нпр. *Речник говора јабланичког краја* Р. Жугић или *Речник говора северне Метохије* М. Букумирића). У дефиницијама које аутор даје уз лексеме овог типа видимо да су их управо аутори тих речника тумачили као аугментативе. Међутим, примери које наводе специфични су по томе што је изведеница увек исте категоријалне припадности као основинска реч, те се унеколико може тумачити као аугментатив (исп. код Р. Жугић *будалоња* 'аугм. и пеј од будала, будалчина' или код М. Букумирића *блесоња* 'аугм. од блесо'). То, сматрамо, није могуће у случају изведеница *глупоња* ('глупак') или *дебелоња* ('дебео човек') које П. Радић наводи као примере модификативности. Отуда је прецизнија и тачнија формулација коју наводи даље у тексту – да су у наведеним примерима само „препознатљиви трагови модификативности”. Уистину, аутор примећује да суфикс *-оња* „поред учешћа у процесима граматичке трансформације [...] прид. глуп (човек) → им. глупоња), остварује и стилско-семантичку модификацију основне речи” (Радић 2018: 54), али нама се чини да у оваквим случајевима не можемо говорити о модификацији, већ искључиво о мутацији.

6.2.4.2. Пејоративи изведени суфиксом *-арош*

Суфикс *-арош* учествује у деривацији 38 лексема погрдног значења које су анализирани у овом раду, од чега су свега три регистроване у описним речницима српског језика – *женскаррош* (РСАНУ), *сврдларош* (РМС) и *тезгарош* (РМС, РСЈ),⁴⁶⁹ а све остале само у речницима жаргона. Тиме наша грађа потврђује запажање И. Клајна (2003: 184) да су изведенице овог творбеног типа упадљиво жаргонски обележене. Проучавајући лексичке особености језика жаргона, Р. Бугарски је у вези са формантом *-арош* истакао да се „овај суфикс готово [...] и не јавља изван подужега низа речи са негативно експресивним основама” (Бугарски 2006: 100). Међу изведеницама погрдног значења на *-арош*, којима се именују особе мушког пола, највише је оних са глаголом у основи,⁴⁷⁰ при чему и сама мотивна лексема у већини случајева припада жаргонском супстандарду: нпр. *ваћарош* (< ваћарити) ’човек који постиже свој циљ вештом причом; сналажљивко; ситан преварант’ (Андрић), *глуварош* (< глуварити) ’дангуба, беспосличар, доколичар’ (Герзић), *гребарош* (< гребати се) ’особа која стално узима од других мање вредне ствари или новац’ (Герзић), *дрпарош* (< дрпати) ’ситан крадљивац, преварант’ (Андрић), *жицкарош* (< жицкати) ’особа која на улици тражи од пролазника ситан новац’ (Герзић), *мућкарош* ’онај ко се сналази на полулегалан одн. сумњив начин; онај ко се користи рупама у закону, прописима’ (Андрић), *цвикарош* (< цвикати) ’плашљивац, кукавица’ (Андрић), *циркарош* (< циркати) ’пијаница’ (Герзић). Од

⁴⁶⁹ Треба напоменути да су у наш корпус иницијално уврштене искључиво лексеме које су у РСАНУ, РМС и РСЈ маркиране неким од квалификатора *пеј.*, *погрд.*, *подр.*, *презр.* или *ир.*, те је отуда изостао један број изведеница са суфиксом *-арош* из описних речника за које нам се, на основу значења и контекста у коме се реализују, чини да би требало да буду обухваћене овим истраживањем, те их стога овде наводимо: нпр. у РМС – *жицкарош* ’в. жицар’ [= ’онај који живи на лак начин, који »бије жицу«, мангуп’], *мућкарош* ’разг. фиг. онај који нешто петља, мути, сплеткари, смутљивац’; *ноктарош* ’в. нокташ’ [= ’2. фиг. погрд. крадљивац, лопов’]; *пецкарош* ’онај који воли да пецка, боцка, задиркује’, *смицкарош* ’онај који се служи смицалицама’, *сплеткарош* ’сплеткар’ [= сплеткаш ’онај који прави сплетке, интригант, смутљивац’], *сукњарош* ’онај који трчи за женама, женскарош’, *цинкарош* ’достављач, потказивач’, *цепарош* [= цепар ’онај који врши ситне крађе, који краде из џепова, лопов на ситно, кесарош’]. Неке од њих (нпр. *мућкарош*, *сплеткарош*) ушле су у наш корпус након ексцерпције грађе из речника жаргона.

⁴⁷⁰ Анализом изведеница са суфиксима *-ош* и *-арош*, Б. Ћорић уочава неколико творбених типова, условљених различитом категоријалном припадношћу основинске речи. Како истиче овај аутор, једна група лексема има глаголску основу, на коју се додаје суфикс *-арош*, а њихово „творбено значење може се представити конструкцијом: *онај који врши радњу исказану основинским глаголом*”. За овај тип, између осталих, наводи и примере: *тапкарош*, *цугарош*, *жицкарош*, *мућкарош*, *цепарош* (Ћорић 2008: 183).

именичких основа у грађи бележимо изведенице *буљарош* 'хомосексуалац' (Герзић), *прпарош* 'плашљивац, кукавица' (према *прпа* = страх) (Андрић), *трбарош* 'човек са великим стомаком' (Андрић), *ћошкаррош* 'линијски милиционар, полицајац' (Андрић), *фркаррош* 'онај ко диже галаму или прави гужву, тучу; кукавица, плашљивац' (Андрић). Премда Клајн (2003: 184) наводи жаргонизам *тезгарош* међу деривате изведене суфиксом *-арош* од именичких основа, чини нам се подједнако могуће да је посреди изведеница од глагола *тезгарити* суфиксом *-ош*, чему би у прилог говорила и лексикографска семантичка парафраза у РСМ и РСЈ: 'пеј. онај који тезгари, који се бави тезгарењем'. Од поимениченог придева у основи у грађи је регистрована изведеница *женскаррош*, у значењу '(често пеј.) онај који се претерано удвара женама и забавља са њима, онај који трчи за женама' (РСАНУ), док је непроменљиви прилог турског порекла *муфте* (*мукте*), у значењу 'бесплатно, без накнаде, бадава', послужио као мотивна реч у деривацији жаргонизма *муфтарош*⁴⁷¹ 'паразит, онај ко се сналази на туђ рачун или настоји да извуче корист без труда' (Андрић; исп и Герзић 'ситан преварант'). Забележили смо и једну лексему добијену сложено-суфиксалном творбом, а то је именица *џабалебарош*.

Р. Бугарски (2006: 100–101; 254) наводи још неколико жаргонских изведеница овог творбеног типа које испуњавају семантички критеријум да буду укључене у наш корпус: нпр. *дркаррош*, *дрпарош*, *лактаррош*, *петљарош*, *цинкаррош* и др. Њихова пејоративност је несумњива и двоструко мотивисана, с једне стране – негативном компонентом конотације мотивне основе, а с друге – значењем суфикса *-арош*, односно деривата њиме изведених. С тим у вези, аутор примећује да „i sam nastavak poseduje određenu ekspresivnost, kojoj svakako doprinosi i mađarsko poreklo segmenta *-oš* sa naročitim zvukom”. Слично запажање о изведеницама у чијој структури препознајемо суфикс *-(ар)ош* износи и Б. Ћорић (2008: 184), који истиче да су све *nomina agentis* на *-ош* или *-арош* стилски маркиране и премда, „синхроно гледано, суфикс у томе нема никаквог удела”, [...] страном пореклом суфикса *-ош* може да допринесе оваквој (негативној) конотацији анализираних изведеница”.

⁴⁷¹ РСАНУ региструје дериват са суфиксом *-аш* од овог прилога, за који се чини да је требало да буде маркиран квалификатором *пеј.* или *погрд.* (*муфташ* 'в. мукташ' [= онај који бесплатно долази до нечега, који избегава плаћање; онај који искоришћава, настоји да искористи некога']).

Испитивањем творбених специфичности разговорног стила, Б. Ћорић дошао је до закључка да „постоји чврст разлог” да се суфикс *-арош* и његова краћа форма *-ош* посматрају као специфично творбено средство, продуктивно преваходно у овој комуникативној сфери. Дериватолошка анализа изведеница на *-арош* показује да је основински део, „начелно, именички или глаголски, али није увек [...] лако утврдити категоријалну припадност основе, а управо од тога зависи одређивање материјалне структуре суфикса” (Ћорић 2008: 183). Наше истраживање деривата са овим творбеним формантом потврђује ауторово запажање, па чак указује на још једну потешкоћу у одређивању мотивне лексеме, и то у случајевима када је именица изведена од глагола који имају двојак морфолошки лик. Тако, наиме, остаје недоумица да ли је изведеница *цинкарош* добијена додавањем суфикса *-ош* на основу глагола *цинкарити* или је пак производ суфиксације основе глагола *цинкати* формантом *-арош* (речници жаргона бележе обе варијанте глагола). У вези са лексемом *сплеткарош* ситуација је још компликованија са творбеног аспекта. Питамо се да ли је посредни примарни десупстантивни дериват, чија би мотивна реч била именица *сплетка*, на коју се додаје суфикс *-арош* или је пак у питању секундарни дериват, са именицом *сплеткар* као мотивном речју и наставком *-ош*. Најзад, могуће је и да се ради о девербативној изведеници, како сматра Б. Ћорић, напомињући да би „због посведоченог изведеног глагола *сплеткарити* и изведене именице *сплеткар* предност [...] требало дати суфиксу *-ош*, а не његовом деривату *-арош*” (исп. Ћорић 2008: 183).

Пр. Шпански текст о Дон Хуану истиче једног путог *женскароша* (РСАНУ); Нисам одушевљен хомосексуалним склоностима мојих преторијанаца. Али морам да их толеришем. Да нису педери, били би *женскароши*, а то је веће зло (Басара, 78); За разлику од сухопарних *сврдлароша* [...] био [је] истинит, учен и елегантан (РМС); Они обилазе концертне подијуме наших градова, убиру понекад аплаузе, убиру увек паре [...] Некад смо их звали *тезгароши* (РМС); Коначно се утврдило [...] да не припадам никаквој групи нити икаквом клану, да нисам ничији пион, *цинкарош*, удворица, штребер, каријериста. (Капор, 261); [Скала личности] се протезала од [...] најобичнијих шпекуланата и *сплеткароша* до племенитих [...] бораца за слободу (РМС); Много је лопова [...] од случајних лопова [...] па до професионалних *целароша* (РМС).

Семантичком анализом именица добијених додавањем наставка *-арош* на творбену основу могу се утврдити неке карактерне и физичке особине мушкараца, те

различите склоности, навике и начин понашања које културна заједница не одобрава када је реч о припадницима јачег пола. Пада у очи број синонимних лексема са овим суфиксом којима се у жаргону може именовати 'плашљив мушкарац, кукавица' – *прпарош, тртарош, фркарош, цвикарош*. Овиме се у језичкој слици света још једном потврђује запажање Љ. Поповић о *принципу гендерне идеологије*, који се састоји у томе да „крз језик друштво уграђује представу о пуновредном мушкарцу или жени” (Поповић 2006: 71). Један од стереотипа о мушкарцима огледа се, према ауторкиним речима „у традиционалном схватању мушкарца као снажног и издржљивог”,⁴⁷² те се само таква мушка особа сматра „пуновредном” са аспекта колектива. Уопште, ПЛАШЉИВОСТ и КУКАВИЧЛУК налазе се веома ниско на вредносној скали духовних особина, будући да се разумевају као супротност ХРАБРОСТИ, која заузима високо место у систему вредности српске културно-језичке заједнице.⁴⁷³

И међу жаргонизмима деривираним суфиксом *-арош* налазимо потврду закључка до којег је дошао В. Јовановић анализом деминутивних и аугментативних именица у српском језику (2010: 101), а то је да су значења у семантичком пољу 'особа мушког пола', у складу са актуелним стереотипима, условљена социолошким улогом мушкарца у друштву. Патријархална заједница од мушкарца очекује да породици обезбеди егзистенцију и материјалну сигурност, за шта је неопходна конкретна, друштвено прихватљива професија, односно поштен посао. Отуда се експлицитно критикује мушки нерад, склоност ка лагодном животу на туђ рачун, као и сваки вид

⁴⁷² У вези са тиме посебно је занимљива ауторкина тврдња да се физичка снага мушкарца у српском језику поистовећује са његовом моралном јачином, коју она поткрепљује синонимским низом лексема за номинацију духовно безвредног мушкарца чије језгро чини значење физичке слабости: *слабић, слаботиња, слабиковић, слапчина, нејачица, танкић, жгољавац* итд.

⁴⁷³ На основу дефиниција придева *храбар* и именице *храброст* у речницима српског, руског и енглеског језика, М. Јакић анализира је који су најбитнији чиниоци ситуација у којима се реализује ова особина. Ауторка полази од лексикографског описа придева *храбар* у РСЈ: 'који се не плаши опасности, који остаје прибран у опасности, смео, одважан, неустрашив: ~ борац', услед чега остаје у недоумици „како то да неко не осећа страх уколико увиђа опасност ситуације” и с тим у вези пита се због чега је уопште потребна прибраност и храброст уколико се не осећа страх (Јакић 2016: 148). Разрешење ауторкине недоумице доносе дефиниције *храбрости* у дескриптивним речницима других језика, као и у Психолошком речнику Д. Крстића, који овај појам доводе у везу са способношћу превазилажења страха, односно неиспољавања, непоказивања страха. Чињеница да се у српском језику ХРАБРОСТ концептуализује као ОДСУСТВО, НЕПОСТОЈАЊЕ СТРАХА, а не као САВЛАЂИВАЊЕ СТРАХА НАКОН УВИЂАЊА ОПАСНОСТИ (исп. лексикографске дефиниције у „Oxford Advanced Learner's Dictionary” и „Большой толковый словарь русского языка” – Кузнецов, 2003) говори у прилог томе да се осећање страха у српској култури третира као непожељно, тачније – као одраз слабости и немогућности храброг делања, а не као могућност делања упркос постојању страха.

активности или занимања који нису у складу са моралним начелима и подразумевају непоштене, нелегалне радње.⁴⁷⁴ О томе у нашој грађи сведоче лексеме *ваћарош*, *гребарош*, *дрпарош*, *мућкарош*, *муфтарош*, *џабалебарош*. Такође, са становишта говорне заједнице за мушкарца није пожељно ни да се бави каквим непрестижним послом, који не доноси материјалну сигурност и на ниском је ступњу у друштвеној хијерархији – исп. нпр. *ћошкарош* 'линијски милиционер, полицајац' и *шљакарош* 'физички радник' (Андрић, Бугарски).

Пр. Проневеритељи, *мућкароши*, ловци у мутном, [...] – сви они кренули су једни покрај других ка [...] дуго очекиваном викенду (Капор, 106); Junaci su izobličene karikature. Sitni *vaćaroš* Kit Talent [...] trebalo bi da bude etalon renesansnog zlikovca (EK); Đoganijevi kriju da im se ćerka razvela! (наслов) Svi pričaju da je njen muž *džabalebaroš* i da nije sposoban da izdržava porodicu, pa je verovatno zbog toga sve puklo – kaže izvor „Stara” (у новинском тексту); Ovog puta vređaš grubo žene. Zaista si divljak i neopевana prostaćina, ala neobrazovani Palma i *drparoš* Velja Ilić (интернет, у коментарима читалаца).

Вулгаризам *буљарош* међу изведеницама са суфиксом *-арош* само је једна у низу синонимних лексема које говоре у прилог томе како се у српској културно-језичкој заједници посматра мушка сексуалност. За разлику од жена, чије се промискуитетно понашање санкционише великим бројем увредљивих погрдних назива, сексуална активност мушкараца не наилази на друштвену осуду, осим уколико излази из оквира друштвено прихваћене хетеросексуалне оријентације. Лексема *буљарош* потврђује да се хомосексуалност мушкараца квалификује изразито негативно (исп. и Ристивојевић Рајковић 2014: 139).

Коначно, жаргонски девербативи *цугарош* и *циркарош* (Герзић) и у групи изведеница са овим суфиксом сугеришу да говорна заједница не одобрава алкохолизам и склоност мушкараца пороцима, док лексема *макљарош*, у значењу 'силеција, насилник' (Бугарски, Андрић) сведочи о томе да друштво осуђује агресивно насилно понашање.

⁴⁷⁴ Н. Ристивојевић Рајковић (2014: 138) износи слична запажања. Њена анализа погрдних назива за особе мушког пола у српском језику показује да се ЛЕЊОСТ налази међу особинама које се у највећој мери негативно вреднују код мушкараца. Ауторка констатује да „iako se pogrde tipa *lenjibuba* i *lenština* mogu odnositi i na žene, daleko je veći broj pejorativa ove motivacije koji se upotrebljavaju za muškarce”, а као потврду наводи лексеме *џабалебарош*, *ладолеж*, *луфтигуз*, *згубидан*, *дангуба*, *готован*, *лезилебовић*, *глуварош*, *доколичар*.

6.2.4.3. Пејоративи изведени суфиксом *-атор*

Како запажају И. Клајн (2003: 247) и С. Бабић (1986: 271) суфикс *-атор* означава вршиоца радње, и то особу мушког пола или некакву направу, апарат, инструмент. У стандардном језику углавном се додаје основама глагола страног порекла на *-ирати*, *-исати* или *-овати*, а резултат деривације махом су именице неутралног значења типа *nomina agentis* (нпр. *креатор*, *информатор*, *рецитатор*).⁴⁷⁵ Међутим, већ Бабић (1986: 272) примећује да „sufiks *-ator* роџиње се *širiti* i na domaće osnove označujući osobe, ali su izvedenice stilski obilježene, većinom jače ili blaže pogrdno” и такво запажање поткрепљује одговарајућим примерима: *бљезгатор*, *дрматор*, *гњаватор* и др. И Б. Ћорић (2008: 185) истиче да се суфикс *-атор* у разговорном функционалном стилу „може наћи и изван уобичајених творбених веза, што показују примери *дрматор*, *чешатор*, *шљакатор*, *гњаватор*, *гребатор* и сл. (са домаћом, а не страном основом)”. Дакле, овај творбени модел шири семантичко поље које је првобитно покривало превасходно значење вршиоца радње и постаје продуктиван у жаргонском регистру, сугеришући негативан став субјекта именовања према особама мушког пола којима су својствене непожељне карактерне особине, односно активности и начин понашања које говорна заједница не одобрава.

Грађа анализирана у овом раду броји 23 пејоративне изведенице деривирание суфиксом *-атор*, од којих су само две маркиране одговарајућим квалификатором у описним речницима српског језика – *дрматор*⁴⁷⁶ ’шал. и пеј. моћна, утицајна личност, онај који води главну реч, који одлучује по својој вољи, зверка’ (РСЈ) и *морализатор* ’пеј. онај који се намеће као проповедник морала’ (РМС), а све остале лексеме овог творбеног типа ексцерпирани смо из двају речника жаргона.⁴⁷⁷ То није нимало

⁴⁷⁵ Посреди је интернационални суфикс, продуктиван у свим словенским и несловенским језицима у деривацији лексема којима се именују вршиоци радње исказане глаголском речју у основи (Ћорић 2008: 185).

⁴⁷⁶ Исту лексему региструје и Герзићев речник у значењу ’веома утицајна/моћна особа’.

⁴⁷⁷ Напомињемо још једном да су жаргонизми из Андрићевог и Герзићевог речника уврштени у наш корпус на основу семантичког критеријума, односно компоненте негативне експресивности која је уочена у њиховој семској структури. Неке од њих, као што је био случај и са лексемама деривираним суфиксом *-арош*, региструју и описни речници српског језика, али су у њима маркирани квалификаторима *разг.*, *жарг.* или у њиховом лексикографском опису изостаје функционално-стилска квалификација. Будући да смо из РСАНУ, РМС и РСЈ у првој фази прикупљања грађе бележили само лексеме означене као *пеј.*, *погрд.*, *презр.*, *подр.* и *ир.*, првобитно су изостављене нпр. именице *гњаватор*

необично, будући да и Р. Бугарски у вези са овим суфиксом констатује да „izvodi seriju negativno obeleženih polužargonskih ili žargonskih reči (Бугарски 2006: 99).

Пр. Учени критичари [...] обично јавно кују у звезде писце *гњаваторе*, а потајно уживају у књигама које после нападају (Капор, 9); Има много *гребатора*, а ми морамо све да их хранимо! (Герзић); Злата је *дрматор* у Радио Београду; [То су] идиоти, тртароши, отромбољени пробавници, *цугатори* (Герзић); Мој брат, адвокат, *ловатор* [...] ми никад ништа у животу није поклонио (Потић, 9); Покаже се тип сујетна списатеља или непоправна [...] *морализатора* (РМС).

Творбена анализа показује тенденцију везивања наставка *-атор* за основе експресивних глаголских лексема, нпр. *бубатор* (< *бубати*) 'онај ко стално, односно напорно учи; онај ко учи механички' (Андрић), *друкатор* (< *друкати*) 'потказивач, доушник' (Герзић), *муватор* (< *мувати*) 'сналажљивко, превртљивац, сумњив тип, онај ко настоји да нешто ућари на брзину, на лак или непоштен начин; варалица, преварант; лажов' (Андрић), *чешатор* (< *чешати се*) 'онај ко стално настоји да од других извуче ситнију материјалну корист; онај ко удешава да други плаћају рачуне' (Андрић). Од глагола су у ексцерпираној грађи деривирани и лексеме *гњаватор*, *гушатор*, *дрматор*, *морализатор*, *муљатор*, *пуватор*, *сератор*, *табатор*, *цвикатор*, *цугатор* и *чешатор*.

Анализирајући именице са овим творбеним формантом, Б. Ћорић (2008: 185) каже да „све изведенице припадају истом творбеном типу”, чије су карактеристике: „суфикс *-атор*, основинска реч – глагол, творбена категорија – *nomina agentis* (вршилац радње исказане основинским глаголом)”. Ипак, међу дериватима са суфиксом *-атор* у грађи ексцерпираној за потребе овог истраживања налазимо и неколике у чијој је творбеној основи именица: *гузатор* 'хомосексуалац' (Андрић), *ловатор* 'богаташ, имућан мушкарац' (Герзић) и *фркатор* 'онај ко диже галаму или прави гужву, тучу; кукавица, плашљивац' (Андрић), а оне сведоче о постојању још једног творбеног типа изведеница на *-атор*, чије творбено значење излази из оквира *nomina agentis*.

У спојевима са неким именичким и глаголским основама запажамо конкуренцију суфикса *-атор* и *-арош*, услед чега у корпусу бележимо варијанте *гребатор/гребарош*, *дрматор/дрмарош*, *цвикатор/цвикарош*, *цугатор/цугарош*. На ово

'разг. онај који гњави, који изазива досаду и замор својим досадним причањем или понашањем; онај који је сувише спор у послу', *гребатор* 'жарг. онај који воли да се окористи од другог, да стекне нешто на туђ рачун, без плаћања или заслуге' и друге, али смо их накнадно унели у корпус, као експресивне негативне оцене из сфере 'човек'.

преклапање указао је и Р. Бугарски (2006: 101), претпостављајући да је оно последица експресивности, како мотивних лексема тако и самих суфикса, те констатујући да „*ovakve osnove spremno prihvataju i ovaj nastavak, kao i prethodni*”.⁴⁷⁸

Овакве појаве у творби наводе нас на размишљање о семантици и стилској маркираности деривата уопште,⁴⁷⁹ па и ових са формантима *-атор* и *-арош*, а с тим у вези – и на питање да ли је суфикс или творбена основа носилац пејоративног значења изведеница ових творбених типова.⁴⁸⁰ Разматрајући узроке стилске маркираности деривата, тј. учешће творбене основе и суфикса у формирању експресивне вредности изведеница, Б. Ћорић (2008: 181) запажа да „нека функционалностилска подручја могу да буду карактеристична по јакој стилској маркираности у сфери деривације”. Овде

⁴⁷⁸ Нема сумње да је управо постојање дублетних девербативних форми са суфиксима *-атор* и *-арош*, које је проистекло како из фонолошке сличности двају наставака, тако и из сличног творбеног значења изведеница овога типа (вршиоци радње), довело до потпуног мешања творбених типова на *-атор* са онима на *-арош*. Отуда се и суфикс *-атор* у колоквијалном језику почео везивати за именичке основе (исп. *гузатор*, *ловатор*, *фркатор*), иако Б. Ћорић, видели смо, налази да све изведенице са овим формантом „припадају истом творбеном типу” (суфикс *-атор* – глаголска основа – творбено значење *potina agentis*). Сматрамо да је деривација именица типа *гузатор*, *ловатор*, *фркатор* последица творбено-семантичке аналогije, чије изворе налазимо у једном од трију творбених типова које Б. Ћорић (2008: 184) уочава међу изведеницама на *-арош*: „тип **Б** са именичком основом, суфиксом *-арош*, значењем *онај који + през. + Иа (сплеткарош, женскарош, тезгарош)*”, где је *Иа* ознака за именицу у акузативу. Како аутор запажа, а лексикографски опис изведеница овог типа потврђује, *сплеткарош*, *женскарош* и сл. јесте ’онај који прави сплетке’, односно ’онај који јури женске’. Имајући ово у виду, као и уобичајене девербативне варијанте *гребарош/гребатор*, *цвикарош/цвикатор* претпостављамо да је по аналогiji дошло до формирања еквивалентног творбеног типа са формантом *-атор*: *именичка основа + суфикс -атор + творбено значење онај који + през. одговарајућег глагола + Иа*. Тако је *ловатор* или *фркатор* ’онај који зарађује / који је стекао много лове’, односно, ’онај који прави фрку, галаму’ и сл.

⁴⁷⁹ Како објашњава Б. Ћорић, семантика деривата може се интерпретирати двојако, што проистиче из његове дводелне структуре, односно чињенице да се састоји из двају конституената – творбене основе и форманта; „из њиховог узајамног односа проистећи ће значење изведене речи”. Када су посреди стилски маркирани деривати, аутор напомиње да пред истраживачима стоји задатак да одреде који су узрочници такве маркираности и да направе њихову начелну типологизацију. Притом он пре свега подразумева изванконтекстуалне узрочнике, јер је контекст увек показатељ функционалностилских и лексичко-семантичких карактеристика свих речи, па и оних које су продукт деривације (Ћорић 2008: 178–179).

⁴⁸⁰ Б. Ћорић истиче да је учешће творбене основе у формирању стилске (па самим тим и пејоративне) маркираности деривата – неспорно, при чему наводи низ примера изведеница чије је експресивно значење производ таквог значења мотивне лексеме: *кретенчина*, *лоповчина*, *килоња*, *ждероња*, *блебетуша*, *мућкарош*, *цинкарош*. Оно пак у вези са чиме у дериватологији постоји подељено мишљење јесте то да ли је суфикс значењска јединица или није, тј. да ли он има утицај на формирање значења деривата. С тим у вези аутор напомиње да је уверење појединих истраживача како је суфикс заправо семантички празан деривациони конституент производ тога што не постоји јасна корелација између наставка и предмета из објективне стварности. Ипак, неки примери које он наводи говоре у прилог тврдњи да суфикс ипак има утицај на формирање значења изведене речи. Обично то далеко јасније долази до изражаја код експресивних лексема које су деривирани од семантички неутралних основа, па је лако препознати да „индикатор стилске маркираности изведеница” попут *новотарија*, *филмација*, *бркајиља*, *главоња*, *бркоња* и др. „није деривациона основа, већ суфикс” (Ћорић 2008: 179).

аутор првенствено мисли на разговорни стил, али и на нестандартне идиоме, попут жаргона, јер је у тим регистрима често изузетно изражен субјективан однос говорног лица према ономе о чему реферише. Будући да смо констатовали изразиту продуктивност творбених типова са суфиксима *-атор* и *-арош* у жаргону, тумачења Б. Ћорића унеколико доносе разрешење наше недоумице о мотивисаности погрдног експресивног значења ових изведеница. Наиме, аутор објашњава да се у разговорном стилу и субјезичким идиомима какав је жаргон, с једне стране, могу јавити сасвим нови суфикси, непознати књижевном језику⁴⁸¹, док ће стари, с друге стране, „овде проширити своју продуктивност” (Ћорић 2008: 181). Тако творбени типови са стандардним суфиксима *-атор* и *-арош* (исп. семантички неутралне лексеме *реформатор*, *организатор*, *координатор*; *пецарош*, *нотарош* и сл.) у жаргону „могу добити изразитију емотивну обојеност, пре свега због значења основе”, а последица тога јесте њихова велика продуктивност у разговорној сфери, „као што показују примери типа *жицарош*, *цвицарош*, *цинцарош*, *цугарош*, те *дрматор*, *чешатор*, *шљакатор* и сл.” Дакле, према Ћорићевом мишљењу, негативна семантичка компонента деривата типа *nomina agentis* на *-арош* „не може се објашњавати утицајем творбеног форманта, већ пре свега чињеницом што основинске речи имају одређено експресивно значење”. Отуда је, како подвлачи аутор, њихова стилска маркираност заснована или на негативном лексичком, или пак на метафоричком значењу основе. Премда смо раније указали на запажање Р. Бугарског и Б. Ћорића да страно порекло форманта *-ош* може појачати негативну конотацију именица овог творбеног типа, сложићемо се са проф. Ћорићем, који дилему о доприносу овог суфикса формирању негативне експресивне тоналности изведеница *лактарош*, *мућкарош*, *цинцарош*, *цугарош* и др. закључује констатацијом да „такав његов допринос није лако уочљив због очите преваге експресивног значења основе у значењу изведенице” (Ћорић 2008: 184).

Слично запажање аутор износи и о семантици изведеница са суфиксом *-атор*, објашњавајући да њихово експресивно значење може бити или резултат негативног лексичког значења основинског глагола (нпр. *гњавити*) или метафоричког значења које

⁴⁸¹ Као пример Б. Ћорић наводи деривате са суфиксима *-ишка*, *-ијанер*, специјализованим само за жаргонски стил и разговорни језик, нпр. *боксеришка*, *вискијанер* и сл.

глаголска лексема у основи развија (нпр. *дрмати, гребати се, чешати се*). Ипак, аутор ни овде не искључује могућност да суфикс *-атор* доприноси погрдном експресивном значењу изведеница овог типа „због контраста између стилски маркиране основе и форманта који иначе долази у „ученој” лексици” (Ђорић 2008: 185).

6.2.4.4. Пејоративи изведени суфиксом *-a/-ja*

Највећи број изведеница деривирано је од придевских основа и имају квалификативно значење неке непожељне физичке или духовне особине: *блента, блеса, врља, гологуза, гоља, дроња, жгоља, Жућа, зуба, јада, клемпа, креза, крља, љига, смоља, ћела, ћона, ћора, цмоља, црња, чупа, цигља, шпица, штркља*. Такође, у немалом броју примера суфикс *-а* додаје се глаголским основама, а изведеницом се негативно именује човек као репрезентант неког лошег, непримереног начина понашања: нпр. *дрнда, ждера, замлата, кмеца, ландара, смрда, троња, трта, увлака, цинкара, цмиздра, чена, шена*. Коначно, именичку мотивацију препознајемо у изведеницама *говнара, госа, дошља, зврка, лезба, муслија, пекмеца, Цига, шица*.

6.2.4.5. Пејоративи изведени суфиксом *-ак*

Како примећујемо код Клајна (2003: 25–27) и Бабића (1991²: 96–101), посреди је изразито продуктиван суфикс, који се додаје именичким, придевским и глаголским основама. Такву слику, која се тиче целокупног лексичког система – потврђују и погрдни називи за мушкарце изведени суфиксом *-ак*. Од придевских основа деривирани су пејоративи *глувак, глупак, дивљак, лудак, мртвак, простака, чувак*, док глаголску мотивацију препознајемо у лексемама *брабоњак*⁴⁸², *издувак, отпљувак, прилепак*. Дијахронијски гледано, наставак *-ак* у додиру с именичким основама „има вредност деминутивног суфикса” (Клајн 2003: 26), али се такво значење у неким облицима померило. Отуда пејоративе *дроњак, кучак, фукарак* наводимо овде, а не међу деминитивним пејоративима о којима је раније било речи.

⁴⁸² У савременом језику се не осећа као мотивисано, а заправо је од глагола *брабоњати* (Клајн 2003: 29; Скок 1, под *брабоњак*).

6.2.4.6. Пејоративи изведени суфиксом *-ан*

И. Клајн (2003: 38) запажа да су изведенице деривирание овим суфиксом „претежно афективне”, те да су једне хипокористичне, а друге пејоративне. Наша грађа представља негативни део скале када је у питању семантика експресива са суфиксом *-ан*, а предмет погрдног именовања увек је човек као носилац неке непожељне духовне или физичке особине односно репрезентант неког непримереног начина понашања.

Са придевом у основи регистроване су лексеме *блесан, гологузан, грдан, тупан, штркљан*, док именичку мотивацију препознајемо у изведеницама *букван, главурдан, звекан*,⁴⁸³ *зубан*,⁴⁸⁴ *копиан, лован, мозган, слуган, тикван, туберан, чарапан, шмокљан*. Од глагола су деривирани облици *заврзан, клебецан, тицан*.

6.2.4.7. Пејоративи изведени суфиксом *-ант*

Суфикс *-ант* води порекло од латинског партиципа презента и у изведеницу уноси значење вршиоца радње (исп. Клајн 2003: 224–225). У стандардном језику додаје се углавном основама глагола на *-ирати/-исати*, ређе *-овати*, а наша грађа бележи свега неколико таквих изведеница са негативном конотацијом – *манипулант, шпекулант, инкасант*. С друге стране, анализирани лексеме погрдног значења у сфери ’човек’, у којима се уочава формант *-ант* потврђују Клајново запажање да „по угледу на позајмљене речи настало је неколико хибридних изведеница са шаљивим призвуком”. Аутор тврдњу илуструје примерима *забушант* и *преварант*, које региструјемо и у нашој грађи, уз још неколике изведенице којима је пре својствена погрдна него шаљива конотација – нпр. *бифлант, фолирант*. Од именичких су основа изведене лексеме *музикант* и *политикант*, које имају презриво-ироничан призвук и увек се употребљавају пејоративно да означе лошег представника професије. Овде

⁴⁸³ Клајн (2003: 38) наводи овај облик међу изведеницама са суфиксом *-ан*, али међу речима које су „изгубиле значењску везу са својим првобитним основама”. Имајући у виду значење лексеме *звекан* (у РСАНУ: 1. погрд. глуп, ограничен човек, будала, незналица’), можемо само претпоставити да је мотивисана именицом *звека* у значењу ’тандракање, клопарање’ или неком другом лексемом из истог творбеног гнезда (*звекетати, звечати, звекет* итд.), што би сутерисало да се семантика ударања вероватно и овде асоцијативно доводи у везу са бесмисленим, празним причањем, па самим тим и са непромишљеношћу, глупошћу.

⁴⁸⁴ Могло би бити мотивисано и придевом *зубат*, али на основу семантичке парафразе оличене у лексикографској дефиницији у РМС и РСЈ (’погрд. човек великих зуба’, а не нпр. *зубат човек) – опредељујемо се да облик третирамо као изведеницу од именице).

спадају још *комедијант* и *циркусант*, које означавају 'лошег глумца' (РМС), али и било ког човека који се понаша будаласто.

6.2.4.8. Пејоративи изведени суфиксом *-ар*

Будући да је посреди „један од најпродуктивнијих именичких суфикса уопште” (Клајн 2003: 41), не чуди што су бројни погрдни називи за човека у анализираној грађи изведени управо формантом *-ар*. Неке од њих припадају општем лексичком фонду, док су неке претежно резервисане за колоквијалну комуникацију, као вулгаризми и жаргонизми. За највећи број регистрованих лексема карактеристична је именичка мотивација: *буљар*, *гибаничар*, *глобар*, *говнар*, *гузичар*, *доколичар*, *дунетар*, *ђубретар*, *жабар*, *женскар* (од поимениченог придева), *задњичар*, *јајар*, *језичар*, *кокошар*, *кочничар*, *крпар*, *купусар*, *курвар*, *мастиљар*, *мачкар*, *надничар*, *немачкар*, *падавичар*, *паметар*, *папучар*, *пекмезар*, *пилићар*, *пичкар*, *прашинар*, *сисар*, *тезгар*, *травуљар*, *уличар*, *шибицар*.

Са глаголом у основи грађа доноси изведенице *беспосличар*,⁴⁸⁵ *жицар*, *звекетар*, *троњар*, *шљокар*, а регистрована је и по једна лексема од прилошке односно заменичке основе – *отпозадичар* (погрдан вулгаран назив за хомосексуалца, добијен асоцијативним путем) и *сваштар* 'пеј. онај који се бави многим пословима али ниједним стручно' (РМС).

6.2.4.9. Пејоративи изведени суфиксима *-(л)ац*, *-авац*, *-алац*

У анализираној грађи су од придевских основа изведене следеће лексеме погрдног значења у сфери 'човек': *алавац*, *аљкавац*, *балавац*, *бандоглавац*, *бандрљивац*, *брбљивац*, *вашљивац*, *голуждравац*, *грабежљивац*, *губавац*, *гушавац*, *завидљивац*,

⁴⁸⁵ Клајн лексему *беспосличар* наводи међу изведеницама са суфиксом *-ар* које имају именицу у основи и означавају „људска бића [...] по разним особинама, склоностима или начину живота”. Аутор у низу речи – *слободар*, *паничар*, *опсенар*, *беспосличар*, *доколичар*, *сплеткар*, *женскар*, *папучар*, *суботар*, *тифусар*, *курвар*, *коцкар* само за последња два констатује да и „могла бити и од глагола”. Не бисмо се могли сложити са оваквом тврдњом, по којој је *беспосличар* изведено од *беспослица*. Могућа је и таква мотивација, али чини нам се вероватнијом једна од следећих двеју варијаната: 1) суфиксација глаголске основе (*беспосличар* < *беспосличити*) или 2) префиксално-суфиксална творба (*беспосличар* < *без посла*). Опредељујемо се за прву, имајући у виду лексикографску дефиницију и ове лексеме у РСАНУ 'онај који беспосличи, који не воли да ради, нерадник, залудничар' (исп. Ћорић 2008: 21–30, где аутор говори о потешкоћама при утврђивању мотивне речи и улози семантичке парафразе у том поступку).

килавац, кмезавац, колебљивац, крмељивац, куштравац, лењивац, љигавац, маторац, мршавац, мутавац, наметљивац, неандерталац, неотесанац, одрпанац, пишљивац, поганац, подлац, префриганац, примитивац, разметљивац, самозванац, скрнавац, слепац, смрдљивац, смутљивац, страшљивац, трапавац, чупавац, шкртац, шугавац.

Будући да су многи деривати добијени додавањем спајањем суфикса *-ац* са основном придева на *-ав* (*кмезав, љигав, мршав, трапав* и др.), као засебан формант издвојио се и проширени суфикс *-авац*. Препознајемо га у неким изведеницама од глагола: нпр. *жмиравац* (= *жмира* [онај који *жмири, жмирка, трепће* очима), *кричавац* ('онај који кричи, вришти'), *литавац* (= литоња: онај који лита, има пролив, срдобољу – дефиниција сугерише глаголску мотивацију), *типавац, тискавац, плазавац*.

Творбеном моделу Го + *-ац* припадају лексеме *јебац, клепац, пезац, шкиљац*, док се у двама случајевима глаголској основи додаје агентивни суфикс *-лац*, а то су лексеме *паметовалац* (= *паметњаковић* 'онај који [...] много паметује, мудријаш') и *цвркуталац* ('подр. особа која брбља, чаврља, блебетало').

Са именицом у основи и суфиксом *-ац* у прегледаној грађи регистроване су лексеме *бабац, мајсторац, макаронац, наочарац, ментолац, нафталинац, падобранац, позадинац, салонац, селац, Шипац*, као и изведеница *провинцијалац*, за коју је карактеристичан проширени суфикс *-алац*.

Осећају се као немотивисане у савременом језику лексеме *вештац, дрпац*,⁴⁸⁶ *кењац* (магарац → тврдоглав човек), *шокац*, а за следећих неколико изведеница са финалним *-ац* није сасвим прозирна мотивација:

гегаваци – може бити мотивисано глаголом, на шта сугерише лексикографски опис ове лексеме у РСАНУ 'онај који *се гегга*, љуља при ходу'; друга је потенцијална мотивација придевска, на шта упућује дефиниција код Вука, коју преузима и РМС: 'пеј. онај који је *гегав*, спор, лењ човек';

жутокљунац < сложено-суфиксална творба по моделу По^с + Ио + суфикс *-ац* → 'онај који је жутог кљуна' (= незрео, неискусан) или суфиксација по моделу По + суфикс *-ац* → 'онај који је жутокљун';

⁴⁸⁶ Припада истом творбеном гнезду као *одрпанац*, а етимолошки води порекло од *дрпати*, у значењу 'парати, дерати, кидати'; уобичајени су превојни степени *драп-* и *дрп-* (Скок 1, под *дрпати*).

клепавац, према РМС: 'погрд. стар човек који нема усправан ход ни држање'; у основи препознајемо придев *клепав*, који не региструју описни речници српског језика, али га налазимо код Скока, у оквиру одреднице *клеп* и значи 'хром'; Скок региструје и поименичени облик *клепавац*, а истом дериватолошком гнезду припада и синхронијски прозирнији придев *оклепан* (према РСАНУ 'изнемогао и пропао од старости; који тако изгледа');

пијанац – према РМС: 1. а. онај који често и много пије алкохолно пиће, онај који се често опија, алкохоличар. б. пијан човек. И на основу семантичке парафразе очигледно је да мотивна реч може бити глагол, што би значило да је посредни изведеница са суфиксом *-анац* (*пијанац* < *пити*) или пак у основи може бити придев *пијан*, што указује на то да је у питању суфиксација наставком *-ац*. Чини нам се вероватнијом прва могућност, будући да се лексема уобичајеније употребљава да истакне негативну оцену и став о ономе ко често/много пије – дакле, коме је то уобичајена активност, а не акутно стање.

6.2.4.10. Пејоративи изведени суфиксом *-ач*

Све лексема са суфиксом *-ач* које доноси грађа анализирана у овом раду представљају изведенице од глагола. Наставак се обично додаје основама експресивних, жаргонских глаголских лексема: *блејач*, *гушач*, *израбљивач*, *испаљивач*, *кењач*, *обесмишљавач*, *оговарач*, *олајавач*, *отимач*, *пеглач* (< жарг. *пеглати* 'досађивати, обично досадном причом'), *пљувач*, *потказивач*, *превртач*, *прелетач*, *преписивач*, *приваљивач*, *растурач*, *смарач*, *тروвач*, *ћутач*, *уваљивач*, *увлакач*, *хушкач*.

6.2.4.11. Пејоративи изведени суфиксом *-аш*

Највећи број лексема погрдног значења у сфери човек које имају овај формант припадају жаргонском регистру и творене су по моделу *Ио* + суфикс *-аш*: *буљаш*, *главаш*, *гуњаш*, *гурбеташ*, *династијаш*, *долараш*, *елиташ*, *задругаш*, *капуташ*, *кљунаш*, *комедијаш*, *комплексаш*, *кофераш*, *кромпираш*, *лакрдидијаш*, *линијаш*, *мајмунаш*, *макаронаш*, *мангаш* < мангуп (Герзић, Андрић), *мантијаш*, *мензаш*, *митингаш*,

мудријаши,⁴⁸⁷ *нокташ*, *паораши*, *паролаш*, *партијаши*, *педераши*, *рекеташи*, *фурунаши*, *цвикераши*, *цилиндраши*, *чутураши*.

У неколико случајева потврђен је и творбени модел Го + суфикс *-аши*, нпр. *батинаши*,⁴⁸⁸ *гегаш*, *дрндаш*, *контраш*, *пљачкаш*, а посебно је са дериватолошког аспекта занимљива жаргонска изведеница са прилогом у основи – *зихераши*⁴⁸⁹.

Од поименичених верзалних скраћеница у грађи су регистроване лексеме *ознаш* и *удбаш* – пејоративно увек употребљене у говору антикомуниста.

6.2.4.12. Пејоративи изведени суфиксима *-ик/-ник*

Показало се и на нашој грађи оно што је добро познато у дериватолошкој литератури, а то је да је суфиксе *-ик* и *-ник*, односно изведенице са овим двама формантима каткад врло тешко разграничити.⁴⁹⁰ У случајевима када се придевска основа завршава сугласником /н/ предност дајемо наставку *-ик*, те сматрамо да је нпр. *бедник* < *бедан* добијено по моделу *бедн-* + *-ик*, а не *бедн-* + *-ник*.⁴⁹¹ Има и других спорних питања у вези са шавовима између основе и наставка, те није увек јасно ни да ли је у основи именица или придев и у таквим изведеницама поступали смо у складу са њеним лексичким значењем и сопственим језичким осећањем. Тако се нпр. поставља питање да ли је *моћник* изведеница суфиксом *-ик* од придева *моћан* или пак наставак *-ник* долази на основу именице *моћ* и обе мотивације чине се једнако могућима. Лексикографска дефиниција у РСАНУ не може дати поуздан одговор, будући да је

⁴⁸⁷ Бабић сматра да је *мудријаши* изведено од глагола (РМС бележи *мудријати*, али је уобичајеније и са више потврда *мудровати*). С друге стране, Клајн (2003: 70) мисли како је „вероватније да је изведено од именице *мудрија* (= мудролија)”. Потврду за Клајново тумачење даје и Скок, под *мудар*, бележећи од овог придева две именице, једну са суфиксом *-олија* (*мудролија*), а другу са суфиксом *-ија* (*мудрија*).

⁴⁸⁸ Предност дајемо глаголској мотивацији, због агентивног значења изведенице, али је теоретски могуће и да је изведено од именице *батина*.

⁴⁸⁹ Клајн и Шипка региструју одредницу *зихер*, према немачком *sicher*, у значењу 'сигуран', наводећи да у српском жаргону посреди може бити индеклинабилан придев – 'сигуран, поуздан, неминован' или прилог – 'сигурно, свакако, без сумње'. Такође, аутори региструју и жаргонски израз *ићи на зихер* – 'ићи на сигурно, не ризиковати', као и жаргонизам *зихераши* – 'онај који иде на сигурно, који нешто ради само ако је сигуран у повољан исход'. Отуда закључујемо да је у *зихераши* основа прилошка.

⁴⁹⁰ Белић (1936: 257–258) и Стевановић (1986⁵: 483–484) уопште не прихватају осамостаљење суфикса *-ник* и све облике са оваквом творбеном компонентом третирају као изведенице суфиксом *-ни* од придева на *-н*, а формант *-ник* и не помињу. Видети о томе код ових аутора и у Клајн 2003: 155–156.

⁴⁹¹ Тако чини и Клајн (2003: 85), премда констатује да се „ни сврставање под *-ник* не би могло сматрати погрешним, само што би подразумевало сливање два *н* у једно”.

моћник дефинисан као 'онај који има велику политичку, финансијску и др. моћ, власт и сл., онај који има велики, одлучујући утицај у нечему, моћан, утицајан човек', те се очигледно изведеница доводи у везу и са именицом ('онај који има *моћ*') и са придевом ('*моћан*, утицајан човек'). Субјективно језичко осећање наводи нас да облик *моћник* ипак третирамо као изведеницу од именице, јер нам се чини да је семантички фокус на *поседовању моћи*, на *утицају* који појединац може имати, а не на квалификацији израженој придевом.⁴⁹² Имајући у виду семантику и лексикографски опис пејоративних лексема *крвник*, *силник*, и њих ћемо придружити творбеном типу **Ио + -ник**. Пошто нам се чини да у *издајник* доминира семантика агентивности, ову лексему сврставамо у творбени тип **Го + -ник**, уз *губитник*, *отпадник*, *расипник*.

По + -ик: *бедник*, *безначајник*, *гладник*, *злобник*,⁴⁹³ *јадник*, *малоумник*, *најамник*,⁴⁹⁴ *незадовољник*, *несрећник*,⁴⁹⁵ *пакленик*, *плаћеник*, *послушник*, *развратник*,⁴⁹⁶ *распусник*,⁴⁹⁷ *товљеник*;

По + -ник: *дрзник*⁴⁹⁸

У вези са изведеницама *дегенерик* и *параноик* неопходно је приметити да су изведене другим творбеним формантом, а то је суфикс грчког порекла, *-ик* са кратким *и*, који се разликује од словенског *-ѝк* са дугим вокалом. Како констатује Клајн (2003: 237), овакви облици обично су деривирани од именица (*параноик*, *хистерик*, *меланхолик*), а *дегенерик* је добијено од глагола. Посреди су *nomina attributiva* које превасходно изражавају неку здравствену, психичку, карактерну квалификацију, али се у жаргону пејоративно употребљавају да означе човека који се понаша некако необично, плашљив је, склон сумњама у друге и уверен да му многи мисле и чине лоше и сл. (исп.

⁴⁹² У прилог томе може говорити и субјективно лексикографско осећање обрађивача у РМС, где је *моћник* само 'онај који има велику моћ, велику власт'.

⁴⁹³ Друга могућност је да је мотивна реч именица *злоба*, а суфикс *-ник*.

⁴⁹⁴ Клајн (2003: 86) облик *најамник* такође види као изведеницу суфиксом *-ик* од придева, али могућа је и универбација, према синтагми *најамни радник*.

⁴⁹⁵ Предност дајемо придевској мотивацији, а тако сугерише и лексикографска дефиниција у РМС ('несрећан човек, злосрећник').

⁴⁹⁶ Било би оправдано третирати облик и као изведеницу од именице суфиксом *-ник*, али имајући у виду квалификативно значење изведенице, опредељујемо се за придевску мотивацију.

⁴⁹⁷ Према РМС 'распустан човек, развратник'.

⁴⁹⁸ Ово је једна од ретких изведеница од придевских основа у сфери 'човек' које се не завршавају на *-н*, те тако Клајн (2003: 85) уз ову наводи још само лексему *проклетник*.

параноик у Андрић, Герзић), односно, човека који је глуп или се тако понаша (*дегенерик*).

6.2.4.13. Пејоративи изведени суфиксом *-ист(а)*

Немотивисани су облици *либелиста* и *талмудиста*. У прегледаној грађи махом налазимо жаргонизне творене по моделу Ио + *-ист(а)* – нпр. *везиста*, *гузиста*, *каријериста*, *слобиста*. Употребљена у пејоративном значењу 'суров човек' овде припада и изведеница *фашиста* (< фашистички < фашизам), као и *опортуниста* – обе са придевом у основи (исп. Клајн 2003: 244).

6.2.4.14. Пејоративи изведени суфиксом *-ко*

Грађа анализирана у овом раду доноси 50-ак изведеница добијених додавањем суфикса *-ко* и свима је денотат мушка особа, обично као носилац неке негативне физичке или духовне особине, а ређе као субјекат радње коју говорник сматра непожељном: *аљкавко*, *говњивко*, *дебелко*, *жгољавко*, *зализанко*, *заљубљенко*, *килавко*, *метиљавко*, *намазанко*, *напаљенко*, *неотесанко*, *посранко*, *разбацанко*, *смотанко*, *смољавко*, *ћелавко*, *упишанко* и др. Готово све лексеме деривирани су од придевских основа, најчешће од правих придева на *-ав* (нпр. *аљкавко*, *жвалавко*, *жгољавко*, *килавко*, *метиљавко*, *мутавко*, *рошавко* и др.), али велики број њих и од трпног придева (*зализанко*, *заљубљенко*, *набуџенко*, *надувенко*, *одрпанко*, *усранко* и др.).

Пр. Неизбријани знојави *дебелко* прво је подсети на половног Орсона Велса (Журић, 131); Врата ми је отворио *жгољавко* са глаукомом на десном оку (Стевановић: Змајеви, 62); Тај? питао је мало разочарано господин. – Тај, тај! Баш тај *метиљавко*, како га видите (РСАНУ); Колико пута си ми ручак прекинуо [речима]: „*Жгољавко*, не мељи ваздан, овце те чекају! [...] *Мутавко*, губи се у обор!” (РСАНУ); Мислила је како би било добро да се окрене и залепи шамарчину том мамурном, матором *надувенку* (Пантић, 105); Беспарић, људи, видите га какав је *одрпанко* (РСАНУ).

Будући да је примарно посредни хипокористични суфикс (Клајн 2003: 140), не чуди што негативна експресивност лексема које су уврштене у корпус више нагиње подругљиво-ироничној него погрдној конотацији.⁴⁹⁹ Нешто је израженија

⁴⁹⁹ И. Клајн (2003: 141) констатује да је највише изведеница на *-ко* од придевске основе, и то од придева који означавају неку непожељну особину, али „укупни тон изведенице је пре шалив него пејоративан”.

пејоративност изведеница од трпног придева (исп. Клајн 2003: 141), што је углавном последица семантике основинског глагола, којим се именује нека не баш пожељна активност (исп. нпр. *намрштенко* < намрштен < намрштити се; *уображенко* < уображен < уобразити се; *усранко* < усран < усрати се).

Још израженији степен пејоративности и увредљиву тоналност реализују неколики метафорични жаргонизми којима се именује 'плашљивац, кукавица' – *попишанко*, *упишанко*, *усранко*, чије се творбено значење разликује од уобичајеног када је посреди овај творбени тип (придевска основа + *-ко*). Наиме, за изведенице са овим суфиксом углавном је, као што смо рекли, карактеристично значење носиоца особине исказане придевом у основи ('онај који је алкав/жгољав/килав/трапав/ћелав' итд.). Код набројаних жаргонизама пак пејоративна семантика почива на метафоричкој трансформацији глагола од чијег су трпног придева деривирани *nomina attributiva* на *-ко*. У питању су глаголи којима се примарно именују физиолошке радње – мокрење, пражњење прева (*попишати се*, *упишати се*, *усрати се*), а у жаргону, садејством метафоре и метонимије, развијају значење (*у*)*плашити се*.⁵⁰⁰ Занимљиво је да изведеницу *упишанко* региструје и РМС, али она у стандардном језику реализује другачије значење: 'пеј. 1. мушко дете упишано, које се често упиша. 2. сасвим мало мушко дете'.

Свега су три изведенице суфиксом *-ко* добијене од именичких основа и посреди су такође жаргонизми, мотивисани семантичким трансформацијама везаним за основинску лексему: *бисерко*⁵⁰¹ 'глупак' (Андрић), *јеленко* 'мушкарац кога вара жена' [метонимијска асоцијативна веза *рогови* – *јелен* 'онај који има рокове' ← *набити рокове*

⁵⁰⁰ Сматрамо да метафора овде проистиче из метонимијске, егзистенцијалне повезаности осећања страха са неким телесним, физиолошким процесима (исп. нпр. конструкције *презнојити се од страха*, *дрхтати од страха*, *смрзнути се од страха*, које показују да се СТРАХ концептуализује као ТОПЛОТА/ХЛАДНОЋА). За уплашеног човека карактеристично је, дакле, одсуство самоконтроле и губитак присебности, што може резултирати и губитком контроле над физиолошким радњама. Познато је нпр. да је сасвим уобичајена телесна реакција осуђеника приликом извршења смртне казне електричном столицом било уринирање – вероватно изазвано осећањем страха.

⁵⁰¹ Несумњиво је да је жаргонизам *бисерко* (и *бисерка*) добијен сажимањем жаргонског израза *изваљивати бисер(е)*, који у Герзићевом речнику бележимо у значењу 'причати глупости'. Претпостављамо да су такве лексичке јединице у жаргонској комуникацији реализоване семантичком трансформацијом у чијој је основи иронија, будући да је у стандардном језику уобичајена синтаagma (колокација) *бисер(и) мудрости*. Ипак, не можемо поуздано тврдити да је баш то мотивисало употребу ових јединица у жаргону.

'преварити, варати (мужа), (из)вршити прељубу'], *чмарко* 'улизица, удворица' (синегдоха).

6.2.4.15. Пејоративи изведени суфиксом *-лија*

Како констатују П. Радић (1990) и Клајн (2003: 145–146), највећи број лексема са суфиксом *-лија* и данас чине турцизми, али се овај формант везује и за домаће основе, те га региструјемо и у двадесетак изведеница негативног експресивног значења у сфери 'човек' које су анализирани у овом раду. Углавном су посредни жаргонизми и лексика карактеристична за разговорну комуникацију и именице су више иронично-подругљиве него погрдне конотације. Изузев лексеме *рмпалија*, која је немотивисана (Клајн 2003: 146), све остале које региструјемо творене су по моделу *Ио + суфикс -лија*: *аршинлија, брканлија, буџаклија, западлија, кабинетлија, капутлија, комитетлија, компромислија, мандатлија, параграфлија, престижлија, режимлија, универзитетлија*. Примећујемо да већина изведеница припада лексичко-семантичкој групи ДРУШТВЕНИ ОДНОСИ, СТАЛЕЖ, СТАТУС, ЗАНИМАЊЕ, а има и оних којима се афективно именује човек као политички активиста. Таква семантичка спецификованост не чуди, будући да је суфикс *-лија* и у наслеђеним турцизмима у додиру са мотивном именицом примарно означавао занимање, припадност, типично обележје (исп. Радић 1990: 400–405). И код Клајна налазимо да су речи на *-лија* углавном стилски обележене, шаљиве или ироничне, а с тим у вези за наше истраживање посебно је занимљиво ауторово запажање да „*факултетлија* нипошто не може у сваком тексту да замени синтагму *факултетски образован човек*” (Клајн 2003: 146).

Посебан коментар заслужује лексема *дустабанлија*, коју РСАНУ и РМС региструју у неутралном значењу 'онај који има равне табане, дустабане', али се асоцијативним путем, у садејству метафоре и метонимије, у жаргону развило значење 'улични полицајац, позорник' (дакле – онај који је на ниској позицији у полицијској, али и широј друштвеној хијарархији).

6.2.4.16. Пејоративи изведени суфиксом *-ло*

Грађа анализирана у овом раду потврђује досадашња дериватолошка истраживања посвећена овом творбеном форманту. Посреди је агентивни суфикс који

долази искључиво на глаголске основе, при чему су изведенице увек пејоративно обојене и означавају особу која се бави непожељном активношћу, односно, стално или у превеликој мери врши неку радњу (исп. Бабић-Вујанић 1967; Клајн 2003). О томе сведочи 68 лексема погрдног значења на *-ло* у сфери човек мотивисаних глаголом, међу којима запажамо највише оних чија негативна експресивност потиче управо од основинске речи и афективним наставком се само „потврђује” (нпр. *баљезгало, зајавало, згртало, кењало, књезило, лапрдало, муљало, нагваждало, њушкало, хушкало, шкрабало* и др.). У далеко мањем броју случајева пејоративна лексема на *-ло* изведена је од глагола специфичног вида, са суфиксом који сугерише учесталост, фреквентативност, док коренска глаголска лексема уопште није негативно обојена (исп. *мољакало, пискарало*). Неколико је изведеница типа *nomina agentis* са суфиксом *-ло* чија негативна експресивност почива искључиво на наставку и нема везе са семантиком основинског глагола – нпр. *истраживало, казивало, оргуљало*.

Са становишта семантике, изведенице овог творбеног типа (Го + суфикс *-ло*) показују једну специфичност – наиме, готово половина од укупног броја анализираних лексема представља погрдне називе за особу која говори много / досадно / гласно или су пак у фокусу субјекта именовања садржај и смисао онога што је изречено, односно, намера са којом се говори: *баљезгало, дрндало, зврдало, кевкало, кењало, клепетало, кричало, лапарало, лапрдало, нагваждало, тандркало; приговарало; замерало, хушкало, проповедало* и др. Неке изведенице мотивисане су експресивним глаголима који својом примарном реализацијом значе говорење, и то претерано, бесмислено, глупо, заједљиво и сл. (*баљезгало, блебетало, нагваждало, опањкавало, прорицало, торокало* итд.) – нпр. Нека ћакула ко што ’оће од ових наших *ћаскала* и *блебетала* (РСАНУ); И све те брбљивце без устручавања су називали *нагваждалима* (РСАНУ); Ми смо били брбљиви, навијена *тандркала*, тртљароши – они су промукли и готово неми, ћуте и кад говоре (Стевановић: Змајеви, 96); Износила их [разлоге] редом [...] и показује их оном непознатом *приговаралу* (РМС).

Код неких облика на *-ло* погрдно значење је производ метафоричког преноса у полисемантичкој структури глаголске лексеме. Обично су у питању глаголи који примарно не припадају групи *verba dicendi*,⁵⁰² већ некој другој лексичко-семантичкој

⁵⁰² Више о синтаксичким карактеристикама овог типа глагола, пре свега о њиховој рекцији – в. Прањковић 2007 и Штрбац 2011. Комуникативно-семантичким особеностима глагола говорења, које су

скупини, нпр. глаголима ударања, човековог деловања, ономатопејским глаголима који означавају оглашавање животиња или звукове из природе. Ове глаголе са глаголима говорења повезују заједничке семантичке компоненте, а то су семе које се односе на произвођење звука и различите особине звучних средстава.⁵⁰³ Тако пејоративне лексеме на *-ло* чији је денотат 'особа која говори' могу бити мотивисане глаголима ударања (*бубњало, клепетало, клопарало*), глаголима који означавају човеково деловање у ширем смислу (*кењало, муљало*), затим звучање различитог типа, које може потицати од каквог музичког инструмента или појаве у природи (*дрндало, зврндало, тандркало*), као и од животињских гласова (*гроктало, кевтало, кричало*) – нпр. Каква *клепетала* овај агроном и Беба. Пуни прича као кесе с конфетима папирића (РСАНУ); А гдје су тек празнови и пјесничка *зврндала* (РМС); Све бих ја вас за језик повешао, а и московска *кевтала* заједно с вама — без даљега је одговорио [руски спахија] на ту вест (РСАНУ).

Глаголи из поменутих лексичко-семантичких група, које препознајемо у основи пејоратива са суфиксом *-ло*, имају у својој семској структури једну значајну компоненту заједничку са компонентом коју налазимо у примарној реализацији неутралних глагола говорења типа *рећи/казати* – у питању је сема која носи информацију о начину формирања говора уз одређени звук.⁵⁰⁴ Погрдно значење изведеница на *-ло* од глагола који примарно не припадају лексичко-семантичкој групи глагола говорења заснива се на трима факторима, од чега су два општија и тичу се свих пејоратива овог творбеног типа: 1) суфикс *-ло*, који уноси компоненту негативне експресивности и 2) семантика понављања, тј. учесталог вршења радње (у овом случају посредни је радња претераног говорења). Чини се да је трећи фактор који утиче на

управо предмет наше пажње када је реч о пејоративним изведеницама са суфиксом *-ло* у значењу вршиоца радње, бавила се С. Ристић (2006б, 2007). Иста ауторка, у студији о експресивној лексици, у делу посвећеном глаголским експресивима, напомиње да се њихова семантика заснива на унутрашњој форми речи, звуковној структури и емотивно-оцењивачкој модалности (Ристић 2004: 122). Њена истраживања показују како се захваљујући тим компонентама, посебно семама звука, може реализовати погрдно значење у сфери говорења и код глагола који примарно не припадају овом семантичком пољу.

⁵⁰³ О експресивности глагола говорења, условљеној семантичким компонентама које су заједничке овој групи глаголских речи и групама које примарно означавају ударање, човеково деловање и сл. – в. и Маринковић Мандић – Јовановић 2014.

⁵⁰⁴ Исп. у РМС значење глагола *рећи* 'говором изложити, саопштити, изговорити, изјавити, казати; уопште речима саопштити, усмено или писмено' и именице *говор* 'исказивање, начин исказивања мисли и осећања звучним језичким средствима (речима); шум гласова којима се људи споразумевају, говорење, речи' (истакнуте су релевантне семе у дефиницијама значења, које омогућавају семантичку везу између глагола говорења и других глагола који у одређеној семантичкој позицији могу означавати говорење).

формирање пејоративног значења ових лексема то што су засноване на некој врсти појмовне деградације човека, будући да се људски говор поистовећује са животињским крицима, звуцима које производе неживи предмети и сл. На тај начин постиже се сличан ефекат експресивности као путем метафора заснованих на односима и хијерархији Великог ланца постојања – ЧОВЕК ЈЕ ЖИВОТИЊА И ЧОВЕК ЈЕ ПРЕДМЕТ, при чему се ставља у фокус једна сфера која је карактеристична искључиво за људе и разликује их од остатка живог и неживог света, а то је говор. Говор подразумева 'исказивање мисли и осећања', 'шум гласова којима се људи споразумевају', а свођење људског ГОВОРА на БУЉЊАЊЕ (> *бубња́ло*), ТАНДРКАЊЕ (> *тандрка́ло*), ЗВРНДАЊЕ (> *зврнда́ло*), ДРНДАЊЕ (> *дрнда́ло*) неживих предмета, односно на ЛАЈАЊЕ, КЕВТАЊЕ паса (> *лаја́ло*, *кевта́ло*) – имплицира да садржај говора није промишљен, својствен интелектуалном бићу, већ празан, бесмислен шум, попут ономатопејских звукова.

Коначно, покушаћемо да одговоримо на питање због чега преко 30 од 68 забележених лексема творбеног типа Го + суфикс *-ло* у нашој грађи представљају блискозначне погрдне називе за човека који говори. Разлог, чини нам се, треба тражити у прототипичном значењу оваквих изведеница, које описује још А. Белић (1936: 227), а потврђује истим речима и М. Бабић-Вујанић (1967: 90) – оне значе „сталног или претераног вршиоца радње с пејоративном нијансом”. Будући да смо приликом семантичке анализе пејоратива у сфери 'човек' више пута констатовали да се претерано говорење сматра непожељном активношћу у српској друштвено-језичкој заједници, не чуди што упадљиво велики број изведеница чије творбено значење које Белић описује наведеним речима означавају баш 'брбљиву особу'. Рекло би се да се за семантичку реализацију 'превише говорљива особа, брбљивац' специјализовао један одређен творбени тип, а то су *nomina agentis* на *-ло* које значе „сталног или претераног вршиоца радње с пејоративном нијансом”.

И друге лексеме са суфиксом *-ло* у прегледаној грађи потврђују констатацију С. Бабића да су ове изведенице „*osjećajno obilježene, u blažem ili jačem pogrđnom smislu*”, као и да се граде „*od osnova koje većinom znače društveno lošu nevrjednu ili negativnu radnju*”. Неколико њих реферише на беспосличара: *ззјавало*, *зевало*, *зјакало* – нпр. Било је ту умних глава и озбиљне чељади, а исто тако бена и *ззјавала* какве ћеш срести иза сваког плота

(PMS); Не дајте маха брбљивцима, *зевалима* и небригама (PCAHY); Од таквих је међу Мрачајцима предњачио тупавац *зјакало* Кркан (PCAHY).

Анализирајући лексеме којима се погрдно именују људи као представници друштвених слојева, занимања, социјалних сталежа и сл., истакли смо да постоји велики број пејоратива којима се реферише на лошег, ненадареног писца, сликара, музичара. Многе од њих проналазимо управо међу суфиксалним дериватима на *-ло*, и то нпр. за писца/песника: *дрљало*, *набрајало*, *пискарало*, *чрчкало*, *шарабатало*, *шкрабало*; за сликара: *мазало*, *пацкало*, *цртало*; за музичара: *бубњало*, *шкрипало*. Негативна експресивност свих наведених лексема потиче од мотивног глагола, којим се на презрив начин именује радња – писање/сликање/свирање. Самим тим, изведеницом на *-ло* сугерише се да је вршилац радње недостојан представник своје професије.⁵⁰⁵

Језичка слика света коју репрезентују изведенице овог творбеног типа указује на још неке активности односно духовне особине које друштвена заједница оцењује као непожељне, услед чега креира погрдне називе за номинацију њихових носилаца. То су нпр. грамзљивост – *згртало*; претерана радозналост – *њушкало*; оклевање и несигурност – *скањерало*; пренаглашена сумњичавост, неповерљивост – *сумњало*, размаженост – *књезило*, полтронство и бескарактерност – *трчкало* итд. Нпр. Миха, тај коњски трговчић и *згртало* новаца [...] хоће да наткрили гавана (PCAHY); Он је *њушкало*, мора све да зна (PCAHY); Сигуран сам да ће *сумњала* презриво одмахнути руком [...] и рећи: Басара је то написао и сада нам само баца прашину у очи (Басара, 31).

У вези са пејоративношћу изведеница деривираних од глаголских основа додавањем суфикса *-ло* С. Ристић (2004: 60) запажа да реализују негативно експресивно значење, али „сниженог степена”,⁵⁰⁶ а као потврде наводи лексеме које региструјемо и у

⁵⁰⁵ О томе в. и у тачки 5.6. овог рада, у делу посвећеном погрдним називима за човека као представника професије.

⁵⁰⁶ Ублажавање негативне експресивности глаголске лексеме наставком *-ло* и блажу пејоративност изведеница овог типа приметили су и проучаваоци који су се бавили језиком и стилем појединих књижевника. Тако је А. Милановић у песничком језику Новице Тадића констатовао велики број индивидуализама међу именицама типа *nomina agentis* са суфиксом *-ло*. Посреди су неологизми којима је Тадић „углавном именовао демоне из свог песничко-митолошког антисвета, смештеног у простор савременог града” (Милановић 2016: 177). У том „лексикотворству” песник се „показао као вредан и савестан радник”, са добрим језичким осећањем, а о погрдном значењу лексема на *-ло* у Тадићевом именослову (нпр. *грдило*, *грицкало*, *кезило*, *кусало*, *мицало*, *сисало*) А. Милановић закључује следеће: „Иако систем чине лексеме са значењем демонских бића која претерано и стално врше радње именоване пејоративним глаголима, чини се да је избором творбеног модела Тадић ипак ублажио негативну експресију коју није стишавао при творби нових сложеница” (И., 192; истакла Ј. Ј.)

нашој грађи: *њушкало, мувало, намигивало, намешијало, клейало* и др.⁵⁰⁷ И нама се чини да је изведеницама овог творбеног типа својствен нижи степен пејоративне семантике, те да им је тон више презриво-подругљив него изразито погрдан.

6.2.4.17. Пејоративи изведени суфиксом *-ов*

У питању је још један суфикс који претежно учествује у творби лексема карактеристичних за разговорни језик. Од придевских основа изведене су *nomina attributiva* *буцов, гладов, грдов, куштров, лудов, поганов,*⁵⁰⁸ *празнов* (у значењу 'празноглавац'), док са именицом као мотивном речју бележимо изведенице *апсов, Ерцов, зељов, мазгов, слобов, цулов, Швабов*. Међу анализираним пејоративима са овим формантом бележимо и неколико деривата по моделу Го + суфикс *-ов*, као што су *зврндов, зинзов, тртов*, а од заменичке основе несумњиво је *нитков*. За лексему *лажов* Клајн (2003: 176) претпоставља „да је од основе придева *лажљив*”, али се нама, с обзиром на значење,⁵⁰⁹ чини да је могућа и глаголска мотивација (од презентске основе *лаж-*).

6.2.4.18. Пејоративи изведени суфиксом *-овић/-евић*

Посреди је сложен суфикс, састављен од присвојног придевског *-ов/-ев* и деминутивног *-ић* и примарна функција му је била патронимска, дакле, изведенице су означавале сина/потомка (Клајн 2003: 111). Није неуобичајено, међутим, ни везивање овог суфикса за апелативне именице или придеве са значењем неке особине, при чему се добијају деривати подругљиво-ироничне експресивне тоналности. Од именичких основа међу анализираним пејоративима региструјемо *дроњевић, крмковић, мастиловић, сиротановић*, као и бројне изведенице од именица типа *nomina attributiva* на *-њак*: *безвезњаковић, досадњаковић, неспособњаковић, неспретњаковић, отмењаковић, паметњаковић, побожњаковић, покварењаковић, поштењаковић*,

⁵⁰⁷ М. Бабић-Вујанић је анализирајући *nomina agentis* на *-ло* дошла до закључка да постоје и оне код којих се уопште не реализује пејоративно значење. Такве лексеме, наравно, нису уврштене у корпус за ово истраживање.

⁵⁰⁸ Ова лексема мање је уобичајена у савременом језику у односу на истозначни облик *погановић*.

⁵⁰⁹ У РСАНУ је одредница *лажов* упућена на *лажљивац*, а она пак дефинисана као 'онај који је лажљив, који лаже', те отуда и сугеришемо као вероватнију глаголску основу.

слободњаковић. Неке од њих, како запажа Клајн (2003: 112), имају истозначне облике без наставка *-овић*, који су такође уобичајени у употреби – нпр. *покварењаковић*, *сметењаковић* и др.,⁵¹⁰ док је у појединим случајевима изведеница на *-овић* готово сасвим потиснула из употребе примарни облик са суфиксом *-њак*, нпр. *паметњаковић* : *паметњак*.⁵¹¹

Од придевских основа у грађи су забележене атрибутивне именице *безбрковић*, *голобрадовић*, *малигановић*, *погановић*, а семантика им варира од иронично-подругљиве (прве две) до врло погрдне (трећа и четврта у низу), што је несумњиво условљено значењем придева.

Забележене су и неколике изведенице са заменицом у основи: *којекаковић*, *никаковић*, *никоговвић*, *оваковић*.⁵¹²

Творбено је необична пејоративна изведеница *ритаковић*, у значењу 'рита (2) [пеј. одрпанац, одрпанко, безвредна особа, ништарија]', јер једино у њеној творбеној структури региструјемо проширену варијанту суфикса *-аковић*. Можемо само претпоставити да је посреди аналогија према бројним облицима код којих тај сегмент потиче од двају суфикса *-њак* и *-овић*. Проширену варијанту суфикса *-овић* препознајемо и у творбеној структури изведенице *пасиковић*, у значењу 'погрд. пасји син', где је наставак *-иковић* вероватно такође аналошки, према бројним презименима.

6.2.4.19. Пејоративи изведени суфиксом *-тељ*

Грађа анализирана у овом раду доноси свега неколико негативно тонираних лексема којима се именује човек, изведених овим суфиксом. Њихова пејоративност заправо долази од семантике основинских глаголских лексема, којима се именује радња оцењена као непожељна, лоша. Посреди су негативно експресивне *nomina agentis*, чије је афективно значење увек видљиво у контекстима: нпр. *гушитељ*, *давитељ*,

⁵¹⁰ Клајн (2003: 112) констатује да је разлика између двају облика (са *-њак* односно *-њаковић*) у нешто израженијој афективности другог, која по ауторовим речима „без сумње произлази из првобитног патронимског значења суфикса: *покварењаковић* је не само покварен, него је и син односно потомак *покварењака*, што значи да се погрда проширује на целу породицу”.

⁵¹¹ Потврду за то даје и *Електронски корпус српског језика*, у коме лексеми *паметњаковић* у свим падежним облицима бележимо 45 пута, а основинску именицу *паметњак* – нити једном.

⁵¹² Клајн (2003: 113) истиче да се речима које имају заменичку основу изриче „неповољан суд о нечијем пореклу или особинама”, а више речи о некима од њих било је у поглављу о погрдним називима за човека као представника друштвеног слоја, статуса и сл.

прогонитељ (ове три чак у жаргону развијају посебно пејоративно значење 'досадњаковић, смарач'), *кваритељ*, *рушитељ*.

6.2.4.20. Пејоративи изведени суфиксима *-џија/-џија*

За суфикс *-џија* Клајн (2003: 206) каже да је „број речи у којима је заступљен знатно већи од ‚активног‘ фонда”, те да речници бележе „много данас заборављених турцизама”. Ипак, наша грађа показује да су творбени модели са овим формантом поново актуализовани, махом у жаргонском регистру.⁵¹³ Стандардну и жаргонску лексику нисмо анализирали одвојено у овом раду, те и изведенице овим наставком посматрамо скупа. Међу погрдним називима за човека деривираним суфиксом *-џија* разликујемо оне са именицом у основи – нпр. *баронџија*, *зборџија*, *кавгаџија*, *макаронџија*, *мундирџија*, *прџија* (каже Андрић – „према прџа=страх”), *романџија*, *тобџија*, *фркаџија*, *фурунџија*, као и изведенице *силеџија*, где се уочава проширени суфикс *-џија* и *филмаџија*, где је суфикс *-џија*. Глаголску мотивацију имају пејоративне изведенице *бунџија*, *галамџија*,⁵¹⁴ *дркаџија*, *дрмаџија*, *згртаџија*, *контраџија*, *локаџија*, *пубаџија*, *табаџија*, *шибаџија*, *иљокаџија*.

6.2.5. Погрдни називи за жене

Показало се на више места у творбеној анализи да лексика погрдног значења у именовању човека умногоме репрезентује деривационе карактеристике целокупног речничког фонда српског језика. Тако је и у домену моције, те су најпродуктивнији творбени модели међу пејоративним изведеницама за особе женског пола они у којима

⁵¹³ Разматрајући продуктивност творбеног типа са суфиксом *-џија*, Б. Ћорић (2008: 62–67) објашњава да је она у нашем лексичком систему увек била условљена општим друштвено-историјским приликама. У време турске владавине у српски језик су ушле бројне речи са суфиксом *-џи/-чи*, који је на домаћем терену усложњен формантом *-ја* и био је веома продуктиван. Међутим, историјске прилике су утицале на повлачење турцизама из свакодневне употребе, те и овај творбени тип „поодавно је у узмицању пред другим творбеним типовима са продуктивнијим формантима исте творбене категорије (*-ач*, *-ар*, *-тељ*, *-ац* и сл.)”. Ипак, и проф. Ћорић констатује да „у жаргону, у свакодневном разговорном језику [...] овај формант као да доживљава нову младост”, а његово додавање на домаће основе „у резултату може да да само стилски маркирану реч” (Ћорић 2008: 67).

⁵¹⁴ За изведенице *бунџија* и *галамџија* теоретски је могућа и именичка мотивација, али пошто „значење пре упућује на глагол” (Клајн 2003: 207), сматрамо их дериватима од *бунити се*, *галамити*. Тако мисли и П. Радић (1998, према Клајн).

се суфикси *-ка* и *-ица* додају основама мотивних именица са значењем мушке особе (исп. Ћорић 1982).

6.2.5.1. Пејоративи изведени суфиксом *-ка*

Као замена за мушки суфикс, формант *-ка* се у неким случајевима додаје уместо форманта *-иц*, те у грађи региструјемо лексеме *бангавка*, *жутокљунка*, *маторка*, *наочарка*, *неотесанка*, *одрпанка*, *пишљивка*. Као и на нивоу целокупног лексичког фонда, тако и међу пејоративима у сфери човек, *-ка* „долази најчешће на именице са завршетком на *-р* и на *-н*” (Клајн 2003: 133). Међу моционим парњацима мушких облика на *-р* бележимо пејоративе *балавандерка*, *габорка*, *глобарка*, *глодарка*, *гузичарка*, *даркерка*, *дијаболничарка*, *јунферка*, *кењаторка*, *кобасичарка*, *масерка*, *метларка*, *опанчарка*, *падавичарка*, *пекинезерка*, *сељоберка*, *уличарка*, *фенсерка*, *ишберка*, *шинтерка*, а на изведенице мушког рода са финалним *-н* суфикс *-ка* долази у примерима *гаванка*, *згубиданка*, *јадунка*, *копиланка*, *кретенка*, *лацманка*, *љаксонка*, *мађаронка*, *пицанка*, *шабанка*. Такође, моциону функцију у деривацији погрдног назива за жену суфикс *-ка* има и када се додаје облицима за мушка лица са наставцима *-тељ* (*гушитељка*, *давитељка*), *-ов* (*куловка*, *стрњовка*), *-овић/-евић* (*никоговићка*, *отмењаковићка*, *пасиковићка*, *скоројевићка*). Као моциони суфикс *-ка* се јавља и у облицима женских пејоратива *гурбетка* и *фосилка*, а по свој прилици и у жаргонском *случајка*, према мушком *случај* ’особа за жаљење, јадник; будала’ (Герзић).

Грађа доноси и низ погрдних назива изведених суфиксом *-ка* од лексема које не значе мушкарца, већ нешто што је у вези са особинама/понашањем/начином живота именоване жене: нпр. *дроцка* (< дроца), *камењарка* (< камењар; исп. Клајн 2003: 139), *каћиперка* (< *каћиперити се*), *контејнерка* (< *контејнер*), *тротоарка* (< *тротоар*). У таквим случајевима наставак *-ка* нема моциону функцију.

6.2.5.2. Пејоративи изведени суфиксом *-ица*

Б. Ћорић (1982: 159) констатује да је формант *-ица* најчешћи од свих суфикса који имају моциону функцију. У грађи анализираној у овом раду наставак *-ица* подједнако је заступљен као наставак *-ка*, а у складу са запажањем И. Клајна (2003: 116), суплетивно, уместо мушког суфикса, долази углавном уместо *-(а)и* и *-ик/ник*. Тако

према пејоративима за особе мушког пола са финалним *-иц* региструјемо женске погрдне називе *аљкавица, балавица, ваиљивица, гњидавица, голуждравица, жгољавица, крмељивица, лајавица, млохавица, мудрица, неотесаница, оваковица, одрпаница, оклепаница, онаковица, Пемица, светица, смрдљивица, трапавица, упишаница, цмиздравица, шугавица*.

Мушки облици погрдних имена на *-ик/-ник* имају према себи следеће моционе парњаке изведене суфиксом *-ица* у анализираној грађи: *блудница, гладница, грозоморница, пуићеница, распуштеница*.⁵¹⁵

Моциони суфикс *-ица* уочавамо и у женским пејоративима који су добијени према облицима погрдних назива за мушкарце на *-ар* (*опанчарица, тиљарица*), *-ач* (*гушачица, јечачица, подводица, понављачица, смарачица*), *-аш* (*зеленашица, погузијашица, сидашица, сурлашица, цвикерашица*), а парњаке међу називима за мушкарце имају још три облика на *-ица* које доноси анализирана грађа – *нитковица* (< *нитков*), *скотница* (< *скот*) и *фукарашица* (< *фукара*), последња два са проширеним варијантама суфикса.

⁵¹⁵ Последње две изведенице захтевају коментар који се не тиче искључиво њихове творбе. Премда РМС према женском облику *распуштеница* у значењу '1. разведена жена 2. жена сувише слободног понашања, развратница' региструје именицу мушког рода *распуштеник* '1. човек који се развео са женом. 2. човек неуредна и раскалашна живота, развратник', ове лексеме нипошто нису равноправне у лексичком систему, тачније, не употребљавају се једнако уобичајено. Далеко чешће говорници српског језика посежу за обликом *распуштеница*, што је свакако везано за стереотипну перцепцију полова и неједнак третман мушкарца и жене у сфери емотивних веза, интимних односа и сексуалности. У делу рада посвећеном семантичкој анализи пејоратива на више места смо истакли да друштвено-језичка заједница по правилу осуђује женски промискуитет и честу промену партнера, а сасвим ретко исту особину замера мушкарцима (каткад се чак називи за похотљивог мушкарца користе са семантичким предзнаком лаудативности, афирмативности – нпр. *пастув, ждребац, јечач, швалер*). У складу са таквом језичком сликом света јесте и употреба негативно обојених назива за разведеног мушкарца и жену, те се, очекивано, са одбојним ставом и презиром по правилу посматра разведена жена, а тек спорадично мушкарац. О томе сведочи *Електронски корпус српског језика*, у коме је лексема *распуштеница*, у свим морфолошким ликовима, потврђена 45 пута, а лексема *распуштеник* свега једном. Још су драстичнији резултати претраге ових двеју именица на интернету, те *распуштеницу* у облику номинатива једине Гуглов претраживач региструје чак 11.700 пута на различитим интернет-страницама, док се облик *распуштеник* појављује 1.490 пута. Јасно је, дакле, да су ови пејоративи различито заступљени у живом језику и поставља се питање да ли је *распуштеница* уопште добијено моционом деривацијом према *распуштеник* или је смер био обратан. Овакву нашу недоумицу могу посредно разрешити моциони парњаци *пуштеник – пуштеница*, које региструје РМС, али не дефинише на исти начин, те налазимо да је *пуштеница* примарно 'растављена, разведена жена, распуштеница', а секундарно 'она која је пуштена из затвора', док је *пуштеник* према овом речнику искључиво 'онај који је ослобођен, отпуштен из затвора'. Ако *пуштеник* у значењу '*разведен мушкарац' не постоји према женском облику *пуштеница* чини се вероватним да је и облик *распуштеница* творбено „старији” од свог мушког моционог парњака.

Коначно, суфикс *-ица* и сложени форманти *-лица*, *-ница* имају функцију у деривацији неких пејоратива чији је денотат 'жена' који према себи немају мушке корелативе, што наводи на закључак да се исте особине и облици понашања не мерејају мушкарцима. Очекивано, посреди су погрдни називи којима се сугерише женска сексуалност, промискуитет: *ваћкалица*, *доспелица*, *дудлашица*, *јунгферица*, *ниједница*, *посусталица*, *успаљеница*, *штајгерица*.

6.2.5.3. Пејоративи изведени суфиксом *-уља*

Уз најпродуктивније творбене моделе у деривацији погрдних назива за жене, а то су они са аугментативним суфиксима *-етина* и *-урина*, које смо представили у делу посвећеном деминутивним и аугментативним пејоративима, као продуктиван показао се и суфикс *-уља*. Додаје се на именичке, придевске и глаголске основе и најчешће резултира лексемама високог степена пејоративности.

Када су посреди изведенице од именичких основа, примећујемо да суфикс *-уља* у највећем броју примера само појачава погрдно значење основинске речи, која је и сама регистрована као пејоратив у нашој грађи: *дроцуља* (< *дроца*), *кравуља* (< *крава*), *пиздуља* (< *пизда*), *равуља* (< *рава*), *цавуља* (< *цава*). Још су два женска пејоратива у жаргону добијена од именичких основа, а погрдно значење је производ садејства афиксалне и семантичке деривације – *млекуља* 'жена са великим грудима' (Герзић) и *чмаруља* 'девојка, жена која упражњава анални секс' (Андрић).

Међу изведеницама овим суфиксом од придевских основа забележени су пејоративи *беснуља*, *грдуља*, *махнутуља*, *мудруља*, *одртуља*, *отрицуља*, *празнуља*.⁵¹⁶

Клајн (2003: 195) налази да су од глаголских основа суфиксом *-уља* изведене „шаливо-пејоративне *поб(ј)егуља*, *попишуља*, *смејуља* (*сми-*)”, али наша грађа доноси далеко дужи низ лексема овог творбеног типа, чија је конотација ретко шаллива, а чешће, може се рећи – изразито погрдна, увредљива. Углавном су у питању вулгарни жаргонизми и неколики вулгаризми забележени у описним речницима, а њихова

⁵¹⁶ У вези са суфиксом *-уља* Клајн (2003: 195) такође констатује да „изведенице од придева готово увек значе жива бића”, као и да „пејоративне су кад се односе на жене”. Међу примерима које аутор наводи као потврду негативног експресивног значења само једна није забележена у нашој грађи, а то је лексема *мртвуља*, у значењу 'млитава, лена женска особа'.

негативна експресивност углавном долази већ од глаголских основа: *јебуља*, *нафракуља*, *орцуља*, *попишуља*, *рашчепуља*, *серуља*, *трпуља*, *чепуља*, *шеврдуља*.

6.2.5.4. Пејоративи изведени суфиксом *-ура*

Посреди је још један аугментативно-пејоративни суфикс, који углавном долази на именичке основе – нпр. *газдура*, *девојчура*, *клициура*, *мајчура*, *сељанчура*, *Циганчура*. Од придевских основа региструјемо изведеницу *гадура*,⁵¹⁷ а чини се да су глаголом мотивисани облици *лажура* и *мазура*. Једна изведеница добијена је од заменичке основе – *ништура*. Облички је необична лексема *Цигаништура* 'аугм. и пеј. од Циганка' (РСЈ), у вези са чијом творбеном структуром остајемо у недоумици да ли је посреди изведеница од основе *Циган-* проширеним суфиксом *-штура* (аналогично према *калаштура* и сл.) или је пак реч о секундарном деривату, мотивисаном аугментативом *Цигаништина*.

6.2.5.5. Пејоративи изведени суфиксом *-уша*

Суфикс *-уша* учествује у деривацији 66 лексема погрдног значења из сфере 'човек' анализираних у овом раду, међу којима запажамо разлике у степену пејоративности коју реализују, као и у погледу тога колико су стилски маркиране и резервисане за разговорну комуникацију. То су нпр. именице: *аљкавуша*, *безвезњакуша*, *Бошњакуша*, *дошљакуша*, *капетануша*, *климактеруша*, *кромпируша*, *намигуша*, *пиздуша*, *плавуша*, *полегуша*, *спонзоруша*, *торокуша*, *успијуша*, *флертуша*, *шалтеруша* итд.

И. Клајн (2003: 198) констатује да је *-уша* веома плодан и експресиван суфикс, који готово увек има пејоративан призвук, посебно изражен у моционим изведеницама

⁵¹⁷ Могућа је и именичка мотивација – дакле, *гадура* је добијено или од придева *гадан* или од именице *гад*. Предност дајемо придевској мотивацији имајући у виду семантичку парафразу у речницима (исп. у РСАНУ *гадура* 'погрд. а. *гадна*, одвратна, зла жена; неваљалица; ружна жена'; слично је дефинисано и у РМС: пеј. *гадна*, рђава жена; неваљалица). И Клајн (И., 197) запажа да „пејоратив *гадура* могао би бити од именице или од придева”.

од именица мушког рода⁵¹⁸, што потврђује и наша грађа. Наиме, готово трећина пејоратива на *-уша* анализираних за потребе овог истраживања (23 од укупно 66 лексеме) представљају моционе деривате од именица мушког рода (нпр. *ајгируша*, *богаљуша*, *дошљакуша*, *официруша*, *сељакуша*, *четникуша* и др.). У вези са моцијом, а посебно имајући у виду пејоративност овог типа изведеница, која је у фокусу наше пажње, занимљива је Бабићева напомена да се суфиксом *-уша* творе „imenice које означају žene које су се љубакале, спавале с ројмом и изведеничкој основи” (Бабић 1986: 312), што аутор поткрепљује примерима од којих су неки забележени и у нашем корпусу, нпр. *капетануша*, *официруша*, *солдатуша*. Међутим, не бисмо се могли у потпуности сложити са наведеном Бабићевом констатацијом и потврдама, пре свега због чињенице да оваква погрдна квалификација женских лица није једина могућа семантичка реализација изведеница на *-уша*. Уобичајеније значење моционих изведеница од именица мушког рода из сфера ’занимање/професија’, ’војни чин’, друштвени статус’ јесте значење супруге (ретко ћерке) мушког лица именованог мотивном лексемом,⁵¹⁹ што потврђује лексикографски опис овог типа твореница у дескриптивним речницима српског језика: нпр. *жандаруша* ’(обично пеј.) жандарева жена или девојка’ (РСАНУ; исп. и РСЈ), *капетануша* ’пеј. капетанова кћи или жена’ (РСАНУ), *мајсторуша* ’пеј. мајсторова жена’ (РМС), *официруша* ’пеј. официрова жена’ (РМС, РСАНУ).⁵²⁰ Употреба оваквих моционих изведеница на *-уша* у именовану

⁵¹⁸ Проучавајући моционе суфиксе у српскохрватском језику, Б. Ћорић дотакао се и изведеница деривираних суфиксом *-уша*, истакавши да је овај формант имао двојаку функцију: прва је моциона, што значи да се суфикс *-уша* у творбеном процесу „наслањао на корелативни мушки суфикс”, док је друга самостална творбена функција, што значи да је овај наставак био продуктиван у образовању назива за женска лица „самостално, непосредно од основе” (Ћорић 1982: 149). Наша грађа доноси лексеме погрдног значења изведене суфиксом *-уша* које потврђују обе наведене функције овог творбеног форманта.

⁵¹⁹ И М. Стевановић запажа да се наставком *-уша* творе моционе изведенице женског рода према одговарајућим именицама мушког рода, као и да се „њиме граде имена жена супругâ” (Стевановић 1986⁵: 536).

⁵²⁰ А. Пецо, у раду посвећеном вишезначности лексема са суфиксом *-уша* у српскохрватском језику, објашњава у једној тачки да изведенице овог творбеног типа „стоје као imenice ženskog roda према imenicama muškog roda за именовање врсте занимања, било да је riječ о занимању обaju rodova, било да је у питању одређивање supruge према мужевлјевом занимању” и наводи парове примера за оба случаја – *опанчар* : *опанчаруша*, односно *мајстор* : *мајсторуша* (Пецо 1995: 153). Даље у раду, међутим, аутор се позива на поменути Бабићев закључак, цитирајући да „izvedenice на *-uša* именују ’žene које су се љубакале, спавале с ројмом и изведеничкој основи’: *kapetanuša*, *kaplaruša*, *oficiruša*, *regimentuša*, *soldatuša*”. А. Пецо исправно допуњава наведену тврдњу напоменом да неке од ових изведеница „могу именовати и

женских особа вредна је пажње не само са лингвистичког (дериватолошког) становишта, већ преваходно са културолошког и социолошког аспекта, будући да је, с једне стране, свезана са питањима родне равноправности и положаја жене у друштву, док са друге указује на став културно-језичке заједнице према одређеним типовима занимања/професије. Будући да је у средишту наше пажње лексика погрдног значења у номинацији човека, именице типа *жандаруша*, *мајсторуша*, *официруша* и сл. посебно су интересантне јер се њима, изгледа, постиже двострука пејорација. Прво, учавамо да се особа женског пола именовањем према мужевљевој професији или социјалном статусу већ иницијално индиректно унижава, јер се посматра кроз призму брачног статуса и супружничке улоге, а затим се и директно извргава погрди, и то, како се чини, управо због остварености у тој друштвеној улози, односно, због брака са човеком чије се занимање/чин/друштвени статус сматрају непожељним или достојним презира из перспективе субјекта именовања. Наиме, изведеницама са суфиксом *-уша*, чија је конотација увек негативна, сугерише се неодобравање говорне заједнице, те презрив став према представницима одређене професије, односно социјалног и/или материјалног статуса – како према жени, која се директно погрдно именује, тако и према мушкарцу као представнику неког друштвеног слоја. Тако се нпр. лексемама *мајсторуша*, *опанчаруша* и сл. директно погрдно именују жене чији су мужеви представници професија које нису престижне, већ су ниско рангиране на друштвеној лествици. Отуда, дакле, проистиче да се овим именицама посредно уједно изражава и негативан став језичке заједнице према мушким особама означеним мотивном лексемом.

Када је посреди именовање жене на основу односа према мужу, тј. номинација према брачном статусу супружника, међу изведеницама са суфиксом *-уша* посебну пажњу завређује лексема *повратуша*, којом се у српском језику погрдно назива 'жена која напушта мужа и враћа се у родитељску кућу' (РМС). Оваква твореница недвосмислено указује на презрив и подругљив однос говорне заједнице према жени

ženu čiji je muž ono što se iskazuje osnovnim pojmom", али додаје и да је посреди жена „која има настраних моралних особина, она се 'љубака с другима' (Babić)" (Пецо 1995: 154).

која, упркос покушају, није успела да се оствари у улози супруге, те је погрдним именом окружење ниподаштава као виновника раздора брачне заједнице.⁵²¹

Несумњиво је да је наставак *-уша* увек индикатор погрдног значења лексема којима се именују особе женског пола, без обзира на категоријалну припадност и семантику мотивне речи. Ипак, приликом дефинисања овог типа изведеница у описном речнику треба водити рачуна о семантичком потенцијалу творбеног типа 'основа именице мушког рода + *-уша*', будући да он покрива широк спектар нијансираних значења.⁵²² Можемо претпоставити да се „преуско” одређење погрдног значења оваквих именица, које износи С. Бабић, заснива на двама лексикографским дефиницијама које налазимо у РМС, и то код одредница *капетануша*: 'погрд. женска особа која (се) љубака с капетанима' — Лијепе су ми то дјевојке! *Капетануше!* и *солдатуша* — 'она која се меша, љубака са солдатима, разуздана жена' — Остале дјевојке оговарале ју [...] да је *солдатуша*, да плаче за водником; Дружио се с разузданим *солдатушама*. Контексти у наведеним примерима заиста на први поглед сугеришу значења која су лексикографи забележили, а сва је прилика да у речничком корпусу није било других примера за одређивање значења наведених двеју изведеница на *-уша*. Ипак, чини нам се да је приликом лексикографског описа лексема *капетануша* и *солдатуша*⁵²³ у РМС требало узети у обзир решења која су у истом речнику примењена у обради других именица овог творбеног типа (нпр. *официруша* 'пеј. официрова жена'), чиме би се могло указати на њихов шири семантички потенцијал. У прилог оваквом нашем ставу говори и чињеница да се у обради пејоратива *капетануша* у РМС очигледно поткрала грешка, која у овом речнику није видљива, будући да је контекст у самом примеру редукован. Уколико, међутим, обратимо пажња на речнички чланак одреднице *капетануша* у

⁵²¹ До сличног запажања долази и Љ. Поповић, која је, анализирајући полисемантичку структуру лексема *распуштеница* и *распуштеник* у РСАНУ, дошла до закључка „да се у језичкој слици стварности Срба ексбрачни статус поистовећује са моралном лабилношћу” (Поповић 2006: 71).

⁵²² О вишезначности изведеница на *-уша* од именица мушког рода в. у Пецо 1995 (152–155).

⁵²³ Разматрајући моционе изведенице деривираних суфиксом *-уша* и њихово погрдно значење које је у вези са промискуитетом, С. Бабић посебно издваја именицу *солдатуша*, додајући већ поменутој проблематичној семантичкој парафрази овог типа деривата („*žene* које су се љубакале, справале с ројтом и *izvedenič*кој *osnovi*”) још једну семантичку компоненту. Наиме, аутор сматра да именица *солдатуша* „означије *i ženu* којој је *muž* *soldat*, а она се љубака с *drugima*” (Бабић 1986: 312), али не поткрепљује овакво тумачење никаквим контекстом који би то потврдио. Имајући то у виду, као и примере које РМС наводи као потврду значења лексеме *солдатуша* (в. горе), не можемо се сложити са овим Бабићевим запажањем.

РСАНУ, запазићемо да је дефиниција 'пеј. капетанова кћи или жена' потврђена истим примером који наводи и РМС, али са нешто ширим контекстом, који управо и указује на исправније тумачење погрдног значења ове лексеме у Академијином речнику: Отвори! [...] Капетане, ти скриваш крвника [хајдука] под својим кровом! [...] Дјевојко, зовни капетана! [...] Оца нема код куће [...] Лијепе су ми то дјевојке! *Капетануше!* Сакриле су га [хајдука]!

Ипак, и наша грађа потврђује да се изведеницама на *-уша* неретко изражавају осуда и прекор, односно негативан став говорне заједнице према женским особама чије се понашање у односу са мушкарцима оцењује као недолично, неморално, промискуитетно. Еклатантан пример јесте већ поменута лексема *солдатуша* (и контексти из књижевности којима је погрдно значење потврђено у РМС), као и лексема *кадетуша*, коју региструје РСАНУ, у значењу 'погрд. женска особа која се радо забавља с кадетима'. Имајући све ово у виду, а умногоме вероватно подстакнут Бабићевим објашњењем, А. Пецо (1995: 154) и сам констатује да се изведеницама на *-уша* неретко именује жена „која има *nastranih moralnih osobina*”. С тим у вези, посебну пажњу завређује именица *спонзоруша*, која је релативно одскора веома распрострањена у употреби,⁵²⁴ те је од описних речника бележи само РСЈ и дефинише као 'жарг. еуфемистички назив за добро плаћену, отмену проститутку'.⁵²⁵ Нешто сликовитије (а, како грађа показује, и прецизније, тачније) дефиниције овог појма налазимо у двама речницима жаргона – Андрићевом: 'девојка, жена (обично изазовније одевена, накићена и јаче нашминкана) која се забавља са имућнијим мушкарцем из материјалних разлога; љубавница коју (бар делимично) издржава имућнији а обично знатно старији мушкарац' и Герзићевом: 'девојка која је заинтересована искључиво за богате мушкарце':

⁵²⁴ У *Електронском корпусу српског језика* налазимо чак 103 потврде за употребу лексеме *спонзоруша*, и то махом у контекстима који сугеришу неформалну, колоквијалну комуникацију. О фреквентној употреби и распрострањености овог пејоратива у номинацији жене сведочи и чињеница да је посреди једна од лексема потврђених у највећем броју извора који су послужили за формирање нашег корпуса (РСЈ, оба речника жаргона, Потих, Видојковић, Ћирић, Басара, Матијевић).

⁵²⁵ Примећујемо да значење именице *спонзоруша* у Матичином једнотомнику није маркирано ниједним од квалификатора *пеј.*, *погрд.* или *презр.*, који би, како нам се чини, могли доћи у обзир и употпунили би лексикографски опис ове лексеме. Такође, на основу великог броја примера које налазимо у нашем корпусу из савремене књижевности и *Електронском корпусу српског језика* запажамо да се лексема *спонзоруша* много уобичајеније реализује у изразито погрдном него у еуфемистичком значењу, будући да њен денотат није 'проститутка', како сугерише РСЈ, већ 'женска особа/девојка која је заинтересована искључиво за богате мушкарце', како је дефинише Герзићев речник.

Пр. Једног дана [ће] све ово да ми набије на нос и постане [...] млада *спонзоруша* (Потић, 17); Зашто се онда, пре неки дан, запрепастила када је у фиоци нахтасне видела пиштољ и његових седам-осам мобилних телефона? Анђо, Анђо, постала си права *спонзоруша* (Матијевић, 95); Она је бре одувек била *спонзоруша*, само ја то нисам хтео да видим (Герзић).

Осим споменутих моционих изведеница на *-уша* од именица мушког рода, примећујемо да је овај наставак продуктиван и као самосталан формант у деривацији изведеница погрдног значења за особе женског пола, при чему се додаје на именичке, придевске и глаголске основе. Тако женска неморалност, сексуалне склоности и промискуитетно понашање мотивишу творбу следећих лексема са суфиксом *-уша* из наше грађе: у РСАНУ – *кокетуша* 'пеј. од кокета' (*кокета* = женска особа која настоји да се својом спољашношћу, држањем и понашањем допадне, нарочито мушкарцима; каћиперка, намигуша); *намигуша* '(обично погрд.) она која намигивањем скреће на себе пажњу, намигљива женска особа; кокета, каћиперка; жена слободног понашања, жена лаког морала'; у РСЈ и РМС: *ајгируша* 'фиг. пеј. похотљива, путена женска особа'; *потркуша* 'пеј. 1. жена сумњивог морала склона скитњи'; у речницима жаргона: *полегуша* 'жена која радо пристаје на сексуални однос'; *спермуша* 'жена склона сексуалним контактима', *успаљенуша* 'девојка или жена слободног сексуалног понашања' (Герзић), *флертуша* 'девојка или жена склона флертовању, намигуша, кокета', *фригидуша* 'фригидна девојка или жена' (Андрић). Исто тако, језичка слика света показује да је негативан став патријархалне заједнице усмерен и према женама које рађају ванбрачну децу (нпр. *копилуша*), будући да је овај друштвени статус тесно повезан са колективним уверењем о женском промискуитету и неморалном владању.

Пр: Кажу да је страшна *намигуша*; многима је завртела мозак; Томи [...] се [...] обвезао једној поквареној маторој *намигуши* (РСАНУ); Те је вечери ваљда дошла гајдама и најзадња *потркуша* у селу која се истом мало научила уз плот скакорити (РМС); Ушао сам у stranku у опозицији, нажалост никад не оsetivši ни дашак власти. Није ме увела ни потреба за crним аутомобилом, ни за silikonsки третираним *polegušama*; Kada mi se неко не sviđa ја сам највећа *koketuša* на свету, а када ми се неко баš sviđa урадим све да га oteram од себе; Ово је озбиљна средина, овде су директорке [...] zrele, образоване žene. Кulture овог grada не може да води нека *uspaljenuša*; Она је, једноставно, јефтина *flertuša*; Žene, koliko сам sagledala, glume orgazam да би pothranile sujetu својим partnerима, да им се не би zalepila карактеристика „*frigiduša*” (интернет).

Примећујемо да највећи број лексема изведених суфиксом *-уша* којима се именују или апострофирају неморалне, промискуитетне особе женског пола, региструју речници жаргона, као и да је потенцијал за настајање жаргонизованих деривата овог творбеног типа у језику велики. То у својој студији о жаргону запажа и Р. Бугарски, истичући да је суфикс *-уша* „*već i po zvuku predodređen za negativnu ekspresivnost*”, као и да је посредни један од наставка „*koji se odskora naglašeniје žargonizuju*” (Бугарски 2006: 92).⁵²⁶ Као главну област примене овог наставка аутор наводи негативно именовање одбојних или неморалних жена, при чему су семантичке компоненте 'сексуалност' и 'промискуитет' присутне у структури лексичког значења још неких жаргонских изведеница на *-уша*, које нису регистроване у нашем корпусу: нпр. *асфалтуша* (проститутка), *навлакуша* (заводница), *напаљенуша*, *превртуша* (проститутка).

Уз претходно анализиране погрдне називе за промискуитетну женску особу, склону честом мењању партнера и одвећ сексуално активну са аспекта културно-језичке заједнице и патријархалног морала, међу изведеницама на *-уша* налазимо и немали број оних којима се изражава негативна оцена жене као носиоца одређене духовне особине, карактерне црте или жене као репрезентанта одређеног облика понашања, активности, навика. Сваки вид владања који одступа од модела нежне, чедне, смерне и у сваком смислу морално исправне жене може наићи на осуду, неодобравање и презир, услед чега говорна заједница посеже за одговорајућим творбеним средствима, креирајући пејоративне лексеме којима се таква особа експлицитно критикује. Често су посредни изведенице на *-уша* од глаголских основа, при чему је већ у семској структури мотивног глагола уочљива компонента негативне конотације: нпр. *гакуша* '2. пеј. торокуша, брбљивица' (РМС), *извируша* 'пеј. женска особа која често извирује, која воли све да види' (РСАНУ), *клатаруша* 'погрд. жена која се клатари, скитара' (РСАНУ), *клететуша* '3. фиг. погрд. брбљивица, торокуша; наклапало, блебетало' (РСАНУ, исп. РМС), *кревельуша* 'презр. она која се кревельи,

⁵²⁶ Р. Бугарски објашњава да је једно од два главна подручја употребе суфикса *-уша* у вези са конзумацијом јела и пића: нпр. пита *кромпируша*, салама *подругуша*, те бројни називи за разне намене или врсте кафе – *сиктеруша*, *филтеруша*, *шербетуша* и сл. (Бугарски 2006: 92). За наше истраживање релевантна су пре свега ауторова запажања о жаргонизмима на *-уша* из семантичке сфере 'човек', те ћемо овде искључиво њих узимати у обзир.

пренемаже, понаша извештачено, неприродно и сл.' (РСАНУ), *крекетуша* 'б. фиг. пеј. врло причљива, брбљива жена' (РСЈ, исп. и РСАНУ, Андрић), *торокуша* 'причалица, брбљивица, жена која прегласно или пребрзо празнослови, трућа' (Андрић, исп. и РМС, РСЈ)⁵²⁷, *увлакуша* 'жена улизица, полтрон' (Андрић), *фолкуша* 'љубитељка новокомпоноване народне музике; простакуша, примитивка'.

Пр. Какву си ми ћерку дала? | На вратима *извируша*, | У кашика *пробируша* (РСАНУ); Ти си једна језичка и једна *клепетуша*, па клепећеш ни сама не знаш шта; Гломазна *крекетуша* [је] гуњјала сад на ову сад на ону помоћницу; Градске *торокуше* узалуд о њој чешу језике (РМС).

На основу језичке слике света коју одражавају ове изведенице на *-уша* и контексти у којима се реализују, запажамо да се особе женског пола веома често критикују и погрдно именују због своје превелике говорљивости,⁵²⁸ што сугерише да српска културно-језичка заједница као пожељно женско понашање види уздржаност од претераног причања. Претпостављамо да је овакав однос говорне заједнице у вези са традиционалним схватањем жене у српској култури, а оно је пак повезано са *принципом гендерне идеологије*, који се састоји у томе да друштво кроз језик уграђује представу „о пуновредном мушкарцу или жени” (Поповић 2006: 71–72). Проучавајући разлике у концептуализацији стереотипа мушкарца и жене на материјалу српског и украјинског језика, Љ. Поповић (2006: 73) истиче да су нежност и кроткост главна обележја „пуновредне жене” у нашој култури. Полазећи од овог ауторкиног запажања, усуђујемо

⁵²⁷ Оба Матичина речника региструју именицу *торокуша*, али она у њима није маркирана квалификатором *пеј./погрд.*, што видимо као пропуст у лексикографском опису, и то из више разлога. Прво, глаголска лексема у основи већ садржи компоненту негативне експресивности, а суфикс *-уша*, како напомиње Клајн (2003: 198), „има готово увек пејоративан призив”, што потврђују оба речника, будући да у њима, уз велики број деривата овог творбеног типа, стоји управо нека од ових двеју квалификација (исп. у РМС *намигуша*, *повратуша*, *ринтуша*). Друго, именицу *торокуша* налазимо у РМС и као синонимски део дефиниције лексема *гакуша* и *клепетуша* у одговарајућим семантичким реализацијама, које су у овом речнику маркиране квалификатором *пеј.* односно *погрд.* Дакле, будући да је *гакуша* у секундарном значењу дефинисана синонимски 'пеј. торокуша, брбљивица', чини нам се да је на сличан начин требало поступити и приликом лексикографског описа именице *торокуша*.

⁵²⁸ То ће нам потврдити и низ других лексема забележених у грађи, које не припадају овом творбеном типу, али су из исте семантичке сфере 'особа + женска + духовна особина / понашање / активности': нпр. *алапача* 'погрд. женска особа која много прича и оговара, торокуша', *арлакача* 'погрд. жена која много говори и виче' (РСАНУ, РМС), *језичара* 'пеј. женска особа која оговара другог; брбљивица, лајавица' (РСЈ), *иафтара* 'погрд. жена која много говори, алапача, блебетуша, језичара' (РМС).

се да закључимо да српска патријархална заједница тумачи превелику говорљивост као карактерну особину која одступа од идеалног модела кротке жене.⁵²⁹

Такође, међу особинама које наилазе на осуду културно-језичке заједнице јесте и недостатак интелигенције, проницљивости, виспренности, тј. женска плиткоумност, непромишљеност и сваки вид понашања који указује на ограниченост когнитивних способности. О томе махом сведоче жаргонизми *безвезњакуша* 'девојка, жена која је никаква, незанимљива, безначајна, безвредна, глупа; неупућена; неспособна, неумешна, неспретна; досадна, нетактична; незналица', *блемуша* 'девојка која се често брука', *болидуша* 'блесавица, глупача; лудача', *дилберуша* 'глупача', *лудуша* 'блесавица, шизоидна девојка', *плавуша*⁵³⁰ 'глупача' (Андрић), док је у описним речницима у овој семантичкој скупини регистрована само лексема *безјакуша* 'погрд. глупача, сакалуда; простакуша'.

Даље, ексцерпирана грађа и у скупини изведеница са суфиксом *-уша* показује да се у српској култури веома високо цени понашање које је у складу са етичким принципом, односно духовне вредности попут племенитости, доброте, искрености, оданости, као и блага нарав у опхођењу према другим људима. Свако одступање од таквог узора третира се као лоше и непожељно, независно од пола, а погрдни називи за жене са формантом *-уша* у овом семантичком пољу реализују повишен степен пејоративности и неретко залазе у вулгаризме, опцену лексику: *говнаруша* 'зла жена, жена на лошем гласу' (Бугарски), *климактеруша* 'пеј. жена у климактеријуму' (РСАНУ; исп. Герзић)⁵³¹, *пиздуша* 'покварена девојка односно жена, гадура' (Андрић),

⁵²⁹ Овоме у прилог говори и лексикографски опис придева *кротак*, *-тка*, *-тко*, који је у РСАНУ примарно дефинисан на следећи начин: '1. а. који се одликује благошћу, добротом, миран, питом, душеван, племенит; пун обзира према другима, бојажљив, стидљив, смиран; који одражава такав карактер или став [...] б. који се покорава нечијој вољи, који спремно прихвата оно што се од њега тражи, покоран, послушан'. Уколико је идеална жена схваћена као *кротка* (исп. у дефиницији *мирна*, *бојажљива*, *смирна*, *покорна*, *послушна*), не чуди што говорна заједница са неодобравањем дочекује женску говорљивост.

⁵³⁰ Р. Бугарски напомиње да изведеница *плавуша* представља донекле изузетак у „*neslavnom tvorbenom nizu*” именица погрдног значења на *-уша*, јер је, како аутор напомиње „*za mnoge miškarce veoma pozitivno markiran, [...] ali samo u standardnom značenju*” – 'девојка или жена плаве косе', док у жаргону ова реч означава глупачу (Бугарски 2006: 93).

⁵³¹ Иако се лексемом *климактеруша* на први поглед не исказује никаква погрда, већ је посредни квалификација жене путем једне од фаза у њеном биолошком развоју, карактеристичне за одређено старосно доба, ова изведеница заправо је врло експресивно обојена и увек има негативну конотацију. Језичка слика стварности указује на постојање стереотипа у колективној свести народа, по коме се за жену у климактеријуму везују различите непожељне карактерне особине и облици понашања, што

покваренуша 'покварена девојка односно жена' (Андрић), *смрдуша/смрдљуша/смрадуша* 'бескарактерна, лоша жена' (Герзић), *увлакуша* 'улизица, полтрон'.

Пр. *Govnaruša* naprednjačka. Poskidajmo govna lažljiva s vlasti (интернет); Нашла си три *климактеруше* да им читаш придики (РСАНУ); Amerikanci, rasturite tu od frustracija nadutu ambicioznu *klimakterušu* što bi ratove da vodi (интернет); Откад се развео од бивше жене, једне *смрдуше* која га је волела само док је играо за неки кипарски фудбалски клуб, изгубио је веру у љубав (Потић, 13); Imala sam drugaricu koja kad je pogledaš izgleda sva fina, dobra, a u stvari prava *pokvarenuša*, dvoлична, oговара koga stigne; Ti si jedna ljubomorna, licemerna, iskompleksirana *pokvarenuša*, i iskreno, nisam sigurna da li zbog toga treba da te mrzim ili žalim (интернет).

Имајући у виду да су за концепт ЖЕНА у српској култури најрелевантнији етички и естетски параметри (исп. Јовановић 2010: 100), не чуди што су се међу изведеницама са суфиксом *-уша* нашле и поједине лексеме којима се експлицитно критикује физички изглед жене.⁵³² Негативној оцени субјекта именовања, те извргавању погрди, порузи и сл. подлежу не само женске особе непримереног, неморалног владања или непожељних духовних особина, већ и жене којима се не може приписати пожељни атрибут 'лепа'. Говорна заједница при томе је каткад веома сурова, будући да пејорација није усмерена само према естетским карактеристикама које се тичу преваходно женског изгледа и процењују у оквиру антонимског пара *лепа* : *ружна*, већ и према физичким карактеристикама у вези са каквим хендикепом, маном, недостатком, који се, било урођени било стечени, обично не могу кориговати. Међу изведеницама на *-уша* које припадају овој семантичкој скупини забележили смо лексеме *бандеруша* 'висока мршава девојка' (Герзић), *богаљуша* 'пеј. богаљаста женска особа' (РМС) и 'пеј. а. ситна, неугледна жена' (РСАНУ), *габоруша* 'ружна девојка, жена', *скрnavуша* 'ружна девојка, жена' (Андрић). Овој скупини могу се условно додати још лексема *трапавуша*, у РМС 'пеј. в. трапавица (1)' [= пеј. трапава женска особа], чије је значење у вези са физичким предиспозицијама жене, а посредно и њеном грађом, као и пејоративни жаргонизам *мртвакуша* 'трона или лења, односно спора

сугерише деривација пејоративним суфиксом *-уша*, а потврђују и сви контексти у којима налазимо ову именицу.

⁵³² Како запажа В. Јовановић, према актуелним стереотипима, у којима се рефлектује језичка слика света, „жену одликују лепота, нежност и чедност, па се свако одступање од ових особина реализује као негативна оцена” (Јовановић В. 2010: 100).

(обично дебела) девојка, жена', будући да његова семантичка парафраза у Андрићевом речнику указује на то да постоји асоцијативна веза између тромости и лењости, које се перципирају као непожељне карактерне особине за жену и њене превелике дебљине, као посве физичке карактеристике.

Пр. Meni nije važno da li je markirana [odeća] ili ne. Važno mi je da nisam poserpana i prljava *skrnavaša*; Za sve iskompleksirane *gaboruše* [...] nisu zainteresovani pravi kvalitetni muškarci usled konkurencije lepših i pametnijih žena; Izgled varira od prenašminkane *puderuše*, do aljkave *prljavuše* (интернет).

У вези са естетским параметрима по којима се у српској култури вреднује особа женског пола, а о чему сведочи језичка слика света, примећујемо да је говорна заједница склона да осуди свако одступање од одређене, пожељне имплицитне норме коју жена треба да следи када је реч о њеном физичком изгледу и понашању које га прати. Наиме, ексцерпирана грађа показује да је негативна оцена усмерена како према жени која не обраћа пажњу на своју спољашност и хигијену (нпр. у РСМ *аљкуша* и *аљкавуша* 'пеј. в. аљкавица'; аљкавица = аљкава женска особа), тако и према оној која одвећ потенцира женствен изглед, те се прекомерно посвећује дотеривању (нпр. код Бугарског *пудеруша* 'превише нашминкана девојка, жена' или у РСАНУ *гиздуша* 'обично у пеј. значењу: гиздавица (1)'; гиздавица = 1. она која воли да се гизда, каћиперка, помодарка) или пак својим понашањем настоји да остави утисак лепе и пожељне, односно да привуче пажњу мушкарца, што се посредно доводи у везу са неморалношћу и промискуитетом (нпр. у РСМ и РСЈ *успијуша* 'женска особа која често успија'⁵³³ (уснама, устима)'

Пр. Она је, бато, *аљкавуша*, али је добра; И жене узавреше ... све оне алапаче и трчилаже, чупе и *аљкуше*; Аљкава је. А њему *аљкуша* не треба у кућу; Јес' чула, ти *гиздушо*: немој ти мени мозак завртати; Носим хаљину кројачици; послала моја *гиздуша*: бајаги јој широко (РСАНУ); Девојке које су са њима седеле биле су све саме *успијуше*, без сиса, без дупета, без ичег због чега би их неко могао назвати женама (Видојковић, 112).

⁵³³ Глагол *успијати* региструје РСЈ, у значењу 'стезати усне на нарочит начин са намером да се изазове неки утисак; кокетовати'. Премда глагол није маркиран ниједним квалификатором, семантичка парафраза сугерише негативну експресивност.

Премда лингвокултуролошка истраживања показују да се женске особе уобичајено вреднују према етичким и естетским квалитетима (Јовановић 2010, Поповић 2006), међу изведеницама на *-уша* налазимо и позамашан број оних које означавају жену као представника одређеног занимања или социјалне активности, те жену као репрезентанта друштвеног слоја, односно материјалног статуса.⁵³⁴ Неке од њих већ смо поменули приликом анализе моционих изведеница са овим творбеним формантом (нпр. *мајсторуша*, *официруша*, *капетануша*), утврдивши да се особа женског пола у језику квалификује са социолошког аспекта углавном кроз улогу супруге, при чему јој се приписује/додељује друштвени статус на основу кога се вреднује и оцењује. Обично је, како се показало, у оваквим случајевима негативна оцена социјалног статуса жене заправо производ удаје за представника неке професије, носиоца војног чина и сл. Међутим, наша грађа региструје и лексеме са суфиксом *-уша* којима се женска лица, са социолошког аспекта, погрдно именују и/или квалификују уколико нису еманциповане, друштвено активне, затим, уколико обављају послове које културно-језичка заједница процењује као непrestiжне или онда када припадају нижем друштвеном статусу.⁵³⁵ То су лексеме: *геакуша* 'погрд. сељанка, сељанчура; простакуша' (РМС), *кромпируша* 'необразована девојка са села; простакуша' (Андрић), *паоруша* 'погрд. паорка [паорка = сељанка], *пекаруша*, '(обично подр.) в. пекарка (а)' [пекарка = а. она која се бави пекарским занатом, жена пекар], *ринтаруша* (*ринтуша*) 'пеј. она која ринта' (РМС), *сељакуша* 'пеј. сељанка' [сељанка = а. становница села. б. она којој је основно

⁵³⁴ По томе се лексеме овог творбеног типа разликују у односу на изведенице погрдног значења деривираних аугментативним суфиксом *-етина* од именица које означавају представнике професија, друштвеног статуса и сл. Наиме, за лексеме овог другог типа констатовали смо да по правилу означавају мушке особе (нпр. *газдетина*, *калфетина*, *учитељетина*), јер су за концепт мушкарца у српској култури превходно релевантни социолошки параметри (исп. Јовановић В. 2010: 98). Међутим, низ изведеница на *-уша* које бележимо у овој семантичкој сфери показује да се у савременом српском друштву од жене, ипак, очекује да буде друштвено активна (исп. Поповић 2006: 79).

⁵³⁵ Проучавајући концепт ЖЕНЕ у српској језичкој слици стварности, Љ. Поповић запажа да се, дијахронијски гледано, стереотип жене у извесној мери променио. Поједине лексеме сведоче о томе да се у ранијим временима изразито позитивно вредновао концепт мајке-домаћице, док су се социјална еманципација жене и тежња ка доминацији углавном негативно оцењивале. Овакав став још увек је присутан у делу српске културно-језичке заједнице, на шта, сматра ауторка, недвосмислено указује постојање речи *мушкарача* „за жену која преузима гендерну улогу мушкарца” (Поповић 2006: 79). Временом је, ипак, слика социјално ангажоване жене почела да губи негативну конотацију, што је у исти мах условило и слабљење апсолутно позитивног вредновања концепта домаћице. Да представа о жени-домаћици у модерно доба неретко наилази на презир, поругу, те да се овај концепт негативно вреднује, у нашој грађи показују и пејоративне лексеме *шпоретуша*, *сплачинуша*, *ринтуша*.

занимање земљорадња, земљорадница, тежакиња. в. невоспитана жена, простакуша⁵³⁶] (РСЈ), *шалтеруша* 'шалтерска службеница' (Герзић), *шпоретуша* 'жена домаћица' (Бугарски).

Пр. Он јој једном рече да је она проста *геакуша*; Удај се за паора, па био газда не знам какав, ипак довијека оста упрљана *паоруша*; Уједаше ко пашче, ко штене, ко она шугава куја у *пекаруше*; Била [сам] госпођа, а не *ринтуша* (РМС); Znam ja te sestre *šalteruše*, misle da su bogomdane, važnije od lekara, ponašaju se prema pacijentima kao prema nižoj rasi; Da je iste prigovore uputila neka sredovečna domaćica, da li bi [ministar] razmatrao njene argumente ili bi joj odgovorio da je seksualno isfrustrirana klimakterična *šporetuša*? (интернет).

Такође, осуда може бити усмерена и према женским особама чији материјални статус умногоме одступа од уобичајеног, просечног, те постоје погрдни називи за жене које су превише високо на друштвеној лествици (нпр. *аристократуша*), као и за оне које су веома сиромашне (нпр. *банкротуша*). Чини се на основу оваквих примера да у нашој културно-језичкој заједници постоји некаква општеприхваћена норма о пожељном новчаном/имовном стању, које њеним припадницима омогућава просечан, скроман или умерено удобан живот, при чему се критикује свако прекорачење те норме, али се извргава подсмеху и одвећ низак материјални статус.

Коначно, висок степен пејорације постиже се додавањем моционог суфикса -*уша* на основу именица мушког рода којима се означавају припадници неке етничке или верске скупине, што у ексцерпираној грађи показују лексеме *балинкуша*⁵³⁷ 'погрд.

⁵³⁶ Примећујемо да је именица *простакуша* употребљена у синонимском делу лексикографске дефиниције неколико анализираних лексема са суфиксом -*уша* којима се погрдно именује особа женског пола као представник одређеног друштвеног слоја или материјалног статуса (исп. нпр. *геакуша* у РМС, *сељакуша* у РСЈ), те отуда изненађује што она сама ни у једном Матичином речнику није маркирана квалификатором пеј. или погрд., упркос негативној конотативној компоненти у структури лексичког значења и суфикса -*уша* који по правилу сугерише пејоративност, што потврђује и лексикографски опис великог броја именица овог творбеног типа у РМС и РСЈ.

⁵³⁷ Лексема *балинкуша* завређује посебну пажњу са дериватолошког аспекта, јер на први поглед није сасвим прозирна творбена основа на коју се додаје пејоративни суфикс -*уша*. Семантичка парафраза оличена у речничким дефиницијама ове лексеме у РСАНУ и РМС указује на то да је мотивна реч од које је постала ова изведеница именица *балија*. Поставља се отуда питање како је дошло до проширења основе, будући да је наставак -*уша* по свој прилици додат форманту *балинк-*, а одговор на њега налазимо у Скоковом етимолошком речнику, у оквиру одреднице *касаба* 'varošica od 5–6 tisuća stanovnika sa čaršijom; trgovište; naselje ograđeno zidom'. Наиме, овај аутор објашњава да је додавањем суфикса -*лија* на основу именице *касаба* најпре постала изведеница *касабалија*, у значењу 'становник касабе', да би затим „odatle ispuštanjem *kasa-* u Bosni” добијен облик *балија* (Скок 2: 55). Претпостављамо да је на истом терену постојала и моциона изведеница (*каса*)*балинка* (вероватно настала по аналогiji са женским

назив за муслиманку; исп. балија’ (РМС, исп. у РСАНУ ’погрд. жена балија’), *Бошњакуша* ’пеј. Босанка’ и *Цигањуша* ’погрд. в. циганка (2)’ [= погрд. а. жена која се воли свађати, свађалица. б. аљкава, неуредна жена, аљкавица]. При томе, запажамо да је компонента негативне конотације обично присутна и у структури лексичког значења мотивне лексеме (исп. нпр. *балија*, у РСАНУ ’2. погрдан назив за босанско-херцеговачког муслимана; назив за сирова, неотесана, силовита човека уопште’), те се пејоративним суфиксом само појачава негативна експресивност.

6.2.5.6. Пејоративи изведени суфиксом *-ара*

Посреди је један од најпродуктивнијих суфикса у деривацији именица из творбено-семантичке категорије *nomina locci*.⁵³⁸ И премда Клајн (2003: 49) констатује да „знатно је мање плодно *-ара* као суфикс за грађење назива живих бића”, наша грађа показује да се у колоквијалној комуникацији, у жаргону, овим суфиксом врло често изводе лексеме којима се пејоративно именује човек (исп. и Бугарски 2006: 96–97). Регистровали смо 63 такве изведенице погрдног значења, карактеристичне за жаргонску номинацију представника оба пола. Ипак, чини се да доминирају погрдни називи за жене, чији је призвук изразито увредљив и вулгаран. У питању су лексеме којима се реферише на физички изглед жене и атрибуте сексуалности, пре свега на велике груди и задњицу (*буљара, вимара, гузара, даскара, дунетара, млекара, музара, сисара*), али и на промискуитетно понашање (*онајдара, скитара, смуцара, ћошкара, фуксара, фуфара, штајгара*), што потврђује запажање Р. Бугарског (2006: 96) да се суфиксом *-ара* изводе имена за „lake ženske ili prostitutke”. Као што видимо, најчешћи су деривати од именичких основа, засновани на синегдохским трансформацијама – пејорација је производ појмовне деградације људског бића, односно, чињенице да се жена „своди” на део тела (*буљара, гузара, дунетара, сисара*). Још је виши степен пејорације у случајевима када се женска особа у жаргону изједначава са женком животиње – кравом, при чему уз синегдоху (*вимара*) препознајемо и механизам метонимије који делује у садејству са њоме (жена се именује према функцији дела

облицима етничких лексема попут *Далматинка. Шумадинка* и сл.), на чију је основу додат пејоративни суфикс *-уша*, те је као производ творбе добијен облик *балинкуша*.

⁵³⁸ О изведеницама овога типа в. Киршова 1970, Бабић 1991²: 104–105, Клајн 2003: 48–49.

животињског тела – *млекара, музара*). Уз семантичка поља 'физичког изгледа' и 'сексуалности', која очигледно обилују погрдним називима за жене изведеним суфиксом *-ара* од именичких основа, међу лексемама овог творбеног типа региструјемо и оне које се могу сврстати у поље духовних особина. Неке од њих означавају злу, рђаву женску особу – нпр. *вештичара, говнара, ђубретара*, неке ону која превише говори (што је, утврдили смо, непожељно понашање) – *језичара, џафтара*: нпр. Ти ли си та *вештичара!* Хајде, купи се док си читава (РСАНУ); Удовица, *ђубретара* сељачка [...] сваку пару што зарадиш, она ти отме (РСАНУ); U to vreme dolazila je u kuću jedna vesela žena, izazovna, *jezičara*, која је помагала у домаћинству и знала да из карата чита будућност (ЕК); Је ли могуће да је Флора била таква [...] *џафтара* (РМС). С друге стране, када је реч о припадницима мушког пола, изведеницама на *-ара* у сфери духовних особина изражава се негативан став према кукавицама – *зортара, зентара, јајара*, док неке представљају пејоративне називе за лошег, подлог мушкарца – *фуњара*:⁵³⁹ нпр. Синови генерала [су] углавном највеће *зентаре* (Герзић); Изгледа да су Легија и Спасојевић, и сви њихови кумови, праве женетине и *јајаре* (Герзић); Gle'te samo onoga mađarskog dripca kraj prozora, vid'te kako se ta *funjara* bogu moli da se srećno izvuče (ЕК),

Међу изведеницама творбеног типа Ио + суфикс *-ара* региструјемо и неколико јединица које се могу класификовати у тематску групу 'друштвени односи, социјални статус, занимање'. Посреди су две лексеме презриво-подругљиве експресивне тоналности – *варјачара* и *помијара*, којима се реферише на жену-домаћицу,⁵⁴⁰ односно на примитивну, просту жену, као и изведеница *дроњара*, чије се погрдно значење 'одрпана, дроњава никаква особа' може приписати представницима оба пола. Овој семантичкој скупини придружујемо још једну родно неутралну лексему, уобичајену у колоквијалној номинацији особе која на нерегуларан начин, захваљујући друштвеним

⁵³⁹ Суфикс *-ара* додат је по свој прилици турској мотивној основи на нашем терену (исп. у К–Ш: *фуњара* [тур. fūnun] покварењак, ништарија).

⁵⁴⁰ Љ. Поповић је на лексичком материјалу проучавала како су се развијали и трансформисали гендерни стереотипи у српској друштвено-језичкој заједници, дошавши до закључка да се на дијахронијском плану донекле променило традиционално изразито позиривно вредновање жене као мајке и домаћице, а тиме и негативно вредновање еманциповане жене. С тим у вези, ауторка запажа да се стереотип жене у српској језичкој слици стварности променио, те је представа о социјално ангажованој жени полако почела да губи негативну конотацију, а сходно томе ослабило је „апсолутно позитивно вредновање концепта домаћице који се у појединим случајевима чак негативно вреднује” (Поповић 2006: 79). То управо потврђује и наша грађа, па наилазимо на погрдне називе којима се жена-домаћица исмева (посебно уколико је то једина или доминантна улога коју има), али се, с друге стране, још негативније оцењује она жена која потпуно занемарује кућу и породицу (исп. у оквиру овог творбеног модела *варјачара, помијара : скитара, смуцара*).

контактима, долази до посла или положаја – *везара*. Суфикс *-ара* у изведеници *лопужара* само додатно појачава већ врло наглашено негативно значење основинске речи. Коначно, у сфери представника политичких партија, поборника какве идеологије и сл. у грађи региструјемо и лексему *комуњара*, чије је значење, како запажа Клајн (2003: 49) – „изразито пејоративно”, а добијена је „од комунист(а) са изостављањем страног суфикса и јотовањем”.

Бројне су и изведенице погрдног значења на *-ара* са глаголом у основи, којима се увек изражава негативан став колективног субјекта именовања према неким друштвено неприхватљивим активностима. Осим већ поменутих двеју – *смуцара* и *скитара*, које сугеришу неморално женско понашање, противно пожељном културном моделу жене-чуварке куће и огњишта, овде припадају и неколике лексеме којима се именује особа склона алкохолу, и то чешће мушкарац него жена – *циркара*, *шљемара*, *шљокара*. Нпр. То и јесте мушкарац, а не те [...] *шљемаре* на екс и брудершафт (РМС); Скупише [...] оне лезилебове [...] *шљокаре* (РМС). Затим, пејоративи творбеног типа Го + *-ара* често реферишу на особу која се бави непоштеним пословима – нпр. *мувара*, *муљара*, *мућкара*, а осуду друштвено-језичке заједнице трпи и беспосличар, нерадник, о чему у овом делу корпуса сведоче жаргонске лексеме *глувара* (< *глуварити*) и *звиждара* (беспосличење се асоцијативно повезује са звиждањем, које вероватно метонимијски стоји за безбрижан, лагодан однос према животу, обавезама и сл.). Међу глаголским изведеницама погрдне семантике које су изведене суфиксом *-ара* у грађи бележимо и жаргонизме *друкара* и *цинкара*, којима се реферише на потказивача, издајицу, облик *шлихтара*, којим се у жаргону погрдно именује улизица, полтрон, као и лексему *штекара*, чији облик и значење указују на већ поменути нетрпељивост културно-језичке заједнице према људској шкртости, тврдичлуку. Нпр. Bio sam *drukara*, cinkaroš, i ljudi koje sam potkazaо – neki od njih veoma bliski prijatelji – bili su na crnim listama (ЕК); Samo [...] će vas šef maltretirati. Debeo jedan čovek, zao [...], voli *šlihtare* (ЕК).

6.2.5.7. Пејоративи изведени суфиксима *-ача/-њача* (и сложеним суфиксом *-(m)урача*)

Суфикс *-ача* препознајемо у творбеној структури 18 лексема погрдног значења које су анализиране за потребе овог истраживања: нпр. *алапача*, *арлакача*, *блесача*,

глувача, глупача, дропљача, думнача, дундача, жентурача, заврзача, зубача, копилача, крмача, кромпирача, лезбача, лудача, тандркача, удавача, уз напомену да је лексема *алапача*⁵⁴¹, са синхронијског становишта, готово у потпуности изгубила мотивацију (исп. Клајн 2003: 65).

Наша грађа углавном потврђује досадашња запажања о изведеницама са суфиксом *-ача* на која наилазимо у дериватолошкој литератури – посреди је наставак који се додаје глаголским, именичким и придевским основама (Стевановић 1986⁵: 531–532, Бабић 1986: 77–78, Клајн 2003: 64–66). Према је број деривата са овим творбеним формантом у српском језику изузетно велик (исп. Николић 2000), међу њима нема много именица из сфере 'човек', а готово све које региструју описни и жаргонски речници садрже негативну конотативну компоненту, чак и уколико нису маркиране одговарајућим квалификаторима (*неј.*, *погрд.*, *презр.*, *подр.*). У вези са девербативима овог типа, М. Стевановић запажа да су „малобројне именице које именују женска лица што врше радњу основног глагола, или су и на неки други начин субјекти тих глагола”. Наводећи као примере лексеме *нарикача* („она која за мртвацима нариче”), *настрача* („опет жена”), *алакача* („према глаголу алакати”), *арлакача* и *алапача* (за коју напомиње да „сродног је значења” претходним двома), аутор констатује да у овим случајевима изведенице са суфиксом *-ача* „означавају женска лица која се нарочито истичу у ономе што значи основни глагол” (Стевановић 1986⁵: 531). Чини се да Стевановићевом тумачењу семантике ових изведеница недостаје податак о њиховој афективности, експресивности, односно нијанси пејоративности коју свака садржи у својој семској структури. Не можемо се у потпуности сложити са напоменом да се

⁵⁴¹ Мотивацију изведенице *алапача* Скок тумачи са етимолошког аспекта, доводећи је у везу са именицом *alah = halah* 'bog, samo kod muslimana'. Како аутор објашњава, од основе *alah* постала је глаголска изведеница *халачати*, -чају, односно *халекати*, халекам и халечем, у значењу 'vikati *halah*, kad se govori o Turcima i njihovoj vojsci' (примере налази још у 17. веку), а глаголи су потврђени и без *x* (алакати, алакнути). Даље, Скок запажа да можда „u vezi s osnovom ovih glagola stoji i pridjev *đlakast* »gazuzdan« i imenica *alâkača* »gazuzdano žensko čeljade«”, при чему истиче да у различитим крајевима српског говорног подручја глагол *алакати*, -ам има разна значења, од којих су у тумачењу пејоратива *алапача* посебно значајне реализације 'лармати', 'грајати'. С тим у вези, Скок истиче да се код глагола, придева и именица по свој прилици реализовала ономотопејска семантика, те да „није čudo što postoje različite varijante suglasnika (*p* mjesto *k*: *alapača*)” (Скок 1, 24). Претпостављамо да су у етимолошкој вези са овим изведеницама и глаголи *арлати*, *арлакати*, *арлаукати*, *арлаукнути*, који садрже ономотопејске семантичке компоненте, 'викати', 'лармати', 'галамити', 'правити неред' и сл. (исп. у РСАНУ), као и девербативна именица погрдног значења *арлакача* 'жена која много говори и виче', такође забележена у грађи ексцерпираној из РСАНУ.

дериватима на *-ача* од глаголских лексема именују жене које се „нарочито истичу у ономе што значи основни глагол”, јер таква формулација није довољно прецизна и посве је еуфемистичка, будући да се у већини случајева „истицање” у радњи именованој глаголом заправо оцењује као непожељно са аспекта културно-језичке заједнице. Није сасвим јасно да ли аутор под „истицањем” у вршењу радње подразумева њену репетитивност, фреквентност или пак чињеницу да именована женска особа радњу обавља успешно / продуктивно / уз евентуално одобрење, похвалу субјекта именовања и томе слично. Полазећи од лексикографског описа изведеница са суфиксом *-ача* које бележи Стевановић, запажамо да и дескриптивни речници српског језика указују на негативну експресивност три од пет наведених лексема,⁵⁴² квалификујући њихово значење као *погрдно* – исп. у РСАНУ: *алакача* ’погрд. покр. в. алапача’; *алапача* ’погрд. жена која говори брзо и много, брбљивица, торокуша’; *арлакача* ’погрд. жена која много говори и виче’. Потврђује се, дакле, и на примерима лексема овог творбеног типа оно што смо запазили анализирајући изведенице са суфиксом *-уша*, а то је да говорна заједница не одобрава, већ експлицитно, погрдним именом, осуђује претерану женску говорљивост (исп. нпр. *блебетуша*, *гакуша*, *крекетуша*, *торокуша*).

Међу именицама са суфиксом *-ача* Стевановић (1986⁵: 531) наводи и именицу *удавача*, истичући да посреди „није женска особа која се удаје него девојка приспела за удају”. Ауторову тврдњу поткрепљују и дефиниције ове лексеме у двама Матичиним речницима – ’девојка која је стигла за дају’ (РМС), односно ’девојка за удају’ (РСЈ), на основу којих се стиче утисак да је у питању семантички неутрална именица, што махом потврђују и контексти у којима је бележимо у овом речнику.⁵⁴³ Међутим, бројни

⁵⁴² Међу лексемама на основу којих Стевановић констатује да изведенице са суфиксом *-ача* „означавају женска лица која се нарочито истичу у ономе што значи основни глагол” налазимо и именицу *настрача*, која, уистину, ни у једном речнику није маркирана квалификатором *неј.* или *погрд.*, али и у њеној семској структури препознајемо компоненту негативне оцене. Наиме, у РМС *настрача* је дефинисана синонимски, као ’настрљивица’ [’она која је настрљива, наметљива’], при чему се *настрљивост* као својство, особина личности у истом речнику изједначава са ’безобзирном наметљивошћу’, што несумњиво говори у прилог томе да је посреди непожељан облик понашања, а не истицање „у ономе што значи основни глагол”.

⁵⁴³ У РМС, под *удавача*: Срчу кафу и разговарају о *удавацама*; Богатије *удаваче* ... гледају [га] с висине; под *ускиптети*: Девојке су сазреле и ускиптеле, све *удаваче*; под *чајанка*: Њене чајанке и посела представљале су велику част за младе људе и *удаваче*; под *кукица*: *Удавачу* [је] учила ... да дрвеном

примери у Електронском корпусу сугеришу да је лексема *удавача*, вероватно под утицајем друштвеног развоја, те промене статуса жене у савременом друштву, од неутралног значења 'девојка која је стасала за удају' развила ново значење, у коме препознајемо семантичку компоненту негативне афективности. У питању је имплицитна сема колективне експресије, која се индукује као показатељ негативног става и презривог односа говорне заједнице према женама које удајом настоје да обезбеде повољнији друштвени статус и/или остваре какву материјалну корист:

Пр. Zato sam se poigrala promenom perspektive trendova tog instant života, pa je moja Pepeljuga *udavača* koja juri princa, a Uspavana lepotica spava pod dejstvom anestezije jer stavlja silikone; Većina američkih *udavača* nema srca da se odrekne dijamanta; Trenutno smo jedna dobra *udavača* u potrazi za finansijerima, to je projekat od regionalne i evropske važnosti; Она [креаторка] ne odeva glupače, a još manje zavodnice i *udavače*, već hrabre, pametne i značajne žene; Beogradske *udavače* [su] u svečanoj sali na pompeznim balovima merkale dobru priliku iz visokog društva; Fotografije mladog muškarca u dobro skrojennom odelu nisu gledale samo potencijalne *udavače*, već i njegove kolege sa posla; I taj termin: *udavača*! Zvuči pogrdno, uvredljivo. Kao sponzoruša. Ko su *udavače*? One koje pošto-poto hoće da se udaju?; Postoje i određeni tipovi žena koje muškarci izbegavaju u širokom luku, a ako se prepoznaješ u jednoj od ovih kategorija, vreme je da se promeniš [...] *Udavača* [...] Verovatno svi imamo ... prijateljicu kojoj je udaja najveća i najvažnija životna misija i sve što je ikad radila usmereno je na pronalazak budućeg muža; Шта ћу бити кад порастем – *удавача* или успешна жена? [наслов]; Lepotice 90-ih: Od sjajnih glumica preko turbo zvezda do veštih *udavača*!; Naslednica „kralja šećera” zbacila je s trona donedavno neprikosnovenu „kraljicu *udavača*” Sandru Meljičenko.

Премда језичка слика света сведочи о томе да се жена у српском друштву вреднује са аспекта брачног статуса, при чему се неретко погрдно именује и квалификује уколико се није остварила у улози супруге,⁵⁴⁴ лексичко окружење именице *удавача* у наведеним примерима указује на то да подједнако снажну осуду културно-језичке заједнице трпи и женска особа чија је велика преокупација – удаја. С тим у вези, значајно је запажање Љ. Поповић да се у савременом развијеном друштву

кукицом плете чипке; под *накалемити*: У свима временима [...] било је људи који се накалеме на какву богату *удавачу* да угодније проведу свој живот и др.

⁵⁴⁴ То потврђују различита експресивно обојена лексичка средства којима се именује неударна жена, као што су *уседелица*, *бабадевојка*, *стара цура*, *стара девојка*. Проучавајући концепт жене у српској култури, између осталог и путем увида у лексеме које се употребљавају у номинацији женских особа у односу према мушкарцима, Љ. Поповић истиче да у нашој говорној заједници, као и у многим другим словенским, патријархалним заједницама, важан аспект принципа гендерне идеологије представља уверење да „свака пуновредна жена мора да има уз себе мушкарца” (Поповић 2006: 71).

умногоме променио традиционални стереотип, заснован на гендерној улози, по коме је жена зависила од мушкарца, као главе породице и њеног хранитеља (Поповић 2006: 69). Отуда сматрамо да је промена положаја жене, њено изједначавање са мушкарцем, односно чињеница да је постала подједнако присутна у готово свим сферама друштвене делатности, условила и промену значења лексеме *удавача* у српском језику. Негативна конотација, коју препознајемо у структури лексичког значења ове именице у новијим примерима из електронског корпуса, показује да модерна културно-језичка заједница од савремене жене, без обзира на брачни статус, очекује да буде материјално независна од мушкарца. Томе у прилог говори чињеница да се лексема *удавача* обично налази у спојевима са другим речима негативне експресивне обојености, захваљујући којима још експлицитније долази до изражаја став говорног лица према појави да жена удајом тежи да досегне виши статус на друштвеној лествици. У наведеним примерима то се види у контекстима у којима се *удавача* доводи у везу са *спонзорушом*, *заводницом*, *глуначом*, затим у опозицијама *удавача* : *успешна жена* и *удавача*: *храбра*, *паметна*, *значајна жена*, као и у предикатским конструкцијама са глаголима експресивне тоналности и одговарајућим експресивним допунама или у номинализованим спојевима са девербативним именицама – тако је модерна Пепељуга *удавача* која *јури* принца; београдске *удаваче меркају добру прилику*; добра *удавача је у потрази за финансијерима* итд.

Да се изведеницама на *-ача* од глагола не именују жене које се „нарочито истичу у ономе што значи основни глагол” (в. Стевановић 1986⁵: 531), већ да се овим творбеним типом заправо критикују, осуђују жене склоне одређеном облику понашања или каквој непожељној активности, у нашој грађи потврђује и лексема *тандркача* ’пеј. блебетуша, брбљивица, торокуша’ (РМС, РСЈ). У основи ове именице препознајемо глагол *тандркати*, у секундарном значењу које бележи РМС, такође га маркирајући као пејоративно: ’2. фиг. пеј. *причати којешта, блебетати, брбљати, лупетати*’, а наводи се и одговарајући пример: Што даље да напразно *тандрче*, да траћи речи. Поједини жаргонизми регистровани у корпусу Р. Бугарског (2006: 95; 251–252) такође показују да се дериватима од глагола са суфиксом *-ача* обично погрдно именује жена уколико обавља радњу која се сматра непожељном и коју културна заједница не

одобрава – нпр. *лапарача*⁵⁴⁵ < *лапарати* и *хистерача*⁵⁴⁶ < *хистерисати*, а код овог аутора налазимо и изведенице на *-ача* од глаголских вулгаризама, којима се у жаргону погрдно назива промискуитетна женска особа или она чије сексуалне активности и понашање заједница оцењује као превише слободне: *кресача*, *навлакача*, *нагузача*, *разваљача*.

Међу лексемама са суфиксом *-ача* у ексцерпираној грађи налазимо и изведенице од придевских основа, које припадају творбено-семантичкој категорији *potina attributiva*. Посреди су погрдни називи за жену као носиоца одређене духовне или физичке особине која се са аспекта субјекта именовања, а то обично значи и са становишта целе културно-језичке заједнице – третира као непожељна: нпр. *блесача*⁵⁴⁷ 'блесава женска особа, блесавица' (Герзић), *глувача* '1. (обично погрд.) глува жена; она која слабо чује', *глупача* 'глупа, ограничена женска особа' (РСАНУ), *лудача* 'луда, неуравнотежена или глупа женска особа (обично у аугм. и пеј. значењу)' (РСЈ):

Пр. *Ne sluti na dobro: U trci za predsednika SAD, Hilari 12 odsto iznad Trampa!* (у наслову текста) *Hilari ne odaje utisak normalne osobe. Izgleda kao kakva **blesača**. Valjda je na antidepresivima* (у коментарима читалаца); *Jelena Karleuša: Svi smo mi smradine!* (у наслову текста) *Ova „najzgodnija” i „najsimpatičnija” **blesača** bi sve uradila zarad sopstvene promocije i sopstvenog džera* (у коментарима читалаца); *Моја прва жена била је сељанка, **глупача** која се није ни опајала (РМС); Е јеси права **глупача**!* О Боже, како се то

⁵⁴⁵ Одредницу *лапарача* налазимо и у РСАНУ, али она иницијално није ушла у наш корпус јер је маркирана као покрајинска реч: 'покр. пеј. *она која лапара, блебетуша, торокуша*'. Нисмо сигурни да овај квалификатор сасвим одговара статусу лексеме *лапарача*, посебно имајући у виду да глагол од ког је изведена припада стандардној лексици: исп. у РСАНУ *лапарати* '1. пеј. много и бесмислено говорити, торокати, блебетати'. Сумњу да је у случају *лапараче* посреди покрајинска лексема побуђује и чињеница да међу примерима којима је потврђена у РСАНУ налазимо и један из књижевног опуса Јанка Веселиновића: *Лапараче већ намештају ... Врачаричина ћерка на 'оће за газдинског сина*. Такође, глагол *лапарати*, као и именицу изведену од исте основе за мушко лице – *лапарало*, у значењу 'брбљивко, блебетало', региструје и речник књижевног језика РМС. Отуда нам се чини да нема разлога третирати као покрајинску ни изведеницу *лапарача*, за особу женског пола.

⁵⁴⁶ Могућа је вишеструка мотивација у творби ове лексеме, будући да реч *хистерача* стоји у релацији према више потенцијалних основинских лексема – осим глагола *хистерисати* ('она која хистериса'), као мотивна реч могао је послужити и придев *хистеричан* ('она која је хистерична'), као и именица *хистерија* ('она која је у хистерији'). Више о вишеструкој мотивацији в. у Ћорић 2008: 27–29.

⁵⁴⁷ Изведеница је производ суфиксације редуковане основе придева *блесав* (исп. Клајн 2003: 66). Упркос чињеници да је творбени тип коме припада именица *блесача* веома продуктиван у српском језику (захваљујући фреквентној употреби пејоратива *алапача*, *глупача*, *лудача*, *профукњача* и др.), у вези са овом изведеницом интересантно је да је махом налазимо у вестима и коментарима читалаца на хрватским електронским страницама. Наиме, од 7.506 резултата које за облик *блесача* (само у ном. јд.) понуди претраживач на Гуглу, свега је 246 примера регистровано на страницама са српским доменом, док је у чак 7.260 случајева посреди хрватски контекст.

ни једно дете није измет'ло на мене. Сви су глупи на оца (РСАНУ); „Баронова герла се запалила.” [...] „Је л' знаш да је и Барон био тамо кад се десила паљевина? [...] и сигурно би изгорео да ови нису приметили шта *лудача* ради.” (Ћирић, 231); Рећи ћу му, да те заручи одмах, кад већ хоће, да му таква мала *лудача* буде жена (РСАНУ).

Наведени примери показују да се изведеницама на *-ача* од придевских основа обично критикује женска интелигенција, односно, понашање, поступци и активности које се оцењују као непромишљене или непримерене – начелно или у каквој конкретној ситуацији. Лексема *глувача*, с друге стране, показује да на презрив однос или подсмех културно-језичке заједнице може наићи и жена која поседује какав физички недостатак, чак и уколико је посреди некаква физиолошка мана, која није у вези са естетским параметрима релевантним за вредновање жене у нашој култури.

Физички изглед налази се на оштрици друштвене критике и када је у питању одређено физичко обележје које нарушава женску лепоту и не уклапа се у имплицитни естетски узор који заједница креира. О томе у нашој грађи сведоче и изведенице суфиксом *-ача* од именичких основа, међу којима су *дропљача* 'ружна девојка' (Герзић), *дундача* 'погрд. дунда' [дунда = нар. гојазна, пуначка женска особа] (РСАНУ), *зубача* '1. пеј. жена великих зуба', *крмача* '2. фиг. пеј. а. прљава, неуредна женска особа' (РСЈ), *пракљача* 'превисока, мршава жена' (Герзић), као и изведенице од придевских основа са финалним сугласником *-н*, у чијој творбеној структури препознајемо варијанту овог форманта – суфикс *-јача*, који условљава јотовање: *оклопњача* '2. фиг. погрд. веома дебела женска особа, дебелуша' (РСАНУ), *половњача* 'девојка изнад 25 година; распуштеница; старија, искусна жена', *ружњача* 'ружна девојка или жена' (Герзић), *торпедњача* '2. пеј. крупна женска особа' (РМС):

Пр. На вас се, чика-Јоцо, много смејала она чупава Вида камењарка, а Андрија са победоносном трбушином и она *оклопњача* Ида; Обична спонзоруша и пластична *ружњача*. Србија [...] na niske si grane pala kada se u finalu jednog bezveznog rijalitija nađu dve droljetine; Ima toliko lepih žena, pametnih, obrazovanih, i manje iskompleksiranih, treba njima dati šansu, a ne nepismenim *ružnjačama*; Obla je, možda ima par kg više, ali [...] u svakom slučaju bolje i ovako nego da je kao one anoreksične *prakljače*; Ja sa 185 na štiklama mogu da čitam novine na telefonskoj govornici kakva sam *prakljača*, a крупна sam i široka u ramenima (интернет).

У вези са претходно наведеним изведеницама, којима се именује женска особа на основу неке физичке карактеристике, важно је указати на разлику у погледу начина

на који се формира погрдно значење. Премда их формално посматрамо као именице у чијој се творбеној структури уочава формант *-ача*, запажамо да у случају неколиких лексема пејоративно значење заправо није резултат суфиксације, већ семантичке деривације. Посреди су секундарне пејоративне реализације семантички неутралних лексема добијених афиксалном деривацијом, што значи да се погрдно значење не формира директно, додавањем суфикса *-ача* на творбену основу, већ је оно резултат неког од механизма полисемије, обично лексичке метафоре. Такав је случај са именицама *оклопљача* и *пракљача*⁵⁴⁸, које су пејоративне у својим секундарним значењима, развијеним метафоричном трансформацијом компоненте облика/величине из основног семантичког садржаја лексеме. Илустроваћемо полисемантичку дисперзију именице *оклопљача*, чија је мотивациона база семантичка компонента која носи информацију о изгледу, прецизности – о облику односно величини. Семантички садржај примарне реализације ове лексеме у РСАНУ дат је под тачком 1. 'ратни брод заштићен оклопом, снабдевен артиљеријским наоружањем', а за објашњење њене секундарне, пејоративне реализације од посебног значаја је и један пример, из Просветине енциклопедије, којим је основно значење потврђено у речничком чланку: *Оклопљача* [је] брод ратне морнарице велике тонаже, заштићен јаким оклопом, наоружан моћном артиљеријом. Претпостављамо да се из семске структуре примарног садржаја лексеме *оклопљача* индуковала сема величине (посреди је брод велике тонаже), омогућивши тако пренос номинације са једног референта на други. Дакле, гојазну („тешку“) женску особу метафорички називамо *оклопљачом*, асоцијативно је доводећи у везу са великим бродом, на основу мање или више објективне, физичке сличности ових двају појмова – њихове димензије.

На сличан начин, по нашем мишљењу, мотивисано је и експресивно значење лексеме *пракљача*, којом се у жаргону погрдно именује 'превисока, мршава жена' (Герзић). Ову семантичку реализацију лексеме *пракљача* не региструју ни РМС ни РСЈ, већ је у оба Матичина речника дефинисано само њено примарно, неутрално значење, карактеристично за књижевни језик: 'пљоснат комад дрвета с дршком којим се рубље

⁵⁴⁸ Упркос чињеници да се у творбеној структури ове лексеме препознаје формант *-ача*, са синхронијског становишта она је готово изгубила мотивацију, односно, не осећа се као изведена од глагола *прати* (више о етимологији, фонетским променама и значењу именице *пракљача* в. Скок 3, под *прати*).

удара, лупа кад се пере’.⁵⁴⁹ Сва је прилика да се пејоративно жаргонско значење именице *пракљача* развило путем сликовне метафоре, и то асоцијативним повезивањем заснованим на изгледу, облику предмета чије се име преноси. Премда је у лексикографској дефиницији у двама поменутих речницима *пракљача* описана само као ’пљоснат комад дрвета’, при чему изостаје експлицитна информација о његовој танкоћи и издужености, искуство које као говорници имамо о овом предмету омогућава нам да разазнамо метафоричку трансформацију чије је извориште у семи облика. Несумњиво је да погрдно значење лексеме *пракљача*, као ни лексеме *оклопњача* није производ суфиксације, већ полисемије, односно метафоре као једног од њених уобичајених механизма.

Недоумица се јавља у вези са развојем полисемантичке структуре лексеме *торпедњача*, која је у РМС примарно маркирана као војни термин и дефинисана синонимски: ’торпиљарка’ [у РМС *торпиљарка* = ’маћи, брзи ратни брод наоружан торпедима, брзометним топовима и бацачима дубинских бомби’], док је семантичка реализација дата под тачком 2. у речничком чланку квалификована као пејоративна – ’пеј. крупна женска особа’. Могуће је да је такво секундарно значење такође производ метафоричке трансформације индуковане активирањем имплицитне семе интензитета из структуре основног значења ове лексеме. У том је случају функцију „посредника” при метафоричком преносу одиграла компонента ’торпедо’, која се, на основу дефиниције значења ове именице у РМС може даље разложити на семе ’оружје’ + ’подводно’ + ’експлозивно’ + ’изузетне јачине, разорно’. Семантичка компонента која носи информацију о јачини оружја индукује се и метафорички трансформише у сему изгледа, те се назив брода наоружаног артиљеријом огромне снаге и разорне моћи преноси на женску особу велике масе, тј. изузетно дебелу женску особу.⁵⁵⁰ Друга могућност јесте да је погрдно секундарно значење лексеме *торпедњача* које бележи РМС, а чији је денотат женска особа, настало понављањем истог творбеног модела, тј.

⁵⁴⁹ Академијин речник ће регистровати и ово секундарно, метафорично значење лексеме *пракљача* у сфери ’човек’, будући да се међу картицама у грађи за РСАНУ налази и пример који потврђује да се њоме може реферисати на женску особу одређених физичких карактеристика (сазнајемо од колегинице Наташе Миланов, у чијој се обради нашла ова именица).

⁵⁵⁰ У позадини је, претпостављамо, имплицитна, шаљиво-подругљива конотација: изузетно дебела особа, услед превелике масе, може лако да оштети/поломи предмете у свом окружењу, нпр. било који део намештаја на којем седи и сл.

додавањем суфикса *-(њ)ача* на основу мотивне именице *торпедо*. У том случају не бисмо могли говорити о полисемији лексеме *торпедњача*, будући да су дате семантичке реализације настале независно једна од друге.⁵⁵¹

Пејоративност као производ полисемије, а не суфиксације извесна је и у секундарној реализацији именице *крмача* '2. фиг. пеј. а. прљава, неуредна женска особа. б. безобразна, нечасна, лоша, рђава жена. в. уопште погрдан назив за жену, који се употребљава у љутњи, псовању и сл.'. Метафоричка трансформација у овом случају производ је активације семе колективне експресије, која је у структури примарног значења зоонима имплицитна.

Иако, дакле, сматрамо да пејоративност неких именица са суфиксом *-ача* које региструјемо у корпусу није производ суфиксалне, већ семантичке деривације, и такве лексеме наводимо међу изведеницама овог творбеног типа, јер се у њиховој структури несумњиво препознаје овај творбени формант.⁵⁵² Чини нам се да у прилог таквом решењу може ићи и то што немамо доказа да суфикс *-ача* није имао макар посредни утицај на пејоративност секундарних семантичких реализација именица попут *оклопњача* или *пракљача*. Могуће је тако и да је аналогија са другим, високо фреквентним изведеницама истог творбеног типа, којима се погрдно квалификује женска особа (нпр. *глупача*, *лудача*) у извесној мери допринела асоцијативном повезивању двају референата, односно преносу номинације једног појма на други.

Као што је напоменуто, са дериватолошког аспекта посебну пажњу завређују изведенице у чијој се структури, испред суфикса *-ача* јавља палатални сугласник *њ*, чије порекло може бити двојако. Наиме, извесно је да је у случају лексеме *бурекњача* посредни деривација проширеним⁵⁵³ суфиксом *-њача* од именичке основе *бурек-*, као и

⁵⁵¹ Д. Гортан-Премк (1995–1996: 77–78) указује на то да се полисемантичка структура деривата може усложњавати вишекратним понављањем једног акта семантичко-морфолошког варирања истог творбеног модела. Развијајући своја лексичка значења, деривати успостављају различите везе са мотивном речју, при чему значења која настају нису међусобно семантички повезана. И Р. Драгићевић (2007: 196) објашњава да не можемо говорити о полисемији уколико се семантичка структура деривата развија понављањем истог творбеног модела. Значења деривата не настају путем метафоре, метонимије или синегдохе из једног, примарног значења (радијална полисемија), нити проистичу једно из другог (ланчана полисемија), већ се прати један творбени модел.

⁵⁵² Исти поступак биће примењен и на другим местима у раду, у делу истраживања посвећеном творбеним карактеристикама лексема погрдног значења чији је денотат човек.

⁵⁵³ Клајн користи термин *сложени суфикс*, било да је посредни формант који је настао спајањем двају суфикса (нпр. *-адија* < *-ад* + *-ија*, нпр. у *балавадија* 'зб. погрд. неозбиљан, млад свет'), било да је

да је овај творбени формант вероватно осамостаљен захваљујући облицима типа *ружњача*, *половњача* и других у којима је њ производ јотовања финалног *n* у придевским основама. Недоумица, међутим, постоји у погледу творбене основе и наставка у изведеницама *оклопњача* и *торпедњача*, будући да обе стоје у релацији према више потенцијалних мотивних речи. Тако би *оклопњача*, како напомиње Клајн (2003: 67), могло „бити и од придева *оклопни*” (дакле, извођење суфиксом *-јача*), као и од именице *оклоп* (извођење суфиксом *-њача*), али решавање тог питања не сматрамо релевантним, с обзиром на претпоставку да је посреди пејоратив добијен полисемијом, а не афиксалном деривацијом.

Такође, могуће је двојачо тумачити мотивацију лексеме *жентурача* (РСАНУ, РМС, РСЈ), те је посматрати као примарну изведеницу суфиксом *-турача* од основе именице *жена* или је пак третирати као секундарни пејоратив, тј. производ суфиксације формантом *-ача*, и то основе мотивне лексеме *жентура* (такође именица погрдног значења, коју региструју сва три описна речника). Полазећи од лексикографске дефиниције лексеме *жентурача* у сва три описна речника: ’аугм. и пеј. од жена’, склонији смо првом тумачењу, те у њеној творби региструјемо проширени суфикс *-турача*.⁵⁵⁴

Са семантичког и лингвокултуролошког аспекта, те сагледавања језичке слике света кроз именице погрдног значења у номинацији жена, међу изведеницама овог творбеног типа осврнућемо се и на лексеме *бурекњача*, *кромпирача*, *лезбача*, *половњача*, *профукњача*. Премда истраживања показују да су за концепт жене превасходно релевантни естетски и етички параметри (исп. Јовановић В. 2010, Поповић 2006), као и оствареност у улози супруге, односно мајке, што представља императив са аспекта гендерне идеологије и теорије о пуновредној жени (Поповић 2006: 71), грађа нам и у скупини именица са суфиксом *-(њ)ача* сугерише да се, у новије време, традиционална стереотипна перцепција пола у извесној мери модификује. О томе

реч о наставку добијеном морфофонолошким процесом перинтеграције, тј. проширењем суфикса делом творбене основе (нпр. *-чић* : *-ић*; исп. *официрчић* у односу на *наредничкић*, где је сугласник *ч* производ палатализације на творбеном шаву између основе и наставка). У овом раду даваћемо предност термину *проширени суфикс*, који узимамо према В. Јовановић (2010), будући да творбене процесе и добијене деривате посматрамо превасходно са синхронијског аспекта.

⁵⁵⁴ Тако сматра и Клајн (2003: 16).

сведоче и лексема којима се особа женског пола погрдно именује као представница друштвеног слоја/статуса који је у културно-језичкој заједници оцењен као недовољно вредан, непожељан, достојан презира или подсмеха – нпр. у РМС *бурекњача* 'погрд. проста жена, масна од бурека' (Подмигујући један другоме, још више подбадаху Вићка да се не да »премокрити« од такве »*бурекњаче* једне«) и *кромпирача* 'проста, примитивна жена' (Герзић). У творбеној основи ових пејоративних изведеница препознајемо називе намирница / кулинарских производа (*бурек*, *кромпир*), а асоцијативна веза на којој почива погрдно значење заправо је метонимијска – женска особа се именује према јелима са којом долази у додир, било да их припрема било конзумира. Употреба таквих твореница у номинацији особа женског пола посредно потврђује запажање Љ. Поповић (2006: 79) да је еманципација жене у модерном друштву довела до слабљења апсолутно позитивног вредновања концепта домаћице, те да представа о жени-домаћици, куварици и сл. у новије време неретко наилази на поругу. Као параметар који може посредовати у формирању негативне конотације изведеница *бурекњача* и *кромпирача* јесте то да су мотивисане називима за јела карактеристична у исхрани припадника нижих, сиромашнијих друштвених слојева. Могуће је да се пејоративност заснива на асоцијативној вези између места жене на друштвеној лествици, а самим тим и њеног материјалног статуса и хране коју она уобичајено набавља/кува/једе и сл.

Параметар моралности у оцени жене, те очекивање културно-језичке заједнице да њено понашање буде у складу са традиционалним вредностима и етичким назорима које патријархално друштво захтева релевантни су за тумачење лексема *лезбача* и *профукњача* у нашој грађи. Прву региструју речници жаргона, у значењу 'лезбијка', а њена употреба сугерише однос субјекта именована према женским особама хомосексуалне оријентације,⁵⁵⁵ а посредно и људима сексуално наклоњеним особама

⁵⁵⁵ Проучавајући културне стереотипе и предрасуде друштвене заједнице на основу лексикографског описа лексема у дескриптивним речницима српског и других језика, Р. Драгићевић показује како се негативна евалуација хомосексуалних склоности и дискриминаторан однос према припадницима друштвене заједнице који такве склоности имају манифестују нпр. у дефиницији именице *лезбијка*, како у РСАНУ: 'жена ненормалних сексуалних склоности, усмерених према другим женама, хомосексуалка', тако и у РМС: 'женска особа ненормалних сексуалних склоности, која показује сексуални интерес за друге жене'. С тим у вези, ауторка констатује да лексикограф „не би смео у дефиницијама да оцењује неко понашање, без обзира на сопствени став о тој појави” (Драгићевић 2010: 18–19).

истог пола уопште.⁵⁵⁶ Лексему *профукњача* бележе оба Матичина речника, уз незнатну разлику у лексикографском опису: у РМС маркирана је квалификатором *погрд.* и дефинисана као 'лакомислена, лака жена', док у РСЈ налазимо квалификатор *пеј.* и још експлицитнију потврду негативног става заједнице према женском промискуитету, оличеног у дефиницији 'жена лаког морала, курва'. Ова изведеница посебно је интересантна са дериватолошког аспекта, јер иако се у творбеној структури уочава формант *-(њ)ача*, не можемо са сигурношћу говорити о њеној мотивацији. И. Клајн наводи је међу дериватима са сложеним суфиксом *-њача*, притом такође констатујући да би било „занимљиво знати етимологију пејоратива *профукњача*, једине обичније речи која се односи на људско биће” међу именицама овог творбеног типа.

Пр. Повраћало ми се што та дебела *лезбача* додирује моју девојку (Герзић); Нана [...] каже да се одлично осећа, живи с неком гомом увек је она била једна *лезбача* ал каже да се често сети Ванје (Арсенијевић, ЕК); Није за тебе оно девојче с миразом већ *профукњача* која ће ти као сву спрему донети триста презимена својих будућих швалера; Он ми о теби испричао да фурт играш [...] са неком луцпрдом и *профукњачом* (РМС).

Коначно, са лингвокултуролошког становишта, међу изведеницама овог творбеног типа пажњу привлачи лексема *половњача*, којом се у жаргону и разговорном дискурсу именује 'старија/разведена жена, распуштеница' (Герзић; исто и Бугарски 2006), односно 'девојка изнад 25 година; распуштеница; старија, искусна жена' (Андрић). Постојање овакве јединице у номинaciji женске особе у нашем лексичком фонду потврђује запажања Љ. Поповић о маркираности разведених супружника у српском језику. Наиме, полазећи од речи *распуштеник* и *распуштеница*, те њихових семантичких реализација које бележи РМС,⁵⁵⁷ ова ауторка запажа да се у језичкој слици

⁵⁵⁶ Како запажа Ј. Јовановић у раду о пејоративима у номинaciji припадника неких друштвених група у српском језику, експлицирање сексуалних афинитета особе, приликом избора лексеме којом се она именује или апострофира, обично указује на негативан став и презрив емотивни однос говорника према датој карактеристици. На основу великог броја номинативних јединица којима се у разговорном језику погрдно именују особе на основу њиховог сексуалног опредељења, ауторка закључује да се у систему вредности српске културно-језичке заједнице као посебно негативна особина оцењује сексуална склоност према истом полу (Јовановић 2014а: 154).

⁵⁵⁷ Ауторка указује на то да се овим двама лексемама, осим разведене жене и мушкарца, у српском језику може именовати и 'човек неуредна и раскалашна живота; развратник' (*распуштеник*), односно 'жена сувише слободног понашања, развратница' (*распуштеница*). Исп. у РМС код тих лексема. И ми смо у раду, анализирајући изведеницу *распуштеница* (в. међу пејоративима са суфиксом *-ица*) приметили и истакли разлике у перцепцији разведених мушкараца и жена у српском друштву, потврђујући такве налазе низом примера у Електронском корпусу српског језика и корпусу на интернету.

стварности Срба ексбрачни статус поистовећује са моралном лабилношћу (Поповић 2006: 71). Чињеница да лексема *половњача* у значењу које је синонимно значењу именице *распуштеница* нема моциони корелатив у номинацији мушке особе, наводи на закључак да нарочиту осуду друштвене заједнице трпи жена која није била успешна у улози супруге. Сва је прилика да статус разведене жене нарушава *принцип гендерне идеологије*, у складу са којим, како поменута ауторка истиче, „свака пуновредна жена мора да има уз себе мушкарца”. Друга семантичка реализација коју региструју сви проучаваоци жаргона односи се на старосно доба женске особе именоване пејоративом *половњача*, те и код Бугарског, и код Герзића, и код Андрића налазимо да се овај жаргонизам користи у номинацији „старије жене”.⁵⁵⁸ Контексти примера у којима је лексема *половњача* регистрована у *Електронском корпусу српског језика*, као и у корпусу на интернету, указују на негативну експресивну обојеност ове жаргонске именице, која проистиче из презривог емотивног односа и дискриминаторског става субјекта именовања према женској особи на коју реферише. Пејоративност ове изведенице из творбено-семантичке категорије *nomina attributiva* заснива се на семантици мотивне лексеме – придева *полован*, и то, како нам се чини, на метафоричној асоцијацији заснованој на трансформацији типа конкретно → апстрактно. Наиме, у творбеној основи именице *половњача* препознајемо придев који се у српском језику користи искључиво у квалификацији неживих појмова, у значењу ’који је употребљаван, похабан, изношен: полован капут, полован намештај (РСЈ).⁵⁵⁹ Квалификовање људског бића оваквим атрибутом претпоставља унижавање, дискредитовање личности, будући да се човек асоцијативно поистовећује са потрошним, коришћеним предметима. У конкретном случају, експресивна номинација

⁵⁵⁸ Полазећи од погрдних назива за женска лица у српском језику, Н. Ристивојевић Рајковић проучавала је негативне стереотипе који постоје о женама у српском друштву, са циљем да дође до конструкта идеалне жене са аспекта традиционалне, патријархалне заједнице. Испоставило се да је старост, у домену физичког изгледа, изразито непожељна карактеристика за жену, те ауторка закључује да „slika idealne žene koja se pomalja iz sakupljene građe jeste mlada i lepa žena” (Ристивојевић Рајковић 2014: 137–140).

⁵⁵⁹ РСМ региструје још два значења придева *полован*, али нису уобичајени у употреби у савременом српском језику. Под тачком 2. у речничком чланку стоји: ’непотпун, недоконан, половичан’ (пр. Време одлагања и *половних* мера прошло је), а под тачком 3. дата је још мање уобичајена реализација: ’који се састоји од две разне *половине*, који је пола једно, а пола друго, мешан’ (пр. Он није чист Француз, него *половне* јужњачке крви.). Уочљиво је да се придев *полован* и у овим маргиналним реализацијама користи искључиво у квалификацији неживих ствари.

разведене или старије женске особе *половњачом* подразумева да субјекат именована, имајући у виду њено старосно доба или брачни статус нечије бивше супруге, дату особу омаловажава, третирајући је као већ употребљавану, похабану, дотрајалу ствар. Другим речима, о апстрактним појмовима као што су МЛАДОСТ и СТАРОСТ, односно ЕМОТИВНА АНГАЖОВАНОСТ жене у браку говори се у терминологији конкретних неживих предмета, те се женска особа након неуспелог брака квалификује као *половна, коришћена*.

Такође, у вези са значењем лексеме *половњача* које се односи на старосно доба, посебан осврт заслужује лексикографска дефиниција у Андрићевом речнику, која експлицира доба након којег се девојка, у време када је овај речник настајао, у српској културно-језичкој заједници сматрала „старијом”. Претпостављамо да је именоване женске особе која има ’изнад 25 година’ *половњачом* показатељ имплицитне друштвене норме и обичаја тога времена, у складу са којима се жена само до назначеног доба сматрала довољно младом за ступање у брак и подобном за рађање, а према актуелним стереотипима, свака жена која поседује физичке и духовне квалитете може се остварити у улози супруге, што културно-језичка заједница експлицитно подржава и што се, очигледно, налази веома високо у систему вредности говорника српског језика.⁵⁶⁰ Могуће је, такође, и да је жаргонска употреба лексеме *половњача*, са изразито негативном конотацијом, за жену ’изнад 25 година’ заправо производ некакве асоцијативне везе коју говорно лице, као представник културно-језичке заједнице и поштовалац друштвених норми, прави између старосног доба жене и њеног искуства у емотивним односима са мушкарцима. Сва је прилика да се жена која није „сасвим млада” асоцијативно повезује са оном која је имала више партнера, а истраживања показују да се у нашој говорној заједници „*smatra nepoželjnim da žena bude seksualno aktivna*” (Ристивојевић Рајковић 2014: 139). При томе, међутим, треба имати на уму да је младост врло варијабилна категорија, условљена конвенцијама и обичајима једног

⁵⁶⁰ О томе у српском језику сведочи и велики број речи и израза који се употребљавају у номинацији неудате жене – нпр. *уседелица, бабадевојка, стара цура, стара фрајла* и др. Сва је прилика да се неудата жена лексички обележава погрдним именом управо зато што не поседује неке особине које се сматрају пожељним, те захваљујући којима би могла постати „нечија жена”. С друге стране, како запажа Љ. Поповић (2006: 71), нежењени мушкарац је само *нежења, момак*.

доба,⁵⁶¹ те новији примери из нашег корпуса показују да се временска граница „женске младости” у првим деценијама 21. века померила у односу на одређење које Д. Андрић 1976. године наводи у дефиницији жаргонизма *половњача* (25 година), па се у савременом друштву *половњачом* обично погрдно именује жена у каснијим 30-им и 40-им годинама:

Пр. Моћним мушкарцима брзо досаде четрдесетогодишње *половњаче* (Потић, 16); Do kada će više neki mediokriteti i *polovnjače* da pišu statute da su najbolje, najlepše itd – žene od 30 i kusur bez potencijalnog dečka, a kamoli nekog drugog bogatstva?; *Polovnjače* su po definiciji žene u kasnim tridesetim ili ranim četrdesetim; Različito [je] tumačenje iste pojave ili postupka kada su u pitanju muškarci i kad su u pitanju žene [...] Kad ona navrši 40 – polovnjača, on – privlačniji s godinama (интернет).

6.2.6. Жаргонски суфикси

Неки форманти који су уочени приликом творбене анализе лексема погрдног значења у сфери 'човек' карактеристични су пре свега за деривацију жаргонских изведеница. Претежно долазе на именичке основе, ређе глаголске и придевске, а неретко деривацији претходи скраћивање, такође уобичајено за творбу речи у жаргонском регистру. То су следећи суфикси:

-аћ: *глуваћ, голаћ, женскаћ, Жутаћ, контраћ, подмуклаћ, црвендаћ*

-ер: *блефер, даунер, енглезер, куплер, луфтер, масер, минер, позер, профитер, саботер, трипер, фолер, фушер, шворцер*

⁵⁶¹ На основу бројних примера из српске прозне књижевности 19. и 20. века могуће је пратити како су се мењале друштвене норме и обичаји, а у складу са њима и положај жена, тачније став културно-језичке заједнице о томе до којег би доба она требало да се уда. Тако је значење лексеме *уседелица* у РМС потврђено двама примерима, из дела Милутина Ускоковића и Јована Радуловића, штампаних 30-их година 20. века: Претурила си тридесету, а још се китиш, матора *уседелицо!*; Ријетко је ту која дочекала двадесетпету и *усједелица* није никако било. У роману „Нечиста крв” Боре Станковића читамо следеће: Када не само што порасте [Софка], већ пређе и двадесету, и, пошто је било познато да се сваки не сме усудити њу да заиште, чак пређе и двадесетпету и шесту годину, она и тада не само да је једнако још била лепа, него и раскошнија и заноснија. [...] Али, [...] увек с пролећа и лета [...] почиње да је чупа и други немир, управо ужас: како ће [...] појавити се која нова девојка, која ће њу својом лепотом бацити већ једном у запећак и учинити је – уседелицом. Коначно, код А. Тишме, у роману „Употреба човека”, налазимо потврду да се жена у другој половини 20. века сматрала уседелицом уколико је остајала неудата иза 30. године: Принципалова кћи Клара, већ зашла у тридесете године, бледа и крхка, учинила му се [Лазукићу] привиђењем чисте невиности, па је био дозволио да буде увучен у брачну мрежу коју су Матковићи, очајни због неудате јединице, око њега исплели (истакла у примерима Ј. Јовановић).

-ован: *буџован, геџован, кешован, пешован, пиџован*

-оза: *мафиоза, џанкоза*

-ос: *алкос, гастос, декинтос, кримос, лезбос, наркос, нимфос, пензос, хомос, џанкос*

-ус: *типус, Шипус*

-џа: *биџа, буџа, геџа, грбонџа, љаџа, муслиџа, транџа, џуџа*

-еша: *слинеша, ћореша, угљеша*

-иша: *квариша, пуниша, чмариша*

-ша: *Јеша, окројша, пуниша*

-анер/-андер: *бакутанер, балавандер, буљандер, гегуланер, глупандер, глувандер, декутанер, енглезанер, пувандер, чамуганер*

-ана: *виџинијана, кречана, сузана*

-авка, -анка, -аљка: *виџинијанка, гузаљка, даваљка, јебаљка, кукумавка, куџаљка, певаљка, пластиканка, шеваљка.*

6.2.7. *Закључна разматрања о пејоративима добијеним суфиксацијом*

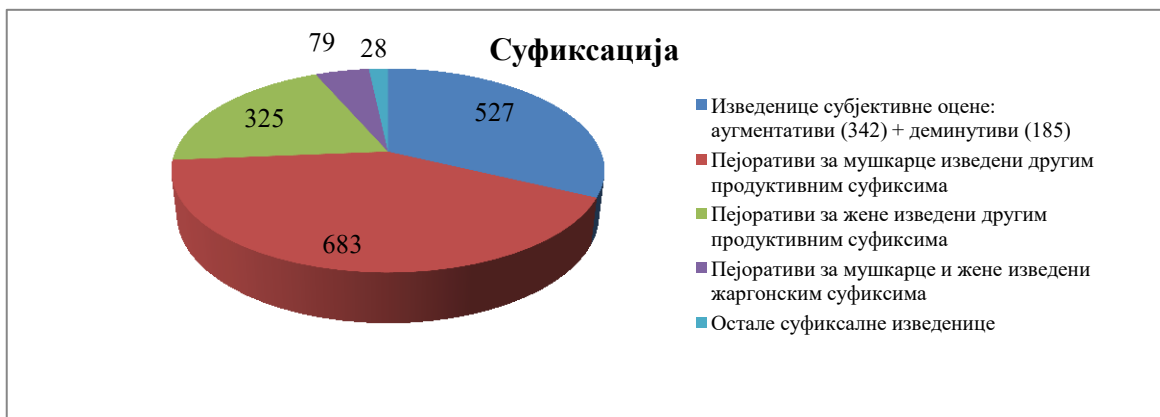
На крају овог обимног поглавља посвећеног суфиксалној деривацији као најубочијем начину творбе погрдних назива за човека у српском језику, истаћи ћемо најважније закључке.

Творбено-семантичка анализа показала је да чак 77% пејоратива у сфери човек представљају изведенице добијене суфиксацијом (око 1640 од 2130 номинативних јединица). Треба ипак још једном напоменути да пејорација многих лексема није директно проистекла из афиксације, већ су погрдне реализације производ механизма полисемије, и то најчешће метафоричких трансформација. Определили смо се, ипак, из формалних разлога, да оба типа пејоратива посматрамо скупа, у оквиру класификације према творбеним моделима, а током анализе напомињали смо и објашњавали све

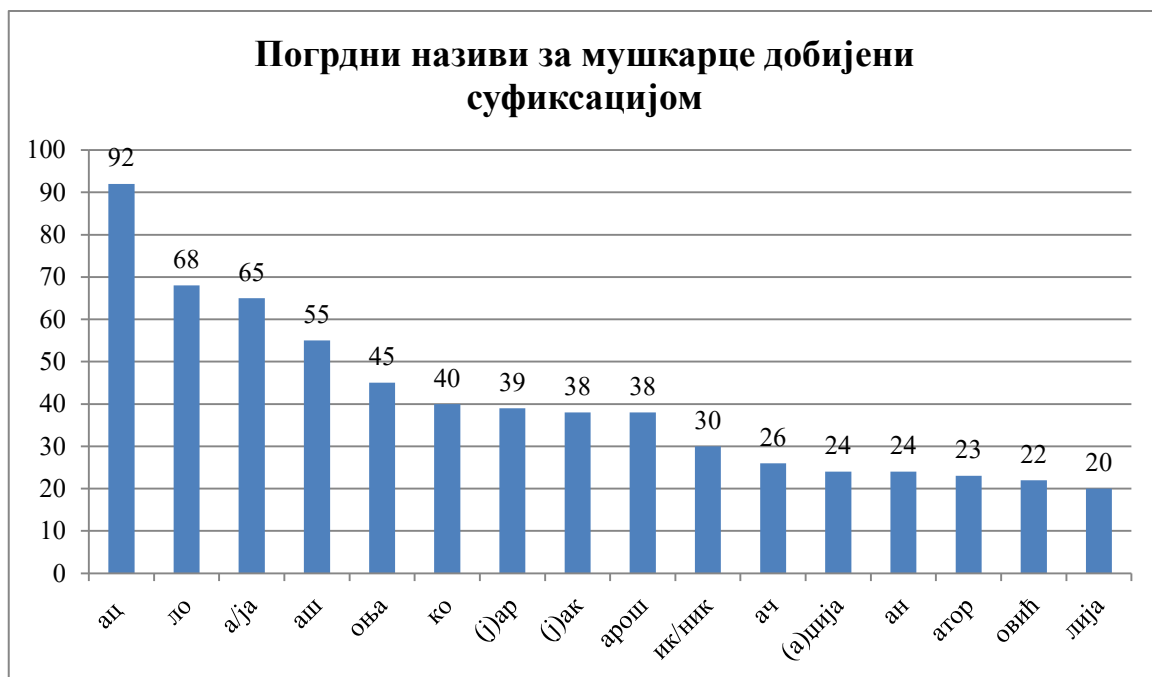
случајеве изведеница чија је пејоративност несумњиво производ семантичке, а не афиксалне деривације. Такође, показали смо да су међу наставцима за облик нарочито продуктивни суфикси субјективне оцене, карактеристични по томе што модификују основинску реч, трансформишући је у смеру аугментације или деминуције. У анализи је притом истакнуто да погрдно значење деминутивних и аугментативних изведеница може проистећи директно из суфиксације семантички неутралне основе (нпр. *девојчетина*, *жандарица*, *Србенда*) или се пак додавањем суфикса субјективне оцене само додатно појачава пејоративна семантика мотивне лексеме (нпр. *кретенчина*, *ћатица*, *Швабурина*). Констатовали смо да су производ творбе у оба случаја аугментативне и деминутивне лексеме погрдне конотације, будући да се квантитативне компоненте 'мали' и 'велики' код лексема у сфери 'човек' трансформишу у квалитативне ('лош', 'непожељан', 'који изазива презир', 'који није достојан представник своје врсте' и сл.). Модификација, дакле, увек тече у смеру негативне оцене, односно, евалутивно значење реализује се као пејоративно. Класификацијом изведеница субјективне оцене према уоченим суфиксима, утврдили смо да у корпусу формираном за потребе овог истраживања постоји 185 деминутивних и 342 аугментативне лексеме, што у збиру представља око 33% суфиксалних деривата – дакле тачно трећину укупног броја изведеница добијених овим творбеним начином. Преостале изведенице разврстали смо према продуктивним творбеним типовима, издвајајући у оквиру засебних поглавља погрдне називе за мушкарце и жене и настојећи да увидимо који суфикси, уз деминутивне и аугментативне, учествују у деривацији највећег броја пејоративних јединица. Када је реч о погрдним називима за особе мушког пола, анализа је показала да су најпродуктивнији творбени модели са суфиксима *-а/-ја* (65 јединица), *-ац* и проширеним варијантама *-лац*, *-авац*, *-алац* (92 јединице), *-аш* (55 јединица), *-оња* (45 јединица), *-ло* (68 јединица), *-ко* (40 јединица), *-ар/-јар* (39 јединица), *-ак/-јак* (38 јединица), *-арош* (38 јединица), *-ик/-ник* (30 јединица). У деривацији пејоратива за женска лица најпродуктивнији су творбени модели са моционим суфиксима *-ка* и *-ица* (и њиховим проширеним варијантама) (по 70 јединица), *-уша* (66 јединица), *-ара* (63 јединица), *-уља* (25 јединица), *-ача/-њача* (18 јединица). Као што видимо, испоставља се да се пејоративно значење изведеница за

припаднике оба пола јако често формира као продукт суфиксације наставцима који уопште не носе компоненту афективности. Посреди су најпродуктивнији наставци који учествују у деривацији именица типа *nomina agentis* и *nomina attributiva* у лексичком систему српског језика уопште (-*ац*, -*аш*, -*ка*, -*ица*), што имплицира да је, ако изузмемо изведенице субјективне оцене, семантичка компонента пејоративности чешће садржана у мотивној лексеми. То посебно долази до изражаја приликом творбене анализе пејоратива за мушкарце, те смо од суфикса који уносе значење негативне експресивне вредности као јако продуктивне издвојили само -*оња* и -*ло*, премда су и они далеко мање заступљени од неутралног -*ац*. Међу женским пејоративима, с друге стране, као нарочито продуктивни уочени су творбени модели са суфиксом -*уша*, а изведенице овог типа у погледу бројности готово су изједначене са именицама деривираним неутралним моционим наставцима -*ица* и -*ка*.

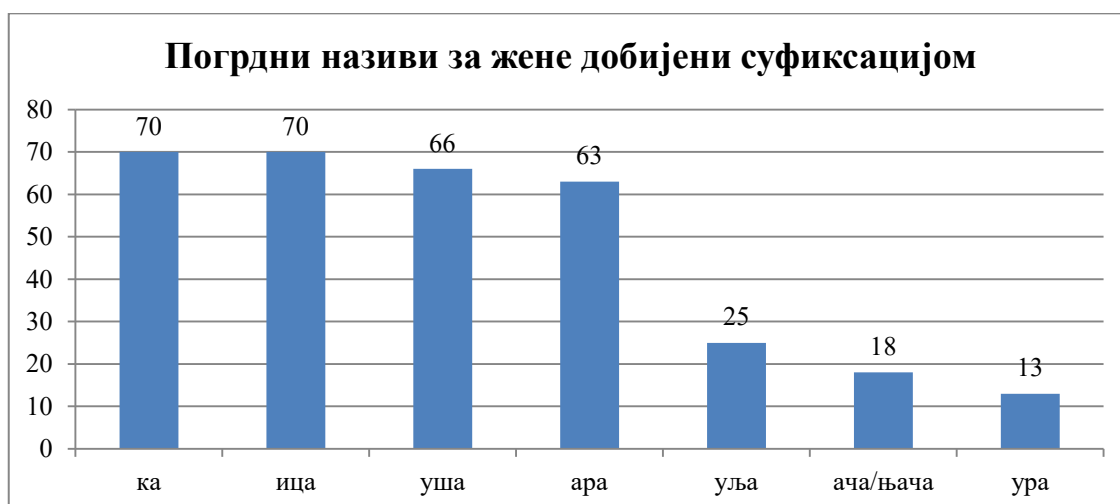
На следећим графиконима представљена је заступљеност појединачних творбених типова и модела међу изведеницама добијеним суфиксацијом. Напомињемо још једном да све бројчане резултате и запажања у вези са њима дајемо искључиво са циљем да илуструјемо неке тенденције у формирању пејоративног значења, а не да изведемо јасне, коначне закључке и прецизно бројно стање пејоратива у лексичком систему српског језика. То не бисмо ни могли, имајући у виду начин на који смо прикупљали грађу, њено „пречишћавање” односно сужавање за потребе ове студије, као и чињеницу да је истраживање спроведено на корпусу писаних извора, а лексика овог типа уобичајенија је у колоквијалном, разговорном језику.

Графикон 3: Суфиксални деривати – класификација изведеница према типовима суфикса

Графикон 4: Погрдни називи за мушкарце добијени суфиксацијом (продуктивни творбени модели без изведеница субјективне оцене)

Графикон 5: Погрдни називи за жене добијени суфиксацијом (продуктивни творбени модели без изведеница субјективне оцене)

6.3. Сложено-суфиксална творба и слагање

Међу пејоративима у сфери 'човек' чија је негативна експресивност производ афиксалне деривације, у анализираној грађи издвојено је 126 лексема добијених сложено-суфиксалном творбом⁵⁶² и 62 настале слагањем (композицијом).⁵⁶³ О некима од њих било је већ речи у делу рада посвећеном погрдној номинацији човека као представника професије или припадника друштвеног сталежа, према којима се обично одређује и његов материјални статус. Показали смо тада да су сложенице добијене као резултат ових двају творбених начина погодне за изражавање презривог става и емотивног односа говорног лица према друштвеним слојевима и занимањима, због своје специфичне структуре. Наиме, пејоративност ових лексема, како у семантичком пољу 'друштвени односи', тако и у другим лексичко-семантичким скупинама – заснива се управо на форми сложенице, односно на сликовитом опису неких активности или облика понашања карактеристичних за групу људи чији се представник именује. Видели смо да негативна конотација номинативних јединица типа *властодржац*, *вуциметла*, *кешоловац*, *млатичизма*, *скоростек* и других почива на асоцијацији која произлази из узајамног односа и значења саставних делова оваквих сложеница, тј. на експлицитној форми, посредством које се сугерише нешто непожељно, лоше.

У овом поглављу представимо најпре типове сложеница добијених сложено-суфиксалним начином творбе, а затим и оних формираних у процесу слагања, користећи методологију и критеријуме на којима се заснива Клајнова класификација таквих деривата. Будући да су у анализираној грађи све сложено-суфиксалне и композитне творенице именичке, нема простора за њихову поделу према категоријалној припадности деривата, већ искључиво према категоријалној припадности основа које улазе у састав тих деривата. И у означавању појединих творбених модела биће примењене скраћенице и начин обележавања који сугерише И.

⁵⁶² Треба напоменути да овде нису убројане творенице типа *стихотворка*, *стокилашица*, *тртогуза* и сл., јер их сматрамо моционим изведеницама добијеним суфиксацијом од мушких облика *стихотворац*, *стокилаш*, *тртогуз* и сл.

⁵⁶³ Двоструко већи број сложеница са суфиксима не изненађује, будући да грађа обухвата искључиво именице које означавају људска бића – нпр. творбено-семантичке категорије *nomina agentis*, *nomina actoris*, *nomina attributiva* и др., чије се творбено значење најчешће остварује суфиксацијом, при чему наставак сугерише да се особина, стање, активност и сл. приписују одређеној особи.

Клајн (2002: 40): И – именица, Г – глагол,⁵⁶⁴ П – придев, З – заменица, Б – број, Прил – прилог,⁵⁶⁵ а мало „о” уз скраћеницу означава „основу” (нпр. Ио – именичка основа и сл.). Такође, од овог аутора преузимамо и графичко представљање спојног вокала – малим „с” као експонентом претходне скраћенице (Ио^с, Го^с и сл.).

6.3.1. Сложено-суфиксална творба

I. Сложено-суфиксални деривати са именицом у првом делу

- 1) Тип **Ио^с + Го** + суфикс **-ац**: *бабојебац, богомрзац, богопсовац, властодржац, гузодавац, гузолизац, гузоловац, дупедавац, дупејебац, дупелизац, карољубац, кешоловац, класоловац, крухоборац, мудролизац, народољубац, пицолизац, пицоловац, пицопевац, пичколизац, стихоклепац, стихотворац*
- 2) Тип **Ио^с + Го** + **ѿ**: *бабојеб, ветропир, водолок, гљивождер, гузољуб, гузосер, драмосер, зделолиз, карољуб, клуподер, коњослав, крумпирождер, лукождер, мачкодер, мачкојед, пичкољуб, попождер, чмарољуб*
- 3) Тип **И/Ио + Го** + **ѿ** (без спојног вокала): *злотвор*
- 4) Тип **Ио^с + Го** + суфикс **-ник**: *богомрзник*
- 5) Тип **Ио^с + Го** + суфикс **-ач**: *буљоувлакач, дупеувлакач*
- 6) Тип **Ио^с + Го** + суфикс **-ица**: *гузојебица*
- 7) Тип **Ио^с + Го** + суфикс **-а/-ја**: *дупеувлака, зделоноша, калогажса, крвопија, скутоноша, штеточина*
- 8) Тип **И/Ио + Го** + суфикс **-а/-ја** (без спојног вокала): *бабасера, дангуба*
- 9) Тип **И/Ио + Го** + суфикс **-ло** (без спојног вокала): *злопамтило*
- 10) Тип **И/Ио + И/Ио** + суфикс **-ац** (без спојног вокала): *дупеглавац*

⁵⁶⁴ Код тзв. императивних сложеница (нпр. *вуциметла, тариздела, сецикеса*), први део означаваћемо такође са Г у формулама, имајући у виду Клајново запажање да заправо није увек посреди императив 2. л. јд. глагола (како је закључио Стевановић), а није ни Го, јер се некада не поклапа ни са инфинитивном ни са презентском основом.

⁵⁶⁵ Клајн вероватно оправдано не уводи ову скраћеницу, пошто је мали број сложеница у којима једну од саставница чини прилог. Он сматра да би скраћенице тог типа више нашкодиле разумљивости него што би допринеле уштеди простора, али пошто је предложена скраћеница за прилог јасно графички диференцирана од скраћенице за придев, верујемо да неће бити забуне.

II. Сложено-суфиксални деривати са придевом у првом делу

- 1) Тип **По^с** + **Ио** + суфикс **-ац**: *белогривац, белогуњац, белокапац, дебелокожац, жутокљунац*
- 2) Тип **По^с** + **Ио** + суфикс **-ан**: *белогаћан, гологузан, голотуран, голошијан, шиљокуран*
- 3) Тип **По^с** + **Ио** + суфикс **-ија**: *голотурија*
- 4) Тип **По^с** + **Ио** + суфикс **-аш**: *црнобрадаш,⁵⁶⁶ црномантијаш, црносукнаш*
- 5) Тип **По^с** + **Ио** + суфикс **-а/-ја**: *белогаћа, дебелогуза, кривогуза, ускогаћа*
- 6) Тип **П/По** + **Ио** + суфикс **-а/-ја** (без спојног вокала): *дебелгуза, ленгуза*
- 7) Тип **По^с** + **Ио** + суфикс **-(ј)анин**: *малограћанин, маломожданин*
- 8) Тип **По^с** + **Ио** + **ѿ**: *гологуз, дебелогуз, празногуз*
- 9) Тип **По^с** + **Ио** + суфикс **-ић**: *белокатић*
- 10) Тип **П/По^с** + **Го** + суфикс **-а/-ја**: *лудогоња, луцпрда*

III. Сложено-суфиксални деривати са заменицом у првом делу

- 1) Тип **Зо^с** + **Го** + суфикс **-ац**: *самозванац,⁵⁶⁷ сваштозналац, свезналац*
- 2) Тип **Зо^с** + **Го** + **ѿ**: *сваштојеб*

IV. Сложено-суфиксални деривати са глаголом у првом делу

- 1) Тип **Г** + **Ио** + суфикс **-а**: *вртигуза, млатипара*
- 2) Тип **Г** + **Ио** + суфикс **-аш**: *набицепаши*
- 3) Тип **Г** + **Ио** + суфикс **-овић**: *лезилебовић, мастиблатовић*
- 4) Тип **Г** + **Ио** + суфикс **-ка**: *ломикурка*
- 5) Тип **Г** + **Ио** + суфикс **-ина**: *обипражина*
- 6) Тип **Г** + **Ио** + **ѿ**: *вртигуз, дајгуз, јебигуз, луфтигуз, набигуз*
- 7) Тип **Го^с** + **Ио** + суфикс **-ац**: *климоглавац, лизогузац*

⁵⁶⁶ Могућа је и другачија мотивација, где би *црнобрадаш* била суфиксална изведеница од придева *црнобрад*. Предност дајемо сложено-суфиксалној творби превасходно имајући у виду семантички опис ове лексеме у РМС и РСЈ ('погрд./пеј. човек са црном брадом'), али и по аналогији са *црномантијаши*, *црносукнаши* и сл., за које је извесно да нису придевски деривати.

⁵⁶⁷ Једнако је могуће да је у питању суфиксација сложеног придева *самозвани* (исп. Клајн 2002: 76).

- 8) Тип **Го^с + Го** + суфикс **-ац**: *мажлизац*
- 9) Тип **Го^с + Ио** + **в**: *лизогуз, миломуд, мрсомуд, тртогуз*
- 10) Тип **Го^с + Ио** + суфикс **-ка**: *милокурка*

V. Сложено-суфиксални деривати са бројем у првом делу

- 1) Тип **Бо^с + Ио** + суфикс **-ац**: *дворупац*
- 2) Тип **Бо^с + Ио** + суфикс **-ка**: *једноцевка, двоцевка*
- 3) Тип **Б + Ио** + суфикс **-аш**: *стокилаш*

VI. Сложено-суфиксални деривати са прилогом у првом делу

- 1) Тип **Прил + Го** + суфикс **-ац**: *брзојебац, многозналац, многописац, мудрословац*
- 2) Тип **Прил + Го** + суфикс **-ка**: *брзодајка, радодајка*
- 3) Тип **Прил + Го** + суфикс **-ник**: *кривоклетник, скоротечник*
- 4) Тип **Прил + Го** + **в**: *мудросер, скоростек*
- 5) Тип **Прил + Ио** + суфикс **-арош**: *џабалебарош*
- 6) Тип **Прил + Ио** + суфикс **-овић**: *џабалебовић*

6.3.2. Слагање (композиција)

1) Међу лексемама добијеним овим творбеним начином у анализираној грађи највећу скупину представљају рекцијске сложенице императивног типа, са глаголом у првом и именицом у другом делу – творбени **тип Г + И**. Пејоративи у сфери 'човек' потврђују општу слику лексичког система када су у питању императивне сложенице, те региструјемо највише оних где је синтаксички однос саставних делова такав да именица у другом делу има вредност објекта. Овом типу припадају лексеме *вртиреп, вуцибатина, вуциметла, газиблато, голошија, гребиздела, дериклуна, згубидан, испичутура, јебиветар, клатимуда, крадикучка, лижилонац, ломигора, мажиздела, мажичизма, мастибрк, мастигрло, метичизма, млатислама, млатишума, молибог, музикрава, набигузица, пробисвет* и др. Тек у малобројним примерима императивних

сложеница типа Г + И именица у другом делу има субјекатску вредност – нпр. *кудибаба, плачитичка, смрдибуба*.

2) Другом типу композита припадају неколике лексеме са придевом у првом и именицом у другом делу и њихову творбену структуру можемо представити формулом **По^с + И**: *белокапа, голошија, кривогузица, трапађоза*⁵⁶⁸. Придевској скупини може се придодати и сраслица⁵⁶⁹ *мртвопувало* (РМС).

3) Свега неколике сложенице репрезентују творбени тип **И/Ио + И**: *бабарога, бабажвака, бабадевојка, носорог*, с тим што је последња у нашој грађи присутна у својој секундарној, метафоричној реализацији (исп. у РСАНУ *носорог* '2. фиг. погрд. а. незграпан и глуп, ограничен човек. б. сиров и развратан човек. в. онај који има велики нос'), што значи да пејоративност није директан производ слагања, већ је посредни семантичка деривација. У двоименички тип композита сврставамо и сраслицу *секајерса*.

4) Коначно, за поједине лексеме у анализираној грађи можемо констатовати да су добијене слагањем, али су као такве позајмљене из других језика и једна од саставница им је непрозирна, лишена значења у српском језику. Отуда се на синхронизмом плану осећају као немотивисане речи. Посреди су нпр. турцизми *кабадахија* и *харамбаша*, као и германизам *културпрегер*, а непрозирна је мотивација другог дела и у сложеници *врдалама* (први део је вероватно од глагола *врдаиџи*).

6.4. Префиксација

Лексичке јединице добијене овим творбеним поступком дуго су се у дериватологији третирали као сложенице, а разлог томе био је непрецизно тумачење

⁵⁶⁸ Није сасвим прозиран творбени састав лексеме *трапађоз(л)а*, коју региструје РМС у значењу 'пеј. трапава и алкава женска особа'. Несумњиво је да први део потиче од придева *трапав*, а можемо само наслућивати да ли је сегмент у другом делу у формалној и семантичкој вези са речју *ђозлук* (наочари, РСАНУ), уз асоцијацију носити наочаре → видети слабо → бити трапав.

⁵⁶⁹ У литератури не постоји сагласност у погледу тога шта су сложенице, а шта сраслице. Стевановић (1986⁵: 408) формално прави разлику међу овим два типа и каже да постоје „сложенице постале простим срастањем и сложенице са спојним самогласником”, али међу прве убраја и *дангубити*, *Бањалука* (несумњиве сраслице), али и облике *свезналица*, *злотвор*, које не само да нису сраслице, већ нису ни композитне него сложено-суфиксалне творенице. Ми у раду под *сраслицама* сматрамо оно што сугерише Клајн (2002: 28) – „сложенице које се од истих саставних делова, у истом облику и истом поретку могу јавити и као синтагме”.

префикса, односно, неразликовање префикса као врсте форманта од предлога као врсте речи. Тако Стевановић (1986⁵: 425) констатује да су с префиксима „сложене речи што као први део имају неки предлог, који је тек срастањем с другим делом сложеннице постао префиксом”. На исти начин су се речи са префиксима третирали у школским уџбеницима, граматицама, као и у једнојезичним речницима.⁵⁷⁰ У новијој литератури (нпр. Ћорић 2002, 2008; Радовић-Тешић 2002; Клајн 2002) аутори долазе до закључка „да треба дефинитивно одбацити тумачење префикса као предлога”, као „и да се префиксација не може сматрати врстом слагања” (Клајн 2002: 178). С тим у вези и М. Радовић-Тешић истиче да „нису сви префикси пореклом предлози, нити се предлози семантички и формално поклапају сасвим са првим творбеним делом”. Сложене именице, с једне стране, подразумевају слагање двеју речи које семантички представљају једну мотивисану целину, што значи да нова реч „обухвата подједнако значења обеју речи”. Код именица са префиксима, с друге стране, „не би се могло рећи да долази до обједињености двају значења, него само до семантичке модификације лексичке основе коју дати префикс спецификује у одређеном правцу” (Радовић-Тешић 2002: 11). Стога је све уобичајеније да проучаваоци посматрају префиксацију као врсту деривације, извођења, будући да је творбени поступак префиксације ближи суфиксацији него композицији – како формално, тако и у погледу творбеног значења деривата. Ипак, М. Радовић-Тешић и И. Клајн закључују да би овај творбени начин требало третирати као посебан. Отуда и у нашем раду посматрамо префиксацију као засебан начин творбе, а пејоративне деривате као префиксалне изведенице/именице (исп. и термин *префиксал* у Клајн 2002: 180).

Са семантичког аспекта посебно су интересантни пејоративи у чијој творбеној структури уочавамо префиксе *надри-* и *назови-*, који су уједно и најзаступљенији у анализираној грађи. О њима је већ било речи у поглављу посвећеном пејорацији у сфери ДРУШТВЕНИХ ОДНОСА, међу погрдним називима за човека као представника професије, занимања. То је управо тематска скупина којој припада највећи број лексичких јединица које региструјемо у корпусу као репрезентанте ових двају

⁵⁷⁰ Исп. како су системски дефинисани префикси у РМС (нпр. *на-* 'преф. 1. у сложеним глаголима [...] 4. у сложеним придевима [...]' ; *у-* 1. префикс у сложеним глаголима и њиховим изведеницама [...] 2. први део прилошких и других сложеница насталих од падежних израза с предлогом „у” [...]') – истакла у дефиницијама Ј. Ј.

творбених типова: 1) *надри-* + *именица*: нпр. *надриадвокат*, *надрикњига*, *надрикњигописац*, *надрилекар*, *надримајстор*, *надримудрац*, *надринаучник*, *надрипискарало*, *надриуметник*, *надриучитељ*, *надрифилозоф* и др. и 2) *назови-* + *именица*: нпр. *назовигосподин*, *назовипесник*, *назовикњижевник*, *назовимајстор*, *назовинаучник*. Поједине лексеме које илуструју други творбени тип, а регистроване су у нашој грађи пре би се могле класификовати у скупину пејоратива којима се именује човек према неким духовним особинама и начину понашања. Тако је нпр. *назовибрат* 'онај који није прави брат (некоме); рђав, несавесан брат', *назовипријатељ* 'неискрен, лицемеран, тобожњи пријатељ', *назовимајка* 'рђава, несавесна мајка' и сл.

За творбено-семантичку анализу пејоратива у сфери 'човек' релевантна су запажања М. Радовић-Тешић, која у студији „Именице с префиксима у српском језику” посвећује пажњу творбеним формантима *надри-* и *назови-*, називајући их „префиксима за исказивање неистинитости” (Радовић-Тешић 2002: 117–125).⁵⁷¹ Такво одређење проистиче вероватно из лексикографских дефиниција ових префикса у нашим описним речницима, у којима се сугерише да наведени форманти уносе значење 'тобожњи', 'такозвани', 'самозвани', 'лажни' (исп. у РМС, РСЈ). Ми смо, међутим, приликом анализе пејоратива у сфери ЗАНИМАЊЕ, ПРОФЕСИЈА утврдили да префикси *надри-* и *назови-* не указују нужно на лажност, неистинитост, те да *назовипесник* или *надримајстор* није увек 'онај који се лажно представља као песник/мајстор, тобожњи песник/мајстор', већ и онај који је лош, нестручан, неквалификован представник тог занимања. До истог закључка долази приликом анализе грађе и М. Радовић-Тешић (2002: 120), те издваја лексичко-семантичку групу именица са значењем људи који су „у одређеним околностима имаоци различитих занимања, струка, звања и сл., а који те послове обављају нестручно, неквалификовано, некомпетентно, слабо”. Отуда су они, како констатује ауторка, у ствари „лажни, тобожњи, самозвани или неправни имаоци оних занимања, струка, звања и сл., које означава именица у основи”. Чини се да би можда ипак терминолошку синтагму „префикси за исказивање неистинитости” требало

⁵⁷¹ Ауторка у исту групу класификује још префиксе *квази-* и *псеудо-*. Овим двама формантима такође се изражава негативна квалификација, а њихово спајање са именицама којима се означава човек резултира лексемама негативне експресивне тоналности. Оне би се махом могле прикључити нашем корпусу пејоратива, али су иницијално изостављене, услед изостанка стилских квалификатора у лексикографским дефиницијама тих лексема.

незнатно модификовати, те сугерисати да се овим формантима не сугерише буквално „неистинитост”, већ често и нестручност, некомпетенција.

Са творбено-структурног аспекта за анализу пејоратива са префиксима *надри-* и *назови-* важно је и запажање М. Радовић-Тешић да ови форманти увек долазе на лексичку морфемску основу коју представља цела именица. Што се пак тиче семантике њима деривираних именица, ауторка констатује да *назови-* и *надри-* имају квалификаторску функцију. „Реч је о негативној квалификацији, тако да именица у основи и творбена именица стоје у својеврсном антонимном односу” (Радовић-Тешић 2002: 121).

Као што је већ речено у поглављу посвећеном семантичкој анализи пејоратива чији је денотат човек као припадник друштвеног слоја, статуса или занимања, међу префиксима који учествују у деривацији лексема овог типа уочава се и префикс *полу-*, који у значење другог дела деривата уноси квалификативно значење негативне оцене – ’који је лош’, ’који није вредан’, ’нестручан’, недорастао и сл.: *полумузикант*, *полуинжењер*, *полууметник*. У вези са овим творбеним елементом постоји слична недоумица као и у случају форманта *назови-*, тј. поставља се питање да ли као резултат деривације у којој учествује настају изведенице или сложенице. Клајн (2002: 81–82) сматра да је *полу-* први део сложеница, а тако стоји и у описним речницима (РМС, РСЈ). Код Д. Вељковић Станковић (2011: 25), у објашњењу термина „речи субјективне оцене”, налазимо да су неке творенице у оквиру ове творбено-семантичке категорије „грађене суфиксима (*коњић*, *пијуцкати*, *сланкаст* и сл.) а неке префиксима (*полугосподин*, *архилопов* [...] и сл.)”, што значи да ауторка овај формант сматра префиксом. Истог је мишљења и Е. Барић (1980: 18–20), која примере типа *полубрат* упоређује са *небрат*, *назовибрат*, при чему истиче да „prefiks *ne-* potire značenje osnovne riječi, a element *polu-* potire ga djelomično” и отуда закључује да је и *полу-* префикс. Најпотпуније објашњење става о потреби да се формант *полу-* третира као префикс налазимо код М. Радовић-Тешић (2002: 144–145), која констатује како је „на почетку *полу-* било први сложенички део”, али овај „творбени модел је толико постао делотворан да је долазило до спајања с различитим основама – именичким, придевским и прилошким – у скоро неограниченом броју”. Ауторка закључује да се као последица

продуктивности творбеног модела са *полу-* у првом делу јавила и семантичка неуједначеност, тј. полисемантичност, па формант у дериват уноси значење делимичности, непотпуности, које је данас и најубичајеније. Имајући све то у виду, ми такође формант *полу-* сматрамо префиксом, а њиме творене лексеме – изведеницама, а не сложеницама. И он долази на целу лексему као творбену основу, а осим наведених лексема из сфере професија, занимање, у грађи га региструјемо и у примерима: *полусвет, получовек, полугосподин*.

И додавањем префикса *не-* на основу коју чини цела именица остварује се слична семантика снижавања вредности, односно, негативне оцене особе означене лексемом у основи. Према речима М. Радовић-Тешић (2002: 40), у споју са именицом префикс *не-* испољио је: „(1) функцију стварања опозитне, антонимне речи и (2) функцију чистог одрицања, уз (3) неке прелазне случајеве у којима се ове две функције преплићу”. Чини се да управо у спојевима са именицама које означавају људска бића то преплитање долази до изражаја: *некрст, неверник, недруг, нејунак, немајка, нечовек, нељуди, нерадник*⁵⁷², *нерод*. У основи је обично нека семантички неутрална лексема, али у споју са префиксом *не-* који резултира формирањем именице са значењем ’лош’, ’рђав’, ’недорастао’ првобитно неутрално обојен појам у основи развија позитивно значење.⁵⁷³

Од страних префикса у деривацији пејоратива у сфери ’човек’ заступљен је немачки формант *обер-*, чије је буквално значење (*из)над-* и употребљава се као ’први део именичких сложеница који означава виши чин или положај онога што означава други део сложенице: *обервојвода, обербаша, оберкоманда, оберкелнер, оберлајтнант* и др.’ (РСАНУ). Међутим, у спојевима са именицом негативног експресивног значења реализује се иронична, погрдна конотација, односно, додатно се истиче већ постојећа пејоративна компонента алузијом на то да је именована особа ’изнад свих осталих’ у

⁵⁷² Могућа је вишеструка мотивација, тј. именица *нерадник* може бити изведена суфиксацијом наставком *-ник* од именице *нерад*, а у Белићевој (1936: 257) и Стевановићевој (1986⁵) интерпретацији вероватно би било речи о придеву *нерадан* у основи, будући да ови аутори, као што је речено, нису констатовали осамостаљење суфикса *-ник*.

⁵⁷³ Исто запажа и М. Радовић-Тешић (2002: 41), која објашњава да префикс *не-* даје негираној речи „квалификаторску функцију која спецификује примарно значење именице у основи тако што му даје негативну конотацију”. Ауторка то добро илуструје примером *неотац* ≠ „мајка” него „рђав, лош отац”.

поседовању негативне особине или репрезентовању непожељног владања. О томе у анализираној грађи сведоче лексеме *обербудала*, *оберговедар*, *обермагарац*.

Још су неке лексеме у нашој грађи добијене префиксацијом, при чему је погрдно значење у неким примерима заправо реализовано семантичком деривацијом. Такав је нпр. случај са пејоративом *несрећа*, у чијој творбеној структури препознајемо префикс *не-*, али је семантичка реализација 'пеј. рђав човек, неваљалац, неваљалица', коју региструје РСЈ у ствари производ метонимијског преноса по моделу СТАЊЕ/ОСОБИНА → ЧОВЕК КАО НОСИЛАЦ ТОГ СТАЊА/ОСОБИНЕ. Семантичка деривација и метафоричко усложњавање полисемантичке структуре на делу је и када је у питању пејоратив *закрпа* 'фиг. погрд. нитков' (РМС), а именица је формално творбени продукт префиксације.

Погрдна конотација директан је производ префиксације мотивне именице и у примеру *подљуди*, где се префиксом *под-* уноси значење снижавања вредности, при чему се активирају семантичке компоненте 'који је лош, недостојан представник врсте'. Оваква семантика префикса *под-* може се тумачити метафорички, на основу концептуализације вертикалне димензије и посредством појмовне метафоре БИТИ ЛОШИЛИ ЈЕ БИТИ ДОЛЕ, НИЖЕ (исп. Кликовац 2004: 110, 150; Расулић 1994, 2002).

6.5. Префиксално-суфиксална творба

Међу лексемама погрдног значења у номинацији човека које су анализирани у овом раду свега их је 21 добијена префиксално-суфиксалним начином творбе.⁵⁷⁴ И овај деривациони модел пружа могућност да се сликовито, експлицитно негативно оцењују одређене духовне особине, начин понашања и навике које друштвено-језичка заједница сматра непожељним. Пејоративност је у свим номинативним јединицама овог типа директан производ афиксације, при чему је експресивна конотација обично резултат семантичког „саодношења” префикса и основинске лексеме, а суфиксом се тако добијен садржај – нпр. непожељна особина, стање, активност и сл. приписују мушкој или женској особи. Погрдно, презриво или подругљиво значење резултат је алузије која следи из формално-семантичког споја трију форманата. То најбоље долази до изражаја код твореница са префиксом *без-*, који сугерише одсуство нечега што се колективно

⁵⁷⁴ Продукте овог творбеног начина, такође сматрамо изведеницама, у складу са новијим схватањем префикса у дериватологији (исп. Ћорић 2008, Клајн 2002).

перципира као пожељно, добро, било да је у питању карактерно/интелектуално својство или неки конкретан предмет, материјална ствар: нпр. *безбанкић* ('особа која је често без новца', Герзића), *бездушник* ('онај који је бездушан → који нема сажалења, саосећања; немилостив, нечовечан, свиреп; безобзиран, РСАНУ), *безмозгаиш*, *безмозговић* ('онај који нема памети), *безмудаиш* ('кукавица, плашљивац, слабић, бескичмењак', Андрић), *бескапчина* ('погрд. онај који ни капе нема, бескућник, гоља', РСАНУ). Посебно висок степен пејорације реализује се у последњој изведеници, где се већ формирано негативно значење које проистиче из споја префикса и именичке основе додатно појачава употребом аугментативно-пејоративног суфикса *-чина*.

Грађа доноси и по неколико префиксално-суфиксалних твореница са префиксима *до-* (*доушник*, *дојебник*, *допуз*, *допузица*) и *при-* (*прилепак*, *приколица*, *призетко*, *призетковица*, *прирепак*), затим вулгарне жаргонизме са префиксом *на-* (*нагузар*, *нагузача*, *напичак*), пејоративе са префиксом *под-* (*подрепак*, *подрепаиш*, *подрепаишица*), као и изведеницу *ванземаљац*, која се у колоквијалној, жаргонској комуникацији реализује у значењу 'особа која се слабо сналази у стварном свету' (Герзић) и заправо је продукт семантичке деривације, а не афиксације. Коначно, овде припада и лексема *нехлебовић*, деривирана спајањем префикса *не-* и суфикса *-овић* са основом именице *хлеб*, а о њеној негативној експресивној семантици било је речи приликом анализе пејоратива у сфери друштвени односи (конкретно – припадност друштвеном слоју).

Префиксално-суфиксални начин творбе илуструје и пејоратив *олош*, са префиксом *о-* и нултим суфиксом (исп. Клајн 2002: 208), који је вредан пажње и са семантичког аспекта, због развијене полисемантичке структуре у домену пејоративног значења. Примарно значење ове лексеме је збирно 'најгори, најискваренији друштвени слој, шљам' (под 1. а. у РСАНУ), а синегдохском трансформацијом по моделу целина → део реализује се значење у једнини 'искварена, рђава особа' (под 1. б. у РСАНУ).

Сви описани творбени типови које региструјемо у анализираној грађи могу се представити формулом **префикс** (*без-*, *до-*, *на-*, *под-*, *при-*) + **Ио/Го** + **суфикс**.

6.6. Закључна разматрања о пејоративима добијеним у процесу композиције, сложено-суфиксалне творбе и изведеницама са префиксима

У претходних неколико тачака описани су творбени начини који, уз доминантну суфиксацију, учествују у деривацији анализираних пејоратива чији је денотат 'човек'. Показало се да је број сложеница у овом делу лексичког фонда далеко мањи у односу на суфиксалне изведенице, при чему разликујемо оне добијене сложено-суфиксалном творбом (126 јединица) од именица које су производ композиције (45 јединица). Запазили смо да су сложене именице, због своје специфичне структуре, нарочито погодне за изражавање презривог става и емотивног односа говорног лица према друштвеним слојевима и занимањима, будући да се погрдно значење заснива управо на експлицитној форми овог типа лексема. Пејорација, дакле, почива на сликовитом опису неких активности или облика понашања карактеристичних за групу људи чији се представник именује, односно, на алузији која произлази из узајамног односа и значења саставних делова сложенице – нпр. *властодржац*, *скоростек*, *џабалебарош*, *газиблато*, *јебиветар*, *радодајка* итд. И творенице добијене сложено-суфиксалном творбом и оне које су продукти слагања класификоване су према категоријалној припадности основа које улазе у састав тих јединица. На тај начин је међу сложено-суфиксалним дериватима издвојено шест подтипова, у зависности од врсте основинске речи у првом делу, те налазимо творенице са именицом, придевом, глаголом, заменицом, бројем и прилогом у првом делу. Што се пак тиче лексема добијених слагањем, највећу скупину у анализираној грађи представљају рекцијске сложенице императивног типа, са глаголом у првом и именицом у другом делу, при чему уочавамо да су далеко бројнији деривати код којих именица у другом делу има вредност објекта (нпр. *вртиреп*, *вуцибатина*, *пробисвет*, *испичутура* итд.) од оних где именица има синтаксичку функцију субјекта (*плачитичка*, *смрдибуба*). Другом типу припадају композити са придевом у првом делу, којих је у прегледаној грађи свега неколико (*белокапа*, *голошија*, *кривогузица*), а исти је случај и у погледу бројности сложеница са именицом у оба дела (*бабарога*, *бабадевојка*, *секаперса*).

У раду је, у складу са новијим тенденцијама у дериватолошкој литератури, и префиксација посматрана као засебан начин творбе, те су издвојени пејоративи у чијој структури уочавамо префиксе *надри-*, *назови-*, *полу-*, *квази-*, *обер-* (нпр. *надрилекар*, *назовигосподин*, *полусвет*, *квазинаучник*, *обербудала*), као и творенице чије се презриво експресивно значење постиже додавањем префикса негације (нпр. *нечовек*, *некрст*).

Конечно, међу лексемама погрдног значења у номинацији човека анализираним у овом раду издвојена је 21 добијена префиксално-суфиксалним начином творбе. И код овог типа деривата погрдно, презриво или подругливо значење производ је алузије која следи из формално-семантичког споја трију форманата – префикса, основинске лексеме и суфикса. Њиховом комбинацијом се сликовито, експлицитно негативно оцењују одређене духовне особине, социјални статус или начин понашања које говорна заједница сматра непожељним (нпр. *безбанкић*, *допузица*, *подрепаш*).

Да закључимо. Творбена анализа лексема погрдног значења којима се именује човек показала је да је суфиксација доминантан начин деривације овог типа речи у српском језику. Од 2130 номинативних јединица које су анализирание за потребе овог истраживања регистровано је око 1640 суфиксалних деривата, што представља 77% грађе. Другу скупину деривата у погледу бројности чине сложенице, при чему је сложено-суфиксална творба међу пејоративима у сфери 'човек' далеко заступљенија од слагања, те је у грађи забележено 126 сложено-суфиксалних деривата спрам 45 композита. Скупа посматрано, сложенице чине око 10,4 % пејоратива који су обухваћени анализом у овом раду. На крају, уочили смо и неколико десетина деривата који репрезентују творбу префиксацијом односно префиксално-суфиксални начин творбе. Префиксала је међу анализираним пејоративима регистровано свега 25 (око 1,5% грађе), а префиксално-суфиксалних твореница 21 (око 1,4% грађе).

Пребројавањем лексема погрдног значења у оквиру сваког од творбених начина долазимо до податка да око 10% укупног броја анализираних јединица представљају немотивисане речи, међу којима има простих именица домаћег порекла (нпр. *баба*, *батина*, *буква*, *гад*, *звер*, *клада*, *нула* итд.), али и позајмљеница, које се у српском језику

осећају као немотивисане (нпр. *будала, демагог, идиот, медиокритет* и сл.).⁵⁷⁵ Коначно, неопходно је дати још једну напомену у вези са статистичким подацима које износимо, а тичу се деривационо-семантичких карактеристика анализираних лексема. Када кажемо да око 77% грађе чине суфиксалне изведенице, 10% сложенице, око 3% префиксалне изведенице и префиксално-суфиксалне творенице, а преосталих 10% творбено немотивисане лексеме – то не значи да је 90% пејоративних лексема добијено афиксалном деривацијом. Не значи, јер се погрдно значење, као што смо показали на великом броју примера у овом раду, неретко формира у садејству афиксалне и семантичке творбе. Дакле, проценти до којих долазимо тичу се само формалних, творбено-морфолошких обележја анализираних лексичких јединица. У датој класификацији пејоративи попут *оклопњача*, у значењу 'веома дебела женска особа, дебелуша' нашли су се међу суфиксалним дериватима, премда смо утврдили да је погрдно значење по свој прилици производ метафоричке трансформације, тј. индуковања семе изгледа (брод ратне морнарице велике тонаже → дебела жена; 'велик', 'велике тонаже', 'тежак' → 'дебео').

7. Нека запажања о лексикографској обради погрдних назива за човека у описним речницима српског језика

7.1. Опште напомене о обради пејоратива

Семантичка и творбена анализа лексике погрдног значења у номинацији човека у српском језику заснована је углавном на лексикографском опису јединица које су уврштене у корпус начињен за потребе овог истраживања, као и на примерима њихове реализације у контексту. Корпус је, с друге стране, већим делом формиран управо на основу дефиниција лексема којима се именује човек у дескриптивним речницима, и то првенствено уз осврт на формална обележја, односно лексикографске квалификаторе.

⁵⁷⁵ У скупини пејоратива страног порекла нису засебно разматране просте лексеме и оне које се у језику-даваоцу могу сматрати дериватима, тј. у чијој структури препознајемо неке стране форманте (нпр. *аристократа, герцијатрија, дилетант, ђилкош, лопов*). Све смо их класификовали у исту скупину, јер се осећају као немотивисане на домаћем терену.

При ексцерпирању грађе из трију описних речника српског језика РСАНУ, РМС и РСЈ водили смо се на првом месту маркерима *пеј.*, *погрд.*, *презр.*, *подр.*, и, накнадно уврштеним, квалификатором *ир.* Такође, у појединим случајевима, јединице номинације у сфери 'човек' класификоване су у лексичко-семантичку категорију пејоратива према информацијама које су дате у речничким глосама. Посреди су различита објашњења о домену употребе одређене лексеме и њеним семантичким особеностима, која се дају у склопу речничке дефиниције, најчешће у заградама – нпр. „обично погрдно/презриво”, „у погрдном значењу”, „ироничан/подругљив/пејоративан назив за”, „у експресивнијем говору, често погрдно” и сл. С обзиром на то да је лексикографски критеријум очигледно имао значајну улогу у прикупљању и анализи погрдних назива за човека у овом истраживању, чини се неопходним да укажемо на неке од поступака које обрађивачи примењују у опису овог типа лексема у речницима српског језика. Премда нам је, као лексикографу и члану Ауторског колектива који израђује Речник САНУ – најзначајније дело српске описне лексикографије, била жеља и намера да у оквиру студије о пејоративима у номинацији човека дамо и неке предлоге односно решења за њихову успешнију обраду, показало се да је ова категорија експресивних речи прилично „незахвална” за уједначено, системско дефинисање. Будући да се ради о лексемама чије се значење заснива на неколиким типовима блиских конотативних семантичких компонената, природно је да њихов лексикографски опис умногоме зависи од интуиције и субјективног језичког осећања појединачних обрађивача. Ипак, сматрамо важним да укажемо на неке проблеме које смо приметили у вези са дефинисањем пејоратива у сфери 'човек', пре свега оних чије се погрдно значење јавља као пратилац творбено-морфолошких процеса деминуције и аугментације.

Разматрајући стилске информације у дескриптивном речнику, С. Ристић класификовала је лексикографске квалификаторе који носе такве информације према неколиким принципима,⁵⁷⁶ а маркере *пеј.*, *погрд.*, *презр.*, *подр.*, *ир.*, карактеристичне за лексеме које су предмет овог рада, ауторка одређује као *комуникативно-прагматичке*

⁵⁷⁶ Стилске вредности лексичких јединица С. Ристић (2006а: 94) утврђује према следећим принципима: функционалностилском, друштвено-историјском, комуникативно-прагматичком и естетско-стилистичком.

ознаке (Ристић 2006а: 98; исп. и Ристић 2014: 125). Проучавајући лексикографски метајезик у Речнику САНУ, пажњу је квалификаторима стилског домена посветио и Н. Ивановић (2014: 215–218), који међу њима разликује две групе: ознаке прагматичко-стилске и творбено-стилске вредности. У вези са побројаним квалификаторима који су релевантни за наше истраживање лексике погрдног значења у номинацији човека, важна је ауторова констатација да се као *пеј.*, *погрд.*, *подр.*, *презр.*, *ир.* маркира „лексика активне конотације (експресивног, емотивног, афективног и др. типа)” и да су посредни квалификатори негативне експресивности (Ивановић 2014: 215–216; исп. и Ристић 2006а: 57). Он даље објашњава разлике између наведених пет маркера, истичући да оне „леже у градирању конотације, која је садржана у хуморном, сатиричном или увредљивом контексту употребе лексема”. Начин диференцирања квалификатора *погрд.*, *презр.*, *подр.* и *ир.*, односно, њихова употреба у лексикографској обради – у теорији су прилично јасни, што се види и на основу тумачења која даје Н. Ивановић. Требало би да се маркером *погрд.* квалификују лексеме које имплицирају „**увредљив став** говорника, без примеса симпатије или хумора”, маркером *подр.* јединице за које је карактеристичан „**подругљив став** говорника ублажен компонентама симпатије/емпатије и хумора”, затим, да се квалификатором *презр.* означава лексика „која изражава **презрив и веома оштар став** говорника према објекту његове оцене” и, коначно, да се маркером *ир.* квалификују лексеме које се употребљавају „у ироничном или сатиричном контексту” (Ивановић 2014: 216, истакла Ј. Ј.). У лексикографској пракси, међутим, ситуација је далеко сложенија и каткада је приликом обраде лексике негативне експресивне тоналности заиста тешко направити разлику између *погрдне* и *презриве* конотације, тј. између „увредљивог”, с једне и „презривог, оштрог става” говорника, с друге стране. Могуће је унеколико поузданије диференцирати увредљив и оштар од подругљивог става, али све се те семантичке нити у практичном раду и обради појединачних одредница и примера некад чине неразмрсивим. О томе сведоче многи примери у нашој грађи маркирани овим квалификаторима, те тако остајемо у недоумици зашто је лексема *брабоњак* у секундарном значењу које региструје РСАНУ ’безвредан човек, ништавило’ маркирана квалификатором *презр.*, док је лексема *брука*, која реализује блиско значење ’човек којему се пориче вредност; плашљивац, кукавица’

у истом речнику квалификована ознаком *погрд.* Или: због чега је лексема *девојка* у фигуративном значењу 'мушкарац женских особина и женског понашања (слабић, срамежљивац или сл.)' у РСАНУ обележена квалификатором *подр.*, а синонимно значење именице *жена* 'плашљив човек, кукавица, страшљивац, слабић' у овом речнику маркирано је као *презр.* Сва је прилика да и не постоји одговор на ова питања, те да се квалификатори *погрд.*, *презр.*, па често и *подр.* у пракси заправо дистрибуирају према индивидуалном језичком осећању обрађивача. Немогућност јасног диференцирања ових конотативних компонената потврђује и чињеница да су исте реализације појединих лексема у РСАНУ и РМС неретко означене различитим квалификаторима – нпр. лексема *дрљало* је у значењу 'онај који пише невешто, писац без вредности, пискарало' у РСАНУ квалификована ознаком *презр.*, а исто значење у РМС ('онај који дрља, који лоше, нечисто пише, шкрабало, пискарало') маркирано је ознаком *погрд.* Отуда овакве и сличне појаве неуједначености у распоређивању квалификатора негативне експресивности у српској дескриптивној лексикографији не сматрамо пропустима, већ нужном последицом чињенице да су посредни веома растегљиве и неодређене семантичке категорије и сваки покушај њиховог усклађивања са некаквим правилима чини се осуђеним на неуспех.

За наше истраживање лексикографске обраде погрдних назива за човека у описним речницима важан је и други подтип ознака стилског домена о којима говори Н. Ивановић (2014: 218–219), а то су квалификатори творбено-стилске вредности. Према ауторовим речима, њихова главна одлика јесте „та да маркирају лексику чија се стилска компонента базира на дистрибуцији њених творбених елемената”, при чему разликујемо квалификаторе суфиксалне, сложене и атипичне творбе. Међу лексемама којима се погрдно именује човек у анализираној грађи највише је оних које су маркиране квалификаторима суфиксалне творбе, и то на првом месту квалификатором *пеј.* (пејоратив, пејоративно), уз који веома често (али не и увек) стоји маркер *аугм.* (аугментатив), а ређе и *дем.* (деминутив, деминутивно). Управо у употреби ових квалификатора у означавању лексике субјективне оцене леже и главни проблеми у вези са обрадом погрдних назива за човека у описним речницима. Пре него што се осврнемо на неке од тих проблема, чини се корисним да прокоментаришемо неколика запажања

до којих долазимо увидом у радове српских лингвиста и лексикографа о речничким квалификаторима,⁵⁷⁷ као и увидом у Упутства за израду РСАНУ.⁵⁷⁸ Прво: подела квалификатора стилског домена на оне прагматичко-стилске и творбено-стилске вредности, коју даје Н. Ивановић (2014), потврђује оно што интуитивно знамо, а то је да се лексика погрдног значења (па и она која реферише на човека) може квалификовати двојачко – маркерима *погрд.* и *пеј.* На основу ауторових објашњења имплицира се да квалификатор *пеј.* треба употребити за обележавање оних лексичких јединица чије је погрдно значење као стилска компонента производ творбених процеса. Он наводи и да се у Речнику САНУ квалификаторима *аугм.* и(ли) *пеј.* типично означавају именице које су изведене суфиксима *-штина*, *-чина*, *-етина*, *-уга*, *-ара*, *-уша*, *-уља* и др. (Ивановић 2014: 218). Друго: на основу примера наведених за лексема које су у речнику маркиране квалификатором *погрд.* (нпр. *ђубретара*, *брука*, *лижигуз*, *опајдара* и др.) стиче се утисак да ће овај стилски маркер уобичајеније бити употребљен када у формирању погрдног значења лексема учествују и семантички процеси – нпр. механизми полисемије (метафора, метонимија) и различити видови асоцијативног повезивања семантичких садржаја који резултирају афективном конотацијом. Дакле, стилска компонента негативне експресије, за разлику од лексема обележених са *пеј.*, често се не заснива на дистрибуцији творбених елемената.

Запажања Н. Ивановића о маркирању лексема ознаком *пеј.* у РСАНУ делом проистичу из члана 315 Упутстава за израду Речника, у коме стоји следеће: „Ознаком *пеј.* обележавају се оне речи које поред пејоративног значења имају и неки одговарајући наставак (*бабетина*), а ако наставак нема, у самој дефиницији се наведе (нескраћено): ’у пејоративном значењу’. – Ознаке *аугм.* и *пеј.* могу стајати и заједно, ако реч с одговарајућим наставком може да има и обично аугментативно, а и пејоративно значење, зависно од употребе [...] Када нека реч има и неко погрдно одн.

⁵⁷⁷ Овде пре свега имамо у виду истраживања С. Ристић (1995, 2006а, 2014) и Н. Ивановића (2014) о лексикографском метајезику и употреби квалификатора у описном речнику.

⁵⁷⁸ С. Ристић (2014: 119) истиче да су у Упутствима за обраду РСАНУ дата „основна начела за представљање нормативног и функционалностилског статуса лексичких јединица у Речнику”. Посреди је документ који је као интерни приручник за лексикографску обраду штампан у Институту за српскохрватски језик 1972. године, „с циљем да се утврде параметри за издвајање и системско представљање свих видова лексичке раслојености” (И.).

презриво значење, а није по образовању томе намењена, стављају се испред одговарајућег значења ознаке *погрд.*, *презр.*”

Примећујемо да се и у Упутствима као критеријум за обележавање одређене лексеме квалификатором *пеј.*, уз погрдно значење, наводи и њена творбена структура, тј. постојање одговарајућег наставка (дат је пример именице из сфере ’човек’ са аугментативно-пејоративним суфиксом *-етина*). Уколико лексема само семантички има пејоративну вредност, тј. у свом семском саставу реализује компоненту негативне оцене – саветују се ознаке *погрд.* или *презр.*

Међутим, када је посредни употреба ових квалификатора у лексикографском опису лексике којом се именује човек – ситуација у пракси не одговара сасвим теоријском одређењу и Упутствима. Стилски маркер *пеј.* неретко се среће у РСАНУ и у обради лексема чије погрдно значење није производ афиксалне, већ семантичке деривације, те чијем би опису, према Упутствима, можда више одговарале ознаке *погрд.* или *презр.* Дакле: премда Н. Ивановић (2014: 218) констатује да квалификатори творбено-стилске вредности (међу њима и они суфиксалне творбе – аутор наводи *дем.*, *хип.*, *аугм.* и *пеј.*) „маркирају лексику чија се стилска компонента базира на дистрибуцији њених творбених елемената”, а слично стоји и у Упутствима за израду РСАНУ – ознаку *пеј.* у десетинама случајева налазимо и испред лексема из сфере ’човек’ добијених метафором, дакле, оних чије значење није производ дистрибуције афикса – исп. нпр.: *вештица*, *гамад*, *гуска*, *дромбуља*, *Јуда*, *коза*, *крнтија*, *лорфа*, *лутка*, *мазгов*, *месар*, *отпљувак*, *педер* итд. Савет из чл. 315 да се, уколико одговарајући наставак изостаје, у дефинисању лексеме „наведе (нескраћено): у *пејоративном значењу*” – ни у једном од наведених примера није примењен.

С друге стране, у многим су случајевима увредљиви називи за човека очигледно последица дистрибуције суфикса субјективне оцене, а лексема не бива маркирана квалификатором *пеј.*, већ неким од маркера прагматичко-стилске вредности, који се притом не чини увек сасвим прикладан. Тако су неке лексеме у РСАНУ маркиране квалификатором који подразумева *подругљиву* конотацију – нпр. *аристократуша* ’**подр.** аристократкиња’ [= жена аристократ(а)], *банкрочина* ’**подр.** аугм. од банкрот’ [онај који је банкротирао, банкротирани трговац], *дошљакуша* ’**подр.** дошљакиња’,

премда се чини да су посреди изразито увредљиви називи, а не називи који сугеришу „подругљив став говорника ублажен компонентама симпатије/емпатије и хумора” (Ивановић 2014: 218).

На основу свих оваквих примера чини нам се да је за лексеме негативне оцене, посебно уколико је њихов денотат ’човек’, веома тешко успоставити правила лексикографске обраде и дистрибуције квалификатора која се могу доследно спровести. Разлог за то лежи у субјективној природи оцене коју износи говорно лице – у овом случају – обрађивач, а она проистиче из чињенице да је разумевање и тумачење појмова *увредљиво*, *погрдно*, *презриво*, *подругљиво* посве индивидуално. Отуда сматрамо да за лексикографску обраду таквих именица није погодно, па ни неопходно успостављати прецизна нормативна упутства.

7.2. Обрада деминутивних и аугментативних пејоратива којима се именује човек

Неке неопходне напомене у вези са лексикографском обрадом номинационих јединица погрдног значења у сфери ’човек’ тичу се лексема које творбено-морфолошки припадају категоријама деминутива и аугментатива. На одређене проблеме и решења у системском опису именица субјективне оцене у дескриптивним речницима указали су истраживачи који су се у обимнијим студијама бавили овим типом лексема – Д. Вељковић Станковић и В. Јовановић, а посебно корисне смернице за лексикографску обраду деминутива са суфиксима *-че* и *-чић* дали су у једном чланку С. Ристић, Б. Милосављевић и В. Јовановић. Будући да се троје коаутора нарочито интересовало за случајеве семантичко-стилског померања значења деминутива, нужно су се дотакли и семантичког варирања на релацији деминутив ↔ хипокористик, деминутив ↔ пејоратив и понудили неколико модела за њихову обраду у РСАНУ. Релевантне идеје и савете искусних лексикографа требало би примењивати у опису деминутивних пејоратива у сфери ’човек’ уопште (без обзира на суфикс), а захваљујући њима аналошки се могу извести и корисна решења за обраду аугментативних пејоратива.

Поћи ћемо још једном од Упутстава за израду Речника САНУ, а имајући у виду и радове поменутих аутора, покушаћемо да објаснимо у чему се састоји проблематика лексикографске обраде пејоративних лексема добијених модификационим процесима

деминуције и аугментације. У члану 250 Упутстава констатовано је да „Врло се често комбинују деминутивно значење са хипокористичним, одн. аугментативно са пејоративним. То треба истицати увек кад одговара по значењу”. Као репрезентанте добре примене овог упутства (у делу који се односи на аугментативно и пејоративно значење) можемо нпр. издвојити обраде лексема *девојчура* и *девојчурина* у РСАНУ. У дефиницији обеју лексема налазимо формулу ’аугм. и пеј. од девојка’, с тим што је код *девојчурина* истакнуто да може бити посреди и секундарни аугментатив, од облика *девојчура* (’аугм. и пеј. од девојка, девојчура’), а примери у оба речничка чланка заиста сугеришу да се у контекстима реализују и компонента квантитета и компонента негативне оцене: нпр. Имали смо [...] стару девојчурину три аршина високу а 7 широку; Путујући тако [...] нађе једну седу матору девојчуру под [...] грмом где спава; *Девојчура* [је] проститутка, сокакуша (РСАНУ).

С овим је у вези и следеће правило, формулисано у члану 251, у коме стоји да „деминутивни (ређе аугментативни) облик садржи понекад и неко друго, реално значење, које чак каткад и преовлађује у речи. Деминутивност (аугментативност) се у том случају ипак спомиње, али се одмах у наставку дефиниције даје и друго објашњење.” Када је посреди реализација погрдног значења, као пример доброг лексикографског решења навешћемо обраду лексеме *господарчић* – ’дем., ир. и пеј. од господар; незнатан господар, владар’. Као што видимо, у дефиницији је јасно сугерисано оно што потврђују примери у речничком чланку – доминантно је значење негативне оцене, али се и деминутивност „ипак спомиње”: пр. [То је] мајушна државица за коју се брине самовољан један *господарчић*; Ти ваљда знаш да сви српски *господарчићи* имају изгледа да постану књаз?; Једини спас Србије [је] ... у томе [...] да министри и чиновници престану бити народни *господарчићи* и постану [...] народне слуге (РСАНУ).

Наставак члана 251 доноси још једно упутство које је од значаја за лексикографску обраду пејоратива: „У случају да нека реч има само деминутивни одн. аугментативни облик, али не и значење, не треба у дефиницији ни спомињати деминутивност одн. аугментативност, већ дати значење које одговара, нпр. ’хип. од ...’ одн. ’пеј. од ...’ и др”. Чини нам се да пример доброг дефинисања представља одредница *бабетина* у РСАНУ: ’пеј. од баба’, без указивања на аугментативни облик лексеме, јер се компонента величине по правилу не реализује при њеној употреби у

контексту. Сматрамо да у оваквим случајевима не би имало смисла посегнути за формулом 'аугм. и пеј. од баба', јер је посве реално да у одређеној комуникативној ситуацији заправо реферишемо на цангризаву, а омалену, сувоњаву старицу, што и потврђује један од примера у речничком чланку: Туд' се дала танана старица, [...] шета стара *бабетина*. У Академијином речнику, рекло би се, оваквим нијансама више се поклања пажња него у РМС, где је у дефинисању аугментатива најчешће примењена формула која укључује и уобичајенију реализацију у сфери квалитета – 'аугм. и пеј. од X'. Отуда је и *бабетина* у РМС 'аугм. и пеј. од баба', премда је утврђено да је квантитетску компоненту сувишно експлицирати.

Ситуација је у лексикографској пракси ипак сложенија када је посредни дефинисање деминутива, а разлог за то представља шири семантички спектар који покривају деминутивне именице.⁵⁷⁹ То посебно долази до изражаја међу лексемама овог типа са значењем занимања, статуса и сл., што у поменутом истраживању показују Ристић и др. (2005: 598–600), низом примера обраде деминутива са суфиксом *-че* и *-чић* у РСАНУ.⁵⁸⁰ Аутори уочавају неуједначеност у дефинисању оваквих лексема у РСАНУ, а међу неколико типова дефиниција које региструју, за лексикографску обраду пејоратива у сфери 'човек' релевантне су оне у којима се уз квалификатор *дем.* јавља неки од маркера *пеј.*, *презр.* и *ир.*: нпр. *докторчић* 'дем. и ир. од доктор' — Удавале су се [...] за каква биједног инжењера или *докторчића*; *новинарчић* 'дем. и презр. од новинар' — Жали за мандатом [...] Двадесет година му је служио [...] И сад да га не види више [...] Због једне протуве, назови глумца, *новинарчића*; *официрчић* 'дем. и пеј. од официр' — Многи надувен аустро-угарски *официрчић* [...] пита [...] да ли има какво ђенералско место упражњено; *капетанче* 'дем. и хип. од капетан' — Још када сам био „овојички” [...] звала ме „моје *капетанче*”; *ир.* Кад какво *капетанче* по ваздан седи, пућкара и срче каву [...] све се то каже да је рад.⁵⁸¹ Наводећи чак

⁵⁷⁹ Још је И. Грицкат (1995: 2) констатовала да деминутиви показују изразит семантички потенцијал: од реалне процене величине онога о чему је реч као мање од уобичајене, „па до разних повољних и неповољних објективно или субјективно датих судова. У претежном броју случајева појављује се хипокористичност, потврда симпатије ...; неретко је то само атенуирање, ублажавање”, а у зависности од семантике мотивне лексеме, резултат деминуције „може да буде било еуфемизам (замена за „тежу реч”), било наговештај надмоћног односа, ниподаштавања, презира, све до праве пејорације”.

⁵⁸⁰ Осим ове лексичко-семантичке скупине, међу деминутивима у сфери 'човек' аутори разматрају и оне „са значењем особине” (Ристић и др. 2005: 600–601).

⁵⁸¹ Приметно је да се у дефинисању деминутивних форми на *-че* у сфери занимања уобичајеније јавља формула 'дем. и хип. од X (+ млад X)', што ауторе наводи на закључак да на прагматичком плану

30-ак примера различитог поступања у обради деминутива у сфери занимања, статуса, С. Ристић и др. (2005: 602) кажу: „Како смо приметили, *пеј.*, *ип.* и *презр.* непримерено и недоследно су употребљавани и као део дефиниције и као маркери стилских нелексикализованих значења, тако да се оваква недоследност може правдати само лексикографски, интуитивним приступом проблему деминутивно-хипокористичних значења, који је иначе веома сложен”. Након што су указали на значај семе оцене, вредновања као компоненте која се реализује у структури деминутива из сфере ’човек’ и посебно истакли да се код оних са значењем занимања, статуса сема величине ’мали’ остварује у виду компонената ’лош’, ’безначајан’, ’никакав’, ’који не завређује поштовање’, аутори за дефиницију предлажу следећу комбинацију:

деминутив ’дем. и хип. или пеј. од X’ (нпр. *докторче* /*докторчић* ’дем. и хип. или пеј. од доктор’)

Сматрамо овакво решење добрим, и то управо из разлога које наводе и сами аутори – задржавањем квалификатора *пеј.* уместо варирања са *презр.* или *ип.* постиже се потребна уједначеност, а он функционише и као хипероним за све наведене ознаке негативне оцене, чиме се испуњава критеријум достатности у дефинисању (исп. Ристић и др. 2005: 604).

Анализирајући значења деноминалних деминутива и аугментатива, Д. Вељковић Станковић (2011: 49) констатује да у „нашим речницима (РСАНУ, РМС, РСЈ) приметно је колебање у начину представљања ових твореница”. И ова ауторка посебну пажњу поклања лексемама које означавају човека као представника друштвеног статуса или одређене професије и запажа да је управо у тој сфери најизраженије одступање од уобичајених формула ’дем. и хип. од X’ односно ’аугм. и пеј. од X’ у дефиницијама. На основу примера које наводи разматрајући шта све утиче на утврђивање семантичког опсега евалутивних твореница, ауторка заправо имплицира и оно што нам се чини неопходним за лексикографску обраду овог типа лексема – „увек треба имати у виду да је значење условљено: 1) избором мотивне речи, 2) избором типа и смера интензификације; 3) избором афикса и 4) начином контекстуализације” (И., 47).

говорно лице употребом оваквих облика изражава нежност, гануће, симпатије, покровитељство (Ристић и др. 2005: 605).

Ауторка притом одлично показује да је значење деминуиране и аугментирание именичке форме само донекле предвидиво. Уобичајеније је, ипак, да се интензификацијом позитивних особина добија твореница афирмативног значења, што у сфери занимања резултује тиме да аугментатив најчешће **не значи** пејорацију, анимозитет према особи или позиву, те начину на који особа обавља одређени посао, већ изведеница развија значење позитивне оцене.⁵⁸² С тим у вези прокоментарисали бисмо дефинисање неколиких аугментатива из сфере занимања у РСАНУ и РМС, који су квалификовани као *пејоративи* и отуда уврштени у грађу ексцерпирану за ово истраживање.

7.2.1. Аугментативи који више нису пејоративи

У анализираној грађи регистровано је неколико аугментативних облика који су у речницима дефинисани формулом 'аугм. и пеј. од X', али се чини је значење пејорације временом потпуно потиснуто, односно, трансформисано у лаудативно значење. О томе сведочи велики број примера њихове реализације у корпусу на интернету, међу којима је готово немогуће пронаћи контекст где се дати аугментатив јавља као пејоратив. Навешћемо по један такав случај из двају описних речника – аугментативни облик *глумчина* забележен у РСАНУ, односно, *фрајерчина*, који налазимо у РМС.

глумчина аугм. и пеј. од *глумац*. — Ха, ха, ха [...] злобно ће *глумчина*. – Каква госпа Мара; То би баш била *глумчина* и по, – вајкао се ђак полазећи на своју редитељску дужност; Претвара [се] и прерушује као стара олињала *глумчина* (РСАНУ).

Примери наведени у речничком чланку, уистину, потврђују погрдно значење и сва је прилика да обрађивач у грађи није пронашао листиће са потврдама за афирмативно значење облика *глумчина*, а оно је данас, чини се, доминантно, што показује неколико стотина примера из корпуса са интернета: нпр. *Glumčina!* Po ovim ulogama ćemo pamtiti Nikolu Simića; Danilo Lazović, velika *glumčina*, legenda! Na današnji dan umro je Zoran Radmilović – *Glumčina*; Ne postoji mali narod, a da je imao tako velikog glumca, kao što su Srbi imali Velimira Batu Živojinovića. Bio je *glumčina*, pojava, institucija, legenda; Nakon što je Eva Ras napala glumca Nebojšu Glogovca zbog njegovih kritika na račun folk pevačice [...], narod je stao na stranu glumca: Nebojša Glogovac je

⁵⁸² Чини нам се одличним предлог Д. Вељковић Станковић да се у обраду уведу квалификатори *афирм.* (афирмативно) и/или *лауд.* (лаудативно).

glumčina, a ne ŠUND *glumac!*; Ovakav je bio Josif Tatić, *glumčina* koja ima mesto u „Kafani kod besmrtnih”. Slava mu!

Отуда сматрамо да би приликом лексикографског описа аугментатива и деминутива требало водити рачуна о свим потенцијалним значењима, имајући у виду ограниченост речничког корпуса и чињеницу да у грађи често не постоје одговарајући примери за све семантичке варијанте. О доминантном значењу аугментатива *глумчина*, које у савременом српском језику није пејоративно, водило се рачуна у обради ове одреднице у РСЈ, где је лексема *глумчина* дефинисана бољом комбинацијом квалификатора: 'аугм. и експр. од глумац'. Д. Вељковић Станковић (2011: 49) добро запажа да „скраћеница експр.[есивно] обухвата обе могућности опозитних евалутивних реализација лексеме (пејоративну и лаудативну)”. Рекли бисмо да је недостатак овог квалификатора, можда, превелика ширина семантичког опсега који покрива, а који може подразумевати најразличитије нијансе позитивне и негативне експресивне тоналности, услед чега изостаје транспарентност у лексикографском опису лексеме.

Имајући у виду наведену формулу коју С. Ристић. и др. (2005: 604) нуде за дефинисање деминутива у сфери занимања, као и идеју Д. Вељковић Станковић да се у обради аугментатива „ради прецизнијег одређивања семантике оваквих облика” уведу квалификатори *афирм.* (афирмативно) и/или *лауд.* (лаудативно), чини нам се да би добро решење у дефинисању аугментатива типа *глумчина* била следећа комбинација:

аугментатив 'аугм. и пеј. или афирм./лауд. од X' (нпр. *глумчина* 'аугм. и пеј. или афирм./лауд. од глумац').

Други проблематичан пример јесте аугментативни облик *фрајерчина*, који РМС региструје и дефинише формулом 'аугм. и пеј. од фрајер', али ово значење у речничком чланку није потврђено ниједним примером. Можемо само претпоставити да је такво лексикографско решење заправо последица негативне експресивне тоналности која је очигледно у српском језику била карактеристична за лексему *фрајер* у време настајања овог речника. Наиме, германизам *фрајер* у РМС забележен је у два семантичким реализацијама и у обема је изражена компонента негативне оцене: 'а. лакомислен, беспослен млад човек неозбиљног, често недоличног понашања, мангуп, хулиган' и 'б.

наивчина, будала, безвезник'. Отуда не чуди што је и за форму аугментатива у Матичином шестотомнику сугерисано пејоративно значење. Оно, међутим, што изненађује јесте да је исти облик на идентичан начин обрађен и у Матичином једнотомнику, премда се чини да је жаргонизам *фрајер* у време када је овај речник објављен – 2007. године већ увелико развио другачије значење. То само донекле потврђује њен лексикографски опис, будући да је ова лексема у РСЈ дефинисана на следећи начин: 'нем. жарг. 1. а. лакомислен, ветропираст, неозбиљан млад човек, мангуп; пустолов, пропалица, хулиган. б. површан младић, будала, наивчина. 2. драган, љубавник'. Као што видимо, у секундарном значењу које је забележено у речничком чланку лексема *фрајер* нема негативну конотацију, али сматрамо да ни таква дефиниција није довољно прецизна, односно, да је ова именица у жаргону реализовала једно посве афирмативно значење – 'младић привлачног изгледа' / леп, складно развијен, пожељан момак' и сл., које је РСЈ требало да региструје.⁵⁸³ Отуда је и лексикографски опис аугментатива *фрајерчина* у једнотомнику – 'аугм. и пеј. од фрајер' – по нашем мишљењу неадекватан, а велики број примера у корпусу на интернету такође сведочи о томе да се *фрајерчина* искључиво употребљава у афирмативном, лаудативном значењу:

нпр. „Kakva *frajerčina!*” Skinuo se Miloš Biković, žene ne veruju šta vide; Otac Džastina Bibera se oženio na Jamajci: On je *frajerčina*, a evo kako izgleda njegova žena!; **FRAJERČINA**: Bio u senci Bosiljčića u popularnoj TV seriji, a danas uzdišete za njegovim SEKSI TELOM! [наслови интернет-вести]; Mnogi su se prisećali kako je Rurk izgledao ranije, pa su ga nazivali *frajerčinom*, međutim od toga danas nema ni traga; Iako mnoge žene pored sebe žele da imaju senzibilnog i osećajnog partnera, bavljenje sportom je nešto što će vas u njenim očima učiniti *frajerčinom*; I danas obara žene s nogu, a evo kakva je **FRAJERČINA** bio Đole Đogani pre 23 godine [у новинском тексту]; Uvek su me privlačile *frajerčine*, oni što su sve девојке zaljubljene u njih i koji mogu da imaju svaku [у коментарима читалаца].

Запажамо још неколико аугментативних лексема за које се чини да у новије време из категорије пејоратива прелазе у хипокористике, односно, у контекстима све чешће реализују афирмативно значење. Тако РМС и РСЈ региструју облик *гурманчина* и дефинишу га уобичајеном формулом 'аугм. и пеј. од гурман', а у шестотомном речнику налазимо и пример којим је потврђено погрдно значење: Био је врло дифисилан,

⁵⁸³ Исп. код Герзића, под *фрајер* 1. (згодан) младић, младић на гласу. 2. младић са којим се девојка забавља; 3. мушкарац, тип.

као какав *гурманчина* кад промијени кухињу. Примери у корпусу на интернету сведоче о томе да се ова увећаница у савременом разговорном језику користи и у комуникативним ситуацијама у којима говорно лице изражава став одобравања и позитивно мишљење о гурманима: нпр. *Da bi bio koliko-toliko ravnopravan na ovom forumu prvenstveno moraš biti prvoklasni gurman, a rekao bih slobodno i [...] gurmančina; On baš ume da uživa u ukusima! Hedonista, ali i muškarac, gurmančina – ne kao ovi metiljavi hipsteri, vegani.* Чини се да је ово семантичко померање аугментативног облика ка позитивном делу скале оцене проистекло из начелно афирмативног значења које лексема *гурман* има у својој примарној реализацији – исп. у РСАНУ *гурман* 'а. онај који воли да поједе нешто лепо, пробрано, познавалац и љубитељ јела, сладокусац; онај који радо и обилно једе'. Из оваквог лексикографског описа стиче се утисак да друштвено-језичка заједница позитивно вреднује понашање које је својствено гурманима, те да *гурман* није превасходно 'онај који обилно једе' (исп. *ждероња, прождрљивац*), већ познавалац квалитетног укуса.

7.2.2. Аугментативи који никада нису ни били пејоративи

Интересујући се за евалутивне модусе аугментативних облика, запазили смо да се у савременом разговорном језику као пратилац модификације аугментирањем код лексема са значењем професије, занимања далеко чешће јавља афирмативно значење него што је био случај у ранијим фазама језичког развоја. О томе сведоче бројни контексти у Електронском корпусу српског језика и корпусу на интернету, а као еклатантан пример аугментатива из овог семантичког поља који никада и није регистрован као пејоратив издвојићемо облик *играчина*. Ниједан описни речник српског језика не бележи аугментирану форму именице *играч*, што у случају Матичиног једнотомног речника помало изненађује, будући да је она последњих деценија јако фреквантна у употреби, пре свега у неформалној комуникацији и спортском дискурсу, и то због великог интересовања за спортска дешавања. *Играчином* се у хиљадама примера које налазимо у корпусу именује искључиво спортиста који је изузетно добар, талентован, успешан, који има завидне резултате у спортским такмичењима и сл., а никада играч који је груб, који се понаша неспортски, према коме субјекат именована осећа антипатије и томе слично:

нпр. Onaj koji je došao kao darovit bi preko noći izrastao u *igračinu*, onaj ko je bio dobar u nekom drugom jugoslovenskom klubu u Zvezdi bi postajao as (Политика, ЕК); Imali su i Španci *igračine*. Navijer Garsija je imao svoj dan – dao je čak pet golova (Политика, ЕК); Andrija Živković je postao *igračina* od kada igra „desetku“! Navijači Benfike oduševljeni Srbinom u ubedljivoj победи nad Boavistom (Курир, у наслову новинске вести); Ronaldinjo je uz ovu fotografiju ostavio komentar da mu je bila čast što je imao prilike da igra sa takvom *igračinom* kakav je [...] Rikelme; Šta reći o Saši sem da je [...] privilegija deliti svlačionicu sa takvom *igračinom* i čovekom?!

Имајући у виду искључиво афирмативне реализације аугментатива *играчина*, као и описану појаву промене значења аугментатива *глумчина* (семантички развој овог облика од негативног ка позитивном делу скале оцене), питамо се да ли је могуће да се дешавају системске промене у лексичком систему које се тичу аугментације и деминуције у сфери занимања, професије. Ако упоредимо аугментативне облике лексема из ове тематске скупине које смо регистровали у описним речницима са неким облицима у савременом разговорном језику, запазићемо да се формом увећанице чешће него раније остварује афирмативно, лаудативно значење у сфери занимања. Тако у овом семантичком пољу у трима описним речницима региструјемо лексеме *бирокачина*, *гусларина*, *детективчина*, *докторчина*, *калфетина*, *ковачина*, *месарина*, *морнарина*, *професоритина*, *трговчина*, *учитељетина*, *шоферчина* – све дефинисане формулом 'аугм. и пеј. од X', а неретко у речничком чланку налазимо и одговарајући пример који потврђује наведено погрдно значење. С друге стране, у корпусу на интернету у немалом броју примера налазимо облике *инжењерчина*, *новинарчина*, *професорчина*, *тенисерчина* који реализују посве афирмативно значење, односно реферишу на ванредно доброг, успешног, способног представника своје професије.

Сличну појаву репрезентују и поједини аугментативни облици у сфери физичких и духовних особина, а као пример можемо навести *шмекерчина*, који се у стотинама примера у корпусу на интернету, без уоченог изузетка, реализује у афирмативном значењу:

нпр. *Šmekerčina*: Putin otišao sa drugarima na piće u restoran i oduševio sve oko sebe; Kakva transformacija! Uz novo odelo od Afrike, Dušan će biti najveća *šmekerčina* na maturi! Kojo *šmekerčina*! Jednom izjavom o supruzi raznežio sve žene u Srbiji! (наслови интернет-вести); Brenin Boba sada izgleda ovako, a pre 30 godina bio je *šmekerčina* svetskog stila! (у новинском тексту); Al Paćino u novom filmu kao kontroverzni trener fudbalskog tima (наслов новинске вести) Čovek je rođen 1941. godine a kako izgleda, *šmekerčina* (у коментарима читалаца).

Поставља се питање шта све може утицати на формирање евалутивног значења аугментативних облика, те чиме су условљене овакве појаве у лексичком систему, тј. тенденција појављивања аугментатива који су махом резервисани за разговорни језик и фамилијарни дискурс и имају искључиво афирмативно значење. Разлог томе треба, између осталог, тражити у семантици основне речи која се модификује аугментативним суфиксом, те тако нема сумње да је жаргонско значење лексеме *шмекер* узроковало реализацију искључиво похвалног, одобравајућег значења њене аугментираних форме. Чини се, међутим, да лаудативна семантика основинске лексеме није довољан услов да се за њен аугментативни облик „веже” само афирмативно значење, што потврђују многе именице у лексичком систему. Тако се нпр. показало да, упркос изразито позитивном значењу лексеме *јунак* – у РСАНУ: ’1. смео, храбар, одважан, неустрашив човек, онај који се истиче смелошћу, храброшћу, неустрашивошћу (обично у рату, борби)’, као и уобичајеном афирмативном значењу деривата *јуначина* – у РСАНУ: ’аугм. од јунак, велики јунак; онај који поступа одважно, смело, који оставља утисак смелог, одлучног човека’ – постоје контексти који сугеришу иронију и подругљив став субјекта именованог:

нпр. Чим би у Запорожаца понестајало новаца, *јуначине* би им обијали дућанчиће и узимали све бесплатно (РСАНУ); *Ćulibrk*, који u novinama neprestano napada predsednika Vučića, piše da je on najgori i optužuje ga za cenzuru, sad se eto uplašio i pobjegao mu sa TV megdana! Prava *јуначина*! (у новинском тексту); Vučić: Neka *јуначина*, neki narko-diler preti mojoj ćerki (наслов интернет-вести).

Када је реч о аугментативима *играчина* и *шмекерчина* – не налазимо у корпусу потврде за њихове иронично-подругљиве семантичке реализације. Имајући у виду семантички потенцијал речи субјективне оцене, вероватно бисмо могли конструисати одговарајући контекст у коме би се и ова два облика остварила у пејоративном значењу, али занимљиво је запажање да у живом језику не налазимо примере за те реализације. Могуће је да узроке таквој системској појави треба тражити у специфичностима жаргона и разговорног дискурса, што би значило да у овим неформалним, нижим регистрима постоји специфична лексичка норма када су посредни евалутивне творенице. У сваком случају, ваљало би додатно водити рачуна при лексикографском опису аугментативних облика који реализују пре свега афирмативно

значење и не придруживати творбеном квалификатору *аугм.* стилски маркер *пеј.* уколико таквих реализација нема у корпусу.

7.2.3. *Аугментативи који могу бити и хипокористици и пејоративи*

Према се компонента величине у семској структури лексема из сфере човек обично реализује као сема негативне оцене и номинациона јединица развија пејоративно значење, примећено је у литератури да „поједини аугментативи који означавају мушке особе, типа *војничина*, *људина*, поред значења 'велики', реализују и додатно позитивно значење 'јак, снажан, одважан, храбар' и сл.” (Јовановић В. 2010: 87). Исти облици у одређеним контекстима могу остварити и негативно значење – 'груб, суров' и сл. Осврнућемо се овде на лексикографско решење које је примећено у обради аугментатива *војничина* у РСАНУ, са циљем да укажемо на пропуст какав се може поткрасти приликом дефинисања речи субјективне оцене:

војничина *аугм.* и *пеј.* од *војник* а. крупан војник пустахија; груб, неотесан војник — нпр. Михаило Силађи био је Маџар [...] Уз то проста једна *војничина*, без правог витештва; Мића је био војник, солдатеска, груба *војничина*, па му није веровати [...] б. прави војник, онај у кога је дух војнички — Он је био *војничина*, па су га извесни поступци војника, поступци [...] недисциплинованости, доводили до беса.

Добро су уочене две семантичке реализације овог аугментативног облика и у речничком чланку репрезентоване одговарајућим примерима из корпуса (навели смо само неке). Проблематична је, међутим, примена формуле 'аугм. и пеј. од војник' испред обеју наведених дефиниција, будући да су регистрована значења у односу супротности и творбено-стилски квалификатор *пеј.* очигледно се не односи на значење описано под тачком б., које је афирмативно, лаудативно. Било је логично изоставити стилски маркер у првом делу дефиниције, односно, дати само информацију о творбено-морфолошким својствима одредничке лексеме – 'аугм. од војник', јер су опозитне семантичке реализације наведене у другом делу, у засебним тачкама. Друга могућност била је да се формулом 'аугм. и пеј. од X' дефинише само значење под а. (нпр. аугм. и пеј. од војник; *груб*, *неотесан војник*, *пустахија*), а да се под тачком б. задржи наведена описна дефиниција.

7.2.4. Још неки предлози за уједначавање обраде пејоратива у сфери 'човек'

Ексерпирањем грађе за потребе овог истраживања запазили смо још неке недоследности и мањкавости у обради лексема којима се именује човек у описним речницима. Појединачне случајеве које смо сматрали спорним коментарисали смо на бројним местима током семантичке и творбене анализе, углавном у фуснотама, а у наредних неколико тачака настојаћемо да укажемо на који би се начин, барем у извесној мери, могао унапредити лексикографски опис овог дела речничког фонда. Треба, ипак, још једном истаћи да су посредни експресивне, евалутивне лексеме, чији је степен пејоративности умногоме условљен субјективним ставом и оценом говорног лица, а самим тим и лексикографа, те није увек могуће начинити прецизна упутства за њихово дефинисање.

- Најпре ћемо дати неколике напомене у вези са лексикографском обрадом лексема чије се погрдно значење у сфери 'човек' остварује зоонимским метафорама. Пејоративне секундарне реализације примарних зоонима, којима се реферише на човека, различито се мармирају у дескриптивним речницима – квалификаторима *фиг.*, *пеј.*, *погрд.*, *презр.* или комбинацијом квалификатора *фиг.* и неког од наведених маркера негативне експресивности. Примећујемо да и у истом речнику изостаје уједначеност у дефинисању овог типа речи, чак и онда када се остварују у синонимним значењима. Тако је лексема *во* у РСАНУ у секундарном значењу 'глупак' мармирана ознаком *фиг.*, док су блискозначне семантичке реализације лексема *коњ* 'незграпан и глуп, ограничен човек', *магарац* 'онај који чини глупости, будалаштине, глуп, умно ограничен човек, глупак' и *ован* 'глуп, неразуман човек' – обележене комбинацијом квалификатора *фиг.* и *погрд.* Слично томе, метафорична реализација зоонима *гуја* 'зла, рђава, подмукла, пакосна особа, гад' означена је само квалификатором *фиг.*, док је синонимно значење лексеме *паише* 'веома лоша, рђава особа' мармирано ознакама *фиг.* и *погрд.* У неким случајевима погрдне реализације зоонимских лексема означене су у РСАНУ квалификатором *пеј.*, односно, комбинацијом *фиг. пеј.* – нпр. *ајгур* 'похотљив човек', *гуска* 'глупа, ограничена женска особа, глупача'; с друге стране, секундарно значење зоонимске лексеме *ждрабац*, које је идентично значењу зоонима *ајгур* ('похотљив човек') – добило је комбинацију квалификатора *фиг.* и *погрд.*, а у овом случају су и

примарне реализације синонимне ('млад, неушкопљен коњ; пастув'). Коначно, у неколиким примерима зоонимских лексема среће се у РСАНУ и ознака *презр.* Тако је нпр. *голуждравац* дефинисан као 'фиг. презр. онај који је млад, недозрео, недорастао', али је необично што је готово исто значење у полисемантичкој структури одреднице *жутокљунац* добило маркере *фиг.* и *пеј.* 'онај који је неискусан, незрео, наиван; балавац, дериште'.

На основу свих наведених погрдних семантичких реализација зоонима чији је денотат 'човек' можемо констатовати да је њихово дефинисање у РСАНУ прилично неуједначено, што би се могло и требало кориговати. Овде се нећемо детаљно бавити (не)оправданошћу употребе квалификатора *фиг.* у маркирању метафоричких значења зоонима индукованих семама колективне експресије,⁵⁸⁴ већ нам је превасходно циљ да укажемо на то да би ваљало усагласити лексикографска решења за њихове пејоративне реализације у сфери 'човек'. Сматрамо да треба одабрати један стилски маркер негативне експресивне вредности – нпр. квалификатор *погрд.*, будући да су значења која обележавамо производ семантичке а не суфиксалне деривације (исп. Ивановић 2014: 218), као и да га треба доследно комбиновати са маркером *фиг.* (односно *експр.* – в. фусноту 583).

⁵⁸⁴ Д. Гортан-Премк (2011: 31) указује на то да се квалификатор *фиг.* у описним речницима јавља у три случаја – „први је случај када се ставља испред примера којима се илуструје фигуративна употреба лексеме у оквиру каквог реалног значења, други је када се ставља испред кратке дефиниције исте такве употребе и трећи је када се ставља испред неких значења индукованих метонимијом, синегдохом и метафором”. На основу домаће лексикографске праксе ауторка закључује да се квалификатор *фиг.* користи и за обележавање фигуративне употребе одређене лексеме и за обележавање њеног фигуративног значења. У својим радовима Д. Гортан-Премк (2004, 2011) предлаже и потенцијална решења за овај лексикографски проблем, сугеришући у којим је случајевима употреба квалификатора *фиг.* оправдана, а у којим није. Она, наиме, сматра да симбол *фиг.* треба стављати као знак *фигуративне употребе* лексеме, док га не би требало употребљавати испред дефиниција којима се описују секундарне семантичке релације лексема, што значи да би му требало одузети способност да указује на тзв. *фигуративна значења*. Ипак, Д. Гортан-Премк поклања посебну пажњу квалификовању секундарних реализација у чијој је основи механизам метафоре, будући да само у том случају можемо евентуално говорити о експресивној маркираности семантичког садржаја лексеме, а с тим у вези закључује: „Испред секундарних семантичких реализација индукованих метафором не стављати никакав квалификатор ако им семантички садржај није експресивно маркиран” (Гортан-Премк 2011: 35). Уколико је пак сема која омогућава пренос имена с једног појма на други резултат колективне експресије, секундарна реализација биће експресивна, те ауторка предлаже да се у оваквим случајевима уместо квалификатора *фиг.* употребљава квалификатор *експр.*, што значи *експресивно*. Дакле, у обради метафоричних значења зоонима индукованих метафором заснованом на семама колективне експресије – ваљало би уместо маркера *фиг.* користити *експр.*

Коначно, разматрајући лексикографски опис пејоратива у дескриптивним речницима запажамо да су деминутивни и аугментативни облици зоонимских лексема дефинисани уобичајеним формулама 'дем. и хип. од Х' односно 'аугм. и пеј. од Х' (исп. нпр. *гушчица* 'дем. и хип. од гуска', *гускетина* 'аугм. и пеј. од гуска'), при чему се у речничком чланку никаквим маркером не одвајају значења којима се реферише на човека од оних чији је денотат животиња. Овакво поступање, начелно, не бисмо третирали као пропуст у лексикографском опису, будући да морфолошко-стилска дефиниција може заиста покривати све реализације лексеме која се модификује, премда нам се чини да би било корисно истаћи могућност њене двојаке употребе. То посебно долази до изражаја у случајевима када се зоонимска лексема субјективне оцене превасходно употребљава у пејоративном значењу које реферише на човека – нпр. у речничком чланку одреднице *магарчина* 'аугм. и пеј. од магарац', у РСАНУ, свих шест примера односи се на глупог / непромишљеног / тврдоглавог човека, а ниједан на животињу: Чекај ти, *магарчино* једна, даћу ја теби – синовице!; Што уби жену, бре, *магарчино*?; Ибрахиме, *магарчино* једна, како то чуваш коње?; Нашли су људи *магарчину* да им забадава прави опанке; К'о да нико нема дјетета осим њега! Носи је на рукама к'о да је принцеза, *магарчина* једна!; Еј сине Павле, кад ти остајеш *магарчина* те *магарчина*, а ти шибаш на занат. Чини нам се, отуда, да би такве информације о погрдном значењу аугментираниг облика биле сврсисходне у описном речнику. Посебно, такође, треба водити рачуна о обради *деминуираних* форми зоонимских лексема чија је секундарна реализација увредљив назив за човека. Примера ради, у речничком чланку лексеме *гушчица*, дефинисане у РСАНУ формулом 'дем. и хип. од гуска', налазимо неколико примера који недвосмислено указују на погрдно значење зоонима у сфери 'човек' ('фиг. пеј. глупа, ограничена женска особа, глупача'): Није хтио, да и последња *гушчица* модре крви вријеђа ... његову супругу; Још Јелкица понешто и зна, а ја сам права *гушчица*. У таквим случајевима типска дефиниција 'дем. и хип. од Х' није смислена и не носи тачну информацију, што наводи на закључак да би о обради модификованих зоонима ваљало додатно повести рачуна.

Иако смо више пута нагласили да не делује могуће прецизно нормирати лексикографску обраду погрдних назива за човека у описном речнику, јер се њихово дефинисање и квалификовање углавном заснива на интуитивном доживљају који говорник-лексикограф има у вези са појмовима *погрдно*, *презриво*, *подругљиво*,

наилазимо на случајеве у којима делује реалније успоставити системско решење. Тачније, чини се да у обради лексема које репрезентују неке моделе суфиксалне творбе већ постоји уједначена лексикографска пракса, коју не ваља занемаривати. Навешћемо само нека запажања до којих смо дошли творбено-семантичком анализом грађе.

- Све номинативне јединице негативне експресивне обојености добијене суфиксацијом формантом *-оња* у трима описним речницима имају ознаку *пеј.* или *погрд.*, изузев лексеме *носоња* у РСАНУ ('онај који има велики нос'), у чијој је дефиницији неоправдано изостао квалификатор. Сматрамо да у даљем раду не би требало занемаривати овакву лексикографску праксу, будући да и дериватолошка литература на много места потврђује негативну афективност изведеница на *-оња* у номинацији човека. Ваљало би и убудуће доследно маркирати квалификатором *пеј.* или *погрд.* именичке деривате са овим суфиксом, јер се њима указује на неку непожељну физичку или духовну особину, односно, непримерено понашање (нпр. *грбоња, грдоња, крастоња, устоња; глупоња, лажоња, млакоња; литоња, мудроња, светоња*).

- Преко 40 лексема са суфиксом *-уша* које су забележене у трима описним речницима као називи за женску особу маркирано је квалификатором *пеј.* или *погрд.*, а изразито негативну експресивност изведеница овог творбеног типа потврђују и речници жаргона (још 30-ак деривата), као и дериватолошка литература. Ипак, у појединим случајевима регистрованим у РМС, одговарајући стилски маркер неоправдано изостаје, премда и примери у речничком чланку и обрада других изведеница тог типа у истом речнику сугеришу афективност – нпр. *торокуша* 'она која много тороче, брбљивица, блебетуша', *успијуша* 'женска особа која често успија (уснама, устима)' и др. У прилог уверењу да је лексема *торокуша* морала бити квалификована ознаком негативне експресивности говори и чињеница да ову именицу у РМС налазимо и као синонимски део дефиниције лексема *гакуша* и *клететуша* у одговарајућим семантичким реализацијама, које су у овом речнику маркиране квалификатором *пеј.* односно *погрд.* Имајући у виду да је *гакуша* у секундарном значењу дефинисана синонимски 'пеј. торокуша, брбљивица', било би логично да је слично решење примењено и у опису лексеме *торокуша* у РМС. Сматрамо да би у

РСАНУ ову и сличне лексеме чија лексикографска обрада тек предстоји (нпр. *успијуша*, *успаљенуша* и др.) – требало обележити квалификатором *пеј.* или *погрд.*

- Разматрајући творбене типове са суфиксом *-ача* у делу рада посвећеном деривацији погрдних назива за човека, показали смо да је лексема *удавача* у савременом српском језику, вероватно под утицајем друштвеног развоја и промене статуса жена у модерном друштву – проширила (ако не и посве променила) првобитно значење, те је од неутралног 'девојка која је стигла за удају' (РМС) развила ново значење, у коме препознајемо семантичку компоненту негативне оцене – 'девојка којој је велика преокупација удаја / она која удајом настоји да обезбеди повољнији друштвени статус и/или оствари какву материјалну корист' и сл. Чини нам се да је у РСЈ неоправдано изостало регистровање таквог значења, будући да стотине примера у Електронском корпусу указују на то да се оно уобичајено реализује у разговорном језику у неформалној комуникацији и да је у потпуности потиснуло првобитно неутрално 'девојка за удају' (РСЈ). Отуда сматрамо да би приликом дефинисања ове лексеме у РСАНУ требало указати на семантичку модификацију коју је претрпела, те коју би лексикографи морали имати на уму чак и уколико међу примерима у секцији не буде потврда за ново, пејоративно обојено значење. Овакву напомену дајемо будући да смо свесни недовољне савремености речничког корпуса.

Творбено-семантичка анализа пејоратива спроведена у овом раду потврђује негативну експресивност изведеница суфиксом *-ача* којима се именују женска лица, а коју констатују и аутори у студијама о творби речи. Наша грађа доноси неколико десетина именица ексцерпираних из описних речника које су оправдано обележене квалификатором *пеј.* или *погрд.* У неким пак случајевима изостаје одговарајуће стилско маркирање, те се поставља питање због чега је нпр. лексема *глувача* у РСАНУ дефинисана као '(обично погрд.) глува жена; она која слабо чује', а изведеница истог творбеног типа и очигледног погрдног значења *глупача* 'глупа, ограничена женска особа' – у овом речнику остаје без одговарајућег квалификатора.

Набројане и сличне неуједначености у даљој лексикографској пракси ваљало би избегавати, премда смо свесни колико је каткад тешко утврдити потиче ли негативна експресивна вредност именичких деривата типа *nomina attributiva* од суфикса или је

пејоративна компонента већ садржана у структури основинске лексеме. И, с тим у вези, остајемо у недоумици треба ли квалификовати као пејоративе све лексеме изведене од основинских речи које значе неку неповољну особину или само оне чији суфикс сугерише депрецијативно значење. Разматрајући дериватолошко гнездо придева *глуп*, тачније, атрибутивне именице које представљају његове деривате у номинацији особа мушког и женског пола, запажамо различита лексикографска решења у њиховој обради у трима описним речницима (в. табелу):

Табела бр. 42: *Атрибутивне именице мотивисане придевом глуп*

	РСАНУ	РМС	РСЈ
<i>глунавко</i>	глупак (обично у ублаженом значењу)	глуп човек	глуп човек, глупак (обично у ублаженом значењу)
<i>глупак</i>	глуп, ограничен човек	= глупан глуп човек	глуп, ограничен човек, будала
<i>глупакиња</i>	/	в. глупача	в. глупача
<i>глупан</i>	в. глупак	глуп човек	в. глупак
<i>глупача</i>	глупа, ограничена женска особа	глупа жена	глупа, ограничена женска особа
<i>глупачина</i>	аугм. и пеј. од глупак	аугм. од глупак	аугм. и пеј. од глупак
<i>глуперда</i>	у аугм. значењу: глупак	/	пеј. глупа особа, глупак, глупача
<i>глупоња</i>	у пеј. значењу: глупак	в. глупак	/
<i>глупотиња</i>	/	глупа особа	/
<i>глупчина</i>	аугм. и пеј. од глупац	/	/

У РСАНУ су квалификатором **пеј.** маркирана два аугментативна облика изведена суфиксом *-чина* (*глупачина*, *глупчина*), док код аугментатива *глуперда* изостаје стилски маркер; лексема *глупоња* такође је маркирана као пејоратив, за разлику од изведеница *глупак* и *глупан*, од којих је прва дефинисана описно, а друга упућена на прву. Чини се да је лексикографска пракса у РСАНУ била да се маркером негативне експресивности означе изведенице са пејоративним и аугментативно-пејоративнима суфиксима *-оња* и *-чина*, док су стилски неутралним проглашени деривати са наставцима *-ак*, *-ан*, *-иња*, којима се изводе неекспресивни називи за мушкарце и жене. Остаје нејасно зашто аугментативни облик на *-ерда* није означен као пејоратив. Такође, будући да је изведеница мушког рода на *-оња* проглашена пејоративном, вероватно по угледу на остале деривате тог творбеног типа, питамо се због чега изостаје

квалификатор негативне експресивности код изведенице женског рода на *-ача* (већина деривата тог типа у РСАНУ има ознаку *пеј.* или *погрд.*, нпр. *алапача*, *арлакача*, *глувача*, *дундача*, *заврзача*, *зубача*, *лудача*, *оклопњача* и др.). У РМС пак, чини се неоправдано, ниједан дериват није маркиран, упркос чињеници да и овај речник обично обележава као погрдне изведенице женског рода са наставком *-ача*, односно мушког са наставком *-оња*. Коначно, у РСЈ стилски квалификатор добијају само аугментиране форме на *-ерда* и *-чина*, а сматрамо да у овом речнику неосновано изостаје у дефиницији изведенице *глупача*, јер је већина лексема овог творбеног типа, с наставком *-ача* у РСЈ маркирана као пејоративна (исп. *зубача*, *лудача*, *тандркача* и др.).

Сличан увид доноси и анализа атрибутивних именица у деривационом гнезду придева *луд*, па је нпр. у РСАНУ и РМС лексема *лудача* остала неквалификована, а у РСЈ маркирана ознаком *пеј.*, док је изведеница мушког рода *лудак* у РСАНУ у секундарном значењу 'ограничен човек, будала, глупак; лакомислен, неразуман човек' маркирана квалификатором *погрд.*

Све нас ове неуједначености остављају без одговора на питање да ли стилска квалификација негативне експресивне вредности треба да постоји код изведеница чија основа значи неку непожељну особину или пак код оних које имају експресивни наставак. И који год да је одговор на то питање, можемо запазити да лексикографска пракса није доследна чак ни у оквиру једног речника у домену истог творбеног типа. Чини се да ауторски колектив Речника САНУ у даљем раду треба да разматра решења оваквих лексикографских недоумица када је посреди дефинисање лексема погрдног значења у номинацији човека.

8. Закључна разматрања

Предмет истраживања у овом раду била је лексика погрдног значења којом се у савременом српском језику именује и квалификује човек. Под лексемама погрдног значења чији је денотат човек подразумевали смо номинационе јединице негативне експресивне тоналности у чијој семској структури, осим компонената денотације, значајну функцију у формирању лексичког значења чине конотативне семантичке компоненте – евалутивне, експресивне и емотивне семе. Анализом су, дакле,

обухваћене једнолексемне јединице којима се реферише на човека и чијом се употребом у номинацији остварује негативна конотација, која може бити пејоративна, презрива, подругљива или иронична.

Истраживање је спроведено на корпусу од укупно 2130 таквих лексема, ексцерпираних из трију описних речника српског језика – РСАНУ, РМС и РСЈ и двају речника жаргона – Андрићевог и Герзићевог, а грађа је допуњена примерима из 15-ак савремених књижевних дела српских писаца, која су објављена у последње 3 деценије, у периоду од 80-их година 20. века наовамо и нису уврштена међу изворе Академијиног и Матичиних речника. У намери да дамо што потпунији преглед пејоратива у сфери 'човек', карактеристичних за савремену колоквијалну комуникацију, корпус је употпуњен погрдним номинативно-квалификативним јединицама из тематски одабраних публицистичких текстова, које смо од јануара 2015. до марта 2016. године прикупљали из штампаних издања дневних листова *Информер*, *Курир* и *Таблоид*, као и из електронских вести на њиховим интернет-страницама. Коначно, имајући у виду да је лексика која је била предмет нашег интересовања превасходно обележје разговорног језика и стила, те да резултати студије не би били сасвим релевантни да смо анализирали само грађу из описних речника, књижевних извора и публицистике, определили смо се да разговорни идиом у раду репрезентујемо примерима регистрованим у коментарима читалаца на прегледане интернет-вести.

Примарни циљ био нам је да утврдимо на основу којих се све параметара појединци и друштвене групе у српској културно-језичкој заједници оцењују негативно, те каква колективна уверења, ставови, стереотипи и генерализације мотивишу презрив емотивни однос субјекта именовања, те његову намеру да избором пејоративног имена у номинацији човека изрази став неодобравања, успостављајући одређени систем вредности као општеприхваћен. Испитивање критеријума за погрдно именовање условило је семантичку класификацију лексема у нашем раду. При разврставању грађе имали смо у виду денотативне структурне компоненте које чине основни појмовни садржај посматраних лексема и повезују номинативну јединицу са ванјезичком реалијом – човеком који се њоме именује. Будући да све анализирани лексеме имају заједничку архисему ('особа'), класификовали смо их на основу

диференцијалних структурних компонената које, уз архисему и сему пола, чине семантичко језгро дате лексеме. Тако је издвојено 8 лексичко-семантичких група пејоратива:

1) погрдни називи за човека према етничкој припадности (*балканац, Босанчерос, жабар, макаронџија, Немчина, Србенда, Циганка, Црногорчина, Швабурина*); овој скупини придружени су и пејоративи којима се именују представници расе (*Жутаћ, косооки, црња, црнчуга*);

2) погрдни називи за човека на основу професионалне припадности или односа према вери/цркви (*антихрист, балија, безбожњачина, богомољац, калуђерштина, муслица, некрст, попенда, светоња*);

3) погрдни називи за човека на основу старосног доба (*бабетина, балавац, дедурина, жутокљунац, старкеља, леш, маторац, метузалем, слинавко, фосил, чилагер*);

4) погрдни називи за човека као припадника друштвеног слоја, носиоца социјалног/материјалног статуса, представника занимања (*безбанкић, буржујчина, буца, гегула, гузоња, дроња, напичепаш, никоговић, новинарчић, пискарало, скоројевић*);

5) погрдни називи за човека на основу сексуалног опредељења, склоности/активности у интимним односима и сл. (*буљаш, гузодавац, лезбача, педерчина, дроља, калаштура, курвар, профукњача, радодајка, фурунџија*);

6) погрдни називи за човека као носиоца непожељне физичке особине, телесне мане, недостатка (*грдоња, вештица, квазимодо, крме, оклопњача, грмаљ, дебелко, жгољавица, мршоња, музара, ћоравац, ћелавко, богаљуша, грбоња*);

7) погрдни називи за човека као носиоца негативне духовне особине или репрезентанта непожељног понашања (*безмозгаиш, гуска, ростија, злотвор, лезилебовић, ландарало, кукавица, мекушац, слина, пузавац, алапача; простачина, давеж, махнитуља*);

8) погрдни називи за човека као припадника друштвеног покрета/партије/организације или поборника какве идеологије (*жути, задругаиш, комуњара, напредњачина, партијаиш, радикалчић, слобиста, удбаиш, фашиста, црвени*).

8.1. Резултати семантичке анализе погрдних назива за човека у српском језику

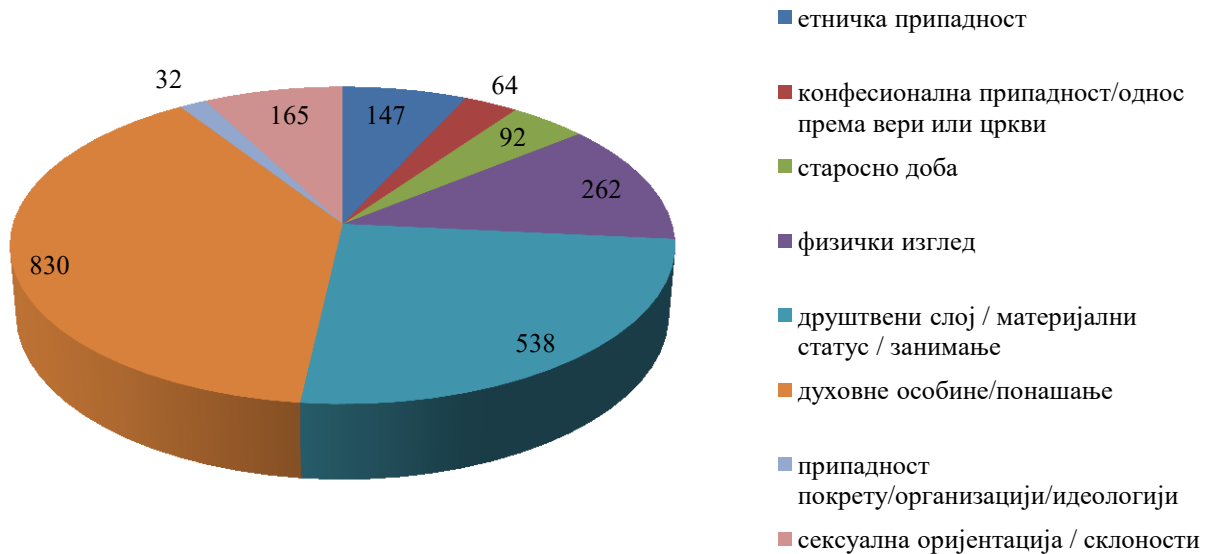
Семантичка анализа показала је да су номинативне јединице унутар сваке од издвојених скупина повезане заједничким денотативним компонентама, али се разликују у погледу начина на који се формира погрдно значење и степена пејоративности коју реализују, а која је условљена природом емотивног односа говорника према именованој особи. При томе смо уочили разне нијансе непријатних емоција – презир, гађење, анимозитет, нетрпељивост, неодобравање нечега у вези са човеком којег именује, потребу за ниподаштавањем, критиком, поругом и сл. С тим у вези, утврдили смо и да погрдно име које субјекат номинације додељује некој особи најчешће није производ његове индивидуалне оцене, већ формиране, лексикализоване оцене, која је уграђена у семантичку структуру пејоративне лексеме. Таква колективна негативна оцена заснована је на различитим асоцијацијама, стереотипима и еталонима који постоје у српској друштвено-језичкој заједници и представљају културалне слојеве значења лексичких јединица овог типа. Избором номинативне јединице којом експлицира нечију етничку или верску припадност, старосно доба, сексуалну оријентацију и склоности, друштвени или материјални статус, физички или интелектуални недостатак, поремећај у менталном развоју, духовну особину и сл. говорник заправо указује на негативан став и презрив емотивни однос припадника језичке заједнице према носиоцима наведених обележја. Пошли смо од хипотезе да субјекат номинације и адресат(и), као припадници истог друштва, поседују заједничко изванјезичко знање, односно, носе исто културно наслеђе – различите стереотипе, уверења, ставове и уврежено колективно мишљење о појединим групама. Управо захваљујући препознавању тих културних информација, могуће је да говорник, погрдном номинацијом неке особе, утиче на реципијенте и њихов однос према стварности.

Семантичком анализом пејоратива у сфери човек дошли смо до неких релевантних података и закључака о српском културном систему вредности, те је допринос овог истраживања видимо превасходно у томе што је барем једним делићем допуњен мозаик језичке слике света говорника нашег језика. Издвајањем наведених

осам тематских група пејоратива указали смо на неке црте језичке личности српског језика. Тако смо, на пример, на основу великог броја блискозначних погрдних назива за хомосексуалце, закључили да се у нашем друштву као посебно негативна особина оцењује сексуална склоност према истом полу, као и да се такво обележје далеко више замера мушкарцима. Осим стереотипног поимања сексуалности, лексичко-семантичком анализом утврдили смо такође и да српска друштвено-језичка заједница гаји извесне предрасуде према припадницима других етничких и верских група, те да је њен однос према религији и цркви умногоме стереотипизиран. Затим, језичка слика света коју репрезентују пејоративи у сфери 'човек' посведочила је да постоји негативан став колектива према многим видовима различитости појединих чланова заједнице – како у домену физичког изгледа, тако и у погледу духовних особина, интелигенције, односно начина понашања. Увидели смо да се друштвено непожељним или барем мање прихватљивим сматрају карактеристике и обележја којима појединац на неки начин „излази” из оквира имплицитних норми, те је предмет погрдне номинације неретко особа која у испољавању одређене духовне или физичке особине превазилази односно не досеже пожељну меру.

На следећем графикону представљено је бројно стање лексема у свакој од уочених тематских група, на основу чега стичемо увид у то које све карактеристике и параметри мотивишу погрдно именовање човека у српском језику.

Лексичко-семантичке групе пејоратива у сфери 'човек'

Графикон 6: Лексичко-семантичке групе погрдних назива за човека (бројно стање)

Издвојићемо најзначајније резултате до којих смо дошли семантичком анализом унутар сваке од издвојених тематских група пејоратива.

- Међу лексемама којима се погрдно именују **припадници етничких скупина** регистровани смо два типа јединица, које се разликују у погледу начина на који се формира погрдно значење, и то су: а) творбени пејоративи, добијени као производ суфиксације семантички неутралних етничких мотивних лексема (*Босанчерос, Немчина, Србенда*) и б) семантички пејоративи, добијени у највећем броју случајева метафоричким трансформацијама (*балканац, жабар, циганка*). Са лингвокултуролошког становишта важно је још једном истаћи да постојање великог броја погрдних назива у овом семантичком пољу сведочи о предрасудама и стереотипима који постоје у српском друштву према припадницима других народности. Презрив емотивни однос и негативна оцена неких особина које се, објективно или неосновано, приписују одређеним етничким групама указују на

колективну нетрпељивост према националној различитости и поларизацију друштва у оквирима опозиције „ми” (Срби, добри, позитивни) – „они” (други народи, носиоци негативних обележја, непожељни).

- И за лексеме погрдног значења којима се именује човека на основу припадности верској скупини или односу према вери/цркви карактеристичан је висок степен негативне експресивности, а њиховом употребом у номинацији особе субјекат именована одражава дистанцу, уздржаност и нетрпељивост према мањинској конфесији. Тако се и у овој лексичко-семантичкој скупини манифестује опозиција између „нас” и „њих”, за коју смо утврдили да поларизује друштво у многим доменима. Њиховом семантичком анализом показали смо да су у српској културно-језичкој заједници посебно изражени стереотипи према исламској конфесији, за чије представнике постоји највећи број погрдних јединица номинације: *Арнауштија, балија, балинкуша, белогуњац, белокапић, булетина, муслиманчина, муслиманчуга, муџахедин, шиптар(чина)* и др. Такво стање у лексичком систему тумачимо као одраз друштвено-историјских прилика, односно, негативног искуства и сукоба које је наш народ кроз историју имао са исламским верницима – најпре током вишевековног ропства под Турцима, а у новије време у ратовима вођеним против босанских и албанских муслимана. Зазирање од верске различитости огледа се и у погрдним називима за представнике других конфесија – католика (*крањци, шокци*) и Јевреја (*Жидови, јеше, Чивути*), премда су они заступљени у далеко мањем броју. Чак је 40% лексема погрдног значења у овој тематској скупини резервисано за муслиманске вернике.

Регистровали смо и велики број пејоратива у номинацији црквених и свештених лица и с тим у вези констатовали да је негативан став субјекта именована каткад усмерен према свештеничком позиву или религији уопште, а може бити и производ негативне оцене конкретног појединца, који је недостојан представник свог позива (нпр. *дервишина, игуманчић, калуђершина, мантијааш, попина, попица, попускара, фратрина* итд.). Анализа је показала да на црквена лица реферише 37,5% од укупног броја јединица у овој сфери.

Коначно, међу погрдним називима мотивисаним односом према вери и/или цркви забележили смо и низ оних чији је денотат човек који није приврженик религије,

те којег наше друштво оцењује као отпадника од вере, обично услед понашања које није у складу са хришћанским начелима (нпр. *антихрист*, *безбожњачина*, *богосовац*, *богохулник*, *некрст* и др.). Грађа у овој скупини доноси и неколико пејоратива којима се с презривом, подругљивом конотацијом реферише на особу која је одвећ наклоњена цркви, односно прекомерно испољава верска уверења (*богомолка*, *молибог*, *мољакало*, *светоња*).

Графикон 7: *Процентуална заступљеност типова погрдних назива за човека према верској припадности и односу према вери/цркви*

- **Погрдни називи за човека у сфери 'сексуалност'** најбоље од свих тематских скупина репрезентују стереотипну перцепцију полова која постоји у нашем друштву. Њихова семантичка анализа показала је да се мушкарци и жене у српској културно-језичкој заједници различито вреднују на основу сексуалног опредељења односно склоности и навика у интимним односима. Мушкарци се далеко чешће погрдно именују и апострофирају на основу хомосексуалне оријентације, те смо од укупно 165 лексема у овом семантичком пољу забележили преко 40 јединица којима се реферише на хомосексуалца и оне су веома разноврсне, како са семантичког тако и са

дериватолошког становишта: а) суфиксалне изведенице са називима за задњицу као мотивним речима: нпр. *буљаш*, *гузатор*, *задњичар* и др.; б) сложенице, у чијем саставу, осим назива за задњицу и, ређе, за мушки полни орган – препознајемо и одговарајући глагол, а комбинацијом двеју основа настају експресивне лексеме изразито презриве конотације, којима се алудира на хомосексуални однос: нпр. *гузодавац*, *дупејебац*, *китоловац* и др.; в) метафорички мотивисане изведенице код којих је такође уочљива алузија на полни чин: нпр. *тобџија*, *фурунаш*, *фурунџија*.

С друге стране, број погрдних назива за жену истополног опредељења у лексичком систему српског језика врло је мали (нпр. *лезбача*, *лезбос*). Женама се у нашем друштву углавном замера претерана сексуална активност, која излази из оквира друштвених норми, о чему сведоче бројни погрдни називи за женску особу која одвећ лако или често пристаје на сексуални однос. Посебно негативно и противно патријархалном моралу културно-језичка заједница оцењује жену која је склона честом мењању партнера (нпр. *дроља*, *дромфуља*, *курва*, *полегуша*, *профукњача*, *радодајка*, *успаљенуша*, *фаћкалица*, *фуфа* и др.). Дефиниције многих наведених лексема у описним и жаргонским речницима указале су на то да се слободно сексуално понашање, тј. женски промискуитет асоцијативно повезују са проституцијом. Закључили смо да је друштвена заједница очигледно креирала некакву имплицитну норму када је у питању пожељно сексуално владање жене, те се она осуђује и погрдно именује уколико одступа од те норме. Такође, анализом женских пејоративних лексема у пољу 'сексуалност' које бележе описни речници српског језика показали смо да се у српском друштву и националној култури, независно од временског раздобља и социолошких фактора, традиционално доводе у питање женски морал, смерност, чедност и однос према мушкарцима. Утврдили смо да се прекорачењем норме моралног понашања жене, тј. превеликом слободом у опхођењу према мушкарцима – сматра њено кокетно, изазовно понашање, те смо у речничком фонду регистровали лексеме попут *вртирепка*, *кокетуша*, *намигуша*, *опајдара*, *флертуша*. Са лингвокултуролошког аспекта занимљиво је да се женска неморалност и промискуитет на лексичком, а самим тим и на појмовном плану асоцијативно повезују са упадљивим дотеривањем и склоношћу жене ка претераној бризи о физичком изгледу. Лексичко-

семантичком анализом овог дела корпуса показали смо да у нашој културно-језичкој заједници очигледно постоји традиционално креиран образац идеалне жене, а он претпоставља патријархално васпитану, смерну, чедну, стидљиву девојку/жену, коју одликује природна лепота. О томе сведоче јединице погрдног значења у номинацији претерано нашминкане, дотеране женске особе, којој је уместо природог изгледа својствена извештаченост, што затим имплицира удаљавање од колективно афирмисаног модела и на духовном плану (исп. нпр. *лорфа*, *шмизла*, *нафракуља*, *каћиперка*). Коначно, међу пејоративима за женска лица издвојили смо и неколико лексема које својим обликом и значењем употпуњују стереотип жене у српској језичкој слици стварности, оличен у изузетно позитивном вредновању жене-домаћице и чуварке породичног огњишта (исп. нпр. *ландара*, *смуцара*, *скићара*, *йоћркуша*). Класификација грађе показала је да у скупини од 165 лексема погрдног значења којима се именује особа на основу сексуалног опредељења и активности – постоји чак 85 јединица којима се реферише на промискуитетну жену.

За разлику од језичке слике света која у сфери 'женска сексуалност' сведочи о изразито негативној оцену и презривом емотивном однос говорника према жени која је слободног сексуалног понашања и склона честој промени партнера, пејоративи за мушку особу таквих склоности немају тако негативну конотативну семантику. Изражена мушка сексуалност у лексичком систему се региструје и каткад чак афирмише (исп. нпр. *ајгир*, *пастув*, *ждребац*), а уколико се и сугерише да је посредни особина која излази из оквира патријархалног морала – врло ретко се њен носилац сасвим негативно оцењује (исп. нпр. *швалер*, *женскароти* наспрам лексема нешто изразитије негативне експресивности *курвар*, *развратник*, *распусник*).

На следећем графикону представљено је како су тематски распоређене пејоративне јединице за мушкарце и жене у сфери 'сексуалност'.

Погрдни називи за особе на основу сексуалног опредељења и склоности у интимним односима

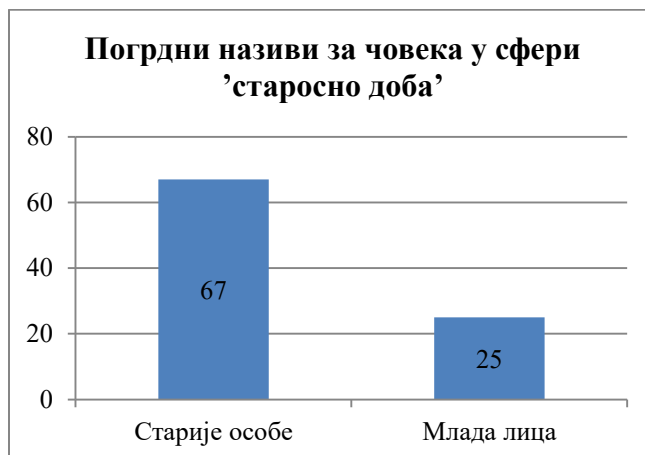
Графикон 8: Тематске групе погрдних назива за мушкарце и жене у сфери 'сексуалност'

• Семантичка анализа погрдних назива за човека на основу животног доба показала је да у српском друштву постоји извесна нетрпељивост према старијим особама, непоштовање у односу и комуникацији према њима, те колективна оцена старости као нечег непожељног, негативног. Такав став резултује великим бројем лексичких јединица високог степена пејоративности, чијом употребом у номинацији говорник упућује увреду старијем лицу и настоји да успостави одређени систем вредности међу осталим учесницима у комуникацији. У тематском пољу 'старосно доба' регистровани смо 92 лексеме, од чега чак 67 пејоратива реферише на старијег човека, наспрам свега 25 јединица продуктивних у номинацији младих особа. Закључили смо да на такво стање у лексичком систему и језичку слику света коју репрезентују погрдни називи за старије људе по свој прилици утичу психолошки фактори, тачније – асоцијативно повезивање старости са смрћу, болешћу, физичким

пропадањем, умањеном радном способношћу и другим биолошким и социолошким пратиоцима овог животног доба (нпр. *леш*, *мрцина*, *гробље*, *ископина*, *фосил*).

Утврдили смо да се пејоративи у именовану старијих лица разликују у погледу начина на који се формира погрдно значење, те могу бити производ афиксалне деривације (обично додавања суфикса субјективне оцене на мотивне основе семантички неутралних лексема: нпр. бабетина, дедурина, старчекања) или деловања неког од механизма полисемије. Концептуална анализа тзв. семантичких пејоратива указала нам је на то да се старост појмовно изједначава са 'оронулошћу', 'дотрајалошћу', 'истрошеношћу', 'спарушеношћу', услед чега се у именовану старијих особа креирају изразито афективне јединице номинације. Висок степен погрдног значења таквих лексема производ је чињенице да се људско биће у поодмаклој животној доби именује према дотрајалим, неупотребљивим неживим предметима (нпр. *крнтија*, *одртина*, *олупина*, *старудија*).

С друге стране, погрдни називи за младе особе које смо регистровали у овом делу корпуса сведоче о асоцијативном повезивању младости са незрелошћу, неозбиљношћу, неискуством, па често и незнањем. Отуда су пејоративи чији је денотат младо лице обично производ семантичке деривације, и то садејства двају когнитивних механизма – метафоре и метонимије (нпр. *балавац*, *слинавко*, *голуждравац*, *жутокљунац*). Најпре се, очигледно, незрело понашање појмовно изједначава са младошћу, а затим се особа именује према физичкој особини која је карактеристична за тај период живота (мало дете је *балаво*, *слинаво*, а за младунче птице карактеристична је *голуждравост*).

Графикон 9: Тематске групе пејоратива мотивисаних старосним добом

• Показали смо да **пејоративи чији је денотат човека као друштвено биће – представник социјалног/материјалног статуса, носилац каквог занимања или репрезентант одређеног положаја на друштвеној лествици** – у погледу бројности представљају другу тематску скупину међу онима које смо издвојили у овом раду. Регистровано је 538 таквих лексичких јединица, међу којима чак трећину (177 јединица) чине деминутивне и аугментативне изведенице, што нас је навело на закључак да је погрдна конотација најчешће производ метафоричке трансформације компоненте квантитета 'мали'/'велики' у компоненту негативне оцене 'безвредан', 'безначајан', 'лош', 'никакав', 'достојан презира'. С тим у вези, као занимљиво и са лингвокултуролошког аспекта важно запажање издвојили бисмо чињеницу да је од поменутих 177 деминутива и аугментатива забележено само 5 лексема којима се реферише на жену, што говори у прилог томе да социолошки параметри попут занимања, друштвеног положаја и материјалног статуса нису од пресудног значаја за вредновање жене у српској језичкој слици стварности.

Осим деминутивних и аугментативних изведеница, добијених у процесу модификације, деривацијом суфиксима субјективне оцене, у овој тематској скупини постоји и велики број изведеница које су резултат мутационих творбених процеса. Забележили смо 212 таквих пејоративних номинационих јединица и класификовали смо их према суфиксима које препознајемо у њиховој творбеној структури, издвојивши у две велике подгрупе погрдне називе за мушке и за женске особе као представнике

друштвеног/материјалног статуса или занимања, а у трећу збирне именице такве семантике. У деривацији мушких пејоратива као продуктивни показали су се творбени модели са формантима *-аш*, *-ло*, *-оња*, *-ер*, *-(ник)*, *-ко*, *-ија*, *-(ј)ак*, *-ант*, *-атор*, *-ак*, *-ар*, *-ац* (нпр. *елиташ*, *пискарало*, *главоња*, *престижлија*, *никоговић*, *шворцер*, *силник*, *одрпанко*, *филмација*, *простак*, *политикант*, *ваљатор*, *пилићар*, *одрпанац*), а у творби женских пејоратива указали смо на продуктивност суфикса *-уша*, *-ача*, *-ара*, *-ка* (нпр. *банкротуша*, *спонзоруша*, *бурекњача*, *јадунка*, *скоројевићка*, *помијара*). Збирни погрдни називи за припаднике друштвених слојева, носиоце материјалног статуса и сл. обично су изведени суфиксом *-ија*, односно, проширеним варијантама *-арија*, *-ерија*, *-урија* (нпр. *бараберија*, *гологузија*, *голотурија*, *капуташија*, *практикантерија*). Такође, творбена анализа показала је да се у пољу 'друштвени односи' чешће него у другим скупинама погрдно значење постиже творбом префиксално-суфиксалних и сложено-суфиксалних твореница, као и композитних сложеница, а пејоративност таквих деривата заснива се на експлицитном опису неких активности, навика, особина или понашања карактеристичних за представнике одређеног друштвеног слоја (нпр. *безбанкић*, *нехлебовић*; *властодржац*, *газиблато*, *скоростек*, *малограђанин*, *скутоноша* и др.). Коначно, међу лексемама којима се погрдно именују представници професија или припадници нижих, сиромашнијих друштвених слојева, као вредне пажње издвојили смо и изведенице добијене префиксацијом, у чијем се првом делу обично јављају префикси *надри-*, *назови-*, *полу-* (нпр. *надрилекар*, *назовиписац*, *полуинтелектуалац*).

Семантичка анализа показала је да међу јединицама класификованим у овој тематској групи постоји извесна издиференцираност у погледу значења, али и повезаност, тј. условљеност компонената које носе информацију о занимању и друштвеном/материјалном статусу. Испоставило се да је у појединим случајевима готово немогуће утврдити да ли је погрда примарно усмерена према одређеном занимању, које се са становишта друштвене заједнице оцењује као непрестижно или пак према чињеници да бављење њиме имплицира низак материјални статус, а неретко указује и на низак степен образовања. И премда је подела на лексичко-семантичке подгрупе у сфери 'друштвени односи' извршена према неким компонентама које

препознајемо у семантичкој структури ових лексема, још једном напомињемо да класификацију треба посматрати условно, будући да су многи пејоративи могли бити распоређени и у неку другу скупину. Циљ нам је овде био преваходно да укажемо на различите типове мотивације за погрдну номинацију човека као припадника друштвене хијерархије, те смо издвојили 4 групе пејоратива:

1) називи за представнике власти и високих друштвених положаја, тј. позиција на друштвеној лествици које доносе новац и моћ

Показали смо да се такви чланови колектива обично извргавају подсмеху и трпе негативну оцену јер нису дорасли својим положајима или своје дужности не обављају на одговарајући начин (исп. *владарчић, вођица, председничкић, функционерчић* и др.), а неретко и зато што у извесној мери злоупотребљавају функцију коју заузимају у друштвеној хијерархији, те се понашају недолично, осионо, бахато и сл. (нпр. *главоња, гузоња, мудроња, фотелаш*).

2) називи за представнике занимања

Истакли смо да негативна оцена може бити мотивисана презривим односом према самом занимању чији је нека особа репрезентант (нпр. *баба-сера, брица, пандур, певаљка, ћатица, шалтеруша*) или пак пејоратив може сугерисати антипатију према конкретном појединцу као представнику одређене професије, при чему се имплицира да је лоше, нестручно, непосвећено обавља (нпр. *адвокатић, дрљало, мастиловић, оргуљало, стихоклепац, филмација*). Занимљивим запажањем за лингвокултуролошка истраживања сматрамо налаз да говорници српског језика имају изразито негативан став и презрив однос према полицијској професији, као и чињеницу да у нашем лексичком ситему постоји велики број презриво-подругљивих назива за писца и сликара.

3) називи за представнике друштвених слојева, сталежа и репрезентатне материјалног статуса

Семантичка анализа и у овом делу лексичког фонда потврдила је нека досадашња запажања о карактеристикама језичке личности српског језика. Посреди је још једна група пејоратива која указује на то да се у српској друштвено-језичкој заједници негативно оцењује све што излази из оквира умереног, уобичајеног – како у домену

физичког изгледа, тако и у сфери духовног. Отуда се неретко као предмет погрдне номинације и осуде колективног субјекта именовања јављају чланови колектива који се својим материјалним стањем и/или позицијом на друштвеној лествици одвећ издвајају и разликују од пожељног просека. На основу постојања пејоративних јединица типа *банкротуша*, *безбанкић*, *бедник*, *бескапчина*, *голаћ*, *гуланфер* и других семантички блиских у лексичком фонду српског језика закључили смо да српско друштво сматра непожељним упадљиво сиромаштво и низак материјални статус. Подједнако лошим, с друге стране, третира се уколико појединац одскаче од просека прекомерним богатством односно тежњом ка припадности високим сталежима, о чему сведоче бројне лексеме у овој скупини: нпр. *аристократић*, *бицоња*, *буржујчина*, *кешован*, *ловатор*, *отмењаковић*, *пуниша* и др.

4) називи за носиоце војног/полицијског чина

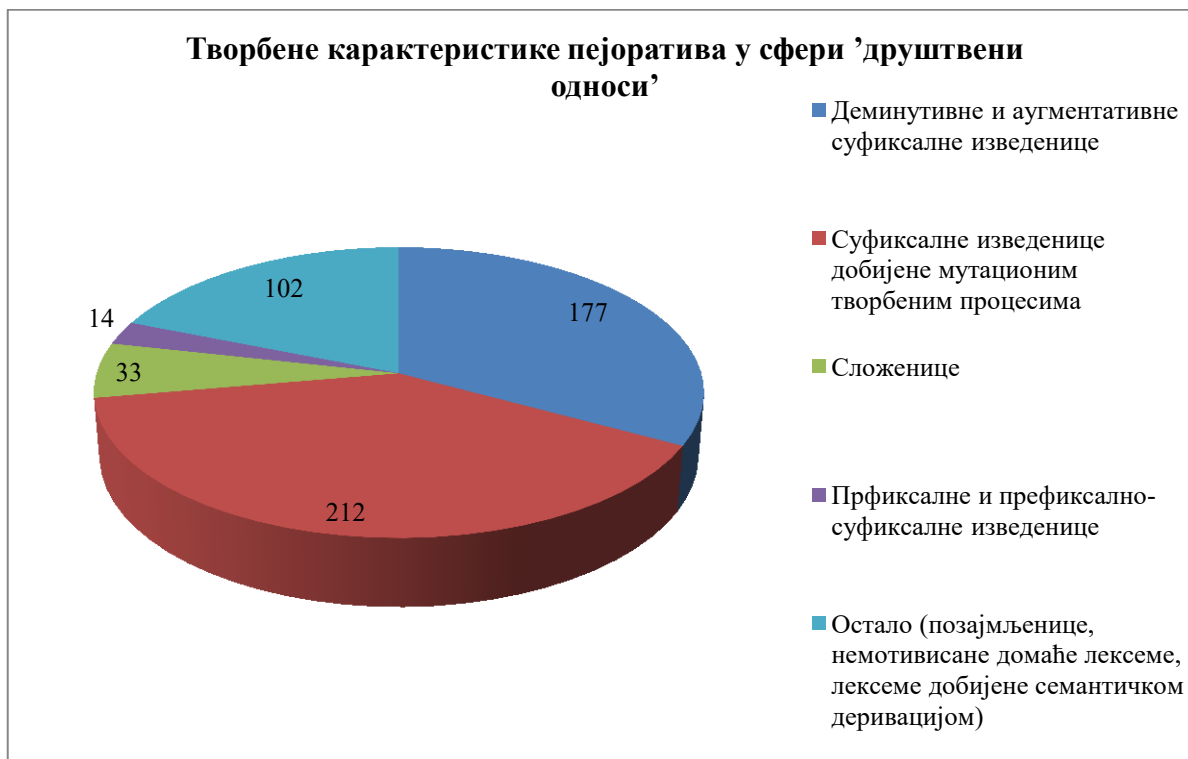
Занимљиво је и вредно пажње са лингвокултуролошког и социолошког аспекта да су војна и полицијска хијерархија у појмовно-лексичком смислу изузетно „плодно тле” за формирање пејоративних јединица номинације. Вероватно је таква појава последица чињенице да хијерархијски организовано друштво нужно нарушава идеал просечности, једнакости, равноправности за који смо се уверили у више наврата да се сматра пожељним и друштвено прихватљивим. Чини се да постојање великог броја ступњева који имплицирају однос подређеност–надређеност, односно, постојање низа чинова у војној и полицијској организацији, резултира тиме да се у колективној свести на неки начин обесмишљава и оспорава сама хијерархијска структура. У прилог томе донекле говори и чињеница да су пејоративи овога типа махом деминутивне и аугментативне лексеме, чије је погрдно значење производ деривације суфиксима субјективне оцене, при чему се сема величине трансформише у сему квалитета, односно негативне оцене. Сматрамо да се именовањем представника војске и полиције деминуираним и аугментираним варијантама основних лексема којима се именује чин заправо на творбено-семантичком, али и појмовном нивоу сваки чин обезначава, деградира. Тиме као да се имплицира да је буквално сваки представник хијерархије истовремено и мали и велики, те да мора бити свестан условљености свог положаја и чињенице да је он у исто време и подређен и надређен у односу према другим члановима организације.

На графикону је представљена заступљеност сваке од 4 описане тематске групе пејоратива у семантичком пољу 'друштвени односи':

Графикон 10: Лексичко-семантичке групе погрдних назива за човека у сфери 'друштвени односи' (бројно стање)

Будући да су се у семантичком пољу 'друштвени односи' као кључан параметар за формирање погрдног значења лексема показале њихове деривационе карактеристике, на следећем графикону представљено је бројно стање јединица у овој тематској групи у зависности од начина творбе:

Графикон 11: *Класификација пејоратива у сфери 'друштвени односи' према творбеним карактеристикама*

- Као посебну лексичко-семантичку скупину погрдних назива за човека у српском језику издвојили смо **јединице мотивисане неком његовом физичком (спољашњом) карактеристиком, изгледом уопште или каквом телесном маном, недостатком**. Ова група пејоратива у погледу бројности трећа је по реду у формираном корпусу и чини је 262 лексеме. Анализа је показала да све јединице овога типа у семантичком језгру имају архисему 'особа' и идентификациону сему 'физичка особина', које чине денотативно значење, а заједничке су им и конотативне семе у структури лексичког значења, пре свега компонента негативне оцене дате особине и емотивна компонента која указује на презрив емотивни однос говорног лица према особи која је поседује. Отуда нам је као критеријум за класификацију пејоратива у овом семантичком пољу послужила диференцијална сема која носи прецизну информацију о каквом спољашњем обележју човека или пак о укупном утиску које он својим физичким изгледом оставља на говорно лице, при чему је релевантан параметар за поделу јединица у овој тематској скупини представљало и то да ли се ради о

иманентној или отуђивој/променљивој карактеристици. Вођени наведеним критеријумима, издвојили смо неколико класа лексема којима се погрдно именује човек у сфери 'физички изглед'.

1) Прву групу чине пејоративи засновани на општем утиску субјекта именовања о нечијем изгледу, тј. лексеме у чијој семској структури препознајемо компоненту 'ружан'. Даље смо их разврставали према семи пола, издвојивши тако у грађи: а) погрдне називе за ружног мушкарца (нпр. *грдоња*, *Франкешџајн*), б) погрдне називе за ружну жену (нпр, *вешџица*, *габорка*, *гродуља*), в) погрдне називе за особу уопште (нпр. *акреј*, *квазимодо*, *ругоба*, *чудовишџе*). Дубљом анализом пејоратива у овој групи дошли смо до занимљивих лингвокултуролошких запажања о језичкој личности српског језика и систему вредности који постоји у нашој култури када се ради о (не)пожељном мушком и женском изгледу. Показало се да српска друштвено-језичка заједница изразито негативно оцењује непријатан, непожељан изглед жена, док за мушкарце лепота није пресудан параметар физичког изгледа. Уз то су се као релевантни параметри у вредновању физичког изгледа жене јавиле и компоненте 'природност', 'неизвештаченост' (исп. нпр. *барбика*, *нафракуља*, *лорфа*, *пластиканка*, *силиконуша*). За мушкарца је, с друге стране, пожељно да буде снажан, висок и да има развијену мускулатуру, док негативну оцену трпе појединци који претерано воде рачуна о физичком изгледу и дотеривању, што се у колективној свести очигледно доводи у везу са немужевношћу, односно одступањем од принципа мушкости (исп. нпр. *кицош*, *лутак*, *лепотанчић*, *липицанер*, *пицан*, *пицован*, *фићфирић*).

2) У другу групу погрдних назива мотивисаних физичким изгледом класификовали смо лексеме којима се реферише на висину или дебљину именоване особе, при чему смо показали да је пејорација обично усмерена према особама које на неки начин одступају од онога што је уобичајено, просечно. Отуда је даља класификација пејоратива у овој скупини извршена према семи пола и томе да ли лексема својим глобалним значењем сугерише прекомерну или недовољну физичку развијеност именоване особе. Тако су се у анализираној грађи издвојили следећи типови јединица: а) погрдни називи за превише крупну / незграпну / дебелу особу – мушку и женску, као и општи називи за представнике оба пола; б) погрдни називи за неукусно мршаву женску особу односно мршаваог, телесно неразвијеног, немужевно грађеног мушкарца;

в) погрдни називи за мушкарца и жену ниског раста. На основу постојања великог броја синонимних презриво-подругљивих имена за ниског, неразвијеног мушкарца у нашем лексичком систему – закључили смо да су релевантни параметри физичког изгледа мушкараца његова телесна снага, висина и развијеност. Такође, анализа је показала да се одсуство мужевности на плану физичког изгледа одражава и на концептуализацију мушкарца као духовног бића (исп. нпр. *млакоња*, *метиљавко*, *слабић* и сл.).

3) У трећу групу пејоратива у сфери 'физички изглед' сврстали смо лексеме мотивисане предимензионираношћу, неразвијеношћу или неправилним обликом неког човековог дела тела. Њихова анализа показала је да постоји изразито негативан став и презрив емотивни однос колектива према особама које одређеним спољашњим атрибутом излазе из оквира уобичајеног физичког изгледа. С тим у вези констатовали смо да у српској друштвено-језичкој заједници неретко изостаје емпатија према појединцима који поседују какву физичку ману, односно мањи или већи телесни недостатак, хендикеп, инвалидитет. Позамашан број таквих лексема у речничком фонду, за које је карактеристичан веома висок степен пејоративности, навео нас је на закључак да су у нашем друштву и националној култури присутни различити видови дискриминације и изопштавања.

4) Коначно, међу погрдним називима за човека на основу неких спољашњих карактеристика у посебну групу издвојени су они чији је референт особа 'запуштеног', 'неугледног', 'изузетно лошег' изгледа. Под 'лошим' у овом случају нисмо подразумевали естетску категорију ружног већ запуштену, неугледну спољашност, у којој се манифестује небрига, немар појединца за сопствену хигијену и физички изглед.

- Најмању скупину пејоратива коју смо издвојили семантичком анализом грађе чине лексеме **чији је денотат човек као припадник друштвеног покрета, партије или организације, односно заступник, следбеник какве идеологије**. Премда је реч о свега 32 номинационе јединице, што се чини занемарљивим у односу, примера ради, на број погрдних назива за човека као носиоца духовне особине (830) и премда су се оне можда могле посматрати као подгрупа пејоратива у сфери друштвени односи, определили смо се да их опишемо као засебну групу. Разлог томе јесте наше уверење

да су посреди јединице чије постојање у лексичком систему српског језика сведочи о неким социолошким појавама и процесима карактеристичним за нашу средину, тачније, о политичкој ситуацији у различитим периодима, као и о неким тековинама културно-историјског развоја српског друштва и колективног система вредности. Пејоративи овог типа показали су се као веома инспиративни за лингвокултуролошка и социолингвистичка истраживања, а будући да смо као један од примарних циљева рада поставили управо откривање неких карактеристика језичке слике света говорника српског језика – отуда смо и резултате њихове анализе, као занимљиве и релевантне, представили у посебном поглављу. Разматрајући временски врло раслојену лексику у овој тематској скупини, показали смо да је негативан став наше друштвено-језичке заједнице према члановима политичких партија, и то најчешће према онима који су носиоци власти и представници друштвене моћи – константан. Испоставило се тако да је нетрпељивост колектива према владајућим круговима опште место, тј. да такав однос није условљен нити социјално-политичким приликама нити типом државног односно друштвеног уређења. Језичку личност српског језика, дакле, карактерише изразита неповерљивост према политичкој елити, која је вероватно мотивисана непријатним искуством народа у посве различитим историјским околностима. Ипак, анализом грађе дошли смо до закључка да је презрив емотивни однос колективног субјекта именовања према политичким странкама, партијским главешинама и опортунистима – нарочито изражен у погрдним називима за представнике и следбенике комунистичког режима. То је потврдио велики број пејоративних јединица, међу којима су нпр. *комуњара*, *ознаш*, *партијаш*, *удбаш*, *црвени*, *црвендаћ* и др. Констатовали смо да разлог таквог стања у лексичком систему вероватно треба тражити у чињеници да је био посреди моћан партијски механизам, чија је власт обележила више од пола века и неминовно оставила извесне последице на даљу друштвено-историјски и економски развој. Треба, међутим, још једном напоменути да нетрпељивост колектива према политици и њеним делатницима превазилази оквире комунизма, што су у нашој грађи посведочили погрдни називи типа *жути*, *мађарон*, *напредњачић*, *напредњачина*, *радикалчић*, *слобиста* и други.

- Коначно, семантичка анализа грађе на којој је спроведено ово истраживање показала је да најубичајенију мотивацију за погрдно именовање човека у српском језику представљају његове духовне особине и облици понашања својствени одређеним типовима карактера. Од укупно 2130 анализираних лексичких јединица регистровали смо чак 830 пејоратива којима се реферише на човека као духовно биће. На самом почетку овог поглавља, у емпиријском делу рада, објаснили смо због чега се управо категорија ДУХОВНЕ ОСОБИНЕ наметнула као логично термилошко решење при тумачењу пејоратива такве семантике: Придев *духовни* у склопу термилошке синтагме одабран је као општији и погоднији у односу на придев *карактерни*, будући да под човековим *духовним светом* можемо подразумевати и сферу моралности, и емоционалности, и интелигенције. Дакле, духовним особинама у раду смо сматрали све тзв. „унутрашње” особине – когнитивне (интелектуалне), моралне и конативне (оне које одређују човекову природу/личност и понашање).

Велику скупину лексема погрдног значења којима се реферише на човека као духовно биће – на његове карактерне црте, емоције, интелигенцију, нагоне, навике и сл. – класификовали смо у три подгрупе, које чине: 1) пејоративи чији је денотат човек као носилац негативне духовне особине, 2) пејоративи чији је денотат човек као репрезентант непожељног понашања, активности или навика и 3) пејоративи опште негативне оцене личности. Анализом погрдних назива у свакој од ових тематских група дошли смо не само до значајних лексичко-семантичких запажања, већ и до далеко ширих сазнања о језичкој слици света и систему вредности говорника српског језика.

Класификација пејоратива у номинацији човека као носиоца духовне особине показала је шта све српска културно-језичка заједница сматра непожељним, односно, другачијим од убичајеног, прототипичног, у негативном смислу. Испоставило се да се код представника оба пола посебно негативно оцењују ГЛУПОСТ и НЕПРОМИШЉЕНОСТ (исп. нпр. *во*, *глупандер*, *пањ*, *тикван*, *магарац*; *глупача*, *гуска*, *коза*, *ћурка* и др.), односно, ЗЛОБА, РЂАВОСТ, ПОКВАРЕНОСТ (*вештац*, *злобник*, *копиан*, *покварењак*; *злобница*, *змија*, *кучка*, *ростија*). Затим смо показали да се високо у систему вредности наше друштвене заједнице налази ВРЕДНОЋА и ПРЕГАЛАШТВО, што условљава постојање великог броја погрдних назива за лењу, нераду склону особу (*трут*, *крава*, *бедевија*,

ленитина, лезилебовић и др.). Семантичка анализа пејоратива заснованих на духовним особинама указала је на то да се КУКАВИЧЛУК и СЛАБОСТ замерају искључиво мушкарцима, односно да се у нашој култури ХРАБРОСТ и ОДВАЖНОСТ третирају као релевантни параметри за оцену јачег пола. Превасходно се мушкарци оцењују негативно и уколико својим понашањем репрезентују БЕСКАРАКТЕРНОСТ, ПОЛТРОНСТВО, ОДСУСТВО ЧАСТИ и сл. (исп. *полтрон, пузавац, улизица, увлакач, подрешаш, црв* и др.). Било да су у питању особе мушког или женског пола друштвено-језичка заједница не одобрава ни претерану ГОВОРЉИВОСТ, доводећи је, вероватно, асоцијативно у везу са ГЛУПОШЋУ и НЕПРОМИШЉЕНОШЋУ (нпр. *брбљивац, жвалавко, лајавац, мудросер; алапача, лајавица, језичара, торокуша*). Од осталих духовних особина чији носиоци трпе осуду колектива и приписују им се погрдни називи у раду смо поменули ТВРДОГЛАВОСТ (*бандоглавац, мазгов, задрибалда*), ТВРДИЧЛУК (*цицијаш, стипса, шкртица*), ГРАМЖЉИВОСТ и ПОХЛЕПУ (*лешинар, грабежљивац, гребарош, гуликожа*), утврдивши анализом грађе да су ове особине углавном својствене мушкарцима, односно – релевантније су за њихову карактеризацију. АЉКАВОСТ је пак углавном обележје жена, вероватно отуда што се у језичкој слици света и систему вредности од жене очекује да буде брижна, педантна мајка и домаћица, да води рачуна о породици и дому (*аљкавица, аљкавуша, крмача, прасица*). ДВОЛИЧНОСТ, ЛИЦЕМЕРЈЕ и ПРЕВРТЉИВОСТ такође се замерају представницима оба пола, а колективни субјекат именовања њиховим носиоцима додељује имена различитог степена негативне експресности, од шаљиво-подругљивих до изразито погрдних, увредљивих (*вртиреп, шеврдуља; издајица, потказивач, цинкарош; курва, искаримот*). Сва је прилика да се као прототипичан човек у нашој језичкој слици стварности ипак узима онај који је поштен, у прилог чему говори велики број пејоративних јединица којима се реферише на непоштеног човека чије владање излази из оквира друштвено-обичајних норми. Посреди је још једна сфера у оквиру које су пејорацији превасходно изложене особе мушког пола (*блефер, обмањивач, муватор, преварант, лопужа, профитер, намазанко*). Увидом у грађу дошли смо до закључка и да се у српском вредносном систему негативно оцењују и НЕСКРОМНОСТ, ПРЕПОТЕНТНОСТ, ХВАЛИСАВОСТ, РАЗМЕТЉИВОСТ (посебно у понашању мушкараца – *куроња, пувандер, нарцис, охолчина,*

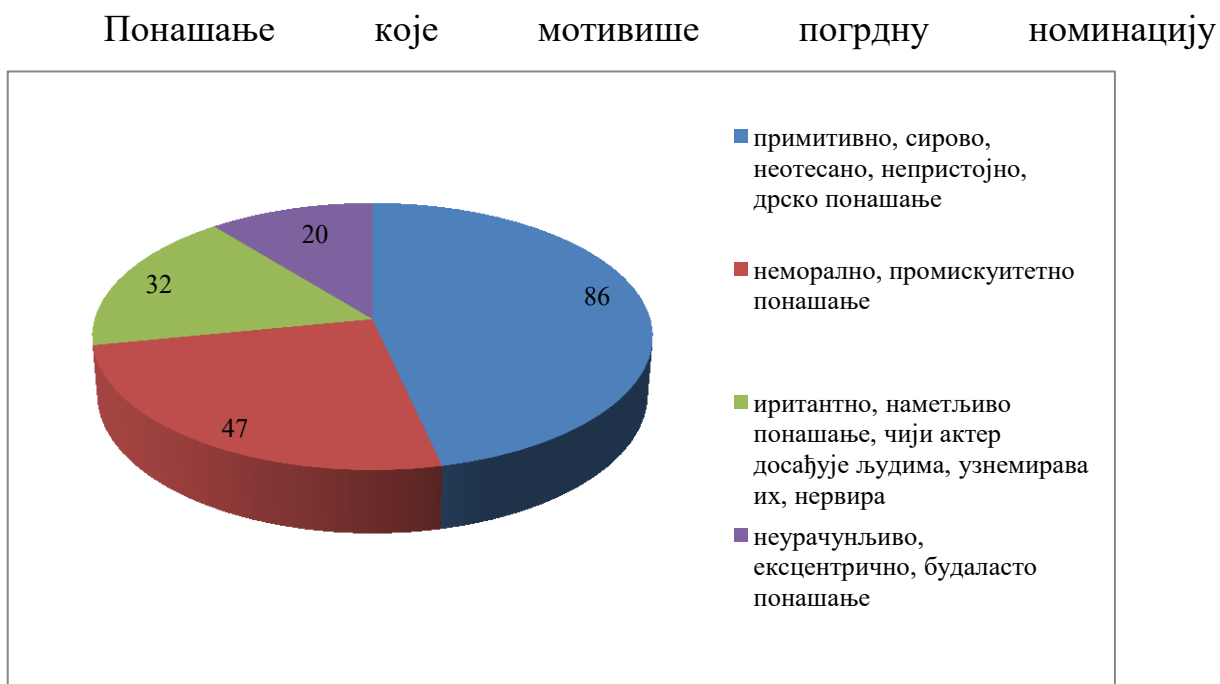
разметљивац, расипник), затим – СВАДЉИВОСТ и ЦАНГРИЗАВОСТ (својствена представницима оба пола – *оштроконђа, кудибаба, закерало, џангризавац*), ГРУБОСТ и СУРОВОСТ (по правилу регистроване као мушке особине – *животиња, дивљак, грубијан, звер*). Анализа погрдних назива за човека као духовно биће показала је да се у нашем друштву и националној култури као непожељне особине третирају и РАДОЗНАЛОСТ (*извируша, знатижељник, њушкало*), ЛАКОМИСЛЕНОСТ, НЕОЗБИЉНОСТ и НЕОДГОВОРНОСТ (*звекан, зинзов, зајавало, дандара, ветропир*). Коначно, осуду колектива трпе и особе склоне порочном животу, при чему су погрдни називи за човека који се одао пороку углавном резервисани за мушкарце (исп. *коцкарчина, локација, пијандура, циркара, испичутура, шљемара*). Будући да су за мушки концепт у српској култури превасходно важни социолошки параметри, не изненађује што је мушкарац склон пићу веома често предмет погрдног именовања – низ синонимних пејоратива са значењем 'алкохоличар' у нашем лексичком систему имплицира колективно мишљење да такав појединац не може бити друштвено користан.

На следећем графикону представљена је бројчана заступљеност пејоратива унутар тематских скупина организованих према духовној особини која мотивише погрдно именовање.

Графикон 12: Духовне особине као семантичка поља у оквиру којих су класификоване пејоративне јединице (бројчано стање унутар сваке тематске групе)

Семантичком анализом пејоратива којима се именује човек као репрезентант одређеног начина понашања издвојене су 4 подгрупе лексема, а класификација извршена према компоненти која носи информацију о типу понашања или активности које друштвено-језичка заједница третира као непожељне. То су 1) примитивно, сирово, неотесано, непристојно, дрско понашање; 2) неморално, промискуитетно понашање; 3) иритантно понашање чији актер досађује људима, узнемирава их, нервира и сл.; 4) неурачунљиво, махнито, ексцентрично, будаласто понашање. Укупно смо регистровали и анализирали 185 номинативних јединица чији је денотат особа која се понаша непримерено, а на следећем графикону представљена је заступљеност сваке од 4 наведене подгрупе у овој скупини.

Графикон 13: Погрдни називи за човека као репрезентанта непожељног понашања – Типови понашања које друштвено-језичка заједница негативно оцењује

.....

У оквиру семантичке анализе посебну пажњу посветили смо механизмима полисемије који омогућавају развијање погрдног значења лексема у сфери 'човек' –

метафори, метонимији и синегдохи. Међу пејоративним реализацијама које су производ семантичке деривације највише је оних добијених **метафором**. Показало се да су **метафоричке асоцијације засноване на семама колективне експресије** најуобичајенији тип метафоричког преноса, али и да велики број пејоратива, посебно оних у сфери 'физички изглед' развија значење индуковањем сема изгледа, облика, положаја.

Приликом тумачења лексема чија пејоративна семантика почива на метафоричким трансформацијама користили смо теоријске приступе традиционалне и когнитивне лингвистике. Отуда смо у раду метафору посматрали и као лексички механизам и као механизам мишљења, а такво методолошко решење наметала је грађа на којој је истраживање спроведено. У неким случајевима је пренос номинације са одређеног ентитета на особу било погодно објаснити посредством компонентцијалне анализе, тј. издвајањем продуктивних сема из структуре лексичког значења полазног појма и указивањем на тип метафоричке трансформације коју оне индукују. Тако смо поступали у примерима када је мотивација за пејоративну номинацију био човеков физички изглед. Испоставило се да је метафора у тим случајевима заснована или на некаквој реалној сличности коју субјекат именована увиђа између циљног појма – конкретне особе и полазног појма – обично некаквог предмета или животиње, чије име та особа добија или пак на субјективном говорниковом доживљају такве сличности. **Асоцијативно повезивање индуковано је компонентом која носи информацију о облику и величини/димензијама** полазног ентитета, а циљ је погрдно именовање човека на основу висине, дебљине или изгледа неког дела тела – нпр. *буре* 'обао већи суд испупчених бокова' → 'ниска и дебела особа, *патуљак* 'митолошко биће људског лика, веома ниског раста' → 'особа неприродно ниског раста, веома ситна, закржљала особа', *даска* 'равно отесан, пљоснат комад дрвета' → 'девојка/жена без облика, с врло малим грудима' (равна даска → жена равних, неразвијених груди) итд.

Међу типовима метафоричних асоцијација којима се остварује погрдно значење у сфери човек уочили смо и оне засноване на **трансформацији по моделу конкретно → апстрактно**. Овај тип метафоричког преноса неретко се остварује у спрези са метафором мотивисаном семама колективне експресије – нпр. *свиња* 'прљав човек' →

'морално пропала особа' (физичка нечистоћа → духовна нечистоћа) или *лилипутанац* 'особа веома ниског раста, кепец, патуљак' → 'духовно безвредна, безначајна, ништавна особа' (*низак* човека → неморалан, нечастан, подао човек, коме су својствени *ниски поступци*).

Метафоричне асоцијације у полисемантичкој структури пејоратива, тј. пренос номинације с једног појма на други, код лексема овог типа најчешће су мотивисане стереотипима српског друштва о свету који га окружује. Посреди је, дакле, **метафора заснована на семама колективне експресије**, при чему изворни домен за погрдну номинацију неке особе може бити биљка, животиња или сâм човек. Истраживање је показало да међу лексемама чије се пејоративно значење у сфери 'човек' реализује индуковањем сема колективне експресије највише има оних којима се истичу негативне духовне особине, као и различити облици понашања и активности које културно-језичка заједница оцењује као непожељне. Анализом смо издвојили неколико подврста метафоричких асоцијација чије је извориште нека експресивна сема, те разликујемо следеће типове погрдних назива за човека:

- лексеме којима се примарно именује нека биљка (фитоними), а секундарно човек – нпр. *буква, тиква* (и деривати *букван, буквоња, тикван* и сл.) → 'глуп, туп човек'; овде смо класификовали и примере када изворни домен пејоративне номинације чине називи за комаде необрађеног дрвета *балван* → 'незграпан, прост и приглуп човек, букван, глупан'; *цепаница* → 'неотесана, проста особа, простак';

- лексеме којима се примарно именују животиње и деривати тих лексема; утврдили смо да је зоонимска метафорика нарочито продуктивна у номинацији глупе, ограничене, непромишљене особе – како мушке (*во, волоња, магарац, сом* и др.), тако и женске (*гуска, коза, овца, ћурка* и др.), али се семе колективне експресије према животињама индукују и у именовању човека према другим непожељним духовним особинама: нпр. *змија, кучка* → 'зла, рђава, покварена жена'; *звер, животиња* → 'груба, сурова особа'; *крава, трут* → 'лења жена односно мушкарац'; *глодар, паразит, пијавица* → 'онај који чиви на рачун другог'; 'користољубива, грабежљива особа';

- пејоративи засновани на колективној експресији према припадницима етничких скупина: *балканац* → 'сиров, примитиван човек', *циганка* → 'покварена женска особа'; 'свадљива женска особа, свађалица'; 'аљкава, неуредна жена';

- пејоративи засновани на стереотипној перцепцији пола, при чему је уобичајеније погрдно именовање мушкарца лексемама којима се примарно означавају женске особе: нпр. *баба, жена, стрина, тетка* → 'онај који нема мушке одважности, плашљивац, кукавица, слабић'; *мушкарача, мушкобања* → 'женска особа која ликом и држањем подсећа на мушкарца или има неке мушке особине';

- пејоративи засновани на негативној колективној експресији према хомосексуалцима: *недер* → 'безвредна, презрења достојна особа (о мушкарцу)';

- пејоративи засновани на негативној колективној експресији према људима са здравственим проблемима, особама ометеним у развоју: нпр. *болесник* → 'чудак, лудак, будала'; *дебил, идиот* → 'незналица, глупак, будала'; *имбецил, кретен* → 'глупа, блесава особа';

- лексеме којима се примарно именују различита натприродна бића: *аждаја* → 'зла, опака жена', *баук* → 'онај који улива страх', *вештац* → 'зао, рђав човек'.

Као један од механизма полисемије продуктиван у формирању пејоративног значења лексема којима се именује човек – показала се и **лексичка метонимија**, а њу смо у овом раду интерпретирали нешто шире у односу на уобичајена тумачења у литератури. Отуда смо метонимијом тумачили не само случајеве преноса имена с једног појма на други унутар исте полисемантичке структуре, већ и погрдна значења лексема добијених афиксалном деривацијом, чија пејоративност почива на семантичком односу између мотивне и изведене речи. Посреди је увек логичка веза између именоване особе и неког предмета, појаве, стања, особине, места боравка и сл. који се на неки начин тичу те особе и са њоме су у блиској, појмовној вези. Вођени таквим критеријумом, приликом семантичке анализе пејоратива чији је денотат човек као продуктивне смо издвојили следеће типове метонимијских трансформација:

- метонимијски пренос по моделу ДЕО ОДЕЋЕ → ЧОВЕК КОЛИ НОСИ ТАЈ ДЕО ОДЕЋЕ, у оквиру којег разликујемо погрдна значења добијена семантичком деривацијом (нпр. *дроња* → 'мушка особа у дроњавом, подераном оделу', *опанак* → 'човек сељачког

порекла') од случајева када је пејорација производ афиксалне деривације (*капуташ* → 'човек који носи капут, грађанин, господин'; *мантијааш* → 'свештено лице, свештеник, поп, калуђер');

- метонимијски пренос по моделу ПИЋЕ, ЈЕЛО → ОСОБА КОЈА ГА ОБИЧНО КОНЗУМИРА; код већине лексема овог типа погрдно значење реализује се у садејству метонимије са метафором заснованом на семама колективне експресије, односно, пејорација почива на стереотипима које наше друштво има у вези са начином исхране припадника социјалних сталежа или етничких скупина: нпр. *бурекњача* 'проста жена, масна од бурека', *жабар* → онај који једе жабље месо; назив за Италијана, *макаронџија* 'погрдан назив за Талијана (по националном јелу макаронима)'; метонимију овог типа препознајемо и у случајевима када је негативна оцена субјекта именованга усмерена према некој непожељној навици или облику понашања особе на коју реферише: нпр. *џиброња*, *пивонија*;

- метонимијски пренос по моделу ОСОБИНА, РАДЊА, СТАЊЕ → ЧОВЕК КАО НОСИЛАЦ ОСОБИНЕ, РЕПРЕЗЕНТАНТ РАДЊЕ, СТАЊА: нпр. *беда* 'стање, положај који изазива презир' → 'човек или ствар која заслужује презир'; *грдоба* 'ружноћа, наказност' → 'ружна особа, ругоба, наказа'; *мизерија* 'бедно, мизерно стање, бедан положај; оно што је без вредности, смисла' → 'безвредна особа, ништарија, бедник, хуља, нитков'; *распад* 'растављање на саставне делове, елементе, распадање, раслојавање' → 'оронуо, пропао човек';

- метонимијски пренос по формули НАЗИВ ПРЕДМЕТА → КОРИСНИК КОМЕ ЈЕ ТАЈ ПРЕДМЕТ ОСНОВНО СРЕДСТВО У РАДУ: *варјачара* 'погрд. домаћица'; *вуциметла* 'слуга, слугерања'; *мазало* 'оруђе за мазање, предмет којим се маже (четка и сл.)' → 'пеј. рђав сликар'; подтип овог метонимијског модела представљају случајеви када се човек презриво именује према неком предмету који са собом носи, али није посреди средство за рад, већ пре обележје његове припадности одређеном друштвеном сталежу; у питању је пренос по моделу ПРЕДМЕТ → ЧОВЕК КОЈИ ТАЈ ПРЕДМЕТ ЧЕСТО НОСИ/КОРИСТИ (*кофераш*, *испичатура*);

- метонимијски пренос по моделу ПАРТИЈА/ОРГАНИЗАЦИЈА/ПОКРЕТ, ИДЕОЛОГИЈА → ОСОБА КАО ПРИПАДНИК ПАРТИЈЕ/ОРГАНИЗАЦИЈЕ/ПОКРЕТА, ЗАСТУПНИК

ИДЕОЛОГИЈЕ: нпр. *информбировитина* 'политика и идеологија Информбироа' → 'информбировци'; *мафија* 'организована разбојничка, криминална, лоповска и сл. организација, дружина, група, банда' → 'момак на лошем гласу; мафијаш, криминалац';

- метонимијски преноси по моделу МЕСТО, ПРОСТОРИЈА ГДЕ ЧОВЕК БОРАВИ/РАДИ → ЧОВЕК: *прашинар*, *ћошкаш* → 'улични полицајац'; *камењарка*, *тротоарка* → 'улична проститутка'.

Међу пејоративима из сфере 'човек' чије се погрдно значење реализује деловањем неког од механизма полисемије регистровани смо и оне у чијој је основи **лексичка синегдоха**. Притом разликујемо случајеве семантичког варирања у оквиру једне лексеме од синегдохских трансформација које се јављају као пратилац суфиксације, што значи да је посредни семантичко варирање између двеју лексема. Први тип синегдохе уобичајенији је у лексичком систему, а њиме индуковане пејоративне реализације означили смо као примере за праву синегдоху. У таквим случајевима на делу је синегдоха као механизам полисемије, што значи да се номинација исте лексеме преноси са једног појма на други, захваљујући постојању односа ДЕО ↔ ЦЕЛИНА међу њима. Управо смо постојање такве појмовне везе у овом раду сматрали основним критеријумом за тумачење семантичких реализација посредством синегдохе. Отуда смо и лексеме чије се погрдно значење у сфери 'човек' остварује афиксацијом, а мотивна реч према деривату стоји у односу ДЕО ↔ ЦЕЛИНА третирали као примере за синегдоху, водећи се запажањима Д. Гортан-Премк о овом механизму као индуктору семантичког варирања између двеју лексема. Показали смо да синегдоха у таквим случајевима обично делује наредом са метафором или метонимијом, те је погрдно значење резултат садејства двају механизма.

1. Дакле, семантичком анализом пејоратива чији је денотат човек издвојили смо три групе примера који репрезентују синегдоху засновану на односу ДЕО ↔ ЦЕЛИНА. У сва три случаја посредни је синегдохски пренос по моделу ДЕО ТЕЛА ЧОВЕКА → ЧОВЕК, а разлика се огледа у типу семантичког варирања, односно, у начину на који се полазни семантички садржај трансформише и асоцијативно повезује са циљним садржајем:

- тип ДЕО ТЕЛА ЧОВЕКА → ЧОВЕК, при чему се семантичко варирање остварује у оквиру исте полисемантичке структуре – „права” синегдоха: *ничка* ’женски полни орган, вагина’ → ’погрд. мушка особа која се не одликује мужевношћу, слабић, млакоња, шоња’; *сиса* ’1. кукавица, слабић 2. покварен, бескарактеран човек, подлац, нитков’;

- тип ДЕО ТЕЛА ЧОВЕКА → ЧОВЕК, при чему се синегдоха реализује у творбеном процесу суфиксације, а погрдно име резултат је спајања семантичког садржаја мотивне лексеме (која означава део лица или тела) и суфикса (који у твореницу уноси компоненту ’особа мушког/женског пола’); овај тип синегдохе препознали смо у неколико подтипова творбених пејоратива из наше грађе, а разлика међу њима огледа се у значењу које семантичка компонента ’део тела/лица’, у споју са одговарајућим суфиксом, уноси у изведеницу:

а) први подтип представљају пејоративи мотивисани предимензионираношћу делова лица или тела, чиме особа излази из оквира уобичајеног и пожељног у домену физичког изгледа (нпр. *главоња*, *зуба*, *носке*, *трбоња*) – посредни су делови тела својствени свим људима;

б) други подтип представљају пејоративи којима се именује човек као ималац/носилац одређеног физичког обележја на лицу или телу (нпр. *брадоња*, *брканлија*, *грбоња*) – посредни су индивидуална естетска обележја на лицу или телу, која нису својствена свим људима;

- тип ДЕО ТЕЛА ЧОВЕКА → ЧОВЕК у оквиру којег се синегдоха остварује у садејству са још неким од механизма полисемије; притом мотивна реч, којом се апострофира део лица или тела, у изведеницу не уноси целокупну семску структуру, већ само неку од компонената из примарног семантичког садржаја, и то обично метафорички или метонимијски трансформисану тако да се приликом погрдног именовања успоставља асоцијативна веза по моделу ’део тела’ → ’његова функција/’место на телу’ и сл.: нпр. *главоња* ’пеј. главешина, старешина, руководилац’; *језичар* ’пеј. причљивац, брбљивац; онај који оговара друге’; *њушкало* ’пеј. а. особа која о свему и о свакоме жели све да зна. б. ухода, шпијун, доушник’; показали смо у раду да су посредни семантички сложеније пејоративне реализације, које

само формално припадају скупини синегдохски мотивисаних јединица, класификованих тако само на основу формалне везе ДЕО ТЕЛА ЧОВЕКА ИЛИ ЖИВОТИЊЕ → ЧОВЕК;

2. Анализа је показала да тип синегдохе која је заснована на преносу по моделу целина → део није продуктиван у формирању пејоратива у сфери 'човек'. У раду смо забележили свега неколико јединица које репрезентују овај тип трансформација и међу њима разликујемо два подтипа преноса са целине на део:

- подтип ИМЕ ГРУПЕ ЛИЦА → ПОЈЕДИНАЦ/ЛИЦЕ ИЗ ТЕ ГРУПЕ – *багра* 'људи који заслужују презир, олош, шљам' → 'човек који заслужује презир, шљам'; *банда* 'група разбојника; разбојничка, лоповска дружина' → 'појединац из такве групе, бандит';

- подтип НАЗИВ ЖИВОТИЊСКЕ КЛАСЕ → ЧОВЕК КАО ПОЈЕДИНАЦ, у оквиру којег се синегдоха јавља као пратилац метафоре – нпр. *марва* 'зб. четвороножне домаће животиње (овце, козе, говеда, коњи), стока' → 'погрд. недисциплинована, неуређена, некултурна маса људи, руља' (метафора) → 'погрд. припроста, некултурна особа, простак, простакуша, глупак, глупача'; *стока* 'домаће животиње, марва, благо' → 'пеј. припроста, некултурна, глупа особа; недисциплинована, неуређена, некултурна маса људи, руља'.

.....

Такође, у раду смо посебно истакли сложену семантику пејоратива у сфери 'човек', будући да се у структури њиховог лексичког значења, уз објективно-појмовни садржај (денотат), уочавају и субјективне конотативне компоненте – експресивне, емотивне и евалутивне семе. Показали смо да је конотација као семантичка макрокомпонента доминантна у семској структури лексема погрдног значења којима се реферише на човека – њоме се денотативна компонента смисаоно допуњује и управо су у њој садржане културолошке информације, колективни ставови и стереотипи присутни у српском друштву. Видели смо да конотативна семантика лексема којима се именује човек може бити погрдна, увредљива, презрива, подруљива или иронична, а увек одражава став и емотивни однос колективног субјекта именовања према одређеним типовима људи (нпр. према носиоцима неких физичких или духовних особина, односно, према представницима различитих друштвених скупина).

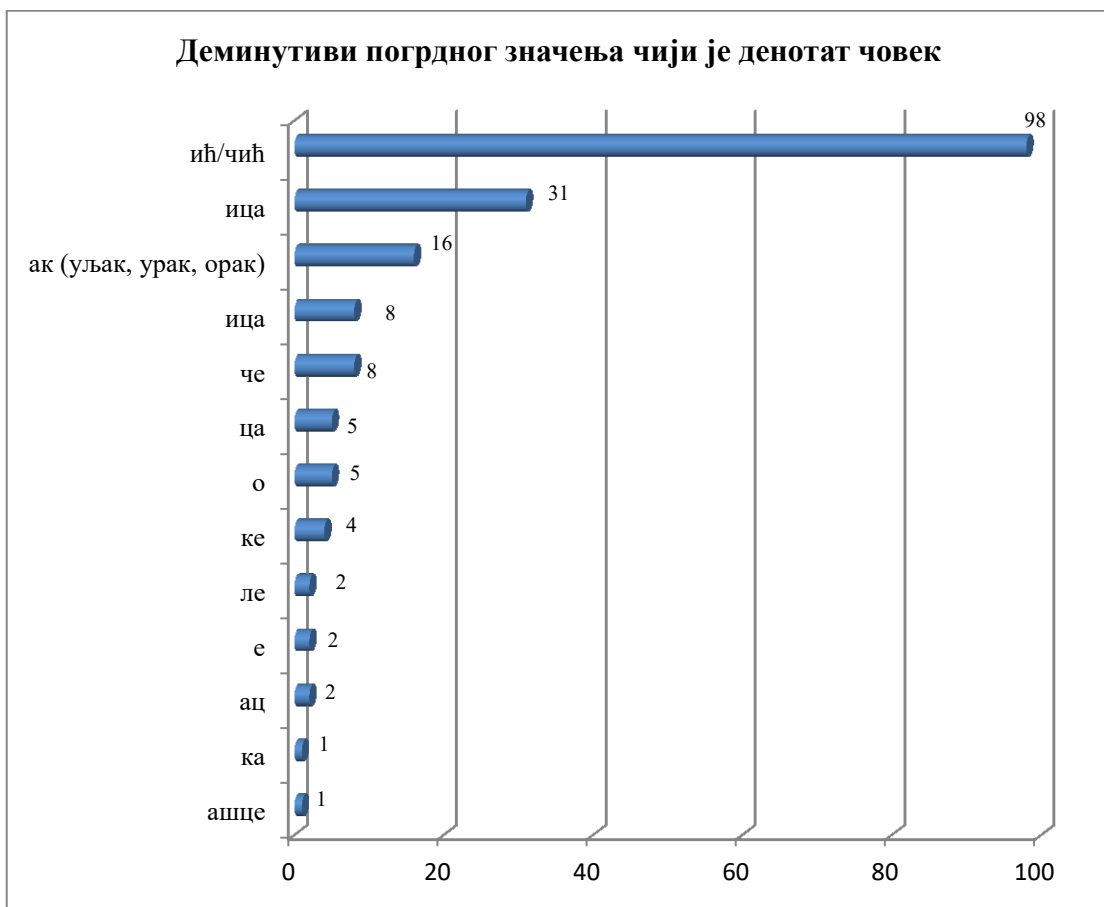
Захваљујући проучавању конотације, и то, пре свега, њене евалутивне компоненте (семе негативне оцене), могли смо делимично реконструисати систем вредности говорника српског језика. Пошавши од културолошко-семантичке анализе номинативних јединица којима се са различитих аспеката погрдно квалификује човек или се реферише на њега у неком негативном смислу, дошли смо до релевантних увида у то какав се изглед, карактер, понашање, занимање, материјално стање, старосно доба, сексуално опредељење/навике и сл. позитивно вреднују у нашој националној култури – како за мушкарце, тако и за жене.

8.2. Закључна разматрања о резултатима творбене анализе лексема погрдног значења којима се именује човек

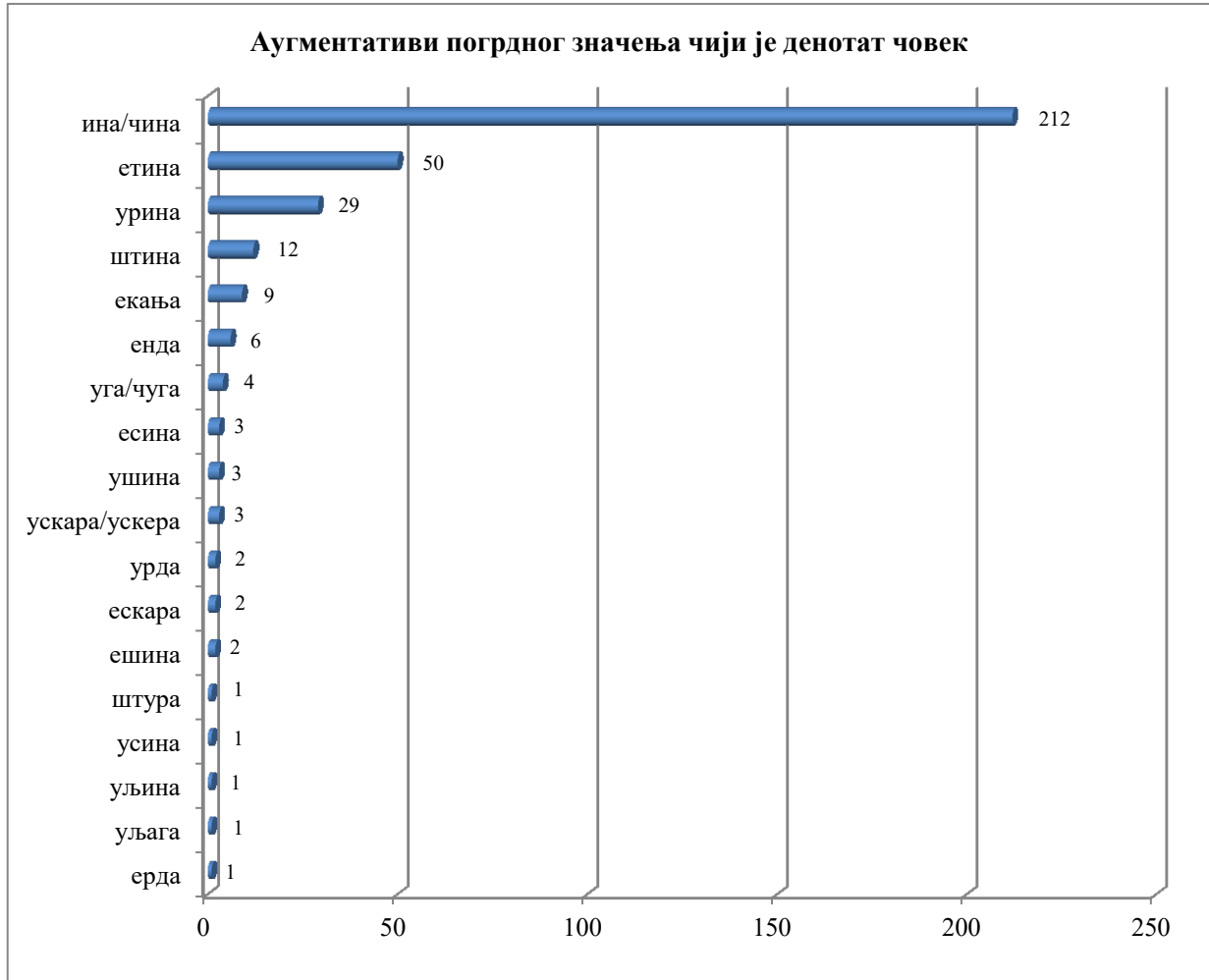
Творбена анализа погрдних назива за човека потврдила је полазну хипотезу да је суфиксална деривација најубичајенији начин творбе лексема овог типа у српском језику. Од укупно 2130 јединица, колико их је уврштено у корпус на коме је спроведено ово истраживање, забележили смо 1640 суфиксалних деривата, што представља око 77% прегледане грађе. Семантичка анализа ових твореница пак показала је да пејоративно значење *није* увек директан продукт афиксалне деривације, већ се пејоративност јавља као резултат деловања неког од механизма полесемије, односно, као производ семантичког варирања – било унутар једне полисемантичке структуре било између двеју лексема које припадају истом деривационом гнезду.

Такође, студија је показала да су међу наставцима за облик нарочито продуктивни суфикси субјективне оцене којима се у процесу модификације изводе деминутиви и аугментативи пејоративне конотације. Истакнуто је да и код овог типа деривата депрецијативно значење, с једне стране, може бити пратилац суфиксације семантички неутралне мотивне основе (нпр. *адвокатић*, *бабетина*, *попица*, *Србенда*), док се, с друге стране, додавањем деминутивних и аугментативних суфикса каткад само појачава постојећа пејоративна семантика основинске речи (нпр. *будалетина*, *гушчица*, *кретенчић*, *Циганчурина*). У оба случаја погрдно значење изведеница производ је трансформације компоненте величине (‘мали’ / ‘мањи од уобичајеног представника врсте’ односно велики / већи од уобичајеног представника врсте’) у сему

негативне оцене, што показује да се код лексема у сфери 'човек' значење димензионалности неретко реализује као евалутивно значење. Класификацијом изведеница субјективне оцене према уоченим суфиксима, утврдили смо да у формираном корпусу постоји 185 деминутивних и 342 аугментативне лексеме, што представља око 33% укупног броја суфиксалних деривата. Као убедљиво најпродуктивнији у деривацији умањеница и увећаница погрдног значења показали су се творбени модели са суфиксима *-ич/-чић* односно *-ина/-чина*. На графиконима 14 и 15 је представљена дистрибуција суфикса субјективне оцене, тј. њихова заступљеност у извођењу деминутивних и аугментативних пејоратива у сфери 'човек'.

Графикон 14: Деминутивни суфикси којима се изводе погрдни називи за човека у српском језику – бројно стање

Графикон 15: Аугментативни суфикси којима се изводе погрдни називи за човека у српском језику – бројно стање

И остали суфиксални деривати, добијени као производ мутационих процеса, у раду су разврстани према продуктивним творбеним моделима, при чему смо посебно разматрали погрдне називе за мушкарце и жене. Творбена анализа у овом сегменту донела је помало неочекиване резултате – испоставило се да се пејоративно значење изведеница за припаднике оба пола најчешће формира као производ суфиксације наставцима који уопште не носе компоненту афективности. Као најпродуктивнији у деривацији мушких пејоратива издвојио се модел придевска основа + суфикс **-ац** (нпр. *гегаваци, килавац, љигавац, пишљивац, смрдљивац, шугавац*), док су у творби женских

пејоратива доминантни творбени модели са неутралним моционим суфиксима *-ица* и *-ка* (аљкавица, распуштеница, смрдљивица; габорка, камењарка). То нас је навело на закључак да је, ако изузмемо изведенице субјективне оцене, семантичка компонента пејоративности деривата овог типа чешће садржана у мотивној лексеми. Међу формантима који носе компоненту афективности и учествују у творби већег броја пејоративима за мушкарце издвојили су се

суфикси *-ло* и *-оња* (*њушкало, пискарало, трбоња, млакоња*). С друге стране, у деривацији женских пејоратива (уз аугментативно-пејоративне форме на *-етина* и *-урина*) нарочито су продуктивни творбени модели са суфиксом *-уша* (*безвезњакуша, намигуша, кокетуша, успијуша*).

Творбена анализа спроведена у раду показала је да је број сложеница међу пејоративима у сфери 'човек' далеко мањи у односу на суфиксалне изведенице, при чему разликујемо оне добијене сложено-суфиксалном творбом (126 јединица) од именица које су производ композиције (45 јединица). Обе групе сложеница класификовали смо према категоријалној припадности основа од којих су деривирани, издвојивши тако међу сложено-суфиксалним твореницама шест подтипова: сложенице са именицом у првом делу (*властодржац, дупеувлакач, крвопија*), сложенице са придевом у првом делу (*дебелокожац, црноматијаш, шиљокуран*), сложенице са заменицом у првом делу (*самозванац, сваштојеб*), сложенице са глаголом у првом делу (*вртигуз, лезилебовић, климоглавац*), сложенице са бројем у првом делу (*дворупац, стокилаш*) и сложенице са прилогом у првом делу (*мудросер, радодајка, џабалебарош*); композитне творенице јављају се у трима творбеним типовима, од чега у погледу бројности доминирају императивне глаголско-именичке сложенице (37 од 45 јединица) – нпр. *вртирер, вуцибатина, дерикожа, плачитичка*, а свега је по неколико композита са придевско-именичком и двоименичком комбинацијом основа (нпр. *белокапа, кривошија; бабарога, бабадевојка*).

Коначно, посебна поглавља у творбеној анализи посвећена су пејоративним дериватима добијеним у процесу префиксације и префиксално-суфиксалне творбе, које смо, у складу са новијим тенденцијама у дериватологији, сматрали засебним творбеним начинима. Пажњу смо усредсредили на творенице са префиксима *назови-*, *надри-* и

полу- (нпр. *назовипесник, надрилекар, полуинтелектуалац*), као и на облике са префиксом за негацију (*нечовек, некрст*), истакавши да су резултат њиховог додавања на мотивне основе лексема којима се именује човек увек јединице негативне експресивне тоналности. Погрдно значење лексема овог типа проистиче из збира значења препозитивног форманта и основинске речи, којом се најчешће означава представник професије, а каткад и човек у релацији према другим особама (исп. *немајка, небрат*), при чему је намера говорног лица да избором такве јединице у номинацији одређене особе сугерише да је она лош, нестручан, неквалификован репрезентант датог занимања или недостојан носилац друштвене односно емоционалне улоге. До сличних запажања довела нас је и творбено-семантичка анализа лексема добијених префиксално-суфиксалним начином творбе, међу којима су нпр. *безбанкић, нехлебовић, допузица*. Пејоративно значење деривата овога типа такође проистиче из афиксације, тачније из алузије која следи из формално-семантичког споја трију форманата – префикса, основинске лексеме и суфикса којим се одређена квалификација приписује човеку.

Класификацијом грађе према творбеним начинима, продуктивним моделима и формантима који учествују у деривацији пејоративних јединица номинације, дошли смо до закључка да сложенице чине око 10,4% анализиране грађе, док префиксалних и префиксално-суфиксалних твореница скупа има свега око 3%. Премда је број ових лексема далеко мањи у односу на изведенице добијене процесом суфиксације, показало се да су композиција, префиксација као и комбиновани начини творбе нарочито погодни за деривацију пејоратива у семантичком пољу 'друштвени односи' (посебно у сфери 'професија/занимање'). Закључили смо да разлог томе лежи у семантичком потенцијалу ових творбених начина, тј. у експлицитности и сликовитости које се јављају као производ комбиновања мотивних основа и форманата, а чији је резултат увек негативна експресивност односно пејорација.

8.3. Закључна разматрања о лексикографској обради пејоратива у сфери 'човек'

Коначно, будући да велики део грађе на којој је спроведено ово истраживање представља лексика из дескриптивних речника српског језика, прикупљана према

различитим критеријумима (то су били квалификатори, затим сама дефиниција односно семантичка парафраза, а каткад и примери реализације лексема), на многим местима у раду коментарисали смо лексикографску обраду овог типа лексике у описним речницима, а неким питањима из тог домена посветили смо пажњу и у засебном поглављу. Приликом тумачења лексикографских решења примењених у обради лексема погрдног значења којима се именује човек пошли смо од релевантних радова српских лингвиста и лексикографа о речничким квалификаторима и неколиких правила датих у Упутствима за израду Речника САНУ, у којима се експлицира примена појединих стилских маркера и указује на исправно дефинисање деминутивних и аугментативних лексема, чији је чест пратилац управо пејорација. Када је посреди употреба квалификатора *пеј.* и *погрд.*, као и других маркера који сугеришу негативну експресивност – *презр.*, *подр.*, и *ир.*, показало се на бројним примерима да лексикографска пракса у опису лексема којима се именује човек – не одговара сасвим теоријским одређењима и Упутствима. Утврдили смо да такво стање није последица неопрежности или несналажљивости обрађивача, већ чињенице да је за лексема негативне оцене чији је денотат 'човек' веома тешко успоставити правила лексикографске обраде и дистрибуције квалификатора која се могу доследно спровести. Узрок томе лежи у субјективној природи оцене коју износи говорно лице – појединачни обрађивачи, а она проистиче из њиховог индивидуалног разумевања и тумачења појмова *увредљиво*, *погрдно*, *презриво*, *подругљиво*. Отуда смо закључили да у дефинисању таквих именица заправо и није неопходно успостављати прецизна нормативна упутства.

У делу рада посвећеном лексикографском опису пејоратива у сфери 'човек' посебну пажњу посветили смо лексемама које творбено-морфолошки припадају категоријама деминутива и аугментатива. Показали смо да је ситуација у пракси нарочито сложена када је посреди дефинисање деминутива, а разлог за то представља шири семантички спектар који покривају деминутивне именице. Неопходно је да лексикограф, након увида у расположиву грађу, при обради деминитива примени одговарајуће стилске квалификаторе, који одговарају примерима реализације тих лексема у контекстима. Међутим, будући да је грађа на основу које се дефинишу

поједине јединице каткад врло сужена, требало би да обрађивач води рачуна о укупном значењском потенцијалу деминутивних форми. У дефинисању оних деминутива у чијој се полисемантичкој структури сема величине ('мали') може трансформисати у сему хипокористичности ('мио', 'драг', 'који изазива наклоност, гануће'), али и у сему негативне оцене ('лош', 'који не завређује поштовање', 'достојан презира'), предложили смо примену формуле 'дем и хип. или пеј. од X'. Осврнули смо се подробније и на семантику односно дефинисање аугментативних лексема у описном речнику. Анализирајући контексте њихове употребе у разговорном језику, приметили смо неке новије тенденције у семантичком развоју аугментираних форми којима се реферише на човека као представника занимања. Упркос уобичајеној вези аугментатив–пејоратив, карактеристичној за лексички систем у целисти, утврдили смо да међу лексемама овог типа постоје оне које никада заправо не реализују погрдно значење (нпр. *играчина*, *фрајерчина*), као и оне које су временом изгубиле компоненту пејоративности и постале лаудативи (нпр. *глумчина*). Отуда смо закључили да би добро решење у дефинисању аугментатива у дескриптивном речнику била комбинација квалификатора 'аугм. и пеј. или афирм./лауд. од X'.

На крају, премда смо констатовали да није могуће сасвим прецизно нормирати лексикографску обраду погрдних назива, због посве субјективног разумевања појмова *погрдно*, *презриво* и *подругљиво*, увидом у грађу утврдили смо да ипак има случајевима у којима делује реалније успоставити системско решење. Посреди су лексеме које репрезентују поједине моделе суфиксалне творбе (нпр. пејоративне именице мушког рода на *-оња* или женског рода на *-уша*, *-ача*), у чијој се обради појављују мање-више уједначена лексикографска решења. Закључили смо да такву праксу не би ваљало занемаривати у даљој изради Речника САНУ.

8.4. Допринос анализе погрдних назива за човека у српском језику и могућност примене добијених резултата у даљим истраживањима

Имајући у виду предмет овог истраживања – погрдну номинацију човека у српском језику, несумњиво је да његови резултати превазилазе оквире лексичке семантике и науке о језику уопште и залазе у сфере културологије, аксиологије и

колективне психологије. У томе управо видимо и најзначајнији допринос ове студије. Анализом лексике погрдног значења којом се именује и квалификује човек дошли смо до релевантних и занимљивих запажања о систему вредности и језичкој слици света говорника српског језика. С тим у вези указали смо на неке културолошке и социолошке националне специфичности, али и на универзалне духовне и морално-етичке категорије у оквиру којих се оцењују појединац и/или група чији је он представник. Тумачење различитих типова мотивације за пејоративно именовање човека довело нас је до сазнања о неким когнитивним и психолошким цртама језичке личности српског језика, што нам омогућава да делимично реконструирамо карактер и менталитет његових матерњих говорника, нека колективна уверења, стереотипе и предрасуде карактеристичне за српско друштво и националну културу. Верујемо да су такви резултати и информације до којих смо дошли лексичко-семантичком анализом пејоратива у сфери 'човек' примењиви и шире, те да могу представљати грађу за различита етнолошка, етнопсихолошка, антрополошка, социолошка и разна друга истраживања. Такође, увиде који се тичу српског културолошког система вредности могуће је даље користити у контрастивним проучавањима, посебно унутар словенских језика, са циљем да се укаже и на неке сличности и разлике у перцепцији човека, његових позитивних и негативних духовних и физичких особина, понашања, делатности и сл., које постоје у различитим културним и социјалним срединама генетски блиских словенских народа.

У ужим лингвистичким оквирима, доприносе овог истраживања видимо пре свега у домену лексикологије, и то, шире посматрано, у изучавању конотативне компоненте лексичког значења и типова конотације лексема којима се именује човек. У поглављу рада посвећеном значењу *оцене*, *експресивности* и *емоционалности* – утврдили смо да је сема пејорације посебна и специфична семантичка компонента, са постојаним местом и функцијом у семској структури погрдног назива. Посреди је подтип експресивне семе, односно, нека врста амалгама евалутивне, емотивне и експресивне компоненте, те можемо закључити да пејоративна семантика лексема у сфери 'човек' заправо сублимира семантику негативне оцене и презривог емотивног односа субјекта именовања и реализује се као вид негативне експресивности.

Такође, значај ове студије може се посматрати и са апликативног аспекта, пре свега у домену лексикографије, будући да је намера аутора да добијене резултате и прикупљену грађу примени у даљим истраживањима и опроба се у изради речника пејоративних лексема чији је денотат човек у српском језику.

Извори:

Андрић: Драгослав Андрић, *Двосмерни речник српског жаргона и жаргону сродних речи и израза*. 2. изд. Београд: Zepher Book World, 2005.

Герзић: Borivoj Gerzić, Nataša Gerzić, *Rečnik savremenog beogradskog žargona*, Београд: Istar, 2002.

РМС: *Речник српскохрватског књижевног језика*, I–VI, Нови Сад – Загреб: Матица српска – Загреб, 1967–1976.

РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–XX, Српска академија наука и уметности, Београд, 1959–.

РСЈ: *Речник српског језика*, Матица српска, Нови Сад, 2007.

Басара: Светислав Басара, *Уклета земља*, Београд: Народна књига, Алфа, 1996.

Братић: Радослав Братић, *Страх од звона*, Београд: Народна књига, Алфа, 2004.

Великић: Драган Великић, *Руски прозор*, Београд: Стубови културе, 2008.

Видојковић: Марко Видојковић, *Приче с дијагнозом*, Београд: Лагуна, 2015.

Журић: Вуле Журић, *Српска трилогија*, Нови Сад: Културни центар, 2012.

Ивановић: Иван Ивановић, *Аризани*, Београд: БИГЗ, 1982.

Капор: Момо Капор, *Ада*, Загреб: Накладни завод Знање, 1980.

Матијевић: Владан Матијевић, *Пристаништа*, Зрењанин – Нови Сад: Агора, 2014.

Михаиловић¹: Драгослав Михаиловић, *Голи оток*, књ. 4, Београд: Службени гласник, 2011.

Михаиловић²: Драгослав Михаиловић, *Голи оток*, књ. 5, Београд: Службени гласник, 2012.

Пантић: Михајло Пантић, *Новобеоградске приче*, Београд: Време књиге, 1994.

- Петровић: Горан Петровић, *Испод таванице која се љуспа*, Београд: Новости, 2010.
- Потић: Иван Поттић, *Квадрат на црном квадрату* (приче о контролисаном хаосу), Београд: Књижевно друштво „Свети Сава”, 2015.
- Савић: Милисав Савић, *Ожильци тишине*, Београд: Друштво Рашка школа, 1997.
- Селенић: Слободан Селенић, *Убиство с предумишљајем*, Београд: Просвета, 1994.
- Стевановић, Змајеви: Видосав Стевановић, *Периферијски змајеви*, Београд: Полит, 1978.
- Стевановић: Видосав Стевановић, *Тестамент*, роман у 52 бдења, Београд: Српска књижевна задруга, 1987.
- Ћирић: Зоран Ћирић, *Хобо*, Народна књига, Београд: Алфа, 2001.

Теоријска литература и допунски извори и речници:

- Аман 1972: Reinhold Aman, *Bayrisch-österreichisches Schimpfwörterbuch. Lexikon der Schimpfwörter*, München: Süddeutscher Verlag.
- Апресјан 1974: Ю. Д. Апресян, *Лексическая семантика (синонимические средства языка)*, Москва: Наука.
- Апресјан 1995: Ю. Д. Апресян, *Избранные труды: Интегральное описание языка и системная лексикография*, Москва: Школа „Языки русской культуры”.
- АР 2005: Предраг Пипер, Рајна Драгићевић, Марија Стефановић, *Асоцијативни речник српскога језика*, Београд: Београдска књига.
- Аругјунова 1984: Н. Д. Аругјунова, „Аксиология в механизмах жизни и языка”, *Проблемы структурной лингвистики*, Москва: Наука, 5–23.
- Аругјунова 1988: Н. Д. Аругјунова, *Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт*, Москва: Наука.
- Аругјунова 1999: Н. Д. Аругјунова, *Язык и мир человека*, Москва: Школа „Языки русской культуры”.
- Аугустин–Гњечка 2011: R. Augustyn, A. Gniecka, „Irony behind diminutives: a cognitive linguistic analysis of popular technical terms”, *Lublin Studies in Modern Languages and Literature*, Issue No. 35, 31–49.

- Ахманова 1966: О. С. Ахманова, *Словарь лингвистических терминов*, Москва: Издательство „Советская энциклопедия“.
- Бабић 1986: *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*, *Nacrt za gramatiku*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Бабић 1991²: *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*, *Nacrt za gramatiku*, 2. izdanje, Zagreb: Djela Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti.
- Бабић-Вујанић 1967: Милица Бабић-Вујанић, „Nomina agentis изведена суфиксом -ло“, *Наш језик XVI*, н. с. 84–92.
- Бајдер–Тезуато 2003: Fabienne Baider, Sara Gesuato, „Masculinist Metaphors. Feminist Research“, *Das online Journal metaphorik.de*.
- Барић 1980: Eugenija Barić, *Imeničke složenice neprefiksarne i nesufiksarne tvorbe*, Zagreb: Liber.
- Барић и др. 1997: Е. Barić, D. Malić, M. Lončarić, S. Pavešić, M. Peti, V. Zečević, M. Znika, *Hrvatska gramatika*, 2. izd. Zagreb: Školska knjiga.
- Баришић 2006: Срђан Баришић, „Јевреји у Београду“, *Религија и толеранција*, бр. 5, 71–83.
- Барселона 2003: Antonio Barcelona, *Metaphor and metonymy at the crossroads. A cognitive perspective*; Berlin, New York: Mouton de Gruyeter.
- Бартмињски 2011: Жежи Бартмињски, *Језик – слика – свет: Етнолингвистичке студије*, Београд: SlovoSlavia.
- Барчот 2014: Branka Barčot, „Antropomorfizam i zoomorfizam u hrvatskim, ruskim i njemačkim zoonimskim frazemima“, *Philological Studies*, Том 2, 481–496.
- Белер 2013: Charley Beller, „Manufactured and inherent pejorativity“, *Proceedings of SALT 23*, 136–155.
- Белић 1936: Александар Белић, „О грађењу нових речи“, *Наш језик*, IV, 129–131, 161–165, 193–197, 225–232, 256–264.
- Белић 2000: Александар Белић, „О историјском развоју словенских деминутивних и амплификативних суфикса; Природа и порекло именица субјективне оцене“, у: *Упоредна словенска лингвистика 1*, Изабрана дела Александра Белића, том 2, 9–81, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

- Бечева 2002: Ничка Бечева, „Семантичка структура као модел представљања полисемије у двојезичним речницима”, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 30/1, 111–117.
- Благус Бартолец 2015: Goranka Blagus Bartolec, „Jesu li svi Dalmoši blitvari, a Slavonci prike?”, *Hrvatski jezik: znanstveno-popularni časopis za kulturu hrvatskoga jezika*, god. 2, br. 3, 32–33.
- Бошковић 2000: Радосав Бошковић, „Развитак деминутивних наставака с елементима *k* и *c*”, у: *Основи упоредне граматике словенских језика*, 268–302. Београд: Трeбник.
- Брковић 2011: Aleksa Brković, *Razvojna psihologija*, Џаџак: Regionalni centar za profesionalni razvoj zaposlenih u obrazovanju.
- Бугарски 2005: Ранко Бугарски, *Језик и култура*, Београд: Библиотека XX век.
- Бугарски 2006: Ранко Бугарски, *Жаргон*, Београд: Библиотека XX век.
- Вељковић Станковић 2007: Драгана Вељковић Станковић, „Деноминални деминутиви и аугментативи – значење и творба”, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 36/1, 387–403.
- Вељковић Станковић 2008: Драгана Вељковић Станковић, „Когнитивни приступ евалутивним твореницама и његова примена у настави српског језика”, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 37/1, 497–510.
- Вељковић Станковић 2011: Драгана Вељковић Станковић, *Речи субјективне оцене у настави српског језика и књижевности*, Београд: Филолошки факултет.
- Вељковић Станковић 2016: Драгана Вељковић Станковић, „Експресивност евалутивних деривата изведених суфиксима *-оња* и *-уља* – аксиолошки приступ”, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 45/1, 323–335.
- Видовић Болт 2011: Ivana Vidović Bolt, *Životinjski svijet u hrvatskoj i poljskoj frazeologiji 1*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Вилијамсон 2009: T. Williamson, „Reference, Inference and the Semantics of Pejoratives”, у: *The philosophy of David Kaplan*, Joseph Almog, Paolo Leonardi (ур.), Oxford University Press, стр. 137–159.
- Вјежбицка 1996: Анна Вежбицкая, *Язык. Культура. Познание*, Москва: Русские словари.

- Волек 1983: Bronislava Volek, „The Semantic Structure of Derived Substantives with an emotive Component in Russian – A Comparative Study”, *The Slavic and East European Journal*, Vol. 25, No. 24, 478–487.
- Вољф 1985: Е. М. Вољф, *Функционална семантика оцѣнки*, Москва: Едиториал УРСС.
- Воркачев 2006: С. Г. Воркачев, *Оцѣнка и цѣнность в языке*, Волгоград: Парадигма.
- Глумбић и др. 2017: N. Glumbić, M. Đorđević, M. Pavlović „Pejorativni izrazi za telesnu invalidnost”, *Београдска дефектолошка школа*, год. 23, бр. 3, 77–84.
- Горјанц 2007: Vojko Gorjanc, „Identitet: kreiranje u diskursu i konstrukcija u rječniku”, u: Jagoda Granić (ur.), *Jezik i identiteti*, Zagreb–Split: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, 185–193.
- Гортан-Премк 1992: Даринка Гортан-Премк, О семантичкој позицији као месту реализације једне лексеме, *Јужнословенски филолог XLVIII*, Београд, стр. 13–23.
- Гортан-Премк 1987: Даринка Гортан-Премк, „О семантичком односу деривата према творбеној основи”, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 16/1, Београд, 101–107.
- Гортан-Премк 1995–1996: Даринка Гортан-Премк, „О структури и семантици деривата”, *Наш језик*, XXX/1–5.
- Гортан-Премк 2004: Даринка Гортан-Премк, *Полисемија и организација лексичког система у српском језику*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Гортан-Премк 2011: Даринка Гортан-Премк, „О квалификатору *фигуративно* у српским (српскохрватским) дескриптивним речницима”, у: В. Ружић, С. Павловић (ур.) Зборник у част Гордани Вуковић, *Лексикологија, ономастика, синтакса*, Нови Сад: Филозофски факултет.
- Грицкат 1995: Ирена Грицкат, „О неким особеностима деминуције”, *Јужнословенски филолог*, LI, 1–30.
- Гускова 1992: О. В. Гуськова, *Оцѣнка как компонент значения глагольного слова (прагматический аспект)*, Автореферат кандидатской диссертации.
- Даничић 1860: Ђуро Даничић, „Српска деминуција и аугментација”, *Гласник Друштва српске словесности*, XII, 474–499.
- Дамет 1973: Michael Dummett, *Frege, Philosophy of Language*, Duckworth, London.

- Девкин 1973: В. Д. Девкин, *Немецкая разговорная лексика*, Москва: МГПИ им. В. И. Ленина.
- Дешић 1982: Милорад Дешић, „Експресивна лексика у српскохрватском језику”, *Научни састанак слависта у Вукове дане* 11/2, 71–85.
- Драгићевић 2001: Рајна Драгићевић, *Придеви са значењем људских особина у савременом српском језику – творбена и семантичка анализа*, Београд: Институт за српски језик, Библиотека Јужнословенског филолога, н. с., књ. 18.
- Драгићевић 2007: Рајна Драгићевић, *Лексикологија српског језика*, Београд: Завод за уџбенике, 2007.
- Драгићевић 2010: Рајна Драгићевић, *Вербалне асоцијације кроз српски језик и културу*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност.
- Драгићевић 2018: Рајна Драгићевић, *Српска лексика у прошлости и данас*, Нови Сад: Матица српска.
- ЕК: *Електронски корпус српског језика*, <http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/>.
- Жугић 2009: Радмила Жугић, „Семантичко-творбена анализа пејоратива за женска лица у јабланичком говору (југозападно од Лесковца)”, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, 52/2, 81–106.
- Жугић 2010а: Радмила Жугић, „Пејоративи за мушка лица у јабланичком говору од нископродуктивних суфикса и њихов семантичко-творбени однос према пејоративима са продуктивним суфиксима -ко, -ља, -оња, -ча”, *Зборник Матице српске за славистику*, 219–237.
- Жугић 2010б: Радмила Жугић, „Пејоративи за мушка лица у јабланичком говору образовани суфиксом -ко, -ља, -оња, -ча”, *Зборник радова Филозофског факултета Универзитета у Приштини, посебно издање поводом 50-годишњице оснивања Филозофског факултета посвећено проф. др Милосаву Вукићевићу* [ур. Милета Букумировић], 97–112.
- Жугић 2014: Радмила Жугић, „Синонимија у лексичко-семантичкој групи пејоратива за женска лица у јабланичком говору”, *Зборник радова Филозофског факултета Универзитета у Приштини*, 295–314.
- Жужек 2016: Marija Žužek, „Politikološki aspekti etničkih konflikata u savremenom svetu – od Drugog svetskog rata do početka XXI veka”, *doktorska disertacija*, Novi Sad: Univerzitet Educons, Fakultet za evropske pravno-političke studije.

- Заграјевска 2006: Т. Б. Заграевская, *Категорија „оценка“, еџ статус и вербализација в современном английском языке*, Диссертација на соискание ученој степени кандидата филолошеских наук, Пјатигорск.
- Заморјева 2007: А. В. Заморева, *Репрезентација компонента „общая оценка“ в современном русском языке: системно-структурный, когнитивный и функционально-прагматический аспекты анализа*, Диссертација на соискание ученој степени кандидата филолошеских наук.
- Зника 2003–2004: Marija Znika, Maja Znika, „Vlastito ime i brojivost”, *Folia onomastica croatica* 12–13. Zagreb: Zavod za lingvistička istraživanja HAZU.
- Ивановић 2014: Ненад Ивановић, „Лексикографски метајезик у Речнику САНУ”, у: Рајна Драгићевић (ур.), *Савремена српска лексикографија у теорији и пракси* (колективна монографија), 195–231.
- Ивин 1970: А. А. Ивин, *Основание логики оценок*, Москва: МГУ.
- Јагубова 1992: М. А. Јагубова, *Лексико-семантическое поле „Оценка“ в русской разговорной речи*, Диссертација на соискание ученој степени кандидата филолошеских наук.
- Јакић 2016: Милена Јакић, „Страх је неопходан да бисмо били храбри”, у: Рајна Драгићевић (ур.), *Речи под лупом*, зборник радова о лексици српског језика, Београд: Танеси, 147–149.
- Јованова-Грујовска 2012: Елена Јованова-Грујовска, *Лексичко-семантичка анализа на именките со субјективна оценка во македонскиот јазик (деминутиви, хипокористици, аугментативи, пејоративи)*, Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков”, Посебни изданија, кн. 73.
- Јовановић 2012: Јована Јовановић, „Културни стереотипи у лексичком фонду српског језика и лексикографски опис колективно експресивних лексема у дескриптивном речнику”, *Караџић*, 4/2012, Завичајни музеј Алексинац, 78–96.
- Јовановић 2014а: Јована Јовановић: „Пејоративи у именовану припадника неких друштвених група у српском језику”, у: Весна Лопичић, Биљана Мишић Илић (ур.), *Зборник са научне конференције Језик, књижевност, маргинализација*, Ниш: Филозофски факултет, 143–157.
- Јовановић 2014б: Јована Јовановић, „Когнитивнолингвистичка анализа фразеологизама с компонентом *глава* у српском језику”, *Наши језик* XLV/3–4, 69–88.

- Јовановић 2016а: Јована Јовановић, „Компонента величине као мотиватор погрдног или афирмативног значења лексема којима се именује човек”, у: Биљана Мишић Илић, Весна Лопичић (ур.), *Зборник са научне конференције Језик, књижевност, значење: Језичка истраживања*, Ниш: Филозофски факултет, 113–129.
- Јовановић 2016б: Јована Јовановић, „Шта је заједничко *магарцу*, *ћурки* и *тикви* у српском језику?”, у: Рајна Драгићевић (ур.), *Речи под луном*, зборник радова о лексици српског језика, Београд: Танеси, 105–110.
- Јовановић В. 2010: Владан Јовановић, *Деминутивне и аугментативне именице у српском језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Јурафски 1996: Daniel Jurafsky, „Universal Tendencies in the Semantics of the Deminutive”, *Language*, Vol. 72, No. 3, 533–578.
- К–Ш: Иван Клајн, Милан Шипка, *Велики речник страних речи и израза*, Прометеј, Нови Сад 2007.
- Каплан 1999: David Kaplan, *The meaning of ouch and oops. Explorations in the theory of the meaning as use*, Ms. US: University of California in Los Angeles.
- Карасик 1991: В. И. Карасик, *Јзык социялног статуса*, Москва: Академия наук СССР, Институт јазыкознания – Волгоградский государственный педагогический институт им. А. С. Серафимовича.
- Каргил 1991: James Cargile, „Real and Nominal Definitions”, у: J. H. Fetzer, D. Shatz, G. N. Schlesinger (ur.), *Definitions and definability*, Springer science + Business Media Dordrecht, 21–50.
- Кастелс 2002: Manuel Kastels, *Моћ идентитета*, Zagreb: Golden Marketing – Tehnička knjiga.
- Кевечеш 2010: Zóltan Kövesces, *Metaphor: A Practical Introduction*, Oxford: OUP (2nd ed.).
- Киршова 1970: Маријана Киршова, „Творба назива пословно-смештајних објеката”, *Књижевност и језик*, XVII/2, 208–221.
- Киршова 1988: Маријана Киршова, „Аугментативи са суфиксима *-ина*, *-етина*, *-урина* у Вуковом речнику”, *Наш језик*, XXVIII/1–2, 42–54.
- Кјетилка 2005: Robert Kieltyka, „Zoosemic terms denoting female human beings: semantic derogation of women revisited”, *Studia Anglica Posnaniensia: international review of English Studies* 41.

- Клајн 2002: Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику. Први део, Слагање и префиксација*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства – Институт за српски језик САНУ – Матица српска.
- Клајн 2003: Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику. Други део, Суфиксација и конверзија*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства – Институт за српски језик САНУ – Матица српска.
- Кликовац 2004: Duška Klikovac, *Metafore u mišljenju i jeziku*, Biblioteka XX vek, Beograd.
- Кнежевић 2010: Zorica Knežević, *Čovek u žargonu (semantičko-derivaciona analiza žargonizama sa arhisetom čovek)*, Beograd: Alma.
- Ковалевска 2008: А. В. Ковалевская, *Пейоративные наименования лица в немецкой фразеологии*, Автореферат кандидатской диссертации.
- Коваленко 2006: Е. В. Коваленко, *Языковая актуализация пейоративной оценки*, Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук.
- Ковачевић 1999: Милош Ковачевић, „Метонимија и синегдоха”, *Српски језик*, IV/1–2, 171–203.
- Кремих 1985: И. И. Кремих, „Отрицательный оценочный компонент в семантической структуре слова”, у: *Прагматика слова*, сборник научных трудов, Москва: МГПИ им. В. И. Ленина, 28–40.
- Кремих 1986: И. И. Кремих, „Оценка в лексической семантике”, у: *Парадигматические характеристики лексики*, сборник научных трудов, Москва: МГПУ, 18–34.
- Кремих 1987: И. И. Кремих, *Пейоративы-переосмысления в лексике современного немецкого языка*, Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук.
- Кристал 1987: Dejvid Kristal, *Kembrička enciklopedija jezika*, Beograd: Nolit. И: David Crystal, *The Cambridge encyclopedia of language*, second edition, New York: Cambridge University Press.
- Кристал 2008: David Crystal, *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*, Sixth edition, USA: Blackwell Publishing.
- Крылова 2009: О. Н. Крылова, *Пейоративные номинации лица в гендерном аспекте (на материале немецкого языка)*, Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук.

- Кропотова 2010: Л. В. Кропотова, „История развития лексической коннотации”, у: *Язык и культура*, Томск, 2010/1, 33–48.
- Крум 2008: Adam M. Croom, „Racial epithets: what we say and mean by them”, *Dialogue* 51, 34–45.
- Крум 2011: Adam Croom, „Slurs”, *Language Sciences* 33, стр. 343–358.
- Крум 2013: Adam Croom, „How to do things with slurs: studies in the way of derogatory words”, *Language and Communication* 33, стр. 177–204.
- Крум 2014а: Adam Croom, „The semantics of slurs: a refutation of pure expressivism”, *Language Sciences* 41, стр. 227–242.
- Крум 2014б: Adam Croom, „Remarks on The semantics of racial slurs”, *Linguistic and Philosophical Investigations* 13, стр. 11–32.
- Кузнецова 1989: Эра Васильевна Кузнецова, *Лексикология русского языка*. Москва: Издательство „Высшая школа“.
- Кузнецова 2004: Н. Е. Кузнецова, „К вопросу о некоторых способах выражения оценки”, у: Н. Е. Кузнецова, Е. В. Шевченко (ур.), *Язык. Текст. Стил*, Курган: Курганский государственный университет.
- Кулешова 2015: Мария Львовна Кулешова, *Пейоративные названия лиц как компонент лексико-семантической категории персональности в словенском и сербском языках*, диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук.
- Лејкоф–Тарнер 1989: George Lakoff, Mark Turner, *More than Cool Reason, A Field Guide to Poetic Metaphor*, Chicago: University of Chicago Press.
- Лејкоф–Джонсон 2003: George Lakoff, Mark Johnson, *Metaphors We Live By*, Chicago: The University of Chicago Press.
- Лескина 2010: С. В. Лескина, *Категория пейоративности в русском и английском языках в аспекте лингвокультурологического сопоставления: на материале фразеологических единиц*, диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук.
- Луганска 2005: Е. В. Луганская, *Аксиологическая оценка в гендерном аспекте*, Автореферат кандидатской диссертации.

- Маринковић–Јовановић 2012: Ивана Маринковић, Јована Јовановић: О проблему полисемантичке структуре лексема из класе етника у српском језику, у: С. Гудурић (ур.), *Језици и културе у времену и простору I* (тематски зборник), Нови Сад: Филозофски факултет, 463–473.
- Маринковић Мандић – Јовановић 2014: Ивана Маринковић Мандић, Јована Јовановић, „Глаголи говорења као носиоци Ћопићевог хумора”, у: Бранко Тошовић (ур.), *Ћопићевско моделовање реалности кроз хумор и сатиру* (тематски зборник), Грац–Бањалука: Institut für Slawistik der Karl-Frenzens-Universität Graz – Народна и универзитетска библиотека Републике Српске, 2014, 283–299.
- Марјановић 2007: Милица Марјановић, „Етноними са негативном експресивном конотацијом”, у: С. Танасић (ред.), *Шездесет година Института за српски језик САНУ*, зборник радова II, Београд: Институт за српски језик САНУ, 109–118.
- Маркелова 1995: Т. В. Маркелова, *Семантика и прагматика средств выражения оценки в русском языке*, Москва: Филологические науки.
- Марков 1973: Борис Марков, „Именски наставки со аугментативно и пејоративно значење во современите словенски јазаци”, *Реферати на македонските слависти за VII меѓународен славистички конгрес во Варшава*, Скопје, 57–67.
- Меријам–Вебстер, *Електронски речник енглеског језика*, доступно на: <https://www.merriam-webster.com/dictionary>.
- Милановић 2016: Александар Милановић, „Гадићеви индивидуални неологизми са суфиксом -ло”, у: *Реч под окриљем поетике, Језик српских писаца 2*, Краљево: Народна библиотека „Стефан Првовенчани”.
- Милић 2011: Goran Milić, *Ljudi kao domaće životinje u engleskome i hrvatskome jeziku: Kognitivnolingvistički pristup*, Neobjavljena doktorska radnja, Osijek: Filozofski fakultet.
- Милић 2013: Goran Milić, „Pristup zoosemiji u okviru teorije konceptualne metafore i metonimije”, *Jezikoslovlje*, 14/1, 197–213.
- Митровић 2005: Ljubiša Mitrović, „Kontroverze o sudbini identiteta u procesu globalizacije i regionalizacije Balkana”, у: Lj. Mitrović, D. Đorđević, D. Todorović (ur.), *Kulturni i etnički identiteti u procesu globalizacije i regionalizacije Balkana*, Filozofski fakultet – Univerzitet u Nišu, Institut za sociologiju, SVEN, Niš, 1–10.

- Мишчевић 2011: Nenad Mišcević, „Slurs & thick concepts – Is the new expressivism tenable?“, *Croatian Journal of Philosophy*, Vol. XI, No. 32, 159–182.
- Мишчевић 2012а: Nenad Mišcević, „Offensive Communication. The case of pejoratives“, *Balkan Journal of Philosophy* 4 (1), 45–59.
- Мишчевић 2012б: Nenad Mišcević, „Pejoratives and Conceptual Truth“, у: Lilia Gurova (ур.), *Inference, Consequence, and Meaning: Perspectives on Inferentialism*, Cambridge Scholars Publishing, 47–69.
- Мозаик 1972: Enciklopedijski leksikon Mozaik znanja, *Srpskohrvatski jezik*, Beograd: Interpres.
- Мршић 2000: Dubravko Mršić, *Eponimski leksikon*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Новокмет 2016: Слободан Новокмет, *Семантичка анализа лексема које означавају животиње у савременом српском језику*, необјављена докторска дисертација, Београд: Филолошки факултет.
- ОРЛ 2014 – Кратак оксфордски лингвистички речник: Peter Matthews, *The Concise Oxford Dictionary of Linguistics*, Third edition, Oxford University Press.
- Остин 1975: J. L. Austin, *How to do Things with Words*, Second edition, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Пецо 1995: Асим Пецо, „Вишезначност изведеница суфиксом -уша у српскохрватском језику“, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, 38/2, 149–156.
- Пижурица 1984: Мато Пижурица, „Из дијалектске творбе пејоратива“, у: *Лексикографија и лексикологија*, Нови Сад – Београд: Матица српска – Институт за српскохрватски језик, 129–135.
- Поповић 2006: Људмила Поповић, „Гендерни аспект језичке слике стварности Украјинаца и Срба“, у: Богољуб Станковић (ур.), *Славистика*, X, Београд: Славистичко друштво Србије, 68–85.
- Поповић 2015: Helena Popović, *Rodne posebnosti leksičkih pejorativa na internetskim portalima*, diplomski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Прањковић 2007: Pranjković, Ivo. „Glagoli govorenja i njihove dopune“, *Зборник Матице српске за славистику* бр. 71–72, Нови Сад, 133–141.
- Престон 2000: Diana Preston, *The Boxer Rebellion : The Dramatic Story of China's War on Foreigners That Shook the World in the Summer of 1900*. New York: Walker.

- Прћић 1997: Tvrtko Prčić, *Semantika i pragmatika reči*, Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Радић 1988: Првослав Радић, „Суфикс *-чија/-чија* у српском књижевном језику”, *Наш језик* XXXII, н. с., 179–191.
- Радић 1990: Првослав Радић, „О стилским вредностима хибридних изведеница у српскохрватском књижевном језику”, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, бр. 33, 399–405.
- Радић 2018: Првослав Радић, *Творба речи и миксоглогија – прилози о суфиксацији у српском језику*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Радовић-Тешић 1984: Милица Радовић-Тешић, „Проблем обраде фигуративних значења у описним речницима”, у: *Лексикографија и лексикологија*, Нови Сад – Београд: Матица српска – Институт за српскохрватски језик, 147–150.
- Радовић-Тешић 2002: Милица Радовић-Тешић, *Именице с префиксима у српском језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ (Библиотека Јужнословенског филолога)
- Радуловић 1956: Јован Радуловић, „Аугментативно-пејоративна значења неких именица”, *Наш језик*, VIII, н. с. 106–113.
- Раздобудко 2003: Лариса Раздобудко, *Семантика и прагматика соматизама у српском и руском језику*, Београд: Ведес.
- Ранђеловић 2012: Ана Ранђеловић, „Метафорична значења зоонима који се односе на људске особине”, *Наш језик*, XLIII/3–4, 89–107.
- Расулић 2004: Katarina Rasulić, *Jezik i prostorno iskustvo*, Beograd: Filološki fakultet.
- Расулић 2010: Катарина Расулић, „Аспекти метонимије у језику и мишљењу”, *THEORIA*, 3, 49–70.
- Ратлић 2006: *Routledge Dictionary of Language and Linguistics – Hadumod Bussman*, translated and edited by G. P. Trauth and Kerstin Kazzazi, London – New York: Routledge.
- Ребер 2010: Artur S, Reber, Emili S. Reber, *Rečnik psihologije*, Biblioteka: Lexis, Kolekcija: Rečnici i enciklopedije, Beograd: Službeni glasnik.
- Ристивојевић Рајковић 2008: Наташа Ристивојевић Рајковић, „Зоонимска метафорика о мушкарцима и женама”, *Philologia*, бр. 6, 45–52.

- Ристивојевић Рајковић 2014: Наташа Ристивојевић Рајковић, „Погрдни називи за мушкарце и жене – прилог проучавању концептуализације рода”, у: Весна Лопичић, Биљана Мишић Илић (ур.), *Зборник са научне конференције Језик, књижевност, маргинализација*, Ниш: Филозофски факултет, 133–142.
- Ристић 1994: Стана Ристић, „Конотативни аспекти значења експресивне лексике”, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XXXVII/1–2, 537–542.
- Ристић 1995: Стана Ристић, „Лексичке јединице као носиоци стилске информације”, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 23/2, 53–60.
- Ристић 1996: Стана Ристић, „Експресивна и стилска употреба збирних именица са суфиксом *-ија*”, *Наш језик* XXXI, н. с., 85–95.
- Ристић 2004: Стана Ристић, *Експресивна лексика у српском језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Ристић и др. 2005: Стана Ристић, Бојана Милосављевић, Владан Јовановић, „Деминутиви са суфиксима *-че* и *-(ч)ић* (лексикографско-лексиколошки приступ)”, *Српски језик*, X/1–2, 597–616.
- Ристић 2006а: Стана Ристић, *Раслојеност лексике српског језика и лексичка норма*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Ристић 2006б: Стана Ристић, „Глаголи говорења у функцији метајезичких модификатора”, *Наш језик*, XXXVII/1–4, 15–24.
- Ристић 2007: Стана Ристић, „Глаголи говорења у функцији локутативних карактеризатора говорног поступка”, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, L/1–2, 793–805.
- Ристић 2009: Стана Ристић, „Творба нових речи од властитих именица”, у: Богољуб Станковић (ур.), *Славистика XIII*, Београд: Славистичко друштво Србије, 307–315.
- Ристић 2014: Стана Ристић, „Квалификатори у српској лексикографији”, у: Рајна Драгићевић (ур.), *Савремена српска лексикографија у теорији и пракси* (колективна монографија), 113–130.
- Ристић и Радић-Дугоњић 1999: Стана Ристић, Милана Радић-Дугоњић. *Реч. Смисао. Сазнање (студија из лексичке семантике)*, Београд: Филолошки факултет.

- Родригез 2009: Irene Lopez Rodriguez, „Of Women, Bitches, Chickens and Vixens: Animal Metaphors for Women in English and Spanish”, *Culture, language and representation*, 77–100.
- Сафонова 1985: Л. В. Сафонова, „О лингвистической сущности пейоративности в лексике”, у: *Теория и методы лексикологических исследований*, сборник научных трудов, Ленинград: ЛГПУ им. А. И. Герцена, 52–58.
- Свенсен 2006: Laš Fr. H. Svensen, *Filozofija zla*, Beograd: Geopoetika.
- Серл 1969: John Searle, *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Силашки 2013: Nadežda Silaški, „Animal Metaphors and Semantic Derogation – Do Women Think Differently from Men?”, *Gender Studies*, 12/1, 319–332.
- Симеон 1969: Rikard Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Скок 1–3: Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Knjige 1–3*, Jugoslovenska akademija znanosti i umetnosti, 1971–1973.
- Смит 1998: Antoni Smit, *Nacionalni identitet*, Beograd: Biblioteka XX vek.
- Станић–Јанковић 2013: Данијела Станић, Јелена Јанковић, „Пејоративни називи за женска лица у српским говорима Војводине”, *Језици и културе у времену и простору I*, 31–44.
- Станић–Јанковић 2011: Данијела Станић, Јелена Јанковић: „Пејоративни називи за мушка лица у српским народним говорима на територији Војводине”, у: I. Harák (ур.), *Jazyk, literatura a region, Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně*, 2011, 70–87.
- Старостина 2007: Ю. С. Старостина, „Интерпретация лингвистической оценки в терминах аксиологических суждений”, *Вестник Самарского государственного университета* No 3 (53), стр. 232–241.
- Стевановић 1986⁵: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик (Грамматички системи и књижевнојезичка норма) I*, Пето издање, Београд: Научна књига.
- Стернин 1973: И. А. Стернин, *К проблеме системной связи в структуре языка*, Воронеж: Воронежский государственный университет.

- Телија 1986: Вероника Николаевна Телия, *Коннотативный аспект семантики номинативных единиц*. Москва: Наука.
- Телија 1996: В. Н. Телия, *Русская фразеология – семантический, прагматический и лингвокультурный аспекты*, Москва: Школа „Языки русской культуры”.
- Требјешанин 2008: Žarko Trebješanin, *Rečnik psihologije*, Beograd: Stubovi kulture.
- Торић 1982: Божо Торић, *Моциони суфикси у српскохрватском језику*, Београд: Филолошки факултет.
- Торић 2002: Божо Торић, „Деривациони појмовни апарат у српском језику”, *Српски језик*, VII/1–2, 195–204.
- Торић 2008: Божо Торић, *Творба именица у српском језику (одабране теме)*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност.
- Угринчић 1971: Vlada Ugrinčić, „Uloga i značaj zemljoradničkih zadruga u našoj agrarnoj politici i socijalističkom preobražaju sela”, *Sociologija i prostor: časopis za istraživanje prostornoga i sociokulturnog razvoja*, br. 34, 48–65.
- Узелац 2011: Milan Uzelac, *Glavni pravci savremene filozofije*, Visoka strukovna škola za obrazovanje vaspitača, Vršac, 2011.
- Фернандез Фонтека – Хименез Каталан 2003: A. Fernández Fontecha, R. M. Jiménez Catalán, „Semantic derogation in animal metaphor: a contrastive-cognitive analysis of two male/female examples in English and Spanish”, *Journal of pragmatics* 35 (5), 771–797.
- Филипов 1978: А. Ф. Филиппов, „К проблеме лексической коннотации”, *Вопросы языкознания* 1, 57–63.
- ФР: Јосип Матешкић, *Фразеолошки рјечник хрватскога или српскога језика*, Загреб: Графички завод Србије, 1982.
- Хајнс 1999: Catherine Hines, „Foxy chicks and playboy bunnies: A case study in metaphorical Lexicalization”, у: Misako K. H. (ур.) *Cultural, Typological and Psychological Perspectives on Cognitive Linguistics*, Amsterdam: Benjamin's, 9–23.
- Хедер 2012: J. Hedger, „The semantics of racial slurs: using Kaplan’s framework to provide a theory of the meaning of derogatory epithets”, *Linguistic and Philosophical Investigations* 11, 74–84.

- Хидекель 1981: С. С. Хидекель, „Оценочный компонент лексического значения слова”, у: С. С. Хидекель, Г. Г. Кошель, *Иностранные языки в школе*, 7–10.
- Хјуз 2006: G. Hughes, *An encyclopedia of swearing: the social history of oaths, profanity, foul language, and ethnic slurs in the English-speaking world*, New York: Armonk.
- Хом 2008: Christopher Hom, „The Semantics of Racial Epithets”, *Journal of Philosophy*, 105 (8), 416–440.
- Хом 2010: Christopher Hom, „Pejoratives”, *Philosophy compass* 5/2, 164–185.
- Хом 2012: Christopher Hom, „A puzzle about pejoratives”, *Philosophical Studies* 159(3), 1–23.
- Цвијовић 2017: Драгана Цвијовић, *Збирне именице у савременом српском језику*, необјављена докторска дисертација, Београд: Филолошки факултет.
- Шаховски 1994: В. И. Шаховский, „Типы значений эмотивной лексики”, *Вопросы языкознания*, 1994/1, 20–25.
- Шибалева 1988: Н. П. Шибалева, „К вопросу о функционально-семантическом поле пейоративности”, у: А. М. Шахнарович, И. А. Топоркова, *Лингвистические структуры текста*, сборник научных трудов, Москва: Академия наук СССР, Институт языкознания, 151–155.
- Шипан 1992: T. Schippan, *Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache*, Tübingen: Niemeyer.
- Шипка Д. 2006: Danko Šipka, *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina*. Novi Sad: Matica srpska.
- Шипка М. 2008⁴: Милан Шипка, *Зашто се каже*, Едиција: Популарна лингвистика, књига 3, Нови Сад: Прометеј.
- Шленкер 2007: Philippe Schlenker, „Expressive Presuppositions”, *Theoretical Linguistics*, 33 (2), 237–245.
- Шмелев 1977: Д. Н. Шмелев, *Современный русский язык: Лексика*, Москва: Просвещение.
- Шмелев 2008: Д. Н. Шмелев, *Проблемы семантического анализа лексики*, Москва: Издательство ЛКИ.
- Штасни 2013: Гордана Штасни, *Речи о човеку*, Нови Сад: Филозофски факултет.

Штрбац 2011: Гордана Штрбац, *Допуне комуникативних глагола (синтаксичко-семантички и лексикографски опис)*. Нови Сад: Филозофски факултет.

Шћепановић 2002: Михаило Шћепановић, „Зооним као ономастички термин”, *Српски језик*, VII/1–2, 321–326.

Распоред табела у раду

Табела бр. 1: *Метафоричне пејоративне реализације индуковане семом физичког изгледа*

Табела бр. 2: *Метафоричне пејоративне реализације засноване на колективној експресији према биљкама*

Табела бр. 3: *Погрдни називи за глупог човека мотивисани зоонимским метафорама*

Табела бр. 4: *Погрдни називи за злу/рђаву/неморалну особу мотивисани зоонимским метафорама*

Табела бр. 5: *Метафорични погрдни називи за припаднике етничких скупина засновани на семама колективне експресије*

Табела бр. 6: *Метафорични погрдни називи за мушкарца засновани на стереотипној перцепцији пола*

Табела бр. 7: *Метафорични погрдни називи за човека мотивисани колективним предрасудама према особама са здравственим проблемом / психо-физичким инвалидитетом*

Табела бр. 8: *Метафорични погрдни називи за човека према натприродним/митолошким бићима*

Табела бр. 9: *Пејоративне метонимијске реализације настале по моделу ДЕО ОДЕЋЕ → ЧОВЕК КОЈИ НОСИ ТАЈ ДЕО ОДЕЋЕ (семантичко варирање у оквиру једне полисемантичке структуре)*

Табела бр. 10: *Пејоративне метонимијске реализације настале по моделу ДЕО ОДЕЋЕ → ЧОВЕК КОЈИ НОСИ ТАЈ ДЕО ОДЕЋЕ (семантичко варирање између двеју лексема)*

Табела бр. 11: *Пејоративне метонимијске реализације настале по моделу ПРЕДМЕТ НАМЕЋЕН НОШЕЊУ НА ЛИЦУ ИЛИ ТЕЛУ → ОСОБА КОЈА ГА (НЕ) НОСИ ИЛИ ЕСТЕТСКО ОБЕЛЕЖЈЕ НА ЛИЦУ ИЛИ ТЕЛУ → ОСОБА КОЈА ГА ПОСЕДУЈЕ*

Табела бр. 12: *Пејоративне метонимијске реализације настале по моделу ПИЋЕ, ЈЕЛО → ОСОБА КОЈА ГА ОБИЧНО КОНЗУМИРА*

Табела бр. 13: *Пејоративне метонимијске реализације настале по моделу ОСОБИНА, РАДЊА, СТАЊЕ → ЧОВЕК КАО НОСИЛАЦ ОСОБИНЕ, РЕПРЕЗЕНТАНТ РАДЊЕ, СТАЊА*

Табела бр. 14: *Пејоративне метонимијске реализације настале по моделу НАЗИВ ПРЕДМЕТА → КОРИСНИК КОМЕ ЈЕ ТАЈ ПРЕДМЕТ ОСНОВНО СРЕДСТВО У РАДУ*

Табела бр. 15: *Пејоративне метонимијске реализације настале по моделу ПРЕДМЕТ → ЧОВЕК КОЈИ ТАЈ ПРЕДМЕТ ЧЕСТО НОСИ/КОРИСТИ*

Табела бр. 16: *Пејоративне метонимијске реализације настале по моделу ПРОСТОР ЗА КОЈИ ЈЕ, ПРЕМА КОЛЕКТИВНОМ СТЕРЕОТИПУ, КАРАКТЕРИСТИЧНА НЕКА ОСОБИНА, СТАЊЕ, ОКОЛНОСТИ И СЛ. → ЧОВЕК КОЈИ БОРАВИ У/НА ТАКВОМ ПРОСТОРУ КАО НОСИЛАЦ ТЕ ОСОБИНЕ, СТАЊА И СЛ.*

Табела бр. 17: *Вулгаризми са значењем 'женски полни орган' којима се секундарно погрдно именује човек у РСАНУ*

Табела бр. 18: *Пејоративи са суфиксом -аш у семантичком пољу 'друштвени односи'*

Табела бр. 19: *Пејоративи са суфиксом -ло у семантичком пољу 'друштвени односи'*

Табела бр. 20: *Пејоративи са суфиксом -лија у семантичком пољу 'друштвени односи'*

Табела бр. 21: *Пејоративи са суфиксом -овић/-евић у семантичком пољу 'друштвени односи'*

Табела бр. 22: *Пејоративи са суфиксом -ер у семантичком пољу 'друштвени односи'*

Табела бр. 23: *Пејоративи са суфиксом -(н)ик у семантичком пољу 'друштвени односи'*

Табела бр. 24: *Пејоративи са суфиксом -ко у семантичком пољу 'друштвени односи'*

Табела бр. 25: *Пејоративи са суфиксом -џија у семантичком пољу 'друштвени односи'*

Табела бр. 26: *Пејоративи са суфиксом -ак/-јак у семантичком пољу 'друштвени односи'*

- Табела бр. 27: *Пејоративи са суфиксом -ар у семантичком пољу 'друштвени односи'*
- Табела бр. 28: *Пејоративи са суфиксом -ант/-ент у семантичком пољу 'друштвени односи'*
- Табела бр. 29: *Пејоративи са суфиксом -ац у семантичком пољу 'друштвени односи'*
- Табела бр. 30: *Пејоративи са збирним суфиксима у семантичком пољу 'друштвени односи'*
- Табела бр. 31: *Пејоративи у номинацији досељеника, избеглица, припадника туђинског народа на некој територији*
- Табела бр. 32: *Сложенице погрдног значења у именовану представника друштвених слојева, занимања и сл.*
- Табела бр. 33: *Синонимски низови погрдних назива за писце и сликаре*
- Табела бр. 34: *Погрдни називи за припаднике/симпатизере КПЈ и високе представнике политичких структура карактеристичних за комунистички режим*
- Табела бр. 35: *Погрдни називи за представнике разних политичких странака, покрета, идеологије*
- Табела бр. 36: *Пејоративи којима се реферише на глупог човека индиковани метафоричним трансформацијама типа конкретно → апстрактно*
- Табела бр. 37: *Погрдни називи за особу која репрезентује примитивно, некултурно, сирово, неотесано, непристојно, дрско понашање*
- Табела бр. 38: *Погрдни називи за особу која репрезентује промискуитетно, неморално понашање*
- Табела бр. 39: *Погрдни називи за особу која својим понашањем досађује, иритира, узнемирава, нервира*
- Табела бр. 40: *Погрдни називи за особу која се понаша ексцентрично, неурачунљиво, блесаво, будаласто*
- Табела бр. 41: *Пејоративи опште негативне оцене личности*
- Табела бр. 42: *Атрибутивне именице мотивисане придевом глуп*

Распоред графикана у раду

- Графикон 1: *Погрдна номинација човека на основу различитих карактерних својстава*
- Графикон 2: *Типови понашања који мотивишу погрдну номинацију човека*
- Графикон 3: *Суфиксални деривати – класификација изведеница према типовима суфикса*
- Графикон 4: *Погрдни називи за мушкарце добијени суфиксацијом (продуктивни творбени модели без изведеница субјективне оцене)*
- Графикон 5: *Погрдни називи за жене добијени суфиксацијом (продуктивни творбени модели без изведеница субјективне оцене)*
- Графикон 6: *Лексичко-семантичке групе погрдних назива за човека (бројно стање)*
- Графикон 7: *Процентуална заступљеност типова погрдних назива за човека према верској припадности и односу према вери/цркви*
- Графикон 8: *Тематске групе погрдних назива за мушкарце и жене у сфери 'сексуалност'*
- Графикон 9: *Тематске скупине пејоратива мотивисаних старосним добом*
- Графикон 10: *Лексичко-семантичке групе погрдних назива за човека у сфери 'друштвени односи' (бројно стање)*
- Графикон 11: *Класификација пејоратива у сфери 'друштвени односи' према творбеним карактеристикама*
- Графикон 12: *Духовне особине као семантичка поља у оквиру којих су класификоване пејоративне јединице (бројчано стање унутар сваке тематске скупине)*
- Графикон 13: *Погрдни називи за човека као репрезентанта непожељног понашања – Типови понашања које друштвено-језичка заједница негативно оцењује*
- Графикон 14: *Деминутивни суфикси којима се изводе погрдни називи за човека у српском језику – бројно стање*
- Графикон 15: *Аугментативни суфикси којима се изводе погрдни називи за човека у српском језику – бројно стање*

Биографија аутора

Јована Јовановић рођена је 18. 7. 1985. године у Београду, где је завршила основну школу и Пету београдску гимназију као носилац Вукове дипломе. Године 2004. уписала је Филолошки факултет Универзитета у Београду, Групу за српски језик и књижевност и дипломирала 26. 8. 2009. године, са просечном оценом 8,96. Октобра 2009. године на истом факултету уписала је дипломске академске студије – мастер, студијски програм Српски језик, а 15. 10. 2010. године одбранила мастер рад *Концептуализација појмова ЖИВОТ и СМРТ у српском језику*. Мастер рад рађен је под менторством проф. др Рајне Драгићевић и одбрањен са оценом 10 пред ментором и чланом комисије проф. др Драганом Вељковић Станковић, чиме је кандидаткиња остварила укупну просечну оцену 9.50 на мастер студијама. Школске 2010/2011. на Филолошком факултету Универзитета у Београду уписала је докторске академске студије, модул Српски језик. На докторским студијама положила је 8 испита и одбранила 4 самостална истраживачка рада (СИР), како је и предвиђено наставним планом и програмом, остваривши 120 ЕСПБ и стекавши услов за пријављивање докторске дисертације. Фебруара 2015. године на Филолошком факултету у Београду поднела је документацију за пријављивање докторске дисертације са темом *Лексика погрдног значења у именовању човека у српском језику*, а Веће научних области друштвено-хуманистичких наука одобрило је предложену тему на седници одржаној 28. априла 2015. године.

Од 15. 2. 2011. године запослена је у Институту за српски језик САНУ, где је до фебруара 2013. радила као истраживач-приправник, а од тада и даље као истраживач-сарадник на пројекту *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика* САНУ. Током рада на основној обради речничке грађа Јована Јовановић урадила је око 20 ауторских табака речничког текста (секције П-78 пос–посући се и П-85 посуђа–потегнути, а у току је обрада секције П-104 превезача–превој). Уз лексикографске послове бави се научноистраживачким радом. Предмет ауторкиног интересовања представљају

лексикологија и семантика, са посебним освртом на лингвокултуролошка и когнитивистичка истраживања српског језика.

Учествовала је на већем броју научних конференција у земљи и иностранству и објавила 15-ак ауторских и коауторских радова разноврсне лингвистичке тематике у домаћим и међународним часописима и зборницима.

Од 2009. године и даље сарадник је радио-емисије *Пут у речи* на Радио Београду 2, у оквиру које пише и чита прилоге из области српске и опште лингвистике.

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Потписани-а **Јована Б. Јовановић**

број индекса 10083/д

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

Лексика погрдног значења у именовању човека у српском језику

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис докторанда

У Београду, марта 2018. године

Прилог 2.

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора: **Јована Б. Јовановић**

Број индекса: **10083/д**

Студијски програм: **Српски језик**

Наслов рада: *Лексика погрдног значења у именовању човека у српском језику*

Ментор: **проф. др Рајна Драгићевић**

Потписани/а Јована Б. Јовановић

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис докторанда

У Београду, **марта 2018. године**

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Лексика погрдног значења у именовану човека у српском језику

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство
2. Ауторство - некомерцијално
3. Ауторство – некомерцијално – без прераде
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима
5. Ауторство – без прераде
6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

У Београду, марта 2018. године

Потпис докторанда

